T.C.
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI
ANKARA

KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE TÜRK ORDUSU

ON İKİNCİ ASKERÎ TARİH SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ - I

20 - 22 MAYIS 2009

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları

ANKARA 2009

ON İKİNCİ ASKERİ TARİH SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ - I
KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE TÜRK ORDUSU

GENELKURMAY
1928
BASIMEVİ MÜDÜRLÜĞÜ
ANKARA
2009

T.C.
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI
ANKARA

ON İKİNCİ ASKERÎ TARİH SEMPOZYUMU
BİLDİRİLERİ I

KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE TÜRK ORDUSU

(20-22 MAYIS 2009-İSTANBUL)

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları

ANKARA
GENELKURMAY BASIMEVİ
2009

ISBN: 978-975-409-556-2 (tk.)
978-975-409-557-9 (1.c)

NSN: 7610270464898

YAYIN KURULU BAŞKANI

Korg.Abdullah ATAY

YAYIN KURULU

Kur.Alb.İskender ÖZBAY

Hv.Öğ.Yb.Rezzan ÜNALP

Tar.Uzm.Filiz ÖGER

DÜZELTİ/SAYFA DÜZENİ

Red.Uzm.Melek ALKA

SUNUŞ

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı tarafından düzenlenen “Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu” konulu On İkinci Askerî Tarih Sempozyumu, 20-22 Mayıs 2009 tarihleri arasında İstanbul/Harbiye Askerî Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığında icra edilmiştir.

Sempozyuma; Türk Silahlı Kuvvetlerinin değişik kurum ve kuruluşlarında görev yapan general, amiral, subay ve sivil tarih uzmanları, emekli general ve subaylar, çeşitli üniversitelerin rektör, dekan ve bölüm başkanları ile tarih ve uluslararası ilişkiler bölümlerinden öğretim üyeleri, Harp Akademileri Müdavimi öğrenci subaylar, Deniz ve Hava Harp Okulları öğrencileri olmak üzere toplam 314 kişi katılmıştır.

Sempozyumun amacı, Türk tarihi ile bütünleşmiş ve Türk kültürüyle özdeşleşmiş olan Türk ordusunun ve Türk askerî kültürünün gelişimini tarihî kronoloji içinde çok yönlü değerlendirerek asker-sivil tüm akademisyenlere tarih ve askerî tarih yazıcılığı konusunda canlılık yaratacak yeni açılımlar kazandırabilmek olarak belirlenmiştir.

Sempozyumun ilk günü icra edilen tören, ATASE Başkanı Hv.Plt.Korg. Abidin ÜNAL tarafından yapılan açış konuşması ile başlamış, müteakiben Türk Askerî Tarih Komisyonu Genel Sekreteri tarafından “Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu” konulu bir sunum takdim edilmiştir. Üç günlük sempozyum süresince programa bağlı olarak icra edilen 10 ayrı oturumda asker ve sivil tarihçiler tarafından hazırlanan 30 bildiri sunulmuştur. Sempozyum, Prof.Dr. Ergun AYBARS tarafından yapılan kapanış ve değerlendirme oturumunun ardından ATASE Başkanı’nın yapmış olduğu sempozyum kapanış konuşması ile sona ermiştir.

On İkinci Askerî Tarih Sempozyumu’nda Türk ordu tarihi, MÖ 209 tarihinden günümüze kadar olan süreci içeren Eski Türk devletleri, Büyük Selçuklu Devleti, Anadolu Selçuklu Devleti ve Anadolu Beylikleri, Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı, Millî Mücadele ve Cumhuriyet dönemindeki yaşanan tarihî olaylar ve değişimler göz önünde tutularak ele alınmıştır.

Sempozyumda sunulan bildirilerde;

- Binlerce yıllık tarihî bir geçmişe sahip olan Türk milletinin farklı coğrafyalarda kurmuş olduğu devletlerde en önemli unsur olan ordunun vazgeçilmezliği vurgulanırken, ortak iradeyi oluşturan değerler sisteminin en üstünde yer alan ordu ve devlete bağlılık duygusunun “ordu-millet” kavramında yatmakta olduğu dile getirilmiş,

- “Ordu-millet” kavramının yaşayan bir gerçek olduğu, Kurtuluş Savaşı’nda Türk milletinin topyekûn vatan savunmasında bir kez daha kendisini gösterdiği, söz konusu karakterin Türk milletini diğer milletlerden ayıran temel bir nitelik olduğu üzerinde durulmuş,

- Türk ordusunun çağdaş yöneliminin ve yaratıcılığının, devletin çağdaşlaşma kültürüne yansımaları ve çağdaşlaşma hareketlerine olan büyük katkısı örneklerle dile getirilmiştir.

- Türk ordusunun Türk tarihine nasıl yön verdiği ve akış kazandırdığı ele alınırken, tarihte her bir dönemi kendi döneminin koşullarını göz önünde bulundurarak analiz etmenin gereği açıklanmış,

- Ordu ve ordunun yarattığı gücün yüksek bir eğitim ve disiplin, sarsılmaz bir irade ile özveri gibi askerliğin temel vasıflarının yanı sıra silah ve teçhizatta çağdaşlık, strateji ve teknolojide üstünlük ile sağlandığı belirtilirken, bu konuda erişilen düzeyin aynı zamanda bu orduları içinden çıkaran toplumun gelişme düzeyinin de bir göstergesi olduğu vurgulanmıştır.

- Sempozyum süresince oturumları idare eden akademisyenler tarafından da dile getirildiği gibi tarih yazıcılığı konusunda ulaştığımız seviyenin sahip olduğumuz zengin ve köklü tarihimiz yanında yetersiz kaldığı, bu nedenle yerli yabancı arşivlerdeki bilgileri gün ışığına çıkarmaya çaba gösterilmesinin yanında üretilen bilgiden geleceğe yönelik görüş ve fikir üretecek eserler de ortaya koymamız gerektiği belirtilmiştir.

- Bu değerlendirme, asker sivil pek çok akademisyeni bir araya getiren On İkinci Askerî Tarih Sempozyumu'nun askerî tarih yazımına yapabileceği olumlu katkıları düşündürürken, diğer taraftan Ulu Önder Mustafa Kemal ATATÜRK'ün "Türk milleti ne vakit yükselmek için bir adım atmak istemişse, bu adımların önünde daima önder olarak kendi kahraman evlatlarından kurulu ordusunu görmüştür." sözünde kısa ve öz bir şekilde ifade edilen tarihî gerçekliği de hatırlatmaktadır.

Sempozyumda sunulan bildiriler ile sempozyum açış ve kapanış konuşmalarını kapsayan ve asker-sivil tüm araştırmacıların istifadesine sunulan "On İkinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri-I" adlı bu kitap, ATASE Askerî Tarih Etüt Merkezi (ATEM) Başkanlığı Türk Askerî Tarih Komisyonu (TATK) Genel Sekreterliğince düzenlenerek yayıma hazırlanmıştır.

Saygılarımızla...

Abdullah ATAY
Korgeneral
ATASE ve Dent. Başkanı

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

İÇİNDEKİLER..... III

Genelkurmay ATASE Başkanı Hv.Plt.Korg.Abidin ÜNAL'ın On İkinci Askerî Tarih Sempozyumu Açış Konuşması..... 1

Genelkurmay ATASE Başkanlığı TATK Genel Sekreteri Hv.Öğ.Yb.Rezzan ÜNALP'ın "Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu" adlı takdimi..... 7

I. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof.Dr. İlber ORTAYLI

BİLDİRİLER

1. Prof.Dr.Saadettin GÖMEÇ	Eski Türk Ordusunun Genel Mahiyeti...	19
2. Prof.Dr.Salim KOCA	Türkiye Selçuklularında Ordu ve Askerî Kültür.....	31
3. Prof.Dr.Yusuf OĞUZOĞLU	Ordu-Millet Dayanışması Bağlamında Türk Askerî Çağdaşlaşma Kültürünün Oluşması.....	55

II. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Tuncer BAYKARA

BİLDİRİLER

1. Yrd.Doç.Dr.Güray KIRPIK	Haçlıların Anadolu İstilası Sırasında Selçuklu Savaş Teknik ve Taktikleri (1097-1107).....	93
2. Doç.Dr.Altan ÇETİN	Memlûk Ordusunda Haberleşme ve Casusluk.....	115
3. Dr.Dz.Öğ.Alb.Rasim ÜNLÜ	Stratejisi Yarım Kalan Askerî Deha: İzmir Fatihi Emir Çağa Bey.....	125

III. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof.Dr.Mehmet SARAY

BİLDİRİLER

1. Doç.Dr.Bülent ARI	Acemi Ocağından Yeniçeri Ordusuna ve Tımarlı Sipahiler.....	147
2. Dz.Kur.Kd.Alb.Ali Rıza İŞİPEK	Denizler Hâkimiyeti ve Osmanlı Deniz Gücü.....	167
3. Bnd.Yb.Mustafa Uğur AKTEN	Askerî Bandonun Kuruluşu ve Mehter.....	177

IV. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof.Dr.İbrahim YILMAZÇELİK

BİLDİRİLER

1. Prof.Dr.Mehmet İNBAŞI	Osmanlı-Lehistan Harplerinde Sefer Yolu ve Tuna Nehri'nin Stratejik Önemi (XVII. Yüzyıl).....	185
2. Arş.Gör.Süleyman POLAT	Sadrazam Mehmet Paşa'nın Revan Seferi Hazırlıkları Aşamasında Osmanlı-Safevi Sınır Bölgesinde Yürüttüğü Faaliyetler.....	209
3. Arş.Gör.Yunus İNCE	Tarihin Tahrifi ya da Yeniden İnşasına Örnek Bir Vaka: Yeniçeri Ocağının Kaldırılması.....	219

V. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof.Dr.Reşat GENÇ

BİLDİRİLER

1. Tümg.Hakkı Yılmaz ÇİYAN	Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. Yüzyılda Askere Alma Sistemi (1826-1914).....	241
2. Doç.Dr.Osman KÖKSAL	Osmanlı Devleti'nde Askerliğin Vatandaşlık Mükellefiyetine Dönüşümünün Evrimi.....	259
3. Prof.Dr.Selami KILIÇ	Alman İmparatorluğu'nun Kutsal Savaşı: "Cihat" Mimarları, Söylem ve Girişimleri.....	275

VI. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof.Dr.Ahmet Mete TUNÇOKU

BİLDİRİLER

1. Prof.Dr.Yavuz ASLAN	Rusya'daki Türk Harp Esirleri Arasında Bolşevik Propagandası ve Onlardan Oluşturulan Kızıl Birlikler.....	295
2. Doç.Dr.Vahdet KELEŞYILMAZ-Arş.Gör.Gülsüm POLAT	Osmanlı Ordusunun Birinci Kanal Harekâtı Arifesinde İstihbarat Faaliyetleri.....	327
3. Öğ.Ütğm.Sezgin KAYA	Osmanlı Savunma Stratejisinde Nehirler "Rumeli'deki Nehirler ve Stratejik Kaleler Örneği".....	337

VII. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof.Dr.Sabahattin ÖZEL

BİLDİRİLER

1. Dr.Alb.Yaşar ERTÜRK	Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi'nde Türk Ordusunun Katıldığı Muharebeler.....	349
2. Prof.Dr.Hikmet ÖZDEMİR	Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Kayıp İstatistikleri Üstüne Bir Değerlendirme (1914-1918).....	383
3. Doç.Dr.Melek ÇOLAK	Macar Kaynaklarına Göre Türk-Macar Askerî İlişkileri (1912-1918).....	395

VIII. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof.Dr.Selami KILIÇ

1. Yrd.Doç.Dr.Ahmet Emin YAMAN	Kuvayımilliyeden Düzenli Orduya Geçiş ve Ordu-Millet Dayanışması...	415
2. Prof.Dr.Esat ARSLAN	Büyük Taarruz Sonrası "İzmir Yangını" Meselesi.....	447
3. Doç.Dr.Mehmet OKUR	Mütareke Döneminde İngilizlerin Türk Ordu Kumandanlarını Etkisizleştirme Girişimleri.....	465

IX. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof.Dr.Hale ŞIVGIN

1. Dr.Öğ.Yzb.Hüsnü ÖZLÜ	Millî Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türk Ordu Teşkilatında Harp Sanayisi Kurma Girişimleri, (İmalat-ı Harbiyeden Askerî Fabrikalara, Uçak Fabrikaları, Tersaneler).....	485
2. Öğretim Üyesi Bülent YILMAZER	Dünya Askerî Havacılığında Bir Öncü Olarak Türk Ordusunda Havacılık.....	521
3. Dr.E.Kur.Alb.Ali DENİZLİ	Kore Harbi'ne Türk Askerinin Katılması ve Kore Harbi'nde Türk Askerlerinin Yarattığı Kahramanlıklar..	533

X. OTURUM

Oturum Başkanı: Dr.E.Tuğg.Erdal YURDAKUL

1. Yrd.Doç.Dr.Vehbi Zeki SERTER	Kıbrıs'ta Rum-Yunan Darbesi'nin Gerçek Nedenleri ve Barış Harekâtı (1970-1974).....	565

2. Dr.E.Kur.Kd.Alb.Oğuz KALELİOĞLU	Kıbrıs Barış Harekâtı'nda Gazimagosa Savunması.....	599
3. Tuğg.Ömer ESENYEL	Günümüzde Türk Ordusu ve Dünya Orduları Arasındaki Yeri.....	621
Prof.Dr.Ergün AYBARS'ın Değerlendirme Konuşması.....		659
Genelkurmay ATASE Başkanı Hv.Plt.Korg.Abidin ÜNAL'ın On İkinci Askerî Tarih Sempozyumu Kapanış Konuşması.....		667

GENELKURMAY ASKERÎ TARİH VE STRATEJİK ETÜT BAŞKANI HAVA PİLOT KORGENERAL ABİDİN ÜNAL'IN ON İKİNCİ ASKERÎ TARİH SEMPOZYUMU AÇIŞ KONUŞMASI

Sayın Komutanım, Saygıdeğer Konuklar,

On İkinci Askerî Tarih Sempozyumu'na hoş geldiniz. Sizlerle burada bulunmaktan dolayı büyük bir mutluluk duyduğumuzu ifade eder saygılar sunarım.

Hepimizin bildiği gibi toplumsal bilinci şekillendiren en önemli unsur geçmiştir. Milletin tarih ve coğrafyadan gelen bir oluşum olduğunu göz önüne aldığımızda, kuruluşu Türk tarihi ile bütünleşmiş, Türk kültürüyle özdeşleşmiş olan "Türk ordusu" konulu sempozyum süresince sunulacak bildiriler, askerî tarih konusuna dikkat çekeceği gibi, zaman ve mekânlar üzerinde dolaşarak Türk askerî kültürünün tarihî gelişimine de tanıklık edeceğini değerlendiriyoruz.

Tarihte hiçbir toplum, Türkler kadar dünyaya açılıp geniş alanlara yayılmadı; hiçbir toplum kendisini ve ilişki kurduğu toplulukları Türkler kadar değiştirmedi; hiçbir toplum tarihin akışı üzerinde Türkler kadar etkili olmadı; dönemine ve geleceğe yön vermedi. Tarihin hemen her aşamasında ve çok uzun dönemler boyunca sıra dışı bir hareketlilik içinde oldular, çok uzak yerlere gittiler, gittikleri yerleri etkilediler ve o yerlerden etkilendiler. Uygarlıklar içinde eriyerek ya da onları kendi içinde eriterek yeni ve ileri birliktelikler yarattılar; tarihin akışına yön veren dönüşümlere neden oldular. İnsanlık tarihinin hemen her döneminde var oldular, tarihle bütünleştiler.

Tarih içinde herkesin yaşayarak gördüğü bir gerçektir ki “ordu” ve “ordunun yarattığı güç”, yüksek bir eğitim, sarsılmaz inanç ve irade ile birlikte çağdaş ve üstün teknoloji ile sağlanır.

Bu konuda erişilen düzey aynı zamanda bu orduları içinden çıkaran toplumun gelişkinlik düzeyinin de bir göstergesidir. Türklerin yüksek disiplinli, donanımlı, iyi örgütlenmiş büyük ve güçlü ordular kurup bu orduları âdeta bir efsaneye dönüştürebilmeleri yaşam biçimlerine olduğu kadar elbette çağın teknolojisini kullanabilme yetisine de bağlı bir sonuçtur.

Ebedî başkomutanımız Mustafa Kemal ATATÜRK’ün de ifade ettiği gibi, “Türk milleti ne vakit yükselmek için adım atmak istemişse, bu adımların önünde daima önder olarak, daima yüksek millî ideali gerçekleştiren hareketlerin önderi olarak kendi kahraman evlatlarından kurulu ordusunu görmüştür.”

Büyüklüğünden ve enginliğinden hiç şüphe duymadığımız Türk kültürünün ve onun tamamlayıcısı olan Türk askerî kültürünün gücü, zenginliği ve güzelliği tarihi bir kaynak değerindedir. Askerlik genel kültür yapısına göre şekil aldığı gibi aynı zamanda genel kültür yapısına da şekil veren bir kültür unsurudur ve Türk kültürünün önemli bir bölümünü kapsamaktadır. Ordular, asırlar boyunca devlet olarak adlandırdığımız büyük sosyal birlikteliğin en önemli unsuru, hatta vazgeçilmez bir parçası olmuş, daha geniş kapsamda sosyal ve ekonomik çerçevenin belirleyici aktörü olmuştur.

Bu nedenle Türk askerî kültürünün anlaşılması ve anlatılabilmesinin çok önemli olduğu kanaatindeyiz. Bunun için askerî tarihin iyi bilinmesi; analiz ve sentezlerle günümüze ve geleceğimize ışık tutmasının sağlanmasının şart olduğunu düşünüyoruz.

Bu bağlamda askerî tarihi, “harp tarihi” ve “ordu tarihi” olmak üzere iki başlık altında incelemek doğru olacaktır.

Harp tarihi, askerî güçlerin personel, istihbarat, harekat, lojistik konuları dâhil, coğrafi bir bölgede kendi prensipleri içinde kullanılmasını, yönetilmesini, şiddete dayanan mücadelelerini kapsar.

“Ordu tarihi” ise tarihsel süreçte askerî kültür unsurlarının; asker alma, teçhizat, teşkilat, eğitim, disiplin, askerî hukuk gibi konuların tarihidir.

Sempozyum süresince askerî tarihin bir alt birimi olan “ordu tarihi” unsurlarını içeren araştırmalarını değerli akademisyenlerimizden Türk askerî tarihinin birer yapı taşı niteliğinde ayrıntılı olarak dinleyeceğiz. Bu içerik, askerî yapının tarihimizin oluşumu üzerindeki etkileriyle, askerî kültürümüzün millî kültürümüzle olan ilişkilerini de bir anlamda ortaya koyacaktır.

Özelde ordu tarihinde genelde Türk askerî kültürü tarihinde; tarihin tanıklık ettiği ve tarihçilerin müttefik olduğu ve ortak iradeyi oluşturan toplumsal değerler sistemi içinde sağlam ve vazgeçilmez yeri olan temel değerlerimizin günümüz ve geleceğimiz için de anlamı çok büyüktür.

Ortak iradeyi oluşturan değerler sisteminin en üstünde yer alan ordu ve devlete bağlılık duygusu Türklere özgüdür ve tarihsel bir ayrıcalık durumundadır.

Bir diğer temel değer “ordu-millet” kavramında yatmaktadır. Türklerin tarih alanında görünmelerinin teşkilatlanmış ordu hüviyeti içinde olduğu herkesin katıldığı bir görüştür. Tarih sahnesine çıktığımız devirlerden bu yana “ordu-millet” karakterinde görünmemizin, bizi diğer milletlerden ayıran temel nitelik olduğunu kimse inkâr edemez.

Türk ordusunun diğer bir temel değeri ise, Türklüğün yüksek medeniyet kuruculuk vasfına katkısında kendini göstermektedir.

Türk ordusu, Türk milletinin tarihi seyrinin öncülüğünü yapmıştır. Tarihin en eski dönemlerinden beri sürekli batıya akış içinde olan Türk topluluklarının kaderi, ordularının savaş meydanlarındaki başarısına bağlı olarak gerçekleşmiştir. Bu süre içinde Türk ordusu, vatan ve millet çıkarlarını değerlendirmede üstün millî karakteri ve yüksek ahlaki değerleriyle, Türklüğün yüksek medeniyet vasfına hizmet etmiştir.

Tarihe yaptıkları etki kadar sayıları da çok olan Türk devletlerinin kuruluşuna ve yaşamına dayanak olmuş ordularının, kuruluşundan günümüze adını bilebildiğimiz ve yine dünya tarihinde iz bırakmış yüzlerce büyük zafere imza atmış Türk ordularının bir diğer temel niteliği “zafer” kavramı ile açıklanabilir.

Hiçbir zafer üstün savaş stratejisine sahip olmadan, çağdaşlarından ileri seviyede eğitilmeden, üstün silah ve teçhizatla donatılmadan sağlanamaz. Stratejide üstünlük, eğitim, silah ve teçhizatta çağdaşlık Türk ordularının tarihle birlikte gelen temel niteliklerinden bazılarıdır.

Çağdaşlık ve çağdaş gereklere göre askerî eğitimin son Türk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuna temel teşkil ettiğine tarih şahit olmuştur.

Yeri gelmişken Ulu Önder’in büyük taarruz için üç şeyin; “milletin, Meclisin ve ordunun hazır olmasını beklediğini” ifade ettiği kısacık cümlesinde, çağımıza damgasını vuracak olan çok önemli bir askerî değere işaret ettiğini ifade etmekte yarar görmekteyim.

Tarihin derin süzgecinden geçerek günümüze ulaşan temel askerî değerlerimiz aslında; Türk askerî kültürü ve Türk'ün yüksek medeni vasfının eşsiz göstergesi olarak "askerin vasıfları" adıyla iç hizmet kanun ve yönetmeliğinde yaşamaktadır.

Buna göre;

*Cumhuriyet, yurt ve millet, askerin mukaddesatındandır.

* Askerliğin temeli mutlak itaattir.

* Sebat ve mukavemet,

* Cesaret ve yiğitlik,

* Canını esirgememek,

* Harbe hazırlık,

* İyi geçinmek,

* İyi ahlak sahibi olmak,

* Sır saklamak,

* Emel ve fikir birliği,

* Birbirine yardım,

* Terbiyeli, vakarlı, ciddi tavır ve hareket

* İntizam severlik

* Başka milletlerin askerlerine değer vermek başlıca temel değerlerdir.

Bu değerlerin her biri "Türk askerî kültürü"nün önemli yapı taşları olarak yaşamakta ve yaşatılmaktadır.

Sıralamaya çalıştığım temel değerlere daha birçok nitelik ilave edilebilir. Bütün bu değerler tarihe yansıma yapmış ve oradan günümüze intikal etmiştir. Burada bir an kendimize sormamız gerekiyor. Acaba bizler bu denli engin ve zengin askerî tarihimizin yazımını tam anlamıyla başarabildik mi? Başka bir ifadeyle tarih yaparken tarih yazmakta yetersiz mi kaldık?

Soruyu biraz daha derinleştirebiliriz. Acaba Hun İmparatorluğu kuruluş dönemine rastlayan yıllarda kaleme alınan ve hâlen çağdaş askerî akademilerde okutulan Çinli Sun-Tzu'nun "harp sanatı" adlı esere benzer bir eser yazamadık mı? Yoksa Çinlilerin harp tecrübesi bizden daha mı ileriydi? Harp tecrübesi yönüyle kimin tecrübeli olduğunu Çin Seddi ve sonrası tarihî süreç iyi açıklıyor; ancak temel soru yine cevapsız kalıyor.

Acaba bizler yazdık da yazdıklarımızı unuttuk? Mesela Orhun Anıtları, Kutadgu Bilig, Divanü Lügati't Türk ve 13.000'den fazla beyitli manas destanları, harp sanatı ve askerlik sanatı adına bir değer taşımıyor mu?

Kutadgu Bilig yazarı (Yusuf Has Hacib) “Ülke kılıçla fethedilir; kalemle korunur.” demektedir.

Çağdaşlarına göre çok ileri olan bu yazımlar, bu eserler askerlik ve harp sanatı bakımından Sun-Tzu kadar değer taşıyorsa da taşımıyorsa da askerî tarih yazımı konusundaki yetersizliğimize delil teşkil ettiği bir gerçektir.

Genelkurmay ATASE Başkanlığınca düzenlenen “Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu” konulu sempozyumumuzun askerî tarih çalışmalarına olumlu katkılar sağlama, tarih yazıcılığı konusunda yeni bir açılım ve canlılığa yol açma beklentisinin heyecan verici olarak kabul edilebileceğini umuyorum.

İnsana bilgelik kazandırdığını düşündüğümüz tarih, artık üretilen bilgiden fikir ve görüş üreten eserler ortaya koyarak değişimin ilmî olarak tanımlanmaktadır. Yakın geçmişimizde ve günümüzde çok değerli askerî tarih yazarlarının eserlerinden önemli ölçüde yararlanmaktayız. Ayrıca ATASE Başkanlığı olarak asker ya da sivil değerli akademisyenlerimizin katkılarıyla çok ciddi çalışmalar gerçekleştireceğimize inanıyorum.

Yurt savunmasında ve Cumhuriyet’in bizlere sağlamış olduğu kazanımları güçlendirerek yaşatma konusunda hepimizin sorumlulukları olduğunu ve bu sorumluluğu yüklenmekten de onur duyduğumuzu ifade etmek isterim.

Bu organizasyon süresince bizlere ve sempozyumumuza karşı göstermiş olduğunuz yakın ilgi, destek ve her türlü katılımınızın bundaki sonraki çalışmalarımızda bizlere güç vereceğini ifade ederken, katılımlarıyla sempozyumumuzu şereflendiren sayın (vali) ve komutanlarıma, evrensel düşüncenin en önemli merkezleri olan üniversitelerimizin sayın rektör, dekan ve öğretim üyelerine, Türk Silahlı Kuvvetlerinin kıymetli personeline, sevgili Harbiyelilere ve de açılış törenimize izleyici olarak katılan değerli basın mensuplarına sonsuz şükran ve saygılarımı sunarım.

Arz ederim.

KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE TÜRK ORDUSU

Hv.Öğ.Yb.Rezzan ÜNALP*

Giriş

Bugüne kadar, kapsam ve niteliği bilinen ya da tarihin derinliklerinde yitip giden çok sayıda devlet kuruldu. Egemenlik bölgelerinde dönemlerine olduğu kadar geleceğe de yön veren bu devletler, tarih yapan insan eyleminin ve onun yarattığı toplumsal düzenlerin belirleyici unsurları oldu. Devleti kurmak, onu güçlendirmek ve bu gücü toplumsal değer yaratacak biçimde kalıcı kılmak, gelişmenin ve uygarlaşmanın ölçütüydü. Bunu başaran toplumlar ayakta kaldılar, yapamayanlar varlıklarını sürdüremediler. Ayakta kalmak için toplumsal düzenin ve onun somut ifadesi olan devletin güçlü olması gerekiyordu. Tarih boyunca devletin biçimi, işleyişi ve temsil yeteneği değişti; ancak güce dayanan temel işlevi değişmedi.

Tarihte her dönem ya da devir özgündür; ancak diğer dönemlerden asla kopuk değildir. Dönemleri öncesiz ve sonrasız bölümler hâlinde ele alma yanılgısı tarihi anlaşılmaz kılar. Günümüzde yaşadığımız olaylar, tarihin en yeni ve en ileri gelişmeleridir; ama toplumsal oluşumun binlerce yıllık birikimini içinde taşır. Bu nedenle tarih, yok olan bir geçmiş değil; bugüne biçim vererek canlılığını koruyan ve geleceğe yön veren, toplumsal bilinci şekillendiren yaşayan bir güçtür.[1]

Eski Türk Devletlerinde Ordu Teşkilatı

Tarih boyunca dünyanın değişik bölgelerinde değişik isimlerle birçok devlet kuran Türklerin gerek Orta Asya'da gerekse Orta Asya dışındaki geniş sahalarda ve çeşitli yabancı kavimler üzerinde hâkimiyet kurmaları ancak güçlü orduları sayesinde olabilmiştir.[2]

Türk ordusunun kuruluş tarihi olarak kabul edilen M.Ö. 209 tarihinde[3] ilk defa disiplinli bir askerî birliğin oluşumu söz konusudur. Milattan önceki Hun devrinden itibaren devlet başkanının bulunduğu yeri veya oturduğu şehri ifade ederken "Ordu" sözü kullanılmakta, bugünkü anlamı ile orduya "Sü", başkumandana ise "Başbuğ" denilmekteydi.[4] Bütün Türk lehçelerinde mevcut olan "Alp" kelimesinin ise, Orhun Yazıtları'nda kağanların kahraman ve cesur oldukları belirtilirken bir sıfat olarak kullanıldığı görülür.[5]

---

* Askerî Tarih Şube Müdürü

[1] Metin Aydoğan; Türk Uygarlığı, Umay Yayınları, İzmir, 2006, s. 63.

[2] Salim Koca; "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı" ,Türkler; C 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 835-836.

[3] Türk Kara Kuvvetleri Tarihi; s.1.

[4] Koca; s. 836, 842.

[5] Alper Taşağıl, "İslam Öncesi Devirde Türk Ordusu", Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarih Araştırma Merkezi- Kitapevi Yayınları, İstanbul, Mayıs 2008, s.176.

Tarih boyunca, Türk ordusunu diğer ordulardan ayıran üç büyük temel özellik; ücretsiz oluşu, daimî olması ve süvarilerden teşkil edilmiş olmasıydı.[6] Eli silah tutan herkesin asker, her askerin de her an hazır olduğu bir ordu söz konusudur. Uçsuz bucaksız bir coğrafyanın zorluklarla dolu hayat şartlarında ayakta kalmanın ve başarılı olmanın temeli buna dayanıyordu.

Bu sebeple askerliğe özel bir meslek gözüyle bakılmaz, savaş zamanında bütün halk, bir ordu hâline gelirdi. Kurtuluş Savaşı'nda Türk milletinin topyekûn vatanı düşmana karşı savunması, yüzyıllar, hatta binlerce yıl öncesinden akıp gelen işte bu birikimin bir yansıması, değişmez gerçeği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eski Türk devletlerinde ordunun teşkilatlanma biçimi olan 10'lu sistem, devlet güçlerini kabile, soy göz önüne almaksızın merkezden atanan komutanlar kanalıyla en üstte bulunan başkomutana bağlamakta, böylece "millet birliği" meydana gelmekteydi. Bu durum, Türk devletlerinin askerî karakterini belirttiği gibi Türklere "ordu millet" denilmesinin de bir açıklaması olmaktadır. En büyük birlik 10.000 kişiden oluşan tümenlerdi. Tümenler 1000'li, 100'lü ve 10'lu olmak üzere kademeli olarak küçülen birliklere ayrılıyor, birliklerin başlarında "tümen başı", "binbaşı", "yüzbaşı", "onbaşı" gibi unvanlar taşıyan birer komutan bulunuyordu. Söz konusu bu teşkilat, ufak değişikliklerle bütün Türk devletlerinde varlığını sürdürmüştür.[7]

Kaşgarlı Mahmut'un ifadesiyle "Kuş için kanat ne ise Türk için de at odur." sözü "at"ın Türkler için vazgeçilmezliğini en güzel şekilde yansıtmaktadır. Eski Türk ordusu süvarilik üzerine kurulu olduğundan, ordunun temel dayanağı olan at her Türk için yaşamın kendisiydi. Atı ilk defa evcilleştirerek savaş alanında kullanan Türkler atın sağladığı son derece yüksek hareket yeteneği, sürat ve manevra üstünlüğü ile geniş sahalara hükmedebilmişler, at üzerinde dört nala giderken oklarını hedefe isabet ettirmekte büyük maharet göstermişlerdir. Tümenindeki bütün askerlere, kendi icadı olan "ıslık çalan ok"u attığı yere şartlar ne olursa olsun herkesin oklarını atmasını emreden Mete Han, "Emre itaat, anında karar verme ve gösterilen hedefi vurma" gibi bugün de geçerli temel ilkelerden oluşan askerlik eğitimiyle ordu içinde katı bir disiplin tesis etmiştir.

Türklerin eskiden beri uyguladıkları savaş stratejisine değinirsek, bu strateji keşif ve yıpratma savaşları olmak üzere iki temele dayanıyordu. Savaş alanında uygulanan taktik Türk yurdundan adını alan "Turan Taktiği"ydi. Bu taktik, kaçıyor gibi geri çekilerek düşmanı pusu kurulan yere kadar çekmek (kurt oyunu) ve çembere alarak yok etmek şeklinde uygulanan bir taktikti. Üstün fizikî güç yanında kuvvetli bir iç organizasyon ve disiplin gerektiren bu taktiği iyi kavrayamayan Batılı ve Doğulu yazarlara "nizamsız ve telaşlı" gibi görünen akıcılık, Türk ordularının en büyük avantajı olmuştur. Daha sonraki çağlarda bile, 1071 Malazgirt, 1396 Niğbolu, 1526 Mohaç

[6] İbrahim Kafesoğlu; Türk Millî Kültürü, Boğaziçi Yay., İstanbul 1991, s. 269.
[7] Koca; s. 836.

Meydan Muharebeleri'nde hep bu taktik uygulanmıştır.[8] Ana hatlarıyla son "Başkumandanlık Meydan Muharebesi" de buna benzer bir taktiğin uygulanması ile kazanılmıştır.[9]

Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletleri Döneminde Ordu Teşkilatı

Askerlik konusunda en üst düzey bilgi, birikim ve yeteneklere sahip olan Türkler, sahip oldukları bu özellikleri ulaştıkları yeni coğrafyalarda yeni uygulamalarla birleştirmeyi başarabilmişler, MÖ 209 tarihi başlangıç olarak alınırsa bin yılı aşan bir geçmişin ardından Güneybatı Asya'nın tamamına yakınına hâkim olan Büyük Selçuklu Devleti, zamanının en büyük bölgesel gücü olarak tarih sayfalarındaki yerini almıştır.

Başlangıçta tamamen kara ordusundan oluşan Selçuklu ordusunda devlet, mülki düzende olduğu gibi, Türklerin yanında yerli unsurları da askerî teşkilat içine alarak, çağının en büyük askerî güçlerinden biri hâline gelmiştir.[10] Büyük Selçuklu askerî teşkilatına baktığımızda; hassa kuvvetleri dediğimiz gulamlar, savaşlarda ele geçirilen esirlerdi. Eyalet ordusu, ikta sahipleri olan Türk emirlerinin verdiği kuvvetlerden oluşuyordu. Vezir "Nizamülmülk"ün tesis ettiği "İkta Sistemi", Osmanlılarda "Tımar Sistemi" adını alarak varlığını devam ettirmiştir.

Yine ordu içinde yer alan vasal devlet kuvvetleri, vasal kralların verdiği askerlerden oluşmakta; ayrıca orduda gönüllüler ile Türkmen kuvvetleri de mevcut bulunmaktaydı.[11] Uçlarda bulunan Türkmenlerin vurucu kuvvet olarak büyük önemi vardı.[12]

Selçuklular, uyguladıkları taktik gereği orduyu "savaşan" ve "savaşmayan" olmak üzere ikiye ayırmışlar ve ordunun savaşan bölümünün temelini "atlılar"dan oluşturmuşlardı. Ordunun savaşan bölümünde en değer verilen sınıf ise, Öncü Birlikleri olmuştur. Bunlardan başka Selçuklu ordusunda ayrıca dört sınıf asker daha vardır: Bunlar: Gaziyan, Ahiyan, Abdalan ve Bacıyan sınıflarıdır.

Gaziyanlar, gönüllü akıncı müfrezeleri idi. Osmanlılardaki "Akıncılar" bunlardır. Ahiyanlar, "Ahilik" denilen bir esnaf teşkilatına bağlanmış olan işçi ve esnaftan oluşan sınıftı. Ahiliğe alınan gençler ahi zaviyesi denilen dergâhlarda eğitime tabi tutulurlar ve her biri bir sanat dalında çalışır, ayrıca askerî eğitim de görürler ve "Ahi Yiğit Alayları" olarak savaşlara katılırlardı. Ahiliğin Ankara'da izleri "Seymen Alayı" şeklinde yaşamaktadır.

---

[8] Türk Kara Kuvvetleri Tarihi; s. 1-3.
[9] Abdülkadir Donuk; "Türk Ordu Teşkilatının Yabancı Ordulara Tesiri Meselesi", Ordular, İstanbul, 2008, s. 187.
[10] Mehmet Altay Köymen; Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1963, s. 54.
[11] Ali Sevim - Erdoğan Merçil; Selçuklu Devletleri Tarihi, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s. 512.
[12] Aydın Taneri; Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri (Kuruluş Devri), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 31.

Abdalan sınıfı, kale kuşatmalarında askerin manevi kuvvetini artırmak rolünü oynardı. Bacıyan adlı kadın akıncı müfrezeleri de savaşlarda harp türküleri söyleyerek askerleri coştururlardı.[13] Bununla birlikte Selçuklu Ordusunda bir de Askeri Mızıka (Tablhane, Mehter takımı) Takımı bulunurdu.[14]

Büyük Selçuklu askerî teşkilatı ve savaş biçimleri Anadolu Selçuklu Devleti'nde de aynen devam etmiştir. Mesela Alp Arslan, ordusu Halep civarında konakladığı zaman, çadırlar onarlı gruplar hâlinde kurulmuştur. Malazgirt'te Bizans birliklerine karşı en tesirli silah ok olmuştur. Devrin yine en tehlikeli silahı kabul edilen ve atış menzili hemen hemen bir okun atış menzili kadar olan (300 - 1600 m arası). mancınıklar, kale muhasaralarında kullanılmıştır. Kuşatılanlar, mancınıkların etkisini yok etmek veya hafifletmek için birçok tedbirler uygulamışlardır. Örneğin kuşatılanlar, neft şişeleri fırlatarak büyük mancınıkları yakmışlar ve bu yüzden Tuğrul Bey, Malazgirt'i fethedememiştir.[15] Malazgirt'in fethi, ancak yeğeni Alparslan zamanında mümkün olabilmiştir.[16]

1071 Malazgirt Zaferi'nden sonraki on yıl içerisinde öncü Türk beyleri, Ege ve Marmara kıyılarına ulaştığında Türkler için denizcilik alanında tekrar yeni bir sayfa açılmıştı. Hazar (Gökçe Deniz) Denizi ve Aral Gölü gibi Karadeniz ve Ege Denizi ile ölçülebilecek bir iç deniz özelliği taşıyan geniş havzalarda gemicilik faaliyetlerinde bulunan[17] Türkleri açık denizlerle tanıştıran ilk öncü beyi, Emir Çaka (Çağa Bey) Bey olmuş ve ilk Türk donanması onun zamanında (1081) denize indirilmiştir.[18]

Haçlı Seferleri'nin 1096 yılından başlayarak Anadolu'da yoğunlaştığı dönemlerde, Türkler büyük baskı altında tutulmakla birlikte, Haçlıların Türkleşen Anadolu'yu geri almaları mümkün olmayacaktır. Bu arzu onlar için 1176 Miryokefalon Savaşı ile sona erecektir.[19] Selçuklu donanmasının en güçlü olduğu dönem olan I. Alâüd-dîn Keykubad zamanında (1219-1236) kurulan Alâiye (Alanya) ve Sinop tersanelerinde inşa edilen gemilerle artık Selçuklu donanması denizaşırı seferler yapabilecek güce ulaşacak, Anadolu Selçuklu Devleti ömrünü tamamladığında yerini Anadolu Beylikleri'ne bırakacaktır. Bir başka deyişle, 1243 yılında Moğollarla yapılan Kösedağ Meydan Savaşı'ndan sonra yaşanan hazin çöküşün ardından Türklüğün

---

[13] Kara Kuvvetleri Tarihi; s. 7-8.
[14] Muharrem Kesik; "Türkiye Selçukluları'nda Savaş Geleneği Hile ve Taktikleri", Eski Çağdan Modern Çağa Ordular, Kitabevi Yayını, İstanbul, 2008, s. 257-258.
[15] Kara Kuvvetleri Tarihi; s. 10-12.
[16] M. Altan Köymen; Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Cilt III Alp Arslan ve Zamanı, s. 262-263.
[17] Ali Haydar Emir-Fevzi; Türklerin Deniz Harp Sanatına Hizmetleri II Kürek Devri, İstanbul, Akşam Matbaası, s. 21.
[18] Kesik; s. 243.
[19] İlber Ortaylı; Tarihimiz ve Biz, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s. 44-46.

yaşama azmi ve var olma iradesi, kurulan beyliklerle tarih sahnesinde yeniden tecelli edecektir.

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Cumhuriyet'e Türk Ordusu

XIII. yüzyılın sonlarında Türkmen boyları tarafından kurulan Anadolu Beyliklerinden Osmanlı Beyliği kısa sürede bu beyliklerin en kuvvetlisi hâline gelmiş, Kastamonu uç beyleri Bizans'a karşı gaza faaliyetini gevşetince, Osman Bey bu bölgedeki gazi alplerin lideri durumuna yükselmişti.[20] Osmanlı Beyliğinin kuruluşundan itibaren izlediği sürekli yükselen çizgisinde ordunun rolü son derece hayatidir. Gazilerden kurulu beylik ordusundan, Yeniçeri ve Tımarlı Sipahilerden oluşan daimî orduya geçiş, Osmanlı Devleti'nin yapı taşlarını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

İlk fetihler, beyliğe tabi Türkmen aşiretleri kuvvetleri ile yapılmıştı.[21] Uç Beyliği devrinde Selçuklularda gördüğümüz Gaziyân, Ahiyân ve Abdalân adları altında teşkilatlanmış zümrelerin, fethedilen yerlerin Türkleşmesinde büyük rolü olmuştu. Yapılan fetihlerle, daimî ordunun eksikliği anlaşılmış, düzenli askere duyulan ihtiyaç karşısında kurulan[22] ordunun atsız askerine "yaya", atlı askerine "müsellem" adı verilmişti.[23] Diğer taraftan 1327 İznik Kuşatması sırasında donanmaya ihtiyaç duyulmuş ve bu amaçla Karesi Beyliğinden yardım istendiğinde, Karamürsel Bey komutasında 24 gemilik bir filo gönderilmiştir. Bu kuşatma ile deniz gücünün önemini bir kez daha anlayan Osmanlı Beyliği aynı yıl Karamürsel'de bir tersane inşa etmiş ve Karamürsel Bey'i ilk Osmanlı kaptanıderyası olarak atamıştır.[24]

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti teşkilatlanma açısından bir taraftan eski Türk devletlerini kendine örnek alırken diğer taraftan da çağın gereklerine göre yeni sistemler geliştirmektedir. Örneğin Edirne'nin fethinden (1361) sonra Rumeli'de yapılan fetihler sonucu savaş esirlerinde büyük artışın görülmesi üzerine gazilerden sultan için esir başına beşte bir pencik (penc-i yek) alınmaya başlanmıştı. Bu önemli gelir kaynağının kaybedilmemesi için ulemadan Karamanlı Kara Rüstem'in önerileri sonucu Pencik usulüne devam edildi ve her beş esirden biri veya esir beş değilse değerinin beşte biri olarak toplanmaya başlandı. (Kazazker) Çandarlı Kara Halil'in devlet elinde toplanan çok sayıda pencik oğlanlarından sultan kapısında yeni bir asker, yeniçeri teşkili önerisi karşısında pençik oğlanlarının Bursa civarında Türk köylerine gönderilip Türkçe öğrenmeleri ve İslamlaşmaları sağlandı. Bunlar daha sonra sultanın emrinde yeniçeri ordusunu oluşturmuşlardır. Kuruluş, 1363-1365 olarak tarihlendirilmektedir.[25]

---

[20] Halil İnalcık; "Osmanlı Tarihinde Dönemler, Devlet-Toplum-Ekonomi", Osmanlı Uygarlığı, C 1, Ankara, 2002, s.35-36.
[21] Yusuf Halaçoğlu; "Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı", Türkler, C 9, s. 795-838.
[22] Abdülkadir Özcan; "Osmanlı Devleti'nin Askerî Yapısı", Türkler, C 10, s. 107-121.
[23] Halaçoğlu; s. 795-838.
[24] Aydın Taneri; Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri (Kuruluş Devri), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 322.
[25] İnalcık; "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu" Türkler, C I, s. 66-88.

Böylece Osmanlılarda ordunun Acemi Ocağına alınan erler ilk defa I. Murat devrinde (1360-1389) çıkarılan Pençik Kanunu ile toplanmış, daimî ve maaşlı olmak üzere yaya ve atlı ordusundan meydana gelen Yeniçeri (yaya) ve Sipahi (atlı) denilen Kapıkulu Ocakları kurulmuş, daha sonra II. Murat devrinde (1421 - 1451) çıkarılan "Devşirme Kanunu" uygulamaya girmesiyle Pençik uygulaması yürürlükten kalkmıştır.[26] Kapıkulu Ocaklarının en büyüğünü oluşturan Yeniçeri Ocağı, padişahın hassa (özel) kuvveti olup, seferde onun emir ve komutası altında görev yapmıştır.[27]

Devşirme sisteminde, son derece ciddi ve güvenilir kişilerden seçilen devşirme eminleri tarafından seçilen gençler, alındıkları ordu içinde tamamen merkezi dile, dine ve ananeye göre yetiştirilirler, en iyileri Enderun'a kaydırılıp büyük devlet adamları olarak yetiştirilirdi. Gerçekten Osmanlı Devleti'nin kapıkulu sınıfını, yeniçerileri ve sipahileri nasıl beslediği konusu, mali, idari ve askerî disiplin açısından son derece önemli bir konudur.[28]

Osmanlı Devleti'nin asıl savaş gücünü ise Eyalet Kuvvetleri oluşturmuştur. Eyalet Kuvvetlerinin en kalabalık sınıfını "Tımarlı Sipahi" denilen topraklı süvariler teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti diğer Türk devletlerinde olduğu gibi fethettiği topraklarda tımar usulünü uygulamıştır. Tımarda toprağın çıplak mülkiyeti devlete, kullanma ve yararlanma hakkı tımar sahibine aittir.[29] Tımar teşkilatı bir taraftan Osmanlı Devleti'ne her an savaşa hazır, donanımı yerinde büyük bir atlı ordusu sağladığı gibi, diğer yandan da devletin geniş sınırları içinde köylere kadar ağ gibi yayılmış bir güvenlik kuvvetini oluşturmuştur.[30]

İlk birleşik Avrupa Haçlı orduları, Niğbolu'da (1396) Yıldırım Bayezid tarafından dağıtıldıktan ve Osmanlının Balkan hâkimiyeti pekiştikten sonra Türk ordusu, II. Murat döneminde ateşli silahlar bakımından Avrupa'nın en ileri ordusu hâline gelmiştir. Sultan II. Murat'ın II. Kosova Savaşı'ndan sonra (1448) Osmanlı Devleti, artık yıkılmaz bir imparatorluktur. Fatih Sultan Mehmet döneminde bir taraftan askerî teşkilatta oldukça önemli değişiklikler yapılırken diğer taraftan da o zamana kadar görülmemiş büyüklükte toplar döktürerek hiçbir kalenin artık bu yeni silah karşısında dayanamayacağı ispat edilmiştir.[31] Fatih döneminde yine başta Gelibolu Tersanesi olmak üzere büyük bir gemi inşa faaliyetine geçilmiş[32] ve İstanbul'un Fethi'yle

---

[26] Türk Kara Kuvvetleri Tarihi; s. 17.

[27] Mücteba İlgürel; "Yeniçeriler", İslam Ansiklopedisi, C 13, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986, s. 386, 388, 389.

[28] Ortaylı; s. 59.

[29] Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi; C I, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1994, s. 239.

[30] Özer Ergenç; "Osmanlı Merkez Askerinin Nitelik ve Fonksiyonları Üzerine", Birinci Askerî Tarih Semineri, Bildiriler II, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 74.

[31] Halil İnalcık; "Osmanlı Devrinde Türk Ordusu" Türk Kültürü, Sayı 22, Ağustos 1964, s. 53.

[32] Hülya Toker; "İstiklal Harbi'nden Günümüze Türk Savunma Sanayisinin Gelişimi", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, H.Ü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Sayı 2, 2005, s. 38.

birlikte daha uzak denizler hedef alınmış, iç denizlerdeki mücadeleler açık denizlere çevrilmiştir.[33] Yine bu dönemde kaptanıderyalığın vezirlere verilmesi nedeniyle bu makamın adı kaptan paşalık olarak değiştirilmiştir.[34]

İmparatorluğun doğuya doğru ilerlemesinde iki tane savaş çok önemli rol oynamaktadır. İlki 11 Ağustos 1473 tarihli Otlukbeli Savaşı, diğeri 23 Ağustos 1514 tarihli Çaldıran Savaşı'dır. İster Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan olsun ister Safevi hükümdarı Şah İsmail olsun her iki devlet ve hükümdar Osmanlının karşısında duramamıştır. Osmanlı ilerlemesinin en kritik dönemlerinden biri olan Yavuz Sultan Selim döneminde Mısır Memluk Devleti önemlidir ve askerî yapısı yabana atılmamalıdır. Hulagu'nun ok gibi ordularını, Moğolları durduranlar Memluklardır. Savaşçı bir geleneği olan Çerkez ve Türk asıllı idarenin hükmettiği bu Mısır Devleti'ni, Yavuz Sultan Selim Ridaniye'de ve Mercidabık'ta nasıl ortadan kaldırıyor? Doğrudan doğruya üstün askerî bir teknoloji ile… Unutmayalım ki Birinci Dünya Harbi'nin çetin günlerinde Kanal Seferi'ne çıkan Cemal Paşa, Sina Çölü'nü, Yavuz kadar kolay ve kayıpsız geçemedi. Yavuz'un Mısır Seferi, o dönem için Osmanlı askerî teknolojisinin ve lojistik sisteminin ama bunun yanında çevre bilgisinin de gelişmişliğini bizlere göstermektedir.

Osmanlının doğuya doğru ilerleyişi, Yavuz Sultan Selim gibi bir askerî dehanın, yüksek bir askerî stratejinin ürünüdür. Osmanlı yeni çağların askerî tekniklerini almış, uyarlamış ve uygulamış bir kuvvettir[35] ve ordusu Kanuni Sultan Süleyman zamanında dünyanın en kuvvetli ordusu seviyesine ulaşacaktır. Fatih'in imparatorluğu Bosna'dan Doğu Anadolu'ya kadar uzanmakta, Deşt-i Kıpçak ve Ukrayna ovalarına kadar Kırım'ı içermekte; güneyde Suriye sınırına dayanmakta iken, sonraki 50 yıl içerisinde bu sınır ikiye katlanacaktır.

XVI. yüzyıl boyunca Avrupa muntazam daimi ordulara sahip değildir. Avrupa'nın son muntazam daimi ordusu olan Macar ordusu 1526 Ağustosunda Mohaç'ta ortadan kalkmıştır. Osmanlının askerî gücü ve teknolojisindeki üstünlük dolayısıyla Girit henüz Türklerde olmamasına rağmen Doğu Akdeniz hâkimiyeti Türklerin eline geçmiştir. Osmanlı denizciliği, 1533 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından[36] Barbaros Hayrettin'in kaptan paşalık makamına getirilmesiyle büyük bir güç kazanacak, Barbaros'un komutasındaki Osmanlı donanması 27 Eylül 1538'de Preveze Deniz Zaferi'ni kazanarak Akdeniz'in bir Türk gölü hâline getirilmesini sağlayacaktır.[37]

---

[33] İdris Bostancı; "Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği" Türkler, C 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 124.
[34] Figen Atabey; Cumhuriyet Dönemi Türk Deniz Kuvvetleri, Ankara, Dz. Kuv. K. Karargâh Basımevi, 2002, s. 2.
[35] Ortaylı; s. 47-50.
[36] Atabey; s. 2.
[37] 2000'li Yıllara Girerken Türk Ordusu; s. 150.

Osmanlı tarihinin önemli dönüm noktalarından biri, II. Viyana Kuşatması'dır. Viyana Kuşatması'na kadar Osmanlı ordularının askerî üstünlüğü, teknolojisi ve kendine has disiplini rakipsiz durumdadır. Osmanlı savaş düzeni, padişahın da muharebeye gitmesini öngördüğünden padişahın olmadığı yerlerde mutlaka aksaklıklar çıkmıştır. XVII. yüzyıl biterken imzalanan 1699 Karlofça Antlaşması, uzun süren Viyana Kuşatması'nın ve ardından onu izleyen savaşlar ve yenilgilerin bir sonucudur.

Osmanlı, Karlofça Antlaşması'ndan sonra artık iktisadi alanda imtiyazlı bir kuvvet değildir. Devletin içinde bulunduğu bu durum karşısında çeşitli ıslahat layihaları hazırlanmış,[38] devlet teşkilatının yeniden düzenlenmesi için öncelikle askerî teşkilat dikkate alınmış ve bozulmanın Avrupa ordusuna benzer bir ordu kurulmasıyla giderileceğine karar verilmiştir.

Askerî teşkilatta yapılan ilk ciddi ıslahat girişimi I. Mahmut'un hükümdarlığı zamanına (1730-1754) rastlamaktadır. Bu dönemde Avrupa'dan uzman kişiler getirtilmiş ve askerî alandaki yenilikler III. Selim, II. Mahmut ve sonraki dönemlerde çok radikal değişikliklere sahne olmuştur. Açılan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun ve Berrii Hümayun okullarından başka günümüz modern Türk ordusunun ilk çekirdeği olarak kabul edilebilecek olan Nizâm-ı Cedid Ordusu,[39] Sekbân-ı Cedid Ocağı, Eşkinci Ocağı ve 1826 yılında Yeniçeri teşkilatının kaldırılmasından sonra kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adıyla Avrupa usulünde kurulan askerî teşkilat bu gelişmelerin en temel örneklerindendir.[40] 1827 yılında Askerî Tıbbiye Mektebinin, 1834 yılında Harbiye Mektebinin açılmasını müteakip, ilk kuruluşları 1845'lere uzanan Askerî Rüştiyeler, Küçük Zabitan İptidai Mektepleri (Astsubay İlkokulları), Küçük Zabitan Mektepleri (Astsubay Okulları) ile 1884 yılında Harp Okullarının kaynağını teşkil eden Askerî İdadiler, Türk ordusunun subay ve astsubay ihtiyacını karşılayarak harp gücüne büyük ölçüde etki yapmıştır.[41]

1848 yılında Mekteb-i Fünunu Harbiye-i Şahane adı ile Harp Akademisinin kuruluşu ve Genelkurmay Karargâhının oluşturulmasının ardından 1853-1856 Kırım Harbi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrası orduda yapılan yeni düzenlemelerle II. Meşrutiyet Dönemine erişilmiş[42] ve 1826 yılında kurulmuş olan Bâb-ı Seraskeri, 1908 yılında Harbiye Nezareti adını alarak Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar varlığını sürdürmüştür.[43] 9 Temmuz 1910'da yayınlanan Teşkilatı Askeriye Nizamnamesi ile ordu

[38] Ergenç; s. 80.
[39] Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; C III, 5'inci Kısım (1793-1908), Ankara, Gnkur Basımevi, 1978, s. 160, 161.
[40] Özcan; s. 120.
[41] Türk Kara Kuvvetleri Tarihi; KKK Yayını, 1996, s. 110-118.
[42] a.g.e.; s. 318.
[43] Özcan; s. 120.

komutanlıkları kaldırılarak yerlerine ordu müfettişlikleri kurulmuş ve Türk ordusunda kolordu teşkilatına ilk defa bu kanunla geçilmiştir.[44]

1911 yılında havacılık, yeni bir teşkilat olarak Türk ordusuna dâhil olma yolunda ilk adımını atmıştır. Kıtaat-ı Fenniye ve Mevâki-i Müstahkem Müfettişliği (Teknik Birlikler ve Müstahkem Mevkiler Müfettişliği)nin 2'nci Şubesinde, havacılığın ilk resmî kuruluşu olan bir "Tayyare Komisyonu" oluşturulmuştur.[45] Türk havacılığının henüz bu çok yeni evresinde esen kuvvetli savaş rüzgarları Osmanlı askerî yöneticilerini harekete geçirmiş ve İstanbul - Kahire arasında bir uçuş seferi yapılması kararlaştırılmıştır. İstanbul - Kahire uçuşu gerek takip edilen güzergâh gerekse tayyarelerin taşıdığı ve dağıttığı postalar itibarıyla incelendiğinde Harbiye Nâzırı Enver Paşa'nın, Arap topraklarında psikolojik harekât unsurlarını kullanarak devlet otoritesinin etkinliğini sürdürmek gayesinde olduğunu açıkça gözler önüne sermektedir. Ne yazık ki bu sefer sırasında pilotlarımız Yüzbaşı Fethi, (Manastır Askerî İdadisi mezunu olan) Üsteğmen Sadık Bey 27 Şubat 1914'te şimdiki Filistin topraklarında, (Teşkilat-ı Mahsusa'nın bir elemanı olan) Pilot Üsteğmen Nuri Bey ise 11 Mart 1914'te Yafa'da düşerek şehit olmuşlar ve Türk Hava Kuvvetlerinin ilk şehitleri olarak tarihe geçmişlerdir. Bu seferi Yüzbaşı Salim Bey'le birlikte tamamlayan Kurmay Yüzbaşı Kemal Bey ise, 1915 yılında Çanakkale'de şehit düşecektir.[46]

Birinci Dünya Savaşının yaklaştığı günlerde (1913 yılı itibariyle)yapılan düzenlemelerle Harbiye ve Bahriye Nezaretlerinde geniş ölçüde yeniliklere gidilmiştir.[47] 1914 yılında kara ordularının seferî kuruluşundan fazla büyütülmeyeceği kararı alınmış, ancak Birinci Dünya Savaşı'na girilmesiyle durum değişmiş ve cepheler çoğaldıkça orduların sayısı da artmış, Kafkas ve Yıldırım Ordular Grupları kurulmuş; ancak bu orduların her biri kuvvet itibarıyla bir barış kolordusu kadar bile olamamıştır.[48]

Bununla birlikte Birinci Dünya Savaşı'nda Türk askeri Çanakkale'de mucizeler yaratacaktır. İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in söylemiyle, "Tarihteki hiçbir olay, Çanakkale Savaşları'nda olduğu kadar yapılan plan ve öngörüleri boşa çıkartmamış, alınan kararları karıştırmamış ve belirlenen stratejik kuralları bozamamıştır." Yarbay rütbesindeki Mustafa Kemal'in üstün komutan özellikleri, Türk askerinin ve milletinin asırlar öncesinden bir miras gibi akıp gelen yüce değerleriyle birleştiğinde "Çanakkale Geçilemez" olmuştur. Ama ne yazık ki Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması, bir devletin çöküşü olarak tarih sayfalarına geçmiştir.

---

[44] Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; Cilt III, 6'ncı Kısım (1908-1920), s. 142, 143.
[45] Süreyya İlmen; Türkiye'de Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1947, s. 21.
[46] Rezzan Ünalp; Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Sırasında Kuzey Afrika'ya Yönelik Faaliyetleri, Yayımlanmamış Doktora Tezi, s. 91, Tasvir-i Efkâr, 9 Temmuz 1915.
[47] Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; Cilt III, 6'ncı Kısım (1908-1920) s. 199-200.
[48] a.g.e.; s. 228.

İtilaf devletleri Yunan ordusunun İzmir'e çıkmasına izin verirken, şüphesiz bu işgalin Türk milletinin ruhunda koparacağı fırtınayı düşünememişlerdi.[49] Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlayan Millî Mücadele hareketinde vatan toprakları ilk önce Kuvayımilliye birlikleri ile korunmaya çalışılmış, 12 Temmuz 1920'den itibaren Millî ordunun (Düzenli ordu) kurulmasına geçilmiştir. Bu dönemde ordunun eğitim ve harekât faaliyetlerinden Genelkurmay Başkanlığı, idari faaliyetleri yönünden de Millî Savunma Bakanlığı sorumlu tutulmuştur.[50] Tekalif-i Milliye emirleri doğrultusunda asker - sivil topyekûn inanılmaz bir mücadelenin yaşandığı Sakarya Meydan Muharebesi'nde Başkomutan Mustafa Kemal'in "Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O satıh, bütün vatandır." şeklinde başlayan tarihi emri karşısında Türk ordusunun verdiği mücadele ise olağanüstüdür.

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra "gazi ve mareşal"lik unvan ve rütbeleriyle taltif edilen Başkomutan Mustafa Kemal, milletinin bağrından çıkmış ve mensubu olmaktan her zaman gurur duyduğu ordusuna şükranlarını tüm içtenliğiyle sunarken (20 Eylül 1921), Kurtuluş Savaşı bittikten sonra İzmir'de kabul ettiği gazetecilere, "Paşam, bu zaferi ne ile kazandınız?" sorusuna, "Telgraf telleriyle!" cevabını vererek şifreli haberleşmeye yani muhabere sistemine verdiği önemi dile getirmiştir.[51]

Sonuç olarak Başkomutan Mustafa Kemal ATATÜRK'ün Orduya Değişmeyen Mesajı'nda (29 Ekim 1938) belirttiği gibi, "Zaferleri ve mazisi insanlık tarihi ile başlayan ve her zaman zaferle beraber medeniyet nurları taşıyan Türk ordusu!" bünyesinde yer alan Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri ile her zaman milletinin emrindedir.

"Türk birliğinin, Türk kudret ve kabiliyetinin çelikleşmiş bir ifadesi" olan Türk ordusu, her zaman yüce milletine layık olma azim ve kararlılığı ile onun emrinde olmanın şeref ve gururunu taşımaktadır.

---

[49] Sabahattin Özel; Millî Mücadele'de Trabzon, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 69.

[50] Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükûmeti Dönemi; C IV, 1'inci Kısım, Ankara, Gnkur Basımevi, 1984, s. 118, 211, 216.

[51] Millî Mücadele devri Türk basınının önde gelen simaları bu görüşme ile birlikte Yunan faciasını ve zaferin kazanılmasını konu eden yazılarını bir arada neşretmişlerdir. Bk. Halide Edip, Yakup Kadri, Mehmet Asım; İzmir'den Bursa'ya, Dersaadet, 1338 (1922).

...

M.Ö 209

KARA DENİZ
Edirne
İstanbul
BİZANS İMP.
MARMARA DENİZİ
İzmir
İznik
Bursa
Edremit
Balıkesir
Bergama
Foça
İzmir
Sisam
Söke
Milas
Rodos
Alaşehir
Denizli
Afyon
Kütahya
Eskişehir
(1097)
Myriokephalon
(1176)
Sakarya
Bolu
Gerede
Söğüt
Ankara
Kastamonu
Sinop (1214)
Bafra
Samsun
Amasya
Çorum
Tokat
Kızılırmak
DANIŞMENTLİLER
TURG
Kayseri
Aksaray
Niğde
Konya
Karaman
Antalya
Alaiye
Ermenek
Silifke
KIBRIS KRALLIĞI
Magosa
AKDENİZ
Çoruh
Kars
Ani
Aras
Erzurum
Bingöl
Van
Malazgirt
1071
1071

Meriç
BİZANS İMP.
Ereğli
ÇOBANOĞULLARI
CANDAROĞ
İzmit
Gerede
DENİZİ
Göynük
İznik
OSMANLI BEYLİĞİ
Bursa
Söğüt
Eskişehir
Anka
Sakarya
Tavşanlı
Kütahya
YANOĞULLARI
KARAMANO
Afyon
Gediz
Menderes
SAHİP ATAOĞULLARI
1299
Ladik

1453

1915

...1922

I. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof.Dr.İlber ORTAYLI

Konuşmacılar

Prof.Dr.Saadettin GÖMEÇ

Prof.Dr.Salim KOCA

Prof.Dr.Yusuf OĞUZOĞLU

ESKİ TÜRK ORDUSUNUN GENEL MAHİYETİ

Prof.Dr.Saadettin GÖMEÇ[*]

Bir milletin sosyal yapısı, ekonomik ve kültürel hayatı ile devlet teşkilatı çok mükemmel olabilir. Ama bunların özellikle dış tehlikelere karşı korunması ve devam ettirilmesi için güçlü bir askerî düzene de ihtiyaç vardır. Ordu millet olan Türklerin en büyük hususiyetlerinden birisi de savaşçılıklarıdır. Barış zamanında günlük işleriyle meşgul olan halk, savaş zamanında çoluğundan çocuğuna topyekûn seferberlik hâlinde bulunuyorlardı. Türk tarihine ait kaynaklardan öğrendiğimize göre; savaş ve ordu komutanlığı sadece erkeklerin işi değildir. Kadınlar birliklere veyahut da ordulara kumanda edebildikleri gibi, at üstünde okları, yayları ve kılıçları olduğu hâlde savaşlara katılıyorlardı. Özellikle harp, Türkler için bir sanat hâlini almıştı. Onlar için yatakta ölmek en büyük yüz karasıydı.

Türk milletinin tarihinde ilk sistemli ordunun büyük Hun kaganı Mo-tun (Bögü Tonga) tarafından kurulduğu zaman zaman ilim adamlarınca ileri sürülüp, bu şekilde bir kanaat hasıl olmuşsa da bu doğru değildir. Türklerden haber veren en eski vesikalara baktığımızda, MÖ 3000'lerden itibaren askerî birliklere sahip olan Türklerin, bu güçleri sayesinde sürekli Çin sınırlarına taarruzları söz konusudur. Eğer düzenli bir orduya sahip bulunmasalardı, Çin İmparatorluğu Türklere karşı IX. asırdan itibaren yapımına başlanan Çin Seddi'ni meydana getirmek zorunda kalmazdı. Bununla birlikte araştırmacılar, Türk ordusunun diğer kavimlerin askerî yapılarından farklı olan üç yönünü tespit etmişlerdir: 1- Türk ordusu ücretli değildir. 2- Türk ordusu daîmidir. 3- Türk ordusu temelde suvarilerden oluşur.[1]

Eski Türklerde bütün erkekler doğuştan asker oldukları gibi, yeri geldiğinde kadınlar da usta birer savaşçıydılar. Türk ordusunun ve milletinin savaşa daima hazırlıklı bulunmasının nedenleri arasında, Orta Asya bozkırlarında yaşamanın güçlüğünün yanı sıra, onların sosyal hayatıyla da alakalıdır. Ekonomilerinin esası konargöçer hayvancılığa dayalı olan Türkler, zaten yılın yarısından fazlasını hayvanlarının peşinde, dağlarda ve yaylalarda geçirdiğinden, bünye olarak oldukça sağlam bir yapıya sahiptiler.

---

[*] Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

[1] İ. Kafesoğlu; Türk Millî Kültürü, 2. baskı, İstanbul, 1983, s. 269-270. B. Ögel; Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, C 1, Ankara, 1981, s. 214. L. N. Gumilev; Hunlar, Çev. A. Batur, 3. baskı, İstanbul, 2003, s. 378. A. Ahmetbeyoğlu; Avrupa Hun İmparatorluğu, Ankara, 2001, s. 35. Türk ordusu ücretli olmamakla beraber, bir savaşa hızla iştirak edebilmek için bütün erkeklerin hangi komutanın emrinde yer alacağı önceden belirleniliyordu. Tabgaçlarda 421 tarihinden itibaren 100 koyuna sahip olan herkes bir savaş atı vermek zorunda olduğu gibi, mesela Hazarlarda boy sorumluları devlet ordusuna gerektiğinde, durumlarına göre belirli sayıda suvari göndermekle mükelleftiler. W. Eberhard; "Tobaların Hayvancılığı", Belleten, C 9, Ankara, 1945, s. 492. M. I. Artamonov; Hazar Tarihi, Çev. A. Batur, İstanbul, 2004, s. 514. S. G. Klyaştornıy - T. İ. Sultanov; Türk'ün Üç Bin Yılı, Çev. A. Batur, İstanbul, 2003, s. 71. Bunu Türklerdeki Timar sistemi ile karşılaştırmak gerekir. Mesela yine Arap kaynaklarının haberlerine göre, Hazar kaganının emrinde on iki bin seçme asker bulunup, içlerinden biri öldüğünde yerine başkası atanıyordu. A. Koestler; On Üçüncü Kabile, Çev. B. Çorakçı, 4. Baskı, İstanbul, 1984, s. 57.

Üstelik, yine yılın belirli aylarında zaman zaman bizzat kaganın başkanlığında, bazen de beylerin sevk ve idaresinde bir nevi askerî talim özelliği taşıyan sürek avları düzenleniyordu ki bu da Türklerin savaşa ve savaş manevralarına daima hazırlıklı olmaları demekti. Ayrıca insanlar çocukluklarından itibaren koyunların üzerinde ata binmeyi, yay ve oklarla kuşlara nişan almak suretiyle atıcılığı öğreniyorlardı. İyi birer savaşçı olmaya mecburdular; çünkü harp ganimetlerinden elde edilen gelirler de önemli bir meblağ tutuyordu. Mesela bu hususta kaynaklarda şunlar söylenmektedir: Askerler herhangi bir yere girdiklerinde, önlerine çıkan çadırlara veya evlere üstünde kendi işaretleri olan oklarını saplıyordu. Daha önce çakılmış bir okun yanına başkası iliştirmiyordu. Savaş bitip, kesin zafer kazanıldıktan sonra asker, oklarının bulunduğu yerleri yağmalardı. Ayrıca bu yaptıkları savaşlarda ele geçirilen esirlerden insan gücü olarak yararlanılırdı. Bununla beraber kaynaklarda, Türklerin harp esirlerine ve kendilerine sığınanlara son derece iyi davrandıklarına işaret olunuyor. Aman dileyeni öldürmemek gibi bir geleneğin yanı sıra, mağlup olanın kılıç veya koltuk altından geçmesi de galibin himayesine girdiğinin göstergesiydi ki bu duruma özellikle Dede Korkut Hikayeleri'nde rastlamaktayız.[2]

Hun dönemine ait Çin kaynaklarına baktığımızda, orduyu idare eden yirmi dört komutanın varlığından bahsediliyor.[3] Bunların emri altında çeşitli rütbelere mensup askerler bulunuyordu. Kök Türkçe yazıtlarda ordu kelimesi sü terimiyle karşılanmıştır. Abidelerde en çok geçen kelimelerden birisi budur. Türk ordu teşkilatına dair ilk kayıtlar, MÖ III. asra ait olup, bu ordu onlu düzene göre yapılanmıştı. Kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla bu sistem Mo-tun Yabgu zamanında meydana getirilmişti.[4] Ordunun başında bugünkü Genelkurmay başkanı yerinde olan Sü-başılar bulunuyordu. Sü-başı terimine ilk defa Türkçe belgelerde VIII. yüzyılda rastlamaktayız. 710 yılındaki Türgiş seferi sırasında orduya Sü-başı İni İl Kagan komuta etmişti.[5] Uygurlar Türk Devleti'nin başına geçmeden önce, Basmıl ve Karluklarla ittifak yapmışlar ve Börülüleri (Aşinalar) birlikte ortadan kaldırmaya çalışmışlardı. Bu müttefik ordunun idaresi Uygurların başbuğu Kutlug Bilge Köl Kagan'ın oğlu Moyun Çor'un yönetimindeydi. Yani Uygur şadlarından

---

[2] B. Ögel; Türk Kültürünün Gelişme Çağları, 3. Baskı, İstanbul, 1988, s. 586. B. Watson; Record of the Grand Historian of China, Volume II, Third edition, New York, 1968, s. 155. Gumilev; s. 113. Klyaştornıy - Sultanov; s. 329.

[3] Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin 1473'teki Otlukbeli Savaşı sırasında Anadolu Beylerbeyi Davud Paşa'nın emri altında yirmi dört sancak beyinin olduğunu bildirmesi de ilginçtir. Demek ki yirmi dörtlü teşkilat hâlâ geçerliliğini sürdürmektedir. Bk. Müneccimbaşı Ahmed Dede; Sahaif-ül Ahbar, Çev. İ. Erünsal, C I, İstanbul (tarihsiz), s. 343. F. Köprülü; "Orta Zaman Türk Hukuki Müesseseleri", Belleten, 2/5-6, Ankara, 1938, s. 46.

[4] İ. Kafesoğlu; "Türk Ordusu", Türk Kültürü, 2/22, Ankara, 1964, s. 10. B. Ögel; Türk Kültür Tarihine Giriş, C 7, Ankara, 1984, s. 3. Ögel; C 8, Ankara, 1987. İ. İnce; Han Hanedanlığı Döneminde Hunlarla İlgili Yer, Unvan, Kişi Adları, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996, s. 120-121.

[5] Bk. Tunyukuk Yazıtı; I. Taş, Kuzey tarafı, 7. satır.

Moyun Çor da Sü-başılık yapmıştı[6]. Genellikle Sü-başılık görevlerine kagan çocukları, kardeşleri veya yeğenleri getirilmekteydi.

Sü-başıdan sonra orduda en büyük rütbe, bizim kanaatimize göre Çabış[7]lıktır. Bilge Tunyukuk şahsına ait yazıtında, kendisinin İl-teriş'in çabışı olduğunu; bilgesi, çabışı ben ök ertim,[8] sözüyle açıklıyor. Çin sınırlarından harekete Aşina Kutlug ile birlikte başlayan A-shih-te Tunyukuk'un, Kutlug'un önde gelen komutanı olma özelliği de bulunmaktadır. Kök Türk tarihinin ünlü devlet adamlarından Köl İç Çor da Bilge Kagan'ın çavuşluğunu yapmıştır. Onun batıdaki Tarduş beyleri üzerindeki faaliyetleri ve Beş Balık seferlerindeki üstün gayreti artık bilinmektedir. Köl İç Çor da haklı olarak yazıtında bu unvanını şöyle dile getiriyor: Köl İç Çor ançak bilgesi, çabışı erti.[9] Yine Uygur komutanları arasında Çabış Sengün[10] adında meşhur bir şahsiyete rastlamaktayız. 753-754 tarihinde, Uygurlardan Türgiş ülkesine Çabış Tun Tarkan'ın[11] gitmiş olduğunu tespit etmiş durumdayız. Zamanını belirleyemediğimiz Yula Beg adına dikilen Kemçik-Çirgak Yazıtı'nda ise bir Baş Çabış[12] ile karşılaşıyoruz.

Kitabelerde asker manasına sü'den başka çerig kelimesi de kullanılmıştır.[13] Askerî terimler bakımından dünyanın en büyük kültürüne sahip Türk milleti ve ordusunda bütün rütbeler birer birer ayrılmıştır. Her rütbenin vazifesi farklıdır. Bugüne kadar gelmiş olan bu rütbeleri kaynaklardan yola çıkarak ortaya koymak mümkündür.

Eski Türk ordusunda en büyük askerî birlik tümen[14] denilen on bin kişilik kuvvettir ve bunlar "tümen başı" denilen komutanların emrindeydi. Ondan sonra beş bin kişilik birlikler gelir. Beş bin kişinin başkanına ise, beş bıng er başı[15] denmektedir. Ordunun idaresinde daha sonra bınga başılar yer alıyordu. Uygur kaganlığının başlangıç yıllarında Köl Bilge Kagan'ın, oğlu Moyun Çor'u binbaşı tayin ettiğini; özümin öngre bınga başı ıdtı,[16] cümlesinden anlamaktayız. Terhin Yazıtı'nda ise, Tölös ve Tarduş beylerinin

---

[6] Bk. Şine Usu Yazıtı; Batı tarafı, 10. satır.

[7] Çabış/Çavuş: Savaşta safları düzelten ve askeri zulüm yapmaya bırakmayan, padişahın önünde yol açan, bekçi manalarına gelmektedir. Bk. A. Caferoğlu; Divanü Lûgat-it-Türk Dizini, Ankara, 1972, s. 29. Abû Hayyan; Kitâb al-idrâk li-Lisân al-Atrâk, Haz. A. Caferoğlu, İstanbul, 1931, s. 27. M. Ergin; Dede Korkut Kitabı II-İndeks-Gramer, Ankara, 1963, s. 71. S. G. Clauson-E. Tryjarski; "The Inscription at Ikhe Khushotu", Rocznik Orientalistyczny, 34/1, Warszava, 1971, s. 18.

[8] Bk. Tunyukuk Yazıtı; I. Taş, Batı tarafı, 7: Bilgesi, çavuşu bizzat ben idim.

[9] Bk. Köl İç Çor Yazıtı, Doğu, 5: Köl İç Çor aynı şekilde bilgesi ve çavuşu idi.

[10] Bk. Taryat-Terhin Yazıtı; Kuzey tarafı, 4. satır.

[11] Bk. Uybat I Yazıtı; 3. satır.

[12] Bk. Kemçik -Çirgak Yazıtı; 7. satır.

[13] Bk., Köl İç Çor Yazıtı; Batı tarafı, 9. Doğu tarafı; 3. Şine Usu Yazıtı; Doğu tarafı, 3-4. Kemçik -Çirgak Yazıtı; 8. satır.

[14] Bk. Bilge Kagan Yazıtı; Güney tarafı, 1. Tunyukuk Yazıtı; II. Taş, Batı 1. Şine Usu Yazıtı; Doğu tarafı, 9. Batı tarafı; 9-10. Taryat-Terhin Yazıtı; Kuzey tarafı, 1. Irk Bitig; 49. satır.

[15] Bk. Taryat-Terhin Yazıtı; Batı tarafı, 7. satır.

[16] Bk. Şine Usu Yazıtı; Kuzey tarafı, 6: Beni doğuya binbaşı olarak gönderdi.

oğullarından bınga başıların çıktığı görülmektedir.[17] Yine Terhin Yazıtı'nda ilk defa tokuz yüz er başı deyimiyle karşılaşmaktayız ki burada; Tokuz yüz er başı Tuykun Ulug Tarkan Bukug,[18] diye birinin ismi geçiyor. Beş yüz kişinin komutanı ise, beş yüz başı denmektedir. Terhin Yazıtı'nda, Moyun Çor'a bağlı beyler arasında Beş yüz başı Külüg Ongı ve Beş yüz başı Ulug Öz Inançu'[19]nun adları sayılıyor. Bundan sonra yüz başılar[20] gelmektedir. Bir de askerî rütbe olarak er başılar[21] vardır.

Savaşta askerler, komutanlarına yüzde yüz itaat etmek zorundaydılar. En küçük bir uygunsuzluk veya isyan hareketinin cezası ölümdü. Savaşa girecek er atının kuyruğunu bağlar veya keserdi ki buna eski Türkler "tullama" diyorlardı. Kelimenin aslı bugün de Türkçemizde kullandığımız "dul" sözüyle ilgilidir. Atını da bir eş gibi gören Türk, çarpışma esnasında öldüğünde atının ve evdeşinin ersiz kalacağını bildiğinden, savaş öncesi böyle bir tören icra ediyordu. Yine bu suvarilerin en önemli özellikleri çok hızlı olmalarıydı ve hepsinin bir de yedek atları bulunuyordu. Âdeta rüzgarla yarışıyorlardı.

XIII. asır Türkiye Selçuklu hükümdarlarından İzzeddin Keykavus hakkında bilgi veren İbn Bibi'de, bir sultanın erlerine nasıl davranması gerektiği hususunda da şunlara rastlıyoruz: "Askerlerini ara, onların hayvanlarının beslenmesine yardımcı ol. Çünkü asker mertlik ve yiğitlik kaynağı olup; devletin ve halkın koruyucusu, ülkenin kılıcı, padişahın mızrağı, şehirlerin ve beldelerin kalesidir. Onlar felaketleri önleyip, düşmanları uzaklaştırır. Açıklar onlarla kapatılır, işler düzene girer. Erin yoksulunu kolla ki sırtın sağlam olsun. Başına bir iş gelmeden önce onları dene. Birşey buyurmadan evvel imtihana çek. Aralarındaki vefakâr, yiğit ve er meydanından kaçmayanları seçip, ödüllendir. Çünkü askerin fazlası değil, güçlü ve cesur olanı işe yarar. Şavaşta başarı gösterenlere bol bağışta bulun ve rütbesini yükselt. Birisi senin bayrağının altında şehit düşerse, çocuklarına kucak aç. Ailesine ve akrabalarına onun yokluğunu hissettirme ki zor anlarında devletine ve sana yardım için canlarını vermek onlara kolay gelsin". Yine Kitab-ı Diyarbekriyye'de; "Hükümdarın askerinin, düşmanlarından ona bir zarar gelmemesi için efendisini gözetmesi gerekir. Emin olmalıdır ki onun hayatı, hükümdarın hayatına bağlıdır." deniyor.[22] Aynı şeyler bugün de her ordu için geçerlidir.

---

[17] Bk. Taryat-Terhin Yazıtı; Batı tarafı, 7. satır
[18] Bk. a.g.e.; 8. satır.
[19] Bk. a.g.e.; 6. satır.
[20] Bk. a.g.e.; 7. satır.
[21] Bk. Abakan Yazıtı; Ön taraf, 3. satır.
[22] İbn Bibi; El Evamirü'l-Ala'iye Fi'l-Umuri'l-Alaiye, Çev. M. Öztürk, C I, Ankara, 1996, s. 150-151. Ebu Bekri Tihrani; Kitab-ı Diyarbekriyye, Çev. M. Öztürk, Ankara, 2001, s. 97. Benzer ifadeler Nizamüddin Şamî'de de vardır: "Eğer sen memleket ve ordunun hayrını düşünürsen, memleket ve ordu da senin hayrını düşünür." Nizamüddin Şamî; Zafernâme, Çev. N. Lugal, Ankara, 1949, s. 67.

Silah konusunda Türkler Orta Çağda oldukça ileri idiler. Savaş esnasında çok cesur olan Türk milleti, aynı zamanda zengin maden yataklarına sahipti ve silah işçiliğinde de ustaydılar. Mesela Türk kabilelerinden Bayırkular, sadece at yetişitirciliğinde değil, demircilikte de maharetliydiler. Yine batıdaki On Ok Türkleri demir ticareti de yapmışlardır. Çin kaynakları, Kırgızlardan söz ederken; her yağmurdan sonra topraklarında demir çıkar ve bundan gayet keskin silahlar yaparlardı, diyor. Özellikle arkeolojik kazılar bize Sayan ve Altaylar'da çelik üretildiğini, Tanrı Dağları'yla, Kazakistan'ın güneyinde altın, gümüş, bakır ve demir bulunduğunu göstermektedir.[23] Türk milleti açısından madenciliğin gelişmesi, Türk kaganlarının ordularını en iyi araç-gereçle silahlandırması, Çin kaynaklarında Börüler diye adlandırılan vurucu güce sahip zırhlı suvarilerin bulunması ayrı bir üstünlüktü. Savaş malzemeleri de dâhil olmak üzere madenden imal edilen her şeyleri gayet mükemmeldi.[24] Buna dair kalıntılar da elimizde oldukça fazladır.

Kısaca kitabeler ve Divanü Lûgat-it-Türk gibi kaynaklarda geçen savaş araç ve gereçlerinden bazıları şunlardır: At, ok, yay, kılıç, bükte, kıngırak (hançer, kama), keş, kurman, sadak (okluk), kın (kılıç ve bıçak kabı), kalkan, süngüg, kargı, cida, gönder (mızrak), çomak (bir çeşit topuz), batrak (ucuna bez bağlanan süngü), tug (birliklerine göre değişiyordu), ukruk (kement), kargu (ateş kulesi), köbrüge (davul), yarık, cevşen (zırh), yoşuk, tubulga (tulga/miğfer), küpe-yarık (vücudu kuşatan zırh), yelme eri (öncü, keşif kolu).[25]

Bundan başka savaşla ilgili kullanılan birtakım deyimler de vardır ki onlardan bazıları da şunlardır: Tokımak, süngüşmek (savaşmak), sülemek (ordu göndermek), atlıg (süvari), yadag (piyade), akınçı (düşmana baskın yapan), yizek (ordunun önde giden bölüğü), karakol (bekçi, devriye), yortug (hakanın yanında bulunan koruma görevlilerinden), içgirmek (itaata almak).[26]

---

[23] Y. Ziya; "Orta Asya'da Türk Boyları", İlahiyat Fakültesi Mecmuası, 5/24, İstanbul, 1932, s. 46-47. Eberhard; Çin'in Şimal…, s. 68, 76. C. L. Chen; "A Study of Turkic Weapons", Altaistic Studies, Konferenser 12, Stockholm, 1985, s. 32-33. Klyaştornıy-Sultanov; s. 68. S. G. Agacanov; Oğuzlar, Çev. E. Necef-A. Annaberdiyev, 2. Baskı, İstanbul, 2003, s. 100-101.

[24] Mesela türlü türlü kılıçlar yapılmakla beraber, en keskinleri hafif kavisli olanlarıydı ki bunlar aynı zamanda ağır da değildi. Fakat Türk kılıcının nasıl tutulacağını ve kullanılacağını bilmeyen yabancıların elinde çok çabuk kırılıyorlardı. Bunun da sebebi vurma tekniğinin bilinmemesinden kaynaklanmaktadır.

[25] Eski çağlarda savaş usullerinden birisi de iki ordu karşılıklı vuruşmaya başlamadan evvel, bir veya birkaç yiğit adamın er meydanına çıkarak dövüşmeleriydi. Türkler bunlara "alplar" diyorlardı. Onlar o kadar gözü kara kişilerdi ki tek başlarına onlarca askerle mücadeleden bile korkmuyorlardı. Bu özelliklerinden dolayı sonraki zamanlara ait kaynaklarda onlara "deli bahadırlar" dendiğine de şahit olmaktayız. Bk. J. Barbaro; Anadolu'ya ve İran'a Seyahat, Çev. T. Gündüz, İstanbul, 2005, s. 31.

[26] Bk. Kaşgarlı Mahmud; Divanü Lûgat-it-Türk, C I, s. 67, 100, 134, 144, 418, 441, 465, 504; C III, s. 126, 140, 318. I. Venedikoff; "Preslav Şehrinde Yeni Keşfedilen Proto-Bulgar Kitabesi", Çev. F. Preyger, Belleten, 11/43, Ankara, 1947, s. 548-549. Gülbeden; Hümayunnâme, Çev. A. Yelgar, Ankara, 1944, s. 186, 202. Ögel; Türk Kültürünün Gelişme..., s. 165. Ögel; İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, 2. Baskı, Ankara, 1984, s. 208-220. H. Z. Koşay; "Türklerde Harp Usulü", Makaleler ve İncelemeler, Ankara, 1974, s. 92. E. Tryjarski; "Towards a Better Knowledge of the Turkic Military Terminology", Altaistic Studies, Konferenser 12, Stockholm

Ancak Türkçe kitabeler ve diğer vesikalarda savaşla alakalı daha yüzlerce kelime ve deyim mevcuttur. Bununla birlikte Çin yıllıkları ve Bizans kaynaklarının bildirdiğine göre; Hunlar ve Kök Türkler boynuzdan yaptıkları yaylar, ıslık çalan oklar (arkasında kartal ya da akbaba tüyü olan düz, yivli, çengelli oklar), süngü, bıçak, kılıç, kement ve kuşatmalarda faydalanılan koç başları vs. değişik silahlara sahip oldukları gibi, davulun yanında boynuz veya diğer madenlerden imal ettikleri boru ya da zurnaları da bulunuyordu. Hatta ordu bandolarının kuruluşunun temelinde bile eski Türk askeriyesindeki davul ve onu izleyen Mehter olgusu yatar.[27] Keza Uygurlar ve Basmıllar da aynı özellikteydiler. Kırgızların ağaçtan yapılmış kalkan ve zırhları kullandıklarına dair kayıtlar mevcuttur. Herhâlde atları da zaman zaman ince bir zırhla kaplıyorlardı. Çünkü Asya'nın değişik bölgelerinde buna dair figür ve motiflere rastlanmaktadır.[28]

Uygurlar, yaylarının kirişlerini at kılından yapıyorlardı. Hem kaya resimlerinde hem de Orkun Vadisi'nde yer alan Bilge Kagan ve Köl Tigin anıt mezarlıklarında gerçekleştirilen kazılarda ise değişik ebatlarda ve özelliklerde ok uçları görülmüştür. Mo-tun devrinden beridir bir savaş aleti olarak vazife gören ıslık çalan okları, herhâlde Mogollar da kullanmıştır. Gündelik hayatta karınlarını doyurmak amacıyla, avlarda yararlandıkları ok ve yaya öyle maharetle hükmediyorlardı ki at üzerindeyken dahi ileriye, geriye, sağa ve sola oklarını gönderebiliyorlardı. Anna Komnena bu hususta şöyle diyor: "Bir Türk kovalamaya geçmişse, düşmanını ok atarak haklar. Kendisi kovalanıyorsa, okları sayesinde üstün gelir. Fırlattığı ok uçarak ya ata, veya atlıya saplanır. Ok çok güçlü bir elle gerilmişse, gövdeyi delip, geçer. Türkler gerçekten çok usta okçulardır." Ok sadece bir savaş aleti değil, aynı zamanda hâkimiyet sembolü olduğu gibi, resmi evrakları da bal mumu ve ok ile damgalıyorlardı.[29] Bunlar altın, gümüş, bakır, pirinç ve demir

---

1985, s. 173-182. W. S. Tsai, Li Tê-Yü'nün Mektuplarına Göre Uygurlar, Doktora Tezi, Taipei, 1967, s. 38. M. Alpargu; Diğer Kaynaklarla Karşılaştırma Yolu İle Baburnâme'nin Türk Devlet Teşkilatı Bakımından Değerlendirilmesi, Doktora Tezi, Ankara, 1984, s. 91. Klyaştornıy-Sultanov; s. 25, 43. Çin kaynaklarında Kök Türklerin silahları anlatılırken; ok, yay, gürz, zırh, uzun mızrak, kılıç, kama gibi savaş aletlerinden söz açılmaktadır. Bk. M. T. Liu; Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe), I. Buch, Wiesbaden, 1958, s. 9.

[27] Ayrıca davuldan sesinin çok fazla çıkması sebebiyle, bir haber duyurma aracı olarak da faydalanılıyordu.

[28] Liu; s. 39. A. G. Medoyev; "Naskalniye iz Obrajeniya Gor Tesiktas i Karaungur", Noviye Materiali Po Arkheologii i Etnografii Kazakstana, Tom. 12, Alma-Ata, 1961, s. 72-77. Ahmetbeyoğlu; s. 27. Barbaro; s. 83. Bununla beraber eski Türklerin çarpışmalar esnasında bir tür savaş arabasından faydalanıp faydalanmadığı bilinmiyorsa da Kazakistan'daki bazı kaya resimlerinde savaş arabalı sahnelere tesadüf edildiği söylenmektedir. Bk. Klyaştornıy-Sultanov; s. 25.

[29] Süryani tarihçisi Ebu'l-farac'ın bildirdiğine göre, Selçuklu Sultanı Tugrul, İslam halifesine kardeşiyle bir mektup yollar. Mektupta; kendisinin Horasan ve Harezm'in hükümdarı olduğunu, Bedevilerin Hac yolunda yaptıkları yağmaları, Mekke'ye ibadet için gidenlerin burada nasıl soyulduğunu belirtikten sonra, Bağdat'a bir ordu göndereceğini, askerlerinin çok iyi karşılanmasını bildirir. Söz konusu mektubun ilginç olan bir tarafı da başına bir ok ile yay tamgasının çizilmiş olmasıdır. Bk. Gregory Abu'l-Farac; Abu'l-Farac Tarihi, C I, Çev. Ö. R.

nevinden madenlerden yapılırdı. Okların ucundaki demir parçaya "temren", arkasındaki tüye "yülek" veya "yelek", yaya sarılan sırmaya "toz" denmekteydi. Yaylar için yapılmış herhangi bir özel kaba rastlanmamakla beraber, umumiyetle kola veya omuza asılarak taşınırdı. Yakın çarpışmalarda kılıç, mızrak, balta gibi araçlardan yararlanmışlardır. Ayrıca en eski Türk kılıçlarının hafif kavisli, bazan tek tarafı keskin, bazan da her iki tarafının parçalayıcı olduğunu biliyoruz. Kılıçların ve bıçakların kabzaları ağaçtan veya kaplumbağa kabuğundan işleniyordu. Ok ve kılıçları koymak üzere özel olarak hazırlanmış ve süslenmiş kılıflar mevcuttu. Kazılarda başı koruyan pek tolgaya rastlanmamasına rağmen, onları da kaya, duvar veya para resimlerinde görmemiz mümkündür. İlk Hunlar çağında deriden yapılan zırhların üzerine çeşitli motifler işleniyordu. Küpe-yaruk adı verilen halka ve plaka zırhlara ise Aral ve Orkun'daki araştırmalarda da tesadüf edilmiştir. Böyle zırhların hazırlanarak Çin imparatoruna da yollandığını kaynaklar yazmaktadır. Hunlar hakkında bilgi veren eski belgelerden anlaşıldığına göre, onlar düşmanlarını kement ile de tesirsiz hâle getiriyorlardı.[30]

Özellikle, Türklerin harp usulleri de çok ilgi çekmiştir. Bu hususta geçmişte ve günümüzde birçok araştırma yapılmıştır. MÖ 140'larda Türk ordu sistemi hakkında bilgi veren Çinli bir vezirin tespitlerine göre; Türk

---

Doğrul, 2. Baskı, Ankara, 1987, C I, s. 298. Ayrıca yine Selçuklu dönemi vakanüvinislerinden Aksarayî, Arslan Yabgu ile Sultan Mahmud arasındaki şöyle bir olayı aktarıyor: Kara Hanlı beyi gitgide güçlenen Selçuklu Türkmenlerini Sultan Mahmud'a şikâyet edince, o da Selçukoğullarına bir elçi yollayarak; "Aramızdaki mesafe kısalmıştır, büyükleriniz ve önde gelenleriniz huzura buyursunlar ve yapılması gereken işler kendilerine anlatılsın." der. Bunun üzerine Arslan Yabgu on bin seçkin adamıyla yola çıkınca, Gazneli Mahmud; "Bizim şimdilik orduya ihtiyacımız yok, sadece bir bölük askerle ulaşmaları yeterlidir." diye söyler. O da üç yüz süvari ve oğlu Kutalmış'la beraber, sultanın yanına va
iltifatlar da bulunur. Sohbet esnasında Arslan Yabgu adamlarından bir yay alarak; "Ne zaman bunu kavmime gönderirsem, otuz bin süvari at biner." deyince Sultan Mahmud şaşırır. Bunun üzerine, "Daha fazla gerekirse ne tedbir alırsın?" şeklinde bir sual yöneltir. O, bir ok alarak; "bunu yollarsam on bin kişi daha hazırlanır." diye cevap verir. Sultan aynı şekilde bir defa daha sorunca, iki ok gösterir ve "her bir okum için onar bin asker gelir." demesi, Gazneli Mahmud'u endişeye düşürür. Bir yay ve ok ile altmış bin adamı toplayabilen bir kişinin küçük görülmesine kanaat getirir. Böylece Arslan Yabgu'yu tutuklatarak, Kalincar Kalesi'ne gönderilmesini buyurur Bk. Kerimüddin Mahmud-i Aksarayi; Müsâmeretü'l-Ahbâr, Çev. M. Öztürk, Ankara, 2000, s. 7-8. Buradan çıkan bir netice de ordu bahsinin girişinde işaret ettiğimiz üzere, Türk ordusunun daimi olduğunun bir göstergesidir.

[30] W. Eberhard; Çin'in Şimal Komşuları, Çev. N. Uluğtuğ, Ankara, 1942, s. 86. Venedikoff; s. 549-550. Ögel; Büyük Hun…, s. 237-238. F. Sümer; "Oğuzlara Ait Destani Mahiyette Eserler", DTCF Dergisi, Sayı 17, Ankara, 1961, s. 432-433. E. Esin; İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş, İstanbul, 1978, s. 28. E. Esin; "Butân-ı Halaç (M VII. - X. yüzyıllarda Halaç Kültürünün Sanat Eserlerinde Akisleri)", Türkiyat Mecmuası, C 17, İstanbul, 1972, s. 49. C. L. Chen; "A Study of Turkic Weapons", AS, Konferenser 12, Stockholm, 1985, s. 29-31. A. Kommena; Alexiad, Çev. B. Umar, İstanbul, 1996, s. 488. S. Gömeç; "Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi 2001 Yılı Çalışmaları Hakkında", Yüce Erek, 3/24, Ankara, 2001. Gumilev; s. 139. L. N. Gumilev; Hazar Çevresinde Bin Yıl, Çev. A. Batur, İstanbul, 2001, s. 158. Artamonov; s. 64, 449. Rubruck, Mengü Han'ın iki kişinin bile geremeyeceği bir yayından, ucu delikli oklarından ve bunların sazdan yapılmış düdükler gibi ses çıkardığından bahsediyor. Bk. W. Rubruk; Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255), Çev. E. Ayan, İstanbul, 2001, s. 30.

askerleri insanı şaşırtan bir çeviklikle hareket ediyorlardı. En yalçın dağları çok kısa bir sürede tırmanırlar ve inerlerdi. Selleri ve ırmakları elbiseleriyle yüzüp, geçerler. Rüzgara, yağmura ve susuzluğa dayanırlar. Her türlü arazide dinlenmeden zorlu yürüyüşler yaparlar. Onların atları en dar yarıklardan bile geçmeye alışıktır. Türkleri yenmek için düz ovaya çekilmeliler. Savaş arabaları olmadığı gibi, atları da yavaş kalır. Mızraklarının kısalığı ve zırhlarının da inceliği sebebiyle yakın dövüşe zorlanmalılar. Ayrıca onların savaş usullerini bilen halklardan da yardımcı kuvvetler alınmalıydı.[31]

Bununla birlikte Türkler savaşa başlamadan önce, esas kuvveti saklama ve yedek güç ayırmaya büyük önem veriyorlardı. Tarihte Türk savaş taktiği Kurt Kapanı, Kaz Ayağı ve en çok bilinen şekliyle Turan taktiği olarak anılmıştır. Turan taktiğinin en büyük hususiyeti sahte ricattır. Düşmanla karşılaşılmadan evvel Türkler, savaş meydanının sağına ve soluna birtakım kuvvetlerini saklarlar. Daha sonra düşman ordusu Türk akıncılarıyla karşılaşıp, onların da geri çekildiğini görünce, bütün güçleriyle saldırırlar. Bu geriye çekiliş esnasında bile, arkalarına dönerek çok mükemmel ok atabilirlerdi. Nitekim 2003 senesinde, Prof. Dr. Gömeç'in heyetinin Bilge Kagan'ın Anıt Mezarlığı'ndaki kazı çalışmaları sırasında bulduğu resimli kiremitin üzerinde böyle bir sahne vardır. Neticede önceden gizlenmiş olan Türk askerleri düşmanın sağını ve solunu çevirerek, çember içerisinde rakiplerini yok ederler. Ayrıca Türk-Hunlar savaşa girmeden evvel hasımlarını ok atışlarıyla yıpratıyorlar ve bunu onları yorana kadar sürdürüyorlardı. Uygurları anlatan Çin vesikalarında, savaş sırasında onların sahte bir karargâh oluşturduklarına ve düşman askerleri buraya doğru hücuma kalkıştıklarında, etrafta saklanan esas ordu tarafından tuzağa düşürüldüklerine dair haberler de vardır.[32]

Türk ordusunun savaş sırasında saf tutması da belirli bir düzen dâhilindedir. Mesela Çin kaynaklarından elde ettiğimiz bilgilerde; MÖ III. yüzyılın başlarında Hun orduları Çin imparatoru Kao-ti'yi kuşattıklarında, Türk süvarilerinin atlarının rengine göre dizildikleri söylenir. Buna göre batıda kır atlar, doğuda gök, kuzeyde yagız, güneyde de doru atlar yer alıyordu. Hatta batıdaki Peçeneklerin yurt dağılımları bile atların rengi esasında oluyordu.

---

[31] Ögel; Büyük Hun…, s. 530-532.

[32] Kaşgarlı Mahmud, Divanı'ndaki şiirlerinde dahi Turan taktiğine işaret etmektedir ve Anna Komnena da Bizans'ın iç mücadeleleri sırasında babasının yanında yer alan Türk güçlerinin rakiplerini bu harp usulüyle yendiğini söyler. İlginçtir ki Anadolu Selçuklu hanedanlığının sonunu hazırlayan 1243 Kösedağ Savaşı'nda Baycu Noyan da Türkleri aynı taktikle mağlubiyete uğratmıştır. Marko Polo Seyahatnamesi'nden de Hülagu'nun Abbasi ordusunu bu usulle tuzağa düşürdüğü anlaşılmaktadır. Bk. Kaşgarlı Mahmud; Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi, C I, s. 472. Ögel; s. 238. İbn Bibi; C II, s. 70. Kommena; s. 32. G. Feher; Bulgar Türkleri Tarihi, Ankara, 1984, s. 316-317. N. Khoniates; Historia, Çev. F. Işıltan, Ankara, 1995, s. 122. S. Gömeç; "Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi Çalışmaları", Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı 202, İstanbul, 2003. Marko Polo; Marko Polo Seyahatnamesi, C I, Çev. F. Dokuman, İstanbul, (tarihsiz), s. 26, 72.

Bundan başka Hazar Kaganlığından bahseden kaynaklar; ordu sefere çıktığında her asker yanında iki metre boyunda, ılgın ağacından kazıklar bulundurduğunu, konakladıkları zaman herkesin yanındaki bu kazıkları düzgünce yere sapladığını, kalkanların bu direklere dayandırıldığını ve böylece kısa bir zaman içerisinde karargâhın etrafının sanki surlarla çevrilmiş gibi olduğunu söylerler. Buna bağlı olarak meşhur Moyun Çor Kagan'ın da 750 senesinde Tez Başı'nda otağını kurdurduğunu, burayı çitlerle güvence altına aldırdıktan başka, kitabesini yazdırttığını bilmekteyiz.[33] Bununla beraber ordu yeri arabalarla çevrelenmekteydi ki bu da bir nevi savunma tedbiriydi.

Savaşın vakti de iyi seçilmeliydi. Türk-Hunlar düşmanlarına dolunay vakitlerinde saldırıyorlar, ay küçülmeye başlayınca da geri çekiliyorlardı.[34] Yağmurlu, karlı ve tozlu günlerden kaçınırlardı. Çünkü yağmur yağdığında yayların kirişleri gevşer; tozlu ve bulutlu zamanlarda da hedefler iyi görünmezdi.

Türk devlet anlayışında, dış ilişkilere de büyük önem verilmiştir. Dosta dost, düşmana düşman ilkesi esas tutulmakla beraber, her şeyde Türk devletinin ve milletinin menfaatleri gözetilmiştir. Dış işlerinden sorumlu bir buyruk bulunurdu. Onun emri altında elçiler ve yalabaçların çeşitli vesilelerle ülkelere yollandıklarını daha önceden de biliyoruz. Kök Türkçe yazıtlarda elçiler ve elçilerin gittikleri yerler zaman zaman da zikredilmiştir. Bunların askerî unvanları da vardı.

---

[33] Watson; s. 165. J. M. Deguignes, Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha sair Tatarların Tarih-î Umumisi, C I, İstanbul, 1924, s. 183. J. Deer; "İstep Kültürü", Çev. Ş. Baştav, DTCF. Dergisi, 12/1-2, Ankara, 1954, s. 162. Ögel; Türk Kültürünün Gelişme..., s. 73. Kafesoğlu; s. 274. El-Cahiz; Hilâfet Ordusunun Menkîbeleri ve Türklerin Faziletleri, Çev. R. Şeşen, Ankara, 1967, s. 66-71. Esin; İslamiyetten Önceki Türk..., s. 73. H. Z. Koşay; "Türklerde Harp Usulü", Makaleler ve İncelemeler, Ankara, 1974, s. 93. Ş. Baştav; "Eski Türklerde Harp Taktiği", Türk Kültürü, 2/22, Ankara, 1964, s. 45. G. Çandarlıoğlu; Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri, Doktora Tezi, İstanbul, 1976, s. 140. Ş. Kuzgun; Hazar ve Karay Türkleri, Ankara, 1985, s. 70. S. A. Romashov; "The Pechenegs in the 9-10th Centuries", Rocznik Orientalistyczny, LII/1, Warszawa, 1999, s. 25-26. S. Gömeç; Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü, 2. Baskı, Ankara, 2000, s. 28-29. S. Gömeç; "Türk Kültürü Açısından Önemli Bir Buluş", Orkun, Sayı 77, İstanbul, 2004. Artamonov; s. 64, 206-207, 447. Türklerin savaş taktikleri hususunda Çin kaynaklarından şunları da öğreniyoruz: "Barış zamanlarında Hunlar komşularının arazilerine, özellikle Çin'e akınlar yapıyorlardı. Topraklarının verimliliği dolayısıyla Çin onlar için tükenmeyen bir hazine idi. Devamlı oraları yağmalarlar, şansları yardım ederse Çin'in içlerine kadar sokulurlardı. Başarısızlığa uğradıklarında kaçarlar, hatta çekilirken daha dehşetli olurlardı. Onların yapmacık bozgunları düşmanlarının dikkatli davranmalarını gerektirirdi. Çünkü birçok kez kaçan Hunlar, birden geri dönüp yeni baştan saldırmışlar ve düşmanlarını perişan etmişlerdi. Atlarının çevikliği de bu tip savaşa uygundu." Romen kroniklerinde de buna benzer ifadelere rastlanmaktadır. Bunlarda; "Türklerin gayet süratle hücuma kalktıkları, aniden geri döndükleri, uzaklaşırken saflarını seyrekleştirdikleri, bir halka oluşturup, düşmanlarını kuşattıkları" kayıtlıdır. Bk. Deguignes; C I, s. 158-183. M. A. Ekrem; Romen Kaynak ve Eserlerinde Türk Tarihi, Ankara, 1993, s. 11. A. Komnena; Alexiad, Çev. B. Umar, İstanbul, 1996, s. 221. Yu. S. Hudyakov; Merkezi Asya Göçebelerinin Koral-Yarakları ve Uruş Seneti, Ter. P. Cilan, Urimçi, 2003.

[34] Deguignes; C I, s. 201. Khoniates; s. 9-10. Tihrani; s. 286.

KAYNAKLAR

Abû Hayyan; Kitâb al-idrâk li-Lisân al-Atrâk, Haz. A. Caferoğlu, İstanbul, 1931.

AGACANOV, S. G.; Oğuzlar, Çev. E. Necef - A. Annaberdiyev, 2. Baskı, İstanbul, 2003.

ALPARGU, M.; Diğer Kaynaklarla Karşılaştırma Yolu İle Baburnâme'nin Türk Devlet Teşkilatı Bakımından Değerlendirilmesi, Doktora Tezi, Ankara, 1984.

ARTAMONOV, M. I.; Hazar Tarihi, Çev. A. Batur, İstanbul, 2004.

BAŞTAV, Ş.; "Eski Türklerde Harp Taktiği", Türk Kültürü, 2/22, Ankara, 1964.

CAFEROĞLU, A.; Divanü Lûgat-it-Türk Dizini, Ankara, 1972.

CHEN, C. L.; "A Study of Turkic Weapons", Altaistic Studies, Konferenser 12, Stockholm, 1985.

CLAUSON, S. G. - TRYJARSKI, E.; "The Inscription at Ikhe Khushotu", Rocznik Orientalistyczny, 34/1, Warszava, 1971.

ÇANDARLIOĞLU, G.; Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri, Doktora Tezi, İstanbul, 1976.

DEER, J.; "İstep Kültürü", Çev. Ş. Baştav, DTCF Dergisi, 12/1-2, Ankara, 1954.

DEGUİGNES, J. M.; Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha sair Tatarların Tarih-î Umumisi, C I, İstanbul, 1924.

EBERHARD, W.; Çin'in Şimal Komşuları, Çev. N. Uluğtuğ, Ankara, 1942.

EBERHARD, W.; "Tobaların Hayvancılığı", Belleten, C 9, Ankara, 1945.

Ebu Bekri Tihrani; Kitab-ı Diyarbekriyye, Çev. M. Öztürk, Ankara, 2001.

EKREM, M. A.; Romen Kaynak ve Eserlerinde Türk Tarihi, Ankara, 1993.

El-Cahiz; Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri, Çev. R. Şeşen, Ankara, 1967.

ERGİN, M.; Dede Korkut Kitabı II-İndeks-Gramer, Ankara, 1963.

ESİN, E.; "Butân-ı Halaç (M VII. - X. Yüzyıllarda Halaç Kültürünün Sanat Eserlerinde Akisleri)", Türkiyat Mecmuası, C 17, İstanbul, 1972.

ESİN, E.; İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş, İstanbul, 1978.

FEHER, G.; Bulgar Türkleri Tarihi, Ankara, 1984.

GÖMEÇ, S.; Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü, 2. Baskı, Ankara, 2000.

GÖMEÇ, S.; "Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi 2001 Yılı Çalışmaları Hakkında", Yüce Erek, 3/24, Ankara, 2001.

GÖMEÇ, S.; "Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi Çalışmaları", Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı 202, İstanbul, 2003.

GÖMEÇ, S.; "Türk Kültürü Açısından Önemli Bir Buluş", Orkun, Sayı 77, İstanbul, 2004.

Gregory Abu'l-Farac; Abu'l-Farac Tarihi, C I, Çev. Ö. R. Doğrul, 2. Baskı, Ankara, 1987.

GUMILEV, L. N.; Hazar Çevresinde Bin Yıl, Çev. A. Batur, İstanbul, 2001.

GUMILEV, L. N.; Hunlar, Çev. A. Batur, 3. Baskı, İstanbul, 2003.

Gülbeden; Hümayunnâme, Çev. A. Yelgar, Ankara, 1944.

HUDYAKOV, Yu. S.; Merkezi Asya Göçebelerinin Koral-Yarakları ve Uruş Seneti, Ter. P. Cilan, Urimçi, 2003.

İbn Bibi; El Evamirü'l-Ala'iye Fi'l-Umuri'l-Alaiye, Çev. M. Öztürk, C I, Ankara, 1996.

İNCE, İ.; Han Hanedanlığı Döneminde Hunlarla İlgili Yer, Unvan, Kişi Adları, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996.

KAFESOĞLU, İ.; "Türk Ordusu", Türk Kültürü, 2/22, Ankara, 1964.

KAFESOĞLU, İ.; Türk Millî Kültürü, 2. Baskı, İstanbul, 1983.

Kaşgarlı Mahmud; Divanü Lûgat-it-Türk, C I-IV, Haz. B. Atalay, Ankara, 1985.

Kerimüddin Mahmud-i Aksarayi; Müsâmeretü'l-Ahbâr, Çev. M. Öztürk, Ankara, 2000.

KHONİATES, N.; Historia, Çev. F. Işıltan, Ankara, 1995.

KLYAŞTORNIY, S. G. - SULTANOV, T. İ.; Türk'ün Üç Bin Yılı, Çev. A. Batur, İstanbul, 2003.

KOESTLER, A.; On Üçüncü Kabile, Çev. B. Çorakçı, 4. Baskı, İstanbul, 1984.

KOMMENA, A.; Alexiad, Çev. B. Umar, İstanbul, 1996.

KOŞAY, H. Z.; "Türklerde Harp Usulü", Makaleler ve İncelemeler, Ankara, 1974.

KÖPRÜLÜ, F.; “Orta Zaman Türk Hukuki Müesseseleri”, Belleten, 2/5-6, Ankara, 1938.

KUZGUN, Ş.; Hazar ve Karay Türkleri, Ankara, 1985.

LIU, M. T.; Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T’u-küe), I. Buch, Wiesbaden, 1958.

Marko Polo; Marko Polo Seyahatnamesi, C I, Çev. F. Dokuman, İstanbul (tarihsiz).

MEDOYEV, A. G.; “Naskalniye iz Obrajeniya Gor Tesiktas i Karaungur”, Noviye Materiali Po Arkheologii i Etnografii Kazakstana, Tom. 12, Alma-Ata, 1961.

Müneccimbaşı Ahmed Dede; Sahaif-ül Ahbar, Çev. İ.Erünsal, C I, İstanbul (tarihsiz).

Nizamüddin Şamî; Zafernâme, Çev. N. Lugal, Ankara, 1949.

ÖGEL, B.; Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, C 1, Ankara, 1981.

ÖGEL, B.; İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, 2. Baskı, Ankara, 1984.

ÖGEL, B.; Türk Kültür Tarihine Giriş, C 7-8, Ankara, 1984.

ÖGEL, B.; Türk Kültürünün Gelişme Çağları, 3. Baskı, İstanbul, 1988.

ROMASHOV, S. A.; “The Pechenegs in the 9-10th Centuries”, Rocznik Orientalistyczny, LII/1, Warszawa, 1999.

RUBRUK, W.; Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255), Çev. E. Ayan, İstanbul, 2001.

SÜMER, F.; “Oğuzlara Ait Destani Mahiyette Eserler”, DTCF Dergisi, Sayı 17, Ankara, 1961.

TRYJARSKİ, E.; “Towards a Better Knowledge of the Turkic Military Terminology”, Altaistic Studies, Konferenser 12, Stockholm, 1985.

TSAİ, W. S.; Li Tê-Yü’nün Mektuplarına Göre Uygurlar, Doktora Tezi, Taipei, 1967.

VENEDIKOFF, I.; “Preslav Şehrinde Yeni Keşfedilen Proto-Bulgar Kitabesi”, Çev. F. Preyger, Belleten, 11/43, Ankara, 1947.

WATSON, B.; Record of the Grand Historian of China, Volume II, Third edition, New York, 1968.

ZİYA, Y.; “Orta Asya’da Türk Boyları”, İlahiyat Fakültesi Mecmuası, 5/24, İstanbul, 1932.

TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA ORDU VE ASKERÎ KÜLTÜR

Prof.Dr. Salim KOCA*

Giriş

Yeni bir Türk devleti kurulurken, önceki Türk devletlerinin tecrübelerinden büyük ölçüde yararlanılır, genellikle varisi olunan devletin teşkilatı aynen alınır, görev ve sorumlulukları da bütünüyle üstlenirdi. Diğer Selçuklu beyleri ve komutanları gibi Kutalmışoğulları da Anadolu'yu fethederek, burada yeni bir Türk devleti kurarlarken, tâbi (vassal) oldukları Büyük Selçuklu Devleti'nin teşkilatını kendilerine örnek almışlardır. Bu bakımdan, Büyük Selçuklu Devleti'ne ait birçok müesseseyi, Türkiye Selçuklu Devleti'nde de görmek mümkündür.

Klasik Türk-İslam devletlerinde devlet teşkilatı "saray, hükûmet, adliye ve ordu" olmak üzere dört temel müesseseye dayanmaktaydı. Müesseseler, devletlerin kuruluş, yükselme ve çöküş devirlerine paralel bir gelişme takip ederler. Mesela, devletlerin kuruluş dönemlerinde sürekli inşa ve gelişme hâlinde olan müesseseler, yükselme dönemlerinde mükemmel hâle gelirler. Çöküş dönemlerinde ise, bozulurlar ve fonksiyonlarının çoğunu kaybederler. Bu duruma göre bir hüküm vermek gerekirse, Süleyman Şah ve onu takip eden ilk Türkiye Selçuklu hükümdarları zamanında devlet müesseselerinin hemen hepsi inşa ve gelişme hâlinde idi.

Kuruluş döneminde Türkiye Selçuklu ordusu Türkmen kuvvetlerinden oluşmaktaydı. Türkmen kuvvetleri, savaşçı unsur bakımından tamamen atlı idi. Bunların içinde yaya unsur hemen hemen hiç yoktu. Her savaşçı, atını, silahını ve azığını (erzak) kendisi temin etmekteydi. Savaş ve akın boyunca da silahını ve yiyeceğini yanında taşımaktaydı. Ganimetten aldığı paydan başka savaşçı unsura maaş ve ücret verme gibi bir usul, bu dönemde henüz yoktu.

Türkiye Selçuklu hükümdarları devletlerini kurup Anadolu'da sağlamca yerleştikten sonra, özellikle hâssa ordularını, "gulâm ve ıktâ' sistemi"nden yetişmiş askerlerden oluşturmaya başlamışlardır. Türkmen kuvvetleri ise, artık ihtiyaç hâlinde kullanılan bir unsur olmuştur. Fakat onlar, hiçbir zaman askerî faaliyetlerin dışında kalmamışlardır. Selçuklu ordusunun sefer ve savaşlarına katılmadıkları zamanlarda genellikle kendi beylerinin emrinde bağımsız askerî faaliyetlerde bulunmuşlardır.

1. Türkiye Selçuklu Ordusunun Temel Unsurları

Türkiye Selçuklularında ordu, kendilerinden önceki Türk devletlerinde olduğu gibi "başkomutan ve komutanlar, savaşçılar (askerler), teşkilat ile savaş araç ve gereçleri" gibi dört temel unsura dayanmaktaydı. Şimdi bu dört temel unsuru ayrı ayrı görelim:

* Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

a. Başkomutan ve Komutanlar

Bütün Türk devletlerinin ordularında olduğu gibi, Türkiye Selçuklu ordularının da başkomutanı "sultan" unvanını taşıyan Türk hükümdarı idi. Bütün yetki ve komuta onun şahsında toplanmaktaydı. Ordunun diğer komuta elemanlarını ise, başta "melikler (hanedan üyeleri), vezir, beylerbeyi" olmak üzere "emirler, subaşılar" gibi yüksek rütbeli subaylar ile "boy ve uç beyleri" oluşturmaktaydı. Bunlar, seferlere ve savaşlara genellikle sultanın emrinde, kendilerine bağlı kuvvetlerin komutanı olarak katılmaktaydılar. Bu komutanlar, bazen de sultanın vereceği emre göre, sefere ve savaşa kendi kuvvetlerinin başında yalnız çıkmaktaydılar.

Başkomutan olarak sultanların en önemli meşguliyetlerden biri, hiç şüphesiz askerî faaliyetler idi. Savaşa ve barışa karar vermek karar vermek, Selçuklu sultanlarının yetkisindeydi. Dolayısıyla onlar, başından sonuna kadar bütün askerî faaliyetleri planlama, yürütme, sonuçlandırma görev ve sorumluluğunu üzerinde taşıyan en büyük yetkiliydiler. Bütün Türk hükümdarlarında olduğu gibi, Türkiye Selçuklu sultanları da devletin merkezinde oturan ve sadece emir veren hükümdarlar değildiler. Onlar, hemen hemen bütün seferlerde ve savaşlarda daima ordusunun başında bulunurlar ve ordularını bizzat kendileri yönetirlerdi. Çarpışmalarda ise, daima merkez (kalp) kuvvetlerinin başında ve en ön safta yer alırlardı. Verdikleri emri de önce bizzat kendileri icra ederlerdi. Çünkü onlar, giriştikleri her türlü mücadelede başarının her şeyden önce kendi cesaretlerine ve gösterecekleri kahramanlığa bağlı olduğunun bilincindeydiler. Yusuf Has Hacib'in de belirttiği gibi, Türk devletlerinin başkomutan ve komutanları cesaret ve kahramanlıkta daima ordularına örnek ve model olurlardı. Bu örnek ve modelle de arkalarındaki birlikleri olumlu olarak etkilerlerdi.[1]

b. Savaşçı Unsurlar

Orduyu meydana getiren unsurlardan biri de hiç kuşkusuz, bizzat savaşı yapan unsurdur. Zira ordu ne kadar mükemmel teşkilata ne kadar modern savaş araç ve gereçlerine sahip olursa olsun, zafer, ancak ve ancak savaşçı unsurun göstereceği gayret ve yetenek sayesinde temin edilebilir. Daha doğrusu, savaşın kazanılmasında, savaşçı unsur ile ordunun başında bulunan komutanların niteliği birinci derecede rol oynar.

Türkiye Selçuklu ordusunu savaşçı unsur bakımından altı ana grup hâlinde incelemek mümkündür:

- Saray gulâmları,
- Iktâlı askerler (Sipahiler),
- Hanedan üyelerine (melikler), büyük devlet adamlarına ve emirlere bağlı kuvvetler,

[1] Krş. Yusuf Has Hacib; 1947, 1974: 2047, 2310-2314.

- Yardımcı kuvvetler,
- Türkmenler ve uç kuvvetleri,
- Ücretli askerler.

1) Saray gulâmları: Türkiye Selçuklularında, devletin ve hükümdarın dayandığı temel silahlı kuvvetlerin başında "saray gulâmları" gelmekteydi. Saray gulâmları, başta Türkler olmak üzere çeşitli kavimlerden seçilip, küçük yaşta (14 veya 15 gibi yaşlarda) saraya alınarak, askerî, dinî ve saray hizmetleri gibi alanlarda özel bir eğitimden geçirilmek suretiyle yetiştirilmiş gençlerden oluşmaktaydı.

Türkiye Selçuklularında gulâmların eğitimi, "gulâm-hâne" veya "uşak-hâne" adı ile anılan askerî okullarda yapılmaktaydı.[2] Bu okulun öğretmenlerine "baba" denmekteydi. Şahıslara bağlı özel gulâmların eğitimi de bizzat sahipleri ya da onlar tarafından görevlendirilmiş öğretmenler eliyle yürütülmekteydi.

Tıpkı Büyük Selçuklu Devleti'nde olduğu gibi Türkiye Selçuklu Devleti'nde de sultanların hizmetini ve korumasını saray gulâmları yapmakta idi. Türkiye Selçuklularında saray gulâmları "müfârede (müfredler), halka-yı hâs ve mülâzimân-ı yatak" gibi adlarla anılan gruplara ayrılmaktaydı. Bedenen kuvvetli ve silah kullanmakta da son derece yetenekli olan gulâmlar arasından seçilen müfred askerleri, sefer ve savaşlarda silahtarlar ve cândârlarla birlikte hükümdarın yakın korumasını yapmaktaydılar.[3] Özellikle, kulakları küpeli ve elleri kılıçlı seçme bir grup gulâm da "Divan (Bakanlar Kurulu)" toplantılarında, tahtın gerisinde ayakta saf kurup, toplantının güvenliğini sağlamaktaydı.[4] Ayrıca, beylerin tutuklanması, cezalandırılacağı yere götürülmesi ve ceza sırasında güvenliğin sağlanması gibi görevler de müfredler tarafından ifa edilmekteydi.[5] Bunların bir kısmı mızrak, bir kısmı kılıç, bir kısmı da sadece gürz kullanmakta usta idi.[6]

"Halka-yı hâs" gulâmları, gezinti ve sefer sırasında saltanat alayının etrafını halka gibi kuşatarak, hükümdarın uzaktan korumasını yapmaktaydılar. "Mülâzimân-ı yatak gulâmları ise, savaşta ve barışta, hükümdarın otağını veya yattığı odayı korumakla yükümlüydüler. Dolayısıyla gece ve gündüz nöbetleri, bunların sorumluluğu altında yürütülmekteydi.[7] Bunların başında bulunan komutanlar da "visâk başı veya oda başı" unvanıyla anılmaktaydı.[8] Öte yandan, mülâzimân-ı yatak"ın görev ve sorumluluklarını belirleyen özel kanunlar vardı.[9]

---

[2] İbn Bîbî; 1956: 274; 1996: I, 291.
[3] a.g.e.; 1956: 110; 1996: I, 130.
[4] a.g.e.; 1956: 571; 1996: II, 105.
[5] a.g.e.; 1956: 196, 471, 480, 585; 1996: I, 213 vd.; II, 25 vd, 33 vd., 118.
[6] a.g.e.; 1956: 196; 1996: I, 214.
[7] Köprülü; 1981: 133-138. Uzunçarşılı; 1970: 100 vd. Bombaci; 1978: 38/4, 349.
[8] İbn Bîbî; 1956: 521; 1996: II, 67.
[9] a.g.e.; 1956: 267; 1996: I, 285. Uzunçarşılı; 1970: 101.

Saray gulâmları, hükümdarın özel hizmetlerinden[10] başka onun bütün seferlerine ve savaşlarına katılmaktaydı. Ayrıca, bazı özel durumlarda sefer ve savaşlara sadece saray gulâmlarından oluşturulan birlikler gönderilmekteydi.[11]

2) Iktâlı askerler (sipahiler): Türkiye Selçuklu ordusunun en büyük ve en önemli kısmını, bizzat hükümdarın şahsına bağlı ve daima savaşa hazır durumda olan "ıktalı askerler", diğer bir söyleyişle "sipahiler" meydana getirmekteydi. Sipahiler, tıpkı saray gulâmları gibi, başta Türkler olmak üzere çeşitli milletlerden seçilerek oluşturulmaktaydı. Sadece savaş yapmakla görevli profesyonel asker olan sipahiler, sefer ve savaş dışında devamlı eğitim ve donatımlarıyla meşgul olurlardı. Onların ticaret, ziraat, sanat ve siyaset gibi işlerle uğraşmaları kesinlikle yasaktı.[12]

Türkiye Selçuklularında ıktâlı askerlerin sayısı, 12.000 kişi idi.[13] Hemen hemen bütün Türk devletlerinde ıktâlı erat atlılardan, yani süvarilerden oluşmaktaydı.

Sipahilere, maaş yerine "ıktâ" (timar, dirlik) adı verilen belirli bir toprak parçası verilmekteydi. Onlar da bu toprakların gelirlerinden barış süresince geçimlerini sağlamakta, eğitim ve donatım giderlerini karşılamaktaydılar.[14] Türkiye Selçuklularında her elli sipahiden bir müfreze teşkil olunmakta idi. Bu müfrezelerin başlarında bulunan komutanlar da "elli başı" unvanını taşımaktaydı.[15] Sipahilerin isimleri, künyeleri, görev yerleri, ıktâları ve gelirleri, divan defterlerine birer birer kaydedilmekteydi.

Türkiye Selçuklularında, her vilayet merkezinde bir askerî komutanlık (garnizon) bulunmaktaydı. Bu komutan, "subaşı" (ser-leşker) unvanıyla anılmaktaydı. Iktalı askerlerin, yani sipahilerin başı olan subaşılar, barış zamanında, kendi ıktâlarının da içinde bulunduğu vilayet merkezinde oturmaktaydılar. Zira, vilayetlerin idaresinden ve güvenliğinden onlar sorumlu idiler.

Subaşıların asıl sorumlulukları, "İstifa Divanı (Maliye Bakanlığı)"ndan kendilerine tahsis edilmiş olan maaşla emirlik görevlerini yerine getirmekti. Onlar özellikle, "yetenekli ve tecrübeli asker istihdam etmek ve bu askerleri eğitip donatmak suretiyle daima savaşa hazır tutmak" durumundaydılar.[16] Sultanın emri üzerine de her sefere ve savaşa emirlerindeki sipahilerin komutanı olarak katılmaktaydılar.

---

[10] İbn Bîbî; 1956: 239; 1996: I, 258.
[11] a.g.e.; 1956: 419, 584; 1996: I, 420 vd. II, 117 vd.
[12] Kafesoğlu; 1973: 149.
[13] Turan; 1980: 314.
[14] er-Ravendî; 1957: I, 128. İbnü'l-Adîm, 1982: 59.
[15] "Elli başı" unvanı Anadolu Türk halkının hafızasında öyle yer tutmuştur ki "elebaşı" şeklinde günümüze kadar varlığını koruyup gelmiştir.
[16] Turan; 1988: 14, 15, 75, 76.

Batı feodalizminde olduğu gibi, subaşılar, başlarında bulundukları vilayetin ne sahipleri ne de halkın ve sipahilerin efendileri idiler. Onlar, sadece vilayetin idarecileri, sipahilerin de amiri ve komutanıydılar.[17] Her devlet memuru gibi bazen görev yerleri değiştirilebilir, başka bir vilayetin başına tayin edilebilirlerdi. Yeni ıktâları da buradan verilirdi.

3) Hanedan üyelerine, büyük devlet adamlarına ve emirlere bağlı kuvvetler: Selçuklularda, her hanedan üyesinin emrinde, merkezî ordunun benzeri önemli bir askerî kuvvet bulunmakta idi. Bu hanedan üyeleri, genellikle "melik" unvanıyla anılmaktaydılar. Bunlar, idarelerine bırakılan bölgelerde oturmaktaydılar. Sultanın emri üzerine de arkalarındaki kuvvetlerle gelip, merkezî orduya katılmaktaydılar. Mesela, Sultan I. Mesut (1116-1155), Elbistan merkez olmak üzere Doğu Akdeniz bölgesinde Haçlılardan ve Ermenilerden kurtardığı yerlerin idaresini oğlu Kılıç Arslan'a bırakmıştır. Ayrıca, oğlunun emrine tecrübeli komutanlarla birlikte önemli bir askerî kuvvet vermiştir. Melik Kılıç Arslan'ın emrindeki bu kuvvet, Sultan Mesut'un İkinci Ermeni Seferi'ne topluca katılmıştır (1153).[18] Aynı şekilde, Türkiye Selçuklu Devleti'nin en muktedir hükümdarı olan Sultan I. Alâeddîn Keykubâd da büyük oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev'in idaresine Erzincan'ı vermiştir. Tecrübeli komutan Mübârizeddîn Er-tokuş'u da şehzadeye atabey tayin etmiştir. Melik Keyhüsrev, topraklarını genişletmek için emrindeki kuvvetlerle Trabzon Rumları üzerine bir sefer düzenlemiştir. Fakat o, bu faaliyetinde başarılı olamamıştır.[19]

Melikler, babalarının seferlerine katılmadıkları zamanlarda ise, genellikle bir hükümdar gibi hareket ederek, bağımsız faaliyet göstermekte idiler. Mesela, Sultan II. Kılıç Arslan'ın oğullarından Ankara, Çankırı, Kastamonu Meliki Muhyîddîn Mesut ile Tokat Meliki Süleyman Şâh, kendi bölgelerinde gösterdikleri askerî faaliyetlerle, bu hususta önemli birer örnek oluşturmuşlardır. Bunlardan Melik Süleyman Şâh, babasının sağlığında Samsun'u fethederek, devletin sınırlarını Karadeniz'e ulaştırmıştır. Aynı şekilde Muhyîddîn Mesut da Safranbolu'yu Bizans'tan almak suretiyle topraklarını genişletmiştir.[20]

Selçuklularda, büyük ve küçük bütün devlet adamlarına hizmetlerinin karşılığında maaşlarının bir kısmı ıktâ (belirli bir toprak parçası) olarak verilmekteydi. Onlar da, ıktâlarının büyüklüğü ve geliri oranında gulâm beslemekteydiler. Hükümdar emrettiği zamanlarda da bu gulâmların başında merkezî orduya katılmaktaydılar. Bu hususta hiçbir gecikme ve ihmal söz konusu olmazdı.

4) Yardımcı kuvvetler: Selçuklu sultanları, yenip teslim aldıkları yabancı hükümdarları genellikle ortadan kaldırmazlardı; onları, belirli yükümlülükleri yerine getirmek üzere tâbi (vassal) hükümdar hâline getirmekle yetinir-

[17] a.g.e.; 1980: 313.
[18] Koca; 2003-b: 124, 143 vd., 147 vd. 155.
[19] İbn Bîbî; 1956: 359; 1996: I, 368.
[20] Turan; 1971: 219.

lerdi. Tâbi hükümdarlar da tâbilik anlaşması gereğince, seferberlik ve savaş ilân edildiği zamanlarda, Selçuklu ordusuna önceden belirlenmiş miktarda bir kuvvet göndermekteydiler. Bu birlikler de seferden önce sultanın emrettiği yere gelip, yardımcı kuvvet olarak birer birer merkezî Selçuklu ordusuna katılmaktaydı. Yardımcı kuvvetin silahı ve erzakı (azık) ise, tâbi hükümdar tarafından karşılanmaktaydı.

Selçuklu sultanları, tâbi hükümdarların sefer sırasında emirlerindeki kuvvetlerle gelip, merkezî orduya katılmalarına çok önem vermekteydiler. Aksi takdirde, yani tâbi hükümdar yükümlülüğünü yerine getirmediği durumlarda onları cezalandırmaktaydılar. Mesela, Sultan II. Süleyman Şah'ın Gürcistan Seferi sırasında kardeşi Malatya Meliki Tuğrul Şah ve Erzincan Mengücük Hükümdarı Behram Şah gibi hükümdarlar ve beyler, birer birer gelip Selçuklu ordusuna katılmışlardı. Aynı sefer sırasında, Erzurum Saltuklu Meliki Nasıreddîn Muhammed görevini yerine getirmediği için Süleyman Şah tarafından toprakları elinden alınmak suretiyle cezalandırılmıştır.[21]

Özellikle yabancı soydan olan hükümdarlar, tâbi hâle getirilince, bunların göndermekle yükümlü olduğu kuvvetin miktarı, donatımı ve erzak masrafları, taraflar arasında yapılan antlaşma ile belirlenmekteydi. Mesela, Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddîn Keykâvus'un, Sinop'un fethi sırasında teslim alıp, tâbi hükümdar hâline getirdiği Trabzon Rum İmparatoru Kyr Aleksios, istendiği zaman Selçuklu ordusuna yardımcı kuvvet olarak "200 mızraklı asker" göndermeyi, yapılan antlaşmada bizzat kendisi taahhüt etmiştir (1214).[22] Aynı sultanın tâbi hükümdar hâline getirdiği Ermeni Baronu Leon da yapılan tâbilik antlaşmasında, yıllık vergiden başka "her yıl bütün teçhizatıyla birlikte 500 süvari"yi Keykâvus'un emrettiği yere gönderme yükümlülüğünü üstlenmiştir.[23] Leon'dan sonra gelen Baron Hetum da Sultan I. Alâeddîn Keykubâd ile 1225 yılında yaptığı antlaşmada, Türkiye Selçuklu ordusunun seferlerine "1000 süvari ile 500 çarkçı" göndermeyi kabul etmiştir.[24] Aynı Ermeni Baronu Hetum, daha önce Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile yaptığı vassallık antlaşmasının hükmü gereğince, Kösedağ Savaşı'na "3000 kişilik Ermeni ve Frank süvarisi" göndermiştir.[25]

Eğer, yardımcı kuvvet, bağımsız bir hükümdardan istenmişse, bu yardımcı kuvvetin ihtiyacı için "yol azığı (erzak) ve ulûfe" göndermek âdetti. Suriye Eyyûbî melikleri yapılan davet üzerine Kösedağ Savaşı'na 2000 kişilik bir süvari kuvvetiyle katılmışlardır. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, bu yardımcı kuvvet için Eyyûbî meliklerine "yol azığı ve ulûfe" göndermiştir.[26]

---

[21] İbn Bîbî; 1956: 70-73; 1996: I, 91-93. İbnü'l-Esîr; 1987: XII, 147. Ebû'l-Ferec Tarihi; 1950: II, 474. Ahbâr-ı Selâçika-yı Rûm; 1971/1350: 391. Müneccimbaşı; 2001: II, 30. Cenâbî Mustafa Efendi; 1994: 12.

[22] İbn Bîbî; 1956: 153; 1996: I, 174. Müneccimbaşı; 2001: II, 49. Bombaci; 1978: 38/4, 361.

[23] İbn Bîbî; 1956: 169 vd.; 1996: I, 189 vd. Müneccimbaşı; 2001: II, 52.

[24] İbn Bîbî; 1956: 341; 1996: I, 352. Ayrıca bk. Turan; 1971: 346.

[25] İbn Bîbî; 1956: 522; 1996: II, 68.

[26] a.g.e.; 1956: 520, 488; 1996: II, 67, 41.

5) Türkmenler ve Uç kuvvetleri: Türkmen (Oğuz) kütleleri, Malazgirt Zaferi'nden sonra, tıpkı birbirini izleyen dalgalar hâlinde, bölük bölük Anadolu'ya yayılarak, burada kendi hayat tarzlarına uygun buldukları sahalara yerleşmişlerdir. Onlar, yerleşmek için genellikle akın geleneklerini sürdürebilecekleri sınır boylarını ve bu sahaların geniş ufuklu hür havasını tercih etmişlerdir. Bunun doğal sonucu olarak da Anadolu'da kurulan Türk devletlerinin ve özellikle bunlardan Türkiye Selçuklu Devleti'nin sınırlarında Türkmen kütlelerinin toplandığı ve bu kütlelerin gaza ve akın faaliyetlerinde bulundukları birçok "uç" bölgesi oluşmuştur. Uçlarda (sınır) toplanan bu kütleler, devrin kaynaklarında genellikle "Uç Türkleri" (Etrâk-ı Uç) veya "Uç Türkmeni" (Türkmân-ı Uç) adıyla anılmıştır.[27] Zaman zaman Anadolu'ya gelen Türkmen kütleleri de Selçuklu sultanları tarafından genellikle sınır boylarına yerleştirilerek, uçların sayısı ve nüfusu gittikçe artırılmıştır. Bu suretle hem Türkmenlerin ülkede karışıklık çıkarmaları önlenmiş hem de devletin sınırlarını düşmana karşı daima koruyacak ve savunacak hazır bir kuvvet kazanılmıştır.[28]

Uçlarda toplanmış olan Türkmen kütleleri, genellikle boy düzeni içinde "konargöçer" bir hayat yaşıyorlar ve büyük sürüler hâlinde hayvan besliyorlardı. Tıpkı Orta Asya'da olduğu gibi, her boyun kendisine ait bir kışlağı ve yaylağı vardı. Türkmenler, hiçbir zaman belirli sınırlar içinde kalmıyorlardı; sürülerine yeni otlaklar bulabilmek ve daha iyi ekonomik imkânlara sahip olabilmek için, sık sık sınırları aşıyorlar ve bu arada bazen yağmalı akınlarda bulunuyorlardı.[29] Bu akınların sonunda, çok miktarda ganimet ve esirle geri dönüyorlardı. Özellikle, "Türk alp erenleri" ve "İslam sûfîleri (abdal, baba)" tarafından yeniden canlandırılan gazâ ve akın ruhu ile Türkmenlerin ganimet (doyumluk) elde etme arzuları, bu faaliyeti devamlı hâle getiriyordu.

Türk toplumunun en dinamik ve en hareketli unsuru olan Türkmenler, Orta Asya'dan getirdikleri bağımsız boy teşkilatlarını Anadolu'da da korumuşlardır. Her boyun başında birer "boy beyi (il beyi)" bulunuyordu. Boy beyleri de "uç beyleri"ne bağlıydı. Uç beyleri ise, merkezî idarenin temsilcisi olan "uç beylerbeyi"nin (emirü'l-ümerâ veya melikü'l-ümerâ) emri altında olmakla birlikte[30] hareketlerinde ve faaliyetlerinde serbest idiler.

Uç beyleri, genellikle Bizans İmparatorluğu, Haçlı devletleri, İznik Rumları, Trabzon Rumları ve Ermeniler gibi Selçuklularla komşu devletler ve topluluklar üzerine devamlı akınlar düzenliyorlardı. Böylece onlar hem Selçuklu sınırlarını koruyorlar hem de Selçuklu ordularına kılavuzluk ediyorlardı. Daha da önemlisi, Selçuklu ordularının yolları üzerindeki engelleri kaldırıyorlar ve fetihlere uygun zemin hazırlıyorlardı. Mesela, Sultan I. İzzeddîn Keykâvus, Sivas'ta Sinop seferi için hazırlık yaparken, kuzeydeki uç beyleri

[27] Aksarayî; 1944: 66, 102, 110; 2000: 50, 79, 85.
[28] Sümer; 1970: I, 4.
[29] Wittek; 1986: 3 vd. Akın; 1968: 2.
[30] Müneccimbaşı Tarihi; 1001 Temel Eser: 55.

bir baskın hareketi sonucunda Trabzon Rum İmparatoru Kyr Aleksios'u ele geçirip, Sinop'un fethini büyük ölçüde kolaylaştırmışlardır.[31]

Uç beyleri ve beylerbeyi, sefer ve savaş zamanlarında emirlerindeki kuvvetlerle Selçuklu merkezî ordusuna katılarak, Türkiye Selçuklu Devleti'ne karşı görev ve yükümlülüklerini yerine getirmekteydiler. Tarihî kayıtlara göre, Selçuklu sultanları, sefer ve savaş zamanında diğer beylere olduğu gibi, uç beylerine de fermanlar gönderip, onlardan da emirlerindeki kuvvetlerle gelerek, merkezî orduya katılmalarını istemekteydiler.[32] Uç beyleri de Türkmen atlılarından oluşan kuvvetleriyle gelip, Selçuklu sultanlarının emrine girmekteydiler.

6) Ücretli askerler: Ücretli askerler, geçici kuvvetlerdi. Genellikle belirli bir gayeye ulaşmak için toplanmaktaydı. Selçuklu sultanları, sefere karar verdikleri zaman, ihtiyaç görülmesi hâlinde bir miktar atlı ve yayadan ücretli asker (haşer, piyade ve süvâr-ı ecrî hor veya hâr) tutmaktaydılar. Devrin kaynaklarında geçen kayıtlara göre, Türkiye Selçuklularında ücretli askerler, genellikle savaş yetenekleri diğer milletlere kıyasla çok daha üstün olan Türkler (Türkân-ı ecrî hor) arasından seçilmekteydi.[33]

Selçuklu sultanlarının ücretli asker olarak genellikle Türkleri tercih etmelerinin sebebi, onların sadece üstün savaş yetenekleri ile ilgili değildi. Özellikle, Türklerin güvenilir olmaları, bu tercihte aynı derecede rol oynamaktaydı. Zira, zor durumlarda kaçma olayı yabancı soydan ücretli askerler arasında daha fazlaydı. Mesela, Batı kaynaklarına göre, Kösedağ Savaşı'nda ilk kaçan, ücretli Frank askerleri olmuştur.[34]

Ücretli askerleri savaş meydanına kısa sürede intikal ettirebilmek için, bu askerler, genellikle savaş yerine yakın bölgelerden toplanmaktaydı. Mesela, Sultan I. İzzeddîn Keykâvus, Halep Seferi'ne çıkmaya karar verince, Malatya'nın savaş yerine yakın olmasından dolayı ücretli askerlerin bu yöreden toplanmasını istemiştir.[35]

Ücretli askerler, genellikle piyade (yaya) olmaktaydılar. Çünkü, piyade askerin ücreti ve masrafı atlı askerinkinden daha az idi. Bazı seferlerde çok miktarda ücretli asker toplanmaktaydı. Mesela Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında yapılan Gürcistan Seferi'nde "5000 ücretli piyade" tutulmuştur.[36]

Türkiye Selçuklu sultanları, ücretli askeri sadece kendi tebaaları arasından toplamıyorlardı; onlar, bazen devletin sınırlarını aşıp, komşu ülkelerdeki Türk toplulukları arasından da ücretli asker toplamaktaydılar. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Kösedağ Savaşı'ndan önce ücretli asker toplaması için çok miktarda silah ve para ile vezir Şemseddîn'i Eyyûbî Meliklerinin hâ-

[31] Koca; 1997-a: 30 vd.
[32] İbn Bîbî; 1956: 138; 1996: I, 159.
[33] a.g.e.; 1956: 647; 1996: II, 167; Brosset; 2003: 405.
[34] Gordlevski; 1988: 285.
[35] İbn Bîbî; 1956: 185; 1996: I, 204.
[36] a.g.e.; 1956: 420; 1996: I, 422.

kimiyetindeki Kuzey Suriye'ye göndermiştir. Vezir, burada Harezmli, Yabgulu Türkmenleri ve Kıpçak Türklerinden çok sayıda ücretli asker toplamıştır.[37]

c. Teşkilat

Eski Türk orduları, çeşitli sayılarda birliklerden meydana gelmekteydi. En büyük birlik 10.000 kişilikti. Bu birliğe "tümen" denmekteydi. Tümenler de 1000'li 100'lü ve 10'lu olmak üzere kademeli olarak küçülen birliklere ayrılmaktaydı. Her birliğin başında da derecelerine göre, "tümen başı", "binbaşı", "yüzbaşı" ve "onbaşı" gibi unvanlar taşıyan komutanlar bulunmaktaydı. İlk defa büyük Hun hükümdarı Mete (MÖ 209-174) zamanında görülen bu teşkilat, daha sonra ufak bazı değişikliklerle bütün Türk devletlerindeki ordu teşkilatlarının temelini ve özünü oluşturmuştur.[38]

Bu değişiklikler, özellikle, İslam medeniyeti dairesinde kurulan Türk devletlerinin ordularında daha fazla idi. Mesela, Hun ordusundaki 10.000'li, 1000'li, 100'lü ve 10'lu sistem, Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu ordularında pek fazla görülmemekteydi.

Türk savaş sistemi ile ordu teşkilatı arasında sıkı bir bağ bulunmakta idi. Daha doğrusu, Türk orduları, genellikle Türk savaş sistemine uygun bir şekilde teşkilatlanmakta ve tertiplenmekteydiler. Türk savaş sisteminde, Arapça "cevk, tulb" adıyla anılan küçük, bağımsız ve hareketli (mobilize) atlı birlikler başlıca rol oynamakta idi. Mesela, Selçukluları her bakımdan kendilerine örnek alan Eyyûbî ordularında, "70, 100, 200 kişi arasında değişen bağımsız atlı birlikler" bulunmaktaydı.[39]

Selçuklu ordusu bir yerde konakladığı zaman, her çadıra 8 veya 10 kişi arasında asker yerleştirilmekteydi. Bu duruma göre hüküm vermek gerekirse, Selçuklu ordularında da en küçük birlik, tıpkı Hunlar ve Karahanlılarda olduğu gibi 10'ar kişilikti. 5-10 çadırlık asker bir araya getirilerek de bölükler oluşturulmaktaydı. Her manganın ve bölüğün başında da "visâk başı (otag başı) ve hayl başı" gibi unvanlar taşıyan komutanlar bulunmaktaydı.[40] Bölüklerin bir araya getirilmesiyle de büyük birlikler teşekkül etmekteydi. Büyük birliklerin miktarı da "1000 ilâ 10.000 asker" arasında değişmekteydi.[41]

Türkiye Selçuklularında, bir de 50 veya daha fazla askerden oluşan küçük müfrezeler bulunmaktaydı. Bu müfrezelerin başına da "elli başı" unvanıyla anılan tecrübeli ve yetenekli birer komutan tayin edilmekteydi. Bu müf-

[37] a.g.e.; 1956: 584; 1996: II, 117.
[38] Koca; 2003-a: II, 88.
[39] Köymen; 1992: III, 262. Gibb; 1991: 99.
[40] Nizâmü'l-Mülk; 1976: 112; 1982: 134. Sıbt İbnü'l-Cevzî; 1968: 131.
[41] Köymen; 1992: III, 263.

rezelerden biri, genellikle sefer esnasında düşmanın durumunu öğrenmek ve bilgi toplamak üzere "keşif kolu" olarak ileriye gönderilmekteydi.[42]

Ordunun sefer sırasında yürüyüşü, "5'li düzen (hamîs)" içinde gerçekleşmekteydi. Buna göre, ordu, "öncü (t. yezek, çarhacı, f. pîşdâr, dümdâr, a. talîa, mukaddem)", "merkez (kalp)", "sağ kol (meymene)", "sol kol (meysere)"[43] ve "artçı (sâka, dümdâr)" gibi kısımlara ayrılmaktaydı. Bazen bunlara bir de "destek veya ihtiyat kuvveti (t. yetüt)" eklenmekteydi.[44]

Seferde ordunun "5'li düzen" içinde yürütülmesinden maksat, sürpriz bir saldırı durumunda, orduyu savaş durumuna kısa sürede ve kolayca geçirmekti. Çünkü, ordunun yürüyüş düzeni ile savaş düzeni aşağı yukarı aynı idi.

Ordunun kısımlarından, özellikle merkez kuvvetin başında, bizzat sultan bulunmaktaydı. Diğer kuvvetlere ise, "beylerbeyi, emirler veya subaşılar", emir ve komuta etmekteydiler.

Türkiye Selçuklularındaki rütbe ve dereceler ise, "elli başı, subaşı (serleşker), emir, beylerbeyi" (emirü'l-ümerâ/melikü'l-ümerâ) şeklinde sıralanmaktaydı. Türkiye Selçuklu ordularında en yüksek unvan olan "beylerbeyi", bugünkü Genelkurmay Başkanlığına tekabül etmekteydi. "Merkez beylerbeyi"nden başka, "uç beyi ve uç beylerbeyi" gibi unvanlar da vardı. Türkiye Selçuklu Devleti'nin özellikle batı uçları, eski Türk devletlerinin yapısındaki ikili sisteme uygun olarak "sağ kol ve sol kol uç beylerbeyi" şeklinde teşkilatlandırılmıştı.

Öte yandan, Selçuklu devrinde kalelerin içine belirli sayıda birlikler yerleştirilmekteydi. Bu birlikler, kaleyi korumak, savunmak ve kale çevresindeki güvenliği sağlamakla yükümlüydü. Kale komutanları, "dizdâr, kûtuvâl ve kaledâr" gibi unvanlarla almakta idi. Kaşgarlı Mahmut'a göre, "dizdâr", Türkçe "yüksek yer, kale" anlamına gelen "tiz" ve Farsça "dâr" (tutan) kelimelerinin birleşmesiyle meydana gelmiş bir isimdir.[45] "Kûtuvâl" (kot-vâl) ise, Hintçe kökenli bir kelime olup, aynı anlama gelmektedir.[46] Türk kültürünün etkisiyle "kûtuvâl" unvanı, bazen "kûtuvâl bey (kale beyi)" şeklinde yarı Türkçe olarak kullanılmaktaydı.[47]

---

[42] İbn Bîbî; 1956: 191 vd.; 1996: I, 209. Sultan I. İzzeddîn Keykâvus'un Halep Seferi sırasında (1218) keşif müfrezesi komutanı olarak görevlendirilen "Sivas şehri elli başı"larından Mahmûd Alp'ın emrinde, 1000 kişilik bir kuvvet vardı.

[43] Eski Türkçede "sağ ve sol kanatlar için böğür, sıngar, uç ve yan" gibi çeşitli kelimeler kullanılmakta idi.

[44] Sadrüddîn Hüseynî; 1943: 39. İbn Bîbî; 1956: 186; 1996: I, 205. Uzunçarşılı; 1970: 56. Köymen; 1992: III, 262. Zeydân; 2004: I, 254. Parry; 1974-75: 198.

[45] Kaşgarlı Mahmut; 1940: II, 344; 1941: III, 123.

[46] Ateş; 1962: 395.

[47] Sümer; 1999: II, 7/561.

ç. Savaş Araç ve Gereçleri

Selçuklu devrinde kullanılan savaş araç ve gereçleri arasında, "at ve silah" en önde gelmekte idi. Türklerin savaşlardaki üstünlükleri ve başarıları, bu iki aracı çok iyi kullanmalarından ileri gelmekteydi. Normal zamanlarda bile atsız ve silahsız bir Türk düşünmek, âdeta mümkün değildi. Türk savaşçısı, özellikle atı ve silahıyla birlikte olduğu zaman kendisini rahat ve güvenlikte hissetmekteydi.[48] Sefer ve savaşlarda ise, her savaşçının bir asıl, bir de yedek atı bulunmaktaydı. Mesela, Malazgirt Savaşı'nda her Türk savaşçısının birer yedek atı vardı. Türkler yedek ata, "koş at (koşulmuş at)" demekte idiler.[49]

Türkler, at üzerinde silah kullanmakta, özellikle ok atmakta son derece usta idiler. Araplar ve Grekler, Türklerle karşılaşıncaya veya Türkleri ordularında istihdam edinceye kadar bu yöntemi pek iyi bilmiyorlardı.[50]

Türkler, Orta Asya dışında her nereye gittilerse, atlarını da yanlarında götürmüşlerdir. Selçukluların Orta ve Yakın Doğu'ya inmeleri ve burada hâkimiyetlerini kurmalarıyla birlikte bu atlar, İslam dünyasının her yerinde "Türkmen atı" adıyla anılmaya başlanmıştır. Ünlü gezgin Marco Polo'nun Anadolu'da gördüğü güzel atlar, İslam dünyasında meşhur olan "Türkmen atları" olmalıdır.[51] Anadolu'da Türkmen atlarının en meşhurları, Kastamonu, Kütahya ve Karaman atları olarak tanınmakta idi. Bu atlar, özellikle yabancılar tarafından yüksek fiyatlar ödenerek satın alınmaktaydı.[52]

Selçuklu devrinde kullanılan savaş araç ve gereçlerini, genellikle "hafif ve ağır silahlar" olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür. Ayrıca, silahları kullanıldıkları yerlere göre de "saldırı, savunma ve kuşatma silahları" şeklinde üç kısım hâlinde incelemek ve değerlendirmek de mümkündür. Bunlardan saldırı ve savunma silahları "hafif silahlar", kuşatma silahları da "ağır silahlar" sınıfına girmektedir. Şimdi bu silahları birer birer ele alalım:

1) Saldırı Silahları: Selçuklu ordularında, ok ve yay (sehm ve kavs), kılıç (karaçur=uzun kılıç, seyf), meç (kısa kılıç), kargı (kargu), gönder veya süngü (mızrak, rümh, nîze, harbe), kısa mızrak (t. kaçut, f. cıda,), topuz (demir gürz), çomak (ahşap gürz), sapan, bıçak, kama, hançer (bügde/bükte) gibi çeşitli saldırı silahları kullanılmaktaydı. Ayrıca bunlara, kamçı (berge, bergü) ve kementi de (ukruk) eklemek mümkündür.

Bu silahların hepsini, sadece Türk ordularında değil, başka milletlerin ordularında da görmek mümkündü. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, başka milletlerin orduları da aynı silahları kullanmakta idi. Aralarındaki fark ise, Türk silahlarının yapım özelliğinde ve kullanılmasında kendisini göster-

[48] Koca; 2003-a: II, 90, 93.
[49] Sümer-Sevim; 1971: 7, 13, 19, 34, 51, 57,
[50] Cahen; 2000: 102.
[51] Koca; 2003-a: II, 130.
[52] Koca; 2001: 83.

mekteydi. Her şeyden önce, Türk silahları, daha hafif ve daha kullanışlı idiler. Bu teknik özellik, Türklere önemli bir avantaj ve üstünlük kazandırmaktaydı. Mesela Türk mızrakları, diğer milletlerin mızraklarına göre oldukça kısa ve hafif idi. Üstelik içi de boştu. Bu hususta başka bir üstünlük de Türklerin silahı kullanmaktaki olağanüstü ustalıklarında ve yeteneklerinde görülmekteydi.[53] Bu da hiç şüphesiz, küçük yaşta başlanan ve bütün hayat boyunca devam edilen askerî eğitimlerle sağlanmaktaydı.

Türkler, kullandıkları silahları genellikle kendileri imal etmekteydiler.[54] Fakat, Selçuklu ordularında sadece Türklerin kendi ürettikleri silahlar değil, başka toplulukların ürettikleri silahlar da kullanılmaktaydı. Bunlar arasında en çok kullanılan "Hint ve Yemen kılıçları" ile "Şam ve Taşkent yayları" idi.[55]

Türk savaş sisteminin en etkili silahı ok idi. Türk savaşçıları, oku, daha ziyade uzaktan yaptıkları savaşlarda veya taktik gereği geri çekilme sırasında kullanmaktaydılar. Onlar oklarını, özellikle, at üzerinde dört nala giderken, önlerinde, arkalarında ve yanlarında bulunan hedeflere isabetli bir şekilde atmaktaydılar.[56]

2) Savunma silahları: Bir savaşçı için, saldırı silahları ne kadar gerekli ve önemliyse, savunma silahları da o kadar gerekli ve önemliydi. Çünkü, her savaşçı, çarpışma esnasında ok, kılıç, mızrak, topuz ve bıçak gibi silahlarla düşmana bertaraf edici darbeler vurduğu gibi, kendisi de karşı taraftan aynı türden silahlarla darbeler almaktaydı. Savaşçının, bu darbeleri savuşturabilmesi veya darbelerin etkisini azaltabilmesi için birtakım savunma silahları kullanması gerekmekteydi.

Selçuklu devri Türk savaşçılarının, genellikle madenden yapılmış çeşitli savunma silahları vardı. Bunların başında "kalkan (t. tura, a. daraka), tolga (t. tulga, yaşuk/aşuk, a. miğfer, hûda) ve zırh (t. yarık, kuyag, m. cebe, f. cevşen, a. dir')" gelmekteydi.

Türk kalkanı, diğer milletlerin kalkanlarına göre daha küçük ve hafiti;[57] fakat son derece kullanışlı ve dayanıklıydı. Bilindiği gibi, kalkan, silah darbelerini bertaraf etmekte kullanılan bir savunma silahıdır. Dolayısıyla, bu savunma silahının, her türlü silah darbesine dayanıklı bir maddeden yapılması gerekmektedir.

Tolga ve zırh ise, vücudu, silahın yaralayıcı ve öldürücü darbelerinden koruyan birer savaş giysisi idi. Her ikisi de silah darbesine dayanıklı madenlerden imal edilmekteydi.[58] Bunlardan tolga, başa giyilmekte idi. Tolgadan

---

[53] el-Câhiz; 1967: 70. Köymen; 1992: III, 268.
[54] Eski Türklerde "yaycı, okçu, kılıççı, kirişçi, kalkancı, kübeci (zırh yapan)" gibi silah yapan ve satan meslek grupları vardı. (ed-Dürret; 2003: 44).
[55] İbn Bîbî; 1956:291, 393, 448; 1996: I, 307, 395, 444 vd.
[56] Kaşgarlı Mahmut; 1939: I, 111. el-Câhiz; 1967: 67. Niketas; 1995: 122.
[57] Köymen; 1992: III, 268.
[58] İbn Bîbî; 1956: 448; 1996: I, 444.

önce başa, koruması için "kedüt" adı verilen ve yünden örülmüş bir takke geçirilmekteydi[59]. Bu takke, başı tolganın sertliğinden koruduğu gibi, silah darbelerinin etkisini de azaltmaktaydı.

Türk miğferleri genellikle kubbemsi olup, tepeleri de minare ucu gibi sivri idi. Bu miğferlerin arkaları ve yanları ise, kulakları ve enseyi korumak için perdeliydi. Oğuz beyleri, miğferlerin üzerine kahramanlık sembolü olarak tüy, sorguç veya al renkte bir ipek parçası bağlamaktaydılar. Bu sorguca veya ipek parçasına, "beçkem" denmekteydi.[60]

Zırh, Türkçe "yarık, temür kömlek,[61] çokal ve savut" gibi isimlerle ifade edilmekteydi. Türkler iki çeşit zırh kullanmaktaydılar. Bunlardan biri "kübe yarık veya çokal (a. dir', m. cebe)", diğeri "say yarık (t. bütlük, a. tarîka)" adıyla anılmaktaydı. "Kübe yarık", kollar ve dizlerin alt kısmı hariç, bütün vücudu örten bir zırh idi. "Say yarık" ise, sadece demir göğüslükten ibaretti.[62]

"Kübe yarık veya çokal"[63] ya ince madenî tellerin örülmesiyle (örme zırh) ya da ince madeni teller veya bez üzerine, yine madeni pul döşemek suretiyle (pullu zırh) yapılmaktaydı.[64] Say yarık ise, dayanıklı bir madeni göğsün ölçüsüne uygun bir şekilde kalıplarda dökmek suretiyle imal edilmekteydi.

"Kübe yarık veya çokal" Türkiye Selçuklularında Farsça bir kelime olan "kejâgend" [65] sözüyle anılmaktaydı. Türkiye Selçuklu hükümdarı I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Alaşehir Savaşı'nda (1211) başına "kubbemsi bir miğfer", sırtına da "bakır renginde bir zırh (kazagend, kazagand)" giymiştir.[66]

Bizans ve Haçlıların zırhları ile miğferleri, silah darbelerine karşı son derece dayanıklı, fakat çok ağır idi. Bu zırhlar ve miğferler, hareketi engelledikleri gibi, yere düşen savaşçıların ayağa kalkmalarını da zorlaştırmakta ve bertaraf edilmelerini kolaylaştırmaktaydı. Buna karşılık Türk zırhları ve miğferleri, savaşçının hareketini engellemeyecek kadar hafifti.[67]

Selçuklu savaşçıları, tıpkı kendileri gibi atlarına da zırh giydirmekteydiler.[68] Zira, atın da silah darbelerinden korunması gerekmekteydi. Genellikle at üzerinde savaşan Türkler için bu savaş aracı, son derece önemliydi. Karşı güç, savaşçının kendisini olduğu kadar atını da hedef almaktaydı. Atını kay-

---

[59] Kaşgarlı Mahmut; 1939: I, 390.
[60] Kaşgarlı Mahmut; 1939: I, 483. Esin; 1968: S. 70, s. 95; 1970: S. 94, s. 81.
[61] Zırh için Türkçe "kedim (geyim)", "demür don (demir elbise)" ve "gök demür" gibi başka sözler de kullanılmıştır.
[62] Kaşgarlı Mahmut; 1941: III, 15, 158, 217.
[63] Zırh altına giyilen ipek hırkaya da çokal denmiştir.
[64] Esin; 1968: S. 70, s. 94vd.; 1970: S. 94, s. 81.
[65] Ferheng-i Ziyâ'ya göre, "kejâgend" zırh değildir. Bu, savaşta vücudu koruması için zırhın altına giyilen ve içine ipek konan bir çeşit kaftan idi. (Ziya Sükûn; Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziyâ, 1984: III, 1535).
[66] İbn Bîbî; 1956: 108; 1996: I, 129.
[67] Esin; 1970: 94/81.
[68] Gökyay; 1973: CCCLXVI. Atlara giydirilen zırhlara Türkçede "keçim" denmekteydi.

beden Türk savaşçı, büyük ölçüde savaşma yeteneğini ve avantajını yitirmiş olmaktaydı.

3) Kuşatma silahları: Savaşın özelliğine göre, silahlar da değişmekteydi. Mesela, meydan savaşları ile pusu, baskın, ve gerilla gibi askerî faaliyetlerde genellikle "ok, mızrak, kılıç, topuz, bıçak, sapan, kement, hançer, kalkan, tolga, zırh" gibi saldırı ve savunma silahları kullanılmaktaydı. Kale ve surlarla çevrili şehir kuşatma savaşlarında ise, savaşın özelliği değiştiği için bunlara yeni silahlar ilave olunmaktaydı. Bu silahların başında da günümüzün topu olan "mancınık[69] ve arrâde" gelmekteydi. Ayrıca, kale ve şehir kuşatmalarında, "delik açıcı (nakkâb), neft atıcı (t. kara yağ, neffatan, kârura), tahta kule (köşk encir, burc, dabbâba), çark/çarh (t. yeten, a. zenberek, kavs el-ziyâr=toplu ok fırlatma âleti),[70] koçbaşı (şâhmerdan, kebş), balyoz (balatekin), nacak, balta, merdiven, tünel kazma âletleri (kazma, kürek vs.)" gibi silahlar da kullanılmaktaydı.

Kale kuşatma silahlarının en büyüğü, hiç şüphesiz mancınık idi. Mancınığın küçüğüne ise, "arrâde" denmekteydi. Kale ve şehir kuşatmalarında genellikle "mancınık", aynı yerlerin savunmasında da "arrâde" kullanılmaktaydı. Arrâde ile atılan güllelerle, özellikle dışarıdaki mancınığın tahrip edilmesi hedeflenmekteydi.

Mancınıklar, kuşatılacak müstahkem mevkiye, yani kalenin veya şehrin önüne, öküzlerle çekilen arabalar üzerinde getirilmekte idi. Taşınma sırasında birbirinden ayrılmış olan mancınığın kısımları, savaş sahasında tekrar monte edilmekteydi.

Türkiye Selçukluları, kuşatma savaşlarına çok sayıda mancınık getirmekteydiler. Devrin kaynağı İbn Bîbî'ye göre, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd, adı sonradan Alâ'iyye (Alanya) olan Kalonoros Kalesi'nin fethi için 100 tane "ağır mancınığı" savaş meydanına birden götürmüştür. Bu mancınıklarla, kale bedenlerini ve kale savunucularını iki ay top atışına tâbi tutmuştur. Sonunda kale savunucuları pes edip, teslim olmuşlardır.[71] Yine Alâeddîn Keykubâd zamanında yapılan Harput Kalesi'nin kuşatmasında da, 18 mancınık kullanılmıştır.[72]

Mancınık, her savaşçı tarafından kullanılabilen bir alet değildi. Bu alet, genellikle, uzmanlaşmış kişiler tarafından kullanılmaktaydı. Eğer, uzman kişiler bulunamazsa, bu iş, kale komutanının görevlendirdiği savaşçı olmayan insanlara da yaptırılmaktaydı. Moğol İlhanlı Komutanı Baycu Noyan'ın Kayseri Kuşatması sırasında şehri savunmak için "Dericiler Çarşısı"nda "üç mancınık" kurdurulmuştur. Fakat, bu mancınıkları kullanacak uzman kişiler bulunamamıştır. Bunun üzerine şehrin subaşısı, bu mancınıkları kullanmaları

---

[69] Türkler, büyük ve güçlü mancınıklara Türkçe "karabuğra" adını vermekteydiler.

[70] Çark, üzerinde kuvvetli bir yay bulunan ve ok ve neft atmada kullanılan bir savaş aletidir. Bu aleti kullananlara "çarhî" veya "çarkçı" denir.

[71] İbn Bîbî; 1956: 243 vdd; 1996: I, 261 vdd.

[72] a.g.e.; 1956: 444; 1996: I, 441.

için esirleri ve kalenderî dervişlerini (cavlakîler) görevlendirmek zorunda kalmıştır.[73]

Kaynaklarda, mancınık güllelerinin büyüklüğü ve ağırlığı hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Yalnız, İbn Bîbî'nin bir kaydına göre, Diyarbakır şehrinin kuşatması için Konya'da demirciler tarafından "6, 9, 15 ve 30 kilogramlık demirden mancınık gülleleri" dökülmüştür. Bu gülleler, develer vasıtasıyla savaş yerine taşınmıştır.[74]

Mancınıkların atış menzili, 300 metreden başlayıp, 1600 metreye kadar ulaşabilmekteydi.[75] Müstahkem yerleri topa tutmaktan maksat, sadece kale bedenlerini yıkmak değildi; aynı zamanda kalenin içindekilere de büyük zararlar verdirmekti. Bunun için kalenin içine bazen, üzerine bez sarılıp neft dökülmüş ve ateşe verilmiş toplar da atılmaktaydı. Bu toplarla hem kalenin içindeki konutlar yıkılmakta hem de yangın çıkarılmaktaydı.

Kalenin içine girebilmek için de genellikle nakkâp, balta, nacak, koçbaşı, merdiven ve tünel kazıcı aletler kullanılmakta idi. Bazen bu silahlardan biri, müstahkem mevkinin düşürülmesinde başlıca rol oynamaktaydı. Mesela Çemişkezek Kalesi'nin düşürülmesi, "delik açıcılar (nakkabân)" sayesinde mümkün olabilmiştir. "50 nakkabân"ın açtığı delikten girilmek suretiyle Çemişkezek kalesi düşürülmüştür[76].

Sultan I. İzzeddin Keykâvus tarafından Antalya'nın düşürülmesinde (1216) ise, geniş merdivenler (nerdübân-ı ferah) başlıca rol oynamıştır: Selçuklu sipahileri Antalya surlarının üzerine çıkabilmek için önce dar merdivenler kullanmışlardır. Kale savunucuları, bu merdivenleri ya kolayca devirmişler, ya da bu merdivenlerden çıkan sipahileri hemen bertaraf etmişlerdir. Bunun üzerine Sultan, on kişinin birden çıkabileceği geniş merdivenler yapılmasını emretmiştir. Artık kale savunucuları, ne bu merdivenleri devirebilmişler ve ne de çok sayıda yukarı çıkan sipahiyi bertaraf edebilmişlerdir. Geniş merdivenler vasıtasıyla burçlara (kongre) çıkan sipahiler, süratle aşağı inerek, kale kapısını açmışlardır. Böylece, Selçuklu ordusu şehre girip, Antalya'nın fethini tamamlamıştır.[77]

2. Türkiye Selçuklularında Savaş ve Taktik

Bilindiği gibi, savaş, iki askerî kuvvetin maddeten ve manen çarpışması demektir. Savaşın amacı ise, düşmanın iradesine her türlü araç ile (maddi ve manevi) hâkim olmaktır. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, savaşın amacı, yenmek ve hükmetmektir.

---

[73] a.g.e.; 1956: 528; 1996: II, 73.
[74] a.g.e.; 1956: 451; 1996: I, 447.
[75] Köymen; 1992: III, 274.
[76] İbn Bîbî; 1956: 286; 1996: I, 303.
[77] Koca; 1997-a: 37.

Savaşlar çeşit çeşittir: “Meydan savaşı, kuşatma savaşı, gerilla savaşı” vs. gibi. Bunlara “gece baskını, pusu kurma, akın, hurûç hareketi” gibi önemli askerî faaliyetleri de eklemek gerekir. Burada hemen belirtelim ki savaşın türüne ve özelliğine göre, savaşçı unsurun sayısı ve nitelikleri, kullanılan silahlar ve uygulanan taktikler de değişmektedir.

a. Meydan Savaşı

Eski devletlerde ve milletlerde, iki askerî kuvvet arasındaki çarpışma, genellikle geniş bir sahada cereyan etmekteydi. Bundan dolayı bu çarpışmaya meydan savaşı denmekteydi.

Meydan savaşı, iki devletin ve milletin küçük bir askerî birliği arasında olabileceği gibi, topyekûn, yani bütün askerî güçleri arasında da olabilmekteydi. Bu savaşların en önemli özelliği, kesin sonuçlu savaşlar olmasıydı. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, bu savaşlarda bir taraf kesin olarak üstün gelmekte, diğer taraf da her şeyini kaybetmek suretiyle yenilmekteydi. Daha doğrusu, yenilen taraf ya kaçmakta ya imha olmakta ya da esir düşmekteydi. Eğer, bu tür savaşlarda devletler ve milletler, bütün askerî güçlerini ortaya koymuşlarsa, savaşın sonucunda tarihin akışı lehte ve aleyhte olarak değişmekteydi. Mesela, Malazgirt ve Miryokefalon Savaşları’ndan sonra tarihin akışı, Bizans’ın aleyhine, Selçukluların da lehine dönmüştür

Türk meydan savaşlarının bazı ortak özellikleri vardı. Bunlar; yıpratma ve yıldırma, sürpriz hücumlar ve baskınlar, bölükler hâlinde uzaktan savaş, taktik gereği geri çekilme, yani pusuya çekme ve pusuya düşürme, kuşatma ve imha gibi önemli askerî faaliyetler idi. Bu faaliyetler, hemen hemen bütün Türk meydan savaşlarında başarıyla uygulanmış ve kesin zaferler kazanılmıştır.

Orta Çağ İslam dünyasında ise, genellikle iki farklı savaş sistemi uygulanmaktaydı. Bunlardan biri “Türk savaş sistemi”, diğeri ise, “klasik İslam savaş sistemi”, yani daha özel bir ifade ile “Bizans veya Sâsânî savaş sistemi” idi. Selçuklular, her iki savaş sitemini de başarıyla uygulamışlardır. Fakat onlar, Dandanakan, Malazgirt, Miryokefalon ve diğer önemli pek çok savaşı, Türk savaş sistemine uygun bir şekilde yapmışlardır.[78]

Türkler, rakip bir güçle meydan savaşına girmeden önce, uzun bir süre bu güce karşı yıpratma ve yıldırma savaşları vermekteydiler: Bu yıpratma ve yıldırma savaşlarında, küçük akıncı birlikleri, düşmanın yığınak merkezlerine, irtibat noktalarına, ileri karakollarına, keşif kollarına, önemli yol kavşaklarına, askerî garnizonlarına, malzeme ve yiyecek depolarına yüzlerce defa sürpriz baskın (türktaz) ve akın düzenlemekteydiler. Bu baskınlar ve akınlar, özellikle düşman takatten düşünceye kadar devam etmekteydi.[79] Mesela, İbrahim Yınal, Kutalmış, Melik Hasan, Tuğrul Bey, Sultan Alp Arslan, Dinar,

[78] Cl. Cahen’e göre, Türkiye Selçukluları Alaşehir Savaşı’na kadar (1211) bütün savaşlarını, eski Türk savaş sistemine uygun bir şekilde yapmışlardır. Yassıçemen (1230) ve Kösedağ (1243) Savaşları ise, klasik tipte yapılan savaşlardır. (Cahen; 2000: 192.)
[79] Kafesoğlu; 1977: 243.

Sâlâr-ı Horasan, Samuh, Gümüş-tekin, Ahmed-şâh, Er-basgan, Afşin gibi Selçuklu beyleri, Malazgirt Meydan Savaşı'ndan önce Bizans'ın askerî gücünü kırmak ve maneviyatını çökertmek için Anadolu üzerine yüzlerce defa sefer ve akın düzenlemişlerdi. Bu seferler ve akınlar sonucunda da büyük şehirler yağmalanmış, direniş merkezleri çökertilmiş, Anadolu'yu Türklüğe açacak Ani ve Malazgirt gibi müstahkem yerler alınmış, Bizans'ın doğudaki birlikleri imha edilmiş, büyük Bizans ordusu sarsılmış, daha da önemlisi Bizans'ın itibarı ve maneviyatı kırılmıştır.

Haçlı orduları Anadolu'dan geçerken, Selçuklu sultanlarının uyguladıkları yıpratma ve yıldırma taktikleri ise, daha da etkili olmuştur: Bilindiği gibi, Haçlı ordularıyla ilk karşılaşan, Türkiye Selçuklu Devleti'nin ikinci hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan'dır. Kılıç Arslan, iki defa (İznik ve Eskişehir önlerinde) Haçlı orduları ile meydan savaşına girişip başarı sağlayamayınca, bu güce karşı gerilla savaşına yönelmiştir. Bunun için ordusunu küçük birliklere ayırmıştır. Bu birlikler, Haçlı ordusunun geçeceği yollar üzerindeki kuyulara, pınarlara, eşmelere ve çaylara hayvan leşleri atıp, suları içilemez hâle getirmişlerdir. Onlar, bununla da kalmamışlar; her türlü yiyecek maddesini imha ederek, yerleşim yerlerini boşaltarak, halkı ve mallarını ormanlarda saklayarak, Haçlı ordularını açlığa ve susuzluğa mahkûm etmişlerdir. Zaman zaman yaptıkları sürpriz hücumlarla da Haçlı ordularına büyük kayıplar verdirmişlerdir. Böylece, Haçlı ordularını büyük sıkıntılara sokarak, maddeten ve manen yıpratmışlardır. Gerçekten de Haçlı orduları geçtikleri yerlerde ne yiyecek bir nesne ve ne de içecek temiz bir su bulabilmişlerdir. Anadolu'nun kavurucu temmuz sıcağı altında, ağır zırhlar içinde, açlıktan ve susuzluktan perişan olmuşlardır. Üstelik, çıkan salgın hastalık yüzünden de atlarının çoğunu kaybetmişlerdir.[80] Haçlı liderleri Kudüs'e ulaştıklarında, ordularının yarıdan fazlası ya Türk kılıçlarına yem olmuş ya da açlık, susuzluk ve hastalık yüzünden ölmüş bulunuyordu.

Türkler, sadece meydan savaşlarında değil, girdikleri her türlü çarpışmada uzaktan savaşmaktaydılar: Uzaktan savaş, hiç şüphesiz, akıllıca bir davranıştı. Çünkü, onlar, uzaktan savaşla bir taraftan düşmana ağır kayıplar verdirirken, diğer taraftan da kendileri için kan kaybını büyük ölçüde azaltmış olmaktaydılar. Türklerin uzaktan savaş için kullandıkları yegâne silah, çok uzak mesafelere isabetli bir şekilde attıkları ok idi. Onlar, atları üzerinde, âdeta uçar gibi süratli bir şekilde saldırırken, bütün oklarını düşman üzerine boşaltmaktaydılar. Yağmur gibi yağan oklar karşısında düşman ordusunun ön safları da âdeta tırpan yemiş otlar gibi birer birer yere serilmekteydi.[81]

Pusu kurmak, pusu kurulan yere rakip ordu birliklerini çekmek ve burada bu birlikleri kuşatarak imha etmek de eski Türk meydan savaşlarında sık sık başvurulan bir yöntemdi. Sultan Alp Arslan, bu yöntemi Malazgirt Savaşı'nda başarıyla uygulamıştır: Alp Arslan'ın başında bulunduğu küçük birlikler bir taraftan uzaktan savaşla Bizans ordusunu yıpratırken diğer taraf-

[80] Koca; 2003-b: II, 81.
[81] a.g.e.; 2003-a: II, 100.

tan da yavaş yavaş geri çekilerek, bu orduyu pusunun kurulduğu yere çekmişlerdir. Bizans ordusu, pusunun kurulduğu yere gelince de Sultan Alp Arslan'ın daha önce tepelerin arkasına yerleştirdiği ve ileri gönderdiği kuvvetler tarafından dört taraftan bir anda kuşatılıvermiştir. İmparator, hatasını anladığında iş işten tamamen geçmiştir. Türk ordusunun çemberi içinde sıkışıp kalmış olan Bizans ordusu, birkaç saat içinde tamamen imha edilmiştir. Ancak, zamanında kaçabilenler kurtulabilmiştir. Bu arada, Bizans İmparatoru Romanos Diogenes esir alınmıştır.[82]

b. Kuşatma (Egirme) Savaşı

Orta Çağ devletlerinde, egemenliği temsil eden belirli merkezler vardı. Bu merkezlerin başında hiç şüphesiz müstahkem yerler, yani kaleler (kermen) ve surlarla çevrili şehirler gelmekteydi. Orta Çağ devletlerinde, güç ve zenginlik, genellikle bu merkezlerde toplanmaktaydı. Dolayısıyla, orduların başlıca hedefi de bu merkezler olmaktaydı.

Anadolu'daki Bizans kaleleri, genellikle bir ordugâh mahiyetindeydi. Daha doğrusu, bu yerler, ordu birlikleri için tam bir kışla hizmeti görmekteydi. İçi, silah, yiyecek, içecek ve muhafızlarla dolu idi.[83] Çevresinde bulunan geniş hendekler ve istihkâmlar da düşmanın kaleye yaklaşmasını engellemekteydi. Mesela, Bizans'ın doğudaki önemli kilit noktalarından biri olan Ani şehri, böyle bir müstahkem yer idi. Sarp ve yüksek kayalar üzerine kurulu olan Ani şehri ve kalesi, üç tarafı nehirle (Arpaçayı), bir tarafı da içi su dolu hendekle çevrili olup silah kuvvetiyle düşürülmesi son derece güçtü. Buradaki dağlık tabiat, Ani şehrini âdeta doğal bir kale hâline getirmişti. Şehri çevreleyen surların görünüşü bile, kuşatanları korkutmaya yetiyordu. Surların içi ise, büyük bir orduyu barındıracak kadar genişti. Bölgedeki Bizans birlikleri ile onların hazineleri, silahları, yiyecek maddeleri, Ani Kalesi'nin içinde toplanıyordu.[84]

Kalelerin ve surlarla çevrili merkezlerin düşürülmesi, kolay bir iş değildi. En büyük meydan savaşları bile bir günde sonuçlanırken, müstahkem yerlerin düşürülmesi bazen aylarca, yıllarca sürmekteydi.[85]

Kuşattıkları şehirlerin ve kalelerin halkına teslim olma çağrısında bulunmak, Türk hükümdarlarının hiçbir zaman ihmal etmedikleri bir Türk-İslam âdeti idi. Eğer kuşatılanlar, teklifi kabul ederler ve teslim olurlarsa, hayatları bağışlanır, şehirlerinde kalmalarına izin verilir; kültürlerine ve inançlarına dokunulmazdı. Teslim olma şartları arasında, din değiştirme, yani İslam dini-

---

[82] a.g.e.; 2003-b: II, 23 vd.

[83] Kale komutanları, kalelerine tedbir olarak, kuşatılmaları hâlinde kendilerine yıllarca yetecek miktarda yiyecek, içecek ve silah depolamaktaydılar. Selçuklu Komutanı Atabey Mübârizeddîn Er-tokuş, Şebinkarahisar (Kögonya) Kalesi'ni düşürünce, eline çok miktarda erzak ve silah geçmiştir. Bu hususta İbn Bîbî'nin verdiği liste şöyledir: 1) İçi su dolu sarnıçlar, 2) 40 depo erzak, 3) Üç ev dolusu yağ, bal, badem, şeker ve tuz, 4) Çok miktarda odun, 5) Çok miktarda at ve savaş aleti. (İbn Bîbî; 1956: 361; 1996: I, 369 vd.)

[84] Koca; 1997-a: 136.

[85] İbn Bîbî; 1956: 450; 1996: I, 446.

ni kabul etme gibi bir hüküm hiçbir zaman yer almazdı. Burada hemen belirtmeliyiz ki bu anlayış ve uygulama sadece Türklere özgü idi. Başka millet-lerde bu davranışın örnekleri hemen hemen hiç görülmemekteydi.

Selçuklu devrinde yapılan kuşatma savaşlarında şehirlerin ve kalelerin düşürülmesi için birkaç yöntem uygulanmaktaydı. Bunların başında müstahkem yerin dışarıyla irtibatının tamamen kesilmesi ve savunucuların devamlı baskı altında tutulması gelmekteydi. Hatta dışarıyla irtibatın uzun süre kesik tutulması ve yapılan baskının şiddetli olması, kale savunucularının teslimini büyük ölçüde kolaylaştırmaktaydı.[86]

Müstahkem yerler, çeşitli baskılar sonucunda teslim alındığı gibi, şiddetli bir gece baskını sonucunda da düşürülebilmekteydi. Mesela, Türkiye Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı Süleyman Şah, Antakya şehrini ve kalesini, böyle bir gece baskını sonucunda ele geçirmiştir.[87]

Türkler, tıpkı açık alanlarda yaptıkları savaşlarda olduğu gibi, "rakiplerini kandırma ve yanıltma yöntemi" ile müstahkem yerlerin dışına çıkarıp, pusuya düşürmek suretiyle kısa sürede sonuca gitmekteydiler. Türkiye Selçuklu hükümdarı Sultan I. Alâeddîn Keykubâd tarafından Kırım Seferi'ne memur edilen Sağ Kol Uç Beylerbeyi Hüsâmeddîn Çoban, Suğdak şehrinin ve kalesinin düşürülmesinde bu yöntemi başarıyla uygulamıştır.[88]

Müstahkem yerlerin düşürülmesinde, en etkili yöntem, hiç kuşkusuz silah gücüydü. Türkler, silah gücünü kullandıkları kuşatma savaşlarında genellikle şöyle bir yöntem izlemekteydiler: Çepeçevre kuşatılan müstahkem yer, önce yağmur gibi yağdırılan oklar ve mancınıklardan atılan güllelerle baskı altına alınmaktaydı. Öyle ki bu faaliyet sırasında müstahkem yerin savunucuları, burçlara bile yaklaşamamaktaydılar. Bu arada, nakkâpçılar surları delme, lağımcılar da yer altından tünel açma faaliyetiyle meşgul olmaktaydılar. Sipahilerin bir kısmı da baltalar, nacaklar ve koçbaşlarıyla sur kapısını kırmaya diğer kısmı da merdivenler ve ucunda demirden çengeller bulunan urganlarla kale burçlarına çıkmaya çalışmaktaydılar. Hangi faaliyet sonuç vermişse, oradan surların içine girilmekteydi. Surların içine girilmesi, genellikle müstahkem yer savunucularının birden savaşma azimlerini ve cesaretlerini kırmakta ve onların teslim olmalarını kolaylaştırmaktaydı. Bundan sonra sokak sokak, oda oda, yüz yüze, kucak kucağa yapılan çarpışmalarla son direniş noktaları da bertaraf edilip, müstahkem yere (surlarla çevrili şehir veya kale) tamamen hâkim olunmaktaydı.

Fetih tamamlandıktan sonra kale ve şehir halkının canına ve malına hiç dokunulmamaktaydı. Bu hususta, özellikle Selçuklu sultanları tarafından sıkı tedbirler alınmakta ve uygulanılmakta idi. Daha önemlisi, kale ve şehir halkına karşı, Türk'ün inancında ve siyasetinde daima mevcut olan hoşgörü

---

[86] a.g.e.; 1956: 151 vd.187 vd; 1996: I, 172 vd. 205 vd. Anonim Selçuk-nâme; 1952: 29. İbn Vâsıl, 1953-60: III, 225. Ebû'l-Ferec Tarihi; 1950: II, 497. Müneccimbaşı; 2001: II, 49.

[87] Koca; 2003-b: 45-47. Koca; 2005: 174-176.

[88] İbn Bîbî; 1956: 314332; 1996: I, 328-344. Koca; 2001: 54-57. Koca; 2005: 176 vd.

ile davranılmakta, isteyen herkesin yerinde kalmasına müsaade edilmekte, yerli halkın kendi inanç ve gelenekleri içinde yaşamalarına da hiçbir zaman karışılmamaktaydı. Sadece fethin sembolü olarak tek bir dinî yapı, cami hâline getirilmekteydi. Diğerlerinin faaliyetleri ise, aynen devam etmekteydi. Hatta bazı kiliseler vergiden muaf tutulmaktaydı.[89] Hâlbuki, aynı çağda Bizans idaresi, kendi dindaşlarından farklı mezhepte olanlara bile en ufak bir müsamaha göstermemekteydi.

Düşürülen kalenin veya müstahkem yerin burcuna (kongere) bayrağın ve sancağın çekilmesiyle, o kale veya müstahkem yerin fetih ve teslim faaliyeti tamamlanmış olmaktaydı. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, kale ve veya sur burcuna törenle dikilen bayrak veya sancak, hâkimiyetin el değiştirdiğini belirtmekte idi.[90]

Teslim olan kale veya müstahkem yer savunucularına "hatt-ı aman", "ahid-nâme" veya "sevgend-nâme" verilerek, onların hayatına ve malına dokunulmamakta, istedikleri yere gitmelerine izin verilmekteydi. Aynı şekilde, kale ve müstahkem yer sahibinin hayatına dokunulmadığı gibi, kendisine de başka bir yerden ıktâ tahsis edilmekte idi.[91]

Müstahkem yerin alınmasıyla işler bitmemekte idi. Hâkimiyetin kalıcı ve devamlı olabilmesi için müstahkem yer ve çevresinde bazı faaliyetlerin gösterilmesi ve birtakım tedbirlerin alınması gerekmekteydi. Bu faaliyetleri ve tedbirleri şu şekilde belirlemek mümkündür: Eğer, alınan müstahkem yer sadece bir kale ise, buraya bir kale komutanı (kûtuvâl, dizdâr, kaledâr) tayin edilmekteydi. Kaleye, atlı ve yaya olmak üzere gulâm ve sipahilerden seçkin ve güvenilir muhafızlar yerleştirilmekteydi. Ayrıca, bu muhafızların yiyeceği, zahiresi, silahı ve mühimmâtı da kaledeki depolara konmaktaydı. Görevlendirilen mühendisler ve ustalar da kuşatma sırasında zarar görmüş burçların ve duvarların tamirini yapmaktaydılar.[92]

Düşürülen müstahkem mevki bir şehir ise, önce beldeye bir "askerî vali (subaşı)" tayin edilmekle işe başlanmaktaydı. Şehirdeki bazı yapılara minber ve mihrap konulmak suretiyle bunlar camiye çevrilmekteydi. Daha da önemlisi, şehre "kadı, imam, hatip ve müezzin" gibi dinî ve adalet hizmeti veren görevliler atanmaktaydı. Ayrıca surlar ve burçlar tamir ettirilip, kalenin ambarları silah ve erzak ile doldurulmaktaydı.[93]

Müstahkem yer alındıktan sonra sadece kale ve şehrin içinde değil, bu yerlerin çevresinde de bazı çalışmalar yapılmakta ve tedbirler alınmakta idi: Büyük Divan (Divan-ı Alî) memurları (nüvvâb) ve uzmanları (kârdan), kalenin veya şehrin çevresindeki arazinin tahririni yapmakta ve gelirlerini tespit et-

---

[89] Ebû'l-Ferec Tarihi; 1945: I, 331. Michel le Syrien; 1905: III, 173. İbn Bîbî; 1956: 154; 1996: I, 175. Turan; 1971: 72. Koca; 2003-b: II, 30, 47. Michel le Syrien; 1905: III, 391.

[90] İbn Bîbî; 1956: 138, 152, 164, 187, 188, 281, 445; 1996: I, 159, 173, 185, 205, 206, 298, 442. Koca; 1995: LIX, 65 vd.

[91] İbn Bîbî; 1956: 188, 248; 1996: I, 206, 266.

[92] a.g.e.; 1956: 154, 164 vd., 186, 188, 288, 427; 1996: I, 175, 184 vd, 205, 206, 306, 427.

[93] a.g.e.; 1956: 99, 146, 154 ; 1996: I, 119, 167, 175,

mekteydiler. Savaş yüzünden yöredeki yurdundan ayrılmış ve barış sağlanınca geri dönmüş olan çiftçilere ve köylülere eski toprakları iade edilmekteydi. Daha da önemlisi, kendilerini toparlayabilmeleri ve tekrar üretici olmaları için bu çiftçilere tohumluk buğday, çift öküzü verilmekteydi. Eski vergiler de yeniden tespit edilip azaltılmaktaydı. Kayıpların, kaçakların ve ölmüş olanların emlak ve malı tahrir edilip, devlet hazinesine alınmaktaydı.[94] Özetle söylemek gerekirse, bütün bu faaliyetler, Selçuklu sultanlarının izledikleri ekonomik politikaların ve devlet anlayışlarının doğal bir sonucu idi.

c. Gerilla Savaşı

Bilindiği gibi, gerilla savaşı, gayrinizami bir savaştır. Halk günümüzde, gerilla yerine, genellikle Arnavutça kökenli bir kelime olan "çete" sözünü kullanmaktadır. Bu savaş, düzenli birliklerden meydana gelen ordularla değil, profesyonel askerlerden oluşan küçük ve hafif silahlı birliklerle yapılır. Gerilla savaşından güdülen maksat, rakip ve düşman kuvvetleri yıpratmak, yıldırmak ve faaliyetlerini büyük ölçüde engellemek veya baltalamak suretiyle geciktirmektir.

Selçukluların Malazgirt Savaşı'na kadar Anadolu üzerine arka arkaya yaptıkları düzenli akınlar, Türkiye Selçuklu Devleti'nin uçlarında Selçuklu ve Türkmen beylerinin verdikleri sonu gelmez mücadeleler, hep gerilla savaşı niteliğinde idi. Selçuklu ve Türkmen beyleri, özellikle Malazgirt ve Miryokefalon Savaşları'na kadar Bizans ordusunun karşısına çıkıp, düzenli ordu savaşı yapmamışlardır. Bu ordunun üzerine daima küçük, hafif silahlı ve hareketli birliklerle gitmişlerdir. Bizans ordusu ile karşılaştıkları zaman da bu ordunun önünden devamlı geri çekilmişlerdir. Daha doğrusu onlar, kuvvetlerin eşit olmadığı bir savaşta birliklerini boşu boşuna kırdırmamışlardır. Sık sık yaptıkları sürpriz baskınlarla karşılarındaki ordunun zayıf noktalarını vurmuşlar, kurdukları pusularla da yine bu orduya önemli kayıplar verdirmişlerdir. Böylece, rakip ve düşman gücü yıpratıp yıldırarak, büyük savaşa uygun bir zemin hazırlamışlardır.

Türk ordusunun bütün tarih boyunca değişmeyen bir özelliği vardır. O da düzenli ordu savaşından gerilla, gerilla savaşından da düzenli ordu savaşına geçmekteki olağanüstü yeteneğidir. Biraz yukarıda belirttiğimiz gibi, Türkiye Selçuklu Devleti'nin ikinci hükümdarı I. Kılıç Arslan, Türk ordusunun bu yeteneğinden ve özelliğinden I. Haçlı Seferi sırasında en iyi şekilde yararlanmıştır. Kılıç Arslan, son derece hareketli ve hafif silahlı birliklerine zaman zaman yaptırdığı sürpriz hücumlarla ve kurdurduğu pusularla, 600.000'in üzerinde olan Haçlı ordularının yarısından fazlasını İç Anadolu'da imha ettirmiştir. Fakat Kılıç Arslan, Konya Ereğlisi'nde vurduğu darbeden sonra Haçlı ordularının peşini bırakmış, bir daha takip etmemiştir. Eğer, Kılıç Arslan, Haçlı ordularıyla Antakya'ya kadar gerilla savaşına devam etseydi, Haçlıların Kudüs'e ulaşmaları mümkün olmayabilirdi. Çünkü, İç Anadolu ile

[94] a.g.e.; 1956: 289, 427; 1996: I, 306, 427.

Antakya arasındaki arazi, Selçuklu ordu birliklerinin pusu kurmaları ve sürpriz baskın yapmaları için çok uygun bir yapıda ve özellikte idi.

KAYNAKLAR

- Ahbâr-ı Selâcıka-yı Rûm; Hzl. M. C. Meşkür, Tehran 1350/1971.
- AKIN, Hikmet; Aydın Oğulları Tarihi, Ankara, 1968.
- Aksarayî; Müsâmeretü'l-Ahbâr, Yay. O. Turan, Ankara, 1944; çev. M. Öztürk, Ankara, 2000.
- Anonim Selçuk-nâme; yay. ve çev. F. N. Uzluk, Ankara, 1952.
- ATEŞ, A.-TARZİ, A.; Farsça Grameri, İstanbul, 1962.
- BOMBACİ, Alessio; The Army of the Saljuqs of Rum, AİO, 38/4, Napoli, 1978
- BROSSET, M. F.; Gürcistan Tarihi, çev. Ankara, 2003.
- CAHEN, Claude; Osmanlılardan Önce Anadolu, İstanbul, 2000.
- CENÂBÎ, Mustafa Efendi; el-'Aylemü'z-Zâhir, Yüksek Lisans Tezi, hzl. M. Kesik, İstanbul, 1994.
- Ebû'l-Ferec Tarihi; çev. Ö. R. Doğrul, II, Ankara, 1950.
- ed-Dürretü'l-Mudiyye fî'l-Lügati't-Türkiye; hzl. R. Toparlı, Ankara, 2003.
- el-Câhiz; Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri, çev. R. Şeşen, Ankara, 1967.
- er-Ravendî; Râhatü's-Sudûr, I, çev. A. Ateş, Ankara, 1957.
- ESİN, Emel; Alp Şahsiyetinin Türk Sanatında Görünüşü, TK, 70, 94, 1968, 87-103, 80-87.
- ESİN, Emel; Ordu, TAD, VI/10,11, 1968, 135-215.
- GİBB, H. A. R.; İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar, çev. İstanbul, 1991.
- GORDLEVSKİ, V.; Anadolu Selçuklu Devleti, çev. A. Yaran, Ankara, 1988.
- GÖKYAY, O. Ş.; Dedem Korkut'un Kitabı, İstanbul, 1973.
- İbn Bîbî; el-Evâmîrü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-'Ala'iyye, Ankara, 1956; çev. M. Öztürk, I, II, Ankara, 1996.
- İbn Vasıl; Müferricü'l-Kurûb fî Ahbâr Benî Eyyûb, III, Kahire, 1953-60.

• İbnü'l-Adîm; Bugyetü'l-Taleb fî Tarih Halep, çev. ve yay. A. Sevim, Ankara, 1982.

• KAFESOĞLU, İbrahim; Sultan Melikşah, İstanbul, 1973.

• KAFESOĞLU, İbrahim; Türk Millî Kültürü, Ankara, 1977.

• Kaşgarlı Mahmut; Divanü'l-Lügati't-Türk, I, II, III, çev. B. Atalay, Ankara, 1939-41.

• KOCA, Salim; Türk Kültürünün Temelleri, II, Ankara, 2003-a

• KOCA, Salim; Türkiye Selçukluları Tarihi, II, Çorum, 2003-b.

• KOCA, Salim; Anadolu Beylikleri Tarihi, Trabzon, 2001.

• KOCA, Salim; Sultan I. İzzeddîn Keykâvus, Ankara, 1997-a.

• KOCA, Salim; Dandanakan'dan Malazgirt'e, Giresun, 1997-b.

• KOCA, Salim; Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür, Ankara, 1995.

• KOCA, Salim; Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddîn Keykâvus'un Aldığı ve Kullandığı Hâkimiyet Sembolleri, Belleten, LIX/224, 1995, 55-74.

• KÖPRÜLÜ, M. Fuat; Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesselerine Tesiri, İstanbul, 1981.

• KÖYMEN, Mehmet Altay; Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, III, Ankara, 1992.

• Michel le Syrien; Chronique de Michel le Syrien, III, Paris, 1905.

• Müneccimbaşı; Müneccimbaşı Tarihi, yay. ve çev. A. Öngül, II, İzmir 2000.

• Niketas Khoniates; Historia, çev. F. Işıltan, Ankara, 1995.

• Nizâmü'l-Mülk; Siyâset-nâme, yay. ve çev. M. Altay Köymen, Ankara, 1976, 1980.

• PARRY, V. J.; İslam'da Harp Sanatı, İÜ EFTD, 28, 29, (1974-75), 193-218.

• Sadrüddîn Hüseynî; Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye, çev. N. Lugal, Ankara, 1943.

• Sıbt İbnü'l-Cevzî; Mir'atü'z-Zaman, yay. A. Sevim, Ankara, 1968.

• SÜMER, Faruk; Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları, II, İstanbul, 1999.

• SÜMER, Faruk; Anadolu'da Moğollar, SAD, I, 1970, 1-147.

• SÜMER, F.-Sevim, A.; İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı, Ankara, 1971.

- TURAN, Osman; Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1971.
- TURAN, Osman; Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar, Ankara, 1988.
- TURAN, Osman; Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İstanbul, 1980.
- UZUNÇARŞILI, İ. H.; Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal, Ankara, 1970.
- WİTTEK, Paul; Menteşe Beyliği, çev. O.Ş. Gökyay, Ankara, 1986.
- Yusuf Has Hacib; Kutadgu Bilig, yay. ve çev. R. R. Arat, İstanbul 1947, Ankara, 1974.
- ZEYDAN, Corcî; İslam Uygarlığı Tarihi, hzl. N. Gök, İstanbul, 2004.
- Ziyâ Sukûn; Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziyâ, III, İstanbul, 1984.

ORDU-MİLLET DAYANIŞMASI BAĞLAMINDA TÜRK ASKERÎ ÇAĞDAŞLAŞMA KÜLTÜRÜNÜN OLUŞMASI

Prof.Dr.Yusuf OĞUZOĞLU*

Giriş

"Çağdaşlaşma", yaşanılan zaman ölçeğinde insan ve toplum için en gerekli değerlere sahip olmak olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda toplumların güvenlik içinde mülkiyet haklarını kullanması, bilim ve sanat ortamına sahip olarak, bir arada yaşama kültürü içinde, kıtlık ve bulaşıcı hastalıklar yaşamadan gelişimlerini sürdürmeleri çağdaşlığın vazgeçilmez koşuludur. Bu aşamada yaşamın gerektirdiği değişime öncelik vermek gerekmektedir. Değişim de ancak siyasal düzenin ve toplumsal istencin (arzunun) bilim ve akla öncelik vermesiyle mümkün olmaktadır.

Bilim ve akıl, toplumsal yaşamda çağdaşlığın yolunu açan olgudur. Siyasal düzenin ve toplumsal tercihin katkısı ile bu sayede insanlık tarihinin çeşitli süreçlerinde, mutlu ve refah içinde yaşanılmıştır.

İnsanın bireysel gelişmesi ve toplumsal atılımlar, yeni keşifler ile birlikte oluşmuştur. Bu noktada, aklın yol göstericiliğinde, bilerek, bilinçli çabalar göstererek insanlığa yararlı şeyler üretilmiştir. Bu oluşumu analiz eden düşünürler, yeni şeyleri üretmenin, yeni kavramları edinmenin deneyden, algılamadan, yeniyi bilmekten geçtiğini belirlediler. Yeni görgül (ampirik) ayrıntılara inilerek çalışmak uygarlık yolunu açmaktadır.[1] İşte bu noktada, aklın güncel yaşama girmesi bir bakıma sistematize edilerek, bilimsel sonuçlara dönüşmektedir. Bilim insanlık yararına sorunları çözmeyi amaçlayan bir olgu olmuştur. Bilimsel verilere ulaşmak ancak sağlam bilgiye ve sürekli çalışmaya bağlıdır. Bilim adamları sorunları çözmenin yanı sıra verileri bir araya getirerek onları analiz ederek işlevsel sonuçlara ulaşırlar.[2]

Türk tarihinde ordu her zaman milletle iç içe, bütünleşmiş olarak özel bir konumda yer almıştır. Günümüzden yaklaşık 1400 yıl önce Bilge Kağan ünlü yazıtında devletin başı olarak milleti koruma ve ihtiyaçlarını giderme temel görevine işaret etmiştir. İlk Türk devletlerinde askerî harekâtta at kültürü geliştirilerek kazanılan zaferlerde istifade edilmiştir.[3] At kültürü sosyal yaşama da kolaylık getirmiş, hareketlilik ve sürati gerektiren göçebe yaşayışta kullanılmıştır. Divân-ı Lügati't-Türk Türk ordusunun savaş düzenini ve teşkilatını belirten sözcükleri içerir.[4] Dönemin bir başka kaynağı Kutadgu Bilig'de ordu kumandanının "sert, tecrübeli, yürekli, cömert, inisiyatif sahibi" olması gerektiği vurgulanarak, beyler için "Halka bilgi ile baş oldular. Akıl ile

* Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölüm Başkanı

[1] Thomas S. Kuhn; The Structure of Scientific Revolutions, The University of Chicago Press, 1970. Vehbi Hacıkadiroğlu; Bilgi Felsefesi, Metis Yay., İstanbul, 1981.

[2] Derek Gjestsen; Science and Philosophy, Past and Present, Penguin Boks Ltd., 1989.

[3] Reşat Genç; Karahanlı Devlet Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2002.

[4] Kaşgarlı Mahmut; Divân-ı Lügâti't-Türk, Neşr. Kilisli Rifat Bey (Belge), İstanbul, 1915-1917.

memleket ve halkın işini gördüler." denilir.[5] Bütün bunlar, Türk ordusu geleneğinde halkla bütünleşme ve onun yaşamını kolaylaştırma ve geliştirme olgularının mevcut bulunduğunun örnekleridir.

Osmanlı Devleti'nin, Marmara uç bölgesinde kurulmasından sadece 100 yıl sonra Tuna'ya ve Akdeniz'e ulaşan bir güce erişmesi, ordu-millet bütünlüğü içinde gerçekleşti. Bu dönemin Türk toplumunun dinamik güçleri olan alpler (askerî önderler), abdallar (fikir önderleri), ahiler (sanayi-ticaret kesimi) hatta kadınlar (baciyân) bu açılıma hep birlikte katkıda bulundular. Devlet sancakbeyliği-beylerbeyliği gibi orduya kumanda eden makamlara hep bu tabandaki başarılı insanları getirdi. Bütün bu gruplar etik ve erdemlilik gerektiren davranışlara ve ilişkilere sahiptiler.[6]

Osmanlı düzeni XVI.-XIX. yüzyıllar arasında aynı anlayışı sürdüremedi. Dönemin arşiv kayıtları bunu açıkça yansıtır.[7] Sarayda tutucu ulemanın etkisi yüzünden taban ile ciddi bir kopukluk/yabancılaşma ortaya çıktı. Osmanlı eğitim düzeninde felsefeye ve tecrübî (deneysel) bilimlere karşı tavır değişikliği görüldü. Bu bağlamda hikmet=felsefe gibi ilimler "Bu dersler felsefiyâttır." diye kaldırıldı.[8] Taşrada, eşraf-ayan-tarikat şeyhleri zayıflayan devlet düzeni yanında yeni güç odakları oldular. Hiçbir askerî deneyimi olmayan unsurlar birdenbire paşa yapılarak askerî görevlere getirildiler. Büyük toprak kayıpları ve yenilgiler, bilimden de uzaklaşılan bir ortamda birbiri ardından yaşandı.[9]

Askerlik ve Çağdaşlaşma

XVIII. yüzyıl Aydınlanma Devrimi sonucu ortaya çıkan makine sanayileşmesini siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel sonuçları ile petrol ve elektriğin tetiklediği İkinci Sanayi Devrimi izleyince, çağdaş kazanımlar geniş bir edinim alanına sahip oldu. Tarihte hep ordu-millet bütünleşmesi yaşamış Türk askerî sistemi kendisini büyük bir görev ve sorumluluğun eşiğinde buldu. Hem Osmanlı Devleti'nin siyasal koşulları hem de ordu-millet gerçeği çağdaşlaşma önceliğinin askerî kurumlara verilmesine sebep oldu. Bu koşullarda Türk ordusunda yapılacak yenileşmenin sosyal yaşamı etkilemesi kaçınılmazdı.

Askerlik, elbette önce maddî olanaklarla yakından ilgilidir. Ancak bireysel kazanımlar sonucu elde edilebilecek kararlılık ve irade gücü askerî başarı için çok önemlidir. Bunların her ikisine de bilimsel düşüncenin

---

[5] Yusuf Has Hacib; Kutadgu Bilig, Çev. Reşit Rahmeti Arat, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.

[6] Yusuf Oğuzoğlu; "Change in Otoman State Order", According to Archival Sources Fluctuations in the Otoman Social Order: Reactions to Changes in Ottoman Social Structure, ed. Yusuf Oğuzoğlu, Harvard University Press, 2006, s. 1-57.

[7] Halil İnalcık; "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire (1600-1700)", Archivum Ottomanicum, C 4, 1980.

[8] Osman Özkul; Gelenek ve Modernite Arasında Ulema, İstanbul 2005, s. 92 vd.

[9] Oğuzoğlu; "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Ordusunun Durumu", Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara, 2000, s. 93-100.

geliştirdiği akıl/zekâ katılımıyla özveri ve kahramanlık eklendiğinde askerlik sanatı kurumsallaşır.

Çağdaşlık kazanımlarını Türk milletine aktaran en büyük önder olan Mustafa Kemal Paşa'nın 30 Ağustos 1924'te Dumlupınar'da "Meçhul Asker"in mezarı başında söylediği şu sözlerde askerlik böyle bütüncül bir anlamda tanımlanmıştır: "Muharebe, yalnız karşı karşıya gelen iki ordunun çarpışması değildir, milletlerin çarpışmasıdır. Meydan muharebesi, milletlerin bütün mevcudiyetleriyle ilim ve fen sahasındaki faaliyetleriyle, hülasa bütün maddi ve manevi kudret ve faziletleriyle ve her türlü vasıtasıyla bir imtihan sahasıdır."[10]

Mustafa Kemal 17 Kasım 1918 günü Minber gazetesinde yayımlanan demecinde şunları söylemiştir:

"Bugünkü uluslararasında insan olarak yer alabilmek için silah elde hazır olmak yeterli değildir. Benim görüşüme göre kuvvetli bir ordu denildiği zaman anlaşılması gereken anlam, her bireyi, özellikle subayı komutanı uygarlık ve fen gereklerini iyi anlamış olarak ona göre tutum ve davranışlarını uygulayan yüksek ahlakta bir heyettir. Şüphe yok ki biricik amacı, görevi, düşüncesi ve hazırlığı yurt savunmasına yönelmiş olan bu heyet, yurdun siyasetini idare edenlerin en nihayet verecekleri kararla faaliyete geçer. İşte ben, orduya ve ordulara kumanda etmiş bir asker olarak bu bakımdan siyasetle uğraşmış olabilirim."[11]

Bu söylem ordu ve komutanın çağdaş edinimleri ve ülke siyasetini soyutlamadan görev yapmaları gereğine işaret etmektedir.

UNESCO ATATÜRK'ün 1963'te 25. ölüm yıl dönümünü anmak ve 1981'de 100. doğum yıl dönümünü kutlamak için karar aldı. Böylece Türk Devrimi tüm insanlığa örnek başarısıyla dolayısıyla hümanist ve demokratik değerleri küresel olarak kabul gördü.[12]

İkinci Sanayi Devrimi'nin baş döndürücü gelişmelerinin yaşandığı 1895-1905 yılları arasında Harp Okulu ve Harp Akademisi eğitimi alan Mustafa Kemal ve askerî çağdaşlaşma geleneğinin kurucuları sağlam bir bilimsel düşünce kazanımı edinmişlerdi. Çağdaşlaşma öncüsü olan Mustafa Kemal ve arkadaşları bu bağlamda Aydınlanma Dönemi Fransız düşünürlerini okuyup fikirlerinden etkilendiler. "Fransız İhtilali" bütün dünyaya hürriyet fikrini yaymıştır ve bu fikir hâlen önemini korumaktadır. Fakat o tarihten beri insanlık gelişmiştir. Türk demokrasisi Fransız İhtilali'nin açtığı yolu izlemiştir. Lakin kendisine has seçkin özelliğiyle gelişmiştir. Zira her millet inkılabını sosyal çevresinin etki ve ihtiyacına bağlı olan hâl ve duruma ve ihtilal ve inkılabın ortaya çıkış zamanına göre yapar.[13]

---

[10]. Atatürkçülük (Birinci Kitap); Gnkur. Başkanlığı Yay., Ankara, 1982, s. 78.
[11] Borak; s. 219-221.
[12] Ergün Aybars; Atatürkçülük ve Modernleşme, Ercan Kitabevi, İzmir, 2003, s. 89.
[13] a.g.e.; s. 240.

ATATÜRK'ün bilimsel edinimleri analitik ve bütüncül düşünce yeteneğini kazanarak bir fikri olduğu gibi kabule izin vermeyen bir düşünce derinliğine sahip oldular.

Kâzım Karabekir Paşa aynı zamanda çağdaşlık önderi olacak komutanı şöyle tanımlar:

"Şeflerin (Komutanların) Rolü: Her kademedeki komutan için esas vasıflar seciye kuvveti ve mesuliyet duygusudur. Bilgi ise vasıf değil, şahsiyeti ortaya çıkaran asıl unsurdur. Yani mevkisine layık tahsil ve terbiye görmemişlerin şef olması varit değildir. Çok iyi seçilen ve iyi yetiştirilen komutanlar 'en buhranlı zamanlarda ve en ümitsiz görülen hâllerde dahi muhakeme kudretini muhafaza ederek' gereğini yaparlar."[14]

Mustafa Kemal'in 20 Mayıs 1917'de Diyarbakır'dan şifre telgrafla Kafkas Orduları Grubu Komutanlığına gönderdiği sicil "komutan"da bulunması gereken niteliği de açığa çıkarmaktadır. M. Kemal, bir örneğini Başkomutanlığa da gönderdiği bu sicilde Alb. İsmet'i şu övgü dolu sözlerle değerlendirmişti:

"Ciddi, faal, düşüncesi gayet açık ve yüksek fikirli. Maiyetine ve savaş döneminin durumuna ve ruhsal değişkenliklerine hâkim. İyi bir görüş yeteneğine ve olayları süratle algılamaya sahip. Kolordunun her türlü ihtiyacını düşünme ve sağlamaya çalışmaktan bir an geri kalmaz ve muvaffak olur. Pek mükemmel bir ahlaka ve davranışlara sahip. Görgü kurallarına uyması övgüye değer. Üstlerinin ve astlarının ve çevresinin emniyet, güven ve sevgisini kazanmış ve buna layık dürüst bir kişidir."[15]

Türk Askerî Çağdaşlaşma Geleneğinin Oluşmasının Arka Planı

1. Askerî Alanda Osmanlı Düzenindeki Yenileşme Çabaları

Padişahlar ve onların çevresindeki Osmanlı yöneticileri çağdaşlaşma ufkuna sahip değildiler. Şeriatın etkisi altında bulunan toplumsal yapıyı etkileyecek bir aydınlanma sürecini başlatamadılar. Ancak yavaş yavaş ilerleyen üst kurumsal yenileşmeler gerçekleştirdiler. Arabistan'da Vahabiliğin tahribatı, Balkanlar'da Panislavist hareketler ve diğer toprak kayıpları askerî düzeni öncelikli hâle getirdi.

Osmanlı düzenine askerî fenlerin girişi ve eğitimi 1770 Çeşme Faciası'ndan sonra hızlandı. Aynı yıl Baron de Tott adlı bir Fransız uzman subay Türkçeye Topçu Mektebi olarak çevrilebilecek bir kurumun oluşmasını sağladı. Kendisinin çabası ile Riyaziye Mektebi adıyla matematik eğitimi verecek bir mektep açılmıştı. Bu okul bir sene içinde ümit verici bir hâle gelmiş ve talebelere iyi bir eğitim vermeye başlamıştır.[16]

---

[14] Kazım Karabekir; Tarihte Almanlar ve Alman Ordusu, İstanbul, 2001, s. 165.

[15] (Özgün metin ve fotokopi: EK 16); Şerafettin Turan; İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri Dizisi 279, Ankara, 2000, s. 14.

[16] Necdet Hayta ve Uğur Ünal; Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar), 3. Baskı, Ankara, 2008, s. 59-60.

Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın kaptanıderyalığı zamanında modern tekneler inşa etmek üzere Haliç, Karadeniz ve Ege'de yeni tersaneler yapıldı. Bu bağlamda Le Roi ve Duret adlı iki Fransız deniz mühendisi ile bir grup Fransız ustası Osmanlı gemicilerini yeni tekniklere göre eğitti. Bu arada Fransız ve İngiliz donanmalarından alınan örneklere göre daha hesaplı olan gemiler inşa edildi.[17] Ayrıca donanmaya "geometri ve coğrafya bilen, haritadan anlayan, gemi yapımında bilgili deniz subayı yetiştirmek üzere" açılmış olan (1773) Mühendishane-i Bahrî-i Hümâyûn'daki eğitim faaliyetlerine de önem verildi.[18]

Bu kuruma "donanmada hendese ve coğrafya ilmini bilir adamlar" bulunması için önem verildi. 1786 tarihli nizamnâme ile de aynı doğrultuda Kara Mühendishanesi'nin kurulduğunu görüyoruz.[19] Öğrenciye bilimsel bilgi verilmesi için hendese adı altında riyazî ilimlerin (hesapla ilgili ilimler, matematik) okutulması zorunlu görüldü. 1790 yılında İsveç'ten ve Fransa'dan mühendisler ve subaylar getirerek Tophane'de ıslahata başlandı. Mektep genişletildi. 1792'de Halıcıoğlu'ndaki Humbarahane yaptırıldı.[20]

III. Selim Dönemi Osmanlı düzeninde Islahat çabaları ile ünlüdür. Viyana'ya elçi olarak gönderilen Ratîb Efendi,[21] 8 ay sonra 490 büyük sayfadan ve birçok cetvellerden oluşan bir seferatnâme (layiha) sundu.[22] Ratıp Efendi Askerî Akademiyi inceledikten sonra "Harbe müteallik her ne kadar ilim ve fen ve marifet ve sanat var ise anı talim ederler." demişti (H. 1206/1791-92).[23] Okutulan dersler arasında mekanik ilminden bahsederken kaldıraç, tulumba ve hidroliği anlatır. Ulûm dersleri içinde lisan, coğrafya, matematik, resim, fizik, mekanik, ahlak, felsefe, kadastro ve savaş için gerekli teknik bilgiler vardır.[24]

Türklerin ordu-millet anlayışına sahip olduğu düşünülürse, Türk ordusunda yapılacak yenileşmelerin sosyal hayatı da etkileyeceği muhakkaktır. Aynı sürecin bir başka ıslahatçı padişahı II. Mahmut Sened-i İttifak'ın imzalandığı günlerde, Sekban-ı Cedîd adıyla modern bir ordunun

---

[17] Hayta-Ünal; s. 59. Krş. Stanford Shaw; Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C 1, İstanbul, 1982, s. 341.

[18] Mustafa Kaçar; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Mühendishanelerin Kuruluşu", Osmanlı, C 8, Ankara, 1999, s. 681-683. M. Emin Yolalıcı; "XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim Kurumları", Osmanlı, C 5, Ankara, 1999, s. 282-283.

[19] Kaçar; s. 680-697.

[20] Osman Ergin; Türkiye Maarif Tarihi, C 1-2, İstanbul, 1977, s. 62.

[21] Bk. E. Ziya Karal; "Ebubekir Râtıb Efendi'nin Nizam-ı Cedid Islahatındaki Rolü", V. Türk Tarih Kongresi (12-17 Nisan 1956), TTK, Ankara, 1960, s. 347-355.

[22] Faik Reşat Unat; Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 158.

[23] Krş. Özkul; s. 201. Krş. E. Ratıp Efendi; Nemçe Seyahatnamesi, İÜ Türkçe Yazmalar, Nu. 6096, Varak 13a ve 14b.

[24] Osman Özkul; Gelenek ve Modernite Arasında Ulema, İstanbul, 2005, s. 92 vd. Yeni mektep programlarına yabancı dil olarak Arapça ve Farsça konmuştu. Fakat bu dilleri iyi öğretilerek kendi metinlerinden okutulmamış, Türkçeleştirilmiş kitaplar kullanılmıştır. Bu da dili daha da yozlaştırmıştır. Arapça-Farsça karışımı bir "Osmanlı Grameri" ortaya çıkmıştır. Bk. Ergin; s. 311.

kurulmasını gündeme getirdi. Talime başlamalarından 3 gün sonra yeniçeriler ayaklandılar. Bu ayaklanma, I. Mahmut'a Yeniçeri Ocağını kaldırmak için aradığı fırsatı verdi.[25]

II. Mahmut döneminde, yüksekokullara öğrenci yetiştirilmesini sağlamak amacıyla İstanbul'un bazı semtlerinde "Rüştiye" adıyla okullar açıldı.[26]

Harbiyenin kuruluşu çağdaşlaşma tarihinin en önemli olaylarından biri olarak tarihteki yerini aldı. 1834 yılında "Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye" açıldı. Bu kurum çağdaş biçimde yetiştirilen subayların da ana kaynağı oldu. Maçka Kışlası mektep hâline getirilmişti. 400 talebeyi alabilecek iki büyük mektep, kütüphane, hamam, hastane, eczane, matbaa ve diğer üniteleri oluşturuldu. Harbiyedeki öğretmen ve subaylar Avrupa'ya öğrenim, staj, kurs gibi amaçlarla gönderildiler. Harbiyenin öğretim kadrosu çağdaş ve bilgili bir düzeye çıkarıldı. Selimiye Kışlasında başlayan eğitim Maçka Kışlasında devam etti. 1863'ten 1914'e kadar ise özel olarak Pangaltı'da yapılan Harbiye binasında eğitim sürdürüldü.[27] Bu arada her türlü eğitim araç ve gereçleri ile matbaa takımı Avrupa'da getirtildi.[28] Harbiye öncesinde "Avrupai elbise giydirilen gençlere biraz ayak talimi yaptırılır, yeni tüfeklerle nişan attırılırdı. Başka bir şey öğretilmezdi.". Yeni orduya ihtiyaç vardı.[29] Harbiyede hesap, mühendislik bilgisi, hendese, harita okutulup topografya ve hendese uygulamaları yaptırılırdı. Harbiyeyi gezen bir İngiliz gözlemcisi (1836) 300 öğrencinin okuduğu okulun riyaziye salonunda gençleri civardaki arazinin resimli planlarını boyarken gördüğünü belirtir. Amfiteatr gibi sıra sıra iskemlelerin konulduğu yuvarlak alanın ortasında malzemeler vardı.[30]

Askerî çağdaşlaşma sürecinde, Osmanlılar medreselerin Tanzimat'tan önceki karakterlerini muhafaza ettiler. Ne hükûmet bunları modernleştirmeye çalıştı ne de ulema ve şeyhülislamlık böyle bir gereklilik gördü.

Mustafa Kemal ve Türk çağdaşlaşmasının diğer önderlerinin okuduğu Harp Okulunda 1900'lü yıllara doğru aşağıdaki dersler veriliyordu.

Birinci sınıf:

Akaid-i diniye, topografya, hendese-i resmiye, hikmet-i tabiiye, askerî kimya ve kitabet, talim nazariyatı, terbiye-i askerî ve lisan (Fransızca, Almanca, Rusça), harita tersimi, talim ameliyatı ve topografya ameliyatı.

İkinci Sınıf:

Akaid-i diniye, hizmet-i seferiye; dâhiliye kanunnamesi, talim nazariyatı, fennî mimari, lisan, askerî terbiye ve ahlak, kılıç talimi, istikşafat-ı

[25] Hayta ve Ünal; s. 99-101.
[26] Yücel; s. 226.
[27] Yolalıcı; s. 284.
[28] Ergin; s. 354. Mirat-ı Mekteb-i Harbiye; s. 12.
[29] Ergin; s. 354.
[30] a.g.e.; s. 354 vd.

askeriye, harita tersimi, hizmet-i seferiye ameliyatı, talim ameliyatı, ceza kanunu.

Üçüncü Sınıf:

Üçüncü sınıf tabiyesi, hafif istihkâm, esleha-yı fennî, askerî coğrafya, ordu teşkili, askerî terbiye ve lisan (Fransızca, Almanca, Rusça), askerî istikşaf, istihkâm eşkâli, talim ameliyatı, tabiye tatbikatı.[31]

Uygulanan bu program kapsamında çağdaş dünyaya ulaşmayı sağlayacak yabancı dil öğrenimi ile matematik, kimya, harita, topoğrafya gibi temel bilimler ile bunların uygulamaları ağırlıklı olarak yer almaktadır.

Harbiyede alınan askerî eğitim ve öğrenim öğrencilerin kişiliğinin oluşmasında doğal olarak etkili olacaktır. Şüphesiz, ATATÜRK'ü ve arkadaşlarını iyi anlamak için öncelikle onların "birikimleri"nin, bir başka ifade ile kişiliklerinin oluşmasına etki eden "bilimsel ve fikri alt yapı"nın bilinmesi, ortaya konulması gerekir.

2. Önderlerin Çağdaşlaşma Edinimleri ve Millet-Ordu Bağlamında Etkileri

Mustafa Kemal

Ali Fuat Cebesoy anılarında Mustafa Kemal'in Harp Okulu öncesindeki öğretim yıllarını onun anlatımıyla nakletmiştir:[32]

Mustafa Kemal ailesinden habersiz Askerî Rüştiyenin kabul sınavlarına girdi ve kazandı (1892). Sağladığı başarıyı göz önünde tutarak öğrenim süresi dört yıl olan Rüştiyenin üçüncü sınıfına aldılar. Öğretim üyelerinin çoğunluğunu aydın düşünceli subaylar oluşturuyordu. Fransızca öğretmeni Yüzbaşı Nakiyüttin Efendi de (Cumhuriyet döneminde milletvekili Nakiyüttin Yücekök) öğrencisine özel bir ilgi gösteriyor. Fransızca öğrenmesi için teşvik ediyordu.[33]

Selanik'te Hasan Bey adında vatanperver bir kurmay subay vardı. Birçok defalar okula mümeyyiz olarak gelmiş, Mustafa Kemal'i tanımış, takdir etmişti. "Manastır'a gidiniz. Orada daha iyi yetişirsiniz."dedi. Manastır'a geldi.[34]

---

[31] Sadi Borak; Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919), Kırmızı Beyaz, Ankara, 2004, s. 21-22. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının okuduğu Harbiye için ayrıntılı bilgi şu yayınlardan sağlanabilir: H. Gök; Kara Harp Okulu Arşivi Kılavuzu, Ankara, Kara Harp Okulu Basımevi, 1999, s. 1-63. H. Gök - M. Uyar; "Yeni Bulunan Belgeler Işığında Mustafa Kemal'in Harp Okulu Öğrencilik Dönemine Katkı", Toplumsal Tarih D., S 78, Haziran 2000, s. 23-28. Gök-Uyar; "Yeni Bulunan İki Belgenin Işığında M. Kemal Atatürk'ün Harp Akademisi Öğrencilik Dönemi", Toplumsal Tarih D., S 71, Kasım 1999, s. 8-15.

[32] Ali Fuat Cebesoy; Sınıf Arkadaşım Atatürk Okul ve Genç Subaylık Anıları, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1967.

[33] a.g.e.; s. 16.

[34] a.g.e.; s. 17.

Yaz tatillerinde Manastır'dan Selanik'e annesi Zübeyde Hanım'ın yanına döndüğü zamanlar Tophane'deki Collage des Frere de la Salle'in özel kurslarına gider, Fransızcasını ilerletmeye gayret ederdi. Manastır İdadisindeki tarih hocası Kolağası Mehmet Tevfik Bey (Cumhuriyet döneminde Diyarbakır milletvekili ve TTK üyesi) değerli ve milliyetçi bir Türk subayıydı. Türk tarihini iyi biliyor ve öğrencilerine tarih zevkini veriyordu. Mustafa Kemal, 1898'in Kasım ayında Manastır Askerî İdadisinden ikincilikle mezun oldu.[35]

1897 Türk-Yunan Savaşı'dır. Mustafa Kemal bu tarihte 15 yaşındaydı. Bu olaydan söz ederken: "Gençlik hayatımın en heyecanlı günlerini yaşadım. Yaşımın küçük olmasına rağmen bu savaşa katılmayı çok istemiştim. Az daha gönüllü müfrezelerin arasına katılıp gidecektim."[36]

Mustafa Kemal çağdaşlık edinimlerine Harp Okulu yıllarından önce başlamıştı. Selanik'ten okul ve mahalle arkadaşı, Ankara belediye eski başkanı (sonra milletvekili) Asaf İlbay şunları yazmaktadır: "... Rüştiye öğrenimini yapıyorduk. Tatil zamanlarımızı biz daima oyunlarla geçirirken, O, azınlıkların serbest hayatından faydalanarak edindiği birkaç dostunun evine gider, Fransızca öğrenir, o zamanın modasına göre polka, mazurka, kadril ve vals gibi bizlerin adını bile çok sonradan duyduğumuz salon oyunlarını öğrenir, dans ederdi."[37]

O günleri Mustafa Kemal ile birlikte yaşamış olan General Asım Gündüz, anılarında bize bu konuda çok değerli bilgiler vermektedir. Bu anılardan öğreniyoruz ki ATATÜRK Manastır İdadisi'nden beri kafasını kurcalayan yurt sorunlarını yorumlayabilecek bilgilerle bilinçlenmek olanağını bulabilmiştir.

"Yabancı lisana karşı da büyük bir hevesi vardı. Bu maksatla Beyoğlu'nda bir Fransız madamına pansiyoner olmuştu. Bu Fransız kadın, Fransız Sefareti kuryeleri ile İttihatçıların Paris'te yayımladıkları gazeteleri getiriyor ve Mustafa Kemal'e veriyordu. Fransız kadın aynı zamanda Fransızca dersi veriyordu. Bizler vatan, millet ve Türklük fikirlerini, ilk defa Harp Akademisi sıralarında ondan duymuştuk. Mustafa Kemal iyi Fransızca bilirdi. Harbiyedeyken her tatilde Selanik'te bir Fransız okulunun tatil kurslarına devam ederek lisanını ilerlettiğini söylerdi..."

General Asım Gündüz, anılarında ATATÜRK'ün Harp Akademisi sınıflarında arkadaşlarıyla konferans niteliğinde -kürsüden- konuşmalar yaptığını da belirtmekte ve bu konuşma metinlerini de vermektedir.[38]

Harp Akademisinde, kürsüden arkadaşlarına,

---

[35] a.g.e.; s. 18. Şerafettin Turan; Mustafa Kemal Atatürk, Ankara 2004, s. 51.
[36] Cebesoy; s. 19.
[37] Krş. Asaf İlbay; Tan Gazetesi'nde dizi yazı, Haziran 1949.
[38] Asım Gündüz; s.12-14. Borak; s. 37.

"... Artık bir avuç Rumeli toprağına sığındık. Şimdi de elimizde kalan küçük toprak parçasını Ruslar ve Avusturyalılar almak istemekteler. Rusların bütün emelleri, kendi ırklarından saydıkları Bulgar ve Sırplara Balkanlar'ı peşkeş çekmektir...

Arkadaşlar! Bize büyük görevler düşüyor. Yarın görev alıp gittiğimiz her yerde milletimizi yetiştirmek için zabitlerimizin muallimi olacağız. Gittiğimiz yerlerde münevver gençlerle arkadaşlık ederek onları bu istikamete sevk edeceğiz. Vatanımızı ve imparatorluğu büyük tehlikelerin beklediğini hatırdan çıkarmamak durumundayız."[39]

Yakınlarının anılarından, kendi tuttuğu notlardan, kitaplığındaki kitaplardan öğreniyoruz ki ATATÜRK, genel kültürü oluşturacak yapıtlara ve özellikle sosyal konulara önemle eğilecektir. Başta sosyolojinin babası Auguste Comte olmak üzere Voltaire, Desmolunis, Montesquieu, Rousseau gibi Fransız filozoflarının yapıtlarından yararlanmıştır. ATATÜRK, bunlar dışında, Orta Asya'daki Türkler, Anadolu uygarlıkları, İslam ve Osmanlı tarihi, hukuk, tasavvuf gibi konularda okuduğu yapıtlarla bilim formasyonu dağarcığını genişletmiştir.[40]

Harp Akademisi öğrencisi Mustafa Kemal'in 1903-1904 yıllarına ait Not Defteri onun kazandığı birikimi ile dünya ve ülke sorunlarını analiz etmekte olduğunu gösteriyor. İngiliz-Japon ittifakının oluşarak Japon-Rus Savaşı'nın başlama sürecine girdiği bir dönemde, Mustafa Kemal'in Japonya ve Kore hakkında genel ve iktisadî bilgilere sahip olduğu anlaşılmaktadır.[41] Mustafa Kemal'in Harp Akademisi öğrencisi iken Mareşal Moltke'nin henüz yeni çevrilmiş bulunan "Harp Fenleri ve İlimleri Açısından 1864 Danimarka Seferi" kitabını okumuş ve not defterine alıntılar yapmıştı.[42] Mustafa Kemal Harp Akademisi öğrencisi iken Balkanlar'da meydana gelen gelişmeleri de yakından izliyordu. Bölgedeki ayrılıkçı hareketlerin hızlandığı bir dönemde, Rum ve Bulgar Okullarına Türkçe dersi verecek öğretmenlere değinmesi askerlik konusundaki edinimlerini bütüncül yaklaşımlarla zenginleştirdiğini göstermektedir.[43]

Mustafa Kemal Harbiye ve Akademi günlerinde İstanbul'daki çağdaş yaşam mekânlarına da gitmekteydi. Zamanın ünlülerinin devam ettiği tarihsel bir eğlence yeri olan Tepebaşı Bahçesi bunlardan biriydi. Mustafa Kemal de ara sıra gitmiştir. Bu mekânda bir Macar orkestrası valsler çalıyordu.[44]

---

[39] Gündüz; s. 14-16.

[40] Atatürk'ün özel kütüphanesinin kataloğunu inceleyen Şerafettin Turan, Atatürk'ün bizzat okuduğu kitapların içinde 197 adet Güzel Sanatlar, 193 Uygulamalı bilimler, 139 felsefî, 109 pozitif bilimler, 101 sosyoloji içerikli yayın olduğunu belirtir. Turan; s. 61.

[41] Atatürk'ün Not Defterleri II; Haz. Zekeriya Türkmen vd., Gnkur. ATASE ve Gnkur. Denetleme Başkanlığı Yay., Ankara, 2004, s. 74.

[42] a.g.e.; s. 80.

[43] a.g.e.; s. 66.

[44] Borak; s. 49.

"Kameriyeden Faust, Traviata, Aida, Rigoletto gibi ağır opera melodileriyle Mavi Tuna Dalgaları, Lüxemburg valsi gibi oynak havalar da yükselir. Birkaç haftalığına Viyana'dan gelmiş; ama halkın alkışını görünce İstanbul'da kalmış olanlar da vardır. II. Abdülhamit'in Ertuğrul yatında bando şefliği yapmış olan Maestro Lange de müzisyenler arasındaydı."[45]

İsmet İnönü

İsmet Bey Anadolulu bir baba ile Rumelili bir ananın çocukları olarak hayata gözlerini açmıştı (1884). Sivas'ta Askeri Rüştiyeyi bitiren İsmet, Sivas'ta Askerî İdadi (Lise) olmadığı için sivil liseye kaydolmuştu. 1897'de buradan ayrılmış ve İstanbul Hacıoğlu'ndaki Topçu Okulunun lise 3. sınıfına naklolmuştu. İki yıl sonra Topçu Harbiyesini ilim ve ahlak derslerinden pekiyi alarak birincilikle bitirmişti (1903). Teğmen olarak girdiği Pangaltı'daki Harp Okulu içindeki Harp Akademisinden de kurmay yüzbaşı olarak ve birincilikle mezun olunca (26 Eylül 1906) Altın Maarif Madalyası ile ödüllendirildi. Bu sırada o henüz 22 yaşında idi.[46]

İsmet Bey gençlik döneminde Osmanlı Devleti'ni saran sorunların farkındaydı. Bu durumu "16-17 yaşında iken, bir büyük imparatorluğun çökmekte olduğu kaygısı ve bizim yani en genç kuşağın, memleketi kurtarmak ödevinde olduğumuz düşüncesi bizi sarmış idi." diye özetlemişti."[47]

Yalnız askerlik, siyaset ve tarih gibi kendi alanı ya da yöneticilikle ilgili kitapları okumakla yetinmemiş, felsefe, fizik, kimya ve müzik gibi değişik alanlara da ilgi duymuştu. Yaklaşık 8000 kitap içeren kütüphanesindeki yapıtlar onun ilgi alanının ne kadar geniş olduğunu göstermektedir.[48]

İsmet Bey Rüştiyede başladığı Fransızcayı kendi çabasıyla ilerleten başta Le Martin olmak üzere gazeteler okuduğunu, bazen de dil dersleri aldığını söylemektedir.[49] Topçu İdadisine girdikten sonra o dönemde orduda Alman etkisi bulunduğu için Almancayı seçmişti. Cuma geceleri Erden'lerin Taşkasap'taki evlerine gidip birlikte Almanca ve Fransızca çalışıyorlardı. Birlikte Osmanlı ordusunda görev alan General Gotz'un ulusça savaşı içeren Millet-i Müselleha (Silahlanmış Ulus) adlı ünlü yapıtını Türkçeye çevirmeye uğraşmışlardı. Ayrıca felsefeye ve sosyolojiye ilişkin Fransızca kitaplar okuyup değerlendiriyorlardı. Şerafettin Turan'ın tespitlerine göre tartışılan kitaplar arasında, Emile Faquet'in Anarchisme'i ile Max Nordau'nun

---

[45] Borak; s. 52. Ali Fuat Cebesoy anlılarında Mustafa Kemal'in kısa denecek sürede vals öğrendiğini, ileride kurmay subay olduklarında dansın da bilinmesi gereken bir şey olduğunu söylediğini belirtir. Bk. Cebesoy; s. 39. Bu söylem ve başka sosyal örnekler ordu-millet geleneği içinde yetişen askerî önderlerin, çağdaşlaşma kimliğinin bilincinde olduklarının kanıtıdır.

[46] İsmet İnönü; Hatıralar, C I Ankara, 1992, s. 17.

[47] Şerafettin Turan; İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri Dizisi 279, Ankara, 2000, s. 5. Krş. Ali Fuat Erden; İsmet İnönü, İstanbul, 1952, sadeleştirilmiş metin: O. Önertoy-N. Çetin, Ankara, 1999.

[48] Erden; s. 147. Turan; s. 506.

[49] İnönü; s. 19.

Paradoxe philosophiques ve Paradoxes phschologiques (Felsefi ve psikolojik tuhaflıklar, anlamsızlıklar) adlı kitaplarının bulunması dikkat çekicidir.[50] İsmet Bey Nordau'nun "İnsan hayatta bir amaç izlemeli!" sözüne takılmış ve bunun "gerçeği araştırma" dışında başka bir şey olması gerektiğini savunmuştu.[51] Daha sonra Kurmay Yzb. İsmet, ilk görev aldığı Edirne'ye giderken "kocaman bir sandık Fransızca ve Almanca kitaplar" götürecektir.

Şerafettin Turan, Bnb. İsmet Bey'in iki yıla yaklaşan Yemen günleri (1912-1913) sırasında edindiği çağdaş kazanımlarına şöyle işaret eder: "Hudeyde'deki komutanlık bir gramofon ile bazı plaklar satın almıştı. Yemen Ordu karargâhında görevli subaylar akşamları vakit geçirebilmek için bu plakları çalmaya başlamışlardı. İsmet Bey anılarında durumu şöyle aktarıyor:

Eve geldiğimizde hep beraber gramofon başına koşardık… Senfoni, arkasından opera parçaları, seranat… Bu zorla ağır plakları dinlemeye tahammül çok uzun günler sürmüştür. Yavaş yavaş alışkanlık oldu. Müzik terbiyesini Yemen'den sonra 1914'te Avrupa'da tamamladım."

Yemen ordusunda, iyi satranç oynayan babası Reşit Bey'den daha 10 yaşlarında bu oyunu öğrenen İsmet, Hudeyde'de de komutanı ile briç oynamaya başlamıştı: "İzzet Paşa biraz satranç bilirdi. Ben o zamanda bile satrançta daha iyi sayılırdım. Briç oyununu İzzet Paşa bize öğretmişti."[52] Ünlü komutanların eğilimleri yüzünden askerlik sanatına, kurmaylığa yararlı oyunlar olarak niteledikleri satranç ve briç onun yaşamı boyunca sürdürdüğü oyunlar olacaktı. Cumhuriyet yıllarında bunlara bir de ATATÜRK'ün de sevdiği bilardo eklenecekti.[53]

Tedavi amacıyla 1914 yılında Paris'te bulunduğu sırada ateşe olan arkadaşı A. F. Erden'le birlikte bir müzikhol olan Moulin Rouge'a gider. İsmet Bey, Louvre Müzesine de hayran olmuştu.[54]

İsmet Paşa Lozan'dan dönüşünde İstanbul Üniversitesinde her yönüyle üzerinde durulması gereken önemli bir konuşma yapmıştı. "… Şimdi geçirilecek saha ise bilhassa ilim ve ihtisas sahasıdır… İlim sahasında ayrı bir suretle mesafe almak idealimizdir. Bunu hep birlikte istihsale (elde etmeye) çalışalım."

Görüşmelerin bu ikinci dönemi 23 Nisan 1923'te başlamıştı. Lozan günlerinde başında şapkası olan bir Avrupalı diplomat görünümüne girmişti. Kendisi buna "Ankara'ya geldiğim zaman kalpak da giymiyordum" diye bir

---

[50] Turan; s. 4.
[51] Krş. Turan; s. 4. Erden; s. 13-19.
[52] İnönü; s. 72.
[53] a.g.e.; s. 94.
[54] Pantheon'u gezerken de şu kitabe dikkatini çekmişti: "Aux grands hommes, la Patrie reconnaissante / Vatan büyük adamlara minnettardır!" Bu sözleri yıllar sonra ATATÜRK'ün cenaze töreni nedeniyle ona seslenirken "Vatan sana minnettardır!" olarak kullanacaktı. İnönü; s. 91-93.

ekleme de yapmıştı. İkinci kez konferansa giderken yanına aldığı eşi Mevhibe Hanım da İstanbul'da bir gabardin pardösü satın almış ve istasyona bu giysiyle çarşafsız ve yüzü açık olarak gelmişti. Lozan'dan yazdığı mektuplarda orada çarşaf giyen olmadığı için sokağa manto ile çıktığını ve şapka giydiğini bildirmişti.[55]

1916 baharında evlendikten 3 hafta sonra birliğiyle Doğu Cephesi'ne hareket etmeden önce 30 altın ödeyerek eşine bir piyano satın aldı. Ayrıca ona bir Rum müzik öğretmeni tutmuş ve cepheden yazdığı mektuplarda hep eşinin müzik derslerinin nasıl gittiğini sormuştur.[56]

İsmet Paşa yalnız askerlik, siyaset ve tarih gibi kendi alanı ya da yöneticilikle ilgili kitapları okumakla yetinmemiş, felsefe, fizik, kimya ve müzik gibi değişik alanlara da ilgi duymuştu. Yaklaşık 8000 kitap içeren kütüphanesindeki yapıtlar onun ilgi alanının ne kadar geniş olduğunu göstermektedir.[57]

İsmet İnönü de eşinin çağdaşlaşma amacını güden Türkiye'de her yönüyle öteki kadınlara örnek ve öncü olmasını istiyordu:

"Biz bu mücadeleye ailemize güvenerek girdik. Yolumuzda en büyük gücü, yardımı sizden alacağız. Eğer bizim fikirlerimizi paylaşıyorsanız, diğer kadınlara örnek olmanız gerekmektedir."[58] Mevhibe Hanım ilk olarak bir daha giymemek üzere çarşafı çıkarmış ve yüzünü açmıştı.[59]

Mevhibe çeşitli sosyal görevler üstlenerek örnek ve öncü olma yükümlülüğünü sürdürdü. Yoksul Kadın Yardım Derneğinin başkanlığını üstlenmişti (1928). Ama ATATÜRK "Kadının yoksulu olmaz, kadın bizatihi (doğrudan doğruya) bir varlıktır." diye uyarıda bulununca bu ad, Yardımsevenler Derneği olarak değiştirildi.[60]

İnönü, babadan geçme at sevgisini ve biniciliği eşine ve kızına da aşılamıştı. Anılarında ilk atandığı Edirne karargâhından söz ederken şunları söylüyor:

"Biz topumuzu at ile beraber öğrendik, meşhur binicilerden olan Şevket Paşa, her sabah fırkanın (tümenin) bütün subaylarına manevra yaptırırdı. Mesleğin sırları ve insan hayatının sağlığı ve zevki, ata binmekte olduğunu söylerdi."[61]

Ali Fuat Cebesoy

Mustafa Kemal kuşağının Türk çağdaşlaşmasına hizmet eden bir başka önemli kişisi Ali Fuat (Cebesoy)'tır. Anılarında şöyle yazmıştır:

---

[55] Gülsün Toker; Mevhibe, I, s. 117, 133, 141. Turan; s. 53.
[56] Toker; s. 39 vd.
[57] Erden; s. 147. Turan; s. 506.
[58] Toker; s. 116.
[59] a.g.e.; s. 116, 157.
[60] Turan; s. 515.
[61] Toker; s. 26.

“Tophane müşirinin yaveri olan teyzemin kocası Binbaşı Tevfik Bey’in yardımı ile Sen Jozef Fransız Lisesi’ne kaydedildim. Bu okulu 1899’da bitirdim. Enişte mle birlikte Tophane Müşiri Zeki Paşa’nın Nişantaşı’ndaki konağına gittik. Zeki Paşa yabancı dil bilir, bilgili bir askerdi. Yabancı okullarda öğrenim görmüş olanların Harbiyeye girmeleri için yalnız kolaylık göstermekle kalmıyor,[62] teşvik ediyordu. Mayısın sonlarına doğru başlayan sınavlar, haziran ortasında bitti. Başarı kazandım.”[63]

“Mekteb-i Harbiye-i Şahanenin (Harp Okulu) Dâhiliye Müdürü Albay İbrahim Bey, nöbetçi subaylardan birini çağırdı.[64] Dedem Mehmet Ali Paşa, 93 Savaşı’nda (1877-1878) Tuna Orduları başkumandanıyken şehit düşmüştü.

Birinci sınıfın birinci kısım çavuşu Mustafa Efendi buraya gelsin. Mustafa Efendi, sizden birkaç ay önce Manastır Askerî İdadisinden geldi. Çalışkan, iyi huylu ve zeki bir çocuktur. Onunla iyi anlaş.”

“Harbiye’ye kabul edilen Salacaklı Ali Fuat Efendi’nin kaydını yaptık. Askerî idadiden gelmediğini de dikkate alın. (Moda’daki Fransız Lisesi’ni bitirmişti).”

“Çavuş işaretinin üzerindeki sarı şerit dikkatimi çekti. Fransızca sınavına girmiş, başarı kazanmış, ondan dolayı bu şeridi de ilave etmişler. O zamanlar Türk okullarında yabancı dil öğrenimi kolay değildi. Toplamı 750 kişiyi bulan birinci sınıfta, kendisi gibi dil bilenlerin sayısının parmakla sayılacak kadar az olduğunu söyledi.”[65]

Ali Fuat Bey’in anıları hem kendisinin Harbiye günlerini hem Mustafa Kemal’in niteliklerini aydınlatmakta hem de kendilerini yetiştiren çağdaş düşünceli komutanları hakkında bilgiler içermektedir:

“Osman Nizami Paşa, ağırbaşlı, iyi öğrenim görmüş bir kurmay subaydı. Kumandanlıktan çok kendisini bilime vermiş bir askerdi. Almanca ve Fransızcayı ana dili gibi bilirdi. Edebiyatlarını da iyice kavramıştı. İngilizceyi de yanlışsız konuşuyordu. Osman Nizami Paşa, Meşrutiyet yıllarında Berlin’de büyükelçilik, Balkan Savaşı’nda Sait Halim Paşa kabinesinde kısa bir zaman Bayındırlık nazırlığı yapmıştır.”[66]

“Mustafa Kemal ve ben yeni öğretmenlerimiz içinde en çok Trabzonlu Nuri Bey’i sayıyor ve takdir ediyorduk. Babam İsmail Fazıl Paşa bir gün her ikimize: ‘Nuri Bey’in derslerine ilgi gösterip kendisini dikkatle dinlerseniz çok şey kazanırsınız. Mesleğinde güçlü ve geniş bir görüşe sahip bilgili bir askerdir.’ diye öğüt vermişti. Nuri Bey gerçekten geniş kültürlü, çağına göre

[62] Cebesoy; s. 28.
[63] a.g.e.; s. 29.
[64] a.g.e.; s. 9.
[65] a.g.e.; s. 20.
[66] a.g.e.; s. 48.

aydın düşünceli, stratejide üstat sayılan bir kurmay yarbaydı.[67] Tabiyye okutuyordu. Bir erkânıharp zabiti, askerlik dışında kalan bilgilerle de donanmış olmalıdır. Yarın hepiniz birer kumandan olacak, sorumluluk yükleneceksiniz."[68]

"1908'de Roma ataşe militerliğine atandım. Viyana yoluyla Roma'ya gittim. Büyükelçi İbrahim Hakkı (Daha sonra Sadrazam olan Hakkı Paşa) Bey'di. İyi bir öğrenim görmüştü. Kültürlü bir kişiydi. O da bu göreve benden birkaç hafta önce atanmıştı. Hemen İtalyanca çalışmaya başladım. Lise öğrenimimi Fransız okulunda yaptığım ve iyi Fransızca bildiğim için pek zorluğa uğramadım. Kısa zamanda yabancı meslektaşlarımla dostluklar kurdum."[69]

Mustafa Kemal ve arkadaşları toplumlar ile barışık çağdaş dünyayı izleyen kişilerdir. Bunların yanında birer vatansever ve mükemmel komutanlardı. Ali Fuat Bey şöyle der:[70] Ben, kumandanı bulunduğum 14'üncü Tümenle Çapakçur Boğazı'nı çok üstün Rus güçlerine karşı savunurken, tümenimin önemli bir bölümünü yitirdiğim sırada, Muş'taki 7'nci Tümenini alarak yardımıma koşmuş olan 16'ncı Kolordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, yandan ve bütün gücüyle düşmana karşı saldırıya geçmiş, beni düştüğüm zor ve sakıncalı durumdan kurtarmış, böylelikle Çapakçur Boğazı'nın savunması, başarıyla ve şanla sonuçlanmıştı.

Kâzım Karabekir

Kazım Karabekir, 1882'de İstanbul'da Küçükmustafapaşa'da doğmuştur. Babası ve ceddi Karaman'ın 20 km kuzey doğusundaki Kasaba, diğer ismi Gaferiyat (şimdiki Kazım Karabekir ilçesi) köyündendir. Karabekirler Selçuk Türklerinden eski bir ailedir. Babası, Kırım Harbi'ne 16 yaşında gönüllü olarak yazılmış, Silistre ve Sivastopol Muharebeleri'nde bulunmuş, sonraları nizamiyeden jandarmaya geçmiş olan Mehmet Emin Paşa'dır.

Karabekir, orta tahsilini Fatih Askerî Rüştiyesinde, lise tahsilini ise Kuleli Askerî İdadisinde yapmıştır. 1318 (1902)'de Harbiyeden birincilikle çıkmış, 1321 (1905)'de de Harp Akademisini yine birincilikle bitirerek kurmay yüzbaşı olmuştur. İki yıllık kıta stajını Manastır'da yapmıştır. Bu sırada Manastır Bölge Kurmay Başkanlığında da görev alan Karabekir, Rum ve Bulgar komiteleri ile başarılı çarpışmalarda bulunmuştur. Manastır ve İstanbul'da İttihat ve Terakki Cemiyetinin ilk merkezlerinin kuruluşunda bulunmuştur.

Kâzım Karabekir Mustafa Kemal kuşağının çağdaşlaşmayı izleyen ve edinimlerini askerlik mesleğine ve Türk toplumuna kazandıran önemli bir

---

[67] a.g.e.; s. 56.
[68] Nuri Bey, Birinci Dünya Savaşı seferberliğinde kolordu kumandanı olmuş; fakat savaşa girmeden önce bir kaza sonucunda ölmüştür. Bk. Cebesoy; s. 57.
[69] a.g.e.; s. 169.
[70] a.g.e.; s.186.

temsilcisidir. Onun Ulusal Mücadele öncesindeki sert askerlik koşulları içinde yazmış bulunduğu aşağıdaki eserler incelendiğinde ne denli bir birikime sahip olduğu açıkça görülür.

Karabekir Paşa'nın Eserleri:[71]

Birinci Kafkas Kolordusunun 1334 Senesindeki Harekât ve Meşhudâtı General Harbord Riyasetindeki Amerika Heyetine Takdim Edilen Rapor; (1335/1919).

Bolşevik Ordusunun Çekilmesinden Sonra Osmanlı Ordusunun İleri Harekâtı; (15'nci Kolordu Matbuatı) Erzurum, 1335/1919.

Ermeni Mezalimi (Anadolu'dakiler); 1334/1918.

Öğütlerim; Erzurum, 1336/1920. (Azerbaycan ve Afganistan'da da baskıları yapılmıştır.) Bu eser daha sonra Çocuk Davamız ile birleştirilerek Çocuk Davamız-Öğütlerim adıyla yeni harflerle baskısı yapılmıştır.

Sırp-Bulgar Seferi; Matbaa-i Askeriye, Edirne 1328/1912.

Bulgar Ordusunun Terbiyesi; Edirne Orduevinde Verdiği Konferans, Edirne 1328/1912.

Osmanlı Ordusu Taarruz Fikri; Edirne Orduevindeki Konferans, Edirne 1328/1912.

Kâzım Karabekir'in Türk Askerî Çağdaşlık Geleneği bağlamında komutanlık yaparken gerçekleştirdiği eğitim etkinlikleri önemlidir.

1907'de İstanbul Harbiye Mektebi Muallim Muavinliğine atanması, onun eğitim alanındaki kavramları edinmesini sağlamıştır. Eğitim sorununa öncelik veren Kâzım Karabekir Paşa 1920 yılında Kars'ta ve Gümrü'de bulunan Ermeni çocuklarının eğitimiyle ilgilenen Amerikalı eğitmenlerle görüşmeler yaptı. Bu konuda kendisi de şöyle demektedir: "Amerikalıların nasıl çalıştıklarını ana mekteplerinden başlayarak esaslıca tetkik ettim. Pedagoglarıyla sık sık görüştüm. Amerikalıların ne pratik adamlar olduğunu ve çocukların ruhlarını öldürmeksizin nasıl hür ve yaratıcı insan yetiştirdiklerini işitirdim, şimdi içlerinde gözümle görüyorum."[72] Karabekir'in bu açıklamalarından onun özellikle çocuk eğitimi konusunda Amerikan eğitimcilerden oldukça faydalandığı anlaşılmaktadır.[73]

Bütün bu gelişmelerin yanında, eğitim alanında yazılmış yerli ve yabancı kitapların da Karabekir'de eğitim düşüncesinin oluşmasında kaynaklık ettiğini görebilmekteyiz. 1922'de ve daha sonraki yıllarda Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayımlanan görüşlerinden ve yer yer katılmış olduğu konferanslardan onun, Amerikan, Fransız ve Alman eğitimcilerinin eserlerini inceleyerek çağdaş eğitimin esaslarını edinmiştir.

---

[71] Nuri Köstüklü; Kâzım Karabekir ve Eğitim, 4. b., Çizgi Kitabevi, Konya, 2007, s. 14-16.
[72] Kâzım Karabekir; İstiklal Harbimiz, C.2, İstanbul 2008, s. 1145, 1146.
[73] Köstüklü; s. 19.

Diğer taraftan Karabekir, aynı gazetede eğitim konusundaki görüşlerini belirtirken, Pedagog Smith'in "İlm-i Terbiye-i Eftal Nokta-i Nazarından El İşleri" adlı eseri, Maârif-i Umumiye Nezareti Telif ve Tercüme Heyeti tarafından 1915'te yayımlandığı hâlde, yedi seneden beri dolaştığı yerlerde görmediğini, hatta okullarda dahi bilinmediğini söylemiştir.[74] Eğitimle ilgili görüş ve uygulamalarında idealizm, millî çevre ve duygusal yönün varlığı bizi onun, milliyetçi bir eğitim sistemi ortaya koyan Alman filozofu J. G. Fichte ve eğitimde duyguya önem veren aynı okul mensuplarından Festalozzi ve Ziya Gökalp'in fikirlerinden de etkilendiğini belirtir. Öte yandan Karabekir'in ortaöğretimin amaçlarından olarak "iş adamı" yetiştirilmesinden bahseden dünyanın sayılı eğitimcilerinden Prof. Dr. Paul Monroe'nün düşünceleriyle paralellik içindeydi.[75]

Mustafa Kemal Paşa'nın 16'ncı Kolordu ve II. Ordu Komutanlıkları sırasında bölgedeki yetimler ve onların himayesiyle yakından ilgilendiğini biliyoruz. Bir iki örnek vermek gerekirse, M. Kemal Paşa Kolordu bölgesinde yaptığı bir gezide yaşadıklarını şöyle anlatıyor: "Şerefiye denilen camiyi gezdim, hayvan leşleri ve pislik ile doluydu. Harap olmuştu. Yolda 12 yaşında Ömer adından öksüz bir çocuk gördüm. Bunu yanıma aldım. Bu görülünce üç tane daha böyle anası babası ölmüş yetimleri getirdiler. Onlara da para verdim."[76] Mustafa Kemal Paşa'nın Ömer gibi himayesine aldığı çok yetim çocuk vardı. Kolordu Komutanı olarak Silvan'a gidişinde himayesinde olan Nigar ve İkbal adındaki iki yetim kız çocuğunu da götürmüş ve kendi emriyle levazım müdürü Şevki Bey bu çocukların bakımını üstlenmiştir.[77]

Bir taraftan bilimsel gelişmeler, icatlar kronolojik bir seyir hâlinde 2 ve 3 boyutlu olarak sunulmasıyla daha kalıcı bir öğretim sağlanırken diğer taraftan halk, müzeler vasıtası ile dünyadaki gelişmelerle kendi durumunu mukayese etme imkânını buluyor. Böylece, halkın ilerleme azim ve iradesi teşvik ediliyor.[78]

İktisat ve Müdâfaa-i Milliye Vekâletlerine kurslar açılması hakkında aşağıdaki yazıyı yazmıştır (Sarıkamış-25.01.1338/1922):[79]

"… civar vilayetler ahalisi için cephe karargâhında sinema, fotoğraf, elektrik kursları açılmaktadır. Ancak bütün Anadolu'da hayat-ı sanaiyeye karşı bir meyil ve istibnas hasıl ettirmek ve makinelerle çalışmak hissi uyandırmak için Anadolu'nun muhtelif ve münasip mahallerinde bu gibi kurslar, mektepler açılmak suretiyle iktisadi işlere başlangıç teşkil edeceği mütalâa kılınmakta olduğu maruzdur."

---

[74] Krş. "Maarifte Kâzım Karabekir Paşa"; Hakimiyet-i Milliye, 14 Şubat 1922. Köstüklü; s. 20.
[75] Krş. Mehmet Saffet; "Profesör Monroe'nin New York Muhabirimize Beyanatı", Hakimiyet-i Milliye, 02.11.1926. Köstüklü; s. 21.
[76] Şükrü Tezer; Atatürk'ün Hatıra Defteri, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972, s. 71.
[77] Krş. Köstüklü; s. 23. 1973 Diyarbakır İl Yıllığı; s. 95.
[78] Köstüklü; s. 70.
[79] a.g.e.; s. 73.

Kâzım Karabekir Paşa Anadolu'nun geri kalan topraklarındaki insanlara çağdaşlığa yönelik eğitim hizmetleri sunarken Ankara'da İsmet Paşa onu takdir etmiştir: "Kardeşim senin mekteplerin ve senin şehit evlatlarının menâkibini işiterek müftehir ve mağrur oluyorum. Fotoğraflar işittiğimden daha iyi ve daha fevkalade şeyler yaptığını gösteriyor…"

Karabekir'e göre, "Bu köhne ve çürük esaslı müesseseler kapatılmalı, yerlerine asrın ve memleketin ihtiyacına göre tanzim edilmiş, hakikî sanat eğitimi ocakları kurulmalıdır."[80] Bu düşünce ile açılan ilkokul, terzilik, kunduracılık, saraçlık ve marangoz şubeleri bulunan "Sanayi Mektebi" olmuştur (1919).

Leylî Eytam İptidai Mektebi,[81] Ana Mektepleri, Otomobil Mektebi (İş Ocağı) Doğu'da açılan eğitim kurumlarıydı.

Kâzım Karabekir, daha önce kurmuş olduğu Sanayi Mektebinin öğrencilerinden bazılarını ayırıp, başka bir eğitim kurumu çatısı altında, eğitime tabi tutmayı tasarlamıştı.

"Baba ve anadan mahrum bir hâlde toplanan bu çocukları ve zekâları göze çarpanları muntazam tahsil vermek üzere diğerlerinden ayırmayı düşündüm."[82]

Leylî Eytam Mektebinin başta gelen amacı, öğrencileri "ileride subay olmak üzere" gerekli bilgi ve becerilerle donatmaktı.[83]

Erzurum ve Sarıkamış'ta Ana Mektebi,[84] ayrıca Otomobil Mektebi (İş Ocağı) açmıştır.

9'uncu Tümen 29'uncu Alay tarafından eğitim ve öğretim yapmak üzere, yeni toplanan çocuklardan 200 tanesi ayrılmış ve bu çocuklardan bir okul kurulmuştur.[85] Karabekir, böyle bir okul açmakla, bir taraftan, kimsesiz çocukları himaye altında alıp onlara sanat kazandırırken, diğer taraftan, harp yıllarının bir sonucu olarak baş gösteren sanatkâr asker sıkıntısını bu yolla gidermeye çalışmıştı.[86]

Leyli Eytam İptidai Mektebinin eğitim kalitesi arttırılarak beş sınıflı bir hâle gelmişti.

Daha sonra okul, Askerî İdadiye çevrildi. Yatılı olan bu okulun kadrosu Hükûmete kabul ettirilmişti.

---

[80] Krş. Kâzım Karabekir; Çocuk Davamız, Basılmamış Daktilo Metin, Ankara Millî Kütüphane 1960 BD 344 numarada kayıtlı, s. 216. Köstüklü; s. 99.
[81] Köstüklü; s. 112.
[82] Bk. Karabekir; Çocuk Davamız, s. 5. Köstüklü; s. 113.
[83] a.g.e.; s. 114.
[84] a.g.e.; s. 119.
[85] Karabekir; İstiklal Harbimiz, C 2, İstanbul, 2008, s. 508. Köstüklü; s. 120.
[86] Köstüklü; s. 122.

Kasım 1922 tarihinde altısı iptidai, üçü idadi olmak üzere, dokuz sınıflı bir eğitim kurumu hâline gelmiştir. Sarıkamış Askerî İdadisindeki derslerin, diğer askerî ortaokullarda okutulan derslerle aynı nitelikte olması için Mekâtib-i Askeriye Umum Müfettişliğinden program istemiş ve bunları incelemiştir.

Karabekir'in yetiştirmiş olduğu öğrencilerden E.Org. Zeki İlter'in ifadesine göre; Sarıkamış Askerî İdadisinde okutulan derslerden bazıları şunlardı: tarih, coğrafya, hesap, cebir, hendese, hayvanat, resim, din dersi, musikî, hüsnühat (güzel yazı), musahebat-ı ahlakiye (ahlaki sohbetler), beden terbiyesi. (E.Org. Reşit Pasin de bu derslerin yanı sıra ziraat ve askerlikle ilgili derslerin de okutulduğunu söylemiştir.)[87]

Yukarıdaki Karabekir'in program konusundaki fikirlerinden de anlaşılacağı gibi Arapça ve Farsça öğretime yer verilmeyen bir ders programı takip edilmekte idi.

Programlarda müzik faaliyetleri de ihmal edilmemiştir. Okulun öğrencilerden kurulu bir bando mızıka takımı, keman, flüt ve piyanodan oluşan bir orkestrası bulunmaktaydı. Ayrıca, müzik dersleri içerisinde piyano ve keman derslerinin verildiği de bilinmektedir (Zeki İlter'den naklen).

Karabekir, 9 Haziran 1922'de ziyaret için Sarıkamış'tan Erzurum'a gittiğinde beraberinde Askerî İdadi öğrencilerini de götürmüştü. Burada açık havada hazırlanan bir sahnede İdadi öğrencileri halka konser vermiş ve Erzurumlular üzerinde çok iyi tesirler bırakmıştı.[88]

O, Şark Cephesi komutanı olarak şubelere gönderdiği genelgede bir taraftan okullarda sergilenecek piyeslerin eğitimdeki rolüne işaret ederken, diğer taraftan sanatçıya karşı olan tutumunu da göstermiş oluyordu:[89]

"Mekteb talebelerinin mucib-i istifadesi olacak ahlaki, terbiyevi, sanat ve fenne heves uyandıracak ve âdât-ı sakime ve i'tikadât-ı bâtıleyi izaleye yarayacak zeminde kabil-i temsil piyeslerden mekteb Ta'lim Tedris Encümenince bade't-tedkik kabule şayan görülenlerin müellifine Çocukları Himaye Cemiyeti kasasından münasip miktarda mükafat-ı nakdiye verilecektir. Kıtaata tamim ve zabıtanın vazifeleri hariç fırsat bulmadıkça bu gibi piyesler yapmaya teşvik buyurularak neticesinin enbasını rica ederim." (20.11.38/1922)

Sarıkamış Askerî İdadisine Erzurum, Van, Oltu, Tortum, Erzincan, Hasankale, Hınıs gibi bölgelerden gelen öğrenci sayıları şöyleydi:[90]

Tarih	Öğrenci Mevcudu
1921	500'den fazla

[87] a.g.e.; s. 130.
[88] a.g.e.; s. 131.
[89] a.g.e.; s. 131.
[90] a.g.e.; s. 133-135.

1922	581
1923	664

Karabekir, bir yandan çocuklara yönelik okullar açarken yetişkinlerin de çağdaş edinimler kazanmasını sağladı. Açılan kurslar sayesinde hem insanlara belki de hiç görmedikleri çağdaş teknoloji ürünleri tanıtılırken hem de vasıflı elemanlar yetiştirilmiştir. Açılan kurslar şunlardır:[91] Şimendifer Kursu, Tayyare Kursu, Dişçilik Kursu, Elektrikçilik Kursu, Matbaacılık Kursu, Ebe Kursu, Foto, Sinema Kursları, Sıhhiye Baytariye Kursu, Sıhhiye Kursu, Ziraat Kursu, Dikiş Kursu. Bu bağlamda oyunlar da sahnelenmiştir. Karabekir'in kurduğu okullarda olduğu gibi, bu okulda da sosyal faaliyetlerden olmak üzere tiyatro çalışmalarının da yapıldığı görülmektedir. Erzurum ziyareti sırasında, öğrenciler meydanda halka temsiller vermişti.

Karabekir'e göre "ibret" bir tür "tiyatro" anlamına gelmektedir. Fakat Karabekir "tiyatro" kelimesini kullanmamıştır. İbret adı verilen faaliyetler içinde "piyes"lerin yanı sıra bir kişinin canlandırdığı, birtakım nasihatlerden ibaret olan davranışlar (bir nevi monolog denilebilir) ile iyi ve kötü fiillerin aynı anda gösterildiği sahnelere de rastlanılmaktadır.

Karabekir çocuklar için, beden, ruh ve dimağlarını bir arada terbiye esası üzerine, müzikli oyunlar da yazmıştır. Kendisi bunlara ibret alınacak oyunlar olduğu için "Şarkılı İbret" adını vermiştir.

Karabekir Paşa, memleketin kurtuluşu ve yükselişinde, kılıçtan daha ziyade kalemin rolü olduğunun şuurunda idi. Doğu Anadolu'da bulunduğu süre içinde bir taraftan mücadele ederken, vatanın bütünlüğü için her fırsatta ilmin gelişmesi ve ölçü alınması yolunda telkin ve faaliyetlerde bulunmuştur. Onun bu düşüncesinin en açık örneği, savaş yıllarında düzenlediği "kitap bayramı"dır.

Karabekir "memleketimizde kitap alım ve satımını çoğaltmak ve bu suretle okunmalarını da temin etmek maksadıyla" her sene Mevlit Kandili gününün kitap bayramı olarak kutlanmasını savunmuş ve kendisi bu düşüncesini, 15'inci Kolordu komutanı olarak bulunduğu sürede Doğu Anadolu'da uygulamış idi.[92]

Karabekir'in "bayram" olarak nitelendirdiği eğitim ve kültür faaliyetleri halkasında, dile getireceğimiz bir diğer bayram da "Ağaç Bayramı"dır. Paşa, Nisan ayının 3. haftasının ağaç bayramı olarak kutlanmasının uygun görmüş ve kendisi, bu bayramı Doğu'da yaşatmıştır.[93]

Kâzım Dirik

Mehmet Kâzım Dirik Harp Okulunu 1900 yılında, Harp Akademisi 1909 yılında bitirdi. Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları'nda başarılı

[91] a.g.e.; s. 161.
[92] İstiklal Harbimiz; C 2, s. 1145 vd.
[93] Köstüklü; s. 208.

görevler yaptı. Kâzım Dirik başarılı askerlik hizmeti yanında birikimi çeşitli yollardan milleti için harcadı.

1916 Ağustosunda Erzurum'da Vali ve Kolordu Kumandan Vekili idi. Sonra Sovyetler'le siyasî ilişkiler tesis edilince Kafkas Cumhuriyetleri'nde diplomasi görevi yaptı. Kâzım Dirik İzmir Valiliği ve Trakya Genel Müfettişliği görevlerinde bulundu. Özellikle tarım ve köylü konularına eğildi. Köylere yönelik yüzden fazla kurs düzenledi. Ayrıca Halkevleri Köycülük Kollarını geliştirdi. İzmir'de ve Trakya'da "Eski Eserleri Sevenler Cemiyeti"nin ilk şubesini kurması onun Türk ordusunda edindiği çağdaşlık kazanımlarının bir sonucudur.[94]

Kâzım Özalp

Kâzım Özalp, Üsküp Askerî Rüştiyesi ve Manastır Askerî İdadisinde okumuş, Harp Okulunu 1900 yılında, Harp Akademisini 1905 yılında bitirmiştir. Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları'nda başarılı görevler yapmıştır. Özellikle 61'inci Fırka komutanı iken padişahın Aznavur kuvvetlerini etkisiz hâle getirmiş. Balıkesir'de çıkardıkları "İzmir'e Doğru" gazetesi ile Millî Mücadele'nin halka inerek kuvvetlenmesine ve Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın emrine girmesine katkı sağlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin oluşturulması sürecinde, 10 yıl 3 ay Büyük Millet Meclisi Başkanlığı yapan (1924-1935) Kâzım Özalp, 4 yıl Millî Müdafaa Vekilliği, daha sonra da milletvekilliği yaparak kazanımlarının devletine ve milletine aktarılması yolunda çaba göstermiştir. Orgeneral Kâzım Özalp için Türk Silahlı Kuvvetleri adına konuşma yapan Kor. Doğan Özgöçmen onu şöyle tanımlamıştır: "Orgeneral Kâzım Özalp, karakter bütünlüğüne sahip, başkacıl, cesur, alçakgönüllü, vefakâr, yetimler babası ve fikir bütünlüğü ve sağlamlığı olan vakur ve medeni, örnek bir kahraman bir asker ve değerli bir devlet adamıdır."[95]

Çağdaş Edinimlerin Askerlik Mesleğine Yansıması

Mustafa Kemal'in yüzbaşı rütbesinde ünlü Alman Mareşali von der Goltz'u kendi inisiyatifi altına alarak, Genelkurmay Başkanı'nın da katıldığı bir tatbikatı planlayıp yönetmesi de konumuyla ilgili belirtilmesi gereken bir olaydır.

"Mustafa Kemal Makedonya'dadır, yıl 1909 yazıdır. Kolağası (kıdemli yüzbaşı) rütbesinde bir subaydır.

Osmanlı ordusu hizmetinde bulunan Almanyalı Mareşal Von der Goltz, Makedonya'daki Türk ordusuna garnizon tatbikatı yaptırmak üzere Selanik'e gelecektir.

---

[94] Atatürk'ün İzinde, Vali Paşa Kazım Dirik; K. Doğan Dirik Yay., İstanbul, 2008.

[95] Kazım Özalp; Millî Mücadele 1919-1922, I, II (Belgeler), Ankara 1971, 1972, Bk. C 1, s. XII-XIII.

Erkânıharbiyede, talim ve terbiye masası şefi olan Mustafa Kemal, Mareşal Von der Goltz gelmeden evvel, Selanik civarında tatbikini muvafık (uygun) bir meseleyi hazırlamakla meşguldür.

Kumandan Hadi ve Erkânıharbiye Reisi Ali Rıza Paşaları bundan haberdar etmek istiyor, Kolağası Mustafa Kemal'in bu cüretini hayretle karşılıyorlar.

'Goltz, bizden ders almak için değil, bize ders vermek için geliyor.'

Mustafa Kemal şu cevabı veriyor.

'Büyük alim, filozof, Millet-i Müsellaha müellifi olan Goltz'tan istifade etmek üzerinde durulacak mühim bir noktadır. Ancak Türk Erkânıharbiye ve Kumandan Heyetlerinin, kendi vatanlarını nasıl müdafaa etmek lazım geleceğini gösterebilmeleri elbette ondan daha çok mühimdir.'[96]

Mareşal Goltz, Selanik'e gelmiştir. Kendisinin planını Mareşal çok beğenmiştir; ancak bazı izahat almaya lüzum görüldüğünden plan sahibini davet etmiştir.

Salona giriyorlar. Masa üstünde bir büyük harita durmaktadır. Kumandan ve Erkânıharbiye Reisi ayakta dinliyorlar. Yalnız Mareşal ile Mustafa Kemal Konuşmaya başlıyorlar münakaşa ediliyor ve karar veriliyor.

"Mustafa Kemal'in planı tatbik edilecektir.

Manevra bittikten sonra teknik yapılacaktır. Bunu yapan bizzat Mareşal olmuştur. Bu teknikten bütün kumandan ve Erkânıharbiye Heyeti, memnun ve müstefit olmuştur."[97]

Bu kitap Mustafa Kemal yüzbaşı iken, Berlin Askerî Üniversitesi (Berlin Darülfünun-ı Askerîsi) eski müdürlerinden General Litzman'ın yazmış olduğu 'Takımın Muhabere Talimi' adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

Mustafa Kemal, çevirinin ön sözünde, dünyanın son askerî gelişmelerinden bilgili olmanın gereğini belirterek yabancı eserlerden yararlanmanın önemi üzerinde de durmuştur. "Subay ve askerlerin hazırlıklarında onlara her zaman gözcü ve her konuda öncü olmaktadır. Bunun için en iyi araç talimlerin savaş bakımından başarıyla uygulanabilmesini sağlamak amacıyla yeni eserlerden yararlanmaktadır." Demiştir.[98]

Kolağası Mustafa Kemal'in General Litzman'dan Türkçeye çevirdiği ikinci kitap "Bölüğün Muhabere Talimi" adlı eseridir. Kitap, 1908 yılında "Yeni Türbiye ve Seferiye Külliyatı" arasında yayımlanmıştır.[99]

---

[96] Nurer Uğurlu; Atatürk'ün Askerlikle İlgili Çeviri Kitapları, Cumhuriyet Gazetesi Yay., 1998, s. 6.
[97] a.g.e.; s. 6, 7.
[98] a.g.e.; s. 6.
[99] a.g.e.; s. 14.

EK-1: İsmet İnönü ve Harika Çocuklar (İdil Biret ve Suna Kan)

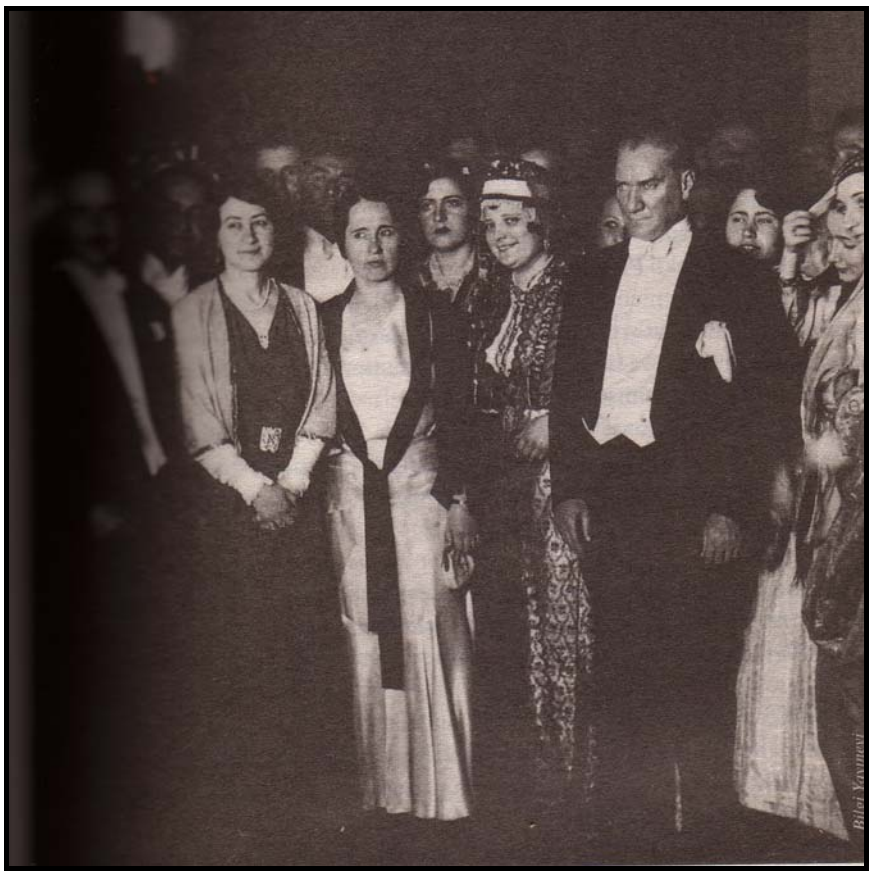

EK-2: 7 Nisan 1932'de Ankara Palas'taki kostümlü Balo'da
(Fotoğraf Cemal Işıksal)
(Şerafettin Turan; Mustafa Kemal Atatürk, s. 603.)

EK-3: 1931'de Mevhibe, İsmet, Ömer ve Erdal İnönü.
(Şerafettin Turan; İsmet İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği, s. 76.)

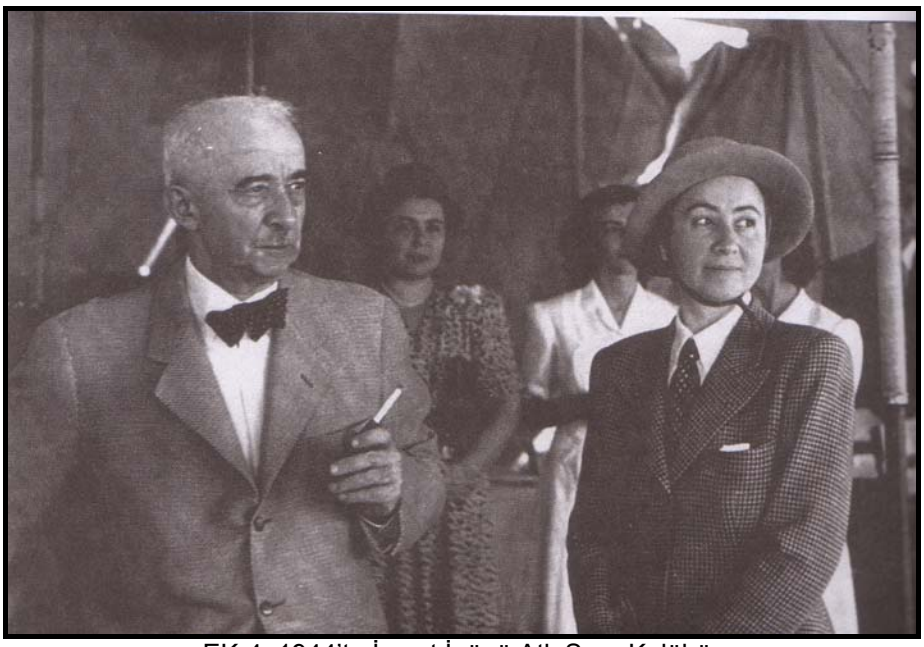

EK-4: 1944'te İsmet İnönü Atlı Spor Kulübü
(Şerafettin Turan; İsmet İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği, s. 164).

EK-5: İsmet İnönü Rubinstein Resitali'nde.
(Şerafettin Turan; İsmet İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği, s. 496.)

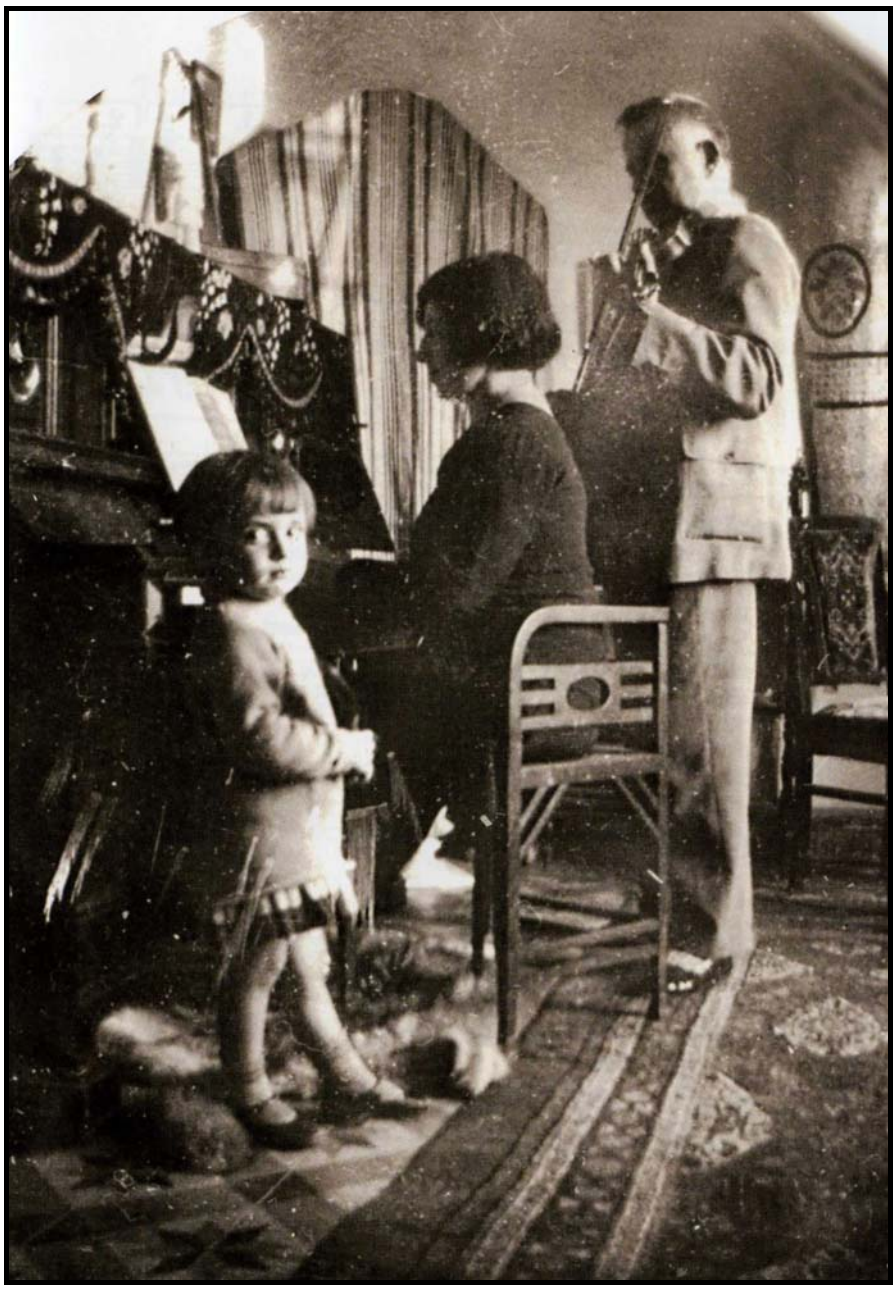

EK-6: İclal, Kâzım ve Timsal Karabekir.
(İnsan ve Asker Kâzım Karabekir; Yapı Kredi Yay., s. 119.)

EK-7: Erenköy'deki köşkün bahçesinde Karabekir Ailesi
(İnsan ve Asker Kâzım Karabekir; Yapı Kredi Yay., s. 15.)

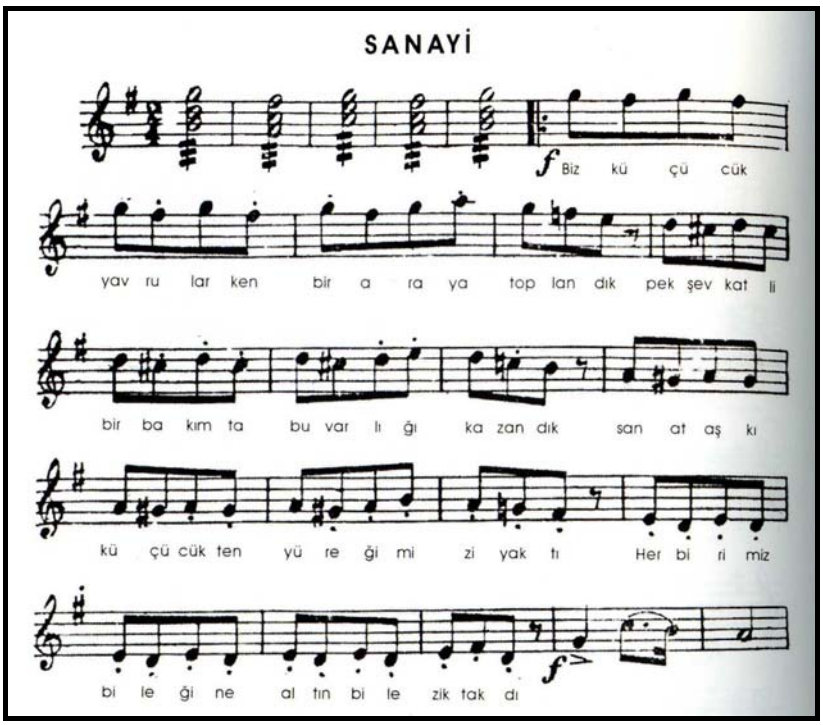

EK-8: Kâzım Karabekir'in Sanayi Marşı.
(İnsan ve Asker Kâzım Karabekir; Yapı Kredi Yay., s. 122.)

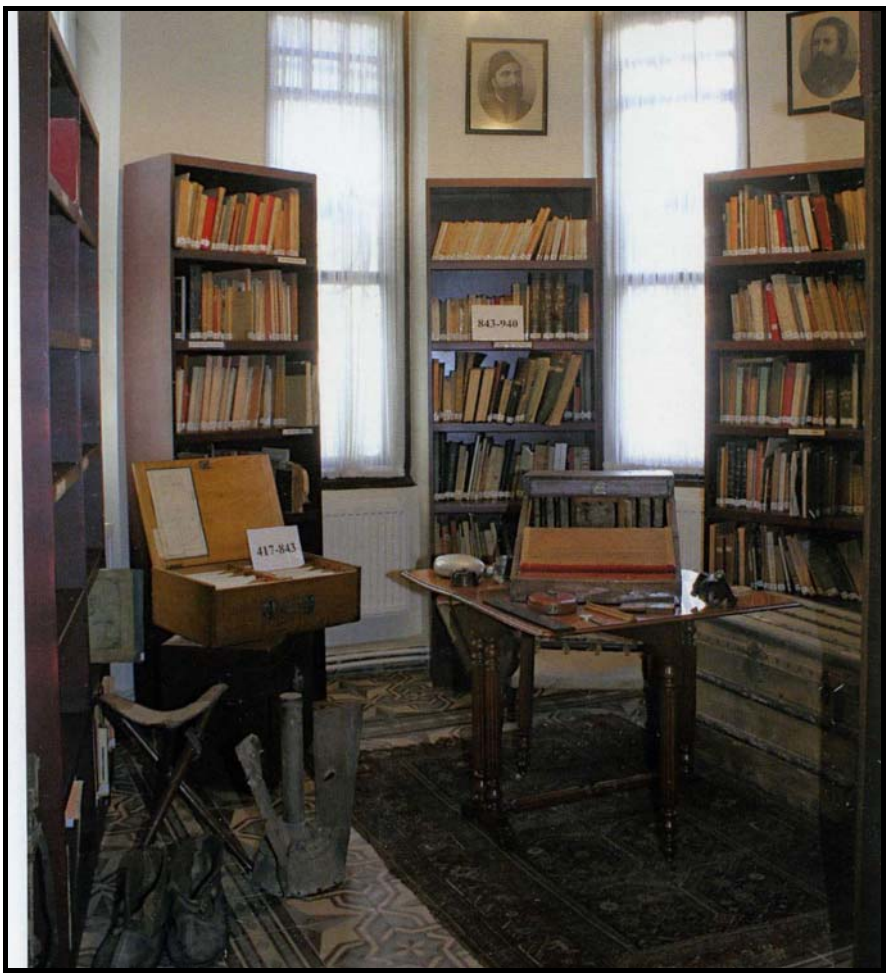

EK-9: Kâzım Karabekir'in Kütüphanesi
(Kâzım Karabekir Müzesi Koleksiyonu'ndan)

EK-10: Kâzım Karabekir Sanayi Mektebi Terzilik Şubesi Öğrencileri ile.
(İnsan ve Asker Kâzım Karabekir; Yapı Kredi Yay., s. 70.)

EK-11: Kâzım Karabekir'in Öğrencileri Eskirim Talimi sırasında

EK-12: Sarıkamış Ana Mektebi
(İnsan ve Asker Kâzım Karabekir; Yapı Kredi Yay., s. 74.)

EK-13: Mustafa Kemal Paşa'nın Türk insanına çağdaş dünyayı açmak üzere gerçekleştirdiği Harf Devrimi'ne ilişkin belge

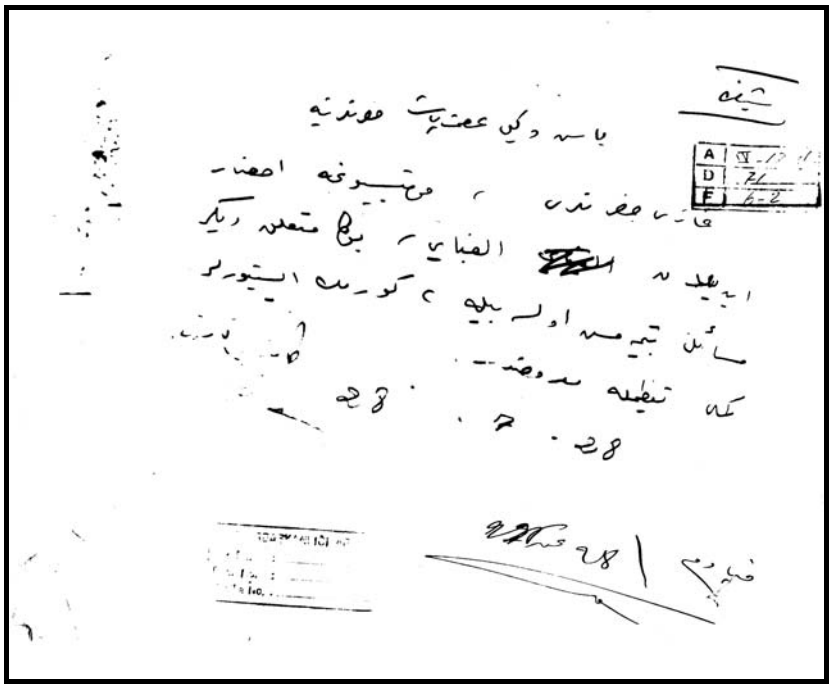

"Başvekil İsmet Paşa Hazretleri'ne:

Gazi Hazretleri, Komisyonca ihzar edilen Elifba'yı, buna müteallik diğer mesâil bitmemiş olsa bile, görmek istiyorlar." (28. 07. 1928). Bu kayıt hem çağdaşlığa işaret etmekte hem de ATATÜRK'ün devrimlerini bir ekip çalışması içinde gerçekleştirdiğini göstermektedir.

[Cumhurbaşkanlığı Arşivi; A (IV-17-d), D (71), F (6-2).]

EK-14: Mustafa Kemal Paşa'nın Türk insanına çağdaş dünyayı açmak üzere gerçekleştirdiği Harf Devrimi'ne ilişkin belge

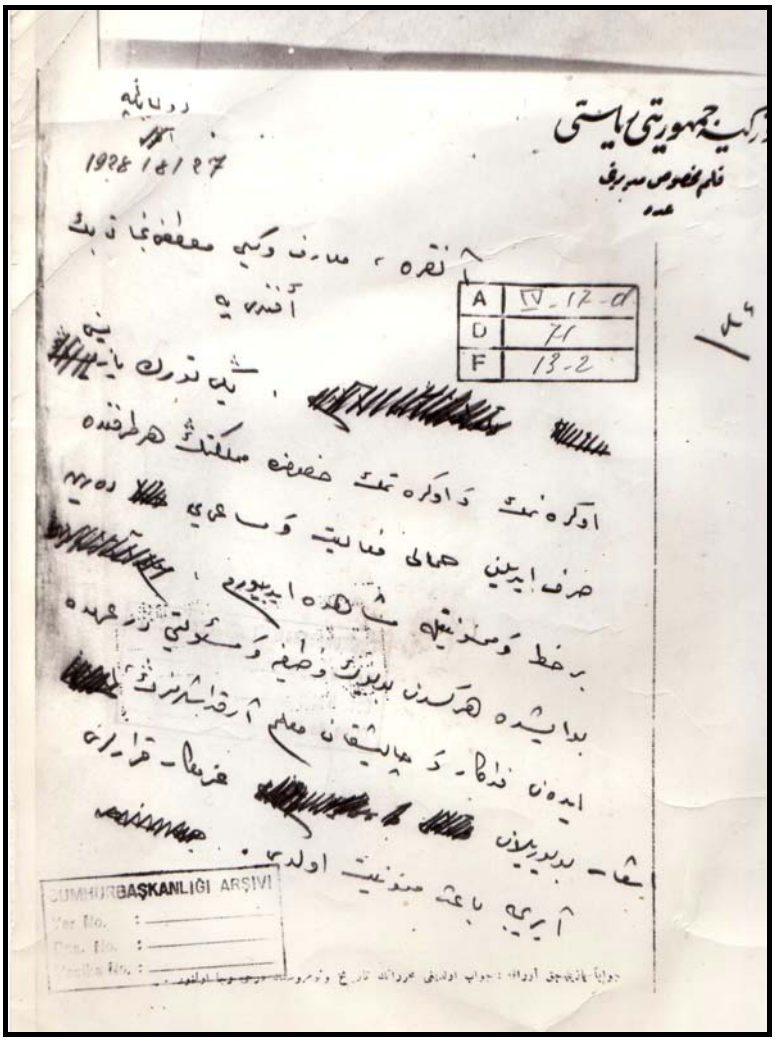

"Ankara, Maarif Vekili Mustafa Necati Beyefendi'ye,

Yeni Türk yazısını öğrenmek ve öğretmek hususunda memleketin her tarafında sarf edilen hummalı faaliyet ve mesaiyi derin bir memnuniyetle müşahede ediyorum. Bu işte herkesten büyük vazife ve mesuliyeti deruhte eden fedakâr ve çalışkan muallim arkadaşlarımızın işâr buyurulan azimkâr kararları ayrıca bais-i memnuniyet oldu." Bu kayıtlar Türk çağdaşlaşma akımının ATATÜRK'ün önderliğinde Türk ulusuyla bütünleştiğinin bir kanıtıdır.

[Cumhurbaşkanlığı Arşivi; A (IV-17-d), D (71), F (13-2).]

EK-15: Mustafa Kemal'in 20 Mayıs 1917 tarihli İsmet Bey'e ilişkin sicil kaydı.

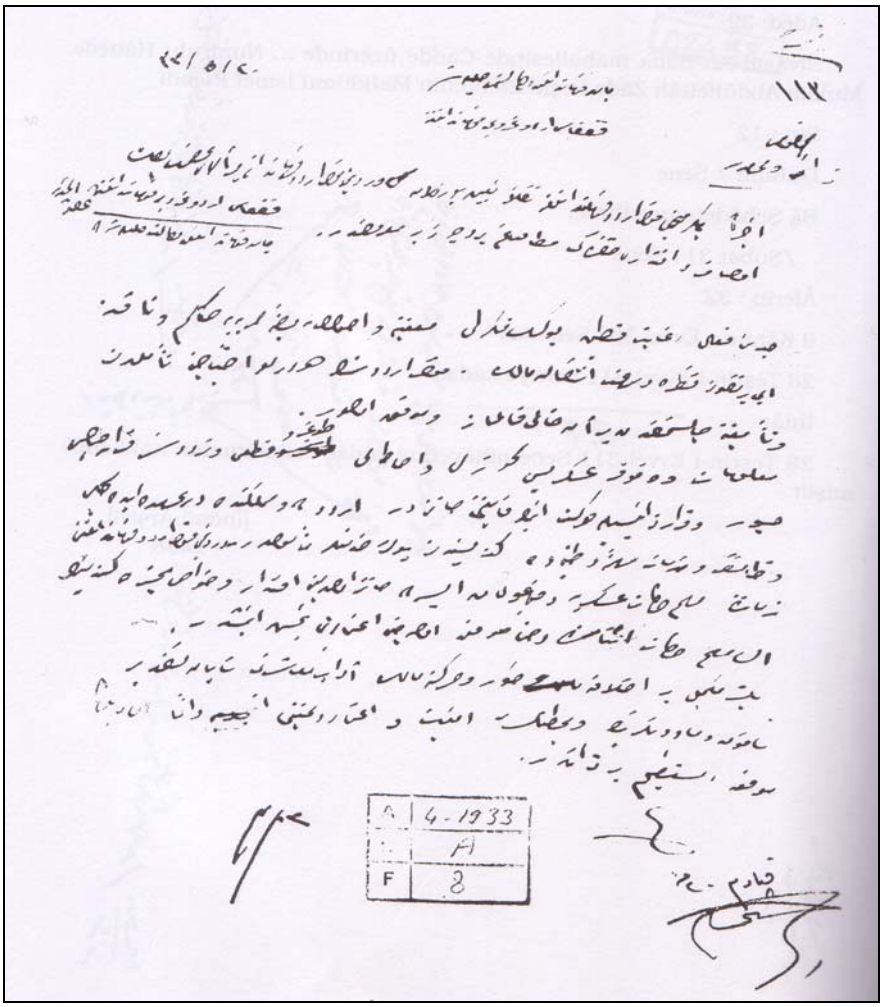

"Ciddi, faal, düşüncesi gayet açık ve yüksek fikirli. Maiyetine ve savaş döneminin durumuna ve ruhsal değişkenliklerine hâkim. İyi bir görüş yeteneğine ve olayları süratle algılamaya sahip. Kolordunun her türlü ihtiyacını düşünme ve sağlamaya çalışmaktan bir an geri kalmaz ve muvaffak olur. Pek mükemmel bir ahlaka ve davranışlara sahip. Görgü kurallarına uyması övgüye değer. Üstlerinin ve astlarının ve çevresinin emniyet, güven ve sevgisini kazanmış ve buna layık dürüst bir kişidir." Bu kayıtlar bir Türk komutanında aranan çağdaş nitelikleri belirtmektedir.

[Cumhurbaşkanlığı Arşivi; A (4. 1933), D (A), F (8).]

II. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof.Dr.Tuncer BAYKARA

Konuşmacılar

Yrd.Doç.Dr.Güray KIRPIK

Doç.Dr.Altan ÇETİN

Dr.Dz.Öğ.Alb.Rasim ÜNLÜ

HAÇLILARIN ANADOLU İSTİLASI SIRASINDA SELÇUKLU SAVAŞ TEKNİK VE TAKTİKLERİ (1097-1107)

Yrd.Doç.Dr.Güray KIRPIK*

Giriş

1096 yılında Avrupa'nın hemen her bölgesinden unsurların katılmasıyla yola çıkan Haçlıların İstanbul'a geldikten sonraki ilerleyişleri sırasında yaşananlar Türkiye tarihinin buhranlı anlarından birini teşkil eder. 1097'den 1107 yılına kadar yaşanan bu olaylar silsilesi sırasında nizami ve gayrinizami olarak uygulanan birçok savaş taktiği olmuştur. İznik'ten Antakya'ya kadar uzanan coğrafyada o dönem için dünya çapında büyük bir savaş yapılmıştır.

Dragon Suyu Savaşı, Haçlıların İznik'i Kuşatması ve İznik (Nikae)'in Doğu Roma'ya Teslimi

Haçlılar geldiğinde bir başkent olan İznik surlarının, Haçlıların kuşatma hünerleri ve Arapların, Rumların, Latinlerin birçok kuşatmasına karşı koyması ve savunma hususundaki stratejinin tam anlamıyla anlaşılması için incelenmesi, son derecede önemlidir. Savaş yeri olarak İznik, Asya'nın en büyük göllerinden olan İznik Gölü (Ascanius)'nün bulunduğu büyük vadiye bakan ve Sakarya (Sangarius) Havzası'nı Marmara Denizi (Propontide) Havzası'ndan ayıran boğazın kontrol noktası durumundadır. Bundan dolayı Trakya'dan gelerek İznik ve çevresinde (Bitinya) yerleşen ilk kavimler, zaruri olarak böyle önemli ve savunması kolay bir noktayı öncelikle seçmişlerdir. Türk fetihlerinin de İznik'i önemli bir başkent ve savunma merkezi olarak Selçukluların ilk dönemlerinden itibaren seçtiklerini görmekteyiz. Bu şehir Filip (Philippe)'in oğlu Antigone tarafından Antigonia adıyla kurulmuştur. MÖ 315 yılına çıkan bu tarih, Eumane'nin ölümüyle Antigone'un bütün Asya'nın hâkimi olduğu döneme rastlar. Antigone'un düşüşünden sonra memleket Lysimaque'ın eline düşmüş ve Antipater'in kızı olan hanımının adına nispeten bu şehri "Nicae" diye adlandırmıştır. Tarih boyunca İznik ile İzmit arasında bir yarışın da olduğu bilinmektedir. Bitinya kralları, saraylarının bulunduğu İzmit şehrinde ikamet ederlerdi.

İznik'in Orta Çağlar boyunca taşıdığı önem sadece askerî bir üs olmasından kaynaklanmıyor, burasının aynı zamanda iki büyük konsüle ev sahipliği yapmış olması Batı âlemi için daha farklı anlamlar taşıyordu.

XI. yüzyılın ikinci yarısında Malazgirt'i müteakip eden yıllarda (1074), Konya (İconium)'daki Selçuklu Sultanı Süleymanşah, Doğu Roma İmparatoru Nicephore Botaniates tarafından kendisine tamamen bırakılmış olan İznik'i fethetti ve burasını sultanlığının başşehri yaptı. Süleymanşah'ın vefatıyla tutuklu bulundukları İsfahan'daki hapishaneden kaçan iki oğlu (büyük kardeş Kılıç Arslan ve küçük kardeş Davut Kulan Arslan) İznik'e

* Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi

gelerek idareyi ellerine aldılar. Kılıç Arslan şehrin sakinlerini çoğaltarak ona eski gücüne kavuşturmak için civardaki Türklerin şehre iskânını sağladı.

Haçlılar (Ehl-i Salîb)'ın 1096 yılının Ağustos ayı başında İznik önlerine gelişini, Pierre l'Ermit ve Gauthier sans Avoir (Züğürt Gautier)'in başarısız seferleri haber verdi. İstanbul'dan acele olarak Doğu Roma İmparatoru'nun verdiği gemilere bindirilen bu Haçlılar, İzmit (Nikomedia)'e vardılar ve orada kısa bir süre kaldıktan sonra, Yalova (Helenapolis) yakınlarına, Haçlı tarihçilerinin Kibotos (Civetot) adını verdikleri eski deniz kıyısına gelerek burada karargâh kurdular. Runciman'ın "Halkın Seferi" adını verdiği bu ilk Haçlı sürüsünden bir grup Fransız derhâl etrafa saldırmaya başladı. İznik Gölü'nün kıyılarını dolaşıp giderken, şehrin çevresini yıktılar ve yağma ettiler. Haçlı askerleri, Türklere itaat etmiş olan Hristiyan sekeneye ait büyükbaş ve küçükbaş hayvanları sürüp Kibotos yakınlarındaki karargâhlarına götürdüler.[1] İznik yakınlarında ele geçirdikleri çocuklara akıl almaz işkenceler yapmışlardır.[2]

Fransız Haçlılarının erken davranarak Kibotos'tan hareketle civardaki yerleşim alanlarını yağmalamaları, benzer bir yağma yapmak için Normanlara ve Alman Şövalyesi Tötonlara cesaret verdi. Almanlar 3000 piyade toplayarak İznik üzerine yürüdüler. İznik'ten dört mil (yaklaşık 6,4 km) mesafede bir dağın eteğinde başka bir köye saldırdılar. Willermi Tyr burasının adını söylememekle birlikte bir saldırıya karşı koyacak müstahkem bir yer olduğunu belirtmektedir. Anna Komnena'nın kayıtlarında Kserigordon (Xerigordon) adı bu konuyla ilgili olarak geçmektedir. Kserigordon bir tepe üzerinde müstahkem bir kale olmakla birlikte, kalenin su ihtiyacını kale dışından sağlamak zorunluluğu vardı. Haçlılar bu kaledeki Türk halkının direnişini kırmak için, şövalyelerin gücüne ihtiyaç duymuşlar ve kaledeki (Karaeddin Köyü Kalesi) Türkleri tamamen kılıçtan geçirmişlerdir. I. Kılıç Arslan bu olayı duyunca, 15.000 kişilik bir birliği İlhan adlı komutanının emrine vererek, şövalyeleri işgal etmiş oldukları müstahkem noktadan çıkarmak için gönderdi. Kalenin su kaynaklarını eline geçiren Türkler, Haçlıları susuz bıraktılar. Sonunda teslim şartlarını kabul eden Haçlıların lideri Rinaldo kaleyi teslim etti. Ancak bu karara itiraz edenler de olmuş olacak ki Türkler kale kapısını ateşe vererek içeri girmek zorunda kaldılar. İşgalci Alman askerleri ve liderlerinden İslamiyet'i kabul etmeyenler cezalandırıldı. İki yüz genç savaşçı (chevalier) ve papaz esir alındı.[3]

---

[1] Albertus Aquensis; RHC, Occ., IV, Terc. A. C. Krey, The First Crusade: The Accounts of Eye-Witnesses an Participants, Princeton, 1921, p. 73-76 ve ed. E. Peters, p. 108; Fulcherius, RHC, Occ, III, ed. E. Peters, p. 36. Steven Runciman; Haçlı Seferleri Tarihi I-II-III, Çev. F. Işıltan, Ankara, TTK, 1996, I, s. 96-101.

[2] Anna Komnena; Alexiad Malazgirt'in Sonrası, İstanbul, 1996, s. 306.

[3] H. Hagemmeyer; "Chronologie de la première croisade", Revue de l'Orient Latin, VI-VIII (1898-1901). Jean Flori; "Un problème de méthodologie. La valeur des nombres chez les chroniqueurs du Moyen Age à propos des effectifs de la première croisade", Moyen Age, 1993, pp. 399-422 et Anonyme, traduit par Louis Bréhier; Histoire anonyme de la première croisade, Paris, Les Belles Lettres, 1964 (1924), p. 7-13, 41.

İznik'ten Gemlik'e doğru giden yol üzerinde, Sakarya'da sona eren büyük Dragon Suyu Vadisi'nde, İznik'ten kuzeydoğuya doğru dört mil çıkılırsa Karaeddin köyü (Kserigordon) yakınında bulunan ve yukarıda belirtilen dört köşeli, çok geniş bir ordu karargâhının izleri XIX. yüzyılda günümüzdekinden daha belli idi.[4] Norman ve Almanların bu seferlerinde İznik şehrinden dolaşarak bu yerleri ele geçirmeye geldikleri düşünülebilir. Ancak Drakon Suyu Vadisi'nden gitmemeleri şaşırtıcı görünebilir. Ancak ikinci güzergâh olarak sayabileceğimiz Gemlik (Haçlı kaynaklarında Cius, Doğu Roma kaynaklarında Ghio) güzergâhı askerî bakımdan diğerinden daha elverişli bir yapıya sahip idi. Haçlılar Yalova'dan Gemlik'e geçmiş oradan İznik Gölü'nün güney kıyısından ilerleyerek İznik şehri yakınlarında yağma ve talan yaptıktan sonra şehir surlarının kuzeydoğu yönündeki Türk Kalesi Kserigordon'u işgal etmişlerdir. Anadolu'daki diğer şehirlerle İznik şehri arasındaki iletişim, genellikle gölün güney kıyısı tarafından yapılmıştır. İmparator Neron tarafından onartılmış olan İznik-Mudanya (Apamae) arasındaki Roma ana yolu Haçlılar geldiği zamanda düzgün ve işler bir yoldu. Özellikle gölün kıyısı, doğudan batıya doğru yaklaşık olarak düz bir çizgiyi izler. Hâlbuki kuzey tarafında, yollar girintili ve dağlar daha diktir. Bu durumda Kserigordon yolu akla yatkın bir çizgi olarak kabul edilebilir.

Tötonların yenilme haberi Kibotos'a gelmeden Kılıç Arslan'ın casusları Tötonların zafer kazandığı haberini yaydı. Zengin olma ve yağma hevesine kapılan düzensiz kalabalık Gauthier sans Avoir'ın çadırına saldırdılar. Gauthier, uzun süre karşı koyduktan sonra, en sonunda kendi birliklerinin başına geçerek yaklaşık iki yüz elli bin kişi ile İznik'e, Kılıç Arslan'ın üzerine yürüdüler. Casusları aracılığıyla durumu haber alan Sultan, Dragon Vadisi'nde ilerlemekte olan Pierre ve Gautier'in dağınık kalabalığı vadi üzerindeki Drakon köyünde ormanlık bir alandan geçerken baskın için hazırlık yaptı. Bu şekilde Türkler tarafından pusuya düşürülen Haçlılar Kibotos'a kadar kovalanarak, başta Meteliksiz Gauitier olmak üzere hemen hepsi kılıçtan geçirildi. Yalnız Pierre L'ermit ve yanındaki birkaç kişi yardıma gelen Konstantin Euphorben komutasındaki Doğu Roma filosuna sığınarak İstanbul'a kaçtı. Gauitier Sans Avoir ise bu savaşta yedi ok yarası alarak ölmüştür (21 Ekim 1096).[5]

Gauthier'in seferinden bir süre sonra, Godefroi de Bouillon, Tankred ve Bohemond ile Raymond de Saint Gilles (Raymond dö Sen Jil) kumandası altındaki şövalye, piyade, kadın, çocuk, papaz ve hacılardan oluşan yaklaşık 600.000 kişilik güçlü bir Haçlı ordusu, İznik'i kuşatmak için Pelekanon (Su Geçidi veya Helenopolis veya bugünkü Gebze Yakınında Eski Hisar İskelesi)'a geldiler. Burada erzak sıkıntısı çeken Haçlılar iki gruba ayrıldı. Bir kol İzmit üzerinden İznik yoluna girdi. Diğer kol da Kibotos İskelesi'ne geçerek oradan Drakon Suyu vasıtasıyla İznik önlerine geldi. Kibotos'tan

[4] Charles Texier; Küçük Asya, I, s. 156.

[5] Komnena; s. 306-308. Gesta Francorum; RHC, Occ, III, terc. Krey, p. 71-72. Albertus, ed.E.Peters; p. 108-111.

geçen bu Haçlı ordusu Birinci Haçlı Seferi'nin ana ordusu olup bunların içinde olaylara şahit olan ve sonradan gördüklerini kaleme alan Fulcherius Carnotensis, denizin kenarındaki yerlerde ne kadar çok kesik baş ve yerlerde yatan kemik parçaları bulduklarını söylemektedir. Bu ordu önceki güruha benzemeyen bir yapıdaydı. Öte yandan İznik istihkâmları kaledekiler tarafından mükemmel bir hâle getirildi ve kaleyi savunan üç katlı kuşatma siperi, Haçlıları şaşkına çevirdi. Üstelik İznik Gölü vasıtasıyla kale dışarıdan yardım alabilmekteydi.

Gölde sona eren geniş bir çukur, sürekli olarak su ile doluydu ve bunun iç tarafından ise kuleler çıkarılmış on altı metre genişliğinde ve engellerin önünde kapalı bir yol oluşturan siper yapılmıştı. Bunun yüksekliği on metre ve kalınlığı dört metre idi. Bir mesafeden diğerine, on dokuz metre yüksekliğinde ve on metre çapındaki kuleler, hem surları ve hem de şehri tamamen çevreleyen yolları koruyordu.

İznik Surlarından Lefke Kapısı

Şehrin batı kısmı, üzerinde gemileri olmayan göl ile korunmuştur ve göle açılan bir ikmal kapısı bulunmaktadır. Kuzeydeki İstanbul kapısı, tepeleri ağaçlıklar ve bahçelerle kaplı Samanlı (Arganthonius) Dağı'na çıkmaktaydı. Doğudaki Lefke kapısı, göl havzasının devamını oluşturan büyük vadiye açılmakta ve güneydeki Yenişehir kapısı ise Uludağ tarafından Bursa'ya giden yolla birleşmekteydi. Bütün bu kapılar, çift sıra kuleler ve çukurların geçitlerini oluşturan dolambaçlı yollarla savunuluyor ve saldıranları hemen savaş alanının silahı altına girmeye zorluyordu. İşte Haçlıların 500.000 piyade ve 100.000 şövalye ile gelerek kuşattıkları şehir, bu durumdaydı. Godefroi, şehrin doğu tarafına, yani Lefke kapısı ile onu

koruyan tabyalara saldırma işini üzerine aldı. Bohemond ve Tankred, kuzey tarafını işgal ettiler. Şehrin batı tarafı, Hugues le Grand (Hüg lö Grand, Büyük Hüg dö Vermanduva veya Hugue de Vermandois) ile baş papaz Adhemar de Monteil (Adhemar Le Puy veya Ademar dö Montel) tarafından gölden dolayı eksik bir şekilde kuşatıldı. Haçlılar hiçbir saldırı girişiminde bulunmaksızın kuşatma bu şekilde birkaç hafta sürdü. Bunun sebebi geriden gelen Haçlı ordularının da kuşatmaya katılarak, şehrin her taraftan kuşatılmasını sağlamaktı. Daha sonra Tuluz (Toulouse) Kontu Raymond de Saint Gilles (Raymond dö Sen Jil)'in kumandasındaki Provans (Provence) birliklerinin de gelmesiyle İznik'in surlarının güney kısmı kuşatılmış oldu. Raymond'un geldiği gün (3 Haziran 1097) bir Türk birliği kaleden çıkış hareketi yapmasına rağmen Haçlılar tarafından geri püskürtüldü.[6] Duvarları yıkmak için her gün bir mancınık icat ediliyordu. Prenslerden biri sapan ve mancınıkları idare ediyor, diğeri engelleri kırmak ve delmek için demir balyozlar (külünk) imal ettiriyordu. Fakat Müslümanların askerî yeteneği Haçlılara fırsat vermiyordu. Kapılar yuvaları içinde kayan, demir kollarla özenle kapanmıştı ve çeşitli makinelerle donatılmış duvarlardan atılan iri taş parçaları Haçlı askerlerini eziyor ya da duvara fazla yaklaşanları demir çengellerle kaldırdıktan sonra öldürerek ya da sakat bırakarak aşağı düşürüyordu.[7] Ölülerin başları bir veya diğer taraftan ötekine karşı mermi hizmetini görüyor ve her ne zaman Müslümanlar bir çıkış hareketi yapsalar, ölülerin başları kesilerek İstanbul İmparatoru'na kanlı bir ganimet gibi götürülüyordu. Buna mükafat olarak İmparator Aleksios da Haçlılara yiyecek, silah, cephane ve elbise gönderiyordu. İznik'i ele geçireceklerini kesinlikle zihinlerine koymuş olan ordu komutanları, bu kadar önemli bir yeri düşman elinde bırakmamak için, kuşatmayı artırdılar. Haçlı kontlarından Henri de Hache ile Kont Herman, meşe ağacından "tilki" adında bir makine yaparak, üzerine söğüt, meşe dallarıyla sepet örgüsü yaptılar ve deri kaplayarak örttüler. Yirmi kişi alabilecek kadar olan bu alet, duvarları demir külünklerle kırıp açmak için tamamen yaklaşabilecekti. Ancak bu aleti çektikleri sırada bütün ağaçlar ayrılarak içinde kapalı olan adamları ezdi. Kale duvarları, tuğladan yapılmış olmakla beraber Haçlıların makineleri o kadar düzensizdi ki yalnızca sıva ve çimentoları düşürebiliyorlardı. Bununla beraber saldırıların ısrarla devam etmesi, koçbaşı ve kaplumbağa gibi savaş aletlerinin sayısının artırılması sayesinde duvarlarda bazı yarıklar açabildiler.[8] Türkler siperlerin üzerinde yorulmak bilmez bir gayretle vuruşuyorlar ve Haçlıların üzerine kaynamış reçine (katran ve sakız), zeytinyağı dökmek ve tutuşturulmuş paçavra atmak gibi kuşatma yapanların

[6] Fulcherius; RHC Occ, III, ed. E. Peters, p. 43. Komnena; s. 325-327. Raymond d'Aguiliers; terc. A. C. Krey, p. 103-105. Gesta Francorum; terc. A. C. Krey, p. 101-103.

[7] Fulcherius; RHC Occ, III, ed. E. Peters, p. 43-44. Komnena; s. 325-330. Raymond d'Aguiliers; terc. A. C. Krey, p. 103-105. Gesta Francorum; terc.A. C. Krey, p. 101-103.

[8] Haçlılar bu kuşatmada scrofae (taşınabilir platform), tahta kule, petrarie (mancınık), tormenta (büyük sapan) gibi silahları da kullanmakta idiler (Fulcherius; RHC Occ, III, ed. E. Peters, p. 43-44).

makinelerini yakmaya yarayacak ne varsa, hepsini kullanıyorlardı. Selçuklu Türkleri ile ilk çarpışmayı yöneten Saint Gilles'in ordusu oldu.

Haçlılar İznik'i kuşatmaya başladıklarında I. Kılıç Arslan durumu pek önemsememiş ve bölgeye küçük bir birlik sevk etmekle yetinmişti. Bunun sebebi Sultan'ın Anadolu'nun büyük şehirlerinden biri olan Malatya'yı Ermeni Gabriel'den almaya çalışmasıydı. Kısa bir süre sonra Haçlıların bu defa büyük ve yenilmesi zor bir orduyla geldiğini haber alan Sultan, Emir Buldacı, Emir Karaca (Harran Emiri)'nın[9] askerî desteği ve diğer Türk beylerinin asker yardımını aldıktan sonra yaklaşık bir aylık bir yürüyüş ile uzun bir yol kat ederek İznik'e geldi.[10] Haçlılar, Kılıç Arslan'ın Anadolu'daki faaliyetlerini bilmediklerinden İznik kuşatması başladıktan sonra Sultan'ın güneydeki dağlık alandan çıkarak gelmesini bir savaş taktiği olarak anladılar. Öyle ki onlara göre Sultan büyük bir savaşçılık zekâsıyla, kale içine kapanmaktansa düşmanlarla şehir dışında karşılaşmanın daha etkili olacağını planlamıştı. Kılıç Arslan yanındaki 50.000 kişilik Türkmen askeri ile birlikte birkaç defa saldırıda bulunmuşsa da Haçlı saflarını yarmayı başaramadı ve Uludağ (Olimpus)'ın büyük geçit yolu üzerinde güneye doğru çekildi. Gölün güney yönündeki boğazlarda (Yenişehir'de) pusuda bulunan Kılıç Arslan, Haçlılar tarafından işgal edilmiş olan İznik'in civarını kurtarmak düşüncesiyle, Raymond de Saint Gilles'in birliklerine yüklendi; ancak yine püskürtüldü. Haçlılar çarpışmalarda ellerine geçen Müslümanların başlarını keserek mancınıkları aracılığıyla şehrin içine attılar. Şehir üç taraftan kuşatılmıştı. Şehre hiçbir yiyecek veya cephane girmemesi için, Haçlılar gece gündüz gözetleme yapıyorlardı. Türkler batı tarafta İznik Gölü (Ascanius)'nün suları şehrin duvarlarına değdiğinden, dışarıyla kolay bağlantı kurabilmekteydi. Haçlılarda ise ne kayık ne gemi hiçbir şey olmadığından, kıtlık sebebiyle şehri düşürme gücüne sahip değildiler. Hatta Kılıç Arslan, bizzat göl yolundan çıkarak hanımını ve oğlunu görmeye gitmekte ve onları Haçlılara karşı kuşatma altındakilerin karşı koyma ve cesaretini sürdürmeleri için orada bırakmaktaydı.

Haçlılar, şehrin gemiler aracılığıyla devamlı olarak yiyecek desteği aldığını görerek bu yolu kapatmadıkça hiçbir zaman ele geçirmede başarılı olamayacaklarını sonunda anladılar. Bunun üzerine İmparator'a başvurarak at ve insanla çekilir kızaklar üzerinde, Kibotos'tan yedi mil (yaklaşık 11,2 km) mesafedeki İznik Gölü'ne taşınmak üzere kayıklar verilmesini istediler. Tekneler yüz savaşçı alacak kadar büyüktü. Bu girişim bir gece içinde tamamlandı. Gemi götürme işini yapanların Gemlik-İznik paralelinde uzanan tepelerin arasındaki vadide akan Göldere Çayı (Ascanius)'nı izlemiş olmaları

[9] Bu Harran Emiri Karaca'dan başka bir de Humus Hâkimi Karaca El-Cenahî bulunmaktadır ki 1102-1111 yılları arasında Humus'ta emirlik yapmıştır. Buradaki Emir Karaca kuvvetle muhtemel olarak Melikşah'ın memluğu olup 1104'te ölen Harran Emiri Karaca'dır (El-Azımî; s. 33).

[10] Willermus Tyrensis (II. Kitap); RHC Occ. IV, s. 128. Fulcherius; RHC Occ, III, ed. E. Peters, p. 45-46.

da muhtemeldir. Anna'nın kayıtları bu yöndedir.[11] Ancak Fulcherius Carnotensis karadan gemi yürütme işinin ipler ve zincirler ile Kibotos'tan uzanan Drakon suyu boyunca yapıldığını söylemektedir.[12]

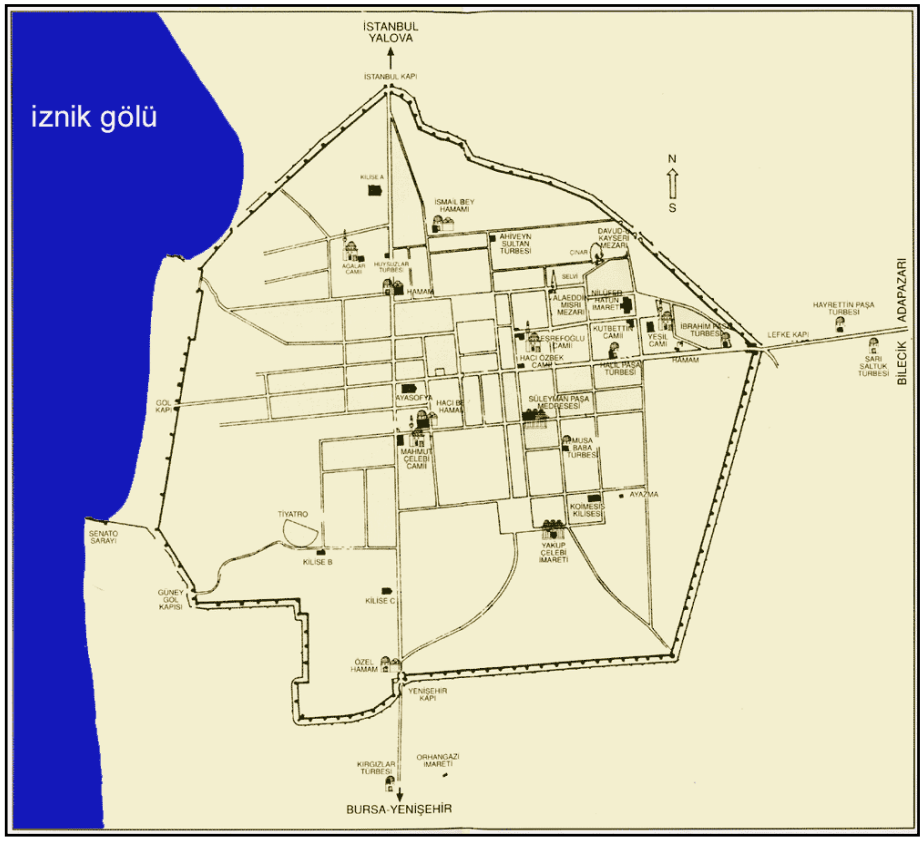

İznik Şehir Surları ve Giriş Kapıları

Bu tarzda karadan gemi yürütme tarihte bir ilk olmayıp, daha önce ve daha sonra örnekleri bulunmaktadır. Örneğin, İtalya'nın güneyinde bir liman şehri olan Taranto (Tarente) kuşatmasında, kalenin içinde ve her taraftan Annibal (Hannibal)'ın ordusuyla sıkıştırılmış olan Romalılar deniz tarafı serbest kaldığından, bu sayede Kartacalıların epey ilerlemiş olan harekâtını bozmak için Metapontum'dan[13] yeterli ölçüde yardım almışlardı. Annibal kale ile deniz arasındaki bütün ilişkiyi kesmek için, gemileri sürükleme işini yapan makineler yaptı ve onları şehrin ortasından geçirerek limandan açık denize

[11] İznik Gölü'nün suları Askanius Çayı adıyla bilinen akarsu ile Gemlik'ten denize ulaşmaktaydı. İznik Gölü'nün denize en uygun ve en yakın güzergâhı bu hattır.

[12] Fulcherius; RHC Occ, III, ed. E. Peters, p. 43-44. Komnena; s. 325-330. Raymond d'Aguiliers; terc. A. C. Krey, p. 103-105. Gesta Francorum; terc. A. C. Krey, p. 101-103.

[13] İtalya'da Taranto Körfezi'nde Bradano Irmağı'nın denize ulaştığı yerde bir liman şehridir. Şimdiki adı da Metaponto'dur (Titus Livius; Ab Urbe Contida (Roma Tarihi), I-II-III, Çev. Sabahat Şenbark, İstanbul, 1992).

ulaştırdı. Mithridat (Mithredates) ile Roma generali Lucullus arasındaki savaşta, kuşatma altında olan Kyzikos (Kapıdağ) Yarımadası'nın güney kısmında bir eski kenti, kurtarmak için gelerek Manyas Gölü (Dascylitis) üzerindeki büyük bir kayığı, araba üzerinde Marmara Denizi'ne kadar taşıtmış ve bindirdiği askerleri şehre sokmuştu. Daha sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'un kuşatmasında Osmanlılar, girişi zincirlerle kapalı limanı ele geçirmek isteyerek, savaş için donanımlı kayıkları İstanbul Boğazı'nın, bugün Rumeli Hisarı denilen noktasından arabalar üzerinde Haliç'in yukarılarına geçirdiler.[14]

Doğu Roma İmparatoru'nun şahsına ait Haçlılara yardıma gönderdiği bu küçük kayıklardan oluşan donanmaya tam teçhizatlı askerler bindirilerek, Haçlı tarihçilerinin "Tatin" adını verdikleri Aleksios'un adamı kaptan Manuel Butumites'in emri altında, borazancılar, davulcular ve flamalarla büyük bir askerî güç süsü verildi. Müslümanlar, kalenin göl tarafından da çevrildiğini görünce cesaretleri zayıflamaya başladı. Güney tarafı, yani Toulouse Kontu Raymond'un kumanda ettiği Yeni Şehir kapısı, Anna Komnen'in "Sultanicon" adını verdiği sarayın bulunduğu ve Sultan I. Kılıç Arslan'ın hanımıyla kızkardeşinin kaldığı burç tarafı "diz çöken burcu (Gonatas)" adıyla bilinmekteydi.[15] Haçlıların bütün gayreti hep bu noktaya yöneltildi ve makinelerin en kuvvetlileri o kuleyi kırarak devirmek için buraya yaklaştırıldı. Kol kuvveti ile sürüklenir çok sağlam bir yıkma makinesi ya da külünk ile duvarda iki kişi girebilecek kadar büyük bir delik açtılar. Gece verilen bir ara sırasında, Türklerin yıkılan bu yeri tamir ettiklerini ümitsizce gördüler. İmparator Haçlıların İznik'i yardım olmadan alamayacaklarını görünce, Türklerin de kendisine teslim etme niyetlerini öğrenince kaledeki Türk komutanları ile gizlice anlaştı. Ancak bu anlaşma Haçlılara bildirilmediği için Haçlılar ile Doğu Roma'nın kara askeri olarak gönderdiği Türk asıllı komutan Tatikios (Megas Primikerios Tutak) ve Tzitas (Tutuş)'ın emrindeki birlikler surlara bir kere daha saldırdılar. Bu sırada Aleksios'un gönderdiği Türkopoller (Doğu Roma'ta asker olarak hizmet yapan Peçenek, Uz ve Kuman Türkleri) göl tarafındaki kapılardan kaledeki Türklerce içeri kabul edildiler. Haçlılar Butumites'in emriyle İznik burçlarındaki Doğu Roma bayraklarını görünce çok kızdılar. Ancak bu oldubittiyi kabul etmek zorunda kaldılar. Butumites, kaledeki Sultan'ın eşi (Çaka Bey'in kızı) ve kızkardeşi ile kaledeki Türkmenleri gruplar hâlinde küçük gemilerle Rodomeros ve Monastras adlı komutanların emrinde Aleksios'un yanına, Pelekanon (Gebze)'a, gönderdi. Aleksios Sultan'ın eşine ve diğer Türklere söz verdiği gibi iyi davrandı.[16] Böylece Haçlılar şehri yağma edemediler ve Doğu

[14] Charles Texier; I, s. 160. Hammer; Histoire des Ottomans, II. Haliç'in ağzını kapatan meşhur zincir günümüzde İstanbul Harbiye Askerî Müzesinde bulunmaktadır.

[15] Bu burç içerisinde bir saray bulunmaktaydı ve daha önceki Doğu Roma imparatorları tarafından yaptırılmış ve Jüstinien tarafından tamir ettirilmişti. Doğu Roma İmparatoru Basileus Vulgaroktonos (Vasil Bulgarkıran 976-1025)'un komutanı Manuel Komnenos'un İznik'te savunma yaptığı sırada, isyancı Skleros'un saldırıları sonucunda bu burç yıkılmıştı. Bu tarihten itibaren güney kulesine bu tabir kullanılmıştır. Bk. Komnena; s. 326.

[16] Komnena; s. 328-330.

Roma'nın verdiği hediyelerle yetindiler. Hatta Haçlıların şehre küçük gruplar hâlinde girmelerine müsaade olundu. İznik Hristiyanlar için manevi değeri olan bir şehir olup, Bitinya yöresinin en önemli merkeziydi. Hellen dilinde "Zafer Ülkesi" demek olan Nikaia adıyla anılan bu şehir Büyük İskender'in komutanlarından Philippos'un oğlu Antigonos tarafından kurulduğu için bir süre onun adını taşıdı. Daha sonra buranın hâkimi Antipatros'un kızı Nikaia'nın adını alan şehir Selçuklulardan itibaren "İznik" adıyla anılmıştır.[17] Sonuçta İznik'in düşmesi Haçlıları daha da heyecanlandırdı. Bir an önce sefere devam ederek Kudüs'ü almak istemekteydiler.

Eskişehir (Dorylaion) Savaşı (1 Temmuz 1097)

İznik'in işgalinden (19 Haziran 1097) bir hafta sonra, 27 Haziran 1097'de Haçlılar İznik'ten hareketle Osmaneli (Lefke) istikametinde Sakarya Irmağı Vadisi'nden güneybatıya dönerek Eskişehir[18] Ovası (Dorilaeum=Şarhöyük)'na doğru yola koyuldular. Bu sırada Sultan I. Kılıç Arslan, Danişmendli Gümüştekin Ahmet Gazi, Kayseri Selçuklu Bey'i Hasan (Assan),[19] Emir Karaca (Amircaradigum, Büyük Selçuklu Harran Emiri), Emir Atsız (Miriatos) ve ulaşabildiği diğer Türkmen beylerinden yardım istemişti.[20] Kılıç Arslan, Porsuk Çayı (Thymbrys) kıyısından ilerleyerek, Eskişehir'in kuzeybatısında Sarısu Ovası (Bathys) mevkisindeki bataklık alanda (Gorgone Vadisi) Haçlı ordusunun önden giden koluna saldırmış; ancak arkadan gelen Haçlı kuvvetlerinin zamanında yetişmesi üzerine geri çekilmek zorunda kalmıştır.[21] Le Puy Piskoposu Ademar (Adhemar)'ın Türk birliklerine arkadan saldırması üzerine Türkler hızla geri dönmüşler, Haçlılar sultanın bıraktığı ganimetleri almışlar ve Türkleri takibe koyulmuşlardır. Haçlıları yenilgiden kurtaran en önemli faktör şövalyelerin Türk kuvvetlerinin ok ve kılıç gibi ustalıkla kullandıkları silahlara karşı bir tank gibi ilerleyebilmeleriydi. Türkler bu tarz zırhlara bürünmüş insanlarla ilk defa karşılaşıyorlardı. Türkmen geleneğinde fazla zırh giymek korkaklığın bir

[17] Bilge Umar; Türkiye'deki Tarihsel Adlar, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 602.

[18] Türkler Eskişehir'i almadan önce burasının adı Dorilaeum idi. Türk fatihler burayı aldıktan sonra eski şehir kalıntılarından dolayı buraya "Eskişehir" adını vermişlerdir.

[19] Hasan Bey daha sonra Kayseri'de Hasan Dağ eteklerinde Haçlılara karşı yaptığı savaşlarla bilinir. Kapadokya Hâkimi Hasan ile Kayseri'de Turasan, Niğde'de Hasan Bey olarak andıkları Hasan aynı şahsiyettir. Hasan Bey'i Doğu Roma'nın ve Haçlı tarihçilerinin ismen belirtmesi onun Süleymanşah'ın naib-i saltanatı Ebu'l-Kasım'ın kardeşi Ebu'l-Gazi Hasan olabileceği fikrini güçlendirmektedir. Haçlılar geldiği sırada Kılıç Arslan'a bağlı Kapadokya beyi idi.

[20] RHC Occ. III; Fulcherius, XI, s. 372. Fulcherius "Miriatos" adlı bir Türk beyinin de Kılıç Arslan'ın yanında olduğunu belirtmektedir. Bu isim "Emir Atsız" ismini çağrıştırmaktadır. Fulcherius'un "Amircaradigum" diye adlandırdığı kişi ise 1104'te ölen Melikşah'ın memluklerinden Harran Emiri "Emir Karaca" olsa gerektir. Bu isimler bize Kılıç Arslan'ın Suriye Selçuklu beylerinden yardım aldığını göstermektedir (İbnü'l-Esîr, X, s. 303). E. Hallam; p. 74. Charles Texier; II, s. 332-333. Oldenbourg; p. 90-92.

[21] RHC Occ. III; Fulcherius, XI, ed. E. Peters, p. 45-46 (Fulcherius iki gün boyunca Türklerin saldırısına maruz kaldıklarını ve gerideki birliklerin yetişmemesi durumunda Haçlıların hepsinin öldürüleceğini belirtmektedir. Buradan da anlaşıldığı gibi geriden gelen Haçlılar Türkleri caydıran güç olmuştur).

göstergesi olarak görülür, er meydanına yalın kılıç çıkılırdı. Kadim Türk savaş taktiklerinde çabuk hareket etmek için hafif donanımlı askerler tercih edilmekteydi. Kanaatimizce, şövalye unsurunun dayanıklılığı ve arkadan gelen diğer Haçlı şövalye kuvvetlerinin de yetişmesiyle Türkler fazla kayıp vermemek için geri çekilmişlerdir. Şövalyelere rağmen eğer arkadan gelen kuvvetler ile öndeki Haçlılar birleşememiş olsalardı, Haçlılar Dorilyum (Şarhöyük)'da büyük bir mağlubiyet alacaklardı ve Eskişehir Ovası Haçlıların son istirahatgâhı olacaktı. Bunlara ek olarak bu savaşta cesurca çarpışan Türkler için anonim Haçlı kroniğinin sarf ettiği "Türkler Franklarla kendilerinden başka hiç kimsenin şövalye diye çağrılmak hakkına sahip olmadığını söylüyorlar. Hiç kimsenin karşı çıkmaya cesaret edemeyeceği bir gerçeği açıklamama izin verin, Türkler Hristiyanlığın teslisini kabul etselerdi, hiç kimse onlardan daha güçlü, cesaretli ve savaşta yetenekli olamazdı." şeklindeki sözleri aktarmaya değer bir önem taşımaktadır.[22]

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan, Danişmend Melik Gazi ve Hasan Bey vur kaç (gerilla ya da çete savaşı) taktiğini Dorilyum (Şarhöyük=Gorgone) savaşında ve Ereğli (Heraklia)'ye kadar devam eden yol boyunca uygulamış ve bunda da oldukça başarılı olmuştur. Çünkü Haçlılar sürekli saldırı tehdidi altında su ve yiyecek sıkıntısı çekerek, kayıplar verdiler. Fulcherius Haçlıların Türkler karşısında düştüğü durumu şu şekilde ifade etmektedir: "Doğrusu biz hiçbir yöne dönemeyecek şekilde bir ağıldaki koyunlar gibi birbirine sokulmuş, ürpermiş, korkmuş ve her bir taraftan düşmanla çevrilmiştik." Selçuklu Sultanı'nın etkili baskın ve hızla geri çekilme şeklinde uyguladığı taktikler Haçlıları bıktırmış ve korkutmuş görünmektedir. Ancak zamanla bu taktiğin tuzağına düşmemeyi de öğrenmiş olacaklar ki tedbirli davranarak ilerlemeye başladılar. Dorilyum'dan itibaren birleşmiş olarak topluca sıkı diziler hâlinde ilerlemeye başlayan Haçlılar, Kılıç Arslan'ın tarlalardaki ürünleri yakması, kuyuları doldurması ve köyleri boşaltması sonucunda çok sıkıntı çektiler. Kadınlardan ve diğer Haçlılardan bir kısmı susuzluk yüzünden öldü. Atları ölen şövalyeler ve yiyecek sıkıntısı çekmekten korkan Haçlılar iğdiş edilmiş koyun, dişi keçi, domuz ve köpeklere eşyalarını yüklemek zorunda kaldılar. Zırhlı şövalyeler yürümekte zorlandıkları için öküzlere binmekteydiler.[23]

---

[22] L. Brehnier; Histoire Anonyme de la Premiere Croisade, Paris, Champion, 1924, terc. D. Gürel, Tarih ve Toplum Dergisi, C 3, 1985, s. 388-389.

[23] RHC Occ. III; Fulcerius, XII-XIII, ed. E. Peters, p. 47-49. Haçlılar arasında dil birliği de yoktu. Bu yüzden Türkler gibi yek vücut bir kuvvet değillerdi. Bu yüzden aralarında birçok konuda anlaşma sıkıntısı çekiyorlardı. Franklar, Flamenkler, Fracianlar, Gauller (Fransızlar), Allobroglar, Lotharingianlar, Alemanniler (Almanlar), Bavyeralılar, Normandiyalı Normanlar, İtalyalı Normanlar, Anglo-Sakson İngilizler, İskoçlar, Akuitanialılar (Güney Batı Fransa Halkı), İtalyanlar, Dacianlar (Romenler Balkanlar'da katılmışlardı), Apulyanlar (Güneydoğu İtalya kıyısında Apuliali Şövalye ve Tüccarlar), İberyalılar (İspanya), Britonlar (İngilizler), Grekler (Yunanlılar ve Doğu Romalılar), Ermeniler ve son olarak Türkopoller (Doğu Roma hizmetindeki Hristiyan Türkler veya Balkan Türkleri) bu seferin iştirakçileri idiler.

Haçlılar zor şartlar altında 3 Temmuzda Eskişehir'den hareketle, güneydoğu istikametinde ilerleyerek,[24] tarihî yoldan Seyitgazi (Nacoleia), Yazılıkaya, Emirdağ (Amirion)'un batısındaki Köroğlu Beli'nden Bolvadin (Polybotos)'e ulaştılar. Haçlılar burada biraz dinlenmek isterken Bolvadin'e 10 km uzaklıktaki Eber (Ebraike) Gölü kıyısında Sultan Kılıç Arslan, Danişmend Gazi ve Hasan Bey'in emri altındaki 80.000 kişilik bir Türkmen kuvveti ile savaşmak zorunda kaldılar. Buraya kadar oldukça sıkıntı içerisinde dinlenmeden ilerleyen Haçlılar yorgun olmalarına rağmen sayılarının çokluğu sayesinde, ayrıca Bohemond ve şövalyelerin gayretleri ile yenilgiden kurtuldular.[25]

Haçlıların ana ordusu kendilerine göre daha güvenli görünen Ermeni kale beylerinin bulunduğu Ereğli-Kayseri-Göksün-Maraş istikametinde yola çıkarken, Bohemond'un yeğeni Tancred de Hauteville ve Godefroi'nin kardeşi Baudouin de Boulogne Çukurova (Kilikya)'ya gitmek üzere ana ordudan ayrıldılar.

Kuzeyden giden ana Haçlı ordusu Niğde (Tyana) önlerinde Hasan Bey'in taarruzuna uğradı. Haçlılara karşı çetin bir savaş yapan Hasan Bey tüm çabalarına rağmen onları durduramayarak bugün Hasan Dağı adıyla bilinen dağın güney eteklerinde şehit düştü (5 Eylül 1097). Niğde üzerinden Yeşilhisar, İncesu yoluyla Kayseri'ye varan Haçlılar şehrin Türkler tarafından tamamen terk edildiğini gördüler (20-25 Eylül 1097). İznik'ten itibaren Ermeni beyleri ile irtibat hâlinde olan Haçlılar Ladik, Konya, Ereğli'de Ermenilerin erzak yardımı ile desteklendiler. Kayseri'de de benzer bir yardım elde ettiler. Eylül 1097 sonunda Kayseri'den güneye doğru hareket eden ana Haçlı kuvvetleri Talas-Köstere (Tomarza) yoluyla Zamantı (Samantı) Suyu'nu takip ederek Tufanbeyli'ye bağlı Komana (Şar köyü, Coxon)'ya geldiler.[26] Buradaki Ermenileri kuşatmakta olan Danişmendli Türkleri Haçlıların gelişi üzerine bölgeden çekildiler. Haçlılar buradan Göksun yoluyla giderek ekim ayı

---

[24] 3 Temmuz 1097'de yola koyulan Haçlılar, yaz sıcağında Kulu-Cihanbeyli-Tuz Gölü yolunu tercih etmeyerek -ki gidecekleri güneydoğu güzergâhı Tatikios tarafından belirlenmiştir- en kısa yoldan Konya (Ikonium)'ya yöneldiler. Komnena; s. 332-333.

[25] Türkmen kuvvetleri Sultandağı ilçesinin batısında Çobanlar Kasabası yakınlarında Haçlılara tekrar bir saldırıda bulunmalarına rağmen geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bazı tarihî coğrafyacılara göre Çabanlar kasabası Augustopolis çarpışmasının yapıldığı yerdir. Ancak bu konuda kesin bir fikir beyan eden muasır tarihçi yoktur. Anna Komnena'da geçen "Augustopolis" Seyhan ve Ceyhan'ın kolları arasındaki "Augusta" şehri olabilir (bk. Komnena; s. 333). Ereğli (Heraklia) için imparatorun şehri anlamında "Augustopolis" adının muasır yazarlarca kullanılmış olabileceği ihtimalini de göz ardı etmemek gerekmektedir.

[26] Komana (Placentia) şehri müstahkem bir kaleye sahip olması, Toros Dağları üzerinde geçit noktası bulunmasından ve Ermeni sakinlerinden dolayı Haçlılar açısından güvenli bir şehir idi. Ereğli-Kayseri-Göksun arasında Ermeni Simeon Haçlılara birçok kapı açarak, mihmandarlık yapmış, yol göstermiştir. Bunlar arasında Saimbeyli (Haçin) de bulunmaktaydı. Danişmendnâme'de geçen ve Sisiyye diye adlandırılan Komana (Gömenek) ile Toroslar üzerindeki Komana karıştırılmamalıdır. Danişmendnâme'ye göre, Tokat yöresindeki Komana (Gömenek) halkı münafık olup, kılıç korkusundan ehl-i İslam olmuşlardı. Gömenek hâkimi Hasan Bey bura halkını uslandırmak için Melik Gazi ile nice kılıç sallamıştı (Danişmendnâme, Yay: Necati Demir, Niksar, 1999, s. 183).

ortasında (13 Ekim 1097) Maraş'a[27] girdiler. Burada üç gün dinlendikten sonra kuvvetle Aksu Vadisi'nden güneye doğru yola koyulan ana Haçlı ordusu Kömürler-İslahiye-Hassa-Kırıkhan yoluyla Antakya'ya ulaşmış olmalıdır (20 Ekim 1097). Anna'nın "Hızlı Yol" dediği güzergâh bu yol olsa gerektir.[28] Çünkü Haçlılar Toros ve Amanos Dağları'ndaki Ermenilerden yardım alarak ilerlemekte idiler. Güneyden gelen Asi Nehri Vadisi hem bataklık alanlar ve hem de yolun uzaklığı bakımından "hızlı yol" tanımına uymamaktadır. Haçlıların Antakya önünde toplandıkları mekân dikkate alındığında da güneyden kuzeye doğru akan ve Antakya'yı dolaşarak Süveydiye (Samandağ, Simeon)'ye ulaşan Asi (Orontes) Nehri'ni takip etmeleri mantıklı görünmemektedir. Ayrıca Doğu Roma İmparatoru'nun arkadaşı büyük komutan Tatikios'un rehberliğindeki Haçlıların belirttiğimiz Maraş-Antakya yolunu bilinçli olarak takip ettikleri anlaşılmaktadır.[29]

Tankred, Kilikya (Kuwa-ila-ka)'ya[30] ulaşma konusunda acele ederek, ordunun asıl birliklerinden ayrılmak suretiyle Ereğli'den Ulukışla yoluyla Pozantı'dan Gülek (Külek) Geçidi'nden geçerek[31] Kilikya'ya girdi ve Yenice'den sağa dönerek Tarsus Kalesi'ni kısa bir kuşatmadan sonra Türklerden aldı. Baudouin de Boulogne, Baudouin de Toul ve Pierre de Stenay ise Niğde (Tyana)'nin güneyinden Pozantı'ya gelerek Gülek Boğazı'ndan geçmek suretiyle Tankred'in ardından Tarsus Kalesi önüne geldiler. Aralarında Tarsus hâkimiyeti konusunda bir süre çekişen iki Haçlı reisi sonunda Türkmenlerin de rızasının da sağlanması ile Bodven'e geçti.[32] Tankred Tarsus'u istemeden Bodven'in kuvvetine bırakarak Adana (Athenai, Danuna)'ya ve Misis (Mamistra veya Yakapınar)'ya yürüyerek, buraları

---

[27] Doğu Romalı vakanüvisler Maraş'a "Germanicia", Ermeniler "Germanig" Haçlı kronikleri ise "Mares" demektedir (Edouard Dulaurier; Mateos, CLXVI, s. 204).

[28] Komnena; s. 333.

[29] Komnena'da Rum ve Haçlı ordusunun Antakya önüne birlikte gittikleri açık bir şekilde belirtilmektedir (Komnena; s. 333). Asi Nehri Vadisi'ne girebilmeleri için Haçlıların İslahiye'den Kilis (Killia, El-Kilis)'e gitmeleri, oradan da Reyhanlı (Reyhaniyye) üzerinden Antakya önlerine gelmeleri gerekmekte idi.

[30] Gülek Boğazı'na atfen "Kutlu geçit yerinin ülkesi" anlamında Çukurova'ya verilen isimdir.

[31] Anonim Haçlı kroniği Haçlıların Gülek'ten geçerken birçok kayıp verdiğini şu şekilde anlatmaktadır: "Şeytânî bir dağa girdik. Yol öylesine dik ve dardı ki dağa uzanan patikada kimse kimseyi geçmeye cesaret edemiyordu. Orada atlarımız yarlardan uçtu, arka arkaya bağlı yük atlarından biri uçunca diğerlerini de sürükledi. Şövalyelerimiz her bakımdan hayal kırıklığı içinde idiler. Kendilerini ve silahlarını ne yapacaklarını düşünerek, kederle göğüslerini dövdüler. Kalkanlarını ve miğferleriyle birlikte en iyi zırhlı giysilerini üç beş paraya sattılar, ya da bedavaya verdiler. Satmayı başaramayanlar da zırhlarını da atarak yalınkılıç yürüdüler." L. Brehnier; Histoire Anonyme de la Premiere Croisade, Paris, Champion, 1924, terc. D. Gürel, Tarih ve Toplum Dergisi, C 3, 1985, s. 389-390.

[32] RHC; Occ. III, Fulceherius Carnotensis; s. 375. Bu sırada ana ordudan Tankred'e takviye olarak gönderilen 300 kadar Norman'ın Baudouin tarafından Tarsus Kalesi'ne alınmaması ve dışarıda geceledikleri sırada bu Normanların Türk akıncıları tarafından kılıçtan geçirilmeleri üzerine Baudouin'in liderliği tehlikeye düştü. Ancak Flaman, Danmimarka korsanlarından oluşan bir geminin Guynemer de Boulogne komutasında Tarsus Suyu'ndan yukarı doğru çıkarak Baudouin'e katılması onu düştüğü bu zor durumdan kurtardı. Guynemer'i Tarsus'ta bırakan Baudouin Adana'ya gitti.

yağmaladı. Bu yerler Haçlıların gelişinden hemen önce Türkmenler tarafından boşaltılmıştı. Baudouin'in adamlarından Şövalye Welf ve Ermeni Hetum'un oğlu Oşin Tankred Adana'ya geldiğinde şehirde Şövalye'nin adamlarıyla Ermenileri buldu. Ancak Adana ve Misis'te Türklerle Haçlılar arasında işgaller yüzünden savaşlar oldu. Bu olaylar sırasında Misis ve Yumurtalık (Ayas)'taki Ermenilerin de Haçlılarla birlikte hareket ettikleri anlaşılmaktadır.[33] Birçok Haçlı gerek savaş sırasında gerekse Çukurova'nın sıcağı ve sivrisineklerine dayanamayarak Adana şehrinde öldüler ve silahlarıyla beraber gömüldüler.[34] Tankred Adana ve Misis'i Türklerden almış olmasına rağmen Baudouin sebebiyle rahat hareket edemiyordu. Nitekim Ekim 1097 başlarında Misis'i işgal eden Tankred ile Baudouin'in kuvvetleri arasındaki anlaşmazlıklar silahlı çarpışma noktasına gelmişti. Tankred'in enişteşi Richard'ın emrindeki Normanlar Baudouin'in askerlerine saldırmalarına rağmen geri püskürtüldüler.[35] Bu sırada Baudouin, Godefroi de Bouillon'dan ana Haçlı ordusuyla birlikte giden karısı Godvere ve çocuklarının hasta oldukları haberini almıştı. Tankred ile barışarak Yılan Kale,[36] Ceyhan, Toprakkale (Osmaniye'nin 10 km kuzeyi), Cebel-i Bereket (Osmaniye), Haruniye (Düziçi), Nurdağ (Kızıldağ, Gâvurdağı, Amanos), Yenicekale yolundan Maraş'a gitti.

Çukurova'da kalan Tankred ise Misis'te kuvvet bırakarak, Payas (Baiai, Dörtyol)'dan, İssos Körfezi'ni (İskenderun Körfezi) dolaşmak suretiyle İskenderun (Alexandria)'a, oradan da Belen (Belek) Geçidi'ni aşarak Serinyol (Bedirge) üzerinden Antakya (Anthiochia)'ya ulaştı (21 Ekim 1097).[37]

---

[33] Bodven'in Çukurova'ya gitmesinde ana faktörlerden birisi bu yerlerdeki Ermeni tacirlerinin de etkisi olduğu muhakkaktır. Bu Ermeniler başta Ermeni Bagrat (Ravendan Kalesi'nin Ermeni Sergerdesi) ve kardeşi Gogh (Eşkıya, Hırsız) Vasil idi. Haçin ve Feke yöresinde kaleleri bulunan Ermeni beyi Rupen'in oğlu Konstantin de Haçlıların gelişine çok sevinmişti. Katolikos Bazil, Kogh Vasil ve Rupen oğlu Konstantin Çukurova'nın kuzeydoğu dağlarındaki kalelerin sahibi olarak Haçlılara erzak ve hayvan temin etmekteydi. Öte yandan Haçlılar Çukurova'ya geldiğinde bölge Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk'a tabi Türklerin elinde adaletli bir şekilde yönetilmekte idi.

[34] Haçlılar ölülerini miğfer ve zırhlarıyla beraber alelacele Adana'da bir kilisenin yanına gömdüler. Onları "martyr (şehit)" kabul ettiler. Bu türden olaylar, Haçlıların seferlerinde karşılaştıkları felaketlerin sonu değildi. Anlaşılan o ki Çukurova yolunu tercih eden Haçlılar ana orduya göre daha çok zahmet çekmişlerdir.

[35] Runciman; I, s. 154.

[36] Baudouin'in Ceyhan'dan önce Sis (Kozan) ve Anavarza (Anazarba, Yeniköy Kalesi)'ne uğradığını söyleyen araştırmacılar da bulunmaktadır. Ancak bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün görünmemekle birlikte şunu söyleyebiliriz: "Anazarba, Sis Kaleleri'nin Ermeni derebeyleri Rupen oğlu Konstantin ve Kogh Vasil, Haçlı lideri Baudouin'i sıcak karşılayıp, kalelerine çağırmışlar; ancak o Doğu'dan aldığı üzüntülü haber üzerine ve yanındaki Ermeni Bagrat'ın ısrarlarıyla hızlıca hareket ederek Maraş'a gitmiştir."

[37] Anna Komnena'nın hızlı yol olarak tabir ettiği yol bu yol değil idi. Çünkü Doğu Roma askeri yolu ana Haçlı ordusunun Komutan Tatikios rehberliğinde ilerlediği Kayseri-Maraş yolu idi (Komnena; s. 333. Kenneth M. Setton; dir. A History of the Crusades, Madison, The University of Wisconsin Press, 1969 (1955), vol.1, pp. 292-304. H. Hagemmeyer; "Chronologie de la première croisade", Revue de l'Orient Latin, VI-VIII (1898-1901) et Jean Flori, "Un problème de

Haçlılar Antakya'yı alıp Kudüs'e doğru yola çıkmışken küçüklü büyüklü Haçlı orduları batıdan gelmeye devam etmekteydi. Bunlardan biri Danimarka kralının oğlu Sven (Suenon) kumandasındaki ordu olup, Tankred'in gittiği yolu izleyerek 1099 yılı yazına doğru İstanbul'a ve oradan Anadolu içlerine geldi. 15.000 kişilik kuvveti olan bu ordu Birinci Haçlı Kuvvetlerinin gittiği güzergâhı takip ederek Akşehir (Philomelion) ve Ilgın (Terma) şehirleri arasındaki Argıthanı dolaylarına geldiler. Burada Kılıç Arslan'ın saldırısına uğrayarak son askere kadar yok edildiler (Temmuz 1099).

Türkiye Selçukluları ve 1101 Yılı Haçlı Seferleri

Anadolu'da Türk-Haçlı Mücadelesi devam ederken İznik, Kapadokya, Antakya, Urfa ve Kudüs'ün Haçlıların eline geçtiği haberi Avrupa'da Papalık ve prenslere ulaşmış, Haçlılık kampanyasının başarılı olduğu düşüncesi oluşmuştu. Papa II. Urban'ın Kudüs'ün ele geçirilmesi ile ilgili haberi alamadan 29 Temmuz 1099'da ölmesi üzerine yerine Papa olan II. Pascalis (1099-1118) yeni Haçlı orduları oluşturulması için 1099'un son aylarından itibaren faaliyete başladı. Bütün piskoposlardan Haçlı vaazı yapmalarını istedi. 1100 yılı içerisinde Anse, Valencia, Limoges ve Poitiers (Puvatya)'te topladığı sinodlarla Urban'ın çağrısını yineleyen Pascalis sonunda amacına ulaştı. Böylece hazırlanan orduların temel amaçlarından biri de doğudaki Haçlıların sayısının artırılması amacıyla gönderilmeleri idi.

İlk orduda Fransızlar, Lombardlar ve Almanlar bulunmaktaydı. Ordunun komutanlığına geçen İstanbul'daki Raymond Doğu Roma'nın verdiği rehber komutan Tzitas ve ücretli askerleriyle birlikte[38] İzmit'ten Dorilyum yönünde harekete başladı. Ancak Tzitas'ın tavsiyelerine Raymond'un ve Etienne'in eski yoldan gitme tekliflerine sıcak bakmayan Lombardlar, Antakya Prensi Bohemond'un Danişmendli Beyi tarafından 1100 Ağustosunda esir alındığını duymuşlar ve onu kurtarmak için Kuzey Anadolu yolundan gitmekte ısrar etmekteydiler. Aleksios kuzey yolunun Türklerle dolu olduğunu ve oradan gidildiği takdirde sonucun kötü olacağını görebilmekteydi. Bu yıllarda Anadolu'da Türklerin en yoğun olarak yaşadıkları yerler Orta Anadolu'nun kuzey tarafları idi. Tzitas ve Raymond'a rağmen Biandrate Kontu Albert ve Milano Başpiskoposu Anselm Lombardların fikrini desteklemekte idiler. İzmit'ten çıktıktan sonra İznik'in doğusunda Osmaneli (Lefke)'ne geldiler. Buradan "Hacılar Yolu" adıyla bilinen tarihî ticaret yoluna giren Haçlılar, Gölpazarı-Meyitler Geçidi-Atyaylası Geçidi-Nallıhan-Çayırhan-Beypazarı-Ayaş-Ayaşbeli-Yenikent[39] yoluyla

méthodologie. La valeur des nombres chez les chroniqueurs du Moyen Age à propos des effectifs de la première croisade", Moyen Age, 1993, pp. 399-422.

[38] Tzitas ve ücretli askerler Türkopol oldukları bilinmektedir (Komnena; s. 346. RHC; Occ I, III, IV).

[39] Bu yol İpek yolunun Anadolu'daki uzantısı idi. Ankara'dan İtibaren Karakeçili-Kayseri yolu şeklinde ticaret yolu devam etmekteydi. Anadolu'nun ortasından geçen bu ticaret yolunun bir kolu Karakeçili'de güneye doğru ayrılarak Kulu-Cihanbeyli yoluyla Konya'ya ulaşmaktaydı.

Ankara Kalesi'ne gelmişlerdir.[40] Kuzeyin en kısa ve ilerleyişe müsait yolu bu yol idi.[41] Haçlılar yirmi bir gün süren bir yolculuktan sonra I. Kılıç Arslan'ın boşalttığı Ankara Kalesi'ni aldılar. İçeride bulunan az sayıdaki insanı kılıçtan geçirdiler (23 Haziran 1101). Burada iki gün dinlendikten sonra kaleyi daha önceden yapılan vassallık anlaşması gereğince Doğu Roma askerlerine teslim eden Raymond, Kalecik, Kızılırmak (Halys) yoluyla Çankırı'ya doğru gitti[42] (2-5 Temmuz 1101). Haçlılar yolda kendilerini karşılayan Hristiyanları bile öldürmekte, yöre halkına zarar vererek ilerlemekte idiler. Yiyecek sıkıntısı başlarına vurmuş olacak ki Tosya taraflarındaki tarlalarda arpa pişirmişler ve oradan doğuya Osmancık'tan Merzifon'a kadar gitmişlerdir. Kılıç Arslan Haçlı kuvvetlerine bu sırada herhangi bir taarruzda bulunmadı. Herhâlde onları Türk bölgesinin içlerine çekerek tamamen imha planını düşünmekteydi. Ancak Çankırı'dan sonra iyice yorulan Haçlıların artçı birliklerine saldırılar yaptı. Haçlıların bu sıradaki sayısı 200.000 civarında iken Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan, Danişmendli Gümüştekin Ahmet Gazi, Artuklu Belek Gazi, Harran Emiri Karaca[43] ve Büyük Selçuklu Halep Meliki Rıdvan'ın kuvvetlerinden oluşan Türk ordusunun sayısı bunun beşte biri oranında idi. Bu durumda Haçlılar sayı bakımından oldukça fazla idiler. Türkler Merzifon (Marsivan)'a kadar Haçlıları takip ederek, zayiat verdirdiler. Haçlıların öncü kuvvetlerinden 1000 kişi yiyecek ararken Türk kuvvetlerince çalılıkların ateşe verilmesi sonucunda yandılar. Merzifon önlerinde I. Kılıç Arslan, Belek Gazi, Emir Karaca Bey (Emir Caradigum), Rıdvan ve Danişmend Gümüştekin Ahmet Gazi tarafından imha edilen Haçlıların hedefi Niksar (Neocaeseria)'dır.[44]

Birleşik Türk kuvvetleri 2 Ağustos 1101 Cuma günü Merzifon Ovası'nda öğle saatlerinden sonra hücum ettiler. Nara atarak hücuma geçen[45] Türk kuvvetlerine karşı Haçlılar kendilerini savunmak üzere

---

[40] Bu yol I. Haçlı Seferi sonucunda Doğu Roma'nın eline geçmiştir (Runciman; II, 18).

[41] Birinci Haçlı Seferi ordusunun gittiği İznik-Osmaneli-Dorilyum-Bolvadin-Yalvaç-Akşehir yolu Doğu Roma'nın askeri amaçlarla sıkça kullandığı bir güzergâh idi. Nitekim Tzitas da bu sebeple güney yolunu güvenli bulmuş olmalıdır (RHC; Occ. I, s. 28-29. Antiochia Minor; Yalovatz, Yalvaç, RHC I, s. XXX).

[42] Albertus Haçlıların Kızılırmak yoluyla Kastamonu (Constamnes, Castamouni)'ya gittiğini belirtiyorsa da Haçlıların bu kadar mesafeyi bölgedeki Türklerin arasından geçerek gitmeleri için farklı bir güzergâh izlemeleri gerekir. Coğrafya bu durumu açıklamamızda zorluk çıkarmaktadır. Başka yerlerde de belirtiğimiz gibi Haçlı Vakanüvisi yine bir isim karıştırması yapmış olmalıdır (Albertus; s. 566. Ayrıca Michaud; III, s. 214). Orderic Vital'de aynı görüştedir (Collection Des Memoires A'L'Histoire De France; C 29, Op. Cit.104).

[43] Albertus'un "Carageth" adını verdiği "Emir Karaca" Bey ve diğer savaşlarda da görünen bir Türk beyidir (Albertus III; s. 567).

[44] RHC; Occ IV, Albertus III, s. 28-29 arasında bulunan harita ve ayrıca metin içerisinde geçen yer isimleri bize Haçlı vakanüvislerinin yer isimlerinde birçok yanılgı içerisinde olduklarını göstermektedir.

[45] Türkler saldırırken "Tekbir" ve "Salavat" getirirken, Haçlılar "Hurra" demekte idiler. Savaşlar sırasında Haçlıların söylediği bu söz Avrupa Hunlarının naralarına benzemektedir. Avrupa Hunları "Vurha veya Ur ha" demekte idiler. Aynı sözcük Rusçada "Hurra" şeklinde görülür. Öyle anlaşılıyor ki Karadeniz kuzeyinden giden Türklerin İskitlerden itibaren bütün Slav kavimlerini ve

kamplarda siperler kurdular. Bu sırada bütün Anadolu yolu boyunca Haçlı şövalyeleri oldukça yorulmuşlardı. 3 Ağustos günü Alman Konrad ve adamları Merzifon yakınlarındaki boşaltılmış bir kaleye giderek buradan yiyecekleri alıp dönerlerken Türkler tarafından pusuya düşürüldüler ve bunların büyük bir kısmı öldürüldü. Sağ kalabilenler perişan bir şekilde karargâhlarına sığındılar. 3 gün boyunca devam eden Türkler tarafından kuşatılmışlık ve savaş hâli Haçlıların son dualarını yapmalarına sebep olmuştu. 5 Ağustos 1101 Pazartesi günü herkes ölümüne savaşmak üzere Toulousa Kontu Raymond de Saint Gilles'in emriyle Milano başpiskoposu Anselm'in kutsaması için toplandılar. Kılıç Arslan'ın emrindeki Türk ordusu önce Haçlıların en kalabalığı olan Lombardlar daha sonra onlarla yer değiştiren Konrad'ın ordusu, Burgoyn Dükü Etiyen'in ve Bluva Kontu Etiyen'in kuvvetleriyle karşılaştı. Türk kuvvetleri sayı azlığından dolayı savaşı fazla dinlenemeden devam ettirmekteydi. Doğu Roma'nın ücretli askeri Peçenekler'in Tzitas komutasında savaştığı sırada geri çekilmeleri ve onların yerine geçen Fransızların akşama doğru Türkler tarafından tamamen öldürülmesi üzerine Haçlı ordusu komutanı Raymond savaş alanından yakındaki yüksekçe bir dağa doğru kaçtı. Türk kuvvetleri onun peşinden gitmelerine rağmen bir başka Haçlı birliğinin gelmesi ile Raymond canını kurtarabildi. Geceleyin Haçlılar Merzifon Ovası'ndaki karargâhlarını bırakarak kaçmaya başladılar. Türkler de sürekli kılıç sallamaktan ve ok atmaktan yorulmuş ve 3000 akıncı kaybetmişlerdi.[46] Haçlıların kaçtığını öğrenen Türkler fazla ilerleyememiş olan Haçlı birliklerini imha ettiler. Rehber Tzitas'ın tavsiyesi ile şövalyeler ve kontlardan bir kısmı ile Haçlı liderleri Raymond'la birlikte Bafra'dan bir gemiye binerek canlarını kurtarmış olmanın verdiği sevinçle İstanbul'a döndüler.[47]

Nevers Kontu II. Guillaume'un seferine katılanlar Fransız şövalyelerden oluşmaktaydı. 1101 Haçlılarına yetişmek istediği için İstanbul'da vakit kaybetmeyerek İzmit'e geçti. Haçlıların Ankara yoluna girdiklerini öğrenerek, Frigya (İç Batı Anadolu) ve Galatya (Ankara'nın batısındaki dağlık alan) Dağları'nı izleyerek Temmuz 1101'de Ankara

---

Batı'yı medeniyet bakımından derinlemesine bir etkileri söz konusudur. Filolojik çalışmalar konuyu detaylı bir şekilde gösterecektir. Bilindiği gibi eski Türkçe'de "Ur ha" kelimesi "savaşın, harp vapın, öldürün" anlamlarında kullanılan bir kelime olup, bazı Türkçe isimler bu kökten türemiş ve günümüze gelmiştir. Örneğin, "Orhan" ismi başlangıçta "Or Han", "Ur Han" veya "Urug Han" şekillerinde kullanılmakta idi. Divanı-ı Lügati't-Türk'te ve Oğuzname'de bu sözcüğü görmek mümkündür.

[46] Orderic Vital; Op. Cit. 105.

[47] Komnena; s. 347. Albertus'ta Sinop'tan gittiği belirtilir. Anna'nın coğrafya bilgisi bakımından daha isabetli bilgiler kaydettiğini düşünüyoruz. Bu sebeple burada Bafra olarak aldık. Bununla birlikte Haçlıların bu grubundan sayılarının az olduğunu da hesaba katacak olursak başka bir yerde vakit kaybetmeksizin, önce Kızılırmak'tan bir sal ile Bafra Körfezi'ne oradan da Sinop'a uğrayarak İstanbul'a döndüklerini söyleyebiliriz. Öte yandan Kuzey Orta Anadolu bu sırada büyük oranda Türklerin elinde idi ve kara yoluyla geri dönmeleri büyük bir risk olurdu (Albertus III; s. 571 ve 573).

(Ancyra)'ya geldi. Ancak Haçlıların kuzeye bilinmez bir yola gittiklerini veya yenildiklerini anlamış olmalı ki buradan güneye döndü.[48]

Güneye dönerek Kızılırmak (Halys) Nehri'nden öteye çöllere girmek gerektiği zaman Haçlılar, Danişmendoğlu'yla birleşmiş olan Kılıçarslan'ın birlikleri tarafından rahatsız edildiler. Haçlılar Ankara'dan güneye gitmek maksadıyla geri dönerek Ankara Suyu'nu takip ettiler ve Cihanbeyli Platosu'nun batı kıyısından Konya'ya vardılar.[49] Konya'daki Türk garnizonuna saldırdılar. Fakat başarısız oldular, ve Ereğli (Heraclia)'ye gelinceye kadar, üç gün süreyle susuzluktan çok sıkıntı çektiler. Bu sırada yeni bir Haçlı ordusunun Ankara'dan Konya taraflarına gittiğini öğrenen Sultan yanındaki beylerle birlikte onlardan önce Ereğli'ye gelerek şehre yerleşmişti. Haçlılar burada birçok engel ve problem içinde zayıflamış oldukları hâlde, Sultan Kılıç Arslan ve Melik Gazi'nin saldırısıyla karşı karşıya kaldılar. Bu defa Türkler asker sayısı ve hazırlık bakımından daha üstün durumdaydılar. Fransız şövalyelerin çoğu kılıçtan geçirildi. Kurtulabilen az sayıdaki şövalye, Kont Neversle birlikte Ermenek (Germanicopolis)'e sığındı. Geriye kalanlar ya öldürüldü ya da esir edildi. II. Guillaume Ermenek'in Doğu Romalı valisinin yanına verdiği muhafız Peçenek Türkleriyle beraber Çukurova yoluna çıkmasına rağmen yolda bu Türkopoller tarafından da soyularak sersefil Antakya'ya ulaşabildi. Yolda ne olup bittiğini de hiç kimse tahmin edemedi. Bütün bu olanlardan sonra sağ kalabilmesi Guillaume için mucize gibi bir hadiseydi.[50]

1101 yılının Mart ayı sonunda yola çıkan Aquitania Dükü IX. Guillaume de Poitiers (Puvatyalı Guillaume) ve Bavyera Dükü IV. Welf ve Birinci Haçlı Seferi'ne katılmış olan Hugue de Vermandois bu ordunun önemli liderleri idi. Nevers Kontu ile birleşmek istemeyen bu Haçlı liderleri İznik üzerinden Dorilyum yoluyla Bolvadin'e oradan da Akşehir'e geldiler. Bu Haçlılar da öncekiler gibi gittikleri yolun tahrip edilmiş ve sularının kullanılmaz hâle gelmiş olmasından dolayı erzak sıkıntısı çekmeye başladılar. Konya'ya gelinceye kadar güzergâhları Türkler tarafından boşaltılmış idi. Konya'daki Türk garnizonu Haçlıların kalabalıklığını görerek şehri bütün ambarlarını boşaltarak müstahkem mevkilere çekildiler. Bu sırada Selçuklu Sultanı Kont Nevers'in ordusunu Ereğli'de imha etmekle meşguldü (Ağustos 1101).[51] Öte yandan batıdan bir Haçlı ordusunun daha

[48] RHC; Occ.IV. Albertus III; s. 564.
[49] RHC; Occ. IV. Albertus; s. 565-575. Haçlıların Tuz Gölü kıyısından giden Gölbaşı-Kulu-Cihanbeyli yolunu takip ettikleri görüşü de ilk bakışta yolun kısalığından dolayı doğru bir tercih olarak söylenebilir. Ancak Albertus'ta Haçlıların Ankara'dan geri dönmeleri söz konusu olduğuna göre yolun zor olan değil -askerî nedenlerle- yazın suyu bol ve otlak araziden gidilmeye çalışıldığı düşünülmelidir. Bundan dolayı Ankara Suyu takip edilmiş ve Sarayönü tarafından Konya'ya ulaşıldığı kanaatindeyiz.
[50] RHC; Occ. IV, Albertus III, s. 577.
[51] a.g.e.; s. 576-577.

yaklaşmakta olduğunu haber alan Kılıç Arslan Danişmend Gümüştekin ile haberleşerek askerlerini tekrar birleştirdiler.[52] Haçlılar Ereğli yoluna koyulduklarında Türk süvarilerinin yer yer ortaya çıkarak arkadan saldırılarıyla karşılaşmaya başladılar. Susuz kalan Haçlı ordusu Ereğli yakınındaki Aydınkent Çayı (Ereğli Çayı) kıyısında Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan ve Danişmendli taarruzuyla karşılaştılar. Haçlıların geldiğinden haberdar olan Türkmenler, çayın öte tarafında ve savaş düzeninde bekliyorlardı.[53] Türklerin ok yağmuru, balçık bir topraktan akan kenarları sarp bu sudan, Haçlılar hemen uzaklaşmak zorunda kaldı. Atları, atılan okları hafife alırcasına ırmağa atılarak susuzluklarını dindiriyorlardı. Bu 100.000 kişilik savaşçı grubunda disiplinsizlik ve bozgun başladı. Türkler tarafından takip ve imha edilen Haçlılar, hemen öldürüldüler ve Müslüman silahından kurtulanlar da Likonya (Lycaonie)[54]'nın susuz dağlarında (Bolkar Dağları) ölmeye gittiler.

Kürboğa (Gürboğa) ve Antakya Meydan Savaşı (28 Haziran 1098)

Haçlıların Kudüs yolu üzerinde büyük bir kale ve şehir bulunmaktaydı. Antakya (Antiokia) olarak bilinen şehir, I. Seleukos (Selevkos) tarafından kurulmuş ve onun babasının adını almıştır.[55]

Yağısıyan'ın emrindeki Antakya'yı savunacak kuvvetin sayısı 5000 civarındaydı. Şehrin surları o kadar uzundu ki Haçlıların Nisan 1098'e kadar şehri her taraftan kuşatmaları mümkün olamadı. Şövalyeler Asi Nehri'nin hemen kuzeyinde kendi ordu yapılanmalarına uygun bir şekilde kamplarını kurdular. Şehir içinde ise Türk garnizonunun dış âlemle olan bağlantısı devam ediyordu. Hatta atlarını surların dışına çıkararak otlatıyorlardı. Bunun nedeni şehrin tam olarak kuşatılamamış olmasıydı. Haçlılar bir ayda Kudüs'e ulaşmayı umarken Antakya önlerinde fazla engelleneceklerini anlamaya başlamışlardı. Ocak 1097'den 1098 Nisanına kadar Haçlı şövalyelerinin atlarının azalması, beslenme sorunu gibi sıkıntılar yaşayan Franklar Ermeni ahalinin yardımıyla bu ihtiyaçlarını karşıladılar. Bu sırada Amanos Dağları'nda yerleşmiş olan toplulukların çoğunluğu bu Ermenilerdi. Antakya'nın içinden kaçarak gelen birtakım Ermeni ve Rum şehirdeki iç durum hakkında Haçlılara ayrıntılı bilgi vermekteydiler.[56]

Yağısıyan'ın esas umudu Musul ve Halep'ten gelecek külliyetli Selçuklu ordusuydu. Musul Atabeyi Kürboğa büyük bir orduyla Antakya'ya doğru yola çıkmıştı. Şamlı Dukak'ın kıtaları ve Halepli Rıdvan kıtaları da Kürboğa'ya katıldılar. İbnü'l-Esîr'e göre, Kürboğa'nın geldiği haberi erzak sıkıntısı çeken Haçlıların korkuya kapılmalarına neden olmuştur.[57] Fakat bu

[52] Mateos; CLXXIII, s. 218.
[53] Runciman'a göre çalılıkların içinde gizlenmiş bekliyorlardı (Runciman; II, s. 23).
[54] Karaman-Ereğli arasındaki Bolkar Dağları tarafına Lykonia denmekte idi.
[55] Umar; Tarihsel Adlar, s. 78.
[56] Mehlika Aktok Kaşgarlı; Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi, Ankara, 1990, s. 30-35.
[57] İbnü'l-Esîr; X, s. 230. Mateos; CLV, s. 196.

ordu zamanında yetişemedi ve Antakya'nın düşmesinden sonra şehir önlerine geldi. Gerçekte Kürboğa'nın ordusunu engelleyen Urfa kuşatması idi. Türk tarihinde kaçırılan en değerli zaman dilimlerinden biri olarak kabul edilebilecek bu dört günlük gecikme Haçlıların yolunu Kudüs'e kadar açmıştır.[58] Antakya'nın düşmesini sağlayan kişi burçlardan birinin komutanı olan Firuz adlı bir Ermeni'dir.[59] Ebu'l-Ferec'te ve İbnü'l-Esîr'de "Ruzbe" şeklinde belirtilen bu kişi Ferec'e göre Fars kökenliydi. Urfalı Mateos ise Antakya'yı teslim edenin şehrin ileri gelenlerinden birisi olduğunu söylüyor. Fulcherius ise şehri teslim eden hain kale muhafızının Türk olduğunu zannetmektedir.[60] Altın düşkünü (Zerrad) Firuz'un Bohemond'la anlaşarak onun kıtalarını vadi tarafındaki kendi burcundan kaleye sokmasıyla diğer burçlar da bir süre sonra düşmüştür.[61] Türk garnizonu yine de teslim olmayarak Yağısıyan'ın oğlu Şemsüddevle'nin gayretleriyle direnmeye devam etmiştir. Öte yandan Musul Emiri Kürboğa büyük bir ordu ile Urfa ve Antakya'nın Haçlılardan kurtarılması amacıyla, Sultan Berkyaruk'un emriyle harekete geçmişti.[62]

Kürboğa 7 Haziran 1098 tarihinde Antakya önlerine geldiğinde Haçlıların şehre girdiklerini görerek, ummadığı bir durumla karşılaşmıştır. Buna rağmen şehrin iç kalesindeki garnizon kendini müdafaaya devam ettiğinden muhasaraya karar verdi. Haçlılar hem iç kale hem de surların dış tarafıyla savaşmak zorundaydılar. Erzak sıkıntısı çeken Haçlıların durumu gittikçe kötüleşmekte idi.

Başta Bohemond olmak üzere Haçlı kuvvetleri ümitlerini kaybetmeyerek bir kurtuluş çaresi aradılar. Bu kabilden olarak Pierre Barthelemous adlı bir Haçlı papazı mukaddes süngünün bulunduğu şayiasını yayarak Haçlıların galip geleceği düşüncesi manevi bir kisveyle savundu. Urfalı Mateos'un anlattığına göre, bu şahıs Hristiyanlar arasında manevi nüfuz sahibi olan biriydi ve rüyaları halis kabul edilirdi.[63] Haçlılar üzerinde ancak böyle biri tesirli olabilirdi. Yine rüyasına göre hareket eden Barthelemous belki de süngüyü bulacağı yere konulması olayını biliyordu. Çünkü O, Antakya'nın yerlisiydi ve binaların yapılış tarihlerini bilirdi. Üstelik kendisi hayattayken bir inşaat geçirmiş binanın neresinde hangi çivinin kaldığını dahi bilebilirdi. Nitekim bu süngünün bulunması üzerinden tam iki hafta geçtikten sonra 28 Haziran 1098'de Pazartesi günü Haçlı kuvvetleri şehirden hareket ederek Âsi (Orontes) Nehri'ni geçtiler. Kürboğa yanındaki Emir Vessab b. Mahmud'un Haçlıları çıkarken kılıçtan geçirelim önerisini geri

[58] Demirkent; Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi I, s. 41.
[59] Bir rivayete göre bu mürted Ermeni'nin ismi Nîrûz'dur. Gibb "Firuz" olarak kabul etmiştir [İbnü'l-Kalânisî, s. 45 (Amedroz, s. 136)].
[60] RHC; Occ. Fulcherius; s. 35. Mateos; CLV, s. 196. İbnü'l-Esîr; X, s. 229.
[61] Abu'l-Faraj; The Chronography, Vol. I, Trans. Ernest A. Wallis Budge, London, 1932, p. 234-235 (Türkçesi: Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1987, s. 339). El-Azımî Tarihi; Selçuklularla ilgili bölümler, Çev. A. Sevim, TTK, Ankara, 1988, s. 31.
[62] Mateos; CLV, s. 196. Demirkent; Urfa Haçlı Kontluğu, I, s. 41.
[63] Mateos; CLV, s. 197.

çevirerek, her nedense Haçlıların hareketine engel olacak bir girişimde bulunmamıştır. Kürboğa Haçlıların kuşatma altında zayıfladıklarını biliyor, bir meydan muharebesi ile onları yenmeyi planlıyordu.[64] Fakat Antakya'nın güneyinde yapılan muharebe Türk beylerinin birbirlerine garezleri sebebiyle kaybedildi. Mukaddes süngünün sihrinin doğru çıkması Haçlılara daha da şevk vermişti. Gerçekte Kürboğa'nın yenilmesinin sebebi, Selçuklu kuvvetleri yenildikleri takdirde kaçıp kurtulabilecekleri bir sığınma sahasına sahip iken, Haçlılar var olma-yok olma mücadelesi yapmaktaydılar. Büyük Selçuklu beyleri arasında geçimsizlik bulunuyor, Kürboğa'nın bencil hareket ettiğini düşünenler savaşmakta isteksiz davranıyorlardı. Türkmenlerden oluşan askerlerin bir kısmı, kuşatma savaşlarından hoşlanmazlardı.[65] Büyük Selçuklular zırhlı Haçlı birlikleriyle ilk kez karşılaşmışlardır. Bu da yenilginin bir başka nedenidir.

Bu şekilde 28 Haziran 1098 tarihi Haçlılar için bir dönüm noktası oldu. Kürboğa kuvvetlerinin çekilip gitmesinden sonra iç kalede Şemsüddevle'nin yerine Kürboğa'nın adamı olarak içeri girip görev alan Ahmed b. Mervan'ın kuvvetleri de teslim oldular.[66] Artık Kudüs yolu Haçlılara açılmıştı. Elde edilen başarıda Bohemond'un payının büyük olması, şehrin ona bırakılmasında etkili oldu.

Sonuç

Haçlılar Türklere karşı casusluk işinde Ermenileri ve Bâtınileri kullanmaya çalışmışlardır. Dikkati çeken bir nokta da Musul halkı içerisinde bulunan Nasturilerin bu dönemde Haçlılara destek olacak faaliyette bulunmamalarıdır.[67] XI. yüzyılda Orta Doğu'ya gelen Haçlılar dinî, ekonomik ve siyasi sebeplerle gelmişlerdi. XX. yüzyılda ise dinî sebebin öneminin azaldığı fakat ekonomik ve siyasi sebeplerle bölgeye gelindiği görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Haçlı seferlerinin sebepleri sadece önem sırası değiştirmiştir denilebilir. Teknik ve taktik bakımdan Haçlılar başlangıçta üstün gibi görünse de Türklere istedikleri zayiatı verdirememişler, İstanbul'un Fethi dolaylı da olsa gecikmiştir. Teknik bakımdan Haçlılar zırh üstünlüğüne sahip iken, Türkler taktik üstünlüğe sahip olmuştur. İznik kuşatmasında, Eskişehir

[64] Ali Sevim; Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, Ankara, 1989, s. 187.

[65] İbnü'l-Esîr; X, s. 231. Türkmenler yanlarında içinde un bulunan bir azık çantası ve bazen de koyunlarla gelir, ele geçireceği ganimeti kaçırmamak için acele eder ve saatleri sayar, sonra da geri dönerdi. Eğer bir yerde uzun süre kalınırsa hemen dağılırlardı (İbnü'l-Esîr; X, s. 451).

[66] El-Azımî; Selçuklularla ilgili Bölümler (A. Sevim), s. 31. İbnü'l-Adîm; Bugyetü't-Talep fi Tarih-i Halep, Çev. A. Sevim, TTK, Ankara, s. 90. İbnü'l-Esîr; El-Kamil, X, s. 229-230. İbnü'l-Kalânisî; Zeylu Tarih-i Dımaşk, ed. Amedroz, Beyrut, 1908 ve Leyden, 1908, s. 135 (Gibb, p. 43). İbn Kesîr; El-Bidaye ve'n-Nihaye, Çev. Mehmet Keskin, İstanbul, 1995, C 12, s. 303. Bir Haçlı kaynağına göre Ahmed b. Mervan Hristiyanlığı kabul etmiştir (Albertus Aguiliers; RHC, Occ., V, s. 436. Elizabeth Hallam; Chronicles of the Crusades, Eye-witness Accounts, p. 84).

[67] Kadir Albayrak; Keldâniler ve Nasturiler, Ankara, 1997, s. 77-78. Doğu Roma baskısından kaçarak önce Bağdat'a sonra 831 yılında Musul'a yerleşen Nasturilerin Haçlı Seferleri döneminde olaylara karışmamışlardır. Çünkü onlar zaten Batı Hristiyanlığı ile kavgalı durumda bulunmakta idiler.

ve Konya Ovası'ndaki çarpışmalarda, Merzifon Savaşı'nda taktik üstünlük bariz bir şekilde görünmektedir.

Türk Kılıç Türleri-1

Türk Kılıç Türleri-2

Haçlı Seferlerinde kullanılan etkili Türk silahı: yay, oklar ve sadak

MEMLÛK ORDUSUNDA HABERLEŞME VE CASUSLUK

Doç.Dr.Altan ÇETİN*

Memlûkler (1250 - 1517) Türk tarihinin en dikkat çeken devletlerinden biridir. Öncelikle yaşadıkları coğrafyaya, terimsel bir nitelik taşısa bile, Türk adını taşımış olan bir devlettir; Memlûkler ed-Devle et-Türkiyye ismini alan bir devlet olmuştur. Türk ismi orada Memlûklere dairdir, onlara atıf yapar. Ama seçilen ismin temsilcilerinin Memlûk olmaları seçilen ismin Türk olması gerçeğini değiştirmez. Sonra Memlûkler Selçuklularla başlamış bir sistemin ve kültürün en önemli temsilcilerinden birisidir. Bu kültür Anadolu'da Osmanlılar Mısır ve Suriye'de ise Memlûklerle ciddi bir temsil gücü bulmuştur. Türk kültürü ve dili bu devirde gerçekten önemli bir temsil gücü ile yaşanmıştır. Türkçenin en nadide eserlerinden bir kısmı bu devirde yazılmış ya da çok önemli eserler Türkçeye çevrilmiştir. Kansu Gavri'nin Türkçe Divanı gerçekten hayranlık uyandırıcı bir güzelliktedir. Devletlerine Türk Devleti diyen Memlûkler konuştukları Türkçe ile de kendi kendilerini tanımlamışlardır.

Muhaberesiz muharebe kazanılmaz. Muhabere bir felsefe, ileriyi görebilme yeteneği ve bir stratejidir. Ordu açısından muhabere, yanında "bilgi üstünlüğü" denilen kavram da aynı ölçüde önem taşımaktadır. Muhabere sisteminin gelişmişliği ve yaygınlığı bu bilgi üstünlüğünü de sağlamaktadır. Bilgi üstünlüğü düşmanın yaptıklarından haberdar olma, yerini tespit edebilme, eldeki sınırlı güçlerden azami derecede yararlanma ve düşmanla karşı karşıya gelmeden onu hakkında bilgi edinme ve düşmanı imha edebilme yeteneği kazandırmaktadır. Bu bakımdan bir ordunun kendi iç haberleşmesi ve düşmana dair bilgi edinmesi hayati bir önem taşır. Bu modern çağlarda olduğu gibi eski zamanlarda da geçerliliği olan bir ilkeydi.

Memlûk Devleti'nin muhabere nizamını tespit etmek için, ilk olarak berîd[1] teşkilatının izahı gereklidir. Berîd kelime olarak, posta teşkilatını ifade

* Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

[1] "Berîd kelimesinin aslı hakkında değişik görüşler bulunmaktadır. Latince "posta hayvanı" mânasındaki "veredus"tan geldiğini iddia edenler bulunduğu gibi Arapça olduğunu veya Farsça "kesik kuyruklu" anlamına gelen "bûrîde-düm"den alındığını söyleyenler de vardır. Zira İranlılar diğer hayvanlardan kolayca ayırt edebilmek için posta hizmetindeki hayvanların kuyruklarını keserlerdi. Berîd kelimesi "süvari, postacı, elçi, ulak, iki posta menzili arasındaki mesafe, postaya verilen yazılar, dosyalar, resmî işlerle ilgili posta gibi çeşitli manalarda kullanılmıştır. Burada kelimenin her hâlükârda posta ile ilgili hayvandan kaynaklandığı düşünülebilir. Berîd kelimesinin değişik yorumlanan menşei itibarıyla, Sasanî, Roma, Bizans menşeli olup, İslam devletine geçtiği konusunda fikirler bulunmaktadır. Posta sistemini ilk defa İslam tarihinde Şam valiliği zamanında Bizans'tan alan Muaviye kurmuştur. Abbâsiler devrinde posta istihbarat dairesi gibi bir şekil almıştır. Bu konuda Halife el-Mansûr (754 - 775)'un berîdle ilgili sözleri bu konuya açıklık getirmektedir. Mansûr; "Devletimin muntazam idaresi için dört becerikli ve temiz idareciye ihtiyacım vardır. Birincisi, her türlü şüpheden uzak, doğruluktan ayrılmayan kadı; ikincisi zayıfın hakkını kuvvetliden alabilme gücüne sahip emniyet amiri; üçüncüsü, maliye işlerini düzenli bir şekilde yürüten haraç reisi ve nihayet bu üç memurun her hâlini bana doğru olarak iletecek berîd reisi" demektedir. Halifeler, savaş stratejisini tespit, düşmana ansızın saldırmak veya tuzak kurmak için posta görevlilerinden yararlanırlardı.", İbrahim Harekât;

etmektedir. Memlûk Devleti'nde muhabere işleri at, deve, katır gibi hayvanlar ve posta güvercinleri, ateş yakmak, duman vasıtasıyla yapılıyordu.[2] Bunun yanında düşmana karşı casus ve keşşaf çıkarmak da başvurulan usûllerdendi.

1. Memlûk Ordusunda Haberleşme

Memlûk devri muhaberesinde önemli bir yeri olan resmî posta teşkilatı Yakın Şark'ta; bilhassa Mısır - Suriye Memlûk Devleti'nde büyük bir inkişaf göstermiştir. Haçlılar ile yapılan harpler esnasında, bilhassa Suriye'de, hemen tamamıyla bozulmuş olan berîd teşkilatını, yeniden mükemmel bir surette tanzim etmek şerefi 1261'de yani cülûsundan hemen bir yıl sonra Memlûk Sultanı Baybars'a aittir.[3] Sultan Baybars Suriye (Bilâd eş-Şâmîyye)'den haberlerin süratle gelmesi; Moğol ve Haçlıların haberlerini zamanında ve muntazam almak[4] için hayl el-berîd (hayl el-berîdîyye[5]/el-berîd el-mansûr[6])e büyük masraflar ederek berîd teşkilatını düzenlemişti. Berîd vasıtasıyla Fısıltı gazetesinin haberleri teyid olunmaktaydı.[7] Haberler cuma günleri iki defa gelirdi.[8] Berîdînin getirdiği haberler sefer başlamasına sebep olabiliyor ya da sefer yapılacağı zaman berîd çıkıyordu.[9] Memleketi her yanındaki askerî hareketlerin haberleri berîd vasıtasıyla gelip gidiyordu.[10]

"Berîd", İslam Ansiklopedisi (TDV), C 5, İstanbul, 1992, s. 498. Ziya Kazıcı; İslam Medeniyeti Tarihi, İstanbul, 1991, s. 272. M. Fuad Köprülü; "Berîd", İslam Ansiklopedisi (MEB), C 2, İstanbul, 1986, s. 541. Subhi Sâlih; İslam Kurumları, (Ter. İbrahim Sarmış), Ankara, 1999, s. 201. Nesimi Yazıcı; "Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu İle İlgili Bazı Mülahazalar", Ankara Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi, C XXIX, Ankara, 1987, s. 380-381.

[2] el-Kalkaşandî, Ebu el-Abbâs Ahmed b. Ali; Subh el-'Aşâ fi Sinâ'at el-İnşâ, (Tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin), C 4, Beyrut, 1987, s. 60-61. el-Makrizî; Takıyy ed-Din Ahmed b. Ali, Kitâb es-Sulûk li Marifet-i Duvel el- Mulûk, (Tah. M. Mustafa Ziyade - Said Abdulfettah Aşûr), C 1, K. 2, Kahire, 1934,1958, s. 524.

[3] el-Yunûnî; Ebû'l-Feth Kutb ed-Din Musâ b. Muhammed b. Abdullah, Zeyl Mir'at ez-Zamân, C 3, Haydarabad, 1954, s. 255. W. Barthold; İslam Medeniyeti Tarihi, (İlaveler - M. Fuat Köprülü), Ankara, 1963, s. 335.

[4] el-Ömerî; İbn Fazlullah Ahmed Yahya, et-Tarif bi-el-Mustalah eş-Şerîf, (Tah. Semîr ed-Durûbî), Kerek, 1992, s. 269. el-Yunûnî; Zeyl Mir'at ez-Zaman, C 3, s. 255.

[5] el-Ömerî; et-Tarîf, s. 155.

[6] Aybek ed-Devâdârî, Ebu Bekr b. Abdullah b. 'İzz ed-Din; Kenz ed-Durer ve Câmi' el-Gurer/ ed-Durret ez-Zekiyye fi Ahbâr ed-Devle et-Türkiyye, (Tah. Ulrich Haarmann), C 8, Kahire, 1971, s. 373.

[7] Baybars el-Mansûrî; Rükn ed-Din Baybars el-Mansûrî el-Hatâ'î ed-Devâdâr, Zubdet el-fikre fi Tarih el-Hicre, (Tah. D. S. Richards), Beyrut, Das Arabische Buch Berlin, 1998, s. 345. el-Makrizî; es-Sulûk, C 2, K. 2, s. 522.

[8] el-Makrizî; es-Sulûk, C 1, K. 2, s. 446. "Ancak bunun her zaman dakik olarak işlemediği görülmektedir. 1323'te, Perşembe günü, Kerim ed-Din es-Sagir Hayl el-Berîd'in başında Safed'den Kal'at el-Cebel'e geldiği görülmektedir.", el-Makrizî, es-Sulûk, C 3, K. 2, s. 255. "1381 senesinde Berîd'in Pazartesi günü geldiği görülmektedir.", el-Makrizî; es-Sulûk, C 3, K. 1, s. 443. Cuma günü uygulaması Berîd'in getirdiği haberlerin Sultan'a arz günü olması daha muhtemel görünmektedir.

[9] "Baybars devrinde, Kaysarîyye, Aslis, Kal'at er-Rûm seferlerinde Berîd çıkmıştı.", el-Makrizî; es-Sulûk, C 1, K. 2, s. 513, 564.

[10] "Meselâ, Sis'teki durum hakkında berîd ile bilgi gelmiş ve sefer emri verilmişti.", el-Yunûnî; Zeyl Mir'at ez-Zaman, C 3, s. 254. "Aslis ve Antartus'un fetih haberi berîd vasıtasıyla ulaşmıştı.",

Sefer olacağı zaman sefer hazırlığı emri Suriye'ye berîd vasıtasıyla gönderiliyordu.[11] Ecnâd el-halka teftiş (arz)e çağırılacağı zamanlarda da berîd çıkıyordu.[12] Emân, mersum, taklîd, azl ve yeniden atama gibi resmî belgeler ve münâsebetler de berîd ile gönderiliyordu.[13] Kaleleri teftiş maksadıyla berîd çıkabiliyordu.[14]

Berîd'in bu önemine rağmen, Selçuklulardan beri devam eden ananenin tesiri ile Memlûklerin merkez teşkilatında müstakil bir berîd divânı mevcut değildi. Bu teşkilatın başka divanlara bağlı olduğu görülmektedir.[15] Sultan Melikşah zamanından itibaren hızla gelişen posta ve istihbarat sistemi atâbekliklerde de kendisini göstermişti. Büyük Selçuklularda olduğu gibi Musul Atâbekliğinde de posta ve istihbarat işleri ile meşgul bir divan bulunmamaktaydı. Bu vazifeyi atâbeyliklerde divân er-resâil yürütmekteydi. Musul Atâbeyi Zengî zamanında El-Cezire, Irak ve Suriye arasında iyi bir haberleşme sistemi vardı. Bu haberleşmede at ve hızlı koşan develerin yanı sıra güvercinler de kullanılmıştır.[16] Bu usûl Eyyûbîler vasıtasıyla Memlûklere geçmiş olmalıdır. Selâh ed-Din Eyyûbî haberleşmede güvercin ve gemilerden faydalanmaktaydı.[17] IX. Louis ile Dimyat'a çıkan Joinville hatıralarında "Müslümanların posta güvercini vasıtasıyla sultana üç kez kralın karaya çıktığı haberini yollamışlardı." diyerek bu irtibatı ortaya koymaktadır.[18] Baybars devri gibi, buna en çok ehemmiyet verilen bir devirde bile, bu teşkilatın idaresi sâhib divân el-inşâ (veya kâtib es-sırr[19]) denilen büyük emîre verilmişti. Bu görevli berîd ve elçiliklerin geliş ve gidişiyle ilgilenirdi.[20] Berîd hizmetindeki emîrlerin tayini ona aitti. Bu sebeple kendisine emîr el-berîd unvanı da verilmişti.[21] İstihbarat işiyle görevli şahsa berîdî

---

el-Cezerî; Şems ed-Din Ebî 'Abdullah Muhammed b. İbrahim Ebî Bekr, Havâdis ez-Zaman ve Enbâuhu ve Vefiyât el-Ekâbir ve el-'Âyan min Enbaihi/ el-Muhtâr min Tarih İbn el-Cezerî, (Kısaltan Ahmed b. Osman ez-Zehebî/Tah. Hızır 'Abbâs Muhammed Halîfe el-Menşedâvî), Beyrut, 1988, s. 340. "1380 senesinde Tarrâne'den gelen berîd calîş'in asılarak sefer hazırlıklarının başlamasına sebep olmuştu.", el-Makrizî; es-Sulûk, C 3, K. 1, s. 404, 442, 443, 579, 651. "1393 senesinde Berîd gelerek Ekrâd'ın Timurlenk'in emrine girdilerini haber vermişti.", el-Makrizî; es-Sulûk, C 3, K. 2, s. 796. "Aynı yıl berîd Timur'un Tikrit Kalesi'ni aldığı haberini getirmişti.", el-Makrizî, es-Sulûk, C 3, K. 2, s. 799. "1400 senesinde, berîd Timur'un Sivas'a girdiği haberini getirmişti.", el-Makrizî; es-Sulûk, C 3, K. 3, s. 1027.

[11] el-Makrizî; es-Sulûk, C 1, K. 2, s. 564. "1264 senesinde, Moğolların Bire'ye geldiğini öğrenen Sultan Baybars Emîr Bedr ed-Din el-Haznedâr başkanlığında çıkardığı berîd ile Şam bölgesinde 4000 atlının çıkarılmasını istemiştir. el-Makrizî; es-Sulûk, C 1, K. 2, s. 523.

[12] el-Makrizî; es-Sulûk, C 3, K. 3, s. 830.

[13] İbn el-Verdî; Zeyn ed-Din Ömer b. Muzaffer, Tetimmet el-Muhtasar, Tarih İbn el-Verdî, C 2, Beyrut, 1996, s. 267, 302, 333, 342. el-Makrizî; es-Sulûk, C 1, K. 2, s. 678.

[14] el-Makrizî; es-Sulûk, C 2, K. 1, s. 264.

[15] Fuat Köprülü; "Berîd", M.İ.A., C 2, İstanbul, 1986, s. 546-547.

[16] Coşkun Alptekin; "Musul Atâbeyliği Zamanında Posta Teşkilatı", Marmara Ü Fen-Ed. Fak. Türklük Araştırmaları Dergisi, S 2, 1986, s. 16.

[17] İbrahim Harekât; "Berîd", İslam Ansiklopedisi (TDV), C 5, İstanbul, 1992, s. 500.

[18] Jean De Joinville; Joinville'in Haçlı Hatıraları, (Ter. Cüneyt Kanat), Ankara, 2002, s. 43.

[19] el-Ömerî; et-Tarîf, s. 155-156.

[20] el-Kalkaşandî; Subh, C 4, s. 30.

[21] W. Barthold; İslam Medeniyeti Tarihi, (İlaveler - M. Fuat Köprülü), Ankara, 1963, s. 336.

deniyordu.[22] Bunların yanında emîr ahûriyye el-berîd denen bir görevli vardı. Bu kişinin görevi Dimaşk ve havalisindeki posta atları (huyûl el-berîd) ile ilgilenmekte idi. en-Nâsır Muhammed devrinden itibaren bu görevde aşere rütbesinde emirler bulunurdu.[23] Takdimet el-Berîd denilen görevli Dimaşk'taki berîd görevlileri (cemaat berîdiyye) ile ilgilenirdi. en-Nâsır Muhammed devrinde bir berîd görevlisi bu işe bakardı. XIV. asırda ise emîr aşere ve hamse veya emîr hamse ve bir cünd bu işi yapardı.[24]

Memlûk Devleti'nde muhaberede kullanılan diğer bir vasıta da posta güvercinleri (el-hammâm ez-zâcil) idi. Posta güvercinini ilk kullanan hükümdarın Musul'da Nur ed-Din Mahmûd Zengî olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir.[25] Bu devirde, el-menâsib denilen haberleşme de kullanılan güvercinler "defter el-ensâb"a kayıtlı idiler. Varakat et-tayr adı verilen özel bir kağıda yazılan mesaj kuşun kanat teleklerine konurdu. Büyük kalelerde burc adı verilen güvercinlikler bulunurdu. Uzun mesafelerde kuşlar için merâkiz el-hammâm olarak adlandırılan dinlenme yerleri vardı ki bunlar çoğu kere atlı veya develi kuryelerin konak yerleri içinde idi.[26] Musul'da doğan posta güvercini teşkilatı Fatımîler devrinde Mısır'a gelmiştir. Fatımîler bu işe fevkalade önem vermişler; bu iş için özel bir divân dahi kurmuşlardır. Bu devirde de kuşların nesebleri hakkında özel listeler tutulmuştu.[27] Memlûkler devrinde de savaşlarda haberleşme maksadıyla posta güvercinleri kullanılmıştır. Haçlılar ve Moğollarla yapılan mücadelelerde güvercinlerden istifade edilmiştir.[28] Herhangi bir haber gönderilmek istendiğinde güvercinler vasıtasıyla muhtelif bölgelerde bulunan batâîk istasyonlarına haberler gönderiliyordu.[29] Halil b. Şahin ve el-Ömerî'deki kayıtlarda el-merkez el-batâîk olarak geçen bu yerler hakkında şu bilgiler bulunmaktadır: "Burçlarda, kulelerde merkezler vardı. Buralarda güvercinler vasıtasıyla haberleşme sağlanırdı. Bu burçların görevlileri, hizmetlileri ve haber akışının iyi olması için her türlü alt yapısı vardı. Kal'at el-Cebel ile Kus arasında haberleşmeyi sağlayan Kus bölgesinde uzun ve geniş bir batâîk bulunuyordu. Kal'at el-Cebel ile İskenderiye arasında iki merkez; Münif el-Ulyâ ve Demenhur el-Vahş bulunuyordu. Kal'at el-Cebel ile Dimyat arasında Beni Ubeyd ve Eşmun er-Rummân adlı merkezler vardı. Kal'at el-Cebel ile Fırat arasında Bulbeys, es-Sâlihîyye, Katya, el-Verrâde ve Gazze merkezleri yer alıyordu. Kudüs, Nablus, el-Halil, es-Sâfîyye, Kerek ile Kal'at el-Cebel arasında merkezler vardı. Gazze'den Cinin'e oradan Beysan'a, İrbid'e, Tıfs'a uzanan, Binin'den Safed'e uzanan merkezler, Cinin'den Taffin'e oradan es-

[22] Baybars el-Mansûrî; Zubdet el-Fikre, s. 133. el-Makrizî; es-Sulûk, C 1, K. 2, s. 564.
[23] el-Kalkaşandî; Subh, C 4, s. 194.
[24] a.g.e.; s. 194.
[25] el-Ömerî; et-Tarîf, s. 283.
[26] Coşkun Alptekin; "Musul Atâbeyliği Zamanında Posta Teşkilatı", Marmara Ü Fen-Ed. Fak. Türklük Araştırmaları Dergisi, S 2, 1986, s. 17.
[27] el-Ömerî; et-Tarîf, s. 283.
[28] Nebil Muhammed Abdulaziz; "el-Hammâm ez-Zâcil ve Ehemmiyetuhu fi 'Asr Selâtîn el-Memâlik", el-Mecelle et-Tarihîyye el-Misrîyye, C 22, 1975, s. 50-53.
[29] el-Makrizî; es-Sulûk, C 2, K. 2, s. 333.

Sanmim'e, Dimaşk'a oradan Baalbek'e, Kârâ'ya, Hıms'a, Hama'ya oradan Maarra'ya, Han Tuman'a, Haleb'e, Bire'ye, Kal'at er-Rûm'a, Behesni'ye, Haleb'ten Kabakîb, Mihhâ, Tedmür oradan Rahbe'ye, Dimaşka'tan Sayda'ya, Beyrut'a, Tebele'ye oradan Tarabulus'a ulaşan muhtelif posta güvercini merkezleri vardı."[30] Posta güvercini ineceği burca varınca el-Berrâc denilen görevli bunun alarak Devâdâr'a getiriyor, o da güvercinin üzerindeki bıtaka/curâb el-berîd[31] denilen mesajı alarak sultana getiriyor, "kâtib es-sırr"ın da huzuruyla haber okunuyordu.[32] Memlûkler devrinde, İbn Abd ez-Zâhir tarafından güvercinlerle ilgili, et-Temâim el-Hamâim adlı bir eser de kaleme alınmıştır.[33]

Memlûkler devrinde, el-menâvir denilen ve geceleri ateşle, gündüzleri dumanla, Moğolların harekâtının bildirildiği; savaş ya da işgal maksatlı seferleri birdirmekte kullanılan merkezler vardı. Ateşin ya da dumanın değişik şekillerde mesaj veren kullanılışı vardı. Bunlarla düşmanın sayısı ya da başka haberler iletilirdi. Menâvirler dağ başlarında ya da yüksek yapıların üzerinde olurdu. Burada deyâdib/debadîb ve nazzâre denilen görevliler bulunurdu. Bunlar etrafı tarassud ederlerdi. Bu görevliler belirlenmiş bir cevâmik (maaş) de alırlardı.[34]

Memlûkler devrinde düşmanın durumunu öğrenmek için keşşâf denilen birlikler çıkıyordu.[35] Bunlar düşmanın durumunu önceden tarassud edip düşmanla ilgili strateji belirlenmesinde önemli bilgiler getiriyorlardı. Sultan Baybars, Hülagü'nün harketlerini tespit için keşşâf çıkartmış idi.[36] Sultan Baybars, Atâbek Emîr Bedr ed-Din Bektut'u 1000 süvari ile Haleb'ten Anadolu'ya Moğolların ahvalini istikşâfa göndermişti.[37] Sultan Kalavun devrinde, 1281 senesinde, Elbistan ve Kayseri'ye saldırıldığında keşşâf çıkarılmıştı.[38] Sultan en-Nâsır Muhammed b. Kalavun devrinde, 1299 senesinde, Moğolların durumunu tahkik için keşşâf çıkarılmıştı.[39] en-Nâsır Muhammed Kalavun devrinde, Haleb nâibi Kara Sungur tarafından Sis bölgesine sefere yollanan Kuştemür'ün Ermeni, Frank ve Moğol kuvvetlerine yenilmesinin sebebinin düşmanın hâlinin keşif yapılmamış olmasının ifade

---

[30] ez-Zâhirî; Halil b. Şahin, Zubtedu Keşf el-Memâlik fî Beyân et-Turûk ve el-Mesâlik, (Tah. Ravaisse), Paris, 1894, s. 116-117. el-Ömerî; et-Tarîf, s. 284.
[31] Baybars el-Mansûrî; Zubdet el-Fikre, s. 119.
[32] el-Kalkaşandî; Subh, C 4, s. 60-61.
[33] Ramazan Şeşen; Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı, İstanbul, 1998, s. 157.
[34] el-Ömerî; et-Tarîf, s. 284, 287. el-Kalkaşandî; Subh, C 4, s. 60-61.
[35] Baybars el-Mansûrî; Zubdet el-Fikre, s. 194. İbn el-Furat; Tarih, C 7, s. 185, 213. el-Makrizî; es-Sulûk, C 1, K. 2, s. 473, C 4, K. 1, s. 100, C 4, K. 2, s. 568. el-'Aynî, Bedr ed-Din Mahmud b. Ahmed; 'Ikd el-Cuman fi Tarihi Ehli'z-Zaman, (Tah. Muhammed Emin), C 4, Kahire, 1989, s. 224. İbn Tagrîbirdî; en-Nucûm, C 7, s. 253.
[36] en-Nuveyrî; Ahmed b. Abd el-Vahhâb, Nihâyet el-Ereb fî Funûn el-Edeb, (Tah. Muhammed Abdulhâdi Şaîra/Muhammed Mustafa Ziyade), C 30, Kahire, 1990, s. 63.
[37] İbn Şeddad; 'İzz ed-Din Muhammed el-Halebî, Baypars Tarihi, (Ter. Şerefüddin Yaltkaya), Ankara, 2000, s.18, 73.
[38] el-Makrizî; es-Sulûk, C 1, K. 3, s. 690-691. el-'Aynî; 'Ikd el-Cumân, C 1, s. 292, C 2, s. 370.
[39] el-Makrizî; es-Sulûk, C 1, K. 3, s. 885.

edilişi bu işin ehemmiyetini teyid etmektedir.[40] 1435 senesinde Haleb nâibi Emîr Tagrıbermiş Derbend'e gelmiş ve buradan Dulkadıroğullarının durumunu tahkik için 40 askerden müteşekkil keşif (keşşâf) birliği çıkarmıştı.[41] 1470'te Şah Suvar'la vuku bulan savaşta, Haleb nâibi ve Türkmenlerden oluşan bir keşif grubu Suvar'ın askerleriyle karşılamış ve aralarında bir çatışma yaşanmıştı.[42] Sultan Kayıtbay, 1487'de, hâssekîyyesinden bir grubu Osmanlıların durumunu keşif maksadıyla göndermişti.[43] Sultan Kansuh el-Gavrî, Osmanlıların durumunu keşif için Kertbay'ı görevlendirmişti.[44] İdrîs-i Bidlîsî, "Onlar (Memlûkler), öncü birliklerden zafere kılavuz olan padişahın gelişini haber alınca, ışık ve karanlık gibi karşı karşıya geçtiler, Merc-i Dâbık'ta vuruşmaya geçtiler." kaydıyla bu keşif birliklerine işaret etmiştir.[45]

2. Orta Çağlarda İslâm Dünyası ve Memlûk Ordusunda Casusluk Faaliyetleri

Orta Çağlar boyunca casusluk önemli bir muhabere vasıtası olmuştur. Memlûkler devrinde de muhabere ve haber almada her devirde olduğu üzere en önemli hususlardan birisi casusluk faaliyetleri idi. Bu devirde yazılmış bazı Türkçe eserlerden casuslukla ilgili Arapça kaynaklardaki bilginin yanında Memlûkler döneminde yazılan Türkçe eserlerden öğrendiğimiz kadarıyla; çaşut (casus), çaşutladı (casusluk etti) gibi kelimeler kullanılmaktaydı.[46] Nizamülmülk, meşhur Siyasetname'sinde "Her tarafa tüccarlar, seyyâhlar, dervişler ve ayak satıcıları kılığında casuslar gitmeli ve hadiselerin hiçbir şekilde gizli kalmaması, eğer bir şey vuku bulur veya zuhur ederse, zamanında çaresine bakılması için işittikleri her şeyi haber vermelidirler."[47] diyerek casusluk faaliyetlerinin önem ve gereğine işaret etmektedir. Timur'un ülke dâhilindeki halkın arasında haber toplayan görevlileri bulunduğu gibi, diğer ülkelerden de casusları vardı. Bu casuslar sufî, derviş, tüccar, müneccim, asker, sanatkâr, pehlivan olarak çeşitli memleketlerde dolaşır, onların şehir, kasaba yolları, dağları, kavimleri, ileri gelenleri ve türlü olaylar hakkında bilgi toplayarak Timur'a bildirirler ve daha sonra Timur bu ülkeye gelip o şehir ile ilgili şeyleri sormaya başlayınca, bu husus büyük bir şaşkınlık ve hayrete yol açardı.[48] İlhanlılar döneminde münşi olarak görev yapan Muhammed b. Fahreddin Hinduşah Nahçivanî XIV. asırda kaleme aldığı Düstûr el-Kâtib fî Tayin el-Merâtib adlı kitabında

[40] Ebu'l-Fidâ; 'İmâd ed-Din İsmail b. Ali, el-Muhtasar fî Ahbâr el-Beşer, C 4, Kahire, 1286, s. 53.
[41] es-Sayrafî; Hatib el-Cevherî Ali b. Davud, Nuzhet en-Nufûs vel el-Ebdân fi Tevârih ez-Zeman, (Tah. Hasan Habeşi), C 3, Kahire, 197, s. 353.
[42] İbn Ecâ; Muhammed b. Mahmûd el-Halebî, Rihle Emîr Yeşbek, (Tah. Ahmed Duhman, el-Irak beyne el-Memâlik ve el-Osmaniyyîn el-Etrâk), Dimaşk, 1986, s. 134.
[43] İbn İyas; Zeyn ed-Din Muhammed b. Ahmed, Bedai ez-Zuhûr fi Vekâi ed-Duhûr, (Tah. Muhammed Mustafa), C 3, Kahire, 1982, s. 250.
[44] İbn Zunbul; Fethu Misr, Kahire, 1287, s. 12.
[45] İdrîs-i Bidlîsî; Selim Şah-Nâme, (Ter. Hicabi Kırlangıç), Ankara, 2001, s. 320.
[46] Ebu Hayyân; Kitabu'l-İdrâk li-Lisân el-Etrâk, (Haz. Ahmet Caferoğlu), İstanbul, 1931, s. 27.
[47] Nizamülmülk; Siyaset-nâme, (Haz. M. Altay Köymen), Ankara, 1982, s. 94.
[48] İsmail Aka; "Timur Sadece Bir Asker mi idi?", Belleten, CLXIV, S 240, 2000, s. 457.

casusluk ve casuslar hakkında şu bilgileri vermektedir: “Hazret-i Sultan, dost olanlarla iyi geçinmek ve düşmanların hilelerinden sakınmanın kaidesini ayakta tutmak, çalışanların durumuna ve işlerin ahvâline vakıf olmak için hâkimlerin ve mutasarrıfların reâyâ ve diğer teba ile ilişkilerinin nasıl olduğunu, vilayetlerde gerçekten yıkıcı faaliyetleri ve imar faaliyetlerini, askerî işlerin seyrini, yapılan icraatları ve bunlarla alakalı meseleleri bilmek için haberdarlar, münhîler ve casuslar tayin etmelidir… Ayrıca casuslar vasıtasıyla düşmanların ne planladıklarını öğrenebilecek; duruma göre emirlerin, askerlerin, yardımcı kuvvetlerin her an tetikte olması, savaş teçhizatı ve savaşta kullanılan hayvanların da hazır bulunması sağlanacaktır.” Eserde ayrıca casuslar tayin edilirken bunu hükümdar ve vezir dışında kimsenin bilmemesi gerektiği, bir başka ülke ile antlaşma imzalansa bile casusların faaliyetlerini sürdürmesi gereği ifade edilmiştir. Casuslarda bulunması gereken özellikler ise şu şekilde belirtilmiştir: “Yeteri derecede zeki ve gayretli olmalıdırlar; kimse onları altın ve gümüşle yolundan saptıramamalıdır. Hükümdarın sırlarını ruhlarında saklamalı ve kesinlikle ifşa etmemelidir. Eğer bu göreve herhangi bir kişi tayin etme imkânı bulunamaz ise tacirlerden, hedef memlekete sürekli gidip gelenlerden imanı kavi, Hacca gitmiş ve hakkında iyi konuşulanlar belilenerek bunlardan yaralanılması gerektiğini, zira melikler, sultanlar ve hatta onların tebalarının bu kişilerin casus oldukların şüphelenmeyeceklerini” ifade etmektedir.[49]

Orta Çağlarda her zaman görülen bu faaliyet Memlûkler devrinde de görülmektedir. Casusun mahiyeti konusunda el-Kalkaşandî’nin Subh el-‘Aşâ adlı eserinde verdiği bilgiler önemlidir. Zira o devrin casus kavrayışını ve bakış açısını bize anlatmaktadır: “Casusluk (el-cevâsis ve el-uyûn) devletin ve sultanın en muhkem ve önemli dayanaklarından biridir. Bu görev elçilik ve berîdden daha önemli görülmüştür. Zira elçiler hem dost hem düşmana gider. Casuslar sadece düşmana giderler ve durumları anlaşılırsa sonları ölümdür.”[50] Görüleceği üzere casusluk devletin en önemli kurumlarından biri olarak görülmektedir ve devlet için casuslar, elçilerden ve berid görevlilerinden daha üstün bir konumda idiler. Casusların düşmanla yüzleşmek ve ölümle yüz yüze olmak gibi bir riskleri bulunmaktaydı. İleride göstereceğimiz üzere el-Kalkaşandî casusun bu önemi bağlamında özelliklerini de sıralamıştır. el-Kalkaşandî casusluk ve casusların vasıflarıyla alakalı şu önemli mülhazaları kaydetmiştir: “Casusluk (el-cevâsis ve el-uyûn) devletin ve sultanın en muhkem ve önemli dayanaklarından biridir. Bu görev elçilik ve berîdden daha önemli görülmüştür. Zira elçiler hem dost hem düşmana gider. Casuslar sadece düşmana giderler ve durumları anlaşılırsa sonları ölümdür. Casusluğun bazı şartları vardı: a) Sözüne ve güvenilirliğine inanılır bir kimse olmalı, b) Sezgileri güçlü ve ferâseti tam olmalı; Düşmanın hâlini aklı, sezgileri ile hiç konuşmadan anlayabilmelidir. Olayları karşılatırarak muhakeme ile sonuçlar çıkarabilmelidir, c) Fevkalâde kurnaz, hilekâr ve düzenbaz olmalıdır; kurnazlığıyla her yere ulaşabilmeli, hileleriyle

[49] Mustafa Uyar;“Hinduşâh Nahçivânî’ye Ait Düstur el- Kâtib fî Ta’yin el-Merâtib Adlı Eserde Casusluk Anlayışı”, AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, C XXIV, S 38, 2005, s. 286-288.
[50] el-Kalkaşandî; Subh, C 1, s. 159.

her yere girebilmelidir, ç) Gideceği ülkelere alışkanlığı ve oralar hakkında bilgisi olmalıdır. O yöre ve ehli hakkında bilgisi olmalıdır. Çünkü sorduğu sorular ya da yabancı hâlleri sonu olabilir, d) Gideceği ülkenin dilini bilmelidir, e) Eğer yakalanırsa işkencelere karşı sabırlı ve dayanıklı olmalı ve oraya geliş sebebi ve ülkesi hakkında da bilgi vermemelidir."[51]

Bu devirde casusların pek çok görünüme büründükleri bilinmektedir. Tacir veya derviş kılığına giren casusların varlığı bilinmektedir. Kaynakta ifade edildiğine göre gerçek dervişlerden birçok kişi de casus sanılarak öldürülmüştü.[52] Tüccar kılığında da casuslar bulunmaktaydı. Tüccarlar, aynı zamanda gözcülerdi. Ülkeler hakkında bir şey öğrenmek isteyen doğudaki hükümdarlar genellikle tüccarlara başvuruyorlardı. Gezgin tüccarlar elçilik de yapıyorlardı. Onlara da elçilere sağlanan dokunulmazlık hakkı sağlanmıştı.[53] Gerçekten de haricî ticaretle uğraşan bu büyük sermaye sahibi tacirler, hükümdar sarayının ve büyük ricalin ihtiyaçlarını tatmin ettikleri cihetle siyasi bir ehemmiyet de kazanıyorlar; hatta bazen uzak devletler nezdinde diplomatik vazife ile yahut istihbarat vazifesi ile tavzif olunuyorlardı.[54] Mesela, Memlûk Devleti'nin daha başları denebilecek bir tarihte hatıralarını yazan Joinville (1248) "Müslümanların Dimyat'a gelen Haçlıların arasına casuslar saldıklarını" bildirmektedir.[55]

1394 senesinde Sultan Berkuk devrinde Tatarlardan yakalanan bir şahıs Sultan'ın huzurunda casusluğunu itiraf ederek dövülmüştü. O kişinin itirafıyla arasında tüccarların da bulunduğu 7 casus yakanlanmıştı.[56]

"1427 yılında Antalya'dan İskenderiye'ye gemi ile gelen bir grup Rum (Anadolu) tüccarı bir mektup getirmişti. Mektubu Sultan'a (Barsbay) -Allah onu yardımı ile aziz etsin- iletilmişti.[57] Yine Melik Rıdvan'ın Haçlıların Halep bölgesini tehdit ettiklerini Bağdat'a bildiren elçilik heyetinde tacirler de vardı.[58]

XVI. asrın başında Memlûk Devleti'nin sonunu hazırlayan süreçte kaynaklara yansıyan bir kayıt haber alma imkânlarının ortadan kalkmasının neye mal olduğunu da çok açık bir şekilde ortaya koymuştur. Merzuban şehrinden hareket eden Osmanlı ordusu, Halep'e on günlük yolda bulunan Ayıntâb'a kadar rahat bir şekilde gelmiş ve bu son menzilde bölgedeki yollar ve bağlantılar tutulmuş ve Memlûkler için haberleşme imkânları ortadan kaldırılmıştı. Osmanlı ordusu Ayıntâb dağlarından Merc-i Dâbık'a yayılacaktı.

---

[51] a.g.e.; s. 159-160.
[52] Şâfi' b. 'Alî; Kitâb el-Fazl el-Me'sûr min Siret es-Sultan el-Melîk el-Mansûr, (Tah. Ömer Abdusselâm Tedmûrî), Beyrut, 1998, s. 108.
[53] Gordlevski; s. 210-211.
[54] Köprülü; s. 63.
[55] Joinville; Joinville'in Haçlı Hatıraları, s. 47.
[56] İbn Hacer; el-Askalanî, Şihâb ed-Dîn Ebi'l-Fazl Ahmed b. Ali, İnbâ el-Gumr bi-Ebnâ el-'Omr, (Tah. Muhammed Abdulmuid Hân), C 3, Beyrut, 1986, s. 208.
[57] Kopraman; s. 15.
[58] Ali Sevim; "Halep Selçuklu Melikliği Fahru'l-Muluk Rıdvan Devri (Nisan 1095-Aralık 1113)," Selçuklu Araştırmaları Dergisi, C II, 1971, s. 58.

İdrîs-i Bitlîsî'nin ifadeleriyle Osmanlıların Ayıntâb'ı ele geçirmeleri şöyledir: "... haberci kuşlar muzaffer ordunun içine giremez oldu ve bilgi almakla görevli gözcülerin gecenin ve gündüzün çevresinde haber edinmeleri mümkün değildi. Düşman askerleri tarafından gelen gözetleyici ve casuslardan kim cüretle ileriye çıksa tıpkı av kuşu gibi o dağlarda tuzağa düşüyordu."[59] Bu bilgiye destekler mahiyette olarak Kemalpaşazâde'deki kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Memlûkler Osmanlının içine de casus salmışlardı.[60] Ancak bunların iş yapamaz hâle düşürülmeleri Memlûkler için mutlak sonu hazırlamıştı.

Sonuç olarak, bu tebliğde ortaya koyduğumuz üzere görülecektir ki Memlûkler devrinde haberleşme ve casusluk faaliyetlerine önem verilmiş ve dikkatle sürdürülmüştür. Bu noktada Memlûklerin bu faaliyetlerinde de diğer pek çok yönlerinde olduğu üzere kendilerinden önceki devirlerin uygulamalarını tevarüs ile yeni bir terkip husule getirmek suretiyle bu faaliyetlerini sürdürdükleri ve Türk tarihinin süreklilik yapısının burada bu konu özelinde de devam ettiği görülecektir. Bu cümlelerin zikrinden sonra iki büyük tarihçinin buna dair görüşleriyle bu çalışmayı noktalamak istiyoruz. Bunlar İbn Haldun ve Fuat Köprülü'dür: "Orta Çağda, bütün Yakın Şark İslâm-Türk dünyası büyük bir kültür çevresi teşkil eder; bu çevre içindeki muhtelif sahalar, bazı mahalli ayrılıklara rağmen, içtimai ve siyasi müesseselerde büyük benzeyişler gösterir."[61] Türk devlet teşkilatının İslam âleminde kuvvetli ve bariz tesirler yapması, bilhassa, Büyük Selçuki Devleti'nin kuruluşundan sonradır. Abbasi halifelerini nüfuzları altına aldıktan sonra, Mısır ve Suriye gibi Şii Fâtımî halifelerinin hâkimiyet sahaları müstesna olmak üzere, İslam dünyasının hâkimi olan ilk Selçuki sultanları, devlet müesseselerini çok sağlam olarak kurdular. Bunlar arasında Sâsânî ve İslam menşeinden gelenlerin yanı sıra, kısmen Karahanlılardan ve kısmen de Oğuz ananelerinden kökünü alan Türk müesseseleri de mevcuttu. Bu büyük devletin parçalanmasından sonra, yerine kaim olan muhtelif devletlerde -meselâ, Harizmşahlarda, Suriye, İran ve Anadolu Selçukilerinde, Atabeylerde, Eyyûbîlerde, sonraları Memlûklerde- Türk menşeinden gelen müesseseleri görmek kabildir.[62] Mısır Memlûklerinin, devlet teşkilatı hususunda Selçukluların tesiri altında kaldıkları çok açıktır. Onların varis oldukları Eyyûbîler, Selçuklular Devleti'nin kollarından biri idi.[63] Fuat Köprülü'nün tarihî sürekliliğe dair bu tespitlerini konuya daha vuzûh kazandırmak bakımında İbn Haldun'un şu tespitleri ile taçlandırmak yerinde olacaktır. İbn Haldun'un nazarında da tarihî hadiseler bir taraftan devamlılık arz ederler. Mesela her siyasi teşekkül, vücuda geldiği devirde evvelden orada mevcut olan adetleri devam ettirir, yeni unsurlar eskilerle birleşip bir terkip vücuda gelir. Bir müddet sonra eskiler yeniyle kaynaşır ve unutulurlar.

[59] İdrîs-i Bidlîsî; Selim Şah-Nâme, (Ter. Hicabi Kırlangıç), Ankara, 2001, s. 310, 313.
[60] İbn Kemal; Tevârih-i Âl-i Osman, (Haz. Ahmet Uğur), VIII. Defter, 1997, s. 110.
[61] Fuat Köprülü; "Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları", Belleten, C 7, 1943, s. 458.
[62] Köprülü; Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülahazalar, İstanbul, 1981, s. 183-184.
[63] Köprülü; Edebiyat Araştırmaları, Ankara, 1999, s. 163.

Fakat bu devamlılık esnasında birtakım başkalıklar da görülür. İnsanların küçüklük ve büyüklüğünde görülen "hal" ve "tavır" hususiyetleri, ayni ile kavimlerin hayatında da mevcuttur.[64]

[64] Z. Fahri Fındıkoğlu; İbn Haldun'da Tarih Telakkisi ve Metot Nazariyesi, İstanbul, 1951, s. 35.

STRATEJİSİ YARIM KALAN ASKERÎ DEHA: İZMİR FATİHİ EMİR ÇAĞA BEY

Dr.Dz.Öğ.Alb.Rasim ÜNLÜ[*]

Emir Çağa Bey, Selçuklu kuvvetleri ile birlikte İran üzerinden Anadolu'ya giren Türk uç beylerinden birisiydi. Bilindiği üzere, 1071 yılı Anadolu'nun kaderinin yeniden çizildiği bir tarihi içerir. Aynı zamanda 1071, Anadolu'daki binlerce yıllık siyasi tarihin, sosyolojik anlamda, en büyük kırılma noktasıdır. Yani Anadolu'nun siyasi fay haritasındaki en şiddetli deprem olarak 26 Ağustos 1071 tarihini kolayca verebiliriz.Bu faaliyetin bir ucunda Bizans İmparatorluğu, diğer tarafında da Büyük Selçuklu Devleti vardır. Selçuklu Türkleri adına kazanılan zaferin sonrasında, kısa sayılabilecek bir süreçte, Anadolu'nun çok büyük bir kısmı, adım adım askerî harekâtla ele geçirilmiştir. Türklerin 1071 tarihinde Selçuklu Sultanı Alparslan ile başlayan çabaları, Anadolu içlerinde sürmüştür. Bu mücadelede: Artuk, Tutuk, Saltuk, Danişmend, Mengücek, Afşin, Dilmaç, Alp-ilig Beyler ilk akla gelenler arasındadır. Bu sürecin diğer bir ismi ise, sonraları "Emir" unvanını da alacak olan Çağa Bey'dir. İzmir ve civarını Emir Çağa Bey'in fethetmesindeki ana gayelerden birisi, Bizans'taki yarı esir döneminde, denizciliğin önem ve bilincine kavramış olmasından kaynaklanmaktadır.[1] Ayrıca, Anadolu'nun pek çok bölgesindeki diğer Türk beyleri hâkimiyet alanlarını belirlemişti. Böylesi bir süreçte, kendisinin Bizans'tan kaçtıktan sonra en rahat hareket edebileceği yerlerden birisi olarak İzmir ve civarı kalmıştır.[2]

Döneminin büyük bir strateji dehası olan Emir Çağa Bey,[3] Osmanlı tarihinde bugün onu tanıdığımız ölçüde niçin bilinmiyor ve niçin tanıtılmamıştı?[4] Bu olayı tahlil ettiğimizde birkaç maddede durumu çözümleyebiliriz: Birincisi, Çağa Bey gerçeği, Osmanlı Beyliği'nin oluşumundan da 220 yıl önceye dayanıyordu. İkincisi Çağa Bey'in hâkimiyeti

---

[*] İstanbul Deniz Müzesi Komutanlığı Deniz Tarihi Arşiv Şube Müdürü.

[1] Tevfik İnci; Kadırgalar Devrinin Derya Kaptanları, 1974, İstanbul, s. 4-5: "Yurdunun emniyetini de iktisadi ferahlığını da denizlere bağlıyordu. Bu arada, İzmir Beyliği'ni çevreleyen Ege önü adalarını sınırları içine almanın zaruretini de hissediyordu. Ege önü adalarının fethi, yalnız yurdunun deniz cephesinden emniyeti için değil, aynı zamanda planlamış olduğu fütuhatlarına temel ve basamak olacaktı. Bütün bunların gerçekleştirilmesi için de Bizans'a karşı Ege'de deniz hâkimiyetini şart görüyordu. (...) İzmir Bey'i, her şeyden önce bir deniz kuvveti meydana getirmek üzere hemen harekete geçti. Yerli ustalardan faydalanarak, kendi kontrolü altında İzmir'de ve Efes'te kurmaya muvaffak olduğu bu ilk Türk tersanesinde ilk Türk Deniz Kuvvetini teşkil edecek gemilerin inşasına başladı."

[2] Maalouf; s. 33.

[3] İnci; s. 4: "İzmir'in İlk Fatihi ve Anadolu Selçuk Devleti'nin müstakil İzmir Bey'i Çaka; büyük bir teşkilatçı, güçlü bir kumandan, siyasi görüş kudretine sahip büyük bir devlet adamı gibi üstün vasıfları nefsinde birleştirerek dev şahsiyetini yaratmıştı."

[4] Ali Kandilli; "İlk Türk Amirali Çaka Bey'in Denizcilik Hayatı" 2. Donanma Semineri, s. 2-3: "Osmanlıya sempatik görünebilmek için daha önceki dönemleri inkâr ederek, Türk denizcilik tarihini Osmanlılardan başlatmaları ve onlardan önceki dönemleri dikkate almamalarından kaynaklanmaktadır."Ayrıca bk. s. 2-8.

çok kısa bir döneme tekabül etmişti. Bu dönem yaklaşık olarak on beş yıl kadardır. Kardeşi Yalvaç'ın da bir yıllık iktidarı olduğunu var sayarsak, önümüze on altı yıllık (1081-1097) bir beylik olgusu olarak karşımıza çıkar. Üçüncüsü, Çağa Bey'in ana stratejisi, diğer Türk beyliklerinden farklı olarak, kara üzerine değil, deniz üzerineydi.[5] Bu süreçteki doğal genişleme politikası da Bizans aleyhindeydi.[6] Bilinmezliğin dördüncü bir gerekçesi ise Osmanlı tarihçilerinin, bu döneme ve beylikler dönemine genelde uzak kalmaları (birkaç istisna hariç) özelde Osmanlı soyunu övmelerinden kaynaklanmaktaydı. Bu gerekçeler, Osmanlı tarihçiliği adına, geçmişle yaşanılan süreç arasında kurulması gereken bağlar ve değerler adına büyük bir eksiklik olarak değerlendirmemiz gereken durumlardı.

Çağa Bey'i tanıdığımızda, akıllı bir Türk'ün kara kültüründen deniz kültürüne, kara savaşlarından deniz savaşlarına geçişinin izlerine tanık oluruz. Çağa Bey'i gerçek anlamda tanıdığımızda, onu bu anlamda anladığımızda, deniz stratejisinin bütün izlerini uygulamalarında kolayca görebiliriz. Çağa Bey gerçeğinin fark ettiğimizde, onun politikalarının uzak görüşlü, hedef belirleyici ve de bütünsel bir özellik arz ettiğini görürüz. Aslında Türk denizciliği, Çağa Bey ile Batı Anadolu kıyılarında umulmayan bir zamanda, yükselişe birdenbire geçmiş ve özellikle Bizans ve onun bağlamında Batı üzerinde dolaylı yoldan etki yaratmışsa, bunun yegâne sebebi, Çağa Bey'in zekâsından kaynaklanmıştır. Bu makalede böyle bir zekâ sahibinin anlayışı, yaklaşımı, hedef ve stratejisi, değişik kaynaklar da ele alarak değerlendirilecektir.

Aynı zamanda kahramanımızın adının da yanlış olarak algılanıp gündemimize yerleştiği için, bu anlamda bu yanlışın giderilmesinin bu büyük insanımıza karşı, vicdani bir borç olduğu düşünülmektedir. Bu makalede aşağıda değişik kaynaklarda, farklı adlarla anılmış olan kahramanın adının doğrusunun Çağa olduğu savunulacaktır. Bilindiği gibi, Çağa kelimesini ilk değerlendiren Akdes Nimet Kurat Bey'dir. Bu değerlendirmeyi, Batılıların ve Bizanslıların Türkçeyi kendi dil ve yazılarına adapte etmeleri sürecinde bazı değişmelerin yaşandığı örnekleri de göstererek yapmıştır. Akdes Nimet Kurat Bey, çalışmasında bunun ölçütlerini vermiştir. O özellikle "Tzachas"[7] yazılan addan "Çağa/Çaka" adını çıkarmıştır. Nedense Çaka adını ön plana almış ve bu yaygın adla kullanılmaya başlanmıştır.

---

[5] Çağa Bey'in denize yönelik stratejisini üç maddede değerlendirenler olmuştur. Bk. Ömer Çekmeceligil; Türklerin İlk Deniz Zaferi ve Çaka Bey, Derya Dergisi, Mayıs-Haziran 1983, S 155, s. 7'de: "1. Bir Türk yurdu hâline gelen Anadolu Yarımadası kıyılarının emniyetinin sağlanması, bu şekilde iç bölgelerin de emniyetinin sağlanacağı,
2. Ege Denizi ve Akdeniz Adaları'nın ele geçirilmesi, bu yolla Ege ve Akdeniz'e hâkim olmak, Bizans'ın bu yoldan da gerisini çevirmek ve yenilmesini sağlamak,
3. Anadolu'dan geçen ve Akdeniz yoluyla Avrupa'ya ulaşan ticaret yollarının Türklerin eline geçmesi ile mal, kültür ve bilgi alışverişi sağlamak, böylece zengin ve bilgili bir Türk Anadolusu yaratmak."

[6] Kafesoğlu; s. 12.

[7] Parlak; s. 18: " Bizans'ın asilzadeleri ona Çahas veya Tazachas derlerdi."

Ertuğrul Bey ise "Tzachas" yerine "Zakhas" olarak ifade edip, bu kelimeden çıkarım yaparak İshak Bey demiştir.[8] Fevzi Kurtoğlu ise, genelde Harf Devrimi öncesi kaynak ve tercümelere yönelik olarak incelediği isimi, yani "Tzachas"i, "Tekeş" Bey olarak algılamıştır.[9] Çağa Bey ile ilgili olarak Tekeş Bey adlandırmasını 1932'de açık olarak yapmışken; Akdes Nimet Kurat'ın, bu konudaki çalışmasını fark ettiğinde, Fevzi Kurdoğlu, 1938 yılında çıkardığı kitapta artık "Tekeş" adını kullanmayacak "Çagas/Çakas" adını kullanacaktır.[10] Kanımca olay Çaka, Çakas, Çagas, İshak ve Tekeş'ten öte, bazı incelemeleri gerek kılmaktadır. Hatta bu konuda Çağa Bey'e, Tekeş adından başka Çakan adını da uygun bulanlar vardır.[11]

Şu süreçte yukarıdaki değişik kaynaklar üzerine, Çağa Bey adı etrafında bazı değişik örnekleri verdikten sonra, şimdi de Çağa Bey'in adının çözümlenmesi anlamında aşağıdaki yorumlar yapılmaya çalışılacaktır. "Tzachas" olarak sunulan adın ilk harfi "Ç"dir. Bilindiği gibi Batı dillerinde "Ç" harfi olmadığı için onun yerine "Tz" kullanılmış olması normaldir. Aynı şekilde Batı dillerinde "Ğ" harfi de bulunmadığı için onun yerine de "ch" harflerinin kullanılması da normaldir. "Çağa" adında olmayan "s" harfi "Tzachas" adının sonuna nasıl konmuştur? O da Anna Komnena'nın konuştuğu dildeki erkeklerin adlandırılmaları sırasında sonuna "s" harfinin konması ile izah edilebilir.

Bilindiği gibi Türk dilinin bağlı olduğu dil grubu farklıdır. Bu anlamda Türkçe bir ismin başka dillerde algılanması ve yazı diline de dökülmesi farklı olabilir.[12] Bu sadece Bizanslıların kendi dillerinde algılayıp yazıya dökmeleriyle meydana gelmiş değildir. Çincede de Türk adlarını algılayıp yazmak bundan çok farklı değildir. Örneğin bize "Şekspir" adını bir İngiliz söylese ve bu adı biz de kendi yazı dilimize göre yazsak ve bu yazıyı İngiliz'e göstersek, İngiliz bizim yazdığımız yazının "Şekspir" olduğunu kendi yazı diliyle kıyasladığında anlayabilir mi? Dolayısıyla Çağa adı bu anlamda iyi değerlendirilmelidir.

Akdes Nimet Kurat; "Bu adın Çağa olması mümkündür. Kazan Türkçesindeki 'baba-çağa' sözü ve 'Çağatay' adı düşünülürse çağa küçük

---

[8] Ertuğrul; Akdeniz Hâkimiyeti ve Türkler, 1933, İstanbul, s. 5.

[9] Fevzi Kurtoğlu; Türklerin Deniz Muharebeleri Tarihi, 1932, İstanbul, s. 26-29.

[10] Kurtoğlu; Gelibolu ve Yöresi Tarihi, 1938, İstanbul: "Bizans tarihlerinden öğrendiğimiz Cakas Bey'in seferleri hakkında, İslam tarihleri bir şey söylemezler. Bu ismin doğrusu nedir? Yeni neşredilen bazı eserde olduğu gibi Tekeş midir? Bu hususta fazla malumat isteyenler Edirne ve Yöresi Muhipleri Cemiyeti tarafından. 1936'da neşredilmiş, olan (Çaka) adlı esere müracaat edebilirler." diyerek Akdes Nimet Kurat'ı adres göstermektedir.

[11] Kafesoğlu; s. 101.

[12] Kurat: "Anma Komnena da Çahas, Bizans kaynaklarına göre Tzachas yazılan bu adın asıl şeklinin nasıl olduğunun tespiti güç olmakla beraber bunun Çaka veya sonraki şekli ile Çağa olduğunu kabul edebiliriz. V. asır Bizans yazıcılarından, Attila'nın sarayına giden, Priskus'un eserinde, Türk hanlarından Günhan'ın adı Kougchas (okunuşu:kunhas) yazılmıştır... Selçuk beylerinden Ebul Kasımı 'Apel Chasem' ... Pörsük Bey'in adını Anna'nın 'Prosouch', Berkiyaruk Bey'in de 'Pargiaruch' olarak, nihayette, 'ch' ile yazdığını göstermek kâfidir."

demektir. Mamafih naklettiğimiz filolojik esaslar Çaka'nın daha doğru olduğunu gösterir, sonraları Çağa'ya dönmesi de mümkündür." der. Çağa kelimesi sadece Kazan'daki Tatar Türklerinde değil, Azerbaycan'da ve hatta Anadolu'nun bazı yörelerinde de kullanılmaktadır. "K" ya da "G" harfli Çaka/Çaga belki Türklerin daha eski dönemlerde kullanılan bir adı olabilir. Kanımca bu ad önce Ça(k)a/Ça(g)a ve sonra da Çağa'ya dönüşmüştür. Çağa ile adlandırma konusuna "Çağatay"/ "Çağa-Tay" Bey bunun güzel bir örneğidir. O dönemde, yani XI. yüzyıldaki denizcimizin adı Çağa Bey'dir. Bu anlamdaki gerçek adına kavuşmalıdır, diyoruz.[13]

[13] Rasim Ünlü; Deniz Tarihimizde İz Bırakanlar, Türbe ve Mezarları-2, 2008: "Tüm değişik ortamlar ve süreçler de incelendiğinde, kanımca 'Çağa' adının daha doğru olduğunu düşünmekteyim. Bununla ilgili bir araştırmamı da aktarmak istiyorum. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra oluşan Kafkasya ve Orta Asya'daki Türkçe konuşan devletlerden bazı insanlar, Türkiye'ye gelmeye başlamışlardı. Bunlardan birisinin ilanını da İstanbul Büyükşehir Belediyesinin bir broşüründe gördüm. Şahıs Türkmenistan'dan gelmiş olan bir akademisyendi. Lütfi Kırdar Tesislerinde sempozyuma iştirak edecekti. Ben özellikle, broşürü okuduğumda şahsın adına takıldım. Şahsın adı 'Kaka Can Bayramov'du. Sonra düşündüm. Şahsın soyadı açıktı. Bayram'ın oğlu anlamındaydı. Sonunda Rusçadan geçen 'ov' eki olsa da bu durum açık olarak belliydi. Aslında ülkemizdeki Türk insanının, sadece 'ov' ekini Rusya'da Türk kökenliler ile İslav kökenlilere verildiğini duymaları bile araştırma konusu olabilirdi. (Örneğin, Azerbaycan'da, Neriman Nerimanov) Zira, Sovyetler Birliği sürecinde, Gürcüler (Çaparidze, Şvarnadze), Ermeniler (Mikoyan, Koçaryan); Baltık'taki küçük ülkeler de (Kurtinyatis, Sabonis gibi) özgün ve millîlik kokan soyadlarını taşımışlardır. Fakat Türkçe konuşan ülke insanlarına bu imkân tanınmamıştı. Aynı şekilde, o coğrafyadaki Türklerin yazı dillerinde zorla Kiril harfleri kullandırılırken Ermeni ve Gürcülerin yazı diline hiç dokunulmamıştır. O süreçte Türkçe 'oğlu' kelimesi pek uygun bulunmamış, örneğin Azerbaycan'da sadece Farsça'dan gelen 'zade' (Mehmet Emin Resülzade-Bahtiyar Vahapzade gibi) soyadları kullanılmasına da izin verilmiştir. Bu anlamda Türkmenistanlı akademisyenin soyadının anlamı açıktı. İkinci adı olan 'Can' kelimesinin anlamı da belliydi. Fakat şahsın ilk adına takılmıştım. Demek ki 'Kaka' kelimesi onlarda bir isimdi. Bu isim farklı dil gruplarında olabilirdi ... Ural-Altay dil grubunda olan Türkmenistan'da bu nasıl konulmuş olabilirdi? Çünkü Türkiye Türkçesinde bu kelime olumsuz ve kötü olarak anılmaktaydı. 'Kaka adam' gibi. Genelde Batı'dan gelme olarak değerlendirilmekteydi. Öyleyse, Orta Asya'dan Anadolu'ya doğru hareket eden insan gruplarının bu kelimeyi Türkiye'de kullanması var mıydı? Söylemi değişmiş miydi? Belirttiğimiz gibi Türkiye'de olumlu anlamda ve Türkmenistanlıların kullandığı ölçüde de olumlu bir söylemi yoktu. Fakat kelimenin doğu-batı düzleminde incelemesini yaptığımda değişik bir gerçekle karşılaştım. Önce bu kelimeyi bir Türkmen öğretim üyesine sordum. O, kullanım şeklinin Kaga olduğunu söyledi. Demek ki bizim yazıya geçirilirken, 'g' harfi inceltilip 'k' şekline sokulmuştu. Bu durum ise acayip bir soru işaretini kafamda oluşturmuştu. Bu gerçek şuydu. Kelime Türkmenistan'da 'Kaga' olarak söyleniyordu. Anlamı da babacan anlamında sayılabilirdi. Fakat üzerinde durduğum kelimenin Azerbaycan coğrafyasının pek çok yerinde 'k'ler tamamen kalınlaşıp 'g' olarak algılanıyordu. Yani bu kelime 'Gaga' şekline dönüşüyordu. Fakat kelimeyi daha da samimi ve yakınlaştırma anlamında 'ş' harfiyle birleştirilip 'Gagaş' şekline dönüşüyordu. Kelime Türkiye'ye girdiğinde ise kuzey-güney düzleminde Erzurum bölgesinde 'g'ler değişiyor ve 'd' şekline bürünüyor; Elazığ ve çevresinde 'g'ler yerini koruyor, Diyarbakır ve güneyinde 'g'ler inceliyor tekrar 'k' şekline geçiyordu. Yani Azerbaycan'daki 'Gaga-Gagaş', Erzurum'da 'Dadaş'; Elazığ'da 'Gaggoş' daha güneyde ise 'Keko' oluyordu. İşlem bununla da bitmiyordu. Urfa yöresinden başlayarak, Anadolu'nun ortalarına doğru gelindiğinde; Ankara-Kayseri hattında kelimenin başındaki 'g' harfi tamamen yok oluyor ve 'Aga' kelimesi" türüyordu. Bu kelime de İstanbul'a doğru gelindiğinde, iyice yumuşuyor: ortadaki 'g' harfi 'ğ' şekline bürünüyordu. 'Aga' kelimesi yerini artık 'Ağa'ya bırakıyordu. Bilindiği üzere büyük kardeşe Türkiye Türkçesinde

Bilindiği üzere Türk dilinin evrimi Orta Asya'dan Balkanlar'a doğru kronolojik bir zaman kesitinin süreci içerisinde devam etmiştir ve de etmektedir. Çağa Bey, nasıl Büyük Selçuklu Devleti'nin komutanı olarak Anadolu'ya gelmişse, beraberinde o kültürün birikimlerini de taşımıştır. Günümüzde dahi Türkçe konuşulan ülkelerdeki ortak olan adların durumu benzer yapıda olmakla beraber, bazı harf farklılıklarından öte, anlamları da aynıdır. Örneğin "Demir" anlamı, "Timur" ile özdeştir. Bu ad ile tanınan insanlardan birisi, dünyanın gelmiş geçmiş en büyük komutan ve liderlerinden biri olarak kabul edilen ünlü Türk cihangiri "Timurlenk"tir. Timur adı Asya ve Kafkasya'da "Teymur"; Anadolu'da ise "Timur" olarak adlandırılmış ve pek çok Türk çocuğuna da bu şekilde Türkiye'de isim olarak da verilmiştir. Yine dünya tarihinde liderlik ve askerlik açısından önemli adlardan biri olarak kabul edilen Cengiz Han'ın ismi, belirttiğimiz coğrafyada insanlara verilmektedir. Bu bağlamda; Kırgızistan'da bu ad "Cıngız", Azerbaycan'da "Cingiz" Türkiye'de ise "Cengiz" olarak adlandırılmaktadır.

Çağa Bey'i bize tanıtmış olan, Bizans İmparatorlarından Aleksiyos Komnenos'un kızı Anna Komnena'dır. Her türlü doğrusuna ya da yanlışına rağmen, bir eser vermiş olan Anna Komnena, Çağa Bey ile ilgili olarak bilgiler de vermiştir. Bizans sarayının her kademesinde bulunmuş olan Anna, Bizans'ın elinde o dönemde, bir ölçüde gözetim altında olan Selçukluların ileri gelen beylerinden olan Çağa Bey ile ilgili bilgilere sahip olabilmesi çok doğaldı. Doğal olmayan, o günkü koşullarda, pek çok saray kadınından farklı olarak eser yazabilme becerisiydi. Çağa Bey Cumhuriyet döneminde gündeme Akdes Nimet Kurat Bey'in çalışmalarıyla gelmiştir.

İzmir Bölgesinin Fatihi Çağa Bey

Ülkemizde sadece Fatih anlamında Sultan II. Mehmet tanınmaktadır. Aynı zamanda pek çok fatih unvanını taşıyacak Türk büyüğü vardır. Bunlardan birisi de Emir Çağa Bey'dir. O İzmir bölgesini, İstanbul'un Fethi'nden tamı tamına 372 yıl önce fethetmiştir. Bu anlamda Çağa Bey İzmir fatihidir. Çağa Bey'in Oğuzlara mensup bir yiğit kişi olduğunu söyleyebiliriz. Hatta bazı kaynaklarda, Oğuzların, Çavuldur Boyu'na

---

'Ağa-Bey' demez miyiz? Burada 'Ağa' kelimesi ile 'Bey' kelimesi, ailedeki büyük çocuklar için bu şekilde oluşum sağlamaktadır. Bunun bizzat argolaşmış hâli ise 'ağabey'den türetilen 'ağbi' değil midir? Bugün ülkemizde 'Ağa' kelimesi ne yazık ki anlam kayması sonucunda, olumsuz çağrışımlara da sebep olmaktadır. Örneğin: 'Toprak Ağası' kavramında olduğu gibi… Türkmenistan coğrafyasından İstanbul hattına kadar evrimini değerlendirdiğim: Kaka / Kaga / Gaga / Gagaş / Dadaş / Gaggoş / Keke / Aga / Ağa / Agabey / Ağbi gibi kelimelerin birbirleriyle olan doğrudan ya da dolaylı ilişkisi, günümüzde bu kelimelerin hepsini de birebir anlamdaş kılmamaktadır. Fakat tüm bu saydığım kelimeler, çoğunlukla ilgili coğrafyalarda bir büyüğü, bir yakın insanı, sevilen bir değeri tanımlamaktadır. Biz Çağa adını, Bizans kaynaklarını inceleyerek koyan Akdes Nimet Kurat Bey'in kitabıyla öğrenmişiz. Fakat onun yukarıda yaptığı tespiti de unutmamalıyız. Ayrıca Türkçenin Hint-Avrupa dil grupları açısından söylem ve yazılım farklarını da değerlendirip hareket etmeliyiz. Bu anlamda, son yetmiş yıldır Emir Çaka Bey olarak tanıdığımız kahramanımızın adının "Çağa" Bey olmasının daha doğru olacağını düşünmekteyim. Yani, büyük kardeş 'Ağa-Bey' küçük kardeş 'Çağa Bey' gibi."

mensup[14] bir Türkmen Beyi olduğu gösterilmektedir.[15] Danişmendlilerle birlikte hareket ettiği o dönemde, Bizanslılara esir düştüğü bilinmektedir. Bu tarihin de yaklaşık 1078'ler olduğu vurgulanmaktadır. 1078'den 1081 tarihine kadar Bizans'ın başkentinde zorunlu tutulduğu ve bu süreçte, Bizans kültürünü, dilini ve İstanbul ile denizini tanıdığı anlaşılmaktadır.

Konumu nedeniyle dönemin Bizans İmparatoru Nikeforos Botaneiatenis'e takdim edilmiştir. 1081 yılında Bizans da yönetim değişikliği ile yeni imparator olan Aleksi Komnenos, önceki imparatorun Çağa Bey'e verdiği imtiyazları geri aldı. Bir fırsatını bularak Bizans'tan kaçan Çağa Bey, İzmir'i kendisine hedef seçti ve "İzmir'in ilk Türk hâkimi" oldu.[16] İzmir'e hâkim olan Çağa Bey'in bu hâkimiyetini sürdürebilmesi için denizi ve denizciliği uygulamaya sokması ve de Selçuklular döneminde gemilik adı verilen tersane oluşturması da gerekmekteydi.[17] Nitekim onun bu konudaki faaliyetleri araştırmacıların ilgisini çekmiştir ve bu alanda da çalışmalar yapılmıştır.[18] Çağa Bey'in Bizans'tan kaçışından sonraki süreci de değerlendirilmiştir.[19] Daha sonra da denize yönelik hedefleri için gemi inşa teknolojisine yönelik olarak yöresel imkânları da değerlendirip, gemilikler oluşturduğu düşünülmelidir. İzmir'e 1081 yılının ikinci yarısından sonra gelmiş ve hâkimiyetini pekiştirmek için hareket ettiği ve bu bağlamda, 1081-1085 yılları arasında İzmir merkez, Selçuk, Çeşme, Urla, Sığacık ve Foça gibi yerleri ele geçirdiği anlaşılmaktadır. Bu sürecin 1086 tarihine doğru artık ufak da olsa bölge için, etkin bir donanma oluşturmuştur. Nihayet donanması ile açılıp 1086 yılında, Midilli Adası'nı[20] fethetmiştir.[21]

Bu süreçte Çağa Bey, kardeşi Yalvaç'ı da Midilli Adası'na üst yöneticisi yapmıştır. Aynı yıl son ayları içerisinde Sisam Adası'nı da ele geçirmişti. Adaların tek tek elden gittiğini gören Bizans yönetimi bölgeye

---

[14] Kafesoğlu; s. 101: "Anna, bu delikanlının bütün Asya'yı (Anadolu'yu) harp ederek geçmiş olduğunu söylüyor ki buna göre Çakan'ın Danişmendnâme'de Orta Anadolu, bilhassa Malatya hâdiseleri münasebetiyle adı geçen Çavuldur Çakan olması kuvvetle muhtemel görülüyor."

[15] Türkmen Parlak; Ege Denizinde İlk Türk Derya Beyleri, 1979, s. 18.

[16] Ertuğrul; Akdeniz Hâkimiyeti ve Türkler, 1933, İstanbul, s. 5: "Süleyman'ın oğlu Kılıçaslan'ın kayınpederi İshak (Zakhas) Bey 1084'te İzmir Limanı'nı ele geçirmiş ve bu suretle Adalar Denizi'ne çıkmaya muvaffak olmuştu."

[17] Parlak; s. 19-20.

[18] Parlak; s. 20: "Kısa zamanda kırk gemi inşa ettirmişti. Şüphesiz, çevresindeki denizci ulusların güçleri yanında bu sayı bir anlam ifade etmezdi. Hele Haçlıların donanması yanında sözü dahi anılamazdı. Ama ortada bir gerçek vardı. Gemileri ne kadar küçük ye güçsüz, sayıları ne kadar az olursa olsun, karacı bir milletin denizlere yönelmesi bakımından önemli bir adım sayılırdı. Nitekim bu kırk gemi, Ege'de çıkan olan denizci ülkeler arasında bir tedirginlik uyandırmıştı." Kandilli; s. 2-5: "İktisadi ve askerî gücünü denizlerle besleyen ve denizden güç alan Çaka Bey önderliğindeki Türk güçleri, Batı Anadolu Beylikleri içinde önemli bir güç hâline gelmişti. Bu gücüne güvenen Çaka Bey Bizans'a son darbeyi vurmaya hazırlanıyordu. Bunun için öncelikle donanmanın takviyesi için İzmir Tersanesinde büyük bir faaliyet başlatıldı."

[19] Ali Kandilli; İlk Türk Amirali Çaka Bey'in Denizcilik Hayatı, s. 2-3/2-4.

[20] Ömer Çekmeceligil; s.7'de 1090 tarihini vermekte.

[21] İsmail Kayalı-Cemender Aslanoğlu; Türk Deniz Savaşları, Derya Dergisi, S 105, s. 14; "Midilli, Sakız, Sisam, Abidos Seferleri 1090-1092" diyor.

donanma göndermişti.[22] Bundan sonra da özellikle 1088 yılında olmuştu. Sakız civarında yapılan savaşlarda önce Türkler etkin olmuşsa da sonra Bizanslılar başarı kazanmışlardı. Bu başarıda Bizanslı komutan Kostantin Dalassenos'un Türklere verdiği sözde durmamasının da etkisi büyük olmuştu. Bu savaşlarda Flanderli şövalyelerle, Balkanlar'ın paralı askerlerinin etkisi vardı.[23] Çağa Bey, 19 Mayıs 1090 tarihinde Koyun Adaları Zaferi'ni[24] kazanmıştır.[25] Bu zafer Türk Deniz Kuvvetlerinin kuruluş tarihi olarak benimsenmiştir.[26] Artık bölgede bir güç olduğunu ortaya koymuş olan Emir Çağa Bey, Sisam ve Rodos adalarını da 1091 yılında tamamen fethetmiş ve kuzeye yönelmiştir. Bu yönelmeyle birlikte, Çanakkale bölgesinde bazı arazileri ele geçirmiştir. Birkaç yıl sonra da 1095'te kızını, Anadolu Selçuklu Devleti lideri Kılıçaslan'a vermiş ve akrabalık ilişkileri de kurmuştur. Bu süreçte, Balkanlar'daki Peçeneklerle de müttefiklik konusunda anlaşmışlardır. Bu ittifaklık yaklaşımına, Bizans'ın çok yönlü, dış politikayla karşı atağı başlamıştır. Bunlardan Kuman-Kıpçaklar, hemen faaliyete geçip Bizans'ın yönetiminin lehine bilinçsizce bir adım atmışlar ve Peçeneklere saldırmışlardır.[27] Diğer karşı adım ise, Batı'dan talep edilen yardımlar şeklinde gelişmiş ve bu durum biraz gecikmiş de olsa, meyvesini Haçlı Seferleri'yle vermiştir (1095 ve sonrası).

Çağa Bey, bölgenin en önemli şehri olan İstanbul'un elde edilmeden Türkler için huzur olmayacağı gerçeğine ulaşmış ve bu aşamada Bizans İmparatorluğu'nun da ortadan kaldırılmasını gündeme getirmiştir. İşte bu nedenle de ittifaklar oluşturmuştur. Aynı zamanda Bizans'ın deniz yolunu kesmeyi de hedeflemiştir.[28] Bunun sonucunda da kara ve deniz yönlerinden

---

[22] Parlak; s. 26.
[23] a.g.e.; s. 26-33.
[24] Halil Hatipoğlu; Orta Çağda Akdeniz'de Deniz Güçlerinin İncelenmesi-Anadolu'da İlk Türk Denizciliği (Umur Bey'in Epir Harekâtı), 2005, İstanbul, s. 89.
[25] İsmail Kayalı-Cemender Aslanoğlu; Türk Deniz Savaşları, Derya Dergisi, S 105, s.14.
[26] Çekmeceligil; s. 7.
[27] Komnena; s. 248-249.
[28] Kurat; s. 58-62. İzmir Beyi Garbî Anadolu'nun en kuvvetli bir hükümdarı derecesine çıkmıştı. O, fütuhatında muayyen bir plan takip ediyordu. Kuvvetli bir donanma vücuda getirerek Ege Denizi'ndeki mühim adaları zaptetmek, İzmir'den Çanakkale'ye kadar olan yerleri ele geçirdikten sonra ve Çanakkale Boğazı'ndan Gelibolu Yarımadası'na geçmek ve Bizans'ın Trakya kısmını ele geçirmekti. Çaka'nın bu muazzam planını tatbik için pratik birçok teşebbüsler yaptığını görüyoruz. Evvela bu sıralarda Balkan'da etrafa dehşet saçan ve Bizans'a nihayetsiz korku veren Peçeneklerle İzmir Bey'i arasında görüşmeler olduğu anlaşılıyor. Çaka, Peçenekleri Gelibolu Yarımadası'ndaki Chersones'i almaya teşvik etti. Mamafih Peçeneklerin, Çaka'nın bu teşvikini yerine getirdiklerini bilmiyoruz. İzmir Beyi, yalnız Peçeneklerle anlaşmakla kalmadı, bilhassa Bizans hizmetine ücretli asker olarak Anadolu'dan gelen Türklere, Bizans imparatorunun hizmetini bırakmaları için adamlar göndererek, propagandada bulundu. "Yeni arpa mahsulünün toplanışını" müteakip yahut "Krithas" şehrinin zaptından sonra ücretli Türk kıtalarına kendisine gelmelerini bildirdi ve gelecek olanlara birçok hediyeler vaat etti. İznik'te yerleşmiş olan Türk beyleriyle (Ebülkasım, sonra onun oğlu Ebül-gazi) ile Çaka'nın herhangi bir münasebette olduğunu bilmiyoruz. Çaka, galiba 1091 yılı ilkbaharında Peçeneklerle birlikte Bizans üzerine kesin bir darbe indirmeye hazırlanıyordu. Bizans İmparatorluğu çok buhranlı bir devir geçiriyordu: Üç taraftan Türk tehlikesi bu imparatorluğa son günlerinin yaklaşmış olduğunu

harekete geçecek olan Türklerin İstanbul'u almasının da[29] mümkün olabileceğini düşünmüştür.[30] Fakat bu hedefe karşı, Bizans'ın karşı

açıkça hissettiriyordu. İzmit'in azıcık ötesindeki İznik'teki Türk sultanının hududu başlıyordu; bunlar İmparator Aleksiyos'un yalvarması üzerine gelmiş olan Flanderli şövalyeler tarafından muhafaza ediliyordu. Fakat Trakya'daki Peçeneklere karşı Bizans hiçbir kuvvet çıkaramıyor ve mutat veçhile uzaklardan yardımcı arıyordu. Dalmaçya'daki sahil şehirlerini, Sicilya'dan beklenilen hücuma karşı müdafaa için Nikeforos Melissenos'un kumandasındaki donanma memur edildiğinden, Ege Denizi büsbütün müdafaasız kalmıştı. Çaka bu vaziyetten istifade ederek galiba Sakız Adası'nı geri aldı. Samos (Sisam) ve Rodos Adaları'nı da hâkimiyetine ilhak etti. Bunun en geç 1090 yazında cereyan etmiş olması muhtemeldir. 1090/1091 kışı, fevkalade şiddetli olmuştu. İstanbul'da karın çokluğundan evlerin kapılarını açmak güç oluyordu. Bizans imparatoru ilkbahar gelince maruz kalacağı tehlikenin derecesini kestirmiş olduğundan, diplomatlarının ustalığı sayesinde, Peçeneklerle siyasi ve iktisadi menfaatleri taban tabana zıt olan Kumanlar elde edildiler. Kuman başbuğları Togurtok ile Bonyak, Peçeneklere karşı harp etmek için ilkbaharda 40.000 kişilik bir kuvvetle Bizans'a yardıma geleceklerine dair söz verdiler. Aleksiyos Komnenos'un bu tehlikeli vaziyet karşısında yardım isteyerek Garbî Avrupa Hristiyan âlemine de müracaat ettiği anlaşılıyor. Onun bu müracaatı Haçlılar seferinin bir an evvel başlamasına mucip olmuştur. 1090/1091 kışında Peçenekler, Trakya'da kışladılar ve ilkbahar gelince harekete geçerek Nisan sonlarında 1091'de Meriç'in aşağı mecrasında sağ tarafta Lebunion şehri veya ırmağı yakınında mevki aldılar. Bunun üzerine Bizans imparatoru İzmit'ten 500 zırhlı şövalyeyi getirdi; İstanbul'da bulabildiği birkaç yüz askerini alarak Aenos (Enez)'ta gemilerden çıkarak Peçeneklere karşı, fakat Meriç'in sol tarafında mevki aldı. Peçenekler galiba Çaka'nın gelmesini bekleyerek hiçbir harekette bulunmadan bekliyorlardı. 26 Nisanda verdikleri sözü aynen yerine getirmiş olan Togurtak ile Bonyak 40.000 Kuman'la, Bizans'a yardıma geldiler. Fakat bir türlü hücuma başlamaya cesaret edemediler. Bu suretle üç gün geçti, ne Çaka'nın donanması geldi ne Peçenekler ve ne de Kumanlarla Bizanslılar harekete başladılar. Nihayet 29 Nisan 1091'de Kumanlar Bizanslıların fazla kışkırtması neticesinde Peçeneklerin üzerine saldırdılar ve bütün gün süren kanlı bir kesişmeyi müteakip Peçenek kadınları çoluk çocuk kamilen kılıçtan geçirildi. Bu suretle Bizans kurnazlığı bir Türk zümresinin yardımı ile, başka bir Türk zümresini mahvetti ve kendisi de muhakkak bir yıkılmadan kurtuldu. Çaka'nın İzmir'den gelmeyişine sebep ya donanmasını vaktiyle hazırlayamaması veya havaların bozuluvermesidir. Mamafih, bu hususta kati bir söz söylemek için elimizde kâfi derecede malûmat yoktur.

[29] Halil Hatipoğlu, Orta Çağda Akdeniz'de Deniz Güçlerinin İncelenmesi-Anadolu'da İlk Türk Denizciliği (Umur Bey'in Epir Harekatı),2005,İstanbul,s.87-88: "Çaka Bey'in bundan sonraki hedefleri ise; Ege sahillerinin Bizans'tan temizlenmesi, Çanakkale ve Trakya Bölgelerinin ele geçirilmesi ve en önemlisi İstanbul'un fethi idi."

[30] Kafesoğlu; s.103-106: "Çakan, Bizans aleyhine siyasi kombinezonlar meydana getirmeye çalışmış, o zaman Meriç Nehri'ne kadar bütün Balkanlar'a hâkim olup, çok kuvvetli kara ordularına malik bulunan Peçeneklerle diplomatik münasebetler kurmuştu. Sakız Muharebesi'nde Grek ordusundaki Peçeneklerin Çakan kuvvetleri ile gizlice temas hâlinde bulunmaları da gösteriyor ki biri deniz diğeri kara hâkimiyeti ile birbirini tamamlayan bu iki Türk kuvveti ortak gaye üzerinde anlaşabiliyorlardı. Peçenekler 1087'de Silistre (Desrtes)'de Aleksiyos'u mağlup ettikten sonra, şiddetli savaşlar vererek ileri hareketlerine devam etmişler, nihayet 1090 sonlarında Edirne'ye ve oradan Çekmece havalisine kadar sokulmuşlardı. Bozgundan bozguna uğrayan Bizans ordularının maneviyatı tamamıyla kırıldığı bu sırada Çakan, siyasi faaliyetini arttırdı. Peçenek şefleriyle temas kurarak iş birliği yaratmaya gayret etti. İlk hedefi bunların İnoz'a kadar inmelerini sağlamak suretiyle İstanbul'u Trakya'dan ayırmaktı. Diğer taraftan Aleksiyos'un ordusundaki Türkler arasında, Bizans hizmetini terk ile belirli zamanda kendisine iltihak etmeleri için propaganda yapıyordu. Durumun böyle gelişmekte olduğu 1091 yılının ilkbaharı, Bizans hesabına İstanbul'un Fatih tarafından fethinden hemen önceki günleri hatırlatmakta idi. Zira Marmara sahillerinde Selçuklular, Edirne'de Peçenekler, Ege'de Çakan olmak üzere üç ağızlı Türk kıskacının arasına düşmüştü. Anna'nın da itiraf ettiği

ittifakları[31] başarı kazanmıştır.Çanakkale önlerinde Çağa Bey'in ölümü ile bir devre kapanmıştır.[32] Bu ölüm şeklini, Sultan Kılıçaslan'ın kılıç darbesiyle[33] ya da boğdurtuldu[34] şeklinde verenler vardır. Bu devrenin kapanmasında Bizans İmparatoru Aleksiyos Komnenos'un hilekâr yöntemi[35] etkili olmuştur. Bu konuda imparatorun kızı Anna bu hilekârlığı Aleksiad adlı eserinde şöyle anlatır:[36] "Sultan'ı mektuplarla ona karşı kışkırtmayı da yararlı gördüğünden, bu kişiye şöyle [bir mektup] yazdı:

'Şanı büyük Sultan Kılıçarslan!

Biliyorsun ki sultanlık sana baba mirası olarak geçmiştir. Oysa, senin kayınbaban Çaka görünüşte Rum devletine karşı silahlanıyor ve kendisine (Rum uyrukları ağzından) Basileus dedirtiyor; ama, besbelli ki bu bir aldatmacadır. Aslında, öylesine büyük deneyim sahibi bulunan ve son derecede bilgili bir kişi olan o, kendisinin Rumlar üzerinde Basileusluğa hiçbir hakkının bulunmadığını ve bu kadar büyük bir devletin başına geçmesinin olanaksız olduğunu biliyor. Kurduğu bütün tezgâh sana karşı yönelmiştir. Bu durum karşısında sen ne onu başıboş bırakmalısın ne de cesaretini yitirmelisin; yapman gereken, erkinden yoksun bırakılmamak için uyanık durmaktır. Bana gelince, ben, Tanrı'nın yardımıyla onu Rum ülkesinin

---

gibi, Doğu Roma'nın sınırları doğuda Boğaziçi'nde, batıda Edirne'de nihayet bulmakta idi. Bunlara ilaveten Bizans'ın en çok güvendiği deniz hâkimiyeti de Midilli'ye kadar adaları elinde tutan Çakan Bey'in donanmasında idi. Üsküdar - Edirne - Keşan - Çanakkale hududu ile sınırlanan ve hiçbir kuvvet çıkaramadığı için ciddi buhran içinde kıvranan Bizans, Avrupa Hristiyan dünyasına müracaatlara başlamıştı ki bu yalvarış Haçlıların bir an evvel harekete gelmesini sonuçlandırmıştı."

[31] Kandilli; s. 2-4: "Çaka Bey'in donanma kurulması ile ilgili faaliyetlerinin sürdüğü bu tarihlerde Bizans iç karışıklıklar nedeni ile oldukça güç bir durumda bulunuyordu. Kuzeyden Peçenek Türkleri ve güneyden de İznik Türk Beyliği Bizans'ı sıkıştırıyorlardı. Özellikle Peçenek Türklerinin akınları, İstanbul için büyük bir tehlike olmaya başlamıştı. Bizans için karışıklığın sürdüğü bu dönemde bir de Çaka Bey tehlikesi ortaya çıkmıştı. Bizans İmparatoru Aleksi Komnen, imparatorluğu üzerindeki bu tehlikeleri savuşturabilmek için önce İznik Bey'i Ebülkasım ile bir anlaşma yaparak tehlikelerden birini ortadan kaldırdı. Daha sonra da Kırım Yarımadası'nın Sudak şehrinde bulunan ve hâkim unsuru Türk olan Kumman-Kıpçaklar ile de Peçeneklere karşı bir ittifak sağlamayı başardı."

[32] Kurat; s. 69-71: "Aleksiyos Komnenos bunu bildiğinden, tabiatıyla, Çaka'ya karşı harp için Kumanları şevk edemezdi. Üstelik Kumanların İzmir Beyi ile hiçbir alışverişleri de yoktu. Hâlbuki Anadolu'da Çaka'nın şimal komşusu olan İznik sultanı Kılıçaslan, İzmir Beyi'nin kudretinin bu kadar artmasına karşı seyirci kalamazdı. Kılıçaslan Çaka'nın damadı olmasına rağmen, İzmir Beyi'nin Marmara kıyılarına kadar ilerlemesi karşısında kendi hâkimiyetinin tehlikeye düştüğü zannıyla, el altından Bizans'la münasebete girişti ve böylece Çaka'ya karşı müşterek bir cephe teşekkül etmişti."

[33] Kurat; s. 72. Maalouf; s. 33: "bıçaklamıştır" diyor. Kafesoğlu; s. 106'da Kılıçaarslan tarafından öldürüldüğünü söylüyor.

[34] Fevzi Kurtoğlu; Türklerin Deniz Muharebeleri Tarihi, 1932, İstanbul, s. 28. Parlak; s. 38.

[35] Kurat; s. 71: "Bizans'ın Çaka'ya karşı mücadelede Kılıçaslan'ı elde etmek için bütün kurnazlığını kullanması tabi idi; zaten İznik sultanının siyasi vaziyetin icabı olarak, Bizans'tan gelen bu cins teşvikleri hoş görmesi için zemin de müsaitti. Anna'nın bu olaya dair malumatı ya doğrudan doğruya babasından öğrenmiş olması veya saray arşivinden istifade etmesi de kuvvetle muhtemeldir."

[36] Komnena; s. 269-271.

sınırlarından kovarım; seni de kendi çıkarın için, ülkelerini ve egemenliğini uyanıklıkla korumaya ve olabilirse barışçı yollardan, o bunu istemezse silahla, onu yeniden kendi buyruğuna almaya davet ederim."

İmparatorun bu mektubu Sultan Kılıçarslan üzerinde etkili olmuştur. Bunun sonucunda Çanakkale Abidos'ta Anadolu Selçuklu Sultanı Kılıçarslan Kaynatası olan Emir Çağa Bey'i öldürtmüştür.[37] Çağa Bey'in ölüm şeklini kılıçla[38] ya da boğdurulma[39] şeklinde verenler vardır.Bu görüşlerin yanı sıra, bunu kabul etmeyen görüşler de bulunmaktadır. Bunlardan Ömer Çekmeceligil, Çağa Bey'in ölümü konusunda farklı bir değerlendirme içerisindedir. Gerekçesi şudur:[40] "Kılıç Aslan gibi bir büyük şahsiyetin bu şekilde hareket etmesi. hele bu sırada Türkleri Anadolu'dan atmak için hazırlık yapan Haçlılara Ege'de dur diyebilecek bir komutanı öldürtmesi gerçekle pek bağdaşmamaktadır." Ali Kandilli de Çekmeceligil'in düşüncesine yakın görüşlere sahiptir:[41] Çağa Bey'in ölümünden kısa bir süre sonra, İzmir Türklerin elinden [42] kolayca çıktı.[43]

Çağa Bey için "dahi" diyenler de vardır.[44] 1090'lı yıllarda uzak görüşlü bir kişi olan Emir Çağa Bey; asker, önder ve stratejist bir yapıya sahip insandır.[45] O, sadece İstanbul'u basit anlamda almak için düşlemez. O,

---

[37] Maalouf; s. 33. Hatipoğlu; s. 88. Kurat; s. 74. Kurtoğlu; s. 29. Parlak; s. 38. Kafesoğlu; s. 106.

[38] Komnena; "Sultan'la buluşayım diye düşündü; çünkü onun başına imparatorun ördüğü çorabı bilmiyordu. Sultan onu görünce hemen hoşnut bir surat takındı ve onu dostça karşıladı. Sofrası her zamanki gibi hazırlandığında, yemeğini Çaka ile bölüştü ve onu bol bol içki içmeye zorladı. Sofra yoldaşının iyice şarap yükü aldığını görünce, kılıcını çekti ve onun böğrüne daldırdı. Çaka, oracıkta, cansız, yere yıkıldı; bunun üzerine Sultan, bundan böyle bansın egemen olmasını güvenceye bağlamak için, imparatora bir elçiler kurulu gönderdi ve bu kurul tam başarıya ulaştı. Maalouf; s. 33. Kurat; s. 36.

[39] Kurtoğlu; s. 29. Parlak; s. 38.

[40] Çekmeceligil; s. 12.

[41] Ali Kandilli; s. 2-8.

[42] Fevzi Kurtoğlu; Türklerin Deniz Muharebeleri Tarihi, 1932, İstanbul, s. 29: "Bu tarihten itibaren Bizanslılar Batı Anadolu'yu tekrar ele geçirdiklerinden Ehlisalip orduları ile uğraşmaya mecbur kalan Selçuk Türkleri senelerce deniz seferleri icrasına fırsat bulamadılar."

[43] Maalouf; s. 34. Fevzi Kurtoğlu; Türklerin Deniz Muharebeleri Tarihi, 1932, İstanbul, s. 29.

[44] Maalouf; s. 32.

[45] Kurat; s. 75-79: "Çaka Bey, yaptığı işlerden açıkça görüldüğü veçhile, kabiliyetli bir teşkilatçı ve mahir bir kumandandı. Kısa bir zamanda ilk Türk donanmasını meydana koyması, Türk denizcilik tarihinde ona büyük bir şeref kazandırmaktadır. Batı Anadolu'yu ele geçirdikten sonra, donanmaya dayanarak Trakya'yı ve hatta İstanbul'u ele geçirmek isteyişi Çaka'nın siyasi planlarının ne kadar geniş olduğunu açıkça gösterir. Bu planın kendisinden ancak 460 yıl sonra Fatih Mehmet tarafından gerçekleştirildiği düşünülürse, İzmir'in ilk Türk Beyi'nin kafasındaki planların azameti kolayca anlaşılır. Ege Denizi'ndeki Türk hâkimiyeti, Çaka'dan 200 yıl sonra Umur Bey zamanında yeniden gerçekleştirilmiş olmakla İzmir Beyi bu suretle -ne yönden alınırsa alınsın- Batı Anadolu'daki Türk hakimiyeti, askerlik dehası, siyasi görüşlerinin genişliği bakımından hem Osmanoğullarından hem de Aydın oğullarından birkaç yüzyıl önce yaşamasına rağmen hepsinden önde gelir. Ne yazık ki böyle büyük bir Türk kahramanı, tarihte büyüklüğü ve kahramanlığıyla anılan İznik Sultanı Kılıçaslan'ın eliyle öldürülmüştür. Bu olay bize, Haçlılar seferi gibi Anadolu Türk iline karşı yaklaşan büyük dış tehlike zamanında, Anadolu Türk Beylikleri arasında birlik olmayışından doğan neticeleri bir daha hatırlatmak itibarıyla da mühimdir. Çaka gibi kudretli bir zatın öldürtülmesi, kuvvetlerinin dağıtılması, Haçlı ordularının

yapacağı bütün adımları stratejik anlamda düşünerek yoluna koymaya çalışmıştır. Hedeflediği Bizans'ın başkentini karşısında tek başına yer almanın yeterli olmayacağının da bilincindedir. Bu nedenle, Bizans'a karşı üçlü bir basınç unsuru oluşturmayı ve bu bağlamda Balkanlar'dan Peçeneklere, İznik bölgesinden damadı Kılıçaslan'a ve nihayet güneyden kendi gemileriyle gücüne inanarak bu işe soyunmuştu. Fakat Emir Çağa Bey'in bilmediği tarihsel bir gerçek vardı. Demek oluyordu ki Bizans'ta esir bulunduğu dönemde de bu gerçeği öğrenememişti. Bu gerçek, tarihî "Bizans oyunu" ya da "Bizans entrikasıydı." Üstelik Bizans'ın başındaki Aleksiyos Komnenos'ta bu konuda atalarını aratmayacak bir beceriye sahipti. Dönemin Bizans İmparatoru'nun becerisi ise, düşmanını düşmanına kırdırmaya dayanmaktaydı. Örneğin Peçenekleri Kuman Kıpçaklara, Emir Çağa Bey'i ve güçlerini ise Anadolu Selçuklu Devleti ve lideri Kılıçaslan'a…

Avrupalı Katolik güçlere yazdığı ekstra mektuplar da bunun cabasıydı. Bu anlamda, Emir Çağa Bey'in tüm hedefleri ve planları altüst olacak tarihin kırılma noktası Bizans adına değil de Çağa Bey'in denizci politikasına ve onun İzmir'deki Beyliği'ne kesilecekti. O süreçte kazanan Bizans olmuştur. Emir Çağa Bey'in yaşadığı dönemden bu yana yaklaşık 930 yıl geçmiştir. Bu yüzyıllar sürecinde Anadolu'nun siyasi hâkimiyetinde Selçuklu-Haçlı Geçişleri-Beylikler-Osmanlı-Yunan işgali ve Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşması gibi süreçler yaşanmıştır. Tüm bu süreçler içerisinde; yeni liderler, yeni komutanlar ve yeni insanlar gelip geçmiş her biri kendi güçleri ve çapları boyutunda izler bırakmıştır. Bugün Çağa Bey, bu ülke gerçeğinde Türkiye Cumhuriyeti'nin ATATÜRK ile başlayan öze dönüş çalışmaları sırasında Akdes Nimet Kurat Bey'in araştırmaları sonucunda tespit edilmiş ve bu tespitinin sonucunu yazar, kitap hâline getirmiştir.

Çağa Bey'in stratejik düşüncesini çözen İmparator Aleksiyos, Haçlılara Antakya-Kudüs yolunu gösterirken, Haçlılar bu yol uğruna her şeyi göze almış gibiydiler. Bu yol boyunca en vahşi ve acımasız davranışlarda bulunarak ele geçirdikleri pek çok Türk askerine her türlü vahşeti yapmışlardır. Bunlar daha sonraki süreçlerde, Batı'nın edebiyatı ve sosyal yapısında da izler bırakmıştır. Örneğin Fransa'daki izleri, Fransa Enstitüsü üyelerinden Frunck Brentano, 1934 yılında çıkardığı Les Croisades (Haçlılar) adlı eserinde örnekleriyle vermiştir.[46] Haçlı Seferleri ve özellikle Birinci Haçlı Seferi Türkleri çok ilgilendirmesine rağmen, ülkemizde bu konunun pek bilinmemesi, belki de Çağa Bey gerçeği üzerinde de pek düşünce üretilmemesine yol açmıştır, diyoruz.[47] Üretilen düşünceler ise bu büyük tarihsel olayı görmeden oluşturulmaya çalışılmış ve bu konuda onun adının

---

kolayca Anadolu'ya girmelerine ve Kılıçaslan'ı yenmelerine müncer oldu. Çaka Bey ile damadı Kılıçaslan'ın münasebeti ve Çaka Bey'in hayatının sonu anlatılırken bu cihet daima göz önünde tutulmalıdır."

[46] Ahmet Sarbay; Avrupalı Yamyamlar, Tarih ve Düşünce Dergisi, S 8, s. 33.

[47] Kurat; s. 76: "İzmir'de ve civarında ilk Türk hâkimiyetini kuran bu kahraman Türk başbuğunun büyük başarıları, Haçlı Seferi gibi bütün dünyayı ilgilendiren büyük olayların gürültüleri arasında kaybolup gitmişti."

dahi anlamı bilinmeden kabullenmelere yol açmıştır. Çağa Bey'i, düşüncelerini ve hedeflerini görebilmek için dünyayı geniş bir açıdan algılayıp, olayları sadece dar ve bölgeci bir anlayıştan, geniş ve evrensel anlayışta değerlendirerek çözüm bulabiliriz. Yoksa her türlü çözümsüzlük, gerçekte bir geleceğe yönelik tarih adına atılmış kördüğümdür.

Ülkemizde Haçlı Seferleri konusu pek bilinmemektedir. Hâlbuki bu konuda Batı'da makale, kitap ve sosyal etkinlikler, bizden oldukça fazladır. Örneğin 1995 yılında Fransa'da bu konuya yönelik olarak "1095 Clermont Konsili'nin ve Haçlı Seferleri Çağrısı'nın 900'üncü Yıl Dönümü Uluslararası Kollokyumu" yapılmıştır. Bu kollokyuma, Türkiye'den de bilim adamları davet olunmuştur. Bu davete uyarak toplantıya katılmış olan Ahmet Yaşar Ocak adlı bilim adamının şu tespiti de oldukça düşündürücüdür:[48]

"Haçlı Seferleri hakkında biri çok eskiden Fransızcadan, bir diğeri fazla uzak olmayan bir geçmişte İngilizceden yapılmış iki çeviriyi istisna edersek, iki çocuk kitabı ve küçük bir amatör eserin dışında Türk tarihçiliğinin hiçbir orijinal araştırma ortaya koymamış, yahut koyamamış olmasını acaba nasıl yorumlanmalıdır?" Bu soru dahi, ülkemizin bazı olaylar karşısındaki konumunun ipuçlarını bize vermektedir.

Haçlı Seferlerinin Tetikleyicisi Aleksiyos Komnenos

Tarihteki Haçlı Seferleri, Türklerin Anadolu'ya Malazgirt Savaşı sonrasında girmeleriyle gündeme gelmiştir. Çünkü Türkler 1071'den itibaren çok kısa bir süreçte İznik ve İzmir gibi batı bölgesinde olan şehirlere dahi ulaşmışlardır. Bu ulaşma süreci o kadar hızlıdır ki pek çok kişiyi şaşırtmış, başta Bizans olmak üzere Batı'da dahi korkuya sebebiyet vermiştir. Bu korkuyu devrin Bizans imparatorları da kendi lehlerine gelişsin, diye; devrin papaları da kendi hâkimiyetleri yayılsın, diye sürekli körüklemişlerdir. Bu Haçlı Seferleri tarih içerisinde defalarca tekerrür ettirilmiş, kanla zulümle ve işgallerle sonuçlanmıştır. Bu tarihsel olaylar günümüzde ve yakın yıllarda dahi Batılıların bilinçaltlarında yer almıştır. Çağa Bey ile ilgili çalışmamızın içerisine Haçlı Seferleri de değerlendirmeye alınmıştır. Çünkü Haçlı Seferleriyle birlikte, sadece dinler arası savaş yaşanmamış (Hristiyan-Müslüman); zaman zaman Hristiyanlığın kendi içinde mücadelesi de yaşanmıştır. Örneğin İstanbul'un Katolikler tarafından ele geçirilme sürecindeki Katolik-Ortodoks mücadelesi gibi.

Haçlı Seferleri, 1071 sonrasında Anadolu'da etkili olmaya başlayan Selçuklu Türklerinin hâkimiyetini kırmaya çalışsa da bu konuda istediği anlamda etkili olamamıştır. Sadece Antakya ve Urfa hattında prenslik ve kontluklar oluşturabilmiştir. Fakat bunun yanı sıra Batı Anadolu'daki Türklerin etki alanlarını daraltmış ve deniz ile olan ilgilerini 200 yıl sonrasına taşınmasına sebep olmuştur. Ama hiçbir zaman Anadolu Türklerinin

[48] Ahmet Yaşar Ocak; "Önemli Bir Tarihi Toplantının Ardından 1095 Clermont Konsili'nin ve Haçlı Seferleri Çağrısı'nın 900'ncü Yıl Dönümü Uluslararası Kollokyumu", Toplumsal Tarih, S 21, s. 30.

bölgeden kazınıp atılmasına yol açacak zemin oluşturulamamıştır. Üstelik Türkler, gerçek anlamda İslam'ın bayraktarlığını yapmış ve bunu daha sonraki yüzyıllarda Balkanlar ve Orta Avrupa içlerine kadar taşımışlardır. Gerçekten de Çağa Bey'in ölümünden bir süre sonra, Haçlı kuvvetleri Anadolu kapılarını zorlamaya başladılar. Nitekim 1097-1098 yıllarında bu konuda başarı da sağladılar. Anadolu Selçuklu Devleti'nin önderi Kılıçaslan'ın tüm gayretlerine rağmen başkent İznik düştü. Sonrasında da Antakya'ya kadar bütün Orta ve Güney Anadolu yağmalandı.[49] Süreç içersinde Urfa Haçlı Kontluğu kurulacak, Antakya'da da bir prenslik oluşturulacaktı. Türklerin 1071 tarihinde Malazgirt Zaferi'yle Anadolu içlerine girip, yayılmaları Bizans yönetimini çok rahatsız etmişti. O günkü koşullarda Türklere karşı başarılı olamamaları, Bizanslı yöneticileri yeni arayışlar içerisine itmişti. Bu arayışların başında Roma'daki Papalık idaresinden yardım istemekte vardı. Nitekim 1074 yılında dönemin Bizans İmparatoru VII. Mikhail Dukas (1071-1078) ilk teklifi yapmıştı.[50]

Çağa Bey'in dönemine göre üstün stratejisine[51] karşılık Bizans'ın ünlü oyunuyla cevap vermesi ve özellikle de Katolikliğin merkezi olan Roma'daki Papa'dan yardım istemesi yeni oluşumlara sebep olmuştur. Bizans bu süreçte Çin ile dahi, bu bağlamda bir süreç oluşturmaya çalışmaktaydı.[52] Bu dönemde Papalık makamında VII. Gregorius (1073-1085) bulunmaktaydı. Bu Papa da isteğe olumlu bakmışsa da o şartlarda hedef oluşmamıştı. Üstelik Anadolu Selçuklu Sultanı Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın 1086'da ölümüyle İznik bölgesinden gelecek tehlikeler azalmış gibi görülüyordu. Fakat güneyde bir askerî deha olan Çağa Bey'in yıldızı parlamaktaydı. Çağa Bey'in hedefleri vardı. Bu hedeflerin başında Adalar Denizi'nden Bizans'ın başkentine doğru yönelmekti. Bu amaçla yeni Selçuklu Sultanı I. Kılıçaslan ile kız alışverişinden akraba olmuştu. Balkanlar'daki Peçeneklerle de diyalog hâlindeydi. Tüm bunlardan da öte Bizans'ı korkutan diğer bir faktör de Çağa/Çaka Bey deniz yoluyla hareket etmeyi kendisine hedef yapmıştı. O dönemin en hızlı ulaşım aracı olan gemiler, Bizans için sadece politik ve askerî anlamda değil, ticari ve ekonomik anlamda da bitiş olabilirdi.

---

[49] Kurat; s. 74: "Görülüyor ki Bizans'a karşı baş gösteren yeni bir tehlike, yine başka bir Türk kuvveti tarafından izale ediliyor ve Bizans'a yaşamak imkânı uzatılıyordu. Hâlbuki denizden de kuvvetli bir donanma sahibi olan Çaka'nın, Çanakkale Boğazı ve Marmara sahillerinde tutunabilmesi, Haçlı Seferi'ni daha baştan âkim bırakabilirdi. ... Çağa Bey'in ölümü ile Haçlı Seferleri'ne karşı koyabilecek önemli güçlerden birisini Türkler kaybetmiştir."

[50] Işın Demirkent; Haçlı Seferlerinin Mahiyeti ve Başlaması, "Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhu Semineri, 26-27 Mayıs 1997", İstanbul, 1998, s. 3.

[51] Yakın dönemdeki İngiliz tarihçilerinden Steven Runciman en tehlikeli kişi olarak Çağa Bey'i ilan etmiştir: Bk. Haçlı Seferleri Tarihi-I; tarihanadolu.blogspot.com.: "Süleyman, İznik'ten, Boğaziçi kıyısından Suriye'ye kadar uzanan sahaya hükmetmekteydi. Fakat bu devletin ne organize bir idaresi ne de sabit sınırları vardı. Bir kısım şehirler de daha az nüfuzlu Türk beylerinin hâkimiyetini tanımakla beraber çoğunluğu Melikşah'tan başka kimseyi tanımamaktaydı. Bunların en belli başlıları Kayseri, Sivas ve Amasya'da hâkim olan Danişmendoğulları; Erzincan, Şebinkarahisar (Koloneia) hâkimi Mengücük ve bütün bu maceraperestlerin en tehlikelisi, İzmir ve Ege kıyılarını ele geçirmiş bulunan Çaka idi."

[52] İbrahim Kafesoğlu; Büyük Selçuklu İmparatorluğu Sultan Melikşah, 1973, İstanbul, s. 71.

Tüm bu gelişmeler üzerine I. Aleksiyos Komenos, 1088 yılında Flaman prenslerinden Ruben'e yolladığı mektupta Türklere karşı yardım talep ediyordu:[53] "(Türkler) Hristiyanların bebeklerini ve gençlerini vaftiz kapılarının üzerinde kesiyor ve akan kanı bu kapta biriktirerek İsa'yla alay etmek için Hristiyanları bu kapların içine işemeye zorluyorlar. ... Asil kadınları ve kızlarını önce soyup, sonra aşağılamak için koyunlar gibi elden ele dolaştırıp ırzlarına geçiyorlar. Kızların ırzlarına utanmazca geçerlerken, annelerini ahlaksız şarkılar söylemeye zorluyorlar. Papazların ırzlarına geçerek onları aşağılıyorlar; hatta bir papazı bu günahı işleyerek yırttılar."

1088 tarihi Anadolu Selçuklu Devleti'nin denize hâkim olup, tersane kurma ve Bizans'ı Marmara'dan tehdit etme gerçeği ile Çağa Bey gerçeğinin gündeme çıkma ve onun emellerinin belirme süreçlerine doğru giden dönemi işaretler. Anadolu Selçuklu lideri Ebu'l Kasım, Güneydoğu Marmara kıyılarında bulunan bir kasabayı fethetmekle kalmayıp, buraya Türkçe Gemilik adını vermişlerdir. Gemilik adı niçin verilmiştir? Gemilik, gayet basit anlamda düşünürseniz gemi yapılan yerdir. Bu Gemilik adı ne yazık ki Türkiye Türkçesinde unutulmuş ve Osmanlı döneminde tersane kelimesi, Gemilik kelimesinin yerine konulmuştur.

Anadolu Selçuklu Sultanı Ebu'l Kasım'ın akılcı politikasının ürünü olan Gemilik kasabasında gemi yapımına geçilmiş ve Bizans en büyük tehlike olarak gördüğü bu faaliyetin önüne geçmek için var gücüyle önlem almaya çalışmış, bölgeye baskınlar yapmış ve sonuçta etkisiz kılmışlardır.[54] Bizans İmparatorluğu, Türklerin denizciliğinden niçin korkuyordu?[55] Bilindiği üzere

---

[53] "Birinci Haçlı Seferi, I. Haçlı Seferlerinin İlanı"; Aktaran: H. Bülent Can, Tarih Toplum, S 161, s. 289/33.

54 Halil Hatipoğlu; Orta Çağda Akdeniz'de Deniz Güçlerinin İncelenmesi-Anadolu'da İlk Türk Denizciliği (Umur Bey'in Epir Harekâtı), 2005, İstanbul, s. 87: "Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu olan ve aynı zamanda Selçuklu hanedanından gelme Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın, Bizans'ın elinde bulunan İznik'i ele geçirmesi suretiyle Türkler ilk defa Marmara kıyılarına yerleşmiş ve İznik şehrini başşehir yapmıştır. İznik'in başkent olarak seçilmesi, Türklerin bundan böyle denizlere yönelik bir politika takip etmesini göstermesi bakımından önemlidir. Süleyman Şah'ın 1086 yılındaki ölümü üzerine yerine vekil olarak bıraktığı Kadı Ebü'l-Kasım, 1088'de İznik Kalesi'ni geri almak isteyen Bizanslılara karşı koyduğu gibi, İstanbul'u fethetmek ve Marmara kıyıları ile adaları eline geçirmek için de harekete geçti. Bizans'ın elinde bulunan Gemlik kasabasını fethetti ve burada ilk Türk Tersanesini kurma girişimine başladı. Fakat Bizans İmparatoru Aleksi Komnen, Türklerin İstanbul'a hücum etmek üzere donanma yaptırdıklarını haber alınca, Gemlik'e karşı karadan ve denizden kuvvetler gönderdi. Bizans'ın kara ve deniz kuvvetleri, Gemlik'i kuşatıp, henüz kurulma aşamasındaki Türk Tersanesi ve gemilerini yaktılar. Böylece Selçuklu Türklerinin Marmara Denizi'ne hâkim olma yolundaki ilk teşebbüsleri 1088 yılında başarıya ulaşamadı. Buna rağmen İznik şehri Bizans'ın merkezine doğrudan yapılacak saldırılar için ileri bir üs olarak Türklerin elinde kaldı."

[55] İbrahim Kafesoğlu; Büyük Selçuklu İmparatorluğu Sultan Melikşah, 1973, İstanbul, s. 96-97. "Ebu'l Kasım'ın ümitlerini arttırdı. Ege Denizi adalarını ele geçirmek ve buradan İstanbul'a atlayabilmek yollarını temin maksadıyla Gemlik Körfezi'ndeki Kius'u zaptetti ve bu limanda donanma vücuda getirmeye başladı. İşte Bizans can evinden vurabilecek bu tek çareye müracaat üzerindir ki Aleksiyos'ta ciddi endişe belirdi. Grek donanmasını tam mevcudu ile Manuel Butumites kumandasına vererek Ebu'l Kasım'ın henüz pek küçük olan filosunun derhâl imhasını emretti. Diğer taraftan da Tatikios kuımandasında kuvvetli bir kara ordusunu yola

deniz demek, aynı zamanda ulaşım ve ticaret demekti. Eğer bölgedeki denizler, Türklerin eline geçerse, Buralarda Bizans'ın yaşaması mümkün olamazdı. Bu hem ticari açıdan hem de askerî ve siyasi açıdan bir gerçekti. Aynı zamanda, en kolay şekilde gelebilecek deniz yoluyla olacak yardımların Bizans'ın başkentine ulaşması da mümkün olamazdı. Kaldı ki Türkler "kara ordusu" itibarıyla Bizans'ı Anadolu topraklarında o kadar kolay ezip sindirmişlerdi ki bu bir çeşit yıldırımvari bir yayılmaydı. O kadar hızlı İznik ve İzmir yönüne ulaşmışlardı ki bu ulaşma gerçeği ile yetinmeyen Türkler, Bizans'ın kara dışındaki tüm hâkimiyet alanlarını da tehdit eder hâle gelmişlerdi.

Gerçi o yıllardaki Bizans'ın bir şansı vardı. O şans, o dönemdeki İmparatorları Aleksiyos'tu.[56] Bu şahıs gerçekten uluslararası boyutta düşünebilen ve bunu uygulama becerisi olan bir kişiydi. Bu yapısını da fiiliyata soktu. Bu fiiliyat "Batı"dan yardım alma bahanesi altında Türkleri bu bölgeden kovdurma şeklindeydi. Aleksiyos'un politikasına yürürlüğe sokmada ise meşhur Bizans yalanları ve entrikaları da önemli bir yer oluşturdu. Örneğin yukarda alıntı olarak verdiğimiz İmparator Aleksiyos'un Flaman Prensi Ruben'e yazmış olduğu mektuptaki, şu kısım buna örnek oluşturmaktadır: "Kızların ırzlarına utanmazca geçerlerken, annelerini ahlaksız şarkılar söylemeye zorluyorlar."

Dikkat edilirse bu ifadeye göre Türkler, olumsuz bir faaliyetteyken, Bizanslı anneleri de kullanmışlar ve onlara ahlaksız şarkılar söyletmişler. Bunu acaba hangi Türkler yapmıştır? Malazgirt'ten Anadolu'ya akınlar hâlinde gelen kaç Türk, Bizanslıların kullandığı dili biliyordu ki? Ya da olaya tersten bakarsak, ahlaksız şarkılar söyletilen Bizanslı anneler, bunu Türkçe mi söylediler ki saldırgan Türkler anlayabildi (!) Demek istiyoruz ki savaşan Türklerin dili ayrı ve Bizanslı kadınların dili ayrıydı. O kısa sayılabilecek dönemde binlerce Türk'ün ya da binlerce Bizanslı annenin karşı dili öğrenme beceri ve imkânları yoktu. Dolayısıyla kimsenin anlamadığı bir dilde, anlamadığı ahlaksız şarkılardan medet umması da pek gerçekçi olması gerekir. Dikkat edilirse İmparator Aleksiyos bu mektubunda iki şeyden istifade etmeye çalışmıştı. Birincisi, kız çocukları ve kadınlar. İkincisi ise Hristiyanlık dini: "(Türkler) Hristiyanların bebeklerini ve gençlerini vaftiz kapılarının üzerinde kesiyor ve akan kanı bu kapta biriktirerek İsa'yla alay etmek için Hristiyanları bu kapların içine işemeye zorluyorlar." Ya da

---

çıkardı. Aleksiyos, Türklerin şimdiye kadar yaptıkları harekâtın en tehlikelisi olan bu teşebbüsü, Ebu'l Kasım'ı iki kuvvet arasında sıkıştırmak suretiyle, kesin şekilde suya düşürmek emelinde idi. Önce hasmın kara ordusunu bertaraf etmek için Ebu'l Kasım Filosunun muhafazasına az bir kuvvet bırakarak, Alkas mevkine doğru ilerledi. Harbe tutuştuğu sırada Butumites emrindeki donanma Kius üssüne geldi, mukavemeti kırıp Türk gemilerini yaktı. Ebu'l Kasım küçük donanmasını kaybettiği gibi; karadan ve denizden iki ateş arasında kalmış bulunuyordu."

[56] İbrahim Kafesoğlu; Büyük Selçuklu İmparatorluğu Sultan Melikşah, 1973, İstanbul, s. 59: "İktidarı, şecaati nispetinde zeki ve siyasette pek mahir bir adamdı. İleride göreceğimiz gibi, Bizans'ı ölüm çukurundan çıkararak, onu yeniden hayat bağışlayan İmparator Aleksiyos I. Komnenos budur."

“Papazların ırzlarına geçerek onları aşağılıyorlar; hatta bir papazı bu günahı işleyerek yırttılar.”

İmparator Aleksiyos sadece bu mektupla kalmayacak, bu konudaki faaliyetlerine, yardım taleplerine devam edecektir. Papa II. Urbanus’un başkanlığında toplanan Melfi Konsili’ne 1089 yılında elçiler göndermişti. Bizans İmparatoru Türkler geri atılmadıkça doğu sınırının güvence altına alınamayacağını belirtiyordu. Aslında Bizans İmparatoru, Çağa Bey gerçeğinden korkuyor, bu korkuyu Türklerin bölge hâkimiyetindeki konumunu belirterek açıklıyordu. Fakat bu korkuya karşın Batı’dan gelecek olan yardımın kendi idaresinde Türklere karşı savaşılmasını hayal ediyordu. Papa II. Urbanus teklifi olumlu buluyor; fakat bu işi beş on bin paralı asker göndermekle ya da bunları Bizans İmparatoru’nun emrine vermekle bitirmek istemiyordu. Papa II. Urbanus, bu teklifi bütün Hristiyanlar üzerinde egemenlik kurabileceği anlayış olarak değerlendiriyor ve bunun için Haçlı Seferi projesi üretmeye çalışıyordu. Bunun için değişik bölgelerdeki Hristiyanları yönlendirmeye çalışıyordu. Papa II. Urbanus isteklerini Avrupa’da yıllarca tekrar etti. Nihayet 1095 yılındaki Placenza Konsili’nden sonra aynı yılın sonbaharındaki Clermont Konsili’ndeki faaliyetleri başarılı olacak ve ektiği tohum 1096’da meyvesini verecek ilk sefer başlayacak, 1099 yılında Kudüs’ü Haçlılar ele geçirecek, Filistin kıyı şeridi ile Urfa ve Antakya’da da devletler kuracaklardı.[57] 1089-1095 yılları arasındaki bu gelişmeler sırasında Çağa Bey hayatını kaybedecek ve Bizans üzerindeki büyük baskı kalkacaktı. Fakat ok yaydan 1089 yılında çıkmıştı. II. Urbanus’un yönlendirmesiyle başlayan ilk Haçlı Seferi Bizans’ı da korkutmuştu. Çünkü Bizans İmparatoru kendi emrinde Türklere karşı savaşacak insan istemişti. Oysa bu gelen Haçlılar, yağmacı ve kafaları Kudüs’le doldurulmuş insanlardı. Bunlardan Pierre L’Ermite’yi, Işın Demirkent eserinde anlatır:[58]

II. Urbanus, Bizans’ın Papalık’tan istediği yardım taleplerini 1095 yılındaki konuşmasında şu şekilde vurgular:[59] “O kadar sık yardım başvurusundan sonra doğudaki kardeşlerinize mümkün olduğunca çabuk bir şekilde yardım etmeniz kaçınılmazdır artık.”

Papa II. Urbanus’un, Bizans İmparatoru Aleksiyos’un bu isteğini sonuçta siyasi anlamda kurnazlığa dökecek ve dinsel bir zeminde propaganda yaparak işin şeklini belirleyecektir. Bu durum Anadolu ve Suriye ve Filistin bölgesinde yeni yapılanmalara yol açacaktır. Papa II. Urbanus, 1095 yılında şunları da söylüyordu:[60] “Bir Fars halkı olan Türkler, çoğunuzun

[57] Üniv; s. 5-11.

[58] Dünyas 11: “Pierre, ufak tefek ve çok esmer olup, yıkanmayı lüks addeden pis bir adamdı. Uzun yüzü, bindiği eşeğine benzer. Yırtık pırtık giyinir, çıplak ayakla dolaşırdı. Hiç ekmek ve et yemez, sadece balık ve şarap ile beslenirdi. Bu çirkin görünüşüne rağmen, sesinin tonu ve hitabet gücü, insanları heyecanlandırıp ruhlarını etkileyecek bir kudrete sahipti.”

[59] “Birinci Haçlı Seferi, I. Haçlı Seferleri’nin İlanı”; s. 287/31

[60] a.g.m.; s. 287/31.

bildiği gibi, Akdeniz'e kadar, Marmara ve Boğazlar'a kadar ilerlemişler. Romania (Bizans) sınırlarını asarak, defalarca yendikleri Rumların her gün daha çok topraklarını işgal etmişler, birçoğunu öldürmüş veya esir almışlar. Kiliseleri yıkmışlar, Tanrının İmparatorluğu'nu kurutmuş, çöle çevirmişler. Eğer bir süre daha kendilerini engellemezseniz müminleri boyunduruk altına almaya devam edeceklerdir. Bu nedenle sizlere yalvararak, İsa'nın mesajcısı olarak sizleri uyarıyorum -hayır ben değil, Tanrı'dır daha çok bunu yapan!- hemen acilen Hristiyanlara yardım edin; bu hiçbir işe yaramaz halkı ülkelerimizin dışına atın! Buradakilere söylüyorum bunları ama burada mevcut olmayanlara da ulaşsın söylediklerim İsa'dır emri veren! Bu uğurda yola çıkan ve yolculuk sırasında veya kafirlere karşı savaşlarda canını veren herkesin günahları anında affedilecektir. Yola çıkanlara müjdelediğim şey Tanrı'dan büyük bir nimettir. Böyle aşağılık, soysuz şeytani bir halkın İsa'nın adıyla aydınlanmış her şeye kadir Tanrı'nın mümkün kullarına hükmetmesi ve büyük bir yüz karasıdır! Sizin gibi Hristiyan olan bu insanlara yardım etmediğinizde ne büyük bir günahla Tanrının karşısına dikileceksiniz! Büyük bir hata işleyerek Hristiyan kardeşlerine karsı şahsi düşmanlık beslemeye alışmış olanlar, düşmanlıklarını kafirlere yöneltmeli ve onlara karşı savaşta yer almalıdır. Zaferle bitecek olan bu savaş, aslında çoktan başlamış olmalıydı. Şimdiye kadar soygunculuk yapanlar, şimdi İsa'nın şövalyeleri olmalıdırlar. Bir zamanlar kendi kardeşlerine ve akrabalarına karşı savaşanlar, şimdi barbarlara karşı bu haklı savaşa katılmalıdırlar. Şimdiye kadar küçük bir karşılık için paralı asker olarak çalışanlar, artık ebedî ücrete sahip olmalıdırlar. Vücutlarını ve ruhlarını şimdiye kadar çalışarak feda edenler, artık iki katı onur için çalışmalıdırlar. Evet, burada yoksul ve üzgün olanlar orada servet sahibi ve mutlu olacaklar. Burada Tanrı'nın düşmanı olanlar, orada onun dostları olacaklar."

Papa II. Urbanus bu konuda şunları da söylemiştir:[61] "Uzun zamandır müsamahamıza hiçbir sınır çizmedik. Ancak, Papalık görevimiz bugün, af ve tebriye edecek hiçbir hareket göremezken, men olunması gerekli bir sürü davranış fark etmiş bulunmaktadır. İnsanlık zaafı, şimdiye kadar, insanın içine düştüğü hataların sebebiydi. Sefahatin cazip gelen dış görüntülerine kapılarak, men olunan hususlara riayet etmeyerek, Allah'ımızın sizleri cezalandırmakta gösterdiği müsamaha ve sabrının tahammül derecesini aştınız. İnsanın uçarılığı neticesi, evlilik bağlarının meşruluğuna hürmet etmediğiniz gibi zinaya karşı kafi derecede nefret göstermediniz. Ayrıca büyük bir ihtiras sizleri birçok kardeşlerinizi esir etmeye ve onlardan yüklü fidyeler isteyerek servetlerini alçakça elde etmeye sevk etti. Bütün bunlara rağmen, günahın sizi içine attığı felaketli fırtınadan kurtulmak ve arzu ettiğiniz takdirde, önümüze açılan emin ve sakin bir limana sığınarak kendinizi ve ruhunuzu kurtarmanız mümkündür. Türkleri yenmek için maruz kalacağınız ufak sıkıntılara katlanmayı göze aldığınız takdirde, ebedî bir emniyete kavuşmakla mükafatlandırılacaksınız. Kötü davranışlarınız

[61] a.g.m.; s. 287/31.

sırasında karşılaştığınız müşkülatla, sizi davet ettiğim teşebbüste karşılaşacaklarınızı mukayese ediniz! Durmayın Allah'a düşman olanlara saldırın! Zira Hristiyanlar için hazin serzeniş konusu budur. Uzun zamandan beri Suriye'yi, Ermenistan'ı ellerinde bulunduruyorlar, daha da ileri giderek Hazret-i İsa'nın mezarına, inancımızın büyük abidesine tecavüz etmişlerdir. Ey Hristiyanlar! Kötü davranışlarınıza artık bir son verin! Ancak bedeninizi feda etmekle ruhunuzun selametini elde etmiş olacaksınız. Bilmez misiniz ki insan için yaşamak bir felakettir. Saadet ise ancak ölümdedir! Dünya nimetleri hoş olmakla beraber boş şeylerdir! Onlara hor bakanlar yüz misliyle mükafat görürler. Deus Vult (Allah'ın emriyle)."

Görüldüğü gibi II. Urbanus'un Haçlı Seferi ilanındaki ana gerekçe Türklerdir. Onların Anadolu'ya yayılmasıdır. Bu konuda sahanın uzmanı olan Işın Demirkent şunları yazmıştır:[62] "Papa II. Urbanus 1095 yılı sonbaharında toplanan Clermont Konsili (18-28 Kasım)[63] sırasında 27 Kasım Salı günü düzenlenen açık hava toplantısında din adamlarından ve halktan oluşan büyük bir kalabalığa hitap ederek Haçlı Seferleri çağrısını yaptı. Bu çağrıda Batı Hristiyanlarına, Doğu'daki din kardeşlerini Türklerin baskı ve zulmünden kurtaracak bir savaşa katılmanın, dinî açıdan ne kadar şerefli bir görev olduğu mesajını verdi. Urbanus konuşmasında, Türklerin hükmü altında yaşamanın korkunçluğunu vurgulayarak, Türklerin İstanbul için ne derece tehlikeli olduğunu mübalağalı şekilde anlatıyor ve Doğu Hristiyanlarının Batılı kardeşlerinden yardım beklediğini söylüyordu."

Tüm bu propagandalar ve hedef göstermeler yerini bulacak, Avrupa'nın farklı yerlerinden hareket eden Haçlılar, Anadolu yollarına doğru düşeceklerdir. Papa II. Urbanus 15 Ağustos 1096 tarihini Doğu'ya hareket tarihi olarak ilan etmişti.[64] Bizans İmparatoru'nun istediği yardım, Çağa Bey öldükten sonra gündeme gelmişti. Bizans için Çağa Bey devreden çıkmış olduğu için yardımın çok önemi kalmamıştı. Ama Haçlı Seferi diye bir faaliyet başlamış oluyordu. Ok yaydan çıkmıştı. Bizans İmparatoru'nun kızı Anna Komnena bir tespitte bulunuyor ve bu tespiti Işın Demirkent tamamlıyordu:[65] "Batı dünyasının bütün barbar kavimlerinin harekete geçtikleri haberiyle sadece babasının değil, bütün Bizans halkının içini korku kapladığını yazmaktadır."

Fakat bu işi dünyanın başına musallat eden Bizans İmparatoru I. Aleksiyos, tarihte I. Haçlı Seferi olarak nitelenen Haçlı ordularını politik manevralarla imparatorluğunun başkentinden uzaklaştırıp, Boğaz'ın karşısına gemilerle geçmelerini sağlamayı bildi. Bu süreçte yine en önemli mücadeleyi Anadolu'daki Türkler veriyor pek çok alanda Haçlıları perişan ediyorlardı. Bunlardan birisi de Drakon Savaşı olacaktı. Tüm bu savaşlara rağmen Haçlıların sayısı çok olduğundan onlar güç de olsa üç yıl sonra

[62] Işın Demirkent; Haçlı Seferleri, İstanbul, 1997, s. 5.
[63] "Birinci Haçlı Seferi, I. Haçlı Seferleri'nin İlanı"; s. 290/34.
[64] Demirkent; s. 12.
[65] a.g.e.; s. 10.

Kudüs'ü zaptedeceklerdi. Haçlı Seferleri'ne, Türklerin ve de özellikle bir türlü kandıramadığı Çağa Bey korkusuyla adım attıran Aleksiyos Komnenos, belki ilk Haçlı Seferi'nden Bizans'ı kurtaracaktır. Fakat bir kere başlamış olan Haçlı seferleri 1096 ile 1291 yılına kadar defalarca sürecek,[66] bu süreç esnasında Bizans'ın başkenti de korkunç bir şekilde nasibini alacaktır. Bizans da bu belaya Dördüncü Haçlı Seferi'nde öyle bir düşecektir ki kendi hâkimiyetini dahi kaybedecektir. Bunun sonucunda Haçlı kuvvetlerince işgal edilen İstanbul, yağmalanıp, perişan edilecek ve bu süreçten sonra bu şehir bir daha kendisini eski günlerindeki gibi toparlayamayacaktır. Arap yazar Amin Maalouf, Şehit Emir Çağa Bey için "dahi ve maceracı" ibarelerini ortaya koymaktadır. Yazarın Çağa Bey konusundaki[67] söylediği "dahi" sıfatı aynen kabul edilmelidir. "Niçin?" denirse… 1090'lı yıllarda uzak görüşlü bir kişiyle karşılaştığımız için... Emir Çağa Bey; asker, önder ve stratejist bir yapıya sahip insandır. O, sadece İstanbul'u basit anlamda almak için düşlemez. O, yapacağı bütün adımları stratejik anlamda düşünerek yoluna koymaya çalışmıştır. Hedeflediği Bizans'ın başkentini karşısında tek başına yer almanın yeterli olmayacağının da bilincindedir. Bu nedenle, Bizans'a karşı üçlü bir basınç unsuru oluşturmayı ve bu bağlamda Balkanlar'dan Peçeneklere, İznik bölgesinden damadı Kılıçaslan'a ve nihayet güneyden kendi gemileriyle gücüne inanarak bu işe soyunmuştu.

Fakat Emir Çağa Bey'in bilmediği tarihsel bir gerçek vardı. Demek oluyordu ki Bizans'ta esir bulunduğu dönemde de bu gerçeği öğrenememişti. Bu gerçek, tarihî "Bizans oyunu" ya da "Bizans entrikası"ydı. Üstelik Bizans'ın başındaki Aleksiyos Komnenos da bu konuda atalarını aratmayacak bir beceriye sahipti. İmparatorun becerisi de düşmanını düşmanına kırdırmaktı. Örneğin Peçenekleri Kuman Kıpçaklara, Emir Çağa Beyi ve güçlerini ise, Anadolu Selçuklu Devleti ve lideri Kılıçaslan'a…

Avrupalı Katolik güçlere yazdığı ekstra mektuplar da bunun cabasıydı. Bu anlamda, Emir Çağa Bey'in tüm hedefleri ve planları altüst olacak tarihin kırılma noktası Bizans adına değil de Çağa Bey'in denizci politikasına ve onun İzmir'deki Beyliği'ne kesilecekti. Bu açıdan bakıldığında Amin Maalouf'un ikinci bir sıfat olarak ortaya koyduğu "maceracı" kavramını kabul etmek mümkün değildir. Çünkü yukarıda ortaya koyduğumuz değerler karşısında, Çağa Bey'in siyasi ve askerî anlayışının bilakis maceracı bir yapı çizmediğini, akılcı bir düşünceyle hareket ettiğini gösterir. Buradaki sorun, müttefiki Peçeneklerin Kuman-Kıpçaklara kırdırılması,[68] damadı olan

[66] Üniv; s. 12.

[67] Kandilli; s. II-8: "Çaka Bey, büyüklüğü, görüş kudreti, teşkilatçılıktaki kabiliyeti, kumandanlık sanatındaki kabiliyeti ve Türk denizcilik tarihinde açmış olduğu altın sayfalar ile gerek Osmanoğullarından ve gerekse Aydınoğulları Beyliği'nden çok önce yaşamış olmasına rağmen, denizcilik adına onların önünde yer alır."

[68] Kandilli; s. II-5: "Bu tarihlerde Bizans İmparatoru Ege Denizi'ne bir filo göndermek suretiyle hem Çaka Bey'in faaliyetlerine engel olmak ve hem de Ege Denizi'ndeki hâkimiyeti yeniden elde etmenin hesabını yaparken donanmasının büyük bir kısmını Kırım'a gönderdiğinden bu amacına ulaşamıyordu. Bu tarihlerde Bizans İmparatorluğu ile Kıpçak-Kuman arasındaki ittifaka

Kılıçaslan'ın uzak görüşlü bir kişi olmayışıdır.[69] Çağa Bey'in stratejik düşüncesini çözen İmparator Aleksiyos, Haçlılara Antakya-Kudüs yolunu gösterirken, Haçlılar bu yol uğruna her şeyi göze almış gibiydiler. Bu yol boyunca en vahşi ve acımasız davranışlarda bulunarak ele geçirdikleri pek çok Türk askerine her türlü vahşeti yapmışlardır. Bunlar daha sonraki süreçlerde, Batı'nın edebiyatı ve sosyal yapısında da izler bırakmıştır. Örneğin Fransa'daki izleri, Fransa Enstitüsü üyelerinden Frunck Brentano, 1934 yılında çıkardığı Les Croisades (Haçlılar) adlı eserinde örnekleriyle vermiştir.[70]

Çağa Bey'e verilen "emir" unvanı nereden gelmektedir? Bilindiği üzere Türk diline Arap kültüründen gelerek yerleşen bu kelime, amir anlamında bir ifadeden gelişen "emir" unvanı sadece Çağa Bey'e has değildir. Bu anlamda, daha sonraki süreçlerde de kullanılmıştır. Bu anlamda Araplar, İslamiyet sürecinde, donanmalarının komutanlarına Emir-ül Sevahil veya El Emir-ül ma adını vermişlerdir. Aslında amiral kelimesi de Batı dillerine ve de İngilizceye buradan geçmiştir.Yani "Emir-ül" ya da "Amir-al" Bu unvanın bir ucu Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında da varlığını sürdürerek, sonuçta bu kitap için seçilen, iz bırakan denizci büyüklerden Kara Ali Bey de Emir Ali Bey olarak anılmıştır. Denizcilerin özellikle ilk dönemde unvan olarak kullandıkları "emir" kavramı yavaş yavaş devreden çıkacak "reis" ve "kaptan" sıfatları etkin olacaktır. Kemal Reis, Hızır Reis, Turgut Reis, Piri Reis ya da kaptan paşa, derya kaptanı, kaptanıderya gibi...

göre Bizans'a yardım amaçlı asker getirmek üzere Bizans donanmasının büyük bir kısmı Kırım'da bulunuyordu. Bizans İmparatoru Kırım'dan beklenen bu yardım gelmeden Trakya cephesinden asker çekmeyi doğru bulmuyordu. Kısa bir süre sonra Bizans'ın imdadına Kırım'dan gelen 40.000 Kıpçak askeri yetişti. Meriç'in aşağı taraflarında Bizans'a son darbeyi vurmak için Çaka Bey'den gelecek yardımı bekleyen Peçenek Türkleri, 29 Nisan 1091 tarihinde karşılarında birdenbire 40.000 Kıpçak askerini gördüler. Peçenekler bu güç karşısında fazla bir varlık gösteremediler ve büyük kayıplar verdiler."

[69] Kurat; s. 74: "Kılıçaslan'ın uzak görüşlü siyasetten mahrum olması ve ikinci Türk beyinin yükselişini çekemeyişi pek az bir zaman sonra İznik sultanı için çok elim neticeler doğurmuştur."

[70] Ahmet Sarbay; Avrupalı Yamyamlar,Tarih ve Düşünce Dergisi, S 8, s. 33.

III. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof.Dr.Mehmet SARAY

Konuşmacılar

Doç.Dr.Bülent ARI

Dz.Kur.Kd.Alb.Ali Rıza İŞİPEK

Bnd.Yb.Mustafa Uğur AKTEN

ACEMİ OCAĞINDAN YENİÇERİ ORDUSUNA VE TIMARLI SİPAHİLER

Doç.Dr.Bülent ARI*

Giriş

Bazı zaaf ve çeşitli yan etkilerine rağmen, Osmanlı idari sisteminin, başarısını mükâfat ve mücazata dayalı tayin ve terfi sistemine borçlu olduğunu söyleyebiliriz. Bu sistem, aristokratik kan bağını değil, ehliyet, liyakat ve sadakati esas alan bir mekanizma ile yürütülmekteydi. XVI. asrın sonuna kadar süren Klasik Dönem[1] boyunca idari kadrolar büyük ölçüde kul aslından, yani devşirmelikten yetişen kimselerce işgal edilmiştir.[2] Devşirme kökenli üst düzey yöneticilerin bilhassa Fatih'ten itibaren hâkim olmasının kendi dönemi için bazı haklı sebepleri vardır. İstanbul'un fethinden sonra Doğu Roma İmparatorluğu'nu tevarüs eden Fatih, bütün yetkilerin padişahın şahsında toplandığı ve bunun asla paylaşılamadığı merkezî bir idare kurmuştu.[3] Bu idari sistem içinde kul aslından olanlar ağırlık kazanmaya başladı. Akrabalığın, hemşehriliğin, milliyetin hiçbir öneminin olmadığı bu yeni sistemde tek bir kriter vardı: başarılı olmak. Başarısızlığa ne padişahın, ne de sistemin tahammülü vardı ve başarısızlığa asla müsaade yoktu. Mutlak ve sürekli başarıyı sağlamak için de idari kadrolara dâhil olmanın daha başlangıcında tüm hassas tedbirler alınıyordu. Belli bir bölgenin idare üzerinde ilerde bir baskı grubu oluşturmasını önlemek için farklı bölgelerden devşirilen oğlanlar İstanbul'a getirilip Yeniçeri ağasına teslim edilirdi.

Böyle bir sistemde üstün yetenekli gençlerin temayüz edebileceği sadece iki yol vardı: her ikisi de askerî sınıftan sayılan İlmiyye ve Seyfiyye'ye intisab etmek. Kalemiyye'ye taşradan dâhil olmanın çok zor, İstanbul'dan dâhil olmanın ise iltimasa dayalı olduğunu hatırda tutmamız gerekir. İlmiye sınıfının en üst basamaklarına tırmanmanın yolu taşradan çok İstanbul'daki medreselerden icazet almaktı. Bunlar kabiliyetlerine göre ilerde ya büyük bir müderris ya da büyük şehirlerde Mevleviyyet payeli kadılıklara yükselirlerdi.[4] Seyfiyye adı verilen ve asıl orduyu oluşturan askerlerin ise kökeni ve bu kurumun safhaları dikkatle incelemeye değer unsurlara dayanmaktadır.

---

* TOBB Üniversitesi Öğretim Üyesi

[1] Klasik Dönemde Osmanlı müesseseleri için bk. Halil İnalcık; Classical Age, 1300-1600, London: Weidenfeld and Nicholson, 1973, Türkçesi Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), Tercüme Ruşen Sezer, YKY, İstanbul, 2003.

[2] Osmanlı kul sistemi için bk. Halil İnalcık; "Ghulam", Encyclopedia of Islam, 2nd Ed., 1965, 1085-1091.

[3] Padişahın Osmanlı idari sistemi içindeki fonksiyonu için bk. Halil İnalcık; "Osmanlı Padişahı", AÜ SBF Dergisi, XIII, 1958, s. 68-79.

[4] İlmiyye sınıfına geçme şartları, medreseler ve müfredat hakkında bilgi için bk. Cahid Baltacı; XV.-XVIII. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul, 1976. Hüseyin Atay; Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, İstanbul: Dergah, 1983. Cevat İzgi; Osmanlı Medreselerinde İlim, İstanbul: İz Yay., 1997.

Osmanlı Ordusunun Tekâmülü

Osmanlı ordusunun tarihini başlıca dört safhada incelemek mümkündür:

- Osmanlı Uç Beyliği ordusu

- Osmanlı İmparatorluk ordusu

- İmparatorluk ordusundaki dönüşüm

- Osmanlı ordusunun modernleşme dönemi

XIII. yüzyılın sonlarında, Moğol-İlhanlı bürokrasisinin merkezî ve mali kontrol sistemine karşı olan yarı göçebe Türkmen boyları, Moğolların Konya'da tahta geçirdikleri kukla sultanlara karşıydılar. Türkmenlerin sürekli mücadeleleri sonucunda, Batı Anadolu'da 1270-1310 yılları arasında Menteşe, Aydın ve Saruhan Gazi Türkmen beylikleri doğdu. Osmanlı Beyliği, kısa sürede bu beyliklerden en kuvvetlisi hâline geldi. Kastamonu uç beyleri Bizans'a karşı gaza faaliyetini gevşetince, Osman bu bölgedeki gazi alpların lideri durumuna yükselmişti.[5]

Bu devirde Osmanlı ordusunun asıl kuvvetlerini Hristiyanlara karşı Uç adı verilen batı serhadlerindeki gazi kuvvetleri teşkil etmekteydi. Bu kuvvetler, Anadolu'dan, din uğruna gaza yapmak ve yeni yerleşim yerleri açmak için gelen gönüllülerden, Alperenlerden ve akıncı gazilerden oluşuyordu. Çağdaş Bizans kronikleri, bu ordunun atlı ve piyadelerden kurulduğunu yazmaktadır. Bizans imparatoru Cantacuzenus, hatıralarında (1355) Türk askerlerine karşı Bizanslıların boşuna direnmeye çalıştığını, çünkü Türk gazilerin şehit olmak için ölümü seve seve göze aldıklarını yazar.[6]

Uç gazileri açık araziyi hızla işgal ederek köylere hâkim olduktan sonra hisarların etrafına da küçük kuleler inşa ederek muhasara ederlerdi. Topun bulunmadığı bu tarz muhasaralar çok uzun yıllar alıyordu. İznik muhasarası 30 yıl, Bursa muhasarası 10 yıl kadar sürmüştü.

Yaya Ordusu

Bursa alındıktan (1326) sonra, uç beyleri kumandasındaki gazi akıncıların sayısı yetersiz kalınca, Orhan Bey, Türk köylüsünden yaya ordusunu kurdu. Yaya ordusu kendilerine tanınan vergi muafiyeti karşılığında, köylerinde ziraatla uğraşırlar, bir sefer zamanı ise orduya

---

[5] Halil İnalcık; "Osmanlı Tarihinde Dönemler, Devlet-Toplum-Ekonomi", Osmanlı Uygarlığı içinde, C 1, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2002, s. 35-36.

[6] İnalcık; "Osmanlı Devrinde Türk Ordusu", Türk Kültürü, Ankara, s. 50. Aşıkpaşazâde Tarihi'nde bu gaziler alp/alperen olarak nitelendirilir ve dokuz vasfı sayılır. Aşık Paşa'nın Garibnâme adlı eserinde de zikredilen bu vasıflar, muhkem yürek, yani cesaret, kolunda kuvvet, gayret ve hamiyet, iyi bir at, zırh, yay, kılıç, süngü, nöker/yoldaş sahibi olmak. Alp ve gazi hakkında detaylı bilgi için bk. Halil İnalcık; "Osmanlı Tarihinde Dönemler", s. 46-52.

katılırlardı.[7] Tam kuruluş tarihi hakkında kesin bilgi bulunmamakla birlikte, kaynaklar 1326-1330 arasında tarihlendirmektedir.

Doğrudan merkezî hükümete bağlı olan Yaya ordusunun kuruluşuna dair ilk Osmanlı kroniği olan Aşıkpaşazâde Tarihi'nde önemli bilgiler vardır. Kardeşi Alaaddin Paşa'nın telkiniyle asker ihtiyacının artacağını dikkate alarak, Orhan Gazi doğrudan kendisine bağlı Yaya ordusunun kurulmasını emretmiştir. Hatta, bu ordunun kıyafeti de kızıl börk giyen diğer Türkmen beylerinin askerlerinden ayrılarak ak börk olarak tespit edildi:

"Orhan Gazi'ye karındaşı Alaaddin Paşa eyidür: 'Hânum! Elhamdülillah seni padişah gördüm. İmdi senün dahî bir bölük leşkerün yevmen-fe-yevmen ziyade olsa gerekdür. İmdi senün askerinde bir nişan ko kim gayrı askerde olmasun.' dedi. Orhan Gazi eyidür: 'Kardaş: her ne kim sen eyidürssen ben ânı kabul ederim.' dedi. Ol eyitdü: 'İmdi etrafdaki beglerün börkleri kızıldur; senün ağ olsun.' dedi. Orhan Gazi emretdi: 'Bilecik'de ak börk işledeler.' Orhan Gazi geydi. Ve cemî'i tevâbi'i bile ak börk geydiler. Andan Orhan Gazi leşkerin ziyâde etmek diledi kim ol vilâyetden ola. Kardaşı eyidür: 'Anı kadılara danış.' der. Ve ol zamanda Çandarl Karaca Halil Bilecik kadısı olmuş idi. … ona dahî danışdı. Emretdür: 'Elden yaya çıkar.' dedi. Ol vakıt adamların çoğu kadıya rüşvet iletdi kim, 'Beni yaya yazdırun.' deyi. Ve hem anlara da ak börk geydirdiler."[8]

Osmanlı Devleti'nin merkeze bağlı ilk düzenli askeri olan yayalar, Yeniçeri Ocağının Yaya askeri yetiştirmeye başladığı XV. yüzyıl ortalarına doğru geri hizmetlerde kullanılmıştır. Yayalar Anadolu eyaletindeki belirli sancaklarda bulunuyordu. Her altı ayda bir nöbetle hizmete gelirlerdi. Bu yayalardan altı yedi neferi birbirine yamak kaydolunup içlerinden nöbeti gelen sefer veya hizmete giderdi. Yayaların sefer zamanındaki görevleri yol açmak, hendek veya siper kazmak, top çekmek, gülle nakletmek, askere zahire nakletmek idi. Sulh zamanındaki hizmetleri ise kale tamiri, madenlerde ve tersanede çalışma gibi işlerden oluşuyordu. Rumeli'de aynı hizmeti görenlere Yörük adı verilmektedir. 24 nefer bir ocak addedilir, dördü sefere gider, yirmisi yerlerinde kalırdı. Yayalarla Yörüklerin yamakları, eşkinci adı verilen ve sefere giden nöbetliye ellişer akça harçlık verirlerdi. Anadolu'daki savaşa Yayalar, Rumeli'deki savaşa Yörükler katılırlardı.[9]

Uç Kuvvetleri

Murat, şehzadeliği sırasında 1361'de Edirne'yi alınca, şehir Balkanlar'da ordunun harekât üssü hâline geldi. Bundan sonra Osmanlı

---

[7] İnalcık; "Osmanlı Devrinde Türk Ordusu", s. 50. Yaya ordusu hakkında son yapılan araştırma için bk. Nazlı Esim Mergen; The Yaya and Musellem Corps in the Ottoman Empire (Early Centuries), Yayımlanmamış Master Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2001. Daha önce Sultanönü sancağı Yaya defteri esas alınarak yapılan diğer bir araştırma için bk. Halime Doğru; Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellem Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. yüzyılda Sultanönü Sancağı), Eren, İstanbul, 1990.

[8] Aşıkpaşaoğlu Ahmed Aşıkî; Tevârih-i Al-i Osman, Ed. Çiftçioğlu Nihal Atsız, Türkiye Yayınları, İstanbul, 1949, s. 117-118.

[9] İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, C II, TTK, Ankara, 1988, s. 570-571.

ordusunun fetihleri üç koldan ilerleyecektir: Birinci kol güneyde Selanik'e, ikinci kol ortada Sofya'ya, üçüncü kol Doğu'da aşağı Tuna'ya yöneldi. Bu üç kolun ileri saflarında yeni gaza merkezleri, yani uçlar kuruldu. Osmanlı ordusunun daima aktif hâlde bulunan bir unsuru olan sınır birliklerine kumanda eden uç beyleri, 1360-1453 döneminde imparatorluğun iç ve dış siyasetinde önemli rol oynadılar.

I. Murat (1362-1389) tahta çıktığında, lalası Şahin'i Rumeli'deki uç kuvvetlerinin başına, beylerbeyi olarak yerleştirdi. Lala Şahin, bu suretle orta kolda Meriç Vadisi'nde, Edirne'den sonra merkezi Filibe olmak üzere sultanın kontrolü altına aldı. Sol kolda Evrenuz, sağ kolda Mihaloğulları, beylerbeyine tâbi idiler.

Osmanlı fütuhatı bir bölgeden öbür bölgeye intikal ettiği zaman, yani fetih yapıp da normal Osmanlı idaresi orada yerleştiği zaman uç beylerinin teşkilatı ondan sonraki yeni bir merhaleye naklediliyordu. Fetihler ilerledikçe sağ kolda Balkan Sıradağları'ndan Tuna'ya, sol kolda Trakya'dan Makedonya'ya ve sonra Arnavutluk ile Bosna'ya, orta kolda ise Filibe'den Sofya ve Niş'e kaydırılmıştı. Mesela Evrenuz Gazi'nin merkezi Ferecik'ti. Meriç Nehri'nin ağzındaydı. Evrenuz sonra Gümülcine'yi fethetti ve orayı merkez yaptı. Daha sonra Serez fethedilince, Serez'i yeni uç merkezi yaptı. Ondan sonra da Makedonya'da ilerleyince Vardar Nehri'nin öte yakasındaki Yenice-i Vardar uç merkezi hâline geldi. Doğu'daki ilk merkez Aydos'tu. Çünkü Balkan silsilesinin tam üstündedir. Daha sonra Kosova'ya giderken Ali Paşa'nın Silistre fethi neticesinde, o zaman uç, Aydos'tan Silistre'ye intikal etti ve Mihaloğlu orada yerleşti. Bosna tarafında ise, Makedonya yönündeki ilk merkez Üsküp'tü. Üsküp'e uç beyi olarak İshak Bey yerleşti. Ondan sonra yapılan fetihlerle ülke genişleyince, Üsküp içeride kaldı. O zaman Saraybosna yeni uç merkezi oldu. Saraybosna'dan sonra da kuzeye doğru Osmanlı hâkimiyeti ilerlediğinde, Banja Luka yeni uç merkezi oldu. Saraybosna büyük bir şehir hâline geldi. Demek ki uçlar daima Osmanlı fetihlerine paralel olarak ileriye doğru giderek yeni merkezlere intikal etmektedir. Bu uçların tarihinde çok önemli bir yer tutar.[10]

Uç beyleri ile merkezi temsil eden beylerbeyi arasında zaman zaman siyasi rekabet görülüyordu. Yıldırım Bayezit'in Timur önünde mağlubiyetini müteakip, uç beyleri fiilen müstakil hâle geldiler. Şehzadelerden tahta geçecek olana karar verebiliyorlardı. Akıncılar, Yörükler ve uçlardaki Tımarlı Sipahiler onlara tabiiydi. Serez-Selanik-Teselya-Arnavutluk bölgesinde Evrenuzoğulları, Üsküp'te İshak, sonra Paşa Yiğitoğulları, Tuna Bulgaristanı'nda Mihaloğulları ile Kümülüoğulları fiilen hâkim feodal aileler durumundaydılar. Uç sancağının babadan oğla tevarüs edip tımarlara kendi adamlarını getiriyorlardı. Fatih Sultan Mehmet'in karizmatik sultanlığı ve merkeziyetçi siyaseti karşısında bu uç beyleri eski bağımsızlıklarını daha fazla muhafaza edemediler. Fatih döneminde artık iktidar uçlarda değil, kapıkullarına dayanan sultanda idi. Yıldırım Bayezit ve Fatih başta olmak

[10] Halil İnalcık; "Osmanlı Tarihinde Dönemler", Türkler, C 1, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2004.

üzere Osmanlı sultanları, mahalli hanedanların tümünü ortadan kaldırmaya çalışmışlardır.[11]

Balkanlar'daki süratli yayılma, Bulgarların ve Sırpların karşı saldırılarına yol açtı. 1361 Sazlıdere ve 1371 Çirmen Muharebeleri bu dönemin önemli çatışmalarındandır. 1359'da Gelibolu'yu kurtarmak üzere gelen Haçlı kuvvetleri püskürtüldükten sonra Lala Şahin Paşa ile Trakya'da ilerleyen Şehzade Murat, önce Sazlıdere'de Bizans kumandanını yendi. Mağlup kumandan Edirne'ye kapanıp gece Meriç üzerinden İstanbul'a kaçınca şehir halkı kaleyi Murat'a teslim etti (1361).[12] Bizans imparatoru yardım talebiyle Papa'yı ziyaret etti. Sırp prenslerinin Meriç üzerine yaptıkları seferde (1371 Çirmen Muharebesi) yenilmeleri üzerine, Bizans ve Balkan hükümdarları Sultan Murat'ın himayesini tanıdılar.

Yeniçeri Ordusu

Balkanlar'daki muhtemel ihtilafları öngören I. Murat, akıncı ve yaya kuvvetlerinin yanında dâimî bir kuvvete ihtiyaç duyarak Yeniçeri ordusunu kurdu. Edirne'nin fethinden sonra Selanik yönünde Karesili Gazi Evrenuz'un, Meriç Vadisi'nde Hacı İlbeyi'nin hızlı fetihleri sonucu çok sayıda harp esiri alınmıştı. Karamanlı Kara Rüstem'in Çandarlı'ya ikazı üzerine bu esirlerin beşte biri (penc-i yek) devlet adına alınmaya başlandı. Çandarlı, bu pencik oğlanlarından sultanın kapısında yeni bir askerî kuvvet, yani yeniçeri birliklerini kurdu.[13]

Gaza için altı defa Rumeli'ye geçmiş olan I. Murat'ın başlıca siyaseti, Balkanlar'da hâkimiyet kurmaktı. Onun döneminde Balkanlar'daki iskân sonucu, Rumeli Tımarlı Sipahilerinin sayısı artmıştı. Uçlara sürülen Yörükler ise başlıca akıncı gruplarını oluşturuyordu. Yeniçerilik, işte bu dönemde kurulmuştur. Kuruluşu, 1363-1365 arasında tarihlendirilmektedir.[14]

İlk olarak bu esirlerden kurulan Yeniçeriler hakkında Aşıkpaşazâde Tarihi'nde ilginç bir kayıt vardır:

"Bir gün Kara Rüstem derlerdi bir dânişmend vardı. Karaman vilâyetinden geldi. Çandarlı Kara Halil kazasker idi, ana eytdi: 'Sen niçin bunca beylik malı zâyi edersin?' dedi. Kazasker olan Kara Halil eyder: 'Zâyi olacak ne mal vardır? Sen deyiver.' dedi. Kara Rüstem eytdi: 'İşbu esirler kim, gazâdan getürür, Tanrı buyruğuyla beşte biri padişahındır. Niçün sen anı almazsın.' dedi. Pes Kazasker dahî bu kazıyyeyi Sultan Murat'a arz ettiler. Andan Sultan Murat, "Çünkim Tanrı buyruğudur, alın." dedi. Vardılar Kara Rüstem'i okudular, eytdiler: 'Mevlânâ, Tanrı buyruğunda ne ise sen anı et.' dediler. Kara Rüstem vardı, Gelibolu'da oturdu, her esirden yirmi beş akça aldı. Gelibolu'da ve gayrı yerde esirden bâc almak ve bu ihdâs Çandarlı Kara Halil ve Kara Rüstem'den kaldı. Andan Gazi Evrenos'a dahî

[11] a.g.e.; s. 67.
[12] a.g.e.; s. 66.
[13] a.g.e.; s. 46-52.
[14] İnalcık; Murad I, TDV İslam Ansiklopedisi, C 31, s. 163.

ısmarladılar: ‘Akından çıkan esirin beşte birin al.’ dediler. Bu tertib üzere Evrenos dahî kadı tayin eyledi ve hayli oğlanlar cem eyledi. Aldıkları oğlanları getürüb Sultan Murat’a arz ederlerdi. Andan bu oğlanları Anadolu’da Türklere verirlerdi. Türkler dahî bu oğlanlara çift sürdürürlerdi, tâ Türkçe öğrenince kullanırlardı. Andan kapuya getirdiler, ak börk geydirdiler, hem adını Yeniçeri kodular; ol vakitden beru kaldı.”[15]

Eyyûbî Efendi Kanunnâmesi’nde, Türk üzerine verilen bu oğlanların askerî sınıfa dâhil olmaları Hacı Bektaş Veli’ye isnat edilir:

“Ba’de zaman devşirilüb padişaha, ‘Bunlar ne vechile olmak gerek?’ denicek: arif-i billah Hacı Bektaş Veli’ye bunları gönderüb, ‘Bunlara dua eylesin ve bunlara bir alâmet verüb o taksın.’ dedi. Şeyh-i mezbur dahi geydiğü ak abânın bir yenin kesüb birinin başına geydirüb ‘Bunlar Yeniçeri olsunlar ve bunların yüzleri dahî mehîb olsun. Vardukları yerde yüzler ağartsunlar.’ deyu dua ve nefes eyledi. Yeniçeri tâyifesi o zamandan zuhûr etmişdür.”[16]

Yeniçerilerin ak börk giymeleri de onun abasından bir parça kesip vermesine dayandırılır. Hâlbuki, Orhan Gazi zamanında kızıl börk giyen etraftaki Türkmen beylerinin kuvvetlerinden farklı olmaları için ilk olarak yaya askerlerine ak börk giydirildiği, yukarıda Aşıkpaşazâde Tarihi’nden iktibas edilmişti.

Pencik oğlanı denilen bu esirler birer akça yevmiye ile Gelibolu Ocağına gönderilip beylik gemilerde hizmet ederlerdi. Bu esirlerin Türk çiftçilerinin yanına gönderilmelerinin tarihi üzerinde ihtilaflar vardır. Daha erken tarihlerde bu usulün konduğuna dair kayıtlar vardır.[17] Kavânin-i Yeniçeriyân ise Fatih’in İstanbul’u aldıktan sonra kendisini selamlayan Yeniçerilerin Türkçe bilmemesi üzerine duruma hiddetlenerek bu usulü ihdâs ettiğini ifade eder:

“Sultan Mehemmed Han saadetle İslambolu feth eyledikleri zamanda Eğri Kapu kurbünde Tekfur-ı makhûrun sarayına konub Ayasofya Camii’nin çanların yıkub minarelerin binâ edüb Cum’a namazına azîmet buyurub gerü saraylarına döndüklerinde, Yeniçeri Ocağı yoldaşları padişah-ı cihan-penah hazretlerini selama durduklarında, padişah-ı alem-penah hazretleri sağına ve soluna selam vericek, içlerinden biri ‘Aleyküm selam Mehemmed Beşe.’ dedi. Padişah dahî saraya gelicek, ol zamanda düstûr-i a’zamları olan Mahmud Paşa’yı davet edüb ‘Lala! Bu oğlan benüm selamımı aleyküm selam Mehemmed Beşe deyu almakdan murad nedür? Ve bu nasıl selam almakdır?’ deyicek, Mahmud Paşa, bunların kâfirden Müslüman olub ümmî olduklarını ve bunların yanında Beşe demekden azîm ta’zim olmadığını beyan edicek, padişah hazretleri dahî eytti: ‘Lala, dediğin gerçekdir; amma

[15] Aşıkpaşaoğlu Ahmed Aşıkî; Tevârih-i Al-i Osman, ed. Çiftçioğlu Nihal Atsız, Türkiye Yayınları, İstanbul, 1949

[16] Eyyûbî Efendi Kanunnamesi; Haz. Abdülkadir Özcan, Eren, İstanbul, 1994, s. 40.

[17] Uzunçarşılı; Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları, TTK, Ankara, 1943, s. 11.

kaçan bu denlü Türkçe bilmemek ne alemi vardır? Bunları bari cem eyledikden sonra Türk üzerine verüb Türkçeyi öğrense ve belâya mu'tâd olub ba'dehû ulûfeye yazdurub ve ba'dehû kapuya çıkarsalar, dahî sefer-i zafer-âsara gönderseler olmaz mı idi?' "[18]

Devşirmeler çiftlik sahibi ailelerin yanında hem hizmet eder hem de Türkçe öğrenerek Türk aile ve geleneklerini öğrenirlerdi. Takriben 1620 olarak tarihlenen anonim Kitâb-ı Müstetâb yazarı, Genç Osman'a devletin bozulan askerî usûllerini anlatırken, devşirmelerin çektikleri sıkıntıları ve oradan Ocağa katılmalarını şöyle dile getirir:

"Geldük imdi Türk üzerine verilen oğlanlar ahvâli budur ki ol oğlanlar Türk'e hıdmet edüb ve çiftini sürüb nice yıllar soğuk ve ısı çeküb bağırları hûn olub altı yedi yıl mürûr etdikden sonra rikâb-ı hümâyuna arz olunurdu ve Yeniçeri Ağası marifetiyle girü Türk üzerinde olan oğlanları cem etdirirüb ve Yeniçeri Ağası kapusuna getirilüb ve saplama karışılmasun deyu nişanları ve esâmeleri görülüb ve muhkem sual ve teftiş olundukdan sonra birer akça ile acemi oğlanı deyu torbaya yazılub içlerinden göze görünür eyu yarar oğlanları ikişer akça ile Hasbağçe'ye bostancı yazılub badehu bağçelerde beş on yıl hıdmet eylediklerinden sonra umum üzere çıkma ve kapu oldukda yoluyla sipahi ve çavuş ve yeniçeri olur."[19]

Askerî ve sivil idareyi sultanın kulları ile yürütmeye dayanan kul sistemi, ülkenin her tarafında sultanın merkezî ve mutlak otoritesini garanti altına almaktaydı. Saray kul sistemini, tarihî bilgilere dayanarak Osman Gazi zamanına kadar götürmek mümkündür. Sultan Murat'ın tahta geçişini müteakiben merkezî bürokrasi ve tımar sistemi teşkil edildiğinde kul sistemi de esas kabul edildi. Doğrudan sultana bağlı ücretli daimi ordu, yani yukarıda bahsedilen Yeniçeri Ocağı kuruldu. İlk kuruluşunda bin kişi olan yeniçerilerin sayısı Yıldırım Bayezit döneminde 6000-7000, II. Murat döneminde ise 4000-5000 civarında idi. Fatih, bu ordunun sayısını 8000-10.000'e çıkarttı. Bu sayede Osmanlı sultanları uç beylerinden daha kuvvetli hâle geldi. Serhat bölgeleri düşman saldırısına uğradığında, sultan derhâl harekete geçip düşmanı bertaraf edebiliyordu.

Kapıkulları sadece Yeniçerilerden oluşmuyordu. Saraydan bir süre hizmet gören bu kullar imparatorluğun her bölgesine tımarlı sipahi, subaşı, sancakbeyi veya beylerbeyi olarak gönderiliyor, böylece sultanın siyasî otoritesini temsil eden asker idareciler olarak görev yapıyorlardı. Yıldırım Bayezit döneminden itibaren kulların devlet idaresinde kullanımı başlamıştır. Sultan Bayezit, Anadolu'da fethettiği yerlerdeki aristokratik aileler yerine kendi kullarını tayin ediyordu. [20]

---

[18] Osmanlı Kanunnameleri; ed. Ahmet Akgündüz, C 9, OSAV, İstanbul, 1996, s. 135-136.
[19] Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar; Kitâb-ı Müstetâb, Haz. Yaşar Yücel, TTK, Ankara, 1988, s. 7.
[20] İnalcık; "Osmanlı Tarihinde Dönemler", s. 67.

Kitâb-ı Müstetâb yazarı, eskiden bölük halkının 7000-8000 iken şimdi 20.000'den fazla olduğunu, Yeniçeri Ocağının ise eskiden 8000 iken Kanuni zamanında 12.000'e çıktığını ifade edip şimdi, 40.000 civarında olduğunu yazar. Tabi bu tarihte Osmanlı Devleti Klasik Çağını tamamlayıp ateşli silah teknolojisi değiştiğinden, kılıç, harbe, ok ve yayla savaşan asker yerine tüfenk kullanan merkez ordusunun sayısını artırmıştı. 1593-1606 Avusturya harplerinde asker ihtiyacı had safhaya ulaştığından, devletin askerî mekanizması kökünden değişmişti.

Silah teknolojilerine ayak uydurma çabalarının yanı sıra, yeniçeri defter kayıtlarında yapılan suiistimaller de o dönemde sayının artmasında önemli rol oynamıştır. Bunlar arasında ölen, emekli olan, savaşta şehit olan yeniçerilerin isimlerinin kütüklerden düşülmemesi ve adlarına ulûfelerin bazı nüfuzlu kimselerce alınmaya devam edilmesidir. Mahlûl adı verilen bu kayıtlardaki yolsuzluklar, Kitâb-ı Müstetâb yazarını âdeta isyan ettirir:

"Her ulûfede padişahımıza yaranmak içün bir mikdâr mahlûl deyu defter verürler ki, ol verdükleri mahlûl kimi fevt ve kimi merd-i timar olmuşdur. Badehu zabit olanlar bunu sanat edinüb 'Nedür filan yoldaş fevt olub mahlul deyu verilmiş idi, lakin sehv olunmuş hâlâ hayattadır…' deyu ekser verdükleri mahlullerinin yerlerin gerü tashih iderler, veyâhud bir Türk'ün akçasın alurlar ve saplama Yeniçeri ederler."[21]

Diğer bir anonim eser olup döneme ait son derece çarpıcı bilgiler veren Kitâb-ı Mesâlih'l-Müslimîn,[22] Türk üzerine verilip çiftçilikle uğraşan devşirmelerin durumunu da tenkit etmekten çekinmez. Savaş teknolojisinin değiştiği ve yivli tüfenk kullanımına geçildiği dönemde, savaş sanatlarını öğrenecekleri yerde, devşirmeleri genç yaşta çiftçilikle uğraşmaya zorlamanın hiçbir faydasının olmayacağını ifade eder:

"Acemi oğlanlarına müteallik olan ahvâli bildirür ki, kadîmden âdet olmuş ki, acemi oğlanları İstanbul'a geldükde Türk tâifesine tevzî' olunur ki, çift sürmekle puhte olsunlar, menfaate yarasunlar deyu. Pes bu tâife hod küçükden kendü vilâyetlerinde çift sürmekle puhte olmuşlardı. Tekrar bunları girü ol sanata vermekden hiç fâide yokdur, küllî zarardur. Pes bunları bir sanata vermek gerekdür ki, yeniçerilik ve sipahilik ilmin öğreneler, sonra menfaate yarayalar. Bunları İstanbul'a getirdükleri gibi hemân bölük halkına verseler, sonra yeniçeriliğe çıkdıklarında hemân çıkdığı gün kırk yıllık yeniçeriden üstâd olurlardı. … Pes bu hâlle bunlar ne vaktin cenge cidâle yarasalar gerekdür? … Bunların böyle menfaate yaramadıkları Türklere üleşdürdüklerinden ötürüdür. Bu kadar emek zahmet, bu kadar ulûfeler hep abese gider. Bu kanun Rasûlullah zamanından kalmış değildür ki,

[21] Kitâb-ı Müstetâb; s. 10.

[22] Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn, yazarı belli olmamakla beraber, eseri hazırlayan Yaşar Yücel, kitapta yer alan notlar ve tarihî bilgilerden, 1643 yılından önce yazıldığına ve IV. Murat'ın son Sadrazamı Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya sunulduğuna hükmetmektedir.

bozulmakda günah ola. Karagöz Paşa'ya Hersekoğlu zamanında olmuşdur. Anlar eyle makul görmüşler, kalmış."[23]

Kul sistemine dayanan klasik Osmanlı idare sistemi gittikçe gelişti ve XVII. asırda sayıları 80.000'e kadar ulaştı. Bu devirde azalan padişah otoritesini kullar sarayda, hükûmette ve eyalet idaresindeki nüfuzlarıyla doldurdular. İşi padişahları tahttan indirip çıkarmaya, hatta katletmeye kadar vardırdılar. Kulların bu tahakkümüne karşı Abaza Mehmed Paşa isyanı (1623-1628), Anadolu'da bu duruma tepkinin bir sonucudur. Merkezi hükûmet, kapıkullarının sayısını azaltarak çare bulmaya çalışmış, zorbalıkları ise Köprülü Mehmet Paşa'nın sert tedbirleri sayesinde bir dereceye kadar önlenebilmiştir. XVII. asırda, gulam sisteminden gelmeyen unsurlar, paşaların yanına kapılanarak idarede yer almaya başlamışlardı. Devlet ise, paşaların kapılarında sarıca, sekban, gönüllü, levent gibi çeşitli adlarla toplanan gruplara resmî sıfatlar tanımak zorunda kalmıştı. XVII. yüzyılda Hristiyan tebaadan devşirme toplamak da gittikçe zorlaştı. Her defasında ancak 2000-3000 oğlan toplanabiliyordu. Bunun üzerine, Enderun mensupları ve devlet ricali kendi çocuklarını saray mekteplerine ve Enderun odalarına yerleştirmeye başladılar. XVIII. yüzyıla gelindiğinde, yüksek makamlara gelmek kalemlerden yetişenlere geçmeye başladı. Eyaletlerde ayanların hâkim olması üzerine kulların etkisi iyice azaldı.[24]

Tımarlı Sipahiler

Eyalet askeri denilen tımarlı sipahiler bir sefer hâlinde asıl büyük orduyu oluşturan kuvvetlerdi. Süvari olan sipahiler taşrada bir dizi mali, idari ve askerî mekanizmanın temel unsuruydular. Osmanlı Devleti, henüz uç beyliği iken, beyin hünkar sancağı ile idaresi şehzadelere bırakılan sancaklara bölünmüştü. Murat, 1362'de Rumeli'den babası Orhan'ın ölümü üzerine tahta geçmek üzere Bursa'ya dönerken, uç beylerinin üstünde olmak üzere lalası Şahin Paşa'yı beylerbeyi olarak Edirne'de bırakmıştı. Rumeli Beylerbeyliği bu şekilde kurulmuştu. Daha sonra oğlu şehzade Bayezit'i Kütahya'ya vali tayin etti. Bayezit sultan olduktan sonra 1393'te Rumeli'ye geçtiğinde, paşa sancağı Kütahya olan ve bütün Batı Anadolu'yu kapsayan Anadolu Beylerbeyliği'ni kurdu. Daha sonra şehzade sancağı olarak Amasya merkez olmak üzere üçüncü bir beylerbeylik oluşturuldu. Fatih devrine kadar, bunlar Osmanlı Devleti'nin uç beylerbeyliği olarak kalmış ve sonraları da imparatorluğun omurgasını teşkil etmiştir.[25] Zaman içinde yeni yerler fethedildikçe yeni eyaletler kurulmuş ve sayı 1610'da 32 beylerbeyliğine ulaşmıştır. Mısır, Bağdat, Basra, Yemen, Habeş, eyaletleri kendi masrafları çıktıktan sonra, senelik muayyen bir miktar parayı "sâliyâne" adıyla İstanbul'a gönderirlerdi. Bu eyaletlere kalabalık bir yeniçeri garnizonu yerleştirilir, vali, defterdar ve kadı tayin edilirdi. Sâliyâneli eyaletlerin

[23] Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar; Kitâb-ı Mesalihi'l-Müslimîn ve Menafi'i'l-'Mü'minîn, Haz. Yaşar Yücel, Ankara: TTK, 1988, s. 93.
[24] Halil İnalcık; Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), YKY, İstanbul, 2003, s. 91-92.
[25] İnalcık; Klasik Çağ, s. 108-109.

toprakları sipahilere tımar olarak dağıtılmazdı. Doğu Anadolu'daki bazı bölgelerde de "hükûmet" üzere aşiret reislerine babadan oğula geçen farklı bir idari sistem uygulanmaktaydı.[26]

Bunların haricindeki mirî arazi Tımarlı Sipahilere, askerî hizmet karşılığı dirlik olarak tahsis edilmekteydi. Nüfusun büyük bir oranının köylerde yaşayıp tarımsal gelirlerin yekûn tuttuğu bir ekonomide, bu gelirlerin toplanması işi, seferlerde görev karşılığı tahsis edilmekteydi. Aksi takdirde vergiler taşradan nakit olarak toplanıp merkeze gönderilecek ve oradan tekrar taşraya maaş olarak dağıtılacaktı. O çağda son derece akılcı bir uygulamayla gelirler, mahallinden aynî olarak toplanacak tımar sistemi kurulmuştu. Selçuklularda da benzer usûllerle ıktâ sistemi uygulanmaktaydı. Tımar rejiminde, tüm buğday ekilebilir topraklar devlete ait olup, gelirleri tahsis edilmekteydi. Fethin ardından yapılan "tahrir" (sayım) sonucu gelirler tespit edilerek Tımarlı Sipahilere belli bir usule göre dağıtılırdı. Kanuni'nin ilk yıllarında mirî arazi % 87 civarında iken zamanla vakıf ve mülk yoluyla devlet kontrolü giderek azalmıştır. Tabi bu durum, arazilerin beslediği Tımarlı Sipahi sayısını da azaltmaktaydı. XVII. yüzyıldaki bir kanunnâme, Tımarlı Sipahilerin görevlerini çok iyi özetler:

"Bir sınıf zu'amâ ve ehl-i timardır ki, her birinin Memâlik-i Mahrûse arâzisinde hassa-i muayeneleri vardır ki, her birinin Memâlik-i Mahrûse'de berat-ı sultânî ile mahsûlünü alub sükkânı olan re'âyâdan taraf-ı mîrîye aid mâlı cem' ederler. Buna mâl-i mukâtele ıtlâk olunur. A'dâ ile ceng etmek mukâbelesinde ta'yîn olunmuşdur demek olur. Anınla ta'ayyüş olub vakt-i hâcetde ümerâsı ve sancakları ile mahal-i me'mura giderler. Vasf-ı âhar dahî vardır ki, kimi Memâlik-i Mahrûse mâlinden mevâcib ve kimi timar ve ze'âmete mutasarrıf olub serhad kıla'ında muhafaza ederler ve anlara serhad kulu derler."[27]

Osmanlı Devleti, sipahiye reayâ karşısında bazı haklar tanıyarak gelirini teminat altına almıştı. Sipahiye verilen tımar hem toprağı hem de üzerindeki köylüyü kapsardı. Toprağı işlemek için köylüye ihtiyaç duyulduğundan, köylünün yazılı olduğu tımardan başka yere göç etmesi yasaktı. Aksi takdirde sipahinin geliri azalabilirdi. Devlet, sipahiye verdiği yetkiyle onu köydeki asayişten de sorumlu tutardı. Bazı suçlar için köylüden toplanan cezaların yarısı sipahiye aitti. Köyde yaşayan sipahinin bazı hizmetleri de köylü tarafından görülürdü. Sipahiye ev, ambar yapmak, öşrünü ambara yahut en yakın pazara taşımak, çayırındaki otunu biçmek, odun ve saman temini bu hizmetlerden bazılarıdır. Her sancaktaki uygulama, ödenecek vergiler, o sancağın kanunnâmesinde detaylı olarak tespit

[26] a.g.e.; s. 10-111.

[27] Hezarfen Hüseyin Efendi^; Telhîsü'l-Beyan fî Kavânin-i Al-i Osman, Haz. Sevim İlgürel, TTK, Ankara, 1998, s. 115-116. Eseri 1675'e doğru tamamlayan Hüseyin Efendi, bütün devlet mekanizmasında dönüşümler yaşandığı bir dönemde, devletin kanun ve teşrifatını bir araya toplayarak devlet adamlarına bir nevi el kitabı hazırlamıştır.

edilmiştir.[28] Sipahi-reâyâ ilişkisinin kanunnamelerle belirli bir temele oturtulması, Osmanlı köylüsünü Batı'daki serflerden çok daha iyi bir statü sağlıyordu. Bununla birlikte, çok sayıda suiistimal ve yolsuzlukların yapıldığını şeriye sicilleri, mühimme kayıtları ve adaletnâmelerden[29] görmek mümkündür.

Tımar, sadece askerî sınıftan olanlara tahsis edilirdi. Reaya tımar alamazdı. Babası askerîden olanlar ile sultan veya bey kulu olanlar askerî sınıftan sayılırdı. Osmanlı Devleti, yeni fethettikleri yerlerde bulunan feodal beyleri de askerî sınıftan saymıştır. Bu suretle pek çok feodal Hristiyan beyi zaim veya tımarlı sipahi olmuştur. XVI. yüzyıla kadar sipahilerin çoğu kul aslından idi.[30]

Tımar sistemi esas olarak merkezden kontrol edilen büyük bir sipahi kuvvetini hazırda tutarak sultanın ordusuna asker temini için tasarlanmıştır. Silahları ok, yay, kılıç, kalkan, mızrak ve gürz olan sipahiler zırh da taşırdı. Beylerbeyine sefer fermanı geldiğinde sipahiler subaşıların kumandasında, sancakbeylerinin kumandası altında toplanırdı. Sancakbeyleri de beylerbeyinin bayrağı altında toplanarak emredilen yer ve zamanda sultanın ordusuna katılırlardı. Sultan bir nevi teftiş mahiyetinde orduya resmigeçit yaptırırdı. Hafif süvari birlikleri olan sipahiler, ordunun iki kanadında yer alarak düşmana çevirme sağlamak üzere yarım ay şeklinde vaziyet alırlardı.[31]

Tımarlı sipahiler için de benzer yolsuzluklar XVII. asırda gerçek asker sayısını azaltmış; fakat buraların gelirleri başkalarının eline geçmiştir. Tabiatıyla bir sefer hâlinde durumun vahameti ortaya çıkmakta ve artık mağlubiyetler art arda gelmektedir:

"Ulûfeli kapı kulundan ma'dâ Anadolu ve Arabistan ve Rumili memleketlerinde zeâmet ve timar tasarruf edenler iki yüz bin askerden ziyade idi. … Lakin fî zamaninâ Memâlik-i Mahrûsede olan cümle timar ve zeametlikler vüzerânın ve ekâbirlerin sepetlerine girmekle, hâlâ kırk elli sırıklı ile süvâr olan zuamânın ocakları sönmüşdür. Bunca zaâmet ve timarlar, vüzerâdan tâ kim, on akçalı bir kâtibe varınca evlerinde olan hademeleri namında ve emred oğlanları ve köleleri namında, kedisine ve kelbine varınca her birlerine birer isim tesmiye olunub zeâmet ve timarları berat edinüb tasarruf ederler. Bu takdirce ayruk düşmana mukabil kimler dursun? Ve kağıdlar ile hod ceng olunmadığı zâhirdir ve yalnuz kapıkulu ile ceng ü feth

[28] Sancak Kanunnâmeleri için bk. Ömer Lütfi Barkan; XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanunlar I, İstanbul, 1943.
[29] Haksızlık ve yolsuzlukları engellemek için çıkarılan fermanlar için bk. İnalcık; "Adalaletnâmeler", Belgeler, II, Ankara, s. 49-145.
[30] İnalcık; Klasik Çağ, s. 119. Tımar sistemi hakkında detaylı bilgi için bk. İnalcık; "Tımar", Encyclopedia of Islam, 2nd ed., IX, Leiden: Brill, s. 502-507.
[31] İnalcık; Klasik Çağ, s. 118.

olmak dahî muhaldir. Şimdi ise timar ve zeâmet bunca kılıç iken hâlâ beratlarında isimleri var lâkin resimleri yok."[32]

Devşirme ve Saraya İç Oğlanı Seçilmesi

Lüzum ve ihtiyaca göre ve Yeniçeri ağasının talebine istinaden 3-5 senede bir oğlan devşirilirdi. İlk olarak Rumeli'de uygulanan kanunla Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan, Adalar, daha sonra da Sırbistan, Bosna ve Macaristan'dan devşirme alınmıştır. XV. asır başları ile XVI. asır başlarında da Anadolu'daki Hristiyan tebaadan da gençler devşirilmeye başlandı.[33]

Osmanlı Hükûmeti devşirme sistemini büyük bir ciddiyetle takip etmekteydi. İlerde Yeniçeri olacak oğlanlar çeşitli bölgelerden devşirilirken anası babası belli ve mümkünse asil ailelerin bir oğlu alınıp, toplanıp İstanbul'a getirilirdi. Bu işin hakkıyla yerine getirilmesi için öncelikle tecrübeli, dürüst ve mütedeyyin kişiler seçilip devşirme toplamak üzere yaya başı tayin edilirdi.[34] Yaya başı, gittiği köylerde bütün reayayı çocuklarıyla birlikte toplayıp, sadece birden fazla çocuğu olanların çocuklarından 15-20 yaş arasındaki bir çocuğunu alırdı.[35] Çocukları seçerken de dikkate alacağı hususlar, Yeniçeri kanunnamesinde açıkça ifade olunmuştur:

"Kâfir evladını cem eylemek lazım geldikde ekâbir oğlunu alalar ve papas oğlunu ve kâfir arasında aslı eyü olan kâfirin oğlunu alalar ve iki oğlu olanın birin alalar ikisin bir uğurdan almayalar ve oğulları olanın dahi güzelce olanın alalar ve babası ve anası ölüb yetim kalan oğlanı almayalar, zira gözü aç ve bî-edeb olur ve sığırtmaç ve çoban tâifesinün oğlunu almayalar, zira dağlarda büyümüşlerdir, bî-edeblerdir."[36]

Kolay zapt edilmeleri için devşirme oğlanların sayısı yüzü bulunca ana baba adları ve eşkalleriyle iki nüsha olarak deftere kaydedip, hemen güvenilir biriyle ve defterlerden birinin suretiyle İstanbul'a Yeniçeri ağasına gönderilirlerdi. Sonradan ekleme ve değiştirme olmaması için oğlanlar İstanbul'a ulaştığında, iki defter birbiriyle karşılaştırılırdı. Bazıları oğlunu vermemekte direnirken, bazı aileler çocuğunun istikbali için yaya başına gönüllü olarak teslim etmeye çabalarlardı. Tabi bu durumda oğlanları birbiriyle değiştirmek için çeşitli yolsuzluk ve usulsüzlükler devreye girerdi.

---

[32] Kitâb-ı Müstetâb; s. 10.

[33] Uzunçarşılı; Kapıkulu Ocakları, s. 14.

[34] "Müstakim ve umur-dîde yaya başılar tayin olunurdu". Kitâb-i Müstetâb; Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, Haz. Yaşar Yücel, TTK, Ankara, 1988, s. 5.

[35] "… Kefere-i reayanın ne kadar oğlanı var ise babaları ile cem' edüb yanına getirdüb bizzat nazar edüb, görüb, kangı kafirin müteaddid oğulları ola, içlerinden birini ki, on beş yaşından yirmisine varınca ola, yeniçerilik için alub, yazub zabt ü hıfz ede, amma müteaddid olmayanın oğlu alınmaya ve müteaddidin biri alındıkdan sonra ziyadeye dahletmeye …", sicilde 701 Nu. ile kayıtlı 998/1589 tarihli berat, Halit Ongan; Ankara'nın İki Numaralı Şeriye Sicili, TTK, Ankara, 1974, s. 54.

[36] Kavanin-i Yeniçeriyan-i Dergâh-i Ali; Haz. Ahmed Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri, C 9, OSAV, İstanbul, 1996, s. 138.

Oğlunun kayıp olduğunu iddia ederek ve papaza rüşvet vererek kilise kayıtlarından isminin sildirilmesi bunlardan biriydi.[37] Bir diğeri de yaya başına para vererek oğlunu kurtarmak veya aralarında para toplayarak köylerine uğramasını engellemek:

"Rumilinde bir zulm dahi budur ki, Rumili'ne acemi oğlan devşürmeğe bir salih ihtiyar yaya başı gönderilmez, ekabir dileğiyle bir rüşvet-hor taze yiğit yaya başı gönderilir. Reaya oğlun halas eylemek içün çift öküzün ve bağın ve tarlasın bi'l-külliye satub bu yaya başına verür, oğlunu kurtarur. Dahi ol kafirün oturacak ve duracak yeri kalmaz, oğlu ve kızı ile başın alub gider. … Zira kafirün oğlun almağa giderler, güya ki canın alırlar, canın vermez, cümle malın verür."[38]

İstanbul'da bütün oğlanlar bir araya toplandığında Divan'a getirilip padişah tarafından da bizzat görülür. Bu arada ulemadan olup ilm-i kıyafetten[39] anlayan Saray-i Amire hocası gelerek çocukların simasını inceler ve alnındaki çizgiler ve diğer alametlere bakarak kendi bilgi ve tecrübesine göre uygun gördüklerini seçerdi.[40] Güzel ahlaklı, edepli ve yakışıklı olanlar padişahın tasvibiyle saraya İç oğlanı olarak alınır, diğerleri ilerde Yeniçeri olmak üzere Türk köylülere bir süreliğine verilip Türkçeyi ve Türk âdetlerini öğrenmeleri sağlanırdı.[41]

Osmanlı idare sistemi hakkında yazan yabancıların çoğu İç oğlanlarının saraya seçilme ve yetiştirilme usullerinden hayranlıkla bahsetmekte ve üst düzey yöneticilerin çok vakur olduklarını ve en küçük olayda bile etkileyici bir tavır takındıklarını ifade etmektedirler. John Greaves tarafından eseri 1653 yılında Londra'da basılan ve Topkapı Sarayı'nı anlatan Robert Withers'a göre İç oğlanlarının çok yakışıklı, gösterişli olması ve görüntülerinden ilerde kıymetli ve iyi idareci olacaklarının anlaşılması gerekir. Eski geleneğe göre, İç oğlanları daima bulunabilen en asil ve medeni

---

[37] Godfrey Goodwin; Janissaries, Saqi Books, London, 1997; Türkçesi, Yeniçeriler, İstanbul: Doğan Kitap, 2001, s. 34.

[38] Kitâb-i Mesalihi'l Müslimin ve Menâfii'l-Mü'minin; Haz. Yaşar Yücel, TTK, Ankara, 1988, s. 106-107. Fakir ailelerin çocuklarını yaya başılarına gönüllü vermek istemeleri bu konuda büyük bir temayül olduğu intibaını vermektedir. Hâlbuki oğlunu vermekte istekli olanlar görüldüğü gibi, vesikalara göre, vermekte direnenler olduğu ve rüşvetle çocuğunu kurtaranlara da rastlandığı muhakkaktır. Bu konuda daha önceki tartışmalar için bk. Ahmet Akgündüz; Bilinmeyen Osmanlı, OSAV, İstanbul, 1999, s. 44. Alaaddin Haşim; "Malumun İ'lamı: Bilinmeyen Osmanlı", İslamiyat, C 2, S 4, 1999, s. 163-179.

[39] İlm-i Kıyâfet için bk. Taşköprülüzade Ahmed Efendi; Mevzûatü'l-Ulûm, C 1, İstanbul, İkdam Matbaası, s. 379-380.

[40] Uzunçarşılı; Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı, TTK, Ankara, 1988, s. 289.

[41] "Yaya başılar eyüce yarar oğlanlar cem' ederlerdi ve her vilayetin devşirme sürüsü iki yüz ve üç yüz ve dahi ziyade nefer olub kızıl abalar ile Divan-i hümayuna getürülüb saadetlü padişadımız arz odasında iken birer birer manzur-i hümayunları oldukdan sonra kapu ağası cümlesin gözden geçürüb ve her sürüden içlerinde göze dokunur eyü oğlanları emr-i hümayun ile İç oğlanlığına intihab olundukdan sonra Edirne ve Galata ve At Meydanı saraylarına tevzi olunub ve sair oğlanları Yeniçeri ağası marifetiyle İstanbul ağaları Türk üzerine yazdururlardı." Kitâb-i Müstetab; s. 6. Eyyubî Efendi Kanunnamesi; Haz. Abdülkadir Özcan, Eren, İstanbul, 1994, s. 40. Kavanin-i Yeniçeriyan; A. Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri, C 9, s. 136.

Hristiyan ailelerden veya esirlerden seçilmelidir. Ona göre, Türkler, doğuştan asaletin, özellikle iyi eğitimle desteklendiği takdirde, ki bu ancak sarayda yapılabilir, erdemli ve yüksek karakterde insanlar yaratacağına inanırlar. Saraya gelir gelmez kendilerine verilen dersler hayran olunacak değerdedir. Öğretmenleri tarafından aşırı titizlikle yetiştirilirler ve her gün dersleri yanında iyi giyim ve muaşeret adabı, dinî bilgiler ve akıllarını zenginleştirecek neler varsa onlar öğretilir.[42] 1585 yılında yazdığı bir risalede Enderundaki İç oğlanlarından bahseden Gianfrancesco Morosini de saraya alınan oğlanların titiz ve disiplinli bir eğitimle yetiştirildiklerinden bahsetmektedir.[43] İç oğlanı olarak saraya ayrılanların isimlerinin kaydedildiği defterlerden bazıları hâlen Topkapı Sarayı Arşivinde muhafaza edilmektedir.

Enderun'a bu ilk seçimleri, devşirmelerin bütün hayatını etkilerdi. Acemi oğlanı olacaklar Türk köylü ailesi üzerine verilip Türkçe öğrendikten sonra Yeniçeriliğe adım atsalar bile yüksek makamlara asla gelemezlerdi. En yüksek payeler, Enderun'dan yetişen ve oradan çıktıkları zaman yükselmeye üst basamaklardan başlayan İç oğlanlarına verilirdi. Bu suretle kapalı bir sistem içinde, padişaha sadık, çok iyi ve son derece sıkı eğitim almış, kabiliyetlerine göre bir meslek sahibi olan, zamana göre sayıları 300-400 arasında değişen genç, sultanın hizmetinde olurdu. Önce büyük ve ardından küçük odaya geçerler, daha sonra sırasıyla seferli, kiler, hazine ve en iyileri de son olarak has odaya alınırlardı.[44] Bu süre zarfında terfi edemeyenler elenerek daha alt mevkilere tayin edilerek saraydan çıkarlardı. Bunlar saray ve devlet düzenine o kadar hâkimlerdi ki taşrada sancak beyi ve beylerbeyi olarak görevlendirildiklerinde sarayla birlikte devlet mekanizmasının uyumlu bir parçasını oluştururlardı:

"Saraya tevzi olan oğlanlar sarayda yedişer ve sekizer yıl terbiye olunurlardı. Badehû içlerinde göze dokunur ehl-i ma'rifet ve akl-i basiret üzere olan oğlanları has odaya alınub ba'dehû umûmen çıkma oldukda her odadan ferman olunduğu üzere tayin olunub taşra çıkarlardı. Ba'dehû giderek her birlerinin liyakat ve kabiliyetlerine göre dirlik ve mansıb tâ veziriazam oluncaya değin yolları vardur ve has odada olan silahdar ve çukadar ve rikabdar, bölük ağalıklarından biriyle çıkmağa kanunları olub ba'dehû liyakat ve istihkakına göre hıdmeti sebkat etdikce büyük Mir-i ahur

---

[42] Robert Withers; Büyük Efendi'nin Sarayı, Tercüme Cahit Kayra, Pera, İstanbul, 1996, s. 64.

[43] "The handsomest, most wide-awake ones are placed in the Seraglio [palace] of the Grand Signor, or in one of two others used only for this purpose, and they rise to the highest government offices. The Turks care not at all whether these boys are the children of noblemen or if fishermen and shepherds. All of this explains why their major officials are all good-looking and impressive, even when their manners are uncouth. Eunuchs have charge of them, and for any little offense they beat them cruelly with sticks, rarely hitting them less than a hundred times, and as much as a thousand." Gianfrancesco Morosini; 1585, "Turkey is a Republic of Slaves", in Pursuit of Power, Ed. and translated by James C. Davis, NY: Harper and Publishers., p. 136.

[44] XVII. asırda has odada 41, hazinede 112, kilerde 73 ve seferli odasında 108 İç oğlanı vardır. Hezarfen Hüseyin Efendi; Telhisü'l-Beyan Fi Kavanin-i Al-i Osman, (1673), Haz. Sevim İlgürel, TTK, Ankara, 1998, s. 61-64.

ba'dehû Kapucubaşı ve andan Mir-i alem ve andan Yeniçeri ağası ve andan Kastamonu sancağı ve andan beğlerbeğilik, ba'dehû her vilayetin beğlerbeğiliklerin tasarruf etdikden sonra Mir-i miran-ı Anadolu, ba'dehû Rumili ve andan vezir ve giderek veziriazam olan kimesne cemi' kul taifesinin ahvallerine ve ağalıklarına vakıf olmuş olur ... ve Divan-ı hümayunda bir umur vaki oldukça veyahud bir memleketden şekvacı geldikde 'Acaba buna nice cevab vereyüm ve bunun aslı nicedür?' deyu Reis ağzına ve kethüdası ve sairlerin ağzına bakmağa ihtiyac olmaz ve şunlar ki ağalıklarında ve sancak ve beğlerbeğiliklerinde imtihan olub liyakati olmayanları ilerü getürülüb vezaret verilmez idi. Kimi ağalıklarda ve kimi sancakda ve kimi beğlerbeğilikde kalub ve kiminin hilaf-ı Şer' ü kanun vaz' u hareketleri sebebi ile ebedi azl olub kalurlar idi."[45]

Tabiatıyla sürekli olarak kuralların ihlali, sadakatsizlik, yolsuzluk ve adaletsizliklere rastlanırdı. Padişaha durum rapor edilip suiistimaller göz ardı edilemez hâle geldiğinde en ağır cezalar hemen devreye girerdi: Azl, sürgün ve hatta siyaseten katl ve mallarının müsaderesi. Böylece arkada bekleyen ve çok iyi yetişmiş gençlere yeni kadrolar açılırdı. İşte Osmanlı sistemini ayakta tutan sihirli güç bu sürekli kadro yenilenmesi ve gençlerin önünün daima açık olmasıdır.[46]

Enderunda Eğitim

Enderuna girenler bir kere çok sıkı bir disiplin altında yetiştirilirdi. Bunlar bir nevi dış dünyadan tecrit edilerek saray hayatını tümüyle benimserlerdi:

"Kânun-i kadîm budur ki bir oğlan saraya girdükden sonra ayruk taşradan anı kimesneler bilmezdi ki sağ mıdır, ve İç oğlanı dedükleri nicedür ve tarîkleri nedir ve ne işler, kimesne anı bilmez idi; meğer ancak saraydan çıkanlar bilürdü; ta bu şekl üzere zabt ü edeb ve erkân var idi ki, mesela bir zülüflü baltacı bir İç oğlanı ile musahabet eylese zâbit olan ağalar İç oğlanına bî-hadd değnek urub kezalik baltacıya dahi kethüdası let ururdu ve bundan murad budur ki, İç oğlanı içerü ahvalinden bir söz taşraya çıkarılmaya veyahud baltacı ile taşraya mektubları varub gelmeye."[47]

İç oğlanları daha çok kendi kabiliyetlerine ve ilgi alanlarına göre bir uğraşı seçerlerdi. Aralarından böylece temayüz edenler çabucak göze girerlerdi. Sarayda musiki hocalığı da yapan Bobovi yazdığı risalede kabiliyetli gençlerin ilerlemek için nasıl üstün bir gayretle çalıştıklarını

[45] Kitab-i Müstetab; s. 6.
[46] "İç oğlanlarının hepsi Büyük Efendi'nin (Sultan) kendilerinden, onları dışarıda tayin edecek kadar memnun olması umuduyla yaşarlar; çünkü bundan sonra saraydaki zahmetli görevlerinden olabildiğince çabuk kurtulur ve idari işlerde görev alırlar. Türk idarecilerin sık sık değişmeleri bu yüzdendir; çünkü her yeni Büyük Efendi'nin terfi etmek isteyen pek çok adamı vardır." R. Withers, Büyük Efendi'nin Sarayı, s. 78.
[47] Kitâb-i Müstetâb; s. 26.

anlatmaktadır.[48] Bunda bazıları o kadar maharet kazanır ve başarılıdır ki ileriki makamlarında meslekleri lakapları hâline gelirdi.

İlk devirlerden itibaren padişahlar saray mensuplarının öncelikle okuma yazma öğrenmelerine önem vermişlerdi. Bilhassa Yavuz Sultan Selim bu hususta çok titiz davranmış ve anlatıldığına göre onun zamanında sarayda okuma yazma bilmeyen kimse kalmamıştı.[49] Bu eğitim daha sonraki yıllar boyunca çok sert olarak uygulanmaya devam eder. Öyle ki biri saraydan çıktığında bütün emirleri yerine getirdiği zaman dünyanın en sabırlı insanı olmuştur. Çünkü her yanlışlıkları için atılan dayaklar çok ağırdır. Bazıları sürelerinin sonuna doğru bir iki yıl içinde yüksek rütbeli biri olacakken bu ağır cezalara dayanamayıp saraydan çıkarılmalarını isterler ve bir sipahi ya da müteferrika olarak az bir paraya rıza gösterirler.[50]

Özenle seçilen İç oğlanları saraydan çıkma ile görevlendirildiklerinde yüksek makamlardan başlarlar. Böylece sadakat ve liyakatleri ile hızla yükselerek vezirliğe kadar ulaşırlardı. Bunlar hem saray terbiyesi görüp hem de taşrada mahalli idarelere iyice vâkıf olduklarından Divanda da devlet idaresinin tüm gereklerini hakkıyla yerine getirirlerdi. Lucette Valensi'ye göre Enderun bir okul, yaman bir kıymetlileri seçme, beden ve kafaları yapılandırma makinesidir. Kurum gençleri bütünüyle yalnız padişaha sadakate hazırlar. Orada emir almayı değil, emir vermeyi öğrenirler.[51] Fakat bu derece kabiliyetli, güçlü ve iyi yetişmiş insanların bir kusur işlediklerinde padişahın fermanı karşısında ne kadar zavallı ve çaresiz oldukları Batılıları şaşırtmaktadır. Yine Valensi'ye göre padişahın hizmetindeki insanlar zorla değil isteyerek boyun eğerler. Gözden düşen paşalar kaçıp canını kurtarmak yerine uslu uslu boyunlarını uzatmaktadırlar. Üstelik bir de "Türkler için en büyük mutluluk Sultanın kulu olmaktır." diye konuşuyorlar.[52] Buna dair

---

[48] Aslen Lehli olup Tatarlar tarafından esir alınıp tüccar vasıtasıyla İstanbul'a satılan ve saraya alınıp musiki kabiliyeti dikkat çektiğinden 19 sene sarayda hizmet gördükten sonra içki müptelalığı had safhada olması dolayısıyla saraydan çıkarılan Bobovi'nin tahminen 1657'de yazdığı "Serai enderun sic, cioe, Penetrate, dell' Serajio detto nuoveodei G. sri e Re Ottomani" adlı risale bu alanda önemli bir kaynaktır. Aslı İtalyanca olan bu risale daha o devirde Almanca ve Fransızcaya da tercüme edilmiştir. "Some of the pages study more than the others, each according to his own ability. The Sultan's intention is not to make them great scholars. Progress in their study depends on their own interest. Many want to acquire a knowledge that will distinguish them from the ignorant. Those, who by natural inclination have this ambition, are favored over the others in the halls." C. G. Fisher, and A. Fisher; "Topkapı Sarayı in the Mid-Seventeenth Century: Bobovi's Description", Archivum Ottomanicum, C X, (1985), 5-81, s. 77.

[49] "Yavuz Sultan Selim Han hazretleri Asr-ı hümâyunlarında dahi okuyub yazanların nail-i iltâf ve iltifât oldukları gibi aksi hâlde bulunanları dahi darba kadar tahdîd edildiği cihetle saray-ı hümâyunlarında câhil ve bî-himmet kalmamış ve ekser ağavât kendi bahisleriyle zâbitlerinin teşvîkiyle okuyub yazmağa sarf ü ikdâm ederek Enderun-i hümâyundan nâil-i merâtib-i celîle ve menâsıb-ı sâniye olarak kesb-i tefvîz edenlerin büyük büyük hizmetlere muvaffak oldukları malumdur." Anonim Enderun Tarihi; İstanbul Belediye Kütüphanesi, K 470, Muallim Cevdet Yazmaları E 11-12'den aktaran Ülker Akkutay, Enderun Mektebi, Gazi Ü Ankara, 1984, s. 153.

[50] Withers; s. 64-65.

[51] Lucette Valensi; Venedik ve Babıali, Bağlam, İstanbul, 1994, s. 56.

[52] a.g.e.; s. 56.

örnekler çoktur. 1672-1673 yıllarında İstanbul'da bulunan Antoine Galland da Kasım Paşa'nın idama nasıl razı olduğunu hayretle anlatmaktadır.[53]

Bu durumu Machiavelli, "Hükümdar" adlı eserinde son derece çarpıcı bir üslupla özetleyip Osmanlı ülkesini ele geçirmeye niyetleneceklerin, padişahtan başka diğer güçlerin isyanına güvenmemelerini öğütler:

"Osmanlı ülkesini istila edebilmenin pek güç, fakat bir kere zapt edildikten sonra da muhafazasının kolay olduğu görülür. Hâkim olan sultan ortak kabul etmediğinden başka herkes padişahın kulu olup ellerindeki imkânları padişaha borçludur. Memleketin büyükleriyle birleşerek bir isyan çıkarmak imkânsızdır. Ellerinde böyle bir fesada alet olabilecek imkân yoktur, ifsâd edilseler bile halkı arkalarında sürükleyemezler. Osmanlı Devleti'ne hücum etmek isteyen kimse onları karşısında birleşmiş olarak bulacaktır. Bu yüzden sadece kendi kuvvetine güvenmelidir. Fakat bir kere muharebede mağlup olup sultan yeni bir ordu çıkaramayacak hâle düşünce artık saltanat mensuplarından başka korkacak kimse kalmaz. Çünkü halk nazarında saltanat hanedanından başka kimsenin itibarı yoktur."[54]

Bu siyasi yapı XVII. yüzyıl sonlarına kadar sürdürülebilen merkezî idarenin güçlü olduğu dönemi aksettirir. XVIII. yüzyıl mahalli kuvvetlerin, padişahı ve İstanbul'u sarsmaya başladığı dönemdir. III. Selim bir yandan reformları yapmaya çalışırken bir yandan da güçlü valileri itaat altına almaya çalışır. Meselâ Cezzar Ahmed Paşa'nın Şam valiliğinden azledilmesini karara bağlayan sadrazama şöyle bir Hatt-ı Hümayun yazar:

"Benim vezirim,

Şam maddesini söyleşmişsiniz. Cezzar'ın azlini vâcib addeylemişsiniz. Şimdi Cezzar azl olsa, yerine gelen muktedir olmasa işe yaramaz. Muktedir olsa o da bir Cezzar olur ve Cezzar ikilenir. Ol vakit eski Cezzar'ı ne yapmalı?"[55]

İşin ilginç yanı, çok üst düzey görevlere gelseler dahi padişahın onları hâlâ kulları olarak görüp terbiye etmesidir. Bu süreç XIX. asır başlarına kadar devam etmiştir. Bu hususta III. Selim'in 1205/1791'de sadrazam Seyyid Hasan Paşa'ya yazdığı Hatt-ı Hümayun son derece manidardır:

"Benim Vezirim,

Seni bana kimse tarif etmedi. Bizzat kendim intihâb edüb vekâlet-i kübrâyı sana sipariş etdim. Sen ise umûr-i seferde küllî tekâsülünden başka

---

[53] Bir isyan çıkarıp 60.000 kişilik bir ordu toplamış olan Kasım Paşa, maharetle kendisine iltihak etmiş olan bir paşanın sofrada gösterdiği bir hatt-ı şerif karşısında idam olunmayı sessizce kabul etti. Sofrada davetli bulunan diğer paşaların hiçbiri de derhâl tatbik edilen idam hükmüne muhalefet etmediler. Bilakis hepsi odadan ayrılıp çadırlarına çekildiler ve ertesi gün hareket ederek cümlesi vilayetlerinin yolunu tuttular. Antoine Galland; İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar 1672-1673, C 1, TTK, Ankara, 1998, s. 206.

[54] Nicolo Machiavelli; Hükümdar, Tercüme: Haydar Rıfat, İstanbul, Matbaacılık ve Neşriyat, 1932, s. 41.

[55] Enver Ziya Karal; III. Selim'in Hatt-ı Hümayunları, Ankara, TTK, 1992, s. 138.

Beytülmâl-i Müslimîn'i kat'â sıyânet etmeyüb karındaşın Mehmed'in etmediği mezâlim kalmadı. … Sen beni taharrî etmez mi sanırsın. Benim seni intihâbımın teşekkürü böyle mi olur? Nazardan sâkıt olarak anda bunda gezerken seni getürüb sadrazam etdüm. Senden geçmeyeceğime binâen seni terbiyeye ihtimâm-i hümâyunum lâzım geldi. Eğer bundan sonra mütenebbih olmaz isen sonra sen bilürsün. İşte ben yazacaklarımı yazdım, vesselam."[56]

III. Ahmed döneminde (1703-1730) Enderun yeni baştan teşkilatlandırıldı. Çorlulu Ali Paşa yeni eğilimlere istinaden bazı değişiklikler getirdi. Saraydaki odalarda maarif ve eğitime daha fazla önem verildi. Terfi için belirli hizmetlerden geçme şartı kaldırıldı ve mustaidlerin kısa yoldan has odaya geçme imkânı sağlandı. Galatasaray ve Yenisaray, hazine ve kiler odalarına oğlan yetiştiren mektepler olarak yeniden açıldı. Gulam sisteminin son büyük mümessili Hüsrev Paşa'dır. Tanzimat'tan önce, kendi konağında satın aldığı 50 kadar köleyi hocalar vasıtasıyla yetiştirmiş, devlet kapısında mühim mevkilere yerleştirmişti. II. Mahmut ise Avrupa saraylarına benzetmek için Osmanlı saray teşkilatını tamamen değiştirdi. 1831'de Enderun Nazırlığı, 1832'de Mabeyn Müşirliği kuruldu. 1833'te ise odalar tamamen kaldırıldı.[57]

Ordunun Islahına Yönelik Tedbirler

II. Viyana Muhasarası'nı takip eden ve 16 sene süren harplerde Osmanlı Devleti'nin en fazla korktuğu şey başına gelmiş ve dört cephede birden savaşmak mecburiyetinde kalmıştı.[58] Büyük felaketler geçirmelerine rağmen, İngiltere ve Hollanda'nın ara buluculuğuyla Osmanlılar Karlofça'da makul sayılabilecek şartlarda bir sulh imzaladılar (1699). Fakat, Karlofça'da murahhas olarak bulunan Rami Mehmet Efendi durumun vahâmetini kavramış ve geniş çaplı reformlar yapmanın zaruretine inanmıştı.

Ordunun art arda mağlubiyetleri, yeni askerî teknolojiyi bilen zabitler yetiştirmek üzere bazı mektepler açılmasını zarurî kılıyordu. Avrupa'da ilerlemeye başlayan askerî nizamlara vâkıf olan İbrahim Müteferrika, talimli ve nizami askerî birliklerin teşkilinin lüzumuna dair bir risale neşretti. Bunun üzerine III. Ahmet devrinde Nevşehirli İbrahim Paşa Üsküdar'da 300 kadar talimli asker yerleştirdi. Fakat Patrona Halil isyanı üzerine bu talimli askerler dağıtıldı.[59] I. Mahmut'un sadrazamı Topal Osman Paşa'nın gayretiyle evvela topçu birliklerinin ıslahı hedeflendi. Osmanlılara iltica eden Kont Bonneval Müslüman olmuştu. Gümülcine de oturan Bonneval çağırıldı. Orduda ulûfeli bir Humbaracı sınıfı teşkil edildi. 1734'te Üsküdar'da bir Humbaracı kışlası tesis edilerek top ilminin tahsili için de bir Hendesehane inşa edildi. Mühendislikte mahir olan Mehmet Said Efendi hoca tayin edildi. Mamafih, bu

[56] Ahmed Cavid; Hâdika-i Vekâyi', Haz. Adnan Baycar, TTK, Ankara, 1998, s. 112-113.
[57] İnalcık; Klasik Çağ, s. 92.
[58] 1686'da Rusya'nın da katılmasıyla Osmanlılar Avusturya, Rusya, Venedik ve Lehistan ordularıyla savaşıyorlardı.
[59] Nafi Atuf; Türkiye Maarif Tarihi, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1931, s. 43.

Hendesehane son derece iptidai idi. Koca Ragıb Paşa'nın Fransız zabitlerinden Baron de Todd'un nezaretinde 1761'de daha etraflı şekilde Riyâziyat, Bahriye, İstihkâm ve Topçu mektepleri açıldı.[60]

Mühendishaneler

Bahr-i Hümayun

Berr-i Hümayun

III. Selim'in ardından padişahın mutlak otoritesi II. Mahmut zamanında da devam eder. Fakat Tanzimat'tan sonra artık bu derece bir otoriter idare tarzından vazgeçilir. Bu dönemde Enderun artık sadece bürokrasi için çok iyi bir eğitim veren bir kurum niteliğine bürünmüştür.[61] 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi saray dışındaki eğitim için de bir sınıflandırma yapar ve bugünkü üniversitelere emsal olan Darülfünun açılır.

[60] a.g.e.; s. 44-45.

[61] Enderun'da 1292/1876 senesinde okutulan derslerin haftalık ders saati ve hocaların isimlerine ait cetvel Topkapı Sarayı Arşivi D 4783/1 ve her sınıfta okuyan talebenin isimleri de D 4783/2'de kayıtlıdır. Yine bu döneme ait bir talebe listesi aynı arşiv D 8815 numarada "Hazine-i Enderun-i Hümayun hademelerinden olup saye-i maarif-vâye-i şehinşâhîde mekteb-i münîfede tahsil-i ilm etmekde bulunan bendelerinin isimlerini mübeyyin bir kıta defterdir." başlığıyla yer alır.

DENİZLER HÂKİMİYETİ VE OSMANLI DENİZ GÜCÜ

Dz.Kur.Kd.Alb.Ali Rıza İŞİPEK*

XVI. yüzyılda Barbaros Hayrettin Paşa zamanındaki Türk donanmasının stratejisi; "Türk donanması dünyanın geri kalan donanmalarının toplamından daha güçlü olmalı ve daima aynı seviyede tutulmalıdır." olmuştur.

Belki gemi sayısı bakımından değil; fakat teknelerin mükemmelliği, personelin eğitim ve disiplini, deniz topçusunun menzil üstünlüğü göz önüne alındığında bu strateji XVI. yüzyıl boyunca başarı ile uygulanmıştır diyebiliriz. Dünya deniz harp tarihi incelendiğinde Türkiye'den sonra ancak, iki devlet; İngiltere ve ABD, bu derecede iddialı bir stratejiyi uygulamayı başarmışlardır. XIX. yüzyılda İngiliz donanması dünyadaki donanmaların toplam gücünden daha üstün seviyede tutulduğu gibi, İkinci Dünya Harbi'nden sonraki yıllarda da aynı hususu ABD gerçekleştirmeye muvaffak olmuştur.

Savaş gemisi, personelin eğitimi, topçuların üstünlüğü gibi hususlar tamamen donanma için geçerli olan hususlardı. Buna karşılık bir ülkenin denizcilik gücü sadece donanmasından ibaret olmamalıdır. Deniz ticaret filosu da en az o ülkenin muharip gücü kadar önemlidir. İkisini aynı seviyede yüksek tutmayı başaran ülkeler daima başarılı olmuştur. Osmanlı ise ticareti âdeta bir eziyet veya ikinci derecede bir husus olarak görmüş ve bu yüzden de sadece gayrimüslimlerin veya yabancıların tekelinde deniz ticareti yapılmıştır.

Bu durum özellikle denizci yetiştirilmesinde büyük sıkıntılara yol açacaktır. Çeşme'de kaybedilen 5000 denizci, İnebahtı'da yitirilen 30.000 denizci, Osmanlı donanmasının uzun müddet kendine gelememesinin en büyük nedenidir. Dünyanın en büyük tersanelerinden biri olan İstanbul Tersanesinde o zamanın imkânlarıyla bir sene içinde yepyeni bir donanma inşa etmek mümkün idi. Ancak, onu kullanacak olan kaptanları, topçuları, gabyarları yetiştirmek seneler almaktadır.

Deniz ticareti ile uğraşmak hem ticari gemi faaliyetlerinin sürekliliği hem de bu ticaretin korunması için savaş gemileri faaliyetlerinin sürekliliği anlamına gelmektedir.

Osmanlı Devleti, ticaret yapmak, en azından kendi ürettiği malları kendisi taşımak yerine, fethettiği topraklar üzerinde uyguladığı "karacı stratejisini" denizlerde de uygulamaya çalışmış, ticaret gemilerinden, limanlardan, mallardan gümrük ve vergi almayı, yani kolay ve kalıcı olmayan yolu tercih etmiştir. Böylece bir yandan denizlerden yeterince gelir temininden yoksun kalındığı gibi, ticaret gemilerinin denizci personel potansiyelinden de mahrum kalınmıştır.

* İstanbul Deniz Müzesi Komutanlığı

Gerçek anlamda deniz gücüne önem veren padişah, Fatih Sultan Mehmet'tir. Fatih Sultan Mehmet, Gelibolu Tersanesinde gemi yapım işlerine hız vermiş, kısa zamanda 147 parçalık bir deniz gücü meydana getirerek komutanlığına Baltaoğlu Süleyman Bey'i atamıştır.

Osmanlının ilk zamanlarında; Gelibolu ve Karamürsel'de, Karasi Beyliği'nden alınan Edincik'te, Bizans'tan alınan Kocaeli'nde tersaneler bulunuyordu. Gelibolu Tersanesi, düzenli ve büyük ilk Osmanlı tersanesidir. 1390'da şehrin harap olan dış kalesi yıkılarak iki kule inşa edilmiş ve liman ıslah edilerek gemi inşa tezgâhları, malzeme depoları, çeşmeler, peksimet fırınları ve baruthaneleri ile Gelibolu tam teşekküllü bir tersane hâlini almıştır. Gelibolu'nun bir deniz üssü olmasından sonra İzmit, Karamürsel ve Edincik tersanelerindeki gemiler buraya alınmıştır.

İstanbul'un Fethi'ni takip eden on sene içinde Fatih donanmanın güçlenmesine azami önem vermiş ve İstanbul'da iki tersane daha kurdurarak gemi yapımını hızlandırmıştır. Bu dönemde Osmanlı donanması Ege Denizi'ne açılmaya başlamış ve 1463'te Eğriboz Adası Muharebesi'nde ilk defa Venedik'e ait bir filo mağlup edilerek Halkis Kalesi zapt edilmiştir.

Takip eden dönemde donanmanın yardımıyla Kırım fethedilmiş ve Karadeniz bir Türk gölü hâline sokulmuştur. Akdeniz'de ise Osmanlı farklı bir strateji uygulamış ve deniz ticaret yolları üzerlerindeki ada, kale, üs ve limanları uzun ve zahmetli mücadelelerden sonra ele geçirmiş ve özellikle Doğu Akdeniz'de deniz egemenliğini tesis etmiştir.

Kuruluş devrinde tesis olunan Gelibolu Tersanesine ilave olarak yükseliş devrinin ana tersaneleri, İstanbul Tersanesi (200 göz inşaat kızaklı), Sinop Tersanesi, Samsun Tersanesi, Kefken Tersanesi, Tuna Tersanesi (Rusçuk), Süveyş Tersanesi, ve Birecik Tersanesidir.

II. Beyazıt döneminde Türk tersanelerinde yaklaşık 1000 personele sahip Göke sınıfı yelkenli ve kürekli büyük gemiler inşa edilmiştir. Bu dönemde Venedik ile Osmanlı donanması arasında meydana gelen savaşta, Osmanlı donanması 300 parça gemiden oluşuyordu ve 63.000 kişilik bir kara ordusunu taşıyordu.

Osmanlı donanması 1499'da İnebahtı, 1500'de ise Modon, Koron ve Navarin'i ele geçirecektir. Denizciliğin önemini kavrayan Yavuz Sultan Selim (1512-1520), kuvvetli bir donanma kurulması yönünde harekete geçmiş ve Piri Paşa'nın gayretleri ile İstanbul Tersanesi genişletilmiştir.

1517 yılında Mısır, Suriye, Hicaz tamamen Osmanlı kontrolüne girer. Mısır'ın Fethi, Osmanlı Devleti'ni Okyanus dünyasına bağlamış, İmparatorluk karakteri kazandırmıştır. Mısır Seferi'nin başarıya ulaşmasından sonra Osmanlı donanması 300 gemiden oluşan bir güç ile İskenderiye Limanı'na girmiş, liman ile birlikte Mısır donanması da teslim alınmıştır.

Yavuz Sultan Selim'den sonraki Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) dönemi, Osmanlı deniz tarihinin en parlak dönemi olmuştur. bu dönemde

Barbaros Hayrettin Paşa ve Turgut Reis gibi kıymetli denizcilerin tecrübelerinden önemli oranda yararlanılmış, Karadeniz bir Türk gölü hâline getirilirken Kızıldeniz ve Akdeniz'de de üstünlük Osmanlı Bahriyesine geçmiştir.

1522 yılında ise Kurdoğlu Muslihiddin komutasındaki Osmanlı donanması Rodos Adası'nı almıştır. Barbaros Hayrettin Paşa, kardeşleri ile birlikte; 1515 yılında Cezayir'i ele geçirerek Cezayir Krallığı'nı kurar ve 1532 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından Osmanlı devlet hizmetine alınır.

Osmanlı denizciliğine altın devrini yaşatan Barbaros Hayrettin Paşa, Tunus, Mayorka, Pulya, Korfu, Venedik ve Akdeniz seferlerinde önemli başarılar elde etti. 27 Eylül 1538 tarihinde Andrea Doria komutasındaki 600 gemilik Haçlı donanmasına karşı 302 gemi, Turgut ve diğer reisler ile birlikte kazanmış olduğu Preveze Zaferi Türklerin Akdeniz'deki üstünlüğünü tartışmasız hâle getirmiştir.

1551'de Turgut reis komutasındaki Osmanlı donanması Trablusgarp'ı Saint Jean şövalyelerinden aldı. Bunun üzerine Turgut Reis'e karşı 30.000 asker ve 200 parça gemiden oluşan bir Haçlı Donanması kuruldu. 1560 yılında Cerbe'de icra edilen deniz savaşında Kaptanıderya Piyale Paşa komutasındaki Osmanlı donanması galip geldi.

II. Selim (1566-1574) döneminde de Osmanlı donanması Akdeniz'de hâlâ en güçlü donanma konumunda idi. Ancak 1568 yılında yeniçeri ağası yani bir karacı olduğu hâlde kaptanıderyalığa getirilen Müezzinzade Ali Paşa ile birlikte Osmanlı deniz tarihinde gerileme devri başlamıştır. Artık kaptanıderyalık saray adamlarının ve denizle ilgisi olmayan şahısların eline geçmeye başlamış ve bu husus neredeyse geleneksel bir hâl almıştır.

Donanmanın bir imparatorluk için "olmazsa olmaz" olduğunu anlamayan devlet yöneticileri, bu tür atamalarla Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına zemin hazırlamış, düşman devletlere çok kolay zaferler kazandırma yolunu açmış ve güç dengesinin Osmanlı aleyhine dönmesine sebebiyet vermişlerdir.

Osmanlı donanması 568 yıl kaptanıderyalar tarafından yönetilmiştir. Bu dönem içinde 204 kaptanıderya görev yapmış, bunlardan 174 tanesi maalesef denizle en ufak ilgisi olmayan şahıslar olduğundan, donanmamız etkinlikle yönetilememiştir. Bu dönem içinde denizcilikten yetişmiş sadece 30 kaptanıderya görev yapmış, Osmanlı donanması da bu süreler içinde kendini yenileyebilmiş ve etkin bir güç olmuştur.

Osmanlı donanması 2 Ağustos 1571 tarihinde Kıbrıs'ı fethetmiş daha sonra ise İnebahtı Savaşı'nda Haçlı donanmasına yenilmiştir. Osmanlı donanmasının İnebahtı (Lepanto)'nda yok olmasından sonra çok kısa bir süre içinde İstanbul ve Gelibolu tersaneleri başta olmak üzere bütün Osmanlı tersanelerinde hızlı bir faaliyet başlatıldı. 2 Haziran 1572 tarihinde 200 parçadan oluşan yeni bir donanma oluşturuldu ve 1574 yılında Tunus

yeniden Osmanlıların eline geçti. Kılıç Ali Paşa'nın kaptanıderyalık yaptığı bu 16 yıllık dönemde de Osmanlı Devleti donanması, yine dünyanın en güçlü donanması olarak varlığını korumayı başarmıştır.

Osmanlı donanmasının XVI. yüzyıl boyunca sancak gösterdiği diğer bir deniz ise Hint Okyanusu olmuştur. II. Beyazıt, 1511 yılında Memluk Sultanı'nın yardım çağrısı üzerine Hamid Reis'i Mısır'a gönderir. Artık Osmanlı Hint Okyanusu'ndadır.

1514 yılına gelindiğinde ise Selman Reis'in gündeme geldiğini görmekteyiz. Bu sırada Süveyş Tersanesinde bulunan Selman Reis yanında getirmiş olduğu marangoz, demirci ve diğer ustalarla birlikte Sultan'ın donanması için 20 adet gemi inşa eder. Mısırlı tarihçi İbn - İyas Süveyş'te Selman Reis'in emrinde 2000 kadar Osmanlı askeri bulunduğundan bahseder.

Osmanlı donanmasının bölgedeki gücünü gösteren diğer bir belgede 1525 yılında Selman Reis'in raporudur. Selman Reis Cidde Limanı'nda şu gemilerin ve silahların bulunduğunu belirtir:

a) 6 baştarda, b) 8 kadırga, c) 3 kalite, ç) 2 kayık, d) 298 top (7 şahmeran top, 13 yan topu, 57 darbozan top, 29 şayka top, e) 95 demir top, 97 prangı top), f) 400 kantar barut.

Selman Reis ayrıca personel olarak da 77 usta, 20 topçu ve 1000 gemicisi olduğunu anlatır. Gemilerin inşa maliyeti olarak da 120.000 altın harcandığını belirtmektedir.

Mısır Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa ise 1530-1531 yıllarında masrafları Mısır hazinesinden karşılanmak üzere 80 parçalık bir donanma inşa etmişti. Süleyman Paşa'nın donanmasında ise şu gemiler bulunmaktaydı:

17 kadırga, 27 kalite, 2 kalyon, 4 gemi ve 26 küçük tekne olmak üzere toplam 76 parça.

Personel sayısı olarak ise 20.000'e varan rakamlar çeşitli tarihçiler tarafından telaffuz edilmektedir. Ancak gemi büyüklükleri ve kapasiteleri göz önüne alındığında bu rakamın 10.000 civarında olması gerektiği kabul edilmelidir.

Hadım Süleyman Paşa komutasındaki Osmanlı donanması 5 Ağustos 1538 günü Aden'i ele geçirecektir. Aynı yıl içinde Akdeniz'de de Barbaros'un Haçlı donanmasına karşı büyük bir donanma ile karşı koyması ve zafer elde etmesi Osmanlı donanmasının gücünü ve hareket kabiliyetini göstermesi açısından çok önemlidir.

1550'li yıllarda ise Pîrî Reis ve Seydi Ali Reis Hint kaptanlığına tayin edilir.

Açe Sultanı'nın yardım talebi üzerine Osmanlı buraya silah asker öğretmen ve sanatkârlardan oluşan bir yardım heyeti yollamaya karar verir. Mısır Kaptanı Kurdoğlu Hızır Reis komutasında 19 kadırga ve 3 yük gemisinden oluşan donanma, Sumatra veya Endonezya Seferi olarak anılan bu seferi icra eder. Donanmaya Süveyş Kaptanı Mahmut Reis komuta eder. Burada Hızır Reis Açe Sultanlığı'na on beş tanesi uzun menzilli ve büyük çaplı olmak üzere top, çeşitli silah, personel ve iki kadırga bırakarak geri döner.

Yapılan bu seferin uzun bir mesafeye kürekli gemiler ile gidilmiş olmasından dolayı denizcilik açısından çok önemli bir yönü bulunmaktadır

Hint Seferleri sonunda, önceden Portekiz denetiminde olan Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu sularında, artık, Osmanlıların mevcudiyeti tartışılmaz hâle geldi. Özellikle Kızıldeniz'de yerli halkın yardımlarına rağmen Portekizliler Osmanlı yüzünden hiçbir zaman hâkimiyet kuramadı ve giremediler. Bu Osmanlı donanmasının önemli bir başarısıdır.

XVI. yy.da Osmanlı donanması tamamen çektiri türü gemilerden oluşmaktaydı. Bunlar genellikle oturak sayılarına göre sınıflandırılırlardı. Yaptıkları görevler farklı olduklarından dolayı da Filo kuruluşlarında hemen her tipten gemi bulunurdu.

Çektiriler temel olarak beş ayrı isim altında toplanabilir. Bunlar küçükten büyüğe doğru firkate, perkende, kalite, kadırga ve baştardadır.

Firkate-fırkata

İtalyancada frigata, Arapçada fırakata, Osmanlıcada ise firkate veya fırkata olarak isimlendirilen bu tip teknelere Fransızlar fregate, İngilizler ise frigate diye adlandırmıştır.

10 ila 17 oturaklı, uzun ve dar, ince ve narin tekneler olup her bir küreği 2 veya 3 kürekçinin çektiği, tek direk üzerine bir tam ve bir yarım Latin yelkeni olan, genellikle karakol ve haberleşme maksatlarında kullanılan teknelerdir.

Perkende

İtalyancada brigantino deyiminden gelme bir isim olup yabancı bahriyelerde brigantin olarak kullanılmıştır.

18 ila 20 oturaklı, 24 ila 26 metre boyunda, her küreği 2 veya 3 kürekçinin çektiği, iki direkli 2 Latin yelkenli, sığ sularda büyük teknelerin manevralarına, çekimlerine yardımcı, gerektiğinde ateş kayığı olarak da kullanılan, boş tarafında bir topu olan bir teknedir.

Kalite

İtalyanca egalietta, Fransızlarda galiote, İngilizlerde galiot diye isimlendirdikleri bu tip tekneler 20 ila 22 oturaklı, her küreğini 4 kişinin çektiği, boyu 26 ila 28 metre, genellikle düşmanı takip görevlerinde

kullanılan, bu nedenle baş taraflarında bir koğuş (takip) topu olan bu tip tekneler garp ocaklarında çarpışmalarda da kullanılan, 100 ila 120 kadar muharip taşıyan, Osmanlı ince donanmasında Tuna'da da kullanılan bir savaş teknesi idi.

Kadırga

Normalde 25 oturaklı, esas muharebe hattı gemileri olup, bütün Akdeniz devletlerince kullanılan, yelkenleri olduğu hâlde genelde kürekle kullanılan, kaimeler arası boyu 50 ila 55 metre, kemereler arası 6 ila 7,5 metre olup, tekne yükseklikleri 3 metre olup bu yükseklik kıçta 6 metreye ulaşan, baş ve kıçlarda birer "kasara"sı olan bu teknelerde gemici olan personelden başka 100 ila 150 yeniçeri askeri de bulunur; bunlar genellikle Anadolu askeri Çeşme'den, Rumeli askeri ise Eğriboz Adası'ndan alınırdı.

Ortalama bir kadırganın personeli genelde 300-350 arasındadır. Bunların yaklaşık 200'ü kürekçi, 100 civarı savaşçı, 50 civarındası ise gemicidir.

Baştarda

Kadırganın daha büyüğüdür. 26 ila 36 çift kürek ile ve her küreğin 6 ile 7 kürekçinin çektiği, normal olarak 600 personeli vardı. Bu miktar kaptan paşa baştardasında 800 kişiye ulaşır, mevki ve makam durumuna göre yarım, orta ve paşa baştardası olarak da 3 sınıfa ayrılırlardı.

Osmanlılar, yükseliş devrinde hem kürek ve hem de yelkenle seyir kabiliyeti olması nedeniyle kadırga inşasına önem verdiler. Hristiyan devletlerde kadırga inşa etmekte ve bu tekneleri birkaç kat bakırla kaplayarak bir nevi zırhlı hâle sokmakta, daha fazla asker ve top taşımalarını sağlamaktaydılar. Batılılar ayrıca, yelkenli gemi inşasında çok ehemmiyet vermekte, kudretli kalyonlar inşa ederek her mevsim denizlerde filolar bulundurabilmekteydiler. Osmanlı filosu son baharda İstanbul'a dönünce, onlar büyük yelkenlilerle denize açılırlar, sahillere ve adalara saldırırlardı. Sahil ve adalardaki kaleler kara kuvvetleri ile savunulur, denizden bahara kadar yardım görmezlerdi. Bu suretle ilkbahar ile sonbahar arasında Akdeniz'de Osmanlı filosu hâkim olur, kış aylarında ise Hristiyan filoları rakipsiz denizlerde dolaşırlardı. Osmanlılar kış aylarında denizlerde filo bulundurmayı hiç ele almadılar ve bu durum çöküş devrine kadar sürüp gitti.

Tersane-i Amire'de ilk kalyon 1644 yılında inşa edilmiştir. 1660 da 30 adet kalyonun inşası için kapsamlı faaliyetlere başlanmış böylece donanma mevcudundaki gemi çeşitlerinde büyük bir değişme olmuştur. Ancak, bu dönemde kalyon inşası uzun süre devam etmemiştir. Kalyon kullanımı için gerekli eğitim ve alt yapı donanmaya kazandırılamadığı için Fazıl Ahmet Paşa döneminde 1661 yılında tekrar kadırga kullanımına ve inşasına dönülmüştür.

Kalyon inşasına 1679'da tekrar 10 gemi (bu gemilerin 4'ü üç ambarlıdır) ile başlanmış 1685 ile 1699 yılları arasında kalyon inşasına hız

verilmiştir. XVIII. yüzyılın başlarında tekrar kalyon inşasında duraklama dönemine girildiğini ve Tersane-i Amire'de gemi tamirinin gemi inşa faaliyetlerinin önüne geçtiğini görüyoruz.

Mezemorta Hüseyin Paşa 1699 yılında kalyon filosunun kuruluş sayısını kırka çıkarmak için Hükûmetten karar aldığı gibi komutanların terfilerini de kanuna bağlamıştır.

Bu sayede Osmanlı donanmasının kalyon devrine girişi kanunlaşmıştır. Daha sonra Haziran 1701'de Donanma Kanunnamesi, Padişah II. Mustafa tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

Türk donanmasının kalyon devrine girmesini kanunlaştıran Mezemorta Hüseyin Paşa öldükten sonra (1701) yaptığı kanun gereği yerine kapudane getirilmişse de bu maddeye aykırı tayinlerin yapılması gecikmemiştir. Padişah ve veziriazam tarafından denizci olmayan personelin kaptanıderyalığa tayinleri tekrar başlamıştır. Fakat donanma, kanunun diğer maddelerini uygulamaya devam ettiğinden muharebe kabiliyeti süratle yükselmiştir.

Osmanlı denizcileri, Akdeniz ve Hint Okyanusu'nda rakipleriyle rekabete tutuşmakla kalmamış, yeni keşfedilen bölgelere ilgi duyarak Atlantik Okyanusu'na da çıkmıştır. Türkler, düzenli bir filo ile ilk kez 1585 yılında Cebelitarık Boğazı'nı geçerek Atlantik Okyanusu'na açılmıştır. Murat Reis'in sevk ve idaresindeki bu küçük Türk filosu, Kanarya Adaları'nın kuzeydoğusundaki Lanzarato Adası'nı ele geçirmiş ve adanın valisi ile birlikte 300 kişiyi esir alarak, kayıp vermeden üssüne dönmüştür. Murat Reis, 1617 yılında Portekiz'e ait Maderia Adası'nı işgal ederek, 1200 esir almış ve ana üssü olan Cezayir'e geri dönmüştür.

Murat Reis'in Atlas Okyanusu'na yapmış olduğu seferlerin en önemlisi, 15 parçalık bir filo ile 1627 yılında yapılan İzlanda harekâtıdır. Murat Reis, bu harekâta Manş Denizi'ni geçerek başlamış, İzlanda'da 26 gün kalan Türk denizcileri, adayı kontrol altında tutmuş, 400 esir ve büyük bir ganimetle Cezayir'e geri dönmüştür. Yaklaşık 2800 deniz mili olan geri intikal seyri 27 günde tamamlanabilmiştir.

Türk denizcilerinin Atlantik'teki varlığının bir başka örneği ise İngiltere'nin güneydoğusundaki Lundy Adası'nın, diğer bir Murat Reis komutasında 30-40 kadar kadırgadan oluşan bir Türk filosu tarafından 1655 yılında işgal edilerek, burada üs tesis edilmesidir. Bu küçük adaya istinaden 5 yıl boyunca Atlantik'te akın harekâtı icra edilmiş, yüzlerce gemiye el konulmuş, Manş Denizi İngiliz donanmasına kapatılmış, İngiltere sahillerinden sadece 6 deniz mili uzaklıkta olan bu adanın Türklerden geri alınamaması nedeniyle birçok İngiliz amirali görevden alınmıştır.

Atlantik Okyanusu gibi geniş bir harekât alanında ortaya konulan böylesine cesur ve atılgan bir hareket tarzı, Türk denizcisinin denizcilik, coğrafya bilgi ve becerisi ile askerî yeteneğinin açık bir göstergesidir. İleri üs

olarak kullanılan Lundy Adası'nın, Amerika ve Akdeniz'e seyreden ticaret gemilerinin konvoy teşkil etmek için toplanma noktası olması, Türklerin coğrafya ve stratejiyi en uygun şekilde birleştirebildiklerini ortaya koymaktadır.

Padişah II. Mahmut devrinde Osmanlı tersanelerinde büyük bir faaliyet devam etmiş, birçok gemiler yapılmıştır. Navarin'den sonra Kaptanıderya Damat Halil Rıfat ve Çengeloğlu Tahir Paşalar'ın büyük çaba ve çalışmaları ile kuvvetli bir donanma vücuda getirilmiştir.

1829 tarihinde İstanbul Tersanesinde yapılan 3 ambarlı "Mahmudiye" kalyonu devrinin en büyük gemisi idi. Uzunluğu: 200,5; Eni: 56; Yüksekliği: 28; Çektiği su: 25,5 kadem idi. 128 topu ve 1280 personeli vardı. Mühendisi Mehmet Efendi, Mimarı Mehmet Kalfa idi. Bu kalyon Kırım Savaşı'nda (1854) Patrona (Koramiral) Mehmet Paşa komutasında ve Ateş Ahmet Bey (Bilahare Paşa) yönetiminde İngiliz-Fransız-Sardunya Birleşik Donanması ile birlikte Sivastopol'ü bombardıman etmiştir. XIX. yüzyılda gönülleri fetheden ve halk dilinde efsaneleşen bu kalyon Padişah II. Abdülhamit devrinde envanterden çıkarılmıştır.

Osmanlı Bahriyesinde stim devri, Padişah II. Mehmet zamanında başlar. 1828 yılında Padişah için İngiltere'den "Swift" isimli gemi satın alınmış, 1831 yılında ise ilk stimli harp gemisi olarak da Amerika'dan 1000 ton (United States isimli) "Mesir-i Ferah" korveti Osmanlı Bahriyesinde hizmete girmiştir.

1832 yılında Amerikalı "Foster Rhodes" isimli gemi inşa mühendisi İstanbul'a gelerek Osmanlı Bahriyesinde hizmete alınmış, muhtelif tarihlerde kalyon-fîrkateyn-uskuna-vapur yapmıştır. Keza ilk buharlı gemi de "Eser-i Hayr" -285 ton- silahlı vapuru olup 1839 yılında Tersane-i Amire'de yapılmıştır (yandan çarklı).

Padişah Abdülaziz devri Osmanlı Bahriyesi için Bahriyeye verilen üstün önemden ötürü pek parlaktır. Bu devrede Osmanlı Bahriyesi dünya klasmanında gerek nitelik ve gerekse nicelik olarak İngiltere'den sonra ikinci sıraya yükselmiştir. Denizcilikten yetişme olan Ateş Ahmet ve Ahmet Vesim Paşaların kaptan paşalıkları süresinde İngiltere'ye gemiler ısmarlanmış, İstanbul Tersanesinde İzmit ve Gemlik tezgâhlarında gemiler yapılarak kuvvetli bir donanma meydana getirilmiştir. Bu dönemdeki Osmanlı donanması:

a) 11 adedi İngiltere, 5 adedi Fransa, 3 adedi İstanbul tersanelerinde yapılmış 19 zırhlı,

b) 2 adedi İstanbul, 2 adedi İzmit, 1 adedi Sinop tersanelerinde yapılmış stimli/yelkenli 5 kalyon,

c) 2 adedi İstanbul, 2 adedi İzmit, 1 adedi İskenderiye (Mısır) stimli yelkenli 5 firkateyn,

ç) 4 adedi İngiltere, 3 adedi Osmanlı tersanelerinde yapılmış 7 korvet,

d) 4 adedi Osmanlı tersanelerinde, 2 adedi İngiltere alınma 6 silahlı gemi,

e) 23 adedi Osmanlı tersanelerinde, 20 adedi Avrupa tersanelerinde yapılmış nakliye gemisi.

f) Ayrıca Tuna Nehir Filosu için Stimli Zırhlı Top Dubaları (Monitörler)ndan oluşmaktadır.

1876 tarihinde Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra, Osmanlı Bahriyesi tarihinin en karanlık ve acıklı felaketine uğramıştır. Padişah Murat'tan pek kısa bir süre sonra padişah olan II. Abdülhamit, Osmanlı donanmasını, büyük korkular içinde Haliç'e kapayarak çürümeye ve personeli de aylarca maaş alamayacak surette kaderleri ile baş başa bırakmışlardır.

1877-1878 Osmanlı Rus Harbi yenilgimiz ile sonuçlanmış, Kıbrıs Adası İngiltere'ye kiralanmış, Tunus Beylerbeyliğimiz Fransızlar, Mısır Hidivliği'miz İngilizler tarafından işgal olunmuş, Arnavutluk ve Girit'te isyanlar devam etmiştir.

1897 Yunan-Osmanlı Savaşı'na katılmak için Haliç'ten donanmanın çıkartılması sırasında gerek Haliç sahillerini ve gerekse Kumkapı-Haydarpaşa kıyılarını dolduran millet, donanmanın perişanlığı karşısında gözyaşlarını tutamamışlardır. Sonuç olarak da Osmanlı donanması zar zor Çanakkale'ye gidebilmiştir

Sultan Abdülaziz'in, dünya klasmanında ikinci sıraya kuvvet ve kudret olarak yükselttiği donanma 20 yıllık süre içinde Haliç'te şamandıralara bağlı ve çifte demir ile kıçtan kara, bir kez dahi kazan fayrap etmeden, maaşlarını alamadan maaş cüzdanlarını yarı değerinde Galata Yahudi ve Rum Bankerlere kırdırarak zaman öldürmüşlerdir.

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış dönemidir. Padişah II. Abdülhamit devrinin kapandığı 1908 yılı Meşrutiyet'in İlanı'nda, Bahriyenin elinde çeşitli baskılar sonucu alınan hafif kruvazör (Hamidiye-Mecidiye) ile millete hoş görünmek, günah çıkarmak maksadı ile sağlanan 8-10 hafif tonajlı, torpidobot dışında büyük bir hurda demir yığınından ibaret donanma elde kalmıştı.

Donanmanın perişanlığı, asker-sivil bazı aydınlarda büyük üzüntü yaratmış bir kısmı birleşerek 19 Temmuz 1909 tarihinde "Donanmayı Osman-ı Muaveneti Milliye Cemiyeti" adı ile bir dernek kurarak Türk halkının büyük sevgisi ve katılımı sonucu geniş ölçüde maddi yardım toplamayı başarmışlardır.

Toplanan paralar ile Almanya'da 4 muhrip "Yadigar-Millet, Gayret-i Vataniyye, Muavenet-i Milliye, Numune-i Hamiyet" ve Almanya'dan Barbaros

ve Turgut Zırhlıları ile 5 adet büyük nakliye gemisi alınmıştır. İngiltere'ye ise iki adet zırhlı muharebe gemisi siparişi verilmiştir.

Gerek birinci gemini siparişinde gerekse ikinci geminin satın alınmalarında gemilerin bedelleri peşin Osmanlı altın lirası olarak İngiliz şirketine, İngiliz Devleti'nin garantisi altında ödenmesine, gemileri teslim almak üzere İngiliz Hükûmetinin resmen daveti sonrası iki geminin de çekirdek personeli Nisan ayı içinde İngiltere'ye gönderildiği hâlde, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, gemilerin eksiksiz ve zamanında teslimini garanti eden İngiliz Devleti tarafından gemilere el konulmuş ve İngiliz donanmasına devredilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı İngiltere, Fransa devletleri ile Almanya, Avusturya/Macaristan devletleri arasında başlamış olsa dahi bu savaşa Osmanlı Devleti'nin ancak 27 Ekim 1914, yani el koyma operasyonundan 3 ay sonra dâhil olması karşısında İngiltere Devleti'nin bu tutumu, hiçbir uluslararası hukuk kuralı çerçevesinde haklı görülemez.

Birinci Dünya Savaşı'nda Merkezi Devletler (Almanya - Avusturya / Macaristan) safında savaşa katılmamız nedeni ile Bahriyenin modernleşme gayretleri maalesef neticelenememiştir.

Bu savaşın Çanakkale Cephesi'ndeki donanma, Nusrat mayın gemisinin harekâtı, Muavenet-i Milliye gemisinin kahramanlığı, Çanakkale Boğazı'nın savunulmasını sağlamış ve Müttefik filolara geçit vermemiş, Karadeniz'de ise yine Osmanlı donanmasının güçlü varlığı sayesinde İstanbul Boğazı tek bir askerimizin kaybına neden olmadan savunulmuş ve Rus Ordusu bu donanma gücünden çekindiğinden dolayı İstanbul Boğazı'na aynı anda benzer bir çıkarma harekâtına girişememiştir.

Kurtuluş Savaşı sürecinde ise, bir avuç genç deniz subayı ordunun kudretini çok büyük ölçüde yücelten harp silah, araç ve gereçlerini römorkör, yelkenli, taka, silahları sökülmüş gambotlardan oluşan gemilerle her türlü riski göze alarak, Anadolu Millî Hükûmetine, ulaştırmıştır.

220.000 ton civarındaki bu silah ve mühimmat Kurtuluş Savaşı'nın başarı ile sonuçlanmasında büyük bir rol oynamıştır.

ASKERÎ BANDONUN KURULUŞU VE MEHTER

Bnd.Yb.Mustafa Uğur AKTEN*

Türk tarihinde ve kültüründe müzik, milattan önceki yüzyıllarda Orta Asya'da dinsel ve büyü amaçlı olarak kullanılmaktaydı. Şamanist olan ilk Türkler, dinsel tapınma ritüellerinde müzik kullanmaktaydılar. Çin kaynaklarına göre Şamanizmin esasları olan, Gök - Tanrı, güneş, ay, yer, su, ateş, her türlü ayin ve törenlerde resmî tüzük içerisinde yerini almıştı. Göktürk ve Uygur devletlerinde Şamanizm ile birlikte Manihaizm dini görülmeye başlanmıştır (Yaşamda iyilik ve kötülük ilkesinin birlikte var olmasını ileri süren öğreti).[1] Şaman dininin ayin törenlerini yapan "kam" (bakşı) adı verilen din adamlarının elinde, tüngür adı verilen davul ve güneş ile hilal resmi bulunan bir bayrak bulunurdu. İnanışlarına göre şamanın ruhu dünyayı dolaşırken, davul karada, havada ve denizde bir araç veya taşıt görevini yerine getirirdi. Şamanlar davul bulamadıkları zamanda bunun yerine at kuyruğu kullanırlardı.[2]

Şaman ayinlerinde en önemli nesnelerden biri de bakşı risalelerine göre Cebrail vasıtasıyla Fatma anamız için gökten indirilen tuğdur. Tuğ iki veya üçe katlanan ipin, bir ucu dama diğer ucu da yerde bir kazığa bağlanan üzerinde kızıl ve yeşil renkli kumaşlar bulunan bir sembol idi.[3] Yapılan ayinler sırasında Şaman din adamları kötü ruhları kovmak için davul çalarak düzenli sesler çıkarır ve kendilerince yaptıkları ilahileri de düzenli bir şekilde söylerlerdi. Orta Asya'da tarihsel bilgi ve belge yönünden karanlık olan Altaylar döneminde evrelerini tamamlayan müzik daha sonraları eğlence, aşk, çocuk uyutmada ninni olarak kullanılmaya başlandı. Hunlar zamanında Türklere özgü ögeler de gelişmeye başladı.

Daha iyi topraklara ve daha güvenilir yerlere sahip olmak için, ilk Türk boy ve budunları göçler yapmışlar ve bu göçler sayesinde Türk müzik kültürünü gittikleri ve yerleştikleri yerlere taşımışlardır.

Hunlar döneminde müzik resmî törenlerde, dinî ve askerî yaşam içinde yerini almıştır. İlk zamanlardan itibaren davul ve def gibi çalgılar askerî ve dinî törenlerde en temel çalgı olarak kullanılmış, devletin varlık, egemenlik sembolü olan tuğ takımlarının da bir unsuru olmuştur. Bayrak (sancak), davul, boru, zil gibi çalgılardan oluşan tuğ takımları Hunlar döneminde yırağı (surnay/zurna), borguy (boru), tümrük (davul), küvrük (kös), çeng (zil) çalgılarından teşkil edilmiştir.[4] En eski Türk yazıtları olarak kabul edilen Orhun Yazıtları ve Şine - Usu Yazıtı'nda tuğ kelimesine rastlanmaktadır. Buradaki tuğ kelimesi kös veya davul olarak nevbet anlamının yanı sıra sancak, bayrak anlamına da gelmektedir.[5]

---

* Askerî Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı

[1] Abdülkadir İnan; Tarihte ve Bugün Şamanizm, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s. 2.

[2] a.g.e.; s. 94.

[3] a.g.e.; s. 109.

[4] Ali Uçan; Türk Müzik Kültürü, MAY, Ankara, 2000, s. 22.

[5] Haydar Sanal; Mehter Musikisi, MEB, İstanbul, 1964, s. 1.

Kaşgarlı Mahmut hem kumaştan yapılmış bayrağın hem de kös anlamında kullanılan "tuğ" kelimesinin Türkler de Çinliler de ve Hintlilerde hakanlık ve bağımsızlık işareti sayıldığını söyler. Önceleri tuğlar, Tibet yak öküzlerinin ve at kuyruklarının bağlandığı altın yaldızlı bir topa geçirilmiş bir mızrak şeklindeydi.[6]

Corci Zeydan, İslam Medeniyeti Tarihi adlı eserinde Türklerin, başına "saliş" (Eski Türkçede ışık, güneş) ve "çetr" (Anadolu Selçuklularında hükümdarlık şemsiyesi) adını verdikleri bayraklarına bir tutam kıl (tuğ) takarak ona sancak adını verdiklerinden bahsetmektedir. Ayrıca "tuğ" kelimesini de şu şekilde açıklamaktadır.

"Kadimden beri memalik-i şarkiye de Türkistan'da, Türk devletleriyle Hint ve Çin hükûmetlerinde büyük bir sancak üzerine boyalı atkuyruğu kıllarından, dağınık saça müşabih bir alamet vazolunarak askerin ilerisinde götürülür ve buna "haliş" denirdi. Bilahare bunun şekli değiştirilip bir sırığın ucuna, perişan bir hâlde aşağıya sarkan ve kırmızıya boyanan at kıllarının yukarısına beyaz ve siyah kılların örülmesinden mütehassıl birkaç büküm saç bırakıldıktan sonra bunun üst tarafına da yaldızlı top şeklinde bir "felek" vazolunmuştur. Bu halişlere sonraları "tuğ" denilmiştir."[7] demektedir.

"Tuğ" kelimesini araştırdığımızda kökeni hakkında çok farklı görüşlere rastlamaktayız.

Sancak ile davulu bir arada toplayan tuğ geleneğinde tuğ vurma Kutadgu Bilig'de şu iki satırla görülmektedir.[8]

"Bulut kükredi, urdu nevbet tuğı

Yaşın yanşadı tarttı hakan tugı

(Gök gürledi nevbet davulunu vurdu

Şimşek çaktı, çekti hakan tuğunu)"

Âlem veya sancak olan tuğun sayısı sahip olunan makamın veya rütbenin büyüklüğü ve derecesi ile orantılıdır. Uygur kitabelerinde "üç tuğluk han" ifadesine rağmen Orta Asya'da Türk hakanların tuğ sayısı dokuz adet olurdu.[9]

Beylik ve hükümdarlık alameti olan bu tuğ geleneğini Cengiz İmparatorluğu'nda, Anadolu Selçuklularında, Memluklularda, Timur Devleti'nde, Akkoyunlular da ve Osmanlı Devleti'nde de görmekteyiz. Osmanlılarda askerî rütbe ve memuriyetin bir işareti olan tuğ, hükümdarlık, beylerbeylik, sancak beyliği işareti olarak kullanılmış olup, derecelerine göre

[6] M. Zeki Pakalın; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C III, MEB, 1993, İstanbul, s. 522.
[7] Zeydan Corci; İslam Medeniyeti Tarihi, Üç Dal Neşriyat, C I, 1976, s. 245.
[8] Muzaffer Erendil; Dünden Bugüne Mehter, ATASE Yay.,1992, s. 5.
[9] Pakalın; s. 522.

sayısı da değişirdi. Osmanlı tuğları, sırığın ucunda gümüş hilal, yuvarlak top ve boyalı uzun at kıllarından yapılırdı. Tuğun üzerindeki bu yuvarlak top güneşi, hilal Ay'ı, at kılları da Güneş'in ışınlarını temsil ederdi.[10]

Türk hakanların otağı önünde Kös ve davul çaldırması Türklerde "nevbet" geleneği olarak bilinmektedir. Her gün farklı bir eser olmak kaydıyla yılda 366 kez nevbet vurulurdu.[11] Nevbet Arapça "navebe" (=nöbetleşe yaptı) fiil kökünden gelmekte olup askerî mızıka takımlarının hükümdarlık saray veya otağı önünde davul vurarak icra ettiği müzik anlamında da kullanılmaktadır. Zaman içinde mızıka takımlarının bulundukları yerlere nevbethane isminin de verildiğini görmekteyiz.[12]

Abbasi halifeleri, Selçuklu sultanları özellikle Tuğrul Bey'den itibaren bağımsızlık ve hâkimiyet işareti olarak günde beş kez nevbet çaldırırlardı. Bu dönemde, taç giyme ve veliaht törenlerinde, zafer kazanıldığında, bir isyan bastırıldığında, hükümdarların karşılanma ve uğurlanma törenlerinde nevbet çalınırdı.[13] Bu gelenek Selçuklulardan Osmanlılara geçmiştir.

Bazı kaynaklarda 1289 yılında Anadolu Selçuklu Hükümdarı II. Gıyaseddin Mesut tarafından, Osman Gazi'ye bağımsızlık fermanı ile birlikte bayrak, zil, boru, davul ve nakkareden oluşan tuğ takımı gönderildiğinden bahsedilmektedir. Osman Gazi gönderilen bu tuğ takımını nevbet çaldığı zaman hürmet ifadesi olarak ayakta dinlediği söylenmektedir.[14] Âşık Paşa Zade'ye göre bu tuğ takımı Osman Gazi'ye ikindi vakti gelmişti. Bu yüzden Osmanlıda nevbet vurma vakti olarak bu saat esas alınmıştı.[15]

Selçuklularda tabılhane ve nevbet isimleri Osmanlıda "mehterhane" olarak isimlendirildi. Farsça kökenli olan mehter kelimesi Osmanlılarda ne zamandan beri kullanıldığına dair bilgi bulunmamakla beraber Memluklularda ve Türkistan da saray teşkilatında görevli memur veya vezir anlamında kullanılmıştır. Sözlüklerde mehter; "daha büyük, ileri gelen, İslam Peygamberi, tavla eri, seyis"[16] anlamına da gelmektedir.

Mehterin teşkilatı ve nevbet vurması ile ilgili hususlar Fatih devrinde belirli esaslara bağlanmıştır. Örneğin İstanbul'un çeşitli semtlerinde günde 3 kez nevbet vurulması, 37'şer kişilik Çadır Mehter topluluklarının oluşturulması, Demirkapı da nevbethane kurulması gibi.[17]

Osmanlı döneminde Mehter kavramının geçtiği unsurları üç ana başlık altında inceleyebiliriz.

---

[10] Pakalın; s. 522.
[11] Uçan; s. 35.
[12] Abdülkerim Özaydın; "Nevbet", DİA, C 23, İstanbul, 2000, s. 40.
[13] Özaydın; s. 40.
[14] Ethem R. Üngör; Mehterler ve Musikileri, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1965, s. 10
[15] Pakalın; C II, s. 447.
[16] Mehmet Kanar; Büyük Farsça-Türkçe Sözlük, Birim Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 629.
[17] Mahmut R. Gazimihal; Türk Askerî Mızıkaları Tarihi, İstanbul, Maarif Basımevi, 1955, s. 12.

Bunlar:

1. Çalıcı Mehterler,

2. Çadır Mehterleri ve

3. İç Mehterlerdir.

Çalıcı Mehterler, Tabl-ü Alem Mehterleri ve Esnaf Mehterleri olarak iki kısımdan oluşmaktadır.[18]

Tabl-ü Alem Mehterleri: Padişah sefere gittiği zaman, saltanat sancakları arkasından yürüyerek konak yerine kadar giderler ve padişaha eşlik ederlerdi.[19]

Esnaf Mehterleri: Askerî bir kimliğe sahip olmayıp düğünlerde ve eğlence yerlerinde davul-zurna, nakkare gibi müzik aletlerini çalarak halkı eğlendiren esnaf müzisyenlerden oluşurdu. Bu müzisyenler savaş zamanında orduya katılarak Tabl-ü Alem Mehterinin içinde yer alırlardı.[20]

Çalıcı olmayan diğer mehterlerden Mehteran-ı Hayme (Çadır Mehterleri) padişahların çadırlarını kurup döşemesini, muhafazasını ve onarımını yapan mehterlerdir. İç Mehterler ise sarayın dâhili işlerini gören kavaslardan (Silahlı erler) oluşurdu. İç Mehterler de kendi içinde vezir-i azam, kubbe vezirleri, defterdar ve reisü'l küttab (Hariciye nazırı), beylerbeyi, Kale Mehterleri olmak üzere çeşitlere ayrılırdı.[21]

Sultan Bayezid Veli döneminde Mehter bölükleri teşkil edilmiştir. Bunlar sırasıyla Nakkarezen, Surnazen, Tabbali, Alemdaran, Zençciyan, Şakirdan (talebe) Nefiriyan bölükleridir.[22]

Mehterin büyüklüğü "kat" adı verilen her bir çalgı adedine göre belirlenirdi. Bir katlı mehterde her çalgıdan 1 adet çevgenler iki adet olurdu. Padişah mehterleri 9 kat olurdu. XVII. yüzyılda mehterlerin sayısı 12 kata, savaşlarda ise 24 kata çıktığını yazılı kaynaklardan öğrenmekteyiz.[23]

Mehterdeki çalgıları 3 başlık altında inceleyebiliriz. Bunlar nefesli, vurmalı, ve çıngıraklı olanlardır. Nefesli olanlar, zurna, boru, mehter düdüğü, klarnet, vurmalı olanlar; kös, davul, nakkare, Tabılbaz, def, ziller, çıngıraklı olanlar ise; zil ve çevgenden oluşur.[24]

Mehterin kıyafetlerine baktığımızda Osmanlı döneminde farklı renklerde olduğunu görmekteyiz. Cüppe, şalvar, pabuç (yemeni), kavuklar Osmanlı dönemi kıyafetlerini yansıtır. Şu an ki Mehterin giydiği kıyafetler Arifi

---

[18] Sanal; s. 4.
[19] İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu, 1988, Ankara, s. 450.
[20] Sanal; s. 5.
[21] a.g.e.
[22] a.g.e.; s. 12.
[23] Nuri Özcan; "Mehter", DİA, C 20, İstanbul, 2000, s. 547.
[24] Sanal; s. 65.

Paşa'nın mecmuasından alınmıştır. (Mecmua-i Tesaviri Osmaniyesi) XVIII. yüzyıl Osmanlı dönemi kıyafetlerini yansıtmaktadır. Mehteran bölüğümüzün bu yöndeki araştırmaları devam etmektedir.[25]

Mehterin kendisine has bir yürüyüşü mevcuttur. Tören yürüyüşü modern ordu yürüyüşünden farklı olarak sağ adım ile başlar üç adımda bir sağa üç adımda bir sola dönülerek yürüyüş gerçekleştirilir. Yapılan araştırma neticesinde bu yürüyüşün 1953 yılında halkı selamlama ve sesin daha uzak ve geniş bir alana yayılması sebebiyle oluşturulduğu tahmin edilmektedir.[26]

Mehterin komutanı çorbacıbaşıdır. Tören yürüyüşünde en önde yürür. Arkasında zırhlı muhafızlarla beraber devleti temsilen kırmızı sancak, İslamiyet'i temsilen yeşil sancak, bağımsızlığı temsilen beyaz sancak yer alır. Onun ardında tuğlar gelir. Tuğlar 9 adettir. Tuğlardan sonra sırasıyla mehterbaşı, çevgenler, zurnalar, borular, nakkareler, ziller ve davul çalanlar yürür. Özel günlerde (29 Ekim-30 Ağustos) at sırtında kös en son yürür.[27]

Mehter müziğinin Avrupa'ya olan etkisi XVI. yüzyıla kadar gitmektedir. Haçlı seferleri döneminde Mehter müziğine yeniçeri müziği diyen Almanlar, bu müzikten etkilenmişlerdir.[28]

Mehter müziği ve çalgıları Avrupa'daki diğer müzik topluluklarını ve bestecilerini de etkilediği bir gerçektir. Tarihte, Avusturya, Macaristan, Polonya, Rusya gibi ülkeler kendi ülkelerinde benzer teşkilatlar kurmuşlardır. Davul, zil ve çelik üçgen gibi çalgılar Avrupa'daki bando ve senfonik müzik topluluklarında yerini almış, Mozart, Beethoven, Weber, Brahms, Gluck, Lully gibi Avrupalı besteciler Mehterden etkilenmiş ve besteler yapmışlardır. (Mozart'ın Türk Marşı).[29]

1826 yılında II. Mahmut tarafından Yeniçeri Ocağının kaldırılması ile beraber Mehter de kaldırılmıştır. 1827 yılında II. Mahmut'un talimatı ile Avrupa'dakilere benzer bandolar kurulmaya başlamış, 1828'de "Muzika-i Humayun" adı ile bir bando kurulmuş başına da Fransız Manguel getirilmiştir. Fransız Manguel yetersiz olması sebebiyle onun yerine İtalyan Guiseppe Donizetti (1828-1856) getirilmiştir. I. Abdülmecit (1839-1861) döneminde bu teşkilat geliştirilmiş ancak Sultan Abdülaziz (1861-1876) ile Muzika-i Humayun gerileme dönemine girmiştir. Bunun sebebi ise Abdülaziz'in çok sesli müziğe ilgi ve sevgisinin az olmasıdır. Sultan Abdülhamit'in tahta geçmesi ile beraber (1876-1909) tekrar bu alanda atılım yapılmış, Sultan Reşad (1909-1918), ile beraber bandoların başına Türk yöneticiler atanarak gelişme devam etmiştir.[30]

---

[25] Özcan; s. 547.
[26] Pars Tuğlacı; Mehterden Bandoya, Cem Yayınları, İstanbul, 1986, s. 71.
[27] a.g.e.; s. 71.
[28] Mahmut R. Gazimihal; Türk Askerî Mızıkaları Tarihi, İstanbul, Maarif Basımevi, 1955, s. 33.
[29] Ali Uçan; Türk Müzik Kültürü, MAY, 2000, Ankara, s. 50.
[30] Türk Kültürü Aylık Dergi; Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1973, Sayı 130, 131, 132, s. 1174.

Cumhuriyet dönemine kadar farklı şefler idaresinde faaliyetlerini sürdüren Muzika-i Hümayunun adı, 02 Nisan 1924 tarihinde ATATÜRK'ün talimatı ile Riyaset-i Cumhur Musiki Heyeti olarak değiştirilmiştir. 27 Nisan 1924'te ise İstanbul'dan Ankara'ya taşınmıştır. Riyaset-i Cumhur Musiki Heyeti adı altında çalışmalarını sürdüren Orkestra ve Bando 25 Nisan 1932 tarihinde ayrılarak Orkestra; Riyaset-i Cumhur Orkestrası olarak Millî Eğitim Bakanlığına, Bando ise Riyaset-i Cumhur Armoni Mızıkası olarak Millî Savunma Bakanlığına bağlanmıştır.

ATATÜRK'ün gerçekleştirdiği bu müzik inkılabı ile Riyaset-i Cumhur Armoni Mızıkası bünyesinde 01 Eylül 1939 tarihinde orta dereceli müstakil Mızıka Okulu açılmış daha sonra 04 Haziran 1949'da ise Askerî Mızıka Meslek Okulu açılmıştır.

Kapatıldıktan 88 yıl sonra Mehter Türkçülük akımlarının kuvvetlendiği bir dönemde Askerî Müze bünyesinde müze müdürü Ahmet Muhtar Paşa ile sanatçı ve tarihçi Celal Esat Arseven tarafından "Mehterhane-i Hakani" adı ile yeniden 1914 yılında kuruldu.[31] İsmail Hakkı Bey, Hoca Kazım Us, Ali Rıza Şengel beyler Mehter takımının kuruluşunda etkin rol oynamış besteler yapmışlardır. Birkaç yıl sonra Enver Paşa ordu birliklerinde mehter takımları kurulması yönünde talimatlar vermiş ve talimnameler yayımlamıştır.[32]

Millî Mücadele yıllarında Kuva-yı Milliye komutanı Mülazım Halil Nuri Yurdakul, Bozöyük'te ve Maraş'ta birer Mehter takımı kurmuş, kurulan bu Mehterler askerin maneviyatını yükseltmekte etkili olmuştur.[33]

Tüm bu kurulan Mehter takımları aslına uygun olarak yürütülmediği gerekçesiyle 1935 yılında dönemin Milli Savunma Bakanı Zekai Apaydın tarafından kaldırılmıştır.

1950'li yıllarda, dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nuri Yamut'un İngiltere Kralı'nın cenaze töreninde gördükleri tarihî İskoç Gayda takımlarından etkilenerek, Türk ordusu bünyesinde tekrar tarihî Mehter takımı kurulması çalışmalarının başlaması yönünde talimatlar vermişler. Mehter resmen 1952 yılında Askerî Müze bünyesinde 6 katlı daha sonra 1968 yılında 9 katlı olarak yeniden teşkil edilmiş ve günümüze kadar gelmiştir. [34]

Dünyadaki tüm askerî bandolara ve orkestralara baktığımızda Türk askerî müzik kültürünün dünya müzik kültürü üzerindeki etkisini görmemek mümkün değildir.

---

[31] Sanal; s. 285.
[32] Tuğlacı; s. 71.
[33] Sanal; s. 291.
[34] M. Ali Eren; Mehter Tarihi ve Marşları, İstanbul, 1959, s. 5. Mehterhane; Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.

IV. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof.Dr.İbrahim YILMAZÇELİK

Konuşmacılar

Prof.Dr.Mehmet İNBAŞI

Arş.Gör.Süleyman POLAT

Arş.Gör.Yunus İNCE

OSMANLI-LEHİSTAN HARPLERİNDE SEFER YOLU VE TUNA NEHRİ'NİN STRATEJİK ÖNEMİ (XVII. YÜZYIL)

Prof.Dr.Mehmet İNBAŞI[*]

Osmanlı-Lehistan İlişkilerinin Başlaması ve Gelişimi

Karadeniz üzerindeki hâkimiyet mücadelesinin Osmanlılar lehine gelişmesi, Karadeniz ile kıyısı olan devletlerin, Osmanlılarla ilişkilere girişmelerine sebep olmuştur. Bu ilişkiler ticari alanda başlamış, zamanla gelişerek siyasi boyutlara, hatta ikili mücadelelere dönüşmüştür. Bu devletlerden birisi de Osmanlı kaynaklarında Lehistan ya da Leh vilayeti olarak isimlendirilen Polonya'dır.

Karadeniz'in kuzey bölgesi, İstanbul'u ellerinde tutan güçlerin eskiden beri ilgi duydukları bir saha olmuştur. Romalılar ve sonraki hâkimler, yalnızca kuzeyin ticaret yollarının açık tutulmasına değil, aynı zamanda sahil bölgesinin de kendi ellerinde bulunmasına ve denetimleri altında olmasına özen göstermişlerdir.[1] Bu ülkelerden birisi de Tuna Nehri ve Karadeniz'e doğru genişlemeye çalışan Lehistan Krallığı idi.[2]

Osmanlı Devleti ile Lehistan arasındaki ilk ilişkiler, Çelebi Mehmet (1413-1421) döneminde başlamıştı.[3] İki devlet arasındaki ilk mücadele 1444 Varna Savaşı dolayısıyla gerçekleşmişti. Osmanlıların İstanbul'u fethettikleri sıralarda Polonya, Baltık Denizi'ne açılabilmek için 1454-1466 yılları arasında, Toton Şövalyeliği'ne karşı mücadeleye girişmişti. Fatih Sultan Mehmet'in Kırım'ı Osmanlı hâkimiyeti altına alması sırasında ve Boğdan'da üstünlük kurma mücadelesinde Lehistan ile ilişkileri dostça devam etmişti.

Sultan II. Bayezit, Eflak ve Boğdan meselesini halletmek için sefere çıkmış, İstanbul ve Gelibolu tersanelerinde hazırlanan yüz civarında gemi ile top, mühimmat ve erzak, Karadeniz üzerinden gönderilmişti. Osmanlı sultanı, Mayıs 1484 başlarında İstanbul'dan Edirne'ye gelmiş, sağ kol üzerinde bulunan sefer yolunu takip ederek, İsakçı'ya ulaşmıştı. Tuna Nehri geçildikten sonra, Keşiş Vlad ile Kırım kuvvetleri de Osmanlı ordusuna katılmıştı. 14 Temmuz 1484'te Kili, 8 Ağustos 1484'te de Akkerman

---

[*] Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

[1] Peter Bartl; "XVII. Yüzyılda ve XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kazak Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu", Çev. Kemal Beydilli, İlmi Araştırmalar VI, İstanbul, 1995, s. 301.

[2] Dariusz Kolodziejczyk; "Polonya ve Osmanlı Devleti Arasında Tarih Boyunca Siyasi ve Diplomatik İlişkiler", Savaş ve Barış XV.-XIX. Yüzyıl Osmanlı-Lehistan İlişkileri, İstanbul, 1999, s. 21. Kolodziejczyk; Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century), Leiden-Boston-Köln, 2000, s. 99. Kolodziejczyk; "1795'e Kadar Osmanlı-Leh İlişkilerinin Karakteri Üzerine Bazı Tespitler", Türkler 9, Ankara, 2002, s. 680.

[3] Kemal Beydilli; Die Polnischen Königswahlen und Interregnen Von 1572 und 1576 Im Lichte Osmanischer Archivalien, München, 1976, s. 6. Kolodziejczyk; "Polonya-Osmanlı", s. 21. Jan Reychman; Polonya ile Türkiye Arasında Diplomatik Münasebetlerin 550. Yıl Dönümü, Ankara, 1964, s. 1.

fethedilmişti.[4] Boğdan Beyi Stefan, Polonya Kralı IV. Kazimir'den yardım istemiş; ancak sonuç alamamıştı. Polonya Kralı, iki yıllık bir ateşkes antlaşması imzalamak üzere, elçisini İstanbul'a göndermiş ve 22 Mart 1489'da antlaşma yapılmıştı. Osmanlı Devleti ile Polonya arasında yapılan bu ilk muahede, yeni Kral Jan Albert zamanında da yenilenmiş ve anlaşmaya iki devlet arasında ticaretin yapılması hususundaki maddeler de eklenmişti.[5]

Osmanlı-Polonya barışına rağmen Jan Albert, Boğdan üzerinde kaybettiği hâkimiyetini tekrar kazanabilmek için, 1497'de Boğdan'a hücum etmişti.[6] Sultan Bayezit, Silistre Valisi Malkoçoğlu Bali Bey'i, Lehistan topraklarına akın yapmak için göndermiş ve bölgede tekrar hâkimiyet sağlanmıştı.[7]

Kanuni Sultan Süleyman, Macaristan üzerine giriştiği seferlerde, Lehistan'ın tarafsız kalmasına özen göstermişti. Boğdan Voyvodası Petru Rareş'in isyanı üzerine, 1538'de Boğdan'a yapılan seferde Osmanlı kuvvetleri, Bender, Bucak, Turla arasındaki stepleri ve Özi Kalesi'ni ele geçirerek, buradaki hâkimiyetlerini kuvvetlendirmişlerdi.[8] 1542'de yapılan görüşmeler neticesinde, ilk olarak Osmanlı-Lehistan sınırı belirlenmişti.

Lehistan Kralı Zygmunt'un 1572'de ölümü üzerine bölgede ciddi karışıklıklar meydana gelmişti. Onun ölümünden sonra Polonya-Litvanya arasında siyasi bir birlik kurulmuş ve yeni kralın tüm boyarların katılımıyla oluşan bir seçimle işbaşına getirilmesi kararlaştırılmıştı.[9] Bu durumda, Osmanlı Devleti'nin takip ettiği politika, Lehistan tahtına kendi siyasetine uygun ve tehlike oluşturmayacak birisinin geçmesi idi. Veziriazam Sokullu Mehmet Paşa, Avusturya ve Rusya'nın müdahalesini önleyerek, Fransa kralının kardeşi Henry de Valois'i destekleyerek Lehistan kralı olmasını sağlamıştı.[10] Fakat yeni kralın, dört ay sonra Fransa tahtına geçmesi üzerine mücadeleler yeniden başlamış; ancak Osmanlılar, kendine tabi olan Erdel Voyvodası Stephan Bathory'nin Lehistan kralı olmasını sağlamışlardı.[11]

---

[4] N. Beldiceanu; "1484 Osmanlı Seferi, Askerî Hazırlıkları ve Kronolojisi", Çev. Zeki Arıkan, Belleten XLVII/186, 1984, s. 589-591, 594-596. Mihail Guboğlu; "Fatih'in Stefan Çel Mare Üzerine İki Boğdan Seferi (1474-1476), Belleten XLVII/185, 1984, s. 149-151.

[5] Zygmunt Abrahamowicz; Catalogue Des Documents Turcs, Documents Concernant La Pologne Et Les Payes Voisins De 1455 a 1672, Warszawa, 1959, s. 22-31. Kolodziejczyk; Ottoman-Polish, s. 109-110. Bekir S. Baykal; "Tarih Boyunca Osmanlı-Polonya ilişkileri", Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan, Ankara, 1985, s. 249.

[6] Kolodziejczyk; "Polonya-Osmanlı", s. 22.

[7] "Letopisetul Tarii Moldovei (Boğdan Tarihi); s. 115", Mehmed Ali Ekrem; Romen Kaynak ve Eserlerinde Türk Tarihi I Kronikler, Ankara, 1993, s. 9.

[8] Mihail Guboğlu; "Kanuni Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve Zaferi (1538 M/945 H)", Belleten L/198, 1987, s. 758-770.

[9] Kolodziejczyk; "Polonya-Osmanlı", s. 24.

[10] Ahmed Refik; "Lehistan'da Türk Hâkimiyeti", Türk Tarihi Encümeni Mecmuası, S 1-6, İstanbul, 1340, s. 227-243. İ. H. Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi III/1, Ankara, 1983, s. 50.

[11] Kolodziejczyk; 1795'e Kadar Osmanlı-Leh", s. 681. Baykal; "Osmanlı-Polonya", s. 253.

Avusturya savaşları devam ettiği sıralarda, Osmanlı-Polonya devletleri arasında dostça ilişkiler devam etti ve karşılıklı elçiler gönderildi.

Kazaklar ve Osmanlı Devleti

XV. ve XVI. yüzyıllar içerisinde, çoğunluğu dostluğa dayanan ilişkilerin XVII. yüzyılda rekabete ve çatışmaya dönüştüğü görülmektedir. Osmanlı-Lehistan ilişkilerinin XVII. yüzyıldaki seyrini etkileyen en önemli olay, Kazaklardır. Özellikle XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan Kazak akınları, Osmanlı Devleti'nin bunlara karşı tedbir almasına ve taarruza geçmesine sebep olmuştur.

Osmanlı hâkimiyeti altında Tatarların sürekli akınlarına maruz kalan Kazaklar, sınır bölgelerinde zamanla Polonya ve Ruslar tarafından organize edilerek sınır savunma birliklerine yardımcı kıtalar hâline getirildiler. Ancak bunlar sadece hudut boylarını Tatarlara karşı müdafaa eden birlikler olarak değil, Kırım Hanlığı ile Osmanlı Devleti'nin Karadeniz sahillerindeki topraklarına da akınlar yapacak kadar güç ve kuvvet kazandılar. Bunlar arasında, çeşitli ülkelerden çok sayıda maceraperest bulunuyordu. Polonya idaresinden memnun olmayan Ortodoks boyarların da bunlara katılması, Dinyeper Kazaklarının hızlı bir şekilde gelişmesine sebep oldu. XVI. yy. ortalarında Bajda ismiyle anılan Prens Dmytro Vysneveckyj, Dinyeper Çağlayanları'nın aşağısındaki adada, müstahkem bir iskân yeri (Siç) tesis etmişti. Bu mahallin yeri pek çok defa değişmiş olmasına rağmen, kendilerini Zaporog veya Siç Kazakları olarak adlandırılan Dinyeper Kazaklarının merkezi oldu. Zaporog kelimesi, Çağlayanların Öte Tarafı ya da Dinyeper Çağlayanlarının Öte Tarafı Kazakları şeklinde açıklanmıştır.[12]

Polonya Hükûmeti, bunların bir kısmını belli bir ücret karşılığında ordusuna dâhil etmişti. Kayıtlı Kazaklar adını alan ve sayıları 30.000-40.000 civarında olan bu Kazaklar, kısa süre sonra bir Kazak Atmanı (Hatmanı) idaresinde organize olmuşlardı. Daha sonraları yerleşmiş oldukları sınır bölgesinin (Ukranija/Ukrayna) ismini alan bu oluşum, bir devlet olarak kendine ait topraklara, ancak XVII. yüzyılın ikinci yarısında kavuşabildi.[13] Buna rağmen Ukrayna Kazakları, Zaporog, Sarıkamış, Potkalı ve Barabaş Kazakları adı altında ayrı gruplar hâlinde yaşamışlardır. Bunun sebebi, Ukrayna'nın Moskova, Lehistan ve Osmanlılar arasında nüfuz bölgelerine ayrılmış olmasıdır.[14]

Lehistan tebaası olan Kazakların küçük (20 m x 4 m) ve kullanışlı Şayka (Cajka) adı verilen vasıtalarla, Karadeniz'e açıldıkları ve yağma hareketlerinde bulundukları görülmektedir.[15] Zaporog Kazakları, deniz

[12] Bartl; "Kazak Devleti", Kemal Beydilli'nin açıklayıcı notu, s. 303.
[13] Bartl; s. 304.
[14] Grabovetski Volodimir; "Kozaklar Osmanlı Himayesi Altında; XVII. Yüzyılda Ukrayna-Osmanlı ilişkileri", Çev. Ferhad N. Gardaşkanoğlu, Tarih ve Medeniyet, S 26, İstanbul, Nisan 1996, s. 54.
[15] Omeljan Pritsak; "İlk Türk-Ukrayna İttifakı (1648)", Çev. Kemal Beydilli, İlmî Araştırmalar 7, İstanbul, 1999, s. 258.

yoluyla doğrudan Osmanlı topraklarına hücum ederek Hristiyan âleminde büyük bir şöhret kazanmışlardı. Nitekim Akkerman'a 1594, 1601 ve 1606; Kili'ye 1602, 1606; Kefe'ye 1614; Tuna berzahına 1609-1613; Trabzon'a 1614-1625; Sinop'a 1614'te baskınlar yaparak yağma hareketinde bulunmuşlardı. Özellikle 1615, 1620 ve 1624'te İstanbul'un Karadeniz'in ağzında bulunan bölgelerine akınlar yapmaları, büyük şaşkınlığa sebep olmuştur.[16]

Kazakların sürekli mücadele hâlinde bulundukları Tatarlara destek vermeleri ise oldukça ilginçtir. Nitekim Kırım Hanı Mehmed Giray ile kardeşlerinin Osmanlı Devleti'ne ve Kırım Hanlığına baş kaldıran ve Bucak'ta oturan Mansuroğlu Kandemir'e karşı giriştikleri mücadelede, Zaporog Kazaklarından yardım istemişlerdi. Zaporog Kazakları, 1624-1636 yılları arasında pek çok defalar Tatarlara yardım ettiler. Kazakların bu şekilde davranmasının sebebi, Polonya ile ihtilaf ihtimalinin ortaya çıkması ve böyle bir durumda Tatarlardan yardım alma düşüncesinden ileri gelmekteydi.[17] Bu sıralarda, Osmanlı Devleti ile Lehistan arasındaki ilişkiler gerginleşmiş ve Sultan II. Osman, Lehistan üzerine bir sefere çıkarak Hotin'de Leh ordusu ile mücadeleye girişmişti. Neticesiz kalan bu savaş, Osmanlı-Lehistan ilişkilerinde yeni bir safha oluşturmaktadır.

Kazakların Osmanlı himayesi altına girmeleri buna karşılık Lehistan'ın Kazak topraklarını ilhak etmeleri, Sultan IV. Mehmet zamanında yeni bir seferi gündeme getirmiş ve Kamaniçe Seferi diye adlandırılan sefere çıkılmıştır. Lehliler tarafından fethedilemez olarak görülen ve daha önce birçok defa muhasara edilip alınamayan Kamaniçe Kalesi, on günlük bir kuşatmadan sonra 27 Ağustos 1672'de fethedilmişti. Kamaniçe Zaferi'nden sonra Lehistan içlerine akınlar yapılmış pek çok kale ve palanga ele geçirilmişti.

Osmanlı-Lehistan harplerine son veren ve 18 Ekim 1672'de yapılan Buçaç Antlaşması ile Podolya eyaleti, Osmanlı hâkimiyeti altına alınmıştı. Bu antlaşma, 23 Ekim 1672'de Sultan IV. Mehmet tarafından resmî bir ahitname verilerek onaylanmıştı. Böylece Doroşenko'nun hâkimiyetine bırakılan Ukrayna'nın bir kısmı, Osmanlı Devleti'ne tabi olarak özerk bir yapıya kavuşuyordu. Antlaşma ile XV. yüzyıldan beri Litvanya'ya yerleşmiş olan Lipka Tatarlarının, Osmanlı ülkesine göç etmelerine izin veriliyordu. Ayrıca Lehistan'ın pişkeş adı altında, her yıl Osmanlı Devleti'ne vergi vermesi kabul ediliyordu.

---

[16] Pritsak; "Türk-Ukrayna İttifakı", s. 258. Halil İnalcık; "Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700", Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl, (Ankara, 12-14 Aralık 1992), Ankara, 1999, s. 32-33.

[17] Pritsak; s. 258–259.

Osmanlıların bu sefer neticesinde Kırım Yarımadası'nın anahtarı durumundaki Kamaniçe ve Podolya'ya hâkim olmaları, Lehistan tarafından kabul edilemeyecek bir durumdu.[18] Nitekim Leh Meclisi, Buçaç Antlaşması'nın maddelerini ağır bularak reddetmişti. Lehistan'ın Buçaç Antlaşması ile teslim etmesi gereken kale ve palangaların bir kısmını teslim etmemesi ve Osmanlılara karşı düşmanca bir politika izlemeye başlaması üzerine, Lehistan'a karşı ikinci defa sefer yapılması kararlaştırıldı. Bu sırada Rusların da Özi taraflarında Osmanlı hudutlarına tecavüz etmesi üzerine, Özi taraflarına serdar tayin edilen Vezir Hüseyin Paşa bölgeye gönderilmişti.[19]

Bu gelişmeler üzerine, sefer maksadıyla 31 Mayıs 1673'te Padişah'ın tuğları çıkarılmış, 30 Haziranda, Çukur Çayırı menziline hareket edilip burada 24 gün ikamet edilmişti.[20] 7 Ağustosta, hareket edilip İsakçı'ya varılmıştı. 1 Eylül 1673'te, Leh kralı Mihail'e elçi gönderilerek, antlaşmadaki şartların yerine getirilmesi istenmiş ve Hotin taraflarına kuvvet gönderilmişti. İsakçı'da 61 gün kalındıktan sonra, kışın gelmesi sebebiyle Padişah'ın Babadağı'na çekilmesine karar verilmişti.[21]

Lehistan Kralı'nın rahatsızlığı ve Türk baskısı karşısındaki başarısızlığı, Lehlilerin Jan Sobieski'ye meyletmelerine neden olmuştu.[22] Nitekim Jan Sobieski, kısa bir süre içerisinde, 50.000 kişilik bir ordu toplamış ve 11 Kasım 1673'te Hotin Savaşı'nda, Serasker Hüseyin Paşa komutasındaki Osmanlı ordularını mağlup etmişti.[23] Fazıl Ahmet Paşa Hotin'in imdadına yetişemeden kale, Sobieski'nin eline geçmişti. Sobieski'nin bu zaferi, ona Lehistan tahtının yolunu açmış ve krallığa getirilmişti.

---

[18] V. E. Şutoy; "Osmanlı Devleti'nin 1700-1709 Kuzey Savaşı Yıllarındaki Tutumu", Çev. Ö. C. Eren, Belleten 208-209, 1989, s. 909.

[19] Kolodziejczyk; "1795'e Kadar Osmanlı-Leh", s. 683. M. Tayyib Gökbilgin; "Köprülüler", İA. VI/2, s. 902. Mehmet Öz; "II. Viyana Seferi'ne Kadar XVII. Yüzyıl", Türkler IX, Ankara, 2002, s. 725.

[20] MAD. 1267, MAD. 3671, MAD. 5201, MAD. 6069, D.MKF. 27530, D.BŞM. 287, D.BŞM. 290, D.BŞM.304. Halil Sahillioğlu; "Dördüncü Mehmet'in İkinci Lehistan Seferi Dolayısıyla Bolu Vilayetinden Satın Alınan Arpa", Çele 9, Bolu, Kasım 1963, s. 24-28.

[21] Fahri Çetin Derin; Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'nâmesi, Tahlil ve Metin Tenkidi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993, s. 362-369.

[22] Danuta Chmielowska; "Les Tatares En-Pologne Trait Historique", X. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 22-26 Eylül 1986) V, Ankara, 1994, s. 2281-2288.

[23] Zübde; s. 42, 47. İsa-zâde Tarihi (Metin-Tahlil); Neşr. Ziya Yılmazer, İstanbul, 1996, s. 124-125. Hüseyin Paşa'nın Hotin mağlubiyeti hakkında bk. "Letopisetul Tarii Moldovei De La Dabija-Voda Pina La Doua Domnie A Lui Constantin Mavrocordat" (Dabijz Voyvoda Hükümdarlığından Voyvoda Konstantin Mavrokordat'ın İkinci Hükümdarlığına Kadarki Yılları), M. A. Ekrem; Romen Kaynak ve Eserlerinde, s. 76-79. Zbigniew Wojcik; "King John III, of Poland and the Turkish Aspects of His Foreign Policy", Belleten XVIV/176, 1980, s. 670-671. Kolodziejczyk; "Polonya-Osmanlı", s. 28. Mücteba İlgürel; "Osmanlı-Ukrayna Münasebetlerinin Başlaması", Belleten LX/227, 1996, s. 163.

Hotin mağlubiyetinden sonra Kamaniçe'deki Osmanlı askerleri, yiyecek sıkıntısı, kışın gelmesiyle ortaya çıkan problemler, vb. sebeplerden dolayı sıkıntı içerisine girmişti.[24]

1674 baharında, Babadağı'ndan tekrar harekete geçilip Kamaniçe sefer güzergâhı takip edilerek, Çoçora'ya varılmıştı. Leh topraklarına akınlar yapılmış, 8 Ağustos 1674'te Ladjin Palankası taraflarına hücum edilmişti.[25] Kırım Hanı kuvvetleriyle Ruslara gözdağı vermek için, Çehrin taraflarına gönderilmiş, akınlar yapılarak, bazı ganimetler elde edilmişti.

Osmanlı ordusunun giriştiği ikinci harekâtta da sonuç alınamayınca, 1675'te yeniden Lehistan taraflarına kuvvet sevk edilmişti. Hudut çatışmaları şeklinde cereyan eden mücadelelerden sonra, 1676'da Osmanlı kuvvetlerine serdar tayin edilen Şeytan İbrahim Paşa, Zurawno'da kuvvetli bir Leh ordusunu muhasara altına almıştı. Her iki taraf da barış görüşmelerine taraftar olduğu için 6 kişilik bir Leh elçilik heyeti, Osmanlı ordugâhına gönderilmişti.[26] Buçaç Antlaşması'ndaki vergi maddesi kaldırılarak, bir iki palanga da Lehistan'a bırakıldıktan sonra, Osmanlıların Podolya üzerindeki hâkimiyeti Lehistan tarafından tanındı. 17 Ekim 1676'da Zurawno Ateşkes Antlaşması imzalandı.[27] Yeni barış, Buçaç'ın onaylanmasından başka bir şey değildi. Sadece Kazak Ukraynası'ndaki iki küçük kale, Lehistan'a bırakılmıştı.

Ukrayna'daki Osmanlı kontrolünün gittikçe güçlenmesi, Hatman Doroşenko'nun Osmanlı taraftarı politikasını terk etmesine sebep oldu. Doroşenko, 1676'da Sultan Mehmet'ten aldığı nişanları ve tabiiyet alametlerini, Rus Çarı'na yolladı ve Çar'ın hâkimiyetini tanıdığını ilan etti. Onun bu ihaneti üzerine Osmanlılar, İstanbul'da Yedikule zindanlarında hapsedilmiş olan Jurko Hmelnitski'yi serbest bırakarak Doroşenko'nun yerine tayin ettiler. Ancak Kazaklar üzerinde otoritesini kuramayan Jurko, sıkıntılı bir dönem yaşadı. Bu durum XVIII. yüzyıl başlarına kadar sürdü.

Osmanlıların, Dinyeper Nehri'nin batısında kalan Ukrayna toprakları üzerinde yeniden hâkimiyet sağlama ve Jurko'yu Hatman yapma çabaları, Ruslar ile ilişkilerin gerginleşmesine ve savaşa sebep oldu. 1677'deki neticesiz seferden sonra, 1678'de Osmanlılar Çehrin'den Rus garnizonunu çıkarmayı başarmışlardı. Osmanlı-Rus Savaşı Ocak 1681'de yapılan

---

[24] Veled Çelebi; "Kamaniçe Feryadnâmesi", Türk Yurdu C IV/20, Ağustos 1926, s. 112-113. O. Ş. Gökyay; "Kamaniçe Muhafızlarının Çektiği", TD. 32, İstanbul, 1979, s. 295-296.

[25] Halime Doğru; Lehistan'da Bir Osmanlı Sultanı; IV. Mehmet'in Kamaniçe-Hotin Seferleri ve Bir Masraf Defteri, İstanbul, 2006, s. 38-60.

[26] Zurawno Barışı'nın ön görüşmeleri ile ilgili olarak verilen temessük ve anlaşma maddeleri, Şaban 1088/Ekim 1677'de imzalanmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA); Kâmil Kepeci Tasnifi (KKT.) 52, s. 1-7.

[27] TSMA. D. 7018/1, vr. 42a-43b. N. Anafarta; Osmanlı İmparatorluğu ve Lehistan, s. 18-19. D. Kolodziejczyk; Ottoman-Polish, s. 515-523. Akdes Nimet Kurat; Türkiye ve Rusya, Ankara, 1990, s. 10. Kurat; IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara, 1992, s. 250.

Bahçesaray Antlaşması ile son buldu. Antlaşma ile Dinyeper boyunca Ukrayna ikiye bölündü ve Kiev Rusya'da kalmıştı.[28]

1683'teki ittifak güçlerinin zaferi ve 1684'te Kutsal İttifak'ın kurulmasına rağmen Lehliler, Kamaniçe Kalesi'ni Karlofça Antlaşması'na kadar alamadılar. Sayıca çok üstün olan Lehistan kuvvetleri, Kamaniçe'de bulunan 6000 civarında Kapıkulu askeri ve 200 topla müdafaa edilen bu kaleyi geri alamadılar. Bunun iki önemli sebebi vardır. Bunlardan birincisi çok etkili olan Osmanlı iaşe sistemi, diğeri de Türk askerinin kuşatmadaki başarılarıdır.

Leh kuvvetleri tarafından Ağustos 1684, 1687, 1688, 1689, 1694 ve 1697'de yapılan hücumlarda da Kamaniçe'yi Türklerden geri almaya muvaffak olamadılar.[29] Lehliler, savaş yoluyla elde edemedikleri Kamaniçe Kalesi'ni alabilmek için, Karlofça'da barış görüşmelerinin yapıldığı sırada, Papa'dan yardım istemişlerdi.

Osmanlı-Lehistan Antlaşması, 26 Ocak 1699 tarihinde imzalandı. Antlaşma on bir madde üzerinden yapılmıştı. Buna göre, Kuzey Boğdan'dan Lehistan kuvvetlerinin çıkmasına karşılık, Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Podolya Eyaleti Lehistan'a geri verildi. Kamaniçe'nin boşaltılması 22 Eylül 1699'da tamamlandı. 27 yıl süren uzun harp döneminden sonra, Osmanlı-Lehistan sınırı eski hâline getirilerek antlaşma 1703 yılında onaylandı.[30] Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti ile Kazaklar ve Ukrayna arasındaki hudut, 1654'teki şekline dönüştürülmüş oldu. Bundan sonraki dönemlerde Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında herhangi bir düşmanlık olmamış, zaman zaman ittifaka yakın dostluklar kurulmuştur.[31]

Sefer Yolu ve Menzil Noktaları

Osmanlı Devleti, askerî kültür ve savaş sanatı bakımından dünya tarihindeki en önemli devletlerden birisidir. Kuruluşundan itibaren Bizans,

---

[28] Kolodziejczyk; "Osmanlı-Polonya", s. 29. İlgürel; "Osmanlı-Ukrayna", s. 163.

[29] Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704), Yay. A. Özcan, Ankara, 2000, s. 7. İ. Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi III/1, Ankara, 1983, s. 474-476, 538-572.

[30] KKT. 60/3, s. 1-6. Kolodziejczyk; Osmanlı-Polonya İlişkileri, s. 29-30. V. J. Parry; "Kamanica", EI^2 IV. s. 517. Uzunçarşılı; Osmanlı, s. 592. Akdes Nimet Kurat; Prut Seferi ve Barışı 1123/1711 I, Ankara, 1951, s. 105-106. Aleksander Jablonowski; "Litvanya Büyük Prensliğinin Güneydoğuda Türkler ve Tatarlarla Olan Hududu", Çev. Eşref B. Özbilen, Türk Dünyası Araştırmaları, S 61, Ağustos 1989, s. 191-193.

[31] Selahattin Tansel; "Osmanlı-Leh Münasebetleri", DTCFD. IV/1 (1945), Ankara, 1946, s. 69-84. Jan Reychman; "XVIII. Yüzyılda Lehistan Uygarlığında Görülen Türk Etkileri", Belleten XXVIII/109-112, 1964, s. 757-767. Reychman; "1794 Polonya İsyanı ve Türkiye", Belleten XXXI/121-124, s. 85-91. A. Zayonçkovski; "Lehistan Arazisinde Türk Unsurları", Türklük, S 5, Ağustos 1939, s. 338-344. Peter F. Sugar; Southearsten Europe Under Ottoman Rule 1354-1804, Washington, 1977, s. 198. İ. H. Uzunçarşılı; "Yedi Sene Muharebesi Esnasında Lehistan Krallığının Vaziyetine Dair Birkaç Vesika (1756-1763)", Tarih Semineri Dergisi I, İstanbul, 1937, s. 14-31. S. T. Gasztowtt; Turquie et Pologne, Paris, 1913, s. 11-12. Nikolay G. Kireev; "XVIII. Yüzyıl Ortalarında Karadeniz'de Rus-Türk Ticaret İlişkilerinin Kurulması", Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl, (Ankara, 12-14 Aralık 1992), Ankara, 1999, s. 115-120.

arkasından da beylikler başta olmak üzere sürekli savaş hâlinde bulunması, devletin ve askerin savaş kabiliyetini geliştirmiş, en zor şartlarda bile kolaylıkla hazırlanma ve sefer organizasyonlarında büyük bir hız ve kabiliyet kazandırmıştır. Divanıhümayunda savaş kararının verilmesinden sonra ilk olarak hudut boylarında bulunan kaleler tahkim edilir, akıncı kuvvetler ve öncü birlikler o taraflara sevk edilir, arkasından ordunun geçeceği yol güzergâhı tespit edilir, ordunun iaşesi için gerekli hazırlıklar yapılırdı. Sefer öncesi yapılan hazırlıkların en önemlisi menzillerin düzenlenmesi idi.

Orduların harp mahalline varmak için yaptıkları harekâta yürüyüş denilmektedir. Devletin sınırları içinde huduttan uzak mekânlarda yapılan yürüyüşle, düşmanla temasın olabileceği hudut bölgelerinde ve rakip arazide yapılanlar arasında, mahiyet bakımından farklılıklar vardır.[32]

Yollarda coğrafi şartlara göre değişen mesafelerde, haberin yerine bir an önce ulaştırılması maksadıyla konaklama noktaları yani menziller kurulmuştur. Menziller, seri haberleşmeyi sağlamak, ordunun sefere çıktığı zaman dinlenmesi ve her türlü iaşenin temini gayesiyle tesis edilmiştir. Bu sebeple gerek Anadolu, gerekse Rumeli'de birçok menziller kurulmuştur. Menzillerin askerî fonksiyonları büyük önem taşımaktaydı. Bir sefer sırasında ordunun iaşesinin temini, her türlü ihtiyacının sağlanması, başarılarının amilindendir. İşte menziller, hemen her zaman savaş hâlinde bulunan Osmanlı ordularının iaşesinin temininde ana unsur olduğu gibi, merkezle olan haberleşmede de önemli bir yere sahip olmuştur. Menzillerde iaşe stoku bir nizam dâhilinde yürütülmüş olup bazen sefere çıkmadan bir yıl önce, ordunun konaklayacağı yerler tespit edilir ve oraların kadılarına haber gönderilerek ne kadar ve hangi cins malzemenin hangi menzillere getirilmesi gerektiği bildirilirdi.[33]

XVI. yüzyılda kurulan menzil teşkilatı, sefer zamanlarında iaşe organizasyonunun temelini oluşturmuştur. Menzildeki işlerin sevk ve idaresinin düzenli bir şekilde işlemesi için öncelikli olarak sefer yolundaki her menzile mübaşir tayin edilirdi. Sefer sebebiyle artan menzil masraflarını karşılamak için her menzile, çevredeki kazalardan imdâdiye adıyla ek gelir sağlanmaktaydı. Sefer öncesi, kullanılacak yol güzergâhındaki menzillere kılavuzlar tayin edilerek, menziller arasındaki bağ daha sıkı bir şekilde sağlanıyordu. Menziller, ordu zahiresinin ve askerî mühimmatın depolandığı ve askerlere dağıtım yapıldığı askerî bir üs olduklarından büyük ve sıhhatli ambarlara ihtiyaç vardı. Bu sebeple birçok menzilde büyük mahzen ve ambarlar bulunuyordu. Mevcut ambarların yetersiz kalması durumunda yeni ambarlar inşa ediliyor veya yol üzerinde özel mülkiyet olan ambarlar, çiftlik,

[32] Ömer İşbilir; XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1997, s. 179.

[33] Yusuf Halaçoğlu; Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller), Ankara, 2002, s. 3, 14, 17.

ev, ahır ve avlu gibi yerler kiralanıyordu. Ayrıca her menzilde ekmek pişirmek için belirli sayıda fırınlar da kuruluyordu.[34]

Ordu sefere çıkmadan önce hangi yolu kullanacağı kararlaştırılırdı. Bunun için çeşitli yollar üzerindeki kadılıklara gönderilen birer fermanla yolların durumu sorulur, onlardan gelen rapora göre karar verilirdi. Ancak ordunun sefer için kullanacağı yol, haberleşmede kullanılan ana yollar olmayabilirdi.[35]

Anadolu ve Rumeli'de yollar genelde sağ, orta ve sol kol olmak üzere üç ana güzergâh ile bunlara bağlı tâli yollardan oluşmuştur. Bu yollar üzerinde de çeşitli menziller ihdas edilmiştir. Ancak bu menziller, coğrafî şartlara uygunluk olmasına, emniyet durumuna ve menzilin ihtiyacı olan emtianın sağlanabileceği yerler olması gibi şartlara göre, değişik mesafelerde kurulmuştur.[36] Menzilhâneler genellikle 6-12 saatlik mesafelerde kurulmuş olup, coğrafî şartlara göre 20 ila 70 km arasında değişmekteydi. Günlük yürüyüş mesafesi olarak 20-30 km arasında idi.

Osmanlıların, Rumeli'ye ayak basmasından hemen sonra, Süleyman Paşa tarafından sağ, orta ve sol kollar olmak üzere bir ayrım yapıldığı bilinmektedir. Rumeli Eyaleti'nin kuruluşu ve gelişimi hep bu ayrım üzerine gerçekleşmiştir. Orta kol Belgrat'a,[37] sol kol (Via Egnatia) Mora Yarımadası, Makedonya, Arnavutluk ve Adriyatik'e uzanmaktaydı. Rumeli'nin sağ kolu, daha ziyade İstanbul-Özi yolu olarak bilinmekteydi. Bu yol; İstanbul-Çatalca-İnceğiz-Midye-Vize-Pınarhisar-Kırkkilise-Fakihler-Aydos-Prevadi-Hacıoğlu Pazarı-Divane Ali-Tekfurgölü-Karasu-Babadağı-İsakçı-Tolçu-İsmail Geçidi-Tatarpazarı-Yanık Hisar-Akkerman-Özi-Kefe-Azak ana yolu idi.[38]

Sefer Yolunun Fizikî Durumu

Yollar, İlk Çağlardan günümüze kadar coğrafî ve iklim şartlarına göre şekillenmiştir. Ticari ve ulaşım maksadıyla yapılan ve kullanılan yollar, çoğu defa askerî amaçlar için de kullanılmıştır. Orduların geçeceği yol güzergâhının seçilmesinde, birçok unsurlar dikkate alınmıştır. Bu unsurların

---

[34] M. Yaşar Ertaş; "Osmanlı Devleti'nde Sefer Organizasyonu", Osmanlı 6, Ed. G. Eren, Ankara, 1999, s. 593.

[35] Halaçoğlu; Ulaşım ve Haberleşme, s. 29.

[36] a.g.e.; s. 51.

[37] BOA. Maliyeden Müdevver Defteri (MAD.); 21927, s. 2-6. Konstantin Yosif İreçek; Belgrat İstanbul Roma Askerî Yolu, Çev. A. K. Balkanlı, Ankara, 1990.

[38] MAD. 4108, s. 1-5. Bab-ı Asafî Divan-ı Hümâyun, (A.DVN.) Yol-Menzil Defterleri (YLM.) 1015, s. 2-18. Ayrıca bk. Colin J. Heywood; "The Ottoman Menzilhane and Ulak System in Rumeli in the Eighteenth Century", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920), Ed. O. Okyar-H. İnalcık, Ankara, 1980, s. 185. Aleksandır Antonov; "Bulgar Topraklarında Kurulan Menzil Sisteminin Organizasyonu (XVI-XVIII. Yüzyıllar)", Çev. Zeynep Zafer, Türkler 10, Ankara, 2002, s. 930-931. İsmet Miroğlu; "Osmanlı Yol Sistemine Dair", Tarih Enstitüsü Dergisi, S 15, İstanbul, 1997, s. 242. Colin J. Heywood; "Osmanlı Döneminde Via Egnatia: XVII. Yüzyıl Sonu ve XVIII. Yüzyıl Başında Sol Koldaki Menzilhaneler", Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1280-1699), Ed. Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul, 1999, s. 138-157.

başında su kaynakları, güvenlik, yolların düzlüğü, iaşe ve ibatenin kolaylıkla sağlanacağı yerler gelmektedir. Ordular sefere çıkmadan önce konaklayacağı menziller, menziller arasındaki mesafe, zahire temin edilecek yerler daha önceden belirlenir ve buna göre önlemler alınırdı.

Edirne'den İsakçı'ya giderken Türk ordusunun geçtiği yol, dünya tarihinin en eski ve çok kullanılan askerî yollarından birisidir. MÖ 515'te Dara Hispastis İskitlere karşı yaptığı seferde, Balkan ile Tuna arasını aynı yolu takip ederek geçmişti. Sonraları Gotların, Hunların, Bulgarların Tuna'yı geçip Balkanlar'a hücum ettikleri zaman, bu yolu kullandıkları görülmektedir. Bizans İmparatorları Balkanlar'ı geçip, Bulgarları takip etmek istediklerinde yine aynı yolu kullanmışlardı. Özellikle İsakçı bölgesinde Tuna'yı geçmek için en uygun geçitlerden birisi bulunduğundan, burası erken dönemlerden beri kavimlerin geçidi olmuştur.[39]

Sağ kol ya da kuzey yolu, Osmanlıların askerî seferlerde sıkça kullandıkları bir yoldur. Nitekim Sultan II. Beyazit, Akkerman üzerine yaptığı sefer sırasında kuzey yolunu takip ederek İsakçı üzerinden Kili'ye ve oradan da Akkerman'a gelmişti. Yine Kanuni Sultan Süleyman, Boğdan Voyvodası Petru Rareş'e karşı çıktığı seferde sağ kol üzerindeki yolları takiple İsakçı'ya varmıştı.[40] II. Osman da Lehistan Seferi'nde aynı güzergâhı kullanarak Hotin'e ulaşmıştı. IV. Mehmet'in Kamaniçe ve Hotin Seferleri sırasında kullanılan yol da aynı güzergâhta idi.

XVII. yüzyılda Lehistan ile olan mücadeleler sırasında geçilen bu yollar üzerinde, Tuna Nehri başta olmak üzere Prut Nehri ve kolları, Turla/Dinyester Nehri gibi çok sayıda büyük nehirler bulunduğundan, yolculuk sırasında zaman zaman zorluklar çekilmiştir. Osmanlı ordularının Çukur Çayırı menzilinden hareketi çoğu defa haziran ayı başlarında olmasına rağmen, çok miktarda yağmurun yağmış olması dolayısıyla yollardaki su birikintisi ve çamurlar sebebiyle yolculuklar çoğu kez zor ve zahmetli olmuştur.

Menzillerin çoğunluğu düz bir yol üzerindeydi. Çömlek Köyü ile Bahşiler Yurdu arası düz bir yol olmasına rağmen, Bahşiler Yurdu'nun sarp ve ormanlık bir yolu vardı.[41] Yol üzerindeki menzillerin çoğunun su kenarlarında bulunması sebebiyle, Aydos'tan İsakçı'ya kadar olan yol üzerindeki kadılara hükümler yazılarak, yolların temizlenmesi ile

[39] A. Nimet Kurat; Prut Seferi ve Barışı I, Ankara, 1951, s. 270.
[40] Beldiceanu; "1484 Osmanlı Seferi Askerî Hazırlıkları",s. 595-598.
[41] Kurat; Prut Seferi, s. 264-265. Hakan Yıldız; 1711 Prut Seferi'nin Lojistik Faaliyetleri, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2000, s. 67-76.

görevlendirilenlere iaşe ve ibate konusunda ihtiyaçlarının sağlanması emredilmişti.[42]

Aydos-Nadir Derbendi arası düz olmasına rağmen, Çenge Balkanı'nın olduğu yerler inişli çıkışlı ve sarp bir yerdi. Köprüköyü menziline ulaşılan yol, çok sık ormanlık bölgeden geçmekteydi. Burası Kamçı Suyu kenarında idi. Kozluca'ya kadar düz bir yoldan ulaşılmaktaydı.[43]

Hacıoğlu Pazarı menzilinin her iki tarafı meşelikti. Musabey karyesi, Dobruca'nın başlangıcı olup oldukça düz bir alanda bulunuyordu. Ormanlık geride kalmış sahra başlamıştı. Kurnalıdere menzili de düz bir yoldu. Babadağı ise, iki büyük dağın eteğinde olup, güzel bahçeleri ve evleri vardı. Kamaniçe ve Hotin Seferleri sırasında Padişah ile birlikte buraya kadar gelen Haseki Sultan ile Şehzade Mustafa, sefer dönüşüne kadar Babadağı'nda ikamet etmişlerdi. Düz bir yol ile Hacıbey/Hacegi Kışlağı'na müteakiben de İsakçı'ya ulaşılmaktaydı.[44]

İsakca/İsakçı, stratejik konumu sayesinde idari ve iktisadi bakımdan önemli bir yer olup, Silistre sancağına bağlı bir kaza merkezi idi. II. Osman, Lehistan Seferi sırasında bir müddet burada kalarak bir cami ve hamam inşa ettirmişti. Kamaniçe Seferi'nden hemen önce İsakçı'da, Osmanlı ordusunun Lehistan'a karşı giriştiği seferler dolayısıyla, erzak stoklama için büyük depolar yapılmıştı. Eflak, Boğdan ve Tuna yoluyla gelen zahire burada depolanmakta, gerektiğinde gemilerle buradan sevk edilmekteydi. Osmanlılar bu stratejik öneminden dolayı kaleyi ve depoyu yeniden tamir etmişlerdir.[45]

Tuna Nehri'nin sağ tarafında yer alan İsakçı, aynı zamanda ordunun toplanma yeri idi. Nitekim II. Osman, Hotin Seferi sırasında burada 17 gün ikamet etmiş, Kaptan Halil Paşa donanma ile gelerek erzak ve mühimmat getirmişti.[46] Aynı şekilde Kamaniçe Seferi sırasında da burada 4 gün istirahat verilerek, geriden gelmekte olan askerlerin yetişmesi sağlanmıştı.[47] IV. Mehmet'in ikinci Lehistan Seferi sırasında da 1673'te 61 gün, seferin devamı olan 1674'te ise 5 gün burada konaklanmıştı.[48]

---

[42] MAD. 7516 vr. 26a. Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil) II, Yay. Ziya Yılmazer, Ankara, 2003, s. 705-706. Defterdar Sarı Mehmed Paşa; Zübde-i Vekâyiât (Tahlil ve Metin), Yay. Abdülkadir Özcan, Ankara, 1995, s. 37. Halime Doğru; Lehistan'da Bir Osmanlı Sultanı; IV. Mehmet'in Kamaniçe-Hotin Seferleri ve Bir Masraf Defteri, İstanbul, 2006, s. 36-37.

[43] Topçular Kâtibi; s. 729. Mehmet İnbaşı; Ukrayna'da Osmanlılar; Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672), İstanbul, 2004, s. 63-64. Doğru; Lehistan'da Osmanlı Sultanı, s. 42-43.

[44] Hacı Ali Efendi; Fetihnâme-i Kamaniçe, Süleymaniye Kütp, Lala İsmail 308, vr. 8a-17b. Vekâyi'nâme; s. 325-329.

[45] Bogdan Murgescu; "İsakça", DİA XXII, İstanbul, 2000, s. 489-490.

[46] Topçular Kâtibi; s. 730-737.

[47] İnbaşı; Kamaniçe, s. 64-65

[48] Doğru; Lehistan'da Osmanlı Sultanı, s. 44-45.

Lehistan üzerine yapılacak sefere karar verildikten hemen sonra, İsakçı'ya kadar olan yol üzerindeki kadılara çeşitli hükümler yazılarak burada inşa edilecek köprü için, Belgrat'tan tombazların nakledilmesi ve bu hususta her kazanın üzerine düşeni yapması, müteaddit defalar gönderilen emirlerle istenmişti.[49]

Ordunun ağırlıkları, öküz, manda, deve ve katır gibi hayvanlarla İsakçı'dan Kartal Sahrası'na çekilmişti. Daha sonra Prut Nehri kenarında bulunan menziller ve yollar takip edilerek, şiddetli yağmurlar sebebiyle de çok büyük zorluklar çekilerek, on menzil aşılıp Çoçora'ya gelinmişti. Gerekli hazırlıklardan sonra hareket edilerek Yapora, Kopucan, Sahure ve Birebirne/Birbite menziline ulaşılmıştı.[50] II. Lehistan Seferi sırasında ise, İsakçı'dan sonra Kartal, İsak, Yapol, Çoçora menziline varılmıştı.[51] Birebirne menzili düz bir yer olup otu ve suyu bol bir menzildi. Bu menzilde iki yerde köprü vardı.[52]

Pınarbaşı menzili, II. Osman'ın Hotin ve IV. Mehmet'in Kamaniçe Seferleri sırasında ikamet ettikleri bir menzil idi. Bu menzil, Hotin Kalesi'nin tam karşısında olup, Turla Nehri'nin diğer tarafı Leh toprağı idi. Hotin ve Kamaniçe Kalesi uzaktan görünmekteydi. Burada da birisi Sultan II. Osman tarafından yaptırılan iki köprü olmasına rağmen, bunlar küçük olduğundan, Kamaniçe Seferi sırasında büyük bir köprü yapılması emredilmişti. 10 gün gibi kısa bir süre içinde Turla Nehri üzerinde büyük bir köprü yapılmış ve buradan geçilerek Köprübaşı menziline yani Kamaniçe'den önceki son menzile gelinmişti.[53] Birinci ve İkinci Hotin Savaşları sırasında bu menzil Osmanlı ordularının Hotin'den önceki son durakları idi. Sultan Osman Hotin Seferi sırasında savaş dolayısıyla 2 Eylülden 12 Ekim 1621 tarihine kadar 42 gün burada kalmıştı.[54] IV. Mehmet'in II. Lehistan Seferi sırasında ise 10-11 Temmuz 1674'te Hotin Kalesi yeniden fethedilmişti.

Kamaniçe ise, bir menzil uzaklıktaydı. Sarp bir yerde olup etrafında büyük uçurumların ve doğal bir nehrin yer aldığı Kamaniçe Kalesi, muhasara ve fethedildikten sonra, Lehistan taraflarına hareket edilip, Bucaç Palankası'na kadar pek çok palanka ele geçirilmişti. Bucaç Palankası'nda yapılan görüşmeler sebebiyle 16 gün kalınmış, müteakiben avdet başlamıştı.

Lehistan Seferleri sırasında kullanılan dönüş yolu ise gidiş yolu ile bazı menziller hariç hemen hemen aynı idi. Nitekim dönüşte, Turla Nehri üzerindeki köprüden geçilerek, Hotin karşısında bulunan Pınarbaşı menziline

---

[49] D.MKF; 27526, s. 11-12.
[50] Hacı Ali; vr. 20a-30a. Yusuf Nâbi; Tarih-i Kamaniçe, İstanbul, 1281, s. 22-28. Vekâyi'nâme; s. 329-337. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa; Silahtar Tarihi I, İstanbul, 1928, s. 577-586. Mehmed Râşid; Tarih-i Râşid I, İstanbul (...). s. 270-274.
[51] Doğru; Lehistan'da Osmanlı Sultanı, s. 58-60.
[52] Bâb-ı Asafî Beylikçi Kalemi; Askerî Rûznâmçe (A.DVN. ARZ.) 900/114, s. 3.
[53] A.DVN. ARZ. 900/114; s. 8-9.
[54] Topçular Kâtibi; s. 740-752.

gelinmişti. Her üç sefer de dönüş zamanı kasım ayına rastladığından başlayan şiddetli yağmurlar sebebiyle, yollar çamur olduğundan ordunun hareketi yavaşlamıştı. Öyle ki geride kalan ağırlıkların gelmesini sağlamak için bazen zorunlu ikametler olmuştu. Hatta İsakçı'ya gelindiğinde, ordunun ağırlıklarından bir kısmı gemilerle gönderilmişti. Hava şartlarının ağırlaşması sebebiyle bazı menzillere hiç uğranılmayarak Edirne'ye ulaşılmaya çalışılmıştı.[55]

Sefer Yolunda Yapım ve Onarım Çalışmaları

Sefer organizasyonu içerisinde en önemli alt yapı, ordunun ve ağırlıklarının geçtiği kara yolu idi. Bu yüzden sefer yolunda daha önceden gerekli düzenleme ve onarım yapılması, büyük önem taşımaktaydı. Ticaret, nakliyat ve sefer amaçlı olarak kullanılan yolların, sürekli bakımlı olması için yolların geçtiği yerlerde bulunan beylerbeyi, sancakbeyleri ve kadılara emirler gönderilmekteydi.

Beylerbeyleri ve sancakbeyleri, kendi idari bölgelerinde bulunan yolların, tamir ve bakımını sağlamak için, kendi bölgelerindeki halkı seferber ettikleri gibi derbendci, kaldırımcı, su yolcu ve köprücü gibi devlet tarafından çeşitli muafiyetler verilen resmî görevliler de yolların tamir ve bakımından birinci derecede sorumlu idiler. Özellikle savaş zamanlarında, ordunun geçeceği yollar, çok evvelden düzeltilir ve geçit verecek hâle getirilirdi. Taşlı yolların ayıklanması, ağaç ve çalılı yerlerin temizlenmesi, dar yolların genişletilmesi, çukur yolların doldurulması gibi işler her kazadan görevlendirilmiş "baltalı, kazmalı, burgulu" kimseler ile askerî görevliler tarafından yapılmaktaydı. Aynı zamanda yol üzerinde çay, nehir ve bataklık yerlerde köprü yapmak, gerektiğinde köprüleri genişletmek veya yenilerini kurmakla görevli idiler. Bütün bu işlerde, her biri kendi konusunda uzman derbendci, kaldırımcı ve köprücüler çalışırdı. Bu onarım ve bakım işlerine başlamadan önce, yolların durumu kaza kadılarından sorulur ve onların verdikleri raporlara göre bir çalışma planı hazırlanırdı. Bu suretle nerelerde köprü yapmak gerektiği, hangi yerlerde yolun genişletilmesi veya düzeltilmesi icap ettiği tespit edilirdi.[56]

Osmanlılarda sefere gidilirken askerin geçeceği yolların açılıp temizlenmesi, silahtarlara aitti. Silahtarlar yolları açarlar, köprüleri tamir ettirirler ve geçilmesi zor olan bataklıkları temizletirler ve bunun için mahalli reayayı da bu hizmetlerde istihdam ederlerdi. Eğer bizzat padişah sefere gidecekse, ordunun geçeceği yolun iki tarafına birkaç milde bir sancak tepesi denilen topraktan suni tepeler yaptırırlardı. Sefere padişah gitmeyip veziriazam, serdar-ı ekrem olarak tayin edilmişse, bu tepeler yolun sol

[55] Karinabad menzilinden sonra, Bahşiler Yurdu ve Paşaköyü üzerinden Çömlek Köyüne, oradan da Çukur Çayırı'na ulaşılmıştı. 27 saatlik yol kısaltılarak, 19 saatte Çukur Çayırı'na gelinmişti. İnbaşı; Kamaniçe, s. 66.

[56] Miroğlu; "Yol Sistemi", s. 251-252.

tarafına yapılırdı. Yol açmaya gidenlerin seferden dönüşte yevmiyelerine, ikişer akçe zam verilirdi. Bunlar yol hizmetinde bulundukları müddetçe, bedeli mukabilinde zahirelerinin temini, temizlik yaptıkları mıntıkanın ahalisine aitti. Yol açmak için gerekli olan kazma, kürek, külünk vb. şeyler Cebeci Ocağı tarafından tedarik edilirdi.[57]

Lehistan Seferi sırasında, Aydos'tan İsakçı'ya kadar olan 16 menzil ve bu menziller arasındaki yolların temizlenmesi için dergâh-ı âli kuyucu başıları görevlendirilmişti.[58] Aynı zamanda bunların Kamaniçe Seferi sırasında, fenerlerin bakım ve temizlenmesi işi ile de görevlendirildiği görülmektedir.[59]

Osmanlı-Lehistan mücadelesinin gerginleşmeye başladığı dönemde yolların bakım ve tamiri için Samakov kadısına hüküm yazılarak çeşitli aletlerin alımı istenmişti. Sultan II. Osman'ın Hotin Seferi sırasında 10.000 kazma ve kürek ile külüng temin edilip gemilerle İsakçı İskelesi'ne gönderilmişti.[60] Kamaniçe Seferi'nde de Samakov kazasındaki haddad/demircilerden, orduya gerekli olan balta, kazma ve kürek gibi muhtelif maddelerin yapımı için yeterli derecede demir temin edilmişti.[61] Gerekli olan kazma, kürek, ferhadî külünk, balta ve diğer maddeler hazır edilmişti. Samakov kazasından 200 kazma, 200 kürek, 20 ferhadî külünk, 200 balta, 4 kantar mertek mismarı (büyük tahta çivisi), 2 kantar tahta işletilip teslim edilmişti.[62]

Sefere gidiş ve dönüş sırasında yolların aydınlatılması için, fenerlerin yanında çıra ve meşalelerden de faydalanılmıştır. Nitekim bununla ilgili olarak Kamaniçe Seferi'nde ilki Mayıs 1671 tarihli olmak üzere, hükümler yazılmıştır.[63] II. Lehistan Seferi sırasında Padişah ve Haseki Sultan'ın Hacıoğlupazarı'ndaki ikamet sırasında aydınlanma için meşalecilere önemli bir tahsisatın yapıldığı bilinmektedir.[64]

Ordunun sefere hareketinden hemen önce de yolculuk sırasında kullanılacak bazı maddelerin alımı için hükümler yazılmıştır. Bunlardan ilkinde, Edirne'den İsakçı'ya kadar yol üzerindeki kadılara hüküm yazılarak, her menzil için her gün meşale mühimmatı olarak 40 kantar (1 kantar: 56,449 kg)[65] yani 2258 kg çıranın iştira edilip, hazır edilmesi emredilmiştir. Bu miktar, ordunun ikameti sırasında aydınlatma için kullanılan meşale idi.[66] Aynı şekilde ordunun hareketi sırasında, otağ-ı hümâyun mühimmatı olarak

[57] İ. H. Uzunçarşılı; Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları II, Ankara, 1984, s. 148-1498.
[58] MAD.; 7516, vr. 26b.
[59] D.MKF.; 27526 s. 36.
[60] Topçular Kâtibi; s. 706-707.
[61] İnbaşı; Kamaniçe, s. 68.
[62] Ali Emirî; IV. Mehmed, 4256 (1082).
[63] a.g.e.; 5987. a.g.e.; 5853.
[64] Doğru; Lehistan'da Osmanlı Sultanı, s. 95-96.
[65] İnalcık; Sosyal ve Ekonomik Tarih I, s. 443.
[66] İbnü'l-Emin Dâhiliye; s. 332.

da çok miktarda kazık, tokmak, çatalca ve 3 kantar çıranın hazırlanması emredilmiştir.[67]

Köprü Yapım ve Onarımı

Osmanlıların Rumeli'de inşa ettikleri köprüler, askerî amaçlı olup büyük bir kısmı, başlangıçta ahşap köprülerdir. Fakat yolların güzergâhının büyük ölçüde belirlenmesinden sonra, önemli geçit noktalarına taş köprülerin yapıldığı görülmektedir.

Sefer yolunun takip edildiği yerlerde inşa edilecek köprüler, uzman kişilerin nezaretinde yapılmaktaydı. Bunlara köprü mimarı da denilmekteydi. Köprülerin bakımı ve onarımından sorumlu olan köprücüler, yaptıkları işlerden dolayı avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf idiler.[68]

Lehistan'a yapılacak seferler sırasında en önemli geçit noktası olan Tuna Nehri üzerine köprü yapılması büyük bir önem arz etmekteydi. Bu sebeple Sultan II. Osman Hotin Seferi'ne çıkmadan önce, Rumeli ve Özi eyaleti valilerini Tuna Nehri üzerinde bir köprü yaptırmakla görevlendirmişti. Köprü yapımında kullanılmak üzere Belgrat'tan tombaz ile kereste getirilmiş, Boğdan tarafından gerekli malzemeler alınmış, Samakov'dan da mismar getirilip çok sayıda usta, mimar, neccar ve ırgadın gayretiyle kısa sürede köprü inşa edilmişti.[69] Yine bu sefer sırasında Prut, Turla ve bazı küçük nehirler üzerine köprüler inşa edilmiş, mevcut olanlar ise tamirden geçirilerek ordunun kolayca hareketi sağlanmıştı.

Kamaniçe Seferi sırasında ordunun hareketi ve dönüşü esnasında çok sayıda köprüden geçilmişti. Bu köprülerden bir kısmı tamire ihtiyaç duymayacak derecede sağlam olduğundan, tamiri ya da bakımı ile ilgili herhangi bir emir ya da hüküm gönderilmemişti. Sefer sırasında geçilen köprüler içerisinde, hakkında en detaylı bilgilerin verildiği köprü, İsakçı'da Tuna Nehri üzerine inşa edilen köprüdür.

İsakçı'da Tuna Nehri üzerinde inşa edilecek köprünün malzemelerinin Belgrat'tan getirildiği görülmektedir. Ordunun Edirne'den hareketinden 5 ay önce 3 Şubat 1672'de, Belgrat'tan İsakçı'ya kadar Tuna üzerinde bulunan kadılara, ayân-ı vilayete ve iş erlerine hükümler yazılarak, Belgrat'tan temin edilen tombazların acele ile gönderilmesi ve gerekli cerahorların temin edilmesi istenmiştir.[70] Köprünün tombazlarının salimen taşınması ve bir an önce ulaştırılması için Ösek kadısına hüküm yazılarak bizzat nezaret edip 40 usta neccar ile 10 ırgat temin etmesi de istenmişti.[71]

---

[67] İbnü'l-Emin Dâhiliye; s. 387.
[68] Cengiz Orhonlu; Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar, Der. Salih Özbaran, İzmir, 1984, s. 2, 70, 73.
[69] Topçular Kâtibi; s. 693, 706, 723-724.
[70] D. MKF; 27526, s. 11.
[71] a.g.e.; s. 12.

Köprü yapımında kullanılacak malzemenin temini için şubat ayında, birbiri ardınca hüküm yazılmış; ancak ordunun İsakçı'ya 3 Temmuzda ulaşmasından sonra, köprü inşasına başlanmıştı. Tuna Nehri üzerinde köprü inşası için, bu işte mahir olan Belgratlı Zaim Yusuf Ağa'nın mübaşeretiyle, Sava ve Drava Nehirleri kenarında bulunan Gradişte ve Pojega yalılarında, tombazlar biriktirilmiş, diğer köprü malzemesi de Eflak ve Boğdan vilayetlerinden temin edilmişti. İsakçı İskelesi'nin karşısında Boğdan vilayeti sınırları içinde bulunan Kartal köyü yanına Tuna Nehri üzerine, 57 adet tombaz konulmak suretiyle, uzunluğu 750 zira[72] yani 56,7 m, genişliği ise 10 zira yani 7,57 m olan büyük bir köprü yapılmıştı.[73] İsakçı'dan Çoçora'ya kadar, 10 menzilden aşılmış ve bu menziller, Prut ve Turla Nehirleri kenarında olduğundan, birçok köprüden geçilmişti. Çoçora'ya gelindiğinde, Prut Nehri üzerinde bulunan köprünün muhafazasına asker tayin edilmişti.[74]

Hotin Kalesi'nin karşısındaki Pınarbaşı menzilinden, bir saatlik ilerde bulunan, Turla Nehri üzerine köprü inşasına büyük önem verilmektedir. Köprü yapılacak yere 5,28 m genişliğinde 7 sıra kazık, 6,8 m uzunluğunda 9 kazık çakılmıştır ki toplam 63 kazık etmekteydi. Pınarbaşı'ndaki 10 günlük ikamet sırasında, Veziriazam her gün köprü yapılan yere gelerek, bizzat nezaret etmişti. Nehrin karşı tarafı, Leh toprağı olduğundan, köprü inşası sırasında yapılan küçük şayka ve sallarla, ağırlıkların bir kısmı karşı tarafa geçirilmiş, atlar ise daha sığ olan yerler kullanılmak suretiyle, Leh tarafına geçirilmişti. Leh tarafının da emniyet altına alınmasından sonra, sallar ile karşı tarafa kereste ve ustalar taşınmıştı. Boğdan taraflarından da çok miktarda kereste getirilmişti. Karşılaşılan büyük zorluklara rağmen, köprünün yapımı 10 günde tamamlanmıştı.[75]

Prevadi menzilindeki ikamet sırasında, İsakçı kadısı ve mütevellisine mektup yazılarak, Tuna üzerinde bulunan köprünün bazı kısımlarının yıkılması sebebiyle, kerestesinin her birinin özenle toplanıp hiçbir şekilde zayi olmadan, uygun bir yerde muhafaza ettirmeleri ve köprüden geriye kalan tombazların, gemilerin bulunduğu yere çekilip koruma altına alınması istenmişti.[76]

---

[72] Feza Günergun; "Osmanlılar ve Metre Sistemi", Osmanlı VIII, Ankara, 1999, s. 656-658. Hinz'de mimaride kullanılan ziranın karşılığını 77,5 cm olarak göstermektedir. Ölçü Sistemleri; s. 73.

[73] Vekâyi'nâme'de köprünün uzunluğu 757 zira (57,3 m) olarak gösterilmesine rağmen diğer kaynaklarda 750 zira (56,6 m) kayıtlıdır. Vekâyi'nâme; s. 329. Nâbi; s. 22. Silahtar I; s. 576. Râşid I; s. 268-269.

[74] Hacı Ali; vr. 28a. Bu köprünün XVII. yüzyılda büyük bir işlerlik gösterdiği bilinmektedir. Theodora Bakardjıeva; "The Role of the Osmanlı Danubian Fleet in the Military Operations in XV-XVII^{C} Organization and the Fighting Potentialities", XIV. TT. Kong. Kongreye Sunulan Bildiriler II/I, Ankara, 2005, s. 155-157.

[75] A. DVN.; ARZ. 900/114, s. 4-12. Hacı Ali; 30b-35b. Nâbi; s. 28-32. Vekâyi'nâme; s. 334-337. Silahtar I; s. 583-586. Râşid I; s. 273-275. Zübde; s. 25. İsa-zâde; s. 114.

[76] D. MKF.; 27526, s. 77.

İsakçı'dan Edirne'ye kadar yol üzerinde bulunan kadılar ve iş erlerine hükümler yazılarak, dönüşün yakın olması sebebiyle, Tuna üzerinde bulunan köprünün tamire muhtaç olan yerlerinin tamiri ve temizlenmesi emredilmişti.[77]

Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında yapılan Bucaç Antlaşması'na rağmen, taraflar arasındaki mücadele devam ettiğinden 1673 yılında, aynı güzergâh üzerinden, padişahın sefere çıkması gündeme gelmiştir. Kışı Edirne'de hazırlıklarla geçiren Sultan IV. Mehmet, 1673 baharında sefere çıkmayı düşündüğünden, yine yolların yapımı ve temizlenmesi, köprülerin tamiri ve gereken yerlere, yeni köprülerin inşası için emirler gönderilmişti.[78]

İsakçı'da yapılan ve daha sonra bazı kısımları zarar gören, Tuna üzerindeki ahşap köprünün malzemelerinin muhafazası istenmişti. 8 Ocakta gönderilen yeni bir hükümde, köprünün, kışın bozulan ve yeniden tamiri gereken yerlerini tamir ettirebilmek için Belgrat'tan üstat neccarlar ile tombazların gönderilmesi emredilmişti.[79]

Görüldüğü üzere 1672 yılı yazında inşa edilen ahşap köprü, kışın suların yükselmesi sebebiyle, büyük zarar görmüş ve Lehistan üzerine yeniden sefer yapılacağından, bu köprünün tamiri için gerekli işlere başlanması emredilmiştir. Aynı şekilde yollar da tekrar temizlenerek ordunun geçebileceği duruma getirilmiştir.

Lehistan Seferleri'nde Kullanılan Menziller

Lehistan Seferleri'nde kullanılan menziller ile ilgili olarak kaynaklarda ve arşiv vesikalarında bilgiler vardır. II. Osman'ın Lehistan Seferi sırasında geçtiği menziller hakkında Topçular Kâtibi başta olmak üzere pek çok kaynakta ayrıntılı bilgi verilmiştir. Kamaniçe Seferi sırasında sefere katılan Osmanlı müellifleri olduğundan daha ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkündür. Arşiv kayıtlarında da geniş bilgiler olduğundan menziller ile ilgili bilgiler, daha çok Kamaniçe Seferi esas alınarak değerlendirilmiştir.

Lehistan Seferi'ne karar verildikten sonra, sağ kol üzerinde bulunan yol üzerindeki kadılara çeşitli hükümler yazılmıştır. Nitekim Kamaniçe Seferi öncesinde yazılan hükümde; baharda Leh Seferi'ne çıkılacağından Boğdan memleketi içinde, İsakçı'dan Hotin'e kadar olan mesafede konulacak menzillerle ilgili, Boğdan boyarlarından bilgi alınarak bir defter hazırlanmıştı. Ancak belirtilen menzillere, zahire temini güç olduğundan, menzillerin yeniden yoklanarak uzun menzil mesafeleri kısaltılıp, her menzilin başlangıç ve bitiş noktaları belirlenerek, zahire alınacak yerler tespit edilip, menzillerin uzaklıkları saatleri ile belirtilip, sıhhatli bir şekilde tekrar deftere kaydedilerek

[77] a.g.e.; s. 36, 54, 69.
[78] a.g.e.; s. 69.
[79] a.g.e.; s. 88.

gönderilmesi istenmiştir.[80] Bu şekilde belirlenen menzillerle ilgili olarak arşiv vesikalarında ve kaynak eserlerde farklı bilgiler bulunmaktadır. Aynı farklılıklar bazen menzilin isminde, bazen de aradaki uzaklığın belirtildiği saattedir.

Kamaniçe Seferi sırasında takip edilen menzillerle ilgili olarak Maliyeden müdevver defterlerinde bilgiler bulunmaktadır. 1672 tarihli deftere göre, Edirne'den Bucaç Palankası'na kadar ordu ileri hareket etmiş ve Bucaç'tan itibaren dönüş başlamıştır. Buna göre, Edirne'den Bucaç Palankası'na kadar 52 menzil aşılarak gelinmiştir.

Kaynak eserlerden Hacı Ali'nin "Tarih-i Kamaniçe" ve Abdurrahman Abdi Paşa'nın "Vekâyi'nâme" isimli eserleri ile onlardan naklen Fındıklılı Mehmet Ağa'nın Silahtar Tarihi'nde ve Raşid Tarihi'nde bilgiler verilmiştir. Hacı Ali'nin eserinde, menzil isimleri yanında ay adı, tarihi ve günü tam olarak verildikten sonra, menziller arasındaki mesafe saat olarak verilmiştir.

Sefere bizzat iştirak etmiş olan Abdurrahman Abdi Paşa ise, menziller arasındaki mesafeyi saat olarak vermemekle birlikte gün ve ayın adını tam olarak belirtmiştir. Abdi Paşa ve Hacı Ali'den naklen Silahlar ve Raşid Tarihlerinde de menziller verilmiştir. Nâbi ise, menzillerin hepsini değil önemli olanlarını eserinde belirtmiştir. Menzillerin tam olarak ayrıntısı sadece Hacı Ali ve Vekâyinâme'de vardır. Hacı Ali'de 47, Vekâyinâme'de 44, Nabi'de 25, Silahtar'da 31, Raşid'de ise 41 menzil kaydedilmiştir.

Buna göre menziller:

Kamaniçe Seferi'nde Menziller ve Mesafeleri

Gidiş	Saat	Dönüş	Saat
Çukur Çayırı	-	Bucaç Palankası	-
Çömlek Köyü	2	Harabe Palankası	6
Değirmen Deresi	5	Koruca Palankası	6,5
Yenice-i Kızıl Ağaç	4	İzvançe Palankası	7
Yanbolu	7	Pınarbaşı	3
Saray	4,5	Medolka	5
Karin-abad	4,5	Bireberine/Birbite	7
Aydos	4	Vesloniçe	5
Dane	-	Kopucan	6
Ilıca	3	Yapora	6
Hoca Ömer Köyü	3	Çoçora	6
Kopran	3	Beruzeşt	5
Sucular	2	Pagol	5
Köprüköyü	2	Çerotin	5
Divine/Debona	6	Kekeç Ağzı	5,5
Evşenli/Kadıköyü	6	Zerniş	6

[80] a.g.e.; s. 26.

Hacıoğlu Pazarı	3	İsak Sıddık	4
Musabey Karyesi	5	Kirekol	6
Forban/Kurnalı Dere	5,5	Kartal Sahrası	5
Tekfur Gölü/Karasu	6	İsakçı	3
Uzun Ali Çayırı	6	Hacıköy/Hacıbey Kışlası	6
Deli Ali Çayırı	2	Çağatay/Musa Kışlası	6
Babadağı	4	Uzun Ali Çayırı	6
Hacıbey Çiftliği/Hacıköyü	4	Tekfur Gölü/Karasu	6
İsakçı	5	Kurnalı Dere	6
Kartal Sahrası	4	Musabey Karyesi	6
Kirekol Sahrası	5	Hacıoğlu Pazarı	5,5
Zelnoş-Papas Sahrası	5	Evşenli/Kadıköyü	4
İsak Sıddık	5	Kozluca	5
Zerniş	5	Prevadi	4
Guneşte/Kurnişte	4,5	Köprüköyü	6
Kekeç Boğazı	4	Nadir Derbendi	4
Lebovişte	4	Aydos	3
Pagol	4	Karin-abad	4
Beruşan/Beruzeşt	5	Bahşiler Yurdu	4
Çoçora	6	Paşaköyü	8
Yapora	5	Çömlek Köyü	7
Kopucan	6	Çukur Çayırı	4
Sahure	5		
Birebirine	5		
Lubnice	5		
Medolka	2,5		
Pınarbaşı	2		
Köprübaşı	4		
Kamaniçe	4		
Papas/Keşiş Korusu	2		
Urine/Orinin Palangası	2		
İzbiriçe/Zbryc Palangası	4		
Kolandan/Kolından Palangası	5		
Yagolitsa/Yahulniça Palangası	5		
Bozanova	3		
Bucaç	4		
TOPLAM MENZİL 52	209,5	37	196,5

Sultan II. Osman'ın Hotin Seferi'nde ordunun hareketi sırasında 20 Haziran 1621'de Çömlekköyü menzilinden hareket edilip 2 Eylülde Hotin'e ulaşılmıştır. Aradaki mesafede 28 menzil bulunmakta olup 74 günlük süre içerisinde Çömlekköyü'nden Hotin'e gelinmiştir. Hotin Savaşı dolayısıyla 42 gün burada ikamet edilmiştir. Osmanlı ordusunun dönüşü ise 14 Ekimde başlamış ve 26 Kasımda Çömlekköyü menziline ulaşılmıştır. Hotin'den Çömlekköyü'ne dönüş 43 günde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla II. Osman'ın Hotin Seferi, 159 gün sürmüştür.

Kamaniçe Seferi'ne gidişte, Çukur Çayırı'ndan Bucaç'a kadar 52 menzil 209,5 saatte aşılarak varılmıştır. Bu menzillerde hava şartları, ordunun yetişmesini sağlamak, köprü inşası ve muhasara gibi durumlar başta olmak üzere, 75 gün "oturak" verilmiştir. Çukurçayırı'ndan İsakçı'ya kadar olan menziller 30 günde geçilmiştir. Seferin gidiş yolu güzergâhı Çömlekköyü-Kamaniçe arası 74 günde geçilmiştir. Dönüş yolunda ise, toplam 37 menzil 196,5 saatte geçilerek 49 günde Edirne'ye gelinmiştir. Bu sırada, yine hava şartlarından dolayı, 15 gün "oturak" olunmuştur.

Sultan IV. Mehmet'in II. Lehistan veya Hotin Seferi ise, 7 Ağustos 1673'te Çukurçayırı menzilinden hareket ile başlamış 20 Eylülde ordu İsakçı'ya ulaşmış sefer mevsiminin geçmesi ve Lehistan'dan gelecek haberlerin beklenilmesi için 61 gün burada kalınmıştır. 22 Kasımda kışlamak için Babadağı üzerinden 12 Aralıkta Hacıoğlupazarı'na gidilmiş ve burada 14 Haziran 1674 tarihine kadar kalınmıştır. Sefer mevsiminin gelmesi dolayısıyla 20 Haziranda İsakçı'ya gelinmiş buradan 15 menzil geçilip 17 Ağustosta Ladjin Palangası'na ulaşılmış burada 32 gün ikamet olunduktan sonra 18 Eylülde dönüş başlamıştır. Gidiş güzergâhı takip edilerek 21 Kasım 1674'te Edirne'ye dönülmüştür. II. Lehistan Seferi, 1673 yılında 7 Ağustostan 22 Kasıma kadar 107 gün sürmüş, kışlamak için 22 Kasım 1673'ten 14 Haziran 1674'e kadar Hacıoğlupazarı'nda kalınmıştır. Seferin ikinci safhası ise, 15 Hazirandan 21 Kasıma kadar 159 gün sürmüştür.

Sonuç olarak, Osmanlıların Lehistan ve Boğdan Seferleri sırasında takip ettikleri sağ kol/kuzey yolu ya da Edirne-Özi/Edirne-Kırım yolu, çok sık kullanılan yollardan birisidir. Her üç sefer sırasında da gidiş yönünde Osmanlı ordusunun yavaş hareket ettiği, dönüş yolunda ise hemen hemen aynı menzillerin kullanılmasına rağmen daha hızlı hareket ettiği anlaşılmaktadır. Bunun asıl sebebi, gidiş yolunda yolların bakım ve tamiri yanında köprü inşa edilmesi, geriden gelmekte olan Osmanlı ordularının asıl orduya katılmasının sağlanmasıdır. Aynı zamanda erzak ve mühimmatın İsakçı'ya kadar karadan, İsakçı'dan sonraki menziller için gemilerle Karadeniz üzerinden gönderilmesi de ordunun hareketini belirleyen ana unsurlar olmuştur. Dönüş yolu ise; II. Osman'ın Hotin Seferi dönüşünün 14 Ekim, Kamaniçe Seferi'nin 20 Ekim, II. Lehistan Seferi'nin ise 18 Eylülde başlamış olması, mevsimin sonbahar ve kışa dönmesi sebebiyle daha hızlı gerçekleşmiştir. Aynı zamanda yağan yağmurlar hatta kar sebebiyle ordunun ağırlıklarının İsakçı'dan gemilerle gönderildiği bilinmektedir. Yağmur ve kar sebebiyle yolların çamur ve balçık olması, ordunun hareketini güçleştirmesine rağmen daha zor şartlarla karşılaşılmamak için acele edilmesi de dönüşün daha hızlı gerçekleşmesinin asıl sebebi olmuştur.

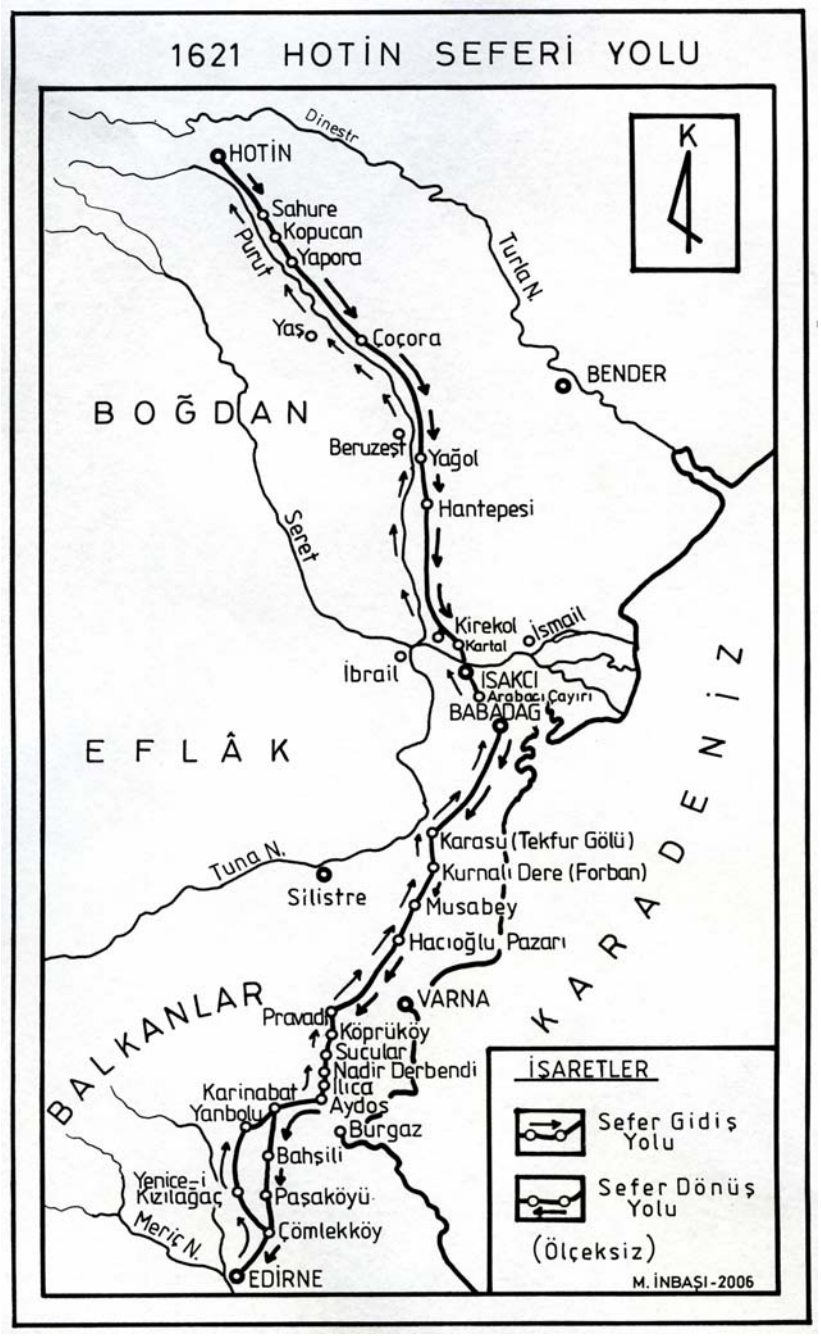
1621 HOTİN SEFERİ YOLU
K
4
Dinestr
HOTİN
Sahure
Kopucan
Yapora
Prut
Turla N.
Yaşo
Coçora
BENDER
BOĞDAN
Beruzeşt
Yağol
Hantepesi
Seret
Kirekol
Kartal
İsmail
İbrail
İSAKCI
Arabacı Çayırı
BABADAG
EFLÂK
KARADENİZ
Karasu (Tekfur Gölü)
Kurnalı Dere (Forban)
Tuna N.
Silistre
Musabey
Hacıoğlu Pazarı
VARNA
BALKANLAR
Pravadi
Köprüköy
Sucular
Nadir Derbendi
Karinabat
Ilıca
Yanbolu
Aydos
Burgaz
Bahşili
Yenice-i Kızılağaç
Paşaköyü
Çömlekköy
Meriç N.
EDİRNE
İŞARETLER
Sefer Gidiş Yolu
Sefer Dönüş Yolu
(Ölçeksiz)
M. İNBAŞI-2006

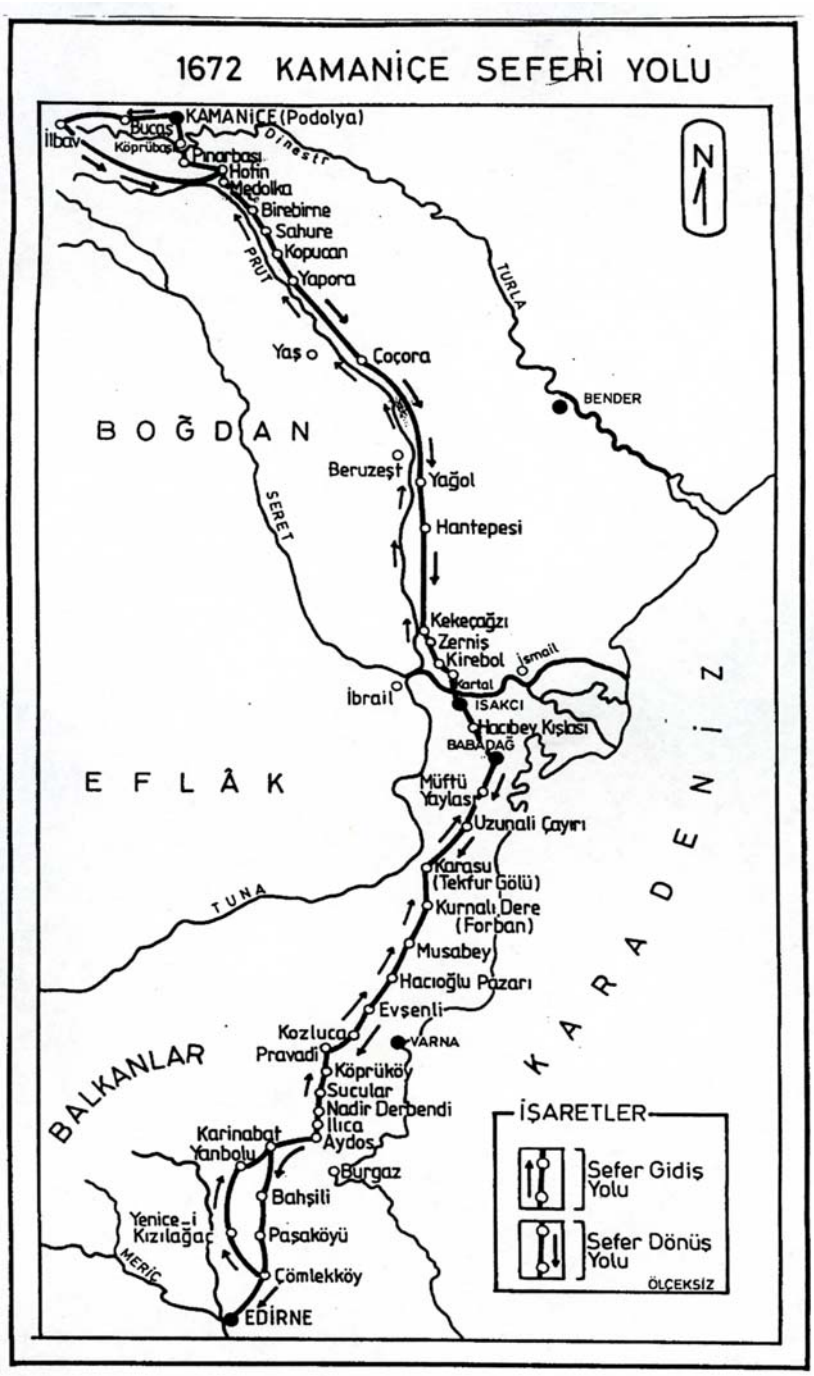

(M. İnbaşı; Ukrayna'da Osmanlılar)

1673-1674 Hotin Seferi Menzilleri

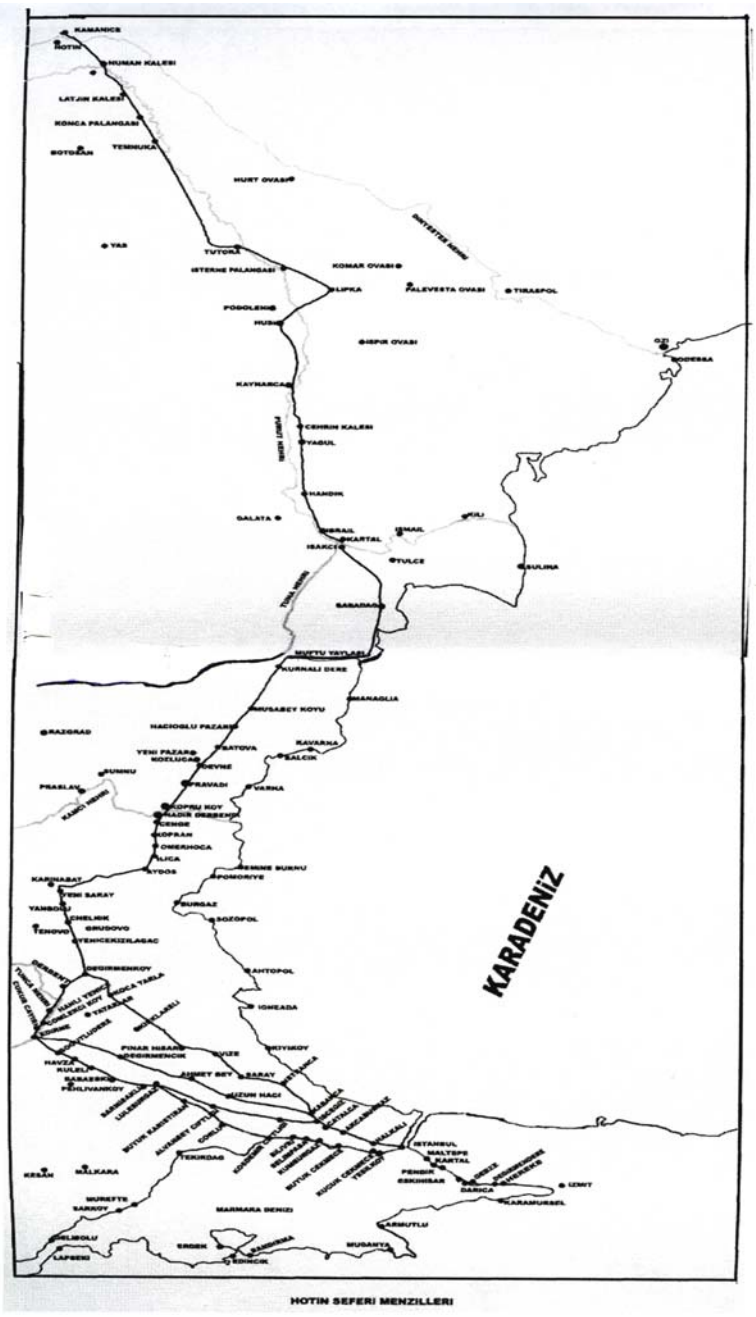

(H. Doğru; Lehistan'da Bir Osmanlı Sultanı)

SADRAZAM MEHMET PAŞA'NIN REVAN SEFERİ HAZIRLIKLARI AŞAMASINDA OSMANLI-SAFEVİ SINIR BÖLGESİNDE YÜRÜTTÜĞÜ FAALİYETLER

Arş.Gör.Süleyman POLAT[*]

Giriş

IV. Murat zamanında Osmanlı-Safevi münasebetleri oldukça hareketli bir dönem geçirmişti. Bu dönemde en çok akılda kalan konu Bağdat'ın kaybedilmesi ve geri alınması süreci olmakla beraber iki ülke arasında kuzeyden güneye kadar uzanan sınır boyunca çatışmalar yaşanmıştı. Kuzeyde gerçekleşen en önemli olay ise Revan'a Osmanlı Devleti tarafından düzenlenen seferdi.

Revan Seferi'ne yol açan en önemli siyasi olay Safevilerin 29 Safer 1043 (4 Eylül 1633)[1]'te başlayıp 11 Rebiyülahir 1043 (15 Ekim 1633)'te sona eren başarısız Van Kuşatması idi. [2] Bu olayın akabinde Sadrazam Tabanıyassı Mehmet Paşa yardım amacıyla Şark Seferi'ne görevlendirildi. Bu sırada Van'ın kuşatmasının kaldırıldığı haberinin alınmasına karşın, Sadrazam sefere devam etti ve 15 Cemaziyelevvel 1043 (17 Kasım 1633)'te Halep'e ulaştı[3]. Aynı yılın Zilkade ayının 20'nci gününde (18 Mayıs 1634) ise Diyarbakır'ın Çevlik/Çölek[4] mevkisine geçti.[5] Bu tarihten itibaren 1044 yılının bahar ayında başlayacak Revan Seferi'nin hazırlıklarını yapmaya başladı. Aynı dönemde vuku bulan Lehistan Seferi'nden dolayı, Sadrazam'ın Halep'ten Diyarbakır'a hareketi ve sefer hazırlıkları, dönemin birçok kroniği ve bu kronikleri kullanan çalışmalar tarafından anlatılmamıştır ya da birkaç cümle ile geçiştirilmiştir. Çalışmamızın konusunu bu hazırlıkların Osmanlı arşiv belgeleri ışığında incelenmesi oluşturacaktır. Yani ana temasını Sadrazam Mehmet Paşa'nın komutasındaki Osmanlı ordusunun Revan Seferi öncesi sınır güvenliğine dair faaliyetleri oluşturacaktır. Sınır faaliyetleri kuzey, doğu ve güney sınırı olmak üzere üç başlık altında incelenecektir. Osmanlı ordusunun Revan Seferi öncesinde neden ve nasıl organize olarak sınır güvenliğini ön plana aldığını incelemeye çalışacağız.

---

[*] Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

[1] Kerim Yans; Murat devrinde Osmanlı-Safevi Münasebetleri, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Kürsüsü, (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul, 1977, s. 128.

[2] İsmail Hami Danişmend; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C III, İstanbul, 1950, s. 357.

[3] Topçular Katibi; Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi, Yay. Haz. Ziya Yılmazer, C 2, Ankara, 2003, s. 988-989. Solak-Zâde Mehmet Hemdemi Çelebi; Solak-Zâde Tarihi, İstanbul, 1297, s. 752.

[4] Tahir Sezen'in hazırladığı Osmanlı yer adları sözlüğünde bu yer "Çevlik" şeklinde okunmuştur. Tahir Sezen; Osmanlı Yer Adları, Ankara, 2006, s. 129. Fakat bazı çalışmalarda bu yer "Çölek" olarak okunmuştur. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmet Zilli; Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Topkapı Sarayı Bağdat 304 yazmasının Transkripsiyonu, 1. Kitap, Hazırlayanlar: Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul, 2006, s. 99.

[5] Katib Çelebi; Fezleke, C II, İstanbul, 1287, s. 158.

Sadrazam Mehmet Paşa'nın Diyarbakır'a geçmesinin ardından, bir yandan sefer hazırlıklarına başlarken diğer taraftan da Safeviler ile olan sınırda üç noktada güvenliği sağlaması gerekmiştir. Bunlar, kuzeyde Kars-Ardahan, Erzurum, doğuda Van, güneyde ise Musul idi.

1. Kuzey Sınırındaki Faaliyetler

Bu üç sınır arasında en fazla hareketin görüldüğü yer, kuzey sınırı idi. Seferin bu bölgeye yapılacak olması, Osmanlı Devleti açısından en önemli ve stratejik bölgenin burası olması anlamında geliyordu. Nitekim, kuzeyde sınır bölgesini korumanın yanında, sefer öncesinde Gürcistan beylerinden olan Dadyan ve Gürel Beyliklerine karşı bir harekât planlanmıştı. Bu harekât, sefer öncesinde Osmanlı Devleti'nin, sefer stratejisi açısından planladığı önemli organizasyonlardan biriydi.

Gürcistan (Kartli) merkezi dışında, Dadyan, Gürel ve İmeriet (Açıkbaş) olmak üzere üç beylikten oluşmaktaydı. Bu beylikler 1578-1590 Osmanlı Safevi Savaşları'ndan sonra Osmanlı hâkimiyetine girmişlerdi. Bunlardan İmeriet ve Dadyanlar, bu tarihten sonra Osmanlı taraftarı politikalarına devam ederken, Güriller özellikle Şah Abbas döneminde iki yönlü bir politika izlemişti.[6] Fakat Şah Safi, 1042 Cemazeyilevvelinde (Kasım 1632'de), Rüstem Han komutasında Safevi ordusunu Gürcistan'a göndererek, Gürcistan'ın üç önemli beyliğinden ikisini teşkil eden Dadyan ve Gürel'i hâkimiyeti altına almıştı.[7] Şah Safi'den kaçan mağlup Gürcistan beyleri Davut ve Tahmuras Han, Açıkbaş'a sığınıp, Erzurum Beylerbeyi Halil Paşa'ya mektup gönderip itaatlerini bildirdiler ve Safevilere karşı yardım istediler.[8] Bu tarihte Osmanlı Devleti'nin yaptığı tek faaliyet, aldığı istihbarat üzerine, Murtaza Paşa komutasında sınırların güvenliğini sağlamaktı.[9] Fakat Safevi tabiiyetini kabul eden ve Kartli Beylerbeyliği'ne atanan Gürcü Meliklerinden Hüsrev Han, Safevilerin Van Kuşatması'na paralel Gürcü askeriyle birlikte Ardahan, Kars ve Erzurum taraflarına yağmaya gönderildi[10]. Bu yağma hareketi bölgenin Safevi bağlantılı olarak tehlikeye düşürüldüğünü gösteriyordu. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin kuzey sınırının tehlikeye düşmesinin yanında, Revan Seferi öncesinde Revan'ın kuzeyinde kalan ve stratejik bir konumda ve güçte olan bu beyliklerin kontrol altına alınmasını gerektiriyordu.

Bu amaçla, Sadrazam'ın Çevlik'teki divanında Temmuz 1634'te Dadyan ve Gürel'e bir sefer yapılması planlandı. Belgelerde geçtiği kadarıyla seferin amacı, Safevi ile ittifak içerisinde olan ve "fesad ve habaset" içerisinde olan Dadyan ve Gürel beylikleri gereği gibi cezalandırılacak ve itaat altına alınacak, Gürcü beylerinden "Açıkbaş"ın yardım çağrısına da

[6] İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, CIII/II, Ankara, 1982, s. 104.
[7] İskender Bey Türkmen-i Münşi-Yusuf Muhammed; Zeyl-i 'Alem-ara-i Abbasi, Haz. Süheyli Hansemari, Tahran, 1317, s. 115-118.
[8] Yans; s. 127.
[9] Katib Çelebi; s. 151. Naima Mustafa Efendi; Naima Tarihi, C III, İstanbul, 1283, s. 146.
[10] Yans; s. 129. İskender Bey Türkmen-i Münşi-Yusuf Muhammed; s. 135-137.

cevap verilecekti. Bu iş için karadan ve denizden saldırı yapılması planlanmıştı. Karadan yapılacak saldırı için Çıldır Beylerbeyi Safer Paşa "başbuğ" tayin edilmişti.[11] Denizden yapılacak saldırı için ise Kaptanıderya Cafer Paşa görevlendirilmişti.[12] Erzurum Beylerbeyi Halil Paşa'ya düşen görev Safer Paşa'yı yeterli ve donanımlı asker göndererek desteklemekti. Ayrıca Gürcü beylerinden "Açıkbaş Han Oğlu" da bu saldırıya Safer Paşa ile birlikte katılacaktı. Plana göre hazırlıklar tamam olduğunda Safer Paşa, Cafer Paşa ile haberleşip karadan ve denizden eş zamanlı harekât başlayacaktı. Ayrıca belgelerde belirtildiğine göre bu askerî harekât fetihten çok korkutma ve yağmaya dayalı olup, bu beylikleri itaat altına alınması maksadını taşıyordu.[13]

Görüldüğü üzere, sefer hazırlıklarını yapmak için Çevlik'te bulunan Sadrazam ve savaş divanı, Gürcistan'a bağlı iki büyük beyliğin itaat altına alınması için harekâtın üst kadrosunu oluşturan kişileri atamış ve görevlerini tebliğ etmişti. Sıradaki aşama, oluşturulacak kara gücüne asker teminiydi.

Bunun için ilk hüküm, 24 Safer 1044 tarihinde (19 Ağustos 1634) Kars Beylerbeyi'ne gönderilmişti. Buna göre Halil Paşa tarafından Kars Kalesi'ni korumak için 1000 adet asker gönderileceği bildirilmekte ve buna karşılık sınır bölgelerini bilen tecrübeli 600 adet askerin Safer Paşa'nın emrine verilmesi istenmekteydi[14]. Bu seçme birlikler dışında asker ihtiyacı genel olarak Çıldır çevresindeki sancaklardan karşılanmıştır. 25 Rebiyülevvel 1044 tarihinde (18 Eylül 1634) Pasin Sancağı Beyi Mahmud'a gönderilen hükümde, kendisine tabi olan tüm askerler ile Safer Bey'e katılması istenmiştir.[15] Yine aynı bölgeden Demurgi,[16] İşpir,[17] Acare,[18] Livme,[19] Pertekrek,[20] Şavşad,[21] Acare-i

[11] MD ZYL 9; s. 91, h. 293. Tarih, 21 Safer 1044 (16 Ağustos 1634).
[12] MD ZYL 9; s. 12, h. 30. Tarih, 24 Safer 1044 (19 Ağustos 1634). Burada şunu belirtmekte yarar var ki Sadrazam'dan tarafından Diyarbakır'dan Cafer Paşa'ya direkt yazılı, bu iş için görevlendirildiğini belirten belge yoktur. Elimizdeki belge de Sadrazam'ın Trabzon Beylerbeyi Musa'ya gönderdiği belgedir. Burada Cafer Paşa'nın planlanan harekâttaki görevi belirtildikten sonra, Trabzon Beylerbeyi'nden Cafer Paşa'ya yardım etmesi emredilmişti. Anlaşılacağı üzere, Kaptanıderya Cafer Paşa bu görev için İstanbul'daki, Padişah'ın da başında olduğu, hükûmet tarafından görevlendirilmişti. Daha da önemlisi, planlanan bu harekâttan merkezin de bilgisi olduğu hatta plana destek verdiği anlaşılmaktadır.
[13] "… Cafer Paşa edemallahu teale iclale donanmayı hümayunum asakiri ile deryadan tayin ve irsal olunup Dadyan ve Gürel meliklerine leyn-i deryada olan kasabat ve kurasın urub yağma ve garet itmek babında..." MD ZYL 9; s. 91, h. 292. Tarih, 21 Safer 1044 (16 Ağustos 1634).
[14] "… serhad ahvallerine haberdar ve yarar ve namdar Kars kullarından altı yüz nefer oda tayin edüb müşarünileyh Çıldır Beğlerbeğisi Safer ikbalehuyanın yanına hidmet-i içün irsal eylemek babında…" MD ZYL 9; s. 11, h. 29.
[15] MD ZYL 9; s. 76, h. 213.
[16] a.g.e.; h. 214.
[17] a.g.e.; h. 215.
[18] a.g.e.; h. 216.
[19] a.g.e.; h. 217.
[20] a.g.e.; h. 219.
[21] a.g.e.; h. 220.

Ulya,[22] Acare-i Sufla[23] ve Atika-i Pasin[24] sancakları beylerinden askerleri ile birlikte Safer Paşa'ya iştirak etmeleri istenmiştir. Ayrıca bu harekâta Anadolu'dan da birçok asker katılmıştı. Sancakbeylerine gönderilen hükümlerde görüldüğü üzere, Anadolu eyaletinden Aydın,[25] Karahisar-ı Sahib,[26] Hüdavendigar,[27] Bolu,[28] Ankara;[29] Sivas eyaletinden Amasya[30] ve Karaman eyaletinden Kayseri,[31] Niğde,[32] Beyşehir,[33] Kırşehir[34] ve Aksaray sancakbeylerinin askerleri ile Safer Paşa'ya katılmaları istenmişti. Erzurum Beylerbeyi Halil Paşa'ya da bu asker toplama sürecinde görev düşüyordu. Halil Paşa'ya 25 Rebiyülevvel 1044 tarihinde (18 Eylül 1634) gönderilen hükümde, Anadolu'dan Erzurum'a gelen eyalet askerlerini toparlayıp Safer Paşa'ya ulaştırması emrediliyordu. Ayrıca kendinden istenilen 1000 askeri de Anadolu askeriyle beraber göndermesi istenmişti.[35]

Dadyan ve Gürel beyleri üzerine yapılacak bu harekât için kayda geçen ve önceki belgenin devamı niteliğinde olan bir diğer belge Serasker Safer Paşa'ya 26 Rebiyülevvel 1044 (18 Eylül 1634) tarihinde gönderilen emirdi. Buna göre maiyetinde olan ve toplanan asker dışında Erzurum'a gelen Anadolu askerinin de kendisine katılacağı bilgisi verilmiş ve Erzurum'dan gelen asker kendisine katıldıktan sonra, görevlendirildiği üzere harekâta başlaması emir edilmişti. Ayrıca harekât sırasında yapması gerekenler vurgulanmış[36] ve harekât için yaptığı hazırlıklardan dolayı, gönderilen bir "hil'at"[37] ile cesaretlendirilmişti.

Planlanan bu harekâta dikkatle bakıldığında kara ordusu, donanma ve Gürcü beylerinden "Açıkbaş"ın da desteğiyle, hatırı sayılır bir miktarda asker toplandığı görülmektedir. Karadan yapılacak harekâtta kullanılan asker gücü, Kars Kalesi'nde bulunan ve çevreyi tanıyan tecrübeli askerler dışında, genellikle sancakbeylerine bağlı alaybeyleri ve bunların tımarlı sipahilerinden oluşan eyalet askeriydi. Eyalet askerlerinin hafif silahlardan oluşan hızlı ve

---

[22] a.g.e.; h. 222.
[23] a.g.e.; h. 223.
[24] a.g.e.; h. 224.
[25] a.g.e.; s.77, h.225.
[26] a.g.e.; h.226.
[27] a.g.e.; h. 227.
[28] a.g.e.; h. 228.
[29] a.g.e.; h. 229.
[30] a.g.e.;s. 78, h. 237.
[31] a.g.e.; s. 77, h. 230.
[32] a.g.e.; h. 231.
[33] a.g.e.;h. 232.
[34] a.g.e.; h. 233.
[35] a.g.e.; s. 78, h. 237.
[36] "… Dadyan ve Gürel vilayetlerine urub il ve memleketleri yakub yıkub yağma ve talan ve daru diyarların harab ve viran idüb gereği guşmal virmek ve hüsn-i mutad ve tedarik ile daire-i itaata gönderilmek babında ferman-ı alişanım sadır olmuştur." MD ZYL 9; s. 79, h. 238.
[37] Padişah, sadrazam veya vezir tarafından devlet erkanına giydirilen süslü elbise, diğer adıyla kaftan. Mehmet Zeki Pakalın; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C I, İstanbul, 1946, s. 833.

çevik yapısı düşünüldüğünde, bu harekât için uygun askeri güçler olduğu anlaşılmaktadır. Öyleyse şunu söyleyebiliriz ki Sadrazam'ın başında bulunduğu Ordu Divanı düşmanın gücünü bilmekte, gerekli ittifakları kurup uygun nitelikteki asker ile harekâta hazırlanmaktaydı. İkinci nokta ise bu kayıtların bize, Revan Seferi öncesinde sözünü ettiğimiz ordu divanının seferle ilgili stratejilerini göstermesidir. Sonuç itibarıyla amaç, seferin düzenleneceği coğrafyada düşman ile iş birliği içerisinde olan Gürcü Beyliklerini pasif hâle getirerek, seferin sonucunu kötü etkileyecek herhangi bir olumsuz gelişmeyi gerçekleşmeden ortadan kaldırmaktı. Yukarıda da değindiğimiz üzere sefer sırasında bu beyliklerin herhangi bir olumsuz hareket içerisine girmemesi, bu amacın gerçekleştirildiğinin bir göstergesidir.

Kuzey hattında Dadyan ve Gürel'e yapılan bu harekât dışında, doğrudan Safevi tehdidine karşı da savunma önlemleri alınmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla bu iş için de ilk aşamada eyalet askerlerinden beylerbeyleri ve alt birimlerinden yararlanılmıştır. Rum (Sivas) Beylerbeyine 16 Safer 1044 (11 Ağustos 1634)'te yazılan belgede Safevi tehlikesine karşı Erzurum sınırlarının korunması için Erzurum muhafızının yanına gitmesi ve uygun gördüğü koruma görevlerini yerine getirmesi istenmişti.[38] Aynı belgede durumun ciddiyetine göre Veziriazam Mehmet Paşa'nın da Erzurum'a gelebileceği bildirilmektedir. Benzer şekilde Karaman Beylerbeyi Davut Paşa'ya gönderilen 24 Safer 1044 (19 Ağustos 1634) tarihli hükümde ise, Kıbrıs muhafazası için görevlendirilen Akşehir sancağı beyi dışında, "liva-ı mezburun zuema ve erbab-ı tımar ve yeniçeri ve çeri sürücüleri alay beyleriyle yanına alıb Erzurum muhafazası" hizmetine gitmesi emredilmiştir.[39] Kars Beylerbeyi İbrahim'e rebiyülevvel ayında yazılan hükümde, emredildiği üzere Erzurum muhafazası için çağırılan Anadolu askerlerinin Erzurum'a ulaştığı ve uygun görülen görevlere sevk edildiği görülmektedir. Bu hükme göre alınan istihbarat neticesinde Revan civarında toplanan Safevi güçlerinin kuzey hattından saldıracakları bilgisi alındığından, gerçekleşebilecek bir saldırıya karşı Anadolu Beylerbeyi Vezir Mehmet Paşa ve Karaman Beylerbeyi Davut Paşa'nın sınır bölgesine gönderildiği haberi verilmiş ve İbrahim Paşa'dan bu beylerbeylerine yardımcı olması emredilmişti[40].

Kuzeyde yapılan savunma önlemleri, sınıra asker toplamak ve duruma göre belli bölgelere asker kaydırmaktan ibaret değildi. Sınır muhafazasında kalelerin savunması ve kaleler vasıtasıyla sınır bölgelerinin korunması da önem taşımaktaydı. Öyle ki Trabzon Beylerbeyi'ne 22 Rebiyülevvel 1044 (15 Eylül 1634) tarihinde gönderilen hüküm buna örnektir. Bu hükümde Trabzon Beylerbeyi'ne savaş öncesi sınırdaki kritik durum hatırlatılarak serhat

[38] "… Erzurum serhaddine Kızılbaş-ı bedmaaş muhafazası ehemi mühimmattan olmağla umumen eyaletin askeri ile varub Erzurum muhafazasında…" MD ZYL 9; s. 93, h. 290.
[39] MD ZYL 9; s. 11, h. 28.
[40] a.g.e.; s. 9, h. 25.

sınırında olan Gönye[41] Kalesi'nin önce tüm eksiklerini karşılaması, sonra da askerleri ile o kalede kışlaması, sınırın ve o bölgenin güvenliğini sağlaması istenmiştir.[42] Bununla bağlantılı olarak Erzurum muhafazasında olan Vezir Halil Paşa'ya 26 Rebiyülevvel 1044 (19 Eylül 1634)'te yazılan hükümde, serhat sınırında olan Gönye Kalesi'nin başta barut, kurşun, fitil gibi birtakım levazımının eksik olduğu belirtilmiştir. Devamında ise, Halil Paşa'dan stratejik bir konumda olan bu kalenin eksikliklerinin tamamlanması istenmiştir.[43] Yine Trabzon ve çevresindeki kalelerin tahkimiyle ilgili kayda geçmiş başka bir belge ise, Trabzon Beylerbeyi Musa'nın Orduyu Hümayuna gönderdiği mektup üzerine düzenlenmiştir. Buna göre Erzurum'da olan Vezir Halil Paşa'ya rebiyülahir ayında yazılan hükümde, Trabzon Kalesi'ndeki mevcut barutun çevrelerdeki kalelere dağıtılmasından azaldığını, Gönye Kalesi'nden bir miktar barut getirtildiyse de bunun yetersiz olduğu bildirilmişti. Bunun üzerine yine Halil Paşa'dan Trabzon ve Gönye Kalelerine yeteri miktar barut göndermesi istenmişti.[44] Kısaca özetlenecek olursa kuzey sınırına yönelik faaliyetler Dadyan ve Gürel Beylerinin itaat altına alınması, Safevi tehdidine karşı askerî ve lojistik önlemlerin alınması şeklinde gelişmiştir.

2. Doğu Sınırındaki Faaliyetler

Sadrazam Mehmet Paşa'nın doğu sınırındaki faaliyetleri tamamen Van ve çevresini korumaya yönelikti. Seferin görünüşteki sebebinin buraya yapılan Safevi saldırısı olduğunu, Sadrazamın bu mevkiye yakın yerde karargâhını kurduğunu ve ayrıca Van ve çevresinin, hazırlıkları yapılan Revan Seferi'nin dönüş güzergâhında olduğunu düşündüğümüzde bu bölgenin önemi ve güvenliğinin sağlanmasındaki amaç daha rahat anlaşılacaktır. Bundan dolayı olsa gerek, sınırların güvenliğiyle ilgili ilk hükümler buranın güvenliğinin sağlanması adına idi. Öyle ki safer ayının başlangıcında Bitlis hâkimine gönderilen hükümde Serhat sınırında olan Van Kalesi'nin korunması gereken stratejik bir konumda olduğu belirtilmiş, tüm hazırlıklarını yapıp Van Beylerbeyi Dilaver Paşa'nın yanına gitmesi ve Dilaver Paşa'nın uygun gördüğü hizmetleri yapması emredilmişti.[45] Bununla beraber bu bölgenin korunmasıyla ilgili ilk ciddi hareket yine 1044 Safer ayının 10'uncu gününde (5 Ağustos 1634'te) yazılan hükümde görülmektedir. Diyarbakır eyaletiyle Musul'un muhafazasına tayin edilen Vezir Mehmet Paşa'ya yazılan hükümde, casuslar vasıtasıyla gelen istihbarata göre, Tebriz civarında toplanan Şah'ın, Safevi askeri ile uygun bir

---

[41] Kal'a-i Gönye Trabzon eyaletinin Batum sancağında sınır kenarında bir kaledir. Evliya Çelebi'nin anlattığı kadarıyla, bu kalenin dizdarıyla birlikte 500 kale neferatı vardı. Ayrıca bir oda yeniçeri ve çorbacılarıyla 800 nefer asker görev yapmaktaydı. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmet Zilli; Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Topkapı Sarayı Bağdat 304 yazmasının Transkripsiyonu, 2. Kitap, Hazırlayanlar Z. Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul, 1999, s. 56.

[42] MD ZYL 9; s. 81, h. 242.

[43] a.g.e.; s. 80, h. 241.

[44] a.g.e.; s. 71, h. 198.

[45] a.g.e.; s. 103, h. 330.

an yakaladığı zaman Van'a saldıracağı belirtilmiştir. Vezir Mehmet Paşa'dan istenen görev ise tüm askerlerini ve Diyarbakır çevresinde olan aşiret güçlerini toplayarak Muş'a gitmesi ve burada hazır bulunarak Van'ın güvenliğini sağlamasıydı. Ayrıca Erzurum Valisi Halil Paşa'nın da durumdan haberdar edileceği ve gerektiğinde onunla haberleşip bu görevde yardım alacağı bildirilmişti.[46] Ek olarak Rakka Beylerbeyi'ne,[47] Pertek,[48] Atak,[49] Çermik,[50] Maâzgird,[51] Sağman,[52] Kulp,[53] Siverek,[54] Ergani,[55] Hınıs,[56] Sancar ve Cizre[57] beylerine de Van tarafını muhafaza için görevlendirilen Mehmet Paşa'ya katılmaları ve uygun gördüğü muhafaza hizmetini yerine getirmeleri istenmiştir.

Bu hükme paralel olarak Halil Paşa'ya 16 Safer 1044'te (11 Ağustos 1634'te) gönderilen hükümde Van'ın tehlikede olduğu bunun için Mehmet Paşa'nın Van'ın muhafazasına tayin edildiği belirtildikten sonra, Mehmet Paşa'ya yardım etmek amacıyla Van ile Erzurum arasında bir yerde yanında bulunan Anadolu askeriyle birlikte toplanması bildirilmişti.[58] Anlaşılacağı üzere Ordu Divanı, bu iki veziri, topladığı askerleri ile birlikte herhangi bir saldırıda birbirlerine yardım etmelerini kolaylaştıracak bir yere çekiyor ve bu sayede hem Erzurum'u hem de Van sahrasını korumayı amaçlıyordu.

Van sahrasının ve sınırlarının korunmasına dair, 1044 Safer ayından sonra, kayda geçmiş organize bir hareket bulunmamaktadır. Ancak devam eden süreç içerisinde Van Kalesi'nin asker ve erzak ihtiyacının karşılandığı görülmektedir. Öyle ki Bitlis Beylerbeyi'ne gönderilen 3 Rebiyülahir 1044 (26 Eylül 1634'te) tarihli hükümde, Dilaver Paşa'nın kendisi için "yarar ve namdar" bir kişi olduğunu ve Van savunmasında yararlılık gösterdiğini söyledikten sonra, Van Kalesi için tüm donanımları ve kâfi miktar erzaklarıyla birlikte 150 adet savaşa kadir "tüfeng-endâz" istenmiştir.[59] Van Kalesi'ne erzak sağlanması noktasında da gerekli tüm çalışmalar yapılmıştır. Nitekim Çemişgezek kadısına 21 Rebiyülevvel 1044 (14 Eylül 1634) tarihinde gönderilen hükümde bu görülmektedir. Buna göre, Harput ambarından Van

[46] a.g.e.; s. 98, h. 315.
[47] a.g.e.; s. 98, h. 316.
[48] a.g.e.; s. 96, h. 296.
[49] a.g.e.; s. 96, h. 297.
[50] a.g.e.; s. 96, h. 298.
[51] a.g.e.; s. 96, h. 299.
[52] a.g.e.; s. 96, h. 300.
[53] a.g.e.; s. 96, h. 301.
[54] a.g.e.; s. 96, h. 302.
[55] a.g.e.; s. 96, h. 303.
[56] a.g.e.; s. 96, h. 304.
[57] a.g.e.; s. 97, h. 314.
[58] a.g.e.; s. 97, h. 313.
[59] a.g.e.; s. 68, h. 191. Bununla birlikte bu talebin karşılanmaması üzerine Ordu Divanından ikinci bir hüküm 16 Cemaziyelahir 1044 tarihinde gönderilmiştir. Bu hükümde ise 150 adet askerin Van sahrasına gönderilmesi talebi yenilenmiş ve ilk hükümde yer alan övgü ifadelerinin yerine eğer bu istek yerine getirilmezse cezalandırılacağı belirtilmiştir. MD ZYL 9; s. 26, h. 70.

Kalesi'nin ihtiyaçlarının karşılanması için 13.000 kile buğday sevk edilmişti. Bu buğdayın taşıma görevi ise Çemişgezek,[60] Atak,[61] Mihrani,[62] Hani,[63] Harput,[64] Kulp,[65] Çapakçur,[66] Çermik[67] kadılarına ve beylerine verilmişti. Buna ek olarak 3 Rebiyülahir 1044 (26 Eylül 1634) yılında kayda geçen kayıtta, 18.000 kile buğday ve 10.000 kile arpa, toplamda 28.000 kile terekenin Mardin'den iştira edilip Tatvan İskelesi'ne nakledildiği bildirilmektedir.[68] Fakat daha sonra, 18 Rebiyülahir 1044 (11 Ekim 1634) tarihinde gönderilen hükümde, bu miktarın 30.000 kileye çıkartıldığı anlaşılmakta ve Dilaver Paşa'dan bu terekenin bir an evvel gemilere yüklenerek Van Kalesi'ne taşınması istenmiştir. Ayrıca bu belgede belirtildiğine göre, Van Kalesi kulunun finansmanının Orduyu Hümayun hazinesi tarafından yapıldığı, birçok yeniçeri gönderildiği ve erzak bakımından da desteklenerek tahkimatının iyi bir şekilde yapıldığı vurgulanarak bu tarihte vuku bulabilecek bir Safevi saldırısına karşı Dilaver Paşa'dan Van'ı koruması istenmişti.[69] Görüleceği üzere Sadrazam'ın başında olduğu Ordu Divanı, Van ve çevresine gerçekleşecek bir saldırı için ilk başlarda çevreden takviyelerle güvenliği sağlamaya çalışırken, Van Kalesi'nin tahkimatı ve asker eksikliği giderildikten sonra bu görev Van Beylerbeyi'ne havale edilmiştir.

3. Güney Sınırındaki Faaliyetler

Bağdat Safeviler tarafından alındıktan sonra, Osmanlı-Safevi Devletlerinin güney sınırını oluşturan ve Safeviler tarafından Bağdat'tan sonra yeni hedef olarak belirlenen yerlerden biri de Musul idi. Özellikle Hüsrev Paşa'nın başarısız Bağdat kuşatmasından sonra Şehri-zol'un işgaliyle Musul da tehlikeye düşmüştü.[70] Osmanlı Devleti için önemli olan bu eyaletin korunması ve tahkim edilmesi de Revan Seferi öncesinde Sadrazam ve Ordu Divanı tarafından ihmal edilmemişti. Bunun için ilk yapılan faaliyet Musul Kalesi'ne zahire gönderilmesiydi. Öyle ki Mardin ve Nusaybin Hasları zabitine 3 Rebiyülahir 1044 (26 Eylül 1634) tarihinde gönderilen hükümde,

---

[60] a.g.e.; s. 83, h. 257.
[61] a.g.e.; s. 82, h. 251.
[62] a.g.e.; s. 82, h. 252.
[63] a.g.e.; s. 82, h. 253.
[64] a.g.e.; s. 83, h. 258.
[65] a.g.e.; s. 83, h. 259.
[66] a.g.e.; s. 83, h. 260.
[67] a.g.e.; s. 83, h. 261.
[68] a.g.e.; s. 68, h. 191.
[69] a.g.e.; s. 61, h. 175.
[70] Hüsrev Paşa'nın Bağdat Kuşatması'ndan sonra Musul muhafazasında olan Bekir Paşa tarafından merkeze gönderilen yazıda, Musul'un Safeviler tarafından hedef alındığı açıkça görülmektedir. Buna göre, alınan istihbaratta Safeviler'in Bağdat yakınlarında toplandıkları ve Musul'a saldıracakları bildirilmektedir. Bekir Paşa, bu tarihe kadar Safeviler'in Musul'a saldırmadıklarını belirtilerek yine de her ihtimale karşı yardım talebinde bulunmuştur. T.S.A. E. 7039-35. Bunu müteakip, Murtaza Paşa Musul'a gönderilmiş ve Musul Kalesi'nin tahkimi yapılmıştı. Hasan Beyzade Ahmed Paşa; Hasan Bey-zâde Târîhi, Haz. Şevki Nezihi Aykut, C 3, Ankara, 2004, s. 1036.

zabitin hazırladığı 550.000 kile arpa ve buğdayın, "Asakir-i İslam"ın ihtiyacının karşılanması için, bir an önce Musul'a Musul Kalesi'nde saklanmak üzere nakli istenmiştir. Bu tahkimat hazırlıkları sürerken, 8 Rebiyülahir 1044 (1 Ekim 1634) tarihinde Ordu Divanında, alınan istihbarat neticesinde Musul'un korunması amacıyla asker sevkiyatı kararı alınmıştı. Bu amaçla, daha önce Van'ın muhafazası için Muş tarafına gönderilen Diyarbakır Muhafızı Vezir Mehmet Paşa, bu kez Musul muhafazasına tayin edilmiş ve oraya nakil edilmişti.[71] Buna paralel, bir gün sonra 9 Rebiyülahir 1044 (2 Ekim 1634)'te, Musul Beylerbeyi Ebubekir'e durumu anlatan bir hüküm gönderilmişti. Hükümde, casuslar tarafından verilen istihbarata göre, Safevi Şahı ve Şah'ın komutanlarından Rüstem Han'ın Tebriz yakınlarında toplandığı ve Musul'a saldıracağı haberi Musul Beylerbeyi'ne bildirilmişti. Devamında ise bu duruma önlem olarak, Musul müdafaası için Vezir Mehmet Paşa'nın görevlendirildiği bildirilmiş ve kendisinin de savunma hazırlıklarını yapması ve sınırlarını koruması istenmişti.[72]

Bu tarihten sonra sınırların korunmasına yönelik faaliyetler, özellikle bu amaçla asker kaydırılması gibi bir faaliyet görülmemektedir. Bunun sebebinin bir düşman saldırısına dair istihbaratın gelmediği ya da sınırlarda alınan tedbirlerin yeterli olabileceği anlamına gelebilir.

Kısacası, bu çalışmanın ana malzemesini oluşturan kayıtlardan sadrazamın Diyarbakır'da kaldığı sürede yürüttüğü faaliyetler özelinde, Osmanlının bir sefer öncesi stratejik hazırlıklarını görebilmekteyiz. Kayıtlardan öyle anlaşılıyor ki seferin düzenleneceği bölgede Safevi taraftarı güçleri sindirme planının yanında, daha önemli gördüğü sınır bölgelerinin güvenliğini mümkün olduğunca sağlanması amaçlanmıştır. Bu maksatla Sadrazam, kendi maiyeti dışında Anadolu, Rum, Karaman Beylerbeyilerinin ve sınır bölgesindeki diğer beylerbeyi ve aşiret güçlerinden de yararlanmıştır. Bu birlikler çoğunlukla tımarlı sipahilerden, yani hafif silahlı, hareket kabiliyeti yüksek kuvvetlerden oluşmaktaydı. Savaş divanı, askerî güçlerin bu özelliğini kullanarak ihtiyaç duyulan bölgelere bu birlikleri kaydırabilmişti. Safevi tehlikesine karşı sınırları muhafaza faaliyetleri 1044 yılının Safer ve Rebiyülahir aylarında yoğunlaşmıştı. Gerek sınırların korunması amacıyla olsun gerekse baharda başlayacak asıl sefer için olsun, Anadolu askerinin toplanma merkezi Erzurum'du. Buradan Anadolu askerini organize etmek ise, Ordu Divanından gönderilen emirler vasıtasıyla, Erzurum Beylerbeyi Halil Paşa'nın göreviydi. Buna mukabil, sınır bölgelerine asker göndermek dışında, stratejik noktada olan Musul, Van, Trabzon gibi kalelerin tahkimatı da sağlanmıştı. Görüldüğü üzere Sadrazam ve Ordu Divanı, seferin neticesine etki edebilecek tüm ihtimalleri düşünerek, her türlü önlemi almaya çalışmış ve tarihî kayıtların gösterdiği üzere, sefer başarıya ulaşmasıyla bunu sağlamıştır.

[71] MD ZYL 9; s. 65, h. 184.
[72] a.g.e.; s. 64, h. 181.

KAYNAKLAR

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi MD ZYL Nu. 9.

Topkapı Sarayı Arşivi; E. 7039-35.

Diğer Kaynaklar

DANİŞMEND, İsmail Hami; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C III, İstanbul, 1950.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmet Zilli; Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Topkapı Sarayı Bağdat 304 yazmasının Transkripsiyonu, 1. Kitap, Hazırlayanlar: Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul, 2006.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmet Zilli; Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Topkapı Sarayı Bağdat 304 yazmasının Transkripsiyonu, 2. Kitap, Hazırlayanlar: Z. Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul, 1999.

Hasan Beyzade Ahmed Paşa; Hasan Bey-zâde Târîhi, Haz. Şevki Nezihi Aykut, C III, Ankara, 2004.

Katib Çelebi; Fezleke, C II, İstanbul, 1287.

İskender Bey Türkmen-i Münşi-Yusuf Muhammed; Zeyl-i ‘Alem-ara-i Abbasi, Haz. Süheyli Hansemari, Tahran, 1317.

Naima Mustafa Efendi; Naima Tarihi, C III, İstanbul, 1283.

PAKALIN, Mehmet Zeki; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C I, İstanbul, 1946.

SEZEN, Tahir; Osmanlı Yer Adları, Ankara, 2006.

Solak-Zâde Mehmet Hemdemi Çelebi; Solak-Zâde Tarihi, İstanbul, 1297.

Topçular Katibi; Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi, Yay. Haz. Ziya Yılmazer, C 2, Ankara, 2003.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; Osmanlı Tarihi, C III/II, Ankara, 1982.

YANS, Kerim; Murat devrinde Osmanlı-Safevi Münasebetleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Kürsüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1977.

TARİHİN TAHRİFİ YA DA YENİDEN İNŞASINA ÖRNEK BİR VAKA: YENİÇERİ OCAĞININ KALDIRILMASI

Arş.Gör.Yunus İNCE*

Giriş

Tarih, konusu insan olan ve insanoğlunun geçmişten bugüne getirdiği her şeyle ilgilenen bir bilim dalıdır.[1] Bu nedenle tarih zaman içinde insanların ilmidir[2] ya da beşeriyetin biyografisidir. Tarihçi ise geçmişe dair kaynakları inceleyerek geçmişten günümüze insanlığın serüvenini inşa eden kişidir. Bu durumda tarihçi, söz konusu inşayı nasıl gerçekleştirir sorusu temel bir sorunsal olarak karşımıza çıkar.

Tarih, geçmişin bilimi olduğuna göre tarihin temel malzemesini de geçmişe dair belgeler ve şahitlikler oluşturur. Tarihçi, belgeleri ve şahitlikleri tenkide tabi tutarak, doğru ile yanlışı, mümkün ile imkânsızı ayırt ederek, tarihi inşa eder. Bu şekilde hatalı vesikaların ve tahrif edilmiş (saptırılmış) şahitliklerin kendisini gerçeklerden uzaklaştırmasına engel olabilir.[3]

Şahitliklerin tarafsızlığının belirlenmesi tarih alanının diğer bir problemini oluşturur. Bununla ilgili olarak, çevresinin etkisine açık bir varlık olan insan, geçmişinden getirdiği değer yargıları, tercihleri, duygularının belirleyiciliği ile şahitliğinde tarafsız davranmayabilir/davranamayabilir.[4] Fénelon, bu durumun güçlüğünü ortaya koymak için iyi bir tarihçinin "hiçbir döneme ve hiçbir ülkeye" mensup olmaması gerektiği[5] gibi olağan dışı bir temennide bulunur. Bu temenniden de anlaşıldığı gibi tarihçinin tarafsızlığı meselesi tarih yazımında çok önemlidir ve tarihçinin tarafsız olamaması/olmaması durumunda tarih yazımına dair çaba, geçmişi inşa faaliyeti olmaktan çıkarak, geçmişin yeniden inşası ya da tarihin tahrifine dönüşebilir.

Görüldüğü gibi yazılan, yazandan bağımsız değildir ve yazılanları anlamak yazarı bilmekle mümkündür. Mustafa Kemal ATATÜRK'ün belirttiği gibi "Tarih yazmak, yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa, değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtıcı bir mahiyet alır."

Tarih yazımında bireyden kaynaklanan tarafsızlık sorununun yanında, tarihin doğasından kaynaklanan sorunlar da bulunmaktadır. Tarih ile toplum arasında her zaman sıcak bir bağlantı söz konusudur. Bu bağlamda tarih, daima iktidarın ilgisine mazhar olmuş bir bilimdir. Din ve tarih, siyasi iktidar

* Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

[1] Léon-E. Halkin; Tarih Tenkidinin Unsurları, Çev. B. Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 4. Edward H. Carr-J. Fontana; Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s. 14.

[2] Marc Bloch; Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985, s. 30.

[3] Halkin; s. 3-4.

[4] Carr-Fontana; s. 14. Halkin; s. 12.

[5] Halkin; s. 12.

tarafından sıkça kullanılan bir meşruiyet aracı olmuştur.[6] Bu amaçla sık sık tahrif edilmiş, olaylar ve şahıslar olduklarından parlak ya da kötü resmedilmiştir. Osmanlı Devleti'nde de bu ilke istisna tutulmamış; zaman zaman iktidar, tarihi, hâkimiyetini meşrulaştırıcı bir araç olarak kullanmıştır. Bunun en bariz kanıtı, tarihini vakanüvis olarak görevlendirdiği memurlarına yazdırmış olmasıdır.

1. Yeniçeri Ocağının Kaldırılmasını Yeniden Düşünmek

Osmanlı tarihinin dönüm noktalarından birisi Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıdır. Yeniçeri Ocağı, kuruluşundan kaldırılışına (yaklaşık 1362'ler-1826) kadar, devlet teşkilatının işleyişinde çok önemli bir yere sahip olmuştur. Özellikle Osmanlı Devleti'nin fetih alanındaki başarılarında ocağın dikkate değer bir rol oynadığı görülmektedir. Zamanla çeşitli nedenlere bağlı olarak, ocağın nizamı bozulmuş, geleneksel misyonundan uzaklaşmıştır. Bu duruma paralel olarak Ocak, devletin devamlılığı açısından kaçınılmaz gözüken modernleşme çabalarının karşısında direnç odaklarından birisi, hatta en önemlisi olmuştur.[7] Nitekim II. Mahmut zamanında (1808-1839) Batı tarzında eğitim yapan Eşkinci Ocağı yeniçeriler tarafından tepkiyle karşılanmış, bu tepki bir isyana dönüşmüştür. İsyan, padişahın önderliğinde halkın, ulemanın ve diğer bazı askerî grupların desteğiyle bastırılmıştır. İsyan Ocağın kaldırılması için bir dayanak oluşturmuş ve Ocak kaldırılmıştır. Dönemin düşünürlerinden Keçecizâde İzzet Molla tarafından bir dörtlükle olayın gerçekleşme tarihi düşürülmüştür:[8]

"Tecemmu' eyledi Meydan-ı Lahm'e
İdüp küfrân-ı ni'met nice bâgî
Koyup kaldırmadan ikide bir de
Kazan devrildi söndürdi ocagı."

Devlet, Ocağın kaldırılması sırasında ve sonrasında halk ve esnaf arasında oluşabilecek tepkileri ortadan kaldırmak için Yeniçeriler aleyhine bir

---

[6] Bloch; s. 20.

[7] Osmanlı Devleti'nde bir sosyal baskı grubu olarak Yeniçerilerin rolü hakkında bk. Muhittin Tuş; "Osmanlıda Baskı Gruplarının Rolü Üzerine Bir Deneme", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 6, Ankara, 1995, s. 319-324.

[8] Sahâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi; Üss-i Zafer, (Kısaltma: Üss-i Zafer), Haz. Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 72. Ahmed Cevdet Paşa; Tarih-i Cevdet, (Kısaltma: Tarih-i Cevded), XII, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1303, s. 190. Olayla ilgili bir başka tarih de Şair Aynî tarafından düşülmüştür:

"Yeniçerinin kat' edince 'ırkını şâh-ı zamân
Oldu ihyâ 'Asker-i Mansûre-i Peygamberî
Söyledim bu vak'aya 'Aynî iki târîh-i tâm
Eylesin cünd-i sürûşân ceyş-i insân ezberi
Bîm âb-ı seyf-i Hân Mahmûd ile söndü ocak
Etdi Sultân Mahmûd ihyâ bu mu'allem 'askeri." Bk. Mehmet Arslan; "Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair Edebî Bir Metin: Aynî'nin Manzum Nusretnâme'si", Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 359.

karalama faaliyeti yürüterek bu uygulamasını halk katında meşrulaştırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Yeniçerilerin Batı tarzı eğitimi "gâvur" icadı olarak gördükleri için kabul etmedikleri, talim şekillerinin testiye kurşun atıp, keçeye kılıç çalmak olduğu[9] yönündeki söylem önemli bir yer tutar. Yeniçeriler, 1826 yılında Cebehane ve Saraçhane kazanlarını meydana çıkararak isyan ettiklerinde,[10] II. Mahmut, isyanı bastırmak için Sancak-ı Şerif açtırıp önde gelen ulema, devlet erkânı ve halkın desteğiyle Ocağın üzerine yürümüştür.[11] II. Mahmut, destekçilerinin Sancak-ı Şerif altına toplanmaları hususunda "Ehl-i İslam olanlar livâ-i sa'âdet tahtına müctemi' ve envâr-ı itâ'at-ı imâmü'l-müslimîn ile mültemi' olsunlar." şeklinde çağrıda bulunmuştur.[12] Padişah, Müslümanların emîri sıfatıyla böyle bir söylem kullanmak suretiyle, Yeniçerileri cihadın hedefi konumuna getirerek ötekileştirmiş, halkı Yeniçerilere karşı cihada çağırmıştır. Bu durumda Yeniçeriler kâfir ilan edilmiş olmaktadırlar.

Ocak kaldırıldıktan sonra yakalanan Yeniçeriler öldürülmüş, cesetleri ayaklarından birbirlerine bağlanarak eşeklerle sürüklenerek Ahırkapı İskelesi'nden denize atılmıştır.[13] Ocağın kaldırılması sırasında ve sonrasında taşrada yapılan takibat sonucunda öldürülen Yeniçeri sayısı Esad Efendi tarihinde 6000 olarak verilirken,[14] başka bir kaynakta öldürülen Yeniçerilerin sayısının 10.000'den fazla olduğu kaydedilmiştir.[15] Verilen sayılar ve olayların seyri,[16] girişilen hareketin, Ocağın tasfiyesi ile yetinmeyerek, potansiyel bir güç odağını tamamen ortadan kaldırmaya dönüştüğünü göstermektedir.

Ocağın varlığının kaldırılmasından sonra, hatırasının dahi zihinlerden silinmesine çalışılmıştır. Bu bağlamda Yeniçeri Ocağına ait kayıtlar

---

[9] Üss-i Zafer; s. 58. Tarih-i Cevdet; XII, s. 181.

[10] Üss-i Zafer; s. 59. Sahâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmet Es'ad Efendi; Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi Tarihi (Bahir Efendi'nin Zeyl ve İlaveleriyle) 1237-1241/1821- 1826, (Kısaltma: Esad Efendi Tarihi), Haz. Ziya Yılmazer, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 2000, s. 609. Şamil Mutlu; Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmut'un Edirne Seyahati Mehmet Dâniş Bey Eserleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1994, s. 50. Tarih-i Cevdet; XII, s. 178.

[11] Üss-i Zafer; s. 60-66. Şirvânlı Fatih Efendi; Gülzâr-ı Fütûhât, (Kısaltma: Gülzâr-ı Fütûhât), Haz. Mehmet Ali Beyhan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 15-16. Mutlu; s. 51. Tarih-i Cevdet; XII, s. 183-186.

[12] Üss-i Zafer; s. 66.

[13] Mutlu; s. 54-55.

[14] Esad Efendi Tarihi; s. 647. Tarih-i Cevdet; XII, s. 207.

[15] Arslan; s. 356.

[16] Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde, Ocağın kaldırılmasından sonra takibata uğrayarak sürgün edilen pek çok Ocak mensubu ile öldürülmeleri emredilen bazı Ocak mensupları hakkında bir çok belge bulunmaktadır. Örnek olarak bk. B.O.A. C.AS.; 113, 6712, 10468, 21232, 21246, 21923, 22402, 22403, 21234, 12488, 32062, 32916. B.O.A. C.ADL.; 831, 1026. B.O.A. HAT.; 294/17513, 294/17496-A, 291/17402-A, 291/17402-G, 291/17402-H, 291/17407, 293/17464-F, 293/17475-A.

yakılmış,[17] Ocağa ait nişan, alamet unvan, kazan vb.nin kullanılması yasaklanmış,[18] Ocak lehine ve yenilikler aleyhine konuşanlar cezalandırılmakla tehdit edilmiş, mahalle imamları durumu halka anlatmakla görevlendirilmiştir.[19] Kahvehaneler, Yeniçerilerin toplanma mekânları olduğu gerekçesiyle kapatılmıştır.[20] Halktan Yeniçerileri himaye etmemeleri, devlete itaat ederek, Yeniçerilerin bulundukları yerleri devlet makamlarına bildirmeleri istenmiş; aksi yönde hareket edenlerin cezalandırılacaklarına dair fermanlar yayınlanmıştır.[21] Ocağın kaldırılmasına destek verenler çeşitli rütbelerle ödüllendirilmiş, tarafsız kalan bazı devlet görevlileri ise önce sürgün edilmiş, daha sonra ölümle cezalandırılmışlardır.[22] Et Meydanı'ndaki[23] Ocak kışlası, vaka günü yakılmış, meydanın adı Yeniçerilik hatırası taşıdığı gerekçesiyle Sultan Ahmet Meydanı olarak değiştirilmiştir. Yine Şehzadebaşı Camisi yakınındaki Eski Odalar olarak anılan Yeniçeri Kışlası da yıkılarak arazisi Sultan Ahmet Vakfına bağışlanmış, yerine

---

[17] Mülgâ' Yeniçeri Ocağının yevmiyelerine da'ir derdest defâtir olub olmadığı şifâhen sâdır olan fermân-ı 'âlî mucebince şâkirdler hâlifesi 'Ali Efendi kulları nezd-i çakeriye celb ile lede's-suâl yevmiyelerin nizâmını hâvî ve kuyudâtını muhtevî olub şâkirdler hâlifesi olanların yedlerinde olan ceride ve defâtirin cümlesini bundan akdem götürüb teslîm itmiş ve el-hâleti hezihî gerek kendüsünde ve gerek sâ'ir ketebesi yedlerinde husus-ı mezkure da'ir defter ve evraka müteallık bir şey kalmamış idüğünü ifade itmiş ve Ocağ umûr vesâ'ir ma'ân mahv ve ilgâ olunan Cebehâne ve Sipah ve Silahdar ve Bölükât-ı Erba'â ocaklarının yevmiyelerine da'ir olan defâtir ve evrakın cümlesi ve cânib-i mîrîden mübâya'a olunan yevmiyelerin senedâtı defterhâne-i 'âmire ittisâlinde (bitişiğinde) kâin aklâmın (memurların çalıştıkları daireler) battalları (boş, kullanılmaz) vaz'ına mahsûs olan mahzene vaz'olunub (konulup) el-yevm derûn-ı mahzende mevcûd olduğu mâlikâne halifesi ve baş muhasebe ve mevkûfat kisedârlarından tahkîk olunmuş ve mülgâ' Yeniçeri yevmiyelerine müteallık olub şâkirdler hâlifesi yedinde olan defterlerden başka Yeniçeri kâtib efendilerinin konaklarında mahfûz olan defâtir ve evrak dahi Ocağın mahv ve ilgâsı esnâsında Hacı Sâib Efendi bendeleri ma'rifetle cümlesi ihrâk itdirilmiş (yaktırılmış) olduğu haber virilmiş olmağla mahzen-i mezkûrede mahfûz olan defâtir ve evrak-ı sâ'ire bî lüzûm olduğuna binâen taraf-ı çâkeriden adam ta'yiniyle hiç birisi terk olunmayarak Ayasofya Hamamı'nın külhanına ilgâ' (atmak) ile ihrâk olunarak cümlesinin itlâf itdirilmesi muvâfık-ı emr-i sâmileri ise 29 S 1243. B.O.A. C.AS.; 25937.

[18] Bu konuda yazılmış olan pek çok belge bulunmaktadır. Belgelerin çokluğu bu hususundaki kararlılığın bir göstergesidir. Bununla birlikte belgelerin içeriğindeki bazı ifadeler dikkat çekicidir. Ocağın kaldırılması anlatılırken sade bir anlatımdan ziyade "Yeniçerilerin nâm-u nişânlarının mahv ve ilga olundu", "Yeniçerilik nâmı sahife-i âlemden imha ve tahvil olundu", "Yeniçeri Ocağının nâm-u nişânları ru-yı arzdan kaldırıldı", "Nâm-u nişânları ru-yı zeminden bütün bütün ref' ve imha olundu" vb. gibi ifadelerin tercih edilmesi, Yeniçerilere duyulan kinin bir işareti olarak yorumlanmalıdır ve bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi devlet ocağı kaldırmakla yetinmeyip hatırasını dahi zihinlerden silmek istemektedir. Bk. B.O.A. C.AS.; 3332, 12031, 29209, 21923, 35593, 23023. B.O.A. C.ADL.; 1485. B.O.A. HAT.; 424/21811-A, 289/17315-C, 289/17329, 289/17335, 289/17335-C, 289/17335-D, 292/17415, 292/17414-C, 289/17335, 289/17335-C, 290/17354-B, 290/17374, 291/17405, 291/17405-L, 294/17496-A.

[19] B.O.A. C.AS.; 21923, 30942. Üss-i Zafer; s. 92- 97. Mutlu; s. 64. Tarih-i Cevdet; XII, s. 207.

[20] Esad Efendi Tarihi; s. 640-641. Mutlu; s. 74-75. Tarih-i Cevdet; XII, s. 205. Ahmed Lûtfî Efendi; Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, (Kısaltma: Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi), I, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 200.

[21] Esad Efendi Tarihi; s. 623.

[22] a.g.e.; s. 615-617, 619- 620. Mutlu; s. 55-56. Tarih-i Cevdet; XII, s. 195-196.

[23] Yeniçerilere Sultan Ahmet Camisi önünde et dağıtımı yapılmasından dolayı camininin önünde bulunan meydana da "Et Meydanı" adı verilmiştir.

dükkânlar ve evler yaptırılmıştır. Yeniçeri ağasının resmî dairesi konumunda bulunan ve Ağa Kapısı olarak bilinen bina, şeyhülislam dairesi olarak tayin edilmiştir.[24] Görevi İstanbul'un ve sarayın yakacak odununu temin etmek olan İstanbul Ağalığı makamı da Ocağa bağlı olması nedeniyle kaldırılmıştır.[25]

Bektaşi tarikatı mensupları, Yeniçerilerle ilgileri olduğu gerekçesiyle kovuşturmaya uğramıştır. Önde gelen ulema, aralarında yaptıkları görüşmeler sonucunda, geçmişi atmış yılı bulmayan Bektaşi tekkelerinin kapatılmasına ve binalarının yıkılmasına, şeyhlerinin Hadim, Birgi ve Kayseri gibi ulema merkezi olarak bilinen yerlere sürülmelerine karar vermişlerdir.[26] Alınan karar gereği, Bektaşi şeyhlerinden Kıncı Baba ile İstanbul Ağasızâde Salih Baba idam edilmiştir. Yine Mahmut Baba, Ahmet Baba, Hüseyin Baba gibi birçok Bektaşi şeyhi sürgüne gönderilmiştir.[27] Şeyhlerin dışında sadece tarikata mensup olan kişiler de cezalandırılmış;[28] hatta Bektaşilikle ilgileri olmadığı hâlde Esad Efendi'nin selefi Vakanüvis Şanizade Ataullah Efendi, Cağalzâde Tahir Efendi, Balcıyokuşluzâde Raşid Efendi, İsmail Ferruh Efendi, Melekpaşazâde Abdülkadir Bey gibi pek çok kişi de aynı suçlama ile sürgüne gönderilmiştir.[29] Şahısların cezalandırılmalarıyla yetinilmemiş, Anadolu ve Rumeli'deki Bektaşi tekkelerinin emlak ve arazi sayımı yaptırılarak bazı tekkelerin mal varlıklarına da el konulmuştur.[30]

Yeniçeri Ocağının yerine, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adında Batı orduları tarzında yeni bir ordu kurulmuştur.[31] Bu ordunun ismi geleneksel/dinsel çağrışımlar oluşturacak şekilde seçilmek suretiyle halktan gelebilecek gelenek kökenli tepkiler önlenmeye çalışılmıştır. Ordunun adında Hz. Muhammed'in adının geçmesi, devletin İslami çizgiden ayrılmaksızın yenileşmeye çalıştığının halka ilanının bir işareti olarak değerlendirilebilir. Yeniçeri Ocağının ihtişamlı geçmişi, buna bağlı olarak halk katında gördüğü kabul, yenilikçi Osmanlı yönetimini halktan gelebilecek tepkiyi dikkate almaya zorlamıştır. Öte yandan girilen yenileşme yolundan dönülmeyeceğine dair mesajlar verilmeye de devam edilmiştir. Öyle ki yeni

[24] Üss-i Zafer; s. 95, 158-159. Mutlu; s. 68. Tarih-i Cevdet; XII, s. 194.
[25] Esad Efendi Tarihi; s. 619.
[26] B.O.A. HAT.; 290/17351. Esad Efendi Tarihi; s. 649. Tarih-i Cevdet; XII, s. 209-211.
[27] Esad Efendi Tarihi; s. 649. Tarih-i Cevdet; XII, s. 211.
[28] B.O.A. HAT.; 289/17322, 289/17345, 290/17351, 290/17383, 290/17386, 291/17406, 293/17438, 293/17438-B, 293/17438-C, 293/17451, 294/17490, 292/17411, 340/19426, 340/19438, 341/19475. B.O.A. C.AS.; 8714. Esad Efendi Tarihi; s. 652.
[29] B.O.A. HAT.; 500/24493. Tarih-i Cevdet; XII, s. 212. Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi; I, s. 124. Franz Babinger; Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, Çeviren: Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara. 2000, s. 375- 376. Haksız yere sürgün edilen Şanizade Ataullah Efendi bir süre sonra Tire'de üzüntüden vefat etmiştir. Babinger; s. 375-376.
[30] Bu konuda tutulmuş defterler için bk. MAD.; 8248, 8252, 9766, 9771, 9772, 9773, 9774, 9775.
[31] Üss-i Zafer; s. 84, 95. Esad Efendi Tarihi; s. 613- 614, 655. Gülzâr-ı Fütûhât; s. 26. Mutlu; s. 63. Bu ordunun ismine ve mensuplarına yönelik övgüler için bk. Mehtap Erdoğan; "Yeniçeriliğin Kaldırılışına Dair Tarihî ve Edebi Bir Eser: Emâre-i Zafer", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 29, Konya, 2009, s. 93-95. Arslan; s. 359-370.

ordunun kanunnamesinin ilk satırları eski Ocağı kötüleyen ifadelerden oluşmuştur.[32] Böylece bir yandan eskinin yergisi üzerinden yeninin tesisi gerçekleştirilmeye çalışılırken diğer yandan geçmişten mutlak bir kopuşun olmadığı vurgulanarak sosyal kabul sağlanmaya, yenilikler halka mal edilmeye çalışılmıştır.

2. Osmanlı Tarih Yazımında Yeniçeri Ocağının Kaldırılması

Bu açıklamalardan sonra Osmanlı tarih yazımında tarihin bir meşruiyet aracı olarak kullanımının ya da tahrifinin gerçekleştirilme şeklini Yeniçeri Ocağının kaldırılması olayı örneği üzerinden yeniden düşünmek gerekir. XIV. ve XV. yüzyıl Osmanlı kronikleri, Ocağın kuruluşuna Ocağın tarihsel misyonuna oranla çok kısa yer verip, özel bir ad verme ihtiyacı hissetmezken,[33] son dönem Osmanlı tarihçileri Ocağın ortadan kaldırılmasına Vaka-i Hayriye adını vermişler, okuyucularını Ocağın kaldırılmasının hayırlı bir olay olduğu yönünde koşullamışlardır. Yeniçeri Ocağının kaldırılışından sonra devlet, resmî tarihçisi Vakanüvis Esad Efendi'ye Ocağın kaldırılışını yazmasını emretmiştir. Esad Efendi, bu konuyu Esad Efendi Tarihi'nde ama asıl Üss-i Zafer'inde anlatmıştır. Ocağın kaldırılmasından sonra Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusunun eğitim, teşkilat ve kıyafet açısından İslam'a uygun olduğunu ispat etmek için bir eser de yazmak istediği sırada, Şeyh Muhammed b. Mahmud b. Muhammed b. Hüseyini'l- Hanefiyyi'l- Cezâyirî adlı bir müellifin, İslam ordularının Batı tarzında teşkilatlandırılması gerektiğini savunan, bu düşünceyi ayetlerle ve hadislerle destekleyen es-Sa'yü'l- Mahmûd fî Nizâmi'l- Cünûd adlı eserinin varlığından haberdar olmuştur. Bu eser II. Mahmut'un askerî alanda yaptığı yeniliklerin dine uygunluğunu savunmaktadır. Esad Efendi, bu eseri, kendisinin de yaptığı ilavelerle birlikte Kevkebü'l- Mes'ûd fî Kevkebeti'l- Cünûd adıyla Türkçeye çevirmiştir.[34] Görüldüğü gibi II. Mahmut döneminde, askerî alanda yapılan yenileşme faaliyetlerinin meşruiyetinin temin edilmesinde Esad Efendi'nin eserlerinin önemli bir yeri vardır.

---

[32] MAD.; 8368, s. 8. Ahmet Yaramış-Mehmet Güneş; Askerî Kanunnâmeler (1826-1827), Asil Yayınları, Ankara, 2007, s. 45. Hamza Keleş; Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Kanunnâmesi, Kastamonu Eğitim Dergisi, XIV/1, Kastamonu, 2006, s. 229-230.

[33] İlk dönem Osmanlı kaynaklarında Yeniçeri Ocağının kurulmasına dair, Ocağın Osmanlı tarihinde oynadığı role göre oldukça kısa yer ayrıldığı görülmektedir. I. Murat zamanında (1360-1389) Karaman'dan gelen Kara Rüstem adlı bir âlim, Kazasker Çandarlı Halil'e savaşta alınan esirlerin beşte biri İslam inancına göre devletin olduğu hâlde, bu esirlerden yararlanılmamasının nedenini sordu. Durum, Çandarlı Halil tarafından padişaha bildirildi ve padişahın da gerekenin yapılmasını emretmesi üzerine, her esirden yirmi beş akçe para alınmaya başlandı. Yine Gazi Evrenos Bey'e haber gönderilerek her beş esirden birinin devlet adına alınması eğer esir sayısı beşi bulmazsa, yirmi beş akçe para alınması emredildi. Bu şekilde toplanan esirler halkın hizmetine verilerek Türkleşip, Müslümanlaşmaları sağlandıktan sonra, kendilerine ak börk giydirilerek yeni bir ordu kuruldu. Ordunun askerine de yeni asker manasına gelen yeniçeri adı verildi. Bk. Âşık Paşazade; Osmanoğullarının Tarihi, Haz. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç, K Kitaplığı, İstanbul, 2003, s. 114-115. Mehmed Neşrî; Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi, Haz. Faik Reşid Unat-Mehmed A. Köymen, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s. 197-199. Oruç Bey; Oruç Bey Tarihi, Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2007, s. 24-25.

[34] Esad Efendi Tarihi; s. LXXIII-LXXIV. Üss-i Zafer; s. XXIX.

Esad Efendi'nin eserlerini incelemeye geçmeden önce, Esad Efendi'nin politik duruşunun belirlenmesi, bu olaya yaklaşımının tespit edilmesi eserlerinin anlaşılması bakımından önemlidir.

Eşkinci Ocağının kuruluşu ile Yeniçeri Ocağının kaldırılışı arasında meydana gelen olaylarda Esad Efendi önemli bir aktördür. Eşkinci Ocağının kurulması amacıyla yapılan toplantıda (18 Şevval 1241/25 Mayıs 1826) katılımcılardan birisi de Esad Efendi'dir. Toplantı sonucunda Şeyhülislam Kadı-zâde Tahir Efendi, Eşkinci Ocağının kurulmasının caiz olduğu yönünde fetva vermiş; fetvanın ve hüccetin yazılması görevi bu sırada İstanbul Mahkemesi vekayi kâtipliği ve vakanüvislik görevini yürüten Esad Efendi'ye tevdi edilmiştir.[35] Yine aynı konuyla ilgili olarak şeyhülislam konağında yapılan toplantıda (21 Şevval 1241/29 Mayıs 1826), düzenlenen fetva ve hüccet, Esad Efendi tarafından hazır bulunanlara okunmuştur.[36] Hüccet onaylandıktan sonra bir toplantı da Ağa Kapısı'nda yapılmış, aynı hüccet yine Esad Efendi tarafından okunmuş ve Ocak ileri gelenleri tarafından imzalanmıştır.[37]

Esad Efendi, Yeniçeri Ocağının kaldırılmasına (9 Zilkade 1241/15 Haziran 1826 Perşembe günü) bizzat katılmış, Yeniçeri kışlalarının (Yeni Odaların) yanmaya başladığını ve Et Meydanı'nın Yeniçerilerden temizlendiğini sadrazama yine kendisi müjdelemiştir. Bu müjde karşısında sadrazam "Efendi oğlum, senin yazdığın hüccetin hükmü bozulur mu?" diyerek onu taltif etmiştir.[38] Böylece hüccetin Esad Efendi tarafından kaleme alındığına atıf yapılmaktadır. İsyanın bastırılıp, Ocağın kaldırıldığı padişaha bildirildiğinde, halk, Sultan Ahmet Camisi'ni doldurmuş, imamlar Kuran okumuş, Ayasofya vaizinin yaptığı duadan sonra Esad Efendi minbere çıkarak, Sancak-ı Şerif-i öpmüş ve Ocağın kaldırıldığına dair hatt-ı hümayunu okumuştur.[39] Esad Efendi, daha sonra kâtiplere yüzden fazla hatt-ı hümayun suretinin yazdırılmasında ve taşrada bulunan yerleşim merkezlerine gönderilmesinde de fiilen görev almıştır.[40]

Esad Efendi, yazdığı Tarih'in bir kısmını Yeniçeri Ocağı kaldırılmadan önce padişaha sunmuş, karşılığında kendisine 10.000 guruş verilmiş ve meslekî rütbesi Sahn-ı Semandan hareketle 60'lı medreseye yükseltilmiştir.[41] Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra Esad Efendi, Üss-i Zafer isimli eserinin müsveddesini sadrazama sunmuş ve basımı hususunda yardımını istemiştir. Sadrazam da Esad Efendi'nin Yeniçerilerin ortadan kaldırılması sırasında büyük yararlılıklarına ve Üss-i Zafer'in basılarak halkın aydınlatılmasından doğacak faydaya dikkat çeken bir telhisle konuyu

[35] Üss-i Zafer; s. 13-14. Esad Efendi Tarihi; s. 574-575.
[36] Üss-i Zafer; s. 27-28. Esad Efendi Tarihi; s. 575.
[37] Üss-i Zafer; s. 28-29. Esad Efendi Tarihi; s. 575-576.
[38] Üss-i Zafer; s. 75.
[39] Üss-i Zafer; s. 86-88, 92, 97. Esad Efendi Tarihi; s. 614. Tarih-i Cevdet; XII, s. 193.
[40] Esad Efendi Tarihi; s. 614-615.
[41] Esad Efendi Tarihi; s. 638-639. Tarih-i Cevdet; XII, s. 205.

padişaha bildirmiştir. II. Mahmut da hatt-ı hümayununda, durumdan duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve Esad Efendi'nin hizmetlerinden dolayı terfi ettirilmesini ayrıca Evkaf müfettişliği görevinin de kendisine ihsan edilmesini emretmiştir.[42] Esad Efendi'nin Ocağın kaldırılması ve sonrasındaki hizmetleri döneme ait bir kaynakta şu şekilde ifade edilmiştir:[43]

Devletin vak'a-nüvîs-i emcedi

Hem-vakâyi' zât-ı pâk ü Es'adı

Devlete bu vak'ada Allah 'alîm

Edti çok hıdmet o zât-ı müstakîm.

Görüldüğü üzere, Esad Efendi, Yeniçeriliğin kaldırılmasında fiilen görev almış ve karşılığında devletin ihsanına mazhar olmuştur. Olayın taraflarından birisi olması, yazdıklarında tarafsızlığını en azından tartışılır kılar. Bu durumun bir göstergesi olarak gerek Üss-i Zafer'de gerekse Tarihi'nde Yeniçerileri hakarete varan ifadelerle eleştirmiştir:

"Nemek-be-haram (tuz hakkı bilmeyen, nankör, iyilik bilmez),[44] mânend-i kelb (köpek gibi),[45] eşkıya,[46] taife-i mahzûle (hor, hakir, rüsva gurup),[47] kafir,[48] laşe-i lâ-şey (bir şeye benzemeyen leş),[49] cüsse-i habise (kötü, soysuz vücutlu),[50] taife-i gâviye (yoldan çıkmış gurup),[51] zümre-i bagiye-i yeniçeriyân (isyancı yeniçeri zümresi), menba'-ı zehr-âb-ı mazarrat (zarar ve zehir suyunun kaynağı), masdar-ı ef'âl-i mefsedet (fesadlık, münafıklık eyleminin kaynağı),[52] gürûh-ı mekrûh (iğrenç takımı, topluluğu),[53] neseb ü hasebi nâ- mâ'lûm (soyu sopu belli olmayan), diyânet ü edebi ma'dûm (dindarlığı ve edebi olmayan),[54] har-ı menişân-ı sanâdîd-i ocak (dinsizliği, adiliği, huy hâline getirmişlerin ileri gelenlerinin ocağı), nüfûs-ı kalîle-i hâbise (az miktardaki pis, kötü kişiler),[55] cehl-i mürekkeble mümâsil merkeb (cehalet mürekkebi gibi eşek),[56] idlâl-i cevâsîs-i iblîs- telbîs-i ehl-i

[42] B.O.A. HAT.; 289/17350. Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi; I, s. 151.
[43] Yeniçeri Ocağının kaldırılmasına bizzat katılan ve Ocağın kaldırılmasına dair bir eser yazan Aynî, Ocağın kaldırılması sırasında II. Mahmut'a destek veren devlet adamlarından bahsederken Esad Efendi'nin hizmetlerine iki beyitle değinmiştir. Bk. Arslan; s. 349-350.
[44] Üss-i Zafer; s. 58, 75.
[45] a.g.e.; s. 58, 129.
[46] a.g.e.; s. 18, 57, 59, 60, 61, 62, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 84, 85, 94, 126, 131, 132.
[47] a.g.e.; s. 64.
[48] a.g.e.; s. 65, 85.
[49] a.g.e.; s. 75.
[50] a.g.e.; s. 80, 133.
[51] a.g.e.; s. 89.
[52] a.g.e.; s. 5.
[53] a.g.e.; s. 6, 59. Esad Efendi Tarihi; s. 623.
[54] Üss-i Zafer; s. 9.
[55] a.g.e.; s. 11.
[56] a.g.e.; s. 11-12.

dâlâl (doğrudan saptıran şeytanın casusu, hile ve oyun sahibi sapkın),[57] küfrân-ı nimet (kendilerine verilen nimete nankörlük eden), beş yüz yıllık bela-yı muzâ'af (beş yüz yıllık katmerli bela), ecnâs-ı maklûbî (ters çevrilmiş türler), ecnâs-ı kallaş makûlesi (dönek, hilekâr topluluğu),[58] zümre-i zemîme (kötü davranışlarda bulunan topluluk),[59] zümre-i şekâvet-i pîşegân (işi gücü haydutluk olan topluluk),[60] tâ'ife-i bâgiye (isyancı grubu),[61] kavm-i perîşân-etvâr u gavâyet-kirdârın (azgınlık ve sapkınlığın ağacı olan perişan tavırlı topluluk),[62] kavm-i azlem (zalimler topluluğu),[63] mel'ûn (lanetlenmiş),[64] eşhâs-ı habâis (kötü, murdar kişiler),[65] eşkiyâ-yı menhûse (uğursuz, kötü eşkıya),[66] tâife-i tâgiye (azgınlar topluluğu),[67] suret-i beşerde olan birtakım hayvân-ı bî-iz'ân (insan görünümünde birtakım anlayıştan yoksun hayvan)."[68] Görüldüğü gibi Ocak mensuplarına yöneltilen bu ithamlar Esad Efendi'nin Yeniçeriler karşısındaki konumunun belirlenmesi bakımından önemlidir.

Esad Efendi, eserlerinde Yeniçeriler için kullandığı zümre-i zemîme (kötü huyları olan topluluk), melâ'în (lanetlenmişler), mürtekib-i mükib bir kavm (yanlış işler yapan ve zelil bir topluluk), vb. gibi ağır ifadeleri Ocakla irtibatlandırdığı Bektaşiler için de kullanmaktan çekinmemiştir.[69] Yine Bektaşiliği/Bektaşileri ehl-i sünnet inancından sapkınlık ve cahillikle itham etmiş, halkı fesada sürükledikleri gerekçesiyle tekkelerinin kapatılması görüşünü savunmuştur. Bektaşilere yönelik bu ithamlar sadrazam başkanlığında toplanan eski şeyhülislamlar, kazaskerler ve önde gelen Sünni tarikat şeyhlerinin katıldığı bir toplantıda değerlendirilmiştir. Toplantıya, Nakşibendi şeyhlerinden Beşiktaşlı Hafız Efendi, Balmumcu Mustafa Efendi, Mevlevi şeyhlerinden Galata Şeyhi Kudretullah Dede, Beşiktaş Şeyhi Abdülkadir Efendi, Kasımpaşa Şeyhi Ali Efendi, Halvetiye şeyhlerinden Koca Mustafa Paşa Şeyhi, Zâkirbaşı Şikârîzâde Şeyh Ahmed Efendi ve Merkez Efendi Şeyhi Ahmed Efendi, Nasuhîzade Şeyh Şemsüddîn Efendi, Celvetiye şeyhlerinden Hüdayi Şeyhi Şahab Efendizade Seyyid Efendi, Bandırmalızâde Galib Efendi ve Saidiyeden Kahveci Şeyh Emin Efendi katılmış ve görüşlerini bildirmişlerdir. Şeyhülislam, Hacı Bektaş-ı Veli gibi tasavvuf büyüklerine diyecekleri olmadığını ancak daha sonra gelen pek çok Bektaşi'nin yanlış yollara saptığını belirtmiştir. Yine tarikatlarda

[57] a.g.e.; s. 12.
[58] a.g.e.; s. 56.
[59] a.g.e.; s. 57.
[60] a.g.e.; s. 59.
[61] a.g.e.; s. 65. Esad Efendi Tarihi; s. 629.
[62] Üss-i Zafer; s. 123.
[63] a.g.e.; s. 129.
[64] a.g.e.; s. 129.
[65] a.g.e.; s. 133.
[66] a.g.e.; s. 171.
[67] a.g.e.; s. 135.
[68] Esad Efendi Tarihi; s. 573.
[69] Üss-i Zafer; s. 167-168.

mekruhların haram derecesinde sakınıldığına işaretle, Bektaşilerin ibadeti terk edip, haramı helal göstermelerinin dinen kabul edilemezliğini vurgulamıştır. Aynı toplantıda Bektaşilerin çoğu, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman hakkında saygısız ifadeler kullanmakla, Rafızilik gibi Osmanlı Sünni İslam düşüncesine ters olan bir inancın mensubu olmakla, oruç tutmayıp, beş vakit namazı terk etmek, temel ibadetleri yerine getirmemekle, Sünni İslam inancına ters davranışlarda bulunmakla da suçlanmışlardır. Şeyhlerin bazıları Bektaşiler hakkında görüş bildirecek bilgileri olmadığını zikrederken; kalanları, onlar hakkındaki söylentileri işittiklerini söylemişlerdir.[70]

Esad Efendi, yukarıdaki suçlamalara tarihî deliller getirmek amacıyla, XVI. yüzyılda Hacı Bektaş Dergâhı postnişini olarak takdim ettiği Kalender Çelebi'nin İslam inancına uymayan bir fikirle ortaya çıkıp 30.000 kişi toplayarak çıkardığı isyandan bahsetmektedir. Bütün bu ifadelerinin ardından "İşte ol kavm-i bâhirü'l-ilhâd, tâ'ife-i Yeniçeriyân ile bi'l-ittihâd dîn ü devlete zâhir ü bâtın hıyânet ve ehl-i sünnet ve cemâ'ate bâriz ü kâmin cinâyetde dakîka fevt etmezler idi."[71] (işte o açık bir şekilde dinsiz olan kavim, Yeniçeriler ile ittifak içerisinde din ve devlet aleyhine gizli ve açıktan isyan etmekte, Ehl-i Sünnet aleyhine faaliyetlerde bulunmakta bir an olsun tereddüt etmezlerdi) ifadesiyle; Bektaşileri daima Yeniçeriler ile ittifak içerisinde bulunan bir topluluk olarak betimlemiştir. Ayrıca Bektaşileri de Yeniçeriler gibi isyancı ve devlet için ciddi bir tehdit gördüğünü belirtmiştir. Ancak Yeniçerilerin çıkardıkları ilk isyan olan ne Buçuktepe İsyanı'nda (1446)[72] ne II. Osman'ın öldürülmesinde (1622)[73] ne de I. İbrahim'in öldürülmesi (1648),[74] Edirne Vakası (1703),[75] Patrona Halil İsyanı (1730),[76] Kabakçı Mustafa İsyanı (1807)[77] gibi isyanlar da Bektaşilerin Yeniçeriler ile

[70] Esad Efendi Tarihi; s. 648-649. Tarih-i Cevdet; XII, s. 209-211.
[71] Üss-i Zafer; s. 166- 170.
[72] Oruç Bey; s. 68-71. Tursun Bey; Târih-i Ebü'l- Feth, Haz. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1977, s. 31-36.
[73] Bostanzade Yahya Efendi; "fî Beyân-ı Vak'a-i Sultan Osman", Haz. Orhan Şaik Gökyay, Atsız Armağanı, İstanbul, 1976, s. 191-256. Naîmâ Mustafa Efendi; Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbaâri'l-Hâfikayn), (Kısaltma: Târih-i Na'îmâ), Haz. Mehmet İpşirli, II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 483- 495.
[74] Solak-zâde Mehmed Hemdemî; Solak-zâde Tarihi, II, Haz. Vahit Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 578- 582. Târih-i Na'îmâ; III, s. 1161-1170.
[75] Mü'minzâde Seyyid Ahmed Hasib Efendi; Ravzatü'l-Küberâ Tahlil ve Metin, Haz. Mesut Aydıner, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003, s. 1-182.
[76] Abdi Efendi; Abdi Tarihi: 1730 Patrona İhtilali Hakkında Bir Eser, Haz. Faik Reşid Unat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 3-65. Graf Marsilli; Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti, Çev. M. Kaymakam Nazmi, Ankara, Büyük Erkânıharbiye Matbaası, 1934, s. 295-359.
[77] Câbî Ömer Efendi; Câbî Târihi (Târih-i Sultân Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sânî) Tahlil ve Tenkildi Metin, I, Haz. Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 126-143. Ubeydullah Kuşmânî-Ebubekir Efendi; Asiler ve Gaziler Kabakçı Mustafa Risalesi, Haz. Aysel Danacı Yıldız, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007. Georg Oğulukyan; Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi 1806-1810 İsyanları III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmut ve Alemdar Mustafa Paşa, Tercüme ve notlar: Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları,

birlikte hareket ettiğine veya isyan ile ilgilerinin olduğuna dair bir kayıt bulunmaktadır. Hâl böyle iken, Esad Efendi'nin bu yaklaşımı, bilimsel olmaktan çok, politik duruşuna, kendi yargılarına tarihî dayanaklar getirme çabası şeklinde değerlendirilmelidir.

İsyan edenler Yeniçeriler olduğu hâlde cezaya maruz kalanlar arasında Bektaşiler de bulunmaktadır. Bu durumda Bektaşilere yönelik zikredilen suçlamalar inanç alanıyla ilgili iken, siyasal bir olgu için isyan eden Yeniçeri Ocağı ile ilişkilendirilerek cezalandırılmaları nasıl izah edilmelidir?

Her ne kadar Hacı Bektaş-ı Veli'nin yaşadığı dönem ile Yeniçerilerin ihdası arasında kronolojik olarak bir sorun olduğu anlaşılıyorsa da[78] Yeniçeriler, kendilerine Bektaşilerin pirini pir olarak kabul etmişlerdir.[79] Böylece, Bektaşiler ile Yeniçeriler arasında bir özdeşlik kurulmuştur. O kadar ki Yeniçerilere "Tâife-i Bektâşiyan" ve ağalarına da "Ağa-i Bektâşiyân"

İstanbul, 1972, s. 1-16. Mustafa Necib Efendi; Mustafa Necib Efendi Tarihi, Haz. Bayram Doğan, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakın Çağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001, s. 28-64. Fahri Ç. Derin; "Tüfenkçibaşı Arif Efendi Risalesi", Belleten, Türk Tarih Kurumu Basımevi, XXXVIII/151, Ankara, 1974, s. 380-413. Derin; "Yayla İmâmı Risalesi", Tarih Enstitüsü Dergisi, 3, İstanbul 1973, s. 215-238. Derin, "Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 27, İstanbul, 1973, s. 99-110. İ. Hakkı Uzunçarşılı; "Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe ve Amedci Mustafa Reşid Bey'in İbrahim Paşa'ya Mektubu", 23-24 Sayılı Belletenden ayrı basım, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1942, s. 254-261. Ahmed Asım; Tarih-i Asım, C II, İstanbul, Ceride-i Havadis Matbaası, Tarihsiz, s. 21-40. Tarih-i Cevdet; Cilt VIII, s. 129-150. Mustafa Nuri Paşa; Netâyicü'l- Vukuât, (Kısaltma: Netâyicü'l- Vukuât) II, İstanbul, Uhuvvet Matbaası, 1327, s. 48-51. Yunus İnce; "Bir Görgü Tanığının Gözünden Kabakçı Mustafa İsyanı", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Prof. Dr. Cihat Özönder'in Anısına 2, 9, Ankara, 2008, s. 281-308.

[78] Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışını hazırlayan Baba İlyas İsyanından (1239-1240) sonra Anadolu'daki Haydarî, Vefaî, Babaî zümreleri Baba İlyas'ın halifelerinden biri olan Hacı Bektâşî Veli'nin (öl. 1270) adına izafeten Bektaşilik adı alan tarikat etrafında toplanarak, varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bk. Ahmet Yaşar Ocak; Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik Kalenderiler (XIV.- XVII. Yüzyıllar), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 60-61, 186-187, 199-209. Ocak; Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Alt Yapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü, Dergah Yayınları, İstanbul, 2000, s. 177-186. Ocak; Türk Sufiliğine Bakışlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 43. Ocak; Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 27. Yeniçeri Ocağı I. Murat zamanında (1360-1389) kurulmuştur. Görüldüğü gibi Hacı Bektaş-ı Veli'nin yaşadığı dönem ile Yeniçeri Ocağının kurulduğu tarih arasında yaklaşık bir asırlık bir zaman vardır. Bu nedenle Hacı Bektaş-ı Veli'nin ocağının kuruluşu sırasında bu ocağın mensuplarına börk giydirmesi ve onlara pir olması aradaki zaman farkı nedeniyle mümkün değildir. Bir başka kaynakta, Yeniçeri Ocağı kurulduğunda ağaları olan ve sonraları pir kabul edilen Bektaş Ağa'nın Hacı Bektaş-ı Veli ile karıştırıldığı ifade edilerek, Hacı Bektaş-ı Veli'nin Yeniçerilerin piri olarak kabul edilmesinin tarihî bir yanılgı olduğuna işaret edilmiştir. Bk. Dihkanîzâde Ubeydullâh Kuşmânî; Nizâm-ı Cedîde Dâir Bir Risâle Zebîre-i Kuşmânî Fî Tâ'rîf-i Nizâm-ı İlhâmî, Haz. Ömer İşbilir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 40-42.

[79] Hacı Bektaş-ı Veli'nin Yeniçeriler tarafından pir olarak kabulleri ve bu konunun hikâye edilmesi hakkında bk. Mehmet İpşirli; "Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Bir Eser: Kavânîn-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, 14, İstanbul, 1994, s. 24-25.

deniliyordu.[80] Hacı Bektaş Türbesi'ndeki şeyh öldüğünde, yerine geçecek kişi, İstanbul'a gelir, Yeniçerilerin ikramlarını kabul ettikten sonra, törenle Ağa Kapısı'na götürülür ve tacını Yeniçeri ağasının elinden giyerdi. Kendisine yine ikramlarda bulunulduktan sonra tekrar Hacı Bektaş Türbesi'ne dönerdi. Bu şeyhin temsilcilerinden birisi Hacı Bektaş Vekili unvanıyla "Doksan Dört Kışlası"nda otururdu.[81] Bütün bu nedenlerden dolayı Bektaşi kimliği ile Yeniçeri kimliği âdeta birbirine geçmiştir. Öyle ki tarihî kayıtlarda sık sık Bektaşi kelimesinin Yeniçeri kelimesi yerine kullanıldığı görülmektedir.[82] Bu özdeşliğin farkında olan Osmanlı padişahları, giriştikleri yenileşme çabalarında bu durumu göz önünde bulundurmuşlardır. Nitekim III. Selim, Batı tarzında kurduğu Nizam-ı Cedîd Ordusunu Yeniçerilerden farklılaştırmak için Mevlevilik nüfuzuna dâhil etmeyi düşünmüş ve Bektaşilere karşı Mevleviliği öne çıkartıp güçlendirmeye çalışmıştır.[83] Yeniçeri kimliğinin önemli dinamiklerinden olan "Bektaşiliğe bağlılık"ın, siyasi otorite tarafından bu kimliğin ortadan kaldırılması çabasında da önemli belirleyiciliğe sahip bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeniçeriliği ortadan kaldırmaya çalışanlar, her defasında Bektaşilik dinamiğini dikkate almak durumunda kalmışlardır. Fakat Yeniçeri-Bektaşi örtüşmesinin yapısal belirleyicileri bu bütünlük yerine oluşturulmaya çalışılan yapılanmaları işlevsiz kılacak derecede doğal belirleyicilerden oluşmaktaydı. Bu anlamda Yeniçeri ordusu farklı coğrafyalardan toplanan gayrimüslim gençlerden oluşturulmuştu. Bu gençlerin Anadolu köylüsünün yanına verilerek Türkleştirilmeleri ve Müslümanlaştırılmaları sağlanmıştır. Bektaşilerin pirinin Yeniçeri Ocağına pir olarak kabul edilmesi çok farklı kökenler ve kültürlerden gelen bu insanlarda Osmanlı sosyal sistemi içerisinde en büyük ve ortak aidiyet duygusunu yaratmış olmalıdır. Zira Bektaşilik; Kadirilik, Nakşibendilik ve Mevlevilik gibi pek çok tarikata göre daha heteredoks bir tarikattır. Bu nedenle, farklı kökenlerden gelerek İslam dinini benimseyecek olan Yeniçeri adayları, diğer tarikatlar yerine Bektaşiliği kabulleri daha kolay olmaktadır. Bu niteliğinden dolayıdır ki ocak kaldırıldıktan sonra hatırasını taşıyan tüm alamet ve sözlerin kullanımı yasaklanmış, Ocağa ait binalar ya yıkılmış ya da başka işler için tahsis edilmiştir. Bundan dolayıdır ki Bektaşiler politik alana ait bir suçtan değil, isyan suçunu işleyen topluluğun inançsal-ideolojik zeminini oluşturucu tarikata bağlılıkları nedeniyle cezalandırılmışlardır.[84] Bu bakımdan cezalandırılmaları dolaylı bir politik bağlama sahip görünmektedir.

---

[80] Abdülbaki Gölpınarlı; Alevi-Bektaşi Nefesleri, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1963, s. 3.

[81] Üss-i Zafer; s. 169-170. Târih-i Cevdet; XII, s. 208-209.

[82] Üss-i Zafer; s. 57, 78, 154, 171. Defterdar Sarı Mehmet Paşa; Devlet Adamlarına Öğütler "Nesâyih'ül-Vüzerâ v'el-Ümerâ", Sad. Hüseyin Ragıb Uğural, Kültür ve Turizm Yayınları, İstanbul, 1987, s. 84-85. Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi; Şânî-zâde Târîhi (Osmanlı Tarihi 1223-1237/ 1808-1821), Haz. Ziya Yılmazer, I, II, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2008, s. 110, 112, 153, 271, 272. Târih-i Na'îmâ; II, s. 444; III, s. 1189, 1200, 1222, 1324; IV, s. 1600, 1607, 1650, 1661, 1724, 1734, 1752, 1868, 1871, 1877.

[83] Gölpınarlı; Melamilik ve Melamiler, Elif Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 170-171.

[84] Bektaşilik hakkında en kapsamlı monografilerden birisini yapmış olan Suraiya Faroqhi; Bektaşi tekkelerinin kapatılması bahsinde; II. Mahmut'un giriştiği reform çabalarında ulemanın

Esad Efendi'nin eserleri incelendiğinde Nakşibendi Tarikatına bağlı olduğu izlenimi uyandıracak şekilde, diğer tarikatlar hakkında sarf etmediği övgü dolu sözleri Nakşibendilik için kullandığı görülmektedir.[85] Buradan hareketle, Esad Efendi'nin Bektaşilik hakkındaki olumsuz tavırlarında, Bektaşi karşıtlığı ile tanınan ve kaldırılmasında da etkili olan Nakşibendiliğe bağlılığının etkili olup olmadığı araştırılması gereken bir konudur. Onun bu taraflı söylemi kendinden sonra gelen tarihçilerce eleştirilmesine neden olmuştur. Örneğin, Mustafa Nuri Paşa, Üss-i Zafer'in halkta Yeniçerilere karşı nefret uyandırmak için kaleme alındığını, burada, Yeniçerilerin yaptıkları hataların abartılarak anlatıldığını, devlet hayrına yaptıkları onca hizmetin görmezden gelindiğini ifade etmiştir. Ona göre, Yeniçeri Ocağının düzenin bozulması neticesinde kaldırılarak yerine talimli bir ordunun kurulması anlaşılabilir bir durumdur. Kabul edilemez olan Yeniçerilerin Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren gördükleri devlet hizmetlerinin ve bu hizmetler uğruna canlar feda etmelerinin göz ardı edilerek hakaretamiz ifadelerle anılmalarıdır.[86]

Esad Efendi, Ocağın kaldırılmasından hemen sonra Osmanlı Devleti'nin ilk gazetesi olan ve 1 Kasım 1831 tarihinde yayına başlayan Takvim-i Vekayi'nin nazırlığına ve başyazarlığına getirilmiştir.[87] Ardından (31 Mayıs 1833) İstanbul Kadılığı payesini,[88] daha sonra sırasıyla nakibüleşraf (Kasım 1839),[89] Rumeli kazaskeri (30 Mayıs 1843)[90] ve maarif nazırlığı (22 Aralık 1846)[91] unvanlarını almıştır. Meslek hayatında bu kadar hızla yükselmesinde daha önceki hizmetlerinin payının yanı sıra Yeniçerilerin kaldırılmasındaki yanlı tutumunun etkili olup olmadığı araştırılması gereken diğer bir konudur.

Yeniçerilerin kaldırılmasından sonra bu olayın tarihinin yazımındaki yanlı tutum ve Yeniçeriler hakkında yürütülen karalama kampanyası, 1833 yılında Esad Efendi'nin başında bulunduğu Takvim-i Vekayi'de uydurma

---

desteğini alabilmek amacıyla, ulemanın ekserisini oluşturan Sünni ulema tarafından Rafızi ve Kalenderi inançların taşıyıcısı olarak görülen Bektaşileri cezalandırma yoluna gittiği düşüncesindedir. Faroqhi'ye göre; II. Mahmut Yeniçeri Ocağının kaldırılması sırasında Bektaşileri de cezalandırarak Sünni ulemaya bir jest yapmış, böylece Yeniçerilerin yanında yer alabilecek olan ulemanın desteğini alarak, muhtemel bir direnç odağı saf dışı bırakmıştır. Bk. Suraiya Faroqhi; Anadolu'da Bektaşilik, Simurg Yayıcılık, İstanbul, 2003, s. 157-181. Kanaatimize göre bu yorumda çok önemli bir noktaya değinilmekle birlikte esas nokta gözden kaçırılmaktadır. Yukarıda da izah edildiği gibi Bektaşi tekkelerinin kapatılıp mensuplarının cezalandırılması, Yeniçeri Ocağı aleyhine yürütülen faaliyetlerin içerisinde değerlendirilmelidir. Zira Bektaşilik, Yeniçeri kimliğinin oluşturulmasında en önemli dinamiklerden birini oluşturur. Bundan dolayı Ocağı kaldırıp, hatırasını da tamamen ortadan kaldırmak isteyen devlet, Bektaşileri, Yeniçeri kimliğinin oluşturucu unsurunu teşkil etmeleri nedeniyle cezalandırmıştır.

[85] Esad Efendi Tarihi; s. LXXXIV.

[86] Netâyicü'l- Vukuât; II, s. 103.

[87] B.O.A. HAT.; 433/21973. Esad Efendi Tarihi; s. XLII. Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi; II-III, s. 651.

[88] Esad Efendi Tarihi; s. XLII.

[89] a.g.e.; s. XLIV.

[90] B.O.A. HAT.; 695/33538, 695/33538-A. Esad Efendi Tarihi; s. XLV.

[91] Esad Efendi Tarihi; s. XLV.

haberler neşretmeye kadar vardırılmıştır. Takvim-i Vekayi'nin 19 Rebiyülahir 1249 (5 Eylül 1833) tarihli 68'inci nüshasında çıkan bir haber,[92] bunun ilginç bir örneğini oluşturur. Tırnova Naibi Ahmed Şükrü Efendi'nin devlet merkezine gönderdiği bir ilama göre; Tırnova'da halka cadılar/hortlaklar musallat olmuştur. Güneş battıktan sonra harekete geçip, evlere giren cadılar/hortlaklar, buğday, un, yağ, bal gibi gıda maddelerine toprak karıştırıp, yatak, yorgan, şilte, bohça gibi eşyaları parçalayıp, parçaları etrafa saçmışlardır. Cadılar/hortlaklar, henüz dört-beş aylık olup, kendi başına yürüyemeyecek derecede küçük bir bebeği, annesinin yatağından alarak oda kapısının önüne kadar sürüklemiştir. Cadılar/hortlaklar, insanların üzerine taş, toprak, tabak, çanak, sahan gibi eşyalar da atmışlar; ancak kimse bunları görememiştir. Birkaç kadın ve erkek de cadıların/hortlakların saldırılarına uğramıştır. Saldırıya uğrayanlar üzerlerine bir manda çökmüşçesine basınç hissetmişlerdir. Cadı/hortlak saldırıları nedeniyle iki mahalle halkı evlerini terk ederek göç etmek zorunda kalmıştır. Sorunun çözümü için İslimye kazasının Yunugan? adlı yerleşim biriminde yaşayan ve cadılar/hortlaklar hakkındaki bilgisi ile tanınan Nikola adlı şahsa baş vurulmuştur. Kendisi Tırnova'ya getirilerek sekiz yüz kuruşa pazarlık edilmiştir. Nikola eline aldığı resimli bir tahtayı çevirerek, tahtanın işaret ettiği mezardaki cadıyı/hortlağı tespit edebilmektedir. Büyük bir kalabalıkla mezarlığa gidilmiş, Nikola eline aldığı tahtayı çevirmiş, tahta, sağlıklarında zorbalıkları ile tanınan Tetikoğlu Ali Alemdar ile Abdi Alemdar adlı iki yeniçerinin mezarını işaret etmiştir. Mezarlar açıldığında cesetlerin normalden yarım kat, kıllarının ve tırnaklarının ise üçer dörder parmak daha büyüdüğü görülmüştür. Cesetlerin gözlerinin kan bürümüş olduğu müşahede edilmiştir. Tetikoğlu Ali Alemdar ile Abdi Alemdar, sağlıklarında insanlara her türlü kötülüğü yapmış, birçok kişinin ırzlarına, namuslarına, mallarına tecavüz etmiş ve birçok adam öldürmüş olmalarına rağmen, Yeniçeri Ocağı kaldırıldığı sırada yaşlı olmaları sebebiyle cellada verilmeyerek, ecelleriyle ölmelerine müsaade edilmiştir. Yeniçeri kökenli bu kişiler, sağlıklarında yaptıkları kötülüklerden sonra, öldükten sonra hortlayarak halka zulmetmeye devam etmişlerdir. Cadıcı Nikola, bu türlü hortlakların şerrini defetmek için öncelikle cesetlerinin göbeğine bir kazık çakmak, ardından da kalplerini kaynar su ile haşlamak gerektiğini söylemesi üzerine, cesetlerin göbeklerine kazık çakılıp, kalpleri kaynar su ile haşlanmıştır. Buna rağmen cadıların/hortlakların şerri ortadan kaldırılamayınca, cesetlerin yakılmasına karar verilmiştir. Şeyhülislam Hoca Sadettin Efendi'nin de cadıların/hortlakların yakılmasının caiz olduğu yönündeki fetvası gereğince, cesetler yakılmıştır. Böylece kasaba halkı cadıların/hortlakların kötülüklerinden kurtulmuştur. Haberin devamında yöre halkının eskiden de Yeniçerilerden nefret ettiği ve padişaha tam bir itaat içerisinde olduğu vurgulandıktan sonra, cadı/hortlak meselesinden dolayı halkın bir melunlar

[92] Takvim-i Vekayi; 68. nüsha 19 Rebiyülahir 1249 (5 Eylül 1833). Bu haber ilk olarak Reşat Ekrem Koçu tarafından neşredilmiştir. Bk. Reşat Ekrem Koçu; Tarihimizde Garip Vakalar, Varlık Yayınları, İstanbul, 1952, s. 6-8

topluluğu (lanetlenmişler) olarak gördükleri Yeniçerilere olan kinlerinin pekiştiği belirtilmiştir. Ahmed Şükrü Efendi'nin bu ilamı padişaha yönelik iltifatlarla sona ermektedir. Görüldüğü gibi Ocak kaldırıldıktan yedi yıl sonra dahi Yeniçeriler aleyhine yürütülen karalama faaliyeti devam ettirilmiştir.

Sonuç

Yeniçeri Ocağı Osmanlı Devleti'nin temel kurumlarından birisidir. Osmanlı kurumlarının birçoğunun Yeniçerilik ile bağlantılı olduğu da bilinmektedir. Yeniçeri Ocağı, Osmanlıların beylikten imparatorluğa uzanan serüveninde çok önemli roller oynamıştır. Fakat zamanla Ocağın geleneksel düzeni bozulmuş ve koşut olarak devlete zarar veren bir kurum hâline dönüşmüştür. Islahı ve ortadan kaldırılması son dönem Osmanlı sultanlarının birçoğunun gündemini oluşturmuşsa da II. Mahmut zamanında, ıslah edilemeyeceği düşüncesiyle tamamen kaldırılmıştır. Devletle özdeşleşmiş Yeniçeriliğin kaldırılmasının halka açıklanması, bu girişimin halk katında meşruiyet kazanması bakımından bir zorunluluk olarak belirmiştir. Bu olayın meşrulaştırımı Yeniçeriler aleyhine yürütülen karalama kampanyası yoluyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu çabanın uygulama alanlarından birini de tarih yazımı teşkil etmiştir. Ocağın kaldırılmasının aktörlerinden birisi olan Esad Efendi, aynı zamanda bu olayın tarihini yazan kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Olayın taraflarından birisinin olayın tarihinin yazımında tarafsız olamayacağı açıktır. Belki, o dönemin tarihçilik anlayışı çerçevesinde bu anlaşılabilir bir tutumdur. Esad Efendi'nin bu taraflı tutumu/konumu böyle olmakla beraber, günümüz tarihçisinden beklenen: aynı tavrın hâlâ sürdürülüyor olmamasıdır; ondan beklenen, burada olayın politik boyutlarından bağımsız olarak kaynakları eleştirel olarak ele alıp olayın gerçekliğini ortaya koymasıdır.

KAYNAKLAR

1. Vesikalar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hatt-ı Hümayun Tasnifi (B.O.A. HAT.); 289/17315-C, 289/17322, 289/17329, 289/17335, 289/17335-C, 289/17335-D, 289/17345, 289/17350, 290/17351, 290/17354-B, 290/17374, 290/17383, 290/17386, 291/17402-A, 291/17402-G, 291/17402-H, 291/17405, 291/17405-L, 291/17406, 291/17407, 292/17414-C, 292/17415, 293/17438, 293/17438-B, 293/17438-C, 293/17451, 293/17464-F, 293/17475-A. 294/17490, 294/17496-A, 294/17513, 292/17411, 340/19426, 340/19438, 341/19475, 424/21811-A, 433/21973, 500/24493, 695/33538, 695/33538-A.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Muallim Cevdet Tasnifi Askeriye Kısmı (B.O.A. C.AS.); 113, 6712, 3332, 8714, 10468, 12031, 12488, 21232, 21234, 21246, 21923, 22402, 22403, 23023, 25937, 29209, 30942, 32062, 32916, 35593.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Muallim Cevdet Tasnifi Adliye Kısmı: (B.O.A. C.ADL.); 831, 1026, 1485.

2. Defterler ve Gazeteler

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.); 8248, 8252, 8368, 9766, 9771, 9772, 9773, 9774, 9775.

Takvim-i Vekayi; 19 Rebiülahir 1249, 68. nüsha

3. Kitaplar

Abdi Efendi; Abdi Tarihi: 1730 Patrona İhtilali Hakkında Bir Eser, Haz. Faik Reşid Unat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Ahmed Asım; Tarih-i Asım, C II, İstanbul, Ceride-i Havadis Matbaası, Tarihsiz.

Ahmed Cevdet Paşa; Tarih-i Cevdet, VIII, XII, İstanbul, Matbaa-i Osmaniye, 1303.

Ahmed Lûtfî Efendi; Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, I, II-III, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.

ARSLAN, Mehmet; "Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair Edebî Bir Metin: Aynî'nin Manzum Nusretnâme'si", Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000.

Âşık Paşazade; Osmanoğullarının Tarihi, Haz. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç, K Kitaplığı, İstanbul, 2003.

BABİNGER, Franz; Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, Çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

BLOCH, Marc; Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985.

Bostanzade Yahya Efendi; "fî Beyân-ı Vak'a-i Sultan Osman", Haz. Orhan Şaik Gökyay, Atsız Armağanı, İstanbul, 1976.

Câbî Ömer Efendi; Câbî Târihi (Târih-i Sultân Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sânî) Tahlil ve Tenkildi Metin, I, Haz. Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

CARR, Edward H. – FONTANA, J.; Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa; Devlet Adamlarına Öğütler "Nesâyih'ül-Vüzerâ v'el-Ümerâ", Sadeleştiren: Hüseyin Ragıb Uğural, Kültür ve Turizm Yayınları, İstanbul, 1987.

DERİN, Fahri Ç.; "Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 27, İstanbul 1973.

DERİN, Fahri Ç.; “Tüfenkçibaşı Arif Efendi Risalesi”, Belleten, XXXVIII/151, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi,1974.

DERİN, Fahri Ç.; “Yayla İmâmı Risalesi”, Tarih Enstitüsü Dergisi, 3, İstanbul, 1973.

Dihkanîzâde Ubeydullâh Kuşmânî; Nizâm-ı Cedîde Dâir Bir Risâle Zebîre-i Kuşmânî Fî Tâ‘rîf-i Nizâm-ı İlhâmî, Haz. Ömer İşbilir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.

Dihkanîzâde Ubeydullah Kuşmânî-Ebubekir Efendi; Asiler ve Gaziler Kabakçı Mustafa Risalesi, Haz. Aysel Danacı Yıldız, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007.

ERDOĞAN, Mehtap; “Yeniçeriliğin Kaldırılışına Dair Tarihî ve Edebi Bir Eser: Emâre-i Zafer”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 29, Konya, 2009.

FAROQHI, Suraiya; Anadolu’da Bektaşilik, Simurg Yayıcılık, İstanbul, 2003.

GÖLPINARLI, Abdülbaki; Alevi- Bektaşi Nefesleri, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1963.

GÖLPINARLI, Abdülbaki; Melamilik ve Melamiler, Elif Kitabevi, İstanbul, 2006.

GRAF, Marsilli; Osmanlı İmparatorluğu’nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti, Çev. M. Kaymakam Nazmi, Ankara, Büyük Erkânıharbiye Matbaası, 1934.

HALKIN, Léon-E.; Tarih Tenkidinin Unsurları, Çev. Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

İNCE, Yunus; “Bir Görgü Tanığının Gözünden Kabakçı Mustafa İsyanı”, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Prof. Dr. Cihat Özönder’in Anısına 2, 9, Ankara, 2008.

İPŞİRLİ, Mehmet; “Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Bir Eser: Kavânîn-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, 14, İstanbul 1994.

KELEŞ, Hamza; “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Kanunnâmesi”, Kastamonu Eğitim Dergisi, XIV/1, Kastamonu, 2006.

KOÇU, Reşad Ekrem; Tarihimizde Garip Vakalar, Varlık Yayınları, İstanbul, 1952.

Mehmed Neşrî; Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi, I, Yay. Faik Reşid Unat-Mehmed A. Köymen, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.

Mustafa Necib Efendi; Mustafa Necib Efendi Tarihi, Haz. Bayram Doğan, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakın Çağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001.

Mustafa Nuri Paşa; Netâyicü'l- Vukuât, II, İstanbul, Uhuvvet Matbaası, 1327.

MUTLU, Şamil; Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmut'un Edirne Seyahati, Mehmed Dâniş Bey Eserleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1994.

Mü'minzâde Seyyid Ahmed Hasib Efendi; Ravzatü'l-Küberâ Tahlil ve Metin, Haz. Mesut Aydıner, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

Naîmâ Mustafa Efendi; Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbaâri'l-Hâfikayn), Haz. Mehmet İpşirli, II, III, IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

OCAK, Ahmet Yaşar; Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

OCAK, Ahmet Yaşar; Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Alt Yapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü, Dergah Yayınları, İstanbul, 2000.

OCAK, Ahmet Yaşar; Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik Kalenderiler (XIV.-XVII. Yüzyıllar), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

OCAK, Ahmet Yaşar; Türk Sufiliğine Bakışlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

OĞULUKYAN, Georg; Georg Oğulukyan'ın Ruznâmesi 1806-1810 İsyanları III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmut ve Alemdar Mustafa Paşa, Tercüme ve notlar: Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1972.

Oruç Bey; Oruç Bey Tarihi, Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2007.

Sahâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi; Üss-i Zafer, Haz. Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005.

Sahâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi; Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi Tarihi (Bahir Efendi'nin Zeyl ve İlaveleriyle) 1237-1241/ 1821-1826, Haz. Ziya Yılmazer, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 2000.

Solak-zâde Mehmed Hemdemî; Solak-zâde Tarihi, II, Haz. Vahit Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi; Şânî-zâde Târîhi (Osmanlı Tarihi 1223-1237/ 1808- 18219, Haz. Ziya Yılmazer, I, II, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2008.

Şirvânlı Fatih Efendi; Gülzâr-ı Fütûhât, Haz. Mehmet Ali Beyhan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001.

Tursun Bey; Târih-i Ebü'l- Feth, Haz. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1977.

TUŞ, Muhittin; "Osmanlıda Baskı Gruplarının Rolü Üzerine Bir Deneme", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 6, Ankara, 1995.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı; "Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe ve Amedci Mustafa Reşit Bey'in İbrahim Paşa'ya Mektubu", 23- 24 Sayılı Belletenden ayrı basım, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1942.

YARAMIŞ, Ahmet - GÜNEŞ, Mehmet; Askerî Kanunnâmeler (1826-1827), Asil Yayınları, Ankara, 2007.

V. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof.Dr.Reşat GENÇ

Konuşmacılar

Tümg.Hakkı Yılmaz ÇİYAN

Doç.Dr.Osman KÖKSAL

Prof.Dr.Selami KILIÇ

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA XIX. YÜZYILDA ASKERE ALMA SİSTEMİ (1826-1914)

Tümg.Hakkı Yılmaz ÇİYAN[*]

Giriş

İnsanlar toplum hâlinde yaşamaya başlamaları ile birlikte kendilerini koruyabilmek için silahlı bir güce ihtiyaç duymuşlardır. Toplum yaşamının en üst teşkilatlanma biçimi olan devletler de varlıklarını sürdürebilmek ve millî menfaatlerini korumak ve onları gerçekleştirebilmek, topraklarını halkını yabancı istilalara karşı koruyabilmek için tarih boyunca silahlı bir gücü mutlaka bulundurmuşlardır. Bulundurdukları silahlı gücün büyüklüğü, silahlarının gücü, teşkilatı ve eğitim derecesiyle orantılı olarak dünya tarih sahnesinde etkili olabilmişler, varlıklarını uzun süre devam ettirebilmişler veya ya hiçbir varlık gösteremeden ya da saman alevi gibi kısa bir varlık gösterdikten sonra tarih sahnesinden kaybolup gitmişlerdir. Bunun yanında, silahlı güç; sadece yurt savunmasına değil, devletin temel unsuru olan halkının, sosyal, kültürel ve ekonomik bağlarının güçlenmesine ve bir arada tutulmasına da çok büyük etki etmektedir.

Devletlerin ve milletlerin hayatında bu kadar yaşamsal bir öneme sahip olan silahlı gücü meydana getiren askerlerin kimlerden meydana geleceği, ne kadar büyüklükte olacağı ve bunların hizmet sürelerin ne olacağı bütün ülkelerde yüzyıllar boyu üzerinde en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Bu sorulara her ülkeye uyacak tek bir cevap vermek mümkün olamamıştır. Bu sorular, bugün dahi, Türkiye dâhil, dünyanın birçok ülkesinde tartışılmaktadır. Devletlerin sahip oldukları tarihî ve kültürel geçmişlerine ilave olarak, jeopolitik, ekonomik ve nüfus büyüklükleri ile belli zamanda maruz kaldığı tehdidin büyüklüğü veya gerçekleştirmeyi arzuladığı millî hedeflerin büyüklüğü bu soruların cevaplandırılmalarında büyük rol oynamaktadır.

Türk toplumunun sahip olduğu özellikler ve fertlerinin yetişme tarzları onların askerlik meslek ve yaşamına olan bakış açılarını yakından etkilemiştir. Bir Türk imparatorluğu olan Osmanlı İmparatorluğu da kuruluşunda, kendisinden önce gelen Türk devletleri ve imparatorluklarının teşkilat, yapı, kurum ve kurallarını kullanmıştır. Askerlik kurumunu da kuruluşu MÖ 209, Mete Han zamanına kadar uzanan ve zaman içinde geliştirilen, düzenli ordu teşkilatı olan Türk askerlik sistemini kullanmıştır.[1] Osmanlı Devleti'nin başlangıcında düzenli bir askere alma sisteminden bahsetmek mümkün değildir. Osman Gazi döneminde sadece atlı akıncılardan oluşan ve yalnızca savaş zamanı bir araya gelen birlikler, Osmanlı Beyliği'nin büyümesi üzerine yaya birliklerin de kurulması ve bir kısım birliklerin sürekli hâle getirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu aşamaya

[*] Milli Savunma Bakanlığı Müsteşar İdari Yardımcısı

[1] "Osmanlı Ordu Teşkilatı"; Hazırlayanlar: Cengiz Eroğlu-Hülya Yarar-İ. Göktuğ Demiröz, Millî Savunma Bakanlığı, Ankara, TTK Basımevi, 1999, s. 2.

kadar birliklerin kaynağını "gönüllüler" oluşturuyordu. Osmanlı Beyliği'nin büyümesi ve bir devlet hâline gelmesi üzerine, bu birliklerin yetersiz kaldığı görülmüş ve Selçuklu Devleti örnek alınarak "Yeniçeri Ocağı" adıyla, daimî ve ücretli bir Osmanlı ordusu I. Murat zamanında kurulmuştur. [2]

Osmanlının kuruluş ve gelişme dönemlerinde çok büyük başarılı hizmetler yapan Yeniçeri Ocağı; zamanla, personel kaynağı ve temini ile yetiştirilmeleri ve eğitimlerindeki bozulmalar nedeniyle İmparatorluğa faydadan çok zarar vermeye başlamıştı. Bu durumu tespit eden bazı padişahlar bu Ocağı kaldırmaya çalıştılar; ancak başaramadılar. Bu başarısızlıklarını da canları ile ödediler. (Örneğin; Genç Osman ve III. Selim) Osmanlının Yeniçeri Ocağından başka diğer askerî teşkilatları da vardı. Bunlardan en önemlisi Eyalet Askerleri olan Tımarlı Sipahilerdi. Tımarlı Sipahiler, Osmanlının miri rejiminin (tımar sistemi) uygulandığı eyaletlerinin askerleriydi ve tamamen toprak rejimi olan tımar sistemine dayanmaktaydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama ve gerileme devirlerinde toprak sistemi bozulmuş ve Tımarlı Sipahilerin toplaması azalmış, Yeniçeri Ocağı ise tam bir başıbozuklar ocağı hâline gelmişti. Devletin ekonomik olarak Avrupa devletleri karşısında gerilemesi ve bunun sonucu olarak savaş alanlarında da üst üste yenilgilerin alınması devlet yöneticilerini, orduda köklü ıslahatlar yapmaya yöneltmiştir.[3] Osmanlı İmparatorluğu'nun bu gerilemesine neden olarak daima askerî sistem görüldüğünden yapılan bütün ıslahatlar bu sistemi düzeltmeye yönelikti. Çünkü ordunun düzelmesi durumunda vatanın da refaha kavuşacağı düşünülüyordu. Ancak yapılmak istenilen bütün değişikliklerin önünde en büyük engel Yeniçeri Ocağıydı.[4]

Osmanlı Devleti yöneticilerini yeni arayışlara iten sebeplerin başında, özellikle, Avrupa'daki Fransız Devrimi'nden sonra gelişen askerlik siteminin ortaya çıkması ve yapılan uygulamalardan çok başarılı sonuçlar alınmasıdır. Bu yeni sistemde; paralı askerlik yerine ulusal ordularda zorunlu askerlik sistemi uygulanıyor ve askerlik vatandaşlık yükümlülüğünün bir parçası olarak uygulanıyor; yalnızca vatanları için çarpışan ordular da daha başarılı oluyorlardı. Bu ordular örnek alınarak III. Selim tarafından kurulan yeni ordu teşkilatı olan Nizam-ı Cedit (anlamı: Yeni Ordu) Ocağı, yeniçerilerin Kabakçı Mustafa önderliğinde ayaklanması sonrasında ortadan kaldırılmıştır. Bu ayaklanmada, Padişah III. Selim'in de öldürülmesi, yerine geçen II. Mahmut'un ıslahatların sürdürülmesinin ve Yeniçeri Ocağının mutlaka kaldırılmasının gerekliliğini anlamasına neden olmuştur. Bu ayaklanmadan sonra ortadan kaldırılan Nizam-ı Cedit ordusunun yerine, bu ordunun kurulmasında ve gelişmesinde önemli yararları görülen Abdurrahman Paşa

---

[2] "Osmanlı Ordu Teşkilatı"; Millî Savunma Bakanlığı, Ankara, 1999, s. 22.

[3] Faruk Ayın; "Tanzimat'tan Sonra Asker Alma Kanunları", Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1994, s. 1.

[4] Mehmet Vurmaz; "Osmanlıdan Cumhuriyet'e Askere Alma Sistemi, (1826-1970)", Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2007, s. 7.

komutasında yeni bir ordu kurması istenmiş ve o da "Sekban-ı Cedit" adı altında bir kuvvet oluşturarak kuvveti modern eğitim yöntemleri ile eğitmeye başlamıştır. Ancak Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümü ile sonuçlanan ayaklanma sonunda Sekban-ı Cedit ordusu da ortadan kaldırılmıştır.[5]

Bu düşünce içinde olan Padişah II. Mahmut, topçu, lağımcı ve humbaracıların yardımıyla ve ulema sınıfı ile İstanbul halkının desteği ile 17 Haziran 1826 tarihinde Yeniçerilerin bir ayaklanmasını bahane ederek, kanlı bir şekilde bu Ocağı kaldırmıştır.[6] Yeniçerilere karşı yürütülen harekâtta 6000 yeniçeri öldürüldü, geri kalanlar da ya tevkif edildi ya da sürgüne gönderildi. Bu olay "Vaka-ı Hayriye" adıyla tarihteki yerini aldı. Sonuçta yüzyıllarca Osmanlı İmparatorluğu'nun esas kuvvetini oluşturarak sayısız zaferlerin kazanılmasında büyük hizmetler yapmış olan, fakat sonraki dönemlerde devlete büyük sorunlar çıkaran Yeniçeri Ocağı tarihe karışmış oldu.[7]

1. Yeniçeri Ocağının Kaldırılmasından Tanzimat Fermanı'na Kadar Asker Alma

Yeniçeri Ocağının birdenbire kaldırılması Osmanlı Askerî teşkilatında ani bir boşluk bırakmıştır. Bu nedenle onun yerine çağın gereklerine uygun "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" adlı düzenli bir merkez ordusu kurulmuştur. Daha önce olduğu gibi bir "Kanunname" hazırlanarak yürürlüğe konuldu. Bu Kanunname'ye göre; başlangıçta 12.000 kişilik olması planlanan bu yeni ordu, 1500 erden oluşan ve adına "tertip" denilen sekiz bölükten oluşuyordu. Her birliğin başına da binbaşı rütbesinde bir subay getiriliyordu.[8]

Yeni kurulan bu orduyu bir an önce savaşabilir duruma getirmek için her yönden modernleşme faaliyetlerine girişilmiştir. Bu değişikliklerin belki de en önemlisi bu yeni orduya asker teminiydi. Ancak, bu ordunun kurulduğu yıllarda ortaya çıkan Yunan İsyanı ve 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle asker alma sistemi tam olarak geliştirilemedi ve süreli ve yazılı bir metne bağlanamadı.[9] Bu dönemde devletin her yıl ihtiyaç duyduğu asker miktarı valiliklere bildirilir, valilikler tarafından atanan memurlar ve yörenin ayan ve ileri gelenlerinin oy birliği halk arasından seçilirdi. Bu herhangi bir yazılı sisteme dayanmayan, kuralları belirlenmemiş, ilkel, çok sert ve uygulanması çok zor bir sistemdi. Bu sistemde askerlik süresi belirsiz, uzun ve gidenin ne zaman döneceği belli değildi. Eşitliğe dayanmayan, kayırma

---

[5] Mustafa Çadırcı; "Osmanlı Ordusunda Yeni Düzenlemeler (1792-1869)", Birinci Askerî Tarih Semineri, Bildiriler II, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1983, s. 91.

[6] Muzaffer Öz; "Yeniçeri Ocağının Lağvından Sonra Osmanlı Ordusundaki Gelişmeler", Askerî Tarih Bülteni, S 29, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ağustos 1990, Ankara, s. 13.

[7] Uğur Ünal; "Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu", Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2008, s. 16.

[8] Çadırcı; s. 92.

[9] "Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi (1793-1908), Cilt III, Kısım 5", Genelkurmay Basımevi, 1978, s. 143.

ve suiistimallere açık olan bu sistem, doğal olarak, halkta hoşnutsuzluğa ve bezginliğe neden oluyordu. Yalnız Müslümanlar askere alındığı için, bu sistemde Osmanlı tebaasının Türk kesimi çok zarar görmekteydi. Uzun süren savaşlarda sürekli Türk nüfus kaybı nedeniyle, Türklerin nüfusu gayrimüslimlere karşı azalıyor ve Türkler giderek fakirleşiyorlardı. Genç yaşta silah altına alınan bu gençler, yıllarca savaş alanında mücadele ettikten sonra, eğer sağ kalabildilerse, memleketlerine beli bükük, yaralı, hasta veya yaşlı bir kişi olarak dönüyorlardı.[10] Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra, devamlı ordu için ne kurallı ve ücretli asker alma sistemi ne de askerliğin bir vatandaşlık görevi olduğu fikri halka benimsetilerek yükümlülük sistemi kurulabilmiştir.

II. Mahmut devrinde yapılan diğer bir yenilik de eyalet askerlerinin görevlerini üstlenebilecek Redif Askerî Teşkilatını, yani yedek askerlik sistemini kurmasıdır. Bu suretle, eskiden olduğu gibi geniş halk kitleleri, barış zamanında, kendi yurtlarında tarım, el işleri ve ticaretle uğraşabilecek, savaş zamanında ise toplanıp yurt savunmasına katılabilecekti. Redif sistemi 1834 yılında çıkartılan Redif-i Asâkir-i Mansure-i Muhammediye Nizamnamesi'ne göre yürütülmekteydi ve eski tımar sistemini büyük oranda ortadan kaldırıyordu. Bu tedbir ile insanların harp zamanında gelişigüzel askere alınmasının ve alınan bu askerlerin disiplinsiz ve eğitimsiz kalabalıklar olmasının önüne geçilmiş ve İmparatorluğa nispeten güçlü bir ordu kurarak durumunu biraz olsun düzeltmesine imkân sağlamıştır.[11] Ayrıca, barışta iç güvenliğin sağlanması, hükûmet emirlerinin eksiksiz uygulanması için de bu askerlerden yararlanma yoluna gidilmiştir. Ülkenin içinde bulunduğu zor şartların etkisiyle savunmaya yeterli sayıda asker bulundurmanın zorluğu bir yana, toprağından koparılan kimselerin isteyerek askerlik yapmaları da hemen hemen imkânsızdı.[12]

Redif Nizamnamesi'ne göre; 23-32 yaşları arasında, sağlam olan gençlerin kura çekerek askerlik hizmetini yerine getirmesi öngörülmüştü. Ayrıca Asakir-i Muhammediye'den emekli olanlarda redif birlikleri içinde görev alabiliyorlardı. Askerliğin gereklerini yerine getirmesine engel olacak özürleri bulunanlar redif askeri olamayacaklardı.[13] Bunların yılda iki kez vilayet merkezlerine gelerek eğitim yapmaları planlanmıştı.[14] Yine Nizamname de elbise, silah, aylık ve kuşamlarının ne kadar süre ile verileceği belirtilmişti. Redif taburlarının giderlerini karşılamak için "Redif-i Mansure Hazinesi" kurulmuş ve Anadolu ve Rumeli'de bazı kaynaklar bu hazine için ayrılmıştı. Askerlerin aylık, elbise ve benzeri masrafları bu hazineden karşılanacak, askerin yiyeceği ve benzeri masraflar için ise

---

[10] Ayın; s. 3.
[11] M. J. M. Jouannin-M. Jules Van Gaver; "Osmanlı İmparatorluğu, Askerlik Sanatı Örf ve Adetleri", Çeviren: M. Reşat Uzmen, And Kartpostal ve Yayınları, İstanbul, 2000, s. 431.
[12] Çadırcı; s. 93.
[13] a.g.e.; s. 93.
[14] William Hale; "Türkiye'de Ordu ve Siyaset, 1789'dan Günümüze", Hil Yayınları, İstanbul, 1994, s. 29.

taburun bulunduğu sancak halkından toplanacak yeni bir vergi konulmuştu.[15] Bu yeni ordunun teşkilinin faydasının umuma olduğu gibi, bütün zaruri masrafları da umuma ait olması gerektiği düşüncesinden hareketle, "İane-i Cihadiyye" vergisi konulmuştu.[16] Devletin mali durumu yanında, uygulamanın tamamen sancak ve kaza yöneticilerinin inisiyatifine bırakılması nedeniyle sıkıntılar ortaya çıkmaya başlamış ve sonuçta, Tanzimat'la birlikte yeniden ele alınarak, 1843 yılında yeni bir düzenleme ile redif birlikleri devamlı orduya katılmışlardır. Redif ordusu, daha sonra yapılan bazı düzenlememelerle gerçek anlamda yedek bir ordu hâline geldi ve İmparatorluğun yıkılışına kadar hizmet etti.[17]

Bu dönemde asker alma alanında yapılan en önemli husus ise; zorunlu askerlik fikrinin tartışılması ve onun kabul edilmesi için alt yapının oluşturulması olmuştur. 1831-1833 yılları arasında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın ordusu karşısında büyük bir etkinlik gösteremeyen Osmanlı ordusu, Mehmet Ali Paşa'nın zorunlu hizmet yapan iyi eğitimli köylülerden oluşan ordusunun gücünün arkasındaki gerçeğin "zorunlu askerlik" olduğunu anlamıştı. 1837 yılında kurulan, devletin askere alma işlerinin görüşüldüğü Dar-ı Şûra-ı Askerî'de askerlik hizmetinin herkes için zorunlu ve beş yılla sınırlandırılması konusu görüşülmüş ve bu konu Gülhane Hatt-ı Hümayun'da yer almıştır.[18]

2. Tanzimat Fermanı'ndan 1846 Kura Kanunu'na Kadar Olan Dönemde Askere Alma ve 1846 Kura Kanunu

3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile başlayan Tanzimat döneminin ilk evresinde her alanda olduğu gibi askerî kurum ve kuruluşlarda da önceki ıslahatlara nazaran çok önemli yenilikler yapılmıştır. Bu konu, özellikle asker alma ile ilgili husus Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda şöyle yer almıştır:

"Askerlik meselesi dahi önemlidir. Memleketi korumak için asker vermek ahalinin boynunun borcudur. Fakat şimdiye kadar bölgelerin nüfus miktarı göz önünde tutulmayarak kiminden fazla, kiminden noksan asker istenmekteydi. Bu hem düzensizliğe düşürmekte hem de ömür boyu hizmet orduya girenler de şevk kaybına ve nüfusta azalmayan eden neden olmakta, askere alınanların ise soy sop sahibi olmaları önlenmekte idi. Bundan dolayı şimdiden sonra her bölgeden gerektiği zaman istenecek askerin iyi bir usulle alınması ve dört beş yıl müddetle hizmet etmelerini sağlayacak bir usul bulunmalıdır."[19]

---

[15] Çadırcı; s. 95.

[16] Mübahat Kütükoğlu; "Redif Askeri Giderlerini Karşılamak Üzere Alınan Bir Vergi, İane-i Cihadiyye", Birinci Askerî Tarih Semineri, Bildiriler-II, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1983, s. 146.

[17] Vurmaz; s. 17.

[18] Eric Jan Zürcher; "Devletin Silahlanması, Orta Doğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik, (1775-1925)", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 90.

[19] Zürcher; s. 90. Çadırcı; s. 96.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda belirtilen bu görüşler doğrultusunda Tanzimat uygulamalarının ortaya çıkarttığı sorunları da göz önünde tutarak yapılacak yeni düzenlemeleri hazırlama görevi Müşir Rıza Paşa'ya[20] verildi. Rıza Paşa'nın hazırladığı düzenlemeler "Tenkisat-ı Celile-i Askeriye Kanunu" adı altında Padişah onayından sonra 8 Eylül 1843 (11 Şaban 1259) günü törenle açıklandı.[21] Bu düzenlemeye göre askerlik süresi zorunlu ve beş yıl olarak belirlendi. Bu süre sonunda bırakılanlar yedi yıl redif sınıfında hizmet göreceklerdi. Her yılın mart ayı başında ordular mevcudunun beşte biri terhis edilecek ve yerlerine yenileri alınacaktı. Askere almada kura usulü getirilerek bir kurala bağlandı. Osmanlı toprakları genişlik ve coğrafi durumu göz önüne alınarak beş ordu bölgesine ayrıldı. Bunlar; Hassa, Dersaadet, Rumeli, Anadolu ve Arabistan orduları olarak adlandırıldılar. [22]

Askere alma alanında yapılan bu büyük düzenlemenin ilk uygulaması 1844 yılında yapıldı. Bu düzenlemede askerliğin süresi kesin olarak belirtilmesine karşın alım usulleri belirgin değildi. Bu nedenle birçok sıkıntılar yaşandı. Önce, kanunda belirtildiği gibi ordunun beşte biri terhis edildi; ancak yerine yeni askerler almak yerine redif birliklerinden alım yapılması şeklinde bir uygulama yapıldı.

Yeniçeri Ocağının lağvedilmesinden sonra kurulan "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" ordusunun ismi "Asakir-i Nizamiye" olarak değiştirildi. Adı değiştirilen bu ordu için 1846 yılında "Kanunname" hazırlanarak yürürlüğe konuldu. Beş fasıl, altmış üç madde ile bir "hatime"den meydana gelen bu kanun bütün ordu komutanlarıyla valilere gönderildi. Bundan sonra askere alma kura çekme ve askerlikle ilgili kanuna göre yapılması istendi.[23]

Bu kanunun ana maddelerini özetle şöyle sıralayabiliriz:

- Askerlik hizmeti Müslümanlar için bir görev ve vatan borcu olarak kabul edilmiştir.

- Askerlik süresi 5 yıl, askerlik yaşı da 20-25 yaşları arası olarak belirlenmiştir.

- Ordunun asker ihtiyacını karşılamak için ordu bölgelerinde temin merkezlerinin kurulması öngörülmüştür.

- Kura çekimi için merkezden personel görevlendirilmesi yapılacağı ve kuraların çekilme usullerinin nasıl olacağı belirlenmiştir. Kuraya bir nedenle katılmayanların yerine nasıl kura çekileceği ve nedensiz kura çekimine katılmayanların ise yakalandıklarında hemen askerliğe sevk edileceği yer almıştır.

---

[20] Mabeyn-i Hümayun ve Hassa Müşiri Rıza Paşa.
[21] Vurmaz; s. 20.
[22] Çadırcı; s. 97.
[23] a.g.e.; s. 97.

- Yolsuzlukların önüne geçmek için, kura çekiminin bir kurul huzurunda yapılması esası getirilmiştir.

- Kura çekimi sonunda adına kura isabet edenlere 20 gün izin verilmesi, bu izin sonunda kıtasına katılmayanlara kanuni işlem yapılması öngörülmüştür.

- Askerlikten kimlerin istisna edileceği de detaylı olarak açıklanmıştır. İstisna edilenler:

- *Devletin yüksek kademesindeki bazı memurlar (ilmiye, mülkiye gibi) ile müftü, imam gibi bu işi fiilen yürütenler,

- *Askerlik hizmeti sırasında birden fazla çocuğu ölenlerin geriye kalan tek çocuğu,

- *Bedeni ve akli yönden rahatsızlığı bulunanlar ve bu durumu hekim raporu ile tespit edilenler.

- *Bu temel istisnaların haricinde bazı geçici istisnalar da bulunmaktaydı. O yıl kurada adına kura çıkmayanlar ile çeşitli nedenlerle geçici istisna edilenler, ertesi yılki kuraya katılmak zorundaydılar. Bununla birlikte, her yıl kuraya katılmasına karşın adına kura isabet etmeyenler artık redif sınıfına geçirileceklerdir. Bu kanunda ayrıca gönüllü askerlik hizmetine de yer verilmişti.[24]

- *Bu kanuna göre özel durumları olanlara "bedel" hakkı tanınmıştı. Halk arasında "bedelli askerlik" veya "bedel-i şahsi" olarak bilinen bu sisteme göre verilen bedeller para olarak verilmeyecek, yerine parayla adam göndermek şeklinde uygulanacaktı.[25]

- Kanunun "Hatime" kısmında ise "Kanunda belirtilen hususların eksiksiz uygulanması, aksaklıkların bildirilmesi, gerekenlerin yapılması ve daha iyisi bulununcaya kadar bu kanun hükümlerinin uygulanması" emredilmekte ve diğer askerî konularda da yeni kanunların çıkartılacağı belirtilmektedir.[26]

1846 Kura Kanunu, devrin şartları ışığında incelendiğinde; devletin genel olarak ihtiyaç duyduğu sayıda vatandaşını eşit şartlarda askere almasına imkân veren bir düzenleme olduğu görülmektedir. Bu kanundaki en büyük zafiyet mecburi askerliğin sadece Müslümanlara yüklenmesi ve çok geniş istisnalar tanımasıydı.

Askerlik alanında yapılan bu önemli değişiklikler öncelikle Müslüman halka uygulandı. Hâlbuki Gülhane Hattı Müslümanlarla Hristiyanları eşit tutuyordu. Bu döneme kadar Hristiyanlar asker olmuyordu. Tanzimatçılar, halkın kaynaşması ve eşit muamele gördüklerini kanıtlamak için 1847

[24] Vurmaz; s. 23-25.
[25] Ayın; s. 16.
[26] a.g.e.; s. 19.

tarihinde Rumları deniz kuvvetlerinde hizmete çağırdılar; ancak bu uygulanamadı. Bunun üzerine bedel verme usulü konuldu.[27] Bu bedel, daha önce Müslüman olmayan ahaliden alınan Cizye vergisinin yerine konuldu ve aynı usullerle alındı.[28] Kanuna göre askerlik beş yıl, ihtiyatlık yedi yıl olmasına rağmen, pratikte; ihtiyatlar aktif hizmette istenildiği kadar tutulabiliyor ve böylece 12 yıla kadar orduda kalabiliyordu.[29]

3. 1846 Kura Kanunu'ndan 1870 Kura Kanunu'na Kadar Olan Dönemde Askere Alma, 1869 Düzenlemeleri ve 1870 Kura Kanunu

1846 Kura Kanunu'nun hatimesinde askerlikle ilgili diğer kanunların çıkartılacağı yazılmasına karşın 1869 yılına kadar herhangi bir kanun çıkartılmamıştır. Ayrıca 1846 Kanunu'nu da bütün Osmanlı topraklarında uygulanamadı. Diğer bir konu da gayrimüslimlerin askerlik sorunuydu. Gayrimüslimler Müslümanlarla eşit olmak istiyor; ancak askerlik yapmak istemiyorlardı. Gayrimüslimlerin askerlik yapmaları için bazı teklifler hazırlanmış olsa da aslen devlet gayrimüslimleri askere almada (güvenmediklerinden olacak) isteksizdi. Bu durum, Müslümanlara verilen bir ayrıcalık gibi gözükse de gerçekte Müslümanların yoksullaşmalarına ve nüfus olarak da azalmalarına neden oluyordu.[30] Bu ve bunun gibi birçok diğer eksik ve hatalı uygulamalar ortaya çıktığından yeni bir askere alma kanununun hazırlanmasına gerek duyulmuştur.

Bu amaçla Hüseyin Avni Paşa geniş çaplı askerî düzenlemeleri kapsayan "Kuvve-i Umumiye-i Askeriye Nizamnamesi" 18 Ağustos 1869 (10 Cemaziyülevvel 1287) tarihinde yayımlandı. Yeni kura kanununun temel hükümleri 1908 düzenlemelerine kadar yürürlükte kaldı. Bu kanun ile getirilen yenilikler şöyle özetlenebilir:

- Osmanlı ordusu; Nizamiye, Redif ve Müstahfaz olmak üzere üç kısma ayrılacaktı.

- Bunlardan Nizamiyedeki askerlik 4 yılı silah altı, 2 yılı ihtiyatlık olarak iki kısma ayrılmıştı. İhtiyatlık, kendi memleketinin yakınındaki Redif Taburuna bağlı olacak, ihtiyatların silah, elbise ve eşyaları bağlı bulundukları Redif Taburunun depolarında saklanacaktı.

- Redif kısmı, altı sene müddetle ilk üç senesi mukaddem ve son üç senesi de tali diye ikiye ayrılacaktı.

- Müstahfaz kısmı ise Redifteki hizmet süresini tamamlayanlardan oluşmakta olup 8 sene müddetle bu sınıfta kalacaklardı.

---

[27] Çadırcı; s. 98.

[28] Bernard Lewis; "Modern Türkiye'nin Doğuşu", Çeviren: Metin Kıratlı, İkinci Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984, s. 116. İlber Ortaylı; "İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı", Hil Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 1987, s. 81.

[29] William Hale; "Türkiye'de Ordu ve Siyaset, 1789'dan Günümüze" Hil Yayınları, İstanbul, 1996, s. 31.

[30] Ayın; s. 22.

- İhtiyatlık süresini Nizamiyede geçirmek isteyenler ile bedel karşılığı askerlik yapanlar 6 yıl Nizamiyede kalacaklardı.

- Kuvve-i nizamiyenin çoğaltılmasını gerektirecek bir hâl ve sebep ortaya çıktığında, o sene ihtiyata ayrılacaklara izin verilmeyecekti. Fazladan Nizamiyede geçirilen süreler, ihtiyatlık hizmetinden düşülecekti. Rediflik süresini bitirenler veya Nizamiyede teskere bırakarak 12 yılını tamamlayanlara Rediflik yaptırılmayacak ve doğrudan Müstahfaz sınıfına geçirileceklerdi. [31]

Yapılan bu çok önemli ve köklü askerî düzenlemelerden sonra sıra yeni bir kura kanununun hazırlanmasına gelmişti. Bu konuda yapılan çalışmalar 8 Mart 1870 (5 Zilhicce 1286) tarihinde "Tenkisat-ı Cedide-i Askeriyeye Tevfikan Tanzim Olunan Kura Kanunname-i Hümayun" adı ile yeni ve Osmanlı tarihinin ikinci kura kanunu padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi.

1870 Kura Kanunu, esas olarak 1846 tarihli Kanunu'nun genişletilmiş ve güncellenmiş bir şekliydi. Bu kanunun, 1846 Kanunu'ndan farklı ve 1869 düzenlemesine ilave olarak getirdiği uygulamalar özetle aşağıda olduğu gibidir:

- Osmanlı, askere alma yönünden beş yerine altı bölgeye ayrılmıştır.

- Her Redif Taburu, aynı zamanda kura dairesi olarak görev yapacak ve kura meclisinin başkanı mülkiye memuru olacak ve Redif Miralayları (alay komutanları) kuranın usulüne uygun çekilip çekilmediğini kontrol etmekle görevlendirilmişlerdir.

- Kuraya katılmayanlar katıldıkları hâlde firar edenler, askerlikten istisna edilmeyi gerektiren şartları taşısalar da askere alınacaklar ve bunlara yardım edenlere de şiddetli cezalar uygulanacaktı.

- Askerlikten istisna edilen makamlar ve görevlilerin kapsamı genişletilmiştir. (Padişah hizmetinde çalışanlar, bütün şer-i hâkimler ve bütün mülki memurların askerlik zorunluluğu kaldırılmış, buna ilave bazı özel durumları olanlarda askerlikten muaf tutulmuştur.)

- Askerliğe sevk hizmeti, görevli bir memur nezaretinde yapılacaktı.

- Bedelli askerlik bu sistemde de muhafaza edilmesine karşın, bu kanuna göre, yerine asker bulamayanlar (bedel-i şahsi) için nakit para ödemesi (bedel-i nakti) kolaylığı getirilmiştir.[32]

1869 ve 1870 tarihli Kanunlarda yapılan düzenlemelerde dikkati çeken hususlar şunlardır:

---

[31] Ayın; s 24. Vurmaz; s. 29. Zürcher; s. 92.

[32] 1870 Kura Kanunu ile "bedel-i nakdi" olarak getirilen bir usul ile 15.000 kuruş verenler askerlikten istisna oluyorlardı.

- Daha önceki kanunlarda 12 yıl olan askerlik süresi bu kanunlarla 20 yılı kapsayacak şekilde nizamiye, redif ve mustahfaz olarak üç bölüme ayrılmış ve her an eğitimli askerleri silah altında bulundurma hedeflenmiştir.

- Acil durumlarda süratle asker toplamaya yönelik tedbirler alınmıştır.

- Askerlik hizmetinin sadece Müslüman tebaa için zorunlu olması, önceki sıkıntıların devam etmesine neden olmuştur.

- Askerlikten istisna durumlar bu kanunla daha da genişletildiğinden, sistemin zayıf yönünü oluşturmaya devam etmiştir.

- Askerlik hizmetinden kaçanlara getirilen ağır cezalar, kura çekimine azami katılımın sağlanmasını amaçlayan düzenlemeler olmuştur.

4. 1870 Kura Kanunu'ndan 1886 Asker Alma Kanunu'na Kadar Asker Alma ve 1886 Asker Alma Kanunu

1869 ve 1870 yıllarında çıkartılan kanunlar, asker alma sisteminde eskisine göre büyük bir düzen ve tertip getirmiştir. Bununla beraber bu kanunların yukarıda sayılan zayıf yönleri tebaa içinde huzursuzluk yaratmaya devam etti. 1876 yılında Birinci Meşrutiyet ilan edildi ve Kanun-i Esasi, yani Anayasa ilan edildi. Bu Anayasa'da da Tanzimat Fermanı'nda olduğu gibi "Osmanlıların bütünü, kanun önünde din ve mezhep illerinin dışında memleketin hak ve vazifelerinde eşittirler." denilmekteydi. Bu da doğal olarak gayrimüslimlerin askere alınmasını gerektiriyordu. Bu sıralarda çıkan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda asker sıkıntısı baş göstermiş ve gayrimüslimlerin askere alınmaları Meclis-i Mebusan'da tartışılmıştır. Ancak Hristiyan cemaatinin itirazları ve Türklerin olara olan güvensizlikleri bir araya gelince bu iş tekrar ertelenmiştir.

1869 ve 1870 Kanunları'ndan kaynaklanan diğer belli başlı sorunlar şöyle sıralanabilir:

- Bir gencin askere alınıp alınmayacağı beş yıl kuşkulu bırakılıyor. Eğer beş yıl üst üste askere alınmazsa bu genç doğrudan Redif sınıfına aktarılıyordu. Bu durumda hiç eğitim görmeden Silahlı Kuvvetlere katılanlar, redif kıtalarının eğitim seviyesini düşürüyorlardı.

- Müslüman olup da askerlik yapmayan bazı Çerkez kabileleri problem çıkartıyordu. Buna ilave olarak, Arnavutluk, Doğu ve Güneydoğu Anadolu gibi feodal ilişkilerin güçlü olduğu yerlerde de ahalinin neredeyse tamamı Müslüman olmasına karşın zorunlu askerlik tam olarak uygulanamıyordu. Bir rapora göre Arnavutluk'ta zorunlu askerlik tamamen görüntüden ibaretti. Silah altına alınacaklar aşiret reisleri tarafından seçilmekte ve gönderilmekteydi.[33]

- Diğer önemli bir problem de muafiyetlerdi. İki çeşit muafiyet bulunmaktaydı. Bunlar bireysel ve kolektif. Özellikle kolektif muafiyetler

[33] Zürcher; s. 93.

nüfusun olağanüstü bir bölümünü askerlikten muaf tutuyordu. Muafiyet uygulanan gruplar; kadınlar, gayrimüslimler, kutsal yerlerde (Mekke, Medine ve Kudüs)[34] oturanlar, dinî görevliler ve medrese talebeleri ve çok sayıda meslek grupları gibi topluluklardı.[35]

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Osmanlı büyük bir yenilgi ile çıkmıştı. Bunun en büyük sorumlusu olarak yine askerî teşkilat görüldü. Bu harpte karşılaşılan büyük çöküntü o ana kadar benimsenmiş olan Fransız modeline uygun teşkilatlanma ve yapının terk edilerek o zamanın en güçlü ordusu olan ve Avrupa'da Sadova'da (1866) Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu, Sedan'da (1870)[36] ise Fransa'yı kesin yenilgiye uğratan Alman sistemine doğru bir kayışa yol açmıştır. Aslında XIX. yüzyılın son çeyreğinde Almanya ile her alanda bağlantıların yoğunlaştığı görülmektedir.[37] Osmanlı hizmetine giren Von der Goltz Paşa başkanlığındaki Alman askerî danışmanlarının hazırladığı tahmin edilen yeni asker alma kanunu "Asakir-i Şahanenin Tertibat-ı Müteyemmene_i Cedideye Tevfikan Suret-i Ahazini Mübeyhyin Kanunname-i Hümayûn" adı altında 1886 yılında padişah tarafından kabul edildi ve 1870 Kura Kanunu bu kanunun çıkması ile feshedildi.[38]

1886 tarihli Kanun sekiz fasıl, 120 madde ve bir hatimeden meydana gelmekteydi. Bu kanunun daha önceki kanunlardan farklı olan düzenlemelerini kısaca şöyle özetlemek mümkündür:

- Bu kanun da askerlik hizmetini yalnız Müslüman erkekler için öngörmüştür. Askerlik görevini yine 20 yıl ile sınırlamış ve 20-40 yaşları arasını kapsamasını öngörmüştür. Askerlik süresini, önceki kanunlarda olduğu gibi; 6 yıl nizamiye, 6 yıl rediflik ve 8 yıl mustahfazlık olarak belirlemiştir.

- Daha önce askerlikten muaf tutulan göçmen ve Çerkezler askerlik yükümlülüğüne tabi tutulmuştur.

- Donama gemilerinde askerlik yapacaklarını süreleri ise; 8 yıl nizamiye, 4 yıl rediflik olmak üzere 12 yıl olması ve bunların mustahfazlık hizmetinden muaf tutulmaları kararlaştırılmıştır.

---

[34] Asker alma kanunlarında muafiyet uygulanan yerler; "Bilad-ı Selâse, genel olarak Mekke, Medine, Kudüs olarak ifade edilmekte ise de Faruk Ayın'ın (Ayın; s. 31.) kitabında bunun bir yanılgı sonucu kabul edildiği belirtilerek esas olarak, İstanbul şehri (sur içi) ile ona bağlı üç kadılık olan Galata, Eyüp ve Üsküdar kadılıklarını içerdiğini ileri sürmektedir. Eric Jan Zürcher'in kitabında da (Zürcher; s. 97.) muafiyet konusunda "... kutsal yerler, Mekke ve Medine'nin sakinleri…" denilmektedir. Bu nedenle buradaki Bilad-ı Selâse olarak "Kutsal Yerler" alınmıştır.

[35] Zürcher; s. 97.

[36] Rıfat Uçarol; "Siyasi Tarih", Hava Basım ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 1979, s. 192.

[37] Cengiz Okman; "İkinci Meşrutiyet Dönemi Dış Politika Ortamı ve Askerî Yapının Evrimi", Dördüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1989, s. 25.

[38] Ayın; s. 30;

- Askere sevk edileceklerin belirlenmesine de yeni usul getirilmiştir. Buna göre kurada askere gideceklerden hiçbir muafiyetten yararlanamayanlar “Kaflı (K)” tabir edilirdi. Kura ile tertib-i evvel ve tertib-i sani olarak ikiye ayrılırdı. Tertib-i evvel kurası çekenler 6 yıl, tertib-i sani kurası çekenler 6 ila 9 ay silah altına alınacaktı. İkinci grup kurası çekenler, belirtilen süre sonunda salıverilecek ve talimlerine memleketleri dâhilinde devam edeceklerdi.

- Her ordunun kendi bölgesinden asker ihtiyacını karşılaması düzenlemesi devam etmekle beraber, fazla olan erler diğer bölgelerin ihtiyacı için gönderilebilecekti.

- Bu kanunda da askerlikten muaf tutulanlar ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Bu kanun da muafiyet kapsamını daha da genişletmiştir.

- Bu kanun da daha önceki kanunlar gibi askerlik hizmetinden kaçanlara uygulanacak cezaları ayrıntılı olarak belirlemiş ve kapsamını biraz daha genişletmiştir.

- Askerlik çağına girenlerin, muayene ve kura işlemleri de ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Bu durum askere alma sisteminin zaman içindeki gelişimini de çarpıcı bir şekilde göstermektedir. 1886 Kanunu’nda yer alan özellikle, kayıt, ilan, yoklama ve sevk işlemeleri bugün dahi kullanılan usullerle çok büyük oranda benzerlikler içermektedir. Bunlara şu örnekleri verebiliriz;

- Her yılın kasım ayından üç ay önce, Dâhiliye Nezaretince gelecek yıl 20 yaşına girecek Müslüman gençlerin kaza, köy, mahalle ve hane numaralarıyla, lakapları ve baba adları yazılı künye defterleri illerden getirtilip Daire-i Askeriye’ye teslim edilecekti. Bu defterler tetkik edildikten sonra her ordu dairesi bölgesinden askerlik çağına gelenlerin miktarı tespit edildikten sonra Ordu merkezlerine gönderilecekti. Bu defterler kasım ayından 15 gün evvel Redif taburlarına ulaşması gerekiyordu. Redif tabur komutanı tarafından gerekli ilanlar yapılacak ve daha sonra oluşturulacak heyet huzurunda ilk yoklama (muayene) yapılacaktı. Bu yoklamada (muayenede) yükümlünün durumu görülecek neticesi, evli, bekar, sakat, sağlam, gibi durumu her şahsın künye defterindeki hanesine işlenecekti. Bu defterler mühürlenip önce Redif alayına, daha sonra Ordu merkezine gönderilecekti. Ordu merkezinde ise gelecek yıl birliklerden terhis edilecek asker miktarı tespit edilerek asker ihtiyacı çıkartılacak ve bu duruma göre her kazadan ne kadar asker alınacağı tespit edilecekti. Bazı nedenlerden oluşabilecek kayıpları da hesaba katarak % 10 oranında daha fazla asker ihtiyaç olarak bildirecekti. Her Redif taburu bölgesinde Ruz-ı Hızırın beşinci günü (11 Mayıs) günü kura meclisi toplanacak ve nüfus memuru da nüfus defteri ile birlikte mecliste hazır bulunacaktı. Kuraya katılacaklara askerlikle ilgili padişah emri okunduktan sonra defterde olanların yoklaması yapılacaktı. Bunlardan sağlık nedeniyle askerlik hizmetine uygun olmayanlar ile bir yıl sonraya ertelenecekler bir tarafa ayrılacaktı. Bütün işlemler bittikten sonra

karşılarında “Kaf (K)” bulunan kuraya tabi tutulacak ve tertib-i evvel ve tertib-i sani olarak yükümlüler ayrılacaktı. Kuranın nasıl çekileceği ve hangi kayıtların nasıl tutulacağı kanunda teferruatlı olarak belirtilmişti.[39] Bu kura aşağıda açıklandığı şekilde çekilirdi:

“Bir kazanın askerlik çağında bulunan neferleri belirlendikten sonra kaç kişi varsa, örneğin 150 kişi, o kadar ufak köşeli kağıt kesilirdi. Her birinin ismi o kağıtlara yazıldıktan sonra kağıtlar meydanda boş bir yere konulurdu. Arkasında 150 kağıt daha kesilerek kazadan mesela 60 er alınacak ise, 150 kağıdın 60’ına ‘Asker oldum.’ lafzı yazılır, diğerleri boş bırakılırdı. Bunlar da ayrı bir yere konulurdu. Eğer kazada firar eden örneğin 5 kişi varsa, 55 kağıda ‘Asker Oldum’ yazılırdı. Bizzat kura neferleri veya vekilleri meclisin huzuruna gelir, isimleri yazılmış olan 150 kağıt zarflara konulurdu. Bu 150 zarf bir torbaya, 55’i ‘Asker oldum’ yazılı diğer 150 kağıt da başka zarflara konularak başka bir torbaya konulurdu. İsim torbası Müftüye, kura torbası ise meclis azalarından birine teslim edilirdi. O kişiler torbaları önlerine alırlar sonra karışması için sallarlar, önce Müftü elini isim torbasına sokarak rasgele birini çekerdi. O kişi gelerek kura torbasına elini sokar ve kurasını çekerdi. Aldığı kağıtta ‘Asker oldum.’ yazılı ise kura defterinde isminin üzerine ‘… sıradan kura isabet etmiştir.’ yazılırdı. Eğer boş çıkarsa isminin yukarısına ‘Hâlî’ (Müstesna) kelimesi yazılıp Meclisten dışarı çıkartılırdı.”[40]

- Bu kanunda belirtilen diğer bir husus da zaptiye, jandarma ve polis olarak görev yapanlardan, kurada tertib-i evvel kurası çekenlerin hemen askere gitmesi zorunluydu. Ayrıca bunların görevlerinde geçen süreleri de askerlikten sayılmamaktaydı.[41]

- Bu kanunda da gönüllü askerlik yer almakla birlikte, şartları daha sıkı bir kayıt altına almıştır.

- 1846 tarihli Kanun’da yalnızca “bedel-i şahsi”, 1870 tarihli Kanun’da hem “bedel-i şahsi” hem de “bedel-i nakdi” uygulaması bulunmasına karşın, bu kanunda ortaya çıkan aksaklıklar ve uygulamadaki sıkıntılar nedeniyle yalnızca “bedel-i nakdi” sisteminin uygulanması öngörülmüştür. Kanuna göre “bedel-i nakdi”vermek isteyenlerin, o yerin idare meclisince hazırlanmış “Ehli Servet Mazbatası”nı yani zengin olduklarını belgeleyen bir kağıt getirmeleri ve “bedel-i nakdi” ödemek için de tarla, bağ, bahçe ve ev gibi şeylerini satmamaları şarttı.[42] Bedel verenlerin, 50 Osmanlı altını olan bedel parasını ödedikten sonra beş ay süreyle en yakın askerî birlikte eğitim görmeleri esası da getirilmiştir.

---

[39] Ayın; s. 40.
[40] Uğur Ünal; “Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu”, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2008, s. 29.
[41] Vurmaz; s. 41.
[42] “Türk Kara Kuvvetleri Tarihi”; Kara Kuvvetleri Basımevi ve Basılı Evrak Depo Müdürlüğü, Ankara, 1996, s. 58.

5. 1886 Asker Alma Kanunu'nun Uygulaması ve 1914 Yılına Kadar Olan Asker alma Sisteminde Yapılan Değişiklikler

1886 Asker Alma Kanunu'nun yayımlanmasından 1914 yılına kadar geçen dönemde, asker alma ile ilgili olarak genel bir değişikliğe gidilmemiştir. Bu dönemde, geçmişten gelen ve 1886 Kanunu ile çözüm getirilmeyen sorunlara çözüm bulmak için kısmi düzenlemeler ve değişiklikler getiren kanunlar çıkartılmıştır.

1886 Kanunu'nda çözümlenmemiş sorunlar özetle aşağıdaki gibidir:

- Göçerlerden daha hâlâ asker alınamıyordu. Bu da büyük bir kaynak kaybıydı.

- Gayrimüslimlerden de hâlâ asker alınamıyordu. Bu da neredeyse nüfusun yarısının askerden muaf olması anlamına geliyordu.

- İstanbul ve Kutsal yerlerden asker alınamıyordu. Bu da büyük bir kaynak kaybına yol açmaktaydı.

Burada görüldüğü gibi, her ne kadar Tanzimat ve Islahat Fermanları'nda tüm Osmanlı ahalisinin eşit olduğu kabul edilmiş olsa da bu eşitlik henüz sağlanamamıştı. Askerliğin yükü Anadolu ve Rumeli'ndeki Müslüman Türk toplumunun sırtındaydı.

Doğudaki aşiretlerden yüzyıllardır askerlik yönünden gereği gibi faydalanılamamıştır. Onlar konargöçer olduklarından kayda almak ve düzene sokmak oldukça zordu ve asayişsizliğin temel nedenini oluşturuyordu.

Yurdun doğu bölgelerindeki aşiretlerden askerlik yönünden faydalanmak için 20 Ekim 1890 (7 Rebiyülevvel 1308) tarihinde çıkartılan bir kanun ile "Hamidiye Süvari Alayları" adı verilen bir askerî teşkilat kuruldu.[43] Bu teşkilat; askerlik hizmetinden muaf tutulan, ancak seferde redif sınıfı gibi orduya katılan Hamidiye Süvari Örgütünün kendine has ve nizamiye askerinin silah altına almasına benzer, ayrı bir askere alma örgütü ve uygulaması bulunmaktadır.[44] Her aşiret kendisine lazım olan erleri kendi içinden temin etmek zorundaydı. Bu erlerin askerlik yaşı 17'den başlayıp 40 yaşına kadar 23 yıl devam edecekti. Bu sürenin ilk üç yılı "iptidaiye", sonraki üç yılı "efradı nizamiye" ve sonraki 17 yılı ise "redif efradı" olacaktı. 1890 yılında kurulmaya başlanan bu alayların sayısı giderek çoğalmış ve 1908'e gelindiğinde sayıları 64'e ulaşmıştır.[45] Bu kanunla kurulan Hamidiye Alaylarının başında okuma yazma bilmeyen cahil insanlar bulunmaktaydı ve bunlar bir anda rütbe ve bol maaşa kavuşmuşlardı. Padişah Abdülhamit, kurduğu bu teşkilatın başına getirdiği komutan ve subayların biraz olsun

[43] Ayın; s. 45.
[44] Vurmaz; s. 42.
[45] "Hamidiye Alayları" ayrı bir araştırma konusu olacak kadar geniş ve etkileri günümüze kadar uzanan bir olgudur.

okuryazar olmalarını sağlamak için, ileride bunların başına geçecek olan aşiret ileri gelenlerin çocuklarını okutmak için İstanbul'da "Hamidiye Aşiret Okulu" açtırmıştı. Bu teşkilat ve bunların komutanları Doğu Anadolu'da baş belası olmuşlar, Meşrutiyet'in ilanından sonra 17 Ağustos 1910 (4 Ağustos 1326) tarihinde çıkartılan bir kanun ile düzenli ordu içine süvari birlikleri olarak katılmışlardır.[46]

1886 Kanunu'ndan sonra asker alma konusunda yapılan en önemli değişiklik, II. Meşrutiyet sonrasında 7 Ağustos 1909 (1325) tarihinde çıkartılan kanun ile ilk defa gayrimüslimlerin de askere alınması bir kanunla zorunluluk hâline getirilmiştir. Aynı kanunla, askerlikten muaf olan İstanbul ahalisine de askerlik zorunlu hâle getirilmiştir. Kanun bu şekilde çıkmasına karşın, yüzyıllardır askerlik yapmayan gayrimüslimleri askere almak pek de kolay olmamıştır. Bu kanunun çıkması ile birlikte, Hristiyan cemaatler adına Rum Patrikhanesi Osmanlı Hükûmetine başvurarak, Hristiyanların askerlik esnasında korunmasını içeren bazı isteklerini iletmiştir. Daha sonraki yıllarda da bu isteklerini yinelemiştir.

Görüldüğü gibi bu kanun özünde 1886 tarihli Kanunu değiştirmemiş, o kanunda bulunan bazı askerlikten muafiyetleri ortadan kaldırmıştır. Ancak bu gibi tedbirler de kuvvetli ve eğitimli bir ordu kurmaya yetmemiş, Osmanlı ordusu 1912 yılında girdiği Balkan Savaşı'ndan tarihinin en büyük yenilgisini alarak çıkmıştır. Ancak, asker alma kanunlarında böyle kısmi değişikliklerin yetersiz olduğu anlaşılarak yeni asker alma kanunu üzerinde çalışmalara başlanmıştır. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın isteği üzerine Türkiye'ye gelen Alman Generali Liman von Sanders ve heyetinin tavsiyeleri ve o güne kadar elde edilen tecrübeler ışığında yeni bir asker alma kanunu hazırlandı. Padişah tarafından kabul edilen "Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatı" Kanunu 12 Mayıs 1914 (29 Nisan 1330) tarihinde yayımlanarak yürürlüğe girdi.[47]

Sonuçlar

Yüzyıllarca zaferden zafere koşan Türk ordusu, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulduğu ve gelişme dönemlerinde, zamanına göre çok sağlam denilebilecek düzenli bir askere alma sistemi mevcuttu. Bunlar devşirme usulü yetiştirilen ve Yeniçeri ve Sipahi Ocaklarından meydana gelen Kapıkulu askerleri ile eyaletlerin besleyip teşkilatlandırdıkları Tımarlı Sipahilerden oluşuyordu. Zaman içinde gelişmelere ayak uyduramayan ve çeşitli nedenle bozulan bu sistemi, zaman içinde ıslah etmek veya kaldırmak için birçok çaba harcanmıştır. Bunların en ünlüsü Padişah III. Selim'in kurduğu yeni ordu olan "Nizam-ı Cedit" ordusudur. III. Selim'in tahtan indirilmesi ile ortadan kaldırılan bu ordu yerine Padişah II. Mahmut tarafından 1826 yılında Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra Asakir-i

[46] "Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, III. Cilt, 6'ncı Kısım (1908-1920)"; Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları Seri Nu. 2, Ankara, 1971, s. 130.
[47] Ayın; s. 50.

Mansure-i Muhammediye ordusunun kurulması izledi. Ancak bu ordunun asker alma sistemi belirli kurallara bağlanmamıştı. İlk defa 1834 yılında çıkartılan bir kanun ile yedek ordu anlamında Redif teşkilatı kuruldu ve bunun asker alma sistemi kanuna bağlanmış oldu.

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'nda askerlik hizmetinin bir kural ve kaideye bağlanacağı ilan edilmişti. Bunu takip eden yıllarda 1844 yılında ilk defa kapsamlı Asker Alma Kanunu çıkartıldı. Birçok eksiklikleri olmasına karşın ilk defa asker alma bir kurala bağlanmış ve zorunlu askerlik kavramı kabul edilmişti. Bunun en büyük eksiği ise zorunluluğun yalnızca Müslüman tebaa için olmasıydı. Bu eksiklik bundan sonra 1908 yılına kadar çıkan bütün kanunlarda da yer aldı.

Uygulamada görülen aksaklıkları düzeltmek ve sistemi daha iyi işler hâle getirmek için 1869 ve 1870 yıllarında da iki düzenleme yapılarak asker alma daha düzenli hâle getirilmeye çalışıldı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra yenilginin nedenlerinden biri olarak yine asker alma teşkilatı görüldüğünden 1886 yılında o zamana kadar çıkartılan en kapsamlı Asker Alma Kanunu çıkartıldı. Bu kanun 1908 yılında yapılan bir değişiklik hariç 1914 yılına kadar yürürlükte kaldı. Bugün yürürlükte olan 1111 sayılı Kanun'un birçok maddesi 1886 Kanunu ile büyük benzerlikler içermektedir. Bu kanundan elde edilen tecrübelerle, Birinci Dünya Harbi'nin ve Kurtuluş Savaşı'nın asker kaynağının sağlanmasının hukuki temelini oluşturan 1914 Asker Alma Kanunu çıkartılmıştır.

KAYNAKLAR

AYIN, Faruk; "Tanzimat'tan Sonra Asker Alma Kanunları", Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1994.

ÇADIRCI, Mustafa; "Osmanlı Ordusunda Yeni Düzenlemeler (1792-1869)", Birinci Askerî Tarih Semineri, Bildiriler II, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1983.

HALE, William; "Türkiye'de Ordu ve Siyaset, 1789'dan Günümüze" Hil Yayınları, İstanbul, 1996.

ORTAYLI, İlber; "İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı", Hil Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 1987.

JOUANNIN, M. J. M. ve GAVER, M. Jules Van; "Osmanlı İmparatorluğu, Askerlik Sanatı Örf ve Adetleri", Çeviren: Reşat Uzmen, And Kartpostal ve Yayınları, İstanbul, 2000.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat; "Redif Askeri Giderlerini Karşılamak Üzere Alınan Bir Vergi, İane-i Cihadiyye", Birinci Askerî Tarih Semineri, Bildiriler-II, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara,1983.

LEWIS, Bernard; “Modern Türkiye’nin Doğuşu”, Çeviren: Metin Kıratlı, İkinci Baskı, Ankara,Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984.

OKMAN, Cengiz; “İkinci Meşrutiyet Dönemi Dış Politika Ortamı ve Askerî Yapının Evrimi”, Dördüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1989.

“Osmanlı Ordu Teşkilatı”; Hazırlayanlar: Cengiz Eroğlu-Hülya Yarar-İ. Göktuğ Demiröz, Millî Savunma Bakanlığı, Ankara, TTK Basımevi, 1999.

ÖZ, Muzaffer; “Yeniçeri Ocağının Lağvından Sonra Osmanlı Ordusundaki Gelişmeler”, Askerî Tarih Bülteni, S 29, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, Ağustos 1990.

“Türk Kara Kuvvetleri Tarihi”; Kara Kuvvetleri Basımevi ve Basılı Evrak Depo Müdürlüğü, Ankara, 1996.

“Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi (1793-1908), C III, Kısım 5”; Genelkurmay Basımevi, 1978.

“Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, III. Cilt, 6’ncı Kısım (1908-1920)”; Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları Seri Nu. 2, Ankara, 1971.

UÇAROL, Rıfat; “Siyasi Tarih”, Hava Basım ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 1979.

ÜNAL, Uğur; “Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu”, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2008.

VURMAZ, Mehmet; “Osmanlıdan Cumhuriyet’e Askere Alma Sistemi, (1826-1970)”, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2007.

ZÜRCHER, Eric Jan; “Devletin Silahlanması, Orta Doğu’da ve Orta Asya’da Zorunlu Askerlik, (1775-1925), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

OSMANLI DEVLETİ'NDE ASKERLİĞİN VATANDAŞLIK MÜKELLEFİYETİNE DÖNÜŞÜMÜNÜN EVRİMİ

Doç.Dr.Osman KÖKSAL*

Giriş

Osmanlı Devleti için hemen her alanda değişim ve dönüşüm yüzyılı olan XIX. yüzyıl, askerî sahadaki gelişmeler bakımından da bu niteliğini fazlasıyla yansıtır. Askerî alandaki değişimi, kuruluş ve teşkilat, eğitim, silah ve teçhizattan giyim kuşama kadar son derece geniş bir düzlemde, farklı başlıklarda incelemek mümkündür. Bildiride bunlardan sadece "asker alma" ya da "personel temini" anlayışındaki değişimin kronolojik seyrini takiple askerliğin ücretli-maaşlı sistemden "vatandaşlık mükellefiyeti"ne dönüşümünü değerlendireceğiz.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti -devrinin Doğulu Batılı pek devlet ya da imparatorluğu gibi- ordu kadrolarını "ücretli askerlik" esası üzerine bina etmişti. Bu anlamda devletin -teşkilatı nerdeyse kendi kuruluşu kadar eski- askerî varlığı, insan kaynağı ve ücretlendirilişi bakımından birbirinden farklı iki büyük kitleden oluşuyordu: Bunlardan ilki, özel kanun ve kuralları dâhilinde "devşirme" esasına göre imparatorluk sınırları içerisindeki gayrimüslim ailelerden seçilip alınan çocukların yetiştirilmesiyle teşekkül eden "Kapıkulu" birlikleriydi.[1] Savaş dışında kendilerine ait kışlalarda sürekli olarak silah altında tutulan bu birliklere mensup askerlere düzenli olarak maaş (ulûfe) ödenmekteydi. Sayısal azlıklarına karşın doğrudan saraya bağlı merkezî güç oluşları onları daima etkin ve önemli kılıyordu. Sayıca daha büyük yekûnü ve asıl vurucu gücü oluşturan diğer kitle Türk süvarilerden oluşan ve hizmetleri karşılığında kendilerine maaş yerine "kılıç hakkı" olarak mülkiyeti devlete ait (mîrî) toprakların vergi gelirlerinin bir kısmı kayd-ı hayat şartıyla terk edilen "Tımarlı Sipahiler"di. Tamamı atlı savaşçı olan bu kesimde görev genelde irsî olarak babadan oğula geçiyordu.[2]

Eski Sistemin Tasfiyesi Zorunluluğu

Bu iki farklı sistemle beslenen Osmanlı ordusu gerek eğitim ve disiplini gerekse daimî askerliğin sağladığı ustalık ve tecrübe ile üç dört yüz yıl boyunca muasır rakiplerine karşı etkin ve vurucu bir güç olma özelliğini korudu. Ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısında birbiri arkasından girişilen ve uzunca süren iki savaş sonucunda[3] karşılaşılan hezimet derecesindeki

---

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi

[1] Kapıkulu birliklerinin pencik ve devşirme esasına göre kuruluş ve teşkilatı ile kadroları, örgüt yapıları ve muhtelif dönemlerdeki sayıları için bk., İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları, C I-II, Ankara, 1988.

[2] Tımar sisteminin doğuşu, işleyişi ve tımarlı sipahilerin muhtelif dönemlerdeki toplam mevcutlarıyla ilgili bazı bilgiler için bk., Ömer Lütfi Barkani "Tımar", İA, C XII/I, s. 287-333. "Halil İnalcık; 1431 Sayılı Tımar Defterine Göre Fatih Devrinden Önce Tımar Sistemi", IV. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara, 1952, s.132-139.

[3] Bunlardan ilki uğursuz Küçük Kaynarca Anlaşması'yla son bulan 1868-1874 Osmanlı-Rus Harbi'ydi. İkincisi ise hemen ardından gelen 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı.

yenilgiler, ordunun her iki kanadının artık devrini tamamladığını göstermeye yetip artmıştı.[4]

Yüzyılın son yenilikçi Padişahı III. Selim, bu büyük ve acil sorunu gündemine alarak bunlardan kapıkulu kuvvetlerine alternatif bir askerî oluşumu "Nizam-ı Cedit"[5] adıyla yapılandırdı. Bu teşebbüs asker alma anlayışı veya asker kaynağı bakımından henüz bir yenilik veya değişim içermese de en azından eski yapının tasfiye sürecine başlangıç oluşturması bakımından önemli bir gelişmeydi. Ancak değişimi kendi akıbetleri için hiç de hayra yormayan Yeniçeriler, devletin savaş hâlinde bulunduğu bir ortamda İstanbul'da 1807 yılında gerçekleştirdikleri bir isyanla III. Selim'i tahttan indirip yeni orduyu lağvettirdiler.

Kısa süre sonra saltanatı devralan II. Mahmud'un kurmaya çalıştığı "Sekban" birliklerinin Yeniçerilerin yeni bir ayaklanmasına yol açması, artık Padişahı yapılabilecek en büyük yeniliğin doğrudan Yeniçeri Ocağını kaldırmak olacağına hükmettirdi. 1826 yılındaki son taşkınlıkları kendi sonlarını getirdi. Asker sivil tüm İstanbul halkı bu isyankâr gruba karşı sancak-ı şerif altına çağrılıp Yeniçeri kışlaları topa tutuldu, teşkilatlarına son verildi.[6] Olayın tarihlerde "vaka-i hayriye" olarak adlandırılması mânidardı.

Bu gelişme, klasik Osmanlı ordusunun diğer kanadının tasfiyesini de hızlandırdı.[7] Son Rum isyanına çağrıldıkları hâlde çoğunun gelmediği görülen Tımarlıların tımarlarına el konuldu. 1827 tarihinde Anadolu ve Rumeli'deki 5200 kadar Tımarlı tımarları ile birlikte "Asâkir-i Mansûre Süvarisi" kadrosuna kaydırıldı. Tanzimat'ı müteakip kimseye yeni tımar verilmeyerek perakende biçimde eski statüsünü koruyan bir kısım tımarlı, mahallin zaptiye (jandarma)[8] hizmetine kaydırıldı, 1847 (1263)'de ise bütün

---

Uzun süren her iki savaşta da Osmanlı kuvvetleri girişikleri meydan muharebelerinin pek çoğundan münhezim olarak çekildikleri gibi savunma muharebelerinde bile tutunamadılar. Savaşlar sırasındaki yoklamalarda gerek Tımarlı gerek Kapıkulu sınıfına mensup orduya kayıtlı pek çok askerin cepheye gelmediği görüldü.

[4] Örneğin, 1791 yılında III. Selim'e ıslahat sunanlardan Defterdar Şerif Mehmet Efendi ile Tatarcıkzâde Abdullah Efendi Tımar sistemindeki bozukluğa özellikle dikkat çekiyorlardı. Bu iki layiha sahibinin görüşleri için bk. Şerif Mehemet; "Selim-i Sâlis Devrinde Nizam-ı Devlet Hakkında Mütalaât", Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, Cüz 37-38. Tatarcık Abdullah Molla; "Selim-i Sâlis Devrinde Nizam-ı Devlet Hakkında Mütalaât", Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, Cüz 40-41. Bu yüzden 1804'te muhtelif nedenlerle 3757 tımara el konulmuştur.

[5] Bu, aslında "yeni düzen"in dar anlamıydı. Geniş anlamda Nizam-ı Cedit, III. Selim'in devlet ve toplum kurumlarındaki çok yönlü reformlarının adıdır. Geniş bilgi için bk. Enver Ziya Karal; Selim III. ve Nizam-ı Cedit, Ankara, 1946. Aynı müellif, "Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri", Tanzimat I, İstanbul, 1999, s. 16-18, 27-30.

[6] Yeniçeri teşkilatının kaldırışının ayrıntıları için bk. Mehmed Esat Efendi; Üss-i Zafer, İstanbul, 1241, s. 15-160. Uzunçarşılı; Kapıkulu Ocakları, C I.

[7] Tımar sisteminin bozuluşu ve tasfiye süreci için bk. Halil Cin, Mirî Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü, Konya, 1987, s. 56-85, 275-249, 305. Mustafa Akdağ; "Tımar Rejiminin Bozuluşu", DTCFD, C III, Sayı IV.

[8] Tanzimattan sonra kimseye yeni tımar verilmeyerek, babalarının tımarlarına hak kazanan küçük çocukların okumaya elverişli olanları merkezlere alınıp zabit yetiştirmek üzere okullara

tımar sahipleri kaydı-ı hayat şartıyla tımar bedellerinin yarısı verilmek şartıyla emekli edileceklerdir.[9] Böylece bu köklü ve güçlü kuruluş, Yeniçerilerin kanlı, ıstıraplı tasfiyesinin aksine herhangi bir sarsıntıya sebep olmadan sessiz sedasız ortadan kaldırıldı.

Devletin askerî varlığını oluşturan iki teşkilatın eş zamanlı olarak tasfiyesi ve bunlardan özellikle Yeniçeri ocağının kaldırılışı, öteden beri hep tasarlanan, zaman zaman teşebbüs edilen yeni bir ordu kurma girişiminin önünü açtı. Sultan Mahmut bildik ismiyle "Asakir-i Mansûre-i Muhammediye" olarak adlandırılan iki sınıflı yeni ordusunun kuruluşunu hızlandırdı.[10] Bu gelişme, devletin asker alma anlayışının değişimi bakımından da hem bir fırsat hem bir başlangıçtı. İmparatorluğun muhtelif kesimlerindeki Müslüman tebaanın askerliğe elverişli gençleri arasından yeni orduya asker yazımına başlandı.

Ardından büyük bir kitleyi uzun süre silah altında tutmaksızın askerlik çağına gelmiş olanları kendi bölgelerinde kısa aralıklarla eğiterek az masrafla savaş anında muvazzaf ordu mevcudunu arttırmaya yönelik yeni yöntem arayışı başlatıldı. "Dâr-ı Şûra-i Askerî" ve devlet ileri gelenlerinden oluşan "Meclis-i Şûra"nın çalışmaları sonucunda Redif teşkilatının kurulması kararlaştırılarak alınan kararlar bir nizamnâme hâlinde neşredildi. Bu ikinci ve konumuz bakımından daha esaslı gelişme gereğince memleketin bütün büyük şehirlerinde "Redif-i Asâkir-i Mansûre" adıyla yeni birlikler kurulmaya başlandı.[11] Projenin uygulamaya konulduğu Ağustos 1834'te, her biri subayları ile birlikte 1400 kişiden oluşacak birliklerden ilk etapta 37 tabur kurulması düşünülmüştü, 1836 yılında tabur sayısı kırkı buldu. Yeni uygulamayı halka benimsetmek için tabur subayları, yerel halkın "ayan ve eşraf" denilen hatırı sayılır, nüfuzlu kimseleri arasından atanıyordu.[12]

Vatandaşlık Mükellefiyetine Geçişte Tanzimat Süreci ve Önemi

Söz konusu müspet gelişmeler askerliğin bir yükümlülük olarak geniş kitlelere yayılmasında yeni bir açılım kabul edilse bile henüz başlangıçtı. Askerlik hizmetini bir "vatandaşlık ödevi" kabul edip bütün tebaayı askerlikle yükümlü kılmak ve bunu herkes için geçerli bir nizama bağlayıp

---

yerleştirildi. Tımarlı Sipahilerin 1844 (1260) yılında Zaptiye teşkilatına kaydırılışı için bk. Mustafa Nuri Paşa, Netayicü'l-Vukuât, Haz. Neşet Çağatay, C III-IV, Ankara, 1992, s. 299.

[9] Çünkü kayıtlı bulunan Tımarlılara hâlâ 200.000 kese civarında tımar bedeli ayrıldığı hâlde kendilerinden yeteri kadar yararlanılamamaktadır. Netayicü'l-Vukuât; III-IV/299.

[10] Bunlardan birincisi yine saraya bağlı düzenli muvazzaf hassa ordusu olup "Asakir-i Muntazama-i Muvazzafa-i Hassa", diğeri ise "Asakir-i Muntazama-i Muvazzafa-i Mansûre" adını taşıyordu.

[11] Redif teşkilatının kuruluş ve teşkilatı üzerine ayrıntılı bilgi için bk. Musa Çadırcı, "Anadolu'da Redif Askerî Teşkilatının Kuruluşu", DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, C. VII-XII, Ankara, 1975, s. 63-75. Mübahat S. Kütükoğlu; "İkinci Mahmud Devri Yedek Ordusu, Redif-i Asâkir-i Mansûre", İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, S 12, (1881-1982), İstanbul, 1982, s. 128-135.

[12] Uygulamaya örnek olmak üzere Sultan Mahmut sarayda bizzat Enderun mubağalarından bir tabur tertip edip talimlerine zaman zaman kendisi komuta etmiştir. Netayicü'l- Vukuât; III-IV, s. 298.

kanunlaştırmak düşüncesi Tanzimatla başladı. Tanzimatın başlangıcı sayılan 3 Kasım 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda askerlik hizmetinin yeniden düzenlenmesi gereği şöyle açıklanıyordu:

"Askerlik meselesi dahi mühim meselelerdendir. Memleketin muhafazası için asker vermek ahalinin boynunun borcudur. Fakat şimdiye kadar bölgelerin nüfus miktarı göz önünde tutulmayarak, kiminden fazla, kiminden noksan asker istenmekte, bu da hem düzensizliğe hem de ticaret ve ziraatın zarar görmesine sebep olmaktaydı. Asker olanların ömürlerinin sonuna kadar bu hizmette bırakılmaları kendilerini ümitsizliğe düşürmekte, soy sop sahibi olmalarını önlemekteydi. Bundan dolayı şimdiden sonra her bölgeden gerektiği zaman istenecek askerin daha iyi bir usulle alınması ve dört beş yıl müddetle hizmet etmelerini sağlayacak bir usul bulunması gereklidir."[13]

Belirtilen bu görüş ve gerekçeler yapılacak düzenlemelerde temel teşkil etti. Artık "muhafaza-i vatan" için asker vermek ahalinin "fariza-i zimmeti" yani boynunun borcu olarak tanımlanıyordu. Bu yaklaşım Batı'da da yerleşmeye başlamıştı. Gerek Büyük Fransız İhtilali'ni müteakip Fransa, gerekse Almanya'nın çekirdeğini oluşturacak Prusya bu anlayışı çoktan benimsemiş, Avrupa'da askerlik hizmetinin "vatandaşlık mükellefiyeti" olarak yerleşmesine öncü olmuşlardı. Osmanlı Devleti bu usulü benimseyip yerleştirdiği takdirde, hem bundan sonra hep artacak olan asker ihtiyacını nispeten daha kolay ve daha sağlıklı bir yoldan karşılayacak hem de sürekli artan borçlarıyla kevgire dönen bütçesini daha fazla maliyetten korumuş olacaktı.

Genç Padişah Abdülmecit, yeni düzenleme için Mabeyn-i Hümayun ve Hassa Müşiri Rıza Paşa'yı görevlendirdi. Rıza Paşa titizlikle konuyu ilgililerle istişare etti, müteakiben Bâb-ı Askerîde toplanan "Meclis-İ Muvakkat"ta yapılan görüşmelerde netleştirilen kararlar padişaha arz edildi. Padişahca onanan kararlar 8 Eylül 1843 günü törenle açıklandı. Düzenlemeye göre belirli bir yaşa gelmiş Osmanlı tebaası her fert beş yıl nizami (muvazzaf) askerlik yapacaktır. Bu sürenin bitiminde terhis olanlar, yedi yıl redif sınıfında hizmet görecektir. Bu ikinci devre bir çeşit yedeklik (ihtiyat) dönemidir. İmparatorluk toprakları beş büyük ordu bölgesine[14] ayrılıp her ordu emrine asker kaynağı olarak yeterli oranda sancak verilmiştir. Her yıl mart ayı başında ordu mevcutlarının beşte biri terhis edilerek "kura" ile yerine yenileri alınacaktır. Bundan böyle subayların görevleri dışında üzerlerine sivil (mülkî) memurluklar almamaları da kanun gereğidir.

Sistemin uygulanmasına 1844 Martında başlandıysa da kura usulünün tatbikiyle ilgili belirsizlikler yüzünden aksaklıklar yaşandı. 1846 yılı

[13] Hatt-ı Hümayunun metni için bk., Takvim-i Vekâyi, 15 Ramazan 1255.

[14] Bunlardan "Hassa Ordu-yı Hümayun Dairesi" ve "Dersaadet Ordu-yı Hümayun Dairesi" adlarıyla ikisinin merkezi İstanbul'da, "Anadolu Ordu-yı Hümayun Dairesi" Sivas'ta, "Rumeli Ordu-yı Hümayun Dairesi" Manastır'da, "Arabistan Ordusu"nun merkezi ise Şam'da bulunuyordu.

başlarında "Dâr-ı Şûra-i Askerî"de tekrar incelenen konu yeni bir tasarı hâline getirilip "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye"de görüşülerek kesin şeklini almıştır. Halk arasındaki adıyla "Kura Kanunnamesi" olarak anılan ve 1869 yılına kadar yürürlükte kalacak kanun, giriş ve sonuç hükümleri hariç beş fasıl (bölüm) ve altmış üç bentten (madde) oluşmaktadır.[15] Mükellefler için temel askerlik beş yıl olarak belirlenmiş olup yükümlüler bu hizmeti 20-25 yaşları arasında ifa edeceklerdir. Kanunun ikinci faslı askerlik yükümlülüğünden istisna ve muafiyetleri, 32.-63. maddeler arasındaki beşinci kısmı ise kura işleminin teferruatı ve tatbikatını ayrıntılı biçimde düzenlemiştir.[16]

Böylece askerliğin Tanzimat Fermanı'yla "vatandaşlık görevi" olarak tanımlanmasıyla start alan yeni eğilime 1843 yılı kararları başlangıç oluşturmuş, 1846 Kura Kanunnamesi ise askerlik anlayışını baştan aşağı değişmiştir. Askerlik hizmeti teorik olarak bütün Müslüman tebaa için mecbur tutulmuş olmakla birlikte bazı muafiyet ve istisnalar da yok değildir. Gayrimüslim ahalinin askerlikle mükellef tutulmaması, Müslüman Osmanlı tebaasının tepkisine yol açtığından 1847 yılında bunların kara ve deniz ocaklarında askerlik yapmasını öngören bir tasarı hazırlandıysa da uygulanamadı.[17] Arabistan Ordusuna bağlı yerlerde kura usulünün uygulanmasına ise 1849 yılında başlanabildi.

İlerleyen süreçte gerek ardı arkası gelmez iç karışıklıklar ve isyanlar, gerekse dış devletlerin savaş tehditleri nedeniyle Osmanlı Devleti'nin asker gücü ihtiyacı sürekli artıyordu. 1869 yılında Hüseyin Avni Paşa serasker olduktan sonra yeni bir irade-i seniyye[18] çıkarılmasını sağlayarak bazı değişiklikler yapılmasını sağlamıştı. 18 Ağustos 1869 (10 Cemaziyelevvel 1286) tarihinde neşrolunan Kuvve-i Umumiye-i Askeriye Nizamnamesi[19] ile söz konusu yeni değişiklikler açıklığa kavuşturuldu. Prusya'nın 1860 yılı tensikatı esas alınarak hazırlanan Nizamnameye göre Osmanlı Kara Ordusunda askerlik, Nizamiye, Redif ve Müstahfaz olarak üç devreye

---

[15] Çalışmada, o zaman yeteri kadar basılıp dağıtılan Kanunname'nin 1262 tarihli baskısı kullanılmıştır.

[16] Söz konusu düzenlemeler ve tatbikatına dair bk. Musa Çadırcı; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Asker Almada Kur'a Usulüne Geçilmesi ve 1846 Tarihli Askerlik Kanunu", Askerî Tarih Bülteni, 18 Şubat 1985, s. 59-75.

[17] İmparatorluk tebaası gayrimüslimler istisnalar dışında öteden beri askerlik yapmıyorlar, bunun yerine kökeni İslam hukukuna dayalı bir baş vergisi olan "cizye" ödüyorlardı. Tanzimat sürecinde Batılı devletlerin tahrik ve baskısıyla cizyenin onur kırıcı ve ayrımcı bir vergi olduğunu ileri sürerek kaldırılmasını istemeye başladılar. Kırım Harbi sürecinde Müttefik devletlere bir jest olarak 1855 (1272) yılında cizye kağıt üzerinde ilga edilerek "vergi-yi askerî"ye dönüştürüldü. Yine de konu, aşağıda açıklanacağı üzere II. Meşrutiyet sonrasına kadar hassasiyetini koruyacaktır. Bir vergi olarak cizyenin Osmanlı dünyasındaki sosyoiktisadi niteliği ve uygulamaları için bk. Boris Cristoff Nedkoff; "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", Çev. Şinasi Altundağ, Belleten, VII/32, Ekim 1944, s. 599-652.

[18] Bu konudaki emr-i âlî sureti için bk. Takvîm-i Vekâyi; 6 Teşrinievvel 1285.

[19] 10 Cemaziyelevvel 1286 tarihli Kuvve-i Umumiye-i Askeriye Nizamnamesi'nin metni için bk., Düstur-ı Askerî; Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul, 1286, s. 7-14.

ayrılıyor,[20] askerlik süresi ise -yirmi yaşından kırk yaşına kadar olmak üzere- yirmi yıla çıkarılıyordu. Altı yıla çıkarılan nizamiye askerliğin dört yılı bilfiil silah altı iki yılı ihtiyat hizmetiydi. Altı yıllık rediflik süresi de yine her biri üçer yıllık "mukaddem" ve "talia" kısımlarına ayrılmıştı.[21] Bu iki devreyi tamamlayanlar sekiz yıllık müstahfazlık hizmetine kaydırılacaktı.

Nizamname ile getirilen değişikliklerden doğan ihtiyacı karşılamak için hem nizamname hem de 1846 Kura Kanunnamesi'ne göre daha kapsamlı yeni bir kanun da kabul edildi. 7 Mart 1870 tarihinde "Tensikat-ı Cedide-i Askeriyeye Tevfîkan Tanzim Olunan Kur´a Kanunmâme-i Hümayunu" adıyla neşredilen Kanunname yedi bölüm (fasıl) ve 77 madde ve bir hatime (sonuç) kısmından oluşmaktadır.[22] Kanun'un 36.-39. maddelerini içine alan üçüncü bölümü kura muamelesinden firar edenler ile askerlik mükellefiyetinden kurtulmak amacıyla hileye başvuranlar hakkında yapılacak işlemleri düzenlemiş olup söz konusu hükümler, sistemin işletilmesindeki sıkıntı ve asker almadaki güçlüklere dair ilginç ipuçları sunmaktadır.[23]

Yeni Nizamname ve Kanun'daki istisna ve muafiyetler da geniş biçimde korumaktadır. Kural olarak askerlikle yükümlü bulunan Müslüman tebaadan İstanbul ve Girit halkı ile Arnavutluk ve Anadolu'nun muhtelif kesimleri Suriye'nin bazı kısımlarında yaşayanlar bedelli veya bedelsiz hizmetten muaf tutulmuştur. Bunun yanında "askerlik çağına girmiş olanlardan beş yıl üst üste adına kura isabet etmeyenler, fiilî hizmet mükellefiyetinden çıkartılarak redif sınıfına" kaydediliyordu.

Halkımız arasında "93 Harbi" olarak maruf 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin sonuçları askerlik mükellefiyeti meselesini tekrar gündeme taşıdı. Osmanlı devlet adamları, hem asker mevcudunu arttırabilmek hem de savaşın bütün yükünü çeken Türk nüfusu korumak için askerlik mükellefiyetini bütün halka yaymayı düşünüyorlardı. Kanunuesasi'nin on yedinci maddesi Tanzimat'ın felsefesine uygun biçimde "Osmanlıların bütününü kanun önünde din ve mezhep işlerinin dışında memleketin hak ve vazifelerinde eşit" tutuyordu. Gerçi gayrimüslim tebaa bu vazifesini "bedel-i askeri" adı verilen bir vergi ile ifa etmiş sayılıyordu. Ancak bu ne kendilerini ne Müslüman kitle ve yöneticileri tatmin ediyordu. Savaş sırasında asker darlığı baş gösterince "Müslüman olmayanların askerliği" meselesi yeniden tartışma zeminine taşındı. Meclis-i Mebûsânın 2 Haziran 1877 tarihli

[20] "Saltanat-ı seniyyenin kuvve-i berriye-i umumiyesi üç kısma münkasim olup birincisi Nizamiye, ikincisi Redif ve üçüncüsü Müstahfaz kısımlarıdır." Aynı nizamname; s. 7.

[21] Böylece redif taburlarının sayısı iki misli artarak 240 tabura çıkıyordu.

[22] Kanunun metni için bk. Düstur-ı Askerî; s. 16-53.

[23] Askerlik yaşına gelmiş olan mükellefler, askere gitmemek veya bu yükümlülükten muaf olabilmek için farklı yöntemlere başvurabilmektedirler. Örnek olmak üzere 38. maddeden bir pasajı aynen alıyoruz: "Esnân-ı askeriye erbâbı içlerinden askerden kurtulmak garazıyla parmaklarını kat veyahut dişlerini ihraç ve sair azasından birini cüzî ve küllî ta´lil ve cerh edenler bilâ kur´a silk-i askeriye alınıp, müddet-i askeriyelerini itmam edinceye kadar maluliyet ve sakatlıklarına bakılmayarak, hâllerine münasip hizmetlerde istihdam kılınır." Buna benzer hükümler daha sonraki düzenlemelerde de aynen yer almıştır.

toplantısında bütçe görüşmeleri sırasında "bedel-i askerî" münasebetiyle ateşli münakaşalar cereyan etti. Hükûmet hem gayrimüslimler hem de İstanbul halkından asker alımını öngören bir layiha hazırlattı. Layihanın Meclis-i Vükelâda görüşülmesi sırasında yeni tartışmalara yol açması ve gayrimüslim cemaatlerin itirazlarıyla konu bir kere daha çıkmaza girdi.

Bununla birlikte II. Abdülhamit devrinin elle tutulur değişikliği 1886 tarihli Asakir-i Nizamiye-i Şahanenin ahzine dair Kanunnâme-i Hümayun ile yapıldı. 25 Ekim 1886 tarihli irade ile neşredilen kanun, yürürlükten kaldırdığı 1869 Kanunnamesi'ne göre daha açık ve şümullüdür.[24] Her şeyden önce, önceki kanuna dayalı "üst üste kendilerine beş sene kura isabet etmeyenleri fiilî hizmetten düşüren" uygulamaya son vermiştir. İkinci olarak "bedel-i şahsi ile askerlik hizmeti"ni yürürlükten kaldırmıştır.[25] Bilindiği gibi bir başkasını -belirli bir ücret üzerinde anlaşarak- kendi yerine askere gönderme usulüne "bedel-i şahsi" denilmektedir. Bununla birlikte İstanbul ve civarı halkının askerlik muafiyeti sürmektedir.[26] Kanunda askerlik müddeti aynen korunmakla birlikte, memleket altı ordu dairesine ayrılmış, her ordunun alt birlik bölgelerinde birer asker alma birimi oluşturulmuş, böylece askerlikle ilgili işlemler daha kolay ve sağlıklı hâle getirilmiştir.[27]

İkinci Meşrutiyet Sonrası Düzenlemeleri ve Önemi

23 Temmuz 1908 (1324)'de Meşrutiyet'in yeniden yürürlüğe konulmasıyla birlikte ülke savunmasını daha sağlam temellere dayamak ve ordunun umumi bünyesini esaslı surette düzeltip güçlendirmek düşüncesi tekrar ön plana çıktı. Türk ordusunun yeni teşkilatı üzerine yapılan çalışmalar[28] çerçevesinde gerçekleştirilmesi gereken önemli yeniliklerden biri de asker alma işlemlerini düzenlemekti. Bu maksatla 1908 yılında yeni bir Ahzıasker Kanunnamesi hazırlandıysa da bir türlü yürürlüğe konulamayıp işler eski kanuna göre yürütüldü. Bununla beraber 7 Ağustos 1909 (1325) tarihli bir kanunla Müslüman olmayanlardan bedel-i askeri alma usulüne son

---

[24] Kanun sekiz fasıl (bölüm), 120 madde ve bir hatime (sonuç) kısmından oluşmaktadır. Transkribe metni için bk. Düstur; Birinci tertip C V, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1937, s. 656-695.

[25] Bu değişiklik askerlik hizmetinin nizamiye kısmı için gerçekleştirilmiş olup rediflik hizmeti görenlerin bedel-i şahsileri bazı şartlarla kabule devam edilmiştir.

[26] Kanunun asker alma usulüne dair hükümler içeren ilk bölümü (Mad. 1-10) "Dersaadet ve Bilâd-ı Selase ahalisinin öteden beri mazhar oldukları muafiyet-i askeriye kemâkân baki kalmak üzere memâlik-i mahruse-i şahanenin bil-cümle ahali-i müslimesi şahsen hizmet-i mefrûza-i askeriye ile mükelleftir." ibaresiyle başlamaktadır. Düstur; Birinci Tertip, C V, s. 657.

[27] Askerlik işlemlerinin yürütülmesi bakımından tüm Osmanlı memleketi altı ordu dairesine (bölge) ayrılmıştı. Her ordu dairesi fırka (tümen) dairelerine, her tümen iki tugay dairesine, tugay iki alaya, her alay dört tabur, her tabur da dört bölük dairesine taksim olunmuştu. Her tugay bölgesinde daimî bir "ahz-ı asker kalemi", her tabur bölgesinde "ahz-ı asker şubesi" kurularak askerlik işlemleri daha kolay ve süratli bir şekilde yürütülecekti.

[28] Bu çalışmalar meyanında Türk ordusunun yeni teşkilatını münderiç Temmuz 1910 tarihli "Devlet-i Aliye-i Osmaniye Ordusunun Teşkilat-ı Esasiye Nizamnamesi" uygulamaya konuldu. Şubat 1911 (26 Kanunuevvel 1326) tarihli Kanun ile kolordu teşkilatı kabul edildi. Kanun metni için bk. Düstur; Tertib-i Sani, C III, s. 30. Osmanlı kara kuvvetleri barış ve sefer ordusu olarak ikiye ayrıldı.

verilerek hem bunlar hem de şimdiye kadar askerlikten muaf tutulan İstanbul ve Bilâd-ı Selâse (Üsküdar, Galata, Eyüp) halkı askerlik yükümlülüğüne tabi tutuldular.[29] Arkasından rediflik hizmetini bedel-i şahsi ile ifa etme usulü de kaldırılmıştır. 21 Mart 1327 (1911) tarihli Kanun'un birinci maddesi bedel-i şahsiyi tamamen "mülga" kabul etmekte, ikinci maddesi belirli şartlarda bedel-i nakdiye müsaade etmektedir, bedel olarak da 30 Osmanlı lirası belirlemiştir.[30] Nakdî bedel ödeyebilmek de belirli şartlara bağlanmıştır.

Bütün bu çalışmalara rağmen Balkan Harbi öncesinde Osmanlı Devleti'nde askerlik mükellefiyeti ve asker alma muamelesi bakımından genel bir mevzuat bütünlüğüne ulaşılamamıştı. Balkan Harbi'nin kaybedilmesi üzerine savaşın acı tecrübeleri ile harekete geçen Harbiye Nezareti bir yandan Osmanlı ordusunun teşkilat, kuruluş ve konuşuyla ilgili yeni çalışmalar başlatırken bir yandan da asker alma usullerinin tekrar gözden geçirilmesi, sistemleştirilmesi meselesini masaya yatırdı. İkinci tertip denilen kadro fazlası yükümlülerin durumları, "muinsiz" adı verilen aile ve mallarına bakacak kimsesi olmayanlar, istisna kabul edilerek askerlik hizmetinin dışında tutulanlar ve nakdî bedel ödeyenlerin durumları görüşülüp karara bağlanması gereken konulardı. Bir yandan askerlik mükellefiyeti adil ve eşit şartlar altında bütün halka bir görev olarak yüklenmeli; diğer yandan sürekli küçülmesine karşı asker ihtiyacı o nispette artan devletin asker gereksinimini karşılanmalıydı.

Bu ve benzeri mülahazalarla yeni bir asker alma kanunu için hazırlıklara başlandı. Mahmut Şevket Paşa'nın girişimleriyle Osmanlı Kara Kuvvetlerinin ıslahı için Türkiye'ye davet edilen General Liman von Sanders başkanlığındaki Alman teknik heyetinin görüşüne başvurulacak konular arasında asker alma işlemleriyle ilgili hususlar da vardı. Bu heyetin tavsiyeleri, o güne kadar çıkarılan mevzuat ve bunların uygulamalarından elde edilen tecrübenin ışığında yapılan çalışmalarla hazırlanan yeni kanun 29 Nisan 1330 (12 Mayıs 1914) tarihinde "Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati"[31] adıyla yayımlandı. Kanun Birinci Dünya Harbi arifesinde, savaş rüzgârının her tarafı sardığı bir zamanda, Meclis-i Umuminin onayına bile sunulamadan adından da anlaşıldığı gibi "muvakkat" olarak Padişah M. Reşat'ın iradesiyle yürürlüğe konulmuştur. Hemen ardından patlak veren savaş, bu konuda yeni bir düzenlemeye fırsat ve imkân vermediğinden söz konusu Kanun, Osmanlı dönemindeki son düzenleme olma özelliğini

[29] Kanunun birinci maddesi: "anasır-ı gayrimüslime-i Osmaniyeden alınmakta olan bedelât-ı askeriye 1325 senesinden itibaren ref ve ilga olunmuştur. Binaenaleyh gerek gayrimüslimlerden ve gerek Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse vesaire gibi el-yevm nüfusları tahrir olunan mahaller ahalisinden esnân-ı sütte-i askeriye dâhilinde bulunanların 1325 senesinden itibaren ve el-yevm meriü'l-icra olan kanuna tevfikan kuraları keşide olunacaktır." hükmünü koymuştur. Düstur; Tertib-i Sani, C I, s. 420.

[30] "Hizmet-i redîfede bedel-i şahsi mülgadır. Talim ve manevradan gayri her ne suretle olursa olsun taht-ı silaha davet olunan efrâd-ı redîfeden her biri ya bedenen ifa-yı hizmet edecek ve yâhut her defa hizmetine mukabil otuz lira-yı Osmanî bedel-i nakdi verecektir." Düstur; Tertib-i Sani, C III, s. 249.

[31] Kanun'un Takvim-i Vekâyi ile neşr ve ilanı: 18 Cemaziyelahir 1332 - 1 Mayıs 1330, Nu. 1815.

koruduğu gibi 21 Haziran 1927 tarih ve 1111 sayılı Askerlik Mükellefiyeti Kanunu'nun[32] kabul ve neşrine kadar Cumhuriyet'in ilk devresinde de yürürlüğünü korumuştur.

Mükellefiyeti Askeriye Kanunu, askerlik hizmetini düzenleyen son yasal kod olarak askerlik işlemleriyle ilgili süregelen problemlere çözüm getiren -ve öncekilere kıyasla daha ayrıntılı- bir hüviyete sahiptir. Bitiş hükümleri ile birlikte toplam 153 maddelik kanunun giriş niteliğindeki genel hükümler başlığının ilk maddesinde öncelikle "Sülale-i Al-i Osman" dışında Osmanlı tabiiyeti taşıyan her erkek ferdin askerlikle mükellef olduğu vurgulanarak askerliğin genel bir vatandaşlık ödevi olduğu tekrarlanmıştır. Kanuna göre askerlik mükellefiyeti yükümlünün on sekiz yaşını bitirdiği yılı takip eden senenin mart ayından başlar, bununla birlikte on dokuz ve yirmi yaşındakiler ancak harp hâlinde silah altına alınabileceklerdir. Nitekim Birinci Dünya Harbi içerisinde cephelerdeki korkunç kayıplar nedeniyle silah altı yaşı on yediye kadar düşürülmüş,[33] daha sonra yaşına bakılmaksızın fiziki yapısı müsait olanlar silah altına alınmıştır.[34] Yirmi yaşını bitirdiği seneden itibaren tabi olacağı askerî muamele "hizmet-i mefrûza-i askeriye" yani zorunlu askerlik devresidir.[35] Sınıflara göre değişiklik gösteren bu devrenin fiilî askerlik süresi veya "silah altı müddeti" piyade ve nakliye sınıfları için iki, diğer kara sınıfları ile mızıka ve jandarma için üç, bahriye sınıfları için beş sene olarak takdir edilmiştir. Bu devrenin dışında kalan süre ihtiyatlıktır.

Bununla birlikte Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu, mükelleflerin askeri yükümlülüklerini yerine getirirken, silah altı müddetlerini ya tam olarak ya kısaltılmış (maksure) olarak veya "bedel-i nakdî" ödemek suretiyle ifa yahut da bu müddeti izinli geçirmek gibi dört farklı yöntem belirlemiştir (Mad. 41). Böylece askerlik hizmetinin genel ve eşit herkes için ortak bir vatandaşlık görevi olma özelliği az da olsa zedelenmiştir.

Kısaltılmış askerlik iki şekilde mümkündür. Bunlardan biri kanunda adlandırıldığı şekliyle hizmet-i maksûre (kısa dönem hizmet)dir. Bu yolla askerlik süresi bir yıldır (Mad. 42). Muallimliği Maarif Nezaretince onaylı tüm daimî muallimler; Darülfünûn, Medresetü'l-vâizîn, Kadastro ve Maliye

---

[32] Düstur; III. Tertip, C VIII, s. 866-893.

[33] Örneğin 16 Nisan 1331 (29 Nisan 1915) tarihli değişiklikle on sekiz yaşını bitirenler, 7 Mayıs 1333 (20 Mayıs 1917) tarihinde yapılan tadilatla on yedi yaşını dolduranların silah altına alınması sağlanmıştır. Bk. Düstur; Tertib-i Sani, C VII, s. 579; C VIII, s. 730.

[34] Kanunun orijinal ifadesiyle düzenleme şöyledir: "Sinn-i mukayyetlerine göre henüz vasıl-ı mükellefiyet olmadıkları hâlde, şahısları itibariyle hizmet-i askeriyeye elverişli bulundukları ahzıasker rüesası tarafından taktir olunup, kabiliyetleri de etıbba muayenesiyle alel-usûl tebeyyün edecekler iş bu seferberlik hitamında terhis olunmak üzere celp ve sevk olunurlar." Düstur; Tertib-i Sani, C VIII, s. 1353.

[35] Söz konusu devre piyade ve nakliye sınıfı için yirmi senesi muvazzaf ve beş senesi müstahfaz olmak üzere yirmi beş, diğer kara sınıfları ile jandarma ve mızıka (bando) sınıfları için hepsi muvazzaf olmak üzere yirmi, bahriye sınıfı için on iki senesi muvazzaf, beş senesi de kara sınıfından müstahfaz sayılmak üzere on yedi sene olarak tespit edilmiştir (Mad. 3).

mektepleri gibi resmî okul mezunları,[36] Harbiye ve Bahriye mekteplerinden ihraç olunanlar ile Ruhban ve Haham okulu mezunları bu imkânlardan yararlanmaktadırlar. Bunların Yemen, Asir ve Hicaz gibi uzak yerlerdeki birliklere gönderilmemeleri kuraldır. İkincisi ise gönüllü askerliktir. Bilindiği gibi henüz bilfiil askerlik hizmetiyle mükellef olmadıkları hâlde, asker olmak isteyenlere gönüllü denilmektedir. Kanun on dokuz yaşını bitirip yirmi yaşına girenlerden belirli şartlar taşıyanların askerlik meclislerine başvurarak bir yıl gönüllü askerlik yapabilmelerine izin vermiştir. Bunlar arasında beş senelik İdadi (lise) mekteplerinden diploma alanlar, veya Sultani mekteplerinin bu seviyedeki sınıflarından tasdikname alanlar; bazı devlet memurları ile memleket ileri gelenlerinin çocukları ayrıca yirmi beş lira yatırmak kaydıyla istedikleri nizamiye birliklerinde bir sene hizmet ederek gerekli liyakati gösterenler ihtiyat küçük zabiti olarak terhis olunmaktadırlar.[37]

Kanunun askerlik hizmetindeki eşitlik ve genellik prensibini zedeleyen önemli düzenlemelerinden biri "bedel-i nakdî" uygulamasıdır. Yukarıda değinildiği üzere 1886 (1302) Kanunnamesi bedel-i şahsi usulüne son vermekle birlikte, yükümlünün bulunduğu yere en yakın askerî birlikte beş ay temel askerlik hizmeti görmek şartıyla geri kalan hizmeti için elli Osmanlı altını bedel ödemesini kabul etmişti. Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu ise bedel-i nakdînin miktarını yine elli (yüzlük) Osmanlı altını olarak tespit[38] ve kabul etmekle birlikte, beş ay yerine altı aylık piyade eğitimini şart koşmuştur (Mad. 118). Bedel-i nakdî verdiklerine dair makbuz gösteren veya bedel ödedikleri resmen bildirilen yükümlüler bulundukları yere en yakın piyade birliğinde altı ay hizmetten sonra yaşıtlarıyla birlikte ihtiyata nakledilerek kolorduları umumi seferberliğe girmediği sürece çağrılmamak ve hiçbir surette silah altına alınmamak üzere herhangi bir izne gerek olmadan terhis edilmektedirler (Mad. 121). Bunların eğitimleri her yılın ekim ayı içerisinde başlamakta, isteyenler bir yıl tecil ettirebilmektedirler.[39]

Ancak zamanında celp çağrısına icabet etmeyen veya sevk sırasında firar eden yahut bir aydan fazla gecikenin bedeli kabul olunmamakta; yine seferberlik zamanı nakdî bedel kabul edilmediği gibi ihtiyat ve müstahfaz durumundaki yükümlülerden de bedel alınmamaktadır (Mad. 122, 124).

---

[36] Tıbbiye talebeleri ise bir yıllık hizmetlerinin altı ayını yirmi bir yaşını doldurdukları sene öğrencilik süreleri içerisinde, müteakip altı ayını tahsilleri bitiminde ifa edeceklerdi. Eczacı ve dişçilik eğitimine tabi talebeler için de aynı usul geçerliydi (Mad. 43).

[37] Bunlara kışla dışında yemek yatmak için izin verilmekte, kıyafetlerini kendileri karşılamaktadır (Mad. 73-74).

[38] Yükümlü veya yakınlarınca ödenecek nakdi bedel merkeze bağlı vilayetlerde mal sandıkları, Mısır'da hükûmet komiserliği, Trablusgarp'ta naibüssaltanat ve yabancı memleketlerde elçilikler ve konsolosluklara makbuz mukabili yatırılacaktır (Mad. 118).

[39] Silah altında bulunan yükümlüler de bedel-i nakdi ödeyerek askerlik muvazzaflık sürelerini kısaltma hakkına sahiptir. Bunlardan piyade, nakliye, istihkâm ve jandarma sınıflarına mensup olup bedel ödeyecekler askerliğe başlayışlarından altı ay sonra terhis edileceklerdir. Diğer kara sınıflarına tabi olup askerliği bir seneye dolmayanlar, en yakın kara birliklerinde altı ay daha eğitime tabi tutulurlar. Deniz sınıfında bulunup hizmetleri üç seneyi doldurmayanlar da yine altı daha piyade eğitimine tabi tutularak terhis edileceklerdir (Mad. 125).

Söz konusu birkaç küçük özel durum hariç tutulursa, bedelli askerlik dar kapsamlı diğer muafiyetlere oranla para bulabilen herkesin faydalanabileceği önemli bir imtiyaz olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim uygulama, nüfusunun büyük kısmı kırsalda iptidaî ziraî ekonomiye bağlı olarak yaşayan, gelir düzeyi ve para dolaşımı son derecede düşük Osmanlı toplumunda geniş kitleleri inciten bir ayrıcalık hâline dönüşmüş ve bazı halk türkülerinin şikâyet konusu olmuştur.[40]

Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu muhacirlerle ilgili olarak geçici bir muafiyet sağlamış "gelmiş ve gelecek bilumum muhacirlerin, hicret tarihlerinden ancak altı sene sonra yaşlarına göre askerî işleme tabi tutulacakları" hükmünü getirmişti (Mad. 135). Kısa süre sonra savaş nedeniyle bu muafiyete son verildi.[41] Yine Kanun'un askerliklerinin ihtiyat ve müstahfazlık devrelerinde bazı devlet görevlilerine memuriyetleri gereği tanıdığı istisnalar[42] da savaş sürecinde ihtiyaç çerçevesinde kaldırılarak silah altına çağrılanlar olmuştur.

Kanunun tanıdığı "izinli askerlik" ise daha çok erteleyici bir muafiyet sağlamaktadır. Her yıl askerlik için kura çektirilen yükümlülerden ihtiyaçtan fazla olan kısmı lüzum görüldükçe silah altına alınmak üzere geçici olarak izinli bırakılabildikleri gibi vücutlarının yeterince gelişmediği tıbben kabul olunanlar, zamanla ortadan kalkabilecek bir hastalığa yakalanmış bulunanlar; hapis, muvakkat sürgün ve kalebentlik ile beş seneye kadar kürek cezasına mahkûm olup henüz cezasını tamamlamayanlar ve nihayet yatılı Askerî mektep talebelerinin hizmet yükümlülükleri -her yıl askerlik işlemlerini yaptırmak kaydıyla- sonraki senelere bırakılmaktadır (Mad. 46).[43]

---

[40] Örneğin bir Yemen türküsü uygulamayı sitemkâr bir üslupla açıkça şöyle eleştirmektedir:
"Yemen yolu çukurdandır,
Karavana bakırdandır,
Zenginimiz bedel verir,
Askerimiz fakirdendir, oy!"

[41] 23 Mart 1331 (5 Nisan 1915) tarihli Kanun'la bu hüküm kaldırılarak Harbiye Nezaretine "seferberlik müddetine münhasır olmak üzere lüzum ve ihtiyaç duyulduğu takdirde, şimdiye kadar gelmiş ve bundan sonra gelecek tüm muhacirleri Osmanlı Devleti'ne giriş tarihlerinden itibaren üç ay içinde silah altına celp ve davet yetkisi" vermiştir. Düstur; Tertib-i Sani, C IX, s. 291.

[42] Kanun'un doksan birinci maddesi askerliklerinin ihtiyat ve müstahfazlık devrelerinde bulunan bazı devlet görevlilerini memuriyetlerinin devamı süresince gerçekleşecek seferberlik, talim ve manevralarda silah altına alınmaktan istisna tutuyordu. Savaş sürecinde ihtiyaç duyuldukça bunların istisnalarının kaldırılıp silah altına alındıkları görüldü. 10 Eylül 1331 (23 Eylül 1915) tarihli Kanun'la bu şekilde istisnaları kaldırılanlar arasında "Gümrük İdaresi hizmetlilerinden (gümrük) rüsûmât müfettişleri ile yardımcıları, rüsûmât muayene memurları, rüsûmât müfredât, masârifât ve vâridât kâtipleri, rüsûmât ambar memurları, istimatorlar ile manifesto memurları, Peygamber'in resmî beratlı (izinli) türbedarları" da bulunuyordu (Düstur; C VIII, s. 1334). Nicel bir önemi olmadığı hâlde Gümrük İdaresi gibi son derecede kritik görevlerde bulunanların bile silah altına çağrılmaları Birinci Dünya Harbi sürecinde devletin asker ihtiyacının boyutları ve bu konudaki titizliğini sergilemesi bakımından anlamlıdır.

[43] Kanun, bunlardan birinci ve ikinci fıkrada yer alanları dört yıl, üçüncü fıkrada yer alanları tahliyelerine kadar, dördüncü fıkraya girenleri de tahsil müddetince yoklamalarını yaptırmak

Kanun'un, uzayan ve büyük zayiat ve kayıplara neden olan Birinci Dünya Savaşı sürecinde askerlik yaşı, muafiyetler, silah altı süreleri ve benzeri düzenlemeleriyle ilgili epeyce hükmü değiştirilmiştir. Örneğin muhtelif düzenlemelerle askerlik mükellefiyeti yaşı on yediye kadar düşürülmüş, ardından fizikî açıdan askerliğe uygun olanların yaşına bakılmaksızın silah altına alınması uygun görülmüştür.[44] Böylece vatandaşlık mükellefiyetine dönüşümü sağlayan son düzenleme, kabulünün hemen ardından en uç ve acı biçimiyle tatbik mevkiine konulmuş; uygulama Osmanlı toplumunca takdire şayan biçimde kabul görüp tolere edilmiştir.

Sonuç

Yukarı kronolojik olarak açıklamaya çalıştığımız gelişmeler açıkça göstermektedir ki XIX. yüzyıl boyunca askerî alandaki pek çok gelişmeye paralel biçimde "askerlik hizmeti"nin niteliği de değişmiş, maaş/ücret karşılığı askerlik anlayışı yerine, bu hizmet bir vatandaşlık mükellefiyetine dönüştürülmüştür. Bunda, ücretli askerlik esasına dayalı eski askerî kurumların devrini tamamlayıp köhnemesi; Fransa, Prusya, İtalya gibi ulus esasına dayalı bazı Batılı devletlerde vatandaşlık yükümlülüğüne dayalı askerlik anlayışının yerleşmesiyle bu değişimin dönemin Osmanlı yöneticileri için örnek oluşturması; dağılma sürecindeki devletin her geçen gün daha fazla askere ihtiyaç duyması ve bozulan iktisadi yapısı ile girdiği mali darboğaz nedeniyle bu ihtiyacı eski yöntemlerle sürdürememesi ve benzeri sebepler başat rol oynamıştır.

Askerliğin vatandaşlık yükümlülüğüne dönüşümünde önemli dönüm noktalarından birisi şüphesiz Tanzimat sonrası dönemdir. Bu devrede gerek 1846 Kura Kanunnamesi gerekse 1869 Kuvve-i Askeriye Nizamnamesi ile ertesi yıl buna istinaden çıkarılan yeni Kura Kanunnamesi iki mühim takvim başlangıcıdır. Kanunlaştırma çabalarında Batı etkisi de yok değildir. Özellikle ikincisinin tanziminde, 1860 Prusya askerî tensikatı esas alınmıştır. Ancak söz konusu düzenlemelerin hiçbirisi henüz imparatorluk içerisindeki gayrimüslimlere askerlik mükellefiyeti getirememiş, gayrimüslim unsurlar böyle bir yükümlülüğü kabulde isteksiz kalmışlardır. Bunun yanında Müslümanlar içerisinden gerek mesleki konumları gerekse yerleşik bulundukları bölgelerin özelliği dolayısıyla muafiyet elde eden bazı gruplar da bulunmaktadır.

---

kaydıyla askerlikten muaf tutmuştur. Bu Kanun'un bir değerlendirmesi ve transkribe metni için bk. Osman Köksal; Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati 29 Nisan 1330 (Osmanlı Devleti'nde Asker Almada Son Durum), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1988, s. 22-50, 76-120.

[44] 11 Teşrinievvel 1332 (24 Ekim 1916) tarihli Kanun bu konuda şöyle demekteydi: "Sinn-i mukayyetlerine göre henüz vasıl-ı mükellefiyet olmadıkları hâlde, şahısları itibariyle hizmet-i askeriyeye elverişli bulundukları ahz-ı asker rüesası tarafından takdir olunup, kabiliyetleri de etıbba muayenesiyle alel-usul tebeyyün edecekler işbu seferberlik hitamında terhis olunmak üzere celp ve sevk olunurlar." Düstur; Tertib-i sani, C VIII, s. 1353; ayrıntılar için ayrıca bk. Köksal, s. 46-50.

Bu nedenle askerliğin tüm devlet tebaası üzerinde eşit ve genel bir vatandaşlık mükellefiyeti olarak yaygınlık kazanması II. Meşrutiyet dönemine sarkmıştır. Milliyetçi bir zihniyet takip eden İttihat Terakki yönetimi, 1909 yılında hem öteden beri askerlik hizmeti karşılığı gayrimüslim unsurlardan alına gelen bedel-i askeri uygulamasına son verip hem de Müslüman unsurlardan gerek İstanbul ve civarında yaşayanlar gibi sakin oldukları yerler gerekse mesleki meşgaleleri nedeniyle muafiyet tanınmış olanların muafiyetlerini kaldırmak suretiyle askerliği tüm tebaa üzerinde bir yükümlülük olarak yerleştirmiştir.

Yüzyıllık bir devrenin muhtelif tecrübe ve uygulamalarının sonucu olarak 1914 yılında yürürlüğe konulan Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu ile tüm memleket halkının askerlik yükümlülüğü bütüncül bir şekilde son kez tanımlanıp yasal zemine oturtulmuştur. Bu son düzenleme Cumhuriyet dönemi askerlik anlayışı ile asker alma mevzuatını şekillendirmesi bakımından da önemlidir. Bilindiği gibi Cumhuriyet yönetiminin askerlik mükellefiyeti ve asker alma prosedürünü tanzim eden ilk yasal kodu 21 Haziran 1927 tarih ve 1111 sayılı Askerlik Mükellefiyeti Kanunu'dur. Bu kanun çıkarılıncaya kadar Kurtuluş Savaşı dönemi ve Cumhuriyet'in ilk evresinde askerlik mükellefiyeti ve askerlik işlemlerinde genel olarak Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu uygulanmıştır. Söz konusu kanun, hazırlanıp yürürlüğe konulan yeni kanuna da hem şekil hem içerik yönleriyle ilham kaynağı olmuş, etkilemiştir.

EK-1

Gayrimüslim Unsurların Bedel ile Askerliklerine Son Veren 25 Temmuz 1325 Tarihli Kanun, Düstur; Tertib-i Sani, C I

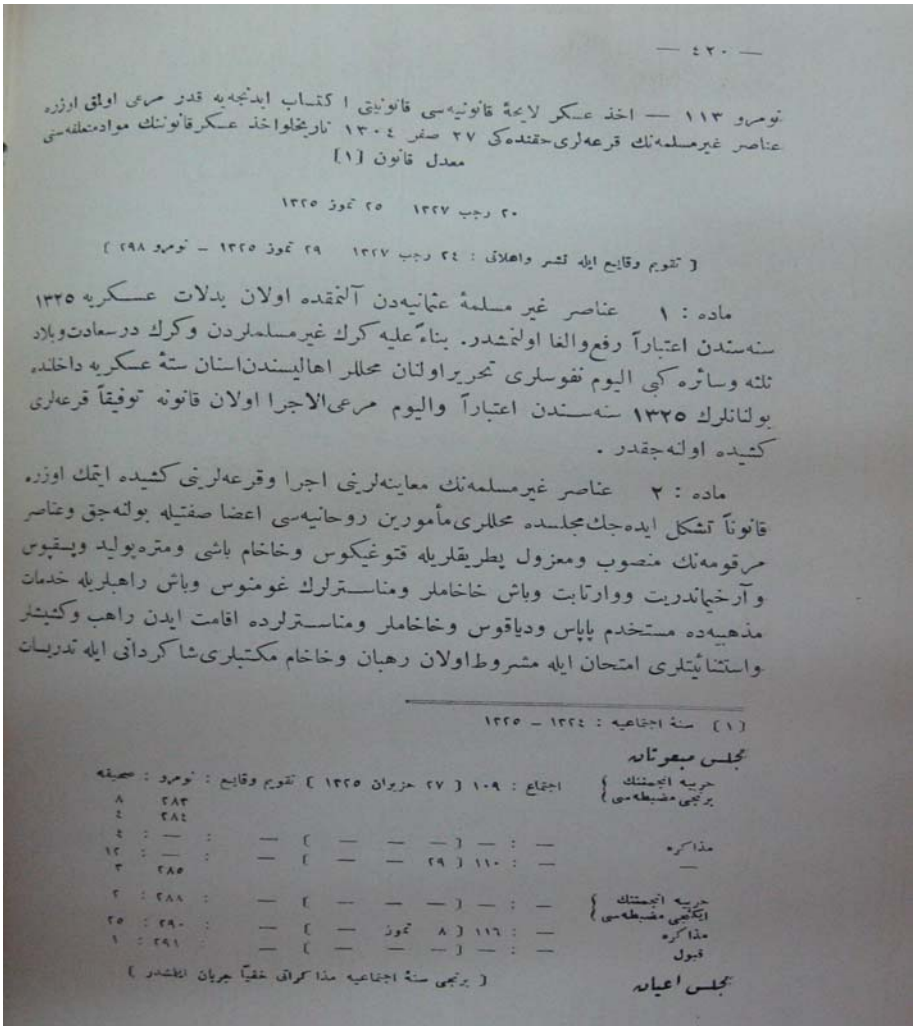

— ٤٢٠ —

نومرو ١١٣ — اخذ عسكر لايحهٔ قانونيه‌سى قانونيك ا كتساب ابدنجه‌يه قدر مرعى اولمق اوزره عناصر غيرمسلمه‌نك قرعه‌لرى حقنده‌كى ٢٧ صفر ١٣٠٤ تاريخلواخذ عسكر قانونك موادمتعلقه‌سى معدل قانون [١]

٢٠ رجب ١٣٢٧ ٢٥ تموز ١٣٢٥

[تقويم وقايع ايله نشر واعلانى : ٢٤ رجب ١٣٢٧ ٢٩ تموز ١٣٢٥ — نومرو ٢٩٨]

ماده : ١ عناصر غير مسلمهٔ عثمانيه‌دن آلنمقده اولان بدلات عسكريه ١٣٢٥ سنه‌سندن اعتباراً رفع والغا اولنمشدر. بناءً عليه كرك غيرمسلملردن وكرك درسعادت وبلاد ثلثه وسائره كبى اليوم نفوسلرى تحريراً اولنان محللر اهاليسندن اسنان ستهٔ عسكريه داخلنده بولنانلرك ١٣٢٥ سنه‌سندن اعتباراً واليوم مرعى الاجرا اولان قانونه توفيقاً قرعه‌لرى كشيده اولنه‌جقدر .

ماده : ٢ عناصر غيرمسلمه‌نك معاينه‌لرنى اجرا وقرعه‌لرنى كشيده ايتمك اوزره قانوناً تشكل ايده‌جك مجلسده محللرى مأمورين روحانيه‌سى اعضا صفتيله بولنه‌جق وعناصر مرقومه‌نك منصوب ومعزول بطريقلريله قتوغيكوس وخاخام باشى ومتره‌پوليد وپسقپوس وآرخياندريت ووارتابت وباش خاخاملر ومناسترلرك غومنوس وباش راهبلريله خدمات مذهبيه‌ده مستخدم پاپاس ودياقوس وخاخاملر ومناسترلرده اقامت ايدن راهب وكشيشلر واستثنائيلرى امتحان ايله مشروط اولان رهبان وخاخام مكتبلرى شاكردانى ايله تدريسات

---

[١] سنهٔ اجتماعيه : ١٣٢٤ — ١٣٢٥

مجلس مبعوثان

	اجتماع					تقويم وقايع	نومرو	صحيفه
جريده انجمنك برنجى مضبطه‌سى							٢٨٣	٨
							٢٨٤	٤
مذاكره	—	:	—	—	—	—	—	٤
—	—	:	١١٠	٢٩	—	—	—	١٢
							٢٨٥	٣
جريده انجمنك ايكنجى مضبطه‌سى	—	:	—	—	—	—	٢٨٨	٢
مذاكره	—	:	١١٦	٨	تموز	—	٢٩٠	٢٥
قبول	—	:	—	—	—	—	٢٩١	١

مجلس اعيان

[برنجى سنهٔ اجتماعيه مذاكراتى خفيًا جريان ايلشدر]

EK-2

Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati (29 Nisan 1330), Düstur; Tertib-i Sani, C VI

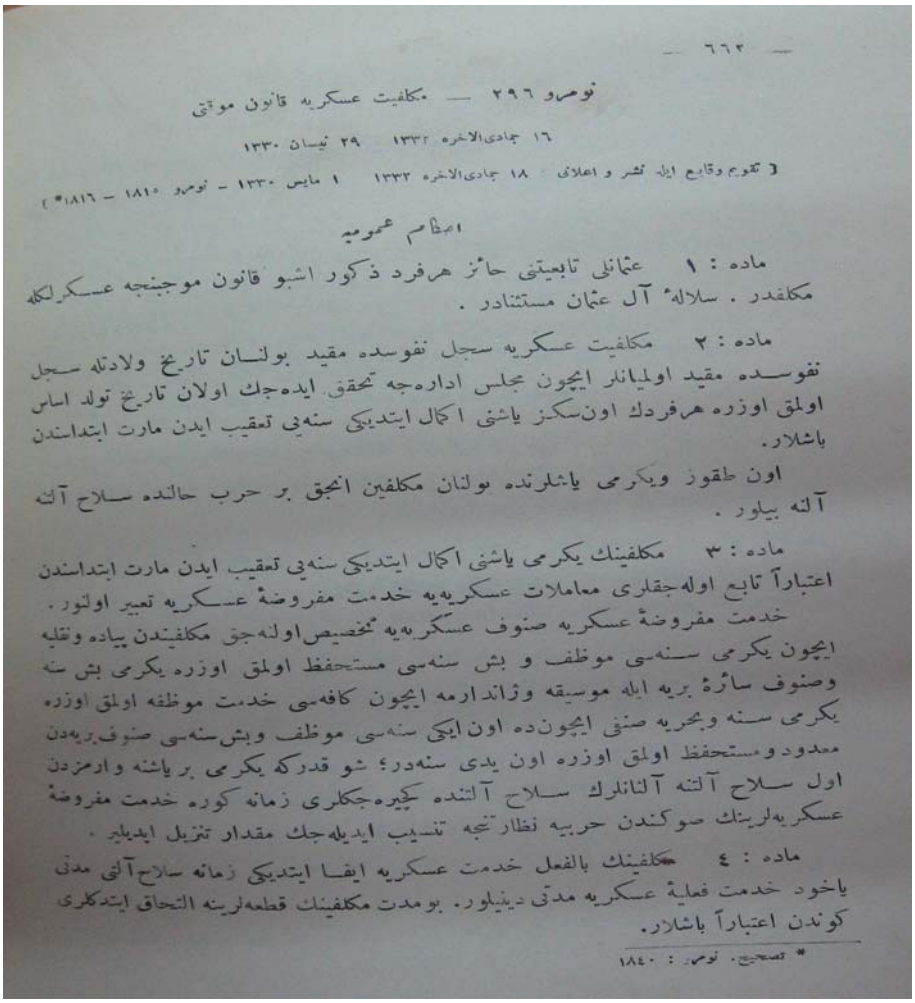

— ٦٦٢ —

نومرو ٢٩٦ — مکلفیت عسکریه قانون موقتی

١٦ جمادی‌الاخره ١٣٣٢ — ٢٩ نیسان ١٣٣٠

(تقویم وقایع ایله نشر و اعلانی : ١٨ جمادی‌الاخره ١٣٣٢ — ١ مایس ١٣٣٠ - نومرو ١٨١٠ - ١٨١٦*)

احکام عمومیه

ماده : ١ — عثمانلی تابعیتی حائز هرفرد ذکور اشبو قانون موجبنجه عسکرلکله مکلفدر . سلالهٔ آل عثمان مستثنادر .

ماده : ٢ — مکلفیت عسکریه سجل نفوسده مقید بولنان تاریخ ولادتله سجل نفوسده مقید اولمیانلر ایچون مجلس اداره‌جه تحقق ایده‌جك اولان تاریخ تولد اساس اولمق اوزره هرفردك اون‌سکز یاشنی اکمال ایتدیکی سنه‌یی تعقیب ایدن مارت ابتداسندن باشلار.

اون طقوز ویکرمی یاشلرنده بولنان مکلفین انجق بر حرب حالنده سلاح آلته آلنه بیلور .

ماده : ٣ — مکلفینك یکرمی یاشنی اکمال ایتدیکی سنه‌یی تعقیب ایدن مارت ابتداسندن اعتباراً تابع اولمه‌جقلری معاملات عسکریه‌یه خدمت مفروضهٔ عسکریه تعبیر اولنور .

خدمت مفروضهٔ عسکریه صنوف عسکریه‌یه تخصیص اولنه‌جق مکلفیندن پیاده وقلیه ایچون یکرمی سنه‌سی موظف و بش سنه‌سی مستحفظ اولمق اوزره یکرمی بش سنه وصنوف سائرهٔ بریه ایله موسیقه وزاندارمه ایچون کافه‌سی خدمت موظفه اولمق اوزره یکرمی سنه وبحریه صنفی ایچون‌ده اون ایکی سنه‌سی موظف وبش‌سنه‌سی صنوف بریه‌دن معدود ومستحفظ اولمق اوزره اون یدی سنه‌در؛ شو قدرکه یکرمی بر یاشنه وارمزدن اول سلاح آلته آلنالرك سلاح آلتنده کچیره‌جکلری زمانه کوره خدمت مفروضهٔ عسکریه‌لرینك صوکندن حربیه نظارتجه تنسیب ایدیله‌جك مقدار تنزیل ایدیلیر .

ماده : ٤ — مکلفینك بالفعل خدمت عسکریه ایفا ایتدیکی زمانه سلاح آلتی مدتی یاخود خدمت فعلیهٔ عسکریه مدتی دینیلور. بومدت مکلفینك قطعه‌لرینه التحاق ایتدکلری کوندن اعتباراً باشلار.

* تصحیح. نومرو : ١٨٤٠

ALMAN İMPARATORLUĞU'NUN KUTSAL SAVAŞI: "CİHAT" MİMARLARI, SÖYLEM VE GİRİŞİMLERİ

Prof.Dr.Selami KILIÇ*

1914'te İstanbul'da, Orta Asya'daki Ruslara ve Hindistan'daki İngilizlere karşı cihat bayrağı açıldı. Tüm İslam dünyasını ayaklanmaya çağıran bu büyük hareketin beyni, aslında Hristiyan Almanya'ydı. Başta Kayzer Wilhelm olmak üzere Alman şahinleri, doğuda bir Töton imparatorluğu[1] kurmak için, Osmanlı Sultanı'yla cihat bayrağı altında ittifak yapıp, Müslümanların gazabını düşmanlarının üstüne salmayı planlamışlardı. Öte yandan, Enver Paşa da kendini Orta Asya'daki Müslümanların kurtarıcısı olarak görmekte ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarını genişletme hayalleri kurmaktaydı. Bu karanlık ve kanlı oyun büyük ölçüde, Kayzer, Sultan, Kral ve Çar'ın gizli servisleri arasında oynandı. İstanbul'da ateşlenen fitil, İran, Afganistan, Kafkasya ve Orta Asya'yı tutuşturmuş, büyük yangının sıcaklığı Birleşik Devletler ve Çin'de bile hissedilmişti.

Alman Kayzeri Wilhelm, 1914 yazında çok yanlış bir hesap yaptığını ve İngiltere ile kanlı bir çatışmanın kaçınılmaz olduğunu anladığında, İngiltere'ye karşı, onun doğudaki gücünü sonsuza kadar yok edecek bir cihat başlatmaya yemin etti: "Konsoloslarımız ve temsilcilerimiz tüm İslam dünyasını bu yalancı ve vicdansız millete karşı ayaklandırmalıdır." emrini verdi.[2]

Kayzer II. Wilhelm'in Hedefleri: Görüş ve Önerileri

1896 Eylülünde Osmanlı Sultanı ile kurduğu yeni dostluğu pekiştiren Kayzer Wilhelm'in bir zafer gösterisine dönüşen Doğu ziyareti, 18 Ekim 1898'de İstanbul'da başladı. Osmanlı başkentinde gösterişli bir kabul gören ve coşkuyla karşılanan Kayzer'in bu ziyaretinin uzun vadeli hedefleri ve/veya amaçları da vardı. Sultanın topraklarını Alman etkisi altına almak ve gizli emelini kolaylaştırmak amacındaydı. Bu hayalin ana noktası, günün birinde Berlin'den Basra Körfezi'ne ve belki de oradan doğuya, İngiliz Hindistanı'na kadar uzanacak olan Bağdat demir yoluydu. Herkes böyle bir bağlantının mantıklı bir fikir olduğunu kabul ediyordu: Avrupa ile Asya arasında böylece en kısa yol sağlanmış olacaktı. Bu düşünce karşısında Hindistan'ı mülk

---

* Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanı.

[1] Alman kapitalizminin "Doğu'ya yayılma dürtüsü"nün ardında, Orta Çağlarda Töton şövalyelerinin Slav topraklarında yaptığı fetihlere dek uzanan tarihsel tortular vardı. Almanya bir yandan Orta Avrupa, Balkanlar ve Osmanlı İmparatorluğu'nu ekonomik ve siyasal açıdan kendine bağımlı kılarken, diğer yandan da doğudaki uçsuz bucaksız Slav topraklarına gözünü dikecekti. Her iki dünya savaşında da yayılma hırsının ana yönelimi bu topraklara çevrilecekti. Lothar Rathmann; Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi, Türkçesi: Ragıp Zaralı, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1976, s. 9.

[2] Peter Hopkirk; İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, 1995, s. 1.

edinen İngilizler dehşete kapılmışlardı. Demir yolu sadece Kraliyet Donanmasını saf dışı bırakmak ve Hindistan ile Uzak Doğu'nun kârlı deniz yolları ticaretini tehdit etmekle kalmayacak, aynı zamanda Alman ihraç ürünleriyle olası bir savaş durumunda silahlı kuvvetlerini de taşıyabilecekti. Dolayısıyla Wilhelm, İstanbul'a, demir yolunun Bağdat'a kadar uzatılması imtiyazını koparmaya gelmişti. Ancak karşısındaki Sultan, iyi bir diplomat olduğu kadar kurnaz da bir insandı. Dost imparatorun kafasındakileri merak ediyordu. Almanların beklentilerini ve hedeflerinin ne olduğunu anlayabilmesi için zamana ihtiyacı vardı. Böylece Wilhelm ile beraberindekiler Kudüs'e gitmek için İstanbul'dan ayrıldıklarında, imparator henüz istediği ve özlediği imtiyazı alamamıştı. Bunun için bir yıl daha beklemesi gerekiyordu[3].

Diğer taraftan Kayzer Wilhelm'in İstanbul ziyaretinden birkaç ay önce, 5 Temmuz 1898'de, Baron Max von Oppenheim,[4] Alman Başbakanı'na gönderdiği bir raporda: "Müslümanlar arasında bağlılık ve yardımlaşma duygusunun çok güçlü olduğunu ve eğer Osmanlı Sultanı'na 'cihat' ilan ettirilebilirse, 260 milyon Müslüman'ın, Almanya'nın Doğu politikası (Doğu'daki hedeflerine ulaşması) için yararlı olanaklar sunabileceğini" belirtiyordu.[5]

Bir "dünya devleti-weltmacht" olmayı planlayan ve bu yolda en güçlü rakip olarak gördüğü İngiltere'yi; İslam ülkelerindeki sömürgelerinde vurmayı ve/veya zayıf düşürmeyi hedefleyen Kayzer Wilhelm de buna çoktan hazırdı. 1898 sonbaharında, Sultan'ın topraklarında, İstanbul'dan başlayan gezi planlandığı gibi devam ediyordu: Kayzer, Kasım 1898'de Şam'da,

---

[3] Hopkirk; Bitmeyen Oyun, s. 15-16.

[4] Freiherr (Baron) Max von Oppenheim (1860-1946): Diplomat ve arkeolog. 15 Temmuz 1860'ta Köln'de doğdu. Prusya devlet hizmetine girdikten (1883) kısa bir süre sonra, İspanya ile Fas'tan başlayarak, bütün Müslüman Akdeniz ülkelerini kapsayan uzun gezilerine başladı (1891). Bundan sonraki araştırma gezileri onu, Atlantik'ten 1891: Suriye, Mezopotamya, 1894-1896: İstanbul ve Küçük Asya'ya kadar götürdü. Kahire'de ilahiyat ve Arapça eğitimi aldı. 1896-1910 yılları arasında Kahire'deki Alman Başkonsolosluğunda ataşe olarak bulundu. Alman Dışişleri Bakanlığına ve bazen de başbakana gönderdiği raporlar: İngiltere ile Rusya'ya karşı Doğu'da uygulanacak politika ve propagandaların oluşumunda çok etkili oldu. Dışişleri Bakanlığından kendi isteği ile ayrıldıktan sonra, Tell Halaf'ta araştırma gezilerini ve arkeolojik kazılarını devam ettirdi (1911-1913). Savaş başladığında, 2 Ağustos 1914'te, Dışişleri Bakanlığında yeniden göreve başladı. "Nachrichtenstelle für den Orient (Doğu İstihbarat Bürosu)"i kurdu ve bir süre başkanlığını yaptı. 1915'te İstanbul'a gönderildi. Mükemmel derecede Arapça bilen, Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap ülkelerini çok iyi tanıyan Oppenheim; savaş sonrası arkeolojik kazılarına devam ettiği gibi, İran-Afganistan ve Hindistan'ı tanımamasına ve/veya oralarda tanınmamasına rağmen, Alman Hükûmetinin asla vazgeçemeyeceği Doğu uzmanı ya da danışmanıydı. Fritz Fischer; Griff nach der Weltmacht -Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18, Droste Verlag, Düsseldorf, 2000, s. 111. Wolfdieter Bihl; Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte, "Ihre Basis in der Orient-Politik und ihre Aktionen 1914-1917" Teil: I, Hermann Böhlhaus Nachf., Wien-Köln-Graz, 1975, s. 254. Mustafa Çolak; Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006, s. 29.

[5] Bihl; I, s. 40. Fischer; s. 109-110.

Selahaddin Eyyubi'nin mezarı başındaki ünlü nutkunda "300 milyon Müslüman"ın koruyucusu ve dostu olduğunu ve bunun bu şekilde devam edeceğini söylüyordu.[6]

Dünya Savaşı'nın başlamasında kısa bir süre önce, 29 Temmuz 1914'te, İstanbul'daki Alman Askerî Misyonundan gelen ve olası bir savaş durumunda Osmanlı topraklarında bulunan Alman subaylarının ülkelerine dönmeyi arzuladıklarını bildiren Liman von Sanders[7] in telgrafına Kayzer: "… (onlar) kalmalılar. İngiltere'ye karşı ayaklanmayı ve savaşı körüklemeliler. Türkiye ile yapılması planlanan ittifaktan henüz daha habersiz…"[8] notunu düşmekteydi.

Bundan bir gün sonra, 30 Temmuzda, bu defa Petersburg'dan, Alman Büyükelçisi Graf Pourtalès'ten gelen telgrafın kenarına yine Kayzer tarafından şu not düşülmüştü: "Artık bundan böyle İngiltere'nin girişimleri (politikaları) her yönüyle açığa çıkarılmalı ve onun Hristiyan barışçıl maskesi düşürülerek, barış konusundaki ikiyüzlülüğü ortaya konulmalıdır. Türkiye ve Hindistan'daki konsoloslarımız,[9] ajanlarımız, İslam dünyasını bu nefret edilen, yalan söyleyen, vicdansız, alçak halka (İngilizlere) karşı

---

[6] Fischer; s.109. Bihl; s. 40. Çolak; s. 29-30. "Propaganda uzmanları Kayzer'in bu sözlerini çok uzaklara yayarlarken, Dışişlerinin dağıttığı altınlarla söylev Arapça ve Türkçe gazetelerde tam olarak yer aldı. Bunun yanı sıra sözlerini taşıyan parlak renkli kartpostallar bastırılıp bedava dağıtıldı. Bunların aralarında İngiliz Hindistanı ve Rus Orta Asyası'nın da bulunduğu İslam dünyasına postalanacakları biliniyordu" Hopkirk; s. 17.

[7] Otto Liman von Sanders (1855-1929): Osmanlı ordusunu en son Prusya örneklerine göre yeniden yapılandırmak üzere, Aralık 1913'te İstanbul'a gelen "Alman Askerî Yardım Heyeti"nin başkanı idi. Savaş öncesinde ve esnasında sırasıyla 1'inci Kolordu komutanlığı, Ordu Genel müfettişliği, Çanakkale'de 5'inci Ordu komutanlığı yapan von Sanders, son olarak da Filistin Cephesi'nde Yıldırım Orduları Grubu komutanlığına atandı. Almanya ile yapılan anlaşma gereğince mareşallik rütbesine yükseltilen von Sanders'in başkanlığındaki heyette ilk başlarda, çoğunluğu yüzbaşı ve binbaşı olmak üzere 42 Alman subayı bulunuyordu. Bu sayı sonradan gelenlerle 70'e, savaşın sonlarına doğruda 800'e kadar yükseldi. Prusya disiplini ile yetişmiş olan von Sanders, ödün vermez tutumuyla Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim ve Harbiye Nazırı Enver Paşa ile zaman zaman ileri boyutlara varan sürtüşmelere girdi. Mütareke sonrası bir süre İstanbul'da gözaltında tutulan von Sanders, Alman askerlerinin Türkiye'den geri gönderilmesi çalışmalarını üstlendi. Bir süre Malta'da savaş suçlusu olarak tutuldu ve ancak 1919'da Almanya'ya dönebildi. Liman von Sanders; Türkiye'de Beş Sene, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 4. Çolak; s. 30. Liman von Sanders ve Türkiye'deki misyonu hakkında geniş bilgi için: Jehuda L. Wallach; Anatomie einer Militärhilfe -Die preußisch-deutschen Militärmissionen in der Türkei 1835-1919, Droste Verlag, Düsseldorf, 1976, s. 126-249.

[8] Bihl; s. 40. Fischer; s. 110.

[9] Almanlar Genel Savaş öncesinde ve sırasında, Osmanlı topraklarında; Almanya'nın Doğu'daki istihbarat merkezi konumundaki Erzurum başta olmak üzere, Samsun, Trabzon, Sivas, Halep, Bağdat, Musul, Beyrut, Şam, Yafa, Hayfa ve Kudüs gibi önemli merkezlerde konsolosluk açmışlar ve buralarda, bölgede bulunan Alman misyoner ve subayları ile de uyum içinde çalışacak, Alman çıkarlarını ön planda tutacak, Doğu'yu çok iyi tanıyan, üstün nitelikli, seçkin birtakım diplomatları görevlendirmişlerdi. Selami Kılıç; Ermeni Sorunu ve Almanya "Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle", Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007, s. 33-34.

ayaklandırmaya başlamalılar, çünkü savaşa bulaşacaksak eğer, İngiltere'de en azından Hindistan'ı kaybetmelidir."[10]

Kutsal Savaşın Mimarları ya da İhtilal Programının Taşıyıcıları

Kayzer Almanyası'nın İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı planladığı, devlet düzenini sarsıcı ve yıkıcı girişimlerin sevk ve idaresi; Dışişleri Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı Siyasi Kısım Şefliği arasında kurulan irtibat sayesinde yürütülmekteydi. Bunda Başbakan Bethmann von Hollweg ve Dışişleri Müsteşarı (Dışişleri Bakanı) Gottlieb von Jakow'un yanı sıra özellikle ve öncelikle Dışişleri Müsteşar Yardımcısı Arthur Zimmermann'[11]ın dinamik kişiliği ve ikna yeteneği önemli rol oynadı. Zimmermann, Almanya'nın bu savaşta İngiltere ve Rusya'yı aynı anda mağlup etmek zorunda olduğu ve bunun da ancak Alman ordusunun Berlin'den doğuya ve batıya hızla ilerleyip, yayılmasının itici gücüyle gerçekleşebileceği kanısındaydı. Başbakan ile Dışişleri Müsteşarı Jakow, Genelkurmay Karargâhında bulunurlarken, Zimmermann'ın daha savaşın ilk aylarından itibaren Wilhelmstraße (Dışişleri Bakanlığı) de tek başına görev yapması, onun 1914 yılındaki politik etki alanını göstermesi açısından anlamlıydı. Daha da önemlisi, Zimmermann, gözü pekliği ve başkalarına pek aldırmayan tavırlarıyla, II. Wilhelm'in kişisel yaradılışına daha çok benzediği, bu hâliyle hem Bethmann Hollweg hem de Jakow'un kişisel özelliklerinden çok uzak olduğu için imparatorluğun sivil kanadında, Wilhelm'in en fazla güvendiği adamdı.

Misyon olarak Zimmermann ile eş konumda olan kişi, Genelkurmay Başkanlığı Siyasi Kısım Şefi Rudolf Nadolny'di.[12] Dışişleri Bakanlığında

---

[10] Graf Max von Montgelas (u.a) (hrsg.); Die Deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch 1914, Vollständige Sammlung der von Karl Kautsky zusammengestellten amtlichen Aktenstücke mit einigen Ergänzungen. Bd. II, Berlin, 1919, Nr. 401, s. 130. Fischer; s. 110. Ayrıca bk. Ulrich Gehrke; Persien in der deutschen Orientpolitik während des ersten Weltkrieges, Darstellungen zur Auswärtigen Politik, I, Hamburg, 1960, s. 1.

[11] Arthur Zimmermann: Doğumu 1864, hukuk eğitimi, 1896 viskonsolos Şangay, 1898-1899 Kanton Konsolosluğu yöneticisi, 1900-1901 Tientsin'de konsolos, 1904-1905 Dışişleri Bakanlığının Siyasi Kısmına atanması (Doğu ve Doğu Asya İlişkileri), 1906 Elçilik sekreteri, 1910 Siyasi Kısım şefliği, 1911 Dışişleri müsteşar yardımcısı, Dışişleri Bakanlığı Politik Arşivi kayıtlarına göre (Fischer; s. 110. Bihl; s. 255.) 5 Mayıs 1911-22 Kasım 1916 Dışişleri bakan yardımcısı, 22 Kasım 1916-6 Ağustos 1917 Jakow'dan sonra Dışişleri bakanı. Johannes Lepsius; Deutschland und Armenien 1914-1918. Sammlung Diplomatischer Aktenstücke, der Tempelverlag, Potsdam, 1919, s. 503. Lepsius'un söz konusu kitabının sonunda Alman Dışişleri Bakanlığı görevlilerini (1914-1918) gösteren bir liste yer almaktadır. Bu listede; Alman başbakanları, Dışişleri bakanları, Dışişleri Bakanlığı müsteşarları, İstanbul büyükelçileri ile Adana, İskenderun, Erzurum, İzmir, Bağdat, Musul vd. şehirlerdeki konsoloslarının isim ve görev süreleri bulunmaktadır. Lepsius; s. 503-507.

[12] Rudolf Nadolny: 12.07.1873-18.05.1953. XX. yüzyılın Alman diplomatları arasında Büyükelçi Rudolf Nadolny'nin ayrı bir yeri vardır. Kariyeri ona, kritik zamanlarda sık sık önemli görevlere atanma fırsatları sundu. O, Petersburg'da viskonsolos, Dışişleri Bakanlığında memur, İran'da özel görevli, Arnavutluk'ta diplomat (maslahatgüzar), Genelkurmayda siyasi kısım şefi, İran'da diplomat, Dışişleri Bakanlığında Rusya Şubesi başkanı, Stockholm'de orta elçi ve Ankara ile Moskova'da büyükelçi idi. Ancak resmî kariyeri, Hitler'le olan dramatik bir zıtlaşma üzerine

görevliyken, Falkenhayn tarafından bu göreve atanmıştı. Zimmermann gibi aynı hamurdan yaratılmış olup, onunla tam bir uyuşma ve uzlaşma içindeydi.

Daha savaş henüz patlak verdiğinde İslam dünyasının uyarılması, harekete geçirilmesi ve/veya ayaklandırılarak Almanya tarafına çekilmesi çalışmalarını koordine etmek üzere, Freiherr (Baron) Max von Oppenheim 2 Ağustos 1914'te yeniden Dışişleri Bakanlığındaki görevine çağrıldı. Oppenheim, Doğu hakkında oldukça bilgili ve deneyimli bir diplomat olarak, 5 Temmuz 1898'de Almanya'nın henüz kurgu aşamasındaki Doğu politikası hedefleri için Panislamist hareketin yaşama geçirilmesi olanakları hakkında kapsamlı bir rapor hazırlamıştı. Söz konusu rapor, Kayzer'in aynı yılın 8 Kasımındaki Şam konuşmasına da ilham kaynağı oldu. Kayzer bu konuşmasında; kutsal savaş anlamına da gelen ve günümüzde bile sonuçlarının ne olacağı hesap olunamayan "cihat"a gönderme yapmıştı. Bu yüzden olası bir savaş durumunda, Sultan'ı sömürgelerinde çok sayıda Müslüman'ı barındıran devletlere karşı en değerli müttefik olarak göstermişti.[13]

Yine Oppenheim Eylül 1914'te, İslam dünyasını harekete geçirme (ayaklandırma) de en etkili silah olarak gördüğü Panislamist propagandalardan oluşan "Kutsal savaş (cihat)"planlarını hazırlamış, bundan sonraki adım olarak da İran ve Mısır'a "heyet-i seferiyeler" gönderilmesini önermişti.[14]

O sıralar Berlin Üniversitesinde Türk tarihi profesörü ve liberal görüşün çalışkan gazetecisi Ernst Jäckh,[15] Alman Doğu Politikası'nın en etkili propagandacısı olarak Oppenheim ile birlikte çalışıyordu. Ayrıca Jäckh, Matthias Erzberger ile birlikte, yurt dışında Alman propaganda çalışmalarını

---

aniden sona erdi. Nadolny, çöküşten sonra, ilk olarak Almanya'nın Ruslar tarafından işgal edilen Doğu bölgesinde, Ruslarla olan temas ve bağlantılarından yararlanarak Almanya'ya ve Almanlara yardım etmeye çalıştı, daha sonra Batı bölgesine geçti ve Almanya'nın tekrar birleşmesi gerektiğini savunan ilk sözcüsü oldu. Hatıraları, özellikle Weimar dönemi ile Stockholm, Ankara, Cenevre ve Moskova'dan bugüne kadar hemen hemen hiç bilinmeyen birçok şeyi açıklığa kavuşturdu. Rudolf Nadolny; Mein Beitrag, Limes Verlag, Wiesbaden, 1955, s. 5-6. Öte yandan Almanya'nın ilk Ankara Büyükelçisi Nadolny'nin girişimleri ile 3 Mart 1924'te yapılan "Türk-Alman Dostluk Antlaşması"yla Türkiye ve Almanya arasında 1918'den beri -yaklaşık altı yıldır- kesik olan diplomatik ilişkiler yeniden kuruldu. Kılıç; Ermeni Sorunu ve Almanya, s. 239-240.

[13] Fischer; s. 110-112.

[14] Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA-AA), Weltkrieg 11, Bd. 2, Denkschrift Oppenheims (Oppenheim raporu), 136 Seiten (sayfa).

[15] Ernst Jäckh (1875-1959): Siyaset yazarı ve dönemin önde gelen oryantalistlerindendi (Doğu uzmanı, bilimci). Friedrich Naumann ile temas ve birliktelik içindeydi. 1912'den itibaren Berlin Üniversitesinde Türk tarihi üzerine seminerler verdi ve 1915'te profesör oldu. "Alman Politikası"nı Rohrbach ve Stein ile birlikte yayımladı. Oryantalizm (Şarkiyatçılık) üzerine birçok kitabı bulunan Jäckh, Büyük Savaş sırasında Oppenheim ve Matthias Erzberg ile birlikte Doğu'da Alman propagandalarını yürütecek olan "Nachrichtenstelle für den Orient (Doğu İstihbarat Bürosu)'i kurdu ve bu kurumun önde gelen elemanı olarak Osmanlı coğrafyasında propaganda girişimlerinde bulundu. Bihl; s. 255. Fischer; 112.

düzenlemek ve planlamak için savaşın başlangıcında kurulmuş olan "Dış İşleri İstihbarat Bürosu (Nachrichtenstelle für Auslanddienst)"nda görevliydi.

Doğu uzmanı, bir başka söylemle bu konuda çok deneyimli ve bilgili olan İstanbul Büyükelçisi (Baron) Freiherr von Wangenheim,[16] Zimmermann'ın da teyit ettiği üzere tamamen Kayzer'in "dünya politikası (welt politik)" çizgisinde hareket ediyordu.

Rus egemenlik sahası, özellikle Ukrayna bölgesi için Jäckh ve Friedrich Naumann'ın yakın arkadaşı Baltık bölgesi Almanlarından Paul Rohrbach'ın[17] bulunması oldukça anlamlı olup, büyük bir önem taşımaktaydı. Seyahat izlenimleri ile birlikte engin tecrübesi Rohrbach'ı Theodor Schiemann, Johannes Haller ve imparatorluk sınırları içinde yaşayan diğer Baltık kökenliler yanında bu düşüncenin asıl savunucusu yapmıştı. Bu düşüncede, Rusya'nın Doğu komşularıyla ilişkilerinin bozulması ile Rusya'yı erken Petro dönemi sınırlarına geri itmek ve böylece Rusya'yı tamamıyla zayıflatmaktı.

1919'dan 1943 yılına kadar Vatikan'da, Alman büyükelçiliği yapan Diego von Bergen,[18] Rus egemenlik sahası için aktif bir güç olarak Dışişleri Bakanlığında Zimmermann'ın yanında bulunmaktaydı.

Rus İmparatorluğu sınırlarındaki ulusların ayaklandırılması için etkili çalışmalar yapılmasını amaçlayanlardan genç elçilik sekreteri von Wesendonck'un[19] girişimleri de yabana atılamazdı.

---

[16] Hans Frhr. (Baron) von Wangenheim (1859-1915): 1904 Meksika'da Alman diplomatı. 1908 Tanca'da temsilî diplomatlık. 1909 Atina'da Alman elçisi. 1912-1915 yılları arasında Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi ve aynı zamanda kordiplomatik çevrenin en güçlü kişiliğiydi. Aslında topçu subayıydı. Daha sonra ordudan ayrılarak diplomasi mesleğini seçti. Wilhelm'in teveccühünü kazandıktan sonra, önce Atina'da görev yaptı ve 1911'de de henüz daha 50 yaşındayken İstanbul büyükelçisi oldu. Osmanlı Devleti'nin Almanya ile imzaladığı ittifak antlaşmasında önemli rol oynayan Wangenheim, İstanbul'da göreve başladığında çok hastaydı. Rahatsızlığı (kalp hastalığı) savaşın çıkmasıyla birlikte daha da arttı ve Ekim 1915'te aniden öldü. Bihl; s. 257. Joseph Pomiankowski; Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü, Çev: Kemal Turan, İstanbul, 1990, s. 47-48. Çolak; s. 33.

[17] Tanınmış bir Alman siyaset yazarı olan ve Almanya'nın geleceğinin Doğu'da; Türkiye'de… Mezopotamya ve Suriye'de… olduğunu belirten Alman yayılmacılığının önde gelen savunucularından Dr. Paul Rohrbach, Doğu Anadolu'nun stratejik açıdan Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın Doğu politikalarında vazgeçilemez öneme sahip bölgelerden biri olduğunu yazmaktaydı. Söz konusu bölgeye sahip olan hem Doğu Anadolu'ya hem de doğal olarak Yukarı Mezopotamya'ya egemen olacaktı. Şüphesiz bu dağlık bölge, bir geçiş bölgesiydi ve iki büyük doğal yol doğudan batıya doğru uzanıyordu. Dolayısıyla bölgenin Türk kalması, bir başka söylemle Osmanlının elinde bulunması ve bölgenin Rusya'nın eline geçmemesi için de Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya tarafından desteklenmesi gerekiyordu.

[18] Diego von Bergen (1872-1943): Doktorasını tamamlamış bir avukat olarak daha genç yaşta, 23 yaşında Dışişleri Bakanlığında işe başladı. Bir yıl sonra elçilik sekreteri olarak önce Pekin'de, 3 yıl Brüksel'de ve 1906'dan 1911'e kadar da Almanya'nın Vatikan elçiliğinde çalıştı. Daha sonra 1919 yılına kadar kaldığı Dışişleri Bakanlığına geri çağrıldı. Fischer; s. 112.

[19] Otto Günther von Wesendonck (1885-1933): Hukuk eğitiminden sonra, 1908'de Dışişlerinde göreve başladı. Londra, Brüksel, İstanbul ve Tanca'da kısa süreli görevlerden sonra 1914'te bir

Dışişleri Bakanlığında görevli söz konusu kişilerin yanında, İmparatorluğun tarafsız ülkelerdeki üç diplomatik misyon şefinin bu konuda pek de az önemlerinin olduğu söylenemez. Bunlar: Bern'de Baron Romberg, Kopenhag'da Brockdorff-Rantzau, Stockholm'de Baron Lucius von Stoedten idi. Misyonlarıysa, İstanbul'daki büyükelçilik bünyesinde haberleşme ve casusluk ağının düğümünü oluşturmaktı. Almanlar bununla Rus İmparatorluğu'nu nüfuzu altına almış ve güçlerinin önemli bir kısmını da Alman devrim programının kolaylaştırılmasına ve/veya desteklenip, genelleştirilmesine ayırmışlardı.[20]

"Cihat" Söylemleri ve İslam Dünyasını Ayaklandırma Girişimleri

Artık Almanya'nın Genel Savaş'ta, İngiliz, Fransız ve Rus sömürgelerindeki Müslümanları bu devletlere karşı nerede ve nasıl kullanmayı düşündüğü netleşmeye başlamıştı. 2 Ağustos 1914'te, Osmanlı-Alman ittifakının yapıldığı gün, Alman Genelkurmay Başkanı Orgeneral von Moltke[21] Dışişleri Bakanlığına gönderdiği yazıda: "Eğer İngiltere olası bir savaşta rakibimiz olursa, Hindistan'da İngilizlere karşı bir ayaklanma çıkarılmalı, aynısı Mısır'da da denenmelidir. İran'ı da Rus nüfuzundan kurtarmak için, mümkünse Türkiye ile birlikte uygun bir zamanda harekete geçilmesi gereklidir." Diyordu.[22] Dışişleri Müsteşarı Gottlieb von Jakow da 3 Ağustos 1914'te İstanbul'a gönderdiği telgrafta diyordu ki: "İslami parola-slogan (İslamcılık parolası-sloganı) İngiliz kolonilerine, özellikle Hindistan'a ulaştırılmalı; Kafkasya'nın ayaklandırılması ise 'şayan-temenni' olmalıdır."[23] Genelkurmay Başkanlığının Dışişleri Bakanlığına 5 Ağustosta gönderdiği bir memorandumda da Moltke; yapılması gerekenlere açıklık getiriyordu: "En önemlisi… Hindistan, Mısır ve de Kafkasya'daki ayaklanmalardır. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye ile yapılan antlaşmayla, bu düşünceleri gerçekleştirebilecek durumda olmalı ve İslam fanatizmini özendirmelidir."[24]

Kayzer II. Wilhelm, 15 Ağustos 1914'te Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya, Sultan-Halife'nin tüm Müslümanları cihada çağırması gerektiğini acele

---

Portekizli ile evlenmesi, devlet hizmetinden ayrılmasına gerekçe oldu. Savaşın başlamasıyla birlikte yeniden Dışişleri Bakanlığı Politik Kısmında çalışmaya başladı (Fischer; s. 112).

[20] Fischer; s. 110-113.

[21] Helmuth Graf von Moltke (25. 05. 1848-18. 06. 1916): 1835-1839 yılları arasında Osmanlı kara ordusunu Prusya modeline göre yeniden düzenlemek üzere Türkiye'de bulunan Mareşal von Moltke'nin yeğeni olup, başladığında (1904 Genelkurmay ikinci başkanı, 1906 Genelkurmay başkanı) Alman Genelkurmay başkanıydı (Chef des Generalstabs). Kayzer Wilhelm'in yakın çevresinde yer alan Moltke, Alman ordularının savaşı kısa sürede kazanacağına inanıyordu. Ancak bu gerçekleşmediği gibi, tüm bunlardan, özellikle Marne yenilgisinden kendini sorumlu gören Moltke, her ne kadar 1914 yılı sonuna kadar resmen Genelkurmay başkanı olarak kaldıysa da 14.09.1914'ten itibaren Alman ordularının yönetimini General Erich von Falkenhayn'a devretti. Çolak; s. 31. Ploetz Geschichts-Lexikon; "Weltgeschichte von A bis Z, Verlag Ploetz, Freiburg/Würzburg, 1986, s. 378.

[22] Gehrke; s. 22. Bihl; s. 40.

[23] Jakow Tel. an Pera, 3. August 1914, PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11, Unternehmungen und Aufwiegelungen gegen unsere Feinde. Allgemeines, Bd. 1; Bihl; s. 40-41.

[24] Fischer; s. 113. Bihl; s. 41.

kaydıyla bildiriyordu: "Türkiye derhâl saldırıya geçmeli. Majesteleri Sultan aynı zamanda 'emir-ül mü'minin' olarak, Asya, Hindistan, Afrika ve Mısır'daki Müslümanları kutsal savaşa, cihada çağırmalıdır[25]. Oppenheim da 18 Ağustosta Başbakan'a, "Eğer Türkler Mısır'a karşı harekete geçer ve Hindistan'da alevlenen ayaklanmalar körüklenebilirse, ancak o zaman İngiltere yıpranmış ve zayıflamış olur…" diye yazıyordu.[26]

Genelkurmay Başkanlığının 20 Ağustos 1914'te Dışişleri Bakanlığının da katkılarıyla hazırladığı raporda; (İslam ve Yahudi Dünyasında Yürütülen Propaganda Faaliyetlerine Bir Bakış), Fas, Tunus, Cezayir, Mısır, Afganistan ile Hindistan'da ve Yahudiler arasında önceden düzenlenen ve henüz düzenlenmekte olan girişimler (aksiyonlar) hakkında bilgi verilmekteydi.[27] Diğer taraftan Alman Dışişleri Bakanlığı, 27 Ağustosta, Türkiye'nin başşehrindeki Alman Büyükelçiliğinden, "Panislamist hareketin İngiltere ve kolonilerine karşı da 'tahrik ve teşvik' edilmesini ve bunun acımaksızın, merhamet edilmeksizin, insafsızca yürütülmesini" istiyordu.[28]

Oppenheim'ın Ekim 1914 tarihli ve "İslam Dünyasının Düşmanlarımıza Başkaldırısı" başlıklı, 136 sayfalık çok etkileyici raporunda;[29] İngiliz, Rus ve Fransız İmparatorluklarının Müslüman bölgelerinde tüm ihtilal olanakları etraflıca açıklanıyordu: Mısır ve Hindistan'ın ayaklanması en önemli olanıydı, ikinci sırada Türklerin Kafkasya'da Ruslara karşı savaşı ve üçüncü sırada da Tunus, Cezayir ve Fas'taki Müslümanların ayaklanması geliyordu. Dinsel nedenlerden dolayı Türklerin komutası altında Süveyş Kanalı'na bir Türk-Alman ortak taarruzu başlatılmalı; Mısır ve Sudan'da ayaklanmalar çıkarılarak, - Arap Bedevileri ve Senusilerin yardım ve/veya destekleriyle- İngilizler buralardan kovulmalı;(Mısırlılar ve Türkler İngilizleri yok etmelilerdi). Kutsal şehirler Mekke, Medine ve Cidde'de ayrıca Ma'an ve Hudeyde'de Alman postaları kurulmalı; Yemen'den Aden Körfezi'ne bir taarruz başlatılmalı; Rusya'nın Müslüman bölgelerinde de (Kırım, Kazan, Orenburg, Ufa, Kafkasya, Orta Asya) enerjik bir ihtilal propagandası yürütülmeliydi. Kafkasya'nın Müslüman halkları çok savaşçı bir yapıya sahip olmakla beraber, Ermeni ve Hristiyan Gürcülerin Doğu'da korkak ve aynı zamanda büyük entrikacı olarak tanınmaları haksızlık sayılmazdı. Dolayısıyla daha önce Türkiye'ye göç etmiş olan Çerkez, Çeçen ve Müslüman Gürcülerden 20.000-30.000 kişilik bir milis grubu oluşturularak, Rusya'ya karşı

[25] Von Auswärtigesamt an Pera, 15.08.1914, PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11, Unternehmungen… Bd. 1. Bihl; s. 41. Çolak; s. 33.
[26] Bihl; s. 41.
[27] a.g.e.; s. 41. Alman İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndaki Yahudi politikası hakkında bk: Egmont Zechlin-Hans Joachim Biebe;, Die deutsche Politik und die Juden im ersten Weltkrieg, Göttingen, 1969.
[28] Auswärtigesamt an Konstantinopel; 27.08.1914, PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11, Unternehmungen…, Bd. 1. Bihl; s. 41.
[29] Fischer; s. 112; Wilhelm Treue; "Max Freiherr von Oppenheim-der Archäologe und die Politik", In: Historische Zeitschrift 209 (1969), s. 61-63.

kullanılabilirdi. Azerbaycanlı milyoner Hacı Zeynel Abidin Tagiyev'in[30] yardım ve desteğiyle Bakû petrol yataklarının en azından bir kısmı tahrip edilmeye çalışılabilirdi. Çoğunluğu Şii olan İran, Türkiye ve Afganistan ile birlikte (İngiliz ve Rus karşıtı) bir birlik oluşturmalıydı; bir heyet-i seferiye Karun'daki (Şatt-el' Arap, Abadan) İngiliz-İran Petrol Şirketinin petrol boru hatlarını işgal edecekti. Hintlilerin de katılacakları heyet-i seferiyeler, Afgan Emiri'ni İngilizlere karşı harekete geçirmek ve onun yardımıyla Hindistan'da kışkırtıcı faaliyetlerde bulunmak, karışıklıklar çıkarmak üzere Sünni Afganistan'a gideceklerdi. Hindistan 313 milyondan fazla nüfusuyla (217,6 milyon Hindu, 66,6 Müslüman) savaşın sonucunu doğrudan doğruya etkileyecek en önemli ülke konumundadır. Ülkede İngiltere'ye karşı içten içe bir hoşnutsuzluk olsa da halk yığınları ilgisizdi ve toplu bir Hint başkaldırısı ancak bir Afgan zaferinden (başarısından) sonra mümkün olabilirdi. Bengal Körfezi'ndeki Andaman Adaları'nda tutuklu bulunan siyasi mahkûmlar, Alman donanmasının yardımıyla kurtarılıp, ayaklanmaları yönlendirmeye çalışacaklardı. Mekke'den Hint Müslümanlarına nüfuz edilebilecek, İslam kardeşliği bağından da yararlanılabilecekti. Fransa karşıtı Fas, Cezayir ve Tunuslular, hem İslam kardeşliği ve medreseler (Kuran okulları) hem de Türk topraklarında yaşayan muhacirlerin yardımıyla ayaklanmaya teşvik edileceklerdi. Türk-Alman "harp sevk ve idaresinde" Müslüman ve Hintli savaş esirlerinden de yararlanılacaktı.[31]

Bu çok etkileyici ve ayrıntılı raporunda Müslümanların nasıl ve kimler aracılığıyla isyana özendirileceğini; yapılabilecek ve/veya yapılması gerekenleri en ince detayına kadar anlatan Oppenheim, "Kuzey Afrika'dan Hindistan'a kadar tüm Müslümanların ayaklandırılması şarttır. İngiltere'ye karşı savaşta en önemli silahımız İslam'dır." diyordu. Mısır ve Hindistan'ın İngiltere'nin "Aşil topuğu" olduğunu, İslam'ın harekete geçmesinin İngiltere için "ölümcül bir darbe" olacağını savunan Oppenheim, merkezî devletlerin zaferinden sonra, Doğu'nun bu zenginliklerinden kimlerin kazançlı çıkacaklarını da şöyle ifade ediyordu: Türkiye Kafkasya'da kaybettiği yerlere, Ege Adaları'na ve özerk yönetilmek üzere Mısır'a yeniden sahip olabilecekti. İran ve Afganistan bağımsızlığına kavuşacak, Hindistan da en azından otonomi elde edebilecekti."[32]

Anlaşılan o ki daha savaş başlamadan önce, cihat politikasının mimarları, yani Alman şahinleri, özellikle Kayzer II. Wilhelm, Sultan-Halife'nin

---

[30] Bakû ve çevresindeki bazı petrol şirketlerinin ve "Kaspi" gazetesinin sahibi, sanatçı ve bilim adamlarının koruyucusu, "Bakû İslam Cemiyet-i Hayriyesi"nin kurucusu, Azerbaycanlı milyoner Hacı Zeynel Abidin Tagiyev için bk. Hilal Munschi; Die Republik Aserbeidschan, Berlin, 1930, s. 16. Gerhard von Mende; Der Nationale Kampf der Rußland Türken, Berlin, 1936, s. 69. Fahrettin Erdoğan; Türk Ellerinde Hatıralarım, Ankara, 1954, s. 47-48, 125-129. Ronald Grigor Suny; Bakû Komünü, Türkçesi: Kudret Emiroğlu, İstanbul, 1990, s. 30-32.

[31] PA-AA; Der Weltkrieg, Nr. 11, Unternehmungen…, Bd. 2. (Oppenheims Denkschrift: 136 Seiten, Ende Oktober 1914. "Oppenheim Raporu: 136 sayfa, 1914 Ekim sonları"); Bihl; s. 41-42. Fischer; s. 113-115.

[32] Bihl; s. 42. Fischer; s. 114-115.

İslam dünyasında etkin bir rolü bulunduğuna ve bu nüfuzun kullanılarak; İngiliz, Rus ve Fransız sömürgelerindeki Müslümanların, ortak düşmana karşı ayaklandırılabileceğine inanıyorlardı.

Almanların İstediği Oluyor: Sultan-Halife'nin "Cihat" Çağrısı ve Sonrası

Berlin tarafından tasarlanan, ama İstanbul'dan eyleme sokulacak olan cihadın başlıca hamlesi, İstanbul'dan doğuya doğru, tarafsız İran ve Afganistan üzerinden Hindistan'a inen geçitlere yönelecekti. Bu nedenle Berlin'in ilk hedefi İran Şahı ile Afganistan Emiri'nin desteklerini kazanmaktı. Eğer, bu başarılabilirse, o zaman bu ülkelerin Alman ve Türk subayları liderliğindeki, baş döndürücü ganimet vaatleri ile kamçılanan orduları da Hindistan aleyhine döndürülebilirdi. Bütün gereken, savaştan sonra asla yerine getirilmeyecek vaatler ve sunulacak olan altındı. Bu arada Türkler, Kafkasya ve Orta Asya'daki Müslüman kardeşlerini Türk-Alman cihadının bayrağı altında toplamaya çalışacaklardı.

Ancak Kayzer, bir Hristiyan olarak, Müslümanları cihada çağırmak yetkisine sahip değildi. Bu, altından, silahtan ve savaş sonrası vaatlerden çok daha fazla şey gerektiriyordu. Böyle büyük bir emri, ancak bütün Müslümanların Halifesi olan Osmanlı Sultanı verebilirdi. Bu nedenle Türkiye'nin, halkının çıkarına bakılmaksızın Almanya ile ittifak içinde olması gerekliydi. Wilhelm'in, savaş öncesinde Türkiye ile kurduğu iyi ilişkilerde uzak görüşlü olduğu burada ortaya çıktı. Savaşın başlangıcından üç ay sonra Türkiye, Almanya ile Avusturya-Macaristan tarafını seçti ve Sultan dünyadaki Müslümanları düşmanlarına karşı cihada çağırdı.[33]

11 Kasım 1914'te Osmanlı Sultanı ve 300.000.000 Müslüman'ın Halifesi, V. Mehmet Reşat ordu ve donanmaya gönderdiği iradesinde; yıllardır, İngiliz, Rus ve Fransız zulmü altında ezilen Müslümanları "cihada" çağırıyordu. Ardından 14 Kasımda, Fatih Camisi'nde, Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi'nin cihadın "farz-ı ayn" olduğunu vurgulayan fetvası[34] bir bayram havası içinde okundu. Beş bölümden oluşan fetva, farklı diller konuşan Müslümanların anlayabilmeleri için dört değişik dilde (Arapça, Farsça, Tatarca ve Hinduca), 500.000 adet basılarak, Hindistan ve Kuzey Afrika'da dağıtılmak üzere, bir kısmı Alman Dışişlerine gönderildi.[35]

Cihat, bu defa İslam dinini yaymaktan çok, 90.000.000-100.000.000'u İngiliz (bunun sadece 70.000.000'a yakını Hindistan'da), 19.000.000-20.000.000'u Rus ve 15.000.000'u Fransız esaretinde yaşayan yaklaşık

---

[33] Kılıç; s. 23-24.

[34] Fetva hakkında geniş bilgi için bk. Yusuf Hikmet Bayur; Türk İnkılabı Tarihi, III/I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 320-322.

[35] Türk-Alman cihadı ve buna bağlı olarak Arapça, Farsça ve Türkçe propaganda beyannameleri ve broşürleri için bk. Gottfried Hagen; Die Türkei im Ersten Weltkrieg: Flugblätter und Flugschriften in arabischer, persischer und osmanisch-türkischer Sprache aus einer Sammlung der Universitätsbibliothek Heidelberg, Frankfurt am Main, 1990, s. 299.

140.000.000'a yakın Müslüman'ı esaretten kurtarmak için İslam ülkelerine karşı saldırıya geçen düşmanlarla savaşmayı hedefliyordu. Ayrıca cihat tüm "gayrimüslimlere" karşı değil, sadece fetvada adı geçen İngiltere, Rusya, Fransa, Sırbistan ve Karadağ hükûmetlerine karşı ilan edildi. Öte yandan fetvada, bütün Müslümanlardan, İslam ülkelerini koruyan halifenin dostu ve müttefiki, Almanya ile Avusturya-Macaristan devletlerine yardımcı olmaları isteniyor, adı geçen devletlere karşı savaşacakların cezalandırılacağı ve cehennem ateşinde yanacakları önemle vurgulanıyordu.[36]

İstanbul'da, Sultan-Halife tarafından yapılan cihat çağrısı, Almanya'da, İngiliz, Fransız ve Rus egemenliğindeki Müslümanlara dinsel ağırlıklı bildirgeler yayımlayarak, bundan politik ve askerî kazançlar sağlamayı hedefleyen çeşitli ve oldukça çok sayıda birtakım girişimler yapılmasını gerektirdi. Tüm bu girişimler, Dışişleri Bakanlığı bünyesindeki "Nachrichtenstelle für den Orient (Doğu İstihbarat Bürosu)" tarafından yürütülmekteydi. Söz konusu istihbarat bürosu, ünlü Doğu uzmanı (bilimci) ve araştırmacı gezgin Baron Max von Oppenheim'ın başkanlığında Berlin'de "Tauentzien" caddesinde kurulmuştu. Bütün bu girişimlerin askerî kanadının başında ise, yukarıda da değinildiği üzere, daha sonraları Ankara'da ve Moskova'da büyükelçilik yapacak olan Alman Genelkurmay Başkanlığının Siyasi Kısım Şefi Rudolf Nadolny bulunmaktaydı.

"Doğu İstihbarat Bürosu"nun görevleri arasında; İngiltere ve Fransa'nın Müslüman uyruklarını çeşitli girişimlerle isyana özendirmek, söz konusu bölgelerdeki siyasi, askerî ve ekonomik durum hakkında doğru bilgiler elde etmek, savaşın seyriyle doğru orantılı olarak tüm İslam dünyasında propaganda veya karşı propaganda yapmak, ayrıca İtilaf devletlerinin yanında çarpışan Müslümanların, propaganda beyannameleri veya yüz yüze görüşmeler yoluyla taraf değiştirmelerini sağlamak bulunuyordu. Ayrıca bu istihbarat bürosunda; organizasyon gereği veya daha çok politik nedenlerden dolayı Potsdam yakınlarında bulunan Zossen'deki "Halbmondlager (Hilal Savaş Tutsakları Kampı)" denilen yerde toplanan Müslüman savaş tutsakları için propaganda ağırlıklı bir gazetenin çıkarılması gündeme geldi ve "El Cihâd" adıyla Arapça, Farsça, Urduca ve Hintçe, yani çoğunluğu İngiliz ve Fransız kolonilerinden olan savaş tutsaklarının rahatlıkla anlayabilecekleri dillerde bir propaganda gazetesi çıkarılmaya başlandı.[37]

Ancak, cihat Almanlar için bir sorun yaratmıştı. Pek çok Müslüman, bir Hristiyan hükümdarının kendi inancından olanlara yönelik bir cihadı neden başlatıp desteklediğini soracaktı. Wilhelm'in, aralarında ünlü Doğu uzmanları da olan danışmanları buna hazırdılar. Doğu'nun cami ve pazar yerlerinde, Alman İmparatoru'nun gizlice İslam dinini seçtiği söylentileri yayılmaya

[36] Çolak; s. 36-38.

[37] Peter Heine, "Al-Gıhād-Eine Deutsche Propagandazeitung im 1. Weltkrieg", Die Welt des Islams, XX, 3-4, Leiden, 1980, s. 197-199. Söz konusu makalenin Türkçe çevirisi için bk. Kılıç; s. 26-31.

başlamıştı. Hatta kendisine verdiği adla "Hacı" Wilhelm Muhammed, kılık değiştirerek Mekke'ye hacca bile gitmişti. Daha sonraları, tüm Alman ulusunun, imparatorlarının örneğini izleyerek, toplu bir halde İslamiyet'i seçtikleri söylentisi de yayılacaktı. Bütün bunların amacı, sıradan Müslümanların kafalarında Almanya'nın rolünü meşrulaştırmaktı.

Bu arada, Berlin'de tek tek seçilmiş Alman subayları Doğu'yu ve en önemlisi İngiliz Hindistanı'nı baş döndürücü cihat çağrısı ile ateşe vermek üzere yetiştirilmekteydiler.[38]

İstanbul'daki Alman Büyükelçiliğinden Dr. Weber, 6 Aralık 1914'te, yürütülen girişimlerde birtakım can sıkıcı gelişmeler olduğu kanısına vararak, bu konudaki endişelerini Oppenheim ile paylaşmak istiyordu: "Gürcüler başaramayacak gibi görünüyor, Afganistan heyet-i seferiyesinin ileride, herhangi bir zamanda hedefine ulaşıp ulaşamayacağı şüphelidir. Hintlilerle işler yolunda gitmiyor. Gözlenen ve bilinen o ki onlar bizi, biz onları yeterince tanımıyoruz…"[39]

Bununla beraber Almanlar, gerek kendi ajanlarının gerekse İstanbul'da iktidarda bulunan İttihatçıların girişimleriyle İslam dünyasında gerçekleştirilecek "cihat" propagandasından çok şey bekliyor, Müslümanların ayaklandırılmasıyla birlikte, düşmanlarının büyük güçlüklerle karşılaşacaklarını ve dolayısıyla özellikle Batı Cephesi'nde yüklerinin azalacağını hesaplıyorlardı.

Yakın ve sıkı bir Türk-Alman ortak çalışmasının en önemli propagandacılarından Prof. Dr. Ernst Jäckh, 3 Ocak 1915'te Dışişleri Müsteşarı Arthur Zimmermann'a sunduğu dokuz sayfalık raporunda; Almanya'nın doğusunda, yapılacak ve/veya yapılması gereken çalışmalar hakkında ilginç bilgiler veriyor ve de bunların geciktirilmeden, derhal yerine getirilmesini önemle vurguluyordu: "Ukraynalılar, Prusyalı bir prensin yönetiminde! Sosyalist bir devlet istiyorlardı. İstanbul'daki Ukrayna Komitesi, Rusya'ya karşı savaşmak için Almanya'daki Ukraynalı savaş esirlerinden bir milis kuvveti kurmayı öneriyordu. Güvenilir bir kaynak, 40.000 Kafkasyalı Müslüman'ın silahlandırılabileceğini, Hristiyan Gürcülerle bugüne kadar yapılan görüşmelerin ise sonuçsuz kaldığını belirtiyordu. Konsolos Yüzbaşı Dr. Paul Schwarz[40] demir yollarını ve petrol yataklarını kullanılmaz hâle getirmek için yola çıkmıştı. İran Hükûmeti, aktif bir iş birliğini reddetmişti; ancak İran'daki Türk girişimlerini kolaylaştırmaya yanaşmaktaydı. Bugüne kadar sürgünde yaşayan İranlı Prens Ebu'lfeth Mirza Salar-üd Devle Kaçar,[41]

---

[38] Kılıç; s.24-25.

[39] Dr. Weber (Deutsche Botschaft Konstantinopel) an Oppenheim, 6.12.1914, PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11, Unternehmungen…, Bd. 2. Bihl; s. 43.

[40] Aynı zamanda petrol mühendisi olan Dr. Paul Schwarz, 29 Eylül 1914'ten 17 Şubat 1915'e kadar Almanya'nın Erzurum konsolosudur. Kılıç; s. 35. Schwarz ve misyonu hakkında geniş bilgi için bk. Paul Leverkuehn; Posten auf ewiger Wache: Aus dem abenteuerreichen Leben des Max von Scheubner-Richter, Essen, 1938, s. 22-25. Bihl; s. 65-67.

[41] Salar- üd Devle için bk. Gehrke; s. 38-41.

Berlin'den çıkmak ve Türklerden kuşkulanmaya başladığından Urmiye Gölü'ne ulaşmak niyetindeydi. Amcası da Hazar Denizi'nin doğusundaki Türkmenleri ayaklandırmak istiyordu. Afganistan Emiri, 60.000 adamıyla İngiltere'ye karşı savaşmak için söz vermişti. Bir Türk-Alman Heyet-i Seferiyesi üç ay içinde Afgan sınırına ulaşacaktı. Afganistan Heyet-i Seferiyesinden bir birlik de Belucistan yolundaydı (Zugmayer).[42] Kişisel ilişkilerine dayanarak Rusya Müslümanlarını etkilemek üzere bir Rabbiner! (mücahit) Türkistan'a gönderilmişti. İngiliz Hindistanı'na istihbarat ve silahlar Hollanda Hindistanı'ndan ulaştırılmaktaydı. Bazı Müslüman Hintliler Hintli hacıları etkilemek için Mekke'ye gitmişlerdi. Yüzbaşı Klein, Bağdat'ta, 400 kadar Arap'ı eğittikten sonra, Karun Nehri'ndeki İngiliz petrol yataklarına karşı harekete geçmek istiyordu. Arap Yarımadası (Mekke Şerifi) Şam'daki Alman Konsolosluğu tarafından yönetilmekteydi. Afrika kâşifi Leo Frobenius'un[43] görevi, Habeşistan ile bağlantı kurmak (temasa geçmek) ve oradan Anglo Mısır Sudan'ı İngilizlere karşı ayaklandırmaktı. Mısır'dan mevsuk (güvenilir, inanılır, doğru) bilgiler ulaşmıyordu. Aralık 1914 ortalarında İstanbul'a gelen Mısırlı bir tıp öğrencisinin ifadesine göre; 70.000 bedevi Arap Türklerle birleşebilirdi. Libya'daki Senusiler ve İtalya arasında bir bağlantı (temas) sağlanmıştı. Fas'taki çeşitli girişimler ise hiçbir olumsuzluk olamadan ilerlemekte, işler yolunda gitmekteydi.[44]

Avusturya-Macaristan'ın Trabzon Konsolosu Kwiatkowski, 2 Ocak 1915'te Dışişleri Bakanı Burián'a; Düşman bölgelerindeki ayaklanmaları teşvik amacıyla düzenlenecek kapsamlı Alman harekâtını, Dışişleriyle Genelkurmayın birlikte organize ettiğini, Dışişleri Bakanlığının Kafkaslar'ı ayaklandırma çalışmaları başarılı bir şekilde ilerlerken, büyük endüstri kuruluşları tarafından da Fas ve Afganistan'daki ayaklanmaları desteklemek için (bugüne kadar 15.000.000-20.000.000) yeterince yardım yapıldığını bildiriyordu.[45]

İngiltere'nin egemenliği altındaki bölgelerde ayaklanmaları teşvik ederek, İngiltere'nin alt edilmesi düşüncesi, Prusya Generali ve Türk Mareşali Comlar Frhr. von der Goltz'un 26 Şubat 1915 tarihli raporuna da yansımıştı: "İngiltere de bizim gibi varlığını sürdürmek, en azından dünya hâkimiyetini korumak için savaşıyor. İngiliz adalarına yapılacak bir kara çıkarması soruna radikal bir çözüm getirebilir. Bunun yanı sıra diğer bir çıkar yol da Türk-Alman ittifakından itibaren hazırlıkları yapılan Mısır ve Hindistan

---

[42] Erich Zugmayer (Prof. Dr.): Araştırmacı, gezgin Zugmayer, Almanya'nın bir diğer önemli Doğu bilimcisi (oryantalisti) olup, 1904 ve 1906 yıllarında Ön Asya ile Orta Asya'yı baştan başa dolaştı ve izlenimlerini şu iki kitabında topladı: Erich Zugmayer; Eine Reise durch Vorder-Asien im Jahre 1904, Berlin, 1905 ve Eine Reise durch Zentral-Asien im Jahre 1906, Berlin, 1908.

[43] Leo Frobenius ((1873-1938): 1925-1938 Prof. Frankfurt/Mainz'da etnolog (budunbilimci, etnolojist); 1904-1935 Afrika'nın çeşitli yerlerine 12 tane araştırma-inceleme (keşif) gezisi düzenledi. Münih'te Kültür-Morfolojisi Enstitüsünü kurdu. Bihl; s. 255.

[44] Bihl; s. 42-43. Fischer; s. 113-115.

[45] Wien, Haus-Hof- und Staatsarchiv (HHStA), PA I 943, Krieg 21a Türkei, Kwiatkowski Bericht Nr. 8/P an Burián (2.1.1915)'dan aktaran, Bihl; s. 43.

taarruzudur. Goltz, Nadir Şah'ın 1738/1739 Seferleri göz önünde bulundurulduğunda, -Bağdat demir yolunun tamamlanmasından sonra- bir Hindistan seferini hiç de olanaksız görmemektedir."[46]

Beklentiler Boşa Çıkıyor: Cihat İlanı Fiyasko İle Sonuçlanıyor

Alman İmparatorluğu'nun Libya Senusileriyle Fransız Kuzey Afrikası'nda, Mısır'da, Arap Yarımadası'nda, (Üsteğmen Oskar Niedermayer,[47] Prof. Erich Zugmayer, Werner Otto von Hentig, Tercüman Wilhelm Waßmuß,[48]Yüzbaşı Fritz Klein ve diğerlerinin) 1914/1915-1916 girişimleriyle İran ve Afganistan'daki keşif seyahatleri, heyet-i seferiyeleri ve benzeri girişimleri, yine aynı şekilde 1914-1917 (Berlin, İstanbul, İran ve Afganistan'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne, Hollanda Hindistanı'ndan Siyam ve Çin'e kadar) Hindistan denemeleri, İrlanda planları genelde (heyet-i umumiyesiyle), sadece yerel birtakım ayaklanmalar ve kargaşalar çıkması dışında tamamıyla sonuçsuz kaldı.

Dışişleri Bakanı Solf, daha başlangıcından beri Almanya'nın Mısır, İran ve Gürcistan'la ilgili planları hakkında olumsuz düşüncelere sahip olduğunu Avusturya-Macaristan'ın İstanbul Büyükelçisi Pallavicini'ye açıklamıştı. Yine İstanbul'daki Alman Askerî Ataşesi Tümgeneral von Lossow, 25 Aralık 1916'da Müslüman ülkelerdeki tüm kışkırtıcı propagandaların, buralarda bizimle aynı çıkarları bulunan Türkler tarafından yapılması gerektiğini belirterek, Alman girişimlerinden vazgeçilmesini öneriyordu.[49]

---

[46] Bihl; s. 43.

[47] Oskar Ritter von Niedermayer (1885-1948): Erlangen Üniversitesinde coğrafya ve jeoloji okurken, İran'a merak sardı. Tanıştığı İranlılardan Farsça öğrendi ve Bahai tarikatına girdi. İlk defa 1912'de kazandığı bir bursla İran ve Hindistan'da araştırmalar yapmak üzere, söz konusu ülkelere gitti. 1914 Aralık ayında Afganistan Emiri'ni ikna etmek ve İttifak devletlerinin yardımlarıyla Hindistan üzerine yürümesini sağlamak için oluşturulan bir heyetle Afganistan'a gönderildi. Bu arada tarafsız İran'ı da İttifak devletlerinin yanına çekmek için büyük çaba gösterdi. Haziran 1917'de Irak'taki "Yıldırım Orduları Komutanlığı"nda subay olarak görev yaparken, Hicaz bölgesinde, İngilizlere karşı propaganda yapmak ve ayaklanmalar organize etmek üzere görevlendirildi. Böylece bölgede Lawrence'in rakibi oldu. Hitler Almanyası'nda da subay olarak görev yapan Niedermayer, 1948'de cezaevinde öldü. Çolak; s. 43.

[48] Wilhelm Waßmuß (Alman Lawrence'i): Waßmuß 1915 ilkbaharında tehlikeli bir yolculuktan sonra, Basra Körfezi kıyılarına vardı ve oradaki İngiliz topluluklarına karşı cihat faaliyetine girişti. İranlı gibi giyiniyor, Farsça konuşuyor ve İslam dinine girmiş gibi davranıyordu. Bir zamanlar Buşir'de Alman konsolosu olarak geçirdiği günlerde çoğuyla iyi ilişkiler kurduğu aşiret reislerini İngilizlere karşı kışkırtmaya ve böylece İngilizleri körfezden atmaya çalışıyordu. Tarafsız İran'ı İttifak devletlerinin yanına çekmeye çalışan Waßmuß, İslamiyet'i seçtiğini açıklarken, Alman İmparatoru'nun da İslam dinini kabul ettiğini ve başta kendisi olmak üzere bütün uyruklarına aynı şeyi yapmalarını emrettiğini söylüyordu. Waßmuß, bu basit ve kolay etkilenen halk ile aşiret reisleri arasında Kayzer'in kâfir İngilizlere karşı Almanya ve Türkiye ile "cihat"ta birleşmelerini istediğini yayıyordu. İngilizlerin bölgedeki varlıklarını giderek daha çok tehdit etmeye başlayan, eski Alman Konsolosu Waßmuß'a, daha sonra İngilizler tarafından "Alman Lawrence"i adı verildi. Hopkirk, Bitmeyen Oyun, s. 69.

[49] Bihl; s. 44.

Bununla birlikte daha savaşın başlarında, 14 Ağustos 1914'te, o dönemin önde gelen Doğu bilimcilerinden, Alman İmparatorluğu'nun İslam politikasının ve yürütülen propagandaların mimarlarından Ernst Jäckh, "Türkler karadan ve denizden Rusya'ya karşı saldırıya geçerek, Kafkasya'dan Kırım'a, tüm Müslümanların ayaklanmalarına ve esaretten kurtulmalarına yardımcı olabilir. İran 10.000.000 nüfusuyla Rusya'ya ve İngiltere'ye karşı harekete geçmeyi bekliyor. Rusya yaklaşık 20.000.000, İngiltere ise 100.000.000'a yakın Müslüman'a hükmediyor. İslam dünyası böyle bir değişimin gerçekleşmesine ve Alman silahlarının muzaffer olmasına dua ediyor."[50] derken, Almanya'nın Türklerden dolayısıyla İslam dünyasından çok şey beklediğinin altını çiziyordu.

Almanlar, çok geniş ve dağınık bir coğrafyada yaşayan Müslümanların, Türklerle birlikte hareket edeceklerini, aynı hedefe yöneleceklerini düşünüyor, cihadın ilanından ve uygulanmasından çok şey bekliyorlardı. Ancak çok geçmeden, cihat ilanından hemen sonra, bu beklentilerin boşa çıktığı görüldü. Çünkü söz konusu coğrafyada yaşayan Müslümanlar arasında herhangi bir çıkar birliği olmadığı gibi, çıkar birliğini sağlayacak güçlü bir halife de bulunmuyordu. Halifenin cihat çağrısına rağmen, Mısır Müslümanlarının çoğu, şu veya bu nedenle Sultan-Halife'nin yanında değil, İngiltere'nin yanında bulunmayı tercih ederek, çıkarları gereği İngilizlerle birlikte hareket etmeyi daha uygun görmüşlerdi.

Öte yandan silah ve organizasyon eksikliği[51] İslam coğrafyasındaki ayaklanmaların yerel nitelikte kalmasına neden oldu. Osmanlı ordusunun yerel nitelikte de olsa bu ayaklanmalara destek amacıyla başlattığı, Kafkas ve Kanal (Süveyş) harekâtındaki başarısızlığına bir de İngiliz, Fransız ve

---

[50] Lothar Hartmann; Stoßrichtung Nahost 1914-1918, Rütten-Loening, Berlin, 1963, s. 82-83.

[51] Almanya'nın İslam ülkelerinde çıkarmayı planladığı ayaklanmalara yaptığı parasal yardım, her ne kadar yeterli olmadıysa da savaş süresince artarak devam etmişti. 28 Eylül 1914'te, Wangenheim, İstanbul'dan Alman Dışişleri Bakanlığına; Afganistan, Kafkasya ve Mısır'da başlatılması düşünülen ayaklanmalar için acilen silah ve cephaneye gereksinim olduğunu, büyük bir titizlikle hazırlanan bu ayaklanmaların silah ve cephane yardımı yapılmadan başarıya ulaşamayacağını bildiriyordu. Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı (Dışişleri Bakanı) Zimmermann da 21 Ekim 1914'te Başbakan'dan hem basın fonunun noksanlarını tamamlamak hem de düşman ülkelerindeki ihtilalci girişimler için 3.000.000 mark istedi. 10 Aralık 1914'te Zimmermann, İstanbul'daki Alman büyükelçisine; Süveyş Kanalı harekâtı için 2.000.000 mark, Kafkasya'daki girişimler için 100.000 frank, Salar üd Devle için 300.000 frank, Dr. Schwarz'ın girişimleri için 300.000 frank ve Karun Seferi için yine 300.000 frankın hazır olduğunu ve bu paranın ocak ayı başına kadar İstanbul'a gönderileceğini bildiriyordu. 28 Mart 1915'te Hazine (Reichkasse), Kuzey Afrika ve Doğu'daki propaganda girişimlerinde ve ayaklanmaların desteklenmesinde kullanılmak üzere 8.000.000 mark daha gönderilmesini onayladı. Almanya'nın bu bölgeler için harcadığı para ve malzeme savaş süresince devam etti. 15 Nisan 1915'te Wangenheim doğrudan doğruya Başbakan'dan Karun, Kafkasya ve İran için tekrar para istedi. 15 Nisan 1916'da Dışişleri Bakanı von Jakow'un girişimiyle, 1 Nisandan itibaren aylık 1.000.000 markın Hindistan, Afganistan, Kafkasya, Arabistan, Fas, Tunus ve Cezayir ayaklanmalarında kullanılmak üzere Dışişleri Bakanlığı emrine verilmesi, artık Almanya'nın bu ayaklanmalar için her ay düzenli olarak para ayırdığını göstermekteydi. Bihl; s. 44. Çolak; s. 44-45).

Rus karşı propagandası eklenince gerek Almanya gerekse Türkiye cihat ilanından beklenen sonucu alamadı.

Bilindiği üzere, Mısır'ın 1517'de fethinden sonra "hilafet" Osmanlıların eline geçmiş ve bundan böyle Osmanlı padişahları sultan-halife olarak ülkeyi yönetmeye başlamışlardı. Osmanlı Devleti kuvvetli olduğu dönemlerde, hilafetin manevi gücünden yararlanmak gereksinimi duyulmamıştı. Ne zamanki Batı karşısında gerileme olmuş, yenilgiler üst üste gelmeye başlamış, o zaman bu "silah" kınından çıkarılmıştı. Fakat Osmanlının pazısı, hilafet kılıcını sallamaya yetmemişti. Bununla birlikte XIX. yüzyılda ve XX. yüzyıl başlarında hilafet sorunu, uluslararası siyaset arenasında önemli bir yer tutmuştu. Sömürgeleri arasında Müslümanların da bulunduğu Batılı emperyalist devletler, Osmanlıya hilafetin manevi gücünden yararlanma olanağı vermek istememişlerdi. Ya hilafet kılıcını sallamaya çalışan bilek tutulmuş, etkisiz hâle getirilmiş ya da Osmanlının iradesi dışında başka taraflara yönlendirilmişti. Onun için Dünya Savaşı'nın başlarında ilan edilen "cihâd-ı mukaddes fetvası" hiçbir zaman asıl amacına ulaşamadı. Hilafeti destekleyecek maddi güç, bu makamın arkasında bulunmadığı gibi, İslam halifesi, zor durumda kalan Müslümanların yardımına koşacağı yerde, bizzat kendisi için onlardan yardım istiyordu. Kısaca Osmanlı, hilafeti yanlış zamanda ve yanlış koşullarda kullanmaya kalkışmıştı. Güçlü olduğu dönemde yapılması gerekeni, zayıf zamanında denemişti.[52]

Türk-Alman "cihat" politika ve propagandasından istenilen sonucun alınamamasındaki bir diğer gerçekte; İslam peygamberinin ardılının, bir başka ifadeyle tüm Müslümanların halifesinin Arap soyundan, daha doğrusu "Kureyş" kabilesinden olması gerektiği düşüncesiydi. Bu görüş özellikle Arap kabileleri arasında daha yaygındı. Dolayısıyla Mısır Memluklularının yönetim ve kontrolü altında bulunan "son Abbasi halifesinin", bu unvanı, Osmanlı Türklerine bırakmasına pek sıcak bakılmadığı gibi, "hilafetin" İslam'ın en güçlü devletinin, Osmanlı Devleti'nin eline geçmesi özellikle Arap dünyasında çok yankı buldu ve uzun süre bu realiteye karşı çıkıldı. Böylelikle Dünya Savaşı'nın başlarında da Sultan-Halife sadece Şiiler tarafından değil, bir kısım Arap bölgeleri tarafından da (Fas, Senusi tarikatı, Yemen ve de Mekke Şerifi) tanınmadı. Doğal olarak bu karşı çıkış, bölgedeki İngiliz ve Fransız karşı propagandaları ile de beslendi ve sonuçta; Türk-Alman "cihat" politikasının İslam coğrafyasındaki etkisini azaltan faktörlerden birisi oldu.

Diğer taraftan Büyük Savaş başladığında, İslam ülkeleri arasında, Osmanlı dışında iki bağımsız devlet bulunuyordu; İran ve Afganistan. İran her ne kadar savaşın başlangıcında, 1 Kasım 1914'te tarafsızlığını ilan etmişse de kuzeyde Rus, güneyde İngiliz baskısı altındaydı. Rusya'nın Osmanlı-İran sınırının her iki tarafındaki Kürt aşiretlerini, Ermeni ve Nasturileri ayaklandırmak için harekete geçmesi, güneyde de İngiliz

[52] Selami Kılıç; II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Devrimi'nin Fikir Temelleri, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s. 76.

nüfuzunun artarak devam etmesi hem İran'ın tarafsızlığına gölge düşürüyor hem de İran ve Afganistan üzerindeki Osmanlı-Alman projelerinin uygulanmasına engel oluşturuyordu.[53]

Savaş süresince Almanya, cihat ilanına da dayanarak İran'ı -Şii olmasına rağmen- Osmanlının yanında savaşa girmeye zorlayarak hem Osmanlının Kafkasya'daki yükünü hafifletecek hem de Afgan ve Hint Müslümanlarının ayaklanmalarına İran'ın da yardımcı olmasını sağlayacak politikalar üretmeye çalışıyordu.[54]

Ancak İran ve Afganistan'daki Alman politikaları da diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi başarılı olmadı. Bunun en önemli nedeni, Almanya'nın realiteye ters düşecek kadar kendi askerî ve ekonomik gücüne aşırı derecede güvenmesi, İngiliz ve Rus güçlerini küçümsemesi, Panislamistlerin de etkisiyle cihada fazla ümit bağlaması ve bunun sonucunda da hayali beklentilere kapılmasıydı.[55] Ayrıca İran ve Afganistan'da faaliyet gösteren hemen hemen tüm grup, müfreze ve heyetler arasındaki anlaşmazlıklar, Osmanlı-Alman çekişmesi, organizasyon bozukluğu, malzeme ve personel eksikliği, kara ve demir yolu ulaşımında yaşanan aksaklıklar bu girişimlerin istenilen başarıya ulaşmasını engelleyen diğer faktörlerdi.[56]

[53] Çolak; s. 39-40.
[54] Fischer; s. 113-114.
[55] Bihl; s. 44.
[56] Çolak; s. 44.

VI. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof.Dr.Ahmet Mete TUNÇOKU

Konuşmacılar

Prof.Dr.Yavuz ASLAN

Doç.Dr.Vahdet KELEŞYILMAZ - Arş.Gör.Gülsüm POLAT

Ütğm.Sezgin KAYA

RUSYA'DAKİ TÜRK HARP ESİRLERİ ARASINDA BOLŞEVİK PROPAGANDASI VE ONLARDAN OLUŞTURULAN KIZIL BİRLİKLER

Prof.Dr.Yavuz ASLAN*

Giriş

1917 Ekim İhtilali'nden hemen sonra Rusya'da hâkimiyeti ele geçiren Bolşevikler, çeşitli milletler arasında komünizmi yaymak için propagandaya da başlamışlardı. Müttefik devletler Brest-Litowsk görüşmeleri esnasında Sovyet-Rus delegelerinin ihtilalci propagandaya ne kadar önem verdiklerini yakından gözlemledikleri için[1] Bolşevik ihtilalci propagandasını önlemek amacıyla antlaşmaya bir madde koymak ihtiyacını hissetmişlerdi. Brest-Litowsk'ta 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litowsk Antlaşması'nın ikinci maddesine göre, akit taraflar karşılıklı olarak birbirlerinin hükûmet, devlet ve askerî tesisleri hakkında tahrikât ve propaganda da bulunmayacaklardı. Bu madde şöyle formüle edilmişti:[2]

"II. Madde: Akit taraflar, karşı tarafın hükûmeti veya devlet ve askerî müessese ve nizamlarına karşı her türlü tahrikât ve propagandadan içtinâp ederler. Dörtlü İttifak devletlerinin işgali altındaki sahada dahi Rusya bu hususa riayet mecburiyetindedir."

Ancak görüldüğü gibi bu madde, Bolşevik ihtilalci propagandasını durdurmak için pek açık ve yeterli değildi. Nitekim Sovyet-Rus matbuatı Brest-Litowsk görüşmeleri sırasında olduğu gibi, barışın imzalanmasından sonra da karşı tarafa, yani emperyalist hükûmetler ve müesseselerine alabildiğine hücuma devam ettiler. Bu neşriyatta, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Türkiye Hükûmetlerinin adı açıkça zikredilmemekle beraber onlar da yine "emperyalist" ve "kapitalist" tarafa dâhil olmaları dolayısıyla, bu propaganda aynı zamanda onları da kapsıyordu. Moskova'da Rusçadan başka Almanca, Fransızca, İngilizce ve diğer dillerde Bolşevik fikirleri yayan ihtilalci yayınlara başlanmış, gazete ve dergilerin çıkarılmasına hız verilmişti. Bu yayınlarla, Sovyetler'in dışındaki bütün memleketleri işçi, köylü ve

---

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

[1] Bolşevikler Brest-Litowsk görüşmeleri sırasında ihtilalci konuşmalar yaparak halkları emperyalist ve kapitalistlere karşı ihtilale davet ediyorlar, beyannameler yayımlayarak cephedeki askerler arasında dağıtıp, İttifak devletleri askerlerini açıkça isyana teşvik ediyorlardı. Max Hoffman; Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann, II, Berlin, 1929, s. 208-214. Troçki ile birlikte Brest-Litowsk'a gelen Karl Radek, daha Brest-Litowsk istasyonuna varır varmaz, çantasındaki ihtilalci Bolşevik beyannameleri çıkararak, onları karşılamaya gelen İttifak devletleri diplomat ve subaylarının gözleri önünde, halka ve Alman askerlerine dağıtmaya başlamıştır. Isaac Deutscher; Troçki, I, Türkçesi: Rasih Güren, İstanbul, 1969, s. 423-424.

[2] Akdes Nimet Kurat; Türkiye ve Rusya, Ankara, 1990, s. 430. Brest-Litowsk Antlaşması için bk. Dokumentı Vneşney Politiki SSSR, I, Moskova, 1957, Belge Nu. 78, s. 119-124. John W. Wheeler-Bennett; Brest-Litowsk The Forgetten Peace, New York, 1966, s. 403-408. Deutsch-Sowjetische Beziehungen von den Werhadlungen in Brest-Litowsk bis zum Abscluss des Rapollovertrages, I (1917-1918); Berlin, 1967, s. 455-461. Düstur; Tertib-i sanî, İstanbul, 1928, s. 407-421. İ. Selami Kılıç; Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu, İstanbul, 1998.

askerleri mevcut düzenlerini yıkıp, Rusya'da olduğu gibi yeni düzen "Sovyet Rejimi" kurmak için kışkırtılıyordu.[3]

Bolşevikler, Rusya'daki Türk esirleri arasında da komünizm propagandası yapmaya ve bunları kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya ayrıca bir önem vermişlerdir. Çünkü bunlardan hem Rusya içerisinde ve hem de Türkiye'de yararlanabilirlerdi. Rusya içerisinde bunları Kızıl Ordu saflarında Çarlık kalıntılarına karşı mücadelede kullanabilecekleri gibi, gerek Rusya'daki Müslüman ve Türkler arasında ve gerekse Türkiye'de komünizmin yayılmasında kullanabilirlerdi. Bolşevik liderler bu durumu çok iyi kavramışlardı.

Türk Esirleri ve Bolşevik Propagandası

Türk askerî esirleri arasında "Bolşevizm"in etkisi üzerinde durmadan önce, Bolşevik ihtilali öncesi ve sonrası Rusya'da ne kadar Türk askerî esiri vardı? Askerî esirlerin dışında, Türkiye vatandaşları var mıydı? Rusya'daki Türk askerî esirlerinin vaziyeti nasıldı? Bu sorulara cevap bulmak, konunun daha iyi anlaşılması için çok gereklidir.

Birinci Dünya Savaşı'nda, Amiral Souchon komutasında Karadeniz'e çıkan Türk donanmasının 29 Ekim 1914 sabahı, Rusya'nın Sivastopol, Odesa, Novorossiski ve Kefe deniz üslerine ateş açması ile Osmanlı Devleti'yle Rusya arasında savaş fiilen başladı.[4] Bunun üzerine 1 Kasım 1914'te, Rus Kafkas Ordusu, Musun, Eleşkirt, Mecingert, Karaurgan, Kötek ve Kaleboğazı bölgelerinden Türk sınırlarına girerken[5] 2 Kasım 1914'te, Rus Çarı II. Nikola yayımladığı bildirgeyle Osmanlı Devleti ile savaşın başladığını ilan etti.[6]

1914 sonbaharındaki Köprüköy-Azap Savaşları, 1914-1915 kışındaki Sarıkamış Harekâtı, 1915 yazındaki III. Türk Ordusunun taarruzu, 1915-1916 kışındaki Rus genel taarruzu, 1916 yazındaki Çoruh-Kaladere-Kop-Mamahatun Savaşları, 1916 yaz ve sonbaharındaki Galiçya ve Romanya Cephesi'ndeki savaşlar ve Birinci Dünya Savaşı boyunca devam eden diğer münferit muharebeler ve keşif hareketleri sırasında Türk ordusundan Ruslara esir düşenlerin sayısı 65.000 olarak tahmin edilmektedir.[7]

Türkiye'deki bağımsızlık mücadelesi üzerine birçok araştırması olan Rus Tarihçisi A. M. Şamsuttinov, "Ekim inkılabı arifesinde Rusya'da, 65.000'den fazla harp esiri ve Rusya'nın güney bölgelerinde para kazanmak

---

[3] Kurat; s. 481.
[4] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi; Kafkas Cephesi 3'üncü Ordu Harekâtı, Genelkurmay Yay., C I, Ankara, 1993, s. 100.
[5] a.g.e.; s. 100.
[6] E. F. Ludşuveyt; Turtsiya v Godı Pervoy Miravoy Vaynı 1914-1918 gg. (Voyenno-politiçeskiy Oçerk), Moskova, 1966, s. 62.
[7] Cemil Kutlu; Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülmeleri Faaliyetleri, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1997, s. 7.

için bulunan, çoğunluğu işçi birkaç bin enterne edilmiş Türkiye vatandaşının bulunduğunu" kaydetmektedir.[8]

Bu rakamlar A. N. Kurat'ın "Türkiye ve Rusya" adlı eserinde verdiği makamları aşağı yukarı tutmaktadır. Kurat, 60.000 kadar Türk'ün Ruslara esir düştüğünü ve Karadeniz Sahilleri ahalisinden binlerce kişinin Novorossiyk, Odesa ve diğer Rus şehirlerinde çalıştığını yazmakta ve ayrıca başta Batum ve Odesa olmak üzere, Türkiye'den kaçan ve İttihat ve Terakki rejimine karşı duran bir miktar siyasi mültecinin de Rusya'da bulunduğunu belirtmektedir.[9]

Harp esirleri ve diğer Türk vatandaşları Omsk, Tomsk, İrkutsk, Uralsk, Samara, Kazan, Nijniy, Novgorod, Harkov, Bakû ve diğer bazı şehirlerde özel kamplarda yerleştirilmişler, fabrikalarda, yol inşaatlarında ve çiftliklerde çalıştırılıyorlardı.[10]

Rusya'daki askerî esirlerin durumları genelde çok kötü idi. Milletlerarası antlaşmalar gereğince uygulanması lazım gelen kuralların Rus makamları tarafından yerine getirilmediği de bir gerçekti. Esir subaylara, rütbelerine göre verilmesi icap eden aylıkları ve neferlere de Rus askerlerine verilen istihkakın yarısı dahi hiçbir kampta verilmiyordu. Ancak ne kadar fena olursa olsun harp esirlerine yine de yiyecek ve giyecek verilmekte idi. 1917 İhtilali'nden sonra esir kamplarındaki durum daha da kötüleşti. Çünkü Rus askerî mekanizması bozulmuş ve esir kamplarına düzenli yiyecek ve giyecek gönderilememekte idi. Esirlere Türkiye'den de çok az yardım gönderilebildiğinden durumları gittikçe fenalaşmıştı.[11]

Gerek Bolşevik İhtilali'nden önce ve gerekse sonra Rusya'daki Müslümanların, özellikle Kazan Türkleri[12] ile Azerbaycan Türklerinin, Türk esirlerine ellerinden gelen her yardımı yaptıkları bilinmektedir.[13]

---

[8] A. M. Şamsutdinov; "Velikiy Oktıyabır i Turtsiya", Velikiy Oktıyabır i Turtsiya (Zbornik Statey), Tiflis, 1982, s. 10.

[9] Kurat; s. 440-441. Brest-Litowsk Antlaşması üzerine Osmanlı Devleti'nin Moskova büyükelçisi olarak, Moskova'ya giden Galip Kemali (Söylemezoğlu) Bey ise hatıralarında, Rusya'da 40.000 askerî esir ve 100.000'den fazla sivil esir bulunduğunu kaydetmektedir. (Galip Kemali Söylemezoğlu; Yok Edilmek İstenen Millet, İstanbul, 1957, s. 450.

[10] Şamsutdinov; s. 10. Yavuz Aslan; Türkiye Komünist Fırkasının kuruluşu ve Mustafa Suphi, Ankara, 1997, s. 43. Rusya'daki Türk esirlerinin sayısı ve hangi kaplarda yerleştirildikleri hakkında önemli bir çalışma için bk. Kutlu; Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Savaş Esirleri.

[11] Kurat; s. 443-444.

[12] Kazan Türkleri maddi yardımın yanı sıra, esir kamplarından Türk esirlerinin kaçırılması gibi faaliyetlerde de bulunuyorlardı. Sibirya'daki Türk esirlerinden, özellikle yüksek rütbeli subaylardan bazıları Kazanlı Türkler vasıtasıyla Çin'e kaçırılmışlardı. Hatta bu yüzden bazı Kazanlı tüccarlar, örneğin; İrkutsk'taki Şafiullin ve yakınları, Rus Hükûmetince takibata uğrayarak şiddetli cezalara çarptırılmışlardı. Kurat; s. 444-445.

[13] Azerbaycan Türklerinin Türk askerî esirlerine yaptığı yardımlar hakkında bk. Betül Aslan; Birinci Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine "Kardaş Kömeği (Yardımı) ve Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi", Ankara, 2000, s. 148-173.

Üçüncü Ordu Komutanı Vehip Mehmet Paşa, 23 Şubat 1918'de, yazdığı bir şifrede şöyle diyordu:[14]

"Rusya'da bulunan esir efrat ve zabitanımız son zamanlarda Rusya Hükûmeti tarafından iaşe edilmediğinden düçar-ı sefalet olmuşlardır. Bunların bir kısmı Cemiyet-i Hayriyeyi İslâmiyeler tarafından himaye ve iâşe ediliyor."

Gerçekten Azerbaycan Türkleri tarafından kurulan Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesinin[15] Türk esirlerine maddi ve manevi yardımları oldukça büyüktür. Hasta olan esirler, cemiyetin hastanesinde tedavi edilmiş ve hatta ölen Türk esirlerinin cenazeleri İslam dini kaidelerine göre cemiyet tarafından defnedilmiştir.[16] Bakû'de bulunan Türk esirlerinin dışında, özellikle Brest-Litowsk Antlaşması'ndan sonra Kafkasya üzerinden Türkiye'ye gitmek için Bakû'ye gelen Türk esirlerini Cemiyet-i Hayriye Bakû'de misafir etmiş ve onlara Türkiye'ye gitmeleri için imkânlar hazırlamış ve hatta ceplerine harçlıklarını bile koymayı ihmal etmemiştir.[17]

Fahrettin Erdoğan, "Türk Ellerinden Hatıralarım" adlı eserinde Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesinin, Bakû'deki Nargin Adası'nda bulunan Türk esirlerine yaptığı yardımlardan söz etmektedir.[18] Birinci Dünya Savaşı esnasında Ruslara esir olarak düşen Halil Atamer de yayımlanan hatıralarında, Bakû'deki bir gizli cemiyetin kendileriyle irtibat kurmaya çalıştığını belirtmektedir ki[19] bunun Cemiyet-i Hayriye olması ihtimali çok büyüktür.

Cemiyet Türk esirlerine yalnızca maddi yardımlarla yetinmemiş onlardan bir kısmını Nargin Adası'ndan kaçırmak için bazı başarılı girişimlerde dahi bulunmuştur. Bu çalışmalara yine Bakû'de kurulan "Kafkasya Müslüman Talebeleri Komitesi" de yardımcı olmuştur.[20]

---

[14] ATASE Arşivi; 4/3671, Kl. 2909, D. 17, F. 57.

[15] Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, 1905 yılında Bakû'de Azerbaycan Türkleri tarafından kurulmuştur. Hayat; Bakû, 15 Noyabır/Kasım 1905. Ancak Cemiyet asıl faaliyetini Birinci Dünya Savaşı esnasında göstermiştir. Açık Söz; Bakû, 15 Noyabr/Kasım 1915. Cemiyet savaş esnasında özellikle Türkiye'nin Doğu ve Karadeniz bölgelerinin Rus işgalinde bulunan yerlerinde, Türk-Müslüman ahaliye gerek maddi ve gerekse manevi yardımlarda bulunmuştur. Kardeş Kömeği; Bakû, 1917, s. 49. Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi hakkında geniş bilgi için bk. Aslan; Birinci Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine Kardaş Kömeği (Yardımı) ve Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi. Yavuz Aslan; "Predstaviteli Bakinskoy Blagotvoritelnoy Organizatsii v Erzurume", Azerbaycan Tarihi Problemleri Üzre Meruzeler Mecmuası, (27-28 Mart 1992), Bakû, 1992, s. 149-150; Yavuz Aslan; "Birinci Dünya Muharibesi Zamanında Baki Müselman Hayriyye Cemiyetinin Şarkı Anadolu Türklerine Ettiği Yardımlar", Millet, Bakû, 23 May /Mayıs 1992.

[16] Fahrettin Erdoğan; Türk Ellerinde Hatıralarım, Ankara, 1954, s. 67.

[17] Azerbaycan; Bakû, 18 Şubat 1920.

[18] Erdoğan; s. 128-130.

[19] Halil Atamer; Esaret Yılları, İstanbul, 1990, s. 109.

[20] Seyitli Mir Aziz; "28 Mayıs İstiklal Yolunda Azeri Talebeleri", Azerbaycan Yurt Bilgisi, II, İstanbul, İkinci Kanun/Ocak 1933, s.199-200.

1917 Şubat İhtilali'nden sonra Rusya'daki Müslüman Türk Cemaatlerinin Türk esirlerine yardım imkânları artmış ve kamplardan ayrılmaları kolaylaşmıştı. Bundan faydalanarak esaretten kaçanların sayısı da çoğalmış olmalıdır. Diğer yandan Rusya'da başlayan iç karışıklıklar ve devlet düzeninin sarsılması ile esir kampları büsbütün bakımsız kalmıştı. 1917 Ekim İhtilali patlak verince esirler artık tam sahipsiz bir hâle gelmişlerdi. Aynı zamanda esir kamplarında "Bolşevik" propagandası da başlamıştır.

Özellikle Mustafa Suphi ve arkadaşlarının katkılarıyla 1918 yılı ilkbaharında bu propagandalar artmıştır. Yeni Dünya Gazetesi parasız olarak esir kamplarında dağıtılırken[21] Türk esirlerini Bolşevik fikrini kabul etmeye ve Kızıl Ordunun enternasyonal alaylarına katılmaya davet eden beyannameler yayımlanıyordu.[22] Brest-Litowsk Antlaşması'ndan sonra Türkiye'ye dönen Türk esirlerinden yüzlercesi verdikleri ifadelerinde, esir kamplarındaki Bolşevik propagandasından söz etmişlerdir. Bir esir subayımız verdiği ifadesinde, Rusların esir kamplarında kendilerine çektirdikleri azaplardan bahsederek, şöylece ifadesine devam ediyordu:[23]

"Ruslar bu azapları çektirirken, diğer taraftan gönüllü olarak Rus-Bolşevik ordusuna dâhil olmaklığımız için iki günde bir tazyikat ve tebligatta bulunurlardı. Son zamanlarda bu tazyik bila-sebep taarruzlara kadar vardı."

Bir başka esir subay da Rusların "Bolşevik fikrini cebren kabul ettirmek için" kendilerine yaptıkları eziyetleri verdiği ifadesinde anlatmaktadır.[24]

İçinde bulundukları olumsuz koşullardan dolayı gönüllü veya zorla, Rusya'da bulunan Türk esirlerinden birçoğu Bolşeviklerin Enternasyonal grupları içerisinde yer alacak ve sayısı sınırlı da olsa bir kısım Türk esirleri de Bolşevik fikirlerini benimseyecektir.

Şunu da belirtmek gerekir ki Bolşevik propagandası sadece Türk askerî esirlerine değil, Rusya'daki bütün esirleri kapsayacak şekilde yapılıyordu. Kızıl Ordu içerisinde kurulan Enternasyonal Alaylarında Türklerin yanı sıra, diğer milletlerden esirlerde bulunmakta idi. Sovyet Rusya hâkimiyeti Rusya'da bulunan askerî esirlerden yararlanmaya büyük önem

---

1915 Ağustos ayında sekiz esir Türk subayı Nargin Adası'ndan Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi tarafından düzenlenen bir tertiple kaçırılmışlardır. Bunlara İran pasaportu temin olunarak İran'a gönderilmişler ve bu olaydan sonra Ruslar, Cemiyetin adamlarının Türk esirlerinin yanına yaklaşmalarını yasaklamışlardır. Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Yeni Tarih Arşivi; F. 498, Op. 1, D. 1038, L. 79.

[21] Yeni Dünya Gazetesi'nin bir bölümü okuyucu mektuplarına ayrılmıştı. Bu bölüme gönderilen mektuplara bakıldığında, bunların Rusya'daki esir kamplarında bulunan Türk esirlerinin göndermiş olduğu görülmektedir. Bu da Yeni Dünya'nın esir kamplarında okunduğunu göstermektedir. Yeni Dünya; Moskova, 12 Mayıs 1918. Yeni Dünya; 18 İyul/Temmuz 1918. Ayrıca bk. Hikmet Bayur; Türk İnkılap Tarihi, C III, K. 4, Ankara, 1983, s. 305.

[22] N. Subayev-F. Hamidullin; "Mustafa Suphi v Tatarii", Narodı Azii i Afriki, Nu. 2, Moskova, 1969, s. 73.

[23] ATASE Arşivi; 1/2, Kl. 68, D. 263/110, F. 6.

[24] a.g.e.; 1/2, Kl. 68, D. 263/110, F. 4-2.

vermiş, onları “Beynelmilel İnkılap” uğrunda mücadele maskesi altında kendi siyasi amaçları doğrultusunda kullanmaya çalışmıştır.[25]

Rus Sovyet hâkimiyetinin himayesi altında 1918 Nisan ayında Moskova’da Rusya’ya esir düşmüş askerî esirlerin bir toplantısı yapılmış ve Rusya’daki esir kamplarından Alman, Avusturya, Macar, Slav, Türk vs. askerî esirlerinden 400’e yakın temsilci bu toplantıya iştirak etmiştir. Toplantıda Üçüncü Enternasyonal programını kabul etmek, bütün askerî esirlerin birleşmesi için bir teşkilat vücuda getirmek, esirler arasında komünizm fikrini yayacak propagandalar hazırlamak ve Rus komünistleriyle teşriki mesai edip bu suretle Avrupa’da içtimai bir inkılap meydana getirmek, proletarya, yani “işçi ve köylü halklar diktatoryası” altında “şûralar (Sovyet) cumhuriyeti” gibi hükûmetler teşkil etmek hakkında uzun uzadıya görüşmelerden sonra, 21 kişiden oluşan bir merkezî komite seçilerek, aşağıdaki kararlar kabul edilmiştir:[26]

“Biz beynelmilel askerî esirler Rusya inkılabının bize bahşettiği hürriyet vesair hukûk-ı insaniyeden faydalanıp, kendi memleketlerimizdeki kardeşlerimiz arasında ihtilalci sosyalist fikrini neşretmeğe, halkları ezen ve onların iş ve emeklerinden faydalanan zalimlere karşı müsellah bir kıyam ile içtimai inkılabı husule getirmek için icap eden vesaiti hazırlayacağız. Biz bizim esasları kabul eden bütün dünya işçilerini bilhassa kahraman Karl Libkanent ve Fredrich Adler ile beraber hareket-i hür eden vasati Avrupa devletleri işçilerini samimi kalbimizden tebrik eder. Hem onların başladıkları teşebbüsatta zafer ve galebeye kadar devam etmelerini tavsiye ederiz. Bize karşı vakî’ olan hücumları, hem bütün Prusya emperyalist kapitalistlerin bize mani olmaya çalışmaları, ancak bizim sebat ve gayretimizi artırıp sınıfî mücahedemize ve büyük içtimai inkılabı vücuda getirmemize yardım edecektir.”

Sovyet yazarlar, Türk esirlerinin Çarlık rejimine karşı Rus işçi ve köylüsüyle dayanışmaya girerek, çeşitli cephelerde Rus emekçileri ile birlikte omuz omuza savaştığı üzerinde ısrarla durmaktadırlar.

Şamsutdinov, “Bolşevik propagandalarının etkisi altında Rus işçileri ile temaslar neticesinde, Türk askerî esirlerinin bilincinde yavaş yavaş Çar rejimine karşı, Rus proletaryasının mücadelesiyle dayanışma hisleri uyanmaya başladı. Oktıyabır (Ekim) İhtilali askerî esirleri polis gözetiminden kurtardı ve onlara ülkenin sosyal ve politik hayatına katılmaları için haklar sağladı.” Demektedir.[27]

Mustafa Suphi de III. Enternasyonal Birinci Kongresi’nde yaptığı konuşmada bu duruma şöyle değinmiştir:[28]

---

25 Aslan; Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu, s. 45.

26 Yeni Dünya; 16 Mayıs 1918.

27 Şamsutdinov; s. 11.

28 İzvestiya; Moskova, 6 Mart 1919. Protokolı Kongresov Kommunistiçeskava İnternatsionala, Perviy Kongress Kominterna (Mart 1919); Moskova, 1933, s. 246.

"Bugün Rusya'nın birçok cephelerinde Sovyet iktidarını müdafaa için binlerce Türk Kızıl Muhafız da faal görev almıştır."

Bazı Türk esirlerinin Kazan, Simbirski, Samara ve diğer şehirlerin kurtarılmasına Kızıl Ordu içerisinde katıldıklarını, Türkiye gönüllülerinin büyük kısmının Kızıl Ordunun Özbek, Azerbaycan, Başkırt ve Tatar kısımlarının terkibinde ve ayrıca Avrupa proletaryasının enternasyonal grubunda görev yaptıkları da belirtilmektedir.[29] 1919'da Astarhan'ın savunmasına iştirak eden Enternasyonal Batalyonu'nda Yüzbaşı Yakup komutasında Türkiye gönüllülerinden bir bölük bulunduğu, yine 1919'da Odesa İnkılap Kumandanı idaresinde Türkiye İnkılapçılarının Fransız işgal gruplarındaki Müslüman askerler arasında propaganda işi yaptıkları kaydedilmektedir.[30] Kafkasya'daki Türk ordusunda Bolşevik grupların mevcudiyeti hakkında Kafkas Komiserliğinin yazdığı bir raporda da "Kafkas İnkılapçı kütleleriyle temasta bulunan bazı askerî grupların Türk subaylarının itaatinden çıkarak, Bolşeviklere katıldıkları" yazılmaktadır.[31] Kendisi de Ruslara esir düşerek Bolşevik saflarına katılan ve Kızıl Ordu içerisinde hizmet veren Türk komünistlerinden Süleyman Nuri'nin yayımlanan hatıralarında, ihtilal sonrası Türk esirlerinin Bolşevik Ruslarla ilişkilerine yönelik oldukça geniş bilgiler bulunmaktadır.[32]

28 Nisan 1920'de Azerbaycan'a giren 11'inci Kızıl Ordu içerisinde Türk harp esirlerinden oluşturulmuş grupların bulunduğu, Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesinde Türk asker ve subaylarının büyük aktif rol oynadığı Lenin, Kirov ve Orkinidze'nin eserlerinde kaydedilmektedir.[33]

Türk esirleri ile ilgili olarak Hilal-i Ahmer'in temsilcisi olarak Rusya'ya gönderilen Yusuf Akçura da bazı Türk subay ve erlerinin Bolşevik ordusuna katıldıklarını rapor etmişti.[34]

TBMM Hükûmeti Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek), 16 Ekim 1920'de Meclisin gizli oturumunda yaptığı konuşmada konuyla ilgili şunları kaydetmekteydi:[35]

"Rusya'da çok esirimiz varmış. Bunlardan bir kısmı Rus Kızıl Ordusunda hizmet etmiş. Rus inkılabının husulünde büyük kahramanlıklar yapmıştır. Rus Kızıl Ordusunda yüksek mevkiler tutmuş birçok onbaşı ve

---

[29] Şamsutdinov; s. 12.

[30] A. N. Heyfets; Sovyetskaya Rossiya i Sopredelnıye Stranı Vostoka v Godı Grajdanskoy Vaynı (1919-1920), Moskova, 1964, s. 88.

[31] Şamsutdinov; s. 11-12.

[32] Süleyman Nuri; Çanakkale Siperlerinden TKP Yönetimine Uyanan Esirler, İstanbul, 2002.

[33] Şamsutdinov; s. 13. Azerbaycan'a giren Kızıl Ordu birlikleri içerisinde bazı küçük rütbeli subayların da bulunduğu bilinmektedir. Sonradan TKF Merkezi Komitesi üyesi olacak olan Süleyman Nuri de bunlardan birisidir ve 11'inci Kızıl Orduya bağlı 1'inci Fırkada siyasi komiser olarak görev yapmıştır. ATASE Arşivi; 1/4282, D. Nu. 114/34, Kl. 586, F. 87.

[34] Rusya Üsera Murahhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Dersaadet Matbaa-i Orhaniye, 1335, s. 42.

[35] Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları; C I, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 1999, s. 169.

çavuşlarımız var. Birtakımı tüccar olmuş orada yerleşmiş kalmış. Birtakımı da avdet etmek istiyorlar. Birtakımı da maatteessüf o Kızıl Ordu muharebatında telef olmuşlar."

Türk esirlerinden Bolşevik olan bir kısım asker ve subayın Kafkasya'nın güneyinde ve Elviye-i Selase bölgesinde çalışmalar yaptıkları da bilinmektedir. 15'inci Kolordu tarafından Harbiye Nezareti ve 3'üncü Ordu Müfettişliğine gönderilen bir yazıda Bolşevik oldukları rivayet edilen çoğunun subay olduğu anlaşılan bir heyetin Kars'a, diğer bir heyetin de Ardahan'a gelerek "İslam Hükûmeti teşkil ettiği" bildiriliyordu.[36]

Yukarıdan da anlaşılacağı gibi birçok Türk askerî esiri ve diğer Türkiye vatandaşları bu dönemde Bolşevik saflarına katılarak onlarla omuz omuza birlikte mücadele etmişlerdir. Fakat A. N. Kurat, "Bolşevik propagandalarının Türk harp esirlerine tesir etmediğini, tek tük, ihtiyat zabitlerinden bazılarının kızıllaştığının anlaşıldığını, Türk esirlerinin hepsinin bir an önce ana vatana dönmek için can attıklarını" savunmakta,[37] Kızıl Orduya katılıp, Rus iç savaşına iştirak eden harp esirleri hakkında da şunları kaydetmektedir:[38]

"Bunlar ideolojik tesirlerle değil, sırf sefaletten kurtulmak için orduya yazılmışlardı. Beyazlardan zapt edilen bazı şehirlerde, zenginlerin mağazaları, evleri yağma edilirken, bunlar 'sınıf düşmanının" değil de "Rus gavurunun malı helaldir." zihniyetle hareket etmekte idiler. Bunlardan çoğu Kızıl Ordudan ilk fırsatta ayrılarak, vatana dönmüşlerdir. Mamafih bazılarının Bolşevik propagandasına kendilerini kaptırmış oldukları ve Türkiye'de de bazı faaliyetlerde bulundukları anlaşılıyor."

1917 yılı sonunda Rusya ile savaşın sona ermesi ve Brest-Litowsk antlaşmasının aktı üzerine, Türk esirlerinin yurda dönmelerine resmen imkân açıldı. Ancak Rusya'nın her tarafında hüküm süren karışık şartlar içinde esirlerin yurda dönmeleri işi hayli güçtü. İç Rusya, Sibirya ve Türkistan'a dağıtılmış bulunan ve ihtilalden sonra türlü yerler ve şehirlerde kendi başlarına dolaşan Türk esirlerinin tespiti ve vatana gönderilmeleri için iş birliği yapacak Rus makamları da kalmadığı cihetle, bu iş büsbütün zorlaşıyordu. Bütün zorluklara rağmen Osmanlı Hükûmeti teşebbüslere girişmiş ve 1919 yılına kadar harp esirlerinin büyük kısmının ülkeye dönmesini sağlamıştır.[39] 1919 yılı Eylülünde Rusya'da 10.000 kadar Türk esiri kalmıştır.[40] Esas itibarıyla Bolşevik propagandasına en çok maruz kalan da bunlardır.[41]

---

[36] ATASE Arşivi; 1/2, Kl. 78, D. 118 (29-A), F. 27-2.
[37] Kurat; s. 445.
[38] a.g.e.; s. 447.
[39] Esirlerin Türkiye'ye getirilmesi hakkında bk. Rusya Üsera Murahhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu. Kurat; s.445-447. Brest-Litowsk Antlaşması üzerine Hilal-i Ahmer temsilcisi Yusuf Akçura Bey, Moskova'ya giderek esirlerimize yardım ve onların yurda getirilmesi hususunda çalışmalar yapmıştır. Türk Hilâl-i Ahmer Mecmuası; 23 Aralık 1927, İstanbul, s. 149.
[40] Başkırdistan Cumhuriyeti Askerî İşler Komiseri olan Velidov (Zeki Velidî Togan) Lenin ve Troçki'ye çektiği telgrafta, Sibirya'da kalan Türk esirlerinin durumunu anlatıyor ve bu esirlerin

Türkiye Komünist Teşkilatının Oluşumu ve Türk Harp Esirleri

Türkiye'ye dönemeyip Rusya'da kalan Türk esirler arasında asıl etkili propaganda, Mustafa Suphi'[42]nin Uralsk'taki esaretten kurtulup 1918 başlarında Moskova'ya gelerek Stalin'in başında bulunduğu Milliyetler Komiserliğine bağlı Müslüman Komiserliği ile iş birliği yapması ile başlayacaktır. Nitekim bu iş birliği sonucunda Moskova'da Yeni Dünya[43] adıyla Türk esirleri üzerinde oldukça tesirli bir gazete çıkarıldığı gibi, yine onlardan oluşturulacak Türkiye Komünist Teşkilatının temelleri atılmıştır.

Yeni Dünya'nın yayın hayatına başlayıp Rusya'da bulunan Türk esirleri arasında dağıtılması, Mustafa Suphi'nin onlar tarafından tanınmasına sebep olurken, bu sayede Mustafa Suphi'nin etrafında yavaş yavaş bir grup oluşmuştur. Bu arada Yeni Dünya'nın yayınları Osmanlı Devleti Moskova elçisi tarafından Sovyet-Rusya Hükûmeti Dışişleri Komiserliği nezdinde protesto edilerek, Osmanlı Devleti'nin bu konudaki rahatsızlığının ortaya konulması, zaten amaçları bu olan Sovyet liderler gözünde hem Mustafa

---

Türkiye'ye gönderilmesi için yardım edilmesini istiyordu. Türk harp esirlerinin içler acısı durumunu çok iyi gözler önüne sergileyen 26 Nisan 1920 tarihli telgraf aşağıdadır:

"Telgraf 16 Nisan 1920
Yoldaş Lenin'e, Yoldaş Troçki'ye Moskova

Sibirya'da 12.500 Türk esiri vardı. Çoğu açlık, hastalıktan ya da kurşuna dizilerek öldü. Kalan 2500 kişinin çoğu şimdi Kronsnoyarsk, Omsk ve Verhne Udinsk kentlerinde bulunuyor. Aralarında çalışabilecek durumda çok sayıda kişi var. Son iki ay içerisinde Başkırdistan'a dört heyet geldi. Ana vatana gönderilmelerini rica ediyorlar. Birçoğu hasta, aralarında askerlik yapabilecek durumda olanlar çok az. Onları Semipalatins'te bir araya getirerek Verniy üzerinden yürüyerek Taşkent'e, oradan İran'a sonra da ülkelerine gönderebilir miyiz?

İsteyenler askerlik için Türk Kızıl Birliğine katılabilirler. Bu birlik Frunze komutanlığında, Türk komünistleri Lütfi Ömer ve Mustafa Suphi tarafından Taşkent'te kuruluyor. Ulaşım koşulları nedeniyle Odesa üzerinden dönmelerini isteyemeyiz. Bu arada, Sovyet Başkırdistanı'nda yaşamak isteyen doktor ve uzmanların Sibirya'dan Sterlitamak Kenti'ne gelmelerine izin vermeniz gerekiyor. Bu kişilerin Sibirya'dan Taşkent'e geçebilmesi için ödenek verilmesini rica ediyorum. Çünkü açlar, hatta giysileri bile yok. Onları ölümden kurtarmanızı çok rica ediyorum.

Sterlitamak Kenti Başkırdistan Cumhuriyeti Askerî Halk Komiseri
Velidov"

Cenk Başlamış-Sergey Sabolev; "Belgelerle Osmanlı Rus İlişkileri", Milliyet, 6 Haziran 1993.

[41] Aslan; Türkiye Komünist Fırkası, s. 48.

[42] Mustafa Suphi'nin biyografisi için bk. Yavuz Aslan, Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu ve Mustafa Suphi, Ankara, 1997.

[43] Yeni Dünya gazetesi 27 Nisan 1918'de Merkez Müslüman Sosyalistler Komitesinin yayın organı olarak çıkmaya başladı ve Moskova'da on üç sayı yayımlandı. Türkiye Komünist Teşkilatı 1919 başlarında Kırım'a gidince, Yeni Dünya Gazetesi de Kırım'a nakledilerek burada yayına devam etmiştir. Kırım'da da Yeni Dünya'nın on üç sayı çıktığı anlaşılmaktadır. Daha sonra Kırım'da şartlar Bolşevikler aleyhine gelişince tekrar Moskova'ya dönülmüş ve bir müddet sonra da TKT, Türkistan'a gönderilmiştir. TKT'nin Taşkent'te de Yeni Dünya Gazetesi'ni çıkarmaya devam ettiği görülmektedir. Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesinden sonra Teşkilat, Türkiye'ye yakın olmak için 27 Mayıs 1920'de Bakû'ye taşınmıştır. Bu tarihten bir müddet sonra (20 Haziran 1920) Yeni Dünya Gazetesi Bakû'de yayına yeniden başlamıştır. Bakû'ye gelinceye kadar gazetenin kırk sekiz sayı çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki gazete Bakû'de yayına başlarken "1 (49) numro" ile çıkacaktır. Yeni Dünya Gazetesi hakkında geniş bilgi için bk. Aslan; Türkiye Komünist Fırkası, s. 26-42, 104-112. Mete Tunçay; Mustafa Suphi'nin Yeni Dünyası, İstanbul, 1995.

Suphi'nin değerini artırmış ve hem de "Türk Sosyal Komünist Hareketi"nin teşkilatlanma sürecini de başlatmıştır. Nitekim bu protestolardan hemen sonra Mustafa Suphi 1918 yazında Kazan'a gitmiş ve burada bulunan diğer Türk Sosyalistleriyle ilişkiler kurmuştur. Bu ilişkiler neticesinde Rusya'nın çeşitli bölgelerinde bulunan Türk Sosyalistleriyle irtibat kurmak ve onları teşkilat etrafında toplayabilmek için, bir konferans düzenlenmesi fikri ortaya atılmıştır.

İşte bu konferans Moskova'da Temmuz 1918'de toplanacak ve "Türk Sosyal Komünistleri" hareketinin teşkilatlanmasına vesile olacaktır. Bu konferansın en önemli başarısı Türkiye Komünist Teşkilatının ilk temelini atmış olmasıdır.[44] Konferansta Rusya'daki Türk esirlerinden oluşan bir "Türk Sosyalist Komünistleri Teşkilatı (Türkiye Komünist Teşkilatı)" kurulmasına ve bu amaçla beş kişiden meydana gelen bir idare heyeti ve propaganda için maarif ve neşriyat şubeleri teşkil edilmesine karar verilmiştir.[45]

Teşkilatın propaganda şubesi oluşturulmuş, birçok broşür ve kitap Türk, Arap, Fars dillerine çevrilmeye başlamıştır.[46] Bir taraftan önce oluşturulan Türk Kızıl Bölüğünün kuvvetlendirilmesi ve batalyon seviyesine çıkarılmasına çalışılırken, diğer taraftan Türk Sosyalist Komünistleri Teşkilatının Kazan ve Rizan'da birer şubeleri açılmıştır.[47] Başta Kafkasya olmak üzere Rusya'nın birçok bölgesine propagandacılar gönderilirken, Brest-Litowsk Antlaşması gereğince Türkiye'ye dönmekte olan Türk esirleri arasında gerekli komünizm propagandası yapılmıştır. Türkiye'de de teşkilatlanma yapabilmek için girişimlerde bulunulmuş ve Türkiye'de bazı şahsiyetlerle ilişki kurularak, bunlara teşkilatlanma çalışmaları yapmaları için emirler verilmiştir.[48]

Bu sırada Yeni Dünya gazetesinin yayını da devam ettirilerek, Rusya'nın çeşitli bölgelerinde bulunan Türk askerî esirleri arasında parasız dağıtılarak, onlar arasında en etkili propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Sovyet Yazar Bagirov, "Yeni Dünya'nın Rusya'daki Türk askerî esirleri arasında Büyük Oktıyabır'ın azatlık fikirlerini aşılamakta hayli iş gördüğünü, yazmaktadır."[49]

---

[44] V. A. Gurko-Kuryajin; Türkiye'de İşçi ve İçtimai Hareket, Bakû, 1928, s. 171. E. K. Sarkisyan; Ekspansionnistskaya Politika Osmanskoy İmperii v Zakavkaze, Erivan, 1962, s. 314.

[45] Yeni Dünya; 3 Ağustos 1918.

[46] İlk olarak Lenin'in "İnkılabımızda İşçiler Meselesi" adlı broşür, "Gizli Evrak-ı Siyasiye" ve "Bolşevik Komünistler Partisi Programı" tercüme edilerek yayıma hazırlanmıştır. Yeni Dünya; 30 Teşrinisani (Kasım) 1918.

[47] Türkiye'de Komünist Teşkilatı Merkezi Komitesi adına, Birinci Müslüman Komünistleri Kurultayına katılan Lütfü, burada yaptığı konuşmada, "Merkez Müslüman Komisariyatının muavenetiyle Türkiye'de bulunan sosyalist arkadaşlarımızla münasebette bulunarak, Türkiye'de teşkilat icrası ve tevsi için de lazım gelen talimat verilmiştir." demektedir. Yeni Dünya; 30 Teşrinisani (Kasım) 1918.

[48] N. Subayev-F. Hamidullin; "Mustafa Suphi v Tatarii", Narodı Azii i Afriki, Nu. 2, Moskova, 1962, s. 74.

[49] Y. Bagirov; "Türkiye Kommunist Partiyasının Yaranması Tarihinden", Vaprosi İstorii İrana i Turtsii, Nu. 5, Bakû, 1966, s. 74.

A. N. Kurat ise "Türkiye ve Rusya" adlı eserinde; Yeni Dünya'nın esir kamplarında, başka Türkçe gazete bulunmadığından askerî esirler tarafından okunduğunu, bunların arasında bazı Türk askerlerinin Kızıl Kıtalara katıldıkları ve sözde Bolşevik olduklarının bilindiğini, bazı ihtiyat zabitlerinin de kızıllaştığı ve Yeni Dünya'yı takip ettiklerini belirterek, "Fakat esas itibarıyla Türk esirleri ve bilhassa Türk subaylarının Bolşevik propagandasına asla kapılmadıkları ve Sovyet rejiminin Türk İslam ahalisi için büyük bir felaket teşkil ettiğini yakından gördükleri ve ibret dersi aldıkları muhakkaktı" demektedir.[50]

Kurat'ın yazdıklarına genel olarak katılmakla birlikte, Yeni Dünya Gazetesi'nin Rusya'daki Türk harp esirleri arasında etkili olduğu bir gerçektir. Ancak Mustafa Suphi'nin bütün gayretlerine rağmen bu tesirin beklenilenin çok altında olduğu anlaşılmaktadır.

"Türk Kızıl Rotası (Bölüğü)"nın Kurulması

Sovyet Müslüman Askerî Teşkilatı 1918 yılı başlarında Türk askerî esirlerine yardım göstermeye ve onlarla yakından ilgilenmeye başladı. Askerî esirlere yardım yapılması için Kazan, Ufa ve diğer şehirlerde Çulpan, Eş, İşaniç, Tan, vs. gazeteler vasıtasıyla halka çağrılar yapıldı.[51] 1918 yılı Nisan ayında Moskova'da Yeni Dünya Gazetesi çıkmaya başladı ve bu gazete Rusya'nın çeşitli bölgelerinde yerleşen Türk askerî esirleri arasında dağıtıldı.[52] Bütün bu çalışmalar Rusya'da şimdiye kadar çok zorluk çekmiş olan Türk askerî esirlerinin bir kısmını etkilemişti. Bu arada Mustafa Suphi'de Merkezi Müslüman Komisariyatı Askeri İşler Şubesinde çalışmalar yapıyor ve askerî esirler arasında faaliyette bulunuyordu.[53]

Mustafa Suphi 1918 Haziranında Kazan'a gelmiş[54] ve burada çoğunluğu Türk askerî esirlerinden oluşan Türk sosyalistleri ile Varşova Oteli'nde bir toplantı yapmıştı. Bu toplantı da bir taraftan Türk Sosyalistleri Konferansı'nın toplanması kararlaştırılırken diğer taraftan da Rus İnkılabına bilfiil katılmak ve yardımcı olmak gayesiyle Türk askerî esirlerinden bir "Türk

[50] Kurat; s. 440.
[51] Subayev-Hamidullin; s. 73.
[52] Yeni Dünya Gazetesi 27 Nisan 1918 tarihinde çıkmaya başlamıştı. Rusya'da bulunan Türk askerî esirlerinin bu gazeteyi okudukları anlaşılmaktadır. Şöyle ki birçok Türk esiri bu gazeteye mektup göndermiş ve bu mektuplardan bazıları Yeni Dünya Gazetesi'nde yayımlanmıştır. Yeni Dünya; 16 Mayıs 1918.
[53] Mustafa Suphi özellikle Müslüman İşleri Komiseri Mollanur Vahidof'la çok sıkı ilişkiler kurmuştu. Ondan aldığı kuvvetle Müslüman Komiseriyatı Askerî İşler bölümünde önemli çalışmalar yapmıştı. Mustafa Suphi'nin bu teşkilatta yaptığı çalışmalar için bk. R. Nafigov; "Deyatelnost Sentralnova Müsülmanskova Komissariata pri Narodnom Kommisariate po Delam Natsionalnostey v 1918 gady", Sovyetskoye Vostokovedeniye, Nu. 5, 1958. R. G. Hayruttinov; Deyotelnost Sentrolnovo Tataro-Başkırskova Komissariata Poprovedeniyu Leninskoy Natsionolnoy Politiki Kommünistiçeskoy Partii (1918-1919), (Kand.Diss.) Kazan, 1967.
[54] Yeni Dünya; 18 Temmuz 1918. Subayev-Hamidullin; s. 73.

Rotası (Bölüğü)" teşkiline karar verildi ve Cevdet Ali bu bölüğün kurulmasına memur edildi.[55]

Cevdet Ali Kızıl Ordunun Kazan Bölgesi Komutanı ile irtibat kurmuş, onun kabul ve onayı ile Müslüman Sosyalist Alayı Kumandanı Alimof'un yardımıyla Tatar-Başkırt Batalyonunun Üçüncü Rotası (Bölüğü) adıyla bir Türk Bölüğü teşkil etmiştir. Moskova'da yapılan Türk Sosyalistleri Konferansı'ndan sonra Cevdet Ali ve Nihat Nusret'in çalışmaları sonucu bölüğün kuruluşu tamamlanmıştı.[56]

Bu Türk Kızıl Bölüğü ağustos ayında Çeklerin Kazan'a hücumu esnasında Kazan'ın savunulması işine fiili olarak katılmış ve 12 ölü, iki yaralı vermiştir. Kazan'ın Çeklerin[57] eline geçmesi üzerine bölüğün büyük kısmı da esir olmuştur. Kazan'ın yeniden Bolşevikler tarafından alınması üzerine Cevdet Ali ve Nihat Nusret yeniden Kazan'da, Türk Kızıl Bölüğünü oluşturmuşlardır. Bu bölükten bir kısım süvariler Ufa'ya gönderilmiş ve burada da bulunan bazı Türk esirlerinin katılımı ile bir bölük oluşturularak Ufa Cephesi'ndeki çarpışmalara iştirak etmişlerdir.[58]

Özellikle Kazan'ın kurtarılmasından sonra Mustafa Suphi Türk askerî esirleri arasındaki çalışmalarına hız vermiştir. Povaljya, Privral ve Sibir'deki Müslüman İnkılapçı teşkilatını kurmak üzere Olağanüstü Komisyonun başkanı olan Mustafa Suphi, Beyaz Ordu birliklerinden temizlenen Povaljya ve özellikle Kazan'da Türk askerî esirleri arasında etkili faaliyetlerde bulunmuştur.[59] 25 Eylül 1918'de Kazan'da Tukayevski Caddesi'ndeki eski büyük tüccarlardan Sabitov'un evinde yapılan Türk Sosyalist-Komünistleri toplantısında Kazan ve çevresindeki Türk askerî esirler arasında daha etkili çalışmalar yapılarak, "Türk Kızıl Rotası (Bölüğü)"nın kuvvetlendirilmesi kararlaştırılmış ve bu rotanın komiseri olarak da Mustafa Suphi seçilmiştir.[60]

Yine bu toplantıda Kazan'daki Türk esirlerine yardım etmek ve onlarla yakından ilgilenmek üzere Türk Sosyalistleri Teşkilatı Kazan Şubesine bağlı olarak esirler komitesi meydana getirilmiştir. Bu komite Müslüman Komünistleri ile Enternasyonal gruplar arasında ilişki kurup, çeşitli bölgelere temsilcilerini göndermiştir. Mijni, Rezan, Sarotof'a propagandacılar yollanarak, bu bölgelerde Enternasyonal Alaya bağlı bir başka "Türk Bölüğü" de kurulmuştur.[61]

---

[55] Yeni Dünya; 30 Teşrinisani (Kasım) 1918.
[56] a.g.e.
[57] a.g.e.
[58] Sızranı, Simbirska, Samara bölgelerinde Beyaz Ordu ile yapılan savaşlara Ufa'da kurulan bu Türk grubu da katılmıştır. Bk. G. Gujbenko; Başkiriya v Borbe za Oktıyabır, Ufa, 1941, s. 57. Sızran bölgesindeki savaş zamanı, buradaki Kızıl Batalyon İhsan Sadulu komutasındaki Türk askerî esirlerinin oluşturduğu bölükle ikmâl edilmişti. Subayev-Hamidullin; s. 73.
[59] Subayev-Hamidullin; s. 74.
[60] Yeni Dünya; 30 Teşrinisani (Kasım) 1918. Kazan'da çıkan "Eş" Gazetesinde bu toplantı hakkında bilgi verilmiştir. Subayev-Hamidullin; s. 74.
[61] Yeni Dünya; 30 Teşrinisani (Kasım) 1918.

Ayrıca yine bu toplantıda Türk esirleriyle ilgilenmek üzere bir komite oluşturulurken, Türk Kızıl Bölüğünün batalyon seviyesine çıkarılması için çalışmalar yapılması kararlaştırıldı. Kazan'da kurulan bu teşkilat özellikle Kazan Vilayeti Komitesinin Müslüman Seksiyonu ile çok sıkı ilişkiler kurmuş ve bunun sonucunda 1918 sonundan 1919 başına kadar ondan fazla Türk Komünisti RKP Kazan Vilayet Komitesi Yabancı Komünistler Grubuna girmiştir.[62]

TKT'nin Kırım, Odesa ve Taşkent'teki Faaliyetleri ve Türk Harp Esirleri

Mustafa Suphi ve teşkilatı, 22 Ocak 1919'da, Kırım'a gelmiş ve burada Bolşeviklerle beraber çalışan Kırım Kurultayının Sol Sosyalistlerinden oluşan bir "Müslüman Komünist Şubesi" vücuda getirmiştir.[63]

Bolşevikler Kırım'ın Rusya için çok önemli olduğunu biliyorlardı. Çünkü Sivastopol gibi, bir deniz üssüne sahipti ve bu zamanda Kırım'da vaziyet son derece kritikti. Çarcı Ruslar, bağımsızlık isteyen Ukraynalılar ve Bolşevikler arasında mücadeleler devam etmekte, Fransız ve İngiliz Donanmaları da Kırım'ı tehdit altında tutmakta idi.[64]

İşte bu olumsuz şartlar içinde Mustafa Suphi ve ekibi, buradaki Kırım Türkleri arasında propaganda yapmak amacı ile Kırım'a gönderilmişti. Kırım'a gelişin bir diğer ve en önemli amacı ise, Türkiye'ye yakınlaşmak, böylece Türkiye üzerine daha rahat ve kolaylıkla faaliyette bulunabilmekti.[65] Mustafa Suphi Kırım'a geldikten sonra, önce buradaki "Millî Fırka" ile yeraltı faaliyetlerine girişmiş[66] iki ay zarfında Kırım'da bir konferans davet etmiş ve bu konferansa on yedi şehir ve köy teşkilatından otuzdan fazla kişinin iştirak etmesi sağlanmıştır.[67]

Mustafa Suphi TKT Birinci Kongresi'ne sunduğu layihada, bu çalışmaları sonucunda Kırım'da komünist sayısının 400'ü geçtiğinin belirlendiğini ve bir mektep açılarak, burada "27 genç ve münevver komünist yetiştirildiğini" kaydetmektedir.[68]

Diğer yandan Kırım'da bulunan Türkiye vatandaşlarından küçük mikyasta "Türkiye Amele ve Rençber Şûraları" teşkil olunduğu gibi, Türk askerlerinden oluşan "Beynelmilel Şark Alayı" kurulmasına da çalışılmıştır.[69]

İngiliz ve Fransız donanmaları tarafından desteklenen Denikin kuvvetleri Kırım'ı tekrar ele geçirirken Mustafa Suphi ve ekibi 23 Nisan

---

[62] Subayev-Hamidullin; s. 74.
[63] TKF'nin Birinci Kongresi; s. 22.
[64] Bayur, "Millî Mücadele'ye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", s. 598.
[65] Ali Yazıcı; "Mustafa Suphi Yoldaş'ın Terceme-i Hali", s. 5.
[66] Harris; s. 76.
[67] TKF'nin Birinci Kongresi; s. 23.
[68] a.g.e.; s. 23.
[69] a.g.e.; s. 23.

1919'da Odesa'ya kaçmış ve çalışmalarına burada devam etmiştir.[70] Mustafa Suphi Odesa'daki çalışmalarını şöyle anlatıyor:[71]

"Teşkilatımız, arkadaşlardan bir kısm-ı mühimini Türkiye'ye nakletmek üzere Mayıs 1919 tarihinde Odesa'ya geldiği zaman orada III. Enternasyonal şubesi ile teşrik-i mesâî etti. Beraber getirdiği matbaasında beyannameler ve Enternasyonal Manifestini neşrederek Türkiye'ye gönderdi. O zaman başlıca arkadaşlarımız, daha birtakım amale ve rençper esirlerle, iki gemi içinde memlekete sevk olundular ki, bu meyanda merkezi heyet azasından iki arkadaş İstanbul'a gitmişler ve beni murahhas olarak Rusya'da bırakmışlardı."

Mustafa Suphi Odesa'dan birçok bildirileri ve çoğu esirlerden oluşan elemanları Türkiye'ye gizlice gönderirken G. A. Keremitçi'nin anlattıklarından[72] kendisinin de Odesa'dan Türkiye'ye geçmek istediği ve bunun için hazırlık yaptığı anlaşılmaktadır. Ancak Denikin Kuvvetlerinin Odesa'ya doğru hücuma geçmesiyle Mustafa Suphi geri dönmek zorunda kalmıştır. Mustafa Suphi Odesa'dan Kiev'e ve oradan da Moskova'ya gelmiş ve çalışmalarına ve teşkilatını geliştirmeye bir süre burada devam etmiştir. Daha sonra Türkiye üzerine yönelik çalışmalarda Taşkent ve Bakû ön plana çıkmıştır.

1920 başlarında Taşkent'e gelen Mustafa Suphi, çoğu burada birikmiş esirlerden oluşan "Beynelmilel Şark Tebligat Şûrası"[73] adıyla bir teşkilatın kurulmasında aktif rol aldı. Bu teşkilata bağlı olarak oluşturulan Türk Şubesi, Sibirya'dan gelmekte olan esirlerin terbiye ve iaşeleri işine bakmıştır.[74]

Mustafa Suphi, 27 Temmuz 1920'de Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesine yazdığı raporda,[75] Teşkilatlarının Türkistan'daki faaliyetlerinden de söz etmektedir. Mustafa Suphi bu raporunda; Teşkilatlarının Türkistan'daki faaliyetleri neticesinde bir güç olarak ortaya çıktığını söylemektedir. Önceleri Rus Komünist Partisi Merkezi Komitesi tarafından Türkistan'da oluşturulan "Doğu Komünist Teşkilatı" içerisinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Daha sonra bu teşkilatın daha verimli ve başarılı çalışmalar yapabilmesi için şubelere ayrılması düşünülmüş ve Doğu Komünist Teşkilatı; Türk Şubesi, İran Şubesi ve diğer ilgili şubelere ayrılmıştır. Türk şubesinin başına da Mustafa Suphi getirilmiştir.

---

[70] a.g.e.; s. 23

[71] a.g.e.; s. 23.

[72] Mete Tunçay; Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler, İstanbul, 1994, s. 50.

[73] Taşkent'te kurulu "Beynelmilel Şark Tebligat Şûrası"nın başkanlığına Mustafa Suphi getirilmiştir. A. M. Matveyev; "Velikiy Oktıyabır i Uçastiye Vıhodtsev iz Stran Vostoka v Kommunistiçeskoy Dvijenii v Srednoy Azii", Narodı Azii i Afriki, Nu. 2, Moskova, 1969, s. 68. A. M. Heyfets; Lenin-Velikiy Drug Narodov Vastoka, Moskova, 1960, s. 182.

[74] TKF'nin Birinci Kongresi; s. 23-25.

[75] Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezî Devlet Siyasi Partiyalar ve İçtimai Hareketler Arşivi. Azerbaycan Cumhuriyeti, SPİHA, F. 1, Op. 1, D. 98, L. 9.

Mustafa Suphi, Türkistan'da Türkiyeli harp esirlerinden bir Kızıl askeri kıtanın teşkil edilmesi çalışmalarında da bulunmuştur.[76] Sonradan Bakû'ye gelindiğinde Türkistan Cephesi Komutanı olan Frunze'ye[77] TKT adına, Mustafa Suphi müracaat ederek Türkiye'ye gönderilmek üzere bu kıtanın Bakû'ye gönderilmesini rica edecektir.[78]

Mustafa Suphi'nin Taşkent'e geldiği günlerde, Birinci Dünya Savaşı esnasında Rusya'ya esir düşmüş bazı "İttihatçı" Türk subayları da Taşkent'te bulunuyorlardı. Bunlardan birisi de Süleyman Sami adında bir Türk subayıdır. Süleyman Sami bazı arkadaşlarıyla birlikte daha Mustafa Suphi Taşkent'e gelmeden gizli olarak bir "İttihat ve Terakki Cemiyeti" kurmuşlar ve Bolşeviklerle birlikte çalışmaya başlamışlardır. Mustafa Suphi Taşkent'e geldiğinde bunlarla da görüşmüş ve Süleyman Sami ile birkaç arkadaşı İttihatçı olduklarını gizleyerek Mustafa Suphi ile birlikte çalışmaya başlamışlardır.[79] Bu beraberlik daha sonra Bakû'de de sürecek ve Süleyman Sami, Türkiye Komünist Teşkilatının önde gelen şahsiyetlerinden birisi hâline gelecektir. Mustafa Suphi'nin Taşkent'te başlayan bu ilişkisi, belki de onun 28-29 Ocak 1921'deki sonunu hazırlayan etkenlerden birisi olacaktır.

TKT (Türkiye Komünist Teşkilatı)'nin Bakû'ye Gelişi ve Türk Harp Esirleri

27 Mayıs 1920'de Taşkent'ten Bakû'ye gelen Mustafa Suphi ve arkadaşları,[80] Azerbaycan Sovyet Hükûmeti ve AKPMK (Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi) ile sıkı ilişkiye girerek, İttihatçı Türk Komünist Fırkasını[81] ortadan kaldırıp Türkiye Komünist Teşkilatını Bakû'de yeniden yapılandırmışlardır. Haziran ayı içerisinde Bakû'de TKT Merkezi Bürosu ve TKT Bakû Komitesi teşkil edilmiştir.[82]

---

[76] TKF'nin Birinci Kongresi; s. 26. Başkırdistan Cumhuriyeti Askerî Halk Komiseri Velidov (Zeki Velidî Togan) imzasıyla, 16 Nisan 1920'de Lenin ve Troçki'ye gönderilen telgrafta, Taşkent'te Frunze'nin komutasında Türk Komünistleri Lütfi Ömer ve Mustafa Suphi tarafından Türk Kızıl Birliği kurulduğu yazılmaktadır. Başlamış-Sebolev; "Belgelerle Osmanlı Rus İlişkileri", Milliyet, 16 Haziran 1993.

[77] M. V. Frunze (1885-1925), Ukraynalı bir komünisttir. 1904'te Petersburg'da ekonomi okurken Rus Sosyal Demokrat Partisine girmiş ve 1905 İhtilali'ne katıldığı için tutuklanarak Sibirya'ya sürülmüştü 1917 Ekim İhtilali'nden sonra Güney Orduları ve Türkistan Cephesi Komutanlıkları yapmıştır. Kasım 1921-Ocak 1922'de Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti elçisi olarak Türkiye'ye gelmiş ve Ankara'da antlaşmalar imzalamıştır. Bk. M. F. Frunze; İzbranıye Provizvedeniya, Moskova 1984, s. 20-24. M. V. Frunze; Türkiye Anıları, Rusçadan Çeviren: Ahmet Ekeş, İstanbul, 1978, s. 145.

[78] Azerbaycan Cumhuriyeti SPİHA; F. 1, Op. 1, D. 98, L. 11.

[79] ATASE Arşivi; 5/2793, Kl. 815, D. 11/69, F. 5.

[80] Taşkent'ten Bakû'ye gelen bu heyeti Mustafa Suphi, "Komünist Hey'et-i Seferiyesi" olarak adlandırmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti SPİHA; F. 1, Op. 1, D. 98, L. 5.

[81] İttihatçı Türk Komünist Fırkası hakkında bk. Yavuz Aslan; Bolşeviklerle İlişki Kurmak Amacıyla Oluşturulan Bir Siyasi Kuruluş: Türk Komünist Fırkası (Bakû-1920)", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, S 6, Bahar 2002, s. 31-52.

[82] Azerbaycan Cumhuriyeti SPİHA; F. 1, Op. 1, D. 98, L. 9.

Moskova'da başlayarak iki yıldan beri sürekli devam eden Teşkilatı kurma ve geliştirme çabaları Bakû'de semeresini vermiş, 1-2 ay içerisinde iki yılda yapılandan daha geniş ve etkili bir teşkilat meydana getirilmiştir. Bunun sebeplerini şu şekilde açıklayabiliriz:

Baştan beri RKPMK (Rus Komünist Partisi Merkezi Komitesi)'nin emri ve yönlendirilmesi ile çalışmalarını sürdüren Mustafa Suphi ve arkadaşlarına Azerbaycan'da AKPMK ve Azerbaycan Sovyet Hükûmeti her türlü maddi ve manevi desteği vermiştir.[83]

Ancak TKT'nin gelişmesinde en önemli faktör Azerbaycan'da biriken "Türk askerî esirleri" olmuştur. Şöyle ki Bolşevik İhtilali ve Brest-Litowsk Antlaşması'ndan sonra serbest bırakılan Türk askerî esirleri Türkiye'ye dönmeye başlamışlardı ve Türkiye dönmek için normal yol Kafkasya idi. Fakat Mondros Ateşkesi'nden sonra Ermenistan ve Gürcistan'daki karışıklıklar Kafkasya'dan Türkiye'ye geçişleri çok güçleştirmiştir. İşte bu dönemde hatırı sayılır bir kalabalığın Azerbaycan ve Gürcistan'da biriktiği bilinmektedir. Çok zor şartlar altında bulunan bu Türk askerî esirlerinin büyük bir kısmını Mustafa Suphi'nin teşkilata kazandırması pek zor olmamıştır.

Ayrıca iki yıldan beri Moskova'da, Kırım'da, Odesa'da ve Taşkent'te yaptığı teşkilatlanma çalışmalarının Mustafa Suphi'ye kazandırdığı tecrübeleri de dikkate alırsak, çok müsait Bakû ortamında TKT'yi genişletip etkili bir teşkilat hâline getirmekte fazla güçlük çekilmemiştir.

Yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı Bakû'de TKT'nin gelişmesi için çok müsait bir ortam vardı. Mustafa Suphi "Bakû'ye gelir gelmez Teşkilatımız ilk defa olarak Türkiye'ye yaklaştığını ve kendi kitlesi içinde çalışmak imkânına malik olduğunu hissetmiştir." diyerek bunun önemini dile getirmiştir.[84]

Yeniden yapılanma çalışmaları etrafında Bakû'de TKT Merkezi Bürosu ve TKT Bakû Komitesi vücuda getirilmiştir. Teşkilatın asıl yetkili ana organı Merkezi Bürodur. Bakû Komitesi Merkezi Büroya bağlı olarak kurulmuştur.[85]

TKT'nin Askerî Faaliyetleri ve Türk Askerî esirleri/"Türk Kızıl Alayının Kurulması" ve Türkiye'ye Gönderilme Girişimi

Önceki konularda, Ekim İhtilali'nden sonra Rusya'da bulunan Türk esirlerinden bir kısmının Kızıl Ordunun Enternasyonal kuvvetleri arasında yer aldığı hakkında bilgi verilmiş ve Türkiye Komünist Teşkilatının daha 1918'de Kazan'da Türk Kızıl Bölüğü teşkili için yaptığı çalışmalar anlatılmıştı. TKT Bakû'ye gelip bir taraftan teşkilatını yerleştirirken diğer taraftan da Bakû'de

[83] Aslan; Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu, s.88.
[84] TKF'nin Birinci Kongresi; s. 26.
[85] Yeni Dünya; 28 Haziran 1920; Azerbaycan Cumhuriyeti SPİHA; F. 1, Op. 1, D. 98, L. 5. Türkiye Komünist Teşkilatının Bakû'ye gelişi ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Aslan; Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu, s. 79-127.

bulunan Türk askerî esirlerinden bir "Kızıl Türk Alayı" oluşturmak için çalışmalara girişecektir.

Aslında 1918'de kurulan "Türk Kızıl Bölüğü" ile Bakû'de kurulacak "Türk Kızıl Alayı", kuruluş amacı açısından birbirinden farklılık göstermektedir. 1918'de Rus Sovyet devrimine katılmak ve onun düşmanlarına karşı mücadele etmek esas iken, şimdi Bakû'de oluşturulmaya çalışan Türk Kızıl Alayının gayesi Türkiye ile ilgiliydi. Şöyle ki bu kuvvet hem Türkiye'yi işgal eden emperyalist ve kapitalistlere karşı kullanılabilir hem de Türkiye'ye Sovyet rejimi yerleştirmekte önemli rol oynayabilirdi. Mustafa Suphi, Taşkent'e geldiğinde, bir taraftan buradaki Türk askerî esirlerinden Türk Kızıl Asker Kıtası teşkil etmek faaliyetlerinde bulunurken,[86] diğer taraftan da Bakû'ye propaganda ve teşkilat işleri ile meşgul olmak üzere gönderdiği Abid Alimov, Bakû'de bulunan Türk askerî esirlerinden bir "Komünist Kıta-i Askeriyesi" oluşturmak için çalışmalarda bulunmuştu.[87]

Türkiye Komünist Teşkilatı Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesiyle 27 Mayıs 1920'de Bakû'ye gelerek Bakû teşkilatını oluşturduktan sonra, Abid Alimov tarafından kurulmaya çalışılan askeri kıtayı da kendi idaresine alarak, "TKT Kızıl Asker Kıtası"nı, "TKT'nin Askerî Şubesi"ne bağlı olarak meydana getirmiştir.[88] TKT Merkezi Bürosu, Askerî Şube Müdürlüğüne ve Kıtayı Askeriye Müdürlüğüne Abid Alimov'u getirirken, Kızıl Asker Kıtaatı Siyasi Komiserliğine de Süleyman Sami'yi seçmiştir.[89]

12 Haziran 1920 tarihinde Merkezî Büroya, TKT Bakû Komitesi tarafından sunulan rapor da bu tarihe kadar Kızıl Asker Kıtaatına 250'den fazla asker toplandığını bildirmiştir.[90] Mustafa Suphi'nin belirttiğine göre, "Her teşekkül eden askerî kıtanın bir kumandanlığa merbutiyeti lüzumuna nazaran, bu kıtanın da XI. Kızıl Ordu Kumandanlığına merbutiyeti" sağlanmıştır.[91] Yani TKT Kızıl Asker Kıtaatı Rus XI. Kızıl Ordusuna bağlı olarak, onun emrinde faaliyette bulunacaktı.[92]

---

[86] Azerbaycan Cumhuriyeti SPİHA; F. 1, Op. 1, D. 98, L. 11. TKF'nin Birinci Kongresi; s. 25-26. Zeki Velidi Togan'ın "Velidov" imzasıyla Lenin'e çektiği telgrafta; Türkistan'da Frunze'ye bağlı olarak Mustafa Suphi tarafından Türk askerî esirleri arasından "Türk Kızıl Kıtası" kurulduğu belirtilmektedir. Başlamış-Sabolev, "Belgelerle Osmanlı Rus İlişkileri", Milliyet, 16 Haziran 1993.

[87] TKF'nin Birinci Kongresi; s. 33. 3 Haziran 1920'de Süleyman Nuri'nin fiuşa'dan 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e gönderdiği mektuptan anlaşıldığına göre, 1920 Mayıs ayı başlarında Bakû'deki Türklerden oluşacak bir süvari müfrezesinin kurulması kararlaştırılmıştır. Bu müfrezenin bütün levazımatını 11'inci Kızıl Ordu verecek ve Anadolu ile irtibat ve alakayı temin eylemekte kullanacaktır. ATASE Arşivi; 1/4282, Kl. 586, D. Nu. 114/34, F. 87.

[88] Azerbaycan Cumhuriyeti SPİHA; F. 1, Op. 1, D. 98, L. 5.

[89] a.g.e.; F. 1, Op. 1, D. 98, L. 5.

[90] a.g.e.; F. 1, Op. 1, D. 98, L. 5.

[91] TKF'nin Birinci Kongresi; s. 33.

[92] Türk Kızıl Alayının ihtiyaçları ve donatımı XI. Kızıl Ordu tarafından sağlanmaktaydı. XI. Kızıl Ordunun Şuşa'daki fırkasının siyasi komiseri olan Türk komünistlerinden Süleyman Nuri, 3 Haziran 1920'de, Şuşa'dan Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği mektupta, Bakû'de Türk esirlerinden bir süvari müfrezesinin kurulmasının kararlaştırıldığı bildirilerek, bunun bütün

Bu arada, askerin eğitimi için bir mektep açılmış ve askerin siyasi terbiyesiyle Süleyman Sami'nin ilgilenmesi kararlaştırılmıştır.[93] Bu mektepte Türk askerî esirlerine "Kızıl İnkılap Terbiyesi" verilerek,[94] Türk askerindeki eski "Cihangir Ordu Zihniyeti"nin bozulmasına çalışılmıştır.[95] Askerî talimin de öğretildiği bu mektepten başka, asker arasında fırka grubu (yaçka) teşkil edilmiş ve kıraathane, kitaphane ve tiyatro ihdas olunmuştur.[96]

Osmanlı ordusunun eğitimini almış ve sonra Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslara esir düşerek, şimdiye kadar büyük zorluklar içerisinde yaşamış bu askerî esirlerin ne şekilde eğitilerek, onlarda komünist bilinci meydana getirilmeye çalışıldığını daha iyi kavramak için, Askerî Kıtanın kumandanı olan Abid Alimov'un Yeni Dünya Gazetesi'nde yer alan ve karşılıklı soru cevap şeklinde düzenlenmiş mülakatını vermekte yarar vardır. 26 Temmuz 1920 tarihli Yeni Dünya Gazetesi'nde çıkan bu mülakat aşağıdadır:[97]

"- Kıtaya inkılap ruhunu muvafık surette yerleştirmek için ne gibi terbiye usûlü kullanıyorsunuz?"

"(Alimov)- İlk evvel askerin içindeki saltanat taraftarı zabitlerin zihniyetini tamamen değiştirmek, askerin emperyalist ruhundaki terbiyesi yerine, içtimai inkılap esaslarını kurmak lazımdı. Bu yolda uğraştık."

"Birinci olarak şimdiye kadar emr ü kati sayılan müstebid zabitlerin, paşa ve beylerin aleyhinde propaganda yapmak ve askere hissiyat-ı insaniyenin ne olduğunu ve insanların her hakta müsavi olduklarını anlattık. Neticede yumrukla, kırbaçla yürütülmüş olan inzibatın mahvolunduğunu ve inkılap ruhuyla yeni bir intizamın teessüs ettiğini gördük. İşte böylece asker inkılabın birinci devrini geçirdi. Hatta şunu diyebilirim ki Halil Paşa Moskova'dan geldikten sonra bazı Türkiye Komünist Teşkilatıyla münasebetini işiten askerler bir içtimada bize birkaç sual sordular. 'Siz Paşalarla elbirliğiyle çalışacak mısınız? Bizi yine Paşaların ellerine vererek kul yaşamamızı devam ettirecek misiniz? On beş senedir muharebelerde bu paşaların beylerin menfaatleri için kan döktüğümüzü anladık. Artık istemiyoruz. Eğer Paşalar başımızda yine dururlarsa silahımızı bırakıp dağılacağız.' dediler."

"Cevaben biz askere vaziyet-i hazıra ve beynelmilel İnkılap için İngilizlerin yıkılması lazım olduğunu zabitandan bazı paşaların da İngiliz düşmanı olduklarını anlattık. Sözümüz tesir etti."

"- Eski Türkiye Ordusu'nun bakayasında bir Kızıl İnkılap Ordusu için lazım gelen istidadı buluyor musunuz?"

---

levazımatının 11'inci Kızıl Ordu tarafından verileceği belirtilmişti. ATASE Arşivi; 1/4282, Kl. 586, D. 114/34, F. 87.

[93] Azerbaycan Cumhuriyeti SPİHA; F. 1, Op. 1, D. 98, L. 5.

[94] Yeni Dünya; Bakû, 28 Haziran 1920.

[95] a.g.e.; Bakû, 26 Temmuz 1920.

[96] Azerbaycan Cumhuriyeti SPİHA; F.1, Op. 1, D. 98, L. 5.

[97] Yeni Dünya; Bakû, 26 Temmuz 1920.

"(Alimov)- Eski emperyalist ruhuyla terbiye olunan ordular, herhangi sınıftan toplamış olursa olsunlar kırmızı inkılabın muhafız ve müdafii olamazlar. Binaenaleyh ilk evvel askerin yine asker tarafından terhisine başlanır. Bunun içinde askerin içerisinde komiteler vücuda getirilir. Ve evvel emirde yalnız dâhili işlerin idaresi sonra zabitler ve umumiyetle siyasi vaziyet hakkında askere malumat verilir. Bu suretle eski Cihangir Ordunun zihniyeti bozulduktan sonra kendilerinin inkılapçı istidat görülecek kısımlarından Kırmızı Ordu teşkiline başlanır. Ve içtimai inkılaba hidmet edecek ordular yetiştirilir."

"- Türk ordusu eski terbiyeye göre fazla inzibatçı idi. Bu hal müretteb askeriyenin ilgası teşebbüsüne mani olmaz mı?"

"(Alimov)- Türk ordusunun eski inzibatı, yeni zabitlerin askerî kul, uşak telakki etmesi askerin ruhunda nefret doğurmuştu. Asker için en evvel bu zabitandan, bu tazyik ve tezlil cenderesinden kurtulmak lazımdı. Bunun için zabit ve askerin yekdiğerine olan vaziyeti askere anlatılırsa inkılabın intişârına hidmet edilmiş oluyor."

"- İnkılap terbiyesi verilen Türk askeri, inzibat fikrini fazla kaybetmiyor mu?"

"(Alimov)- Kızıl Ordunun içerisindeki inzibat ve intizam Kızıl Ordunun nasıl zihni bir inkılaba mazhar olduğuna muayyer tutulabilir. Eski inzibat lağvolunduktan bir ay sonra disiplin hakkında söz söylettirmeyen asker, bugün ruhu inkılap ateşleri ile dolu olduğu hâlde bizzat askerî inzibatı hakiki manasıyla telakki ederek istiyor. Bu askerin umumi vaziyeti pek güzel anlamaya başladığını gösteriyor. Asker diyor ki Biz emperyalistlerin tanzim kerdesi olan ordularla muharebe edeceğiz. Bunların eski inzibatına karşı bizde şiddetli ve inkılapçı bir inzibatı kendimiz anlayarak ve isteyerek, göstereceğiz. Öylece ilerleyeceğiz. Şüphesiz ki eski inzibat ile bu inzibat arasında dağlar kadar fark vardır."

"- Kıtada eski zabitler var mıdır? Ve bu zabitler yeni cereyana uyabiliyorlar mı?"

"(Alimov)- Kıtayı askeriyede eski zabitler de vardır. Fakat bunlar askerin coşmuş inkılapçı ruhu karşısında zabitlik vaziyetinde duramadılar. Askerin bu yeni ruhunu iyi hissettiler. Ve onlarla yoldaşçasına münasebete başladılar. Esasen bunlar küçük rütbelerde zabitler olduklarından eskiden de askere daima yakın bulunmuşlardı. Şimdi ise bu zabitler, eskisi gibi mutlakıyetle iş görecek mevkiler işgal etmediklerinden ve esas itibarıyla fukara çocukları olduklarında sınıfî cereyanlar onların arasında da intişar etmektedir. Binaenaleyh Anadolu rençperleri içinden yetişerek halk için yaşamak ve ölmek isteyen zabitan-ı anasırdan faydalanmakta inkılaptan sonra birinci plana koyulacak derecede mühim bir meseledir."

Bu sırada Türkiye'de gelişen olayları dikkate alan TKT'nin askerî çalışmalara daha çok önem verdiğini ve Türk Kızıl Asker Kıtasındaki asker

sayısını artırmak için tedbirler aldığı görülmektedir. Önce Türkistan'daki Kızıl Ordu Komutanı Frunze'ye emrinde bulunan "Türk Kızıl asker grupları"nı Bakû'ye göndermesi için rica ile müracaat edilmiştir. Bundan başka Kafkasya'nın her yerine, Karadeniz sahillerine ve Orta Rusya'ya elemanlar gönderilerek buralarda bulunan Türk askerî esirlerinden ve geçici olarak bu yerlerde yaşayan diğer Türklerden Kızıl asker gruplarının en kısa zamanda Bakû'ye getirilmesine çaba gösterilmiştir.[98] Ayrıca Azerbaycan dâhilinde bulunan Türkiyelilerin seferberliği ilan ettirilmiş ve "Türkiye Kızıl Birinci Nişancı Alayı" adıyla bir alay teşkil edilmiştir. Kısa süre içerisinde bu alayın asker sayısı 700'e çıkarılmıştır.[99] Daha sonraları bu sayının 1000'i aştığına dair bilgiler vardır.[100]

TKT Rusya'nın çeşitli bölgelerinde bulunan genelde Türk askerî esirlerinden meydana getirilmiş, Türk Kızıl asker gruplarına ulaşmaya ve onları Bakû'ye getirmeye çalışırken, Rusya'nın çeşitli bölgelerine dağılmış bu grupların da TKT ile irtibata girmek için girişimlerde bulundukları anlaşılmaktadır. Nitekim bu amaçla, Paltratski şehrinde bulunan Kızıl Kıtanın Askerî Komiseri Ömer Lütfü TKT'ye şu mektubu göndermiştir:[101]

"Bakû Türk Komünist (İştirakyun) Fırkasına

Muhterem Yoldaşlar!

Çok zamanlardan beri Şark mazlumlarının kurtuluşu için takip ettiğiniz aziz idealimize bugün nail olmak üzereyiz. Müjdeler olsun ki o büyük bayramın arifesini yaşıyoruz. Paltratski şehrinde teşkil ettiğimiz Türk İştirakyun Kıtayı Askeriyesine, Sibirya'daki Türk üserası kafile kafile iltihak etmekte ve kıtamız büyümektedir. Müfrezemiz piyade, süvari, topçu kısımlarına ayrılmıştır. Askerî teşkilatımız Türkiye teşkilatı esasına mebni, talim ve terbiye Türkçedir. Bizimle tesis-i münasebete son derece ehemmiyet vermenizi rica ile hürmetlerimizi takdim eyleriz. Sevgili arkadaşlar.

Hususi Beynelmilel Livanın Nişancı

Alayı Harbi Komiseri Ömer Lütfü"

TKT Askerî Şubesi AKPMK ve Kızıl Ordu ile ilişkilere ayrı bir önem vermiştir. AKP Merkezî Komitesinin isteği ile Süleyman Nuri başkanlığında askerî işler için, teşkilatın askerî şubesinden on kadar tecrübeli eleman AKPMK emrine gönderilmiştir.[102] Türkiye İnkılapçı Cephesi'nden Bakû'ye gelen temsilcilerle, Kızıl Ordu ve parti elamanlarının ve hatta Sovyet Azerbaycan ve Rusya ile Türkiye arasında irtibat ve ilişkileri sağlamak için TKT Merkezi Bürosuna bağlı olarak "Askerî İnkılap Komitesi" kurulmuştur. Bu komite AKPMK'den seçilmiş iki üye ile birlikte Süleyman Nuri, Abid

[98] Azerbaycan Cumhuriyeti SPİHA; F. 1, Op. 1, D. 98, L. 11.
[99] TKF'nin Birinci Kongresi; s. 33.
[100] ATASE Arşivi; 1/4282, Kl. 588, D. 118/36, F. 40-4. Kazım Karabekir; İstiklal Harbimiz, s. 811.
[101] Yeni Dünya; 22 Temmuz 1920.
[102] Azerbaycan Cumhuriyeti SPİHA; F. 1, Op. 1, D. 98, L. 15.

Alimov, Cemal Önder, Mustafa Maksut ve Bagirov'dan meydana getirilmiştir.[103]

Türkiye Komünist Teşkilatı Kızıl Asker Kıtası askerleri 2 Temmuz 1920'de Abid Alimov başkanlığında bir toplantı yapmış ve bu toplantıda aşağıdaki kararı alarak ilan etmiştir:[104]

"Bütün dünyada başlayan amele inkılabında, sermayedarları, emperyalistleri ölüme mahkûm ederken ilk saflarda mübarezeye hazırız. Bu gibi vakitlerde askerlerin kıtayı bırakıp gitmeleri bütün dünya fukara-i kâsibesine hainliktir. Düşmanı mağlup etmek için asker arasında şiddetli rabıta ve tanzimat bizim birinci vazifemizdir.

Yemin ediyoruz ki dünyada hiçbir sermayedar emperyalist kalmayıncaya kadar elimizdeki silahımızı ve mukaddes kırmızı sancağımızı bırakmayacağız. Ve bununla İngiltere ve diğer müstebitlerin ayakları altında inleyen biçare mazlum Türkiye ile İran'ı ve bütün Şark memleketlerini azat edip fukarayı kasibe ve köylü hâkimiyetine yardım etmiş olacağız.

Yaşasın bütün Cihan İnkılabı! Yaşasın Kızıl Ordu Tanzimatı! Yaşasın Türkiye'de amele, fukara ve köylü hâkimiyeti!

Türkiye İştirakyun Kıtası Kumandanı Vekili

Fahri"

Türk Kızıl Alayının propaganda amacıyla kullanıldığı da anlaşılmaktadır. Şöyle ki Bakû Kongresi sonrasında yapılan büyük şenliklere Türk Kızıl Alayı da katılmış ve Türk bayrağıyla bir resmigeçit yapmışlardır.[105] Herhâlde bu durum, Türkiye'nin emperyalistlere karşı verdiği savaşta, Sovyetler'in onları desteklediğini göstermek ve böylece sadece kongreye katılan Türk delegelerine değil, aynı zamanda diğer Müslüman delegelere de Sovyet Rusya'nın onların dostu olduğu imajını vermek gayesine matuftu.

Türkiye Komünist Teşkilatı (15 Eylülden sonra Fırka), Kızıl Asker Kıtasındaki askerlere gerekli siyasi ve askerî eğitimi verdikten sonra, onları bir an önce Türkiye'ye göndermeyi tasarlıyordu. TKTMB daha 1920 yılı Haziran ayında, oluşturulacak kıtanın Türkiye'ye gönderilmesini düşünmüş ve çalışmalarını bu doğrultuda sürdürmüştür. 25 Haziran 1920'de TKTMB'nin AKPMK'ye gönderdiği raporda, "Türkiye Kızıl Askerlerini Türkiye'ye göndermek zamanı geldiği" belirtilerek, bu amaç etrafında tedbirler görüldüğü ve yeterli miktarda savaşçı güç birikmesi hâlinde teşkilatlandırılarak Anadolu'ya gönderilecekleri bildirilmekteydi.[106] Bunun

[103] a.g.e.; F. 1, Op. 1, D. 98, L. 8.
[104] Yeni Dünya; 12 Temmuz 1920.
[105] Doğu Halklarının Birinci Kongresi Filmi. (Üçüncü Enternasyonal Eylül 1920'de Bakû'de yapılan Doğu Halklarının Birinci Kongresi ve sonrası yapılan törenleri filme çektirmiştir. Sessiz ve şimdiye kadar oldukça iyi muhafaza edildiği görülen bu film, Doğu Halklarının Birinci Kongresi hakkında en önemli kaynaktır.)
[106] Azerbaycan Cumhuriyeti SPİHA; F. 1, Op. 1, D. 98, L. 8.

başarılabilmesi için bir hareket üssüne ihtiyaç olduğu hissedilmiş ve bu üs için en uygun yerin Nahçivan olduğu görülerek, Nahçivan'a önceden TKT elemanları gönderilerek bu yönde çalışmalar yapılmıştır.[107] Mustafa Suphi TKT Birinci Kongresi'ne sunduğu layihada Kızıl Asker Kıtaatının Türkiye'ye gönderilmesi hakkında şu bilgileri vermektedir:[108]

"Birinci Alayın mevcudu az müddette tezayüt ile yedi yüze karib bir hâle geldiği ve seferberlik muvaffakiyetle devam ettiği sıralarda Moskova'daki Anadolu Elçiliğinin vekili olan İbrahim Tali Bey'in 11'inci Ordu kumandanı ve Merkezî Heyet ile mülakatında 'Türkiye'nin adama ihtiyacı yoktur; ancak esliha ve cephaneye ihtiyaç vardır.' yolunda vaki olan ifadesi üzerine ordu kumandanlığı tarafından seferberliğin durdurulması hususundaki istifsara tarafımızdan cevab-ı muvafakat verilerek seferberlik durdurulmuştur. Böylece on beş-yirmi bin kişilik müsellah bir kuvvetin müstevlilere karşı gönderilmesinden, mahaza Anadolu kıyamcılarıyla orada bir suitefehhüm vücuda getirmemek maksadıyla sarf-ı nazar olunmuş ve mühim bir fırsat elden kaçırılmıştır. Şimdiki hâlde mevcudu bine yaklaşan alayın iki haftaya kadar Anadolu'ya sevki hazırlıklarıyla uğraşılmaktadır."

Gerçekten Mustafa Suphi Azerbaycan'daki Türkler arasında seferberlik ilan ettirerek, Türk Kızıl Alayının asker sayısının artırılması için çalışmıştır. Ancak TBMM Hükûmetinin Moskova'daki temsilcisi İbrahim Tali Bakû'ye geldiğinde Azerbaycan'da Türkler arasında seferberlik yaptırıldığını görünce derhâl Kızıl Ordu Kumandanlığı ve Eliava nezdinde girişimlerde bulunarak, seferberliği lağvettirmiştir. 1 Ekim 1920'de, Moskova'dan Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği şifrede İbrahim Tali konu ile ilgili şu bilgileri vermektedir:[109]

"Maksad-ı mahsusla Azerbaycan'da Türklere seferberlik yaptırıldığını gördüm. Türk Komünist Partisinin buna salahiyettar olmadığını anlatarak seferberliği lağvettirdim. Bunda muğber olan parti güya Türkiye'ye insanca muavenete lüzum yoktur, demişim gibi ifşaatta bulunduğunu gördüm. Bunu şifahen ve tahriren reddettim."

Bununla birlikte sayısı 800'ü bulan Türk Kızıl Alayının Türkiye'ye gönderilmesine İbrahim Tali Bey'in de muvafakat verdiği anlaşılmaktadır.[110]

---

[107] a.g.e.; F. 1, Op. 1, D. 98, L. 8.
[108] TKF'nin Birinci Kongresi; s. 34.
[109] ATASE Arşivi;1/4280, Kl. 549, D. 16-A/4, F. 61-1.
[110] İbrahim Tali, Mustafa Suphi ile Bakû'de üç kez görüşmüştür. Bu görüşmeler esnasında Türk Kızıl Alayının Türkiye'ye gönderilmesi konusunun da ele alındığı ve bu konuda aynı fikre gelindiği anlaşılmaktadır. Nitekim yukarıda belirttiğimiz 1 Ekim 1920 tarihli şifrede İbrahim Tali; "Eliava'nın, 11'inci Kızıl Ordu Kumandanlığı ve Azerbaycan Hükûmeti nezdinde, mevcudu 800'ü aşan Türk esirlerinin ikişer tüfek ve beş yüz fişekle teçhiz edilerek Türkiye'ye gönderilmesi için teşebbüslerde bulunduğunu ve kabul edildiğini", belirtmektedir. ATASE Arşivi; 1/4280, Kl. 549, D. 16-A/4, F. 61-1.

Mustafa Suphi Türk Kızıl Alayının Türkiye'ye gönderilmesi hakkında Kâzım Karabekir Paşa'ya 19 Eylül 1920 tarihli bir mektubunda şöyle demektedir:[111]

"Rusya'da kalmış olan esirlerimizin Türkiye'ye izamı için ehemmiyetle çalışılmaktadır. Keza esirlerden mürekkep bir kıtayı askeriye teşkil edilip, silah ve cephane ve her türlü levazımatla teçhiz edilmiştir. Bu kıtayı askeriye Nahçivan tarikiyle Anadolu'ya kariben gönderilecek ve Kâzım Karabekir ordusu emrine verilecektir."

Türk Kızıl Alayı Türkiye'ye gönderilmeden evvel, 8 Ekim 1920 Cuma günü karargâh ve mitralyöz süvari bölükleri ile bir resmigeçit düzenleyerek, Bakû'de bütün şehri müzika eşliğinde dolaşmıştır.[112] Türkiye Komünist Fırkası İstihbarat Şubesi tarafından Türkiye'ye gönderilen raporda belirtildiğine göre; bu merasim esnasında Bakû halkı Türk Kızıl askerlerini her yerde alkışlamış ve bu alay XI. Kızıl Ordu Kumandanlığı Erkânıharbiyesi ve Siyasi Komiserliği tarafından teftiş edilmiştir. Sonra ise Kızıl Ordu Kulübünde bir toplantı yapılmış ve burada Kızıl Ordu adına Toçkof ve TKF adına Mustafa Suphi tarafından nutuklar söylenmiş ve Ethem Nejat tarafından okunan kararnâme bütün asker tarafından kabul edilmiştir.

Bu kararname özet olarak şöyledir:[113]

"Rusya'da Sovyet Hükûmeti ve Kızıl Ordu Rusya'yı nasıl düşmanlar ve Avrupa kapitalistleri elinden kurtardı ise biz de Türkiye'ye gittiğimiz zaman Türkiye proletaryası, işçilerini ve çiftçisini memleketimize musallat olan Yunanlar ve Taşnaklar elinden kurtaracağız. Kırmızı Rusya ile Türkiye arasındaki kardeşliği daha ileri götürerek silahımız, hayatımız ve bütün varlığımız ile bütün dünya emperyalistlerine karşı harp edeceğiz."

Alınan bu karar TKF İstihbarat Şubesi tarafından Türkiye'ye bildirilirken, bu karardan bir hafta sonra Türk Kızıl Alayı Türkiye'ye gitmek üzere yola çıkarılacaktır. "Birinci Türk Kızıl Nişancı Alayı" Kızıl Ordunun yardımlarıyla teçhiz edilerek 14 Ekim 1920'de Bakû'den Zengezor'a hareket etti. Buradan Nahçivan'a geçilerek Türkiye'ye gitmeleri planlanmıştı. Ancak bu alayın Zengezor'da Taşnak Ermeni Ordusu tarafından önü kesilmiş ve burada Ermenilerle yapılan müsademede 60 ölü ve yaralı ile fazla zayiat vererek geri dönmek zorunda bırakılmıştır.[114]

---

[111] a.g.a.; 1/4282, Kl. 588, D. 118/36, F. 27.
[112] a.g.a.; 6/2865, Kl. 851, D. 13/54, F. 95.
[113] a.g.a.; 6/2865, Kl. 851, D. 13/54, F. 95.
[114] Bakû'de TBMM temsilcisinin refakatine memur edilen Yüzbaşı Ömer Lütfü Bey, 24 Kasım 1920'de Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği raporda şöyle yazmaktadır: "Rusya'nın muhtelif mahallerinden gelen Üseramızdan Bakû'deki Türk Komünist Fırkası Birinci Kızıl Nişancı Alayı namıyla bir alay teşkil ederek, tesli ve teçhiz ettikten sonra teşrinievvelin on dördünde Bakû'den Zengezor'a hareket etmişlerdir. Bu alay Zengezor'da harbe girerek altmış kadar telef ve yaralı ile fazlaca zayiat vermiş ve mevcudu üç yüze tenzil etmiştir." ATASE Arşivi; 1/4283, Kl. 614, D. 203/108, F. 15-1, 15-2. Sovyet yazarlar, TKP'nin bu girişimini Türkiye'deki Millî Mücadele'ye Türk Komünistlerinin yardım etmek gayesiyle yaptıklarını belirtmektedirler. Sofiyev şöyle yazmaktadır: "Türkiye'de Millî Azatlık Hareketi'ne emeli yardım göstermek için Türkiye

Görüldüğü gibi daha TKF Merkezî Heyeti Türkiye'ye gelmeden önce,[115] onun tarafından teşkil olunan Türk Kızıl Alayı Türkiye'ye gönderilmiş, ancak Ermeni ordusunun yolu kesmesi üzerine büyük zayiat vererek, Bakû'ye geri dönmeye mecbur olmuştur. Bu sırada gerek Ermenilerle savaşta verilen zayiat ve gerekse başka sebeplerden dolayı Türk Kızıl Alayının asker sayısı 350'ye inmiştir.[116] Daha sonra üzerinde durulacağı gibi, bu alay Mart 1921'de Türkiye'ye getirilecektir.

TKT, Askerî Şubesi bünyesinde bir de "Esirler Şubesi" oluşturmuştur. Rusya'nın çeşitli bölgelerinden Türkiye'ye gitmek üzere Bakû'ye gelen Türk harp esirleri ile ilgilenen bu şube, bir yandan bunları TKT Kızıl Alayına dâhil etmek için çalışmalar yaparken, diğer yandan askerlik yapamayacak durumda bulunanlar arasında Bolşevik propagandası yaparak, Türkiye'ye göndermiştir. Mustafa Suphi TKT'nin Birinci Kongresi'ne sunduğu layihada bu şubeden şöyle bahsetmektedir:[117]

"Harbî Şube yanında bir de Esirler Şubesi açılmış ve Rusya'nın muhtelif yerlerinden gelen esirlerden askerliğe giremeyenler arasında teşvikat işlerine germi verilerek, bir taraftan da iaşeleri temin edilmiş ve şimdiye kadar Bakû'ye gelen 1099 esirden 349 kişilik iki kafile Türkiye'ye gönderilmiştir."

Rusya'nın çeşitli bölgelerinden perişan bir hâlde Bakû'ye gelen Türk harp esirlerinin, burada sığınabileceği, müracaat edebileceği TBMM Hükûmetinin bir temsilciliği bulunmuyordu. Bu nedenle Bakû'de toplanan esirlerin kaderi tamamen TKT'nin elinde idi ve TKT, onların Türk Kızıl Kıtaatına katılmasını arzu ediyordu.[118] Bu kıtaya dâhil olmak istemeyenlere

---

Komünistleri lâzımi tedbirler gördüler. Mesela, Türkiye Komünistleri Rusya arazisinde olan Türk harbî esirlerinden 800 kişilik bir Nişancı Alay teşkil edip, onu Türkiye'ye gönderdiler. Lakin Ermenistan arazisinde (Görüs'ta) Taşnak Ordusu, Alayın önünü keserek, onun Türkiye arazisine geçmesine imkân vermemiştir." M. M. Sofiyev; "Millî Azatlık Harekâtı Yıllarında Emperyalizm Aleyhine Türkiye Komünist Partiyasının Faaliyeti (1918-1923)", Yakın ve Orta Şark Ülkelerinde Sınıfî ve İnkılabî Proses (İlmî Eserlerin Mevzu Mecmuası), Bakû, 1989, s. 13.

[115] Aslında TKF Merkezi Heyeti de kongreden hemen sonra Türkiye'ye gitmek istiyordu. Fakat bazı olumsuz gelişmelerden dolayı bu hareket ertelenmiştir. Bk. Yavuz Aslan; "Yeni Belgeler ve Bilgiler Işığında Mustafa Suphilerin Türkiye'ye Dönüşü", 1920-21'ler Türkiyesi ve Mustafa Suphi'lerin Dönüşü Sempozyumu, İstanbul, 2005, s. 101-131.

[116] ATASE Arşivi; 1/4282, Kl. 590, D. 126/11-1, F. 115.

[117] TKF'nin Birinci Kongresi; s. 34

[118] Halil Paşa 13 Ağustos 1920'de, Şark Cephesi Kumandanlığına gönderdiği şifrede şöyle yazmaktadır: "Rusya'nın muhtelif nukatından Bakû'ye gelecek Türk esir efradının kâffesi'nin Türk Bolşevik Kıtasına idhallerini riyasetinde Mustafa Suphi Yoldaş bulunan Bakû'deki Türk Komünist Fırkası talep ve arzu etmiştir. Buna karşı atideki teklifte bulundum.

1- Malûlin behemehâl Türkiye'ye gönderilecektir.

2- Gelecek üseradan Bolşevik olmak arzu edenler ve Azerbaycan veya Rusya'da kalmak isteyenler Bakû'deki Bolşevik kıtasına dâhil olurlar. Fakat istemeyenler behemehâl Türkiye'ye sevk olunacaktır. Buna rıza göstermiş oldular. Fiu kadar var ki Komünist Fırkası siyasi bir fırka olduğundan bittabi muayyen ve malûm olan kendi programı dâhilinde bulunmaları tercih edecektir. Diğerleri büyük bir müşkülat içinde kalacaklardır. Bakû'de bu işleri Hükûmeti Osmaniye'nin bir mümessili resmîsi sıfatı ile idare edecek ne bir heyeti askeriye ve ne de

ise türlü zorluklar çıkarılıyordu. Kâzım Karabekir Paşa tarafından, Doğu Halkları Kurultayına katılmak üzere Bakû'ye gönderilen Binbaşı Arif Bey, dönüşte verdiği raporda;[119] Bakû'ye gelen esirlerin Kızıl Kıtaya tazyik ve tehditler ile dâhil edildiklerini, bunun esirlere bir hareket olduğunu ve bunların komünistlik fikriyle terbiye ettirildiklerini belirterek, şöyle diyordu:

"Şark'ın en mühim bir merkezi olan Bakû'de şimdiye kadar Türk bir mümessil-i siyasinin bulunmaması, firar vesair bir suretle oraya giden her şahsın Türkiye nam ve hesabına çalışması şayan-ı dikkat ahvalden olmakla beraber, Bakû'ye toplanmakta olan esir zabit ve efradın sefalet ve perişaniyetlerine ve bil-netice arzuları hilafına Kızıl Kıtaya dâhil olmaya mecbur bırakılmıştır. Binaenaleyh Kızıl Kıtaya dâhil olmayan üsera gıdasız ve taşlar üzerinde ölüme ve sefalete mahkûmdur."

Türk Kızıl Alayının Türkiye'ye Gelme Girişimi Karşısında TBMM Hükûmetinin Tavrı

Türkiye Komünist Teşkilatlarının Birinci Kongresi'nde parti hâline gelerek, merkezî heyetini oluşturan Türkiye Komünist Fırkası, yine aynı kongrede merkezî heyetini ve Türk esirlerinden teşkil eylediği Türk Kızıl Alayını Türkiye'ye nakletmek kararını vermiştir. TKF Reisi Mustafa Suphi, uzun süredir çeşitli vasıtalarla kontakta bulunduğu Kâzım Karabekir Paşa'ya, 19 Eylül 1920'de, yani kongrenin kapanmasından dört gün sonra, TKF Merkezî Heyeti ile Türk Kızıl Alayının Türkiye'ye nakledeceği haberini bir mektup yazarak bildirmiştir. Bu mektubun bir özeti Erkânıharbiyeiumumiye Riyasetine Kâzım Karabekir Paşa tarafından aşağıdaki şekilde gönderilmişti:[120]

"Erkânıharbiyeiumumiye Riyasetine 10/10/36

1. Bakû'de Türk Komünist Fırkası Reisi Mustafa Suphi Yoldaş'tan Trabzon'a gönderilen 19/Eylül/36 tarihli mektubun muhteviyatı atideki fıkralarda hülaseten arz edilmiştir.

a. (Hûlasa): Beynelmilel Şark Kongresi'nde Şark'ta, bilhassa Türkiye'ye ait mühim mukadderat ittihaz edildi. Memleketimiz hakkında umum kongre pek nafi hislerle mütehassis olduğunu izhar etti. Kongrenin müzakerat ve mukarreratına ait malûmat tabedildikten sonra gönderilecektir.

b. Rusya'da kalmış olan esirlerimizin Türkiye'ye izamı için ehemmiyetle çalışılmaktadır. Keza esirlerden mürekkep bir kıta-yı askeriye Nahçivan tarikiyle Anadolu'ya kariben gönderilecek ve Kâzım Karabekir Paşa ordusu emrine verilecektir.

---

sefaret veya maslahatgüzar veyahut da mümessili askerî ve siyasî mevcuttur." Fethi Tevetoğlu; Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, Ankara, 1967, s. 293-294.

[119] ATASE Arşivi; 1/4282, Kl. 588, D. 118/36, F. 40. Cumhurbaşkanlığı Arşivi; III-7-b, D. 20, F. 21-8.

[120] ATASE Arşivi 1/4282, Kl. 588, D. 118/36, F. 27, 27-1.

c. Tercan petrol kuyularının temin-i istifade için buraya izam edilen Mehmet Aziz Yoldaş'a lazım gelen muavenet yapılmış ve Tercan'da petrol ihracı için icap eden makine ve teçhizat tamamen Trabzon'a nakli temin edilmek üzere bulunmuştur. Şimdiye kadar Türkiye Komünist Teşkilatı unvanıyla çalışan heyetimiz kongre kararıyla fırka hâline geçerek memlekete nakli ve umum murahhaslar huzurunda müzakere edilen siyasi ve dâhilî programı kabul edildi. Şark Cephesi Kumandanı

Kâzım Karabekir"

Görüldüğü gibi, Mustafa Suphi TKF'nin Türkiye'ye nakledilme kararının alındığı ve Türk Kızıl Alayının Türkiye'ye gönderilmek üzere teçhiz edildiği hususunda Kâzım Karabekir'e bilgi vermişti. Mustafa Suphi ve arkadaşlarına Türkiye'ye gelmeleri için TBMM Hükûmeti tarafından müspet cevap verilmişti. Belki de Mustafa Suphi bunun rahatlığıyla, çekinmeden Kâzım Karabekir'e bu mektubu yazmıştı. Ancak tümden TKF'nin Türkiye'ye nakli ve hem de Türk Kızıl Alayını da silahlı olarak aynı zamanda göndermeye karar vermesi Ankara'da şüphe ile karşılanacaktır. 22 Ekim 1920'de Erkânıharbiyeiumumiye Reisi İsmet (İnönü)'in, Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı aşağıdaki şifre bunun delilidir:[121]

"Zata Mahsustur

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Mustafa Suphi Yoldaş'ın Türk Komünist Fırkasını memleketimize nakletmekte olduğu malumdur. Haber alındığına göre fırkanın teşkilatından başka biçare esirlerimizden tav'an veya kerhen teşkil olunmuş bir kırmızı alayı da beraber getirmektedir. Mustafa Suphi'nin mahiyetinde bir kuvvet bulundurmasına katiyen cevaz ve müsaade verilmemesi takarrür etmiştir. Getireceği alayın tarafınızdan doğrudan doğruya emir verilerek, onun maiyetinden ayrılması ve cepheye sevk edilmesi lâzımdır. Bu cihetin suret-i münasibede veya süret-i cebriye ve katiye de teminini zatıalilerinden rica ederiz. Zaten Türkiye Komünist Fırkası Ankara'da bir siyasi fırka olarak alenen teşekkül etmiş olduğundan Mustafa Suphi Yoldaş'ın memleketimiz içinde ancak mezkûr fırka dâhilinde çalışması mümkün olacaktır. Fırka teşkilatı hususunda size Meclis Riyasetinden ayrıca malumât-ı mufassala verilecektir. 22 Teşrinievvel 336

Erkânıharbiyeiumumiye Reisi

İsmet"

Yukarıdaki şifre telgrafında anlaşılacağı üzere, Mustafa Suphi'nin bir kuvvetle birlikte memlekete geleceği haberi, Ankara tarafından hiç de hoş karşılanmamıştı. Bunun için Türk Kızıl Alayı Türkiye'ye gelir gelmez Mustafa Suphi'nin maiyetinden alınarak ve gerekirse güç kullanılarak Batı Cephesi'ne sevk edilmesi isteniyordu. Ayrıca Mustafa Suphi ve arkadaşları da Türkiye'ye

[121] a.g.a.; 1/4282, Kl. 589, D. 121-A/6, F. 1.

geldiklerinde Ankara'da teşkil olunan (Resmî) TKF[122] içerisinde ancak çalışabileceklerdi. Demek ki Mustafa Suphi ve arkadaşlarına memlekete geliş müsaadesi verildiğinde, Türkiye'ye geldiklerinde ne yapılacakları da düşünülmüştü. Resmî TKF ile çalışmaları istenecek ve böylece hükûmetin kontrol ve nezareti altında bulundurulacaktı. Fakat olayların gelişimi TKF'ye hemen Türkiye'ye gelme imkânı vermemiş, daha öncede bahsettiğimiz gibi Türk Kızıl Alayı yola çıkarılmışsa da Ermeni engeli yüzünden tekrar Bakû'ye dönmek zorunda kalmıştır.

Türkiye Komünist Fırkasının Türkiye'ye Gelişi ve Bu Heyet İçerisinde Bulunan Subaylarla İlgili Durum

TKT Kongresi'nde alınan karar gereğince Türkiye'ye gelmek için Bakû'den ayrılan Mustafa Suphi başkanlığındaki TKF Heyeti, 28 Aralık 1920'de Kars'a ulaşmış ve burada üç hafta kadar kaldıktan sonra, 18 Ocak 1921'de Kars'tan trenle Erzurum'a gitmek üzere hareket etmişlerdir.[123] Heyet içerisinde önceden Osmanlı ordusu içerisinde subay olarak görev yapmış ve Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslara esir düşmüş dört kişi de bulunmaktadır. Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Suphi Heyetinin Kars'tan Erzurum'a hareket ettiklerini Erkânıharbiyeiumumiye Riyasetine bildirirken bu durumu da belirtmiştir:[124]

---

[122] Bu Fırka 18 Ekim 1920'de Ankara'da Mustafa Kemal Paşa tarafından kurdurulmuştur. Bu partinin ileri gelenleri arasında Tevfik Rüştü (Aras), Mahmut Esat (Bozkurt), Yunus Nadi (Abalıoğlu), Eyüp Sabri (Akgöl), ve Süreyya (Yiğit) gibi Meclis üyeleri bulunuyordu. Mete Tunçay; Türkiye'de Sol Akımlar, I, İstanbul, 1991, s. 92. Tevetoğlu, bu partinin kuruluş gayesi hakkında şöyle yazmaktadır: "Bu parti Mustafa Kemal Paşa tarafından tamamen 'danışıklı' olarak kurdurulmuş bir oyalama, bir avlama ve gerçek komünist faaliyetleri kontrol altına alma ve önlemede vasıtadır: Hedef Bolşeviklerden yardım sağlamak, içeride ve dışarıda gelişen, tehlike arz eden komünist faaliyetlerini zararsız hâle sokmaktır." Tevetoğlu; s. 303. Sovyet yazarlar, bu partinin Türkiye'de komünist faaliyetleri provoke etmek için Mustafa Kemal Paşa tarafından kurdurtulduğunu belirterek, "Provokatör Resmî Türkiye Komünist Fırkası" olarak adlandırmaktadırlar. Sarkisyan; Velikaya Oktiyabırskaya Sotsialistiçeskaya Revalütsiya i Natsionalno-Osvoboditelnaya Borba v Turtsii, s. 67. Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet En Yeni Tarih Arşivinde, 24 Ocak 1921 tarihinde Ankara'daki Sovyet Heyeti sekreteri ile Mustafa Kemal Paşa'nın Komünist Parti hakkında yaptıkları sohbetin tutanağı bulunmaktadır. Bu belgeye göre, sohbet esnasında Mustafa Kemal Paşa TKP hakkında şunları söylemiştir: "Şimdiki zamanda iki komünist parti vardır. Birincisi TKT ki siz haklı olarak onu hükûmetçi olarak adlandırdınız. Zira ben ona yardım ettim ve ben bu partinin üyesiyim. Doğrudur, partinin bazı sorumlu üyeleri İstanbul'la anlaşma ve çeteler meselesi hakkında özünü lekeledi. Ama bu durum partinin bütün üyelerini gözden düşürmez. Partide gerçek şerefli insanlar vardır. Bunun yanında bazı egoist şahsiyetlerde vardır ki bunların çoğu Hakkı Behiç, Ethem'in kardeşi Reşit, Hacı Şükrü vs. Çerkeslerdir." Azerbaycan Cumhuriyeti EYTA; F. 28, Op. 1, D. 207, L. 72. Resmî TKF'nin ömrü üç ay sürmüş ve Çerkes Ethem ayaklanması dolayısıyla solu bastırma dalgasının içinde bu parti de eriyip gitmiştir. Tunçay; Türkiye'de Sol Akımlar, I, s. 94. Ayrıca bu parti için bk. Feridun Kandemir; Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası, İstanbul, 1966.

[123] ATASE Arşivi; 1/4282, Kl. 590, D. 123/37, F. 41-1.

[124] a.g.a.; 1/4282, Kl. 590, D. 123/37, F. 41-1.

"ErkânıharbiyeiumumiyeRiyasetine 20/22.1.37 (1921)

Bakû Türk Komünist Fırkası Heyet-i Merkeziye Reisi Mustafa Suphi Yoldaş'la diğer on yedi refiki 18.1.37'de Kars'tan trenle Erzurum'a hareket etmişlerdir. Bunlardan İsmail Hakkı, Süleyman Tevfik, Mehmet Emin, Süleyman Sami esasen nizamiye zabiti iken siyasetle iştigallerinden dolayı buraca icra kılınan mahkemeleri neticesinde silk-i askeriyeden tard olundular.

Siyasetle iştigallerinden dolayı tard olunan mensubin-i askeriyenin memleket dâhilinde ifsadatına meydan kalmamak için sulh-ı umumî tesis edilinceye kadar hudut haricine çıkarılmaları hakkında bir madde-i kanuniye lüzum olduğu kanaatinde bulunduğum maruzdur.

Şark Cephesi Kumandanı

Kâzım Karabekir"

Açıkça görüleceği gibi TKF Heyeti içerisinde bulunan İsmail Hakkı, Süleyman Tevfik, Mehmet Emin, ve Süleyman Sami'nin Osmanlı ordusunda nizamiye zabiti oldukları, siyasetle uğraştıkları için Kars'ta mahkeme edilerek askerlik mesleğinden çıkarıldıkları belirtilerek, siyasetle uğraşan asker mensuplarının memlekette fitne ve fesada sebep olabileceğinden, genel barış yapılıncaya kadar sınır dışına çıkarılmaları hakkında bir kanun maddesine ihtiyaç olduğu bildirilmektedir. Yani kolayca anlaşılacağı gibi, Kâzım Karabekir Paşa yapacağı sınır dışı işlemine hukukî bir dayanak aramaktadır.

Erkânıharbiyeiumumiye Riyaseti konuyla hemen ilgilenmiş, bir taraftan Şark Cephesi Kumandanlığı tarafından yapılan, siyasetle uğraşan asker mensuplarının askerlik mesleğinden çıkarılmaları muamelesinin, ibret almak üzere bütün ordu mensubuna tamim edilmesini Müdafaa-i Milliye Vekâletinden isterken,[125] diğer taraftan da yine Müdafaa-i Milliye Vekâletine 30 Ocak 1921'de aşağıdaki yazıyı göndermiştir:[126]

"Müdafaa-i Milliye Vekâletine 30/1/37

Bakû Türk Komünist Fırkası Heyet-i Merkeziye Reisi Mustafa Suphi Efendi'yle Kars'a gelen İsmail Hakkı, Süleyman Tevfik, Mehmet Emin ve Süleyman Sami Efendiler nizamiye zabiti iken siyasetle iştigallerinden dolayı icra kılınan muhakemeleri neticesinde silk-i askeriyeden tard olundukları Şark Cephesi Kumandanlığı tarafından bildirilmiş ve siyasetle iştigal eden mensubin-i askeriyenin memleket dâhilinde ifsadatlarına meydan kalmamak için sulh-i umumi tesis edinceye kadar hudut haricine çıkarılmaları lüzumu dermeyan edilmiştir.

Filhakika Ordu mensubunun her türlü siyasi cereyanlardan azade kalarak yalnız vazife-i askeriyeleriyle meşgul olması selamet-i memleket

125 a.g.a.; 1/4282, Kl. 590, D. 123/37, F. 41-2.
126 a.g.a.; 1/4282, Kl. 590, D. 123/37, F. 41.

namına katiyen elzem olduğundan bu tarzda bir madde-i kanuniye mevcut değilse süratle izharıyla Meclise teklif edilmesini arz ederim.

Erkânıharbiyeiumumiye Reis Vekili

Fevzi"

Bu belgeden anlaşılacağı üzere TKF Heyetindeki subayların sınır dışına çıkarılmaları işlemi hukukî bir esasa dayandırılmak istenmiş ve eğer kanunlarda böyle bir esas yoksa süratle bir kanun maddesi hazırlanarak Meclise teklif edilmesi dahi düşünülmüştür.

18 Aralıkta Anadolu'ya gelen Mustafa Suphi başkanlığındaki TKF Heyetinin talihi yaver gitmemiş, Ankara Hükûmetinin isteği ile Kazım Karabekir Paşa tarafından hazırlanan bir planla, Erzurum-Trabzon yolu ile sınır dışına çıkarılmışlardır. Yukarıda adları geçen heyetteki dört subaydan Mehmet Emin ve Süleyman Sami bu heyetten ayırt edilmişlerdir. Bu sınır dışı olayından hemen sonra, 28/29 Ocak 1921'de diğer iki subay, yani İsmail Hakkı ve Süleyman Tevfik Mustafa Suphi ve arkadaşlarıyla birlikte Karadeniz'de Yahya Kâhya'nın adamları tarafından öldürülmüşlerdir.[127]

"Türk Kızıl Alayı"nın Türkiye'ye Getirilişi

Bakû'de Türk esirlerinden oluşturulan "Türk Kızıl Alayı", TKF Aralık 1920'de, teşkilatını Anadolu'ya naklettiğinde Bakû'de kalmıştı.[128] 28/29 Ocak 1921'de Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesinden bir süre sonra, Türk Kızıl Alayının Türkiye'ye gönderilmesi yeniden gündeme geldi.[129]

Şubat ayı içerisinde, Türk Kızıl Alayının Türkiye'ye gönderileceği, Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirilmişti.[130] Bu sırada Moskova'da bulunan TBMM Hükûmeti temsilcisi İbrahim Tali Bey, yurda dönmek üzere, 8 Mart 1921'de Bakû'ye geldiğinde[131] Türk Kızıl Alayı da Türkiye'ye gitmek için hazırlıklarını tamamlamıştı. Böylece İbrahim Tali Bey, bu alayı da yanına alarak, trenle Ermenistan üzerinden Türkiye'ye gelmek üzere mart ayı ortalarında, Bakû'den hareket etmiştir.

---

[127] Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmeleri ile ilgili olarak bk. Aslan; Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu, s. 327-359.

[128] TBMM Hükûmetinin Moskova Büyükelçisi atanarak, Moskova'ya giderken Bakû'ye uğrayan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, buradan ayrılmadan önce, 1921 yılı Şubat ayının ilk günlerinde, Türk Kızıl Alayını da ziyaret etmiştir. Ali Fuat Paşa, sonradan bu alay hakkındaki gözlemlerini şöyle anlatmaktadır: "Bakû'den ayrılmadan evvel TKP tarafından Türk esir subay ve erlerinden teşkil edilmiş, bir piyade alayını ziyaret etmiştik. Bu alay hakkındaki müşahedelerimi anlatırken arkadaşlarıma demiştim: Göreceksiniz, bu asker kardeşlerimizin hiçbiri Bolşevik olmamıştır. Bunlar fırsat bulurlarsa ana vatandaki diğer arkadaşları gibi düşmanla vuruşacak ve muvaffak olacaktır." Ali Fuat Cebesoy; Moskova Hatıraları, Ankara, 1982, s. 162-163.

[129] Daha önce, Ekim 1920'de, bu alay Mustafa Suphi tarafından Nahçivan yolu ile Türkiye'ye gönderilmek üzere yola çıkarılmış, ancak Ermeni Taşnak Ordusu tarafından yolu kesilmiş, yapılan müsademede büyük kayıplar vererek, Bakû'ye geri dönmek zorunda kalmıştı.

[130] ATASE Arşivi; 1/4282, Kl. 592, D. 131/14, F. 61.

[131] a.g.a.; 1/4282, Kl. 590, D.1 23/37, F. 86.

Bakû'den törenle uğurlanan Türk Kızıl Alayı, Tiflis yolu ile 21 Mart 1921'de, Karakilis'e gelmiştir.[132] Bu durum ve bu alay hakkında yapılacak muamele Kâzım Karabekir Paşa tarafından 22 Martta, telgrafla Erkânıharbiyeiumumiye Riyaseti'ne şu şekilde bildirildi:[133]

"Erkânıharbiyeiumumiye Riyasetine Kars / 22. 3. 37 (1921)

Bakû'deki 11'inci Kızıl Ordu muavenetiyle Türk Komünist Partisi tarafından teşkil olunan Zengezur'da Taşnaklarla muharebe eden ve bilâhare Bakû'ye avdet eyleyen, Rusya'daki üseramızdan mürekkep bir alay bakiyesi 13 zabit ve 350 neferle 21.3.37'de Tiflis tarikiyle Karakilis'e gelmişti. Vürutlarında Şark Cephesi mıntıkasına mensup efradın silahları alınarak terhis muamelesi yapılacak ve Garp vilâyetleri ahalisinden olan zabitan ve efrat silahlı olarak bir kıta h1linde Garp'a sevk olunacaktır.

Şark Cephesi Kumandanı

Kâzım Karabekir"

Türk Alayı 25 Martta Kars'a gelmiş ve istasyonda bu alaya karşı halk tarafından samimi bir karşılamada bulunulmuştur. Gelen alayın asker sayısı ve kimlerden oluştuğu da ancak burada kesinlik kazanmıştır. Bu alayın Kars'a gelişi, aynı gün Erkânıharbiyeiumumiye Riyasetine aşağıdaki telgrafla haber verilmiştir:[134]

"Erkânıharbiyeiumumiye Riyasetine Kars / 25 Mart 37

235 Türk ve 18 Hindli, 11 Nahçivanlı ve 4 İranlı cemi'an 268 neferden mürekkep ve beraberlerinde 19 Türk zabiti bulunan Türk Alayı esaretten avdetle bugün 25/3/37 Kars'a muvasalat etmiş ve asker ve ahali tarafından samimiyetle istikbal izaz edilmiştir. Bunlardan 97 Türk, 18 Hintli ve 4 İranlı cemian 119 neferle, dört zabit Garba azimet olup mütebaki zabitan kısmen cephe emrinde kalmışlar, kısmen memleketlerine mezun bırakılmışlardır.

Mütebaki efrat bu mıntıka ahalisinden olmakla memleketlerine terhis edilmişlerdir. Cümlesi aynı günde Sarıkamış'a müteveccihen tahrik olunmuşlardır. İbrahim Tali Bey'de aynı trenle gelmiştir. Rusya ahvali hakkında bir rapor takdim eyleyecektir. Şark Cephesi Kumandanı

Kâzım Karabekir"

Görüldüğü gibi önceden Türk Kızıl Alayının, 350 kişi olarak Karakilis'e geldiği bildirilmişti. Ancak Kars'a toplam 265 asker, 19 subay gelmiştir. Bu vaziyet gösteriyor ki ya Alaydan 64 kişi Karakilis'te kalmıştır ya da Bakû'den ve Karakilis'ten Alayın sayısı hakkında yanlış olarak istihbarat alınmıştır. Ayrıca bu Alay Kars'a geldiğinde on sekiz Hintli, on bir Nahçivanlı ve dört İranlı olmak üzere toplam 33'ünün Türkiye vatandaşı olmadığı görülmüştür.

[132] a.g.a.; 4/6663, Kl. 720, D. 26/27, F. 45.
[133] a.g.a.; 4/6663, Kl. 720, D. 26/27, F. 52.
[134] a.g.a.; 1/4283, Kl. 1039, D. 121/25, F. 10.

Türk Kızıl Alayı içerisinden, batı vilâyetlerinden olan 97 Türk, 18 Hintli, 4 İranlı ve 4 Türk subay batıya sevk edilmek üzere Sarıkamış'a gönderilirken, diğer kalan subaylardan bir kısmı cephe emrine alınmış bir kısmı ise memleketlerine izinli olarak gönderilmiştir. Diğer kalan askerler doğu mıntıkası ahalisinden olmakla memleketlerine terhis edilmiştir.

Bu Alaydan batıya sevk edilecekler 25 Martta Kars'tan hareket etmiştir. Bu arada Kâzım Karabekir Paşa, Erzincan Mevki Kumandanlığına 28.3.1921'de bir telgraf çekerek, Rusya'dan gelen esirlerimizden dört subay ve 119 askerin Erzincan'a gelmek üzere yola çıkarıldığını bildirmiş ve bunlar Erzincan'a geldiğinde, Türk olanların silahlı olarak, Garp Cephesi'nden alınacak talimata göre batıya sevk edilmesi, bunlar arasında bulunan 18 Hintli ve 4 İranlının ise Erzincan'da uygun bir kıtada, geçici olarak istihdam edilmesini emretmiştir.[135]

Erkânıharbiyeiumumiye Riyaseti 15 Nisan 1921'de Müdafaa-i Milliye Vekâletine yazdığı tezkerede bu alayın Türkiye'ye gelişi ve Şark Cephesi Kumandanlığı tarafından haklarında yapılan muamele hakkında bilgi verdikten sonra şunları kaydetmiştir:[136]

"Esasen memleketlerine avdet etmek üzere esaretten gelmekte iken arzuları hilafına ve cebren Bakû'de tevkif ve Kızıl Teşkilata idhal edilmiş mezkûr efrad ve zabitanın esaslı bir komünistlik akidesi bulunamayacağından Şark Cephesi'nin ittihaz ettiği tedabir kâfi görülmüştür. İran ve Hintlilerin dahi memleketlerine iadesi tebliğ edilmiştir. Garb'e gelecekler hakkında vurudlarında icap eden muamelenin yapılacağı maruzdur."

Bu arada Türk Kızıl Alayının Türkiye'ye gelişi konusunun TBMM'nin gündemine de geldiği görülmektedir. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, hükûmete bir istihzah takriri vererek, Türkiye'ye gelen Türk Kızıl Alayı hakkında ne gibi muamele yapıldığını sormuştur.[137] Bunun üzerine Dâhiliye Vekâleti, Erkânıharbiyeiumumiye Riyasetinden bilgi istemiştir. Erkânıharbiyeiumumiye Riyasetinin Dâhiliye Vekâletine verdiği cevapta, Şark Cephesi'nin bu konuda yaptığı muamele anlatılarak, şöyle denilmiştir:[138]

"Erkânıharbiyeiumumiye bu hususta yapılacak bir muamele kalmadığından iktizasının vekâlet-i celilerince ifâ buyrulmasını rica eylerim."

Batı Cephesi'ne sevk edilen bu Alayın subay ve erleri, İstiklal Savaşı'nın sonuna kadar, Batı Cephesi'nde kahramanca dövüşmüş ve içlerinden pek çoğu şehit olmuştur.[139]

---

135 a.g.a.; 4/6663, Kl. 720, D. 26/27, F. 85.
136 a.g.a.; 1/4283, Kl. 1039, D. 121/25, F. 10-1.
137 a.g.a.; 1/4283, Kl. 1039, D. 121/25, F. 10-3.
138 a.g.a.; 1/4283, Kl. 1039, D. 121/25, F. 10-2.
139 Cebesoy; Moskova Hatıraları, s. 163.

Sonuç

Bütün bu bilgiler ışığında, Rusya'da bulunan 60.000'den fazla Türk harp esiri hakkında şunları söylemek mümkündür.

Bolşevik İhtilali'nden sonra, harp esirleri arasında Bolşeviklerin özellikle Mustafa Suphi ve arkadaşlarının propagandaları arzu ettiği derecede başarılı olamamıştır. Harp esirlerinin çoğu 1919 yılı sonuna kadar yurda dönerken, diğer kısmı Rusya'nın çeşitli taraflarına yayılmışlardır. Bunlardan bazıları Kızıl Ordunun çeşitli kısımlarına katılmışlar ve Rus İç Savaşı'nda Ruslarla Kızıl Ordu içerisinde birlikte mücadele etmişledir. Buna ait yukarıda da belirtildiği üzere birçok bilgi vardır. Ancak, Kurat'ın da vurguladığı gibi, bunların çoğu içinde bulundukları sefil durumdan kurtulmak için Kızıl Ordu saflarında yer alırken, bir kısmı da Türkiye'ye dönebilmek için bu durumdan yararlanma yoluna gitmiştir.

Elbette bu insanlar arasında komünist fikirleri benimseyenler olmuştur.[140] Mustafa Suphi ve arkadaşlarının çabaları neticesinde birçok Türk esiri Bolşevik saflarına kazandırılmış ve bu Türk esirleri Moskova'da kurulacak olan Türkiye Komünist Teşkilatının çekirdeğini oluşturmuşlardır. Türkiye Komünist Teşkilatı, Türk askerî esirlerini parti okullarına alarak, onları gerekli şekilde "Komünizm" fikirleriyle donatmaya çalışmış ve bunlardan Türk Kızıl Alayı teşkil ederek Türkiye'ye göndermek gibi faaliyetlerde bulunmuştur.

Çeşitli uğraşlar sonucunda Anadolu'ya getirilen Türk Kızıl Alayı içerisinde yer alan subay ve erler, Türk İstiklal Harbi'ne katılmış ve cephede kahramanca çarpışmışlar ve içlerinden çoğu şehit olmuştur.

Yapılan propagandaların etkisiyle Bolşeviklere inanarak, onlarla birlikte çalışan bazı esir Türk subayları ise daha sonra Bolşeviklerin amacını anlayarak, ilk fırsatta Bolşeviklerden ayrılarak yurda dönmüşlerdir.[141] Bir kısım Türk harp esirleri de Rusya'nın çeşitli bölgelerine dağılarak, bundan sonraki hayatlarını Rusya'da devam ettirmişlerdir ki bunların sayılarının çok fazla olmadığı bilinmektedir. Nitekim bunlardan bazıları gerek Millî Mücadele döneminde ve gerekse daha sonra Sovyet Rusya tarafından Türkiye'ye yönelik yapılacak istihbarat ve propaganda çalışmalarında kullanılmışlardır.

Bazı Türk esirlerinin Rusya'daki esaretten döndükten sonra da Bolşevik fikirlerin etkisi ile Türkiye'de komünist faaliyetler içerisinde yer aldığı da bir gerçektir.

---

[140] Bolşevik propagandasına maruz kalan Türk esiri sayısı ile 1921 ortalarında Sovyet Rusya'da kalarak, komünistlerle çalışan Türk esirlerinin sayısı karşılaştırıldığında bu durum kendiliğinden ortaya çıkar. Özellikle Mustafa Suphi ve arkadaşlarının ölümünden ve Türk esirlerinden Bakû'de oluşturulan Türk Kızıl Alayının Türkiye'ye getirilmesinden sonra, bu sayının onlar basamaklı sayılarla ifade edilebilecek derecede aşağıya indiği görülmektedir.

[141] Tiflis'te, 1920 yılında çıkan Yeni Dünya Gazetesi'nde şöyle yazılmakta idi: "Bolşeviklere inanarak, onlarla çalışan Türk subaylarından çoğu Bolşeviklerin gerçek yüzünü anlayınca onlardan nefret ederek firar etmişlerdir." Yeni Dünya; Tiflis, 13 Ağustos 1920.

OSMANLI ORDUSUNUN BİRİNCİ KANAL HAREKÂTI ARİFESİNDE İSTİHBARAT FAALİYETLERİ

Doç.Dr.Vahdet KELEŞYILMAZ[*]

Arş.Gör.Gülsüm POLAT[**]

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden sonra İngilizlerin himayesindeki Süveyş Kanalı'na bir askerî operasyon düzenlenmesi fikri fiiliyata geçmiş ve askerî hazırlıklara hız verilmişti. Aslında Kanal'a bir askerî harekât düzenlenmesi fikri Türkiye'nin savaşa resmen girişinden daha evvel Türk-Alman İttifak Antlaşması'nın ardından düşünüldüğünden, Kanal'a yönelik askerî hazırlıklara hız verilmişti. Askerî hazırlıklarla birlikte bölgedeki genel durum, askerî ve siyasi hava ile ilgili bilgiler farklı kaynaklardan merkeze iletiliyordu. İstihbarat çalışması yapılması önemliydi; zira Doğu sömürgeleri ile Batı cephelerini birbirine bağlayan; Akdeniz ile Kızıldeniz'i birleştiren bu yapay su yolu İngilizlerin "can damarı" olarak kabul ediliyordu. İngilizlerin büyük önem verdiği böylesine stratejik bir noktaya düzenlenecek bir askerî harekâtın her yönüyle iyi düşünülmesi ve muhatap kuvvet hakkında her şeyin bilinmesi gerekmekteydi. Zira Kanal'daki İngiliz kuvvetlerinin Türklerin attıkları hemen her adımdan çeşitli kaynaklardan edindikleri haberlere nazaran bilgileri vardı.

Cemal Paşa'nın başında olacağı 4'üncü Ordu Kumandanlığı bu seferi icra edecek kuvvetti. Ordu kumandanlığına Cemal Paşa'nın atanması tesadüf değildi. Zira, Cemal Paşa, İttihat ve Terakki'nin ve askerî kanadın en önemli isimlerinden biriydi.[1] Cemal Paşa'nın görev yerine ulaşmasının ardından hız verilen askerî ve lojistik hazırlıklar bir yana, Kanal'a yapılacak harekâtın istihbarati hazırlıkları Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasından daha evvel başlamıştı. Sefere katılacak kuvvetlere yön vermek, hatta Mısır'daki İngiliz varlığının askerî ve siyasi durumunu bildirmek amaçlı verilen bilgilerin kaynağı çeşitliydi. Bu çeşitlilik istihbarat bilgisi olarak gördüğümüz arşiv vesikalarının sınıflandırılması sonucunda şu başlıklar altında toplanmıştır:

- Sefaret ve ataşe militerliklerden gelen istihbarat bilgileri,

- Valiliklerden gelen istihbarat bilgileri,

---

[*] Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

[**] Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

[1] Cemal Paşa, bu görevlendirme sırasında Bahriye Nazırlığı ve 2'nci Ordu kumandanlığını yürütmekteydi. Bu görevlendirmenin ardından beraberinde ordu Erkanıharbiye Reisi Miralay Frankenberg, üç kurmay subayı ve birkaç üst subay ve subayla birlikte 21 Kasım 1330 (4 Aralık 1914)'da Şam'a hareket etmiştir. Cemal Paşa; Hatıralar, Haz. Alpay Kabacalı Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2006, s. 164-165. Ali Fuad Erden; Suriye Hatıraları, Haz. Alpay Kabacalı Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2003, s. 9.

- Merkezî kurumlar arasındaki istihbarat paylaşımı,

- Kaynağı belli olmayan istihbarat bilgileri.

1. Sefaret ve Ataşe Militerliklerden Gelen İstihbarat Bilgileri

Kanal harekâtının hemen öncesinde bölgedeki İngiliz kuvvetleri ile ilgili yurt dışından gelen bilgilerin kaynağı dünyanın çeşitli şehirlerindeki Türk sefaret ve ataşe militerlikleri idi. Bazen sefirin bizzat kendisi bazen de askerî temsilci, Süveyş Kanalı'nın durumu ve Mısır'daki siyasi ve askerî durum hakkında Başkumandanlığa bilgi vermekteydi. İncelenen arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre, Kanal harekâtı öncesi en fazla istihbarat bilgisi Roma Sefiri Nabi Bey'den gelmiştir. Açıktır ki bunda İtalya'nın henüz tarafsız bir ülke olması etkilidir. Nitekim, Roma Sefareti dışında diğer sefaretlerden de haberlerin geldiği anlaşılmaktadır. Bunlar arasında Berlin, Cenevre, Sofya, Atina, Petersburg gibi sefaretler bulunmaktadır. Gelen haberlerin içeriği muhtelif olmakla birlikte çoğunlukla bölgedeki İngiliz kuvvetlerinin miktarı ile ilgilidir. Bunun yanında birliklerin şehirlerdeki dağılımı, yapılan istihkâmlar, tren yolu inşası, nakliye gemilerinin seyrüseferi gibi konular üzerinde durulduğu görülmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Alman müttefikinden de bölgeye ilişkin önemli istihbarat raporları gelmiştir. Bu raporlar genellikle yurt dışındaki Osmanlı sefiri veya ataşe militerlerinin Alman yetkililerle kurdukları diyaloglardan edindikleri izlenim ya da doğrudan istihbarat bilgisi denilebilecek bilgilerin aktarılması şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Öyle anlaşılıyor ki Kanal'a yapılacak harekât öncesinde Roma Sefiri Nabi Bey ile Harbiye Nezareti arasında iletişim oldukça yoğundur. Nabi Bey'den sefer öncesi ve seferin ilk günlerinde merkeze ulaşan bilgiler çeşitli konuları içermektedir. Ancak Roma'dan verilen bilgilerin en başında, İngilizlerin Mısır'da tuttuğu asker sayısı ve şehirlerdeki asker dağılımı gelmekteydi. Bu konuda çok sık bilgi veriliyordu zira kısa zaman aralıklarında farklı rakamlar duyulmakta ve merkeze iletilme ihtiyacı hissedilmekteydi. Mesela bir telgrafnamesinde, Mısır'ı savunacak asker sayısının 60.000 olduğunu ve yakında Mısır'a, Japon askerî geleceğine dair bir haber olduğunu[2] bildiren Nabi Bey bir diğer telgrafında Osmanlı ordusuna karşı savaşmak üzere Kanadalıların gelmeye başladıklarını ve bu kuvvetle birlikte Mısır'daki İngiliz kuvvetinin 100.000'e ulaşacağını bildirmekteydi.[3] Yine müteakip günlerdeki şifreli telgrafında çeşitli kaynaklardan alınan bilgiye nazaran burada 114.000 İngiliz kuvveti bulunduğunun öğrenildiğini, kendi

[2] Kanal'a Japon askeri sevkiyle ilgili bir diğer istihbaratta Petersburg'daki Türk sefirinden gelmiştir. Petersburg'dan Fahrettin Bey'in Sadrazam Paşa Hazretleri'ne takdim ettiği 2 Teşrinievvel 1914 tarihli telgrafnamede İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında harp zuhur ettiği takdirde Japonya'nın Mısır'a asker sevk edip etmeyeceği konusunu Japon sefiriyle görüştüğünü sefirin bu havadisin doğru olmadığını beyan etmekle beraber harb-i umumi olması ve Müttefiklerin esas hedeflerinin Almanya'nın kesin olarak imhası olmasından dolayı İngiltere talep ettiği takdirde oraya askerî kuvvet gönderebileceklerini söylediğini bildirmektedir. BOA; DH. EUM. 5. ŞB, 18/31H, 2 Teşrinievvel 914.

[3] ATASE; K: 248, D: 1031, F: 2, B: 49, 10 Kânunuevvel 1914.

kanaatince de İngilizlerin hiç olmazsa 112.000 kişilik kuvvet toplamış olduklarını yazıyordu.[4] Nabi Bey, Mısır'dan gelen ve sözüne güvenilir bir hafiyeden aldığı bilgiye göre, Avustralya ve diğer müstemlekelerden beklenilen 30.000 kişi ile Mısır'daki İngiliz kuvveti yaklaşık olarak 130.000'e ulaşacaktır. Avustralya askerlerinin 17'den 45 yaşına kadar karışık ve askerî kabiliyeti olmayan kuvvet olduğu bildiriliyordu.[5] Mısır'a gelmesi muhtemel kuvvet hakkında duyumlar bunlarla da sınırlı değildi. Mısır'a Portekiz askerinin de getirilebileceği Roma Sefaretince öğrenilmiş ve bu durum merkeze iletilmişti.[6] Asker sayılarının yanı sıra Roma Sefaretince edinilen bilgiler sefere yön verebilecek askerî harekâtla ilgili önemli detayları içeriyordu. Roma askerî ataşesi Başkumandanlığa, Mısır'daki İngiliz ordusunun kuvvet ve taksim şekli, takip edeceği hareket tarzı hakkında edinebildiği ve gizli addettiği bilgileri aktarmaktaydı. İngilizlerin Kanal'ı mutlaka müdafaada kalıp doğrudan doğruya Kanal'ı kapatarak, ilerleyecek Osmanlı ordusunu Kanal önünde bu suretle durdurduktan sonra Akdeniz sahilinde yahut Akabe civarında yapacakları debarkman ile ordunun gerisine düşmeyi planladıkları ve bunu Akabe'den yapmalarının daha çok muhtemel olduğunu yazmaktaydı.[7] Ayrıca Roma Sefaretinin Alman yetkililerle kurdukları diyaloglardan edindikleri izlenimlerden özellikle Kanal'a gidecek ordunun hareketine olumlu yön verebilecek türde görülenler, Başkumandanlığa iletilmekteydi. Buna göre, Alman askerî ataşesi böylesine bir sefer için Türk topçusunun yetersiz olduğunu belirtmekte, burada alınacak bir zafer yahut mağlubiyetin savaşın kaderini değiştireceğine inanmaktaydı.[8]

Roma'dan gelen bilgilerin tek söylediği İngiliz askerinin sayısı ve taksim şekli değildi. Bunun yanında Mısır'da yerli halkın Türklere ve İngilizlere bakış açısı hakkında bazı haberler alınmakta ve merkezle paylaşılmaktaydı. Sunusilerin, Osmanlılar yanında yer alması ile birlikte şehirlerdeki kuvvetin Kanal'ın savunması için Kanal'a kaydırılması ile beklenen isyanın çıkabileceğini bildiren sefir, ancak her türlü ihtimal göz önüne alınarak Osmanlı ordusunun bunu dikkate almayarak takviye kuvvetlerle taarruz etmesinin daha doğru olacağını merkeze iletmekteydi.[9]

---

[4] ATASE; K: 531, D: 2077, F: 2, B: 7, 28 Kânunuevvel 1914.

[5] ATASE; K: 531, D: 2077, F: 2, B: 9; 17 Kânunuevvel 914. Bu yazıdan 21 gün sonra Mısır'daki tüm kuvvetin 80.000 civarında olduğunu yazmaktadır. ATASE; K: 531, D: 2077, F: 2, B: 2; 8 Kânunusani 914.

[6] ATASE; K: 531, D: 2077, F: 2, B: 13; 21 Kânunuevvel 1330. Hariciye Nezaretinin sadarete yazdığı yazıda bir siyasi kaynaktan öğrenildiği kadarıyla Portekiz'de askerî fırkanın nüfuzunu arttırmasında İngiltere'nin buradaki baskısının etkisi olduğu, Lizbon'daki İngiliz elçisinin aralıksız olarak bu yolda çalışmakta olduğunun Roma Sefiri Nabi Bey tarafından 11 Şubat 1915 tarihinde bildirildiği yazılmaktadır. BOA; DH. EUM. 5. Şb, D: 9, F: 31, B: 1; 21 Kânunuevvel 1330 (3 Ocak 1915). Portekiz askeri ile ilgili duyum Viyana Sefaretince de yazılıyordu. BOA; DH. EUM, 5. Şb, 4/63, B: 1; 28 Teşrinisani 1914.

[7] ATASE; K: 531, D: 2077, F: 6; 17 Kânunusani 915.

[8] ATASE; K: 161, D: 711, F: 70; 21 Kânunusani 915.

[9] ATASE; K: 162, D: 714, F: 1; Hariciye Nezaretinin Dahiliye Nezaretine yazdığı 17 Teşrinisani 330 (30 Kasım 1914) tarihli yazıda Mısır'daki İngilizler aleyhine çıkması beklenen isyanın

Sefirin, Mısır'dan aldığı bir duyuma göre Mısır halkı, Osmanlının muzafferiyeti için duacıdır.[10] Ayrıca, Mısırlıların İngilizlerden nefret ettiklerini, ancak İngiliz kuvvetlerinin çokluğundan harekete cesaret edemedikleri üzerinde durmaktadır;[11] ayrıca Hint askerlerinin Müslüman olmalarından kaynaklanan bir ümit taşıdığı da anlaşılmaktadır.[12] Ancak Hint birliklerinin tüm savaş boyunca İngiliz ordusunun çok önemli bir miktarını karşıladığı gerçeği değişmemiştir.

Yine Roma'dan merkeze bildirilen haberlerde Mısır'daki yönetim değişikliği,[13] Sunusilere Mısırlı subaylardan yapılan ilhak ve Sunusileri elde etmek için İngilizlerin girişimleri yer almaktadır.[14] Ayrıca Mısır'da Türklere karşı baskının arttığı ve birçok kimsenin Malta'ya sürüldüğü haber verilmektedir.[15]

Roma Sefareti gibi Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya'da bulunan Türk Sefaretinden de bilgiler gelmekteydi. Berlin Ataşe Militeri Cemil Bey de Nabi Bey gibi en çok Mısır'daki asker sayısı üzerinde durmakta, bu kuvvetin şehirlerdeki taksimine değinmekteydi. Ayrıca, İngilizlerin Kanal'ı savunmak için aldıkları askerî tedbirleri bildirmektedir.[16] Mısır'ın savunması için tutulan kuvvetlerin hareketleri,[17] İngilizlerin Mısır'ın savunmasında kullanacakları zırhlı tren ve uçak ve Kanal dâhilindeki kruvazörlerinin durumundan söz etmektedir.[18]

Atina Sefaretinden de Mısır'ın durumuna dair bilgiler geldiği görülmektedir. Öyle ki Atina Sefiri Galib Kemali Bey'den gelen 2 Eylül 1914 tarihli telgrafta Mısır'da dükkanların yağmalandığı bir karışıklık çıktığı, bu

---

Bingazi ve havalisine sirayeti ihtimalinden dolayı İngilizlerin Bingazi kumandanının talep ettiği tedbir çerçevesinde 30.000 kuşatma topu mermisinin Kânunuevvelin 20'sine (Aralık) doğru Bingazi'ye gönderileceği, Bingazi'deki asker sayısının arttırılacağı, Napoli'deki Trablusgarp ve Bingazi'ye özel askerî deponun eksikliklerinin ikmal edileceğinin Roma Sefiri Nabi Bey'den 28 Teşrinisani 1914 tarihli şifre ile öğrenildiği bildirilmektedir. BOA; DH. EUM. 5. ŞB, 4/65, B: 1, 17 Teşrinisani 330 (30 Kasım 1914) Bununla ilgili Hariciye daha önce de Dâhiliyeye yine Nabi Bey'den aldığı bilgiyi daha kısa bir şekilde bildirmiştir. BOA; DH. EUM. 5. ŞB, 2/41, B: 1, 7 Teşrinievvel 1330 (20 Ekim 1914). Ayrıca Mısır'da çıkma ihtimali olan bu isyandan İtalyan Hükûmetinin Trablusgarp ve Eritre'yi de etkilemesinden korktukları bilgisi Petersburg Sefiri Fahrettin Bey'den gelen 6 Teşrinisani 330 (19 Kasım 1914) tarihli telgrafla da bildirilmiştir. BOA; DH. EUM. 5. ŞB, 4/65, B: 2, 26 Teşrinievvel 330 (8 Kasım 1914).

[10] ATASE; K: 248, D: 1031, F: 2, B: 58, 15 Kânunuevvel 1330 (29 Aralık 1914).

[11] ATASE; K: 531, D: 2077, F: 2, B: 9, 17 Kânunuevvel 914 (30 Aralık 1914).

[12] ATASE; K: 248, D: 1031, F: 2, B: 44, 6 Kânunuevvel 914 (19 Aralık 1914).

[13] Mısır'da 18 Aralık 1914'te İngilizler tarafından protektora (koruma) ilan edilmiştir. Bununla birlikte İngilizler tarafından mevcut hıdiv ıskat edilmiş ve yerine amcazadesi Hüseyin Kamil Paşa "sultan" ilan edilmiştir. Mısır'ın statüsü göstermelik bir "sultanlık" adı altında tam anlamıyla bir müstemleke devlete dönüşmüştür.

[14] ATASE; K: 248, D: 1031, F: 2, B: 44, 6 Kânunuevvel 914.

[15] ATASE; K: 531, D: 2077, F: 2, B: 5. Belgenin aynısı farklı bir klasörde mevcuttur. ATASE; K: 248, D: 1031, F: 2, B: 50, 16 Kânunusani 1914.

[16] ATASE; K: 531, D: 2077, F: 2, B: 4, 18 Kânunusani 914.

[17] ATASE; K: 531, D: 2077, F: 7, B: 4, 18 Kânunusani 914.

[18] ATASE; K: 531, D: 2077, F: 7, B: 1, 1 Şubat 1915.

durumun Alman şubesinden bir tacire gelen mektupla da teyit edildiği bildirilmektedir.[19] Yine, 4 Şubat 1915 tarihinde Atina Sefiri Galib Kemali Bey'den gelen telgrafta gazetelerde 100.000 Hintli'nin daha gelmek üzere olduğunun yazıldığını, ayrıca bölgeye ayrı ayrı gönderdiği iki casusun henüz dönmediğini bildirmektedir.[20] Bir sonraki gün gelen telgrafta ise gönderilen adamlardan dönen birinin verdiği bilgiye nazaran, İngilizlerin Mısır'daki kuvvetlerinin 130.000'i geçtiğini bildirilmekte ve Mısır'daki İngiliz kuvvetlerinin dağılımı ve bu askerlerin milletleri hakkında bilgi verilmektedir. Sefir gönderdiği bu ajanların geçitlerde, hava karanlık olunca, Müslümanların eline, İngilizlerin aleyhine çeşitli beyanatlar sıkıştırdıklarını da yazmaktadır.[21] Bu istihbarat Kanal harekâtına yol göstermek amacını taşımakla birlikte gerçekleştiği 2/3 Şubat 1915 tarihinden sonra Başkumandanlığa gelmiştir. Her ne kadar geç kalmış bir istihbarat olsa da Mısır'a yönelik sefaretlerin yürüttüğü propaganda faaliyetine örnek olması açısından önemlidir.

Cenevre'deki Türk Konsolosluğunun merkeze bildirdiği raporda ise Alman bir casus vasıtasıyla edinilen bilgilere yer verilmektedir. Şitayn ismindeki bir Alman bahriye zabitinin, Kuzey Almanya Lord vapurlarında ihtiyat zabiti olan Rebati isminde bir diğer asker ile Rus pasaportu ile seyahat ederken Süveyş Kanalı ve çevresinin tahkimatı hakkında topladıkları bilgiler iletilmektedir. Buna göre Kanal'ın savunmasında Hintlilerden yararlanılacağı, bütün Kanal boyunca yaklaşık 15.000 Hindu askeri tahkim edildiği, İsmailiye'de 22.000 Hindu askerinin olduğu haber verilmektedir.[22]

Sofya Sefaretinden de Kanal harekâtı öncesi bazı haberler merkeze iletilmekteydi. Mısırlı iki zatın verdiği bilginin kendilerine Alman askerî kaynaklarınca iletildiğini aktaran Elçilik, Selanik'ten İskenderiye'ye 30.000 İngiliz askerinin gönderilmiş olduğunu yazmaktadır.[23] Ayrıca, Bükreş Sefaretinden Hariciye Nezaretine gelen telgrafnamede Ajans Reuter'in İngiltere Hükûmetinin Mısır üzerinde himayesini ilan ettiğini haber verdiğini, İngiltere Hükûmetinin hilafetin hukuki hükümranlığını yok saydığı bildirilmektedir.[24] Bükreş Sefaretinin verdiği bu bilgi, elbette ki direkt bir istihbarat bilgisi değildi. Zira İngilizler, Mısır üzerinde ilan ettikleri protektorayı tüm dünyaya duyurmuşlardı ve Osmanlı Devleti durumdan haberdar

[19] BOA; DH. EUM. 4. Şb. 1/9C, 21 Ağustos 330 (3 Eylül 1914).
[20] ATASE; K: 248, D: 1031, F: 2, B: 93, 4 Şubat 1915.
[21] ATASE; K: 531, D: 2077, F: 2, B: 17, 5 Şubat 1915.
[22] ATASE; K: 531, D: 2077, F: 2, B: 16, 16 Kânunusani 914.
[23] ATASE; K: 176, D: 759, F: 2, B: 1, 17 Teşrin-i evvel 1330 (30 Ekim 1914).
[24] BOA; DH. EUM. Ş. Şb, 2/59, B: 2, 19 Kânunuevvel 1330 (1 Ocak 1915). Bu telgraftan 10 gün evvel (9 Kânunuevvel 1330-22 Aralık 1914) Hariciye Nezaretinin Dâhiliye Nezaretine yazdığı yazıda Petersburg'dan neşrolunup Bükreş Sefaretinden bildirilen yazıda İngiltere'nin Mısır üzerinde ilan ettiği himayesini Fransa Hükûmeti tarafından tanındığı muvafakat edildiği bilgisi iletilmekteydi. BOA; DH. EUM. 5. ŞB, 6/60, B: 1, 9 Kânunuevvel 330 (22 Aralık 1914). Bundan yaklaşık iki ay önce ise İngiliz Sefaretinden gelen şifahi notta Türkiye'nin kesin bir tarafsızlıkta kalması durumunda Mısır'ın mevcut idaresine hiçbir halel getirmeyeceğini bildirilmiştir. BOA; DH. EUM. 5. ŞB, 18/31-F, 15 Teşrinievvel 1914.

olmuştu. Burada Sefaretin merkezle paylaştığı bilginin, mahallinden öğrenilenin iletilmesi olduğu belirtilmelidir.

2. Valiliklerden Gelen İstihbarat Bilgileri

Sefaretler dışında çeşitli valiliklerden de merkeze bilgi verildiği görülmektedir. Buralardan gelen bilgilerin içeriği sefaretlerden gelenlerle çok büyük oranda benzerlik göstermektedir. Hatta Osmanlı Devleti daha savaşa girmeden evvel Süveyş Kanalı'na dair İngilizlerin askerî veya lojistik faaliyetlerinin olup olmadığına dair bölgeden haberler verildiği, bunun için bölgeden ücretli özel hafiyeler vasıtasıyla bilgi toplandığı anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda çeşitli vilayetlerin Mısır'ın iç durumu İngilizlerin Mısır'daki hareketleri üzerinde çeşitli kaynaklardan edindikleri bilgileri merkeze ilettikleri görülmektedir. Medine-i Münevvere Muhafızlığı, Kudüs Mutasarrıflığı, Halep, Beyrut, Hicaz, Basra, Suriye vilayetlerinin merkezle paylaştığı bazı bilgiler, Kanal'a yapılacak harekât ve Mısır'daki durumlara dair önemli veriler içermektedir. Sefaretlerden verilen bilgiler daha çok dış basın, Alman yetkililerle kurulan diyaloglardan edinilen bilgiler yahut Mısır'dan dönen bir şahıstan alınan bilgiler olmasına karşın vilayetlerden verilen bilgilerde Mısır ve Kanal'a gönderilen bazı kişilerce alınan bilgilere yer verilebiliyor yani mahallinde gözlem yapılabiliyordu. Hatta bu durum, Osmanlı Devleti'nin daha savaşa resmen girişinden evvel başlamıştı. Medine-i Münevvere Muhafızlığının "gayet mahrem" kaydıyla gönderdiği yazıda Kanal'daki istihbarat çalışması sonrası Süveyş Kanalı'nda İngilizlerin herhangi bir hazırlığının olmadığının anlaşıldığı bildirilmiştir.[25] 6 Ağustos 1330 (19 Ağustos 1914) tarihinde gönderilip geri dönen bir casusun verdiği bilgileri aktaran Medine-i Münevvere Muhafızlığı, İngilizlerin telaş içerisinde olduklarını ve yollarda çok fazla casus olduğunu, Nahil'deki çok miktardaki malzemeyi Süveyş'e naklettiklerini ve Maan ile Akabe arasında müthiş miktarda asker bulunduğunu yazmaktadır.[26] Yine Osmanlı Devleti'nin savaşa girişinden evvel Halep Valisi Celal'den gelen bir telgrafta, Mısır sınırına Türklerin sürekli harp mühimmatı sevk etmesinin İngiltere kamuoyunda kötü etki yaptığı bildiriliyordu.[27]

Beyrut Valisi Bekir Sami Bey, Hindistan'dan gelen kuvvetin 9000 civarında olduğunu ve Kahire Kalesi'nin İngiltere'den gelen toplarla kuvvetlendirildiğini bildirirken,[28] Kudüs Mutasarrıfı Macid Bey, gelen Hint kuvvetlerinin Budist Hindular olduğunu ve Sudan'dan dahi Mısır'a asker gönderileceği bilgisinin mahallinden Kudüs'e gelen bazı özel haberlerden alındığı iletilmektedir.[29] Hatta Mısır askerini kumanda eden Müslüman subayların hepsinin Sudan tarafına sevk edilerek Mısır'a 400 İngiliz zabiti

[25] BOA; DH. KMS, 10/18, B: 1-8, 4-7 Kânunusani 329 (17-20 Ocak 1914).
[26] BOA; DH. EUM. 7. Şb, 1/37, B: 1, 30 Ağustos 330 (12 Ağustos 1914).
[27] BOA; DH. EUM. 5. ŞB, 2/19 B: 1, 23/24 Eylül 1914. Bu durum İngiliz konsolosunun Arapçaya çevirttirerek bastırmak istediği ve bu amaçla El Takdim Matbaasına verdiği yazıdan öğrenilmişti.
[28] ATASE; K: 248, D: 1031, F: 2, B: 12, 23 Eylül 330 (6 Ekim 1914).
[29] ATASE; K: 248, D: 1031, F: 2, B: 3, 12 Ağustos 330 (23 Ağustos 1914).

gönderildiği ve El Ariş'ten Kantara Köprüsü'ne kadar İngiliz mühendisleri idaresinde 20.500 amele istihdamıyla tahkimat icra edildiğini istihbar edilmektedir.[30] Nitekim, Kudüs Mutasarrıflığından alınan şifrede Mısır'a yapılacak herhangi bir askerî harekette Suriye sahiline İtalyan askeri çıkarılacağı hakkında Mısır'dan gelen ve ecnebilerle teması sık olan bir zat tarafından haber verildiği bildirilmektedir[31].

Hicaz Vali ve Kumandanı Vehib Bey de Hindistan'dan İskenderiye'ye hareket eden vapurların Mısır'a naklolunmak üzere iki fırka asker getireceğini bildirmektedir.[32] Basra Valisi Sami Bey'den gelen yazıda ise Hindistan'dan gelen gemilerden bahsedilmekte ve bunlardan bir kısmının Süveyş'e gittiğinin İbn-i Suud için çalışan bir casustan öğrenildiği bildirilmektedir.[33] Suriye vilayetinden gelen şifrede ise, hıdivin Mısır üzerine yapılacak askerî harekât öncesi Mısır üzerine hareket edeceğinin haber alındığı, bu durumun gerçekliğinin tam olarak bilinememesine rağmen böyle bir durumda yapılacak seferin galibiyetinin hıdive atfedileceği, Arabistan'ın durumundan istifadeyle isyan çıkartılarak Hükûmetin zor durumda bırakılabileceği, bu durumun göz önünde tutulması gerektiği bildirilmektedir.[34]

3. Merkezî Kurumlar Arasındaki İstihbarat Paylaşımı

Bazen de merkezdeki çeşitli kurumlar arasında Kanal harekâtı ve Mısır'ın durumu hakkında çeşitli istihbarat paylaşımı olduğu görülmektedir. Merkezî kurumlardan kasıt, sefaretler ve vilayetler dışında İstanbul'daki çeşitli kurumların farklı yollardan öğrendikleri bilgilerin bazen bir işlem yapılması bazen de yalnızca bilgi vermek amacıyla diğer bir merkezî kuruma bildirilmesi şeklinde olmuştur. Mesela Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden Erkânıharbiye İkinci İstihbarat Şubesine ya da yine Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden Başkumandanlığa yahut Dâhiliye Nezaretinden Başkumandanlığa, Jandarma Umum Kumandanlığının Dâhiliye Nezaretine Kanal ve Mısır hakkında çeşitli bilgiler verildiği görülmektedir. Bu merkezi kurumlar arasındaki istihbarat paylaşımı izlendiğinde, Mısır'daki iç durum ve Kanal harekâtına yönelik önemli bilgiler tespit edilebilmektedir. "Hususi ve mahrem" kaydıyla Emniyet-i Umumiye Müdürü İsmail Bey'in Başkumandanlığa yazdığı dört maddelik yazı bu anlamda oldukça önemli bir örnektir. Hicaz ve Yemen'de görev almak üzere hareket eden "subaylar"ın hareketlerinin dikkat çekici olduğu bildirilirken, İngilizlerin Kanal'a yürüyecek Türk ordusunun 300.000 civarında olduğunu düşündüğünün öğrenildiğini bildiriyordu.[35] Daha Osmanlı Devleti'nin savaşa girişinden evvel böyle bir

[30] ATASE; K: 248, D: 1031, F: 2, B: 5, 17 Ağustos 330 (30 Ağustos 1914).
[31] BOA; DH. EUM. 7. ŞB, 1/53 B: 1, 27 Eylül 330 (10 Ekim 1914).
[32] ATASE; K: 248, D: 1031, F: 2, B: 1, 15 Ağustos 330 (28 Ağustos 1914).
[33] BOA; DH. EUM. 7. ŞB, 2/5 B: 1, 15 Teşrinievvel 1330 (28 Ekim 1914).
[34] BOA; DH. EUM. 7. ŞB, 2/30 B: 1, Bu yazıya verilen cevapta hıdiv ile ilgili şayianın aslı olmadığı Suriye vilayetine bildirilmiştir. BOA; DH. EUM. 7. ŞB, 2/30 B: 2, 6 Teşrinisani 330 (19 Kasım 1914).
[35] ATASE; K: 248, D: 1031, F: 6, 21 Ağustos 1330 (3 Eylül 1914).

beklenti içinde olmaları, elbette ki Kanal'ı savunmaya yönelik tedbirleri arttırmalarına da yol açıyordu. Bu bağlamda yine Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinin edindiği bilgiye göre, İngilizlerin Mısır'dan 18.000 asker istediği, ancak Mısır Hükûmeti tarafından reddedildiğinin işitildiğini söylemekte, İskenderiye'de İngilizlerin bir alan yaptıkları, harice gidecek yolcuların pasaportlarının İngilizlerce kontrol edildiği, bu gibi gelişmelerin İngiliz Hükûmetinin Mısır'ı ilhak etmek tasavvurunda olduğunun göstergesi olduğu belirtilmektedir.[36] Ayrıca aynı makamlar arasında yapılan bir diğer yazışmada zırhlı trenlerin yapımından söz edilmekte ve askerî tertibatın güçlü ve Osmanlı askerinin gelişinin ise şiddetli bir şekilde beklendiği bildirilmekteydi.[37]

Dâhiliye Nazırı namına müsteşar imzasıyla Başkumandanlığa sunulan raporda, özel yollardan Mısır'la ilgili edinilen çok önemli bilgiler bulunmaktadır. Dokuz maddelik raporda hem istihbarat haberleri bulunmakta hem de izlenecek politikaya dair önemli tavsiyeler yer almaktadır.[38] Jandarma Umum Kumandanlığının Dâhiliye Nezaretine istihbarat aktardığı da görülmektedir. Buna göre Mısır'da bazı yerlerde Müslüman telgraf memurlarının alınarak yerlerine İngiliz memurların yerleştirildikleri,[39] bazı noktalara siperler yapıldığının duyum alındığı, ancak yeniden yapılan tahkikatta istihbaratın asılsız olduğunun anlaşıldığı yazılmaktadır.[40]

4. Kaynağı Belli Olmayan İstihbarat Bilgileri

Bazı belgelerde ise haberin kaynağı ve hangi makama yazıldığı belirtilmemiştir. İki sayfadan oluşan ve "Mısır'da Ahval" başlığını taşıyan belgede, Mısır'da bütün idarenin İngiliz Hükûmetinin elinde bulunduğu, şiddetli sansür uygulandığını, Mısır'ın El Ariş'te tutulduğu düşünülen 25.000 kişilik[41] Türk ordusu tarafından bugün yarın işgal edilmesinin beklendiği yazılmaktadır. Mısır yerel halkının Türk ordusunun muzafferiyetini arzu ettiğini, İstanbul ile Mısır arasındaki telgraf hattının hemen hemen tamamen

[36] ATASE; K: 248, D: 1031, F: 2, B: 11, 23 Eylül 1914.
[37] ATASE; K: 248, D: 1031, F: 13, 1 Teşrinievvel 330 (14 Ekim 1914).
[38] ATASE; K: 361, D: 1444, F: 2, 14 Ağustos 330 (27 Ağustos 1914). Bu raporun özellikle sekizinci ve dokuzuncu maddeleri oldukça ilginçtir. Sekizinci maddesinde Hicaz ve Medine'ye tayin olunan "bazılarının" Mısır'a çıkarak askerlik onuruna aykırı davranışlarda bulunduğu, Mısır'da bulunan bazı firarilerin bunların yanlarına sokularak kendilerini vatansever olarak tanıtarak Osmanlı Hükûmeti hakkında bilgi aldıkları sonra bu bilgileri birçok yalanlarla çoğalttığı, bu gibi şahıslarla temasta bulunulmamasının bölgedeki zabitlere bildirilmesi istenmektedir. Raporun dokuzuncu maddesinde ise bazı gizli bilgilerin Mısır Hükûmetine bildirildiği haber verilmektedir. Buna göre, 12 subayın karışıklık çıkarmak üzere Osmanlı Hükûmeti tarafından Hindistan'a gönderildiği bunlar arasında Mülazım Eşref ile Sami Beylerin bulunduğunun Mısır Hükûmetine haber verildiği, ancak bu subayların birkaç gün evvel Mısır'a uğramaksızın geçmeleri sayesinde yakalanmadıkları ancak bu bilgileri Mısır Hükûmetine veren kişinin İstanbul'da Harbiye Nezaretinde bulunmasının çok muhtemel olduğu uyarısında bulunulmaktadır.
[39] Bu konu hakkında 14 Eylül 330 (27 Eylül 1914) tarihinde Şam'daki 4'üncü Ordu Kumandanı Zeki Paşa tarafından da bilgi verilmiştir. ATASE; K: 531, D: 2074, F: 3, B: 1.
[40] BOA; DH. EUM. 7. ŞB, 1/38 B: 1, 31 Ağustos 1330 (13 Eylül 1914).
[41] Bu rakam kanala yürüyen Türk ordusunun gerçek sayısı ile örtüşmektedir.

kesildiğini, Mısır'dan İstanbul'la iletişimin kesin olarak yasaklandığını bildirmektedir. Buradan geçen subayların Osmanlı Hükûmeti tarafından "bir memuriyet-i mahsusiye" ile gönderildiği düşüncesiyle çok sıkı gözetim altında tutulduklarını, ayrıca kendi özel casuslarının bu iş ile görevli olduğunu bildirmektedir. Hıdiv Kumpanyasının Bahriahmer sahiline işleyen vapurlarının asker sevkıyatına tahsis edildiği, Mısır'da galeyanın müthiş olduğunu söyleyen zatın, Mısır'daki tüm İtilaf kuvvetleri askerlerinin kıyafet ve silahlarını anlatmasından ve hiçbir üst makam zikretmemesinden dolayı bölgeye gönderilen bir Türk casusu olması çok büyük bir ihtimaldir.[42]

Değerlendirme

Osmanlı ordusu, Kanal harekâtını icra etmezden evvel Kanal'a ve Mısır'a dair çeşitli istihbarat bilgileri almaktaydı. Bu bilgilerin kaynağı farklı olmakla birlikte, içeriklerinin genellikle benzerlik gösterdiği görülmektedir. İngilizlerin asker sayıları ve askerlerin milliyetleri, Kanal'ın istihkâmı gibi askerî hazırlıkları üzerinde durulmaktaydı. Sefaret ve ataşe militerlikten gelen bilgilerde verilen asker sayıları kısa sürelerde büyük değişiklik gösterebilmekteydi. Öyle anlaşılıyor ki bilgi kaynakları o bölgeden gelen kişiler ya da gönderilen hafiyeler olmasından ötürü tamamen kişisel gözlemler ya da sorup soruşturma şeklinde edinilen bilgiler merkeze yazılmaktaydı. Aslında istihbarat toplama tekniği açısından izlenen bu yol, yani bölgeden gelen ve sözüne güvenilir şahısların verdikleri bilgilerin ve bölgeye özel olarak gönderilen şahısların verdikleri bilgilerin merkeze aktarılması gayet doğal ve alternatifsiz bir yöntemdi.

Gelen bilgilerde Kanal'a yapılacak seferin kolay olacağı iması bulunmamakla birlikte ne sefaretler ne de valilikler büyük hayaller peşinde değillerdir. Verilen bilgilerle birlikte yapılan yorumlarda bu yöneticilerin hepsinin üzerinde durduğu, Mısır'da İngilizlerin sahip oldukları kuvvetti. Ancak bu bilgilerin, sonraki sürece baktığımızda çok etkili olamadığı görülmektedir. Bu noktada, seferin İngilizlerin bilinen gücüne, eldeki mevcut kaynakların imkânsızlıklarına rağmen şartların getirdiği bir zorunlulukla gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, Birinci Dünya Savaşı'na girerken devletin içinde bulunduğu zorunluluğu anımsatmaktadır.

Askerî harekâtlarda edinilen bilginin değerlendirilmesi ve edinilen bilginin objektif olarak kullanılabilmesi noktasında askerlik sanatının önemi ön plana çıkmaktadır. Bu noktada Mustafa Kemal ATATÜRK'ü anmadan geçmek mümkün değildir. Zira edinilen istihbarati bilginin değerlendirilmesi ve kullanılması noktasında Mustafa Kemal Paşa'nın başarısı görev yaptığı tüm askerî birimlerde görülmüştür. Türk ordusunun ebedi komutanı Mustafa Kemal, bu ulusun varlık savaşında, savaş sanatının en önemli ayağı olan istihbaratı kullanmada yol gösterici bir örnek olarak harp tarihimizdeki yerini koruyacaktır.

[42] ATASE; K: 248, D: 1031, F: 2, B: 22.

KAYNAKLAR

Arşivler

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Arşivi,

Klasör: 161, Dosya: 711.

Klasör: 162, Dosya: 714.

Klasör: 176, Dosya: 759.

Klasör: 248, Dosya: 1031.

Klasör: 248, Dosya: 1031.

Klasör: 361, Dosya: 1444.

Klasör: 512, Dosya: 2002.

Klasör: 531, Dosya: 2074.

Klasör: 531, Dosya: 2076.

Klasör: 531, Dosya: 2077.

Klasör: 532, Dosya: 2080.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

Dâhiliye Emniyet-i Umumiye 4. Şube.

Dâhiliye Emniyet-i Umumiye 5. Şube.

Dâhiliye Emniyet-i Umumiye 7. Şube.

Dâhiliye Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri (DH. KMS)

Tetkik Eserler

Cemal Paşa; Hatıralar, Haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2006.

ERDEN, Ali Fuad; Suriye Hatıraları, Haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2003.

OSMANLI SAVUNMA STRATEJİSİNDE NEHİRLER "RUMELİ'DEKİ NEHİRLER VE STRATEJİK KALELER ÖRNEĞİ"

Öğ.Ütğm.Sezgin KAYA*

Giriş

Çalışmamızda Osmanlı Devleti'nin savunma stratejisi içinde nehirlerin özellikle Rumeli'deki nehirlerin rolünü değerlendireceğiz.

Çalışmamızın esası Osmanlı Devleti'nin savunmaya geçtiği dönemlere dayandığından XVIII. yüzyıl başlarından 1878'e kadar uzanacaktır. Bu yolla Rumeli'de genişleme süreci içinde meydana çıkan önemli direnç noktalarının bir stratejik bütünlük olarak değerlendirilmesi olgusuna temas edeceğiz. Şunu hemen belirtmemiz gerekir ki konu bir seminer bildirisi hacminin çok üzerinde genişliğe ve derinliğe sahiptir. O nedenle burada nehirler sadece bazı temel noktalar etrafında ele alınacaktır.

Osmanlı Devleti XVII. yüzyıla kadar ilerleyen ve genişleyen bir devlet konumundadır. Bu devirlerdeki ilerlemeler genellikle üç kol üzerinden yapılmaktadır.

Sol Kol: İstanbul - İpsala - Gümülcine - Serez - Karaferiye - Tırhala - Üsküp.

Bu yol Mora, Arnavutluk, Bosna - Hersek, Dubrovnik yönüne giden seferlerde kullanılıyordu.

Orta Kol: İstanbul - Edirne - Çirmen - Zağra - Filibe buradan ikiye ayrılarak bir taraftan Sofya - Niş - Belgrad'a; diğer taraftan Köstendil üzerinden Üsküp'e bağlanıyordu.

Sağ Kol: İstanbul - Vize - Kırkkilise - Pravadi - Karasu (Mecidiye) - Babadağı - İsakça - Akkerman üzerinden Özi ve Kırım'a ulaşıyordu.

Ancak XVIII. yüzyıldan itibaren savunmaya geçmeye başlamıştır ki bundan sonra bir savunma sistemi meydana getirmeye başlamıştır. Bu savunma sistemi ise genişleme devrinde kullanılan mevkilerin yeniden tanzimi ve berkitilmesiyle oluşturulmuştur. Sistem en önemli doğal engeller sayılan nehirlere dayanmaktadır. Nehirlerin geçiş noktalarında büyük kaleler, nehirlerin aralarındaki geçit noktalarında müstahkem mevkiler sistemin iskeletini teşkil eder.

Öncelikle sistemin unsurlarını kısaca gözden geçirelim:

1. Sistemin Ana Unsurları Nehirler

a. Tuna

Tuna Almanya'daki Kara Ormanlar bölgesinden doğar, birçok ülkenin sınırlarından geçerek -genellikle de ülkeler arasında sınırlar oluşturarak-

* K.K. Astsb. MYO. K.lığı Öğretim Başkanlığı Temel Bilimler Bölümü Sosyal Bilimler Grubu Siyasi Tarih Öğretim Elemanı

Karadeniz'e dökülür. 2850 km uzunluğundaki Tuna, Volga'dan sonra Avrupa'nın en uzun nehridir. Karadeniz'e yaklaştıkça genişleyen ve saniyede 6500 m^3lük debiye ulaşan Tuna önemli bir su yoludur. Karadeniz'e üç büyük kolu olan bir delta ile dökülür. Pek çok küçük nehir Tuna'ya dökülür. Tuna üzerinde Budin uzak karakol şehri yer almaktadır. Ancak Karlofça Anlaşması'ndan sonra Belgrat'tan sonraki şehirler ve iskeleler önem kazanmaya başlamıştır ki bunlar arasında Vidin, Kalafat, Lom, Rahova, Niğbolu, Ziştovi, Rusçuk, Yergöğü, Silistre, İbrail ve Kalas bulunmaktadır. Tuna, üzerinde yer almakta olan bu şehirler ve iskelelerle hayatiyet kazanmıştır.

Tuna'nın Sava ile birleştiği yerin hemen gerisindeki Belgrat ile Siret ve Prut nehirleriyle birleştiği yerde bulunan Kalas İskelesi İstanbul'un hayat alanının en önemli noktalarıdır.

b. Dinyeper (Özi/Dynepr)

Bu nehir, sistemin en uç noktasıdır. Nehrin kıyısındaki Özi (Uçakov) Kalesi de en uzak karakol konumundadır. Nehir, Volga ve Tuna'dan sonra Avrupa'nın üçüncü uzun nehridir. Kırım Hanlığı ile Rusya arasındaki topraklarda bulunmaktadır.

c. Dinyester (Turla/Nistru)

Boğdan'ın kuzeydoğu sınırını oluşturmaktadır. 1411 km uzunluğundadır. Bu nehrin kıyısında kuzeyde yer alan Hotin (Çernovsti) Kalesi ile nehrin güneyinde yer alan Bender (Ţighina) Kaleleri önemli stratejik noktalardır.

ç. Prut

990 km uzunluğundadır. Kuzeyden gelerek Kalas'ta Tuna ile birleşir. Boğdan Beyliği'nin ortasından geçer. Boğdan'ın eski merkezi Suceava ile son merkezi Yaş, nehrin güneybatısında yer alırlar. Üzerindeki en önemli geçit noktası Falcı Geçidi'dir. Osmanlı ordusu Prut Seferi sırasında bu geçidi kullanarak nehrin güneyine geçmiştir.

d. Meriç

Rilo Dağları'ndan doğan Meriç, batıdan doğuya doğru akarak Edirne'ye gelir burada Tunca ve Arda ile birleşerek güneye döner, Ergene'yi de alarak Ege Denizi'ne dökülür. Özellikle bahar aylarında bu nehirlerin suları boldur. Nehirler sisteminin İstanbul'dan önceki son elemanları Meriç ve kollarıdır.

2. Sistemin Yardımcı Unsurları: Kaleler, Şehirler, Ordugâhlar

a. Akkerman

Dinyester Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü yerin güneyinde denizden 15 km kadar içerde önemli bir şehirdir. Besarabya'nın en önemli kilit noktasıdır. Ruslar bakımından en önemli hedeflerinden birisi olmuştur.

Önemli liman şehri Hocabey'e (Odesa) de yakınlığı nedeniyle önemi artmaktadır. Şehir Rusların saldırısına pek çok defa maruz kalmıştır ki bunların ilk kayda değer büyüklükte olanı 1587'de bütün bölgeye yönelik olarak gerçekleştirilen genel saldırıdır.[1]

Sadece askerî bakımından değil aynı zamanda nehir yolları üzerinden Karadeniz'le yapılan ticaretin kontrolü bakımından da önemli bir şehirdir.

b. Özi

Dinyeper Nehri ağzına yakın yerdedir. Özi Rusların Karadeniz'e ayak basmaları sürecinde Hocabey (Odesa) ile ilk hedef olarak belirledikleri bir kaledir. 1788'de Rusların eline düşmüştür. Uzun yıllar beylerbeylik olarak Osmanlı sistemi içinde yer almıştır.

c. Hotin

Dinyester kıyısında Kamaniçe'ye yakın bir kaledir. Etrafının sarp kayalık ve ormanlık yapısı nedeniyle doğal bir korumaya sahip bir kaledir. Kale Osmanlıların elinden 1806'daki Rus Seferi sırasında çıkmıştır.

ç. Bender

Boğdan'ın Bucak bölgesi sınırında Dinyester Nehri'nin güney kıyısında yer alan şehridir. Dinyester Nehri'nin en kilit noktasında bulunur. Bender'i ele geçirmeden bölge hâkimiyeti sağlamak mümkün değildir. Bu nedenle Osmanlılar kaleyi XVII. yüzyıldan itibaren oldukça iyi bir şekilde tahkim etmiştir. Poltava Savaşı'nda Ruslara yenilen İsveç Kralı XII. Charles (bizde yaygın olarak bilinen adıyla Demirbaş Şarl) Osmanlılara sığınmış ve kendisi dört yıl kadar bir süre burada misafir edilmiştir. Hatta bu sığınma Çar Petro'nun takibinin ve Prut Savaşı'nın nedenlerinden birisi sayılmaktadır.

Bender'in Rusların eline geçişi önemli kayıpların yaşandığı 1868-1774 savaşı sırasında 1770'te oldukça kanlı bir şekilde meydana geldi. 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması ile Bender Osmanlılara iade edilmişse de kısa bir süre 1787-1792 Savaşı sırasında Osmanlıların elinden çıktı. Kırım'ın kısa bir süre kaybedilişinden sonra bu sefer ile Kırım, Bucak ve Besarabya ile Temas kesilmiştir. Bölge kısa bir süre, Kırım Savaşı sonrasında tekrar Osmanlıların eline döndü ise de bu da uzun ömürlü bir geri dönüş olamadı.

d. İsmail

İsmail, Besarabya'nın en önemli geçidinde bulunmaktadır. Kuzeyden güneye doğru inen birliklerin önündeki en ciddi kara engeli sayılabilir. Diğer yandan daha güneydeki Tuna Deltası ve Kili ile sıkı bir savunma hattı oluşturmaktadır.

---

[1] Ruslar bu saldırıda Kili, Bender, İsmail Geçidi gibi yerlere de saldırarak yakmıştır. Mehmet Selanikî; Tarih-i Selanikî, Haz. Mehmet İpşirli, C I, Ankara, 1999. s. 481.

e. Kili

Tuna Deltası'ndaki en önemli direnç noktasıdır. Deltanın en geniş kolu üzerinde yer alır. Kale tepelik bir yerde ve civara hâkim bir durumdadır.

f. Kalas

Osmanlılar için bölgedeki en önemli iskeledir. Eflak ve Boğdan'dan İstanbul ve Karadeniz limanlarına sevk limanıdır. Stratejik bakımdan çok önemli konuma sahiptir. Prut Nehri'nin Tuna'ya karıştığı yerin hemen güney kısmındadır. Tuna burada 1000 metrelik bir genişliğe ulaştığı gibi Prut Nehri de genişleyerek iskele için korunaklı bir konum meydana getirirler. Diğer taraftan iskelenin hemen aşağı kısmından Eflak içlerinden gelen Siret Nehri de Tuna'ya karışır. Kalas İskelesi'nin yaklaşık 30 km güneyinde İbrail İskelesi bulunur. Kalas ve İbrail iskelelerinin önemi Prut Seferi esnasında daha iyi anlaşılmıştır ki bu konuya aşağıda daha ayrıntılı olarak değinilecektir.

İstanbul iaşesi bakımından Kalas iskelesi hayati önemdedir. Babıali bu nedenle Tuna'nın ötesindeki birkaç iskele şehrinin yönetimini Eflak ve Boğdan'a bırakmamış, kadılıklar meydana getirmiştir. Tuna'nın ötesindeki bu iskele şehirlerinin başında kuşkusuz Kalas gelmektedir. Diğerleri İbrail, Yergöğü ve Kalafat'tır.

g. İbrail

İbrail Kalas'ın güneyinde Tuna'nın Dobruca kollarının birleştiği yerdedir. Tuna kolları burada nispeten dar ve yüksek debili olarak akarlar. Kalas'a göre ikinci derecede bir depolama ve sevkıyat iskelesidir.

ğ. İsakça

Tuna Nehri'nin geçilmesi gerektiğinde tercih edilen bir konaktır. Osmanlı birlikleri sağ koldan kuzeye ilerledikleri zaman İsakça'dan karşıya Kartal sahrasına geçerlerdi.

h. Maçin

İsakça yakınlarında ve Tuna'nın beri yakasındaki önemli stratejik yerlerdendir. Genelde düz ova karakterinde olan Tuna ile Karadeniz arasındaki bölge olan Dobruca, İsakça ve Maçin civarında engebeli bir yapıya sahiptir. Tuna'nın muhafazası bakımından İsakça ile birlikte Kalas ve İbrail'in karşısını tutmak gibi bir işlev görürler.

ı. Babadağ

Dobruca bölgesinin ortalarında bir ordugâh kasabasıdır. Sağ kol seferlerinde ordu, kasabanın yanındaki göl kıyısında konaklardı. Rumeli'nin İslamlaşmasında efsanevi rolü bulunan Sarı Saltuk'un türbesinin burada bulunması, ordunun manevi kuvveti üzerinde etki yapardı.

i. Şumnu

Tuna Nehri'nin güneyindeki ordugâh kasabasıdır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Rumeli ordusunun merkezi olmuştur.

j. Yergöğü

Yergöğü de Kalas ve İbrail gibi Tuna ötesindeki tedarik ve sevkıyat iskelelerindendir. Rusçuk'un karşısında bulunmaktadır. Tuna'nın savunmasındaki önemli direnç noktalarındandır. Örneğin Kırım Savaşı öncesindeki Eflak'taki Rus işgalinde esaslı bir direnç göstermiş Rus ordusunun Silistre önündeki etkisiz harekâtında rol oynamıştır.

k. Silistre

Sağ kolda Tuna savunmasının kuşkusuz en önemli kilit noktasıdır. İstanbul'un anahtarının Silistre olduğu söylenirse hiç de abartılmış sayılmaz. Çünkü Silistre Tuna'nın ordu birlikleri geçişi için en uygun yerin berisinde yer alır ve burayı geçen düşman birliklerinin önünde İstanbul'a ulaşmak için fazla bir ciddi engelleyici unsur pek yoktur. Nitekim 1828'de ve 1878'de burayı geçen Rus birlikleri ileri harekâtlarına devam ederek ilkinde Edirne'ye, ikincisinde ise Yeşilköy'e kadar gelebilmişlerdir.

l. Belgrad

Belgrad ise daha batıda Tuna ile Sava nehirlerinin birleştiği noktanın 30 km kadar güneyinde yer alır. Orta kolun özellikle Avusturya ve Macaristan'a doğru yapılan seferlerin en stratejik noktasında bulunmaktadır.

3. Sistemin Öneminin Artması Süreci

a. Kilit Bölge: Eflak-Boğdan

Eflak ve Boğdan Osmanlı Devleti'nin batıya ve kuzeye açılan kapıları olarak değerli konumdaki voyvodalıklardır. Ruslar ile mücadelede daha kuzeyde Prut Nehri'nin iki yanındaki topraklarda uzanan Boğdan ilk cephe durumunda bulunurken, Avusturya ile savaşların öncü cephesi ise Eflak olmuştur. Yukarıda sayılan nehirler sisteminin Eflak ve Boğdan voyvodalıklarının güvenliği bakımından önemi büyüktür. Her iki voyvodalık Osmanlı sistemi içinde özerk statüdeki yönetim birimleridir. Babıali'ye karşı yükümlülüklerini yerine getirmek şartıyla voyvodalar iç işlerinde serbesttirler. Osmanlı kayıtlarında "mefruz ül-kalem ve maktu ül-kadem min küll-il vücuh serbest" şeklinde formüllendirilmiş olan bu özerklikle, voyvodalıkların tampon bölge nitelikleri pekiştiriliyordu.[2]

[2] "Boğdan Voyvodası Mihalzade Konstantin voyvodaya hüküm ki; Memleket- Boğdan Devlet-i Aliyyemin muzafat-ı kadîmesinden olub mefruz ül-kalem ve maktu ül-kadem min küll-il vücuh serbest olmak hasebiyle hüsn-i nizamı aled-devam matlub oluğuna binaen memleket-i merkume reayasının nizam-ı hâl ve refah-ı bâlleriyle bil-cümle umurlarını taraf-ı hümâyunumdan mansub voyvodaları serbestiyet üzere müstakillen rü'yet ve üzerlerine hâkim-i mutlak olmağla aherlerin yedd-i tasallutlarından himayet ü sıyânet eylemek hususı voyvoda bulunanların uhde-i ihtimâmlarına ihale ve tefviz olunub…" BOA; Düvel-i Ecnebiye Defterleri, Romanya Boğdan Defteri, 78/2. s. 76.

İstanbul için bölgenin önemi kuşkusuz sadece askerî alanla sınırlı değildir. Hatta bundan daha önemli olarak İstanbul'un iaşesi bakımından Eflak ve Boğdan vazgeçilemez bir konuma sahiptir. Bu beyliklerin (=voyvodalıkların) ne derecede önemli olduğunu birkaç örnekle gözden geçirelim:

Eflak ve Boğdan'dan gelen mallar İstanbul'un iaşesinde birinci derecede hayati öneme sahiptir. Bu iki memleketten İstanbul'a yılda ortalama 30.000 ton buğday, 200.000 küçükbaş hayvan, 30.000 büyükbaş hayvan, 30.000 okka balmumu ve sade yağ[3] vs. gelmektedir. Eflak ve Boğdan'daki herhangi bir kriz derhâl İstanbul'da etkisini göstermekte; yokluk ve karaborsa hemen baş göstermektedir.[4]

Bu nedenle Babıali, Eflak ve Boğdan'a özel bir önem vermekte ve mal akışının kesilmemesi için gerekli her önlemi almaktadır. Eflak ve Boğdan'dan mal akışı o derece önemlidir ki örneğin 1595-1602 yılları arasında Memleketeyn, Voyvoda Cesur Mihai (Viteazu) liderliğinde Osmanlı Devleti'yle savaşıp bağımsızlığını elde ederek ayrıldığı zaman bile sözünü ettiğimiz ticaret kesilmeden devam etmiştir. Bu ticaretin devamı için de başta Kalas olmak Tuna iskelelerinin güvende olması elzemdir. Bu bakımdan Saray, bu bölgeyi "kiler" gibi görmekte bunu da açıkça deklare etmekten geri kalmamaktaydı.[5] Dahası voyvodaların göreve başlarken ödemek zorunda oldukları harçlar ve bayramlarda ödedikleri "ıydiye"ler yüksek düzeyli saray görevlileri için vazgeçilmez gelir kaynakları idi. Voyvodalar kendi memleketlerinden mübayaa edilecek (satın alınacak) malların temininden ve yukarıda sözü edilen Tuna iskelelerine nakliyesinden sorumlu idiler.[6]

b. Kilit Olay: Prut Seferi

Osmanlı Devleti genişleme döneminde her ne kadar yukarıda saydığımız nehirleri, şehirleri ve kaleleri tahkim etti ise genellikle bir savunma sistemi düşüncesi içinde davranmamıştır diyebiliriz. Çünkü genellikle savunan değil hücum eden taraftır. Ancak gerilemeye başladıktan sonra elindeki unsurları bir savunma sistemi içinde değerlendirmeye başladı.

Osmanlı Devleti için gerilemenin ilk işaretinin 1683 II. Viyana Bozgunu ile ortaya çıktığı; gerilemenin başlangıcının ise Karlofça Anlaşması olduğu kabul edilir.

Demek ki İstanbul'un kendisini emniyette hissetmesi için Tuna'nın ve Tuna iskelelerinin güvende olması gerekmektedir. Şimdi Prut Seferi ve Barışı

---

[3] Sultan I. Abdülhamit devrinde Eflak'tan sevk edilen yağların tamamı İstanbul'a gönderiliyordu. BOA; Hatt-ı Hümâyun, Gömlek Nu. 2999/H.

[4] Örneğin yine I. Abdülhamit döneminde İstanbul'a gönderilecek hayvanlar kışın şiddetinden telef olunca darlık nedeniyle et fiyatlarına zam yapılmış, kasaplar bu zammı bile az bulmuşlardı. BOA; Hatt-ı Hümâyun, Gömlek Nu. 13142.

[5] Örneğin bk. BOA; Düvel-i Ecnebiye Defterleri, Nu. 80/4, Romanya Ahkâm Defteri, s. 380.

[6] Örneğin bk. BOA; Hatt-ı Hümâyun, Gömlek Nu. 9674, 13304.

ile sonrasında gelişen olayları yukarıda sıralanan gerekçelerin ışığında tekrar değerlendirmeliyiz.[7]

- 1711 tarihi Rusların Prut kıyısından gelerek Prut'u ve dolayısıyla Kalas'ı tehdit etmesi için çok erken bir tarihtir. Gerçi Çar Petro Rusya için dev gelişme adımları atmakta, reformlar yapmaktadır. Hem de Neva'nın Baltık Denizi'ne döküldüğü ağza yakın yerde daha yeni inşa etmekte olduğu başkenti Petersburg'tan ordusuyla binlerce kilometre uzakta bir savaş harekâtı yürütmek için çok erkendir.

- Bu durumda Çar'ın başarıya ulaşabilmesi için mutlaka yerel güçlerle iş birliği yapması zorunlu olmaktadır. İşin burasında karşımıza, Çar'ın hayallerine hizmet eden iki adam çıkar. Birisi babası da eski bir Boğdan voyvodası olan ve Boğdan'daki voyvodalık görevine henüz bir yıl önce getirilen Dimitri Cantemir diğeri de uzun yıllardan beri Eflak tahtında oturan Constantin Brâncoveanu'dur. Her ikisi de Babıalinin güvendiği adamlardır.

- Babıali güvendiği Brâncoveanu'yu çok uzun süre Eflak Voyvodalığı'nda tutmuştur. Enderun'da yetişen ve esaslı bir klasik müzik bestecisi olan Dimitri Cantemir'i ise -ki Cantemir, besteciliğine daha sonra tarih yazarlığını da ekleyecektir- o güne kadar yapmadığı bir âdeti yerine getirerek, bir bayram günü, uğruna Divan tertiplenip samur kürk giydirilerek görev yerine gönderilir.

- Babıalinin bu iki mutemet adamından Dimitri Cantemir, Çar Petro'ya bağlılık bildirir, onu Yaş'taki sarayında ağırlar. Çar da fethedeceği toprakları kendisine vereceği vaadinde bulunur. Brâncoveanu ise Osmanlı ordusu ile iş birliği yapar görünür, gerçekte ise Orduy-ı Hümayunu oyalamaktadır. Çar ordusu neredeyse Kalas'a varmak üzereyken durdurulabilir.

- Sözü edilen bu yerel iş birlikleri Çar Petro'yu bir anda denize ulaştırabilecek kapıları açmıştır. Prut Savaşı'nın yapıldığı -şu anda Romanya'da Moldova sınırını oluşturan Prut nehri kıyısında Huşi vilayetindeki- Stanileşti köyünün Kalas İskelesi'ne yaklaşık 120 km mesafede olduğu düşünülürse ne büyük bir tehlikenin var olduğu apaçık ortaya çıkar. Burada 1711 yılının çok erken bir tarih olduğunun üzerinde ısrarla durulmasının nedeni Çar ordusunun burada 4-5 günlük bir farkla kaçırdığı Tuna'yı elde edebilme fırsatını ancak 95 yıl sonra -1812 Bükreş Anlaşması'yla bitecek olan 1806 işgaliyle- yakalayacak olmasıdır.

- İşte bu son derece tedirgin edici şartlar Prut Seferi'nin ve barışının kaderini belirlemiştir. Prut Seferi ve barışı üzerine pek çok yorumlar ve tartışmalar yapılır. Ancak değinildiği gibi Kalas'ın ve Tuna'nın üzerinde ortaya çıkan tehdit hesaba katılmadan yapılacak yorumlar yeterince doyurucu ve açıklayıcı değildir.

- Nitekim Rus ordusunu imha harekâtından kaçındığı gerekçesiyle Serdar-ı Ekrem Baltacı Mehmet Paşa'nın askerlik ve siyaset bilgisinden

[7] BOA; Hatt-ı Hümâyun, Gömlek Nu. 13143.

yoksun olduğu yorumları yapılır. Ancak olayların içinde yer alan pek çok kişiye oranla en akıllı ve tedbirli kişiliğin Baltacı Mehmet Paşa olduğu kuşkusuzdur. Muhtemel bir başarısızlığın maliyetini iyi gören ve hesaplayan adam olarak Baltacı, bir an önce bu gailenin sona ererek Rusların Boğdan'ı terk etmesi için çaba harcamıştır.

- Diğer yandan Kalas'ın 30 km kadar güneyinde bulunan bir Tuna İskelesi, İbrail Rus Ordusu Generali Rönne'nin birliklerinin işgaline uğramıştır. İşin şanslı tarafı şu ki Çar'ın bu işgalden haberi olamamıştır. Aksi hâlde barış yapma kapılarını zorlamayabilirdi. Bu da erken bir felakete yol açabilirdi.

c. Yeni Düzenleme

Prut'un ortaya çıkardığı tablo Babıali açısından çok tedirgin edicidir. Hiç hesapta olmayan kuzey devleti Rusya, Tuna'ya gelmek üzeredir. Bunun üzerine Babıali egemeni olduğu başka topraklarda yapmadığı bir işi Eflak ve Boğdan'da gerçekleştirir ve Prut Seferi sırasında Ruslar lehine faaliyetlerini yürüten yerli voyvodaların yerine Divan-ı Hümâyûnda çalışan Fenerli Rumları buralara voyvoda atamaya başlar. Yerli ahali tarafından Feneryot olarak adlandırılan Fenerli Rumların yönetimi 110 yıl devam edecektir. Bu adım kuşkusuz Osmanlıların bölgeye verdikleri önemin açık göstergesi olmaktan başka bir şey değildir.[8]

4. Sistemin Diğer Devletler Açısından Önemi

a. Rusya

Bu savunma sistemi daha çok Ruslarla mücadele için oluşturulmuştur. Rusların bölge ile ilgisi varlığı henüz kanıtlanmamış olan bir belgedeki -Çar I. Petro'nun vasiyetnamesindeki- hedefle yani Rusların sıcak denizlere çıkma hedefi ile açıklanır. Çar I. Petro'dan itibaren güçlenerek devletler dengesinde kendisine yer edinmek isteyen bir güç olarak Ruslar için -böyle bir belge olsa da olmasa da- sıcak denizlere çıkmak kaçınılmaz bir zorunluluktur. Rusya bir yandan güçlü İsveç rekabeti bir yandan da iklim şartları nedeniyle Baltık, Barents ve Kuzey Buz denizlerini her mevsim verimli olarak kullanamamaktadır. O nedenle daha zor bir yolu seçerek merkeze binlerce kilometre uzaklıktaki sıcak denizleri kullanma projesini hayata geçirmeye çalışmıştır. İşte bu proje Ruslar bakımından nehirleri kullanma zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Nehir yollarını kullanarak kuzeyden Karadeniz'e kadar inmeye çalışmışlardır. Nehir yollarını kullanmak Rusların işlerini kolaylaştıran bir unsur olsa da büyük orduların ve bu orduların mühimmat ve iaşesinin nakli yine de büyük zorluklar çıkarmaktadır. Bu nedenle Ruslar 160 yıllık bir sürede nehirlere dayalı savunma sistemini ancak yavaş yavaş aşındırmış ve adım adım ilerleyebilmişler buna karşılık birkaç defa elde ettikleri hâlde kesin darbeyi vurma şansını değerlendirememişlerdir. 93 Harbi olarak ünlenen 1877-1878 Savaşı ise

[8] BOA; Düvel-i Ecnebiye Defterleri, Nu. 80/4, Romanya Ahkâm Defteri.

başka bir taşıyıcı unsurun, trenin devreye girmesiyle bambaşka bir şekil almış ve Ruslar ummadıkları kadar kolay ve hızlı şekilde Yeşilköy'e gelebilmişlerdir.

Özlü olarak ifade Osmanlı Devleti'nin nehirlere dayalı savunma sistemi bir anlamda Osmanlı-Rus savaşları cepheleri ve savaşlar sonrasındaki anlaşmaların da ana maddeleri olmuştur.[9]

b. Avusturya

Avusturya denize kıyısı bulunmayan bir devlet olarak daha çok Bosna-Hersek ile ilgilidir. Ancak zaman zaman Tuna boyu üzerinden Eflak'ı da taciz etmektedir. Avusturya'nın Tuna kıyısından ilerlemesi ve bu yolla tehlike yaratması Rusya'ya oranla daha kolaydır. Ancak ilgisinin Bosna üzerinden Adriyatik Denizi'ne yönelik olması bölge güvenliği açısından bir şans sayılmalıdır.

5. İstanbul İçin Hayat Alanı

Osmanlı Devleti stratejisi bakımından birinci derecede hayati önem taşıyan unsurun İstanbul olduğu görülmektedir. Yukarıda saydığımız bütün düzenlemelerin İstanbul için yapıldığını söylersek yanılmış olmayız. O hâlde söz konusu stratejiyi İstanbul açısından ele almakta yarar görmekteyiz.

İstanbul'un önemi sadece İmparatorluğun en büyük şehri olmasıyla ilgili değildir; daha çok Osmanoğullarının yaşadığı yer olmasıyla ilgilidir. Söz konusu olan bir millî devlet değil, bir hanedan tarafından yönetilmekte olan çok uluslu imparatorluktur. O nedenle savunma stratejisi bakımından "sath-ı müdafaa değil hatt-ı müdafaa" vardır ve o hat doğrudan İstanbul'dur. Demek ki aslında Rumeli bölgesindeki savunma hatları derken İstanbul'a kolay ulaşımı engellemek üzere oluşturulmuş setleri kastetmekteyiz. (Bu arada doğu ve güney yönlerinde var olan tehditlerin İstanbul'a ulaşım bakımından Rumeli'deki kadar rahatsız edici olmadığını söyleyebiliriz.)

Her büyük devlet kendisi için çıkarlarını koruduğu bir hayat alanı oluşturur. Bu hayat alanının sınırları ise ülkelerin coğrafi sınırlarının genellikle ötesinde bulunur. Osmanlı Devleti pek çok büyük devletin aksine hayat alanını İstanbul'un korunması ile sınırlandırmış ve bunun doğal bir sonucu olarak hayat alanını kendi coğrafi sınırları içinde oluşturmuş izlenimi vermektedir.[10]

Sonuç

Küçük sayılabilecek bir hacimle Osmanlı Devleti'nin nehirlere dayalı savunma sistemini gözden geçirmiş olduk. Burada kısıtlı oranda değinildiği ölçüde XVIII. yüzyıl başlarından itibaren artık savunmaya geçmiş olan Osmanlı Devleti'nin gerek kuzeyden güneye doğru kara harekâtını engelleyecek gerekse nehirlerin geçiş yerleri ve önemli geçitlerde

[9] BOA; Düvel-i Ecnebiye Defterleri, Nu. 80/4, Romanya Ahkâm Defteri.
[10] a.g.e.

oluşturduğu müstahkem mevkilerle esaslı bir savunma sistemi meydana getirdiği görülmektedir. Burada değinilmeyen daha küçük ölçekli kaleler ve palangalarla sistem güçlü bir görünüm arz etmektedir.

Sistemin en dikkat çeken yönü İstanbul'un korunmasına yönelik bir ağırlık taşıması ve bu nedenle de en önemli rolün Tuna ve etrafındaki müstahkem mevkilere verilmiş olmasıdır. İstanbul'un iaşesi bakımından Eflak ve Boğdan'ın taşıdığı rol de Tuna'nın önemini arttırmaktadır.

KAYNAKLAR

Mehmet Selanikî; Tarih-i Selanikî, Haz. Mehmet İpşirli, C I, Ankara, 1999.

BOA; Düvel-i Ecnebiye Defterleri, Romanya Boğdan Defteri, 78/2.

BOA; Hatt-ı Hümâyun, Gömlek Nu. 2999/H.

BOA; Hatt-ı Hümâyun, Gömlek Nu. 13142.

BOA; Hatt-ı Hümâyun, Gömlek Nu. 13143.

BOA; Düvel-i Ecnebiye Defterleri, Nu. 80/4, Romanya Ahkâm Defteri.

BOA; Düvel-i Ecnebiye Defterleri, Nu. 80/3, Romanya Ahkâm Defteri.

BOA; Hatt-ı Hümâyun, Gömlek Nu. 9674, 13304.

BOA; Hatt-ı Hümâyun, Gömlek Nu. 9674, 13303.

VII. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof.Dr.Sabahattin ÖZEL

Konuşmacılar

Dr.Alb.Yaşar ERTÜRK

Prof.Dr.Hikmet ÖZDEMİR

Doç.Dr.Melek ÇOLAK

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA GALİÇYA CEPHESİ'NDE TÜRK ORDUSUNUN KATILDIĞI MUHAREBELER

Dr.Alb.Yaşar ERTÜRK[*]

1. Giriş

Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı'na sürükleyen nedenler ile İttihat ve Terakki yöneticilerinin bu savaşta yer almak için Alman mihverini seçmesi, sadece bir tercih ve kazanç hamlesi olarak değerlendirilmemelidir. Esasen Batı'nın son iki yüzyıllık Oryantalist[1] politikası ile Rusların sıcak denizlere inme iştahına ilaveten, bloklaşan güçlü devletler arasında yalnız kalma handikabı[2] ve kazanan tarafın Osmanlıyı yutacağı kaygılarıydı. Bu kaygıların elle tutulur olması Osmanlı Devleti yöneticilerini, güçlü bir mihverde yer almadıkları takdirde, devletin kaçınılmaz sona yaklaştığı realitesiyle yüz yüze bıraktı.

Geçmişi yargılamak, mamafih o günün olaylarını değiştirme imkânı vermez. Ancak tarih ve geçmiş olayları objektif değerlendirmenin ve ders çıkarmanın geleceğe ışık tutabileceği ifade edilmektedir. Bu bağlamda Birinci Dünya Savaşı'na Almanya ve Avusturya-Macaristan bloğunda katılan Osmanlı Devleti, 1915'te Çanakkale'de İtilaf kuvvetlerini asla hayal etmedikleri bir yenilgiyi tattırdı. Bu büyük başarı, ne yazık ki harbin genel gidişatında sonuç getirecek bir zafere dönüşemedi. Çanakkale deniz ve kara savaşlarında Türk tarafı 211.000 kayıp vermiştir. Tahmini rakamlara göre, 100.000'in üstünde öğretmen, mülkiyeli, tıbbiyeli ve diğer eğitimli insan kaybı bulunmaktadır.[3] Ayrıca Çanakkale başarısı ülkenin kaynaklarının sonuna kadar zorlanması demekti. Buna rağmen, 1914'ün sonunda (22 Aralık 1914-4 Ocak 1915) çok iyi planlanan ve Rusları Kafkaslar'a kadar itecek, hatta Anadolu'nun kuzey doğusundaki Rus ordusunu imha etmeye yönelik Sarıkamış Harekâtı'nın icrası, kış teçhizatının olmaması nedeniyle, 90.000 insanımız Allahuekber Dağları'nda donarak şehit olması ve Doğu Anadolu'nun işgali ile sonuçlanmıştır.

Kıt kaynaklara sahip Osmanlı coğrafyasında bu kayıplarla birlikte, Arap Yarımadası'nın ayaklanması ise, asker ve ikmal için sadece elde Anadolu'nun kaldığı anlamına gelmişti. Bu gerçeği kavramaktan yoksun İttihat ve Terakki yöneticileri, savaşın Avrupa'da kazanılarak sonuçlanacağına inanmışlardı. Özellikle devlet mekanizmasında tartışmasız otoritesini sağlayan Enver Paşa, Alman General Liman von Sanders'in karşı çıkmaları ve Alman Genelkurmay Başkanı Falkenhayn'ın başlangıçta soğuk

---

[*] 1'inci Ordu Komutanlığı Genel Sekreterliği

[1] Bk. Edward Said; Oryantalizm (Doğu Bilimi) Sömürgeciliğin Keşif Kolu, Pınar Yay., İstanbul, 1982.

[2] Şerif Ertem; Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Yüz Bin Türk Askeri, Kartuş Yay., İstanbul, 1992, s. 63. Prof. Yusuf Akçura savaştan sonra 1 Kasım 1926'da Türk Tarih Encümeni dergisinde şöyle yazacaktır; "Devlet-i Osmaniye tarafsız kalamazdı, coğrafya ve tarih onu İki hasım grubun ortasına atmıştı, harbin objelerinden birisi de bizzat kendisi idi."

[3] Adem Kara-Cemal Avcı; Türk İnkılabının Tarihi, IQ Yay, 2007, İstanbul, s. 105.

bakmasına rağmen, 100.000'in üzerinde Türk askerini Doğu Avrupa ve Balkanlar'a gönderdi. Elinde Anadolu'dan başka kaynak kalmayan Osmanlı ordusu, Çanakkale ve Sarıkamış'ta verdiği büyük kayıplarla beraber hiçbir sonuç elde edilemeyen Süveyş Kanal Harekâtı'nda da önemli miktarda asker kaybetmişti. Üstelik Basra bölgesine çıkarma yapan İngilizler her ne kadar Kutü'l-Ammare'de durdurulmuş olsalar da buradan kuzeye doğru bir harekât geliştirecekleri aşikârdı. Ayrıca, Rusların düzgün bir mukavemet görmeden neredeyse Anadolu'nun yarısına kadar ilerlemeleri, Türk ana vatanı için tehlike çanlarının şiddetini son noktaya getirmiştir. Ortada bir gerçek vardı, ama ne yazık ki Mustafa Kemal Paşa ve birkaç aydın dışında bunu yüksek sesle söyleyen yoktu.

Türkiye'deki Alman kurmaylarının karşı çıkmasına rağmen Enver Paşa; Galiçya'ya, Romanya'ya ve Makedonya'ya 100.000'den fazla Türk askeri gönderdi. Üstelik Osmanlı ordusunun tüm imkânları zorlanarak seçkin birlik ve subaylar ile sağlam teçhizat bu kıtaatlara verildi. Makalemize konu teşkil eden ve Galiçya'ya gönderilen 15'inci Kolordu, yeniden teçhiz edilerek, seçkin subay ve sağlam erlerle desteklendi. 33.000 mevcuda çıkarılan 15'inci Kolordu, Çanakkale'de savaşmış ve büyük başarılara imza atmış tümenlerden teşkil edildi ve 22 Temmuz 1916'da yola çıkıp, 14 Ağustos 1916'da ise Rus cephesinde kendisini tekrar savaşın içinde buldu. Böyle bir birliği bu kadar kısa sürede Doğu Anadolu'daki Rus cephesine göndermek o dönem için maalesef imkânsızdı, işte bu seçkin birlik, 12.000 şehidini Galiçya arazisine gömmek pahasına Rus taarruzlarını durdurmada yeni bir Türk destanı yazdı. 15'inci Kolordunun katıldığı muharebeler ve bu muharebelerde neler yaşandığı ile Galiçya kahramanlarının ruhları için bu tebliği hazırlamaya karar verdik. Onları bir kez daha saygıyla anmanın ve hatırlamanın yollarından birisi de bu olsa gerek.

2. Birinci Dünya Savaşı'nın Başlaması ve 1916 Yılına Kadar Gelişen Olaylar

Birinci Dünya Savaşı'nın fitili ateşlendikten sonra, 2 Ağustos 1914'te Batı Avrupa'da Almanlar, yedi ordu ile Fransa'ya karşı hızla taarruza geçtiler. Amaçları, Von Schlieffen'in planı uyarınca Fransa kuvvetlerini kuzeyden kuşatarak imha etmek ve Paris'i ele geçirerek, batıda kısa sürede sonuç almak ve doğuya, Rusya'ya dönmekti.[4] Ancak, Almanların hızla gelişen bu taarruzu, Marn Savaşı'nda Fransızlar tarafından durduruldu. Buradaki savaş kısa mesafeli git gel şekline bürünerek mevzi savaşlarına dönüştü. Osmanlı Devleti'nin Almanların yanında savaşa girmesi, ne yazık ki Marn Savaşı'ndan sonra olmuştur.

Doğu Avrupa'da ise Ruslar, Ağustos 1914'te iki ordu ile Almanya'ya taarruza geçtiler. Tanenberg'de Rusların bir ordusunu imha eden Almanlar, ikinci ordusunu da yenerek Rusların geri çekilmesini sağladılar. Güneydoğu

[4] Ertem; s. 68. Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; Gnkur. Yay., Ankara, Gnkur. Basımevi, 1996, s. 2.

Avrupa'da ise Ruslar, Lemberg istikametinde ilerleyen Avusturya-Macaristan ordusunu önce durdurup, daha sonra taarruz ederek Galiçya'nın büyük kısmını işgal ettiler. Karpat Dağları'na çekilen Avusturya-Macaristan orduları, Almanların yardımıyla Ekim 1914 sonunda karşı taarruzla Rusları geri atarak tehlikeyi önlediler.[5] Aynı dönemde Balkanlar'da Sırplara saldıran Avusturya orduları başarılı olamadılar.

Mihver bloğunda yer alan Osmanlı Devleti seferberlik ilan ederek savaşa girdiğinde ordunun durumu şöyle idi: 1'inci ve 2'nci Orduları Boğazlar'da, 3'üncü Ordusu Erzurum'da, 4'üncü Ordusu Suriye bölgesinde olmak üzere üç harekât alanında yığınak yapmış durumdaydı. Bu kuvvetlerden 10'uncu Kolordu Samsun, 38'inci Tümen Basra Körfezi'ne ayrılmıştı. Bu orduların kuruluşunda bulunan 34 piyade tümeni seferberlik hâlinde ve henüz seferber olma emri almamış bir kolordu (7'nci Kolordu) Yemen'de, iki bağımsız tümen de Hicaz ve Asir'de bulunuyordu.[6]

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ile 1 Kasım 1914'te Ruslar Kafkaslar'dan Anadolu'ya taarruza başladılar. İngilizler de 6 Kasımda, Kızıl Deniz'de Akabe şehrini topa tutarak Şattü'l-Arap (Basra)'ta saldırıya geçtiler. Rus saldırısının ilk şokunu atlatan Türkler, bu taarruzu durdurmayı başardılar. 1914 yılının Aralık ve 1915 yılının Ocak aylarında ise, Sarıkamış'a yapılan Türk karşı taarruzu sonuç vermedi ve Anadolu'nun doğusu korumasız kaldı.[7] 1915 yılının ortalarında durdurulan Rus saldırısı, neredeyse Anadolu'nun yarısına kadar ilerlemişti. Osmanlı Devleti'nin harbe girişi, yaklaşık 80.000 kişilik Rus kuvvetini Kafkaslar'a bağladığı için Mihver devletlerin Doğu Cephesi'ndeki yükünü epey azalttı.[8]

1915 yılına gelindiğinde Mihver bloğundan ayrılan İtalya, İtilaf devletlerine katılarak, 30 Mayıs 1915'te Adriyatik kuzeyinden Avusturya topraklarına saldırdı. Balkanlar'da yoğun baskı altında kalan Bulgaristan ise 15 Eylül 1915'te Mihver devletlerine katılarak Avusturya-Macaristan ile birlikte Sırbistan'a saldırdı. Bulgaristan'a vaat edilenlerden biri de savaştan sonra Türkiye'den Dimetoka ve Dedeağaç'ın Bulgaristan'a verilmesi idi. Enteresan olan Türkiye'nin aynı blokta olduğu bir devlete toprak vermesiydi.[9]

1915'te savaş tüm Avrupa'da şiddetini artırarak devam ederken, Fransızların batıdan Almanlara karşı yaptıkları taarruzlar sonuç vermedi. Doğuda ise Almanlar, Rus ordularını imha etmeye devam ederken, Rusların,

---

[5] Ertem; s. 68. Alman Hükûmeti Vesaik Mahzeni; Büyük Harb-Şark Hudut Muhaberatı, Çev. Mehmet Mitat, C II, İstanbul, 1926, s. 211-227 aktaran, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; s. 3.

[6] Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; s. 3.

[7] Şevket Sürreya Aydemir Sarıkamış Harekâtı'nı Liman von Sanders'ten şöyle aktarır: "Bu harekât, komutası bizzat Enver tarafından üzerine alınan III. Ordunun mahvı ile bitmiştir. Ordunun bütün kuvvetini teşkil eden 90.000 neferden ancak ve yaklaşık olarak 12.000 kişi döndü.", Tek Adam I; Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 234.

[8] Jehuda L. Wallach; Bir Askerî Yardımın Anatomisi, Çev. Fahri Çeliker, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1985, s. 151.

[9] Ertem; s. 69.

Avusturya-Macaristan cephesindeki Galiçya'yı ele geçirme çabası sonuç verdi. Ancak, Almanların bu cepheye bir ordu göndermeleri ile Ruslar geri çekilmek zorunda kaldılar.

Ruslara, Almanlar karşısında gereken yardımı gönderemeyen İtilaf devletleri gerek Rusları desteklemek ve gerekse de Türk Boğazları'nı işgal etmek için denizden Çanakkale Boğazı'na yöneldiler. Mart 1915'te başlayan Çanakkale Savaşı, üç ay süren kanlı muharebelerden sonra İtilaf devletlerinin, 250.000'e yakın kaybı ve ağır yenilgisi ile sonuçlandı. Böylece İtilaf devletlerinin istediği Rusya ile etkin irtibat gerçekleşemedi. Balkanlar'da ise Bulgaristan'ın katılmasıyla güçlenen Mihver devletleri, 1915 yılının son aylarında Sırbistan'ı tamamen işgal ettiler.

Anadolu'da ileri harekâtını devam ettiren Ruslar, Doğu Anadolu ve Kuzey Karadeniz bölgesine kadar ilerlediler. Osmanlı Devleti'ne, Arap Yarımadası'nın güneyinden taarruz eden İngiliz kuvvetleri ise, ancak Selman-ı Pak hattında durduruldu. Osmanlı ordusunun bir kolordusu da Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın komutasında, 1915 yılı Ocak ayında susuz ve yolsuz 33.000 kişilik kuvvetle, Sina Çölü'nü aşarak 3 Şubatta Süveyş Kanalı'nı geçmeyi denedi; fakat başaramadı.[10] Ancak, İngilizlerin yaklaşık 100.000 kişiyi Mısır'da tutmasıyla da Batı Cephesi'ne yardım etmemiş oldu.[11]

1916 yılına gelindiğinde Batı Avrupa cephesi Verdun'da, Almanların yenilediği taarruz sonuç vermedi. 1 Haziranda İngiliz ve Fransızların giriştiği karşı taarruzlarda İngilizler savaş alanında ilk kez tank kullandılar.[12] Ancak, her iki tarafta kesin sonuç alamadı ve mevzi harpleri devam etti. Doğuda ise Rusların Almanlara karşı yaptığı taarruzlar sonuç vermemekteydi.

Osmanlı ordusu, 6 Kasım 1914 tarihinde Şattü'l-Arap ağzındaki Fav mevkisine çıkarak kuzeye doğru taarruza geçen İngiliz kuvvetlerini, Kasım 1915'te Bağdat'ın hemen güneyindeki Selmanpak mevkisinde durdurdu. Osmanlı ordusunun büyük gayretiyle püskürtülen İngiliz kuvvetleri, Kutü'l-Ammare'ye çekildiler ve Nisan 1916'da 13.000 İngiliz askeri ile General Townshed Türklere teslim oldu. Irak Muharebeleri'nde İngilizler, 40.000 kişiyi kaybettiler. Türk ordusunun genel zayiatı ise 350 subay ve 10.000 erdi.[13]

Mısır'da ise Cemal Paşa, Süveyş Kanalı'na 1916'da ikinci kez taarruz etti ve sonuç alamadı.[14] 1916 yılı Haziran ayında Osmanlı Devleti için diğer

---

[10] Sina Akşin; Yakın Çağ Türk Tarihi 1908-1980, Milliyet Yay., İstanbul, 2007, s. 59. Ertem; s. 75. "Von Kress tarafından yönetilen sefer heyeti (yaklaşık 20.000 kişi, dokuz sahra bataryası ve 15 cm'lik bir obüs bataryası) Ocak 1915 ortasında Birus-Sebil'den iki kolla Kanal'a harekete geçti. 5000 deve su taşıyordu. Çölün içinden 10 günlük bir yürüyüşten sonra Kanal'a varıldı. Kanal'ı işgal etmek ya da kapatmak girişimi başarısız kaldı." Wallach; s. 176.

[11] a.g.e.; s. 151.

[12] Ertem; s. 72. Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; s. 13.

[13] Zekeriya Türkmen-Alev Keskin-Fatma İlhan; Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde Kutü'l Ammare Zaferi, Silahlı Kuvvetler Dergisi, S 393, Ankara, Temmuz 2007.

[14] "16.000 asker Süveyş Kanal Harekâtı'na katılmıştır." Aydemir; s. 230. Wallach; s. 178.

bir önemli bir gelişmede, Arap Yarımadası'nda Mekke Şerifi Hüseyin'in ayaklanarak Türklere ihaneti ve Osmanlı ordusunu arkadan vurması idi.

4 Haziran 1916'da Avusturya-Macaristan cephesinde Rus orduları Brossilov taarruzu ile 50 km genişliğinde bir yarma yaparak 100.000'den fazla esir aldılar.[15] Mihver devletleri, Rus taarruzunu durdurmak için Alman ve Avusturya-Macaristan ordularından karma ve Kont Felix Graf von Bothmer komutasında bulunan Güney ordusunu oluşturdular. Rus taarruzlarını güçlükle durdurabilen bu karma orduya, 12 Ağustos 1916'da 15'inci Türk Kolordusu da katıldı.

İtilaf devletlerine katılan Romanya ise, Macaristan'a baskın tarzında bir taarruza girişti ve bu esnada içinde 6'ncı Türk Kolordusunun da olduğu Bulgar ağırlıklı Mihver kuvvetleri Romanya'ya taarruza geçmişti. Aynı dönemde Sırbistan'ı işgal eden Mihver kuvvetleri, Yunanistan tarafından durduruldu ve Yunan savunma hattı İtilaf devletlerince takviye edildi. Sırbistan cephesini güçlendirmek için Türk Başkomutanlığı, 1916 yılı içinde Makedonya'ya 20'nci Türk Kolordusunu gönderdi. 1916 yılının önemli olaylarından biri de Amerika'nın İtilaf devletlerine siyasi destek ve ikmal yapacağını ilan etmesiydi.

1916 yılında Osmanlı Devleti için önemli gelişmelerden biri de İtilaf devletleri tarafından savaştan sonra Osmanlının nasıl paylaşılacağı konusunda yapılan 9 Mart 1916 tarihli İngiliz ve Fransızların gizli Sykes-Picot Anlaşması'ydı. Bu gizli anlaşmadan haberdar olan Rusya'nın zorlaması ile Petrograd Protokolü imzalanmış, bu protokol İngiliz, Fransız ve Ruslar tarafından onaylandığında, Ruslar da gizli Sykes-Picot Anlaşması'nı kabul etmişlerdir. Bu taksimden kısaca söz etmek gerekirse; Boğazlar ve Marmara Çanağı ile Trabzon ve Doğu Anadolu'nun doğusu Ruslara bırakılacak, Adana'dan Kafkasya'ya uzanacak bölgede Ermenistan kurulacak, Arap Yarımadası ile Mezopotamya'da İngiliz ve Fransız kontrolünde Arap Devleti oluşturulacaktı.[16]

Birinci Dünya Savaşı'nda 1916'yılı dahil meydana gelen gelişmeleri kısaca özetledikten sonra, asıl konumuz olan 15'inci Kolordunun Galiçya'ya gönderilme nedenleri, Galiçya'ya intikali ve nasıl savaştığı ile kaybettiklerine geçelim.

3. 15'inci Türk Kolordusunun Avrupa'ya Gönderilmesi ve 1916 Yılı Galiçya Muharebeleri

a. 15'inci Türk Kolordusunun Galiçya İçin Görevlendirilmesi

Çanakkale'deki Müttefik saldırılarına karşı verilen mücadelenin zor şartlarında deneyim kazanan ve yüksek savaş kabiliyetine sahip birlikler, yeni bir cepheye gönderilebilir durumdaydı. Harbiye Nazırı ve Başkomutan

[15] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; s. 9.

[16] Bk. Yaşar Ertürk; Doğu, Güneydoğu ve Musul Üçgeni (1918-1923), IQ Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2008, s. 75-76; ayrıca http://tr.wikipedia.org/wiki/Sykes-Picot_Antla

Vekili Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nın kaderinin Avrupa cephelerinde şekilleneceğini düşünerek Alman Genelkurmayına, bu cephelerden herhangi birine asker göndermeyi önerdi.[17]

Türkiye'nin zor şartlar altında ve birçok cephede savaşmak zorunda olması nedeniyle, Alman Genelkurmay Başkanı General Falkenhayn, Türk birliklerinin Çanakkale Savaşı'ndan dolayı dinlenmeye ihtiyacının olduğunu hatırlattı.[18] Ayrıca, Türkiye'deki 5'inci Ordu komutanı olarak görev yapan Alman General Liman von Sanders de Türk birliklerinin Avrupa'ya gönderilme fikrine karşı çıkıyordu.[19] Enver Paşa'ya direnen ama sonuç alamayan Liman von Sanders, Alman Dışişleri Müsteşarı von Jugov'a mektup yazarak olayı engellemek istemişti. 11 Temmuz 1916'da da Askerî Kabineye yazdığı mektupta, "Büyük bir kısmı düşman işgaline uğramış bir devlet, dış ülkelere birlik gönderemez, göndermemeli…" derken, Dışişleri Müsteşarı von Jogov'da cevabında; "Türkiye iki imparatorluğun kurtarıcısı rolü oynayacak ve tesadüfen de hesap doğru çıkacak. O zaman Türkiye (Enver), barış yapılırken bütün istekleri için Almanya'yı sıkıştıracak…" demekteydi.[20]

Türk ordusunda görev yapan Liman Paşa'nın görüşlerini paylaşan başka yüksek rütbeli Alman subayları da vardı. Mısır'daki 4'üncü Ordunun Kurmay Başkanı olan Albay von Kress'in Kudüs'ten gönderdiği raporda Galiçya'ya gönderilen kolordu nedeniyle diğer ordu birliklerinin zayıfladığından bahsediyordu.[21]

Avusturya-Macaristan kuvvetlerinin Galiçya'da Rus orduları karşısında başarısız kalması, Alman Genelkurmayında Türk birliklerinin Avrupa'ya gönderilmesi görüşünü öne çıkarttı. Ruslar, 1916 Haziran ayının ilk günlerinde başlattıkları Brusilov saldırısının ilk üç gününde 100.000 Avusturya askerini esir almışlardı.[22] 4 Haziran 1916'da Alman Genelkurmay

---

[17] Kansu Şarman; Komutanım Galiçya Ne Yana Düşer? Mehmetçik Avrupa'da Mehmet Şevki Yazman'ın Anıları, İş Bankası Yay., İstanbul, 2007, s. XI.

[18] a.g.e.; s. XI; "Zayıf, çelimsiz erler başka birliklere gönderiliyor alaylı subaylar mektepli subaylarla yer değiştiriliyordu. Askerlerin silah ve donanımı da olanaklar ölçüsünde en iyiler ile değiştiriliyor, kadrolar dolduruluyordu." Ertem; s. 78.

[19] Şarman; s. XII.

[20] Wallach; s. 187. Yetkin İşcan; www.Gellipoli1915.org; Liman von Sanders, bu konudaki görüşlerini Alman İmparatoru'na gönderdiği "Türkiye'de 5 Yıl" adlı eserinde şu sözlerle ifade ediyordu: "Türkler kendileri yardıma muhtaç iken, dışarıya yardım etmekle çok yanlış bir yol tuttular. Bu tarihten sonra Türk birlikleri, kendi ülkelerinde düşmanı önleyecek kuvvetlerden çok, kâğıt üzerinde görünen kuvvetler durumuna geldiler. Avrupa'ya gönderilen Türk birlikleri, Türk vatanında görev yapanlardan çok başkaydı. Bu birlikler Avrupa'ya gönderilmeden önce, işe yaramayan subay ve erleri ülke içindeki birliklerle değiştiriliyor ve gönderilen tümenlere ülkedeki en iyi elbise ve donatım veriliyordu. Tam kadroyla gönderilen bu tümenlere ayrıca yedek erler de katılıyor, buna karşılık Türkiye'de kalan tümenlerin kuvvetleri ve nitelikleri düşüyordu. Harbiye Nazırı'nın emriyle sonradan bu birliklere gönderilen subay ve erler de var olanların en iyileri arasından seçiliyordu. Türkiye'de kalan birliklerin insan gücü her bakımdan geri gidiyordu." Şarman; s. XII.

[21] a.g.e.; s. XVI.

[22] a.g.e.; s. XVI.

Başkanı Falkenhayn, bir Türk kolordusunun Galiçya Cephesi'ne sevk edilmesini istedi. Avusturya Genelkurmayı bu fikre hiç sıcak bakmadı ve itiraz ettiyse de Doğu Cephesi'nde komutayı ele alan Almanya'nın kararına direnecek durumda değildi.[23] Galiçya'da siperlere bağlanan 25.000 kişilik iki Alman tümeni yerine iki Türk tümeni gönderildi.[24]

Çanakkale Muharebeleri boyunca iki defa lağvedilen ve yeniden kurulan 15'inci Kolordu; İngilizlerin Çanakkale'den çıkmasından sonra ve 5'inci Ordunun yeniden düzenlenmesi sırasında, 9 Ocak 1916'da ordu emri üzerine, üçüncü defa olarak 19 ve 20'nci Tümenlerle tekrar kuruldu ve 10 Temmuz 1916'da Keşan ve Şarköy'e intikal ederek buraya yerleşti.[25] Kolordu komuta heyeti; Kolordu Komutanı Kurmay Albay Yakup Şevki, Kurmay Başkanı Yarbay Hayri, 19'uncu Tümen Komutanı Yarbay Şefik, 20'nci Tümen Komutanı Yarbay Yasin Hilmi'den teşkil edilmişti.[26] 19'uncu Tümenin kuruluşunda, 57'nci, 72'nci ve 77'nci Piyade Alayları; 20'nci Tümenin kuruluşunda, 61'inci, 62'nci ve 63'üncü Piyade Alayları ile her tümende birer Topçu Alayı ve destek birlikleri mevcuttu. Kolordunun kuruluş şeması EK-A'dadır. 19'uncu Tümenin öne çıkan özelliği, Çanakkale'de Mustafa Kemal Paşa'nın komutasında cephede kötüye giden durumu iki kez tersine çevirmekle tanınmasıydı.[27]

10 Haziran 1916 itibarıyla 15'inci Kolordunun mevcudu, 623 subay ve 21.560 erdi. Kolorduya yaklaşık 5200 hayvan verilmişti.[28] Galiçya'ya gönderilmeye karar verilen 15'inci Kolordunun gizli yapılan hazırlıkları için, 9 Temmuz 1916'da Başkomutanlığın verdiği ve ast birlik komutanlarına ulaştırılan emir şöyle idi: "15'inci Kolordunun ivedilikle ve çevreye duyurulmadan eksiklerinin giderilmesini rica ederim."[29] Bir gün sonra gelen emir; Galiçya'da görev alınacağını bildiriyor, bindirme ve yüklemenin Uzunköprü'den yapılacağını belirterek, ilk kafilenin ne zaman yola çıkabileceğini soruyordu. Temmuz ayının ortalarından itibaren yapılan takviyelerle kolordunun mevcudu her iki tümene 5000'er asker daha sağlanarak 30.000'i buldu.[30] Hazırlıkların titizlikle yürütülmesine rağmen aksaklıklar da oluyordu. Donatım eksiklikleri, veteriner ve topçu subayları,

---

[23] a.g.e.; s. XVI. Wallach; s. 151.

[24] Carl Mühlmann; Birinci Dünya Harbi'nde Türk-Alman Silahı İttifakı, s. 107, 108 aktaran Wallach; s. 188.

[25] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; s. 14.

[26] İsmet Görgülü; On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 XVI. Dizi-S 69, TTK Yay., Ankara, 1993, s. 178. "Albay Yakup Şevki 8 Ekim 1916'da tuğgeneralliğe yükseldi. 1 Arlık 1916'da Galiçya'dan ayrıldı ve yerine Tuğgeneral Cevat (Org. Cevat Çobanlı) atandı."

[27] Şarman; s. XVII. "19'uncu Tümen 25 Nisan 1915'te Anafartalar Muharebesi'ne katıldığında, Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal ve Kurmay Başkanı Binbaşı İzettin (Orgeneral İzettin Çalışlar) idi. 9 Ağustosa kadar Albay Mustafa Kemal'in tümen komutanlığı devam etti ve aynı tarihte Anafartalar Grup Komutanı oldu." Görgülü; s. 85-88.

[28] Şarman; s. XVII.

[29] ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls .4402, Dos. H-28, Fih. 1-3.

[30] Ertem; s. 78. "Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın verdiği emir uyarınca 15'inci Kolorduya seçkin subaylar atanacak, erler de seçilmiş ve genç olacaktı. 1884 doğumlulardan daha yaşlı (32 yaş) erler bu Kolordunun birliklerine verilmeyecekti." Şarman; s. XVII.

telgraf personeli ve tercümanlar hâlâ bulunamamış durumdaydı. Kolordunun Galiçya'ya gönderilmesi ivedilikle kararlaştırılıp uygulanmak istenmiş, ikmal ve hazırlıkların yapılacağı zaman iyi hesaplanmamıştı.[31]

20'nci Tümen, 63'üncü Alayda Teğmen olan Mehmet Şevki (Yazman) anılarında, Türk askerinin Galiçya'ya gidiş serüvenini trajikomik bir şekilde şöyle anlatır: "Talim dönüşünden sonra yüzümü yıkamak için matarayla su getiren neferim Mehmet, yeni bir haber verdiği zamanlara has esrarlı tavrını takınmıştı. Üç senelik arkadaşlığın verdiği alışkanlıkla bunu daha ilk bakışta anladım. Fakat inat olsun diye sesimi çıkarmadım. Biliyorum ki Mehmet'in bu hususta uzun boylu sabrı yoktur ve biraz sonra yumurtlayacaktır.

Yüzümü yıkadım, havluyla kuruturken artık fazla dayanamadı. Simsiyah bıyıklarının kapadığı üst dudağını yukarı kıvradı, kara gözleri güldü ve nihayet yumurtladı:

- Evendim, Alaman içine gidiyoruz diyorlar?

- Bunu nereden çıkardınız? Alaman içinde ne işimiz var?

- Ne bilem ben evendim. Hinci bizim bölük eminin hemşerisi gelmişti, o söyledi.

Ben, Mehmet'in söylediklerinden hakikaten de bir şey anlamamıştım. Bir defa Alaman içine demekle nereyi kast ediyordu? Burası meçhuldü. Ancak Mehmet söylüyor diye bu havadisleri yabana atmamalı. Verdikleri havadislerin altından mutlaka bir şey çıkar. Her ihtimale karşı bir kere fırkadan (tümen) sorayım dedim. Telefonla fırka yaverini buldum:

- Nuri bey, ben Şevki, fırkanın bir tarafa hareketi filan var mı?

- Neden icap etti bu böyle?

- Ne bileyim birader, bugün bizim Mehmet, Alaman içine gideceğiz, diye bir haber verdi.

- Bu çarıklı erkanıharplerden illallah yahu! Fırkanın Avusturya'ya hareketi hakkında ancak dört saat önce bize emir geldi, nereden de haber aldı bunlar.

Fırka yaveriyle konuşmamdan birkaç saat sonra ve acele kaydıyla fırkadan şu emri aldık:

'Kolordumuz Avusturya'ya hareket edecektir. Kıtalar şimdiden hareket hazırlıklarına başlayacaktır. Sonraki emirler peyderpey verilecektir.' "[32]

b. Galiçya'nın Coğrafi Özellikleri ve Türk Birlikleri Gittiğinde Galiçya Cephesi'nin Genel Görünümü

1772'de Polonya'nın paylaşılması sırasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu payına düşen ve o sırada bu imparatorluğun Doğu eyaleti

[31] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; s. 17.

[32] Mehmet Şevki Yazman; Kumandanım Galiçya Ne Yana Düşer, I. Baskı, İstanbul, 1928 (20'nci Tümen 63'üncü Alayda subay olarak Galiçya Muharebeleri'ne katıldı.)

olan Galiçya'nın coğrafi ve siyasi özelliklerinden birkaç cümleyle söz etmek gerekirse; Galiçya, 80.000 km² büyüklüğünde, Karpat Dağları'nın kuzeyi ile Podolya Yaylası'nın bir kısmını içine alan 510 km eninde ve 60-120 km boyunda bir büyüklüğe sahipti.[33] 120 ile 2000 metre rakımı olan bölge, Vitül ve San Nehirleri'nin suladığı verimli ovalar ile geniş ormanlara sahipti. Nüfusu 8.000.000'u aşan ve doğusunda Ukraynalılar, batısında Lehlerin yaşadığı Galiçya; Rusya, Polonya ve Avusturya'nın uzun yıllar üzerinde mücadele ettiği zengin yeraltı kaynaklarına sahip, önemli bir geçiş arazisi idi. Günümüzdeki Galiçya, Polonya'nın güneydoğusu ile Ukranya'nın batısında,[34] 50º enlem ve 24º boylam arasındadır.

Yukarıda bahsettiğimiz Rus taarruzu ile Avusturya-Macaristan orduları, 100.000 esir vererek Karpat Dağları'na çekilmek zorunda kaldılar. Almanların bu cepheye gönderdiği von Bothmer komutasındaki Güney Ordusu, Rus taarruzlarını güçlükle durdurabildi ve Galiçya'da savunma hattı teşkil etmeye muvaffak oldu. Kuzeyden Almanya'ya yaptığı taarruzlarda başarı sağlayamayan Ruslar, bu cephede açtıkları koridoru genişletmek için yoğun çaba içindeydi. Ruslara karşı savunmada olan Avusturya-Macaristan'ın Karl Ordular Grubu ile Alman Güney Ordusu; iki ordu ve beş kolordu ile bir ihtiyat tümeninden oluşmuştu.[35] Alman Güney Ordusu, âdeta bütün Avusturya-Macaristan cephesinin temel taşını oluşturuyordu. Bu ordunun mevzilerde tutunamaması cephenin çözülmesine neden olabilirdi. Türk askerine duyulan ihtiyaç bu nedenle ortaya çıkmış ve Güney Ordusunu güçlendirmek maksadıyla 15'inci Türk Kolordusu bu ordunun emrine verilmişti.[36] Rusların Galiçya Cephesi'nde, General Borrosilov komutasında, 51 piyade ve 12 süvari olmak üzere toplam 63 tümenlik kuvveti taarruz hâlindeydi.[37]

c. 15'inci Kolordunun Avrupa'ya İntikali

Başkomutan Vekili Enver Paşa Almanların da baskısıyla 15'inci Kolordunun bir an önce Galiçya'ya gönderilmesi için bütün imkânları seferber etmişti. Alelacele 17 Temmuz 1916'da Avrupa'ya intikal için Uzunköprü'den trenle yola çıkan Konakçı Müfrezesi, Bulgar Hükûmetine bilgi verilmediğinden Karaağaç'ta alıkonmuştu. Türk Hükûmetinin aracılığıyla iki gün içinde yola devamı sağlanıp Subotitsa'daki ilk konaklama yerine ulaşarak temas ve çalışmalarına başladı.[38] Kolordu Komutanlığı Konakçı Müfrezesinden ilk bilgi olarak; iaşe istasyonlarındaki tedbirler, Türk parası sürüm değeri gibi bilgiler istenmişti. Müfrezenin cevabında; Sofya, Niş, Belgrat ve Subotitsa'da birer iaşe merkezi bulunduğu, Müttefik devletlerle

---

[33] Birinci Dünya Harbi Avrupa Cepheleri; Ankara, Gnkur. Basımevi, 1967, s. 17.
[34] Polonya Dış Siyaseti, Türkler Galiçya'da, Polonya Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği; www.polonya.org.tr./sec2_galicya.html.
[35] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; s. 14.
[36] a.g.e.; s. 14.
[37] Ertem; s. 101.
[38] ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-29, Fih. 1.

koordinasyon eksiğinin olduğu, Avusturya makamlarının Türklerin gelişinden haberdar olmadığı ve subayların para sıkıntısı olduğu belirtilmişti.[39]

Başkomutanlık, bazı eksiklerin sonradan giderilebileceğini bildiriyor ve 25 Temmuzdan önce ilk kafilenin trene bindirilebileceğini ve intikal için Kolordunun görüşünü istiyordu. Kolordunun, 18 Temmuzda yazdığı şifreli cevap özetle; 20'nci Tümenin Şarköy'e, 19'uncu Tümenin Çelebi ve civarına intikal ettiğini, birliklerin dört gün içinde Uzunköprü'de toplanacağını, Rus tüfeklerinin Uzunköprü'de dağıtılacağını ve erlerin bu tüfekleri öğrenecek zamanlarının olmadığını, topçu mühimmatının gemiyle Şarköy İskelesi'ne taşınacağını ve toplar için koşum hayvanı ile taşıt eksiği olduğunu belirtmekteydi.[40]

Macaristan'a ilk kafile olarak, 22-24 Temmuz arasında dört piyade taburu ve iki topçu bataryası gönderildi. Diğer birliklerin bir an önce gönderilmesi için Başkomutanlık gerekli direktifi vermiş ve eksikler için planlama yapılmıştı. Uzunköprü'de toplanan Kolordu, 27 Temmuzda Liman von Sanders ve ertesi gün Enver Paşa tarafından denetlendi. 29 Temmuz 1916'da Kolordunun birliklere verdiği emir özetle; Kolordunun emir komuta işleyişi, dil bilen personelin seçimi, Kolordunun sorumlu olduğu makam, posta işleri ile telgrafla haberleşme konularını kapsamaktaydı.[41] 19'uncu Tümen birlikleri 21 Temmuzda Uzunköprü'den,[42] 20'nci Tümen birlikleri ise Alpullu'dan, efrada 10 günlük peksimet ve zeytin dağıtılarak yola çıktılar.[43] Polonya'da yayımlanan dönemin Krakovi Gazetesi, Türklerin Galiçya'ya gelişini şöyle duyuruyordu; "Bu vaka, Türkiye'nin askerî cesaretinin ve büyük merkezî devletlere ait muharebe cephesinin tek vücut olduğunun bir delilidir."[44]

Trenle seyahat eden birlikler yaklaşık 10 günlük yolculuktan sonra Macaristan'ın Zemun kasabasında toplandılar.[45] Burada 10 gün dinlenen birlikler, 4 Ağustosta Enver Paşa ile Almanya ve Avusturya General ve Subayları tarafından denetlendiler. 19'uncu Tümen, 5 Ağustosta cepheye gitmek için Zemun ve 14 km mesafedeki Yataynisa istasyonlarından hareket etti ve 12 Ağustosta cepheye vardı. Tümen, karargâhını Mieczyszcov'da kurdu. 12/13 Ağustosta Hofmann Kolordusundan aldığı bir otomobille

---

[39] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; s. 16.

[40] ATASE Arşiv, Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-29, Fih. 1-5. 20'nci Tümen 61'inci Alay 4'üncü Tabur 1'inci Bölükte Galiçya Muharebeleri'ne katılan Çavuş İbrahim Arıkan hatıralarında şöyle anlatır: "Alay kumandanı tarafından verilen emir üzerine Şarköy'de silahlarımızı Rus silahları ile değiştirdik. Silahları alıp karargâhın bulunduğu Yeniköy'e geldik. Tabur peyderpey levazımlarını tamamlamakla meşgulken bizim 20'nci Fırkaya da Galiçya'ya sevk edileceğimiz bildiriliyordu.", İbrahim Arıkan; Harp Hatıralarım, Timaş Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2007, s. 77.

[41] ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-32, Fih. 11.

[42] Yazman; s. 6.

[43] İbrahim Arıkan; Harp Hatıralarım, Timaş Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2007, s. 77.

[44] Polonya Dış Siyaseti, Türkler Galiçya'da, Polonya Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği; www.polonya.org.tr./sec2_galicya.html.

[45] "Türk Birlikleri Belgrat İstasyonunda Avusturya Askerî Bandosu tarafından karşılanır." Arıkan; s. 80.

sorumluluk bölgesini inceleyen 19'uncu Tümen Komutanı Yarbay Mehmet Şefik, ertesi günde alay komutanları ile bölgeyi tekrar inceledi ve kuzeydeki Avusturya tümenleri ile irtibatı sağladı.[46] Türklerin silahlarını ateşlemesine sadece bir gün kalmıştı. 20'nci Tümen de 16 Ağustosta Zemun şehrinden ayrılarak dokuz günlük yolculuktan sonra Lepiçegorna'a vardı ve 3 Eylülde savaşa girişti.[47] Kolordu karargâhı ise; 11 Ağustosta Uzunköprü'den hareket ederek 20 Ağustosta Lemberg üzerinden Podwysoki'e varmış ve buraya yerleştirmişti.[48]

d. 15'inci Kolordunun 1916 Yılında Katıldığı Muharebeler

Alman Güney Ordusu emrine verilen 15'inci Kolordu; Dinyester'in kuzey kolları olan Zlota Lipa ve Narajowka nehirlerinin ayrıldığı yer olan Brzezany'den başlayarak güneybatı yönündeki hat üzerinde görevlendirildi.[49] 15'inci Kolordu bu nehirlerin geçtiği vadilerde ve daha sonrada Gnila Lipa havzasında mevzilendi. Ordunun tahsis ettiği sorumluluk bölgesine daha erken ulaşan 19'uncu Tümen, Mieczyszezowo'daki karargâhı ile birlikte, Potutory-Bozykow hattında ve Zlota Lipa Nehri boyunca konuşlandı. 20'nci Tümen ise Bozykow ve Lysa kentleri arasındaki, Zlota Lipa Nehri boyunca yerleşti.[50] Zlota Lipa Nehri'nin batısında Türk birlikleri doğusunda ise Ruslar bulunuyordu.[51]

14 Ağustos 1916'da 19'uncu Tümenin 57'nci ve 72'nci Alayları ile Topçu Taburu, Alman Güney Ordusundan devraldıkları bölgede, Zlota Lipa'nın doğu sırtlarına kadar ilerleyen Rus ordusu ile ilk teması gerçekleşti. 22 Temmuzda Türkiye'den yola çıkan birlikler 14 Ağustosta Rus ordusu ile muharebeye girdiler. Cepheye intikalini 63'üncü Alay dışında tamamlayan 20'nci Tümen, Avusturya Tümeninin Pototory ile Bozykw arasındaki savunma mevzilerini 22 Ağustosta devraldı. 63'üncü Alay da Macar Alayının mevzilerini 24/25 Ağustos gecesi devraldı.[52]

20 Ağustosta, Avusturya-Macaristan Veliahdı Frederik Karl ve bir gün sonra da Alman Güney Ordusu Komutanı General von Bothmer 15'inci Kolordu karargâhını ziyaret ettiler. Ordu Komutanlığının, 15'inci Kolordu Komutanlığına verdiği harekât emri şöyle idi; "22 Ağustos tarihinde saat 12.00'dan başlamak üzere, 15'inci Kolordu Komutanlığı 1'inci Alman İhtiyat Tümeninin sol yanından, Hofmann Kolordusunun 55'inci Tümeninin sağ yanına kadar uzanan bölgede emir ve komutayı üzerine alacaktır. Şu anda Çanakkale kahramanlarının Alman ve Avusturya-Macaristan kıtalarıyla birlikte emrim altında bulunmalarından dolayı sevincimi bildirir ve cesur Türk müttefiklerimizin Alman Güney Ordusuna katılışları dolayısıyla hoş geldiniz

[46] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; s. 19-20.
[47] Arıkan; s. 87.
[48] Birinci Dünya Harbi Avrupa Cepheleri; s. 32.
[49] Şarman; s. XIX.
[50] a.g.e.; s. XX.
[51] Arıkan; s. 87.
[52] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; s. 20.

derim. 15'inci Kolordunun şimdiye kadar kazandığı şan ve şereften ayrı olarak yeni savaş alanında da yeni şan ve şereflere ulaşmasını ulu Tanrı'dan dilerim."[53] 15'inci Kolordu da sorumluluk bölgesini devraldıktan sonra Alman Güney Ordu Komutanlığına gönderdiği mesajda; "Türk Kolordusunun kendisine gösterilen güven ve övgülere layık olmaya çalışacağını" bildirmişti.[54]

15'inci Kolordu, o günün klasik savunma stratejisine uygun bir tertiplenme ve tedbirleri alırken, özellikle ordunun verdiği emirleri titizlikle uygulamıştı. Kolordunun savunma tertiplenme krokisi EK-B'dedir. Klasik savunma şablonuna uygun olarak Kolordu, Lysa-Zlota Lipa hattı sırtları arasında, her iki tümenin üçer alayı birinci hatta olacak şekilde tertiplendi. Kolordu Karargâhı Podwysokie'de, 19'uncu Tümen Karargâhı Mieczyszcow'da ve 20'nci Tümen Karargâhı Szumlany'e kurulmuştu.[55] Kolordunun sağında 1'inci Bevyera İhtiyat Tümeni, solunda Hofmann Kolordusu konuşlanmıştı.[56] Kolordunun karşısında ise iki Rus ve bir Türkistan Tümeni bulunmaktaydı.

22 Ağustosa kadar Ruslar, Türk mevzilerini topçu ve makineli tüfek ateşi ile taciz etmişlerdi. Ruslar aynı gün, topçu ateşlerini yoğunlaştırarak mihver ordularına taarruza başladılar. Bu taarruz karşısında Alman birlikleri biraz geri çekilmelerine rağmen, Türk birlikleri bulundukları mevzileri korumuşlardı. Rusların, Türklerin cephe hattında olduklarını öğrenmeleri, 27 Ağustos tarihli Rus karargâh raporunda, "esir alınan askerler arasında Türk askeri olduğunu" belirten cümleden anlaşılıyordu. 22 Ağustostaki Rus taarruzu, esasen daha sonra gelecek olan büyük taarruzunun ön keşfi niteliğindeydi. 2 Eylülde, Güney Ordusu cephesine şiddetli topçu ateşi ile birlikte Rus taarruzu başladı. Rusların Alman Hofmann Kolordusuna karşı şiddetini arttırdığı taarruzu ile Almanlar geri çekilmek zorunda kaldılar ve her iki ordunun da zayiatı büyük oldu.[57] Türk birlikleri de birinci hatta tutunamayınca, ikinci savunma hattına çekildiler. 3-4 Eylülde tüm cephede devam eden muharebeleri Teğmen Şevki şöyle anlatır; "3-4 Eylül gecesi sabaha kadar aralıklı olarak devam eden Rus topçu ateşi havanın aydınlanmasıyla trampet ateşi şeklini aldı. Artık 'huni tarlası' şeklini almış olan birinci mevzimiz cayır cayır yanmaya, kaynamaya başladı."[58] 5 Eylülde Hofmann Kolordusu, 15'inci Kolordunun ateş desteği ile kaybettiği mevzileri karşı taarruzla geri almayı başardı.[59] 20'nci Tümen, 61'inci Alay da çavuş olan İbrahim Arıkan, harp hatıralarında Avusturya ordusunun Rusların 3

[53] ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-33, Fih. 1-3.
[54] a.g.a.; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-33, Fih. 1-4.
[55] a.g.a.; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-34, Fih. 1-28.
[56] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; s. 22.
[57] ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-35, Fih. 1-28.
[58] Yazman; s. 95. Trampet Ateşi; "Etrafınızı birkaç yüz trampetçinin sardığını farz edin, birden ve bütün süratleriyle gergin derinin üzerine değneklerini indirmeye başlıyorlar. Büyük, ayırt edilmez, nereden geldikleri ayrı ayrı hissedilmez bir gürültü ortaya çıkıyor. İşte trampet ateşinin yüzde bir örneği budur." Yazman; s. 77.
[59] ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-36, Fih. 1-6.

Eylül taarruzu karşısında nasıl savaştıklarını anlattığı cümleleri, üzerinde düşünülmeye değerdir. Arıkan; "3 Eylül günü sağ cenahta bulunan Avusturya ordusuna Ruslar taarruzda bulunduğundan ve müthiş top bombardımanı devam ettiğinden Fırkadan gelen emirle taburumuzun, acilen Avusturya cephesini takviye etmesi bildiriliyordu. Bir saatlik yürüyüşten sonra geri çağrıldık, Hareket edip karargâha döndükse de Avusturya ordusu bozulmuştu. Cepheyi geri almak ve yeniden harp hattı teşkil etmek mecburiyeti hâsıl olmuştu. Bu vaziyet askerden saklanıyordu. Avusturya ordusunun felce uğradığını yalnız Kumandanlığın ve Erkânıharbiyenin bildiğini ertesi gün anladık."[60]

Güney Ordu Komutanlığı, 5 Eylülde ordunun savunma hattını 15-16 km geriye ve Bolszowce-Swistelniki-Pototory'e çekilmesi emrini verdi. Aynı gün gece başlayan geri çekilmeyi Ruslar 6 Eylül sabahı fark edilince, önce Alman Bavyera İhtiyat Tümenine, yeni mevzilerine ulaşmadan taarruz ettiler. Taktiksel geri çekilmesini sürdüren 20'nci Tümenin artçı birliklerine aynı gün saat 08.15'te başlayan Rus taarruzu, himaye mevzilerine çekilmeye imkân bulamayan beş bölüğün tümüyle esir düşmesine sebep oldu. 19'uncu Tümenin de iki emniyet bölüğü düşmanın eline düştü.[61] Bu geri çekilmede arazinin geniş ve engebeli olması, irtibat eksiği ve keşif için yeterli zamanın olmaması nedeniyle esirler dışında Türk Kolordusunun 700 kadar zayiatı oldu.[62] Güney Ordusu birlikleri ancak 6 Eylül akşamı geri çekilmeyi tamamlayarak, yeni mevzilerde savunma düzeni alabildiler. 7 Eylülde Türk Kolordusunun her iki tümeninin üçer alayı birinci hatta makineli tüfek bölükleriyle takviye edilmiş beş taburda ihtiyatta olarak 417-419 RT. (Staleventin batısında), 319-330 RT. (Lipicagorna güneybatısında) bölgesinde savunma düzeni aldı. Türk Kolordusunun güneyinde 1'inci Bavyera İhtiyat Tümeni, kuzeyinde Hofmann Kolordusu savunma yapmaktaydı. (EK-C)

Rusların, 7 Eylül 1916 sabahı başlayan taarruzu, Türk Alaylarının yoğun ateşi ve 61'inci Alay Komutanı Yarbay Bahattin'in zamanında ihtiyat taburunu muharebeye sevk etmesi ve 416 rakımlı Tepe'ye zayiata bakmaksızın yaptırdığı karşı taarruz ve sağlanan topçu desteği ile önlendi.[63] Bu muharebede 15'inci Kolordunun zayiatı şehit, yaralı ve kayıp olmak üzere 1500 kişi kadardı. Kolordu bölgesinde 8 ve 9 Eylül günleri durgun geçti. Durgunluktan faydalanan birlikler, savunma mevzilerini güçlendirerek, topçunun dövemediği alanın bırakılmaması ve birinci hattaki erlerin her an vuruşmaya hazır olması için tedbirler aldı. 11 Eylülde gelen Ordu bildirisinde,

---

[60] Arıkan; s. 88.
[61] ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-36, Fih. 1-21, 1-22.
[62] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; s. 25. Geri çekilme sırasında yaşanan koordinesizlik bazen dost orduların yanlışlıkla birbirine ateş etmesine neden oldu, 20'nci Tümenin 62'nci Alayı erleri 6 Eylüldeki geri çekilmede ellerindeki Rus silahları nedeniyle Almanların ateşine maruz kalarak 3 şehit ve 3 yaralı verdiler, Ahmet Suat; 1 Nisan 1930 tarihli Askerî Mecmua aktaran, Ertem; s. 132.
[63] Ertem; s. 144.

son muharebe ile ilgili olarak; "15'inci Kolordu ile Gerok Grubuna övgü ile teşekkür ediliyordu."[64]

Rusların, 6 Eylülde yaptıkları taarruz, Mihver kuvvetlerinin geri çekilmesine neden olmuştu. Bu başarısını devam ettirerek Alman cephesini yarmayı düşünen Rus ordusu, sonu gelmez taarruzlarını, insan kaybını dikkate almadan devam ettirmekteydi. Savaş çok kanlı bir hâl almış, taarruza direnen Alman ve Türk birlikleri de büyük kayıplar vererek, sınırlı olan insan kaynağını tükenmekteydi. Ancak, Türk birliklerine verilen emir; "Her ne pahasına olursa olsun, bulundukları mevziyi koruyacak ve geriden gelmekte olan ihtiyat taburlarının o mevziye yerleşmesini sağlayacaksınız." şeklindeydi.[65]

15'inci Kolordu Komutanlığı, ast birliklerine Rus taarruzlarının ne şekilde cereyan edeceğini anlatan emirler gönderirken,[66] 419 RT, 20'nci Tümen tarafından 15 Eylül gecesi baskında geri alınmıştı. 16 Eylülde Rusların şiddetli bir topçu ateşinden sonra Kolordu cephesine yaptıkları taarruz geri püskürtüldü. Rus topçusunun, Ordu cephesinde ağırlıklı olarak Türk Kolordusuna yönelen topçu ateşleri ciddi zayiatlara sebep olduğundan 419 RT terk edilerek, 20'nci Tümenin bazı birlikleri biraz daha geriye çekildi. Aynı gün saat 18.30'da Alman ve Türk birliklerinin karşı taarruzu ile 419 RT. geri alındı. 19'uncu Tümen menzillerine girme yapan Ruslar, Türk birliklerinin karşı taarruzu ve Alman topçu ateşiyle temizlendi. Yaklaşık dört düşman tümeni ile 12 saat çarpışan kolordu kıtaları, mevzilerini savunmuş ve düşmanı büyük kayıpla püskürtmüşlerse de birliklerimiz yorulmuş ve önemli zayiat vermişlerdir.[67] Bazı bölüklerde hiç subay kalmamış, bir tabur hariç, tüm ihtiyat kullanılmış ve ihtiyat kuvveti ihtiyacı ortaya çıkmıştı.[68] Ordu Komutanlığının aldığı tedbir ile 15'inci Kolordunun sorumluluk alanını daraltılarak, 61'inci Alay, 20'nci Tümenin ihtiyatına memur edildi.[69]

17 Eylül saat 11.00'de, 20'nci Tümene karşı başlayan Rus taarruzu ile yer yer Tümenin savunma menzillerine girmeler olmuşsa da Alman İhtiyat Tümeni ile 20'nci Türk Tümeninin karşı taarruzu ile Ruslar durdurularak geri atıldı. Bu muharebede 20'nci Tümen büyük zayiat vermiş, Alay Komutanları da fiilen savaşmışlardı.[70] Dalgalar hâlinde gelen Rus ordusu, Türk mevzilerinden yapılan seri makineli tüfek ateşleri ile durdurulurken, Türkler

---

[64] ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-39, Fih. 1-22.
[65] Şevki; s. 106.
[66] ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-40, Fih. 1-18.
[67] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; s. 31.
[68] ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-41, Fih. 1-7.
[69] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; s. 31.
[70] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; s. 32. Arıkan; s. 98-99. Arıkan'ın harp hatıralarında anlattığı bu karşı taarruz ile ilgili ilginç bir olayı anlatmadan geçemedik. Arıkan: "17 Temmuz karşı taarruzla geri alınan siperlerde Rusların taarruzu sırasında yaralı olarak bırakmış olduğumuz arkadaşları Ruslar battaniye ve kaputlarla örtmüş, daha hafif yaralı olanlara Rus peksimeti ve şekerler vermiş, bir kısmının yaralarını sarmış ve bunları geriye sevk etmeye vakit bulamadan yine siperlerimizi bize bırakmıştı. Rusların yapmış olduğu bu insani vazifeye hayret etmemek kabil değildi. Hiçbir yaralımız süngülenmemişti."

ve Almanlar en zor şartlar altında dahi mevzilerini terk etmemişlerdi. 15'inci Kolordunun savunmak zorunda kaldığı 20 km'den fazla genişlikteki arazi, ormanlık ve kayalık olmasına rağmen, inatla direnmiş; ancak, Rus topçusu karşısında büyük zayiat verilmişti. Türk birliklerinin Galiçya'ya geldiği günden 22 Eylüle kadar geçen sürede zayiatı; 95 subay ve 7000 er olmuştu. Altı tabur ve 22 bölük komutansız kalmıştı.[71] Bu arada Rusların kayıpları Mihver ordularının kayıplarının birkaç misli idi ve geniş insan kaynağına güvenen Ruslar, Rus alaylarının hızla erimesini önemsemiyorlardı.

24 Eylüle kadar durgun geçen cephe hattında, Ordu Komutanlığı bazı düzenlemeler yaparak, yıpranan 15'inci Kolordunun sorumluluk bölgesini daraltarak, bir alay ve üç taburu ihtiyat olarak görevlendirdi. 24 Eylülde, 19'uncu Tümen cephesinde yeniden başlayan Rus taarruzu, bir girmeye sebep olmuşsa da karşı taarruzla kaybedilen mevziler ve 419 RT. geri alındı. 30 Eylülde tekrar başlayan Rusların topçu ateşi, özellikle 20'nci Tümenin 61'inci Alayına yönelmişti. Ruslar topçu ateşini, kademe kademe ilerleterek 61'inci Alayın mevzilerini ve tel engellerini tahrip ederken, siperlerdeki askerleri toprakla beraber 2-3 metre havalandırıyor ve bazıları da toprakla gömülerek şehit oluyordu.[72] Bu topçu ateşlerinden sonra Rus piyadesi, saat 13.30'da Kolordu cephesine taarruza başlayarak alaylarımızın birinci hat mevzilerine girdi. Çok çetin geçen bu muharebede, süngülerle ve boğaz boğaza mücadeleler oluyordu. 61'inci Alayın sağındaki Alman Taburunun koordinesiz geri çekilmesi, Alayın birinci hat birliklerini yalnız bırakmıştı. Bu nedenle zayiat büyük olmuş ve 61'inci Alayın bir bölüğünde sadece 30-40 kadar asker sağ kalmıştı. Mevzilerini savunmaya çalışırken İbrahim Arıkan'da ağır şekilde yaralanmıştır.[73] Saat 15.00'da Kolordunun verdiği raporda ihtiyatlarında kullanılarak 397 ve 421 RT. dışında Rus taarruzunun püskürtüldüğü bildirildi. Aynı gün saat 18.00'da Türk Kolordusu karşı taarruzla 397 RT.yi geri aldı.

Kuzeyde Hofmann Kolordusu da Ruslarla çetin muharebeye girmiş, ikinci savunma hattına çekilmek zorunda kalmıştı. 19'uncu Tümenin 57'nci Alayı büyük zayiat görmüş, tabur ve bölük komutanlarının şehit veya yaralı olması nedenliye takviye kuvvet istemiş ve takviye verilmediği takdirde sonucun umutsuzluğunu bildirmişti.[74] Bunun üzerine bir Alman Süvari Tugayı 19'uncu Tümenin, bir topçu bataryası da 20'nci Tümenin emrine verildi. 20'nci Tümen karşı taarruzu ile 421 RT. ve Cevattepe'yi[75] geri aldı. O gün

---

[71] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; s. 32.

[72] Arıkan; s. 102.

[73] Arıkan; s. 105-106. "25 Eylülde Rusların yaptığı taarruzda Bölük Komutanı ve iki takım komutanı şehit bir takım komutanı yaralı, Bölük mevcudu 320 iken, 34 kişi kalmıştır. Taburumuzun 4 bölük komutanından 3 şehit olmuştur." Arıkan; s. 111.

[74] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; s. 35.

[75] Cevattepe, 15'inci Kolordu Komutanlığına atanan Cevat Paşa'nın adı verilen bu çok kritik tepe, birçok kanlı muharebeye ev sahipliği yapmış, yüzlerce Türk ve Rus askeri bu tepenin ele geçirilmesi ve elde tutulması için ölmüş ve yaralanmıştır.

15'inci Kolordu cephesi tamamen Ruslardan temizlendi ve komutansız kalan bölükler için astsubaylardan faydalanıldı.[76]

Emrine bir Alman Avcı Alayı verilen 15'inci Kolordu, Türk Başkomutanlığına gönderdiği raporda; "Ruslar, Kolordunun 12 km'lik cephesine sayıca üç kat üstün olarak, 30 Eylül 1916 günü saat 06.00'da taarruza başladılar. Ertesi gün sona eren muharebede, kolordu kendi mevzilerini olduğu gibi elde tutmayı başardı." Türk Kolordusunun bu dördüncü muharebede zayiatı 45 subay, 5000 erdi. Özellikle 57'inci Alayın mevcudu 1100'e inmiş ve Taburlarda 2-3 subay kalmıştı. Düşman zayiatı takdir edilmeyecek miktardaydı. Sadece 500 esir Kolordu tarafından alınmıştı. 30 Eylülde Türk Kolordusu Galiçya'daki en zor günlerinden birini yaşamıştı ve Ruslar da artık bütün gücü ile saldırıyor ve kayıplarını umursamıyorlardı.[77] Bu durum 15'inci Kolordunun kayıplarını arttırmakta ve yerinin doldurulmasını zorlaştırmaktaydı. İstanbul'dan gönderilmekte olan subay adaylarıyla ihtiyaçlarının karşılanması imkânsızdı. Kolordunun muharebe eden tüfekli er sayısı 1 Ekim 1916'da 12.000'e inmişti.[78]

3 Ekime kadar karşılıklı taciz ateşleriyle geçen günlerden sonra 4 Ekimde, 20'nci Tümen bölgesine yapılan Rus topçu ateşleri şiddetlendi. Kafkaslar'dan getirdiği Türkmen Tümenleriyle yeni bir taarruza hazırlanan Rus ordusu, faaliyetlerini arttırarak beklenen taarruza 3 Ekim günü saat 11.00'da başladı.

Çanakkale Savaşı'nda Türklerin adına Trampet ateşi dedikleri topçu ateşleri ile Türk mevzilerini döven Rus topçusu, hedefleri yumuşatıyor ve piyadesi taarruza başlıyordu. 421 RT.yi ele geçiren Rusların bazı birlikleri Amerikan tüfekleri taşıyordu.[79] Özellikle Rus topçusunun sayısal üstünlüğü ve şiddetli ateşleri o derece yoğun ve etkili idi ki toprak sarsılıyor, yerden fışkıran toz ve duman bulutundan başka bir şey görünmüyor ve buna rağmen Türk birlikleri mevzilerini terk etmiyordu.[80]

---

[76] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; s. 35. 24 Eylülde yapılan savaşlarda Türk Kolordusunun gösterdiği yararlılık ve kahramanlık Ordu Komutanı Bothmer tarafından takdirle karşılandı. Türk Başkomutanlığı da Padişah'ın övgüsünü şu emirle yayımladı: "Ruslar tarafından üç kat üstün kuvvetle iki defa yapılan taarruzları, pek güçlü olarak ve düşman için kanlı bir surette püskürten 15'inci Türk Kolordusunun, hayatı hiçe sayan bir yiğitlikle dövüşen ve beni övündüren bütün komutan, subay ve erlerine yüce Padişahımızın selam ve sevgilerini bildiririm." Cihat Akçakayalıoğlu; Birinci Dünya Harbi-Galiçya Cephesi, Harp Tarihi Dairesi, Seri Nu. 3, Ankara, 1967 aktaran, Mehmet Aldan; Galiçya ve Sonrası Hilmi Dilmen'in Öyküsü, A.Ü.S.B.F. Yay., Ankara, 1984, s. 17-18.

[77] Ertem; s. 164.

[78] ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-47, Fih. 1-2.

[79] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; s. 37.

[80] Aldan; s. 14 (Hilmi Dilmen: Galiçya Muharebeleri'ne, 20'nci Tümen, 61 Alay, 1'inci Taburda yedek subay olan katılmıştır.); Galiçya Muharebeleri'ne katılan Teğmen Mehmet Şevki de Rus topçu ateşlerini şöyle anlatır: "Her an sizi paramparça edip havaya savurması ihtimali olan bu mermi yağmuru altında beklemenin fecaatini tasavvur edebilir misiniz? Ayakları bağlanmış, bıçağı bekleyen koyun gibisiniz. Gençlik görmeden, saçlarını erkenden ağartıp ihtiyarlığa

Giderek eriyen 15'inci Kolordu ve özellikle 61'inci Alay muharebe edemeyecek duruma gelmişti. Ayrıca tümenlerin gerisinde 1-2 zayıf Tabur ihtiyat olarak kalmıştı. Buna rağmen Cevattepe üzerinden 421 RT.ye yönelen düşman taarruzu kısa zamanda püskürtüldü.[81] Bugüne kadar yapılan muharebelerde 20'nci Tümen muharebe gücünü kaybettiğinden, tümeni dinlendirmek ve yeniden düzenlemek üzere Alman İhtiyat Tümeni ile yer değiştirildi. 5-6 Ekim Muharebeleri'nde Türk birlikleri; 15 subay, 3000 er zayiat vermişler, Rus kayıpları ise bunun dört beş katı olarak tahmin edilmişti.[82] 14 Ekime kadar sönük geçen günlerde, 15'inci Kolordu Komutanlığı, şu ana kadar yapılan muharebelerdeki hatalar, başarılar ve alınacak tedbirleri içeren emir yayımladı.[83]

Yıpranan 15'inci Kolordu ve özellikle 20'nci Tümen, dinlendirilip, yiyecek ile cephane ikmalini tamamlandıktan sonra, tekrar savunma mevzilerine döndü. Ekim ayı sonunda, Temps'in muhabiri Petersburg'dan şu haberi geçiyordu; "Türklerin Galiçya'daki tümenleri, Avrupa orduları kadar iyi savaşan, seçilmiş birliklerden oluşmaktadır."[84] 31 Ekime kadar Alman ve Türk Alayları küçük taarruzlarla kritik arazileri Ruslardan geri aldılar. 31 Ekim saat 08.00'da taarruza geçen Ruslar, Cevattepe'yi işgal etmişlerse de kısa sürede geri püskürtüldüler. Kasım ayında, Türk ve Alman birlikleri birbirinin görev yerlerini devralarak, dinlenmeye ve eksiklerini gidermeye çalıştılar. 10 Kasım 1916'da, 15'inci Kolordu Komutanı Yakup Şevki Paşa, Türkiye'ye döndü ve yerine Cevat Paşa, Kolordu kurmay başkanlığına Yarbay Mehmet Şefik, 19'uncu Tümen komutanlığına Yarbay Sedat atandı.[85] 15 Kasım 1916 tarihli Ordu emrinde; Rusların çok sayıda alev cihazı sipariş ettikleri ve alınacak tedbirler bildiriliyordu.[86]

Ordu Komutanlığı, bir merkezde subay talimgâhı adıyla özel bir kurs ile istihkâm, yakın muharebe ve bomba talimgâhları açılmış, daha sonra tümenlerde istihkâm talimgâhları kurularak bazı personele yirmişer günlük kurslar gösterilmiştir. Ayrıca Ordu Komutanlığı, Türk Kolordusunun bütün taburlarına üçer adet Alman makineli tüfeği verdi.[87] Kasım ve Aralık ayları sakin ve ciddi muharebeler olmadan geçti. Galiçya artık iyice kış mevsimi etkisine girmişti ve askerlerin soğuktan korunması için ek tedbirler alınmıştı. 17 Aralıkta Rusların tekrar taarruz edeceği haberleri geliyordu. 18 Aralıkta, bazı Rus erlerin siperler üzerine çıkarak "İnsan öldürmenin kötülüklerinden

---

atlayan bizim nesil erkeklerinin çoğunda asıl sebep bu korkudur, ateşin altında ölümü bekleme korkusu." Ertem; s. 142.

[81] ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-49, Fih. 1-22. Yazan; s. 151.

[82] a.g.a.; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-47, Fih. 1-25; 3 Eylül 1916'dan 5 Ekim 1916'ya kadar geçen 31 günlük sürede şehitler hariç, 11.000 yaralı vermiştik. Arıkan; s. 123.

[83] a.g.a.; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-51, Fih. 1-6.

[84] Şarman; s. VXXIII.

[85] a.g.e.; s. XXIII.

[86] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; s. 42.

[87] a.g.e.; s. 43. Yazan; s. 132; ayrıca bazı Türk subayları Berlin'e Gaz kursuna gönderildi, Yazan; s. 175.

ve barıştan" söz ettikleri görüldü. 15'inci Kolordu, 1917 yılını ilk gününü Galiçya'da Rus ordusu karşısında ve savunma mevzilerinde karşılıyordu.

4. 15'inci Kolordunun 1917 Yılı Muharebeleri

Ocak 1917'ye gelindiğinde, Rus ordusunda savaşa karşı bezginlik uyandığı gözlenmekteydi. Bu arada, Türk Kolordusu personel bakımından son aylarda rahatlamıştı. Eksiklerin yerine Türkiye'den yeni askerler geliyor ve gecikmeden ihtiyacı olan birliklere dağıtılıyordu. 1917 yılı başında er mevcudu toplam 32.700'e ulaşmıştı.[88] Galiçya'daki Türk kıtalarının moralini yükseltmek üzere, 4 Ocak 1917'de gelen Şehzade Abdurrahim ve Osman Fuat, ordu karargâhını ve 19'uncu Tümeni ziyaret ettikten sonra, 7 Ocakta Avrupa Doğu Cephesi karargâhına gitmek üzere kolordudan ayrıldılar.[89]

Ruslar, 28 Ocak, 17 ile 25 Şubat ve 5 Martta Türk ve Alman mevzilerine tekrar taarruzda bulundular ve yer yer başarı sağlamalarına rağmen, yapılan karşı taarruzlarla geri çekilmek zorunda kaldılar. 10 Nisan 1917'de gelen bir ordu emrinde; "Türk Başkomutanlığının 15'inci Kolorduyu başka bir bölgede taarruz için kullanacağını, bu maksatla eğitim yapılmasını" bildirmekteydi.[90] Güney Ordu Komutanlığı, 15'inci Kolordunun başlangıçta, 19'uncu Tümen ve daha sonra 20'nci Tümenin cepheden çekilmesini istemiş ve 12 Hazirandan başlamak üzere 19'uncu Tümenin çekilmesini, 20'nci Tümenin mevzide kalmasını teklif etmişti.[91] 15'inci Kolordu savaşta kullandığı Alman ve Avusturya silahlarını da birlikte götürmek istiyordu ve konuyla ilgili birçok yazışma yapıldı.

Rusya'da başlayan karışıklık ve Çar idaresinin yıkılması Rus ordusunu da etkilediğinden, Rus mevzilerinden sık sık savaşmak istenmediği haberleri geliyordu.[92]

27 Nisanda, Türk Kolordusu beş alayı savunmada birinci hatta, bir alayı da ihtiyatta ve karşısında iki Rus Tümeni ile temasta olarak tertiplenmişti. Ruslar yumuşak giden durumu, 5 Mayısta şiddetli topçu ateşi ile bozdular. Ancak, piyadesi hiçbir suretle bu ateşe katılmadı.[93] Yurda dönecek 19'uncu Tümenin savunma bölgesi, Alman 15'inci ihtiyat Tümenine devredildi. 19'uncu Tümenin yurda dönüş intikali 11 Haziranda başladı ve 7 Temmuzda tamamlandı.[94]

Rus Hükûmet Başkanı Kerensky ve General Brosslov'un baskısı ve İtilaf devletlerinin tazyiki ile Rus piyadesi tekrar savaşma isteği göstermeye başladı. 3 Haziranda Ordunun verdiği bilgiye göre Rusların, 7'inci Ordu ve 12'nci Kolordusu ile 14 Haziranda yeniden taarruz edeceği tahmin ediliyordu.

---

[88] Ertem; s. 178.
[89] ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-60, Fih. 1-9.
[90] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; s. 48.
[91] ATASE Arşiv, Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-78, Fih. 1-11.
[92] a.g.a.; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-71, Fih. 1-31.
[93] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; s. 49.
[94] a.g.e.; s. 61.

Bu gelişme üzerine, Güney Ordusu takviye istemiş ve yeni birlikler ile hafif sahra obüsleri almıştı.[95]

19 Haziranda 1917'de Alman Güney Ordusu tümenleri Cenowka Deresi batısı hattında; kuzeyden güneye doğru 20'nci Türk Tümeninin de dâhil olduğu sekiz tümen ile savunma yapmaktaydı. Buna mukabil Rusların, bu cephede 6 Kolordusu cephe hattında, Hassa Muhafız Kolordusu da ihtiyatta idi. (EK-D)

Haziran 1917'de, Rusların birlik intikalleri ve cephe gerisindeki faaliyetlerini arttırmaları, ayrıca 29 Haziranda topçu ateşlerini hissedilir derecede çoğaltmaları,[96] yeni ve büyük bir taarruz hazırlığını işaret ediyordu. Aynı gün, Türk tümen menzillerine karşı başlayan yoğun Rus topçu ateşi, Türk topçusunun isabetli ateşleri ile karşılık buldu.[97] 30 Haziranda, Ordu Cephesinde taarruza başlayan Ruslar, asıl taarruzlarını 20'nci Türk Tümeni ile kuzeyindeki Alman tümenine yapmaktaydılar. Şiddetli topçu ateşleri (trampet ateşi) ve gaz bombaları, Türk tümeninde ciddi zayiatlara neden oldu. 1 Temmuzda da devam eden muharebede Ruslar, Cevattepe ve Rıza Tepe ile 421 RT. ele geçirdiler. O gün akşama kadar devam eden muharebede Türkler, kaybettikleri yerleri geri almayı başardılar ve bütün gün bombardıman altında beklemiş olan Mehmetçikler, gece siperlerin üstüne çıkarak bozulan bölümleri onardılar.[98] Kolordu bu başarısından dolayı 20'nci Tümeni kutluyordu.[99] 2-3 Temmuzda devam eden Rus taarruzları sonuç vermediğinden, Rusların taarruz gücü de kırılmıştı. Rusların, sadece Alman 24'üncü İhtiyat Tümeni cephesinde 13.000 kaybı olmuştu. Taarruz vasfını kaybeden Ruslar, 10 Temmuzdan itibaren savunma tedbirleri almaya başladılar.[100] Ayrıca, 16-17 Temmuzda da geri çekildikleri gözlenmeye başlandı. 20'nci Tümenin bu muharebede; 242 er şehit, 15 subay ve 1012 er yaralı olmak üzere toplam, 1273 zayiatı olmuştu.[101]

Bu arada, 15'inci Türk Kolordu Karargâhı, 15 Temmuzda yurda dönüş yolculuğuna başladı ve 20'nci Türk Tümeni, 12 Temmuzda Rohatyn Bölge Komutanlığı emrine verildi.[102]

20 Temmuz 1917'de Mihver kuvvetleri ileri harekâta geçtiler. 21 Temmuzda Rusların kesin olarak geri çekildiği anlaşıldı ve Türk Tümeni de

---

[95] ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-78, Fih. 1-3.
[96] Yazman; s. 221.
[97] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; s. 52.
[98] Yazman; s. 226. Arıkan; s. 151. Aldan; s. 23-25. Rusların 20'nci Tümene beş tümenle (1'inci, 3'üncü, ve 5'inci Finlandiya Tümenleri ile iki Transamur Tümeni) taarruz ettiği sorgulaması yapılan esirlerin ifadesinden anlaşılmıştı. Ertem; s. 188.
[99] ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-79, Fih. 1-32. Arıkan; s. 157.
[100] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; s. 56. Ruslar artık bu orduyla taarruz harekâtı yapamayacaklarını anlamışlar ve sadece müdafaaya karar vermişlerdi. Ayrıca Rus cephesinin gerisinde derinden derine bir isyan kazanının kaynadığı, hele firarilerin günden güne çoğaldığını işitiyorduk. Yazman; s. 233.
[101] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; s. 94.
[102] a.g.e.; s.56.

Galiçya Cephesi'ne ilk gelişinde yerleştiği Zlota Lipa Irmağı'na ulaştı.[103] 25 Temmuz günü Alman İmparatoru Wilhelm yanında Alman Genel Karargâhı ve Doğu Cephesi Karargâhı mensupları ile Alman Genel Karargâhındaki Osmanlı Askerî Murahhası Zeki Paşa, Doğu Cephesi Komutanı Prens Leopold ve Güney Ordu Komutanı Graft von Bothmer ile birlikte 20'nci Tümeni denetleyerek tebrik ve şükranlarını ilettiler.[104] Önemli bir direnişle karşılaşmayan Güney Ordusu ileri harekâtına devam ederken, 26 Temmuz günü 20'nci Türk Tümeni Jezierzani'ye doğru ilerlemekteydi.[105]

Temmuz sonuna kadar kovalanan Rus ordusu ile önemli bir muharebe meydana gelmedi. Ancak, Rus sınırı olan Miwra köyünün ele geçirilmesinde Ruslar direnmeye ve savunma düzenine geçtiler. 20'nci Tümen, Ruslarla Avrupa'da son muharebesini, bu köyün alınmasında yaşayarak Miwre köyünü almayı başardı.[106] 31 Temmuz 1917'de Zebruç Nehri'nin batısına ulaştığında, nehrin karşısını Ruslar savunmaya çalışıyordu.

20'nci Tümen, Zebruç Nehri batısında ileri harekâta devam ederken, 1 Ağustos 1917'de yurda dönme emri aldı. 5 Ağustosta görev bölgesini Alman İhtiyat Tümenine devrederek, 16 Ağustosta topçuları, 22 Ağustosta piyade birlikleri trenle hareket ederek 26 Eylül 1917'de İstanbul'a ulaştılar.[107] Bir yıldan fazla süren Türklerin Galiçya Muharebeleri, Osmanlı ordusu içinde seçkin 100 subayın şehit ve 120 subayın yaralanması ve toplamda yaralılar dahil 15.000 kayıpla sonuçlandı.[108]

5. Türk Ordusunun İkmali, Aldığı Ödüller ve Kahramanlıkları

Personel kadrosu tamamlanarak Galiçya'ya gönderilen 15'inci Kolordunun Eylül ve Ekim aylarında verdiği kayıplar için Milli Savunma Bakanlığı, yurt içinden asker alımları ve Balkanlarda yaşayan Müslümanlar arasından da gönüllü olanlardan tamamlamaya çalışılmıştır. Ayrıca depo Alaylarına da muhtemel zayiatlar için asker gönderilmişti.

Personel dışındaki tüm ihtiyaçlar, parası Türk Hükûmetince ödenmek üzere Alman, Avusturya-Macaristan ordularından ayniyet karşılığı sağlanmıştır. Galiçya'da birliklerin yiyecek dâhil bütün levazım ihtiyaçları Avusturya ordusu tarafından, cephane ve benzeri ihtiyaçları Almanlarca ikmal edilmiştir. Tedarik ayniyet ve senetle yapılmış ve ilgili hükûmete borç kayıt edilmiştir.[109] Lojistik ve sağlık hizmetleri iyi yürütülmüş, yaralılar trenle

[103] Yazman; s. 236.
[104] Aldan; s. 26-27.
[105] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; s. 57.
[106] Arıkan; s. 176. "Galiçya'da son şehit, bu köy alındıktan sonra matarasına su dolduran Mehmet Çavuş'a serseri bir top mermisinin isabet etmesi ile şahadete vardı."
[107] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; s. 60.
[108] Görgülü; s. 178.
[109] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; s. 68.

Avusturya içindeki hastanelere sevk edilmiştir.[110] Ancak cepheden dönen askerler özellikle frengi hastalığını birlikte getirmişlerdi.[111]

15'inci Kolordu, emir komuta düzeni ve kuvvetler arasındaki iş birliğini en mükemmel şekilde yürütmüş, zaman zaman Türk birlikleri yabancı komutanların emrine girerken, tersi de olmuş ve Alman, Avusturya-Macaristan kıtaları Türk subaylarının emrinde savaşmışlardır. Türk subayları genç yaşlarına rağmen, bilgileri ve deneyimleri ile dikkati çekmişlerdir.[112]

Türk askerinin, Galiçya'da gösterdiği kahramanlık ve Mihver cephesine katkılarından dolayı birçok birlik ve personel en yüksek nişan ve ödüllere layık görüldü. Bunlardan birkaçını saymak gerekirse; 22 Ocak 1917'de Alman İmparatoru adına verilen "Alman Demir Salip Nişanı ve Madalyaları", Padişahın gönderdiği tüm Alayların sancaklarına takılan "madalya ve şeritler", Avusturya-Macaristan İmparatoru'nun gönderdiği, "Kolorduya madalya", Padişahın gönderdiği 61'inci ve 63'üncü Alaylara "harp madalyası"[113] idi.

Galiçya'daki kahramanlıkları Süleyman Nazif'in birliklerin harp kayıtları (ceride)ndan topladığı birkaç örneğini aktarmak istiyorum:

57'nci Alaydan, Kasap Cello Oğullarından Tahir Çavuş, Gaziantep

17 Eylül 1332 tarihinde (1916) on saat süren korkunç bir bombardımandan sonra, ileri hat siperlerimize Rus sürüleri girmeyi başarmıştı. Karşı saldırı emri verildi. Zaten bir karış yeri binlerce ölüye bile feda etmeye alışan savaşçılarımız, karşı saldırı emrinin gelişinden evvel Rusları önüne katmıştı. O gün Gaziantepli Kasap Cello oğullarından Tahir Çavuş, takip ettiği Rusların içine düşmüş, birçoğu tarafından çevresi sarılarak canından değerli bildiği silahı elinden alınmıştı.

Fakat o, teslim olma utancını kabul etmedi. Belinde taşıdığı Macar bıçağıyla kendisini götürmek isteyen Rus'un üzerine atılarak onun işini bitirdikten sonra kurtulduysa da ne yazık ki süngüden delik deşik olan karnından çıkan bağırsaklarını tutarak baygın bir biçimde hattımıza girebilmişti. Ağır yaralı olarak hastaneye gönderildi.

Zavallı Gaziantepli şimdi şehit…[114]

62'nci Alay, 1'inci Tabur, 3'üncü Bölük, Teğmen Hüseyin Oğlu Recep Hilmi Efendi

26 Ağustos sabahı, tekrar tekrar geriye atıldığı halde otuz altı saat süren Moskof saldırılarına göğüs gererken Teğmen Hilmi Efendi başından

---

[110] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; s. 73. Arıkan;, s. 113.
[111] Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları; Devre 3, C 1, İçtima 3, s. 139 aktaran, Ramazan Çalık-Muzaffer Tepekaya; www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak
[112] Ertem; s. 197.
[113] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; s. 66.
[114] Süleyman Nazif; Malta Geceleri, Fırak-ı Irak ve Galiçya, İstanbul, 1979, s. 82-83.

yaralanmış; fakat yarasını sardıktan sonra hemen yine düşmanla çarpışmak için görev başına koşmuştu.

Topçuların en şiddetli ateşiyle sanki yer alev almış gökyüzüne karışmış gibiydi. Ruslar var güçlerini harcıyor, binlerce insan kaybına hiç önem vermiyorlar, ne olursa olsun, yine dizi dizi ilerleyerek saldırıyı kazanmak istiyorlardı. Bu cehennemi andıran günün, taş toprak, çelik, demir, alev ve ateş yağdıran göğü altında Hilmi Efendi başından akan kan ile yüzü, gözü kıpkırmızı olmuş, gülüyor, sevgili erlerini sevk ve idareye çalışıyordu.

Bir kurşun daha geldi; Yiğit Hilmi'yi kolundan yaraladı, bezginlik bile göstermedi. Sanki hiçbir şey olmamış gibi o, yine göreviyle uğraşıyordu. Bir daha geldi. Bu lanetli mermi, yazık ki bu aslanın kutsi vücudunu yerlere sermişti!.. Bölüğünden birkaç sağlık eri koştu. Bir kenara çekip yararlarını sardıktan sonra geriye götürmek istiyorlardı. Cesur Hilmi asla boyun eğmiyor.

- Ben düşmanın son yıkılışını görmek isterim… diyordu.

Yüce Tanrı, bu sevgili kulunu yanına alarak düşmanın yıkılışını yüce katından seyrettirmeyi istemiş. Bir şarapnel daha patladı. Sedye üstünde uzanan bu yiğitlik yüzü, onu omuzlarında taşıyan sağlık eriyle birlikte şehit etti. Hilmi isteğine erişti. Fakat onun adıyla adlandırılan tepeyi düşman hâlâ almayı başaramadı.[115]

61'inci Alay, 4'üncü Tabur, 13'üncü Bölük, Bölük Komutanı Üsteğmen Siyahî Abdullah Ef. (Arap)

26 Ağustosta, Ruslar çok şiddetli bir topçu ateşinden sonra saldırıya kalkarak 417 rakımlı Tepe'deki tel örgü engellerimize kadar yaklaşabilmişti. O zamana kadar askeriyle düşmana karşı koymaya çalışan Üsteğmen Abdullah Efendi, Rusların kendi siperine bu kadar yaklaştıklarını görünce mertçe bir atılışla siperin üstüne fırladı;

Yüksek, aslanca bir sesle:

- Haydi Arap'ın Bölüğü!.. Allah Allah!.. komutunu verdi, tabancasını çekerek ileriye fırladı. Bu fedakârca yiğitliği gören hangi Osmanlı askeri geriye kalır? Sağdan, soldan diğer bölüklerin erleri de hep birlikte Abdullah Efendi ile beraber düşman üzerine atıldılar.

Zaten makineli tüfeklerinin, topçularının kızgın zoru ile iki ateş arasında ister istemez saldırmaya boyun eğen Ruslar, bu mertçe atılış karşısında bir saniye bile barınamayarak, kaçmayı cana minnet bilmişlerdi. Belki inanmak istemeyenler bulunur, biz gözümüzle gördük; Ruslar, umulduğundan çok daha fazla korkaktır. Irkını, huyunu ve yaradılışını görmek için en küçük bir fırsatı kaçırmak istemez. Rus piyadesinin arkasına bakmadan kaçışını gören topçuları da canlarını kurtarmak için birbirleriyle yarışa giriştiler. Sanki artık çatışma yoktu. Ne bir fişek ne bir şarapnel, hiçbir

[115] a.g.e.; s. 85-86.

ses işitilmiyordu. Bütün savaş bakışları Üsteğmen'i izliyordu. Koca aslan (Sılavetin) köyüne kadar bir avuç yiğidi ile Rusları kovaladı, kırdı, öldürdü. Sonunda Osmanlının süngüsü önünde her biri bir tarafa kaçan Ruslardan birçoğunu köyde yakaladı. İki subay, üç yüz er, bir makineli tüfek ve pek çok sargı ele geçirdi.

Koca Kara Üsteğmen'in zaferi, böylece iki subay, 300 sağlam Moskof'un bir avuç Osmanlı yiğidine silahlarını teslim etmesiyle taçlanmıştı.[116] Ne yazık ki bu kahraman subay, 1-2 Aralık 1917'de İngilizlerle yapılan muharebede, Kudüs yakınlarında İngilizlerin topçu ateşiyle şehit olmuştur.[117]

Sonuç

Çanakkale'nin o destansı muharebelerinden henüz çıkan 15'inci Kolordu birlikleri, dinlenip, toparlanıp ve yaralarını sarma arifesindeyken Galiçya'ya gönderilmişlerdir. Gidiş o kadar hızlı olmuştur ki Türk birlikleri birkaç hafta sonra; dilini, arazisini, iklimini bilmedikleri yerlerde ve neler olduğunu anlayamadan kendilerini cephede bulmuşlardır. Buna rağmen Türkler, her şeyi ile kendisine yabancı olan ve ilk kez geldikleri Galiçya'da, yabancı ülkelerin orduları emrinde ve hiçbir yılgınlık göstermeden savaşmışlardı.

15'inci Kolordu, eylül ayının başında kendisine verilen savunma bölgesine alışmaya çalışırken, 5 Eylülde Ruslar büyük bir taarruz başlattılar. Güney Ordusunun 15-16 km geri çekilmesi esnasında, geriye çekilme alışkanlığı zayıf olan Türk ordusu büyük zayiat verdi. Eylül ayı bitmeden Ruslar dört kez daha taarruz ederken, özellikle yoğun ve şiddetli topçu ateşleri, Türk mevzilerini cehenneme çevirmişti. Harbin bütün şiddetine dayanma azmi ve sebatı olan Türk askeri, zaman zaman Ruslara bırakmak zorunda kaldığı arazileri, karşı taarruzlarla ve süngü hücumlarıyla geri aldı. Savaşın her safhasında sayısız kahramanlıklar gösteren askerimiz, Galiçya'ya geldiğinde kendisine güvenmeyen Müttefikleri utandırırken, Rus ordusuna da asıl taarruzlarında Türkleri seçmiş olması pahalıya mal olmuştu.

Ekim ayında üç kez daha taarruz eden Ruslar, her seferinde geri püskürtülmüş, 419 RT, 421 RT, Cevat ve Rıza Tepeler defaten kanlı muharebelere ev sahipliği yapmıştı. Bulundukları mevzilerde direnen Türk ordusunun zayiatının fazla olmasının nedeni, savunulan mevzileri terk etmemeleri ve yapılan karşı taarruzlardı. 1917'de Ruslar dört kez daha taarruz etmiş; ancak ne Türkleri ne de Almanları mevzilerinden sökememişlerdi. Aynı yıl içinde başlayan Rusya'daki karışıklıklar, Rus ordusunun savaşma azmini ortadan kaldırmıştı. Ancak, Rus idarecilerinin yoğun baskısı ile 29 Haziran 1917'de son kez ve büyük bir taarruz başlatan Ruslar, yine püskürtülmüş ve hızla kendi sınırlarına doğru geri çekilmişlerdir.

[116] a.g.e.; s. 206. Arıkan; s. 91.
[117] Arıkan; s. 206.

Yabancı topraklarda Türk ordusunun Alman ve Avusturya-Macaristan ordularıyla uyumlu çalışması, Güney Alman Ordu Komutanlığının da farklı ülke askerleri arasında sağladığı koordinasyon ve iş birliği, bu başarının önemli anahtarlarından biridir. Türk ordusu mevcut imkânları iyi şekilde kullanmış, genç komutanlar da birlikleri yüksek seviyede sevk ve idare etmişlerdir. Avusturya-Macaristan topraklarının Ruslar tarafından işgalini önlemede büyük katkı sağlayan 15'inci Kolordu, Galiçya'daki kahramanlığı ile Türk milletinin gurur abidesi olmayı başarmıştır. Bu vesileyle, Galiçya'da bir karış toprağı terk etmemek için hayatlarını feda eden 12.000 aziz şehidimizi bir kez daha saygı ve rahmetle anıyoruz.

KAYNAKLAR

AKŞİN, Sina; Yakın Çağ Türk Tarihi 1908-1980, Milliyet Yay., İstanbul, 2007.

ALDAN, Mehmet; Galiçya ve Sonrası Hilmi Dilmen'in Öyküsü, A.Ü.S.B.F. Yay., Ankara, 1984.

ARIKAN, İbrahim; Harp Hatıralarım, Timaş Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2007.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; Tek Adam I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.

Birinci Dünya Harbi Avrupa Cepheleri; Gnkur. Yay, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1967.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Avrupa Cepheleri; Gnkur. Yay, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1996.

ÇALIK, Ramazan; Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları, Devre 3, C 1, İçtima 3.

ERTEM, Şefik; Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Yüz Bin Türk Askeri, Kastaş Yay., İstanbul, 1992.

ERTÜRK, Yaşar; Doğu, Güneydoğu ve Musul Üçgeni (1918-1923), IQ Yay., 2 Baskı, İstanbul, 2008.

GÖRGÜLÜ, İsmet; On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 XVI. Dizi-S 69, TTK Yay., Ankara, 1993.

İŞCAN, Yetkin; www.Gellipoli1915.org

KARA, Adem-AVCI,Cemal; Türk İnkılabının Tarihi, IQ Yay, İstanbul, 2007.

NAZİF, Süleyman; Malta Geceleri, Fırak-ı Irak ve Galiçya, İstanbul, 1979.

Polonya Dış Siyaseti, Türkler Galiçya'da, Polonya Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, www.polonya.org.tr./sec2_galicya.html.

ŞARMAN, Kansu; Komutanım Galiçya Ne Yana Düşer? Mehmetçik Avrupa'da Mehmet Şevki Yazman'ın Anıları, İş Bankası Yay., İstanbul, 2007.

TEPEKAYA, Muzaffer; www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak

TÜRKMEN, Zekeriya-KESKİN, Alev-İLHAN, Fatma; Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde Kutü'l Ammare Zaferi, Silahlı Kuvvetler Dergisi, S 393, Temmuz 2007.

WALLACH, Jehuda L.; Bir Askerî Yardımın Anatomisi, Çev. Fahri Çeliker, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1985.

YAZMAN, Mehmet Şevki; Kumandanım Galiçya Ne Yana Düşer?, I Baskı, İstanbul, 1928.

Arşiv Belgeleri

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-28, Fih. 001-03.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-28, Fih. 001-03a.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-29, Fih. 001-05.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-29, Fih. 001-05a.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-29, Fih. 001a.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-32, Fih. 001-11.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-33, Fih. 001-03a.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-33, Fih. 001-04.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-34, Fih. 001-28.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-35, Fih. 001-28.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-35, Fih. 001-28a.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-36, Fih. 001-06.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-36, Fih. 001-21.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-36, Fih. 001-21a.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-36, Fih. 001-22.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-36, Fih. 001-22a.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-39, Fih. 001-22.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-39, Fih. 001-22a.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-40, Fih. 001-18.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-40, Fih. 001-18a.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-41, Fih. 001-07.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-41, Fih. 001-07a.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-47, Fih. 001-02.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-47, Fih. 001-02a.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-47, Fih. 001-25.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-47, Fih. 001-25a.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-49, Fih. 001-22.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-49, Fih. 001-22a.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-51, Fih. 001-06.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-60, Fih. 001-09a.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-71, Fih. 001-031a.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-78, Fih. 001-03a.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-78, Fih. 001-11a.

ATASE Arşiv; Nu. 5/8981, Kls. 4402, Dos. H-79, Fih. 001-32a.

EK-A

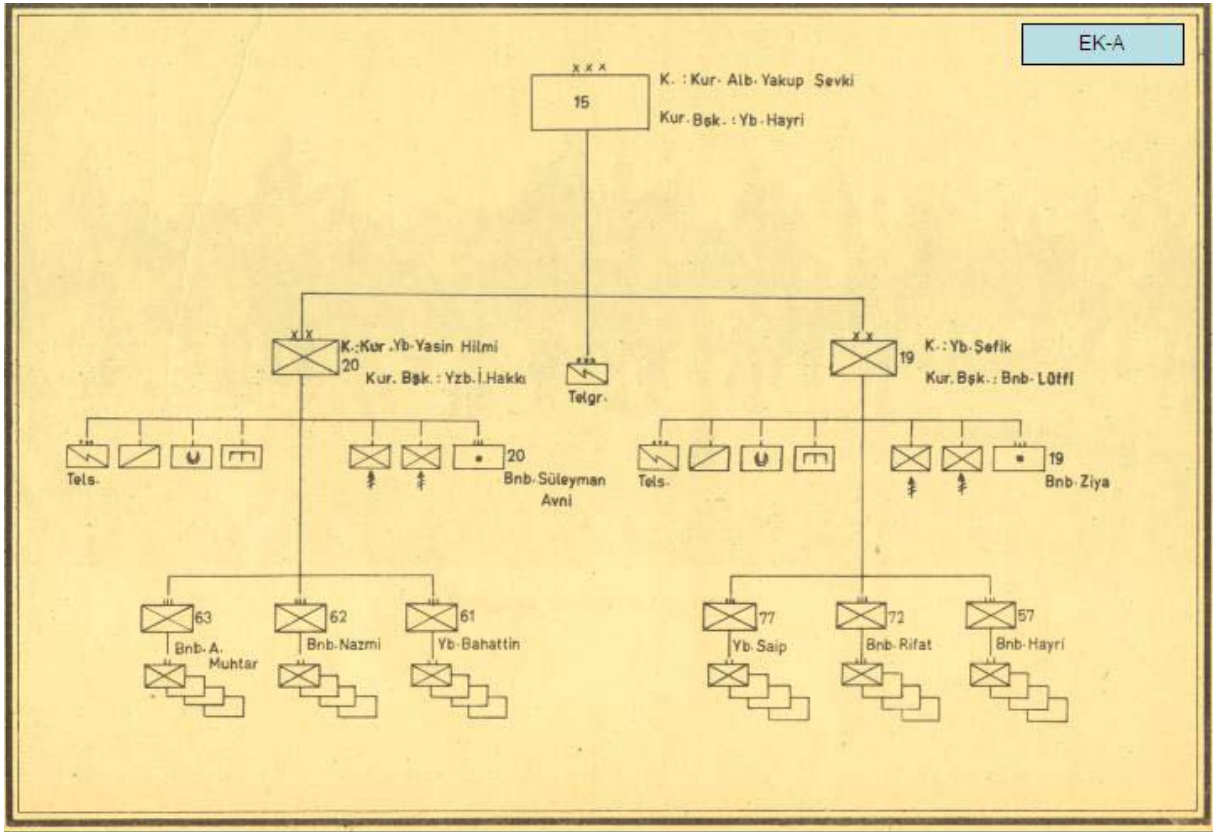

15'inci Kolordunun Kuruluşu
KAYNAK: Birinci Dünya Harbi Avrupa Cepheleri, Gnkur. Yay., Ankara, Gnkur. Basımevi, 1967.

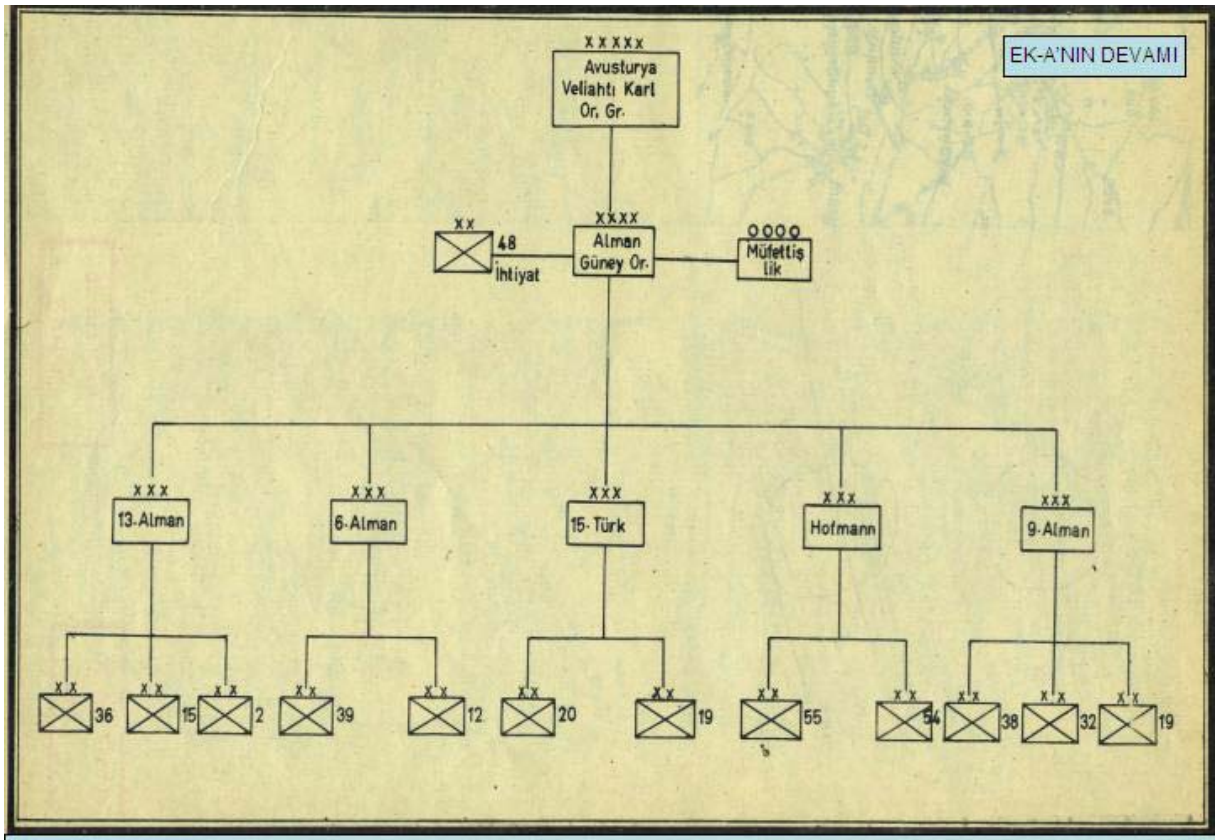

Alman Güney Ordusunun 15 Ağustos 1916'da Kuruluşu
KAYNAK: Birinci Dünya Harbi Avrupa Cepheleri, Gnkur. Yay., Ankara, Gnkur. Basımevi, 1967.

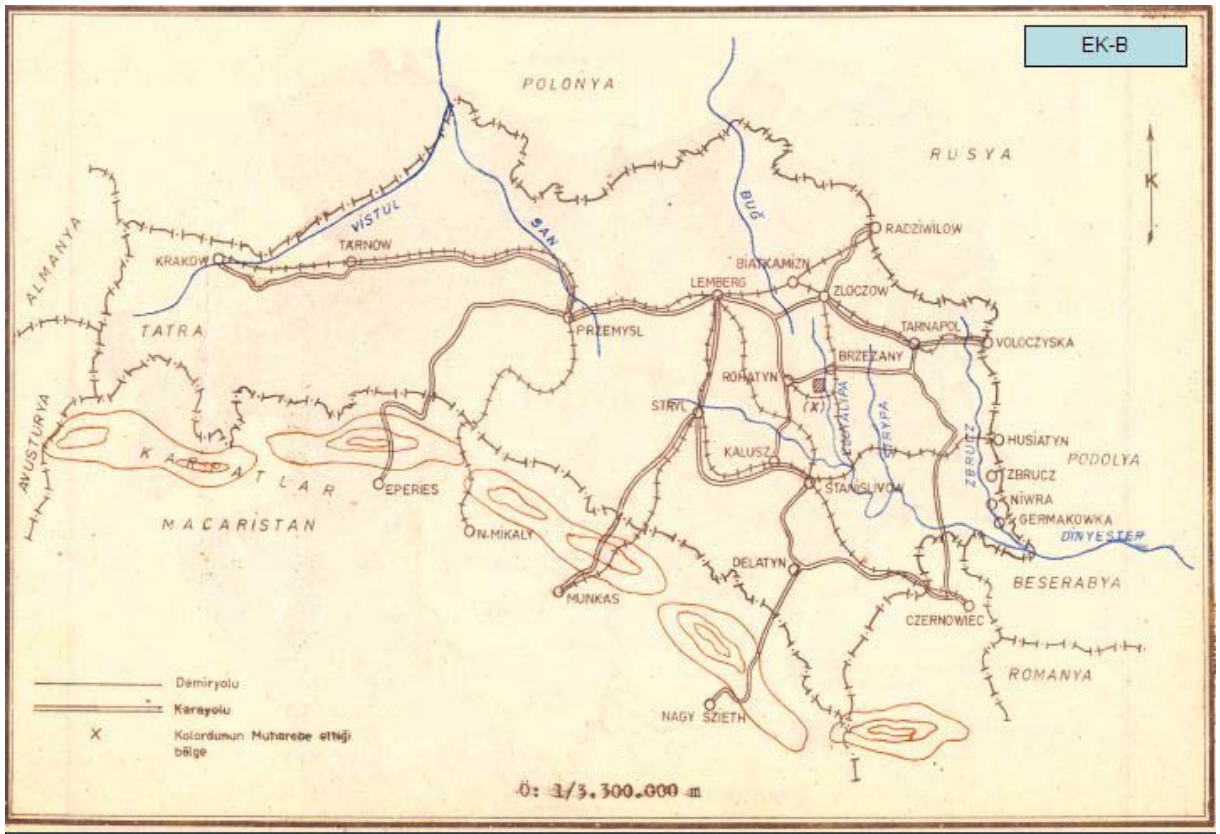

Haziran 1916'da Galiçya
KAYNAK: Birinci Dünya Harbi Avrupa Cepheleri, Gnkur. Yay., Ankara, Gnkur. Basımevi, 1967.

Haziran 1916'da Galiçya
KAYNAK: Birinci Dünya Harbi Avrupa Cepheleri, Gnkur. Yay., Ankara, Gnkur. Basımevi, 1967.

26

EK-C

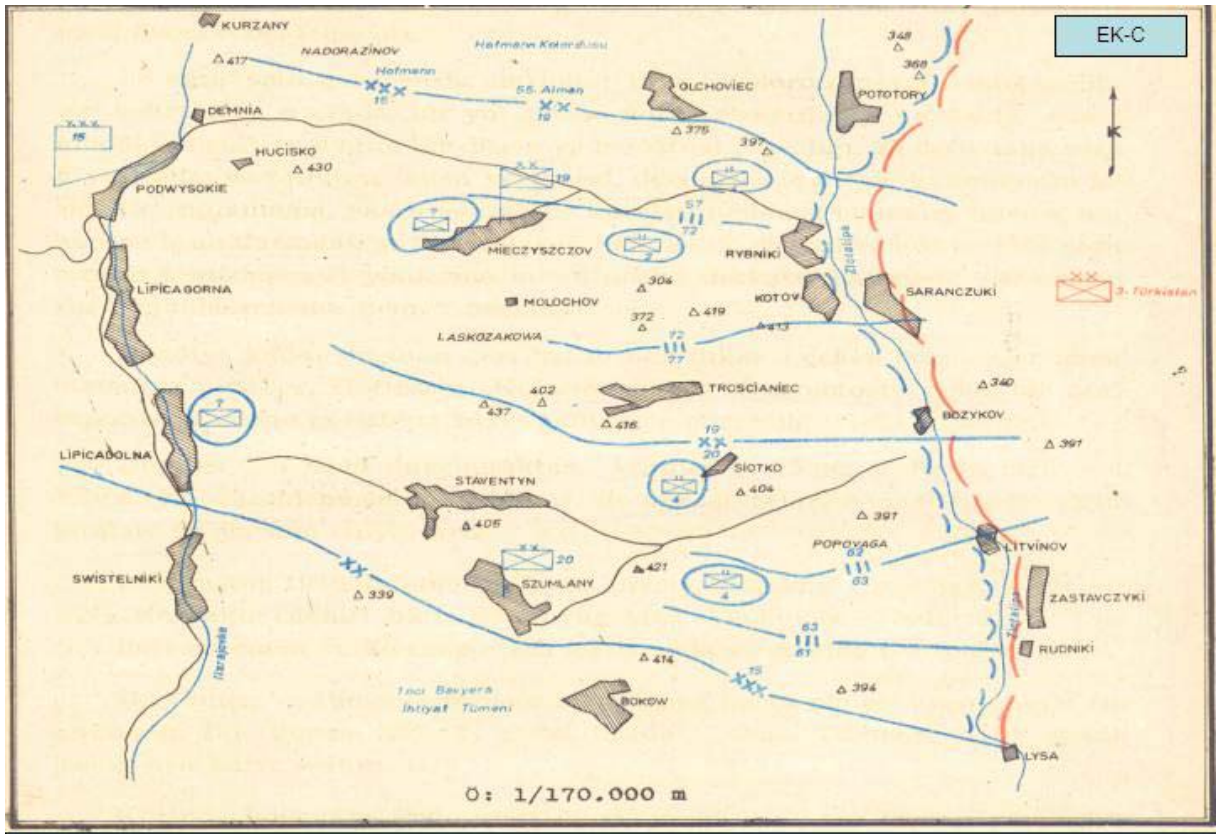

2 Eylül 1916'da Galiçya'da 15'inci Kolordunun Savunma Tertiplenmesi
KAYNAK: Birinci Dünya Harbi Avrupa Cepheleri, Gnkur. Yay., Ankara, Gnkur. Basımevi, 1967.

27

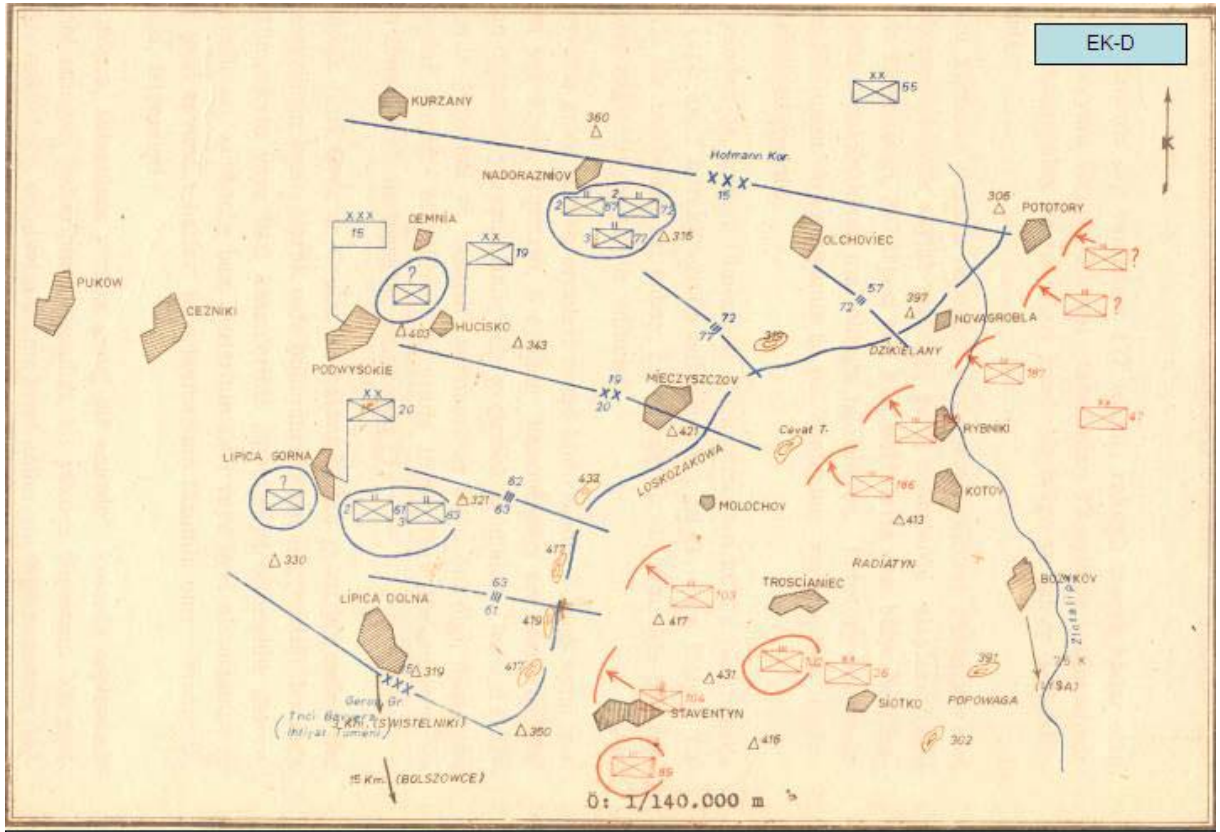

7 Eylül 1916'da Galiçya'da 15'inci Kolordunun Savunma Tertiplenmesi
KAYNAK: Birinci Dünya Harbi Avrupa Cepheleri, Gnkur. Yay., Ankara, Gnkur. Basımevi, 1967.

28

EK-E

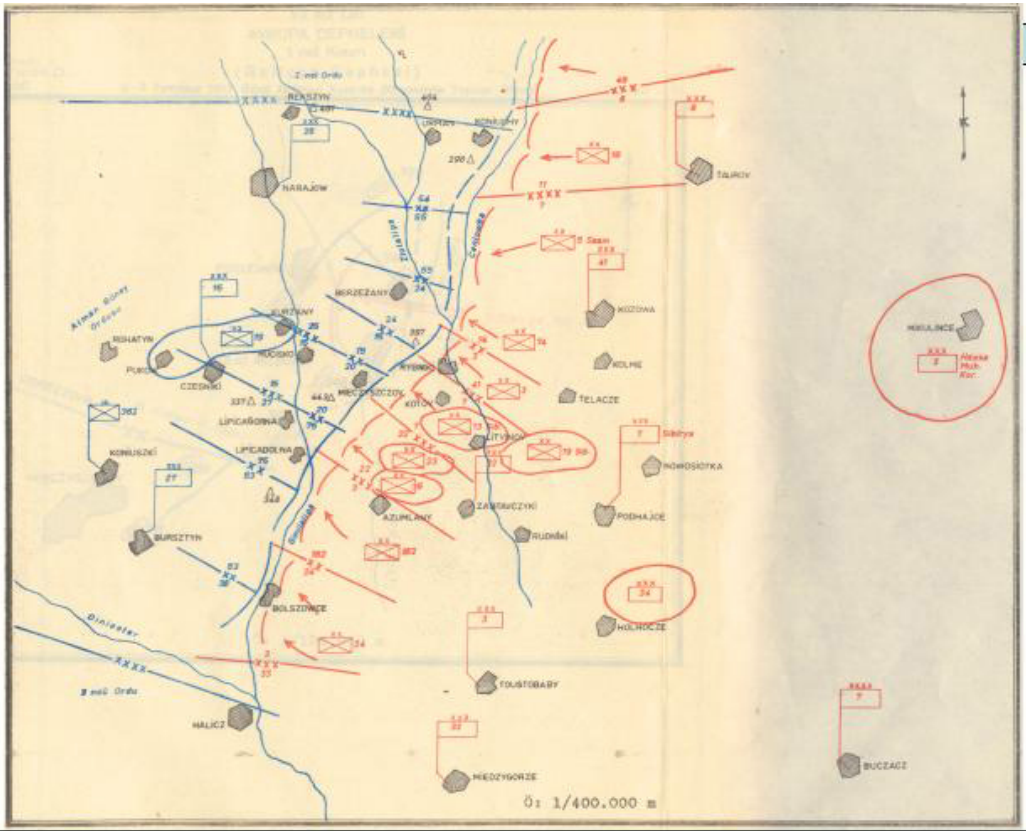

19 Haziran 1917'de Galiçya'da 20'nci Tümenin Savunma Tertiplenmesi
KAYNAK: Birinci Dünya Harbi Avrupa Cepheleri, Gnkur. Yay., Ankara, Gnkur. Basımevi, 1967.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI ORDUSUNDA KAYIP İSTATİSTİKLERİ ÜSTÜNE BİR DEĞERLENDİRME (1914-1918)

Prof.Dr.Hikmet ÖZDEMİR*

1914-1918 arasındaki Dünya Savaşı, askerlik tarihinde ilk "küresel savaş" olarak yerini almıştır ve böylesi bir savaşın meydana getirdiği kayıplar öncekilerle kıyaslanamayacak kadar yüksektir. 1920'de, savaşın sona ermesinden hemen iki yıl sonra yapılan bir hesaplamada, toplam insan kayıplarının 35.000.000 kişi olduğu söylenmiştir. Savaşta ölenler dışında, tifüs ve grip gibi salgın hastalıkların ordularda ve sivil halkta açtığı kayıplar da çok yüksektir. Savaşın sonunda tek başına grip salgınları bile milyonlarca kadın ve erkek öldürmüştür. Yine aynı kaynağa göre; muharebe alanındaki askerî kayıpların toplamı 13.000.000 kişidir.[1]

1925'te, Paris'te yayımlanan bir istatistikte, çeşitli devletlerin ordularına mensup askerlerin muharebede ve hastalıktan ölüm oranları açıklanmış; fakat burada Osmanlı ordusu ile ilgili bir istatistik yer almamıştır.[2]

Milliyetler	Çatışmada Ölüm	Hastalıktan Ölüm
Fransızlar	13,5	2,0
Almanlar	13,7	1,0
Belçikalılar	8,5	3,0
Amerikalılar	4,5	1,7

1934 yılında, bir İngiliz kaynak, bu savaşın insan kayıplarının hiçbir zaman doğru olarak hesaplanamayacağını söylemiştir. Bu dramatik olgunun Rusya ve Türkiye gibi ülkelerin sağlıksız istatistikleri, Fransa'nın toplam yaralı sayısını yayımlamaması, Almanya'nın hafif yaralıları kayıplar listesine almaması, pek çok ülkenin kayıp ve esirleri sayısının tam olarak bilinmemesi ve sınırlarının değişmesi gibi nedenleri vardır. Saptanabilen ölümler 10.004.771, tahmin edilen ölümler 2.991.800 olup bu ikisinin toplamı 12.996.571'dir ve bu rakama hastalıktan ölümler dâhil edilmiştir.[3]

* Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü

[1] Leon Rabinowicz; Nüfus Meselesi, Çev. Alâettin Cemil, Ankara, 1930, s. 199-200.

[2] Journal de la Societe de Statistique de Paris; Aralık 1925, s. 33'ten: Halûk Cillov; Nüfus İstatistikleri ve Demografinin Genel Esasları, İstanbul İktisat Fakültesi Y., 1960, s. 304.

[3] C. R. M. F. Cruttwell; A History of the Great War, 1914-1918, Oxford, Clarendon Press, 1. pub. 1934, 1964, s. 630.

Cruttwwell'e Göre Kayıplar (1914-1918)

Ülke	Ölüm	Yaralı	Esir	Toplam
İngiltere	747.023	2.121.906	191.652	3.260.581
Fransa	1.385.300	447.000	446.300	2.831.600
İtalya	460.000	947.000	530.000	1.937.000
Rusya	1.700.000	4.950.000	2.500.000	9.150.000
ABD	115.660[4]	205.690	4526	325.876
Almanya	1.808.545	4.247.143	617.922	6.673.610
Avusturya-Macaristan	1.200.000	3.620.000	2.200.000	7.020.000
Türkiye[5]	325.000	400.000	1.565.000	2.290.000

1934 tarihli bir İngiliz kaynakta yer alan bu tablo şöyle analiz edilebilir:

Almanya ölümde (1.808.545) birincidir; yaralıda (4.247.143) ve esirde (2.200.000) ikinci ve toplamda (6.673.610) üçüncüdür. Rusya, ölümde (1.700.000) ikinci ve en yüksek yaralıyla (4.950.000), en yüksek esirle (2.500.000) ve toplamda (9.150.000) birinci sıradadır. Ölüm sayısına göre Rusya ve Almanya'nın ardından Fransa (1.385.300) üçüncü Avusturya-Macaristan (1.200.000) dördüncü, İngiltere (747.023) beşinci, İtalya (460.000) altıncı ve Türkiye (325.000) yedincidir.[6]

1934 tarihli bu kaynakta belirtildiği üzere, Türkiye'nin kayıp rakamları eksiktir. Bu tarihten yaklaşık on yıl sonra, 1943'te Avustralya ordusundan Albay A. G. Butler, Türkiye'nin savaş kayıplarının daha fazla olduğunu saptamıştır. Avustralyalı Albay'ın çalışmasında aktarıldığı kadarıyla, Büyük Savaş'ta Türkiye'nin muharebe kayıpları, 948.447 kişi, muharebe dışı kayıpları 3.967.000 kişidir. Fakat -onun tablolarında da- Türkiye'nin salgın hastalıklardan olan kayıpları yer almamıştır. Ölüm rakamı olarak yine 325.000 verilmiştir.[7]

Burada haklı olarak şu şekilde sorular akla gelmektedir:

[4] Hastalıktan ölüm dâhil.
[5] Eksik.
[6] Cruttwell; s. 630.
[7] Colonel A. G. Butler; Avustralian Army Medical Services in the War of 1914-1918, Canberra, Avustralian War Memorial, 1943, s. 879, Tablo 9'dan alınmıştır.

Acaba savaşın kayıpları hesaplanırken, yalnızca çatışmalarda ölenler mi dikkate alınmalıdır?

Dünya Savaşı örneğinde Osmanlı coğrafyasını ve bu arada doğal olarak Osmanlı ordusunu kasıp kavuran salgın hastalıklardan ölümler, ülkenin toplam kayıpları içinde yer almayacak mıdır?

Eğer öyle ise -ki hiçbir kuşku bulunmamaktadır- çeşitli kaynaklarda gösterilen bu ölümlerin acaba ne kadarı salgın hastalıklardan ne kadarı çatışmadan veya yaralıdandır?

Büyük Savaş'ta hastalıktan ölümlerden kayıplar yaklaşık 1,5 milyondur. Fransız dergisi Drapeau 3.115.000 rakamını vermektedir ki bu abartılı bulunmaktadır. Gerçekte Avrupa'da salgınlar hastalıklardan ölümler fazla değildir. Salgın hastalıklar en çok Osmanlı ordusunda etkili olmuştur.[8]

Osmanlı ordusu dışında tek istisna, Sırp ordusudur. Savaşın hemen başında bu orduda da tifüs salgını nedeniyle feci ölümler cereyan etmiştir.

1996'da, Eric Jan Zürcher tarafından 1914-1918 Savaşı'nda Osmanlı ordusunun ölüm ve firarlar açısından deneyimi üzerine yayımlanan bir çalışmada; Osmanlı ordusunda hastalıktan ölümlerin % 50 civarında olduğu; fakat Alman ordusunda bu oranın % 10'da kaldığı vurgulanmıştır.[9]

1940 yılında, Büyük Savaş'ta 3'üncü Ordu Sıhhi Reisi Prof. Tevfik Sağlam tarafından yayımlanan bir çalışmada verilen rakamlar da Osmanlı ordusunda salgın hastalıklardan ölümlerin öteki ordularla kıyaslanmayacak ölçüde yüksek olduğu şeklindeki değerlendirmeleri doğrulamaktadır. Buna göre; Büyük Savaş'ta dört yıl boyunca Alman ordularında 1.651.072 ölüm vardır ve bunun % 87,8'i yara vesair dış faktörlerden; % 12'si salgın hastalık nedeniyle ve 177.162 kişidir. Savaşta Alman ordusunun toplam kuvvetleri 6.400.000'dir. Ayda ortalama 2953 ölüm yapar ki 3'üncü Ordudaki ölüm oranı ile karşılaştırıldığında, Türk ordusunda hastalıktan ölümün, Alman ordusundaki hastalıktan ölüme oranla tam 49 misli fazla olduğu görülmektedir.[10]

Osmanlı Orduları Askerî Sağlık İdaresine göre; dört yıllık savaş süresince askerî birliklerdeki erlerin % 47'si hastanelere girmiş ve bunların % 17'si hastanelerde ölmüştür.[11]

1943'te, Albay A. G. Butler'in "Birinci Dünya Savaşı'nda Avustralya Ordusu Tıbbi Servisleri" başlıklı araştırması, Büyük Savaş'a katılan tarafların kayıpları hakkında ayrıntılı istatistiklere yer vermiştir. Avustralyalı Albay'ın

---

[8] Türkkaya Ataöv; Deaths Caused by Disease, In Relation to the Armenian Question, Ankara, SBF Y., 1985, s. 4.

[9] Erik Jan Zürcher; "Between Death and Desertion, The Experience of the Ottoman Soldier in World War I", Turcica, 28, 1996, s. 244.

[10] Tevfik Sağlam; Cihan Harbi'nde III. Orduda Sıhhî Hizmete Ait Küçük Bir Hulâsa, İstanbul, Askerî Tıbbîye M., 1940, s. 10.

[11] Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; Birinci Dünya Harbi, İdarî Faaliyetler ve Lojistik, C IX, s. 578.

hazırladığı kayıplar tablosunun istatistiki değerleri doğrudan ilgili ülkelerin askerî yayınlarından sağlanmıştır.[12]

Butler'e Göre Toplam Kayıplar (1914-1918)[13]

Ülkeler	Asker Sayısı	Ölüm	Yaralı	Esir ve Kayıp	Toplam Kayıp	Oran
İngiltere	8.485.926	897.780	2.085.377	266.700	3.249.857	37,31
Fransa	8.194.150	1.457.000	2.300.000	478.000	4.235.000	51,68
Rusya	15.123.000	664.890	3.813.827	3.950.000	8.428.717	55,73
İtalya	5.615.000	650.000	947.000	600.000	2.197.000	39,13
ABD	2.040.000	51.606	234.300	4500	290.406	6,44
Japonya	800.000	300	907	3	1120	0,15
Belçika	267.000	13.716	44.686	34.659	93.061	34,85
Sırbistan	707.343	45.000	133.148	152.958	331.106	46,81
Montenegro	50.000	3000	10.000	7000	20.000	40,00
Romanya	750.000	335.706	120.000	80.000	535.706	71,43
Yunanistan	261.890	5000	21.000	1000	27.000	10,31
Portekiz	191.362	7222	13.751	12.318	33.291	17,40
Toplam	44.800.671	4.131.220	9.723.996	5.587.138	19.442.354	43,39
Almanya	13.387.000	1.061.740	5.397.884	771.659	7.231.283	54,02
Avusturya	7.800.000	1.200.000	3.620.000	2.200.000	7.020.000	90,00
Türkiye	2.850.000	325.000	400.000	250.000	975.000	34,21
Bulgaristan	1.200.000	87.500	152.390	27.029	266.919	22,24
Toplam	25.237.000	2.674.240	9.570.274	3.248.688	15.493.202	61,14

Osmanlı Ordusunda Kayıplar

Büyük Savaş'taki Osmanlı ordusu kayıpları üstüne literatürde sırasıyla şu bilgiler yer almaktadır:

[12] Bk. Butler; 1943.
[13] a.g.e.; s. 868, Tablo 5'ten aktarılmıştır.

1922 Tarihli İngiliz Kaynağında Osmanlı Kayıpları[14]

Muharebede ölüm	50.000
Yaralıdan ölüm	35.000
Hastalıktan ölüm	240.000
Yaralı	400.000
Toplam	725.000
Esir, Kaçak ve Kayıp	1.565.000
Genel Toplam	2.290.000

Büyük Savaş'ta Osmanlı ordusunun kayıpları üzerine ilk uluslararası istatistik, 1922 yılında İngiliz askerî yetkilileri tarafından yayımlanmıştır. Buna göre; Osmanlı ordusunda muharebede ve yaralıdan ölüm miktarı 85.000 kişidir. Ayrıca 240.000 kişi de hastalıktan ölmüştür. Bu durumda ölümlerin toplamı 325.000'e ulaşmaktadır. 400.000 yaralı ile birlikte toplam kayıp 725.000 olmaktadır. Esir, kaçak ve kayıpların miktarı 1,5 milyondur. Buradan hareketle İngiliz askerî kaynakları, Osmanlı ordusunun 2.300.000 kişilik bir kayıpla karşı karşıya olduğu görüşündedir.[15]

Osmanlı ordusunun kayıpları üzerine ikinci yabancı istatistik, bir Fransız subayı tarafından 1926 yılında Paris'te yayımlanmıştır; fakat bu rakamlar, (karşılaştırıldığında görülmektedir) 1922'de İngilizlerinkinin aynıdır. Osmanlı ordusunda dört yılda silah altına alınan asker miktarından 2.300.000'lik kayıp rakamı çıkarıldığında Mütareke imzalanırken Türkiye'nin elinde kalan asker sayısının 560.000 olduğu anlaşılmaktadır. Larcher, bu resmî rakamların Osmanlı Hükûmetinin 30 Ocak 1919 tarihli tebliğinden alındığını ve kayıplar hakkında sadece bir fikir verebileceğini; yalnızca Çanakkale'deki ölülerin 55.000 olduğunu, bu nedenle toplam 325.000 ölü rakamının 500.000-600.000 kabul edilmesi gerektiğini; Anadolu'da ise, doğudan gelen Müslüman göçmenlerden 500.000, Ermenilerden 800.000 ve Rumlardan 325.000 kişinin katliam, tehcir ve amele taburlarındaki koşullarda hayatlarını kaybettiklerini kaydetmiştir.[16]

Fransız Binbaşı Larcher'den nakledilen aynı istatistikler, Yusuf Hikmet Bayur tarafından da aktarılmıştır. Prof. Bayur, Larcher'in eserini Türkçeye çeviren Yarbay Nihat'ın, Türkiye'yi ilgilendiren bilgilerde yanlışlara

[14] Statistics of the Military Effort of the British Empire During the Great War; The War Office, March 1922, s. 357.
[15] a.g.e.; s. 357.
[16] Commandant M. Larcher; La Guerre Turque dans la Guerre Mondiale, Paris, 1926, s. 602.

rastladıkça bunları düzeltmiş olduğunu dolayısıyla verilen rakamların (1928 yılına kadar) doğru sayılması gerektiğini yazmıştır.[17]

1930'lu yıllarda Türkçeye aktarılan yabancı askerî tarih yapıtlarında ve anılarda çevirmenler tarafından düzeltmeler veya eklemelerin yapıldığı bilinmektedir. Öte yandan, Larcher'in eserindeki kayıp rakamlarının Ermeniler ve Rumlar için abartılı derecede yüksek; fakat, Türkler için düşüklüğü dikkati çekmektedir. Bu durum 30 Ocak 1919 tarihi itibarıyla Türk Askerî Arşivinde dört yıllık savaş ile ilgili istatistiklerin henüz toplanmamış olması mümkündür.

1935'te, Rus Generali Maslofski'nin eserinin Türk Askerî Arşivi tarafından hazırlanan Türkçe basımına konulan notlarda verilen çatışmada ölenler (şehit) askerler ile ilgili rakam şaşırtıcıdır. Yalnızca Çanakkale Cephesi'nde çatışmada ölen (şehit) askerlerin sayısı bile (57.000) bu rakamın üzerindedir. Anlaşıldığı kadarıyla, 1930'lu yılların başında Türk Askerî Arşivinde ayrı ayrı dosyalarda muhafaza edilen belgeler henüz tasnif edilmediğinden, Büyük Savaş ile ilgili ölüm istatistikleri açıklıkla ortaya konulamamış ve bu karışıklık sonraki on yıllarda da sürmüştür.

1950 yılında Harp Akademilerindeki konferansında Tevfik Bıyıklıoğlu, Çanakkale Savaşı'na katılan Türk ordusunun 700.000 kişi olduğunu, 190.000 şehit ve yaralı, 70.000 de hasta olduğunu söylemiştir.[18]

General Fahri Belen'in Türk Askerî Arşivine göre dayandırarak verdiği bilgilere göre; Çanakkale'de Türk kayıpları 55.000 şehit, 100.000 yaralı, 10.000 kayıp, 25.000 hastalıktan ölen olmak üzere toplam 190.000 kişidir.[19] Yine Fahri Belen, Çanakkale'de İngiliz kayıplarının ise, 43.000 ölü, 72.000 yaralı olduğunu buna Fransızların 30.000 kişilik kaybı eklendiğinde Müttefiklerin toplam kayıplarının 145.000 kişiye ulaştığını yazmıştır.[20]

Bunlardan ayrı olarak kişisel yayınlarda da birtakım rakamlar yer almıştır. Örnek olarak Münip Mustafa Bey tarafından aktarılan bilgiye göre, Çanakkale'de 21.498 asker hastalıktan ölmüştür.[21]

İngiliz askerî tarihçi Alan Moorehead ise; Çanakkale'de Türk tarafı kayıplarının 55.000 şehit ve 21.000 hastalıktan ölüm olmak üzere 76.000 askerini savaş alanında gömdüğünü, bunlardan ayrı 100.000 yaralı ve 64.000 hastalıktan cephe gerisine gönderilen asker ve 10.000 kayıp asker, toplam kayıpların 250.000 olduğunu yazmaktadır.[22]

---

[17] Yusuf Hikmet Bayur; Türk İnkılap Tarihi, C 3, Kısım 4, Ankara, TTK Y., 1983, s. 787 ve dn. 99.
[18] Tevfik Bıyıklıoğlu; Çanakkale Muharebeleri'ne Dair Konferans, İstanbul, 1950, s. 50.
[19] Fahri Belen; 20. Yüzyılda Osmanlı Devleti, İstanbul, Remzi K., 1973, s. 271, dn.
[20] a.g.e.; s. 271, dn.
[21] Münim Mustafa; Cepheden Cepheye, İstanbul, Arma Y., 2. Basım, 1998, s. 136.
[22] Alan Moorehead; Gelibolu, Çev. Ali Cevat Akkoyunlu, İstanbul, Doğan Y., 2000, s. 327.

1935 tarihli bir diğer Genelkurmay yayınında da Osmanlı ordusunda ölümlerin toplamı 650.000 olup, bu rakamın 240.000'i hastalıktan ölümlerdir, şeklinde bir bilgi bulunmaktadır.[23]

1935 yılında Türk askerî kaynakları tarafından savaştaki ölümler için verilen 650.000 rakamı, 1926'da Larcher'in ölümlerle ilgili tahmini hesaplamasını doğrulamaktadır.[24]

Büyük Savaş'ta Osmanlı ordusunun kayıpları ile ilgili ilk resmî istatistik, İstanbul Hükûmetinin 30 Ocak 1919 tarihli tebliğinde açıklanmıştır:

Osmanlı Hükûmetine Göre Kayıplar (1914-1918)

Tedavi görenler	2.167.941
Sakat	891.364
Şehit	501.091
Toplam	3.560.296

Osmanlı Hükûmetinin bu tebliğine göre; savaş boyunca 2.850.000 kişi silah altına çağırılmıştır ve 1918 yılı Kasım ayında elde kalan kuvvet yalnızca 60.000 kişiden ibarettir. Savaş faaliyetleri yüzünden sakat kalanlar 800.000 kişi olup hayli yüksek bir miktardadır. Bu insanların büyük bir kısmı geçimlerini sağlamaktan yoksun ve diğer ülkelerin savaş sakatlarına göre maalesef sayı olarak çok fazladır.[25] Genelkurmay Sağlık Biriminin hazırladığı ve Dr. Osman Şevki (Uludağ) tarafından 15 Aralık 1921 tarihli Tasvir-i Efkâr gazetesinde yayımlanan bir makalede açıklanan istatistikler de aynıdır.[26] Toplam ölümler 500.000 olarak gösterilmiştir. Tasvir-i Efkâr gazetesindeki makalesinde Dr. Osman Şevki (Uludağ) savaştaki sıhhi gözlemlerine dayalı bir eser hazırladığını ve Genelkurmaya teslim ettiğini bir bilgi olarak eklemiştir.[27]

Tasvir-i Efkar'da da Türk Genelkurmayı tarafından cephelere göre hazırlanan şehit, yaralı ve hastalıktan ölüm istatistikleri yayınlanmıştır.[28]

1930 yılında Ahmet Emin (Yalman) tarafından (Yale Üniversitesi yayımı) ABD'de bastırılan eserin 252.-253. sayfalarındaki istatistikler ise

[23] General Maslofski'nin Umumî Harpte Kafkas Cephesi Eserinin Tenkidi; Çev. Nazmi, Ankara, Genelkurmay Y., 1935, s. 47-48.
[24] Commandant M. Larcher; La Guerre Turque dans la Guerre Mondiale, s. 602.
[25] Statistics of the Military Effort of the British Empire During the Great War; The War Office, March 1922, s. 353.
[26] a.g.e.; s. 353.
[27] a.g.e.; s. 353.
[28] Tasvir-i Efkâr, Sayı 1867'den: Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri; C 1, s. 316.

doğrudan Türkiye'nin Millî Müdafaa Vekâleti Sağlık Bölümünden elde edilmiştir ve hayli ayrıntılıdır.[29]

Osmanlı Ordusunda Ölümler (1914-1918)

Yıllar	Hastalıktan Ölüm	Yaralıdan Ölüm	Toplam Ölüm
1. yıl	57.462	21.988	79.450
2. yıl	126.216	21.988	148.204
3. yıl	133.469	8081	141.550
4. yıl	84.712	7407	92.119
Toplam	401.859	59.462	461.321

1930 yılında ABD'de yayımlanan bu istatistiklerde yer alan ölüm rakamları cephelerde savaşa katılan dokuz Osmanlı ordusu ile ilgilidir. Bu ölüm rakamlarına müstakil birlikler ve öteki cephelerdeki hastalık ve yaralıdan ölüm rakamları eklendiğinde; (64.100 ve 8916) hastalıktan ölümler 466.759, yaralıdan ölümler 68.378 ve böylece askerî sağlık birimi kayıtlarındaki hastalıktan ve yaralıdan toplam ölümler 535.137 olmaktadır. Fakat, yazar tarafından bu ölüm rakamlarında Çanakkale Muharebeleri'ndeki kayıplara yer verilmediğinin vurgulanması dikkat çekmektedir. Ahmet Emin Yalman tarafından yayımlanan bu rakamlara göre bir değerlendirme yapıldığında; Büyük Savaş'ta, Osmanlı ordusunun çatışmada ölen askerlerinin sayısı 60.000, hastalıktan ölen askerlerinin sayısı 400.000'dir; toplam kayıpları, Çanakkale dışında, 460.000'dir.[30]

2004 Sonbaharında, Büyük Savaş'ın 90. yılında, Ankara'da Genelkurmay Askerî Arşivinde gerçekleştirilen bir araştırma, bu savaşta Osmanlı ordusunun hastalıklardan kayıpları ile gerçekten çok kıymetli tarihî önem taşıyan istatistiki tabloların savaştan sonra Ordu Sağlık Birimi uzmanlarından oluşturulan bir komisyon tarafından özenli bir şekilde hazırlandıklarını ortaya koymuştur. Ne var ki dört yıllık savaşta Ordu Sağlık Birimi kontrolünde bulunan askerî hastanelerin kayıtlarına dayalı bu istatistiklerin esas olarak yalnızca bu hastanelere giriş-çıkış bilgilerini kapsadıkları, salgın hastalıklar yüzünden bunların dışında -kayıt altına alınamayan- ölümlerin varlığı dolayısıyla hastalıktan ölümleri tam olarak yansıtamadıkları da bir gerçektir. Bununla birlikte askerî tıp uzmanlarınca

[29] Ahmet Emin Yalman; Turkey, In The World War, New Haven, Yale University Press, 1930, s. 252-253.
[30] a.g.e.; s. 253.

hazırlanan söz konusu istatistiklerin, Büyük Savaş'ta, Osmanlı ordusunun salgın hastalıklardan kayıplarını gösteren "en ayrıntılı" ve "en güvenilir" resmî kayıtlar olduğunda bir kuşku yoktur.[31]

Askerî Kayıtlara Göre Türk Kayıpları (1914-1918)[32]

Cepheler	Yatan Hastalar	Yatan Yaralılar	Hastalıktan Ölenler	Yaralıdan Ölenler	Şehitler
Kafkasya Cephesi	628.953	60.983	116.290	2968	
Çapakcur Cephesi	377.316	41.754	67.414		
Irak Cephesi	217.609	41.133	33.247	5939	
Suriye Cephesi	788.135	44.449	65.205	1823	
Çanakkale Cephesi	354.634	343.648	44.407	7756	56.127
Galiçya Cephesi	7115	10.326	124	522	3859
Romanya Cephesi	17.511	13.106	809	681	2132
Karadeniz Boğazı	18.525	29	615	3	1
Makedonya Cephesi	4804	376	671	82	105
Hicaz Zayiatı	8571	36	1166	9	
Asir Zayiatı	4176		218		
Yemen Zayiatı	4162	392	630	58	16
Toplam	2.431.511	556.233	330.796	19.841	62.240

[31] Bk. Hikmet Özdemir; Salgın Hastalıklardan Ölümler, 1914-1918, Ankara, Türk Tarih Kurumu Y., 2005.
[32] ATASE Arşivi; K. 1110, D. 517, F. 2-1 ve 5.

Genelkurmay Askerî Arşivi kayıtlarına göre; Büyük Savaş'ta bütün cephelerde hastanelere giren asker sayısı 2.500.000'dir. Kuşkusuz bu sayının içinde birden çok kere kayıtlara giren hasta askerler bulunabilir; fakat ölüm sayısı hastane kayıtları açısından tam bir kesinlik arz etmektedir. Çeşitli cephelerde hastanelerde hastalıktan ölen askerlerin sayısı 330.000'dir; buna yaralıdan ölen 20.000 asker eklendiğinde, hastanelerde ölümler 350.000 olmaktadır. Cephelerdeki hastane kayıtlarını esas alan bu tabloda dikkate çeken ilginç bir nokta; hastalıktan ölen askerlerin sırasıyla; Kafkasya'da (116.000), Çapakcur'da (67.000), Suriye'de (65.000), Çanakkale'de (44.000) ve Irak'ta (33.000) bu hastalıklara yakalandıkları ve yaşamlarını yitirdikleridir.

Genelkurmay Askerî Arşivindeki dosyada bulunan hastane kayıtlarında 1'inci, 2'nci, 3'üncü, 4'üncü, 5'inci, 6'ncı, ve 7'nci ordularla ilgili ayrıntılı istatistikler yer almaktadır. Bu tablolar sırasıyla incelendiğinde; salgın hastalıklardan en fazla ölümlerin sırasıyla 3'üncü, 5'inci, 2'nci, 4'üncü, 6'ncı ve 1'inci orduların askerleri arasında cereyan ettiği ortaya çıkmaktadır. Bunlardan 3'üncü Ordu (116.000 ölü) Doğu Anadolu'da; 5'inci Ordu (68.000 ölü) Çanakkale'de; 2'nci Ordu (67.000 ölü) Bingöl'de; 4'üncü Ordu (65.000 ölü) Suriye'de; 6'ncı Ordu (42.000 ölü) Irak'ta ve 1'inci Ordu (26.000 ölü) Balkanlar'da konuşlandırılmıştır. Salgın hastalıklar nedeniyle hastanelerde asker ölümleri 1915 yılında 3'üncü Ordu ve 5'inci Ordu birliklerinde; 1916 ve 1917 yıllarında 2'nci Ordu ve 4'üncü Ordu birliklerinde ve 1918 yılında 6'ncı Ordu birliklerinde daha yoğun cereyan etmiştir.

Genelkurmay Askerî Arşivindeki hastalıktan kayıplar dosyasına göre cephelerdeki hastane kayıtlarını esas alan tabloda hastalıktan ölen askerlerin sırasıyla; Kafkasya'da (116.000), Çapakcur'da (67.000), Suriye'de (65.000), Çanakkale'de (44.000) ve Irak'ta (33.000) olarak gösterilmişken; ordulara göre hazırlanan tabloda ölüm rakamlarının diğerinden yaklaşık 57.000 fazla olduğu saptanmıştır. Hastalıktan ölümler toplamı cephelere göre 330.000, ordulara göre hazırlanan tabloda 387.000'dir. Bu fark, cephelere göre hastalık ölümlerinin saptanmasındaki güçlüklerden kaynaklanabilir. Bir ordu karargâhı kendisine bağlı birliklerin kayıplarını kolay saptayabilir. Fakat, kimi zaman bir cephede iki farklı orduya mensup birlikler görevlendirilmiş ise ordulara göre kayıpların saptanması hâliyle daha zordur.

Osmanlı ordusunun hastanelerdeki kayıtlara göre salgın hastalıklardan kayıpları 388.000'dir. Fakat, bu kayıplara kaçak askerlerden (firariler) ölenlerin miktarı dâhil değildir. Kaçak askerlerin salgın hastalıklara yakalandıklarında ne kadarının nerede ve ne zaman öldükleri bilinmemektedir. Aşı ve öteki sağlık hizmetlerinden tümüyle mahrum bulunan kaçak askerlerin salgınlar karşısında tümüyle çaresiz bir konumda bulundukları ve mikrop taşıyıcısı olarak gittikleri her yere hastalık yaydıkları bir diğer savaş gerçeğidir.

1914-1918 Dünya Savaşı'nda Türkiye hastalıktan ölümlerin, savaşarak ölenlerden daha fazla olduğu tek ülkedir. Bu savaşta asker ve görevli olarak orduya katılanların üçte biri hastalıktan ölmüştür. Dahası, silah altına alınan gençlerin yalnızca % 10-20'lik kısmı evlerine geri dönebilmişlerdir.

MACAR KAYNAKLARINA GÖRE TÜRK-MACAR ASKERÎ İLİŞKİLERİ (1912-1918)

Doç.Dr.Melek ÇOLAK*

1. XIX. Yüzyıl Sonlarından XX. Yüzyıl Başlarına Türk-Macar İlişkilerine Genel Bir Bakış

Osmanlı İmparatorluğu'nun Mohaç Zaferi'nden sonra Macaristan'a yerleşmeye başlaması ile yaklaşık 156 yıl birlikte yaşayan Türkler ve Macarlar arasında siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkiler kurulmuştur.[1] Osmanlıların 1683 Viyana Bozgunu'ndan sonraki yıllarda Avusturyalıların egemenliği altına giren Macaristan'da bağımsızlık mücadeleleri başlamış, II. Ferenc Rákóczi ve Macaristan'da milliyetçilik hareketi şeklinde beliren 1848 İhtilali'nin Avusturya tarafından ezilmesinden sonra Lajos Kossuth ve arkadaşlarının Osmanlılara sığınması, Macar kamuoyunun Türklerden yana tavır takınmasına neden olmuştur. Macar kamuoyunda görülen yoğun Türk yandaşlığının yanı sıra Osmanlı ülkesinde de Macarlara karşı sempati yükselmiştir.[2] József Kerekesházy "ATATÜRK Az Igazi Kemál egy Köztársaságszületése" adlı eserinde Türk-Macar ilişkilerinin geçmişine değinirken, Türk-Macar yakınlaşmasının gerçek büyük ilerlemesini 1848 Macar mültecileri olayından sonra gösterdiğini vurgulamaktadır.[3] İki halk arasındaki yakınlaşma aynı zamanda her iki ülkenin de Slav tehdidini yakından hissetmelerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.[4] Osmanlı Devleti'ne karşı duyulan sempati 1876'da Sırbistan Savaşı başladığı zaman artmış, Abdülkerim Paşa'nın Sırbistan'ı yenmesinden dolayı heyecanlanan Macar üniversite öğrencileri Türklerden yana birçok yürüyüş yapmışlardır.[5] 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Macarların Türk sempatisi, kardeşlik duygularının yanı sıra Balkanlar'daki statükonun bozulmasının Macar çıkarlarını tehdit edebileceği üzerinde yükselmiş görünmektedir. Hatta Nisan 1877'de Macar Meclisindeki Hırvat milletvekilleri, Macarların "Turcophil (Türk dostu)" siyasetinden rahatsızlıklarını dile getiriyorlardı. Pesti Napló adlı Macar gazetesi de "Şark meselesini ancak topların halledebileceğini, Türk toplarının üstün gelmesini dilediklerini" yazmakta idi.

---

* Muğla Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

[1] Melek Çolak; "XIX. Yüzyıl Sonu-XX. Yüzyıl Başlarında, Türk-Macar Yakınlaşması", Toplumsal Tarih, Mayıs 2001, s. 4. Çolak; "Atatürk Döneminde Kültürel Siyasi ve Ekonomik Bakımdan Türk-Macar İlişkileri (1919-1938)", Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C 1, S 2, Güz 2000, s. 62.

[2] Çolak; "Türk-Macar İlişkileri ve Macaristan'da Türk İmajı (XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyılın İlk Yarısı)", Symosium International d'Imagologie, Uluslararası İmgebilim Sempozyumu, 26-28 Avril 2004, Tome: II, Muğla, 2006, s. 216-217.

[3] József Kerekesházy, Atatürk, Az Igazi Kemál, Egy Köztársaság Születése, Terebess Kiado, Budapest 2000, s. 201.

[4] Çolak; "Türk-Macar İlişkileri ve Macaristan'da Türk İmajı (XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyılın İlk Yarısı)", s. 217.

[5] Mikusch Von Dagobert; Kamal Atatürk, Gázi Musztafa Kemál Fél Évszázad Törökország Történelmeből, Budapest, 1937, s. 171.

3 Haziran 1878'de toplanan Berlin Kongresi'nde Bosna ile ilgili olarak, burasının Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgali ve idaresi kararlaştırıldığı zaman Avusturya kumandanlarının, başlarında Arşidük Albrecht olduğu hâlde Bosna'yı işgali, Türk topraklarının küçültülmesini istemeyen Macar kamuoyu tarafından iyi karşılanmayarak ağır siyasi iç buhrana neden olmuştur. Türk-Macar Savaşları sırasında Türklerin eline geçen kıymetli Korvinaları, Türk Hükûmetinin Macaristan'a vermekle yaptığı dostça jest, Macar halkı tarafından büyük sevgiyle karşılanmış; bu gayet önemli kültürel ve siyasi adım iki halkın birbirine karşı duyduğu hisleri derinleştirmiştir.[6] Fakat 1908 yılına gelindiği zaman, Ruslarla Avusturyalıların karşılıklı yaptıkları görüşmelerde Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından işgaline ve Bulgaristan'ın bağımsızlık ilan etmesine karar verilmiştir.

Çünkü Avusturya-Macaristan Başvekili, Slavların koruyucusu bulunan Rusya'dan onay alarak Bosna-Hersek'i ilhak etmek isterken, Rusya'ya da Boğazlar'da bir hak tanıyordu. Ayrıca Yenipazar Sancağı'ndan çekilmek suretiyle de Selanik'e inmek gibi bir iddiasının olmadığını belirtmek istiyordu. Yenipazar Sancağı'ndaki askerlerin geri çekilmesini yaparken, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin de sempatisini kazanmak eğiliminde idi. Ancak ilerde bir fırsat bulursa, Bulgaristan'la birlikte Sırbistan'ı paylaşmayı ve Selanik'e en elverişli yol olan Sırbistan üzerinden inmeyi düşünüyordu.[7] Bu eyaletlerin ilhakı sırasında da Macar kamuoyu hâlâ oradaki Türklerden yana tavır sergilemiştir.[8]

Bu dostluk ortamının güçlenmesinde Gyula Németh'in kişiliğinde zirveye ulaşan Macar Türkolojisinin getirdiği bulguların, aynı zamanda Macar ana yurdunu arama girişimleri, dil ve tarih çalışmalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan XX. yüzyılın başında güç kazanan Macar Turancılığının da etkisini belirtmek gerekir.[9]

Bosna-Hersek'in işgalinden sonra Trablusgarp Savaşı (1911-1912) sırasında Macarlar, İtalya'nın tutumunu kınarken, Balkan Savaşları (1912-1913) sırasında Türkler lehine olan hava devam etmekte idi. Çünkü bu yıllarda Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu kader birliği etmekte, Macaristan'da Türk-Macar-Bulgar dostluğu işlenmektedir.[10]

---

[6] Çolak; "Türk-Macar İlişkileri ve Macaristan'da Türk İmajı (XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyılın İlk Yarısı)", s. 217-218.

[7] Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), C III, 6. Kısım, 1. Kitap; Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Seri Nu. 2, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1971, s. 85-86.

[8] Dagobert; s. 172.

[9] Çolak; "Türk-Macar İlişkileri ve Macaristan'da Türk İmajı (XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyılın İlk Yarısı)", s. 219; ayrıntılı bilgi için bk. Çolak, "XIX. Yüzyıl Sonu-XX. Yüzyıl Başlarında Türk-Macar Yakınlaşması", s. 4-10.

[10] Çolak; "Türk-Macar İlişkileri ve Macaristan'da Türk İmajı (XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyılın İlk Yarısı)", s. 219.

2. Balkan Savaşları Sırasında Türk-Macar Askerî İlişkileri

1912 Ekiminde Birinci Balkan Savaşı patlak verdiği zaman, ittifakla bir araya gelen Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Karadağlıların askerî gücü, Türk ordusuna karşı, Avrupalı büyük güçler tarafından beklenmeyen hızlı askerî başarılar elde etti. Avusturya-Macaristan monarşisi diplomatları ve askerî yöneticileri o haftalarda imparatorluğun güney sınırları boyunca cereyan eden olayları, özellikle Çarlık Rusyası'nın o bölgedeki olaylara nasıl tepki göstereceğini ilgiyle gözlediler. Avusturya-Macaristan Balkanlar'da muhtemel bir savaşı hesap ederek, 1912 Eylül sonundan beri gerekli hazırlıkları yapmıştı. 28 Ekimde IX. Karadağ Tugayı, bağımsız Sırp Javor Tugayı ile birleşerek Plevlja'yı ele geçirdi. 30 Ekimde Karadağ askerî birlikleri İpek ve Djakoviça'yı, Sırplar 21'inde Nova Varoš'u, 25'inde Novipazar'ı, 26'sında Sjenica'yı, 31'inde Priboj'u işgal ettiler. Böylece Sancak bölgesinin işgali tamamlandı. Karadağ ve Sırplıların, Sancak'ta başarılı bir şekilde ilerlemesinin sonucu, Türk ordusundan gittikçe daha fazla asker Karadağ veya Sırp savaş tutsağı olmamak için Avusturya-Macaristan toprağına sığındı. Monarşi bölgesinde sığınak arayan Türk askerlerinin sayısı ekim ayının ikinci yarısında giderek arttı. 14 Ekimde 9 sınır muhafızı, 15'inde tekrar 9 asker, 18'inde bir subay ve 27 kişilik erat Bosna sınırını geçti. Onları Saraybosna'da bir karargâhta gözaltına aldılar. Ekim sonunda Monarşi sınırına en yakın düşen büyük Türk garnizonu Plevlje'de bir alayı meydana getiren 2 nizam, 2 redif ve 1 mustahfız taburu bulunuyordu. Sırp ve Karadağ birlikleri Plevlje'yi neredeyse tamamen kuşattıkları zaman, savunanların yeterli cephane ve erzakları kalmadığından, toplanan askerî şûra Avusturya-Macaristan bölgesine geçmenin zorunlu olduğu kararını aldı.Binbaşı Ali Muntaz istihkâmların çökertilmesinden sonra 27 Ekimde Plevlje'yi boşalttı. 28 Ekimde ilgili tarafların görüşmesi sonucunda aynı gün akşam sınırı geçtiler.[11]

Macar Askerî Tarih Arşivinde kayıtlı olan Tibor Balla'nın araştırmasından alınan bu bilgilere göre, bu tarihte geçenler[12] Genelkurmayın Balkan Savaşı ile ilgili askerî tarih yayınlarında belirtilen Karadağ Cephesi'ndeki harekât ve muharebeler sonucunda 29 subay 1360 erle Avusturya-Macaristan'a veya Bosna Hersek'e sığınan ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın "Garbi Rumeli'nin Sureti Ziyaı" adlı eserinde "utanç verici" bulduğu Taşlıca Müfrezesi[13] olmalıdır. Tibor Balla'nın çalışmasında geçenlerin toplam sayısı 69 subay, 1380 asker ve 250 at olarak gösterilmektedir.[14]

---

[11] Tibor Balla; "Rossz Szomszédság Török Átok? Muzulmán Menekültek Magyar Kaszárnyákban az Elsö Balkán-Háború Idején", Limes, különnyomat 1997/3-as számaból, s. 59-61.

[12] a.g.m.; s.61.

[13] Balkan Harbi (1912-1913), Garp Ordusu, Vardar Ordusu ile Ustruma Kolordusunun Harekât ve Muharebeleri, III. cilt, I. Kısım, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askerî Tarih Yayınları, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1979, s. 150-151.

[14] Balla; s. 61.

Avusturya-Macaristan sınırını aşan bu askerlerin bizce bilinmeyen Macaristan'daki yaşamlarını Tibor Balla'nın araştırmasından takip etmek mümkündür.

Buna göre, böyle büyük sayıda Türk askerinin Avusturya-Macaristan topraklarına girmesi, monarşinin askerî yönetimi için büyük sorun oluşturdu.[15] Onlar uluslararası hukuk uyarınca enterne edilmeliydiler.[16] Monarşinin Savunma Bakanı, askerî olaylardan mümkün mertebe daha uzak olan enterneyi zorunlu kılan 29 Temmuz 1899 tarihli Lahey'e ait düzenlemenin 57. maddesine uygun olarak, Türk askerlerinin İmparatorluğun iç kesimlerine götürülmesini emretti. Türklerden alınan silah ve mühimmat Saraybosna'ya, atlar Visegrad'a götürüldü. Avsturya-Macaristan Savunma Bakanı, 31 Ekim 1912'de enterne edilenlerle ilgili ayrıntılı bir talimat verdi. Buna göre Türk erat, kışlalarda askerî gözetim altında tutulacaktı. İkametleri için verilen sınırlandırılmış bölgeyi terk etmeleri yasaktı. Talimat savaş tutsaklarından söz edilmediğini, bunun için askerlere kibar, subaylara arkadaşça davranılması gerektiğini belirtiyordu. Hastalık durumunda askerî hastaneye alınarak, ülkenin askerleri gibi tedavi görecekler, ayrıca Bakanlık imamlar sağlayacak, yemekler Müslüman geleneklerine göre yapılacaktı. Türkler kendileri de pişirebileceklerdi. Enterne edilmiş subayların aylığı ordudaki diğer subaylarınki ile aynı olacaktı. Gerekirse çamaşır ve diğer giysiler verilecekti. Garnizonlara varış sonrası her Türk subayı, garnizonu Millî Savunma Bakanı'nın özel izni olmaksızın bırakmayacağına söz verirse, garnizon içinde özgür bir şekilde gezebilecekti vb.

Avusturya-Macaristan sınırını geçen bu askerler monarşinin iç bölgelerinde bulunan Kaposvár, Lőcsé, Reictenberg, Ungvár, Znaim, Miskolc, Josefstadt gibi garnizonlara yerleştirildiler.Miskolc'ta enterne edilen Türk askerlerine Macar halkı sempatiyle yaklaştı. Onlar eğlence yerlerinde bazen olay çıkardılar. Çok defa hafif meşrep kadınlar için dövüştüler. Günlük iaşeleri 260 korona tuttu. Kaposvár'a enterne edilen Türklerle yerel basın çokça meşgul oldu. Türk subayları kültürlü idiler. Çoğu Almanca, Fransızca biliyorlardı. Alay Komutanı Yarbay Emil Sommer'in talimatı üzerine Osmanlılara ayrı mutfak düzenlendi. Budapeşte'den getirtilen iki Boşnak aşçı onlar için yemek pişiriyordu. Önceleri sadece Kuran tarafından izin verilen yemekleri yediler. Fakat yavaş yavaş domuz etine ve Macar yemeklerine alıştılar. Bunun nedeni de subayları, sadece Macar yemeklerinin servis yapıldığı lokantalara sık sık misafirliğe çağırmaları idi. Kaposvár halkı, Türklerin orada kaldıkları süre içinde birkaç kez tekrarladıkları yardım baloları, ziyafetler düzenlediler. Yardım olarak yerli fabrikalardan şeker ve yağ aldılar. 24 Ocak 1913'te Arşidük József onları ziyaret etti. Türk komutanı Kurmay Binbaşı Ali Muntaz'la Fransızca olarak sohbet etti.

Garnizonlarda Türk subayları rütbelerine göre kalacak yer parası ve mobilya kirası aldılar. Bunun miktarı kişi başına teğmenden binbaşıya kadar

[15] a.g.m.; s. 61.
[16] a.g.m.; s. 59.

48 ile 104 korona arasında değişiyordu. 8 ay süren bu gözaltı sırasında toplam 23 Türk askeri vefat etti. Neredeyse her garnizondan firarlar oldu. 1913'te Birinci Balkan Savaşı sona erince enterne süresi de bitti. Adriya Vapur Şirketinden kiralanan Baron Fejérvary vapuru 57 subay ve 1581 askerle 5 Temmuzda Fiume'den İstanbul'a hareket etti. Avusturya-Macaristan Monarşisi'ne sığınan Türk askerlerinin toplam masrafı yaklaşık 800.000 korona, Türklerin atlarının bakımı 51.688 korona idi. Her ikisinin hesabı Babıaliye bildirildi. Bölgesine ayak basan yabancı askerlere karşı uluslararası anlaşmaların talimatlarına uyarak hareket eden Avusturya-Macaristan Monarşisi'nin bu tavrı, Birinci Dünya Savaşı arifesinde Türk-Macar-Avusturya ilişkisinin kökleşmesini de sağladı.[17]

3. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Macar Askerî İlişkileri (1914-1918)

a. Savaş Sırasında Macar Kamuoyu ve Türk-Macar İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman, Macaristan'da, savaşın ve müttefik olmanın Türklere yönelik ilgiyi daha çok canlandırdığı göze çarpmaktadır. Macar basınından bunu takip etmek mümkündür.[18] (bk. Ek I, II) 16 Kasım 1914 tarihli Pesti Napló gazetesi, 8 yıldan beri Avusturya-Macaristan ve Türkiye arasında ittifak üzerine çalışıldığını ve yorgunlukların başarıya ulaştığını bildirmektedir.[19]

Osmanlı Devleti'nin 1912'de Budapeşte Başkonsolosluğuna atadığı ve Türk-Macar dostluğu, Türk kültürü ve Türklerin Avrupa'da tanıtılmaları bakımından son derece başarılı çalışmalar yapan Ahmet Hikmet (Müftüoğlu) Bey ile,[20] Pesti Napló gazetesi adına görüşen Béla Endre'nin Osmanlı İmparatorluğu ve savaş hakkında yaptığı röportaj bunu yansıtmaktadır. "Penceresinin önünden pek çok kez gösterici kortejinde geçen ve Türk milletinden yana sempatisini" gösteren Peşte halkına minnet borçlu olduğunu söyleyen Ahmet Hikmet Bey'in, Macaristan ve Türkiye arasındaki ilişkiyi değerlendirişi, 1915 yılının Türk-Macar ilişkilerini yansıtması açısından oldukça önemlidir:[21]

"Türkiye ve Macaristan arasındaki ilişkiyi kardeş olarak adlandırmak mümkün. Macaristan'ın Türk Kızılay'ı yararına para yardımı toplanmasında 300.000 korona ile yer alması ve böylece onun yanında daha zengin Avusturya'yı gölgede bırakması bu durumu kanıtlıyor. Macarlara karşı, Türk milleti çok büyük sempatiyle davranıyor. Macar askerlerinin kahramanlıklarını bütün dünya şaşırarak işitiyor. Fakat Türkiye, Macar

[17] a.g.m., s.61-67.
[18] Endre Béla, "Látogatás a Budapesti Török Fökonzulnál", Pesti Napló, 1915. Március 2, s.7; "A háborus Konstantinápoly", Pesti Napló, 1914. November 16., 288. szám; "Török Élet Budapesten", Pesti Napló, 1914. December 29., 330. szám, s.6.
[19] "A háborus Konstantinápoly"; Pesti Napló, 1914, November 16, 288. szám.
[20] "XIX. Yüzyıl Sonu-XX. Yüzyıl Başlarında Türk-Macar Yakınlaşması"; s. 8.
[21] "Látogatás a BudapestiTörök Fökonzulnál"; s. 7.

kahramanları eskiden bilir ve büyük dünyanın yalnızca şimdi gerçekten tanıdığı Macar gençlerin yiğitliğine şaşırıp kalmadı.

Türk ve Macar milletini üç bağ birbirine bağlıyor: 1. Irki bağ, 2. Tarihî bağ. Gerçi yüzyıllar boyunca milletlerimiz birbirleriyle savaştı. Fakat Türk halkı Macaristan'a işgalci olarak gelmedi. Buda şehri Türklerin elinde iken de Macar krallar, Macaristan'da hüküm sürdüler, Biz o zaman bile Slav yayılmasına karşı savaştık ve bunun için Macaristan'ı fethettik ve Macaristan'dan çekildiğimiz zaman sadece dost bıraktık kendimizden sonra, düşman değil. Zira en çok Kuruc dünyası -çok savaşa rağmen- Türk ve Macar ulusu arasında daima varlığını koruyan sempatiyi gösterir. Çünkü şimdi savaşta olduğumuz Sırbistan'da diğer Balkan devletlerinde asla Kuruc dünyası yoktu. Sırbistan'ın asla bir Tököly veya Rákóczi'si yoktu. Fakat Macaristan sık sık Osmanlı İmparatorluğu tarafında savaştı ve şimdi de birbirimizin yanında savaşmamız tesadüf değil. Nihayet ortak çıkar 3. bağ olarak bizi birbirimize bağlıyor. Her iki milletin çıkarı Rusya'nın mahvolmasına sebep olmak ve sonra birbirlerini destekleyerek tam güçle kültürün hizmetinde kendini zengin ve güçlü yapmak."

16 Kasım 1914 tarihli Pesti Napló gazetesi de İstanbul kaynaklı haberinde Pera'da Avusturya-Macaristan Büyükelçiliğinin köşkü önünde yaklaşık 2000 kişilik gösterici grubundan ve bu gruba Avusturya-Macaristan Türkiye ittifakının önemini vurgulayan konuşmalarla hitap eden eski Dışişleri Bakanı Muhtar Bey ve Avusturya- Macaristan Büyükelçisi Kont Pallavici'nin konuşmalarından bahsederek[22] bu canlı atmosferi yansıtmaktadır.

Macaristan Askerî Tarih Arşivinde (Had Történelmi Levéltar) kayıtlı olan ve Birinci Dünya Savaşı'nda Macar askerlerinin Osmanlı cephelerindeki durumları hakkında bilgi veren 119/X numaralı dosyada yer alan bilgilerde "Asyalı Türk İmparatorluğu ile her Avrupalı büyük gücün ekonomik, siyasi ve dinî olarak ilgilendiğine" dikkat çekilerek,[23] bu savaşta Macar birliklerinin yer alışı "Turanlı kardeş Türkiye'nin memnuniyetle desteklenmesi" olarak değerlendirilmektedir.[24] József Kerekesházy bu konuda şöyle demektedir:[25]

"Savaşta merkezi devletler adına Türkiye ile olan iş birliği büyük sorun teşkil ediyordu. İstanbul'da muazzam Alman, Avusturya ve Macar askeri misyonlar konuşlandılar. Fakat Türklerin bunlar arasında sadece Macarlara gönülden gelen bir sempati hissettiklerine dair orijinal veriler var. Uzaktan gelmiş askerler arasında Slav başka, Avusturyalı başka, fakat en belli başlı olarak Macar başka. Asla Macarlar ve Türkler arasında sürtüşme olmadı. Avusturyalılar ve özellikle Almanlar ve Türkler arasında bununla beraber sonuna kadar çok defa çekişme meydana geliyordu."

---

[22] "A háborus Konstantinápoly".

[23] Had Történelmi Levéltar (Askerî Tarih Arşivi); Dosszié, Nu. 119/X, "A Magyarok Világháboruban, Török-harctér", s. 1-2.

[24] Had Történelmi Levéltar; Dosszie Nu. 119/X, s.3.

[25] József Kerekesházy; Atatürk, Az Igazi Kemál, Egy Köztársaság Születése, Terebess Kiado, Budapest, 2000, s. 203.

Bu tutum "Turanlı kardeş" adlandırmasını doğrular nitelikte görünmektedir.

1909'dan Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun İstanbul'daki büyükelçiliğinde askerî ataşe olarak bulunan General Joseph Pomiankowski de (1866-1929) hatıralarında[26] Türkler ve Macarlar arasındaki ilişkinin nasıl olduğunu ortaya koymaktadır.

Pomiankowski'ye göre[27] "Avusturya- Macaristan subaylarının Şark havasına daha kolay intibakı, onların hem halk arasında hem de Türk subayları çevresinde sevilmelerine, Bosna-Hersek'in ilhakı zamanından kalma kırgınlıkların ortadan kaldırılmasına yardım ediyordu. Bizim bile haberimiz olmadan Türk resmî makamları Avusturya-Macaristan subaylarına ve birliklerine Almanlarınkinden daha iyi muamele ediyorlardı. O yüzden onların bu davranışları Almanlarca iyi karşılanmıyordu. Obüslü tümen Suriye'ye vardığı zaman Cemal Paşa, aynı sıfatla bir Alman subayını kabul etmek istemediği hâlde yaveri ve irtibat subayı olarak Avusturya-Macaristan subayının maiyetine verilmesini istemişti."

Pomiankowski hatıralarında, Almanların müttefik Avusturya-Macaristan iş birliğini zedeleyici faaliyetlerini gizlemeye çalıştıklarını da bildirmektedir.[28]

Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'daki Avusturya-Macaristan İmparatorluğu diplomatlarının çoğu Macar'dı.[29] 1906'dan Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar İstanbul'da Avusturya-Macaristan sefiri olarak görev yapan ve Pomiankowski tarafından "zeki, her hâlükârda hesaplı, becerikli bir diplomat" olarak tanımlanan[30] Kont Janos Pallavicini İtalyan adına rağmen bir Macar asilzadesiydi. Yine Baron Gerliczy ve Szilassy İstanbul'da üst düzey diplomatlarca tanınan ve sevilen kişilerdi.[31] Pomiankowski'ye göre sefaretin erkânı iki başı monarşinin aslına sadık bir kopyasıydı. Sefaretin müsteşarı Ivan Graf Csekonics Macar'dı.[32]

Kerekesházy, M. Kemal Paşa'nın da Almanlar ve Avusturyalılarla hep sürtüşme yaşadığından, Macarlara karşı ise sonuna kadar sempatisini koruduğundan söz etmekte[33] ve onun Macarlarla tanışıklığı konusunda şöyle demektedir:[34]

---

[26] Joseph Pomiankowski; Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü (1914-1918), Birinci Dünya Savaşı, Çeviren: Kemal Turan, 2. Baskı, Kayıhan Yayınları, Kasım 1997, İstanbul, s. 13.
[27] a.g.e.; s. 221.
[28] a.g.e.; s. 17.
[29] Kerekesházy; s. 204.
[30] Pomiankowski; s. 41.
[31] Kerekesházy; s. 204.
[32] Pomiankowski; s. 42.
[33] Kerekesházy; s. 204-205.
[34] a.g.e.; s. 203.

"Mustafa Kemal, Macarlarla gençken tanıştı. Onlar Dünya Savaşı'ndaki müttefikleri Macar askerlerdi. M. Kemal önce burada görebildi geniş elmacık kemikli, Asyalı görünüşlü Macar ırkını."

b. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Cephelerinde Macar Askerler

Savaş sırasında Macar Millî Savunma Bakanı 1916 yılı başında bir Macar topçu birliği ile Osmanlı İmparatorluğu'nu destekleme kararı aldı. Çünkü 1915 sonbaharında Sırbistan işgali sonrası İstanbul istikametinde yol açıldığı zaman iki ağır batarya, bir havan ve bir ağır topçu bataryası Avusturyalı eratla Türk muharebe alanına gitmiş, Gelibolu Yarımadası'nda mükemmel bir şekilde beklentilere cevap vermişti. Sınıfın ilk bataryası Budapeşteli, ikinci bataryası Kassalı ve Krallık Kolordu bölgelerinden idi. 1916 yıl Mart ayı başında Monarşi bölgelerinden hareketle İstanbul üzerinden Temmuz ortasında Güney Filistin'e ulaştı.[35] Macar Millî Arşivinde (MOL) yer alan dosyaya göre savaş boyunca Budapeşte'de 1500-3000 Türk askerinin varlığı bilinirken[36] ve 1916'da Doğu Galiçya Cephesi'nde Türk tümenlerinin Ruslara karşı kahramanca mücadelesi Macaristan'da muazzam coşku uyandırırken, diğer taraftan Avusturya-Macaristan müfrezelerinin, topçu ve takviye birliklerinin Macar kısmı, subaylar ve erat, Gelibolu ve Mukaddes topraklardaki savaşlarda Türkiye'yi desteklediler.[37] Pomiankowski de hatıralarında 1915 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile irtibatın kurulmasından sonra, zor durumda olan Türk müttefikin imdadına ilk olarak yetişenlerin Avusturya-Macaristan topçu bataryaları olduğunu bunların Çanakkale Boğazı'nda, Süveyş Kanalı'nda, Romanya'da, Türk kuvvetlerinin yanında Filistin ve Suriye'de çarpıştıklarından söz etmektedir.[38]

1) Çanakkale Cephesi'nde

Pomiankowski, Çanakkale Savaşı'nı yalnız Birinci Dünya Savaşı'nda değil; aynı zamanda harp tarihinin en önemli olaylarından biri, kara orduları ve deniz filolarından oluşan düşman kuvvetleriyle uzun zaman mücadele eden bir kara ordusuna benzeyen başka bir örnek göstermesi mümkün olamayacağı bir savaş olarak değerlendirirken[39] şöyle demektedir:[40]

"Ben şahsen o zaman Çanakkale Boğazı'nın böyle çabuk düşman donanması tarafından zapt edilebileceğine inanmıyordum. Bu görüşe uygun düşen raporumu Viyana ve hatta Mark graf Pallavicini'ye gönderdim ve sonuçta Büyükelçilik tarafından Anadolu'da yerleşmek için sürdürülen hazırlıklara katılmadım."

---

[35] Had Történelmi Levéltar; Dosszié, 119/X, s. 3.
[36] Magyar Országos Levéltar (Macar Millî Arşivi: MOL): K28, 54. tétel, 14. csomó.
[37] Dagobert; s. 172.
[38] Pomiankowski, s. 17.
[39] a.g.e.; s. 129.
[40] a.g.e.; s. 97.

İngiliz ve Fransızlar açısından Çanakkale Boğazı Savaşı başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra Türkler dik uçuş yollu ateş eden toplar ile ağır toplardan mahrum olduklarından dolayı, büyük ve planlı hücumlara geçemeyeceklerdi. Her iki cephe de sakindi. Ekim ayı başlarında Sırbistan seferi başladı. Seferin başlangıcında Sırbistan'ın kısa bir süre içinde teslim olacağı ve böylece İstanbul ile ittifak devletleri arasında irtibatın sağlanacağı umuluyordu. Bu düşünce ile Gelibolu yarımadası'nda görev yapacak olan ağır dik uçuş yollu ateş eden bir bataryanın Türkiye'ye gönderilmesi ile ilgili Enver Paşa'nın isteğini Pomiankowski, Ordular Başkumandanlığına acele bildirdi. Kısa bir süre sonra iki Avusturya-Macaristan topçu subayı İstanbul'a geldi. Bunlar yol keşfi yapmak ve konaklama subayları olarak bataryalar için iş yapmakla görevli idiler. Üzerlerindeki Avusturya-Macaristan üniformaları, kendilerinin baş şehirde kolayca tanınmalarına ve böylece Türk halkının da sempatisini kazanmalarına yardımcı oluyordu. Uzunköprü istasyonundan yarımadaya giden yolun keşfi yapıldığında bu yol üzerindeki köprülerin 30,5 cm'lik havanları çekemeyeceği ve bunun üzerine 24 cm'lik bir havan bataryası uygun görülünce bu bataryanın komutanı Yüzbaşı Kodar 15 Kasım 1915'te,[41] 8 Aralık'ta da Yüzbaşı Manouşek komutasındaki bir Avusturya-Macaristan 15 cm'lik ağır sahra obüs bataryası Uzunköprü'ye geldi. Batarya, planlı hücumda iş birliği yapmak için Arıburnu Cephesi'nde mevzilendirilecekti.[42]

Gelibolu'ya ulaşan 15 cm'lik Haubitz Bataryası Seddülbahir'in karşısındaki Soğanlıdere'ye ulaştı ve 24 cm'lik Motormürser Bataryası Anafarta'ya konuşlanarak buradan Anzak askerlerini topa tuttu. Her iki birlik buradaki mücadelenin son aşamasında yer aldılar.[43]

Savaşın görgü tanıklarından biri de 1915 yılında Macaristan'da Türklerin müttefiklerini savaşta yardım etmeye çağıran Macar Kızılay Komitesi (A Magyar Félhold Bizottsága) [44] görevlisi sıfatı ile Macaristan'dan Türkiye'ye gönderilen malzemenin nakliyesinden sorumlu bir irtibat subayı olarak yer alan[45] Macar Oryantalist ve Yazar Gyula Germanus'tur. Germanus'un "A Vörös Félhold Szolgálatában" adlı hatırası, bir yabancının gözü ile 1915 yılının atmosferini yansıtması açısından oldukça önemlidir.[46]

Germanus'u cepheye sürükleyen düşünceler Türk-Macar dostluğunu yansıtmaktadır:[47]

---

[41] a.g.e.; s. 123.
[42] Pomiankowski; s. 126.
[43] Peter Jung; The Austro-Hungarian Forces in World War I, 1914-16, Series Editör: Martin Windrow, Osprey Publishing Ltd.2003, s. 42.
[44] Tények és Tanúk Germanus Gyula Kelet Varázsa; Magvetö Könyvkiadó, Budapest, s.104.
[45] a.g.e., s.104. Kerekesházy; s. 204.
[46] bk. Tények és Tanuk Germanus Gyula Kelet Varázsa; s. 103-130.
[47] a.g.e.; s. 104.

"… Türk milleti Kafkasya'da, Suriye'de ve Boğazlar'da kan ağlıyordu. Biz Macarlar bu kanlı mücadeleden payımızı almaktaydık. Kızılay beni seçti ve ben bu görevi memnuniyetle üstlendim."

Çanakkale Cephesi ile ilgili yorumları Macar basınından takip etmek mümkündür. Endre Bela'nın "Látogatás a Budapesti Török Fökonzulnál" adlı 2 Mart 1915 tarihli Pesti Napló'da yer alan yazısı bunu yansıttığı gibi[48] Berliner Tageblatt'ın Türk savaş meydanına gönderdiği gazetecisinin 15, 16 ve 17 Mart tarihlerine ait olan Çanakkale Cephesi'ne ait izlenimlerinin, Pesti Napló'da 24 Mart 1915'te, "Egy Szemtanu a Dardanellák Ostromáról" adı altında yayımlanması bu ilgiyi göstermektedir.[49]

Yazısında savaştan önceki sessizliği çok iyi tasvir eden gazeteci, Çanakkale'de 17 Mart akşamında gözlemlediklerini, şu cümlelerle bitirmektedir.[50] (bk. Ek: III). Bu son derece etkileyici ve bir yabancının gözü ile doğru bir tespittir:

"Dışarıda güzel, temiz çimenlerle kaplı çayırda askerler, sultan ve halife için muntazam akşam selamı için sıraya giriyorlar. Üç defa bağırıyorlar: - Padişahım çok yaşa!

Trompetler çınlıyor. Artık yarın belki yaşamlarını Sultan için ve Türk İmparatorluğu için adayacaklar. Fakat, savaş nasıl sonuçlanırsa sonuçlansın, kudretli deniz canavarlarıyla, Türk milleti daima gurur duyacak Çanakkale Boğazı'nı koruyanlarla!.."

2) Güney Cephesi'nde

Macar Askerî Tarih Arşivindeki 119 numaralı dosyada bulunan ve savaş sırasında 1916-1918 yılları arasındaki olaylardan ve Macar birliklerinin oynadığı rollerden söz eden kayıtlarda şu bilgiler yer almaktadır:

"Sina Yarımadası'nın işgal edilmesi Türkiye'nin askere hedefiydi. Türkler 1916'da Sina Yarımadası'nın işgalini sürdürdüler. İki yaya tümeni ve iki atlı tugayı Güney Filistin'de toplanmış olan Alman Albay Kress'i amaçlarına erişmek için yetkili kıldılar. Macar topçu sınıfını Albay Kress'in sefer ekibine dâhil ettiler. İngiliz kuvvetleri aşağı yukarı 5 yaya tümenden, 5 atlı tugaydan ve bir develi tugaydan oluşuyordu. Komutanı General Alemby idi. Albay Kress İngilizlerin takviyelerinin arabayla kanal tarafından yaklaştıklarını haber aldı. Bunun için 6 Ağustosta Bir el Abd'a kadar geri çekilmeye karar verdi. 8 Ağustosta burada güçlendirilmiş İngilizler ekspedisyon grubuna saldırdılar… İngilizler bu yıl da Türklere karşı daha fazlasını denemediler. Kress sonbahar yağışlarından önce Güney Filistin'e geri çekildi. Topçu sınıfı ise Kudüs'e ulaştı. Sina Seferi her iki taraf için sonuçsuz bitti. İngilizler Filistin'i işgal edemediler, Türklerin karşısında yarımadada kesinlikle zorlanmışlardı.

---

[48] "Látogatás a Budapesti TörökFökonzulnál"; s. 7.
[49] "Egy Szemtanu a Dardanellák Ostromáról"; Pesti Napló, 1915 Marcius 24., s. 8.
[50] a.g.e.; s. 8.

1917 baharında İngilizler yukarıda belirtilen amaçlara ulaşmak için çabaladılar. Türklerin amacı ise Güney Filistin'i korumaktı. Macar obüs sınıfı doğrudan Gazze şehri yakınında mevziye girdi. Yıl boyunca İngilizler 3 defa Türk mevzilerine karşı kuşatmaya teşebbüs ettiler. 25 Mart 1917'de Birinci Gazze Savaşı'nda obüs bataryası artık kuşatma altında İngilizlerin eline geçti. Fakat 26 Martta Batarya Komutanı Kopasz, kaybedilmiş topları geri almayı başardı. Topçu ateşi İngilizleri geri çekilmeye mecbur bıraktı. Haziran sonunda İkinci Gazze Savaşı'nda Türkler ve Macar topçu birliğinin ateşi, benzer suretle İngilizleri geri çekilmeye mecbur bıraktı. 30 Ekimde Üçüncü Gazze Savaşı'nda artık İngilizler daha büyük güçle ortaya çıktı ve Türk Cephesini Gazze yakınında Bir el Seba yakınındaki gibi -Türk Sol Kanadı- zorladılar. Fakat 6 Kasımda doğu istikametinde geri çekilme emri verildi.

1918'de Türklerin amacı Kuzey Filistin'i ve Ürdün'den öte bölgeyi korumaktı. Falkenhayn yerine Liman von Sanders Paşa kumandayı devraldı. Türk 4'üncü, 7'nci ve 8'inci ordusu Yafa'dan kuzeye, denizden Ürdün boyunca tamamen Hicaz demir yoluna kadar duruyordu. Dağlık obüs sınıfını 1917-1918 yılı başında yeni malzemeyle donattılar ve ona 'Türkiye Karargâhı Obüs Bölüğü' adını verdiler. İlk bataryası Şam'dan Es-salt çevresine, Türk 9'uncu Kolordusuna geçti. İkinci bataryası ise Cenin (Djenin) civarında kaldı. İngilizler iki defa Ürdün ötesinde olan bölgede saldırı denediler. Nisanın 20'sinde Birinci Ürdün Savaşı'nda bir İngiliz atlı tugayı Jericho (Eriha) tarafından Ürdün üzerinden Salt şehrine saldırdı. Bu atlı tugay Türkler ve bizim topçu sınıfımızın bıktırıcı ateşiyle mahvoldu. Bizim obüs sınıfımız Filistin üzerinden birinci batarya ile Şam'a, ikincisi ile ise Cenin (Djenin) civarına geldi. Güney Filistin Seferi İngilizlerin ülkenin bu bölümünü işgal etmesiyle sonuçlandı. Onlar Filistin'e ait askerî operasyonları sürdürdüler. General Alemby'nin komutanlığı altında 7 yaya ve 4 atlı tümen yığdılar. 30 Nisan 1918'de başlayan İkinci Ürdün Savaşı'nda Türkler bir kuşatma hareketiyle doğudan batıya İngiliz kuvvetlerini Ürdün'ün batı kıyısında sıkıştırdılar. Bizim bataryamız burada da çok kahramanca davrandı. Yaz boyunca Türk güçleri artık çok tükenmişti. Öyle ki İngilizler, 4 gündüz, Balkan-Bulgar cephesinin çöküşünden sonra 19 Eylül 1918'de Ürdün'ün her iki kıyısına genel saldırıyı başlattıkları zaman, artık Türk cephesi ertesi gün çöktü ve eylül sonuna doğru cephe hemen hemen neredeyse kapandı. Topçu bölüğümüz geride çok top ve malzeme bırakarak Toros Dağları'na doğru çekildiler. Adana şehrinin yakınında toplandılar. İngilizlerin bütün Filistin'i, Mezopotamya seferinde de Bağdat şehrini işgal etmeleri Ürdün ötesi seferin sonucuydu."[51]

Güney Cephesi'nde görev alan Macar topçu birliği, Macar Askerî Tarih Arşivindeki kayıtta şöyle övülmektedir:[52]

[51] Had Történelmi Levéltar; Dosszié: 119/X, s. 2-7.
[52] a.g.e.; s. 7.

"Bizim topçu birliğimiz uzak yerde, yabancı ülke iklimi altında, yabancı koşullarda, ideal amaçlar için, ölümü göze almaya ve son ana kadar kahramanca mücadele etmeye muktedir olduğunu gösterdi."

Bütün bu mücadeleler boyunca sürekli Osmanlı kuvvetlerini destekleyen Avusturya-Macar birlikleri Almanların askerî birliklerinin tersine Osmanlı komutası altına asla girmedi.[53]

Savaş birliklerinden ayrı olarak Avusturya-Macaristan ordusunun bir düzine eğitimci asker grubu, Türk topçularını Skoda Dağı'nda kullanılan silahlar ile havan toplarını kullanarak eğitti. Türk askerlerine kayak eğitimi de verdi. Avusturya-Macaristan birlikleri Kudüs'te sahra hastanesi, Bir Sebba'da sahra gezici sağlık ekibi ve 1917'de de iki seyyar sahra hastanesi gibi sağlık kuruluşlarının kurulmasında da etkili oldu.[54]

Savaşın bitiminde ise Alman ve Avusturya-Macaristan ordularının 28 Kasım 1918 tarihine kadar Türkiye'den çıkması gerekiyordu.[55] Avusturya-Macaristan subayları ve eratı kasım sonunda ulaşacakları İstanbul'a doğru yola çıktılar. Daha sonra Alman, Avusturya ve Macar askerleri Küçük Asya sahilinde iki kampta toplandılar. 1919 Ocağında Macarlar, Alman ve Avusturyalılarla birlikte Trieste ve Viyana üzerinden yurtlarına nakledildi.[56]

Sonuç

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ve Macarlar arasında başlayan iyi ilişkiler XX. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile yaptığı askerî ittifakın bir sonucu olarak Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı ortamda daha da güçlendi. Macar ve Türk kamuoyları daima birbirlerinin yanında oldular.

Birinci Balkan Savaşı sırasında bir grup Türk askerinin Avusturya-Macaristan topraklarına sığınması ve bunların 8 ay süren enternesi, uluslararası hukuk kurallarına göre davranılması, Birinci Dünya Savaşı eşiğinde iki ülke arasındaki müttefikliği güçlendirdi. Birinci Dünya Savaşı'nda, Avusturya-Macaristan ordusu içinde Macar kuvvetleri Çanakkale Cephesi'nde ve Güney Cephesi'nde Osmanlı ordularını topçu birlikleriyle desteklediler, geri hizmetlerde görev yaptılar.

Savaş devam ederken Macarlar, Türkler yardım için "Macar Kızılay Komitesini kurdular. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içinde, Avusturyalılardan farklı bir duygusallıkla Türklere yaklaştılar. Türkler de Birinci Dünya Savaşı sırasında fiilî olarak cephelerde karşılaştıkları Macarları, tarihî ve kültürel ilişkilerin yarattığı dostluk çerçevesinde, diğer müttefiklerinden daha farklı bir yere koydular.

[53] Peter Jung; s. 43.
[54] Jung; s. 43.
[55] "Hirek"; Turán, 1918. November-December, 9-10 szám, s. 624.
[56] Had Történelmi Levéltar; Dosszié: 119/X, s. 7-8.

KAYNAKLAR

1. Arşivler (Macaristan)

Had Történelmi Levéltar (Askerî Tarih Arşivi): “A Magyarok Világháboruban”, Dosszié: 119/X

Magyar Országos Levéltar (Macar Millî Arşivi-MOL): K28, 54. tétel, 14. csomó

2. Dergi ve Gazeteler

Pesti Napló

Turán

3. Kitap ve Makaleler

Balkan Harbi (1912-1913); Garp Ordusu, Vardar Ordusu ile Ustruma Kolordusunun Harekât ve Muharebeleri, III. cilt, I. kısım, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askerî Tarih Yayınları, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1979.

BALLA, Tibor; “Rossz Szomszédság Török Átok? Muzulmán Ménekültek Magyar Saszárnyákban az Elsö Balkán-Háború Idején”, Limes, különnyomat, 1997/3-as számálból, (59-67).

ÇOLAK, Melek; “ATATÜRK Döneminde Kültürel, Siyasi ve Ekonomik Bakımdan Türk-Macar İlişkileri (1919-1938)”, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C 1, S 2, Güz 2000.

ÇOLAK, Melek; “Türk – Macar İlişkileri ve Macaristan’da Türk İmajı (XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyılın İlk Yarısı)”, Symposium International d’Imagologie, Uluslararası İmgebilim Sempozyumu, 26-28 Avril 2004, Tome: II, Muğla, 2006.

ÇOLAK, Melek; “XIX. Yüzyıl Sonu-XX. Yüzyıl Başlarında Türk-Macar Yakınlaşması”, Toplumsal Tarih, Mayıs 2001.

Dagobert von Mikusch; Kamal ATATÜRK, Gázi Musztafa Kemál Fél Évszázad Törökország Történelmeböl, Budapest, 1937.

JUNG, Peter; The Austro-Hungarian Forces in World. War I, 1914-16, Series Editör: Martin Windrow, Osprey Publishing Ltd. 2003.

KEREKESHÁZY József; ATATÜRK, Az Igazi Kemál, Egy Köztársaság Születése, Terebess Kiado, Budapest 2000.

POMIANKOWSKI, Joseph; Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküşü (1914-1918) Birinci Dünya Savaşı, Çeviren: Kemal Turan, 2. Baskı, Kayıhan Yayınları, Kasım 1997, İstanbul.

Tények és Tanúk; Germanus Gyula Kelet Varázsa, Magvetö Könyvkiadó, Budapest.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, (1908-1920), III. cilt, 6. Kısım, 1. Kitap; Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Seri Nu. 2, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1971.

PESTI NAPLÓ 1914. november 16. (288. szám.) 3

Törökország háborui

Harc a szárazföldön

A törökök átlépték a kaukázusi határt

Berlin, november 15.

Konstantinápolyból táviratozzák:

A török csapatok *a lasistani kerületben több helyen átlépték a határt* és olyan erővel támadtak, hogy az orosz csapatok fejveszetten, teljes rendetlenségben menekültek. *A törökök előnyomulása még most is tart.* Az oroszok e harcokban igen sokat vesztettek. Szerdán és csütörtökön *10.000 fegyvert – és 500 foglyot zsákmányoltak a törökök.* Az orosz csapatok visszavonulását a nagy hó és a köd lehetetlenné tette.

(Lasistan Kisázsia északkeleti vidéke, mely felhuzódik egészen az orosz Batum kikötőig.)

Török győzelmek az oroszokon és angolokon

Kutur elfoglalása

Konstantinápoly, november 15.

A főhadiszállás jelenti:

Csapataink elfoglalták Kutur-t Perzsa-Asserbeidsanban, amelyet eddig az oroszok tartottak megszállva. Az oroszok vereséget szenvedtek és futásnak eredtek. Ma az oroszokat üldöző csapataink és az ő hátvédjük között jelentéktelen harcok folytak.

A Köpriköi környékén folyó harcok nagyon hevesek voltak. Csapataink valóban rendkivül hősiesen harcoltak. *Egyik ezredünk háromszor intézett szuronytámadást az 1905-ös magassági pont ellen.* Az első sorban álló zászlóalj őrnagya és tisztjeinek legnagyobb része elesett. Végre is csapataink a dicsőséges ottomán történelemnek becsületére váló felülmulhatatlan vitézséggel *behatoltak ebbe az állásba.* Az ostromlott pontot védelmező kis csapatnak egyetlen egy embere sem maradt épen. Bőséges hadizsákmányt ejtettünk, közte sok erődítési anyagot.

Hevés támadást intéztünk az angolok ellen, akik a bassorai parton Vau mellett szállottak partra. Az angolok vesztesége 60 halott volt.

Konstantinápoly, november 15.

Az Agence Ottomane magántávirata *megerősíti Kutur perzsa város bevételét a török csapatok által* és az oroszok rendetlen menekülését és ezt mondja: A muzulmán törzsek többi hitsorsosaikkal egybeforrnak az ellenség iránt való gyülöletben. A perzsa lakosság hálát érez a török csapatok iránt és elhalmozza azokat a tisztelet jelcivel. Az Urmia-tótól északnyugatra fekvő Kutur város székhelye a hasonló nevü kerületnek. Azelőtt Törökországhoz tartozott, de a berlini szerződés LX. paragrafusa értelmében Törökország az 1878-iki háboruban Perzsia által tanusított semlegesség fejében átengedte Perzsiának. Törökország most ismét birtokába vette ezt a területet.

A háborus Konstantinápoly

Tüntetés az osztrák-magyar nagykövetség előtt — Pallavicini őrgróf beszéde

Konstantinápoly, november 15.

Este hét óra tájban tüntető menet, amelyben mintegy 60.000 ember vett részt, megjelent *Perában az osztrák-magyar nagykövetségi palota előtt.* Mintegy kétezer tüntető bevonult a nagykövetségi palota kertjébe. Feltünést keltett ezek között egy vidéki asszony, aki lovon jelent meg, kivont karddal a kezében.

Mukhtar bej volt külügyminiszter a palota erkélyéről beszédet intézett a néphez, melyben megemlékezett azokról az érdemekről, melyeket az osztrák-magyar nagykövet a Törökország és Ausztria-Magyarország között létrejött entente körül szerzett. *Kiemelte Ausztria-Magyarország, Németország és Törökország szövetségének nagy jelentőségét* és kijelentette, hogy három ország egyesült harcában Törökország be fogja bizonyitani vitézségét és annak az erkölcsi befolyásnak nagy értékét, amelyet az egész iszlám világra gyakorol. Beszéde végén Ausztria-Magyarország, Németország és Törökország szövetségét éltette. A hatalmas tömeg frenetikus lelkesedéssel fogadta szavait. A következő pillanatban lelkes éltetés közepette megjelent az erkélyen *Pallavicini őrgróf osztrák-magyar nagykövet* és köszönetet mondott az óvációkért, kijelentvén, hogy legmagasabb helyen jelentést fog tenni az Ausztria-Magyarország mellett rendezett tüntetésről. Beszéde további folyamán kijelentette, hogy nagy megelégedéssel állapitja meg, hogy *a török nép rájött arra, hogy kik igazi barátai és melyek az ő igazi érdekei. Nyolc év óta dolgozott az Ausztria-Magyarország és Törökország közti megegyezesen* és ma abban a szerencsés helyzetben van, hogy megállapithatja, hogy fáradozásai sikerrel jártak. Szerencsekivánatait fejezte ki ezután a török had-

"A Háborus Konstantinápoly"; Pesti Napló, 1914 November 16., 288. szám.

PESTI NAPLÓ 1914. december 29. (330. szám.)

Pesti veszedelem

Rekord a gázolásban

Az utcák sarkán, ahol a háborus jótékonyság plakátjai váltakoznak tarka színeikkel, egy ujhangu falragasz jelent meg. *Boda* Dezső főkapitány adta ki s figyelmezteti a közönséget, hogy jobban vigyázzon a testi épségére, mert az utóbbi időben *nagyon megnövekedett Budapest területén az elgázolások száma.* Amikor a főkapitány ilyen figyelmeztetést ragasztat ki az utcára, rendkivüli oka lehet erre. S mi sietünk igazolni a főkapitányt, hogy csakugyan nem tuloz, nem figyelmezteti hiába a közönséget, mert Budapesten az elgázolások rekordidejét éljük, *megdöbbentő a naponkint megismétlődő balesetek és katasztrófák egyre szaporodó száma.* Egyuttal felmerül a jogos aggodalmunk is, vajjon elég-e a közönség figyelmeztetése ahoz, hogy ezután ne fesse pirosra a kocsiutak kövezetét az összetört, vagy nyomorékra szabdalt emberek vére? Aki vigyáz magára, mindenesetre könnyebben kerüli ki a reája leselkedő veszedelmeket, de a megtörtént szomoru esetekből megállapithatjuk, hogy sokszor hiábavaló volt minden óvatosság, a veszedelem olyan orvul csapott áldozatára, hogy megdöbbenve láttuk: a főváros utcáin senkinek a testi épsége, az élete nincsen biztonságban még akkor sem, ha azzal a gondolattal lép ki a kapuján, hogy ma minden figyelmét az autók és kocsik elkerülésének szenteli.

A különböző formában száguldozó veszedelem soha sem kiméle Budapest közönségét, az utóbbi hónapokban azután ijesztő mérvben megszaporodtak az elgázolások. A háboru révén előállott uj helyzetben sokan ugy gondolkoznak, hogy sok mindenben szabad, ami azelőtt tilos volt. Ki fog most olyan esetlenséggel törődni, hogy a benzin gyorsabban röpiti az autót, mint azelőtt, avagy azzal, hogy a bérkocsin tanulatlan, gyakorlatlan kocsis veri a lovakat? Ki törődik ezzel, amikor egyes soffőrök külön, hivatalos hatalommal érzik felruházva magukat arra, hogy őrült rohamban száguldjanak végig az utcákon. Pedig igy érzik, akiknek katonai utasuk van, vagy akik sebesültek szállitásával foglalkoznak. A katonának ma csakugyan sietős a dolga, de Budapest nem ellenséggel megszállott falu, amelyen golyózáporban kell átrohanni valami paranccsal; a sebesültek gondozása is sürgős, de igazán nem kell a vasuthoz ugy rohanni, mint a tüzhöz; s nem humánus munka az, amikor a sebesült miatt utközben három uj sebesültje lesz a vihar-autónak. Nem is kivánják meg ezt a versenyfuttatást sem a közlekedő katonai személyiségek, sem a vöröskeresztes urak, egészen egyszerüen soffőr-brávurről van szó, amelynek semmi egyéb oka és célja, mint a külön soffőr-gyönyörüség: rohanás — a rohanásért.

Ezt a passziót tovább türni nem lehet. Most, amikor ugyis annyi bu és gond nehezedik reánk, igazán felesleges, hogy naponkint véres elesettek maradjanak a kocsiuton csupán azért, mert egy csomó soffőrnek a fejébe szállt a benzin. Az emberek ma kevesebbet foglalkoznak a körülöttük lezajló eseményekkel, hiszen a gondolatokat a távoli mezők vonják maguk felé, az idehaza történő bajok iránt kisebb a fogékonyság s talán a megfogyatkozott erejü hatóságnak is megkopott sok uj munkája közben az ébersége. S ezt a helyzetet használják ki azok a lelkiismeretlen emberek, akik ok nélkül sujtanak le embertársaikra.

A főkapitányság figyelmeztető plakátja alkalmából reá kellett mutatnunk a pesti utcának erre az elfajult veszedelmére, amelyet minden szigorával meg kell szüntetnie a rendőrségnek. A plakát nem sokat segit a bajon. A soffőrök számára pedig az a tanácsunk lenne, hogy ha nem birnak a lázongó temperamentumukkal, menjenek el a háboruba: ott kiönthatnak minden lázongást magukból. Ott gázoljanak az ellenségen át. A pesti kórházakban azonban ne szaporitsák a sebesülteket.

Török élet Budapesten

*

Sokat és sokfélét irtak már a pesti törökökről. A háboru izgalmai közölt azonban megfeledkeztünk róluk, senkinek sem jutott eszébe arra gondolni, vajjon mit csinálnak, hogyan élnek? A Vörös Félhold magyar bizottságának megalakulásakor most érdekesnek tartjuk megirni mindezt. Fölkerestük a pesti törökök és más nemzetekhez tartozó mohamedánok legjobb ismerőjét. *Abdul Latifot*, aki a budapesti tudományegyetemen a török nyelv tanára. Csöndes, szelid ember Abdul Latif, keveset beszéltet magáról, ellenben annál többet dolgozik. A magyar nyelvet is érti.

A lakása is egész törökös. Örül, hogy a törökökkel szeretettel akarunk foglalkozni, szívesen beszél:

Most alig van egy-két török Budapesten, a háboru elején mind elutaztak. Ugy tudom, hogy csak hárman vagyunk. Két szőnyegkereskedő, Wardelli Ibrahim és Abbas Aly, meg én. A háboru előtt különösen diákok voltak igen sokan Budapesten. Körülbelül százegyven török diák járt itt részint az egyetemre, részint a Kereskedelmi akadémiára, gimnáziumokba és különféle iskolákba. Azonkivül gyárakban is dolgoztak többen, akik tanulmányozni jöttek a magyar gyáripart. Amikor én Magyarországba jöttem, török diák még nem járt magyar iskolába, hanem a francia, angol és német iskolákat látogatták. Körülbelül öt évvel ezelőtt a magyar kormány felhivására a seich ül islam engem küldött el Budapestre, hogy itt a tudományegyetemen a török nyelvet tanitsam. Akkor a konstantinápolyi lapokban cikkekben szóltottam föl a török ifjuságot, hogy ezentul a magyar iskolákat látogassák, mert a magyar nemzet testvéri szeretettel fogadja őket. Kezdetben alig akadt egy-két diák, aki követte tanácsomat, később azonban mindig többen és többen gyültek körém s hiszem, hogy ennek a háborunak a befejezése után Budapesten meg fog huszszoroződni a török diákok száma. A legnagyobb haj az, hogy eddig nem volt templomunk s ezért az én lakásomon tartottuk az istentiszteleteket. Eleinte Budán laktam, ez azonban messze volt, senki sem jöhetett át hozzám imádkozni, végül bejöttem Pestre s azóta itt lakom a Váci-utca 79 szám alatt. Régóta készül a főváros már egy mohamedán templomot épiteni, eddig azonban a rendkivüli gazdasági viszonyok következtében nem kerülhetett sor rá. Május vége felé Paikert Alajossal a Turáni Társaság agilis alelnökével együtt elmentünk Bárczy István polgármesterhez, aki megigérte, hogy minden lehetőt el fog követni a templomépités ügyében. Nem tudok egyebet mondani a törökök pesti életéről, mert mondom, nincsenek itt, hazautaztak Konstantinápolyba, legalább javarészt oda. Körülbelül két hónappal ezelőtt otthon voltam Konstantinápolyban és meglátogattam az ott élő magyarokat. Sokan, nagyon sokan vannak és jól élnek. A török nemzet hasonló szeretettel viszonozza a magyarok testvéri szeretetét és örömmel fogadja ennek a nemes nemzetnek a fiait. Talán érdekelni fogja, hogy Konstantinápolyban jelenleg huszonöt török, arab, perzsa és német nyelvü lap jelenik meg, *az első magyar hetilap pedig január elsején lát napvilágot.* A török, arab és perzsa lapok nagy diadallal irnak a magyarok hősiességéről s a mostani napokat a letünt idők dicsőséges fényéhez hasonlitják. Különösen most irtak sokat a templomépités ügyéről. Azonnal fölolvasok egy néhány cikket.

A székrényéből Rivesz néhány ujságot. Ideges szemnek különös, szép, cifra betükkel vannak telenyomva.

— Ez az én kedvenc lapom, — mondja Abdul Latif — nagyon élénken, frissen van szerkesztve. A címe: Teszviri Eszkiár. Képeket is szokott kö-

"Török Élet Budapesten"; Pesti Napló, 1914 December 29., 330. szám, s. 6.

PESTI NAPLÓ 1915. március 24.

Mit jelent az angol admiralitás?

Amsterdam, március 23.

A brit admiralitás ahhoz a jelentéséhez, hogy úszó aknák által okozott veszteségek következtében a Dardanellák ellen intézett támadást nem lehetett befejezni, hozzáteszi, hogy a flotta a tüzelésben való föllépés következtében előnyben van az erődökkel szemben, egyéb nehézségekkel és veszedelmekkel pedig szembe fognak szállni. Semmi sem történt, aminek alapján azt lehet hinni, hogy a vállalkozásért hozott áldozatok aránytalanul nagyok ahhoz képest, amit elértek. Az angolok vesztesége halottakban, sebesültekben és eltüntekben mindössze 61 ember. Rhode tengernagy magasztalja a francia hajóraj fényes magatartását, melyet a súlyos veszteségek nem ijesztettek el. A francia tengernagy egészen közel hozta hajóit az ellenséges tüzbe.

Egy szemtanu a Dardanellák ostromáról

A *Berliner Tageblatt*-nak a török harctérre küldött tudósítója írja a következő érdekes sorokat:

Gallipoli, március 15.

— Félóra mulva el kell utaznia. Az egyetlen hajó, amely még ma a Dardanellák felé indul, a „Kassandra". Élelmiszereket visz a tengerszorosba.

Ezt a felvilágosítást kaptam a török főhadiszálláson, mikor engedélyt kértem, hogy a Dardanellákért folyó küzdelem színhelyére utazhassak. Gyorsan összeszedtem csomagjaimat és kimentem a kikötőbe. A galatai rakodópart előtt horgonyzott a Kassandra. Födélzetén kétszersült volt és gépfegyverek a török csapatok számára és ezenkivül mintegy kétszáz rekruta, akik Gallipoli felé indultak.

Este volt, mikor a födélzetre szálltam és hamarosan megállapítottam, hogy én vagyok az egyetlen nyugat-európai a hajón. A kicsi, alacsony, rosszul világított első osztályu kajütben egy szürke haju török kapitány és egy melankólikus, fekete szemü főhadnagy ült. A födélzeten hevertek a rekruták, a szabad ég alatt.

A gépek dohogva dolgozni kezdtek. Nyolc órakor esté a gőzös lassan elhagyta a kikötőt. Sztambul hosszu fénysorai hamarosan eltüntek a feketén csillogó viz mögött.

Egy magas, erős, vad pillantásu görög bevezetett a kamrába, amelyben tizennégy török utassal együtt kellett töltenem az éjszakát. Hamarosan lefeküdtem a priccsre elhelyezkedtem, ahogy lehetett, és elaludtam.

Másnap hajnalban sürü, mélyen járó fellegek borították az egeit. Erős szél szántotta barázdásra a tenger zöld hátát. A hajó nehezen küzdött a fehér tajtékos hullámokkal. Estére a szél vad viharrá szilajult.

Reggel már a hajó egy csöndes kikötőben horgonyzott. Az éjjeli vihar a Márvány-tengeren keresztül délfelé üzött minket és a „Kassandra" Kara-Biga kikötőbe menekült. Dél felé megint neki vágtak a tengernek. A hajó északnyugatra fordult, a Dardanellák bejárata, Gallipoli felé.

Két török cirkálóval találkoztunk útközben, amelyek, teljesen ütközetre készen, hasitották a hullámokat.

Azután feltünt a világitó torony, a Gallipoli öböl legszélső csucsán. Két nagy, régi vitorlás csónak jött elénk és a török rekruták tarka csomagjaikkal leszálltak a csónakokba. Miután a hajónak reggelig horgonyon kellett állnia a kikötő előtt, én is velük mentem. Régi temetők, félig rombadőlt kis mosék mellett hajóztunk el, azután kiszálltunk egy alacsony domb tövében.

Gallipoli, a nagy garnizón város, minden pillanatban a riadóra készen áll. Az utcán nyüzsögnek a katonák. Mindenütt a legnagyobb rend, minden meglepően jó benyomást tesz az emberre.

Csanak-Kele, március 16.

Délután negy óra felé megint felszálltam a hajóra és már előre örültem, hogy eljutok a Dardanellákba. De amint az irányiárc néztem, látány attól félt, hogy a vihar elől nem találhat elég védelmet a Gallipoli öbölben és Kara-Biga csöndes kikötőjébe akart menekülni. Nekem szonban nem volt kedvem ezt az utat mégegyszer megtenni. Csak rövid ideig kellett tárgyalnom a kapitánnyal azután a hajó a nyilt tengeren megfordult és egy óra mulva behajóztunk a Dardanelákba. A vihar sivitva csapott le hajónkra, csikorogtak, csörömpöltek a nehéz láncok, lépésről-lépésre, hullámról-hullámra kellett a hajót magának előküzdenie. Mikor estére Csanak-Kale elé érkeztünk, a kikötő bejárata már el volt zárva és kénytelenek voltunk a szorosban horgonyt vetni. Ma reggel elhaladtunk a nagarai ütegek előtt. A tulsó oldalon emelkedik előttünk Kilid-Bahr hatalmas erőd-tornya.

Csanak-Kale, március 17.

A Dardanellák erődjeinek bombázása a franciáknak és angoloknak szinte rendes szokásává vált. Ha a szél vagy a köd nem akadályozza a bombázást, a nagy szürke tengeri szörnyetegek hajnalban hosszu sorban jönnek elő. Tenedos és a többi szigetek mögül és megkezdik munkájukat. Ma szép idő van, tehát már hat órakor a parancsnoksága mentem. *Dsevad* pasa dolgozószobájában egy adjutáns ült, fáradtan és álmosan. Egész éjjel nem aludt.

— Őméltósága már régen kint van a megfigyelő helyen — mondta. — Ha kivánja, egy ordonnáncot adok ön mellé, hogy odavezesse.

Elindultunk. Szamarakon lovagló kis fiuk jöttek velünk szembe, anatóliai parasztok hajtották kétkerekü kordéba fogott sovány lovaikat a mezőre. Egy parasztház előtt gyermekek játszottak a porban, a házon tul a cserjében őt tiszt állott. A kormányzó volt vezérkarával.

— Jól aludt? — kiáltotta felém Dsevad pasa, mikor meglátott.

— Alkalmasint egy órával többet, mint méltóságod.

— Igen, — mondta a tábornok. — *Ők* már megint dolgoznak. Rendszeresen végzik a munkájukat. Most előre küldték aknakereső hajóikat.

Üdvözöltem Dsevad pasa tisztjeit, akik között *egy német vezérkari tiszt* is van, azután a lövesőház lépjem. Kinn, a Dardanellák bejáratánál négy nagy páncélos hajó állott, szabályos távolságra egymástól. Előttük egy csoport kisebb hajót láttam. Ezek az ellenséges [illegible] gyöngén hallatszott egy-egy ágyudörgés.

Előttem ült egy széken Dsevad pasa, egyik lábát a másikon átvetve, nyugodtan és biztos tartással, mintha nem is lenne egyéb gondja, mint élvezni a szép nyugodt reggelt és egyáltalán nem is érdekelné őt a francia és angol ágyuk dörgése.

Dél felé az ágyuzás erősebb lett. Az ellenséges páncélosok előrenyomultak és megint bombázták a Dardanellák külső erődeit. Dardanost is tüz alá vették az ázsiai parton, de minden különösebb eredmény nélkül.

Egy hadihajó az ázsiai part előtt benyomult egy darabon a tengerszorosba, hogy Dardanost sikeresebben bombázhassa. Pillanat mulva hatalmas szökőkutak koszoruja vette körül a táncoló és ide-oda mozgó hajót. A török lövedékek robbanását mutatják ezek a szökőkutak. A hajót vastag füstfelhő vette körül és kénytelen volt visszavonulni. Fél óra mulva három más cirkálóval együtt már el is tünt a tengeren.

Kint, a jól ápolt füves mezőn, a katonák a szullán és kalifa rendes esti üdvözletéhez sorakoznak. Háromszor hangzik:

— Padisah csok jasa!

A trombiták harsognak, holnap talán már föláldozzák életüket a szullánért és a török birodalomért. De akárhogyan végződjék is a harc, a hatalmas tengeri szörnyetegekkel, a Dardanellák hős védelmezőire mindig büszke lehet a török nemzet.

A **március 15-én lejárt előfizetéseket** kérjük sürgősen **megujitani,** hogy a kiadóhivatal szétküldési munkájában **ne legyen**

“Egy Szemtanu a Dardanellák Ostromárol”; Pesti Napló, 1915. Március 24., s. 8.

VIII. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof.Dr.Selami KILIÇ

Konuşmacılar

Yrd.Doç.Dr.Ahmet Emin YAMAN

Prof.Dr.Esat ARSLAN

Doç.Dr.Mehmet OKUR

KUVAYIMİLLİYEDEN DÜZENLİ ORDUYA GEÇİŞ ve ORDU-MİLLET DAYANIŞMASI

Yrd.Doç.Dr.Ahmet Emin YAMAN[*]

Mondros Ateşkes Anlaşması gereğince, Osmanlı ordusu terhis edilmiş, silah ve cephanesi alınmıştı. Varlığının devamını ateşkes hükümlerine ve İtilaf devletlerinin isteklerine uymada gören İstanbul Hükûmeti, işgallere karşı koymamaları için kesin direktif verdiğinden subay kadrosu ve er sayısı boşaltılmış ordu hiçbir şey yapamaz duruma getirilmiştir.

Sorunların çok yönlü ve hassas dengelerde yürütülen Millî harekette, her adımın zamanında ve yerinde atılması gerekmektedir. Bu çok yönlülük içinde Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, kolordu, birlik ve Kuvayımilliye komutanları, sivil yöneticiler, İtilaf devletleri ve Yunan ordusu, azınlıkların çalışmaları ve bunlara bağlı olarak Kongre kararları ile Türkiye Büyük Millet Meclisi iyi irdelenmeli, süreç içindeki değişimdeki etkileri hiç göz ardı edilmemelidir.

İşgal ve işgale uğrama tehlikesi karşısında yurdun pek çok yerinde kişisel ya da bölgesel direnme hareketleri başlamış, amaç Osmanlı Devleti'ni devam ettirmek ve ondan kopmamak olmuştur. Mondros'tan hemen sonra başlayan bu direniş[1] genelde silahlı çarpışmadan çok dernekler kurmak, kongreler toplamak, mitingler düzenlemek, protestolarda bulunmak, çeşitli yollarla millî hakları dünya kamuoyuna duyurmak biçimindedir. İşgallerin ülkeyi bölücü ve kalıcı olduğu ve özellikle de Rum ve Ermeni azınlıkların özel istek ve amaçları, faaliyetleri günlük yaşamda hissedildiğinde silahlı direniş güçleri büyüyüp harekete geçmiştir. Bulundukları yörenin işgaline son vermek ya da işgale uğrama tehlikesi karşısında direnme amacındaki kişisel, yerel, bölgesel silahlı direniş grupları; çete, milis kuvveti, millî müfreze, mücahit müfrezesi, gönüllü müfreze, gönüllü birlik, gönüllü tabur, kuva-yı seyyare, akıncı müfrezesi gibi adlarla genelde Kuvayımilliye adını verdiğimiz, daha çok gönüllülük esasına dayanan kuvvetleri oluşturmuşlardır.

Bu aşamada, Anadolu'nun doğu ve batısında birbirinden kopuk kongreler toplanmış, bir yandan kongre öncesinde harekete geçen silahlı direniş güçleri merkezileştirilip düzene sokmaya çalışırken bir yandan da merkeze bağlı silahlı direniş güçlerinin oluşturulmasına ve yönetimine ilişkin kararlar alınmış, düzenlemelere gitmişlerdir.[2] Direniş hareketleri Mustafa

---

[*] Orta Doğu Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü yarı zamanlı öğretim üyesi

[1] Atatürk, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Tamim ve Telgrafları; C V, Ankara, 1972, s. 77-79, Mustafa Kemal Paşa, milletin maruz kaldığı haksız muamelelerin Kuvayımilliye'nin oluşmasının ilk sebeplerinden olduğunu ve hareketin ateşkesin hemen sonrasında vatanın her tarafında ve hemen aynı zamanda başladığını belirtir. (13 Ekim 1919). Atatürk; Nutuk, İstanbul, 1970, Vesika: 144, s. 1084-1086.

[2] Ahmet Emin Yaman; "Anadolu'daki Kongre Kararlarında Silahlı Direniş Güçlerinin Mali Finansmanı İle İlgili Hükümler", Atatürk Yolu, AÜ TİTE Dergisi, Yıl: 1, S 1, Ankara, Mayıs 1988, s. 83-96.

Kemal Paşa'nın Anadolu'ya çıkmasıyla giderek tek bir hedefe yönelmiş, millîleşmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, ateşkes sonrasında ateşkesin getireceği sorunlar ve tehlikeler üzerinde durmuş, önlemler alınması gerektiğini vurgulamıştır.[3] 5 Kasım 1918'de milletin kendi haklarını kendisinin araması ve savunması ile kendilerinin de mümkün olduğu kadar bu yolu göstermeleri ve bütün ordu ile beraber yardım etmeleri gerektiği düşüncesini Ali Fuat Paşa'ya iletmiştir.[4] İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde ordunun terhis edilmemesi, silah ve cephanenin teslim olunmaması gibi millî direnişe hazırlık niteliğindeki çalışmaları göze çarpar. İstanbul'daki izlenimlerine göre, Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tükenmiştir. Bu durum karşısında Anadolu'da uygulamaya koymak için verdiği karar, "… millî egemenliğe dayanan tam bağımsız yeni bir Türk devleti kurmaktır."[5] Millî bağımsızlık hareketinde milletin yanında, ondan ayırmadığı ordunun desteğini de zorunlu görmüştür; "... Ordumuz hayat ve haysiyet mücadelesinde milletin ve milletin gayelerinin yegâne istinatgâhıdır…"[6]

İzmir'in işgali ve Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı ülkenin geleceğini temelden etkileyen iki önemli olay olmuştur. İzmir'in işgali, işgallerin kalıcı olduğu düşüncesini pekiştirip, azınlıklar ve Yunanistan'ı sürekli ve kalıcı tehlike hâline getirirken, Mustafa Kemal Paşa'nın millî bağımsızlığa yönelik faaliyetleri milletin dikkatini İstanbul'dan Anadolu'ya çevirmesine ve bir umut olmasına neden olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, ordu müfettişliği görevi ile zaman yitirmeden komuta makamlarıyla ilişkiye geçerek ülkeyi savunmada düşünce ve karar birliğine varmaya, sivil ve askerî örgütlenmeye, halkın moralini ve güvenini kuvvetlendirmeye yönelmiştir. XV., XX., XIII. Kolordu Komutanlıkları ve II. Ordu Müfettişliği ile yazışmalara başlamış, vali ve bağımsız mutasarrıflıklara bildirimlerde bulunmuştur.[7] Ülkenin içinde bulunduğu tehlikeler karşısında, millî örgütler kurularak gösteriler yapılmasını ve milletin uyarılmasını isterken, bölgede ne gibi önlemler alındığı ve alınabileceğini de sormaktadır. Örneğin; Havza'dan Afyonkarahisar'daki 23'üncü Fırkanın durumunu, nasıl bir görev verilmesinin düşünüldüğünü, güçlendirilmesi için hangi kaynaklardan yararlandırıldığını ve maddi olanak bulunup bulunamayacağını öğrenmek istemiştir. Verilen cevaplarla, 23'üncü Fırka mevcudunun 900'e ulaştırıldığı; Burdur, Isparta ve Kasaba'da bir taburu olduğu; iç güvenliği devam ettirmekle beraber işgal durumu karşısında bulundukları yeri kuvvet çoğalıncaya kadar terk etmeyerek direnecekleri ve

[3] Yavuz Ercan; "Kuvayımilliye'nin Yapısı ve Niteliği Üzerine Bir Tahlil", İkinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1985, s. 233, 230. Nejat Göyünç; "Millî Mücadele'de Sivil ve Askerî İdare İlişkileri", İkinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1985, s. 216.

[4] Ali Fuat Cebesoy; Millî Mücadele Hatıraları, İstanbul, 1953, s. 29.

[5] Nutuk; s. 12, 14-15.

[6] Atatürk'ün Söylevi; 1.11.1920, s. 27.

[7] Nutuk; s. 16-23.

yerli halktan alacakları yardım ile yörelerini savunacakları bildirilmiştir. Konya'da bir "vatan ordusu" oluşturulmakta olduğuna ilişkin soruya da "Konya'da orduya yardımcı olabilecek kuvvet hazırlamaya çalışıyoruz. Ancak maddi bir isim ve unvana sahip değildir." yanıtını almıştır.[8] 29 Mayıs 1919 da İtilaf devletlerinin Trabzon bölgesine yapacağı sanılan bir çıkartmaya karşı kıyıları savunacak durumda olan III., XV. ve XX. Kolorduya yaptığı bildirimle; ordu ve halk tarafından gerekli direnmenin gösterilmesini istemiş ve vatanın savunulmasını öğütlemiştir.[9] Aynı gün, saldırılara karşı izlenecek savunma hareketinin nasıl olması gerektiği ve bu durumda kolordulara düşecek görevi ilk kez belirttiği görülür:[10] Durumuna göre halkın kendi köyünü savunması ve çevre askerî kıtaları da desteklemeleri için hazırlıklara girişilmesi. Bunun için silah ve cephanenin, beslenme biçiminin zamanında kararlaştırılması. Askerî kıta mevcutlarının artırılması. Silahlarının mümkün olduğunca birleştirilmesi. Levazım, beslenme işlerinin, güvenlik sebeplerinin ve cephenin tamamlanması, önemli uğrak yerlerindeki büyük inşaatların gerektiğinde yıkılıp bozulması için hazırlık yapılması gibi konuların şimdiden düşünülmesi ve gizli bir biçimde bitirilmesi, XX. Kolordunun batıdan doğuya, XII. Kolordunun Adana yöresinden doğuya gelen yönleri güvenlik altına alması gerekmektedir.

Millî hareketi ordunun desteklenmesi yanında, askerin ve halkın çalışmalarını düzenli hâle getirmek de çok önemliydi. Bir yandan yeniden örgütlenme ve silahlı direniş çabası içine girişilirken diğer yandan resmî görev gereği İstanbul'a bilgi veriliyor, hükûmet uyarılarak harekete geçmesi isteniyordu. İzmir'in işgali üzerine Sadaret'e telgrafla; "… Ne millet ne de ordu mevcudiyetine karşı yapılan bu haksız tecavüzü hazm ve kabul etmeyecektir."[11] dendi.

Girişim ve yürütümlerini kişisel olmaktan çıkarıp bütün milletin birlik ve dayanışmasını sağlayacak ve yansıtacak bir kurulu gerekli gören Mustafa Kemal Paşa; örgütleri birleştirerek bir merkezden yönetmek ve adlarına iş görmek istiyordu. Bu amaçla Amasya Genelgesi yayımlandı:[12] "İstanbul'daki hükûmet, üzerine aldığı sorumluluğun gereklerini yerine getirememektedir. Milletin bağımsızlığını yine milletin kesin kararı ve direnişi kurtaracaktır."

Aynı günlerde çalışmalarını tamamlayan Erzurum Vilayet Kongresi başarıya ulaşabilmek için "her şeyden çok orduya güvenmekle beraber, 'bekçi teşkilatı' adı altında, halkı hususiyle köylüyü silahlandırmak"[13] kararını alıyordu. Gizli talimatnamesine göre; savunmada esas görev ordunun olmakla beraber her ihtimale karşı köy ve mahallelerin erkek nüfusu üçe

---

[8] a.g.e.; s. 906-908 (Vesika: 12-15) ve s. 19. Mustafa Kemal Paşa, "vatandaş ordusu" ile ilgili soruyu sormaktaki düşüncesinin onları özendirmek ve uyarmak amacına yönelik olduğunu belirtir.

[9] Türk İstiklal Harbi; Güney Cephesi, C IV, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1966, s. 12.

[10] Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri; C IV, Ankara, 1964, s. 27.

[11] Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri; 20 Mayıs 1919, s. 23.

[12] Nutuk; 21/22 Haziran 1919, s. 30-31.

[13] Cevat Dursunoğlu; Millî Mücadele'de Erzurum, Erzurum, 1946, s. 66-68. Yaman; s. 86.

ayrılmakta, orduda olanların dışındakilerden "seyyar" ve "sabit" kuvvetler oluşturulması öngörülmektedir. Kendi idare heyetleri ve merkezin denetimi altında bulundurulacak bu kuvvetleri Erzurum ve Sivas Kongreleri de benimsemiş, geliştirilmesi için önlemler alma yetkisi Heyet-i Temsiliye'ye verilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul Hükûmetinin Amasya Genelgesi'nden sonra yanına alma mücadelesinde ordu ya Millî Direniş'e destek vererek katılacak ya da Hükûmetin direktifleri doğrultusunda olup bitene boyun eğecektir. Mustafa Kemal Paşa, Hükûmetin millî çalışmalara karşı koyması hâlinde derhâl karşı harekete girişilmesini millî amacın kaçınılmaz gereği olarak gördüğünü belirterek, Anadolu'da ister istemez doğacak millî kudretten başka hiçbir ümit ve kuvvetin bu devlet ve milleti kurtaramayacağını ifade eder.[14]

Ali Fuat Paşa, Amasya Genelgesi'nden sonra Ankara'ya dönüp çalışmalara başlamış, şehrin ileri gelenleri ve müftü ile ilişki kurmuştur. Müftü Rıfat Efendi'ye Amasya kararlarını, halkı örgütlemek zamanının geldiğini, Ankara'da Müdafaa-i Hukuk örgütü kurulması için güvenilir kişilerle hazırlıklar yapmasını ve Sivas'ta toplanacak Millî Kongre'de bilgili ve imanlı bir temsil yapmak gerektiğini anlatmıştır.[15] Müftü Rıfat Efendi önce Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kurucu başkanı sonra da Ankara Gönüllü Alaylar Kumandanı olmuştur.[16] Erzurum Kongresi'nin toplanacağı sırada Ali Fuat Paşa önlem olarak kır bekçilerinin sayısını arttırmış, silah dağıtmıştır. Ordu ve jandarma birliklerinin az olduğu yerlerde, askerlik şubeleri ve sivil memurlar aracılığı ile halk uyarılırken, birlikte hareket için düzenlemeler yapılmıştır. Birliklerin gücünü artırmak için bakaya kalmış erler ve asker kaçakları tek tek toplanmaktadır.[17] Hükûmetin, ordu müfettişleri ile kolordu kumandanlarına önemli işlerde sivil memurlara da direktif verme ve bunun uygulanması yetkisi vermesini[18] dayanak yapan XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, 27 Haziran 1919'da kolordu bölgesini "mıntıka" ve "mevki" kumandanlıklarına ayırmış, görev ve sorumlulukları belirlemiştir. Mıntıka kumandanlarının görevi; güvenliği sağlamak, eşkıyanın takip ve cezalandırılmasını jandarmaya bırakıp siyasi amaçla kurulmuş veya büyük çetelerle köylere kıyım ve zarara başlayan çeteleri yok etmekti. Mahallî askerlik şubeleri mıntıka komutanlarının isteklerini yerine getirmeye mecburdurlar. Mıntıka komutanlarının valilere önerileri kolordu aracılığı ile olacak, mülkiye memurları ile doğrudan haberleşmeyeceklerdir. Paşa; örgüte

[14] Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri; 23 Haziran 1919, s. 39-40.
[15] Bilal N. Şimşir; Ankara, Ankara Bir Başkentin Doğuşu, Ankara, 1988, s. 109.
[16] Nurettin Tursan; Ankara'nın Başkent Oluşu, İstanbul, 1981, s. 31.
[17] Şimşir; s. 110. Ankara Valiliğine 31 Temmuz 1919'da verilen gizli emirle askerler tarafından çete teşkilatının hızlandırılması için köylere kollar çıkarılarak, bakaya erlerin zorla toplatıldığının ve merkezi Ankara olmak üzere büyük bir millî kuvvet kurulmasına kalkışıldığı belirtilmiş, önlenmesi istenmiştir. Cebesoy; s. 142.
[18] Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD); S 44, Vesika: 1038 (Harbiye Nezaretinin 5 Haziran 1919 tarihli emirleri).

güçlük çıkaracak, yasaklayacak veya kargaşa ile heyecan yaratacak herhangi bir memur veya kişiye mıntıka kumandanlarının derhâl kanunun emrettiği en ağır cezayı verip uygulamasını emretmektedir. Çıkması olası iç kargaşa veya bir dış işgali karşılamak üzere Kuvayımilliye'nin şimdiden hazırlanması ve düzenlenmesi hayati ve millî bir görev olmuş, her tarafta "Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri" oluşturulması gerekmiştir. Etki altında ve millî istemlerden habersiz İstanbul Hükûmetinin uygulamaları sonucu bağımsızlığımızın tehlikeye gireceğini düşünen sivil-asker yöneticilerin büyük kısmı; birlikte çalışmayı gerekli görmüşlerdir. Örgütsüz girişim ve kuvvet başarılı olamayacaktır.[19] Hemen uygulamaya konularak örgütlenmeye hız verilmiştir.[20]

Mustafa Kemal Paşa, 7 Temmuz 1919'da yaptığı bildirimde konuyu ülke çapında genelleştirmiştir:[21] Bağımsızlığımızı korumak için örgütlenmiş olan millî kuvvetler, her türlü karışma ve saldırıdan korunmuştur. Millî irade etmen ve egemendir. Ordu, bu millî iradeye bağlı ve onun hizmetindedir. Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetleri ile bunların girişimlerinin bozulup dağılmasına yol açacak herhangi bir etkiyi ve karışmayı ordu kesin olarak önleyecektir. Sivil devlet görevlileri de ordu gibi bu örgütün yasal yardımcılarıdır. Müfettiş ve komutanlar, herhangi bir nedenle görevden çıkarıldıklarında, yerlerini alacak kişiler iş birliği yapacak nitelikte bulunursa görevi devredecekler, etkili bulundukları bölgede kalarak millî görevlerini sürdürebileceklerdir. Aksi hâlde komuta bırakılmayacak, tayin işlemi uygulanmayacaktır. İtilaf devletlerinin baskısıyla hükûmet, herhangi bir askerî birliğimizi veya millî örgütümüzü dağıtmak için emir verirse yerine getirilmeyecektir. Yurdun herhangi bir bölgesine saldırı olursa, iş birliği içinde her yer birbirine en kısa zamanda haber verecek, savunmada birlik sağlanacaktır.

Bildirim, emir ve uygulamalar Kuvayımilliye'yi meşrulaştırma çabalarına hız kazandırmakla birlikte, Anadolu-İstanbul ikileminin artmasına ve dolayısıyla görevlilerin kafalarının karışmasına neden olmaktadır:

Mustafa Kemal Paşa'nın, Sivas'ta toplanacak Kongre'ye İngilizlerden gelecek tehlikeleri önlemek, millî örgüt kurmak ve Maraş yönünü tehlikelere kapatmak ile arazinin savunma yeteneğini araştırmak göreviyle mahallin güvenini kazanmış iki subayın Elbistan'a gönderilmesi isteğini Harbiye Nezaretine bildiren XII. Kolordu Komutan Vekili Ahmet Cevdet Bey'e göre; İngiliz işgali altındaki Maraş'a bağlı olan Elbistan'da "millî ordu teşkilatı" gizli tutulamazdı. Sivas'taki Kongre'yi engellemek için İngilizler ileri yürürse buna "gerek millî gerek nizamiye kıtalarıyla" engel olmaya kalkışmak Hükûmetin bugünkü siyasetine uymazdı. Hükûmetin, ilerleyecek İngiliz kuvvetleri karşısındaki birliklere silah patlatmaksızın çekilme emri verdiği bilinirken Kolordu, Elbistan'da emir dışı savunmaya girişemezdi. Kemal Paşa, "ilhak-ı

[19] a.g.e.; S 44, Vesika: 1038.
[20] a.g.e.; S 44, Vesika: 1038.
[21] Nutuk; s. 50.

red heyetleri ve millî ordu teşkiline dair" ara sıra emirler vermekte ise de Dâhiliye Nezaretinin emirleri bunun engellemesi yönündeydi. Harbiye Nezareti, mıntıkası işgal altında bulunan kolordunun herhangi bir yerde "Bugünkü teşkilat haricinde her ne nam ile olursa olsun yapacağı teşkilat kolordu mevcudiyetine nihayet verilmesini ve mıntıkanın işgaline etkiden başka bir sonuç vermeyecektir."[22] görüşünü bildirir.

Kütahya Mutasarrıflığı, İzmir çevresindeki millî kuvvetlerin yardımına koşmak ve başka taraflara yayılması olası bulunan iç kargaşa veya dış işgali karşılamak üzere Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyeti oluşturulması ve bunu aracılı veya aracısız zorlaştıracak veya yasaklayacak herhangi bir memur hakkında mıntıka komutanlarınca ceza uygulanacağı emrini İstanbul'a telgrafta bildirilmekte; Sadaretten alınan emirde, "Ahali tarafından ne nam ve suretle olursa olsun teşkilat vukuuna meydan verilmemesi işar buyrulduğundan hattı hareketimizin tayinine müsaade buyurulması maruzdur."[23] denilmektedir. Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki lider kadronun Millî Direniş için aldıkları kararlar engellerle karşılaşmaktadır.

İstanbul Hükûmeti, azınlıklar ve Yunan saldırılarına karşı aldığı kararların Anadolu'daki askerî makamlarca ülke savunması için dayanak yapılmasına şiddetle karşı çıkıp yasaklamıştır. Osmanlı askerî kuvvetlerinin savunma keyfiyetinin, konferans tarafından kararlaştırılmayan yöreye Yunan saldırısı olması hâlinde alınmış bir karar olduğu belirtilmiştir. Konferans tarafından işgali kararlaştırılmayan yöreye Yunan saldırısı olduğu takdirde askerî komutan bulunduğu yeri terk etmeyerek olanakları ölçüsünde savunacak, karşı kuvvet sayıca çoksa ilişkiyi kaybetmeyecek, silah ve cephanesini yanına alarak geri çekilecektir. Anadolu'daki askerî kuvvetlerimizin İtilaf devletlerine karşı savunmada bulunmayacağı kabul edilmiştir. Herhangi bir mahallî işgal edecek İtilaf devletlerine karşı askerle karşı koymak ateşkesin bozulması ve savaş ilanı demek olacağından, işgal karşısında direniş için verilen karar zararlı ve uygulanamaz görülmekte, bu gibi durumların önüne yalnızca siyasetle geçmek gereği bildirilmektedir.[24]

Harbiye Nezareti, II. Ordu Müfettişliği ve XX. Kolordu Kumandanlığını 23'üncü Fırka hakkında uyarmakta, orduca örgüt kurma veya yardım etmenin Meclis-i Vükela kararıyla yasaklandığını bildirmekte, buna kalkışanların uyarılması ve haklarında kovuşturma açılması gereğini

---

[22] HTVD; S 39, Vesika: 943, 29.06.1919 ve Vesika: 945, 3.7.1919.

[23] a.g.e.; S 2, Vesika: 32, 5 Temmuz 1919.

[24] a.g.e.; S 2, Vesika: 40 (Sadaretten, Harbiye Nezaretine gönderilen yazı); Rum halkın taşkınlıkları ve Yunanistan'a karşı yapılacak direniş işgal altında bulunan yöreleri kapsamayacaktır. Vesika: 40.; Karar için a.g.e.; Vesika: 23; Benzer bir durumunun Doğu Anadolu Bölgesi için de geçerli olduğu görülür. Kazım Karabekir Paşa, Meclis-i Vükelanın sınırdan hiçbir Ermeni'nin geçirilmemesi ve İslam'ın her türlü saldırıdan korunması için gereken önlemleri almakta kendisine serbestlik verdiğini, tehlike anında seferberlik ilan etmeye kanunen yetkisi bulunduğunu ileri sürer. Ters emirlere uymayacağını ve uyanları da cezalandıracağını duyurur. a.g.e.; S 45, Vesika: 1056.

vurgulamaktadır.[25] Benzer emirlerin sık sık tekrarlandığı görülür: "… Her kim tarafından her ne nam ve suret ile olursa olsun hususi birtakım teşkilat vukuuna ve ahaliden bu uğurda mali ve bedeni istekte bulunulmasına askeriye ve mülkiyece kesinlikle meydan verilmemesi ve bu teşebbüsler hakkında sıkı takip…",[26] "… askeriyenin vasıta kılındığı, yardım ve korumada bulunduğuna dair haberler gelmektedir. Ordu mensuplarının her türlü siyasi akımdan uzak bulunmalarını talep…",[27] "Teşkilat-ı milliyeye bilvasıta ve bilavasıta işkal edecek harekette bulunan memurlar hakkında en şiddetli cezanın tatbiki…".[28] Harbiye Nezaretinin direnme yorumu, İtilaf devletlerine karşı değil, konferans kararları dışında gelişen Yunan işgali içindir.

Millî harekete yapılacak yardım ve verilecek destek konusundaki düşünceler birbirinden ayrılmakta, her iki taraf da asker ve sivil memurları baskı altına almaktadır.[29] Millî hareketin büyük zararlar vereceği ileri sürülmüştür.

Direnişin oluşumunu emirlerle engelleyemeyen Hükûmet, orduda yeni düzenlemeler yaparak hareketi yok etmek amacıyla 14 Ağustos 1919'da Ordu müfettişliklerinin sivil memurlara direktif verme yetkisini kaldırmış,[30] 15 Ağustosta komutanların kendi aralarındaki şifreli yazışmalarını yasaklamış,[31] 19 Ağustosta Padişah iradesi ordu müfettişlikleri kaldırılmış, kolorduların doğrudan Harbiye Nezareti ile haberleşmeleri bildirilmiştir.[32]

Uyarı, tehdit ve yasaklamalara karşın ordu; millî örgütlenmeye yardımcı ve destek olmuştur. Zaman zaman İstanbul Hükûmetine bilgi verilip uyarılarda bulunulurken, bazen de emirlere açıkça karşı çıkılarak millî hakların ve direnişin savunuculuğu yapılmıştır. İstanbul Hükûmetinin, İngilizlerin gösterdikleri yolda kurtuluş çaresi aramasının düş kırıklığına yol açacağı; milleti Hükûmetine karşı istenmeyen davranışlara sürükleyecek nitelikte olduğu ve milleti önleyebilecek hiçbir güç olmadığı vurgulanmıştır.[33]

Mevcut durum ordunun desteğini ve yer yer katılmasını zorunlu kılmaktadır. Askerî birlikleri savaşa hazır duruma getirmek için şartlar uygun

---

[25] a.g.e.; S 44, Vesika: 1039, 9Temmuz 1919.
[26] a.g.e.; S 2, Vesika: 23, 21 Haziran 1919 ve Vesika: 34, 8 Temmuz 1919.
[27] a.g.e.; S 2, Vesika: 9, 24 Temmuz 1919; a.g.e.; S 3, Vesika: 47, 19 Ağustos 1919; Ayrıca bk. Nutuk; s. 36.
[28] HTVD; S 2, Vesika: 31, 9 Temmuz 1919; Harbiye Nezaretine göre (8 Temmuz 1919) mevcut ordu İtilaf devletlerine karşı hiçbir şey yapacak güçte olmadığından ateşkesin bozulmasına neden olmamalıdır. İşgalin önüne ancak siyasetle geçmek mümkündür. Devlet, "… her tarafına kurtlar hücum etmiş ağaç hâlinde bulunuyor. Bunların seri tahribatı bu ağacı birdenbire kurutuverecektir." a.g.e.; S 2, Vesika: 24.
[29] a.g.e.; S 3, Vesika: 46, 7 Ağustos 1919.
[30] a.g.e.; S 3, Vesika: 54.
[31] Cebesoy; s. 147-148. Ali Fuat Paşa Harbiye Nazırı·Süleyman Şefik Paşa'nın bu emrine sert tepki göstermiş, bir gün içinde emri geri almasını yoksa bütün telgrafhanelerin işgal altına alınarak haberleşmenin eskisi gibi sürdürüleceğini bildirmiştir. Nazırdan ses çıkmayınca bu uyarı uygulanmış, emir nazır tarafından geri alınmıştır.
[32] HTVD; S 3, Vesika: 56-57.
[33] Nutuk; s. 74-75.

değildir. Bu gerçekleşinceye kadar bir ara yol izlemek; mevcut askerî birlikler ile daha önce kurulmuş ve yeniden oluşturulmasına hız verilen millî kuvvetlere dayanmak, millî kuvvetleri düzenli orduya geçecek biçimde örgütlemek, Anadolu'da gelişen millî hareketi merkezi otoriteye bağlamak ve buna bir isim vermek gerekmektedir. Böylece, ateşkes hükümlerine uymakla yükümlü askerî birlikler hem İtilaf devletlerine karşı direnişin dışında gibi görünecek hem de kendiliğinden gelişen-geliştirilen millî harekete destek verebilecektir. Kesin zafer için şart olan düzenli orduya geçişe zemin hazırlayacaktır.

Erzurum Kongresi ile yön verilen çalışmalar, Sivas Kongresi'nde bütünlüğü hedefleyecek, oluşturulan Heyet-i Temsiliye "geçici hükûmet" görevini üstlenecektir: Heyet-i Temsiliye, günün şartlarına göre en uygun yerde bulunacak, mevcut millî örgütlerin varlığını ve devamını sağlayacak önlemler alacak, örgütleri birleştirmek ve temsil etmek yetkisinde olacaktır. Vatan ve milletin kaderi ile ilgili bütün işleri milletin çıkarına uygun yürütmek, her önlemi almak ve gerektiğinde milletin maddi ve manevi güçlerini toplayarak savaşmakla yükümlüydü. Saldırıya uğrama olasılığı bulunan yerleri dikkate alacak ve gereğini düşünecekti. Mahallî şartları göz önünde tutarak bir plan yapacak ve bu plan mahallî heyet-i idarelerce şimdiden bilinecektir.[34] Anadolu artık fiilen iki yönetimlidir.

Güney Cephesi: Millî Ordu

Ordu ile millî kuvvetler arasındaki ilişki "Millî Ordu" adı altında şekillenmiştir. Heyet-i Temsiliye tarafından Güney Cephesi'nde kurulmasına karar verilen Millî Ordu; Müdafaa-i Hukuk hareketi içinde ülkenin millî ve askerî güçlerinin birlikte hareket etmesini, ileride düzenli orduda birleşmesini sağlayacak Anadolu'da oluşan otoriteye güç verecek bir örgütlenme olarak karşımıza çıkar. Heyet-i Temsiliye'nin denetim ve emrindedir.

Ateşkes sonrası ordu birliklerince boşaltılmış; ancak halkın bireysel direnişinin başladığı Güney Cephesi'nde, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve millî ordu oluşturulması için daha önce görevlendirmelerde bulunulmuş ve gereken ön hazırlıklar bir ölçüde tamamlanmıştır. 11 Eylül 1919 tarihli kararı ile Heyet-i Temsiliye mevcut durumu ve Ermeni tehlikesini anlatmış, saldırılara örgütlü karşı koymanın önemini vurgulayarak nasıl hareket etmek gerektiğini belirlemiştir:[35]

Adana vilayetiyle, Antep, Maraş ve Urfa livalarına her türlü saldırı, tecavüz ve işgali durdurmak ve kurtarmak amacıyla XX., XIII., XII. Kolordular, civarda bulunan millî teşkilatın yardımına dayanarak yeni bir teşkilat oluşturmak ve saldırılara karşı koymakla görevlendirilmişlerdir. İşgallere karşı ordu, millî kuvvetleri gayrıresmî surette emrine alıp harekâtı idare edecektir. Bölgede askerî birliklerimiz olmadığından millî bir ordu

[34] Bekir Sıtkı Baykal; Heyet-i Temsiliye Kararları, Ankara, 1974, s. VI-XII. Mahmut Goloğlu, Sivas Kongresi, Ankara, Matbaası, 1969, s. 221-223.

[35] Yaman; "Millî Ordu", Atatürk Yolu, AÜ TİTE Dergisi, S 2, Ankara, Kasım 1988, s. 130-135.

oluşturmak zorunludur. Millî ordu teşkilatı resmî bir ordu teşkilatına eşit ve onun kadar düzgün olmasa bile az çok aynı usullere ve aynı düzenlemeye sahip olacaktır.

Bölgedeki işgal mıntıkası üçe ayrılmıştır:

Birinci mıntıka: Mersin, İskenderun, Osmaniye, Sis, Bağçecik, Dumlu. XX. Kolordu ile buraya civar Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri teşkilatına bağlı olacaktır.

İkinci mıntıka: Kilis, Antep. III. Kolordu ile buraya civar Müdafaa-i Hukuk teşkilatlarına aittir. (Birhan, Samsat, Hasan Mansur mevki hariç)

Üçüncü mıntıka: İkinci mıntıkanın tersindeki mıntıka olup XIII. Kolordu ile buraya civar Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri teşkilatına bağlıdır.

- Her kolordu kendine verilen mıntıkayı ikinci derecede mıntıkalara bölecek ve her mıntıka için birer teşkilat merkezi kuracaktır. Cami ve mescitlere veya buraya yakın gizli mahallere gizlemek üzere şimdiden silah, cephane vs. gereken gereçleri göndererek hazırlığa başlanmalıdır.

- Vilayet, liva, kazalarda, “heyet-i merkeziye” ve “heyet-i idare”ler canlandırılarak; köy, nahiye ve kasaba mahallelerinde teşkilat yapılacaktır. Görevleri; teşkilatı takviye ve genişletme, güvensizlik ve suiistimallere engel tedbirler almak şartıyla yardım parası toplamak ile bunun muhafaza ve dağıtılması olacaktır.

- Adı geçen mıntıkalara gönderilecek kişiler, fedakâr ve namuslu subaylardan ve sivillerden seçilecektir. Bunlar kolordu ile fırka kumandanlarının veya heyet-i merkeziyelerin belgesine sahip olacak; asgari ne kadar para alacakları belgelerinde açıklanacaktır. Sabit ve diğer gönüllü müfreze kumandanları, rütbeleri ne olursa olsun maiyet, hayvan, iaşe giderleri hariç olmak üzere otuzar lira alacaklardır. Adı geçen müfreze fertlerine yevmiye yarım lira ve bir ceket, ekmek (atlı ise hayvan iaşesi hariç) verilecektir. Harcama, mahallerinde toplanacak, “iane sandıkları”ndan ödenecektir.

- Kolordu mıntıkalarından seçilip gönderilecek hizmete muktedir tecrübeli ordu subay ve astsubaylar millî teşkilatın idaresi için görevlendirileceklerdir.

- Millî orduyu teşkil edecek kişiler, düzenli orduyu tamamlayacak kişilerden olacak, sayısı ve hangi kıtaata mensup olacağı millî ordu kumandanı tarafından tayin olunacaktır. Silah altına çağırma ve toplama düzenli ordu mensupları ile aynı usullere tabi olmak gerekir ise de düzenli orduların araçları millî ordularda olamayacağından bu görev mahallî mülkiye ve askerlik şubesi memurlarıyla, heyet-i merkeziye ve idarelere bırakılacaktır. En fazla görev askerlik şubesi görevlilerine düşecektir. Bunun için kolordular, teşkilata memuren gönderecekleri subayları açık olan askerlik şubesi başkanlıklarına tayin ederlerse azami yarar sağlamış olacaktır. Bu bakış açısına göre;

- Seferberliği kolay olacağından millî ordunun iskeletini; takım, bölük, tabur teşkilatı vücuda getirecektir.

- Her nahiye merkezi bir bölük ve her kaza merkezi bir tabur heyeti teşkil edecektir. Askerlik şubeleri başkanları tabur, askerlik şubesi bölük subayı bölük kumandanı tayin edilecek; ancak muktedir olanlarla değiştirileceklerdir.

- Millî ordu teşkilatının gizli kalması için Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilatını imam, muhtar, köy hocasından oluşmuş "Cemaat-i İslamiye" şeklinde kurmak; hukukunun korunması amacına dinî ve ruhanî esaslar ile kutsal bir şekil vermek başarı sağlayacaktır.

- Bu esasa göre, cami ve mescidi olan her köy ve mahalle bir piyade takımı sayılarak bu takımın idaresi mescidin müezzini veya köyün hocası veya bu sıfatı takınacak olan gönüllülere teslim olunacaktır. Sayısı fazla takımlara kumandan bulunması mümkün olamazsa terhis edilmiş kudretli çavuş ve başçavuşlardan yararlanılacaktır.

- Herkes birbirine ve millî amaca malen ve bedenen yardım etmekle mükellef olacaktır. Köylerde ve nahiyelerde "muavin sandıkları" kurarak millet uğruna çalışanların şahıslarına ve ailelerine bu sandıklardan yardım tedbirleri alınmalıdır.

- Gönüllü müfrezeler saldırıya uğrayan köy ve kasabayı savunamayacak kadar zayıf ise mahallî heyetin kararı ve askerlik şube başkanlarının emri ile bu köy ve kasabalardaki millî ordu takımları gizli bir surette silah altına alınabilir.

- Jandarma, polis, orman, köy ve çarşı bekçiliği ve kolculuk gibi hizmetlerde Müslümanların kullanılması sağlanacak ve elde bulundurulmasına özen gösterilecektir.

- Amaca ihanet edenler cezalandırılacaklardır.

Karar eki ve yazışmalar Millî Ordu düşünce ve kavramının Amasya Genelgesi'nden hemen sonra ortaya çıktığını ve uygulanmaya başlandığını göstermektedir.

Güney Cephesi'nde "Millî Ordu"nun kurulması kararı ve faaliyete geçmesinden sonra diğer cephelerde de benzer örgütlenmeye gidilmiş;[36] Anadolu'daki askerî birliklerin Heyet-i Temsiliye'ye bağlı olduğu varsayımından hareket edilmiştir. Ordunun askerî niteliğini koruyarak, olayların ve özellikle de Amasya Görüşmeleri sonrasındaki ilişkilerin değişkenliği gereği, askerî birliklerinin zaman zaman sivilleştiği, zaman zaman da millî kuvvetlerin askerî birlik hâline geldiği görülür.

Güney Cephesi'ne çeşitli rütbelerde subaylar gönderilmiş, daha önce gönderilenler de mıntıkasında bulunduğu kolorduya bağlanmıştır. Millî

[36] Yaman; Millî Ordu, s. 137-139. Askerî birliklerle beraber çalışma isteği Millî Direnişçilerden de gelmektedir.

hareketi sivil kıyafet ve takma adlarla kolordulara bağlı olarak sevk ve idare edeceklerdir. Bazıları, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında bulunmuş; onun tarafından görevlendirilmişlerdir.[37] "Cemaat-i İslamiye" adı altında yapılan örgütlenmenin, çalışmalarını Müdafaa-i Hukuk bünyesinde Heyet-i Temsiliye'ye bağlı olarak programlı biçimde sürdürdüğü görülür.[38]

Karar doğrultusunda faaliyete geçen III. Kolordu Komutanı Kurmay Albay Selahattin Bey, Güney bölgesindeki olayları yakından görmek amacıyla Elbistan'a gitmiş ve durumu değerlendirerek şu emri vermiştir:[39] Bölgeye Fransız askeri gelmeden millî örgütün kurularak haklarına sahip çıkması ve işgale karşı koyması kutsal bir görevidir. XIII. Kolordu Urfa'ya bir süvari alayı gönderecektir. III. Kolordu Maraş'ı ve mümkünse Antep'i işgal edecek; Elbistan, Maraş ve Antep'te mevcut Millî Direniş örgütünü düzenleyecektir. Antep'e, Malatya'dan da bir müfreze gönderilmesi düşünülmelidir. Kolordunun Maraş'taki millî kuvvetleri ele alması için Pınarbaşı'ndan seçilmiş bir süvari takımı gönderilmelidir.

XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa Sivas Kongresi'nden hemen sonra Kayseri'ye gelerek Doğan, Tufan, Sinan Beylerle görüşmüş ve direktifler vermiştir.[40]

Fransızların Maraş, Antep ve Urfa'daki kuvvetlerini artırarak işgali oldubittiye getirmeye çalıştığını gören III. Kolordu bölgedeki örgütün kuvvetlendirilmesine çalışılmakla birlikte, bunu yönetebilecek fedakâr ve çalışkan komutan ve subaylara ihtiyaç duymaktadır. Göreve istekli birer astsubay ve ikişer subayın izinle geçici olarak bölgeye gönderilerek adlarının bildirilmesi, 5'inci ve 15'inci Tümenlere emredilmiştir.[41]

Güney bölgesindeki Millî Direniş'e ilişkin düzenlemeler kolordulara bağlı olmak üzere 1920 yılı boyunca sürmüş, Adana Cephesi Komutanlığı ve

---

[37] Güney Cephesi; s. 61, 68-79 vd. Güney Cephesi'nin örgütlenmesi için çalışmış, Millî Direniş'e büyük katkıları olmuş subayların belli başlıları şunlardır: Topçu Binbaşı Kemal Bey. "Kozanoğlu Doğan Bey" takma adıyla Kilikya Kuvayımillîye Kumandanı, Piyade Yüzbaşı Osman Nuri Bey "Aydınoğlu Nuri Bey" takma adıyla onun yardımcısıdır. Osman Nuri Bey, Amasya'da Mustafa Kemal Paşa'ya katılmış, Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde yanında bulunmuştur. Yüzbaşı Salim "Kurtoğlu Yörük Salim Bey", Üsteğmen Asaf "Kılıç Ali Bey", Edirneli Yüzbaşı Ratıp "Tekelioğlu Sinan Bey", Yüzbaşı·Kamil Bey "Polat Bey", Teğmen Sait "Şahin Bey", Kilisli Üsteğmen Yusuf Rıza "Arslan Bey" takma adlarıyla isim yapmışlardır. Ayrıca Yüzbaşı Ali Rıza, İstihkâm Üsteğmen Mustafa, Teğmen Celal, Asteğmen Besim, Silifke Askerlik Şube Başkanı Binbaşı Emin Arslan Bey, Yüzbaşı Abdullah ve Yüzbaşı Ali Saip.

[38] Güney Cephesi; s. 50. Antep'in İngilizler tarafından işgal edilmesi ve bazı tutuklamalar üzerine miting yapıldı ve Antep'in ileri gelenleri tarafından Bülbülzade Hacı Abdullah Efendi başkanlığında "Cemiyet-i İslamiye" adı altında bir örgüt kuruldu. Sivas Kongresi'nden sonra Kilis'te kurulan Cemiyet-i İslamiye, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında programlı olarak çalışmalara başladı. a.g.e.; s. 79.

[39] Güney Cephesi; 26 Ekim 1919, s. 51-52.

[40] a.g.e.; s. 69.

[41] a.g.e.; 24.12.1919, s. 77.

buna bağlı olarak Kilikya Kuvayımilliyesi, Ayıntap Kuvayımilliyesi gibi adlarla[42] ancak kuruluş niteliği değişmeden devam etmiştir.

Batı Cephesi: Millî Müfrezeler

Batı Cephesi için de Güney Cephesi'ndeki gibi bir örgütlenmeye gidilmek istendiği ve kararlar alındığı görülür. Ali Fuat Paşa 9 Eylül 1919'da "Garbi Anadolu Kuvayımilliye Kumandanlığı"na atanmış; millî hareket ve girişimlerde Heyet-i Temsiliye ile bağlantısını koruyarak Aydın Cephesi Kuvayımilliyesi'ne yetenekli bir kumandan atamak, Afyon ve Eskişehir'de birer bölge komutanlığı kurmakla görevlendirilmiştir. Sivil memur atama yetkisine de sahiptir.[43] Eskişehir Bölgesi Millî Komutanlığına Süvari Kaymakamı Atıf Bey'i ve Alaşehir'de toplanacak olan 23'üncü Tümen Bölgesi Millî Komutanlığına Kaymakam Lütfi Bey'i atamıştır.[44] Bu komutanlar sivil ve askerî bütün yönetimi üzerlerine alacaklar, uymayanları millet adına tutuklayacaklar; kanunsuzluklara ve kargaşaya kesinlikle meydan vermeyeceklerdir. Ateşkes hükümlerine aykırı her türlü iç ve dış saldırıya karşı milletin haklarını gerekirse silahla savunacaklardır. Bu amaçla her türlü araçtan yararlanmaları haklı sayılacaktır. Ali Fuat Paşa millet adına Batı Anadolu'daki yönetimi ele almakla, atadığı komutanlara olağanüstü yetkiler verebilmektedir.

Batı Anadolu'daki örgütlenmenin, yerel konum ve haberleşme yetersizliği nedeniyle istenilen düzeyde oluşmaması üzerine Heyet-i Temsiliye üyesi Albay Refet Bey Ekim 1919'da Batı Anadolu'ya gönderilmiş; 23'üncü ve 57'nci Tümen Komutanlığını üzerine alması istenmiştir. Refet Bey verdiği raporda, üç bölgeyi kapsayan Batı Anadolu Cephesi'nin bir komuta altında toplanabilmesinin imkânsızlığını bildirmesi üzerine mevcut düzenin bir süre daha devam ettirilmesi kararlaştırılmıştır.[45] Aydın Millî Kuvvetler Komutanlığına atanan Refet Bey Nazilli'ye gitmiş, Komutanlığı Demirci Mehmet Efe'den alamamış ya da kendisine verilmemiştir. Bu nedenle burada uzunca bir süre güvenilir komuta düzeni kurulamayacaktır.[46] Bu arada, Balıkesir'de bulunan Albay Kazım Bey millî ve askerî örgütlenme ile yakından ilgilenmektedir. Albay Bekir Sami Bey Bursa'da bir heyet-i merkeziye oluşturarak Sivas Kongresi kararlarını uygulamaya başlamıştır.

---

[42] İzzet Öztoprak; "Düzenli Ordunun Kuruluşu", İkinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1985, s. 264-265, 272. Göyünç; s. 219-220.

[43] Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri; C IV, s. 58. Baykal; s. 2. Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; C II, 2. ks, Ankara, 1965, s. 23.

[44] Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri; C IV, s. 62. Nutuk; s. 168.

[45] Batı Cephesi; s. 108.

[46] Nutuk; Vesika: 148, s. 1092. Heyet-i Temsiliye üyesi Refet Bey'e 11.10.1919'da gönderilen yazıda; Konya, Isparta, Burdur, Antalya, Afyon, Denizli, Menteşe livalarında tüzük gereği millî örgütün süratle kurulması ve şekillenmesinin çok önemli olduğu belirtilerek, örgütün mümkün araçlarla Aydın, Saruhan, İzmir livalarına yayılmasına çalışması önerilmektedir. Gerek bu bölgelerin ve gerek Eskişehir, Kütahya, Balıkesir, Çanakkale müstakil livalarıyla, Bursa vilayetinin örgütlenmesi hakkındaki görüşleri istenmektedir. Batı Anadolu; Balıkesir, Alaşehir ve Nazilli Kongreleri kararları doğrultusunda direniş hareketini sürdürmeye çalışmaktadır.

Heyet-i Temsiliye Aydın, Konya, Balıkesir, Bursa bölgelerinin bağlantısını kolaylaştırmak için önlemler almakta; millî örgütleri kendisine bağlamaya çalışmaktadır.[47] Çalışmalar İç Anadolu'dan batıya doğru zaman içinde başarılı olmaktadır. Örneğin; 11'inci Tümen Kumandanı Mümtaz, Heyet-i Temsiliye'ye Niğde, Konya, Konya Ereğli'si, Karaman'da başarı ile çalışmalara başladığını ve cephelere asker gönderildiğini açıklar. General Milne'den Harbiye Nezaretine gönderilen yazıda; Ali Fuat Paşa'nın Ankara-Bilecik dolaylarında millî çeteler için asker topladığı, Refet Bey'in Konya ve Beyşehir civarında aynı amaçlarla asker kaydedip silahlandırdığı bildirilmektedir. Bu gibi hareketler, ateşkes hükümlerine aykırı ve iç güvenliği bozmaya yönelik olduğundan gerek "muntazam ordu" ve gerekse "silahlı çeteler" için asker toplanılmaması için gereken emir verilmelidir.[48]

Gelişmelerden kaygı duyan Heyet-i Temsiliye, 31 Aralık 1919'da orduyu ve millî kuvvetleri uyarmış; Batı Cephesi'ni tutan kuvvetlerle başarının mümkün olamayacağını belirtip, XII. ve XIV. Kolorduların zamanı gelince İstanbul Hükûmeti ile ilgisini resmen keserek, millî kuvvet şekline gireceğini duyurmuştur. Bunun için birliklerin, seferberlik ve her türlü eksikliklerini tamamlayarak önlemler almaları, yapılacak plana göre mevcutlarını artırmaları emredilmiştir.[49]

Sivas Kongresi sonrası, özellikle Batı Anadolu'daki silahlı örgütlenmeyi düzene sokmak amacıyla önemli bir karar, 28 Ekim 1919'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Tüzüğü'ne yapılan özel ve gizli ekle alınmıştır; "millî müfrezeler" adıyla silahlı direniş örgütleri oluşturulması benimsenmektedir:

Millî teşkilatla ordu arasındaki ilişkiyi Heyet-i Temsiliye koruyacak; tehlike anında her merkez çevresinde bulunan kıta komutanları ile de ilişkide bulunacaktır. Ordu bir tecavüz hâlinde harekâtı planına uygun idare edeceğinden ayrıca aşağıdaki teşkilat yapılır:[50]

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin Heyet-i İdare ve Heyet-i Merkeziyeleri tarafından teşkil olunacak "millî müfrezeler" seyyar ve sabit iki kuvvete ayrılmıştır. Genellikle mücadele ve emniyet ve asayişi sağlama ve sürdürmede, ordunun harekâtını kolaylaştırmak amacıyla Seyyar müfrezeler teşkil olunur.

---

[47] Nutuk; Vesika:147, s. 1091. Millî örgütlerin İstanbul Hükûmeti ile haberleşme ve isteklerde bulunmaları Kuvayımilliye'nin birlik ve uyumuna zarar vereceğinden Heyet-i Temsiliye ile haberleşilmesi istenmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın Batı Anadolu ile düzenli bir ilişki kuramayıp, bütünleşememesinin sebebi 17 Eylül 1919 tarihinde Londra'ya gönderilen bir raporda şöyle ifade edilmektedir: "Mustafa Kemal önderliğindeki millî hareket, İzmir'in işgali üzerine ortaya çıktı… Erzurum'dan başlayarak… yayıldı… Anadolu demir yolunun İngilizlerce tutulması yüzünden Aydın'la ve öteki batı vilayetlerindeki hareketle birleşemiyor…" Şimşir; s. 123.

[48] HTVD; S 45, 30 Ekim 1919, Vesika: 1066.

[49] Batı Cephesi; s. 136-137.

[50] Nutuk; Vesika:188, s. 1143-1145; Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri; C IV, s. 105-107. Batı Cephesi; s. 29-30.

Eşkıyanın ve gayrimüslimlerin saldırılarına karşı köy ve kasabalarını koruma ve savunmak için; mahalle, köy ve mıntıkalarda sabit kuvvetler oluşturulur.

Seyyar müfrezeler, silah altında görev yapan kişiler dışında, eli silah tutan gençlerden teşkil olunur. Tehlike anında yapılacak davet üzerine orduyu seferber edecek olanlar orduya katılırlar. Geri kalan kuvvetler mahallî tehlikelere karşı olup, bunlara gerektiğinde top ve makineli tüfek de katılır. Efradın savaş görmüş olması tercih nedenidir. Müfrezelerin teşkili, kumandası ve idaresi tıpkı askerî manga, takım ve bölük gibidir.

Ödüllendirme de askerlikteki gibi olur.

Müfrezeler yalnız kendi mıntıkalarında değil, gerektiğinde çevre mıntıka müfrezeleriyle birlikte çalışmak üzere diğer mıntıkalara da geçerler. Bu görev heyet-i idare ve merkeziyelerin emriyle olur. Ancak, önemli durumda kendiliklerinden yardıma koşmakla mükelleftirler. Bağlı bulundukları idareyi haber verirler.

Heyet-i Temsiliye ve vilayet heyet-i merkeziyeleri tarafından gerektiğinde komşu mıntıkaya sevk edilir veya toplanma ve göreve davet olunabilir. Bu durumda mıntıkalar, müfrezelerinin eksiklerini tamamlamakla mükelleftirler.

Sabit müfrezeler, seyyar müfrezeleri teşkil edenler dışındakilerden oluşur. Gerek görülen köy, nahiyeler ile kasaba, şehirlerin her mahallesinde savunma önlemi alınarak; Hristiyanların katliam, güvenliği bozma amaçları ve eşkıya çetelerinin saldırı ve cinayetlerine karşı önlem alır.

Sabit ve seyyar millî müfrezelere gerekli silah temini ve ihtiyaçları mahallinden halkın yardımı ile karşılanmakla birlikte, ordudan da yardım istenir.

Her çeşit fazla silah, mühimmat ve malzeme uygun yerlere depo edilir. Düşman eline geçmesi muhtemel olanlar gizlice nakledilir. Mecburiyet durumunda ya yağma hâlinde kaldırılıp güvenilir yerlere depo edilir ya da tehlikeli mıntıkalarda halka dağıtılır.

Silah dağıtımı askerî kıtalardaki usule göre kefaletle ve düzenli numara ile kaydedilip müfreze başkanlarının sorumluluğunda yapılır.

Millî müfrezeleri oluşturacak her ferde Kuran üzerine el bastırılarak yemin ettirilir.

Müfrezelerin sağlık hizmetleri için daha önce askerlikte ders görmüş olanlardan yararlanılmalıdır. Gereken silah ve sargı takımları ordudan talep olunur.

Bu bir talimatname mahiyetinde olup, mahallin şart ve gereklerine göre tatbik olunur.

Amasya Görüşmeleri ile sağlanan uygun ortamdan yararlanmak isteyen İstanbul Hükûmeti de Anadolu'da otoritesini tekrar kurabilmek amacıyla millî kuvvetlere yardımcı olmak zorunda kalmıştır. Millî hareketin kendi denetiminde sürmesini, sivil-asker devlet memurlarının adının karışmamasını ister. Denetimi altındaki millî kuvvetlerin pazarlık gücünü arttırabileceğini öngörür. İstanbul Hükûmetleri arasında ve aynı hükûmet içindeki bakanların millî kuvvetlere bakış açıları da birbirinden farklı ve karmaşıktır. Ancak sonuçta, ordunun gizli de olsa hareketin içinde olması gerçeği kendini her zaman gösterir. Örneklemek gerekirse;

Mıntıkasındaki Kuvayımilliye'ye yardım için, XIV. Kolordu adına bin adet kısa gocuğun birkaç gün içinde Bandırma'ya gönderileceği bildirilmektedir. Gocuklar, Karesi Hareket-i Milliye Heyet-i Merkeziyesi'ne teslim edilecek; ancak keyfiyet gizli tutulacak ve eşyaya Kolordu adına mazbata verilecektir. Kolordu birlikleri için ayrıca gocuk gönderilecektir.[51]

Dâhiliye Nazırı Mehmet Şerif, Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıda; Eğridir'de Telgraf Memuru Selami, Reji Memuru Abdülkerim, Mahkeme-i Bidayet Üyesi İbrahim, Askerlik Şubesi Memuru Yüzbaşı Şükrü, Jandarma Mülazımı Kemal ve tüccardan Hacı Abdullah efendilerin Heyet-i Milliye teşkil ederek dağlarda eşkıyalık yapan 47 kişiyi çete yazdıkları ve asker topladıkları, daveti kabul etmeyenlere ceza verileceğine dair beyanname yayımladıkları; halktan hayvan, para istemekle beraber şunun bunun hanesine girmeye cüret ettiklerinin haber alındığını bildirip önlem alınmasını ister.[52] Artık örgütlenmede mahallin sivil-asker yöneticileri aktif rol almaktadır. Özellikle Dâhiliye Nezareti, Kuvayımilliye'nin yeni oluşumunu engellemek amacıyla Harbiye Nezaretine sık sık şikâyetlerde bulunmaktadır.[53]

Harbiye Nezareti, 22 Kasımda XII. Kolorduya verdiği emirle, Kuvayımilliye teşkilatı için halktan zorla para ve asker toplayanlara engel olunmasını ister. Harbiye Nezaretine göre;[54] Kuvayımilliye asayişi bozma, hukuk ve hürriyete karşı durum ve uygulamalarına yer vermeksizin; uygulamada resmî olmayan kişilerin yasal teşvikinin ve halkın kendi gönül rızası ile hizmete koşmalarının bir sonucu olursa İtilaf devletlerinin itirazlarına ve atfedecekleri sorumluluklara karşı hükûmet, kendini sorumluluktan kurtarmaya çalışabilirdi. Hükûmet subay ve memurlarından oluşan heyetler, açıkça ve zorla halkı silah altına almaya çalışırsa, o zaman hareket İtilaf devletlerince asker toplamak şeklinde düşünülür ve ateşkes hükûmetlerini ihlal etmekten sorumlu tutulurdu. Bunu önlemek için, "ahali rızalarıyla ve Yunan işgali sebebiyle yurtlarını terk eden muhacirini sefaletten

[51] HTVD; S 38, Vesika: 922, 9 Kasım 1919.
[52] a.g.e.; S 47, Vesika: 1099, 17 Kasım 1919.
[53] Yaman; "Millî Ordudan Düzenli Orduya", Atatürk Yolu, AÜ, TİTE Dergisi, S 6, Ankara, 1990, s. 379. Hükûmet içinde genelde Harbiye Nezaretinin olumlu bakmak eğiliminde olduğu görülmektedir.
[54] HTVD; S 46, Vesika: 1089.

kurtarılmalarına yardım etmek gibi bir maksadı hayır ile iane edilebilir"lerdi. Hiçbir şekilde zorla yardım alınamaz ve "Kuvayımilliye namına tekalif vaz' edilemez"di. Bu uygulama Hükûmeti hükümsüz bırakır, karışıklıklara ve suiistimallere sebep olurdu. Bu sebeplerden dolayı Kuvayımilliye'nin iaşesinin Kolorduca yerine getirilmesi tebliğ edilmişti. Hükûmeti sorumlu bırakacak uygulamalara izin verilmeyecekti.

Ertesi gün tutumunu sertleştiren Harbiye Nezareti; Konya'daki II. Ordu Müfettişliğine, ordu mensuplarının teşkilat işlerine girmemelerini emreder.[55] XX.·ve XI. Kolordulara, 16 Aralık 1919'da ordu mensupları tarafından Kuvayımilliye toplanıp sevk edilmesi ile subaylardan bu tür girişimlerde bulunanlar hakkında yasal soruşturma açılacağı tebliğ edilmiştir.[56] Harbiye Nezareti kendi emrinde olduğunu var saydığı kolordulara haber alma raporları göndermekte, muhtemel askerî harekâta karşı uyarılarda bulunmaktadır.[57]

Harbiye Nazırı Cemal Paşa, İstanbul'daki bazı yüksek rütbeli subayları Anadolu'ya geçirerek ordunun denetim ve komutasını ele geçirmek; Ali Fuat Paşa'nın yerine Ahmet Fevzi Paşa'yı, Albay Fahrettin Bey'in yerine Nurettin Paşa'yı atamakla işi oldubittiye getirmek ister. Oysa, Fahrettin Bey Kolordunun başında Aydın Cephesi'ne yardım etmeye, destek olmaya çalışmaktadır. Bölgedeki Kuvayımilliye ile iş birliği ve karşılıklı güven oluşmuştur. Ali Fuat Paşa ise hem kolorduya komuta etmekte hem de Kuvayımilliye Komutanlığı yapmaktadır. Mustafa Kemal Paşa ikisine de komutayı bırakmayarak görevlerini sürdürmeleri emrini verir.[58] Heyet-i Temsiliye adına kolordu ve tümenlere 16 Kasım 1919'da verilen talimat ile millî kuvvetlerin "iaşe, ilbas" ve harp malzemelerinin orduca karşılanmasının uygun görüldüğü belirtilir ve bu konuda yararlı olacak düşüncelerin bildirilmesi istenir. Mustafa Kemal Paşa 16 Kasımdan 29 Kasıma kadar süren, özellikle komutanlarla yaptığı toplantılar sonucu Cemiyetin örgütünü hızla yaymak ve güçlendirmek için kolordu komutanları, bölge komutanları ve askerlik şubesi başkanları aracılığı ile çabuk ve etkin yardımda bulunmalarını, sivil örgütlerin başında bulunan bütün yüksek görevlilerden "ne olur ne olmaz" diye millî örgüte bağlı kalacaklarına dair söz almalarını ve kendilerinin ellerinde bulunan bütün araçlarla Cemiyetin örgütlerini kurmaya ivedilikle girişmelerini ister.[59]

"… En büyük askerî memurların bulundukları yerlerdeki heyet ve Kuvayımilliye'nin düzenleyicisi ve denetleyicisi olması konusundaki karar…" yerinde bulunmakta, her ne şekilde ve zorunlulukta olursa olsun halkın karşı ve yabancı akımlara kapılmamaları için uyarılması istenmektedir.[60] Heyet-i

[55] Yaman; "Millî Ordudan Düzenli Orduya", s. 379-380.
[56] HTVD; S 47, Vesika: 1100.
[57] a.g.e.; S 11, Vesika: 275.
[58] Nutuk; Vesika: 216-217, 219, s. 1168-1174.
[59] Yaman; "Millî Ordudan Düzenli Orduya", s. 381.
[60] HTVD; S 80, Belge: 1756.

Temsiliye, Balıkesir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Vasıf Bey'in kuzey ve güney gruplarının bir komuta altında birleştirilmesi teklifini onaylamıştır. Ocak 1920'de, Heyet-i Temsiliye ile 61'inci ve 56'ncı Tümenler, Bursa ve Biga Heyet-i Temsiliyeleri arasında, "İzmir muharebe cephesi"nin iki mıntıkaya ayrılması, "muavenet ve irtibat" için Bursa ve Biga'nın Balıkesir'e birer üye göndermesi hakkında yazışmalar yapılmaktadır. Yunanların Ödemiş tarafında kuvvet yığmaya giriştiklerini öne sürerek cephelerin bir emir komuta altında birleştirilmesi hakkında, "Salihli Cephesi Harp Komutanı Ethem Bey"in Heyet-i Temsiliye'ye yaptığı teklif, şimdilik cephelerin bir komuta altında birleştirilmesine imkân bulunmadığı, daha sonra bunun sağlanacağı cevabı ile geri çevrilmiştir.[61]

İstanbul Hükûmetlerinin düşünce ve tasarıları dışında bir bütünlüğe doğru yol alınmakta, askerî birlikler ile millî teşkilatların çalışmaları Heyeti Temsiliye tarafından millet adına organize edilmekte ve yönlendirilmektedir. Başkaca bir bağımsız gücün oluşmamasına da dikkat edildiği görülmektedir.

Örgütlenme ve cephelerdeki faaliyetler Heyet-i Temsiliye'ye düzenli olarak rapor edilmekte, onayı alınmakta ve emirleri yerine getirilmektedir. Karesi'den Kuzey Cephesi Komutanı Kazım imzası ile Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen şifrede, genel bir saldırı başlayıncaya kadar, Yunan işgal sahasında düşmanı taciz ve taşıma işlerinin bozulması amacıyla mıntıkada akıncı müfrezeleri teşkil edildiği ve harekete geçileceği bildirilmektedir.[62]

Cephelerdeki anlaşmazlıkların çözümü de Heyet-i Temsiliye'nin çalışmaları arasındadır: Salihli Cephesi Kuvayımilliye Komutanı Kaymakam Ömer Lütfi Bey'in komutan olarak tanınmaması için çıkan rekabete karşı Mustafa Kemal Paşa, Nazilli'deki Refet Bey ve XII. Kolordu Komutanlığından Lütfi Bey'in emir ve kumandayı tamamıyla ele almasının sağlanmasını ister. Ömer Lütfi Bey'e her türlü yardımı yapmak için 23'üncü Fırka Komutanlığı görevlendirilir.[63]

Mustafa Kemal Paşa, Kütahya'da Kuvayımilliye reislerinden Süleyman, Tahsin, İshak Beyler'in giriştikleri yolsuz hareketlerin önlenmesini ister. Savaşa katılmadıkları, mahallî heyet-i milliye tarafından verilen emre uymadıkları ve tehdit ettikleri, sarkıntılık yaptıkları kendisine ve ayrıca Afyon'daki Fırka Kumandam Ömer Lütfi Bey'e de iletilmiştir. Bu konuda, Demirci Mehmet Efe ile uygun çözüm bulunması yerinde olacaktır.[64]

Ahmet Aznavur, ikinci ayaklanmasında (16 Şubat-15 Nisan 1920) Biga'yı basarak 190'ıncı Piyade Alayı 2'nci Taburunu dağıtmıştı. Ayaklanmanın bölgeye yayılması üzerine, Heyet-i Temsiliye'nin uyarısı ile Balıkesir Müdafaa-i Hukuk Heyeti ve 61'inci Tümen Komutanlığı tarafından 1500 kişilik "Takip Müfrezesi" oluşturulmuş; Gönen'de toplanarak, iki piyade,

[61] Yaman; "Millî Ordudan Düzenli Orduya", s. 381.
[62] HTVD; S 34, Vesika: 838-839, 30.12.1919.
[63] a.g.e.; S 12, Vesika: 305.
[64] a.g.e.; S 12, Vesika: 293, 17.12.1919.

dört millî tabur ve bir süvari alayı hâlinde yeniden organize edilmişti. Çarpışmalardan olumlu sonuç alınamaması üzerine Heyet-i Temsiliye, Salihli ve Eskişehir bölgelerinden yeni ve büyük kuvvetlerin Anzavur üzerine gönderilmesine karar verir. Ethem Bey kuvvetleri (200 süvari ve piyade), Demirci Mehmet Efe'nin gönderdiği Danişmentli İsmail Efe müfrezesi (600 süvari), Akhisar bölgesinden Hafız Hüseyin Bey kuvvetleri (millî alay), Ayvalık çevresinden bir millî alay Balıkesir'de toplanır. Diğer kuvvetlerle birlikte 61'inci Tümen Komutanı Albay Kazım komutasında harekete geçerek Anzavur kuvvetlerini bozguna uğratırlar.[65]

Yunanistan'ın İzmir'i resmen ilhak etme olasılığı, ordu ile millî kuvvetler arasındaki bağı daha da güçlendirilmiş, hareketin dışında gösterilen ordunun sivilleşmesi gündeme gelmiştir. Heyet-i Temsiliye 31 Aralık 1919'da verdiği emirle, hâlen cepheyi tutan kuvvetlerle İzmir'in ilhakının önlenemeyeceğini, zamanı gelince XII. ve XIV. kolorduların resmen İstanbul Hükûmeti ile ilişkilerini keserek millî kuvvet şekline gireceğini belirtmiştir. Gerekli her türlü önlem bir plan dâhilinde alınacaktır. Yapılması gerekenler ilgili diğer komutanlıklara da iletilmiş;[66] her tarafta mitingler yapılarak protestolarda bulunulması, Aydın Cephesi Kuvayımilliye'sinin protesto mahiyetinde saldırıya geçmesi istenmiştir. "İzmir Şimal Cephesi Umum Kumandam Kazım" imzalı 7 Ocak 1920 tarihli raporda,[67] ilhak karşısında bütün kuzey cephesinde saldırıya geçileceği gibi İzmir ve Manisa'ya gönderilen fedakâr subayların, karışıklık çıkarmak üzere cüretkarane hareketlerde bulunacakları bildirilmektedir. Ayrıca Bergama Cephesi, Soma, Akhisar mıntıkaları, Salihli Cephesi akıncı müfrezeleri ile Bozdağ akıncı müfrezeleri Manisa çevresinde ve Manisa-İzmir arasında şiddetli saldırılarda bulunacaklardır.

İlhak tehlikesine karşı Hükûmet ve Meclisin hiçbir önlem alamama ihtimaline karşı son önlem olarak kolordulara 9 Ocak 1920'de bir "taarruz planı" gönderilmiş, ikinci bir emre göre uygulanması istenmiştir. Plana göre;[68] III., XII., XIII., XIV. ve XX. Kolordular seferberlik yapacak, seferberlik ve harekâtın başarıya ulaşması için bazı demir yolu hatlarına el konulacaktır. Seferberliğin düzenli gelişmesinden önce kolordu komutanları sonra da Askerlik Şubesi başkanları sorumludurlar. Askerî birliklerin düzeni ve görev alanları yeniden belirlenmiş; bunlara millî kuvvetler de dâhil edilmiştir. Genel seferberliği kolaylaştırmak, iç güvenlik, ihtiyaçların sağlanması, depo kıtalarının hazırlanması amacı ile bölgeler oluşturulmuş; Başkomutanlık Karargâhı teşkil olunarak, "Umum Anadolu Komutanı" sıfatı ile Mustafa

---

[65] Batı Cephesi; s. 41-42.
[66] a.g.e.; s. 136-137.
[67] HTVD; S 16, Vesika: 410 (5.1.1920) ve Vesika: 416 (7.1.1920); S 34, Vesika: 848-845; 9 Ocak 1920'de Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen yazıda, "Ayvalık, İvrindi, Soma ve Akhisar cepheleri Kuvayımilliye Heyet-i Merkeziyesi"nin altı aydan beri 61'inci Fırka Kumandanı Miralay Kazım Bey emir ve komutası altında çalışmakla memnun olduğu belirtilmekte; kuzey ve güney cephelerinin bir komuta altına girmesi gerekliliğine değinerek Kuvayımilliye'nin Mustafa Kemal Paşa'nın komutasına tabi olma arzularını dile getirmektedirler. HTVD; S 34, Vesika: 847.
[68] Batı Cephesi; s. 137-141.

Kemal Paşa'ya bağlı olmaları öngörülmüştür. Komutanlık, oldubitti hâlinde meydana geleceği düşüncesi ile iş başındakilerden yararlanmak zorunluluğuna göre düzenlenmiştir. Amaç bütün kuvvetleri bir hedef üzerine planlı şekilde yöneltmek ve bir emir komuta altında toplamaktır.

Kolordular bu plana göre hazırlanmaya başlamışlar, ilhak ilan ve girişiminin olmaması üzerine Kuvayımilliye'nin ihtiyaç fazlalarının yavaş yavaş yerlerine iadesi emredilmiştir.[69] Askerî düzen bu yeni örgütlenme ile bazı değişikliklere uğramış, millî kuvvetlerle birleşebilecek duruma getirilmiştir.

Anadolu için yeni düzenlemeler yapılırken, İstanbul ve Trakya hakkında bir düşünce ileri sürülmemesi dikkat çeker. Nedeni, Anadolu'nun Trakya ve İstanbul'a egemen olamamasıdır. Mustafa Kemal Paşa, I. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey'e İngilizlerin askerî düzenlemeler yapılmasına izin vermeyeceklerini defalarca tekrarlamıştır: Cafer Tayyar Bey küçük bir örgüt bile kuramamış, tek bir tüfekle olsun silahlanma işine girişememiş, Trakya Cemiyeti silah gücü ile desteklenmemiştir. Komutanlara, subaylar aracılığı ile halka yardım edip etmemek konusundaki düşüncelerini sormuş, sonuç alamamıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'dan Trakya'ya örgüt kurmak üzere subay ve silah göndermeyi düşünmüş, Trakya'daki sivil-asker yöneticilerin yetersizliğine dikkat çekmiştir.[70] Trakya, askerî birlikler ile millî kuvvetlerin iş birliği içinde çalışmamaları hâlinde hiçbir sonuç alınamamasının yaşanmış örneğidir.

Şubat 1920 de İtilaf devletlerinin İstanbul'a saldırmaları olasılığının konuşulmaya başlanması ve millî kuvvetlerin tuttuğu cephelerin zaafını göstermek amacıyla Yunanistan'ın genel bir saldırı için hazırlık yaptığı haberleri[71] hem Harbiye Nezareti hem de Ankara tarafından önlemler alınmasını gündeme getirmiştir. İzmir'deki Yunan ordusu karşısında sadece Kuvayımilliye'nin bulunduğu, ne kadar özverili olursa olsun büyük bir ordunun karşısında sürekli direnemeyeceği düşüncesinden hareketle, askerî hazırlıklar yapılması gerekmiştir.[72] Silah ve cephanenin sayı ve kalite bakımından yetersizliği anlatılarak, olası saldırıya karşı en uygun önlem olarak Harbiye Nezaretince bazı kolordu mevcutlarının arttırılması ve gerektiğinde seferberlik için gerekli önlemleri alması, kolorduların silah ve cephaneye gerektiği zaman el koyabilmesi ve demir yollarından yararlanabilmek için gerekli hareket serbestisinin sağlanması Sadaretten istenmiştir.[73] Özellikle de ordunun müdahalesini örtmek için millî kuvvetlerin takviyesinin gerektiği[74] ileri sürülmüştür. Aynı doğrultudaki istekler İstanbul'a ulaşmakta, "9 Ocak Planı" dolaylı olarak İstanbul'a da benimsetilmeye

[69] HTVD; S 17, Vesika: 439-440, 17 Ocak 1920.
[70] Yaman; "Millî Ordudan Düzenli Orduya", s. 384-385.
[71] HTVD, S 17, Vesika: 450, 9.2.1920.
[72] a.g.e.; S 21, Vesika: 535-536.
[73] a.g.e.; S 21, Vesika: 537.
[74] a.g.e.; S 21, Vesika: 538-539.

çalışılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'e; mevcut millî kuvvetler ile savaşın mümkün olamayacağı, hiç olmazsa XII., XIV. ve XX. kolorduların seferber edilip Yunan cephesine sevk edilmeleri, bunun için demir yollarına el konulması zorunluluğuna değinerek, askerî düşüncelerinin İsmet Bey'ce iyi bilindiğini, kendisinin Harbiye Nazırı ile görüşüp alacağı kesin cevabı bildirmesini rica eder.[75]

Cevap olarak, Harbiye Nezareti dört ihtimal belirlemiş ve her birine karşı hazırladığı seferberlik, yığınak planlarını 25 Şubat 1920'de Heyet-i Temsiliye'ye göndermiştir: Meclis-i Mebusan ve millette galeyanlar olacak, Hükûmet protestolarda bulunacaktır. İlk günler Kuvayımilliye direnmekle beraber demir yollarına, silah ve cephane depolarına el koyacak ve arkasından XIV., XII. ve XX. Kolordular Millî Hareket karşısındaki aczlerinden ve bunlara katılmak zorunluluğundan söz ederek merkezle ilişkilerini kesecekler, telgrafhanelere el koyacaklardır. Bu uygulama ile genel seferberlik başlamış olacaktır. Savaş düzeninin alınmasında mevcut askerî birliklerin konuşları esas alınacak; bunlara Edremit, Ayvalık müfrezeleri, Alaşehir Milis Fırkası, Kuvayımilliye grubu gibi gruplar da dâhil olacaktır. Bölgelerdeki güvenliği sağlamak için bırakılacak subaylar, askeri gönüllülerle kuvvetli hale getireceklerdir. Çekilme hâlinde araç gereç tahrip edilecek, saldırılar daha da kötü bir durum gösterirse cephede yeni bir durum alınacak ve hükûmetçe seferberlik ilan edilecektir. XV., XIII. ve III. kolorduların hükûmetin elinde görülmesi, tehdit aracı olarak düşünülmüştü. Hükûmet, İzmir hakkında millî galeyana karşı çaresiz kalmadığını söyleyecek, bölgeye ancak nasihat heyetleri gönderebileceğini belirtecektir.[76] Bu arada sadrazam, Kuvayımilliye'nin derhâl dağıtılması için bir tamim yayımlatmış, Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'ya Hükûmeti kınayarak durumu sormuştur. Cevapta, bunun kesinlikle söz konusu olmadığı; "sadr-ı azam beyannamesinin sırf Hükûmeti fiilen müdafaa etmekten ibaret ve harice karşı kuvvetli görünmeye yönelik olduğu"[77] belirtilmiştir. İstanbul, Anadolu ile ilgili hayati de olsa her girişiminde öncelikle İtilaf devletlerinin ne söyleyeceği, kendisinin ne cevap vereceğinin hesabını yapmakta; belirsiz bir politika izlemektedir.

Heyet-i Temsiliye hareket için yararlı gördüğü bu planı kolordulara bildirmiş, 9 Ocak planının bu planın yerini aldığını belirtmiştir.[78] Kuvayımilliye birliklerinin ordu birliklerine bağlı olduğu, kolordularca her türlü ihtiyacının karşılandığı ve yapılan planlar gereği faaliyette bulunulduğu görülmektedir:

---

[75] a.g.e.; S 34, Vesika: 850.
[76] a.g.e.; S 21, Vesika: 538.
[77] a.g.e.; S 18, Vesika: 451; İstanbul'daki bazı gazeteler Kuvayımilliye'nin ortadan kaldırılması çalışmalarına destek vermektedir. Hükûmet de yabancı telkinlere eğilim göstermekle, Kuvayımilliye'nin dağılmasını sağlayacak tamimler yayınlamaktadır. Hükûmetin iç siyasetinin esası Kuvayımilliye'yi dağıtıp dışa karşı kuvvetli olduğunu göstermektir. HTVD; S 21, Vesika: 523, 25.2.1920 ve S 18, Vesika: 461.
[78] a.g.e.; S 21, Vesika: 539.

Saldırı noktaları tahmin edilmekte ve alınacak önlemlerle ilgili bilgiler vermektedir. Direnip saldırılacak ve aynı zamanda düşman gerilerine akıncı müfrezeleri gönderilecektir.[79]

Tehlikenin yaklaştığının hissedilmesiyle, 12 Mart 1920'de bir toplantı yapılmış; XII. Kolordunun 57'nci ve 23'üncü Fırkalarının seferber edilerek takviye edilmesi, Bandırma'da bulunması gereken kuvvetin şekillendirilmesi ve XX. Kolordunun XIV. Kolorduya silah yardımında bulunması kararlaştırılmıştır. 61'inci Fırkanın seferber olduğu belirtilmektedir.[80] 13 Mart 1920'de, durumun tekrar gözden geçirilmesi için askerî birlikler ve gönüllü müfrezelerde bulunan mevcut ve yararlanılması mümkün silah ve cephanenin miktarı sorulmuştur.[81]

İstanbul'un işgali üzerine mevcut planlar genişletilerek tüm Anadolu'da uygulamaya konulmuştur:[82] "İstanbul ile resmî ve hususi bilcümle muhaberat-ı telgrafiye yasaklanmıştır. Uymayanlar casus telakki edilecektir."[83] Ülkedeki bankalarla, Düyun-u Umumiye ve Reji İdarelerinde bulunan paraların en büyük mülkiye amirlerinin haberi olmaksızın harcanmaması; İstanbul'a gönderme yapmalarının yasaklanması, maliye, mal ve evkaf sandıklarında mevcut meblağın cinsleri ve değerlerini gösterir bilgi gönderilmesi tamim edilmiştir.[84] Geyve ve Lefke arasındaki demir yollarının tahrip ile düşman gerilerine saldırılıp rahatsız edilmesi ve ayrıca Yüzbaşı Rıfat Efendi müfrezesinin 24'üncü Fırka emrine girmesi emredilmekte idi.[85] XX. Kolordu bölgesinde millî kuvvetlerin askerî birlik komutanlarının verdiği emirler doğrultusunda yer değiştirdikleri, saldırıya geçtikleri görülmektedir.[86] Bu aşamada ülkenin mali kaynaklarına el koyan Heyet-i Temsiliye'nin, orduyu dolaysız cepheye süreceğine kuşku yoktur. Planlar düzenli orduya göre hazırlanmakta, ordunun sivilleşmesi düşüncesi bu kez ters işlemeye başlamaktadır. Millî kuvvetlerin ordu birlikleri içinde yer alması konusu ortaya çıkmış; dolayısıyla "Millî Ordu", "millî müfrezeler"den düzenli orduya geçiş eyleme dönüşmeye başlanmıştır. Büyük Millet Meclisinin açılış hazırlıklarının sürdürüldüğü günlerde Kuvayımilliye'nin tasfiye edileceği haberlerinin çıkması, bunun bazı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinde kaygı ve kuşku yaratması da bu gelişmelerden dolayı olmalıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Nisan 1920'de, "Millî Meclis tarafından Kuvayımilliye dediğimiz millî kuvvetlerin orduya tamamen veya kısmen ne

---

[79] a.g.e.; S 34, Vesika: 852, 15.2.1920. a.g.e.; S 34, Vesika: 851, 16.2.1920.

[80] a.g.e.; S 34, Vesika: 846; İtilaf devletleri 5 Mart 1920'de İstanbul için sert önlemler almaya karar verdiklerinde Lloyd George, "Mustafa Kemal'in komutası altında güçlü, düzenli, iyi örgütlenmiş ve iyi yönetilen bir ordu var…" diyordu. Bilal N. Şimşir; İngiliz Belgelerinde Atatürk, s. 429.

[81] a.g.e.; S 13, Vesika: 327-328.

[82] a.g.e.; S 23, Vesika: 629 ve S 35, Vesika: 862.

[83] a.g.e.; S 21, Vesika: 567, 568, 17.3.1920.

[84] a.g.e.; S 13, Vesika: 335, 18.3.1920.

[85] a.g.e.; S 35, Vesika: 571, 23.3.1920.

[86] a.g.e.; S 35, Vesika: 868, 869, 866.

surette ilhak edileceği malum olmadığını…"[87] belirtmesi, bir alıştırma ve hazırlık döneminin yaşanacağının işaretidir. Meclisin açılışı ile askerî birliklerle millî kuvvetlerin iş birliği açık hâl almış, birlikte hareketin örnekleri yaşanmıştır. İç ayaklanmaların bastırılmasıyla görevlendirilen askerî birliklerin başarılı olabilmesi için millî kuvvetlerce desteklenmeleri gerekmiştir. Millî kuvvetlerin başında çoğunlukla subay komutanların varlığı dikkat çeker.[88]

İhtiyaçlarının karşılanması konusu Kuvayımilliye'yi Meclis gündemine getirmiş; 16 Mayıs 1920'de resmen Müdafaa-i Milliye Vekâletine bağlanarak, her türlü ihtiyacının bütçeden karşılanmasına karar verilmiş, uygulamaya Müdafaa-i Hukuk ve Maliye vekaletlerine memur edilmiştir.[89] Kararın hemen uygulamaya konulması için bütçe gerekçe gösterilerek bilgi toplandığı görülür:

"Mahallî Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerince iaşe edilen Kuvayımilliye'nin mıntıkalarında bulunduğu kolordularca heyet-i milliyeden iaşesi karargir olduğu cihetle rüesa ve efradının mevcutlarıyla şimdiye kadar ve ne yolla işar edildiği Müdafaa-i Milliye Vekaleti Celilesine emir ve işar buyurulmuş olmakla mıntıkalarda bulunan Kuvayımilliye'nin piyade ve süvari tefrikiyle miktarının ve rüesasının ismi lakap diniyelerinin ve şimdiye kadar miri olan usul-ü iaşe ve inbaları ile bir fert için ihtiyar olunan musaddıkın ne güna olduğunun ve celb ve istihdamlarının tatbik olunan usüllerin tahkiki ve bu kerre tekiden kolordu vekaletine talep buyurulmuştur…"[90]

Büyük Millet Meclisinin açılışından sonra askerî birliklerin güçlendirilmesine çalışıldığı, ancak giysi durumunun bile düzenli orduya geçiş için henüz yeterli olmadığı görülür. Yeni toplanan asker kıtasına zorunlu olarak yerel kıyafetler gönderilmektedir. Kuvayımilliye'nin düzenli bir ordunun göstereceği yeteneği gösteremeyeceği açıktır. Cephelerde önemli başarılar göstermektedir; ancak sonuç almak için düzenli kuvvetlere gerek vardır.[91]

Örgütlenme, Büyük Millet Meclisinin denetiminde III. Kolordu tarafından özellikle Anadolu'nun iç bölgelerinde hızlandırılmıştır. Örneğin; Şarkışla ve Maden kazalarında, Sivas, Erzurum ve Tokat'ta. Tokat ve çevresinde "bekçi teşkilatı" olmadığı anlaşılmış, acele kurulması emredilmiştir.[92]

Yunanistan'ın Haziran 1920 saldırısı üzerine Müdafaa-i Milliye Vekâletince yeni önlemler alınmış, memur ve tüm halkın yardımcı olmakta birbirleriyle yarışması istenmiştir.[93] Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Batı

[87] Öztoprak; s. 266.
[88] HTVD; S 74, Belge: 1559.
[89] a.g.e.; S 54, Vesika: 1235.
[90] Yaman; Millî Ordu'dan, s. 389.
[91] TBMM Gizli Celse Zabıtları; C I, Ankara, 1980, s. 45.
[92] Yaman; "Millî Ordudan Düzenli Orduya", 23 Mayıs 1920, s. 390.
[93] HTVD; S 14, Vesika: 378.

Anadolu'daki 1310-1315 doğumluları silah altına davet etmesinden[94] hemen sonra, 5 Temmuz 1920 de Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa, Uşak mıntıkasındaki 1308-309 doğumluları da askere çağırarak her şube dâhilinde "gönüllü birlik veya tabur" teşkilini emretmiştir. Mevcudu 150'ye kadar olursa bölük, 500'e kadar olursa üç bölüklü bir tabur olacaktır. Hâlen, 23'üncü Fırka Komutanı Aşir Bey tarafından oluşturulmakta olan gönüllü birliklerden başka teşkilat da kaldırılmıştır. 1308-1309 doğumlular silah ve cephaneleriyle davet olunacak, bu taburlara yaşları gereği silah altında olmayanlar silah ve cephaneleriyle gönüllü kaydolabilecek veya mahallî hükûmete silah ve cephanesini teslim edecektir. Askerlik Şube başkanları bu taburlara, işleri aksatmayacak biçimde şube subaylarından, ihtiyat subaylarından ya da Kuvayımilliye kumandanlarından kumandan ve subay tayin edeceklerdir. Taburların yeme, giyme ve donatımı şimdilik yerel Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerince sağlanacaktır. Hepsi merkez heyete bağlı olacak, mahallin en büyük mülki memuru ve askeri de bu heyetin tabi üyesi olduğundan birlikte hareket edilecektir. Müdafaa-i Hukuk teşkilatı doğrudan Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bağlı olduğundan hiçbir kişi ve makamın müdahale etmesi uygun değildir. 8'inci Fırka Kalem Reisi Kadri Bey, bu gönüllü taburlar teşkilatını takip etmekle görevlidir.[95]

Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa, halkın silah ve cephaneleriyle başvurarak gönüllü teşkilat yaptığını; Konya'da bu şekilde yedi tabur oluşturulmasının başarı ile sürdüğünü, Kastamonu'da da halkın heyecanı tahrik edilerek silah ve cephaneleriyle güvenilir Askerlik Şubesi ve ihtiyat subayları komutasında gönüllü taburlar oluşturulmasına girişilmesi ve her gün sonuçtan haber verilmesini ister.[96]

Amaç, yeni kurulacak millî kuvvetlerin düzenli askerî birlik şeklinde örgütlenmesini sağlayacak önlemlerin alınması ve bunun örnek oluşturmasıdır. Bu tür girişimler yaygınlaşmıştır.

İsmet Bey, Müdafaa-i Milliye Vekâletine 16 Ağustos 1920 tarihinde gönderdiği yazıda; "Gönüllü teşkilatından ülke savunması için yeteri kadar yararlanılamadığını, gelecekte de yarar beklenemeyeceğini belirterek, yeni bir gönüllü birliğinin oluşturulmasına taraftar değilim." der. Teşkil olunanların birbiri ardı sıra bütünüyle düzenli orduya dönüştürülmesi düşüncesi ile önerilerini sıralar:[97] Yeniden gönüllü kıtası teşkil olunamaz. Eğer istenirse Müdafaa-i Milliye Vekâletinden izin almak şarttır. Mevcut gönüllü teşkilatın kadrosu tespit edilip, bütçesi tayin edilerek düzenli askerî birliğe dönüştürülecektir. Cepheye ulaştığı andan itibaren de "nizami kıtaat" gibi muamele görmelidir. Her biri teftiş edilerek sonuç Müdafaa-i Milliye Vekâletine bildirilmelidir. Ancak, Adana Cephesi bu görüşlerin dışındadır. Komutanı ile görüşerek teşkilatın daha düzenli hâle getirilmesi girişiminde bulunulmalıdır.

---

[94] a.g.e.; S 50, Vesika: 1155.
[95] a.g.e.; S 50, Vesika: 1150.
[96] a.g.e.; S 52, Vesika: 1191, 8.7.1920, Kastamonu Mıntıka Komutanlığına.
[97] a.g.e.; S 52, Vesika: 1194.

Cephe ve kolordu komutanlıklarına gönderilen 21 Ağustos tarihli tamimle gönüllü teşkilatından tümüyle vazgeçildiği bildirilmiştir. Mevcutlardan, Erkânıharbiyeiumumice yerinde bırakılmasına karar verilecek olanların bir kadroya ve muntazam bütçeye uydurulması kararlaştırılmıştır. Cephede bulunan tüm Kuvayımilliye teşkilatının isim, yer ve mevcutlarıyla hangi tarihte ve nerede kurulmuş bulunduklarının ve hangilerinin nasıl bir kadro ile yerinde bırakılacağı veya yerinden alınacağı, kaldırılacağının düşünüldüğünün teklif edilmesi istenir:[98]

"Ankara, 21.8.336.

Şark, Garp, Adana, Elcezire Cephe Kumandanlıklarına, III. Kolordu Kumandanlığına,

Badema gönüllü teşkilatından kamilen sarfınazar olunması ve elyevm müteşekkil ve mevcut olanlarında Erkânıharbiyeiumumice ipkasına karar verilecek olanların bir kadroya ve muntazam bütçede tetkiki mukarrerdir. Bu kadroya tevfikan ipkasına karar verilecek teşkilat için adi bütçede Kuvayımilliye namıyla hiçbir tahsisat mevcut olmadığından bunların mesarifi Müdafaa-i Milliye Vekâletince derdesti tanzim fevkalade bütçeye konulacaktır. Cephe emrinde bulunan bilumum Kuvayımilliye teşkilatının isim ve mahal ve mevcutlarıyla hangi tarihte ve nerede teşekkül etmiş bulunduklarının ve hangilerinin nasıl bir kadro ile ipka veya kalp ve ilgası tasavvur edildiğinin sürati teklif ve işarını rica ederim."

Tamim sonrasında bilinen bazı direnmeler ve açıktan karşı çıkmalar olmakla beraber;[99] millî kuvvetleri düzenli orduya dönüştürme çabalarına hız verildiği, yeni kurulacak ya da takviye edilecek askerî birlikler için Müdafaa-i Milliye Vekâletinden izin alınıp, işlemlerin Askerlik Şubesi Başkanlıklarınca yürütülmekte olduğu görülmektedir.

Kastamonu ve Bolu Havalisi Komutanı Mirliva Muhittin Bey, kuvvetlerin bulundukları yerleri ve durumlarını açıklamış, yeni düzenlemeleri bildirmiştir. Buna göre;[100] Zonguldak ve Düzce'deki birlikler Sakarya Müfrezesi adıyla genişletilmiştir. Bir piyade taburu ve iki süvari bölüğü hâlinde tertiplenmektedir. 4'üncü Fırkadan Düzce, Bolu, Akcaşehir mıntıkasında kalan piyade ve süvari efradı da bu müfrezenin emrine verilmiştir. Bartın ve Havalisi Kuvayımilliye'sindeki piyadeler verilen son emre göre 40'ıncı Alay 1'inci Tabur adını almıştır. Piyade taburları beşer yüz muharip ile yüz gayrimuharip; toplam altı yüz mevcutludur. Süvari birlikleri yüzer muharip ve yirmi beşer gayrimuharip olmak üzere yüz yirmi beş mevcutlu olacaktır. Oluşturulan birliklerde şu anda 307-315 doğumlu olanların askerî hizmeti mecburidir. Bu doğum tarihlerinin altında ya da üstünde bulunanlar gönüllü sayılacaktır. Bunlar muvazzaflar gibi istihdam

[98] Yaman; "Millî Ordudan Düzenli Orduya", s. 392.
[99] Öztoprak; s. 268, 270-271. Nutuk; s. 495. HTVD; S 73, Belge: 1574.
[100] HTVD; S 52, Vesika: 1202. Erkânıharbiyeiumumiye Riyasetine 21 Kasım 1920 günlü bir cevap yazısı.

olunacak, fazladan bir ödenek verilmeyecektir. Gönüllülerden bir ay sonra birliğini terk edenler firari sayılıp ona göre işlem yapılacak, kalmak istemeyenler derhâl terhis olunacaktır. "Nizami harbe idhal edilen bu kıtaatın" tabur ve alay komutanları muvazzaf subaylardan yüzbaşı olacaktır. Sabık müfreze komutanları mülazım-ı evvel üniforması ile bölük komutanı olacak, takım subayları ise mülazım-ı sani üniformasını taşıyacaklardır. Ödenekleri ordu subayları gibi cephe ya da cephe gerisinde bulunmalarına göre ödenecektir. Tüm müfreze "mevcut efrad kıtaat-ı nizamiye" gibi yedirilecek, giydirilecek, donatılacak, maaşları da aynı olacaktır. Asker noksanı komutanlıkça tamamlanacaktır.

Bu dönemdeki en büyük sıkıntılardan biri, süvari kuvvetlerinin eksik oluşudur. Pek çok yazışma yapılmış, yerel hayvan alım komisyonları kurularak bunlara ödenekler ayrılmıştır. Örneğin, Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa, III. Ordu Komutanlığına 1 Eylül 1920 tarihli yazı ile, batıdan saldıran düşmanın büyük süvari kuvveti olduğu anlaşıldığından, Sivas ve Kayseri'de her biri 3000 atlıdan meydana gelmek üzere birer atlı piyade birliği kurmasını emretmiştir. Birlikler üçer alay, alaylar üçer tabur, taburlar üçer bölük olacaktır. Silah altında bulunan 1308-1315 doğumlulardan oluşacak, Kayseri'de 15'inci Fırka Askerlik Şubesi Kalemi tarafından teşkil edilecek olan gönüllü intikam alayı erlerinden de yararlanılacaktır. Gereken hayvan ve eyer takımını, "vesaiti nakliye kanunu"na göre hızla sağlayacaklardır. Subayları mıntıkalarında bulunan Askerlik Şubesi subayları ile tüm ihtiyat subaylarından karşılanacak, noksan kalan miktar Müdafaa-i Milliye Vekâletinden istenecektir. Gereken silah mahallinde aynı Bakanlıkça hemen teslim olunacak; ancak mahallinden de sağlanmaya çalışılacaktır. Giyecek ve donatımın bir kısmı Müdafaa-i Hukuk heyetleri tarafından sağlanacak, eksikler bakanlık tarafından tamamlanacaktır.[101]

Olumsuzluklar da yaşanmakta, birliklere er sağlanmasının Askerlik Şubesi vasıtasıyla olması gerektiği hatırlatılarak, bunun dışında er toplamanın isyanı davet ettiğinin daha önce denendiği vurgulanmaktadır. Yörük Ali Efe'ye bağlı Seyyar Jandarma Taburu Kumandanı Hasan Efe 60 kadar silahlı adamla Garbi Karaağaç kazasına gelerek, 1308-1316 doğumlu kişilerin dört gün içinde hayvanlarıyla beraber kendilerine katılmalarını, gelmeyenleri şiddetle cezalandıracağını ilan etmiştir. Hemen önlenmesi istenmektedir.[102]

1920 Haziranındaki Yunan saldırısı sonucu belirginleşen, 24 Ekim 1920 tarihli Gediz Taarruzu sonucu netleşen düzenli orduya geçiş kararlılığı; "Düzenli Ordu mu? Kuvayımilliye mi?" tartışmaları sürerken Ali Fuat Paşa'nın

---

[101] a.g.e.; S 56, Vesika: 1161; Aziziye, Divriği, Gürün ve Darende'de kurulan komisyonların hayvan sağlanması konusunda geri kaldıkları ve önlem alınması gerektiği bildirilirken, Niksar, Yenihan, Hafik, Terme, Şarkışla, Tokat, Erbaa ve Sivas'ta da bu girişimin yapıldığı, Bafra Kaymakamlığına teşekkür edildiği görülmektedir. Yaman; "Millî Ordudan Düzenli Orduya", s. 392.

[102] HTVD; S 50, Vesika: 1164, 13.10.1920.

Batı Cephesi Komutanlığından alınması, 8 Kasım 1920 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile ikiye ayrılan cephe komutanlıklarına İsmet ve Refet Beyler'in getirilmesi ile eyleme dönüşmüştür. Düzenli ordu düşüncesine en büyük tepki, Ethem Bey ve kardeşleri ile onları destekleyen Demirci Mehmet Efe'den gelmiş; uzlaşma sağlanamayınca 16 Aralıkta gerçekleştirilen bir baskınla Demirci Mehmet Efe kuvvetleri dağıtılmış, fiilen isyan eden Ethem Bey'e karşı 27 Aralık 1920'de alınan bir kararla, 29 Aralıkta askerî harekât başlatılmıştır. Bir ay süren bir uğraş sonunda düzenli orduya alternatif olabilecek hiçbir kuvvet kalmamıştır.[103]

Güney Cephesi

Durumu Batı Anadolu'dan farklı olan Güney Cephesi'nde, "Millî Ordu"nun kuruluş kararından sonra örgütlenme çalışmalarına hız verilmiş; silahlı direniş cepheye gönderilen subaylar ve bölgede sorumluluk verilen kolordu komutanlıklarının katkılarıyla düzenlenerek güçlendirilmiş, büyük ölçüde Heyet-i Temsiliye'ye bağlanmıştır. Güney'deki örgütlenme ve cephedeki gelişmeler hakkında Heyet-i Temsiliye'ye düzenli bilgi aktarılmakta, raporlar sunulmakta, sıkıntılar, ihtiyaçlar dile getirilmektedir. Gelişmelerin Heyet-i Temsiliye tarafından değerlendirildiği ve kolordu komutanlıkları aracılığı ile sorunlara çözüm bulunduğu görülür. Kolordular, cephe ile Heyet-i Temsiliye arasında bir köprü olduğu gibi çoğu zaman sivilleşerek millî kuvvetlerin yanında yer alan, onların her türlü ihtiyacını karşılayan en etkin güç olarak karşımıza çıkmaktadır. 28 Ekim 1919 tarihli gizli ve özel ek Güney Cephesi için de geçerlidir.

III. Kolordu Komutanlığının Heyet-i Temsiliye'ye gönderdiği rapora göre; Elbistan'da mevcut asker takviye olunmuş, bir piyade bölüğü ile bir adi cebel takımı hazırlanmıştır. Bol miktarda silah gönderilmekte olan Maraş çeşitli mıntıkalara bölünmüş ve her birine ayrı ayrı görevler verilerek kumandan tayin olunmuştur. Halk 100 kuruştan 500 kuruşa kadar yardım ile mükellef tutulmuş, jandarmada bulunan silahlar verilen emre göre dağıtılmıştır.[104] Elbistan'da kuvvetli bir Heyet-i Merkeziye ve silahlı teşkilat vardır. Sıkı ve emin bir iletişim kurulabilmesi önemlidir. Maraş, Sivas'taki III. Kolordu mıntıkasına bağlı olduğundan, mıntıka ve Ankara'daki Heyet-i Temsiliye ile gizli haberleşmenin bu Kolordu aracılığı ile yapılması istenmiştir.[105]

Millî örgütlenmeyi tamamlayan Kılıç Ali Bey, Fransızların Pazarcık'ı işgal etmeye kalkışmaları hâlinde silahla savunacak ve karşı koyacaktır. Fransızların saldırıya girişmemeleri için Heyet-i Merkeziyelerce uyarılmaları istenmektedir.[106]

---

[103] a.g.e.; S 73, Belge: 1574.
[104] a.g.e.; S 17, Vesika: 427.
[105] a.g.e.; S 16, Vesika: 409. Mustafa Kemal Paşa'nın 5 Ocak 1920 tarihli şifresi; Aynı konu a.g.e.; S 17, Vesika: 433.
[106] a.g.e.; S 17, Vesika: 431, 5 Ocak 1920.

Mustafa Kemal Paşa kararlarını kolordular vasıtası ile bölgeye iletmekte, yürütülmesi ve denetimi görevini kolordulara vermektedir. Bir yerde millî harekete girişildiğinde bunu desteklemek için diğer yerlerde de küçük büyük ayırımı yapmaksızın harekete geçilmesi zorunluluğunu vardır. 1920 yılı başında Batı'da olduğu gibi Güney'de de bir cephe oluşturulması ve saldırılara karşı direnilmesi düşüncesi ile bazı mıntıkalarda gerilla tarzında girişimlerde bulunulacağının işareti verilir.[107] 25 Ocak 1920'de Urfa, Maraş, Antep bölgelerinde "gerilla harbi"[108]nin ne şekilde düzenleneceğine ilişkin bir tamim hazırlanarak kolordulara gönderilir. Millî kuvvetlerin harekete geçmesini ertelemenin sakıncaları belirtilerek Fransız kuvvetlerinin her birinin bulundukları yerde kuşatılması, küçük garnizonlardan başlayarak esir ve imha edilmeleri öngörülmüştür. Çevirme önlemleri alarak demir yolu köprülerinin, tünellerin bozulması, yolların işlemez hâle getirilmesi ile Fransız kuvvetlerinin ulaşım-yerleşim yolunu kesmek, her Fransız kuvvetini mutlaka bir kuvvetle tutuşturmak gerekmektedir. Bunun için, bazı mıntıkalarda iyi düzenlenmiş her biri on kişilik "temas" ve "muvasala" müfrezelerinin kullanılabileceği belirtilir. "Gerilla Harbi"nde ayaklanma devrelerinin birbiri ardı sıra tayin olunması ve ilk devrenin Urfa ayaklanması ile başlaması kararlaştırılmıştır. Bölgedeki görev alanları belirlenmiş olan III., XIII., ve XX. Kolorduların neler yapacakları sıralanmış, Fransız ilerlemesi karşısında III. Kolordunun resmî ve gayrıresmî silah ve kuvvetleriyle karşılık vermesi öngörülmüştür. Resmî olmayan bir seferberliğin sürdürüldüğü görülür.[109]

Mustafa Kemal Paşa, 30 Mart 1920'de Urfa halkını cesaretlendirip teşvik etmek amacıyla XIII. Kolordunun en yakın askerî birliğinin yeterli bir kısmını Kuvayımilliye'ye iltihak şeklinde Urfa'ya göndermesini ve iki aydan beri sürüncemede kalan bu meselenin çözümlenmesini önemle rica etmektedir.[110] III. Kolordunun da yeteri kadar millî kuvvet toplamadaki güçlükleri göz önüne alarak 9'uncu Alayı noksansız Maraş'ta toplanması uygun görülmekte; birliğe gerektiğinde Maraş halkından takviyeye çalışılması veya bazı kolorduların uygulamaya giriştikleri 1314 doğumluları askere alarak mevcutlarını tamamlaması istenmektedir.[111] Cephedeki gelişmeler üzerine XIII. Kolorduya 14 Nisanda, III. Kolordu Kuvayımilliye Komutanı Kılıç Ali Bey'den alınan bilgiler ulaştırılmış, Urfa Kuvayımilliyesi'nin Kılıç Ali Bey'le ilişkiye geçerek birlikte hareket etmesinin tebliği istenmiştir.[112] Antep'teki durumun zora girmesi üzerine de Maraş'taki birliğin önemli bir kuvvetle Antep cephesine yardım etmesi gereği bildirilmiştir.[113]

---

[107] a.g.e.; S 15, vesika: 382, 387.
[108] a.g.e.; S I5, Vesika: 383.
[109] a.g.e.; S 15, Vesika: 399.
[110] a.g.e.; S 13, Vesika: 349 ve S 14 Vesika: 360
[111] a.g.e.; S 13, Vesika: 348.
[112] a.g.e.; S 14, Vesika: 358-359.
[113] a.g.e.; S 13, Vesika: 356, 2 Nisan 1920; Vesika: 362. Fransız saldırısına karşı millî kuvvetler Kolordudan destek almışlardır.

Güney'de çarpışan millî kuvvetlerin sevk ve idaresine ilişkin tamamlayıcı emirler verilmiş, millî kuvvetlerin halk ile takviye edilmesi istenmiştir. XII., III. ve XX. Kolorduların millî kuvvetleri nerelere sevk edecekleri, hangi tünel ve köprülerin tahrip edileceği ve onarılmasına izin verilmeyeceği belirtilip, düşman takviye birliklerine engel olunması görevi verilmiştir.[114] 25 Ocak tarihli plana uygun olarak hemen harekete geçilmiş ve büyük başarılar kazanılmıştır. Harekât sırasında millî müfrezelerin başına muktedir subay istendiği, zaman zaman da askerî birliklerin yardım etmesi için başvurular olduğu görülür.[115] Planın uygulanmasına daha sonra da devam edilmiştir.[116] Fransızlara büyük kayıplar verdirilip, telgraf ve ulaşım hatlarını bozarak yıldırma politikası izlenmiştir.

Adana Harekât-ı Milliye Planı

Fransızlara karşı savaş verilen Adana bölgesinde de coğrafi konumu nedeniyle özel önlemler alınması zorunlu görülmüştür. 24 Mart 1920'de Adana bölgesi için harekât emri verilmiş, Millî Direniş'in daha etkili olabilmesi için 11 Şubat 1920 tarihli, "Adana Harekât-ı Milliye Planı"nın uygulanması XIII., III. ve XX. Kolordulara bildirilmiştir.[117] Adana cephesinde harekâta geçilmesiyle, Batı Cephesi'ne benzer bir cephe savaşı kolorduların desteği ile verilmeye başlanmıştır. Heyet-i Temsiliye'nin direktifleri doğrultusunda Anadolu sivil-asker tüm kuvvetleriyle Mart 1920'de harekete geçmiştir.

Büyük Millet Meclisi açılmadan, birliği sağlamak gerekçesiyle askerî birliklerin durumunun; silah, mühimmat ve malzemesinin, depolarının ve ayrıca Kuvayımilliye teşkilatındaki savaşçı sayısı ile silah, cephane ve mühimmat gücünün ayrı maddeler hâlinde bildirilmesi istenmiştir.[118] Bu istek Heyet-i Temsiliye'nin güneyde kendisine bağlı sağlam örgütler kurduğunu ve önemli kararlar alabilecek güçte olduğunu göstermektedir.

Haziran 1920'de Adana Cephe Komutanlığı kurulmuş, komutanlığına Miralay Selahattin Bey atanmıştır. Bu cephede bulunan Pozantı, Mersin ve Adana çevresindeki 41'inci Fırka ile Şar, Haçin, Sis mıntıkasındaki Kilikya Kuvayımilliyesi ve Maraş, Antep, Islahiye mıntıkasındaki Antep Kuvayımilliyesi doğrudan Adana Cephe Komutanlığına bağlanmıştır. III. ve XX. Kolorduların Kilikya Kuvayımilliyesi'ne katılan birlikleri silahları ile bulundukları yerde kalacak ve Adana Cephe Komutanlığı emrine verilecektir. Subay ihtiyacı Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından karşılanacak olan Adana Cephe Komutanlığı doğrudan Ankara'ya bağlıdır.[119] Komutanlık, 9 Kasım 1920'de Hükûmet kararnamesi ile II. Kolordu Komutanlığı adını alacaktır.[120]

---

[114] a.g.e.; S 15, Vesika: 401, 11 Şubat 1920.
[115] a.g.e.; S 15, Vesika: 402 ve S 13, Vesika: 336.
[116] a.g.e.; S 18, Vesika: 467.
[117] a.g.e.; S 13, Vesika: 314; 26 Mart 1920'de Emin Arslan Bey'den, Kilikya'da hem Kuvayımilliye'nin harekâta başlaması hem de millî teşkilatın şekillenmesi için çalışması istenmiştir. a.g.e.; S 13, Vesika: 341.
[118] a.g.e.; S13, Vesika: 348, 8 Nisan 1920.
[119] a.g.e.; S52, Vesika: 119.
[120] a.g.e.; S52, Vesika: 1198.

1920 yılı ortalarından itibaren Batı ve Güney Cepheleri'ndeki örgütlenmelerde yapılan değişiklikler, düzenli orduya geçiş için alınan karar ve uygulamalar yeniden gönüllü birlikler kurulmasına özellikle Kasım 1920'den itibaren izin verilmediği, ancak ihtiyaç hâlinde ve Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin bilgi ve izni ile kolordulara bağlı kurulduğu görülmektedir. Erkânıharbiyeiumumiye Reisi Fevzi Paşa tarafından Elcezire Cephesi Komutanlığı ile II. Kolordu Komutanlığına gönderilen yazı şöyledir:

"BMM Riyasetinin 25.12.336 tarihli emirleri mucibince Hükûmet-i merkeziyenin malumat ve muvaffakiyeti olmadan kuvvet cem'i ve teşkilat icrası men edilmiştir. Hükûmet-i merkeziyenin malumat ve müsaadesi dâhilinde gönüllü teşkilat yapılmasına müsaade etmek niyetindeyiz. Halihazırda cephenin ne gibi kuvvetlere ne dereceye kadar ihtiyacı olduğu işarı."[121]

Türk Kurutuluş Savaşı boyunca silahlı millî direniş güçlerine pek çok isim verilmiştir. Bunların çoğu zaman aynı olduğu ve genelleştirildiğinde askerî birlikleri de içine aldığı görülür. Bunun somut örneklerini Büyük Taarruz öncesinden sonrasına kadar Ankara ve İstanbul basınında izlemek mümkündür. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa yayımladığı beyannamelerde kuvvetlerimize "TBMM Orduları" diye hitap ederken, Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi günlük haberlerinde sıkça "Kuva-i Muntazama", "Millî Ordumuz", genellikle de "Ordumuz" Peyam-ı Sabah gazetesinin ise en çok "Kuva-ı Milliye", "Kuvayımilliye Ordusu", "Millî Kuvvetler", "Millî Ordu"[122] sözcüklerini kullanıldığı görülür. Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin resmî tebliğlerde de bu isimleri görmek mümkündür. Peyam-ı Sabah Gazetesi bazen kasıtlı isimler koyarak, "Anadolu Osmanlı Ordusu", "Osmanlı Mukavemet-i Milliyesi" de demektedir.

Sonuç

Anadolu'da işgal ve işgal tehlikesine karşı birbirinden kopuk gelişen yerel-bölgesel direniş hareketleri, Mustafa Kemal Paşa'nın hareketin önderliğini üstlenmesinden sonra toparlanmış, güçlenmiş ve aynı amaçla tek hedefe yönelmiştir.

Müdafaa-i Hukuk hareketi içinde Heyet-i Temsiliye, Heyet-i Merkeziye ve Heyet-i İdareler vasıtasıyla millî kuvvetlerin yönetiminde birlik sağlamak ve hareketi tek bir merkezden askeri birliklerle bağlantılı yürütmek, düzenli orduya geçişte olabilecek güçlükleri mümkün olduğunca önceden önlemeyi amaçlamıştır. Genel olarak "Millî Ordu" olarak adlandırılan silahlı örgütlenme biçimi daha sonra "Millî Müfrezeler" adını almış, Büyük Millet Meclisinin açılışından sonra da "Gönüllü Müfrezeleri" veya "Gönüllü Taburları" olarak adlandırılmıştır. Adların değişmesi örgütün temel niteliğini değiştirmemekle

[121] Yaman; "Millî Ordudan Düzenli Orduya", s. 399.
[122] Yaman; Kurtuluş Savaşı Basınında Büyük Zafer, AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, S 30 Yıl 1977, Ankara, 1988, s. 239-271.

beraber, her ad değişikliğinde merkezileşme kendini daha çok hissettirmiş, millî kuvvetler artan biçimde askerî birliğe dönük örgütlenmişlerdir. Ordunun yardımcı kuvveti iken süreç içinde bütünleşmişlerdir. Kolorduların yardım ve desteği ile oluşup gelişmeleri, faaliyet göstermeleri, dahası kolordu görev alanları içinde varlıklarını sürdürmeleri bu oluşumu kolaylaştırmıştır.

Sivas Kongresi'nden hemen sonra, kolorduların Anadolu'daki görev alanları Millî Direniş düşünülerek yeniden belirlenmiş; hem sivil hem de buna bağlı silahlı direniş güçlerinin örgütlenmesini tamamlamak ve onlara her türlü desteği vermekle görevlendirilmişlerdir. Millî kuvvetler genelde kolorduların merkezce hazırlanmış planlarına uygun faaliyetlerde bulunmakta, kolorduların cephe faaliyetlerini de gizlemektedirler. İstanbul'un işgaline kadar millî kuvvetlerin her türlü ihtiyacını gizli karşılayan, her tür sorununu çözümleyen kolordular; zorunluluk görüldükçe gizli seferberlik yapmakta, gerektiğinde bazı birliklerini sivilleştirmektedir. Heyet-i Temsiliye'nin emirlerini yerine getirmekte, millî örgüt ve kuvvetler arasındaki bağı kurmaktadır. Millî kuvvetler ile birbirlerini tamamladıkları görülür. Askerlik şubeleri ve komutanları, Kuvayımilliye'nin oluşumunda ve kumandasında, düzenli orduya dönüşümünde, emirlerin uygulanmasında, dolayısıyla ordu millet dayanışmasında kilit rol oynamışlardır**.**

Kolordu mıntıkalarında faaliyet gösteren millî kuvvetler; öncelikle kendi aralarında, başlarında genelde subayların bulunduğu ikinci derece mıntıka ve cephe komutanlıkları oluşturulmasıyla emir komuta düzenine sokulmaya çalışılmış; 1920 yılının başında Anadolu'yu kapsayacak biçimde hazırlanan harekât planlarında kolorduların birer parçası, yan kuvvetleri olarak düşünülmüştür. İzmir ve İstanbul'un ilhak edileceği söylentileri ordunun, en azından bazı kolorduların başkaldırma ön hazırlıklarının tamamlanmasına gerekçe olmuştur. İstanbul'un işgali ile kolordular açıktan faaliyet göstermeye başlamışlardır. Daha önce sivilleşen askerî birliklerin bu kez millî kuvvetleri de içine alacak biçimde tekrar askerî birliklere dönüşmesi süreci başlamıştır. Millî kuvvetlerin kuruluşunda öngörülen manga, bölük, takım, tabur düzeni ve subayların görev yapmakta oluşu bu sürecin işleyişini kolaylaştırmıştır. Tek zorluk yerel dönüşüm güçlüklerinin ve kişisel ihtirasların aşılması olarak görülmektedir. Kuvayımilliye'den düzenli orduya geçiş sürecinde, "bekçi teşkilatı" ana alt birim olarak varlığını sürdürmektedir.

Büyük Millet Meclisinin bütçe konusu yaparak, millî kuvvetlerin ihtiyaçlarını, güç ve sayısını saptama yönünde aldığı kararlar; merkezin bilgisi dışında kaynaklara başvurulması ve asker toplamasının yasaklanması tepkilere yol açıp tartışılmakla birlikte düzenli orduya geçiş düşüncesi Ağustos 1920'de resmen uygulamaya konulmuştur. Bazı sorunlar ortaya çıkmasına karşın, düzenli orduya geçiş süreci Kasım 1920'de Batı Cephesi Komutanlığında yapılan yeni düzenleme ile düşünce planında tamamlanmıştır.

Kuvayımilliye'yi yasaklayan İstanbul Hükûmetleri, orduca millî direniş için örgüt kurma veya yardım etmenin yasak olduğunu, uymayanların

cezalandırılacağını sık sık duyurmuş, emirler vermiştir. Savaşın her aşamasında amacı, zorla ya da uzlaşma yoluyla Kuvayımilliye'yi yok etmektir. Zaman zaman destekler görünümü, Anadolu'daki otoritesini tekrar kurmak amacı ile henüz işgal edilmemiş yörelerde azınlıkların taşkınlıkları ve Yunan saldırılarına karşı önlemleri içermekte, barış konferanslarında direnişi leyhte kullanma eğilimini yansıtmaktadır. Kendisine bağlı olduğunu var saydığı askerî kuvvetlerin bulunduğu alanı savunması, konferans tarafından kararlaştırılmayan yöreye Yunan saldırısı olması hâlinde geçerlidir. İtilaf devletlerinin saldırılarına karşı savunmada bulunulamayacağı kabul edilmiştir. Karşı koymak ateşkesin bozulması ve savaş ilanı anlamına geleceğinden zararlı ve uygulanamaz görülmüş, bu gibi durumların önüne sadece siyasetle geçmenin mümkün olduğu savunulmuştur. Kısaca, İstanbul'un direnme yorumu, İtilaf devletlerine karşı değil, konferans kararları dışında gelişen Yunan işgali içindir. Kararı ülke savunması için dayanak yapan, Kuvayımilliye'yi destekleyen ordu mensupları uyarılmış, soruşturmaya tabi tutulmuş, meslekten atılmış, haklarında tutuklama, idam kararları çıkarılmıştır.

Millî Direniş'e çeşitli adlar verilmek ve bu adlar dönemsel özellikleri yansıtmakla beraber, Kuvayımilliye genel olarak hepsini, hatta İstanbul'un işgaline kadar pasif direniş hâlindeki Anadolu'daki ordu birliklerini de kapsamaktadır. Misakımillî hedefine yönelmiş sivil-asker herkesin Kuvayımilliyeci olarak adlandırılması bile bu tezi doğrular niteliktedir.

Büyük Millet Meclisinin açılışına kadar siyasi ve silahlı örgüt olarak Kuvayımilliye'yi meşrulaştırma mücadelesi verilirken; Meclis açıldıktan sonra ordunun faaliyetlerini gizleme amacının kalkması üzerine meşru siyasi güç Büyük Millet Meclisi, onun silahlı örgütü düzenli ordu olmuştur. Kuvayımilliye düzenli orduya dönüşmüş, Meclis iradesi dışında çalışmalarına devam etmek isteyenlerin meşruiyeti sona ermiştir.

BÜYÜK TAARRUZ SONRASI "İZMİR YANGINI" MESELESİ

Prof.Dr.Esat ARSLAN*

1. Giriş

Yeni Türk Devleti'nin kurtuluşunu ve kuruluşunu simgeleyen Büyük Taarruz sonrası Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından İzmir kurtarıldıktan sonra İzmir'de meydana gelen "İzmir Yangını Meselesi" Batı'da ve özellikle de Yeni Dünya adasının başkenti Washington'da uzunca bir zaman büyük bir ilgiyle takip edilmiştir. Gerçekten de gerek Dışişleri Bakanlığı gerekse Savaş Bakanlığı "İzmir Yangını Meselesi"nin yansımalarını sadece çok yakından takip etmekle kalmamış; ayrıca bu işlevi 1931 yılına kadar kesintisiz olarak sürdürmüştür.[1] Bu bağlamda İzmir yangını üzerindeki özellikle de yangının kimin tarafından çıkarıldığı konusundaki yapıla gelen spekülasyonlar çok yakından takip edilmiş ve bu durum istihbarat belgelerine yansıtılmıştır. Bu makale kapsamında, diğer ikinci el kaynakların yanında ABD Washington'daki Ulusal Arşiv Dairesinin hem Dışişleri Bakanlığı[2] hem de Savaş Bakanlığı[3]ndan elde edilen istihbarat belgeleri, sunulacak bildirinin birinci el kaynaklarını teşkil edecektir.

Bu bildiri kapsamında 1930 Aralık ve 1931 Ocak ayında ABD gerek Dışişleri Bakanlığında gerekse Savaş Bakanlığında yeniden gündeme gelen İzmir yangınıyla ilgili olarak, ABD'nin İstanbul Büyükelçiliği nezdinde bulunan Askerî Ataşesinin 1922 yılında göndermiş olduğu büyük ölçüde görgü tanıklarına istinat eden raporlar değerlendirilecek ve çıkarımlarda bulunulmaya çalışılacaktır.

2. Kamuoyunu Etkilemeye Matuf Taraflı Değerlendirmeler

Batı'da ve hatta sözlü tarih (Oral Narrative) çalışmaları bakımından Yunan kaynaklarını mahreç göstererek sadece bu kaynaklarla olayı hikayeleştiren bazı Türk yazarlarında bile, İzmir'in kimler tarafından yakıldığı konusunda Türklerin aleyhine olumsuz bir izlenim doğduğu ve Türklerin İzmir'i yaktığı konusunda olumsuz ortak bir kanının oluştuğu müşahede edilmektedir. Hatta "Gavur İzmir'i Türkler yaktı." biçiminde öylesine subjektif bir söylem geliştirilmiştir ki bu söylem yanlı bakış açılarının ortak bir özetini de simgelemektedir. Bilinçli bir biçimde geliştirilen bu söylemin "Bütün İzmir'i Türkler yaktı." şeklinde göreceli olarak bir diğer anlamı da ortaya çıkmaktadır. Bu da toplumsal belleklere kazınmaktadır. Kuşkusuz, burada özellikle yanlış bir kullanım şekli olan "Gavur İzmir" deyimi, zımnen tüm İzmir'i içermesi açısından ilginç bir durumu da ortaya koymaktadır. Burada yapılmaya çalışılan, asılsız, mesnetsiz tüm İzmir'in Türkler tarafından

* Çağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı

[1] ABD Ulusal Arşiv Dairesi (National Archives, NARA); Dışişleri Bakanlığı, 23 Ocak 1931, Arşiv Nu. 2044-118-50.

[2] a.g.e.

[3] ABD Ulusal Arşiv Dairesi (National Archives, NARA); Savaş Bakanlığı, 4 Şubat 1931, Arşiv Nu. 2044-118-51.

yakıldığı tezini, dünya kamuoyu tarafından kabul görür ortak bir kanıda bütünleştirme çabaları olabileceği düşünülmektedir. Oysa bu söylemde geliştirilmeye çalışılan 1920'lerdeki "Gavur İzmir" deyimi, sadece Hristiyan mahallesini içermekte olup, o tarihlerdeki Amerikan istihbarat belgelerinde ise şehir aşağıdaki biçimde tanımlanmaktadır:

"İzmir şehri Hristiyan mahallesi ve Müslüman mahallesi olmak üzere esas olarak ikiye bölünmüştür. Kentin Hristiyan bölümü iki bölüm arasında en büyük en zengin ve en güzel olan kısmıdır. Bu bölümün sakinleri Rumlar, Ermeniler, tüm Avrupalı kolonilerinden gelenler ve birçok Yahudi aileleridir.

Türk bölümü böylesine zengin değildir, büyük değildir ve ancak yoğun bir yerleşim bölgesidir. Üstelik, Müslüman nüfusun yaşadığı mahallenin deniz kıyısındaki kısmında çok sayıda Rum ve Yahudi yaşamaktadır.

Özellikle İzmirlilerin gururu iskele ve Büyük Cadde (Rue Franque)'deki bankalar, oteller, konsolosluklar, okullar ve ticari şirketler şehrin Hristiyan bölümünde bulunur. Hristiyan mahallesinde, halklara göre bir ayrımda ise, Rum, Ermeni, İtalyan ve Maltalı bölümleri bulunmaktadır.

Demir yolu ve diğer ulaşım vasıtalarıyla bağlı şehrin bitişiğinde uzanan Karşıyaka, Bornova ve Buca adlarında İzmirlilerce mukim üç büyük köy bulunur."[4]

Durum böyle olmakla beraber, yukarıda da belirtildiği gibi, sözlü tarihi geçerli bir kaynak gibi alan bazı Türk yazarları da olumsuz yönde Türk kamuoyunu etkilemeye çalıştıkları görülmektedir. Bu konuda yazılan kitaplardan birisi de Mehmet Coral'ın "Ateşin Gelini Gavur İzmir" kitabıdır. Örneğin yazar, kitabında tarih biliminde daha çok olayların teyidinde kullanılan bol bol sözlü tarihe başvurmakta bunu kahramanlarına yaptırmaktadır. Yazar Dido Sotiriyu'yu kaynak göstererek onun ağzından Türk askeri tarafından sanki işgal edilmişçesine İzmir'in kurtarıldığı o ilk günleri şöyle anlatmaktadır: Dido Sotiriyu'nun ifade ettiği gibi "İzmir'e Türk askeri girdikten sonra bir sessizlik hâkim olmuştur." Tellallar çıkarılmış, "Herkes korkmadan işine gitsin denmiştir."[5] Ermeni mahallesinden yangın görüldüğünde ise subjektif değerlendirmelerini aşağıdaki şekilde sürdürür:

"Kırmızı siyah alevler yükseliyordu göğe doğru.

- Ermeni mahallesinin oradan geliyor!
- O taraftan geliyor, evet!
- Gene Ermeniler ödüyor hepimiz adına!
- İzmir'i ateşe vermeleri imkânsız … Ne kazanırlar İzmir'i yakmakla? Şehir şimdi onların zaten!"[6]

[4] ABD Ulusal Arşiv Dairesi (National Archives, NARA); Arşiv Nu. 2044-118-30/ 50.
[5] Mehmet Coral; Ateşin Gelini Gavur İzmir, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 220-223.
[6] a.g.e.; s. 221.

Bir Türk yazarının eserinde de Ermeni mahallesinin Türkler tarafından yakılması konusunun işlenmesi "İzmir Yangını" konusundaki spekülasyonları derinleştirmektedir. Gerçekten de "İzmir Yangını" konusundaki sorular burada düğümlenmektedir. İzmir'in yakılması sorununda Türklerin hem kenti kurtardıktan sonra doğrudan failler listesinin başına yazmak akılcı olmadığı gibi, son zamanlarda sayıları gittikçe artan Türk yazarların bu teze yatkın çalışmalarla kamuoyunu yanlış bilgilendirmeleri gerçekten düşündürücüdür. Burada yanıtlanması gereken "İzmir'in ele geçirilirken değil, ele geçirildikten sonra yakılması, Türklere ne fayda sağlayacaktır?" sorusudur. Oysa kurtuluş evresinde Misakımillî'nin başarılmasından sonra, devletin kuruluş aşamasının itici gücü Misak-ı İktisat devreye girmiştir. Yeni Türk Devleti'nin yeniden inşasına odaklanıldığı ve Misak-ı İktisat'ın yürürlüğe girdiği bu evrede büyük bir ticaret merkezi olan İzmir'in zarar görmemesi her şeyden fazla önem arz etmektedir. Ancak üzülerek ifade etmek gerekir ki 17 Şubat 1923 tarihindeki Birinci Türkiye İktisat Kongresi maalesef yangın yerinde yapılmıştır. Bu anlamıyla Türk ekonomisi yakılan, yıkılan bir ülkenin küllerinin üzerinden doğmuştur, yükselmiştir, denilebilir.

Yazar daha sonra da ateşli bir şekilde yangının Kordon Boyu'na kadar insandan bir set oluşturduğunu anlatır ve 15 Mayıs 1919 tarihinde Türklere reva görülen kıyım, kırım ve işkenceleri unutarak, 8-10 yaşındaki Mekteb-i Sultani öğrencileriyle doldurdukları İzmir ve Yunan bandıralı PATRİS Gemisi[7] cehennemini unutarak subjektif değerlendirmelerini sürdürür:

"Ölümden korkmuyordu artık insanlar; korkudan terörden korkuyorlardı. Bir hamur yoğurur gibi yoğuruyordu işte insanlığı. Elbiselerden başlıyor, gelip yüreklere yerleşiyordu. Ve emrediyordu o amansız sesiyle: Diz çök Gavur! Çöküyorduk. Soyun Gavur! Soyunuyorduk.Bacaklarını aç Gavur! Açıyorduk. Oyna Gavur! Oynuyorduk. Tükür şerefine, tükür vatanına Gavur! Tükürüyorduk. Allah'ını inkar et Gavur! İnkar ettik onu da…"

Bu durumda yapılması gereken "Tarihle Yüzleşmek" midir? Son zamanlarda "Tarihle Yüzleşmek" maskesi altında Türk kaynaklarını hatta birinci el Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivlerini kullanmayan daha çok dış

[7] Esat Arslan; "Belgelerle Yunan İşgalinin Soy Kırıma Dönüşümü", Yeni Türkiye Dergisi, S 6, Ankara, Eylül-Ekim 1995, s. 25-32. "Yunan işgal birlikleri gemileri, Bağlaşık devletlerin koruması altında İzmir'e girmişlerdi. 14 Mayıs 1919 Çarşamba günü , İngiliz, İtalyan, Amerikan ve Yunan savaş gemilerinden oluşan Bağlaşık Devletler Donanması İzmir'e girdi. 15 Mayısta Türklere yapılanları Yarbay Arif Bey'in 19 Temmuz'1919 tarihinde Harbiye Nezaretine sunduğu raporda özetlemiştir. Önemli kesitleri yukarıdaki makalede anlatılan bu raporda Yarbay Arif Bey; İzmir kentinin bir yarım günde nasıl kana boğulduğunu bütün çıplaklığıyla anlatmaktadır. Patris gemisine getirilen Mekteb-i Sultani öğrencilerine uygulanan kıyımlar ise şöyle anlatılmaktadır: "Yedi sekiz yaşına kadar olanlar dahi dâhil olduğu hâlde iki yüze karib (yakın) Mekteb-i Sultani talebesinin de izci oldukları bahanesiyle mektepten çıkarılıp, hakaret ve işkence ve taarruz ile bulunduğumuz gemiye getirilerek bir ambara ve sivil mevkufin (tutuklular) içerisine konmaları ve bu masumlar içinde başlarından, kollarından, bacaklarından kurşun ile vurulmuş pek çok mecruh (yaralı) görülmesi ve şehit olanların dahi işitilmesi bize kendi hâlimizi düşünmeyi unutturmuştu."

kaynaklı ikinci el kaynaklara itibar eden bir kısım Türk elitinin yanlı ve bilimsel olmayan saldırılarına Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin maruz kaldığı esefle müşahede edilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin maruz kaldığı bilimsel olmayan saldırılarındaki gündemin ön sıralarını işgal eden konulardan birincisi "1915 Olayları" ikinci ve üçüncüleri ise Türkler tarafından yapıldığı öne sürülen Karadeniz kıyılarındaki sözde "Pontus" ve "Batı Anadolu Katliamları" olmaktadır. Oysaki, irdelenmesi gerekenler, yapıldığı ileri sürülen savların tam tersidir. İleri sürülen varsayımlarda; "Ermenilerin ve Batı Anadolu'dan çekilen Yunan Silahlı Kuvvetlerinin savunmasız Türk yerleşim bölgelerindeki Türk halkına yapmış oldukları mezalimler hiç görülmeyerek, hiç yaşanmamışçasına kadın, çoluk, çocuk, yaşlı ve ihtiyar Türklerin camilere ve mescitlere doldurularak yakılmasını" yok saymak demektir. Maalesef, söz konusu yazarlar Türk Kurtuluş Savaşı'nı da bir Millî Mücadele biçiminde algılamamakta ve Anadolu'da Türklerin yaptıkları mezalimler olarak duyumsanmakta ve bu şekilde yapılanlar için Ermeni ve Rumlardan özür dilenmesi şekline büründürülmektedir. Ermeni savlarının savunuculuğunu yapan bir başka yazar ise; Ağrı'nın Derinliği kitabında İzmir'in kurtarılması coşkusunu bir ironi biçiminde aşağıdaki şekilde ifade etmektedir.

"İzmir'de okuduğum ilkokulun adı 9 Eylül İlkokuluydu. Her yıl bir kez daha öğretilirdi bize, tekrar edilirdi ki bir tekerleme gibiydi bir süre sonra, anlamsız.(…) Denize dökülen bir şeydi Rum, öyle zannederdim ben, "Hain Rum" denen sıvı bir şeydi herhâlde. Sıvı ve kötü bir şeydi ve biz onları denize akıtmıştık. Denizde yüzüp gitmişlerdi herhâlde."[8]

Türk-ulus devletini bir arada tutan simge ve değerlere doğrudan ya da ironi şeklinde saldırmayı bir büyük amaç olarak belirleyen bir başka ulusun millî hedefi ile kendi bireysel hedeflerini birleştirmede beis görmeyen söz konusu bu tür entelektüeller "Türk toplumunda gerçek bir toplumsal hesaplaşma, bir yüzleşme yaşanmadı. Demokratikleşme olacaksa, Türk toplumu bunu ancak kendi geçmişiyle yüzleşerek yapabilir." söyleminin bayraktarlığını yapmaktadırlar.

Batı dillerinde, "yüzleşme" ya da "derinliklere kadar inme diyalektik bir biçimde görebilme" genelde 'konfrontasyon' sözcüğü ile ifade edilmektedir. Olaya 'konfrontasyon' sözcüğü ile bakılacak olup bu da gerçekleştiği zaman, kendilerine bakacak olanlar, muhtemelen sadece bakmayacaklar, başka bir şeyler yapma olasılıkları da gündeme getirmiş olacaklardır.[9] Unutmamak gerekir ki demokrasiye geçmek üzere "Geçmişimizle yüzleşelim." demek, kendinden başkasını değil, Türkleri, Müslümanları görmemek değil, köklerimizle de bütünleşmek demektir. Onları yadsımamak demektir. "Bu sadece aynaya bakmayla olmuyor." diyerek kapalı kapılar ardından dayatılan ve güdülenen olguları da görmek demektir. Bu yüzleşme, Türk toplumunun

[8] Ece Temelkuran; Ağrı'nın Derinliği, 6. B., İstanbul, Haziran 2008.
[9] Murat Belge; Linç Kültürünün Tarihsel Kökeni: Milliyetçilik, İstanbul, Mart 2006, s. 2.

gelecek özlemini karşılayabildiği gibi, aynada başkalarını da görebilmek demektir.

3. "İzmir Nasıl Yakıldı?" Konusu Üzerine Çeşitli Değerlendirmeler

İzmir kurtarıldıktan sonra kentte çıkarılan büyük felaket olarak nitelenen "İzmir Yangını", İngiltere ve 15 Mayıs 1919 tarihinde Bağlaşık devletlerin bir kılıcı olarak İzmir'e çıkan ve üç buçuk yıllık Batı Anadolu macerasından sonra İngiliz kılıcı hâline dönüşen Yunanistan tarafından Türkler aleyhine kullanılmak istenilen önemli bir argüman olarak ortaya atılmış; ancak bunda başarılı olunamamıştır. Zaten Fransız kaynakları da Türkleri İzmir'i yakmakla suçlayan bütün haberlerin, Atina üzerinden Londra'ya gelip yayıldığını ortaya koymaktadır. Belli ki bir dereceye kadar görüşmelere zemin hazırlamak ve Türklerin ileri hareketini engellemeye matuf olduğu değerlendirilmektedir. Çünkü Türk orduları İzmir ve Bursa'yı geri aldıktan sonra, Trakya'yı Yunan ordusundan kurtarmak için İstanbul ve Çanakkale'ye doğru yürüyüşlerine devam etmekteydi. İngiltere ve Yunanistan her ne pahasına olursa olsun, zaman kazanmak zorundaydılar. Bu arada İngiltere Başbakanı Lloyd George savaşmaya karar vermiş bir tavırla sömürgelerinden ihtiyat birlikleri istemiş, ancak istediğini bulamamıştı.[10] Başkomutan M. Kemal ATATÜRK, "Trakya'yı kurtarmadıkça ordularımızın durdurulmasının imkânsız olduğunu" ısrarla vurguluyordu. Yangın Türk ordularının ilerlemesini durduramamıştı. Fransız General Pelle ve Mösyö Frankin Bouillon'un olumlu çabaları devam ederken 23 Eylül 1922 tarihinde Bağlaşık devletleri Dışişleri bakanları imzasıyla bir nota gelmişti. Bu nota temel olarak iki konuyu içeriyordu. Biri askerî harekâtın durdurulması, öteki, konferansla, barışla ilgili idi.[11] Başkomutan M. Kemal ATATÜRK 29 Eylül 1922 tarihinde bu notaya verdiği kısa bir cevapta Mudanya Konferansı'nı kabul ettiğini, Meriç Nehri'ne kadar Trakya'nın derhâl verilmesini talep ediyordu. Bu notaya 4 Ekimde yanıt verilerek, konferans yeri olarak Mudanya'da karar kılındı. "Mudanya Ateşkes" görüşmelerine İsmet Paşa'nın başkanlığında İngiltere temsilcisi General Harrington, Fransa delegesi General Charpy, İtalyan delegesi General Monbelli katılmışlardı. Türk orduları ile savaş eden Yunanistan ateşkes görüşmelerinde yoktu. Yunanistan'ın bu görüşmelere katılmaması ilginçti; belki de İzmir yangını ile ilgili spekülatif olguların görüşmeler sırasında gündeme getirilebilme olasılığına karşı bir önlem olarak alınmış olmasından kaynaklandığı da değerlendirilmektedir.

Fransız Paul Taponnier anılarında, "Büyük bir facia idi İzmir yangını. Türklerin ele geçirdikleri şehri yakmalarının akla yakın tarafı yoktu. Fakat İzmir'i kim yakmıştı? Ya kendi kendine yanmış ya da şehri kendilerinden sonra, artık bir başkasına yâr etmemenin kararına varmış olanlar kıvılcımı

[10] M. Kemal Atatürk; Nutuk, Tarsus Belediyesi Kültür Yayınları Nu. 27, 2007-8, İstanbul, Temmuz 2007, s. 518.
[11] a.g.e.;s. 518.

çakmışlardı...” diye yazmıştı.[12] Yabancı kaynaklardan Türk Silahlı Kuvvetleri öncülerinin girmiş olduğu 9 Eylül 1919 tarihinden sonraki İzmir’deki olaylar aşağıdaki şekilde izlenilmektedir:

Le Figaro gazetesinin, 20 Eylül 1922 tarihli sayısında, İzmir Limanı’ndaki Fransız savaş gemisinin subaylarından birinin tuttuğu notlar yayımlanmıştı. Bu notların 5 Eylül tarihlisinde, “Yunanlılar çekilirken Uşak şehrini sistemli bir şekilde yaktılar. Hiçbir gereği olmadan yakılan Türk köyleri az değil. Ayrıca Yunan komutanlığı sayıları yüksek firarilerin yangın ve talan yapmaması için de hiçbir önlem almıyor.” deniliyordu. Tarihçi, yazar Orhan Koloğlu’nun Popüler Tarih dergisinde yayımlanan araştırmasında, konuyla ilgili notlar özetle şöyle aktarılmaktadır:[13]

“7 Eylül: Türk ordusunun hızlı ilerleyişi Manisa’yı tahripten kurtardı, ama dün Burnabat (Bornova) tarafından alevler yükseldi. 9 Eylül: Dün gece trenle İzmir’e gelen 300 Yunan askeri şehri yakmak ve tahrip tehdidinde bulundu. Demir yolu atölyelerini koruyan Fransız birlikleri gardan çıkmalarını engelledi ve onları Urla’ya yöneltti... Bugün saat 10.30’da Türk süvarileri İzmir’e girdi. Böylesine uzun bir seferden sonra şaşırtıcı derecede sakin ve dürüsttüler. Paşa, her türlü talan ve yangını önleme sözü verdi...” Le Figaro’nun 5 Eylül tarihli sayısında yer alan notta ise, Yunan Başkomutanı Hacı Anesti’nin Fransız yetkililere, Türkleri İzmir önünde yeneceğinden söz ettiği de kaydediliyordu. Hacı Anesti, henüz bozguna uğramamış askerleriyle, bir karşı saldırı tasarlıyor, buna göre hazırlıklar yapıyordu. Yunan Hükûmeti de Mudanya’ya ulaşan birliklerini Trakya’ya aktarıyor, 1923 sınıfını silah altına çağırıyor ve Yunanistan’dan yine Trakya’ya birlikler sevk ediyordu. Yunanistan’da ise “İyonya kaybedilse de Trakya’nın bırakılamayacağı” belirtiliyordu.

“9 Eylül: Bugün saat 10.30’da Türk süvarileri İzmir’e girdi. Böylesine uzun bir seferden sonra şaşırtıcı derecede sakin ve dürüsttüler. Paşa, her türlü talan ve yangını önleme sözü verdi.”

Yukarıda da belirtildiği gibi, Batı Anadolu’yu yitiren Yunan Silahlı Kuvvetleri her ne pahasına olursa olsun Doğu Trakya’yı elinden kaçırmamak için Mudanya’ya ulaşan birliklerini Trakya’ya aktarıyor ve Yunanistan’dan yine Trakya’ya birlikler sevk ediyordu. Türk ordusu 9 Eylül 1922 sabahı İzmir’e girdikten sonra; Yunanların son askerleri 16 Eylülde Çeşme’den çekilmiş ve Anadolu’da yenilginin kesinliği anlaşılınca, Londra güdümündeki Atina yeni savaş planları tasarlamıştı.

Türk Silahlı Kuvvetlerin Başkomutanı M. Kemal ATATÜRK ise Meriç Nehri’ne kadar Trakya’nın derhâl verilmesini talep ediyordu. İzmir’in yakılması düğümü burada düğümleniyordu.

---

[12] http://site.mynet.com/ayhanozkan/yangin.htm

[13] Orhan Koloğlu; “İzmir Nasıl Yakıldı?”, Popüler Tarih Dergisi, Eylül 2003.

Corriere Della Sera gazetesinin 14 Eylül tarihli nüshasında "Türk İzmir'in İlk Günleri" başlıklı yazısında, "Yunanların ülke içindeki katliamına, Türklerin aynen karşılık vermemiş olmasını" övüyor ve disiplinin mükemmelliğini belirtmekten kendini alamıyordu.

"11/12 Eylül gece yarısından bir saat sonra Ermeni mahallesinde yangın çıktığını haber verdiler. İtfaiye erleriyle yangın yerine hareket edip, Rum Hastanesini geçerken 130-150 kadar çoluk çocuk ve kadın acı acı bağırıyorlardı. 'Ne bağırıyorsunuz?' diye sordum. 'Ermeniler bizi yaktılar. Sayes Hanı içerisinde oturuyoruz.' dediler. Bunlar Rum idiler...

13 Eylül saat 10.30'da Ermeni mahallesinde ateş görüldüğünü haber verdiler. Ermeni Kilisesinden 50 metre mesafede bir Ermeni evinin yandığını gördüm. Evin alt katından şiddetli bir ateş çıkıyordu." Ermeni Kilisesinde yangın olduğu ihbarı üzerine, ekibiyle buraya giden İzmir Sigortaları İtfaiyesi Komutanı Paul Grescovich (Greskoviç), gördüğü manzarayı raporunda şöyle yazıyor:[14]

"Kilisenin binalarında ateş yoktu. Yalnız küçük bir bina civarında, bahçede 200 kadar yağlı (üzerine yağ dökülmüş) eşya balyası ile paçavralar bir yere toplanmış, üzerine de 200 kadar tüfek ve çokça cephane konmuş idi. Ateş de bunlar arasından çıkıyordu. Aynı zamanda ateş içerisinde devamlı patlamalar oluyordu."

Greskoviç'in raporunda belirttikleriyle ilgili olarak Ermenilerin, yangın çıkarmak amacıyla değil; yalnızca tüfekleri ve cephaneyi yok etmek için bu yola başvurdukları yorumunu yapmaktadır. Daha sonra Amerikan İstihbarat belgelerinde incelenecek olan raporlarda Ermeni mahallesine giren Türk öncü birliklerinin, silahlı direnişle karşılaşıldığını ifade etmektedirler. Muhtemelen buradaki silahlı direnişin "çete" yapısı biçiminde örgütlendirildiği değerlendirilmektedir.

Günlerce süren yangın sona erdiği zaman, İzmir'in hemen hemen tümüyle yok olduğu "yangından kurtulan Punta (Alsancak semtinin Körfez'e doğru uzanmış bölümü) bir yana bırakılırsa İzmir'in, bugünkü Fevzi Paşa Caddesi ile belirlenen bir çizginin ayırdığı, doğuya ve kuzeye doğru yayılmış bir parçasının simsiyah, korkunç ve çirkin bir harabe yığını hâlinde" olduğu ve yüzlerce kişinin alevler arasında can verdiği biliniyor.

Kesin bilinen tek gerçek ateşin Ermeni mahallesinde başladığı ve rüzgarla yayıldığıdır. Amerikan istihbarat belgeleri irdelendiğinde ileri sürülen ilginç olan bir başka durumun ise Türklerin, gayrimüslim mahallerinin yanması için meteorolojik koşulların oluşmasını beklemiş oldukları

[14] Paul Grescovich'in raporunun tam metni için bk. Kadir Mısırlıoğlu; Yunan Mezalimi: Türk'ün Siyah Kitabı, 14. Baskı, İstanbul, 1992, Sebil Yayınları, s. 178-181.

iddiasıdır.[15] Bu savın o günkü koşullar içerisinde düşünülmesi bile, kendilerinin ortaya atmış oldukları İzmir'in Türkler tarafından yakılması tezini güçlendirmek için neleri irdelemiş olduklarını da göstermektedir. Gerçekten de İkinci Dünya Savaşı'nda Müttefik Kuvvetler Komutanlığı Dünya Savaşı'nı sonlandıracak Normandiya çıkartmasının en uygun tarihin bulunması için Meteorolojiye gerekli talimatı vermişlerdir. Çıkartma günü olarak 6 Haziran 1944 tarihini belirleyen meteorolojistler ileri meteorolojik teknikler kullanarak çıkartma harekâtı için en uygun günün bulunmasını sağlamışlardır.

Bir başka tez ise, İzmir'in Rum, Ermeni ve Frenk mahallelerin yanarken, İtalyan, Türk ve Musevi mahallelerin kurtulması karşısında üretilen tezdir. Bu teze göre, Rum, Ermeni ve Frenk (Fransız / İngiliz / Amerikan / Hollanda) vatandaşlar kendi mülklerini Türklere geçmesin diye yakmışlardır.

Ayrıca bu kuram, gayrimüslimlerin İzmir'i yakıp Türk ordusunu aç bırakmak istemesi ve lojistik hatları uzamış olduğu için Türk ordusunun Marmara'nın güney bölgesiyle İstanbul'a karşı harekâtını engellemeye de matuf olabileceği şeklinde değerlendirilmektedir.

Büyük İzmir Yangını, Ermeni mahallesinde başlamıştır. Ermeni mahallesinden başlayan yangına, aslında kendi silahlarını yok etmek isteyen Ermeniler yol açmıştı. Bugünkü Fuar Alanı, Amerikan Koleji civarı ve Pasaport İskelesi, yangın öncesi Frenk, Ermeni ve Rumların dükkânlarına denk gelir. Türk mahallesi, tepede olduğundan, yangından hiç etkilenmemiştir. Mithat Paşa ve Karataş (Asansör semti) Musevi mahallesidir. Kemeraltı, yoğunluklu olarak Musevi dükkânlarıdır. Bu nedenle Alsancak / Punta'nın ihtişamına sahip değildir. Buralar da yangından etkilenmemişlerdir.

4. Amerikan Savaş Bakanlığına Sunulan İstihbarat Raporlarında İzmir Yangını Meselesi

Türklerin İzmir yakılması konusunda hiçbir dahlinin olmadığını belirten İzmir yangını esnasında İzmir'de bulunan Amerikan Yardım Heyetinden Mark O. Prentiss'in Amiral Bristol'e yazdığı rapor ile Amerikan Kongre Kütüphanesindeki yazışmaları değerlendirmek suretiyle "İzmir'in Yakılması" üzerine bir alan araştırması (case study) yapan Amerikalı Tarihçi Heath W. Lowry'nin kullanmış olduğu kaynaklar dışında[16] ABD Ulusal Arşiv Dairesi (NARA)nden elde edilen birinci el kaynak niteliğindeki dört askerî rapor bu bildiri kapsamında değerlendirilecektir. Tüm raporlar ABD Savaş Bakanlığına gönderilmiş, bu raporlar Savaş Bakanlığı İstihbarat Başkanı W. D. tarafından görülmüş ve büyük bir olasılıkla birinci elden Savaş Bakanı'na arz edilmiştir.

[15] ABD Ulusal Arşiv Dairesi (National Archives, NARA); Arşiv Nu. 2657-T-230/ 40.
[16] Heath W. Lowry; "Turkish History: or Whose Sources will it be based? A Case Study on the Burning of İzmir", Osmanlı Araştırmaları, Nu. IX'dan ayrı baskı, İstanbul, 1989.

a. Birinci Rapor: Güney Yunanistan Cephesi'nden Dönen İngiliz Askerî Gözlemcisi Binbaşı Johnston'un 16 Eylül 1922 Tarihli Raporunda Öne Çıkan Hususlar

ABD Savaş Bakanlığına İstanbul üzerinden gönderilen "İzmir Yangını Servis Raporu" başlıklı bu rapor 16 Eylül 1922 tarihli ilk rapor özelliğini taşımakta olup, rapor metninden anlaşılacağı alelacele yazılmış olma özelliğini taşımaktadır.

Bu raporda öne çıkan hususlar aşağıda özetlenmiştir:[17]

- Yangın eş zamanlı olarak Camiler ve Kiliseler arasındaki bir hat üzerinde başlamıştır. Binbaşı Johnston bunu yangın hattı olarak isimlendirmiştir. Bir hanım yazar Binbaşı Johnston'a bu konu hakkında ne düşündüğünü sormuş o da cevaben, tam yangın başlamadan öncesine kadar lodos rüzgarının olmadığını söylemiştir. Ayrıca zımnen Türk mahallesi İzmir'in güneyinde olduğunu, rüzgarın bu nedenle beklenildiğini ima etmiştir.

- ABD'nin İzmir'deki Deniz İstihbarat Subayı telsizle bildirdiğine ve onun değerlendirmesine göre; Türk halkında oluşan büyük öfkenin nedeni İzmir'e kaçan Anadolu'nun Hristiyan halkının çekilip gitmesidir. Müslüman olmayan halkın İzmir'den çekilip gitmesi için, İzmir Türkler tarafından yakılmıştır. Böylece, Hristiyan azınlık sorunundan ebediyen kurtulunmuş olunmaktadır. Bunun sonucunda yapılacak olan barış görüşmelerinde Bağlaşık devletlere karşı elde kart elde edinilmiştir.

- Aynı zamanda "Anadolu Türk'tür kuramı"nı kasten en sert bir biçimde uygulamaya karar verildiğini düşünmektedir.

- Türkler dış ticaretin önemini anlamayacak kadar inatçı ve cahil oldukları için hiçbir şey umurlarında değildir. Türkiye'nin başlıca limanı olan yanan İzmir şehrinin onların gözlerinde hiçbir önemi yoktur.

- Türkler ayrıcalıklar almayı ve ülkeyi kalkındırmayı uman Fransız, İtalyan İngiliz ve Amerikalı olan tüm yabancıların aldatacağını düşünmekte ve kendi ülkesini ekonomik açıdan bile doğrudan yönetmeye niyet etmiş durumdadır.

b. İkinci Rapor: Yunanistan Üzerinden Gönderilen 18 Eylül 1922 Tarihli Psikolojik Faktör Açıklaması Raporunda Öne Çıkan Hususlar

ABD Savaş Bakanlığına Yunanistan üzerinden gönderilen, "Katliamlar ve Yakmalar G-2 Raporu" başlıklı bu raporun gönderilme tarihi 18 Eylül 1922'dir.

Bu raporun tek bir kişinin gözlemlerine dayanmasından ya da o kişinin paradigmasından ziyade daha çok psikolojik etmenlerin ön plana

[17] ABD Ulusal Arşiv Dairesi (National Archives, NARA); Arşiv Nu. 2044-118-30/ 50.

çıktığı bir rapor olma özeliğini taşımaktadır. Raporda öne çıkan hususlar aşağıda özetlenmiştir:[18]

- Türkler 9 Eylül Cumartesi günü öğle sularında İzmir'e girmiştir. Kemal'in kendisi iki gün sonra İzmir'e gelmiştir.[19] Türkler İzmir'e girdikleri zaman tüm Yunan birlikleri şehri terk etmişlerdi.

- Kentin içinde ya da yakında hiçbir çatışma olmamıştır. İşgal oldukça sessiz ve iyi bir düzende yapılmıştır. Ancak, gün bitmeden önce yerel halkla beraber genel yağmaya katılan diğer ve daha az disiplinli birlikler kente girmişlerdir.

- Yağma pazarda ve Ermeni mahallesinde başlamıştır ve daha sonra kentin iş alanı bölgelerinin tümüne doğru genişlemiştir. Aynı zamanda öldürmeleri de içeren talanın başlamasıyla birlikte, gece boyunca tüm şehir korkunç görüntülere sahne olmuştur. En kötü sahneler, Ermenilerin görüldükleri yerlerde öldürülmesi ve onlara ait bütün dükkanların soyulması konusunda sınırsız eylem özgürlüğü verilmesi nedeniyle Ermeni mahallesinde vuku bulmuştur.

- 10 Eylül 1922 günü sözde yağmayı önlemek için devriyeler çıkarıldı. Ancak, bu şekilde talan, tüm kente kapsayacak şekilde örgütlendirilmiş şekle büründü. Büyük dükkanlar boşaltılıp kamyonlar ve yük arabalarına yüklenilmiştir. Bunlar yapılırken askerler tarafından müdahale edilecek hiçbir girişimde bulunulmamıştır.

- Ermeniler özellikle Türkler tarafından araştırılmış ve bulundukları her yerde öldürülmüşlerdir. Ermenilerin araştırılırken, hepsinin evlerine girilmiş ve Ermeniler bulunursa, gecikmeksizin o dakika orada öldürülmüşlerdir.

- Amerikan uyruklular da hedef alınmış, bu arada bir Amerikan tütün şirketinin yöneticisi Bay Rogers şoförünce arabadan sürükletilmiş, önce gözleri sonra da boğazı kesilmişti.

- Toplam olarak, şehrin üç yüz binin üzerindeki Hristiyan nüfusu rıhtımda toplanmış, konsoloslar ve limanda bulunan Bağlaşık devletleri donanmasının çıkarmış olduğu deniz devriyeleri tarafında korunmaktaydılar.

- (11-12 Eylül 1922) Pazartesi ve Salı günlerinde daha az öldürme olayları olmuş ve şehirde nispeten sükunet hâkim olmuştur.

- Ancak, (12 Eylül 1922) Salı günü öğleden sonra incir paketleme yerlerinin bulunduğu bölgede yangınlar başlamış ve daha sonra kentin önemli bölümlerinin tümüne doğru genişlemiştir. Bu sırada rüzgar, yangını

[18] ABD Ulusal Arşiv Dairesi (National Archives, NARA), Arşiv Nu. 2657-T-230/ 40.

[19] Gazi Mustafa Kemal Paşa, 10 Eylül 1922 günü İzmir'e gelmiş ve Hükûmet Konağındaki resmî işlere el koymuştur. Akşamüstü Karşıyaka'ya geçmiş, kalacağı sahildeki İplikçizade Köşkü'ne girerken ayakları altına serilen Yunan bayrağına basmamış ve Yunan milletinin timsali olan bayrağı özenle yerden kaldırtmıştır. Oysa aynı yıl başında gelen Yunan Kralı Konstantin, aynı yere serilen Türk bayrağına basarak köşke girmiştir. (E. A.Yazarın Notu)

Rumlar ve yabancıların oturdukları bölgelere sirayet edecek şekilde esiyordu. Türklerin daha erken zamanlarda şehri ateşe vermemeleri rüzgarın kendi mahallelerini korumasını beklemeleri nedeniyle olabileceği ihtimal dâhilindedir.

- Büyük güçlerin temsilciliklerinin kendilerine ve kendi milletlerine hiçbir fayda sağlayamadıkları bir biçimde hareket etmiş olmaları gerçektir. ABD hariç onların hepsi sadece kendi uluslarını korumadaki bencil duruşlarını sergilemişlerdir. Tüm bu olaylar Hristiyan dünyanın utanmak zorunda olabileceği olaylardır.

- Yunan ordusu geri çekilirlerken kentleri ve köyleri yakmayı genel prensip olarak kabul etmişlerdir. Yunan ordusu bu genel ilkeyi Türkler tarafından yapılan takip harekâtını engellemek için savunmaya yönelik bir tahrip olduğunu söyleyerek, kendilerini haklı çıkarmaya çalışmakta olup, bu açıklama çoğunluk tarafından kabul görmektedir. Her ne olursa olsun, bu siyaseten cezai bir suç olan bu açılım Türklerin misilleme yapmasına yol açacak akil olmayan bir siyaset olmuştur.

- İzmir'in yakılması ve katliamlar kanıtlanmış bir olgudur. Sorumlu ve dikkatlice seçilmiş görgü tanıklarından alınan bilgiye göre Yunanların da kentleri yakmadan önce onları yağmaladıklarına dair birçok kanıt vardır. Aynı zamanda Yunanların yaptıkları katliamlar ve mezalime ait bazı hikayeler de bulunmaktadır. Bununla beraber, bu durum en iyi görgü tanıklarıyla teyit edilmemiştir. Geri çekilen askerin düşüncesi yiyecek ve değerli eşya bulabilmektir. Kuşkusuz bu yağmalarda bazı Türkler öldürülmüştür; ancak Yunan birlikleri tarafından katliam hikayelerini teyit etmek için inanılabilecek delilleri olan hiçbir şahit bulamadım.

c. Üçüncü Rapor: Amerikan Kızılhaçından Binbaşı C. C. Davis'in Raporunda Öne Çıkan Hususlar

Amerikan Kızılhaçından Binbaşı C. C. Davis İstanbul'dan hareket eden ilk ABD muhribiyle İzmir'e gitmiş ve kritik olaylar sırasında İzmir'de kalmıştır. ABD Savaş Bakanlığına İstanbul üzerinden gönderilen, "İzmir'i Kim Yaktı? Servis Raporu" başlıklı bu raporun gönderilme tarihi 29 Eylül 1922'dir. Binbaşı C. C. Davis bu raporunda tam anlamıyla Türkleri yangından sorumlu tutan tek taraflı bir tutum izlemiş, bu durum raporun içeriğine de yansımıştır. Raporda öne çıkan hususlar aşağıda özetlenmiştir:[20]

- Türkler İzmir'i çok kasıtlı bir şekilde yakmışlardır. Tüm acımasız işler yapılmıştır. Bu çok soğukkanlı, ayrıntılarıyla planlanmış, dikkatli bir biçimde icra edilmiş ve canavarcadır. Hristiyan azınlıklar sorununun tümünden ve öncelikle kurtulmak kasıtlı niyetiyle yapılmıştır. Mizansen çok iyi bir biçimde düzenlenmiştir.

[20] ABD Ulusal Arşiv Dairesi (National Archives, NARA); Arşiv Nu. 2657-T-230/ 43.

- Türkler ilerlerken Anadolu'nun tümünden onlar sürülmüşler ve İzmir'de toplanmışlardır. Onların yapabilecekleri üç seçenek bulunmaktadır. Şehir yakıldığı zaman onlar ya kentle birlikte yanacaklardı ya gemilerle şehri terk edeceklerdi ya da geri dönmek isterlerse öldürüleceklerdi.

- Türkler iki nedenle beklediler. Biri güney rüzgarının beklenmesiydi. Diğeri ise, yağma yapmak için askerlere (ve subaylara) çok zaman vermekti ve onlar bunu ayrıntılı ve sistematik bir şekilde yaptılar.

- Yollarda sivil cesetler gördüm. Türklerin canlı hiçbir Hristiyan bırakmadıkları kentin içine giden yollarda sorunun ötesinde beni ikna edebilecek yeterince şey gördüm.

- Binbaşı C. C. Davis'in İzmirli varlıklı bir avukat ile yapmış olduğu görüşmesinde, Avukatın "Kötü bir şey yaparsak Amerika bize savaş ilan eder." dediğini raporun içeriğine dâhil etmiştir.

- Lodos rüzgarı Çarşamba sabahı esmeye başlamıştır. Yangın öğle sularında başlamış ve şehrin yakılması sırasında Türk mahallelerinde hiçbir şey olmamıştır.

- Raporda öne çıkan bir başka iddia ise; yangın iyi bir şekilde kontrol altına alındıktan sonra deniz kıyısı boyunca caddeler boyunca Türk askerleri ortaya çıkarak gaz yağı dökmek suretiyle yangını tekrardan başlattıkları savıdır.

- Bir Türk subayı ile konuşan Binbaşı Davis'e, Türk subayı yangının kendiliğinden tekrar alevlendiğini söylemiştir. Binbaşı Davis de kendisine "limandaki suyun idareli kullanıldığı takdirde yangının tekrar başlamasının uzak bir ihtimal olduğunu" ifade etmiş, Türk subayı da "yaptıklarının değişik bir yöntem olduğundan bahisle" gülerek cevap vermiştir.

- Çok apaçık bir şekilde Ermeni mahallesindeki birlikler tarafından yangınların çıkmasına yardım edilmiştir ve Türk subayları bunun, tüm bölgenin temizlenmesinde iyi bir yöntem olduğunu söylemişlerdir.

- Türklerin İzmir'deki mültecilerin tahliyesi için sınırlı bir zaman ayırmışlardır. Kuşkusuz, onlardan kurtulmak için bunun çok etkin bir yöntem olduğu yadsınamaz.

ç. Dördüncü Rapor: İzmir'de İtalyan Ordusunda Görevli Bulunan Bir Albay Tarafından İstanbul'daki İtalyan Yüksek Komisyonuna Sunulan Raporda Öne Çıkan Hususlar

Bildiri kapsamında irdelenecek olan dördüncü rapor, İzmir'de İtalyan ordusunda görevli bulunan bir albay tarafından İstanbul'daki İtalyan Yüksek Komisyonuna sunulan bir rapor olma özelliğini taşımaktadır. ABD Savaş Bakanlığına İstanbul üzerinden gönderilen, "İzmir Yangını ve Yağmalanması Servis Raporu" başlıklı bu raporun gönderilme tarihi 9 Aralık 1922'dir. İtalyan albayın bu raporu sıcağı sıcağına gönderilen diğer üç rapor ile karşılaştırıldığında nispeten tarafsız bir incelemede bulunduğu

görülmektedir. Rapor Türk ordusunun İzmir'e girişinden üç ay sonra kaleme alınmış olması nedeniyle detaylandırılmış ve maddeleştirilmiştir. Rapor bir üst başlık yazısı dışında "İzmir'in Hristiyan Mahallelerinin Yangını ve Yağmalanması" adı altında bir ana metinden oluşmaktadır. Ana metin de on bir başlık altında detaylandırılmıştır. Ana metinde öne çıkan hususlar metinde geçen maddelerle özetlenmiştir:[21]

1) Hristiyan Mahallerin Yeri ve Koşullar

Yukarıda da belirtildiği gibi, ana metinde Hristiyan mahallerin yeri sosyal yapılanması dikkate alınarak aşağıdaki şekilde betimlenmiştir:

"İzmir şehri Hristiyan mahallesi ve Müslüman mahallesi olmak üzere esas olarak ikiye bölünmüştür. Kentin Hristiyan bölümü iki bölüm arasında en büyük, en zengin ve en güzel olan kısmıdır. Bu bölümün sakinleri Rumlar, Ermeniler, tüm Avrupalı kolonilerinden gelenler ve birçok Yahudi aileleridir."

2) Türk İşgalinin Arife Gününde Halkın Evhamları

Metin İzmir'in Türk işgalinin arifesinde birçok ailelerin evlerini terk ettiklerini, Yunan ve Türk askerlerinin saldırılarından etkilenmeyen yerlerde toplandıklarını not etmektedir. Birçok kişi, Yunanların korkusundan Fransız ve İtalyan okullarına ve Kiliselere sığınmışlardır. Ermeniler ve Rumlar Türklerin korkusundan kendi Kiliselerine kapanmışlardır. Özellikle sayıları 6000'i bulan Ermeniler, kendi Piskoposluk'u çevresinde toplanmışlardır.

Yunan işgalinin son günlerinde, çok sayıda Rum ve Ermeni aileleri zaten İzmir'i terk etmişlerdi. Bunlar genellikle memurların, zengin tüccarların ve siyaset adamlarının ailelerinin yanı sıra, bir ya da başka nedenle Rum yönetimine hizmet etmiş olan Müslümanlardı.

3) Geri Çekilme Sırasında Yunan Askerlerinin Davranışı

Metinde, Afyonkarahisar'dan İzmir'e ricat eden Yunan ordusu tarafından yangın ve katliamların yapıldığı iddiasının olduğu yazılmıştır. İzmir'de, birkaç münferit şiddet vakası dışında Yunan askerleri iyi davrandıkları ve dokümanlarda belirtilen İzmir şehrindeki Yunanlar tarafından yapılan katliamlar, şiddet gibi her ne yazılırsa yazılsın bunlar yanlış olduğu ifade edilmektedir.

Bir başka önemli konu ise Yunan tahliyesinden önce, Yunan makamlarının rehine olarak pek çok Müslüman'ı Yunanistan'a göndermiş olmasıdır. Rehinelerin durumu son dakikaya kadar, gizli kalmıştır.

4) Yunan ve Ermeni Mahallerinin Yağmalanması

Metin, Türk süvarisinin, 9 Eylül Cumartesi günü saat 11'de herhangi bir dirençle karşılaşmaksızın şehre girmeye başlamasından itibaren şehirde geçen olayları kronolojik bir sırayla anlatmaktadır. Türk Birlikleri düzenli bir

[21] ABD Ulusal Arşiv Dairesi (National Archives, NARA); Arşiv Nu. 2044-118-30/50.

biçimde Türk ve Hristiyan mahallelerinin kavşak noktasında bulunan Konak'a ulaşmasıyla birlikte anormal hiçbir şey olmadığını vurgulamaktadır. Yine 9 Eylül öğleden sonra, şehrin dışında ilk yağmaların başladığını, çoğunlukla Rumların oturdukları Daragatch mahallesinin hedef alındığını ve buradaki Rumların öldürüldüğünün altını çizmektedir. 10 Eylül Pazar günü, 11 Eylül Pazartesi günü, 12 Eylül Salı, 13 Eylül Çarşamba sabahına kadar, yağma artmış, bütün Rum ve Ermeni mahallelerine yayılmış ve bunlardan uzak merkez mahalleleri korunmuştur. Burjuva ve askerler soygunları engellemişlerdir. Öldürülen Ermeniler arasındaki kurbanların çoğu yağmaya karşı güçle (silahla) direnen kişilerdir.

5) Yağma sırasında Türk Yetkililerin Tutumu

Bu yağma sırasında Türk makamları kayıtsız kalmışlar ve önleme ya da bastırma konusunda herhangi bir harekette bulunmamışlardır. Azımsanamayacak miktarda hatta hiçbir gereci olmayan Türkler bile yağmayı önlemek istemişlerdir.

Türkler ilk hafta İzmir'e, tümü süvari olan, şehrin dışında münferit olarak bulunan çoğu da Yunanlarla savaşmış çok az asker getirmişlerdir.

6) Yağma sırasında Bağlaşık Devletlerin Tutumu

Hiçbir çaba olmamıştır. Yağma ve talanı önlemek için İzmir Limanı'nda bulunan çok sayıda deniz kuvvetleri tarafından hiçbir şey yapılmamıştır. Kuşkusuz, karaya çıkmış olsalardı, sahip oldukları ve kendi prestijleri vasıtasıyla kuvvet kullanmaları için geçerli bir nedenleri olabilirdi, yağma ve büyük yangın felaketini önleyebilirlerdi.

7) Yangından Kim Sorumludur?

Anadolulu Rumlar arasında yaygın söyleniş "Bu ülkeyi Türklerin eline bırakmaktansa, birinci öncelikle onu tahrip etmeyi tercih ederiz." şeklinde idi.

İzmir'in Yunanlar tarafından yakılması Yunan işgalinin son günlerinde öngörülmüştü. Bu etki için belli hazırlıkların yapılacağı önceden haber alınmıştı.

Bağlaşık devletlerin konsolosları Yunan makamlarına defalarca başvurdular, böyle bir olaya karşı önlemler alınmasını talep ettiler. Ancak Türklerin kenti yakmaya niyetlerinin olduğu asla duyulmadı, Küçük Asya'nın en güzel kenti İzmir'i yakmalarında hiçbir çıkarları yoktu, istenilen tek şey zarar görmeden kenti işgal etmekti. Aksine kapsadığı alan sayesinde İzmir'e iç bölgelerdeki evsiz olan yüz binlerce Müslüman yerleştirilebilirdi.

Yunan ordusunun geri çekilmesi sırasında, artçı birliklerinin işgal altındaki evleri yakmakla görevlendirildiği rapor edildi. Tüm kentlerin ve köylerin sistematik bir şekilde aynı yöntem ile yakılmış olduğundan emin olabilirsiniz.

8) Yangın Sırasında Türklerin Tutumu

Türk yetkilileri yangına karşı herhangi bir önlem almamıştır. Yangın felaketi sırasında ve yangın bitinceye kadar, sadece birkaç düzine itfaiyeci aktif olarak görev almış; ancak yaptıkları iş yararsız ancak takdire değer olmuştur. Yangının son günlerinde birkaç asker itfaiyeci yardım etmek için görevlendirilmiştir.

Türk yetkililer doğal olarak yangın için Yunanları, Ermenileri ve İngilizleri suçlamışlardır. Yangın felaketi münhasıran Hristiyan mal varlığını tahrip ettiği kadar çok Türklerin kaybı olmadı.

9) Yangın Sırasında Bağlaşıkların Tutumu

Bağlaşıklar yangına karşı mücadele etmediler, edemediler. Birçok yabancı yetkili kendi uyruklarını gemiye aldılar ve bu görevlerini icra ettikleri zaman, ayrım yapmaksızın herkese yardım ettiler.

10) Yangın Nedeniyle Kayıplar

Kentin üçte biri tahrip oldu, bu üçte birlik kısım İzmir'in en güzel ve en zengin bölgesini kapsıyordu. Avrupa'nın en zengin benzer kuruluşları mukayese edilebilen zengin şirketlerle dolu meşhur Frank Caddesi (Rue Franque) tam bir harabedir. Bütün konsolosluklar, oteller, birçok banka, kiliseler, manastırlar, Katolik Piskoposluk vd. aynı derecede tahrip olmuştur. İtalyan albay, sunduğu raporda İtalyan mülkiyetini de ayrı değerlendirmiştir. Onun değerlendirmesinde "İtalyan mülkiyeti arasında Başkonsolosluk Askerî Ataşeliği, Banco di Rome Bankası, Ticaret Okulu, Ivrea Okulu, Santa Maria Kilise ve Manastırı vd.nin tahrip olduğunu belirtmiştir.

İtalyan albay "İzmir'in kalbi tahrip edilmiştir ve artık şehrin sanayi ve ticari hayatı artık yoktur." diyerek ticari yaşam konusunda çarpıcı bir değerlendirme yapmıştır.

İnsan kayıpları konusunda ise İtalyan albay aşağıdaki değerlendirmeyi yapmıştır:

"Olaylar sırasında belki de dört ve beş bin kişi Türkler tarafından öldürüldüğü, ya evlerinin yanmış veya boğulmuş ya da açlıktan ölmüş olduğu bildirilmiştir.

18 ve 45 yaşları arasında olan Ermeniler ve Rumlar zorunlu göçe tabi tutuldu, kadınlar ve çocuklar terk etmeye zorlandı. Böylece İzmir'de yaşayan 200.000 Rum ve Ermeni dağılmış, ve son günler içindeki tüm kalanlar da mülteci durumuna düşmüşlerdir."

11) Sonuçlar ve Başat Yönler

İtalyan albay yazmış olduğu raporunda sonuçlar konusunda aşağıdaki betimlemeleri yapmıştır:

"İzmir felaketi askerî harekât bakımından zayıf, her türlü ıstırap, şiddet, yangınlar, katliamlar bakımından zengin Anadolu'daki korkunç Yunan-Türk Savaşı'nın, son bölümünü oluşturmuştur. Rumlar sadece Türkler vasıtasıyla değil; aynı zamanda getirmiş oldukları Yunan ordusunun zayıflığı nedeniyle Anadolu'dan atılmışlardır."

"Anadolu da geri çekilme sırasında Yunanların yaptıkları şiddeti Türklerin yapmış oldukları ve hâlâ da İzmir'de yapmaya devam ettiklerini önlemenin tek aracı İtilaf devletlerinin doğrudan ve enerjik müdahalesinin olacağı düşünülmektedir."

"İtilaf devletlerinden biri Ermenilerin ve Rumların barış görüşmelerinden sonra Türk bölgesinde yaşayabilmelerine devam etmelerini sağlayabilmeyi garanti etmelidir. Türk Hükûmeti de bunu yazılı ve sözlü olarak taahhüt etmelidir."

5. Sonuç ve Değerlendirmeler

Raporların değerlendirilmesinden büyük ölçüde Ermeni mahallesinin tahrip edildiği "Büyük İzmir Yangını"nda İzmir'i yakanların Yunanlar değil, Türkler olduğu savı ileri sürülmektedir. Çünkü yangın, Yunanların gidişinden 4 gün sonra başlamıştır, bu da yangını Türklerin çıkardığını kanıtlamaktadır, biçiminde tez bir mantıksal çerçeveye oturtulmaya çalışılmaktadır. Üzülerek ifade etmek gerekir ki bu değerlendirmeye günümüz Türk yazarlarından bazılarının da koşulsuz olarak katıldıkları görülmektedir.

Tarihin hiçbir evresinde Avrupalıların "Küçük Paris" diye adlandırdığı İzmir kentinin işgal altında kaldıktan sonra yüzyıllardır asıl sahipleri tarafından kurtarılması esnasında yakıldığı görülmemiştir. İzmir, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından 15 Mayıs 1919'da Yunan ordularının işgali altında kalmıştır. Bu işgal 9 Eylül 1922'de sona ermiş ve İzmir, 13 Eylül sabahı tarihinin belki de en büyük felaketlerinden birini yaşamaktan kurtulamamıştır. Basmane'de başlayan ve 6 gün süren korkunç yangın, giderek büyüyerek şehre yayılmıştır. Binlerce ev ve iş yeri kül olmuştur. Belki de bu yangın çıkmasaydı, İzmir Türkiye'nin tarihi dokusunu en iyi biçimde korumuş şehri olarak günümüze kadar gelebilirdi.

Asırlardır bir Türk yerleşim bölgesi olan tarihî İzmir kenti üç buçuk yıl Yunan işgali altında kalmıştır. Türkler kendi kentlerini işgalcilerin, istilacıların elinden kurtarmışlardır. Bu üç buçuk yıllık işgal sırasında İzmir'de ölüm kalım mücadelesi yapan Türkler insanlığa karşı suç teşkil eden hemen hemen tüm suç nevilerine maruz kalmışlardır. Öyleyse, bu durumda mantıksal bir yaklaşım olarak, "Türklerin kendi kentlerini yakmaktansa, yağmalamaları daha fazla işlerine gelmez miydi?" sorusu çarpıcı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Yakma eylemi Türklere mal edilemeyecek kadar boşlukta kalan bir savdan ileri gitmemektedir. İşgal sırasında iyice fakirleştirilen ve yaşama hakları elinden alınan Türklerin, ikinci şıkkı yeğlemiş oldukları düşünülebilir. Bu şekilde o zamana kadar sahip olmadıkları bir sürü ilaç, para, mal mülk vb. gibi kaynaklara daha zahmetsiz bir şekilde ulaşmaları mümkün olacaktı.

Çünkü 15 Mayıs 1919 günü şehri işgal eden Yunanlar, Türkleri kentten kaçırmak için her türlü insanlık mezalimlerini Türklere karşı yapmışlar, İtilaf devletlerinin gözleri önünde, yaraladıkları, kurşunladıkları Türklerin acı çekmeleri için hastanelere gidişlerine bile karşı koymuşlardı. Yabancı hastaneler ağır yaralı Türkleri hastaneye almamış; onları bile bile ölüme terk etmiştir.

Raporlarda zımnen ya da açık bir biçimde yangının Hristiyan mahalleleri yakması için meteorolojik koşulları bekledikleri yazılıdır. Bu olgu tamamen yanlıştır. Türk birliklerinin elinde böyle bir birlik mevcut değildir. Yangın başladıktan sonra kaderin bir cilvesi olarak rüzgar imbattan lodosa dönmüştür.

13-17 Eylül 1922 tarihleri arasında Basmane'deki Ermeni mahallesinden başlayan korkunç yangın, şehri Türklere teslim etmek istemeyen Ermeni çeteleri tarafından başlatılmıştır. Türk işgali altında kalmaktansa ölmeyi tercih eden Ermeniler, evlerini ateşlemişler ve Türk askerleriyle mücadeleye girişmişlerdi. Müthiş gürültülerle cephane depoları patlatmışlardır.[22] Kadifekale'den esen rüzgar nedeniyle üç gün içinde, Basmane, Çankaya, Kahramanlar, Fuar, Alsancak, Kordon gibi semtler kül olmuştur. İzmir İtfaiye Kumandanı Paul Greskoviç, ABD-Kongre Kütüphanesi "Amiral Bristol Koleksiyonu 38 Genel Yazışmalar" isimli dosyaya tevdi ettiği tarihî yangın raporu ile, kenti Ermenilerin yaktığını ispat etmiştir.

Ayrıca Aralık 1924 ayı başında Londra'da Yüksek Adalet Mahkemesinde İzmir yangını zımnen yargılanmıştır. Yangında zarar gören Amerikan Tütün Şirketi, Guardian Sigorta Şirketini mahkemeye vermiş ve Sigorta şirketi bu mahkemede yargılanmıştır. Uzun bir yargılama sürecinden sonra 19 Aralık 1924 tarihinde hâkim kararını sigorta şirketi lehine vermiş ve Amerikan Tütün Şirketi tek kuruş tazminat alamamıştır; çünkü yangında kasti bir eylem tespit edilememiş, savaş hâlinin yaşandığı sırada çıkan bir yangının kesin olarak kimin tarafından ve hangi maksatla çıkarıldığının tespit edilemeyeceği karara bağlanmıştır.[23]

Yanan İzmir'de başlayan imar çalışmaları, kurtuluş heyecanıyla sürmüş, genç Belediye Başkanı Dr. Behçet Uz, yanan alanlarda bir Kültürpark ve Fuar alanı kurmuştur. Misak-ı İktisat ile bütünleşen Birinci Türkiye İktisat Kongresi 17 Şubat 1923 tarihinde yangın yerinde toplanmış ve Millî Kurtuluş heyecanından doğacak millî ekonomi hamlesinin itici gücünü oluşturmuştur. Bu coşku, yeni Türk Devleti'nin kalkınma idealine büyük katkıda bulunmuştur.

[22] Ercan Erksan; "İzmir'i Nasıl Yaktılar, Nasıl Kaçtılar?...", Yeni Tarih Dünyası, Sayı: 3, 15 Ekim 1953, s. 118-122.
[23] Mustafa Armağan; "İzmir'i Kim Yaktı", Zaman Gazetesi, 27/9/2006.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

ABD Ulusal Arşiv Dairesi (National Archives, NARA); Dışişleri Bakanlığı, 23 Ocak 1931, Arşiv Nu. 2044-118-50.

ABD Ulusal Arşiv Dairesi (National Archives, NARA); Savaş Bakanlığı, 4 Şubat 1931, Arşiv Nu. 2044-118-51.

ABD Ulusal Arşiv Dairesi (National Archives, NARA); Arşiv Nu. 2044-118-30/50.

ABD Ulusal Arşiv Dairesi (National Archives, NARA); Arşiv Nu. 2657-T-230/40.

ABD Ulusal Arşiv Dairesi (National Archives, NARA); Arşiv Nu. 2657-T-230/43.

Kitaplar

ATATÜRK, M. Kemal; Nutuk, Tarsus Belediyesi Kültür Yayınları Nu. 27, 2007-8, İstanbul, Temmuz 2007.

BELGE, Murat; Linç Kültürünün Tarihsel Kökeni: Milliyetçilik, İstanbul, Mart 2006.

CORAL, Mehmet; Ateşin Gelini Gavur İzmir, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

MISIRLIOĞLU, Kadir; Yunan Mezalimi: Türk'ün Siyah Kitabı, 14. Baskı, Sebil Yayınları, İstanbul, 1992.

TEMELKURAN, Ece; Ağrı'nın Derinliği, 6. B., İstanbul, Haziran 2008.

Dergiler ve Gazeteler

ARMAĞAN, Mustafa; "İzmir'i Kim Yaktı?", Zaman Gazetesi, 27/9/2006.

ARSLAN, Esat; "Belgelerle Yunan İşgalinin Soy Kırıma Dönüşümü", Yeni Türkiye Dergisi, S 6, Ankara, Eylül-Ekim 1995.

ERKSAN, Ercan; "İzmir'i Nasıl Yaktılar, Nasıl Kaçtılar?...", Yeni Tarih Dünyası, Sayı: 3, 15 Ekim 1953.

KOLOĞLU, Orhan; "İzmir Nasıl Yakıldı?", Popüler Tarih Dergisi, Eylül 2003.

LOWRY, Heath W.; "Turkish History: or Whose Sources will it be based? A Case Study on the Burning of İzmir", Osmanlı Araştırmaları, Nu. IX'dan ayrı baskı, İstanbul, 1989.

İnternet Sitesi

http://site.mynet.com/ayhanozkan/yangin.htm<21.02.2009>

MÜTAREKE DÖNEMİNDE İNGİLİZLERİN TÜRK ORDU KUMANDANLARINI ETKİSİZLEŞTİRME GİRİŞİMLERİ

Doç.Dr.Mehmet OKUR[*]

Mondros Mütarekesi'ni takip eden günlerde İngilizlerin müttefikleri ile birlikte başta Boğazlar olmak üzere Türkiye'nin bazı önemli noktalarını sorunsuz bir şekilde işgal etmeleri ve bu işgaller karşısında İstanbul Hükûmetinin teslimiyetçi bir tutum izlemesi kendilerini umutlandırmıştı. Çünkü dört yıl süren Dünya Savaşı'nın en büyük ve en önemli ganimeti olarak görülen Osmanlı coğrafyası artık kolayca paylaşılacak, yaklaşık bin yıldır devam eden Anadolu'daki Türk hâkimiyeti sona erecekti. Ancak çok geçmeden Türk ordu kumandanlarının; işgalleri kolaylaştırmayı amaçlayan askerin terhis edilmesi işlemini yerine getirmemeleri, silahsızlandırma faaliyetlerine karşı çıkmaları ve halkı teşkilatlandırmaya başlamaları İngiliz makamlarını endişeye sevk etti.

Bu aşamada İngiliz Yüksek Komiserliği henüz teşkilatlanmaya başlayan Türk mukavemetini, bütün ülkeye yayılmadan ve güçlenmeden ezmek için yeni bir yöntemi tatbike karar verdi. Bu yöntem, devlete ve millete önderlik edebilecek askerî ve mülki memurları etkisiz hâle getirmekti. Bu stratejiye göre mütareke şartlarını uygulamayan ve halkı bilinçlendirmeye çalışan kumandanlar birer bahane ile tutuklanacak veya görevlerinden uzaklaştırılacaktı. Bu amaçla İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, 2 Ocak 1919'da hükûmetine bir telgraf göndererek bu tür kişilerin yakalanması için kendisine yetki verilmesini istedi. Çünkü İstanbul Hükûmeti mütarekeyi uygulamak ve İngilizlere yardımcı olmak istemesine rağmen sözünü geçiremiyordu.

Amiral Calthorpe'a göre bu uygulama hem kendilerini hem de padişah ve hükûmeti memnun edecekti. Zira bu yolla padişah ve İstanbul Hükûmeti, bir türlü kontrol altına alamadığı, söz geçiremediği kumandanlardan ve sivil önderlerden kurtulmuş olacaktı.[1]

İngiliz Hükûmeti, Amiral Calthorpe'un yazısına binaen 15 Ocak 1919'da İstanbul, Kahire ve Bağdat'taki İngiliz Başkumandanlıklarına gönderdiği şifre telgrafla mütarekeye aykırı hareket eden Türk kumandanların yakalanıp cezalandırılmalarını, bu amaçla gerekli görülecek yerlerde divanıharpler dahi kurulabileceğini, bu konuda kendilerinin yetkili kılındığı bildirilmekteydi. Telgrafta öncelikle tutuklanması gereken 9 Türk kumandanının isimleri ve suçları belirtilmişti.[2]

Bu kumandanların isimleri ve İngilizlere göre suçları şöyleydi:

Nuri Paşa: Kafkasya'da eski İslam Ordusu Kumandanı. Azerbaycan'a asker sokmak ve Ermenilere karşı zorbalık etmekten suçlanıyordu.

---

[*] Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

[1] Bilal N. Şimşir; Malta Sürgünleri, İstanbul, 1985, s. 27.

[2] a.g.e.; s. 28-29.

Mürsel Bey: Kafkasya'da Azerbaycan Kuvvetleri Kumandanı (5'inci Kafkas Fırkası Kumandanı). Nuri Paşa'yı desteklemek ve Türk ordusunun geri çekilmesini geciktirmekle suçlanmaktaydı.

Şevki Paşa: 9'uncu Ordu Kumandanı. Ermenilere, Ruslara zorbalık etmek ve geri çekilmeyi geciktirmekle suçlanmaktaydı.

Nihat Paşa: Pozantı'da 2'nci Ordu Kumandanı. Mülki makamları ayaklandırmaya çalışmak ve Kilikya'yı boşaltmamakla suçlanıyordu.

Ali İhsan Paşa: Mezopotamya'da 6'ncı Ordu Kumandanı. Cerablus'ta İngiliz kumandanına karşı gelmekten ve Anadolu içlerine silah sevk etmekten suçlanıyordu.

Fahri Paşa: Hicaz Ordu Kumandanı. Mondros Mütarekesi imzalanmasına rağmen teslim olmamakla suçlanıyordu.

Galip Paşa: Yemen'de 40'ncı Fırka Kumandanı. O da Fahri Paşa gibi teslim olmayı reddetmişti.

Tevfik Paşa: Yemen'de 7'nci Kolordu Kumandanı. Fahri ve Galip Paşalar gibi mütareke sonrası teslim olmayı kabul etmemişti.[3]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı aldığı bu emir doğrultusunda listede belirtilen kumandanların tutuklanması ve cezalandırılması için teşebbüslerine başladı. Fakat ilk yakalanan kişi, tutuklama listesinde ismi bile olmayan 9'uncu Orduya bağlı 12'nci Fırka Kumandanı Ali Rıfat Bey oldu. İngiliz Yüksek Komiserliği ilk olarak Hariciye Nezaretine bir yazı göndererek 9'uncu Ordu birliklerinin Elviye-i Selâse'yi tahliye ederken mütarekenin 13'üncü maddesine aykırı hareket ettiğini iddia etti ve bu konuda sorumluluğu olanlardan 12'nci Fırka Kumandanı Ali Rıfat Bey'in tutuklanacağını bildirdi.[4] Nitekim kısa bir süre sonra Ali Rıfat Bey, İngilizler tarafından Kars Telsiz İstasyonunda dinamonun ve diğer malzemelerin çalınması ve istasyonda çıkan yangından sorumlu tutularak tutuklandı ve sorgulanmak için önce Tiflis'e oradan da Batum'a götürüldü.[5]

---

[3] a.g.e.; s. 29-30.

[4] Bu madde, bahri, askerî ve ticari malzemelerin tahrip edilmesini menediyordu. Ali Türkgeldi; Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi, Ankara, 1948, s. 69.

[5] Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi; İstiklal Harbi Kataloğu, Kutu: 7, Gömlek: 75, Belge: 75-1. Şimşir; s. 30. Osmanlı ordusunun Evliye-i Selase'den çekilmesi sürecinde İngilizler, Kars'taki Telsiz İstasyonunun işler durumunda kendilerine teslim edilmesini istemişlerdi. Ancak daha sonra istasyonda yangın çıkmış ve büyük hasar meydana gelmişti. Yapılan tahkikat neticesinde istasyonun ordu otomobil parkı ustabaşısı olan ve ordu karargâhının hareket ettiği gün ortadan kaybolan Rus tebaasından Romanyalı elektrik mühendisi Joan'ın yardımı ve teşvikiyle soyulduğu yangının ise bu hırsızlığı örtbas etmek için çıkarıldığı tespit edilmekle beraber, İngilizler Kars Telsiz İstasyonunda dinamonun ve diğer malzemelerin çalınması ve istasyonda çıkan yangında ısrarla 12'nci Fırka Kumandanı Ali Rıfat Bey'i sorumlu tuttular ve onu mütarekenin 13'üncü maddesine aykırı hareket etmekle suçladılar ATASE; İSH, K. 122, G. 29, B. 29-1-12. ATASE; İSH, K. 46, G. 7, B. 7-4-13. Türk İstiklal Harbi I; Mondros Mütarekesi ve

İngilizlerin Ali Rıfat Bey'i tutuklamalarının masumane bir hareket olmadığı açıktı. Zira istedikleri bilgileri Kars'taki Askerî Valileri Albay Temperley vasıtasıyla da alabilirlerdi. İngilizlerin bu talebini, önceden hazırlanan ve Osmanlı ordusunu zayıflatmayı hedef alan bir planın parçası olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim 9'uncu Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, 31 Ocakta Harbiye Nezaretine gönderdiği telgrafta bu hususa dikkat çekerek, Tiflis'e götürülmesi kesinlik kazanan Rıfat Bey'e İngilizlerin burada telsiz istasyonu meselesini bahane ederek her türlü baskıyı yapacaklarını, kendi arzularına uygun cevaplar almaya çalışacaklarını ve bu sayede orduyu ve devleti zor duruma sokacaklarını bildiriyordu.[6]

Şevki Paşa, aynı telgrafında İngilizlerin bu şekilde hareket etmelerinin arkasında Kafkas Ermenilerini bölgede hâkim kılmak gayesinin yattığını da belirtmekteydi.[7] Gerçekten de telsiz istasyonu meselesi ortaya çıktığı sıralarda Kars'taki Millî Şûra ile İngiliz Kumandanı arasında Elviye-i Selâse'nin idaresi hususunda sert tartışmalar cereyan etmekteydi. İngiliz Generali Beach, Şûra üyelerine mülki idarenin Ermeni asıllı Gorganof'a bırakılması için baskı yapıyordu. Rıfat Bey'in, 9'uncu Ordunun karargâhının Erzurum'a naklinden sonra Şûra ile kumandanlık arasında irtibat sağlama görevini üstlendiği dikkate alındığında, İngilizlerin istasyon yangının sorumluluğunu Rıfat Bey'e yıkarak, bu bağı ortadan kaldırmak ve Şûrayı desteksiz bırakmak istedikleri kuvvetle muhtemeldir.

Şevki Paşa, yazısında İngilizlerin bundan sonra da çeşitli iftiralar sarf ederek kumandanları görevden uzaklaştırmak için çalışacaklarını bunun önlenememesi durumunda Hükûmetin kendine hizmet edecek memur bulamayacağı uyarısında bulunuyordu. Ayrıca, İngilizlerin rast geldikleri her yerde Osmanlı sivil ve askerî memurlarına birtakım sorular sorarak onları sorumlu tutmalarının önüne geçmek için bu tür sorularını İstanbul'da bulunan mümessilleri vasıtasıyla sormalarını tavsiye etmekteydi.[8]

İngilizler kısa bir süre sonra da 5'inci Kafkas Fırkası Kumandanı Mürsel Bey için birtakım iddialar ortaya attılar. Batum Askerî Valisi General

---

Tatbikatı, Ankara, 1999, s. 242. Ahmet Ender Gökdemir; Cenûb-i Garbi Kafkas Hükûmeti, Ankara, 1989, s. 83.

[6] Yakup Şevki Paşa'nın endişelerinde haklı olduğu 5'inci Fırka Kumandanı Mürsel Bey'in 7 Şubatta 9'uncu Ordu kumandanına gönderdiği telgrafta ortaya çıktı. Buna göre Rıfat Bey Tiflis'e ulaştıktan sonra General Walker ile bir görüşme yaptı. Görüşmede General, Rıfat Bey'i mütareke hükümlerine aykırı olarak belirlenen miktardan fazla erzakı Erzurum'a sevk etmekle, ahaliyi silahlandırmakla ve telsiz istasyonunun kasıtlı olarak tahrip etmekle suçladı. Daha sonra kendisinin tutuklu olarak Batum'a sevk edileceğini ifade etti. Böylece, yalnızca bilgisine başvurulmak amacıyla Tiflis'e çağrılan Rıfat Bey, haksız ithamlarla suçlandığı gibi, kendisini tutuklama hakkına sahip olmayan İngilizler tarafından tutuklanarak Batum'a sevk edildi. Burada İngiliz Divanıharbince 2000 İngiliz lirasına mahkûm edilen Ali Rıfat Bey, yine de serbest bırakılmadı. Batum İngiliz Askerî Valisi Collins, Mürsel Bey'e, Rıfat Bey'in İstanbul'a gönderileceği ve burada İngiliz Askerî Mahkemesinde yargılanacağını söyledi. Başbakanlık Osmanlı Arşivi; Meclis-i Vükela Kararları, Dosya Nu. 217, Gömlek Nu. 117. Şimşir; s. 28.

[7] ATASE; İSH, K. 7, G. 75, B. 75-2.

[8] a.g.a.; B. 75-3,4.

Cooke-Collins, Elviye-i Selâse'de teşkilatlanmaya, 9'uncu Ordunun subay, silah ve cephane yardımı yaptığını ileri sürerek bu hususlarda tatmin edici cevaplar verilinceye ve gerekli tedbirler alınıncaya kadar kumandan dâhil 5'inci Fırka'nın Batum'u terk etmesine izin vermeyeceğini bildirdi.[9] İşin ilgili kumandanın ve birliklerinin gözlem altında tutulmasıyla sınırlı kalmayacağı anlaşılıyordu. Zira General Cocke-Collins'in gönderdiği ikinci yazıda 5'inci Fırka Kumandanı Mürsel Bey, Bakû'nün zaptında katliamlar yapılmasına göz yummakla suçlanıyor ve İstanbul'dan gelen emir üzerine tutuklanacağı bildiriliyordu.[10] Nitekim İngilizler, Bakü'de katliama göz yummak, Nuri Paşa'yı desteklemek ve tahliyeyi geciktirmek gibi nedenler ileri sürerek 23 Şubat 1919'da Mürsel Bey'i tutukladılar.[11]

İngilizler, Ali Rıfat ve Mürsel Bey'i birer bahane ile görevden uzaklaştırıp tutukladıktan sonra şimdi de 9'uncu Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'nın görevden alınması için çalışmaya başladılar. Esasında İngilizler Ali Rıfat Bey ve Mürsel Bey'i tutuklamakla mütarekenin uygulanmasında daha doğrusu mütarekeye aykırı isteklerinde kendilerine sürekli direnen ordu kumandanlarına özellikle de 9'uncu Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'ya mesaj göndermek istemişlerdi. Zira Yakup Şevki Paşa, mütarekenin imzalanmasından itibaren gerek hükûmet gerekse Erkanıharbiye nezdinde gösterdiği muhalefetle İngilizlerin dikkatini çekmiş ancak hemen görevden alınma yerine kumanda ettiği ordunun iki değerli subayını tutuklayarak onun mütareke uygulamalarına karşı tepkisini kırmayı amaçlamışlar ve bunu bir program çerçevesinde yapmayı uygun görmüşlerdir.[12]

Yakup Şevki Paşa'nın görevden alınması hususunda ilk ciddi adım 11 Ocak 1919'da atıldı. General Milne bu tarihte Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıda, açıkça Şevki Paşa'yı mütarekeyi ihlal etmekle suçladı.[13] Şevki

---

[9] a.g.a.; İSH, K. 110, G. 56, B. 56-1.

[10] İngilizlerin iddia ettikleri olay 15 Eylül 1918'de Nuri Paşa kumandasındaki İslam ordusunun -ki bu ordunun temelini 9'uncu Ordudan 15'inci Fırka ve Kumandanlığını Mürsel Bey'in yaptığı 5'inci Kafkas Fırkası teşkil etmekteydi- Bakû'yü ele geçirdiği sırada gerçekleştirmiştir. Ancak bu olay İngilizlerin iddia ettiği ölçüde olmuş değildir. Nuri Paşa 22 Eylül 1918'de Enver Paşa'ya çektiği telgrafta şöyle demektedir: "Bakû'nün zaptı günü bir kısım Ermenilerle birkaç Rus öldürülmüşse de bu hâl Ermenilerin geçen Mart (1918)'ta İslamlara yaptığının yüzde birini dahi teşkil etmez…" Yusuf Hikmet Bayur; Türk İnkılabı Tarihi III/IV, Ankara, 1991, s. 236. Nilgün Erdaş; Millî Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri ile İlişkiler, Ankara, 1994, s. 39.

[11] Şimşir; s. 29. 9'uncu Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, Mürsel Bey'in tutuklanması üzerine Harbiye Nezaretine gönderdiği telgrafta hükûmeti tepkisiz kalmakla suçlamış ve devletin ve milletin haklarını savunamadığı için sert bir dille eleştirmişti. T.İ.H I; s. 243.

[12] Ayrıca Yakup Şevki Paşa'nın eldeki erzakı nakletmekte ve terhis edilen askerleri tahliye etmekte ağır davranması İngilizleri tepkisini çekmekteydi. Nitekim General Milne 12 Ocakta Londra'ya gönderdiği telde, Türklere sert bir dersin verilmesini gerekli gördüğünü ifade ederken, Osmanlı Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıda da 9'uncu Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'nın tahliye için hem ağır davrandığını hem de askerden çok, erzak ve silah nakline ağırlık verdiğini bildirmekte ve 9'uncu Orduya gerekli talimatın gönderilmesini istemekteydi. ATASE; İSH, K. 7, G. 33, B. 33-1.

[13] a.g.a.; İSH, K. 110, G. 56, B. 56-2.

Paşa'nın, General Milne'nin bu şikâyetine rağmen İngilizlerin mütarekeye aykırı isteklerine karşı gelmesi ve bu hususta hükûmeti de direnmeye çağırması 9'uncu Ordu'nun lağvedilmesi ve Şevki Paşa'nın görevden alınması sürecini başlattı. Şevki Paşa'ya daha fazla katlanamayan General Milne, Osmanlı Hükûmeti'nin cesaretsiz tutumunun da etkisiyle Harbiye Nezaretine bir nota göndererek Şevki Paşa'nın görevden alınmasını, derhâl İstanbul'a çağrılmasını ve Kars Telsiz İstasyonunun tahribi ile ilgili olarak İngiliz karargâhına bilgi vermesini istedi.[14]

General Milne'nin, Yakup Şevki Paşa'yı İstanbul'a davet etmesi için bulduğu gerekçe mantıklı görünmüyordu. Çünkü istasyonun tahrip edilmesiyle ilgili her türlü belge ve doküman 9'uncu Ordu Kumandanlığı tarafından gönderilmişti. Ayrıca konu ile ilgili olarak Ali Rıfat Bey hem Kars'ta hem de Tiflis'te gereken açıklamaları yapmıştı. Dolayısıyla bütün İngiliz makamları istasyonun tahribi hakkında her türlü bilgiye sahipti.

Öyle anlaşılıyor ki istasyon meselesi 9'uncu Orduya bağlı kumandanların görevden uzaklaştırılması için İngilizlerin kullanabilecekleri yegâne kozdu. Çünkü o güne kadar sayısız ihbarlar, iftiralar ve suçlamaları öne sürmelerine rağmen hiçbirisinde kayda değer bir bilgi elde edememişlerdi. Dolayısıyla İngilizler, Ali Rıfat ve Mürsel Bey gibi Paşa'yı da görevden uzaklaştırmak için ellerinde kuvvetli bir delil olmadığından onun Kars Telsiz İstasyonu meselesi hakkında bilgi vermek bahanesiyle İstanbul'a çağrılmasını daha uygun buldular.[15]

İngilizlerin isteği doğrultusunda Harbiye Nazırı Ferit Paşa, 27 Şubat 1919'da Şevki Paşa'dan İstanbul'a dönmesini istedi. Şevki Paşa'nın açıkça gelmeyeceğini bildirmemesine karşın işi ağırdan alması ve gözlerindeki rahatsızlığı ileri sürerek gelişini geciktirmesi İngiliz makamlarını telaşlandırdı. Öyle ki 23 Martta Harbiyeye gönderdiği yazıda General Milne, Şevki Paşa'nın döneceğine dair Nezaretin verdiği söze güvendiğini, yalnız kendisine kesin bir tarihin verilmesini rica etti.[16]

General Milne, 26 Martta gönderdiği yazıda ise önceki üslubun aksine daha sert ifadelerle Nezareti suçlayarak, Şevki Paşa'nın derhâl İstanbul'a çağrılmasını ve yerine "kendilerince verilecek emirleri daha ziyade itimatla yapacak bir subayın atanmasını" istedi.[17] Milne bu sözleriyle 1,5 aya yakındır sürdürdüğü faaliyetlerin gerçek gerekçesini ortaya koymuş oldu ki bu gerekçe, bölgede kendi emirlerini kayıtsız-şartsız yerine getirecek bir kumandanın bulunması idi.

---

[14] a.g.a.; İSH, K. 122, G. 29, B. 29-12. T.İ.H I; s. 244.
[15] Selçuk Ural; Vilayeti Şarkiye'de Mondros Mütarekesi'nin Uygulanışı ve İtilaf Devletleri Tarafından Kontrolü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2002, s. 187.
[16] ATASE; İSH, K. 122, G. 29, B. 29-9-12.
[17] Gotthard Jaeschke; Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, Ankara, 1991, s. 102.

Bu arada General Milne'nin Osmanlı Harbiye Nezaretine yazdığı sert yazıdan yaklaşık bir hafta sonra 9'uncu Ordu Kumandanlığı lağvedilmiş[18] ve böylece Y. Şevki Paşa'nın İstanbul'a dönüşünün ertelenmesi için kullanabileceği resmî gerekçe ortadan kaldırılmıştı.[19] Nitekim General Milne yaşanan bu gelişme üzerine Harbiye Nezareti üzerindeki baskıyı artırarak, Şevki Paşa'nın lağvedilmiş bir ordunun kumandanı olarak bölgede kalmasının mümkün olmadığını ve derhâl İstanbul'a dönmesi için emir verilmesini istedi. Milne, bunun geciktirilmesi veya yapılmaması veyahut Şevki Paşa'nın dönmeyi reddetmesi durumunda mütarekenin açıkça ihlal edilmiş olacağı tehdidinde bulundu.[20]

Gelişmeleri yakından izleyen Yakup Şevki Paşa, 6 Nisanda Harbiye Nezaretine gönderdiği mektupta, İngilizlerin amaçları ve ortaya attıkları iddialar ile bunlara karşı hükûmetin izlemesi gereken yol hakkında şunları yazıyordu:

"Sağlık sebeplerimden ötürü geciktirdiğim gelişimi en kısa sürede tatbik edeceğim. Kars Telsiz İstasyonu meselesi hiçbir şüpheye yer vermeyecek derecede açıktır. İngilizlerin bunu bahane ederek beni çağırmaları yersizdir. Esas sebepler Osmanlı ordusunun güya Müslümanlara silah dağıttığı, teşkilat yaptırdığı ve propagandacılar gönderdiğidir. Bunları bana defalarca sordular, kendilerine gereken cevabı verdim. Beni İngilizlere teslim edecek misiniz? Hükûmet benim tutuklanmayacağımı garanti etmelidir. Devletin kendisine hizmet edenleri himaye etmesi şarttır. Devlet bunu yapmazsa kendisine hizmet edecek kimseyi bulamaz. Teslimiyetle hiçbir yere varılmaz. Yabancılar kimseye sormadan bir büyük memuru nasıl tutuklayıp götürürler? Bu planlı yapılmaktadır. Kısa zaman sonra millet başsız, rehbersiz ve adamsız kalacaktır."[21]

Harbiye Nazırı imzasıyla verilen cevapta; General Milne ile yapılan bir görüşme aktarılarak, Şevki Paşa'nın rahatsızlığı sebebiyle gelişini geciktirdiği yönündeki sözlerin General tarafından kabul görmediği belirtildi ve İstanbul'a gelmesi yönündeki emir yenilendi.[22] Emirde İstanbul'a çağrılış sebebi şöyle açıklanmaktaydı:

"Kars Telsiz Telgrafının tahribi meselesinden dolayı, karargâhı İstanbul'da bulunan İngiliz Selanik Kuvvetleri Kumandanı General Milne bu

[18] ATASE, İSH, K. 27, G. 139, B. 139-1.
[19] a.g.a.; İSH, K. 122, G. 29, B. 29-12.
[20] a.g.a.; İSH, K. 122, G. 29, B. 29-7.
[21] a.g.a.; İSH, K. 88, G. 178, B. 178-2-3.
[22] Aynı yazıda Harbiye Nazırı, Şevki Paşa'nın tutuklanmaması için hükûmet tarafından her türlü girişimin yapılacağı da garanti ediyordu. Ayrıca Harbiye Nazırı, Şevki Paşa'nın tutuklanmaması için Sadaret nezdinde girişimde bulundu. Telsiz İstasyonu meselesine dair bütün belgelerin özetlerine havi bir listeyi ekte gönderen Nazır, bunların meseleyi aydınlatmaya yeterli olduğunu vurgulayarak, belgelerin incelenmesi hâlinde Şevki Paşa'nın tutuklanmasını gerektirecek bir muameleye maruz kalmayacağını belirtti ve bu duruma meydan verilmemesi için girişimde bulunulmasını istedi. ATASE; İSH, K. 46, G. 21, B. 21-10.

tahrip hususunda kendisine bizzat izahat vermek üzere sizin İstanbul'a celbiniz isteğinde bulunmuştu. Yapılan uzun yazışmalardan sonra isteğinde ısrar eden bu generale izahat vermek üzere sizin İstanbul'a gelmeniz mecburiyeti hâsıl olmuştur…"[23]

Yakup Şevki Paşa, 11 Nisan 1919'da verdiği sitem dolu cevabında şu hususlar üzerinde duruyordu: "Verilen emre riayet etmek ve hükûmeti müşkül vaziyete sokmamak için gözlerimi de muayene ettirmek için İstanbul'a harekete karar verdim. İngilizlerin maksatlarını defaatle arz ettim. Fakat dikkate ve ehemmiyete alınmadı. Önce telsiz istasyonu meselesini gerekçe gösteren İngiliz kumandanı şimdi daha başka isnadatta bulunuyor. Bunlara mukabil hükûmetim yalnız bana tebliği ve emir itasıyla iktifa ediyor. Her emri yapmaya hazırım; fakat hükûmetimin de beni himaye eylemesini talep eğliyorum. Bu mesele askerî olmaktan çıkmış büyük siyasi bir mesele olmuştur. Harbiye ile sınırlı kalmayarak gönderdiğim telgraflar Sadarete ve Meclis-i Vükelaya gönderilsin. Onlar da tetkik ve müzakere ile karar verilsin. İngilizler nezdinde ona göre ciddi ve müessir teşebbüslerde bulunulsun. İngilizlerin Kafkasya dâhilinde bulunduğumuz müddetçe orduya dolayısıyla bana birçok isnadatta bulundular. Benim Erzurum'da ordumun başında bulunmamın açıkça muzır olduğumu söylüyorlar. Benim feda edilmem önemli değil. Çünkü bunun sonu gelmeyecek. Ben burada ne fırkacılık ne komitacılık ne propaganda yapmadım. Benim burada yapmış olduğum tesirat muzır-ı siyasiye değildir. Kafkas İslam ahalisi ihtimal ki lehimize birçok münasebetli ve münasebetsiz sözler söylerler. Kafkas Hristiyan ahali de şüphesiz aleyhimizde bulunurlar. İngilizler yalnız bunlara itimat eder. Sebepsiz yere İngilizler tarafından derdest tevkif edilmeme meydan ve imkân bırakılmamasını şimdiden rica ve siyasetle bu işe bir çare bulunmasını istirham eylerim. Bütün bu izahat ve malumata rağmen haksız olarak tevkif edilmem lazım ve mecburi ise bu fiilî hükûmetim deruhte ve ifa etsin ve İngilizlere teslim etmesin. Aksi hâlde ahval-i ruhiyemin tesiriyle hayatımın tehlikede kalacağını arz eylerim."[24]

Harbiye Nezaretine gönderdiği bu son telgraftan sonra 14 Nisan 1919'da Erzurum'dan yola çıkan[25] ve 26 Nisanda İstanbul'a gelen Yakup Şevki Paşa, tedavi için yattığı Haydarpaşa Hastanesi'nde İngilizler tarafından sorgulandı. Sorgulama sonrasında Şevki Paşa'nın beklediği tutuklama olayı

[23] T.İ.H I; s. 245-246.
[24] ATASE; İSH, K. 46, G. 21, B. 21-11.
[25] Erzurum'dan yola çıkmaya hazırlanan Yakup Şevki Paşa'ya Şark Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi, Erzurum'da başlayan Millî Hareket'in başına geçmesini ve İstanbul'a gitmemesini rica etti ise de Yakup Şevki Paşa; "Tuttuğunuz yol doğrudur size başarılar dilerim. Ben de mütareke şartlarını görünce burada kalarak milletle birlikte çalışmayı düşündüm; fakat şimdi İstanbul'a dönmek mecburiyetindeyim; çünkü gözlerimden çok muzdaribim, tedavi ihtiyacındayım. Burada kalırsam size büyük bir yardımım olmaz belki de yük olurum…" gerekçesiyle kararını değiştirmedi. T.İ.H. I; s. 246.

şimdilik gerçekleşmemişse de yaklaşık bir yıl sonra 21 Nisan 1920'de İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya gönderildi.[26]

Ali Rıfat ve Mürsel Bey'in tutuklanmasına, 9'uncu Ordu lağvedilmesine ve Yakup Şevki Paşa'nın görevden el çektirilmesine rağmen İngilizlerin bu orduya yönelik baskıları sona ermedi. İngilizler 9'uncu Ordunun 15'inci Kolorduya dönüştürülmesinden sonra da yeniden yapılanma sürecindeki kolordu komuta heyetinde zaaf meydana getirmek amacıyla eski oyunu yeniden sahneye koydular. İlk hedef 3'üncü Kafkas Tümen Kumandanı Halit Bey'di.

Halit Bey'in Evliye-i Selase'nin tahliyesi sırasında Ahıska'da halkın teşkilatlanması ve Gürcülere karşı silahlı mücadeleye girişmesinde önemli rol oynamıştı. Osmanlı ordusunun 1914 sınırına çekildikten sonra da Halit Bey'in Evliye-i Selase'deki Türk yerel teşkilatlarla iş birliği içersinde olması Gürcülerin çeşitli propagandalarla onun görevden alınması için İngilizler nezdinde girişimlerini artırmasına sebep oldu.

Gürcü iddialarını gerekçe gösteren İngiltere'nin Kafkasya'daki İstihbarat Şefi General Beach, Halit Bey'in görevden alınması için İngiliz Genel Karargâhı nezdinde girişimde bulundu ve bu hususun takibi için de Kars'ta bulunan Yarbay Rawlinson'u görevlendirdi. Emri alan Yarbay Rawlinson, Erzurum'a döndüğünde 15'inci Kolordu Kumandanlığına bir nota vererek Halit Bey'in General Milne'nin sorularına cevap vermesi için derhâl İstanbul'a gönderilmesini istedi. Rawlinson aynı zamanda bu isteğin yapılmaması durumunda kolordunun hâlihazırdaki kumandanın onun yerine İstanbul'a gönderileceğini söylemek gibi İngilizlerin birçok konuda izlediği yöntem olan tehdit unsurunu kullanmayı da ihmal etmedi.[27]

Kolordu Kumandan Vekili Rüştü Bey aynı gün verdiği cevapta; kanunlar gereği bir fırka kumandanını azletme yetkisine sahip olmadığını, yine de isteklerini Harbiye Nezaretine bildireceğini ve alacağı emre göre hareket edeceğini ve kendilerinin de bundan haberdar edileceğine garanti verdi. Rüştü Bey, Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıda ise; Halit Bey'in görevden alınması için Gürcülerin İngilizler nezdinde yaptığı olumsuz propagandaların büyük katkısı olduğunu belirterek, azil isteğinin mütarekeye aykırı bir iş yapıldığından değil tamamen siyasi kaygıların sonucunda yapıldığına dikkat çekmekteydi.

15'inci Kolordu Kumandanlığına atanan ve Trabzon'dan Erzurum'a doğru gelmekte olan Kâzım Karabekir Paşa ise İngilizlerin Halit Bey'i görevden alma isteğinden yolda haberdar oldu. Bayburt'ta Halit Bey ile uzunca bir görüşme yaparak, ümitsizliğe kapılmamasını ve kendisinden alacağı emre göre hareket etmesini istedi.[28]

---

[26] a.g.e.; s. 247.
[27] ATASE; İSH, K. 90, G. 67, B. 67-3.
[28] Kazım Karabekir; İstiklal Harbimiz I, İstanbul, 1993, s. 68.

Halit Bey'in görevden uzaklaştırılması sorunu 1 Haziran 1919'da Kars'ta bir araya gelen General Beach-Rawlinson görüşmesinde tekrar el alındı. İngiliz subayları Halit Bey'in görevden alınması ve İstanbul'da gönderilmesi konusunda girişimlerin sürdürme kararı aldılar.[29] Bu doğrultuda azil sorunu 2 Haziranda Erzurum'da Kazım Karabekir Paşa, General Beach ve Rawlinson arasında yapılan toplantıda yeniden dile getirildi. Rawlinson Kazım Karabekir Paşa'ya Halit Bey'in tutuklanması ve Batum'a sevk edilmesi hakkında bir emir alıp almadığını sordu.[30] Halit Bey'i İngilizlere teslim etmek istemeyen Kazım Karabekir Paşa, bu kararını açıklamak yerine siyasi davranarak Halit Bey'in izin alarak İstanbul'a hareket ettiğini ve şu anda nerede olduğunu bilmediğini belirtti.[31]

Halit Bey'in azledilme sorunu Rawlinson'un silah sevkıyatında başarısız olup Erzurum'u terk etmesi ve İngilizlerin bütün dikkatlerini gittikçe güçlenen Millî Hareket üzerinde yoğunlaştırdıklarından dolayı gündemden düştü. Halit Bey ise önce 3'üncü Fırka Kumandanlığına, daha sonra da 9'uncu Fırka Kumandanlığına atandı.

Halit Bey'in tutuklanmasına karşı çıkan ve onu ısrarla koruyan 15'inci Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa da Damat Ferit Hükûmetinin ve İngilizlerin görevden alınmasını istediği kumandanlardan biriydi. Ancak Damat Ferit Paşa, Kazım Karabekir Paşa'yı, kolay kolay görevden alamayacağını bildiği için azli haklı çıkaracak çeşitli gerekçeler üretmeye başladı. İlk önce görevini iyi yapamadığını göstermek için bölgede asayişin sağlanamadığı iddiasını ortaya attı. Bu tutmayınca bu kez görev değişikliği ile tasviye edilmesi denendi. Nitekim Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, 21 Haziran 1919'da gönderdiği telgrafta Mustafa Kemal Paşa'nın yerine vekâleten ordu müfettişliğine tayinin düşünüldüğünü belirterek kendisinden boşalacak ordu kumandanlığına kimin vekâlet edebileceğini sordu. Teklifin altında yatan niyeti sezen Kazım Karabekir Paşa, içinde bulunulan durum itibarıyla Erzurum'dan ayrılmasının telafisi imkânsız sonuçlar doğurabileceğini belirterek görev değişikliğini uygun görmediğini ifade etti.[32]

Damat Ferit Paşa'nın Kazım Karabekir Paşa'yı bir başka tasviye etme girişimi ise Sadarete ve Saraya yakınlığı ile bilinen Abdullah Paşa'yı ordu kumandanlığına atamak istemesiydi.[33] Ancak bu girişim de Kazım Karabekir'in aldığı tedbirler sonunda başarısızlığa uğradı.[34]

İngilizlerin baskısı sonucu görevden el çektirilen bir başka kumandan ise 9'uncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa ile beraber Samsun'a çıkan Albay Refet (Bele) Bey'di. Refet Bey'in İngilizlerin Samsun'a asker çıkarılmasına gösterdiği tepki bu ülke tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın

[29] Alfred Rawlinson; Adventures in the Near East, London, 1923, s. 184.
[30] ATASE; İSH, K. 35, G. 39, B. 39-1.
[31] Karabekir; İstiklal Harbimiz I, s. 79.
[32] Ural; Vilayeti Şarkiye'de Mondros Mütarekesi'nin Uygulanışı, s. 357-359.
[33] Bilal N. Şimşir; İngiliz Belgelerinde Atatürk I, Ankara, 1991, s. 27-28.
[34] Karabekir; İstiklal Harbimiz I, s. 148.

suç ortağı şeklinde yorumlanmış ve kolordu kumandanlığından alınması için İstanbul Hükûmeti nezdinde teşebbüslere geçilmiştir.[35]

Önce 9 Mart 1919 ve 17 Mayıs 1919'da Samsun'a toplam 300 kişilik bir askerî birlik çıkaran İngilizler,[36] bölgedeki millî teşkilatlanmaya engel olamayınca yeni bir askerî birlik daha sevk etmeye karar vermişlerdi. İngilizlerin Samsun'a yeni bir kuvvet çıkarmalarını şiddetle protesto eden Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezaretine gönderdiği telgrafta, İngilizlerin Batum'un kısmen tahliyesini bahane ederek Samsun'daki kuvvetlerine ilave olarak 154 Hint askeri ihraç eyledikleri ve Batum'dan 1000 asker daha getireceklerini bildirdikleri cihetle, bu durumun katiyetle kabul edilemeyeceği, asayişin mükemmel olduğu ve sahilden dâhile hiçbir kuvvetin hareketine müsaade olunamayacağını, bu olay karşısında doğacak gelişmelerden kendilerinin sorumlu olmayacağını bildirdi.[37]

Mustafa Kemal Paşa, 3'üncü Kolordu Kumandanlığına ve Canik Mutasarrıflığına da birer talimat göndererek gerekli tedbirlerin alınmasını istedi.

Bunun üzerine 3' üncü Kolordu Kumandanı Refet Bey, Samsun'daki İngiliz kontrol subayına bir haber göndererek bundan böyle meydana gelecek olayların sorumluluğunu üzerine almayacağını, asayiş durumundan dolayı İngiliz askerî birliklerinin içerilere gönderilmesine izin verilmeyeceğini ve Merkezî Hükûmetin izni olmaksızın gönderilmeleri hâlinde karşı konulacağını bildirdi.[38] Ayrıca Merkezi Hükûmetin malûmat ve müsaadesine dayanmayan işgallere karşı mukavemet etmenin Meclis-i Vükela kararına dayanan bir askerî vazife olduğunu da ifade etti.[39]

İngilizlerin başvurusu üzerine harekete geçen Harbiye Nazırı Ferit Paşa ise Refet Bey'e, İngilizlerin bölgeye asker çıkarmalarının işgal arzusundan gelmediğini, ancak asayişi bozacak bir olay meydana gelirse işgalin söz konusu olabileceğini söyledi ve İngilizlere karşı konulmamasını istedi.[40] Ferit Paşa ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı hareketin başarılı olamayacağını da ifade ile Refet Paşa'ya ona uymaması konusunda uyardı.[41]

Gelişen bu olaylar üzerine İngilizler Refet Bey'in bir an önce görevden alınması için hükûmete baskı uygulamaya başladı. Zira İngilizler, Refet Bey'in Mustafa Kemal Paşa'nın suç ortağı olduğuna kanaat getirmişlerdi. Eğer Refet Bey, İstanbul'a dönüşünü temin maksadıyla bir destroyerle Samsun'a gönderilecek olan Türk subayının isteklerine karşı çıkacak olursa,

---

[35] Şimşir; İngiliz Belgelerinde Atatürk I, s. 43.
[36] ATASE; İSH, K. 75, G. 98, B. 98-1. ATASE; İSH, K. 14, G. 96, B. 96-1.
[37] HTVD; Yıl: 2, (Eylül 1953), Sayı: 5, Ves. Nu. 98.
[38] Şimşir; İngiliz Belgelerinde Atatürk I, s. 38.
[39] Mevlanzade Rıfat; Türkiye İnkılabının İç Yüzü, İstanbul, 1993, s. 306-310.
[40] Sina Akşin; İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele I, İstanbul, 1992, s. 359.
[41] Mevlanzade Rıfat; s. 306-310.

tıpkı Mustafa Kemal Paşa gibi azledilecekti.[42] Ayrıca, Refet Bey'i İstanbul'a getirmek üzere, İstanbul Hükûmetinin emirlerini havi belgeyle bir İngiliz subayı da Samsun'a gidecekti.[43]

9 Temmuz günü Amiral Calthorpe tarafından Babıaliye yazılan ve 3'üncü Kolordu Kumandanı'nın faaliyetlerini ihtiva eden mektup, General Deedes tarafından Sadrazam'a götürüldü. Sadrazam, Refet Bey'in İstanbul'a geldiğinde tutuklanıp tutuklanmayacağını sorduğunda Deedes, böyle bir garantiyi vermekten kaçındı. Söz konusu görüşmede şu hususlar üzerinde mutabık kalındı; 10 Temmuzda bir Türk subayı İngiliz Shark gemisiyle Samsun'a gidecek ve Refet Bey'in yerini alacak, Refet Bey de aynı vapurla İstanbul'a dönecek. Eğer Refet Bey İstanbul'a dönmeyi reddederse haydut olarak görülecek. Mustafa Kemal Paşa ve Refet Bey ile ilgili tüm askerî ve sivil idarelere gönderilecek emirler Yüksek Komiserliğin onayından geçecekti. Nitekim sonuncu hükme bağlı olarak bu görüşme esnasında Refet Bey'e gönderilecek emirler son onaydan önce Deeds'e gösterildi.[44]

İngilizlerin isteği ve İstanbul Hükûmetinin aldığı karar gereğince Refet Bey'in yerine 3'üncü Kolordu Kumandanlığına Selahattin Bey tayin edildi. Selahattin Bey, İngiliz Shark Torpido Muhbiri ile Samsun'a gelirken, Yarbay Ian Smith de meseleyi bizzat yerinde tetkik etmek üzere Gardinya gemisiyle Trabzon'dan Samsun'a gelmişti.[45] Görevi Selahattin Bey'e teslim eden Refet Bey ise, İstanbul'a gitmeyi reddederek Sivas'a doğru hareket etti.[46]

İngilizlerin görevden alınmasını istedikleri kumandanlardan biri de 6'ncı Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa idi. Bilindiği üzere mütareke şartları ilk ve en açık bir şekilde Musul vilayetinde çiğnenmişti. Musul vilayeti ve çevresinden ise 6'ncı Ordu sorumlu olup, kumandanlığını Ali İhsan Paşa yürütmekteydi.[47]

Ali İhsan Paşa, mütarekenin imzalanması üzerine İngiliz Generali Marshall'a gönderdiği 1 Kasım 1918 tarihli bir mektupta, iki tarafın barışa kadar oldukları yerde kalmalarını ve iki taraf arasındaki arazinin tarafsız bölge ilan edilmesini teklif etmişti.[48] Buna karşılık General Marshall

---

[42] Şimşir; İngiliz Belgelerinde Atatürk I, s. 38.
[43] a.g.e.; s. 44.
[44] a.g.e.; s. 42.
[45] Halit Eken; Millî Mücadele'de Vali (Kapancızade) Hamid Bey, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1995, s. 94.
[46] 3'üncü Kolordu Kumandanlığını Refet Bey'den devralan Selahattin Bey, 12 Temmuz 1919'da Harbiye Nezaretine gönderdiği telgrafta Refet Bey'in İngiliz torpidosuyla İstanbul'a döneceğini belirtmesine (H.T.V.D; Yıl: 3, Mart 1954, Sayı: 7, Ves. Nu. 153) karşılık Refet Bey, Harbiye Nezaretine çektiği aynı tarihli telgrafta, bu şartlar altında bir İngiliz vapuruyla İstanbul'a dönme hususunu yirmi beş senelik askerlik hayatına ve haysiyetine ağır bir darbe olarak addettiğini ifade etmiş ve askerlik görevinden istifa ettiğini bildirmiştir. H.T.V.D; Yıl: 3, Mart 1954, Sayı: 7, Ves. Nu. 154.
[47] Ali İhsan Paşa; Harp Hatıralarım İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri IV, İstanbul, 1993, s. 325.
[48] Bu mektubun yazıldığı tarihte İngiliz kuvvetleri henüz Musul'un 60 kilometre güneyinde idiler. Selahattin Tansel; Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I, İstanbul, 1991, s. 32.

mütarekenin 7'nci maddesine göre lüzum gördükleri stratejik noktaları işgal hakkına sahip olduklarını açıkladı. Ali İhsan Paşa, 7'nci maddenin tatbikini gerektirecek bir durumun söz konusu olmadığını bildirdi ise de İngilizler, Arap aşiretlerini kullanarak bölgede asayişsizlik yarattı ve ilgili maddeye gerekçe oluşturdu. Nitekim Arap aşiretlerinin Musul çevresindeki yollarda eşkıyalığa kalkışmaları, 6'ncı Ordunun bunlara karşı tedbirler alması üzerine İngilizler ahaliye zulüm yapıldığı iddiasıyla müdahaleye başladılar[49] ve 1 Kasım 1918'de Musul vilayetinin güney hudutları İngilizlerin eline geçti.[50]

Musul'u tamamen ele geçirmek isteyen İngilizler için bu işgal yeterli değildi ve bölgeyi tamamen ele geçirmenin yegâne çaresi 6'ncı Ordunun lağvedilmesi ve kumandanının görevden alınması idi. Ali İhsan Paşa da Şevki Paşa gibi Harbiye Nezaretine gönderdiği raporlarda İngilizlerin Osmanlı Devleti'ne karşı uyguladıkları baskılardan dolayı devlet ve milletin büyük zarara uğradığını belirtiyor, bunlara boyun eğilmemesini tavsiye ediyordu.[51] İstanbul Hükûmeti ise mütareke ihlallerine karşı durmak bir kenara İngiliz komutanlardan yeni ültimatomlar almaktaydı. İngilizlerin Mısır ve Suriye Orduları Başkumandanı General Allenby, 7 Şubat 1919'da İstanbul' a gelmiş; Harbiye Nazırı Abdullah Paşa ile Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'yı İngiliz Elçiliğine çağırarak sert bir dille mütarekenin uygulanması yolunda yeni isteklerde bulunmuştu.[52] Allenby'nin bu ültimatomuna göre, 6'ncı Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa görevinden alınacak, 6'ncı Ordu lağvedilecek, silah ve cephanesi General Allenby'e teslim edilecek, General'in mıntıkasındaki Türk jandarmasının görevine son verilecek, halk silahtan tecrit edilecek, Konya'nın doğusundaki bütün demir yolları İngilizlerin kontrolünde olacak, her türlü haberleşme vasıflarının kullanım ve denetimi ile istediği bölgeleri işgal etme yetkisine sahip olacaktı.[53]

Osmanlı Harbiye Nezareti 9 Şubat 1919'da 6'ncı Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'ya bir telgraf çekerek, kumanda ettiği ordunun lağvedildiğini,

---

[49] Zekeriya Türkmen; Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920), Ankara, 2001, s. 40.

[50] M. Tayyip Gökbilgin; Millî Mücadele Başlarken I, Ankara, 1959, s. 23. Esasında Bağdat'taki İngiliz Siyasi Temsilcisi'nin 31 Ekim 1918'de İngiltere Hindistan Bakanlığına gönderdiği aşağıdaki telgraf Musul'un işgali için herhangi bir sebebin olmadığını göstermektedir. "Başkumandan, Türklerle muhtemel bir mütareke üzerinde anlaşmaya varılmadan önce, Musul'u ele geçirmek umuduyla oraya seyyar bir kuvvet gönderme kararını vermiştir. Yerli halka, kendimize, bağlaşıklarımıza ve insanlığa verdiğimiz sözler, Musul'u ele geçirerek orada düzeni sürdürmemizi gerektiriyor. Bu sorun herhâlde askerî bir mütarekenin şartlarına uymamaktadır. Çünkü burada herhangi bir karışıklık söz konusu değildir." Salahi R. Sonyel; Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I, Ankara, 1995, s. 16.

[51] Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın Ali İhsan Paşa'ya gönderdiği telgraf ise İstanbul Hükûmetinin yaklaşımını ortaya koyması açısından dikkat çekicidir. Telgrafta şöyle denilmekteydi: İngiliz Hükûmeti istese bütün memleketi barış zamanında da işgal edebilir. Çünkü karşı koyacak hiçbir kuvvetimiz yoktur." Tansel; Mondros'tan Mudanya'ya, I, s. 34.

[52] Kazım Karabekir; İstiklal Harbimiz I, s. 8.

[53] BOA; DH-KMS, 50-1/83. T.İ. H I; s. 142.

yerine bir vekil bırakarak derhâl İstanbul'a gelmesini istedi.[54] Gelen telgraf üzerine 21 Şubatta yola çıkan Ali İhsan Paşa, 2 Mart 1919'da Haydar Paşa istasyonunda trenden iner inmez İngilizler tarafından tutuklanarak Malta Adası'na gönderildi. Böylece devletin güney hudutlarını İngilizlere karşı savunmak isteyen Ali İhsan Paşa, Osmanlı Erkanıharbiyeiumumiye Riyasetinden aldığı emir gereği mütareke hükümlerine uymak durumunda kalıp İstanbul'a dönünce esarete mahkûm oldu.[55]

Suriye Cephesi'nde görev yapan Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın mütareke karşısındaki tutumu da İngilizlerin pek hoşuna gitmeyecek mahiyetteydi. Mustafa Kemal Paşa, mahiyetindeki kumandanlara gönderdiği emirde, mütareke hükümlerinin uygulanmasının Türkiye açısından daha ağır duruma gelmemesini sağlamak üzere gerekli tedbir alınmasını isterken[56] Sadrazam ve Başkumandanlık Erkanıharbiyeiumumiye Reisi Ahmet İzzet Paşa'ya gönderdiği telgrafta da mütareke maddelerinin açık olmadığını, bunun çok çeşitli tefsirlere yol açabileceğini belirterek uygulamaya başlayabilmek için bu maddelerin açıklanmasını istedi. Mustafa Kemal Paşa 5 Kasım 1918 tarihli telgrafında da "Pek ciddi ve içtenlikle arz ederim ki mütareke şartları arasında yanlış anlamaları giderecek önlemler almadan orduları terhis edecek ve İngilizlerin her dediğine boyun eğecek olursak, İngiliz ihtiraslarının önüne geçmeye imkân kalmayacaktır." demekteydi.[57]

Mustafa Kemal Paşa'nın mütarekeye karşı tutumundan endişe duyan Harbiye Nezareti bunun İtilaf devletleri ile bir problem hâline gelmesini önlemek amacıyla 7 Kasım 1918'de Yıldırım Ordular Grubu ile 7'nci Ordu karargâhını lağvetti ve Mustafa Kemal Paşa'yı da İstanbul'a çağırdı.[58]

İngilizler şimdilik Mustafa Kemal Paşa'yı görevden uzaklaştırmışlardı. Ama asıl mücadele daha sonra Mayıs 1919'da başlayacak ve İngilizler Mustafa Kemal Paşa'yı görevden uzaklaştırmak için yoğun bir çaba içerisine gireceklerdir.

Mustafa Kemal'in Anadolu'da bir akım örgütlemekte olduğunu açıklayan ilk İngiliz belgesi, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'un 6 Haziran 1919'da İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği yazıdır. Bu yazıda Calthorpe şu bilgileri vermektedir: "... Yunanların İzmir'i işgali Türkleri kızdırdığından, her an Hristiyanlara karşı Anadolu'da bir katliam başlayabilir. Konsolosluk servisinde görevli olan ve şimdi Samsun'da bulunan Bay Hurst'tan bugün oldukça kaygılandırıcı

[54] Ali İhsan Paşa; Harp Hatıralarım IV, s. 330-336.
[55] Ali İhsan Paşa; Harp Hatıralarım İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri IV, İstanbul, 1993, s. 55. T.İ.H. I; s. 148.
[56] H.T.V.D; Sayı: 27, Mart 1959, Vesika: 714.
[57] H.T.V.D; Sayı: 28, Haziran 1959, Vesika: 736. T.İ.H I; s. 52. Yusuf Hikmet Bayur; Atatürk Hayatı ve Eseri, Ankara, 1990, s. 182.
[58] H.T.V.D; Sayı: 29, Eylül 1959, Vesika: 745.

haberler aldım. Bay Hurst'un bildirdiğine göre, Sadrazam Ferit Paşa tarafından oraya en iyi niyetle gönderilmiş bulunan Mustafa Kemal Paşa, enerjileri, kırımlara yol açması muhtemel bir akım örgütlüyor." Calthorpe yine aynı telgrafında "Mustafa Kemal Paşa'nın yanı sıra bazı subayların da sessizce İstanbul'dan Anadolu'ya geçtiklerini, Yunanların da İzmir'deki Türk subaylarının ekseriyetini tutuklayamadığını, içerilere çekilen bu subayların pasif duracağının beklenemeyeceğini" de belirtmekteydi.[59]

İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, iki gün sonra 8 Haziran 1919'da, Osmanlı Hariciye Nazırı'na gönderdiği notada, Samsun vilayetinde bazı kötü niyetli kişilerin karışıklık çıkartmak istedikleri ve bu harekette Mustafa Kemal Paşa'nın öncü rol oynadığı belirtildikten sonra, Karadeniz Ordusu Başkumandanı General Milne tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın geri dönmesi için bir süre önce Osmanlı Hariciye Nazırlığına direktif verildiği hatırlatılıyor ve içerlerdeki karışıklıkların pek vahim sonuçlar doğurabileceği bildiriliyordu. Yine aynı notada, bölgedeki karışıklıklardan şahsen sorumlu olacakları yolunda bütün mülki memurlara talimat verilmesi isteniyordu.[60]

İngiliz istekleri karşısında Damat Ferit Paşa Hükûmeti, Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a çağırmaya karar verdi. 8 Haziran günü Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf göndererek maiyetindeki istimbotlardan biriyle İstanbul'a dönmesini istedi.[61] Mustafa Kemal Paşa ise doğrudan doğruya Sultan Vahideddin'e bir telgraf çekerek, halkını yarı yolda bırakmasının söz konusu olmadığını ifade etti. Yine o, doğrudan olmasa da Padişah'ı halkın gücüne karşı uyarmaktan da geri kalmadı ve bunu şöyle izah etti: "Devletin ve sizin mukaddes tahtınızın geleceğini yalnız bu güç kurtarmaya muktedirdir..."[62] Mustafa Kemal Paşa, aynı görüşlerini birkaç gün sonra İstanbul Polis Müdürü Halil Bey'e göndereceği mektupta da dile getirecektir.[63] Böylece İstanbul'a dönüp dönmeme hususunda Mustafa Kemal Paşa ile Osmanlı Hükûmeti arasında temmuz başına kadar devam edecek olan yazışmalar başlamış oldu.[64]

İstanbul Hükûmetinin sürekli baskısı karşısında Mustafa Kemal Paşa, kömür ve benzin yokluğundan dolayı dönmesinin gecikebileceğini bildirmiş

---

[59] Şimşir; İngiliz Belgelerinde Atatürk I, s. 6-10. Salahi R. Sonyel; "İngiliz İstihbarat Servisi Gizli Raporlarında Mustafa Kemal (Atatürk) 1918-1923", A.A.M, Uluslararası II. Atatürk Sempozyumu I, (9-11 Eylül 1991), Ankara, 1996, s. 236.

[60] BOA; DH-KMS, 53-1/43. Şimşir; İngiliz Belgelerinde Atatürk I, s. 10. Jaeschke; Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, s. 125.

[61] Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nı Başlatmasına Dair Belgeler, Ankara, 2000, Belge Nu. 42. Selahattin Tansel; Mondros'tan Mudanya'ya Kadar II, İstanbul, 1991, s. 3. Tansel; Atatürk ve Kurtuluş Savaşı, Ankara, 1965, s. 40.

[62] Dietrich Gronau; Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyet'in Doğuşu, Çev. Gülderen Koralp Pamir, İstanbul, 1994, s. 151-152.

[63] Askerî Tarih Belgeleri; Yıl: 31, Ağustos 1981, Sayı: 80, Bel. Nu. 1752.

[64] Jaeschke; Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, s. 126.

ve niçin çağrıldığını öğrenmek istemişti. Kendisine, hükûmet tarafından tatmin edici cevap verilmemiş; fakat Erkânıharbiye Reisi Cevat Paşa'dan, kararın İngilizlerin isteği olduğunu öğrenmişti.[65]

Mustafa Kemal Paşa'nın her faaliyetini bölgedeki kontrol subayları vasıtasıyla takip eden Amiral Calthorpe, 19-22 Haziran 1919 tarihleri arasında yapılan Amasya toplantısından sonra, İngiltere Dışişleri Bakanlığına 23 Haziranda gönderdiği telyazısında, Gelibolu çarpışmaları sırasında büyük saygınlık kazanmış Mustafa Kemal Paşa'nın bir ay kadar önce Sadrazam tarafından Samsun'a askerî müfettiş atandığını, bu atamanın hiç şüphesiz iyi niyetle yapıldığını ama Mustafa Kemal Paşa Samsun'a ulaşınca orada, yabancı düşmanlığı ve ulusal duyguların kaynağı biçimine geldiğini, onun geri çağrıldığını ama bu çağrının bugüne kadar bir etkisinin olmadığını bildirdi.[66]

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a çağrılması hususunda İngilizlerin bir diğer girişimi de İstihbaratçı Ryan ile askerî ateşe Deeds tarafından yapılmıştır. Adı geçen kişiler, Sadrazam Vekili Sabri Efendi ile 22 Haziran 1919 tarihinde Vükela Meclisi toplantı hâlindeyken yaptıkları görüşmede konuyu sert bir dille gündeme getirdiler. Görüşmede Ryan, Hükûmete ültimatom mahiyetinde, önceden Türkçe olarak hazırlanmış bir notayı okudu. Burada enteresan olan bir husus vardı ki o da Hükûmete tebliğ edilen ve önceden hazırlanan metnin yazılı bir suretinin bırakılmamasıdır. Bu notaya göre, İngiliz Yüksek Komiseri, meselenin aciliyet kazanması münasebetiyle Osmanlı Hükûmeti Başkanı nezdinde duruma dikkat çekmek istemişti. Notada, Paris Barış Konferansı'nın muhtemel kararlarına karşı silahlı direniş başlatmak maksadıyla Anadolu'da birtakım teşkilatlanmalar vardı. Hatta bu teşkilatlanmalar İstanbul Hükûmetine karşı da gerçekleştirilmekteydi. Bu teşkilatlanma çalışmaları içinde bazı askerî otoriteler aktif rol oynamaktaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetleri bunun bir delili idi.

Ryan mevcut durumu bu şekilde özetledikten sonra ifadelerine uyarı mahiyetinde şu sözlerle son verdi: "Ülkenin asayişini bozan bu tip çalışmaların devam etmesi hâlinde Sadrazam vekili anlamalıydı ki İngiltere ve müttefikleri bu duruma seyirci kalmayacaktır."[67]

Ryan ve Deeds'in bu notaları üzerine Vükela Meclisi, Mustafa Kemal Paşa'nın azline ve yerine Bariye Nazırı Eski Nazırı Hurşid Paşa'nın tayin edilmesine karar verdiyse[68] de azil işlemi Harbiye Nezareti tarafından yürürlüğe konulmadı. Hatta bu nedenle Vükela Meclisinde Şevket Turgut

---

[65] Tansel; Mondros'tan Mudanya'ya Kadar II, s. 4.

[66] Sonyel; İngiliz İstihbarat Servisi Gizli Raporlarında Mustafa Kemal, s. 237. Şimşir; İngiliz Belgelerinde Atatürk I, s. 26. Erol Ulubelen; İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İstanbul, 1967, s. 192.

[67] Tuncer Çağlayan; "Mustafa Kemal Paşa'nın Havza Günleri", 19 Mayıs ve Millî Mücadele'de Samsun Sempozyumu (20-22 Mayıs 1999), Samsun, 2000, s. 50-51. Şimşir; İngiliz Belgelerinde Atatürk I, s. 29-31.

[68] BOA; MVM, 23 Haziran 1335 (1919), 216/54.

Paşa ile Dâhiliye Nazırı Ali Kemal arasında sert tartışmalar yaşandı ve Harbiye Nazırı Turgut Paşa ile Ali Kemal istifa etmek zorunda kaldılar. Harbiye Nezaretine Mustafa Kemal'i azledeceğini söyleyen Sulh ve Selameti Osmaniye Fırkasından Ferit Paşa, Dâhiliye Vekâletine de Ziraat ve Ticaret Nazırı Ethem Bey getirildi.[69]

Bu arada General Milne, 30 Haziran 1919'da Amiral Calthorpe'a, Mustafa Kemal Paşa ile ilgili yeni bir rapor daha gönderdi. Bu raporda General Milne özetle şöyle demekteydi:

"Ulaşan raporlardan anlaşılıyor ki Sivas ve Konya civarında ciddi bir hareket olmakta. Bu hareket Müttefikler aleyhine silahlı birlikler oluşturma maksadına yöneliktir. İttihat ve Terakki şubeleri hareketi besleyen merkezlerdir.

Hareketin başında Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa, Konya'da Cemal Paşa vardır. 6 Haziranda her ikisinin de geri getirilmesini Harbiye Nezaretinden istemiştim. Nezaret 8 Haziranda emir verdiyse de bu emir hâlâ uygulanmadı.

Hareket, daha fazla gelişmeden önce hareketi kontrol altında tutmanın önemine binaen Osmanlı Hükûmetinden yukarıda ifade edilen görevlilerin İstanbul'a yeniden geri çağrılmasını düşünüyorum."[70]

General Milne'nin bu yazısı üzerine İstanbul'daki Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, 2 Temmuz 1919'da Osmanlı Hariciye Nezaretine bir nota daha verdi. Bu notada; Sivas ve Konya vilayetlerinde silahlı çeteler kurularak, İtilâf devletlerinin çıkarlarına karşı çalışma yolunda ciddi bir hareket oluşturulduğu, hareketin başlıca kışkırtıcılarının Mustafa Kemal ve Cemal Paşalar olduğu, bunlardan Mustafa Kemal'i geri çağırmak için yapılan teşebbüslerin bir sonuç vermediği ifade edilmiş ve derhâl İstanbul'a getirilmeleri talimatı verilmiştir.[71]

Amiral Calthorpe'un bu sert notası üzerine baskılarını artıran Damat Ferit Hükûmeti, Cemal Paşa'yı İstanbul'a getirmeyi başarırken, Mustafa Kemal Paşa daha da öteye Sivas ve Erzurum'a doğru yoluna devam etti. 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa, burada büyük bir ilgiyle karşılandı. Erzurum'daki çalışmalarını sürdürdüğü esnada görevinden alındığını öğrenen Mustafa Kemal Paşa, bu hususdaki emir kendisine ulaşmadan görevinden istifa etti (7/8 Temmuz 1919).[72]

Mütareke döneminde İtilaf devletlerinin keyfi uygulamalarına karşı çıkan ve bu nedenle pasifize edilen kumandanlardan biri de 2'nci Ordu

---

[69] Akşin; İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele I, s. 351-352.
[70] Şimşir; İngiliz Belgelerinde Atatürk I, s. 35.
[71] Şimşir; İngiliz Belgelerinde Atatürk I, s. 36. Hülya Özkan; İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele Karşıtı Faaliyetleri, Ankara, 1994, s. 50.
[72] Askerî Tarih Belgeleri Dergisi; Sayı: 77, Eylül 1978, Bel. Nu. 1688. Mustafa Kemal Atatürk; Nutuk I, Ankara, 1989, s. 65.

Kumandanı Nihat (Anılmış) Paşa'ydı. Nihat Paşa, büyük savaşın son aylarında 2'nci Ordu Kumandanlığına atanmış, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a çağrılınca onun yerine getirilmişti.[73]

Nihat Paşa da Güney Cephesi'ndeki Türk ordusunu iç kısımlara çekerken silahlarını teslim etmemesi İngilizlerin tepkisine neden olmuş ve Harbiye Nazırı Abdullah Paşa'nın emri ile 15 Aralık 1918'de 2'nci Ordu lağvedilince Nihat Paşa da Adana vali vekilliğine tayin edilmiştir.[74]

İngilizlerin Türk ordu kumandanlarını etkisizleştirme girişimleri bütün yurtta aralıksız devam etmekteydi. 1918 Ekiminde karargâh olarak İzmir'e gelen 8'inci Ordu, mütareke hükümleri gereği 13 Kasım 1918'de lağvedilerek, bunun bakiyesiyle 17'nci Kolordu kurulmuştu. 17'nci Kolordu Kumandanlığına atanan Nurettin Paşa[75], İzmir'de Türklerin millî teşekküller ve cemiyetler kurmalarına yardımcı oldu.[76] Hatta İzmir'in ileride İtilaf devletleri tarafından işgal edilebileceğini tahmin eden Paşa, Konya'daki 23'üncü Fırkanın İzmir taraflarına getirilerek ordunun takviye edilmesini de düşündü; ancak İngilizler bu yer değiştirmeye izin vermedi.[77]

Nurettin Paşa'nın askerî ve siyasi girişimlerinden rahatsız olan İngilizler, onun İzmir'den uzaklaştırılması için teşebbüse geçti. Nitekim kısa bir süre sonra Damat Ferit Hükûmeti Nurettin Paşa'nın görevine son vererek İstanbul'a çağırdı ve yerine daha önce emekli olan Ali Nadir Paşa'yı getirdi. Damat Ferit Paşa İzmir Valiliğine de Kambur İzzet Paşa'yı atadı ki bu atamalar, Yunanistan'ın İzmir'i kolayca işgal etmesinde önemli rol oynadı.[78]

Sonuç

Mondros Mütarekesi hükümlerindeki tehlikeyi sezen ve işgal uygulamalarına karşı çıkan kumandanlar İngilizlerin dikkatini çekmiş ve her birini birer bahane ile etkisiz hâle getirmeye çalışmış, işgallerinin veya planlarının önündeki engelleri bertaraf etmeyi amaçlamıştır.

Bu konuda İngilizlerin üzerinde en çok durduğu birlik 9'uncu Ordu Kumandanlığı idi. Bunda 9'uncu Ordu Kumandanlığının diğer ordu kumandanlıklarına nazaran daha güçlü konumda olmasından başka,

---

[73] Ali Fuat Cebesoy; Millî Mücadele Hatıraları, İstanbul, s. 45.

[74] Ancak Harbiye Nezaretinin bu emri uygulanmadı. Zira Nihat Paşa, Adana valisinin gönderdiği şifre telgrafa dayanarak, Adana'ya gitmesinin devlet çıkarına olmayacağını ve fayda yerine zarar vereceğinin anlaşıldığını, şifre suretini de ekleyerek gönderdiği Adana Valiliği geçici görevinden affedilmesini teklif etti. Bu müracaat üzerine Nihat Paşa, Yıldırım kıtalar müfettişi olarak Konya'ya atandı. T.İ.H I; s. 88.

[75] Rahmi Apak; İstiklal Harbi'nde Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, Ankara, 1990, s. 2.

[76] Tansel; Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I, s. 169.

[77] Nurettin Paşa, bu dönemde Hükûmete gönderdiği bir telgrafta, Yunan isteklerinin engellenmesi ve onların herhangi bir askerî harekâta kalkışmasının önlenmesi için İtalya'ya yaklaşılmasının uygun olacağını tavsiye etmekteydi. H.T.V.D; Sayı. 42, Aralık 1962, Vesika: 991.

[78] Gotthard Jaechke; Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Ankara, 1989, s. 22-23.

Bolşeviklerle Türk Millî Hareketi arasındaki bağlantının önlenmesi için de gerekliydi.

Yine İngilizlerin, Anadolu'nun hemen her tarafında mütarekenin uygulanması adına yaptıkları her faaliyet ve ileri sürdükleri her talep, Yunanların ve Ermenilerin beklentilerine cevap verecek, daha da önemlisi onları Türklere karşı harekete geçirecek, başarılı olunduğu takdirde Batı Anadolu Yunanistan'a kalacak, doğuda "büyük Ermenistan" ve Karadeniz'de Pontus Rum Devleti'nin kurulması mümkün olacaktı.

İngilizlerin, bu düşüncelerinin gerçekleşmesi için öncelikle Osmanlı ordusunun terhis edilmesi, silahsızlandırılması ve Türk millî teşkilatlanmasına öncülük eden askerî ve mülki memurların görevlerinden uzaklaştırılması hatta bazılarının tutuklanması gerekiyordu.

İngilizlerin görevden alınması ve İstanbul'a çağrılması konusunda en çok üzerinde durdukları kişi şüphesiz Mustafa Kemal Paşa'ydı. İstanbul Hükûmeti, mütarekeden hemen sonra onu İstanbul'a çağırmıştı. Ancak Mustafa Kemal Paşa, 9'uncu Ordu müfettişi unvanıyla 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkması ve Millî Hareket'e öncülük etmesi sonrası İstanbul Hükûmetinin ve İngilizlerin baskısına boyun eğmemiş, kendisi İstanbul'a gitmeği reddettiği gibi Millî Hareket içerisinde yer alan diğer kumandanların da görevden alınmalarına ve İstanbul'a gitmelerine engel olmuştur.

IX. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof.Dr.Hale ŞIVGIN

Konuşmacılar

Dr.Öğ.Yzb.Hüsnü ÖZLÜ

Öğ.Üyesi Bülent YILMAZER

Dr.E.Kur.Alb.Ali DENİZLİ

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ VE CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA TÜRK ORDU TEŞKİLATINDA HARP SANAYİSİ KURMA GİRİŞİMLERİ, (İMALAT-I HARBİYE'DEN ASKERÎ FABRİKALARA, UÇAK FABRİKALARI, TERSANELER)

Dr.Öğ.Kd.Yzb.Hüsnü ÖZLÜ*

Giriş

Savunma sanayisi, bir ülkenin silahlı kuvvetleri için gerekli olan taktik, stratejik, savunma ve saldırı amacına yönelik silah sistemlerini tasarlayan, geliştiren ve üreten, aynı zamanda diğer sanayi kolları ile bütün ekonomik faaliyet alanlarıyla sürekli iç içe olan özel ve kamuya ait kuruluşlar ve işletmeler topluluğudur.

Tarihsel süreç içerisinde Türk savunma sanayisinin gelişimi, Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde çağının bir hayli ilerisinde olarak başlamış ve bu üstünlüğünü XVII. yüzyıl sonlarına kadar devam ettirmiştir. XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa'da başlayan teknolojik gelişmeleri takip edemeyen Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda savunma sanayisi alanında rakipleri ile mücadele edemeyecek duruma gelmiş, Birinci Dünya Savaşı yıllarında savunma sanayisi alanında hiçbir etkinlik gösterememiş ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne savunma sanayisine ilişkin ciddi bir altyapı devretmemiştir.

Osmanlı Devleti yükselme devrine geçerken Fatih Sultan Mehmet devrinde bugünkü Galata ile Salı Pazarı arasında yer alan ve Tophane olarak bilinen yerde "Top Asitanesi" adı ile harp sanayisinin ilk merkezi kurulmuştur. Burada dökülen toplarda kullanılacak gülleler ise Hasköy'de Pirî Paşa denilen yerde dökülmüştür. II. Beyazıt devrinde ise İstanbul'da ilk baruthane açılmıştır. XVIII. yüzyıl başlarında bu baruthaneler ihtiyacı karşılamayınca Bakırköy'de "Baruthane-i Amire" adı ile büyük bir fabrika kurulmuştur. Ayrıca Gelibolu ve Selanik'te de baruthaneler açılarak bunlar "Baruthaneler Nazırlığı" adı ile kurulan nezarete bağlanmıştır. İlk tüfek fabrikası İstanbul Kuruçeşme'de kurulmuş ve bu fabrika 1873 yılında Tophane'ye taşınmıştır. Osmanlı Devri harp sanayisinin önemli fabrikalarından bir tanesi de 1829 yılında Zeytinburnu'nda kurulan demirhanedir. Bu fabrika silah imali için gerekli malzemeleri üretmektedir. Ayrıca İstanbul dışında da silah sanayisinin kereste ihtiyacı için 1878 yılında Hendek'te ve 1893 yılında Bayramiç'te kereste fabrikaları, barutun ham maddesi olan güherçile imali içinde Konya ve Kayseri'de güherçile kalhaneleri açılmıştır.

Osmanlı Devleti döneminde kurulan ve İstanbul'da toplanmış olan askerî fabrikalar Balkan Savaşları yıllarında Anadolu'ya taşınmak istenmiş ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile bu düşünce gerçekleştirilememiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı

* Maltepe Askerî Lisesi Sosyal Dersler Bölümü

Devleti, imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması gereği askerî fabrikaları kapatmak zorunda kalmıştır. Bu arada 1832 yılından itibaren faaliyetlerini sürdüren Seraskerlik Kurumu, 22.07.1908 tarihinde "Harbiye Nezareti" adı altında yeniden teşkilatlandırılmış, bir yıl sonra da bu nezarete bağlı olarak "İmalat-ı Harbiye-i Umumiye Müdürlüğü" kurulmuş ve silah sanayisinin tüm teşkilatı bu müdürlüğe bağlanmıştır. Ankara Silah Tamirhanesi, Ankara Top Mühimmathanesi, marangozhane, Eskişehir Silah Tamirhanesi, Keskin Fişek İmalathanesi, Kayseri ve Konya Tamirhaneleri, Erzurum İş Ocağı bu yıllarda İmalat-ı Harbiye-i Umumiye Müdürlüğüne bağlı çalışan fabrika ve tesislerdir.

Anadolu'daki ilk askerî fabrikaların kuruluşu, ATATÜRK'ün Anadolu'ya geçmesi ve Millî Mücadele'ye başlaması ile silah tamiri ve cephane, harp malzemesi imali işlerinin Anadolu'da yapılması amacıyla gerçekleşmiştir. İşgal altındaki İstanbul'da bulunan askerî fabrikalardan "Karakol Cemiyeti" ve "Mim Mim" grubunun çalışmaları ile kaçırılan makine ve ustalarla başlanan harp sanayisi oluşturma gayretleri Kurtuluş Mücadelesi'nde sonuç vermiş ve bundan sonra millî harp sanayisinin sağlam temelleri bizzat ATATÜRK tarafından atılmıştır.

Doğu Cephesi'nin merkezi Erzurum'da, sonradan silah tamirhanesi olan iş ocağı, Eskişehir'de top tamirhanesi, Ankara'da istasyon civarında tüfek tamirhanesi, Sakarya Savaşı sırasında Keskin'de bir fişek imalathanesi, Konya'da silah tamirhanesi bu yıllarda açılan askerî fabrikalardır. Bu fabrikalar ve tesisler 1921 yılı Ocak ayından itibaren yeni bir teşkilat olarak kurulan "Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğüne" bağlanmış ve daha sistemli çalışmaya başlamışlardır.

Yüce Önder Mustafa Kemal ATATÜRK, 1922 yılında Bursa'da yaptığı bir konuşmasında "Zaferin sırrı, orduların sevk ve idaresinde bilim ve teknik kurallarını yol gösterici olarak almaktır." sözleri ile ordunun yapılanmasında bilim ve teknolojiyi işaret etmiş ve atılan adımlarda bunu esas almıştır.[1]

Ulusal savunma sanayisinin temelleri gerçek manada Cumhuriyet Türkiyesi'nin ilk yıllarında savunma sanayisi tesislerinin devlet eliyle kurulması ile atılmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasından sonra, Ankara'da temelleri atılan silah tamirhanelerinin yenilenmesi ve diğer fabrikaların da Anadolu'da kurulması için çalışmalar başlatılmış ve bu iş için en uygun yerin Kırıkkale olduğu tespit edilmiştir. Ankara'da 1921 yılında kurulan silah tamirhanesi ve marangoz atölyelerinden sonra, 1923 yılında yine Ankara'da fişek fabrikası, 1925 yılında Kırıkkale'de topçu mühimmat fabrikası, 1926 yılında kuvvet merkezi ile pirinç döküm ve haddehanesi, 1930 yılında Ankara'da kapsül ve imla fabrikası ve Kırıkkale'de çelik döküm

[1] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, TTK Basımevi, C II, 1997, s. 47.

haddehanesi, 1937 yılında Kırıkkale'de nitroselüloz barut fabrikası ve top fabrikasının temelleri atılmıştır.[2]

İstanbul'da kurulmuş olan Av ve Revolver Fişekleri Fabrikası 1929 yılında ve yine Elmadağ'da kurulmuş olan barut fabrikası 1934 yılında, ayrıca 1934 yılında Kızılay tarafından yaptırılan gaz maskesi fabrikası da 1944 yılında askerî fabrikalara devredilmiştir. Bu fabrikalardan başka Anadolu'nun çeşitli yerlerinde de askerî fabrika ve tesisler kurulmuş olup bunlardan en önemlileri, Çorlu ve Çanakkale'de silah tamirhanesi, İzmir Halkapınar Silah Fabrikası, Akyazı Kereste Fabrikası, Kırıkkale Nal Fabrikası, Konya ve Kayseri Güherçile Kalhaneleridir.

Ülkenin içinde bulunduğu koşullar nedeniyle özellikle Millî Mücadele yıllarında savunma harcamalarına özel bir ayrıcalık tanınmış ve 1 Mayıs 1920-31 Eylül 1920 arasındaki harcamaları kapsayan geçici bütçe taslağı 8 Eylül 1920'de Meclise sunulmuştur. Bu taslağa göre yapılan harcamaların miktarı 27.195.935 lira 55 kuruş olarak tahmin edilmektedir. Ülkenin savaş içinde bulunması nedeniyle Müdafaa-i Milliye Vekâletine ayrılan para miktarı dikkat çekicidir (10.775.303). Müdafaa-i Milliye Vekâletinin yanında Jandarma Kumandanlığına (2.772.840) ve Emniyet Müdürlüğüne 877.659 lira ayrılmıştır. Yeni kurulan devletin dış ve iç güvenlik için 14.625.802 lira ayırdığı bunun da bütçenin % 53'ünü oluşturduğu görülür.[3]

1921 yılı başında her ne kadar Yunanlarla yapılan savaşı TBMM orduları kazanmış ise de bu cephede savaş bitmiş değildi. İkinci İnönü Savaşı'nın kazanılmasının verdiği olumlu bir izlenimle Müdafaa-i Milliye Vekâleti Bütçesi, Askerî Fabrikalar Müdüriyeti ve Bahriye Şubesi de dâhil olarak tartışmasız bir şekilde 44.160.058 lira olarak 2 Nisan 1921'de 175 olumlu 1 ret 1 çekimser oyla kabul edilmiştir. 1921 (1337) bütçesi tümüyle bir savaş ekonomisi bütçesidir. Zira bütçenin % 62'si Müdafaa-i Milliye Vekâletine, % 38'i ise diğer alanlara ayrılmıştır. 1922 yılı Hazine Genel Hesabına göre ise 100.974.541 lira ödenek ayrılmıştır. Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Bahriye Dairesi, Askerî Fabrikalar Müdüriyeti Umumiyesi ve Jandarma Komutanlığı dâhil 48.488.730 liralık bir harcama yaparak bütçenin % 64,6'sını kullanmıştır.[4]

Yüce Önder ATATÜRK, "Büyük ulusumuzun orduya bahşettiği en son sistem fabrikalar ve silahlar ile bir kat daha kuvvetlenerek büyük bir feragati nefis ve istihkarı hayat ile her türlü vazifeyi ifaya müheyya olduğunuza eminim." diyerek askerî fabrikaların önemine işaret etmiştir.

Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü çatısı altında birleşmiş olan savunma sanayisinde, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan şartlar

---

[2] Hüsnü Özlü; İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türkiye'de Savunma Sanayisinin Gelişimi, (1939-1990), Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006, s. 1.

[3] İhsan Güneş; "Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S 12, C IV, Temmuz 1988.

[4] Güneş.

nedeniyle yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu düzenleme ve atılımın adı Makine Kimya Endüstrisi Kurumu olarak karşımıza çıkmaktadır.

1940'lı yılların ortasına kadar ve Amerikan yardımlarının başlamasından önce, Türk ordusunu asrın en modern silahları ile teçhizini üstlenmiş olan askerî fabrikaların dönemin koşullarında çok önemli hizmetler yaptığını görmekteyiz. Askerî fabrikaların iktisadî devlet teşekkülü hâline dönüşmesinde etkili olan en önemli faktörlerin başında ABD askerî yardımları gelir. Askerî yardımların başlaması ile birlikte bu fabrikaların silah ve mühimmat üretimi faaliyetleri durma noktasına gelmiş ve sivil ihtiyaca yönelik çalışmaya başlamıştır.

1. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Kara Harp Sanayisini Kurma Girişimleri

Yüce Önder Mustafa Kemal ATATÜRK, 01.03.1923 tarihinde TBMM'nin dördüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada; "Harp sanayisi azim ve imanımız önünde yıkılarak silah, mühimmat ve vasıtalarını muharebe meydanında terke mecbur olan Yunan ordusunun bıraktıklarından istifade olunarak muhtelif merkezlerde yeni ve yedek silah ve cephane depolarımız ve fabrikalarımız kurulmuştur. Bu genişlikte kurulan ve gün geçtikçe daha çok genişleyen ve mükemmeliyet kazanmakta olan harp sanayisi tesislerine lazım olan fenni dimağlar yetiştirilmesi için de hazırlıklarda bulunulmaktadır."[5] diyerek, Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulacak olan harp sanayisinin ilk işaretlerini vermektedir.

Ülkemizin savunma gücünü artırmak amacıyla 1928'de çıkarılan 664 sayılı Yasa ile bir ikmal planı yapılmış ve birkaç yılda harcanmak üzere, Silahlı Kuvvetlere 150.000.000 liralık olağanüstü bir ödenek verilmiştir. 1934'te de 2425 sayılı Yasa ile ikinci bir ikmal planı yapılmış ve yine birkaç yılda kullanılmak üzere, bütçeye 70.000.000 liralık bir ödenek eklenmiştir. Ancak dünyanın hızla bir felakete doğru sürüklendiği bu yıllarda başlayan ekonomik bunalımının etkileri ile atılan adımlar olumlu sonuçlandırılamamıştır. 1937'de üçüncü, 1938'de dördüncü ikmal planları hazırlanmış olmasına rağmen, Genelkurmay Başkanlığının dönemin koşulları ve yaklaşan savaşın gerektirdiği isteklerini, millî savunma sanayisi, tam olarak yerine getirememiştir.[6]

Türk ordusunun geliştirilmesi ve güçlendirilmesi, bahsi geçen bu programlar dâhilinde düşünülmüş, hazırlanan planların uygulamasında ülkenin ekonomik gücüne ve bütçe imkânlarına bağlı kalınması esas alınmıştır. Yüce Önder Mustafa Kemal ATATÜRK, 01.11.1937 tarihinde TBMM'nin beşinci dönem toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada; "Harp sanayisi tesisatımızın, daha ziyade gelişmesi ve genişletilmesi için alınan tedbirlere devam edilmeli ve endüstrileşme mesaimizde de ordu ihtiyacı

[5] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; s. 322.
[6] Mete Tunçay; "İkinci Dünya Savaşı'nın Başlarında Türk Ordusu", Tarih ve Toplum, S 35, Kasım 1986, s. 34.

ayrıca göz önünde tutulmalıdır." demiştir.[7] 1939 yılı Türk ordusunun takviyesi için çok önemli bir faaliyet yılıdır. Savaşın başlaması ile birlikte ordunun ihtiyaçları seferî kuruluşlar esas alınarak planlanmış ve silahların artmasına paralel olarak ihtiyaç duyulan mühimmat bir taraftan yurt dışından karşılanırken bir taraftan da yurt içindeki fabrikalardan temin yoluna gidilmiştir. Askerî fabrikalarımızda alev makinelerinin yapımı, tanksavar topu imali, çelik fabrikalarında topçu mühimmatının yapımı, barut imalatının artırılması gibi ordunun acil ihtiyaçlarına yönelik çalışmalar en üst seviyeye çıkarılmıştı. Bu alandaki çalışmaların yoğunlaşması işçi sayısındaki artıştan da anlaşılabilir; zira bu döneme kadar askerî fabrikalarda 5691 işçi çalıştırılırken, 1940 yılından sonra bu rakam iki katına yükselmiştir.

a. Millî Mücadele Yılları Harp Sanayisi Kurma Girişimleri ve İmalat-ı Harbiye-i Umumiye Müdürlüğü

İmalat-ı Harbiye İstanbul'un işgalinden hemen sonra Anadolu'da başlayan direniş hareketi için gerekli silah, cephane ve askerî malzemelerin temini maksadı ile Topçu Mümtaz Kaymakamı (Yarbay) Eyüp Bey tarafından Batı Cephesi Komutanlığı bünyesinde kurulmuştur.[8]

1921 yılına gelindiğinde İmalat-ı Harbiye çalışmaları yoğun olarak Ankara ve çevresinde toplanmıştır. Ankara'da bu faaliyetlerin başında Topçu Miralay Asım Bey ve yardımcısı Topçu Binbaşı Hasan Fehmi bulunmaktadır. 1922 yılında İmalat-ı Harbiye, Fen Heyeti, İdare Riyaseti, Teftiş Heyeti, Tecrübe Muayene Heyeti, Zat İşleri, İnşaat, Muhasebe, Mubayaa, Yollama Şubeleri olmak üzere teşkilatını daha da genişletmiş ve çalışmalarına hız vermiştir. Bu dönemde İmalat-ı Harbiye Dairesine bağlı olarak çalışan fabrikalar, Ankara Silah Tamirhanesi, Ankara Top Mühimmathanesi, marangozhane, Eskişehir Silah Tamirhanesi, Keskin Fişek İmalathanesi, Kayseri ve Konya Tamirhanesi, Erzurum İş Ocağıdır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında askerî sanayinin sorumluluğu, 1921 yılında kurulan Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğüne aitti. Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesinden hemen sonra savaştan arta kalan harp silah, araç ve gereçleri toplanarak kullanılabilir durumda olanlar ile faaliyetlere devam edilmiş, bir kısmı da yurdumuzun çeşitli yerlerinde oluşturulan depolara yerleştirilmişti.

Yüce Önder Mustafa Kemal ATATÜRK, 1 Mart 1922 tarihinde TBMM'nin üçüncü toplama yılını açarken yaptığı konuşmada; "Bilhassa harp sanayisi ve fabrikalarının çalışmasını özel bir takdir ile anmayı bir borç bilirim. Bu son sene zarfında bu fabrikaların eksikleri en üst düzeyde tamamlanmıştır. Bugün her türlü ihtiyacın tamamlanması imkân altına alınmıştır. Yeni tesis edilen mermi ve fişek fabrikalarında bol miktarda topçu ve piyade cephanesinin ve bombasının hazırlanması ve imaline muvaffakiyet hasıl olmuştur." demiştir.[9]

---

[7] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; s. 421.
[8] Zekeriya Türkmen; Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması, (1918-1920), Türk Tarih Kurumu, 2001, s. 248.
[9] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; s. 257.

İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda Kara Kuvvetlerinin harp silah, araç ve malzemesinin süratle yapımı, ikmal işlerinin bir elden ve daha esaslı yürütülmesi, kontrol ve koordine edilmesi, endüstriyel ve ekonomik bakımdan çalışmasına doğal olarak ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla Ocak 1942 tarihinde harbiye dairesi, motor dairesi, fen, sanat ve askerî fabrikalar bir müfettişlik emrinde toplamıştı. Günümüzün ordu donatım teşkilatının özünü oluşturan bu müfettişlik aynı zamanda dış yardımları organize eden dış ikmal bürosu ile uyum içinde çalışmıştır.[10]

b. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Askerî Fabrikaların Kuruluşu ve Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü

Yüce Önder Mustafa Kemal ATATÜRK'ün yazdığı en önemli eseri olan Nutuk'ta "Felaket başa gelmeden önce, onu önleme ve ona karşı savunma çarelerini düşünmek gerekir." sözleri dikkat çekicidir. Bu sözler özellikle Millî Mücadele yıllarında çekilen zorluklar ve imkânsızlıklar dikkate alındığında daha da önem arz etmektedir.[11]

Millî Mücadele öncesi ve sonrası, yurdumuzu ve istiklalimizi koruyacak her silah, her mermi askerî fabrikalarımızda yapılmış olup bu konuda millî onurumuzu koruyan ve kabiliyetimizi dünyaya tanıtan genel merkezler askerî fabrikalarımız olmuştur. Askerî fabrikalarımız ulusal bağımsızlığımız ve devrimlerimiz uğrunda en çok hizmet eden askerî teşkilatlarımızın başında gelmiştir. Özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren, askerî fabrikalarımız silah tedariki için dış ülkelere avuç açmak zorunluluğundan milletimizi kurtarmış, yurdun kan ve can damarları olan demir ağlarımızı yapmış, her sene milyonlarca liralık millî servetimizi dış ülkelere akmaktan kurtarmıştır.[12]

Cumhuriyet'in ilanından sonra harp sanayisinin gelişimi tamamen askerî fabrikaların yapılandırılması ile paralel bir gelişme göstermiş ve Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü dönemi silah sanayisinde önemli bir yer teşkil etmiştir. Bu dönemde ordunun silah cephane ve diğer araç gereçlerinin temini için yeni kurulacak fabrikaların yer tespiti ve teşkilatlanması önemle ele alınmış ve uygulamaya konulmuştur. Bu çalışmaların başkanlığına Asım Paşa getirilmiş ve 1924 yılında Erkânıharbiye Başkanlığının da onayı alınarak yeni kurulacak askerî fabrikalar için Kırıkkale ve civarı uygun görülmüştür. 1923 ile 1950 yılları arasında faaliyette bulunacak olan Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü ile İstanbul, Ankara ve Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılmış olan tüm işletmeler bir çatı altında toplanmış ve faaliyetlerine hız vermiştir.

---

[10] Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, Harita Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1982, s.127.

[11] Nutuk; Yayımlayan Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1994, s. 317.

[12] Mümtaz Gümüş; "İnkılabımızda Sanayi-i Harbiyenin Değer ve Ehemmiyeti", Askerî Fabrikalar Mecmuası, C 5, S 57, Yıl 5, I. Teşrin 1937, s. 11.

Kuruluşlarından itibaren askerî fabrikalar, imal, tamir ve diğer fabrikalara malzeme hazırlamak amacıyla kurulmuş olup aşağıda belirtilen kurumların taleplerine cevap vermek için sipariş alıyorlardı.[13]

"- Millî Müdafaa Vekâleti Harp Dairesi (Fabrikanın esas müşterisi).

- Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü müesseselerinin ve fabrikaların demirbaş ve tesisat siparişleri.

- Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü merkez müesseselerinin imal ve tamir siparişleri.

- Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü ambarları için imalat siparişleri.

- Parası mukabil mütedavil sermaye siparişleri."

Askerî fabrikalar aracılığı ile varlığını sürdüren silah sanayisi 1940'lı yıllarda durma noktasına gelmiştir. Bu döneme kadar çok önemli hizmetleri olan askerî fabrikaların, günün şartlarına göre kendini yenileyememesi ve sektörel temelde ilerleme kaydedememesi sonucunda üretim konusunda sıkıntılar yaşadığı görülmüştür. Gerek Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğünün üretimlerinin ve yönetim şeklinin karakterinden gerekse ülkenin o yıllardaki genel ekonomik durumundan ve özellikle 40'lı yılların sıkıntılarından kaynaklanan nedenlerle üretim konusunda büyük sorunlar yaşanmıştır. Bununla birlikte harp sanayimizin en önemli yapı taşlarını oluşturan askerî fabrikalarımız barışa giden yolda önemli hizmetler yapmışlardır.

Teknolojik açıdan gelişmiş bir ordunun ihtiyaçlarının millî ekonomide oynadığı rol çok büyüktür. Bu konuda Başbakan İsmet İnönü'nün Karabük Demirçelik Fabrikalarının temel atma töreninde söylediği şu sözler çok dikkat çekicidir; "Zannedilebilir ki tehlikeler geçtikçe silahsızlanmaya dayanan bir sulh sistemi yerine zaman ile milletlerin takatleri sonuna kadar silahlanmalarına dayanan bir sulh sistemi kendi kendine kurulacaktır. Böyle mühim bir geçit devrinde Türkiye'ye düşen kendini muhafaza için çok hassas olması ve hazırlıklı bulunmasıdır." Bu konuşmadan da anlaşıldığı üzere milletler barışı korumak yurtlarını ve varlıklarını kurtarmak için silahlanma yarışını güçlerinin sonuna kadar ileri götürmeye mecbur olacaklardır. Bütçelerinin, millî servetlerinin son zerresini de silahlanma uğrunda sarf ederek ancak barışı sağlayabileceklerdir.[14]

c. Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğüne Bağlı Fabrikalar

1) Ankara'da Kurulan Fabrikalar

a) Ankara Silah Fabrikası

Millî Mücadele yıllarında görülen ihtiyaç üzerine top ve tüfek tamiratı yapılmak üzere kurulan silah tamirhanesi, İstanbul'dan Zeytinburnu ve

[13] Azmi Sümen; "Barut, Patlayıcı Maddeler Malzemesi İmalatında Yenilikler", Askerî Fabrikalar Mecmuası, C 5, S 58, II. Teşrin 1937, s. 23.
[14] Gümüş; C 5, S 59, Yıl 5, II. Teşrin 1937, s. 13.

Tophane fabrikalarından kaçırılan tezgâhlarla Ankara'da kurulmuş ve güçlendirilmiş, 1923-1924 yıllarında Berlin Tasfiye Komisyonunun gönderdiği tezgâhlar ile o yılların ihtiyaçlarını karşılamıştı.[15]

Bu fabrikada imalattan ziyade tamir ve tadilat işleri yapılmış 1932 yılında deneme mahiyette 1000 adet tüfek onarılmıştı. 1933 yılında bu miktar 15.000'e, 1941 yılında da 30.000'e yükselmiştir. Fabrika 1932-1941 yılları arasında Türk ordusunun tüm alanlarından kara, deniz, hava ve jandarma olmak üzere toplam 150.000 tüfek tamiri yapmış ve ayrıca cephane birleştirilmesi işlemlerini de gerçekleştirmiştir. 1939 yılında Kırıkkale Tüfek Fabrikası açılıncaya kadar bu alandaki tek işletme olarak çalışmış ve Türk ordusunun ihtiyaçlarını karşılamıştır.[16]

Ankara Silah Fabrikasının kârdan ziyade zararla çalışması, ünitelerinin dağıtılmasına neden olmuş ve tasfiyesi şu şekilde yapılmıştır:

- Ağır silah tamir ve yedek parça imali ve optik tamir atölyeleri Kırıkkale Top Fabrikasına,

- Hafif silah parçalarını imal eden kısmı, Kırıkkale Tüfek Fabrikasına (kılıç tezgâhları dâhil),

- Demir inşaat atölyesi, kaynak şubesi ve demirhane kısmı Ankara Ziraat Makine Aletleri Fabrikasına,

- Dökümhanesi, Ankara Döküm Fabrikasına,

- Dikiş ve Saraciye Şubesi, Mamak Gaz Maske Fabrikasına devredilmiştir.

Fabrika, 1950 yılında MKEK'ye devrolduğu dönemde, imalat kapasitesi olmayan, sadece tamirat ve küçük çaplı parça imalatı hizmetleri gören bir yapıdaydı. Tezgâh, makine ve tesisatın çağın çok gerisinde kalması, nakliye maliyetlerinin çok yüksek olmasından dolayı modern üretime de geçilememişti. Özellikle MKEK devrinden sonra, fabrika asıl amacının dışında daha çok sivil ihtiyaçlara yönelik üretim yapmış, greyder montaj atölyesinden, çöp kamyonlarına, çeşitli barakalardan, zeytin kırma makinelerine kadar tamamen amacının dışında üretim gerçekleştirmiştir.

b) Ankara Fişek Fabrikası (Gazi Fişek Fabrikası)

Millî Mücadele sırasında, İstanbul'daki Zeytinburnu Fişek Fabrikasının malzeme ve tezgâhlarının Ankara'ya kaçırılması ve Keskin'de bir fişek fabrikasının kurulması ile başlayan mühimmat ihtiyacının karşılanma çalışmaları daha sonra 1923 yılında Ankara'da bir fişek fabrikasının

[15] Askerî Fabrikalar Tarihçesi; Ankara, 1940, s. 143.
[16] Mehmet Evsile; Atatürk Devri Harp Sanayisi (1920-1938), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 1992, s. 43.

kurulması ile hızlanmıştır. Bu fişek fabrikası Cumhuriyet'in ilk yıllarında çok önemli görevler üstlenmiştir.

1926 yılına gelindiğinde fabrikada modernizasyon çalışmaları başlamış ve Alman Fritz Werner firmasına 225 adet tezgâh ve alet siparişi verilmiş, ayrıca İsviçre'de Solotorn Fişek Fabrikasına da birtakım malzemeler sipariş verilerek 1930 yılına kadar bu çalışmalar devam etmiştir. Bu arada 1928 yılından itibaren de fişek imaline başlanmıştır.[17]

İkinci Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde Avrupa'nın en gelişmiş fişek fabrikaları ayarında üretim yapan Ankara Fişek Fabrikası daha sonraki adı ile Gazi Fişek Fabrikası TSK'nin ve Emniyet Genel Müdürlüğünün ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Fabrikada tamamen askerî ihtiyaçlara yönelik üretim yapılmakta olup, sivil ihtiyaçlara yönelik üretim yapılmamaktadır.[18]

c) Kayaş Kapsül Fabrikası

Türk ordusu için gerekli olan piyade fişekleri 1929 yılına kadar çeşitli Avrupa devletlerinden satın alınmakta idi. Fişek ve kapsüllerin ülke içerisinde yapılmasını temin etmek için 1 Mart 1930 tarihinde Kayaş'ta bir kapsül fabrikası yapılmasına karar verilmiştir.[19] Kurulan bu fabrikanın, Kayaş Kapsül Fabrikası ve Kayaş Mermi İmalathanesi olarak iki bölüm hâlinde imalata başladığı görülmektedir.

1931 yılında üretime başlanan fabrikada, o sene 10 milyon, 1932 yılında 12 milyon, 1933 yılında 15 milyon ve 1934, 1935, 1936 yıllarında da 30 milyon piyade kapsülü imal edilerek orduya teslimat yapılmıştır. 1940 yılına gelindiğinde yılda 60 milyon kapsül imal edecek kapasiteye ulaşılmıştır.[20]

Kayaş Kapsül Fabrikasında, piyade ve tapa kapsülleri yanında elektrikli fünyeler, sis ateşleme cihaz fünyeleri, demir yolları sinyal fişekleri, şenlik fişeği, maden ocakları için elektrikli fünye imalatı yapılmıştır. Kayaş Kapsül Fabrikası, 1950 yılına gelindiğinde diğer askerî fabrikalar gibi MKEK'ye bağlanmış ve tek bir idare altında Kayaş Kapsül ve İmla Fabrikası adını almıştır.

ç) Elmadağ Barut Fabrikası

Melinit isimli bir Fransız şirketi Maliye Bakanlığı ile imzaladığı protokol gereği ülke içerisinde av barutu, saçma, dinamit ve rovelver fişeği imal etme ve fabrikayı kurana kadar da bu maddeleri dış ülkelerden getirme hakkını almıştır. Fabrikayı kurduktan kısa bir süre sonra iflas durumuna gelen şirket,

[17] MKEKD; S 21, Mart 1979, s. 9. Ayrıca bk. Askerî Fabrikalar Tarihçesi; s. 150.
[18] M. Kemal Akpınar; "Gazi Fişek Fabrikası", MKEKD, S 13, Temmuz 1984, s. 4.
[19] Askerî Fabrikalar Tarihçesi; s. 156.
[20] a.g.e.; s.156.

27 Mayıs 1934 tarihi itibarı ile Millî Savunma Bakanlığına devredilmiştir.[21] Bu fabrika Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğüne devredildikten sonra sürekli tesislerini genişletmiş ve bu amaçla yurt dışından, başta ABD olmak üzere makine ve tezgâh getirtilmiştir.

d) Mamak Gaz Maske Fabrikası

Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü ile Müteahhit Ahmet Efendi arasında 20 Ekim 1932 tarihinde imzalanan anlaşma ile maske atölyesi kurulması kararlaştırılmıştır. Tesis 22 Temmuz 1933 tarihinde işletmeye açılmıştır.[22]

Ayrıca Türkiye Kızılay Cemiyeti AUER firması lisansı ile Mamak'ta bir gaz maske fabrikası kurmuş ve bu fabrika, 14 Temmuz 1943 tarihinde 4466 sayılı Kanun'la Millî Savunma Bakanlığı Gaz Komutanlığına bağlanmıştır.[23]

Yukarıda bahsi geçen iki tesis bir araya getirilerek Mamak Gaz Maske Fabrikası kurulmuş ve askerî ve ticari maksatla üretime başlanmıştır. Fabrika Millî Müdafaa Vekâletinin ihtiyaçlarından başka devlet daire ve müesseseleri ile özel şahısların siparişlerini de imal etmeye başlamış, bu siparişlerde kullanılmak üzere 300.000 lira ödenek ayrılmıştır. Ayrıca Türkiye'de gaz maske fabrikası kurulması ve dışarıdan ithal edilmesi Millî Müdafaa Vekâletinin iznine bağlanmıştır.[24]

2) Kırıkkale'de Kurulan Fabrikalar

a) Kırıkkale Tüfek Fabrikası

Ankara Tüfek Fabrikası ve Tamirhanesi ihtiyaca cevap vermediği için bu atölyenin genişletilmesi ve modernleştirilmesi düşünülmüştü. Bu düşüncenin bir ürünü olarak Kırıkkale Tüfek İşletmesi kurulmuştur. 13 Nisan 1935 tarihinde bir kısım tezgâh ve aletler Fritz Werner firmasından satın alınmış ve Ankara Silah Fabrikasından getirilen tezgâhlar ile takviye edilerek 22 Ekim 1936 tarihinde Kırıkkale Tüfek İşletmesi hizmete açılmıştır.[25]

1939 yılından itibaren üretime başlayan fabrika, ayrıca piyade tüfeklerine ait tetik, düzen ve mekanizma parçalarını üreterek, bunları monte edilmek üzere Ankara Tüfek İşletmesine gönderiyordu. Bu çalışma İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar devam etmiştir.[26]

Kırıkkale Tüfek Fabrikası, otomatik olmayan piyade tüfeği imal etmek üzere kurulmuş olup, Ankara Silah Fabrikası hafif silah atölyesi ile birlikte imalat kapasitesi yılda 40.000 piyade tüfeğidir.

---

[21] Evsile; s. 71.
[22] a.g.e.; s. 88.
[23] TBMM ZC; Devre 7, C 4, İçtima F, 15.7.1943, s. 105.
[24] a.g.e.; s. 105.
[25] MKEKD; C 2, Yıl 5, (Yıl Sonu Özel Sayısı), 1966, s. 8.
[26] Mehmet Bekiroğlu; "Silah ve Tüfek Fabrikaları", MKEKD, S 21, Mart 1985, s. 5.

1946-1950 yılları arası Alman Walther tipi tabancanın ve 12-16 kalibre av çiftelerinin etüt çalışmaları tamamlanarak üretime geçilmiştir. Fabrika, 1950-1967 yılları arası sadece tabanca ve av çiftesi üretimi ile meşgul olmuştur. Ancak bu üretim faaliyetleri de 1957-1960 ve 1962-1967 yılları arasında Top Fabrikası ile birleşerek Top ve Tüfek Fabrikası ismi altında tabanca ve av çiftesi üretimine devam etmiştir.[27]

b) Kırıkkale Top Fabrikası

Kırıkkale Top Fabrikasının yapımına Şubat 1937 tarihinde başlanmış olup Alman Guttehoffmangshütte-Rheinmetal Borsing firmalar grubuna bedeli bono ile 6 senede ödenmek üzere 483.340 İngiliz lirasına ihaleye verilmiştir. Ayrıca Top Fabrikasının noksan kalan kısımları ile yeniden yapılacak kovan fabrikası ve 3,7 mm'lik ve 20 mm'lik defitank ve tayyare silahlarına ait mühimmat fabrikaları inşaatı 2490 sayılı Kanun'un 46'ncı maddesi K fıkrasına göre pazarlıkla yaptırılmasına 01.07.1938 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından karar verilmiştir.[28] Anlaşma gereği Mayıs 1939'da sıcak işçilik kısmı, Ağustos 1939'da da soğuk işçilik kısmı tamamlanarak teslim edilmiştir.[29] Fabrikanın tesis ve montaj işlerinde çalıştırılmak üzere Almanya'dan uzman getirtilmiş ve bu uzmanların 1940 yılı Eylül ayına kadar, 2007 sayılı Kanun'un ikinci maddesinin B fıkrası ile 2/9448 sayılı Kararname hükümlerine göre, 13 Haziran 1939 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile Türkiye'de kalmalarına izin verilmiştir.[30]

Fabrikanın üretime başlamasından sonra şiddetle ihtiyaç duyulan işletme ve istihlak malzemeleri araya komisyoncu girmeksizin, doğrudan doğruya firma sahiplerinden, bedelleri hususi takas veya Almanya ile Türkiye arasındaki ticaret anlaşması çerçevesinde ödenmesi koşulu ile Almanya'dan satın alınması, 28 Şubat 1942 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile kabul edilmiştir.[31]

c) Kırıkkale Mühimmat Fabrikası

Harp sanayisi içerisinde silah sanayisinin tamamlayıcısı olarak görülen mühimmat sanayisi, hafif ve ağır silahlarda kullanılan mermi, fişek, kapsül, tapa ve eğitim mermilerini yapan sanayi tesisleridir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ankara (Gazi) Fişek Fabrikası, Kırıkkale Topçu Mühimmat Fabrikası, Kayaş Kapsül Fabrikası ve başlangıçta sivil amaçlı olan fakat daha sonra Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğüne bağlanan Silahtarağa Fişek Fabrikası bu alanda üretim yapan tesislerdir.

Kırıkkale Mühimmat Fabrikası 1925 yılında Nielsen Winther firmasına ihale edilmiş, 1928 yılında tesis tamamlanarak 26.04.1929 tarihinde üretime başlamıştır. Bu arada Berlin Tasfiye Komisyonunun gönderdiği tezgâhlar da

[27] a.g.e.; s. 5.
[28] BCA; (Bakanlar Kurulu Kataloğu) 030.18 / 01-02 / 83-60-5, Karar Nu. 2-9141.
[29] BCA; 030.18 / 241-141 / 2-112-19.
[30] BCA; 030.18 / 01-02 / 87-54-7, Karar Nu. 2-11214.
[31] BCA; 030.18/ 01-02 / 97-122-8, Karar Nu. 2-17421.

bu fabrikaya yerleştirilmiştir.[32] 1931 yılında tapa işletmesi için Zeytinburnu ve Karaağaç'tan getirilen tezgâhlarla tapa imalatına başlanmış, 1932 yılından itibaren de mermi dolumu gerçekleştirilmiştir.

ç) Kırıkkale Barut Fabrikası

Kırıkkale Barut Fabrikası, 1 Aralık 1936 tarihinde Millî Savunma Bakanı Kazım Özalp ile Köln-Rottweil A. G. firması adına Dippl. Ing. E. Wodicka arasında Ankara'da imzalanan ve anahtar teslimi şartına bağlanan mukavele ile kurulmuştur. Firma fabrikayı bedeli 6 senede ödenmek koşulu ile 21 ay da tamamlayarak toplam 2.822.497 Türk lirasına mal etmiştir.[33]

Fabrikanın 14 Mayıs1937 tarihindeki temel atma töreninde temele yerleştirilen bir kutu içerisinde şu ifadelere yer verilmiştir: "Ulu Önder Kemal ATATÜRK Cumhur Reisi, İsmet İnönü Başvekil, Kazım Özalp Millî Müdafaa Vekili ve Fevzi Çakmak Genelkurmay Reisi iken, General Eyüp Durukan'ın Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü esnasında 14 Mayıs 1937 tarihinde Kırıkkale Barut Fabrikasının temeli atıldı."[34]

Kuruluş mukavelesine göre fabrikanın kapasitesi, 8 saatlik çalışma müddeti için 700 kg tüfek barutu ve 700 kg top barutu olmak üzere toplam 1400 kg barut olarak tespit edilmiştir. Fabrika 1 Mayıs 1939 tarihinden itibaren tamamen teslim alınmış ve Türk elemanların idaresine verilmiştir.

3) İstanbul'da Kurulan Fabrikalar

a) Silahtarağa Fişek Fabrikası

8. 11. 1925 tarih ve 672 sayılı Kanun'la Maliye Vekâletine barut ve patlayıcı maddelerle av fişeği ve mühimmatı üretme yetkisi verilmiştir. Daha sonra hükûmet, yabancı sermaye ile fabrika kurmaya karar vermiş ve bu şirketlerle, % 50 sermaye ile ortak olunmuştur. Bu fabrikalardan biri Küçük Yozgat diğeri de İstanbul Haliç'teki av fişeği fabrikasıdır. Silahtarağa Fabrikasının kökeni İstanbul'da bulunan bu fabrikadır. Fabrika, 1 Temmuz 1934 tarihi itibarı ile Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğüne bağlanmıştır. Bu tarihteki kapasitesi ile tesisler, 3.700.000 av fişeği kovanı, 2.000.000 av fişeği ve 540.000 kg saçma üretmektedir. Silahtarağa Av Fişeği Fabrikasında askerî amaçlı üretimlerin yapılmadığı daha çok sivil ihtiyaca yönelik üretim yapıldığı, bunların çoğununda av fişeği malzemesi olduğu görülür.

b) Bakırköy Barut Fabrikası

Fabrikanın ilk kuruluşu Osmanlı Devleti'nin III. Selim dönemine rastlamakta olup, 1904 senesinde Alman Köln-Ruttweil firması ile iş birliği hâlinde faaliyet yaparak barut imal etmiştir. 1930 yılında imalatın çok

[32] Askerî Fabrikalar Tarihçesi; s. 87.
[33] a.g.e.; s. 113.
[34] Suat Boyar; "Kırıkkale Barut Fabrikası", MKEKD, S 18, Aralık 1984, s. 3.

pahalıya mal olmasından dolayı fabrika kapatılmış; ancak 1932 senesinde ihtiyaçların sağlanamaması üzerine tekrar açılmıştır.[35]

Bakırköy Barut Fabrikasının 1950 yılına kadar olan safahatı ve o yıllardaki imalat, iş hacmi ve ekonomik yönleri MKEK tarafından oluşturulan bir heyetçe incelemeye alınmıştır. Bu heyetçe hazırlanan 3 Haziran 1950 tarihli rapora göre; "Kırıkkale Fabrikasında yapılmakta olan barutun daha ucuza mal edildiği, fabrikanın işletme faaliyetleri için tesisatının eksikliği yüzünden büyük miktarda kömür sarf etmekte olduğu, fabrikanın tesisatının başka imalatlar için uygun olmadığının anlaşıldığı ifade edilmiştir."[36]

c) Zeytinburnu Silah Tamirhanesi

İstanbul Silah Fabrikasının kapatılması üzerine Trakya'da bulunan askerî birliklerin silah onarım işlerini yapmak üzere 27. 05. 1935 tarihinde Zeytinburnu Fişekhanesinin silah tamirhanesine dönüştürülmesi ile kurulmuştur.

4) Askeri Fabrikalara Bağlı Diğer Kuruluşlar

a) Konya Güherçile Kalhanesi

Karabarut'un ham maddesi olan güherçile yurdumuzda Konya ve Kayseri'de yoğun olarak bulunmaktadır. Bu bölgelerde toplanan güherçileler öncelikle Konya ve Kayseri Kalhanesinde ilk işlemleri yapıldıktan sonra Bakırköy Barut Fabrikasına gönderilmiştir. Konya Kalhanesinin kuruluş tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte Bakırköy Barut Fabrikasının kuruluşu ile aynı döneme rastladığı düşünülmektedir.[37] Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra mütareke esasları doğrultusunda barut fabrikaları çalışmadığından ve gerekli barut ihtiyacının da yurt dışından karşılanması üzerine bu kalhane kapatılmıştır. Ancak bu tesis, 1934 yılında Elmadağ Barut Fabrikasının ve Silahtarağa Av Fişek Fabrikasının açılması üzerine barut ham maddesi ihtiyacını karşılamak üzere tekrar üretime geçmiştir.

Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğünün Konya'da doğal potas güherçilesini kısmî olarak işleyen ve yılda 100-125 ton üretim yapan bu kalhanesinin, ilerleyen yıllarda fabrikaların gelişimine ayak uyduramadığı ve işlenen güherçilelerin daha sonra Ankara Elmadağ Barut Fabrikasında tekrar bir işlemden geçirildiği ve bunun da ikinci bir işlem olmasından dolayı işlevinin kalmadığı değerlendirilmiştir.[38]

Askerî fabrikalara bağlı olarak görev yapan diğer fabrika ve tamirhaneler ise; Erzurum Silah Fabrikası, İzmir Silah Fabrikası, Çorlu Silah Tamirhanesi, Akyazı Kereste Fabrikası, Kayseri'de bulunan Güherçile Kalhanesi'dir.

---

[35] Askerî Fabrikalar Tarihçesi; s. 163.
[36] BCA; 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, Karar Nu. 33, 06.06.1950.
[37] Askerî Fabrikalar Tarihçesi; s. 56.
[38] BCA; 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, Karar Nu. 21, 18.05.1950.

ç. Askerî Fabrikaların Yurt Dışı Malzeme Alımları ve İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı öncesinde, Türk Silahlı Kuvvetlerinin güçlendirilmesi ve daha modern bir donanıma kavuşturulması için birçok plan ve çalışma yapılmıştır. Ancak bu planların gerçekleştirilmesi o günlerin ekonomik koşulları ve yaklaşan savaş endişeleri içerisinde mümkün olamamış ve daha çok dış askerî yardımlara umut bağlanarak yapılanma yönüne gidilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında başlayan ve belirli aralıklarla devam eden bu yardımlar muhtelif safhalardan geçmiştir. 1941 yılında savaş içerisinde imza edilen Atlantik Şartı savaştan sonra da bu yardımların devam edeceğini göz önüne almıştır. Truman yardımları ile askerî, Marshall Planı ile de yardımların iktisadi amaçları belirlenmiş, Atlantik Paktı'nın kurulmasından sonra da askerî yardım işlerini çevirmek üzere iki komite kurulmuştur.[39]

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile askerî fabrikalara gerekli olan her türlü malzeme, eşya ve edevatın 2490 sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale Kanunu'nun 46'ncı maddesinin K fıkrasına göre gizli pazarlıkla mubayaası için Millî Müdafaa Vekilliğine yetki verilmesi 7 Eylül 1939 tarihinde İcra Vekilleri Heyetince kabul edilmiştir.[40] Bu yetkiyi alan Millî Müdafaa Vekilliği özellikle Avrupa ülkelerinden Almanya ve İngiltere'den ihtiyaç duyulan malzemeleri satın almaya başlamıştır. Yurt dışından malzeme alımlarında özellikle Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü, alınacak malzemenin kontrolünde ciddi ve hassas davranarak yurt dışına mutlaka işin uzmanı olan bir heyeti yollama yoluna gitmiştir. Bu konuda örnek verecek olursak; askerî fabrikaların ihtiyacı olan 66 ton nitrogliserinli barutun alımı için Kimyager Azmi'nin başkanlığında, Bakırköy Barut Fabrikasından Kimyager Tahsin ve Fen ve Sanat Umum Müdürlüğünden Kimyager Emin'den oluşan bir heyet 8 Haziran1937 tarihli Hükûmet onayı ile Macaristan'a gönderilmiş ve masrafları askerî fabrikalar namına "Resmî Memurlar Harcırahı"ndan karşılanmıştır.[41]

Türkiye ile Almanya arasındaki ticari ve askerî ilişkiler çerçevesinde 6 Ekim 1938 tarihinde Ankara'da ilke anlaşması yapılmıştır. Türk-Alman kredi anlaşması 16 Ocak 1939 tarihinde imzalanmış ve bu anlaşma gereği alınan 150.000.000 marklık kredinin 50.000.000 marklık bölümü askerî malzeme temini için kullanılmıştır.[42]

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına çok az bir zaman kala Türkiye, askerî fabrikaların ihtiyacı olan birtakım malzemeleri Almanya'dan tedarik etme yoluna gitmişti. Almanya'da bulunan Krupp Fabrikasından ve Hamburg civarındaki Döneberg Dinamit Aktiyen Gezelşaft Fabrikasından bedelleri Almanya ile Türkiye arasında mevcut Kliring mukavelesi hükümleri ile

---

[39] Esat Tekeli; "Amerikan Yardımının Son Şekilleri", Cumhuriyet, 24 Temmuz 1958.
[40] BCA; 030.18/ 01-02 / 88.88.9, Karar Nu. 2-11904.
[41] BCA; 030.18/ 01-02 / 75-50-7, Karar Nu. 2-6795.
[42] Erdoğan Karakuş; İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk İngiliz İlişkileri (1938-1939), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını, Ankara, 2004, s. v211.

ödenmek şartıyla pazarlıkla satın alınmıştır.[43] 9 Nisan 1939 tarihli İcra Vekilleri Heyeti onaylı bu alımlarda, 7,5 / 42'lik 50.000 adet kovan ile 50.000 atımlık sevk barutu bulunmaktadır.[44]

Türkiye Cumhuriyeti ile Fransa ve İngiltere arasında 1939 yılında Ankara'da üç taraflı karşılıklı yardım anlaşması imzalanmıştır.[45] Anlaşmaya ait askerî mukaveleyi, 18 Ekim 1939 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile Başbakan Refik Saydam ile birlikte Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın imzalamasına onay verilmiştir.[46] İngiltere ve Fransa ile yapılan bu anlaşmadan sonra, özellikle İngiltere'den askerî fabrikalar için önemli miktarda malzeme alımına gidilmiştir. İngiltere Büyükelçisi Hugessen, Dışişlerine Türkiye'deki askerî hazırlıklar ve Türk Genelkurmayının önceliklere göre hazırladığı ihtiyaçlar hakkında bilgi vermiş ve Almanya'nın bu anlaşma nedeniyle savaş malzeme ve teçhizatına sınır getirmek üzere sert bir politika izleyebileceği ve buna hazırlıklı olunması gerektiği bildirilmiştir.[47]

d. 5591 Sayılı Kanun ve Askerî Fabrikaların Makine Kimya Endüstrisi Kurumuna Devri

5591 sayılı Kanun ile kurulan Makine Kimya Endüstrisi Kurumu, mühimmat, silah, roket, makine, çay, zeytinyağı fabrika tesisleri, zirai mücadele aletleri, tekstil makineleri, takım tezgâhları, treyler, kontrplak, çelik malzeme, bakır ve pirinç malzeme, çelik çekme boru, patlayıcı maddeler, boya ham maddesi, pil başta olmak üzere hiçbir kuruluşta görülmeyen çok çeşitli üretim konularını birbirleri ile bütünleştiren bir kamu iktisadi teşebbüsüdür.

Kuruluş kanunu ile kuruma MSB'nin her çeşit silah, mühimmat ve patlayıcı maddeler ile askerî ihtiyaçlara yarayan aletler, vasıtalar, makineler, tesisler ve diğer her türlü eşya yapma ve ihtiyaçları karşılama görevi verilmiştir. Zaman içerisinde bu kurum ülkemizin savunma sanayisinin en önemli kuruluşu hâline gelmiş ve gelişimini sürekli olarak sürdürmüştür.

MKEK'nin teşekkülünde, millî savunma ihtiyaçları için mevcut tesislerin, ihtiyaca en iyi cevap verebilecek bir hâle getirilmesi ana hedeftir. Kurum, millî savunma ihtiyaçları için devraldığı kapasite ile değil; bilakis modern harp sanayisi mamullerini üretebilecek seviyede tesisler kurmayı gelişim politikasının en önemli parçası olarak belirlemiştir.

Bu dönemde ülkemizde ağır sanayinin yeniden kurulması planlanmış ve kurulacak olan ağır sanayinin mamullerini imal eden en önemli kuruluş olarak da MKEK düşünülmüştü. Kuruluş yıllarında gerek ıslah çalışmalarında

[43] Kliring: Dış ticarette iki ülke arasında yapılan alışverişin karşılıklı olarak döviz kullanmadan malla ödenmesi yani takas sistemidir.
[44] BCA; 030.18/ 01-02 / 86-30-1, Karar Nu. 2-10727.
[45] BCA; 030.18/ 01-02 / 89-105-18, Karar Nu. 2-12257.
[46] BCA; 030.18/ 01-02 / 89-102-12, Karar Nu. 2-12191.
[47] Karakuş; s. 188.

ve gerekse yeniden kurmak suretiyle meydana getirilecek tesislerde gözetilecek ana prensip rantabilite olmuştur. Yeni kurulan tesislerin ucuza mal edilmesi esas şartlardan biridir. Bu sayede tesislere mümkün olduğu kadar az sermaye bağlanmış olduğu gibi sermaye masraflarının düşük olması dolayısı ile rantabilite sağlanmasına yardım edilmiştir. Ham malzeme alımında, bunların stoklanmasında, mamullerden yapılacak stok miktarında da mümkün olduğu kadar ucuza almak ve ucuza mal etmek temel politika olmuştur.

MKEK'nin faaliyet alanlarından birisi de kimya sanayisidir. Çok geniş bir tatbikat sahasına sahip olması itibarı ile bu sanayinin her kısmı ile kurumun meşgul olması düşünülemez. Bu alanda millî savunma ihtiyaçlarının karşılanması temel politika olmuştur. Örneğin, kurulacak olan azot fabrikası, suni gübrenin olduğu kadar patlayıcı maddelerin de esasını oluşturması itibarı ile kurumun programı içerisine girmektedir.

MKEK günümüzde savunma sanayimizin ana ihtiyaçlarını ve TSK'nin konvansiyonel silah ve mühimmat ihtiyacını karşılamaktadır. Diğer taraftan başta otomotiv sanayisi olmak üzere Silahlı Kuvvetlerimizin bazı araç gereç ihtiyacını karşılamak üzere kendini yenileştirmiştir. Türkiye'nin savunma sanayisi tarihi içerisinde özel ve çok önemli bir yer işgal eden MKEK, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan askerî yardımlardan olumsuz etkilenmesine rağmen önemini ve işlevini devam ettirmiştir.

Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğünün MKEK'ye devredilmesinden sonra, bağlı fabrika ve tesislerin tamamı bu kuruma devredilmiştir. 5591 sayılı Kanun çerçevesinde yapılan bu devir işlemleri sonucu MKEK bünyesine katılan fabrikalar şunlardır:

a. Malzeme Fabrikaları:

1) Kırıkkale Çelik Fabrikası

2) Kırıkkale Pirinç Fabrikası

b. Makine Fabrikaları:

1) Kırıkkale Top Fabrikası

2) Kırıkkale Tüfek Fabrikası

3) Ankara Silah Fabrikası

4) Ankara Marangoz Fabrikası

5) Mamak Maske Fabrikası

c. Mühimmat Fabrikaları:

1) Kırıkkale Mühimmat Fabrikası

2) Ankara Fişek fabrikası

3) Silahtarağa Av Fişek Fabrikası

4) Kayaş Kapsül ve İmla Fabrikası

d. Kimya Fabrikaları:

1) Kırıkkale Barut Fabrikası

2) Elmadağ Barut Fabrikası

3) Bakırköy Barut Fabrikası

4) Konya Güherçile Kalhanesi.

2. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Hava Harp Sanayisi Kurma Girişimleri

Ülkemizde havacılığın ilk ciddi atılımları 1911 yılında İtalyanların Trablusgarp'a saldırıları sonucu gerçekleşmiştir. Bu savaşta uçakların yaptıkları görevler çok sınırlı olmakla beraber dönemin yöneticileri bu konuyu ciddi bir şekilde ele almıştır. 11 Haziran 1911 tarihinde "Kâinatı Fenniye ve Mevakii Müfettişliğinin" 2'nci Şubesine bağlı olarak bir hava komisyonu kurulmuş, böylece ordumuzda Hava Kuvvetlerinin çekirdeği oluşturulmuştur.[48] Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra memleketin imarı ve gelişmesi yolunda yoğun çabalara girişilmiş çeşitli alanlarda atılımlar yapılırken havacılığa da gereken önem verilmiş ve 16 Şubat 1925'te "Türk Tayyare Cemiyeti" kurulmuştur.[49] ATATÜRK'ün önderliğinde başlatılan bu faaliyetler, askerî alanda gerçekleştirilen teşebbüsler, özel sektöre ait teşebbüsler ve yarı resmî kuruluş olan Türk Hava Kurumunun faaliyetleri olarak belirlenmiştir.

"Türk milletinin, Hava Kuvvetlerimizin desteklenmesi lüzumunu idrak etmesi ve takdire değer fedakârlıklar göstermesi, siyasi ve medeni erginliğinin en büyük delilidir."[50] sözleri, ATATÜRK'ün hava gücünün, ulusun savunması ve bekası için ne kadar önemli olduğunu bildiğini göstermektedir. Bu yüzden Cumhuriyet kurulduktan sonra ordumuzun yeniden yapılanıp, donatılması faaliyetleri içinde, güçlü bir hava kuvveti oluşturulmasına ayrı bir önem vermiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, ATATÜRK'ün direktifleri üzerine, Kayseri'de bir uçak fabrikası kurma kararı alınmıştır. Firma arayışı sırasında akla ilk gelen, Alman Profesör Junkers'in başında olduğu ve kendi ismiyle anılan Alman Junkers Uçak Fabrikası AŞ olmuştur. Firma, Birinci Dünya Savaşı sürecinde en kusursuz ve gelişmiş uçakları üreterek kendisini Avrupa'da ve dünyada kanıtlamıştır. Ayrıca Almanların Versailles Barış Antlaşması'nın şartları nedeniyle kendi ülkelerinde uçak sanayisi kuramaması, başka ülkelerde fabrika kurup çalışmak zorunluluğuna neden olmuştur. Bu dönemde yaşanan Türk-Alman müttefikliği sonucu Türkiye'de ortak bir tayyare fabrikası kurulmasına karar verilmiştir.[51] Bunun üzerine

---

[48] Ahmet Demir; Havacılık ve Uzay Endüstrisinin Yapısı İşleyişi ve Türkiye'de Gelişme Olanakları Üzerine Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi S.B.F Yayını, Ankara, 1977, s. 136.

[49] a.g.e.; s. 137.

[50] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; C III, s. 79.

[51] Nadir Bıyıklıoğlu; Türk Havacılık Sanayisi, SSM Yayını, Ankara, 1991, s. 12.

TOMTAŞ (Tayyare Otomobil Motor Türk Anonim Şirketi) adı altında 3.360.000 TL sermayeli bir şirket kurulmuş ve bu sermayenin 125.000 lirası Türk Tayyare Cemiyeti tarafından karşılanmıştır.[52] 7 Eylül 1925 tarihinde Millî Savunma Bakanlığı ile Alman Junkers Flugzeugwerke Aktein Gesellschaft (Junkers Uçak Fabrikası Anonim Şirketi) arasında bir anlaşma imzalanmıştır.[53]

ATATÜRK'ün direktifleri sonucu Kayseri'de tayyare fabrikası kurma yönündeki girişimleri, 22 Nisan 1925 tarihinde TBMM'de ele alınarak resmiyet kazanmıştır. Dönemin Millî Müdafaa Vekili, Kütahya Milletvekili Recep Bey'in (Peker) "Ordunun Silahlandırılması ve Harp Sanayisi"ne ilişkin yasa önerisi, gizli oturumda tartışılmıştır. Recep Bey, ATATÜRK'ün konuşmalarında "ulusal savunmaya" önem verilmesi konusu üzerinde durduğunu belirtmiş ve Kayseri'de tayyare fabrikası kurulması düşüncesini de ATATÜRK'ün bu hassasiyetine bağlamıştır.[54]

Kayseri ve Eskişehir'de kurulacak olan fabrikalarda ülkemizin Hava Kuvvetlerini büyük ölçüde yapılandıracak atılımlar gerçekleştirilecektir. Anlaşmanın ardından, Türkiye'de uçak, uçak motoru ve otomobil yapmak üzere Kayseri'de bir fabrika kurulmuş ve fabrika 6 Ekim 1926 tarihinde büyük bir törenle açılmıştır.[55]

Fabrika, kuruluş aşamasından itibaren önemli atılımlar yapmış ancak kısa sürede hedeflerinden uzaklaşmaya başlamıştır. Yaşanan birtakım sorunlar, özellikle Alman mühendis ve işçiler ile Türk işçilerin aralarında çıkan maaş anlaşmazlığı ve huzursuzluk, firmanın aldığı yükümlülükleri yerine getirmemesiyle had safhaya varmış ve durum mahkemeye intikal etmiştir. Mahkeme kararı neticelenmeden "Kuvva-i Havaiye Müfettişliği" tarafından alınan karar ile TOMTAŞ'ın faaliyetleri durdurulmuş ve Kayseri Tayyare Fabrikası 28 Haziran 1928 tarihinde kapatılmıştır.[56] Millî Müdafaa Vekâleti ve Junkers firmaları arasında imzalanan 21 Ekim 1929 tarihli protokol ile fabrika tasfiye edilmiş, Junkers firması hisselerinin tamamını 520.000 Türk lirası karşılığında Türk Tayyare Cemiyetine devretmiştir.[57]

Kayseri Tayyare Fabrikası ve tesisatının yeni tayyare ve motor imal edecek hâle getirilmesi için yeni bir ihale açılmış ve bu kez Amerikan The Curtiss Aeroplane and Motor Company Inc. firması ile sözleşme yapılmıştır.[58]

Aşağıdaki tabloda 1926 ile 1938 yılları arasında Kayseri Tayyare Fabrikasında üretilen uçak tipleri ve kullanım amaçları verilmekte olup fabrikanın ne kadar önemli işlev ve görev yüklendiği görülmektedir.

---

[52] Ergüder Gediz; "Türk Havacılık Sanayisinin Tarihçesi", Uçantürk, S 313, Haziran 1988, s. 29.
[53] Hulisi Kaymaklı; Kayseri Hava İkmal Bakım Merkezi Komutanlığının Tarihçesi, s. 1.
[54] TBMM Gizli Celse Zabıtları; C IV, s. 541.
[55] Cumhuriyet; 7 Ekim 1926.
[56] Hüsnü Özlü; "Atatürk Döneminde Bir Savunma Sanayi Girişimi Örneği: TOMTAŞ (Tayyare Otomobil Motor Türk Anonim Şirketi)'ın Kuruluş ve Gelişimi", Atatürk Haftası Armağanı, 10 Kasım 2004, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını, Ankara, 2004, s. 212.
[57] a.g.m.; s. 29.
[58] BCA; 030.10 / 59-398.5 / 5-7514, Dosya Nu. 61-11.

Tablo-7

Uçak Tipi	Kullanım Amacı	Üretim Adedi	Üretim Yılları
Junkers A-20	Av-Eğitim	30	1926-1928
Junkers F-13 Limousine	İrtibat-Nakliye	20	1926
Curtiss Hawk-II	Av	46	1933-1939
Curtiss Fledgling 2C1	Eğitim	7	1933
Gotha GO-145A	Eğitim	46	1936-1939
PZL P-24A	Av	6	1937
PZL P-24C	Av	11	1937
PZL P-24G	Av	10	1938

Kaynak: Zeynep Gülten; İlk Uçak Sanayimiz TOMTAŞ'tan 2'nci Hava İkmal Bakım Merkez Komutanlığına, Hava Müze Komutanlığı Yayını, İstanbul, 2000, s. 75.

Fabrika, 1936 yılında Polonya'nın Panstwowe Zaklady Lotnicze firması ile lisans anlaşması yapmış, 1937 yılından itibaren PZL-24A-24C uçaklarının üretimine başlamış ve bu uçaklardan 20 adet üretilmiştir.[59]

7 Eylül 1925 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Millî Müdafaa Vekâleti ile Alman Junkers Flugzeugwerke Aktein Gesellschaft (Junkers Uçak Fabrikası Anonim Şirketi) arasında imzalanan anlaşma gereğince Kayseri Tayyare Fabrikasından ayrı olarak Eskişehir'de de onarım ve montaj işlerini yapacak bir fabrika kurulmasına karar verilmişti.[60] Kuruluş yılından itibaren Hava Müfettişliği emrinde çalışmaya başlayan bu tesis, 1928 yılında Hava Müfettişliği kaldırılınca 1'inci Tayyare Taburu emrine girmiş ve 1'inci Tayyare Taburu Tamirhanesi adını almıştır. 1930 yılından itibaren ise Eskişehir Tayyare Tamir Fabrikası olarak çalışmalarına devam etmiştir.[61]

TOMTAŞ'ın kuruluş ve faaliyetlerinden sonra ülkemizde havacılık alanında özel sektör girişimleri de görülmektedir. Bu alanda Nuri Demirağ 1936 yılında İstanbul Beşiktaş'ta bir tayyare fabrikası kurmuş ve faaliyete başlamıştır. Bu fabrika Türkiye'de kurulan ilk sivil uçak fabrikasıdır. Nuri Demirağ'ın ürettiği NU. D.36 uçağı İngiltere'de yayımlanan ve dünyanın tek havacılık kataloğu olan "Janes'in" 1949 yılı baskısında yer almıştır.

Türk Hava Kurumu Etimesgut Uçak Fabrikası, İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda Genelkurmay Başkanlığının isteği ile 1939-1941 yılları arasında kurulmuştur. Bu fabrika, bir tarihi gelişimin ve zorunluluğun sonucu olarak doğmuştur. Etimesgut Uçak Fabrikasının kuruluş yıllarında faaliyet alanının ve tesislerin tüm malî değeri 8.000.000 TL'dir. 600 işçi ile tek

[59] Gediz; s. 30.
[60] Bıyıklıoğlu; s. 13.
[61] Cumhuriyetimizin 50. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri; Genelkurmay Başkanlığı Yayını, s. 74.

vardiya hâlinde çalışan fabrika yılda 5.000.000 TL değerinde uçak imal edebilecek kapasiteye sahiptir. Ancak fabrika uçakların motorlarını üretemeyip, yurt dışından ithal etmektedir. Bu durum bir süre sonra uçak motoru fabrikasının yapımını gündeme getirmiş ve çalışmalara başlanmıştır.[62]

Fabrikanın kuruluş aşamasında, İngiltere'den lisans alınarak "Miles-Magister" eğitim uçaklarının imaline başlanmış, 1 Mart 1942'de ise Hava Kuvvetlerindeki PZL uçaklarının revizyon ve onarım faaliyetlerine girişilmiştir. Bu arada THK Başkanlığından alınan 04.08.1941 tarih ve 1299-16690 sayılı Tezkere'de Etimesgut Tayyare ve Planör Fabrikalarında inşa edilmekte olan Miles Magister eğitim tayyaresine ait resimlerin tetkiklerini kolaylaştırmak amacıyla, Kayseri Fabrikasında bulunan model tayyare, Etimesgut Fabrikasına bir ay kullanılmak üzere verilmiştir.[63]

Uçak fabrikasının kuruluş tarihinden 1948 yılına kadar seri hâlde imal ettiği uçak ve planörlerle bunların imal senelerini gösteren tablo aşağıdaki gibidir:[64]

Tablo-8

Tipi	**Adı**	**1945 Yılı Üretim Adedi**	**1946 Yılı Üretim Adedi**	**1947 Yılı Üretim Adedi**	**1948 Yılı Üretim Adedi**	**Toplam Adet**
Miles Magister	Okul Başlangıç Uçağı	64	10	-	-	74
T.H.K.2	Talim ve Akrobosi	-	12	-	-	12
T.H.K.3	Akrobasi Planörü	-	6	-	-	6
T.H.K.4	İlköğretim ve Akrobasi	25	-	-	-	25
T.H.K.5.A	Turizm Uçağı	-	-	5	-	5
T.H.K.7	İleri Öğretim Planörü	40	-	-	-	40
T.H.K.9	Talim Planörü	-	10	-	-	10
Toplam		129	38	5	-	172

Kaynak: BCA; 030.10 /100-619-6 / (Etimesgut Uçak Fabrikası 1948 yılı Faaliyet Raporu).

[62] Abidin Daver; "Türkiye'de İlk Motor Hem de Uçak Motoru Fabrikasını Kurmak Şerefi Türk Hava Kurumuna Nasip Oluyor", Havacılık ve Spor, Sayı 353, Mart 1945, s. 7.
[63] BCA; 030.10 / 61-409-20 / 131-87.
[64] BCA; 030.10 /100-619-6.

Fabrikanın kuruluş döneminden itibaren istenilen performansı gösterememesi ve yeteri kadar sipariş alamaması üzerine yoğun olarak tamir, bakım ve onarım işlerine ağırlık verdiğini görmekteyiz.

Etimesgut Uçak Fabrikasının kurulmasından sonra, yapılan uçakların motorlarını üretecek bir motor fabrikasının kurulması için etüt, proje çalışmalarına başlanmış ve bu konuda özellikle İngiltere ile iş birliğine gidilmiştir. Polonya'nın Almanlar tarafından işgali üzerine ülkemize iltica eden R. W. D. Tayyare Fabrikası mühendisleri, 1940 yılında Türk Hava Kurumu Başkanlığına müracaat ederek Türkiye'de bir havacılık sanayisi kurmayı teklif etmişlerdir. Bu teklif, kurum tarafından 10.06.1940 tarih ve 722/10608 sayılı yazı ile Başbakanlığa arz edilmiştir. Başbakanlık, 13.06.1940 tarih ve 6-854/2628 sayılı yazı ile Polonyalı mühendisler tarafından verilen bu teklifi incelemek üzere Millî Savunma Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Ekonomi Bakanlığı ve Türk Hava Kurumu mümessili ve mütehassıslarından oluşan bir komisyon kurmuştur.[65]

Fabrikanın kuruluşu ile ilgili 1944 yılında İngiliz De Havilland firmasıyla anlaşma yapıldıktan sonra, THK, fabrika için gerekli olan makine ve tesisatı teslim almak ve bu konuda bilgilerini genişletmek amacıyla 11 kişilik bir uzman heyetini 08.08.1945 tarihinde İngiltere'ye göndermiştir.[66]

Kuruluş çalışmaları tamamlanan fabrika 29 Ekim 1948 tarihinde törenle hizmete açılmış ve üretime başlamıştır. Kurulduğu tarihte 9'u mühendis, 141 kişinin çalıştığı fabrikada, Kırıkkale ve Etimesgut fabrikaları ile iş birliği yaparak karşılıklı parça üretimi de planlanmıştır.[67]

THK'ye bağlı uçak ve motor fabrikalarının yıllardan beri faaliyetlerini verimsiz ve birçok güçlüklerle devam ettirmesi sonucunda, fabrikaların zor durumdan kurtarılması için 20.06.1952 tarihi itibarı ile MKEK emrine verilmesine ve bu konuda çalışmalara başlanmasına karar verilmiştir.

a. Motor ve Uçak Fabrikasının MKEK'ye Devri

Türk Hava Kurumu Fabrikaları, uçak motoru ve gövdesi imal etmek üzere kurulmuştur. Türk Hava Kurumuna ait motor ve uçak fabrikalarının uzun yıllardan beri faaliyetlerini verimsiz ve zararlı bir hâlde ve birçok güçlüklerle devam ettirmesi sonucunda, bu iki fabrikanın MKEK'ye devri Türk Hava Kurumunun ve Hükûmetin rızası ile gerçekleşmiştir.

THK'nin 31 kişiden oluşan Genel Kurulu 5 Nisan 1952 tarihinde toplanmış ve burada fabrikanın geleceği tartışılmıştır. Delegelerin bir kısmı yabancı sermaye ile iş birliğini savunurken bir kısmı bu görüşe karşı çıkmıştır. Eski Umum Müdürü General Fikret Karabudak ise fabrikanın MKEK'ye devrini istemiştir.[68]

---

[65] BCA; 030.10 /100-619-5 / F9.
[66] "Kuracağımız Uçak Motor Fabrikası"; Havacılık ve Spor, S 358, Ağustos 1945, s. 10.
[67] Bıyıklıoğlu; s. 22.
[68] BCA; 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 48'inci Oturum, 6 Mart 1952.

THK Başkanlığına bağlı motor ve uçak fabrikası 20.06.1952 tarihinden itibaren MKEK emrine girmiştir. Fabrikalar 7,5 milyon liralık bir fiyat üzerinden faizsiz olarak yirmi sene sabit taksitlerle ödemek suretiyle satın alınmıştır. Fabrikanın MKEK devri gerçekleşirken aşağıdaki planlama ve faaliyetler yürütülmüştür:

"MKEK devraldığı bu fabrikalar için verimli ve iktisadi çalışma programları hazırlamış ve derhâl uygulamaya başlamıştır.

Fabrikaların bütün mevcutlarının sayımı ve tespitine derhâl başlanmıştır.

Oluşturulacak bir komisyon sayımın yapılmasını ve cetvellerin tanzimini yaparak imzalamış ve kuruma teslim etmiştir.

Fabrikaların kuruma teslim tarihi itibarı ile kati bağlantısı yapılmış siparişlerin listesi çıkarılarak bu siparişlerin işlemlerinin yürütülmesi sağlanmıştır.

Fabrikalar için yeni çalışma esaslarına göre kadroların tanzimine ve bu kadrolarda yer alacak memur ve hizmetlilerin tespitine kadar mevcut kadrolar korunmuş ve özlük hakları saklı kalmıştır."[69]

THK fabrikalarının 1950 bilançolarında yer alan rakamlara göre, her iki fabrikanın sabit kıymetleri bedeli 15.137.630 TL idi. Esas itibarı ile böyle bir müessesenin mütevazı bir karla yıllık faaliyetlerini yapabilmesi için 15.000.000-20.000.000 liralık bir imalat hacminin olması zorunluydu. Ancak bu seviyeye ulaşması için 10 seneden daha fazla bir süre geçmesi gerekmekteydi. Fabrikaların taşınmaz malları için, uçak fabrikasının arsa bedeli 180.737 lira, uçak fabrikasının bina bedeli 4.828.000 lira ve makine ve tesisatın bedeli olarak da 3.400.000 lira değer belirlenmiş, motor fabrikasının geneli için ise 7.488.000 lira fiyat tespiti yapılmıştır.[70]

Fabrikalar 01.07.1952 tarihinde MKEK'ye teslim edilmiş, bu teslimata motor ve uçak fabrikalarına ait bütün arazi, bina, ambar, tesisat ve demirbaşlar dâhil edilmiştir. Bu arada fabrikalara daha önceki tarihlerde verilen sipariş ve taahhütler MKEK'ye geçmiş, alınan avans varsa bu paralar MKEK'ye ödenmiştir.[71]

THK imalat tesislerinin MKEK'ye devrinden sonra, kısa sürede MKEK-4 "Uğur" adlı bir eğitim uçağı yerli geliştirme olarak yapıldı. Ancak, bu uçağa yakından bakıldığında uçak 1930'lu yıllarda İngiliz Miles firmasının yaptığı

[69] BCA; 030.01 / 76480.12 / E9.
[70] BCA; 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 43'üncü Oturum, 31 Ocak 1952.
[71] BCA; 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 14'üncü Oturum, Karar Nu. 27, 3 Temmuz 1952.

1941 yılından beri de THK'nin aynı tesislerde lisansla imal ettiği "Hawk" eğitim uçaklarının çok az değiştirilmiş biçimidir.[72]

1952 yılında Türk Hava Kurumundan motor fabrikası ile beraber MKEK'ye devredilen uçak fabrikası, uçak imalatı üzerine tatmin edici sipariş alamadığı için farklı işler üzerine siparişler almış, tesisat ve teçhizat imkânlarına uygun sürekli bir imalat faaliyetine geçememiştir. Bu fabrika yılda 150-200 eğitim veya benzeri uçak imal etmek üzere kurulmuştur. Fabrika, MKEK'ye devrinden önce 6 tip uçak ve 9 tip planöre ait etüt, adaptasyon ve lisans suretiyle prototipler üzerinde çalışmıştır. Devirden sonra ise daha çok zirai aletler ve makineler üzerine üretimde yoğunlaşılmıştır.

3. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Deniz Harp Sanayisini Kurma Girişimleri

Yüce Önder Mustafa Kemal ATATÜRK'ün 1936 yılında söylediği "Deniz silahlarına önem veriyoruz. Denizcilerimizin iyi silahlı ve iyi eğitimli olarak hazırlanmaları büyük emelimizdir."[73] sözleri deniz kuvvetlerine ve deniz harp silahlarına verdiği önemi göstermektedir.

Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik konum ve stratejik önemi güçlü bir deniz kuvvetlerine sahip olmayı gerektirmektedir. Türklerin denizlerle karşılaştığı ilk dönem Anadolu'yu yurt edindikleri ve özellikle Batı Anadolu'ya ulaştıkları XI. yüzyıla kadar gitmektedir. Bu konuda Selçuklu devrinde Çaka Bey'in faaliyetleri bir ilk olma özelliğini taşımaktadır. Osmanlı Devleti döneminde de ilk ciddi çalışmalar Yıldırım Beyazıt devrinde başlamış, II. Bayezıt devrinde de Osmanlı Devleti'nin donanmasının alt yapısı kurulmuş, Kanuni devrinde de en üst seviyeye yükselmiştir.[74] Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla ortaya çıkan ve sonraları devletin genişlemesine paralel olarak esaslı bir teşkilata kavuşan Osmanlı donanmasının merkez üssü, Tersane-i Amiredir.[75]

Deniz Kuvvetlerinin ana unsuru donanmadır. Donanmanın her bakımdan geliştirilmesi ve güçlendirilmesi ise sahip olunan ve teknik donanımı güçlü olan tersanelerle mümkündür. Türkiye'de özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında donanmanın ihtiyaçlarını yoğun olarak dış piyasalardan ve dış yardımlardan karşılama yoluna gidilmiştir. Oysaki ATATÜRK döneminde 1936 yılından itibaren bu ülkede denizaltı yapılmaya başlanmıştı. Deniz Kuvvetlerine ait savaş gemilerinin ve donanımının dış yardımlarla güçlendirme çabaları, millî imkânların gelişimini baltalamıştır.

---

[72] Ulrich Albrecht-Dieter Ernst-Peter Lock-Herbert Wulf; Silahlanma ve Az Gelişmişlik, İran, Hindistan, Yunanistan, Türkiye: Keskinleşen Militarizm, Çeviren: Ümit Kıvanç-Mehmet Budak, İstanbul, 1978, s. 288.

[73] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; C I, s. 408.

[74] İdris Bostan; Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri, İstanbul, 2005, s. 12.

[75] Bostan; Osmanlı Bahriye Teşkilatı (XII. Yüzyılda Tersane-i Amire), TTK Yayını, Ankara, 1992, s. 1.

Millî politikaların ve millî stratejilerin sınırsız olarak uygulanabilmesi için, askerî gücü oluşturan silah, araç ve gereçlerimizin millî imkânlar ile geliştirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, kendi gemilerimizi kendi imkânlarımızla yapmak amacıyla 1960'lı yılların başında deniz kuvvetleri ana direktifini hazırlamış, Deniz Kuvvetlerinin kendi imkânlarımız ile geliştirilirken, tersanelerin geliştirilmesi, personelin eğitim ve donanım yönleri ile geliştirilmesi, malzeme tedariki konuları bir plan dâhilinde programlanmıştır. 1963-1967 yıllarını kapsayan birinci beş yıllık gemi inşa programı bir geçiş devresi olarak kabul edilmiş ve küçük çaplı gemiler ile yardımcı gemilerin inşası planlanmıştır. 1968-1972 yıllarını kapsayan ikinci beş yıllık gemi inşa programında ise harp gemisi yapımı planlanmıştır. Özellikle, Gölcük ve Taşkızak Tersanelerinde inşası yapılan gemilerimiz donamaya güç katmıştır.

1924 yılında,"Hudutlarının mühim ve büyük kısımları deniz olan Türk Devleti'nin donanması da mühim ve büyük olmak gerektir. O zaman Türk Cumhuriyeti, daha gönlü rahat ve emin olacaktır. Mükemmel ve güçlü bir Türk donanmasına sahip olmak gayedir. Buna ilk gidiş noktası, harp gemileri tedarikinden evvel onları muvaffakiyetle sevk ve idareye muktedir komutanlara, subaylara, uzmanlara sahip olmaktır."[76] sözleri ile Deniz Kuvvetlerinin önemini vurgulayan Yüce Önderimiz bu alanda büyük adımlar atmanın çabası içerisindedir.

a. Askerî Tersaneler

Ülkemizde tersanecilik faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin Ege ve Akdeniz'deki hükümranlığı dönemi ile başlamaktadır. Denizlerde birçok zafere imza atmış olan Osmanlı donanmasında kullanılan kalyonlar Osmanlı tersanelerinde inşa edilmiştir. İlk dalan, Abdülmecit denizaltı gemisi ülkemiz topraklarında Haliç'teki tersanelerde inşa edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin çöküş dönemine rastlayan dönemlerde, gemi inşa faaliyetleri durma noktasına gelmiş ve işgal kuvvetleri tarafından tahrip edilerek kullanılamaz hâle getirilmiştir. Tamamen tahrip edilen Haliç'teki, Haliç, Camialtı ve Taşkızak Tersaneleri Cumhuriyetimizin kuruluşunun ilk yıllarında onarılarak tekrar faal hâle getirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ne ilhak eden Yavuz ve Hamidiye zırhlılarının onarım ve havuzlama çalışmaları için İzmit Körfezi'nde yer tespiti yapılarak Gölcük'te 1926 yılından itibaren tersane kurma çalışmalarına başlanmıştır. 1960 yılları başlarına kadar sadece Denizcilik İşletmelerine ait Haliç ve Camialtı Tersaneleri ile Taşkızak ve Gölcük Askerî Tersaneleri kamuya ait ufak tipte gemiler ile yine Deniz Kuvvetlerimizin ihtiyacı olan ufak tipte ve yardımcı sınıf gemiler inşa etmişlerdir.

Askerî tersaneler ile Denizcilik Bankası elindeki tersanelerin durumu ve gemi inşa sanayimiz hakkında Başvekilin emirleri üzerine, Millî Müdafaa vekili tarafından hazırlanan 31 Mayıs 1955 tarihli rapora göre; Gölcük

[76] Raşit Metel; Atatürk ve Donanma, 1966, s. 90.

Tersanesinde makine ve tekne tamiratı, ufak çapta makine imali (Irgat, tulumba vs.) elektrik ve elektronik tamirat ve ufak çapta imalat, 10.000 tona kadar gemi inşaatı, büyük gemilerin havuzlanması, harp filomuzun tamiratı yapılmaktadır. Bunun dışında inşa mevzuu ele alınmamaktadır.[77]

Taşkızak Tersanesinde ise orta ve küçük çapta gemilerin makine ve tekne tamirleri, 2500 tona kadar gemilerin havuzlanması, 5000 tona kadar gemi inşası yapılmaktadır. Bu tersanede tesislerin eksikliği dolayısıyla tamir işleri tatmin edici bir süratle karşılanmıştır.[78]

Taşkızak Tersane müdürünün verdiği beyanata göre:

Her iki tersanedeki tesislerin takviyesi ile senede 1 adet 5000 tonluk gemi ve 3 adet römorkör inşası yapılabilecektir.

Raporda ayrıca:

"Askerî tersanelerin umumi muvazeneden ayrılarak mütedavil sermaye ile işleyen, müstakil ve ticari zihniyetle çalışan bir müessese hâline getirilmesi hâlinde Denizcilik Bankası Tersaneleri ile ortak çalışılabileceği ve hatta Taşkızak Tersanesi ile Camialtı Tersanesinin birbirine sınır olduğu ve ortak işler yapılabileceği" belirtilmiştir.[79]

Denizcilik Bankası Tersanelerinin bir kısım makine, elektrik cihazlarının tamiri, büyük havuzlama işleri, bir kısım tekne inşaatı işlerini askerî tersanelere yaptırarak mükerrer sermaye yatırımına ve teşkilatlanmaya ihtiyaç kalmayacağı belirtilmiştir.[80]

1) Gölcük Tersanesinin Kuruluş ve Gelişimi

Bu tersanenin kuruluş çalışmalarının başlangıcı 1911 yılına kadar inmektedir. O tarihte Haliç'te faaliyette olan tersaneler büyük tonajda gemilerin yapımına müsait olamadığı ve mevkileri nedeniyle gelişme olanakları sınırlı olduğu için Marmara ve Boğazlar'da ikinci bir tersane kurulması öngörülmüştür. Bunun üzerine İngiliz müşavirleri tarafından yapılan incelemede Gölcük çevresinin bu işe elverişli olduğu sonucuna varılmış ve 30.000 tonluk yüzer havuz ile tersane ve deniz üssü grubunun projesi ele alınmış; ancak bu çalışma, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile sonuçsuz kalmıştır. 1925 yılında Yavuz gemisinin bakımı için Alman Flender firmasınca gerekli havuz inşa edilmiştir. 1927'de de Yavuz'un tamiri Fransız Saint Nazare firması tarafından yapılmıştır. Bu iş için Fransızlar bazı tesisler kurmuş ve Türk Hükûmeti bu tesisleri satın almıştır.[81]

---

[77] BCA; (Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Kataloğu), 030.01 / 108.680.4, s. 3.
[78] a.g.b.; s. 3.
[79] BCA; 030.01 / 108.680.4, s. 4.
[80] BCA; 030.01 / 108.680.4, s. 5.
[81] Ali Osman Adak; "Cumhuriyet'in 50. Yılında Gemi İnşa Sanayimiz", Derya, S 75, Aralık 1973, s. 12.

1932 yılında Gölcük Tersanesinin savaş ve yardımcı sınıf gemilerle, denizaltı gemilerinin inşa ve onarımının yeterli hâle getirilmesi için çalışmalara başlanmıştır.[82]

8 Mayıs 1933 tarihli ve 2173 sayılı Kanun'la TBMM, Gölcükte bir liman ve onarım tersanesi yaptırmaya karar vermiştir. Kanuna göre:[83]

"Madde 1- Harp ve yardımcı harp gemilerinin tamiratı, idame ve barınmaları için İzmit Körfezi'ndeki Gölcük'te bir tamir, liman ve tersanesinin mühim kısımlarının yaptırılmasına karşılık olmak ve her sene tediye edilecek miktarı o sene bütçesine konulmak şartı ile ve İcra Vekilleri Heyetinin tensibiyle 4.000.000 liraya kadar hazine bonosu icrasına Millî Müdafaa ve Maliye Vekilleri mezundur.

Madde 2 - Kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 3 - Kanunun icrasına Millî Müdafaa ve Maliye vekilleri memurdurlar."

Gölcük'te tersane kurulmasına karar verildikten hemen sonra ilk iş olarak, İstanbul Haliç Tersanesinden nakil işleri ile ilgili çalışmalara başlanmış buradaki malzeme ve tezgâhlar Gölcük'e taşınmıştır. Hükûmetin hazırlamış olduğu tersane şartnamesini birçok firma incelemiş, sonunda The Netherlands Harbour Works adlı Hollanda firması şartnameye olumlu cevap vermiş ve 14 Haziran 1934 tarihinde bir ön mukavele imzalanmıştır.[84] Ancak, her türlü plan ve projeleri 1934 senesi içinde hazırlanarak Millî Müdafaa Fen Heyetince kabul edilen ve bedelleri kliring yolu ile ödenecek olan tersane inşaatının ihalesi 2490 sayılı Kanun'un 45'inci maddesine göre mahdut eksiltmeye konulmasına karar verilmiş ve ihaleyi Alman firması kazanmıştır.[85] Bu firma 4 ayrı Alman şirketinin meydana getirdiği bir gruptu. Bu firma ile 1939 yılı Haziran ayında 6044 sayılı Mukavele imzalanmıştır. Ancak firma sözleşmeye göre 12.08.1939 tarihinde işe başlaması gerektiği hâlde gerekli girişimlerde bulunmamış, bu arada İkinci Dünya Savaşı başlayınca Alman firmasının bu işi yapamayacağı anlaşılmış ve sözleşme feshedilmiştir.[86]

Bu arada Genelkurmay Başkanlığının, 03.10. 1939 tarih ve 24652 sayılı Başvekâlete yazdığı yazıda Silahlı Kuvvetlerin modern ve kifayetli bir tersaneye ihtiyaç duyduğu açıkça belirtilmiştir.[87] Alman firmasının tersane işini yapamayacağının anlaşılması üzerine, Genelkurmay Başkanlığının Millî Savunma Bakanlığı ile yaptığı yazışmalar sonucunda tersane işinin İngiliz

[82] Sait Arif Terzioğlu; "Donanmanın Gerilemesi ve Cumhuriyet", Derya, S 54, Mart 1972, s. 15.
[83] Deniz Kuvvetleri Tarihçesi; C 1, Kısım 1, s. 91.
[84] Celal Eyiceoğlu; "Geçmişte ve Şimdi Gölcük Deniz Fabrikaları", Donanma, C 75, S 439, 1962, s. 8.
[85] BCA; 030.10 / 63.423 / 82.21.12.
[86] BCA; 030.10 / 63.422.16 / 5-69.341.
[87] BCA; 030.10 / 63.423.3 / M-10987.

firmasına verilmesine ve tahkikat için İngiltere'den heyet istenmesine karar verilmiştir.[88]

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde tespit ettiğimiz, Millî Müdafaa Vekâletinden Başvekâlet Yüksek Makamına yazılan 2 Mayıs1938 tarih ve 6/1838 sayılı yazı[89] Gölcük Tersanesinin kuruluş amacını şöyle özetlemektedir:

"Gölcükte inşa edilecek liman ve tersane her şeyden önce memleket müdafaasında çok mühim bir rol oynamış olan donanmanın gerek barış zamanı ve gerekse savaş zamanında tamirlerini yapma ve bilhassa Akdeniz'de yapılan siyasi anlaşmaların en mühimini teşkil eden bahri silahların bugünkü ve yarınki müttefik devletlere de yardımını temin etmek ve bu meyanda dövize istinat eden bahrî teslihatın en mühimini memleket dâhilinde ve bu tersanede yapabilmektir."

Tersanenin kuruluşunda görevli firmaların getirecekleri malzemelerin, gümrük vergisinden muaf tutulması için birtakım girişimlerde bulunulmuş ve bu amaçla Gölcük'te bir serbest mıntıka kurulmaya çalışılmıştır. Bundaki amaç, oluşturulacak serbest bölgeye müteahhit tersane inşaatı için getireceği malzemelerin gümrükten muaf olarak geçirilmesi düşüncesidir.[90] Maliye Vekâletinin bu duruma karşı çıkmasına rağmen İktisat Vekâletinin vergi muafiyetine onay verdiği yapılan anlaşmalara konulan ek hükümlerden anlaşılmaktadır.[91]

İngiliz firması yurt dışından getirdiği malzemelerin (tarak, kreyn, makine, tezgâh vs.) kullanılmayan kısmını yurt dışına çıkarmak zorundadır. Müteahhit isterse bu malzemelerin vergisini vermek suretiyle yurt içine de sokabilecektir. Vergiden muaf olan kısım sadece Gölcük Serbest Bölgesi olacaktır.[92]

Ayrıca Gölcük Tersanesinin kuruluş amaçları şunlardır:

"- Memleketimizde yeniden canlandırılacak gemi inşaatı inşasına hız vermek,

- Kurulmuş ve kurulmakta olan sanayi fabrikalarının ve bilhassa Karabük Demirçelik Fabrikasının istihsalatına mahalli sarf temin etmek,

- Tedariki günden güne güçleşen birçok deniz harp silah ve vasıtalarını peyderpey bu tersanede yapmak,

- Bugünkü hava ve deniz silahlarının almış olduğu ehemmiyet karşısında coğrafi vaziyetimizin memleketimize bahşettiği tabi müdafaalı mevkisinden kudretli bir tersane yaptırmak suretiyle büyük donanmaların

[88] Eyiceoğlu; s. 9.
[89] BCA; 030.10 / 63.422.14 / 67.14, s. 6.
[90] a.g.b.; s. 8.
[91] BCA; 030.10 / 63.422.15 / 67.15.
[92] BCA; 030.10 / 63.422.14 /1250-9.

üslenebileceği ve emin bir ilticagâh olabileceğini ve dünya muvahecesinde tebaruz ettirerek Cumhuriyet hükûmetinin Avrupa muvazenei düveliyesini siyaset kafesinde daha ağır ve mühim bir rol oynamasını temin etmektir."[93]

2) Taşkızak Tersanesi

Taşkızak Tersanesi, 1455 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulmuş ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında gelişimini tamamlayarak dünyanın en büyük tersanesi olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde her alanda yaşanan çöküş süreci bu tersanede de yaşanmış ve XVIII. yüzyıl sonuna kadar bir gelişme görülmemiştir.[94] Sultan Abdülaziz döneminde, Taşkızak Tersanesi modern tezgâhlar ile donatılmış ve tersaneye İngiltere'den ustalar getirilerek dünyanın ikinci donanmasını inşa edecek güce kavuşturulmuştur. Bu tersanede 1828 yılında ilk gemi inşası yapılmış ve 1886 yılında ilk Osmanlı denizaltısı bitirilmiştir.[95]

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İstanbul'un işgali ve askerden arındırılması ile Taşkızak Tersanesi kapatılmış, mevcut tezgâh ve makineler Gölcük'e nakledilerek orada yeni bir tersane kurulmasına karar verilmiştir. 1936 yılında Türkiye ile Almanya arasında yapılan bir anlaşma gereğince Türk Deniz Kuvvetleri için dört denizaltı yapılmasına karar verilmiş ve 14 Ağustos 1937 tarihinde "Atılay" ve 9 Eylül 1937 tarihinde "Yıldıray" tamamlanmış ve hizmete girmiştir.[96] 1941 yılında Taşkızak Tersanesi yeniden kurulmuş ve az sayıda mühendis ve işçi ile çalışmaya başlamıştır. 1960 yılından itibaren gelişmesini hızlandıran tersane modernleşme ve tesisleşme faaliyetleri ile Deniz Kuvvetlerimizin ihtiyaçlarını karşılamaya devam etmiştir.[97]

Taşkızak Tersanesi, Deniz Kuvvetleri Komutanlığına bağlı olarak işlevlerini üç ana grupta sürdürmektedir. Bunlar, yeni inşa faaliyetleri, onarım faaliyetleri, havuzlama faaliyetleridir. Tersane, askerî tersane olduğu için küçük tonajlı ve yüksek süratli modern savaş gemileri ile çıkarma gemilerinin yapımı gerçekleştirilmektedir. Askerî amaçların dışında 135 metre boyundaki kızakta ticari amaçlı gemilerde yapılmaktadır.

Taşkızak Tersanesi Komutanı Tuğamiral Hayri Tezcan'ın 2 Ağustos 1968 tarihinde, LS-9 ve LS-10 liman savunma botlarının denize indirilme töreni sırasında yaptığı konuşmada, "Deniz Kuvvetlerimizin gemi onarım ve bilhassa gemi inşa ihtiyacının artmasına paralel olarak, tersanemizin inkişaf ve modernizesi bir zaruret olmuştur. Bu zaruretin icabatından olarak, yeni bir makine tevsiye atölyesi kurulmuştur. Tersanemizin inkişafını sağlayacak olan Denizcilik Bankasından henüz kısmen devir alınan arazide yeni bir motor

[93] BCA; 030.10 / 63.422.14 / 67.14, s. 10-11.
[94] Mesut Önce; "Taşkızak Tersanesi", Hayat Tarih Mecmuası, C 1, S 5, Haziran 1973, s. 50.
[95] "Taşkızak Tersanesinin Dünü ve Bugünü"; İstanbul Sanayi Locası, C 1, S 4, 1981, s. 12.
[96] Taşkızak Tersanesi Komutanlığı Tarihçesi; İstanbul, 1999, s. 21.
[97] "Tarihte Taşkızak"; Savunma, Kasım 1998, s. 50.

fabrikasıyla elektrik fabrikasının kurulması tamamlanmış bulunmaktadır." demiş ve tersanedeki modernizasyon faaliyetlerini açıklamıştır.[98]

Bugün, Taşkızak Tersanesi kuruluş ve sorumluluk bakımından Kuzey Deniz Saha Komutanlığına, teknik yönetim bakımından Deniz Kuvvetleri Komutanlığına bağlıdır. Asli görevi, Deniz Kuvvetleri Komutanlığına bağlı savaş gemilerinin materyal ve performans olarak AQAP-120 üretim için NATO kalite güvence sistem standartlarına uygun şekilde üretim yapmaktır. Bu tersanede son kırk yılda 172 askerî ve sivil gemi inşa edilmiştir. Bu gemiler arasında, güdümlü mermili hücumbotlar, avcı botları, sahil güvenlik botları, personel, ekipman, tank ve tank taşıyıcı çıkarma araçları, mayın dökme gemileri, tankerler ve yüzer havuzlar vardır.[99]

Taşkızak Tersanesi, Alman FLW (Frederic Lürssen Werft) Tersanesi ile yapılan ikili anlaşma gereği, ilki Almanya'da olmak üzere, 1975 yılında güdümlü mermili hücumbot inşa etmiştir. Bu botların 9 adedi Taşkızak Tersanesinde inşa edilmiştir. SG 80-85 botları da ön tasarımı büyük oranda yerli olmak kaydıyla bu tersanede inşa edilmiş ve Sahil Güvenlik Komutanlığına teslim edilmiştir. Alman Abeking und Rasmussen Tersanesi ile yapılan ikili anlaşma gereği, 1979 ile 1987 yılları arası 13 adet SAR tipi bot inşası gerçekleştirilmiş ve Sahil Güvenlik Komutanlığına teslim edilmiştir. Tersanenin gemi inşa faaliyetlerinin yanında % 70 oranında onarım faaliyetleri ile uğraştığı ve özellikle mayın arama tarama gemileri, hücumbotlar, avcı botları ve çıkarma gemilerinin havuzlama işlerinin burada yapıldığı görülmektedir.[100]

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından XVII. yüzyıla kadar her dönemde askerî sanayisi önem kazanmış ve bu doğrultuda yapılanmaya gidilmiştir. Ancak dünyada meydana gelen gelişmelerin gerisinde kalan Osmanlı Devleti yıkılma sürecinde bu etkinliğini sürdürememiştir. Devletin son yıllarında kurulan "İmalat-ı Harbiye" teşkilatı savunma sanayisi alanında kötü giden süreci toparlama amacını taşımaktadır; ancak bu teşkilat da ihtiyaçlara tam cevap verememiştir. Millî Mücadele yıllarında özellikle bu teşkilatın elinde bulunan malzemelerin Anadolu'ya kaçırılması ve yeniden yapılanmaya gidilmesi Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki savaşın kazanılmasında etkin rol oynamıştır.

"Teknik vasıtalara sahip olmayan bir ordu ile teknik vasıtalara sahip olan ordulara karşı muharebe etmek imkânı hemen hemen kalmamıştır. Bu sebeple ordu teşkilinde çağdaş vasıtalar ve silahlar, mutlaka göz önüne alınmalıdır. Bu bir mecburiyettir. Memleketin iktisat ve sanat vaziyeti ne kadar müsait ise muharebede o kadar muvaffak olunur. Bu sebeple harp, yalnız cephelerde muharebe eden askerlerin faaliyeti demek değildir. Bir

[98] Deniz Kuvvetleri; C 74, S 463, Ekim 1968, s. 108.
[99] "Tarihte Taşkızak"; s. 52.
[100] a.g.m.; s. 53.

memlekette, bütün vatandaşların her türlü çalışma ve faaliyeti demektir. Barış zamanında da bu umumi faaliyetin müşterek hedefe yöneltilişi mühimdir. Müşterek hedef, bağımsızlığın dokunulmazlığını temindir."[101] sözleri 1930 yılında Mustafa Kemal ATATÜRK tarafından bizzat söylenerek, barış zamanından itibaren ordunun teknik donanımını güçlendirilmesi gereği belirtilmiştir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra kurulan "Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü" 1923 ile 1950 yılları arasında harp sanayinin etkinliğini ve sorumluluğunu taşımıştı. Cumhuriyet'in kuruluşunu takip eden on yıllık dönem sonunda başlayan savunma sanayisi kuruluş faaliyetleri çerçevesinde, 1'inci ve 2'nci Sanayi Planları'nın uygulamalarına bağlı olarak, 1933-1939 yılları arasındaki dönemde, savunma sanayisine de temel teşkil edecek endüstrilere yönelik yatırımlar başarıyla sonuçlandırılmış, savunma sanayisi alanında, özellikle havacılık sektöründe önemli mesafeler kat edilmişti.

Yüce Önderimiz 1938 yılında Ankara'da söylediği; "Büyük ulusumuzun orduya sunduğu en son sistem fabrikalar ve silahlar ile bir kat daha güçlenerek, büyük bir özveri ve hayatınız pahasına her türlü görevi yerine getirmeye hazır olduğunuza eminim." sözleri ile savunma sanayisi alanında gelinen noktayı işaret etmiş ve orduya güvenini de bir kez daha vurgulamıştır.[102]

1950 yılında kurulan MKEK ile Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğünden devredilen kuruluşlar ile modern bir yapılanmaya gidilmiş; ancak bu süreç askerî yardımlarla kesilmiş ve savunma sanayimizin bir kez daha duraklama dönemine girmesine neden olmuştur.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan ve Truman Doktrini ve Marshall Planları ile hızlanan askerî yardım sürecinde Türkiye savunma sanayisini tamamen ihmal etmiş ve Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren açılan fabrika ve tesisler ya kapanmış ya da faaliyet alanını değiştirmiştir. Bu süreç içerisinde 1950 yılından itibaren 1990'lı yılların ortalarına kadar ABD'den alınan güvenlik yardımları 11,1 milyar dolar civarındadır. Bu yardımın 6,3 milyar doları hibe, 4,8 milyar doları ise kredi olarak alınmıştır. Bunun dışında Almanya'dan ve NATO'dan da askerî yardım alınmış olup bu yardımlar TSK'nin bazı önemli ihtiyaçlarını karşılamada katkı sağlamışsa da Türkiye'de savunma sanayisinin gelişimini olumsuz etkilemiştir. Bu duruma bağlı olarak, ATATÜRK döneminde denizaltı yapan, uçak sanayisinin alt yapısını kuran, 1950'li yıllarda Danimarka başta olmak üzere dış ülkelere uçak satan bu ülkede savunma sanayisi durma noktasına gelmiştir. Bu olumsuzluğun ilk belirtileri de Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında hissedilmiş

[101] Afet İnan; Vatandaş İçin Medeni Bilgiler ve Kemal Atatürk'ün El Yazıları, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1969, s. 114.
[102] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; C II, s. 331.

ve Türkiye bu tarihten itibaren savunma sanayisi alanında kendini yenileme adına birçok adımlar atmaya başlamıştır.

Kıbrıs Barış Harekâtı ve bu harekât sonrasında Türkiye'ye uygulanan silah ambargosu, millî kaynaklara dayalı bir savunma sanayisinin geliştirilmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. 1974 sonrasında kurulan Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Güçlendirme Vakıfları bu anlayışla oluşturulmuş, sınırlı da olsa bazı yatırımlar başlatılmıştır. Ancak, sürekli büyüyen ve bu doğrultuda da tehdit algılamaları genişleyen Türkiye'de karşılaşılan idari ve mali güçlükler, sınırlı mevcut kaynaklar ve uygulanmakta olan tedarik politikalarıyla TSK'nin biriken ve giderek büyüyen savunma teçhizatı açığının kapatılmasının mümkün olmayacağı anlaşılmıştır. Bu durum karşısında savunma sanayisinde yeniden yapılanma sürecine girilmiş ve 3238 sayılı Kanun'la, Savunma Sanayisi Müsteşarlığı kurulmuş ve modern savunma sanayisine geçişin temelleri atılmıştır.

Türkiye'nin sahip olduğu stratejik ve jeopolitik konum sebebiyle, çok güçlü bir silahlı kuvvetlere sahip olması zorunludur. Türkiye, Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkaslar gibi dünyanın siyasi, ekonomik ve sosyal olarak en dengesiz bölgelerinin tam ortasında bulunmaktadır. Bu da ülkemizin güçlü ve caydırıcı bir savunmaya sahip olmasını zorunlu kılmaktadır. Güçlü savunma da ancak güçlü bir ordu ve güçlü bir savunma sanayisi ile mümkündür. Ulu Önder Mustafa Kemal ATATÜRK, 22.02.1931 tarihinde Konya'da yaptığı bir konuşmada ordunun millet hayatındaki yeri ve önemini açıklarken; "Bütün tarih bize gösteriyor ki milletler, yüksek hedeflere ulaşmak istediği zaman, bu galeyanları karşısında üniformalı çocuklarını bulmuşlardır. Tarihin bu umumiyeti içinde yüksek bir istisna bizim tarihimizde, Türk tarihinde görülür. Bilirsiniz ki Türk milleti ne vakit yükselmek için adım atmak istemişse, bu adımların önünde daima rehber olarak, daima yüksek ideali gerçekleştiren hareketlerin öncüsü olarak kendi kahraman çocuklarından mürekkep ordusunu görmüştür." Demiştir.[103]

Dünya tarihi incelendiğinde, devletlerin yüzyıllardır barışı sağlama adına sürekli silahlandığı görülmektedir. Bu süreç içerisinde güçlü ve egemen devletler silahlanma yarışında en ön saflarda yer almıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde bu yarışta azalma tespit edilse bile bazı devletler gizli gizli bu yarışı sürdürmüş ve sürdürmektedir.

Dünya savunma harcamalarının en büyük kısmının silah ve teçhizat alımı olduğu düşünülürse; dünya savunma pazarının bu tür toplam alımları içindeki dış alımların oranı 2001 verileriyle yaklaşık olarak % 8 düzeyindedir. Bir başka deyişle, ülkelerin savunma teçhizat alımlarını iç piyasadan karşılama oranı ortalama % 92'dir. ABD için bu oran % 98, İspanya için % 75-80 iken, Türkiye için ise % 20 dolayındadır. Son yıllarda ülkemizde, çeşitli alanlarda olduğu gibi savunma sanayisi alanında da önemli gelişmeler olmaktadır. Bu gelişmeler, devlet kurum ve kuruluşlarında savunma sanayisi

[103] a.g.e.; s. 302.

ile ilgili yapılanmalar şeklinde ortaya çıkmış, sanayi sektöründe de savunma sanayisi şirketleri oluşmaya başlamıştır. Türkiye'de modern savunma sanayisine geçişin ilk temellerinin atıldığı 1980 yılından itibaren gerek ulusal ve gerekse uluslararası alanda başlatılan girişimler kısa sürede sonuçlanmaya başlamıştır. Bu süreç yeni bir ulusal savunma sanayisi stratejisi ve politikasını beraberinde getirmiş ve bu yapılanma XXI. yüzyılın savunma konseptinin temellerini oluşturmuştur.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA; 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 4 Ekim 1951.

BCA; 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, Karar Nu. 33, 06.06.1950.

BCA; 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, Karar Nu. 21, 18.05.1950.

BCA; 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, Karar Nu. 21, 18.05.1950.

BCA; 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 48'inci Oturum, 6 Mart 1952.

BCA; 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 43'üncü Oturum, 31 Ocak 1952.

BCA; 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri,14'üncü Oturum, 3 Temmuz 1952.

BCA; (Bakanlar Kurulu Kataloğu) 030.18 / 01-02 / 83-60-5, Karar Nu. 2-9141.

BCA; 030.18 / 241-141 / 2-112-19.

BCA; 030.18 / 01-02 / 87-54 -7, Karar Nu. 2-11214.

BCA; 030.18/ 01-02 / 97-122-8, Karar Nu. 2-17421.

BCA; 030.18/ 01-02 / 88.88.9, Karar Nu. 2-11904.

BCA; 030.18/ 01-02 / 75-50-7, Karar Nu. 2-6795.

BCA; 030.18/ 01-02 / 88.88.9, Karar Nu. 2-11904.

BCA; 030.18/ 01-02 / 75-50-7, Karar Nu. 2-6795.

BCA; 030.10 / 59-398.5 / 5-7514, Dosya Nu. 61-11.

BCA; 030.10 / 61-409-20 / 131-87.

BCA; 030.10 /100-619-6.

BCA; 030.10 /100-619-5 / F9.

BCA; 030.18/ 01-02 / 86-30-1, Karar Nu. 2-10727.

BCA; 030.18/ 01-02 / 89-105-18, Karar Nu. 2-12257.

BCA; 030.18/ 01-02 / 89-102-12, Karar Nu. 2-12191.

BCA; 030.10 / 63.423 / 82.21.12.

BCA; 030.10 / 63.422.16 / 5-69.341.

BCA; 030.10 / 63.423.3 / M-10987.

BCA; 030.10 / 63.422.14 / 67.14.

BCA; 030.10 / 63.422.15 / 67.15.

BCA; 030.10 / 63.422.14 /1250-9.

BCA; 030.10 / 63.422.14 / 67.14.

BCA; 030.10 / 63.422.14 /1250-9.

BCA; (Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Kataloğu), 030.01 / 108.680.4.

BCA; 030.01 / 108.680.4.

Kitaplar

ALBRECHT, Ulrich-ERNST, Dieter-LOCK, Peter-WULF, Herbert; Silahlanma ve Az Gelişmişlik, İran, Hindistan, Yunanistan, Türkiye: Keskinleşen Militarizm, Çeviren: Ümit Kıvanç-Mehmet Budak, İstanbul, 1978.

Askerî Fabrikalar Tarihçesi; Ankara, 1940.

ATATÜRK'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri; Harita Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1982.

ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri; ATATÜRK Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ATATÜRK Araştırma Merkezi, C II, TTK Basımevi, 1997.

BIYIKLIOĞLU, Nadir; Türk Havacılık Sanayisi, SSM Yayını, Ankara, 1991.

BOSTAN, İdris; Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri, İstanbul, 2005.

BOSTAN, İdris; Osmanlı Bahriye Teşkilatı (XII. Yüzyılda Tersane-i Amire), TTK Yayını, Ankara, 1992.

Cumhuriyetimizin 50. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri; Genelkurmay Başkanlığı Yayını.

DEMİR, Ahmet; Havacılık ve Uzay Endüstrisinin Yapısı İşleyişi ve Türkiye'de Gelişme Olanakları Üzerine Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi S.B.F Yayını, Ankara, 1977.

Deniz Kuvvetleri Tarihçesi; C 1, Kısım 1.

EVSİLE, Mehmet; ATATÜRK Devri Harp Sanayisi (1920-1938), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 1992.

İNAN, Afet; Vatandaş İçin Medeni Bilgiler ve Kemal ATATÜRK'ün El Yazıları, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1969.

KARAKUŞ, Erdoğan; İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri (1938-1939), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını, Ankara, 2004.

KAYMAKLI, Hulisi; Kayseri Hava İkmal Bakım Merkezi Komutanlığının Tarihçesi.

METEL, Raşit; ATATÜRK ve Donanma, 1966.

Nutuk; Yay. Prof.Dr. Zeynep Korkmaz, ATATÜRK Araştırma Merkezi, Ankara, 1994.

Taşkızak Tersanesi Komutanlığı Tarihçesi; İstanbul, 1999.

TBMM Gizli Celse Zabıtları; C IV.

TBMM ZC; Devre 7, C 4, İçtima F, 15.7.1943.

TÜRKMEN, Zekeriya; Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması, (1918-1920), Türk Tarih Kurumu, 2001.

Makaleler

ADAK, Ali Osman; "Cumhuriyet'in 50. Yılında Gemi İnşa Sanayimiz", Derya, S 75, Aralık 1973.

AKPINAR, M. Kemal; "Gazi Fişek Fabrikası", MKEKD, S 13, Temmuz 1984.

BEKİROĞLU, Mehmet; "Silah ve Tüfek Fabrikaları", MKEKD, S 21, Mart 1985.

BOYAR, Suat; "Kırıkkale Barut Fabrikası", MKEKD, S 18, Aralık 1984.

Cumhuriyet; 7 Ekim 1926.

DAVER, Abidin; "Türkiye'de İlk Motor Hem de Uçak Motoru Fabrikasını Kurmak Şerefi Türk Hava Kurumuna Nasip Oluyor", Havacılık ve Spor, S 353, Mart 1945.

EYİCEOĞLU, Celal; "Geçmişte ve Şimdi Gölcük Deniz Fabrikaları", Donanma, C 75, S 439, 1962.

GEDİZ, Ergüder; “Türk Havacılık Sanayisinin Tarihçesi”, Uçantürk, S 313, Haziran 1988.

GÜMÜŞ, Mümtaz; “İnkılabımızda Sanayi-i Harbiyenin Değer ve Ehemmiyeti”, Askerî Fabrikalar Mecmuası, C 5, S 57, Yıl 5, I. Teşrin 1937.

GÜNEŞ, İhsan; “Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri”, ATATÜRK Araştırma Merkezi Dergisi, S 12, C IV, Temmuz 1988.

“Kuracağımız Uçak Motor Fabrikası”; Havacılık ve Spor, S 358, Ağustos 1945.

MKEKD; C 2, Yıl 5, 1966 (Yıl Sonu Özel Sayısı).

MKEKD; S 21, Mart 1979.

ÖNCE, Mesut; “Taşkızak Tersanesi”, Hayat Tarih Mecmuası, C 1, S 5, Haziran 1973.

SÜMEN, Azmi; “Barut, Patlayıcı Maddeler Malzemesi İmalatında Yenilikler”, Askerî Fabrikalar Mecmuası, C 5, S 58, II. Teşrin 1937.

“Tarihte Taşkızak”; Savunma, Kasım 1998.

“Taşkızak Tersanesinin Dünü ve Bugünü”; İstanbul Sanayi Locası, C 1, S 4, 1981.

TERZİOĞLU, Sait Arif; “Donanmanın Gerilemesi ve Cumhuriyet”, Derya, S 54, Mart 1972.

TUNÇAY, Mete; “İkinci Dünya Savaşı’nın Başlarında Türk Ordusu”, Tarih ve Toplum, S 35, Kasım 1986.

DÜNYA ASKERÎ HAVACILIĞINDA BİR ÖNCÜ OLARAK TÜRK ORDUSUNDA HAVACILIK

Öğretim Üyesi Bülent YILMAZER*

Ülkeler ve uluslar sadece askerî alanda değil, sivil hayatta da bilim ve teknolojinin en uç noktasını bünyesinde barındıran havacılık konusunda gerçekleştirdiği ilklerle gururlanmaktadır. Ancak, Türk havacılık tarihi içinde yer alan ve dünya havacılık tarihinde bazı ilklerin gerçekleştirildiği olaylar genellikle bilinmez. Hâlbuki, Türk ordusu[1] 1911 yılında havacılığı ilk defa tesis ettiği günden beri birçok alanda öncü olmuş, havacılık tıbbından kıtaları birbirine bağlayan uçuşlara kadar dünya havacılığında önemli bir yere sahip birçok olayda ilkleri gerçekleştirmiştir.

Wright kardeşlerin 17 Aralık 1903 tarihinde gerçekleştirdiği, en uzunu 59 saniye süren ve 260 metre uzunluğunda olan 4 uçuş modern havacılığın başlangıcı sayılır.[2] Wright kardeşler yeni icatları olan uçağın gelecekte artık savaş yapmanın gereğini ortadan kaldıracağını düşünüyorlardı. Ancak tarih bu beklentilerinin iyi niyetli bir düşünceden öteye gidemediğini göstermiştir. Her yeni buluş kendi başına tamamıyla "iyi" veya "kötü" olmadığı gibi, insanoğlunun zaaflarına da olabildiğince açıktır. Bu nedenledir ki uçaklar ilk başarılı uçuşlarının üzerinden daha 10 yıl geçmeden harp sahalarında ordular tarafından kullanılmaya başlanılmıştır.

1910'lu yılların başında iç siyasetinde, ekonomisinde ve o günkü uluslararası ilişkilerde sıkıntılı bir dönemden geçen Osmanlı İmparatorluğu'nda, ordunun yeniden yapılandırılması ve güçlendirilmesi için çaba gösteren ileri görüşlü komutanlar, Batı dünyası ordularındaki gelişmeleri yakından takip etmeye çalışıyor ve şartların el verdiği ölçüde askerî alandaki yeniliklerin orduya kazandırılmasına gayret ediyorlardı.

Ordunun genç ve ileri görüşlü aydın subayları da çeşitli gözlemlerini rapor ederek komutanlarının bu çabalarına katkıda bulunuyorlardı. Paris askerî ataşesi Binbaşı Ali Fethi (Okyar) 1910 yılında Fransız ordusunun Picardie'de düzenlediği askerî tatbikatı Harp Okulundan arkadaşı Kolağası Mustafa Kemal (ATATÜRK) ile beraber izledi. Uçakların askerî alanda ilk defa kullanıldığı bu tatbikata ait izlenimleri Mustafa Kemal ATATÜRK'ün havacılık konusundaki vizyonu üzerinde etkili olmuş olmalıdır. Binbaşı Ali Fethi Bey'in edindiği izlenimler üzerine gönderdiği raporlarda yer alan iki ifade askerî havacılık konusunda Türk subaylarının ileri görüşlülüğünü

* Makine Mühendisi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi - Tarih Bölümü, "Havacılık Tarihi" Öğretim Görevlisi

[1] Askerî tarihimizle ilgili yayınlarda Kurtuluş Savaşı öncesindeki Silahlı Kuvvetlerimiz genellikle "Osmanlı ordusu" ve Kurtuluş Savaşı'ndan itibaren de "Türk ordusu" olarak tanımlanmaktadır. Türklerin kara ve deniz kuvvetleri gibi hava kuvvetini oluşturması da eskilere dayandığından, tarihsel dönemlere bağlı olarak kullanılacak farklı tanımlamalarla karışıklık yaratmamak için bu metin içinde her dönemdeki Türk Silahlı Kuvvetleri "Türk ordusu" olarak anılmıştır.

[2] Lois E. Walker - Shelby E. Wickam; From Huffman Prairie to the Moon, Washington DC, 1986, s. 3.

vurgulaması açısından önemlidir. Binbaşı Ali Fethi Bey 25 Nisan 1911 tarihinde gönderdiği raporunda; bir pilotun sadece uçmak için değil, uçağının teknik donanımıyla ilgili olarak da çok iyi bir eğitim alması gereğine işaret ediyordu.[3] Türk ordusunda henüz havacıların eğitimine başlanmadan önce ortaya konulan bu görüş, bir ay sonra Mayıs 1911'de ABD ordusu için pilotların eğitiminde temel olarak alınıyordu.[4] Binbaşı Ali Fethi Bey raporunda; havacılığın ileride ordularda çok büyük önem kazanacağını, ordumuzun da geri kalmamak için bir an önce önlemler alması gerektiğini de önemle bildiriyordu.[5] Aynı yıllarda Batı dünyasındaki orduların sevk ve idaresinde görev alan komutanların görüşleri ise oldukça zıttı. Fransa'da Yüksek Harp Akademisinde görevli Strateji Profesörü General Ferdinand Foch; "Havacılık sportif bir uğraş olabilir … bir savaş aracı olarak değeri sıfırdır." diyordu.[6] Temmuz 1914'te, Avrupa'da savaş rüzgarlarının estiği bir sırada bile, İngiliz Seferi Kuvvetleri Komutanı General Douglas Haig de çevresindeki subaylara "Baylar, hiçbirinizin uçakların savaşta gözetleme için faydalı bir şekilde kullanılabileceğini düşünecek kadar saf olmadığını umuyorum." diyordu.[7] Avrupa ordularının komutanları bu düşünceleri ifade ederken, genç Türk subayının havacılığın askerî önemini vurgulayan sözleri Türk ordusunun çok yakın bir gelecekte havacılık alanında öncü bir rol alacağının işaretiydi.

Zamanın Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa tarafından Avrupa'da havacılık eğitimi alarak pilot olarak yetiştirilmek üzere ordudan gönüllü subaylar çağrılmıştır. O günlerin ileri sayılan ülkeleri ordu için pilot yetiştirmek üzere seçilen adaylarla ilgili olarak açık ve belirgin şartlar ortaya koymamışlardı. Avrupa ordularında uçaklar için öngörülen görev sadece havadan gözetleme olduğu için havacılık adaylarının süvari, topçu veya istihkâm sınıfından olmaları dışında bir şart belirtilmemişti.[8] ABD ordusunda ise şartlar daha da gevşekti; pilot adaylarının herhangi bir ordu sınıfından olmaları ön şartı aranmadığı gibi subay olmaları da gerekmiyordu.[9] Türk ordusunda ise, pilotların en ektin biçimde görev yapabilmeleri ve ordunun havacılığın sağladığı imkânlardan en üst düzeyde yararlanabilmesi için aday

---

[3] Fethi Kural; Kuruluş Yıllarında Türk Askerî Havacılığı Belgeleri (1909-1913), Ankara, 1974, s. 21.

[4] Walker-Wickam; s. 12. Mayıs 1911'de ABD ordusunun pilot adaylarına eğitim veren Wright Havacılık Okulunda öğrencilere uçuş eğitiminin yanı sıra uçağının bakım ve tamirini yapabilmesi de öğretiliyordu.

[5] Kural; s. 22.

[6] Louis Morgat; "L'Aviation en Berry avant la Grande Guerre", Revue historique des armées, Nu. 1, 1980, s. 196. Patric Facon; "L'armée française et l'aviation (1891-1914)", Revue historique des armées, Nu. 164 (Eylül 1986), s. 77.

[7] Sir Frederick Hugh Sykes; From Many Angles, London, 1943, s. 105-106.

[8] Col. Steven A. Ruffin, USAF; "Flying in the Great War: RX for Misery", Over The Front, Vol. 14, Nu. 2, 1999.

[9] Walker-Wickam; s. 20. Juliette A. Hennessy; The United States Army Air Arm, April 1861 to April 1917, Washington DC, 1985, s. 236-237. 1909'dan 1913 yılına kadar ABD ordusunun havacılık kısmında eğitim görerek bröve almış toplam 16 pilotun arasında askere yazılmış bir çavuş ve bir onbaşı da bulunmaktaydı.

subayların “sunûf-i selâse” olarak tanımlanan orduda üç temel sınıf olarak kabul edilen piyade, topçu veya süvari sınıfından olmaları şartı aranmıştı. Bundan da öte, havadan yapılacak gözetleme ve keşif sonuçlarının kayıt altına alınması için adayların fotoğraf çekmek ve tabetmek konusunda bilgili olmaları istenmişti.[10] Askerî havacılığı sadece havadan yapılacak bir gözetleme görevi olarak gören Avrupa ordularında bile pilotlardan fotoğraf çekebilme şartı aranmadığı gibi, ABD ordusu 1917 yılında Birinci Dünya Savaşı’na girerken askerî havacılarının fotoğraf çekmek konusunda hiçbir pratik bilgileri yoktu.[11] Türk ordusu, dünyada havacılığın emekleme döneminde sayıldığı Şubat 1911’de yayımladığı emirle askerî pilotların görevlerini en etkin şekilde yapmaları için sahip olması gereken şartları yazılı olarak belirleyerek dünya havacılık tarihinde bir ilke imza atıyordu.

1911 yılında Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa tarafından Türk ordusunda havacılığın kurulması için görevlendirilen Erkanıharp Kaymakam Süreyya (İlmen) Bey’in askerî havacılığımızın ilk resmî teşkilatı olan “Tayyare Komisyonu”nu kurduktan sonra ordumuz için gerekli uçakların belirlenmesi ve bunların satın alınması sırasında yaptığı çalışmalar da dünya havacılık tarihinde ilk ve öncü örnek olaylar içermektedir.

1912 yılının Mayıs ayında, Trablusgarp Savaşı’nın devam ettiği günlerde, Tayyare Komisyonu başkanı Süreyya Bey ve komisyon üyesi İstihkam Binbaşı Mehmet Ali Bey Avrupa ülkelerinde uçak üreten tesislerde inceleme yaparak ordunun ihtiyaçlarını karşılayacak uçaklar almaya çalışıyorlardı.[12] Uçakların havadan atacağı bombaların savaş alanında etkili olabileceğini öngören Türk subayları bomba atabilen uçak almak istiyorlardı. Almanya’da Harlan fabrikasının bomba atabileceğini belirterek kendilerine teklif ettiği uçağın bomba taşıma ve atma kabiliyetinin tecrübe uçuşları ile kanıtlanması istenildi. Süreyya Bey satın alma şartnamesine uçağın hassas olarak bomba atabilme kabiliyetine sahip olacağına ve bunun İstanbul’da yapılacak tecrübe uçuşlarında numune bombaların atılmasıyla doğrulanacağına dair bir madde ekledi.[13] Bu, dünya havacılık tarihinde Türk ordusunun imza attığı bir “ilk”ti. Batı dünyasındaki ordular uçakları sadece keşif ve gözetleme amacı için kullanmayı düşündüklerinden henüz hiçbiri uçaklardan bomba atılabilmesi yönünde bir istekte bulunmamışlar ve bu nedenle konuyla ilgili bir şartname de hazırlamamışlardı.[14]

---

[10] Kural; s. 22-23.

[11] Chase C. Money - Martha E. Layman; Organization of Military Aeronautics, 1907-1935 (Congressional and War Department Action), 1944, s. 26-27.

[12] Süreyya İlmen; Türkiye’de Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi, İstanbul, 1947, s. 38.

[13] a.g.e.; s. 47-54, 59.

[14] Hilary George Saunders; Per Ardua, The rise of British Air Power 1911-1939, London, 1944, s. 19, 22, 28. Hennessy; s. 45, 112, 126. Charles Christienne - Pierre Lissarague; A History of French Military Aviation, Washington DC, 1986, s. 49. İngiliz ordusunda uçaktan bomba atma denemelerine ilk olarak Mart 1913’te Kraliyet Deniz Hava Gücü tarafından başlandı. ABD ordusunda uçaktan bomba atma denemesi ilk olarak Ocak 1910’da gerçekleştirilmesine rağmen

1912 yılında, İstanbul'da Yeşilköy'le Safra Köy arasında seçilen alanda "Tayyare Mektebi" olarak anılan Türk ordusunun ilk Havacılık Okulu ve askerî havaalanının kuruluşu tamamlanmıştı. O yıllarda dünyanın her yerinde olduğu gibi uçuş alanın zemini toprak ve kısmen otla kaplı bir alandan oluşmaktaydı. Balkan Savaşı'nın devam etmekte olduğu günlerde, Mart 1913'te yağışlı havaların uçuş alanının zemininde oluşturduğu çamur tabakası nedeniyle uçuş yapılamamaktaydı. Okul müdürü tarafından 8 Mart 1913 tarihinde Harbiye Nezaretine sunulan yazıda bu konuyla ilgili bir çözüm önerisi yer almaktadır. Okul müdürü, iki sabit hangar arasında yeterli büyüklükte bir alanın tahtadan bir döşeme ile kaplanması ile uçakların uçuşuna elverişli hâle getirilmesini önermektedir.[15] ABD'de sert zemini bulunan ilk pist, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra havacılık sanayisinde de faaliyet göstermeye başlayan Ford Motor Şirketi tarafından 1927 yılında Detroit'te işletilen havaalanında yer aldı.[16] Fransa'da zemini kaplamalı olan ilk havaalanı da 1927 yılında faaliyet gösteren "Le Bourget Havaalanı"ydı. İngilizler 1920'li yıllarda Orta Doğu'da işlettikleri bazı havaalanlarının zemininde kum ve katran karışımı kaplamalar kullandılar. Asfalt kaplamalı askerî havaalanı ise Kraliyet Deniz Hava Gücü tarafından 1939 yılında kullanılmaya başlanılan "Hatston Deniz Hava İstasyonu"ydu. Bir uçuş alanının Yeşilköy'deki gibi geçici olarak sert bir zeminle kaplanması ise ilk olarak Amerikan Kara Hava Kuvvetleri tarafında 1941 yılında delikli çelik plakaların kullanıldığı Carolina Askerî Manevraları sırasında gerçekleşti.[17] Yeşilköy Tayyare Mektebi Komutanı 1913 yılındaki önerisi ile askerî alanların her türlü koşullarda kullanılabilmesine olanak sağlayacak düşünceye öncülük etmiştir.

Balkan Savaşları, tarafların karşılıklı olarak hava gücünü kullandıkları ilk savaş olmuştur. Birbiriyle çatışan tarafların kullandıkları uçaklar doğrudan havada karşılaşmamış ve bugünkü anlamda hava savaşları yaşanmamıştır. Ancak, askerî havacılığın, uçakların ve hava gücünün savaş alanında kullanılmasındaki bazı temel uygulamalar Balkan Savaşları sırasında ortaya çıkmıştır.

Cephe üzerinde ve derinliklerinde görev yapan uçaklarımıza dost birlikler de dâhil olmak üzere yerdeki birlikler tarafından ateş açılmaktaydı. Hava gücü kullanan taraflardan hiçbiri henüz uçaklarının üzerinde milliyet tanımlama işareti uygulamadıkları için, havadan gelen her aracı bir tehdit olarak algılayan kara birliklerinin kendilerini savunmak amacıyla ateş açmaları doğaldı. Pilotların dost birliklerin ateşinden şikâyetçi olmaları

Temmuz 1914'e kadar bu konuda bir şartname oluşturulmadı. Fransa'da uçaktan bomba atma denemeleri ilk olarak Eylül 1912'de sivil havacılar arasındaki düzenlenen bir yarışmada yapıldı.

[15] Mazlum Keyüsk; Türk Havacılık Tarihi 1912-1914 (Birinci Kitap), Eskişehir, 1950, s. 92-93.

[16] Arthur M. Woodford; This is Detroit 1701-2001, Detroit, 2001, s. 111.

[17] Wesley F. Craven - James L. Cate; The Army Air Forces in World War II, Volume Seven, Services Around the World, Washington DC, s. 241. Bu askerî manevra sırasında Güney Carolina'da Laurens Havaalanının zemini İkinci Dünya Savaşı süresince ağır askerî uçaklar tarafından kullanılabilmesi için "delikli çelik plaka (Pierced Steel Plank - PSP)" ile kaplanmıştır.

üzerine 6 Mart 1913 tarihinde yayımlanan bir emirle Türk ordusu tarafından kullanılan uçakların kanat altlarına "portakal rengi" ay-yıldız boyanması bildirildi.[18] Bu, dünya askerî havacılık tarihinde uçaklara milliyet tanıtım işareti uygulanması konusundaki ilk girişimlerden biriydi. Fransız ordusunda uçakların kanatlarına işaret konulması Temmuz 1912'de istenmiştir; ancak bu uygulamanın Birinci Dünya Savaşı'na kadar yaygınlaşmadığı gözlenmektedir.[19] İngiliz askerî uçaklarında milliyetlerini belli etmek üzere uçaklarının kanat altlarına Birleşik Krallık bayrağının boyanması konusundaki emir ancak 1914 yılının Ağustos ayının sonunda yayımlandı.[20] Diğer Avrupa devletleri de askerî uçaklarına milliyet tanımlama işaretlerini ancak Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra uyguladılar. Ordumuza verilen emirde dikkati çeken diğer bir konu işaretleme için kullanılacak boyanın rengidir. Fiziksel özelliğinden[21] dolayı uzak mesafelerden bile görünebilirliğini koruyabilen portakal rengi günümüzde acil durumlarda kullanılan birçok araç ve gereçte tercih edilen renktir. 1913 yılında Türk ordusundaki bu uygulama; bugün arama kurtarma amaçlı tüm modern araçlarda yüksek görünürlülük sağlamak için tercih edilen bu rengin askerî uçaklarda kullanılması konusunda ilk örnektir. Avrupa'daki askerî güçlerin Türk ordusunun Balkan Savaşı'ndaki tecrübelerinden öğrenmeleri gerekenler milliyet işaretleriyle de sınırlı değildi.[22]

Balkan Savaşları'nın ilk safhasındaki tecrübelerinden ders çıkartan Türk ordusu uçakta pilotun yanında gözetleme görevini yüklenecek ayrı bir râsıd (gözleyici) sınıfının gerekliliğini gördü. Mayıs 1913'te kurmay subayların râsıd olarak yetiştirilmesi ve bağımsız bir râsıd sınıfının teşkilatlandırılması için emir yayımlandı. Derhâl bir eğitim programı ve havadan gözetleme için bir talimatname hazırlanarak yayımlandı.[23] Elindeki kıt kaynaklara ve zayıf lojistik desteğe rağmen Türk ordusu uçakların askerî alandaki tüm potansiyelini kullanmak konusunda Batı'daki çağdaşlarından çok daha ilerideydi. Buna karşılık, Avrupa ordularında uçağın temel görevi bir gözetleme aracı olarak tanımlanmasına ve orduları çok daha iyi imkânlara sahip olmalarına rağmen, uçucu personellerini yapacakları görevlere göre özel olarak eğitmek gerektiğini öngöremediler. İngiltere Ağustos 1914'te Birinci Dünya Savaşı'na girdiğinde hava gücünde hâlen

[18] Keyüsk; s. 92. Kural; s. 268-270.
[19] Christienne-Lissarague; s. 46.
[20] John Cochrane - Stuart Elliott; Military Aircraft Insignia of the World, Annapolis, 1998, s. 137.
[21] Gözle görülebilen renkler arasında dalga boyu 590-620 nanometre arasında tanımlanan "turuncu (portakal)" renginin atmosferde soğurulma ve saçılma yoluyla zayıflaması ve görünebilirliğini kaybetmesi diğer renklere göre daha geç gerçekleşir.
[22] Balkan Savaşları'nda Türk havacılığının öncülük ettiği konular hakkında detaylı bilgi için bk. Bülent Yılmazer; "Balkan Harbi'nde Hava Gücü: Askerî Havacılıkta Perdenin Açılışı", Dokuzuncu Askerî Tarih Semineri Bildirileri II, Ankara, 2006. Balkan Savaşları'nda tarafların havacılık faaliyetlerinin incelemesi için bk. Bülent Yılmazer; "Appendix A: Ottoman Aviation, Prelude to Military Use of Aircraft" in "Defeat in Detail, The Ottoman Army in the Balkans, 1913-1913" by Edward J. Erickson, Connecticut, 2003, s. 347-370.
[23] Keyüsk; s. 109-110.

pilot sınıfı dışında herhangi bir havacı sınıfı tanımlanmamıştı. İngiliz hava gücünde râsıd eğitiminin gerekli olabileceği ilk olarak Temmuz 1914'te ifade edilmesine rağmen, 1914 yılının Kasım ayının sonunda genç subaylar râsıd olarak eğitilmek üzere Havacılık Eğitim Okuluna geldiklerinde böyle bir kursun verilmediği, bu konuda resmî bir ders programı bile hazırlanmadığını gördüler. 1915 yılında da henüz râsıd olarak görev alacak havacıları eğitecek resmî bir sistem oluşturulmamıştı, yeni râsıd adaylarının kendi başlarının çaresine bakmaları gerekiyordu.[24] ABD ordusunda ise havadan keşif konusunda ilk dersler Temmuz 1917'den sonra verilmeye başlandı.[25] Fransa ordusunda 1913 yılındaki askerî tatbikat için fotoğraf çekebilecek râsıd yetiştirilmesi konusunda bir teklifte bulunulmuştu; ancak Savaş Bakanı havadan yapılacak keşif görevinin önemini kavrayamadığı için basit bir itirazla konuyu reddetti.[26]

Tarih içinde dünyada havacılık alanında elde edilen gelişmelere bakıldığında, uçakların daha dayanıklı, daha güçlü ve daha üstün uçuş performansı gibi niteliklerinin özellikle savaş yıllarında geliştiği gözlenmektedir. Savaş şartlarının ortaya koyduğu ihtiyaçlar bu gelişmelerde itici güç rolü oynamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentine açılan kapının kilidi sayılan Çanakkale Cephesi'ndeki gelişmeler de bunlara örnektir.

Cephede ihtiyaç duyulan havacılık malzemeleri, özellikle uçaklar ve bunlara ait silah ve diğer gereçler Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefiki olan Almanya tarafından sağlanıyordu. Çanakkale Cephesi'ne ulaşan ilk uçaklar Rumpler B I ve Albatros B I modeli gözetleme amaçlı silahsız uçaklardı. Türk ordusundaki havacılar uçuş sırasında düşman uçaklarıyla karşılaşmaları durumunda gerek taarruz gerek savunma amacıyla uçaklarına silah takılmasını istiyorlardı. Bugünlerde Avrupa'da savaşan orduların da silahlı uçaklar konusunda sıkıntıları vardı. Uçağın havada karşılaşabileceği önündeki bir hedefi vurması için kendi pervanesine zarar vermeden ateş edebilen etkin bir makineli tüfek düzeneği henüz geliştirilememişti. Çanakkale Cephesi'ndeki uçak makinistlerimiz havacılarımızın isteği karşılamak üzere, uçak bölüğünde görevli demirci ustalarının da yardımı ile mevcut gözetleme uçağına tüfek takmak için bir çözüm geliştirdiler. Rumpler B I uçağının üst kanadının ortasında daire şeklinde bir bölümü açarak buraya demirden bir çember üzerinde dönerek her yöne ateş edebilen bir makineli tüfek yerleştirdiler. Ateş hattı uçağın pervanesinin dönme dairesinin üzerinde kalan makineli tüfek çepeçevre açık bir atış alanına sahipti. Cephe üzerinde uçuş sırasında bir düşman uçağıyla karşılaşılması durumunda râsıd yerinden kalkarak, üst kanattaki daire şeklindeki açıklıktan geçerek

[24] John H. Morrow; The Great War in the Air, Washington DC, 1993, s. 53. Jeff Jefford; "The Observer in the British Air Services 1914-1918", Cross & Cockade International Journal, Vol. 28, Nu. 4, 1997, s. 183.
[25] Walker-Wickam; s. 22.
[26] Christienne-Lissarague; s. 51.

makineli tüfeği kullanabilecekti. Kullanımı râsıd için oldukça zor ve tehlikeli olmasına rağmen, bu olağanüstü çözüm Türk ordusunun ülkesini savunma çabasındaki özverisini ve onu öncü bir konuma koyan yaratıcı zekâsını gösteriyordu. Fransa ordusunda uçağa silah takma girişimi ilk olarak 1912'de denenmiş ama başarısız olmuştu. Ünlü Fransız Havacı Roland Garos'un pervaneyi korumak amacıyla makineli tüfeğin ateş hattında pervanenin arkasına çelik plakalar koyması da pervane ve şaftının şok kuvvetlerine uğraması ve seken mermilerin yarattığı tehlike nedeniyle sakıncalıydı.[27] 18 Nisan 1915'te Garos'un uçağını ele geçiren Alman ordusu kendi uçaklarında da makineli tüfek takılabilmesi için çalışmalara hız verdi. Makineli tüfekle donatılmış ilk uçaklar Alman ordusuna Temmuz 1915'te teslim edilmeye başlanıldı.[28] Alman Deniz Hava Gücünde henüz silahlı uçak yoktu. 23 Mart 1915'te verilen 9053 numaralı siparişte yer alan Gotha WD 2 deniz uçaklarından ikisi Ekim 1915'te Çanakkale Cephesi'ne teslim edilmek üzere hazırlandı.[29] Cephede uçak makinistleri tarafından geliştirilen çözümden ilham alan Almanlar bu iki deniz uçağının üst kanadında değişiklik yaparak aynı şekilde bir makineli tüfek tareti yerleştirdiler. Türk ordusundaki havacıların öncü girişimi ile Alman deniz havacılığındaki ilk silahlı uçaklar üretilmiş oldu.[30]

Irk ve cinsiyet ayrımının Batı dünyasındaki tüm silahlı kuvvetlerde, ait oldukları toplumda mevcut bulunan ayrımcı ve ön yargılı yaklaşımlardan dolayı her zaman problem olduğu gözlenmektedir. Batı dünyası toplumlarında beyaz ırk dışındakiler ve kadınlar çok uzun yıllar ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmüştür. Bu ayrımcı yaklaşım silahlı kuvvetlerinin biçimlenmesiyle ilgili doktrinlerin geliştirilmesinde ve ülke kaynaklarının silahlı kuvvetler için kullanılmasıyla ilgili konularda belirleyici olmuştur. Türk ordusu bu konuda sergilediği, ayrımcılıktan uzak tutumuyla askerî tarihte bazı ilklere imza atmış gerek doğrudan silahlı kuvvetler içindeki gerekse silahlı kuvvetlerle toplum arasında sosyal ahenk bakımından çağdaşı diğer orduların ilerisinde öncü bir tutum sergilemiştir.

Batı dünyasındaki havacılık tarihi çalışmalarında Onbaşı Eugene Bullard Birinci Dünya Savaşı'nda görev almış "ilk ve tek" siyahi havacı olarak anılmaktadır.[31] Bu son derece yanlış söylemin nedeni siyah tenli ırklara karşı yüzyıllardır güdülen ırk ayrımcılığının bilinçaltında yarattığı suçluluk duygusu olmalıdır. Tarihî gerçeklere baktığımızda, dünya havacılık tarihinde görev yapan ilk siyahi havacıların Birinci Dünya Savaşı'nda Türk ordusunda görev yapan denizci pilotlar olduğunu görmekteyiz. Bunların arasında "Arap

---

[27] Christienne-Lissarague; s. 49-50, 92. Richard P. Hallion; Rise of the Fighter Aircraft 1914-1918, Baltimore, 1988, s. 9-11.

[28] Paul Leaman; Fokker Aircraft of World War One, Wiltshire, 2001, s. 36, 180.

[29] Dr. Brian Flanagan; "The History of the Ottoman Air Force in the Great War, The Reports of Maj. Erich Serno, Part 3", Cross & Cockade Journal, Vol. 11, Nu. 3, 1970, s. 240.

[30] Peter Gray - Owen Thetford; German Aircraft of the First World War, Suffolk, 1962, s. 399.

[31] William I. Chivalette; "Corporal Eugene Jacques Bullard, First Black American Fighter Pilot", Air & Space Power Journal, Español Tercer Trimestre, 2005.

Ahmet" lakabıyla tanınan Yüzbaşı Ahmet Ali (Çelikten) 1914 yılında Yeşilköy Deniz Tayyare Mektebinde eğitim görerek uçuculuğa başlamış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle beraber savaş pilotu olarak görevini devam ettirmiştir. Amerika'da babası ırkçı beyazlar tarafında linç edildikten sonra Avrupa'ya kaçan Eugune Bullard, gönüllü olarak katıldığı Fransız ordusunda Mayıs 1917'den itibaren pilot olarak görev yapmıştır. Ancak, burada bile ırk ayrımcılığının etkisinden uzak kalamamış, Kasım 1917'de havacılıktan alınarak eski birliğine iade edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise, farklı ırk, dil ve inanış kökenlerinden gelen herkese etnik bir ayrımcılık gözetilmeden Türk ordusu içinde yer alma imkânı sağlanmıştır.[32] Onbaşı Bullard, ABD Birinci Dünya Savaşı'na katıldıktan sonra Amerikan ordusunun hava gücünde görev almak için başvurmuş ancak asla kabul edilmemiştir. Türk ordusunda ise, kara ve deniz kuvvetlerinde olduğu gibi hava kuvvetlerinde de hiçbir ayrım gözetmeden etnik kökeni farklı birçok subayın görev aldığı görülmektedir.

Dünya askerî havacılığında ilk kadın havacıların Birinci Dünya Savaşı yıllarında Rus ordusunda görev aldığı görülmektedir. Ancak, bu birkaç Rus kadın havacı doğrudan çatışmanın yaşandığı cephelerde görev almamıştır. Çarlık hanedanı ile olan yakın ilişkileri nedeniyle orduya katılabilmiş olan bu Rus bayanlar, savaş sırasında ordunun geri hizmetlerindeki hava birliklerinde eğitim veya irtibat görevlerinde yer almışlardır.[33] Batı dünyasının İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar kadınları askerî havacılık alanına kabul etmediklerini görüyoruz. İkinci Dünya Savaşı başladığında İngiliz Devlet Hava İşleri Müsteşarı cephe gerisindeki hizmetlerde kullanılacak pilot sıkıntısına çözüm olarak sivil kadın pilotların ordu bünyesine alınarak bu görevde kullanılmasını önerdi. Genel kanı "havacılık kadınlara uygun bir iş değil" şeklinde olduğu için bu önerinin kabul görmesi uzun bir süre aldı. İngiliz basını bile ordunun bu ayrılıkçı görüşünü destekleyen yayınlar yaptı.[34] Kraliyet Hava Kuvvetlerine ilk kadın pilotlar 1 Ocak 1940'ta kabul edildiler. Bu tarihten sonra İngiliz ordusunda görev alan kadın pilotlar sadece geri hizmetlerde görev aldılar. ABD ordusunda bayan havacıların irtibat görevinde kullanılmalarına imkân tanıyan emir Haziran 1942'de onaylandı.[35] Eylül 1942'de yeni kurulan "Women's Auxiliary Ferrying Squadron (WAFS)" birliğinde görev yapan kadınlar sözleşmeli sivil havacılar olarak hizmet görüyorlardı. Sadece ABD içinde, savaş uçakları da dâhil birçok uçağın nakil uçuşlarını gerçekleştiren kadın pilotların kullanılmasına Aralık 1944'te son verildi.

---

[32] Maj. Mesut Uyar, PhD.; "Ottoman Arab Officers, Between Nationalism and Loyalty", Palestine and the First World War - New Perspectives Conference, Tel-Hai Academic College, 3-7 September 2007.

[33] Alan Durkota - Thomas Darcey - Victor Kulikov; The Imperial Russian Air Service, California, 1995, s. 258-263.

[34] İngiltere'nin en köklü havacılık dergisi "Aeroplane"nin başyazarı C. G. Grey kadınları aşağılayan makalesinde "… beceremeyecekleri işi istiyorlar … doğru dürüst yeri silmekten aciz olanlar büyük tehlike … bunlar uçak kazalarının en yaygın sebepleridir" gibi ifadeler kullanmıştı.

[35] Kay Gott; Women in Pursuit, California, 1993, s. 27.

Türk kadınının toplum hayatının her alanında erkekle eşit olarak yer alması gerektiğini önemle vurgulayan büyük önderimiz Mustafa Kemal ATATÜRK, manevi kızı Sabiha Gökçen'in havacı olarak yetiştirilmesine büyük önem vermiştir. İlk önce Türk Hava Kurumu Türkkuşu tesislerinde yetişen Sabiha Gökçen, Eskişehir'deki Hava Okulunda ve 1'inci Tayyare Alayında eğitimini tamamlayarak askerî pilot olmuştur.[36] Bu eğitimi sırasında, 1937 yılında Doğu Anadolu'da ayrılıkçı güçlere karşı yürütülen "Dersim Harekâtı"nı katılarak savaş görevi de yapan Sabiha Gökçen dünyanın ilk kadın savaş pilotu unvanını hakketmiştir.[37] Cinsiyet ayrımı göstermeden kadınlara da askerî havacılıkta erkeklerle eşit imkânları tanıyan Türk ordusu, bu öncü konumunu NATO ittifakına katıldığında da tüm dünya ordularına bir kez daha ilan etmiştir. 1953 yılında Türkkuşu tesislerinde öğretmen pilot adayı olarak eğitime başlayan Leman Bozkurt, 1955 yılında buradaki eğitimini başarı ile tamamlayarak Hava Harp Okuluna başvurmuştur. Hava Harp Okulunda, diğer bayan arkadaşıyla birlikte uçuş eğitimine devam eden Leman Bozkurt, 30 Ağutos 1957 tarihinde 410 arkadaşının arasında yüksek başarı göstererek 10'uncu olarak teğmen rütbesi ile mezun olmuştur. 1958 yılında jet uçuş eğitimini tamamlayan Teğmen Leman Bozkurt 22 Kasım 1958 tarihinde jet pilotu diplomasını alarak Türk Hava Kuvvetlerinin ilk kadın jet pilotu olmuştur. Türkiye'nin de üyesi bulunduğu NATO ittifakında yer alan silahlı kuvvetlerin ilk kadın jet pilotu olan Leman Bozkurt Türk ordusunun dünya askerî havacılığındaki öncü konumunu bir kez daha tarihe yazdırmıştır.

Ulusun insan kaynaklarının hiçbir ayrım gözetmeksizin ülke savunmasına katılmasında çağdaşlarının önünde bir tutum sergileyen Türk ordusu, 1911 yılında olduğu gibi, 1940'lı yıllarda havacılığın savunmada ve savaşların sonucu üzerindeki mutlak etkisini diğer silahlı kuvvetlerden daha önce kavrayarak hava gücünün bağımsız bir kuvvet olarak örgütlenmesinde de ileri görüşlü davranmıştır. 1900'lü yılların başlarında uçakları ordularına katmaya başlayan silahlı kuvvetlerde havacılık genellikle Kara Kuvvetlerinin yardımcı bir sınıfı olarak gelişmiştir. ABD'de askerî hava gücü 1947 yılına kadar Kara Kuvvetlerinin bir parçası olarak "Kara Kuvvetleri Hava Kuvveti (Army Air Force - AAF)" şeklinde görev yapmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda ABD ordusu hava gücünü kara birliklerinin sürdürdüğü savaşları destekleyen bir unsur olarak değerlendirmiştir. Hava gücünün taktik kullanımı Kara Kuvvetlerinin hava harekâtıyla yakın desteği olarak kabul edildiği gibi, havadan yapılan stratejik bombardıman harekâtı da Kara Kuvvetleri tarafından sürdürülen savaşta hedeflerin elde edilmesi için bir araç olarak değerlendirilmiştir. Hava gücünün Kara Kuvvetlerinden bağımsız olarak harekât yapamaması bazı savaş hedeflerinin elde edilmesinde gecikmelere ve birçok kaybın verilmesine neden olmuştur. Hava Kuvvetlerinin, 1944 yılından itibaren Almanya'nın savaş gücünün kırılmasında ve 1945 yılında

[36] Oktay Verel; Sabiha Gökçen, Atatürk'ün izinde bir ömür böyle geçti, İstanbul, 1982, s. 131.
[37] a.g.e.; s. 102-109

hem Avrupa hem de Pasifik cephelerinde kazanılan zaferlerde büyük katkısı olmasına rağmen, bağımsız bir kuvvet olarak kabul edilmesi uzun ve tartışmalı bir dönemden sonra olmuştur. ABD'de hava gücü 26 Temmuz 1947 tarihinde kanun hâline gelen "Ulusal Güvenlik Yasası" ile bağımsız bir Hava Kuvveti hâline gelmiştir.[38]

Türk ordusunda ise hava gücü ABD'den üç yıl daha önce, 1944 yılında bağımsız bir kuvvet hâline gelmiştir. Türk askerî havacılığındaki ilk teşkilatlanma iki ayrı merkez tarafından yönetilme tarzını izlemiştir. 1911 yılında kurulan "Tayyare Komisyonu"nun Balkan Savaşları sırasında dağılmasından sonra Birinci Dünya Savaşı'na kadar teşkilatın yapısı belirsiz kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda yaklaşık 30 yıl kadar devam edecek olan iki başlı idare şekli hâkim olmuştur. Harbiye Nezaretine bağlı bir Hava Müfettişliği savaş zamanında doğrudan "Karargâhı Umumi Erkanıharbiyesi" emrinde çalışarak genel olarak hava birlikleri ve bunların harekât, teknik gereç ve eğitim işlerinin komutasından sorumluydu. "Harbiye Dairesi"ne bağlı Hava Şubesi de ikmal ve idari işlerden sorumluydu.[39] Bu yapı bazı küçük değişikliklere uğrayarak Kurtuluş Savaşı sonrasında Kara Kuvvetlerine bağlı olarak faaliyetine devam eden Türk Hava Kuvvetlerinin sevk ve idaresinde devam etti. Harekât ve eğitim işleri Genelkurmay Başkanlığına bağlı olarak, ikmal, bakım, tesisler ve idari işleri Millî Savunma Bakanlığına bağlı olarak yürütülüyordu. İkinci Dünya Savaşı'na doğrudan katılmasa da gelişmeleri yakından takip eden Türk ordusu hem iki ayrı merkez tarafından sevk ve idarenin getirdiği verimsizliği fark ederek hem de hava gücünün savunmada ve savaşta tek başına etkin olabileceğini öngörerek, Genelkurmay Başkanlığının 31 Ocak 1944 tarihli emri ile bağımsız bir kuvvet olarak Hava Kuvvetleri Komutanlığı kurulmuştur.[40]

"Geleceğin en etkili silahı da aracı da hiç kuşkunuz olmasın uçaklardır. Bir gün insanoğlu uçaksız da göklerde yürüyecek, gezegenlere gidecek, belki de aydan bize mesajlar yollayacaktır. Bu mucizenin tahakkuku için iki bin yılını beklemeye hacet kalmayacaktır. Gelişen teknoloji bize daha şimdiden bunun müjdeliyor. Bize düşen görev ise, Batı'dan bu konuda fazla geri kalmamayı temindir."

Bağımsız, demokratik, laik ve çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu büyük önderimiz Mustafa Kemal ATATÜRK'ün 1936 yılında Eskişehir Tayyare Alayını ziyareti sırasındaki bu sözleri Türk havacılığına ışık tutmaktadır. Türk Hava Kuvvetleri, dünya askerî havacılığında sergilediği

---

[38] ABD ordusunda hava gücünün ordunun diğer kuvvetlerinden bağımsız olarak Hava Kuvvetleri hâline gelmesiyle ilgili gelişmeler için bk. John L. Frisbee; Makers of the Air Force, Washington DC, 1987 ve George M. Watson; The Office of the Secretary of the Air Force 1947-1965, Washington DC, 1992.

[39] Mazlum Keyüsk; Türk Havacılık Tarihi 1917-1918 (İkinci Kitap İkinci Cilt), Eskişehir, 1951, s. 8-12.

[40] Hava Kuvvetleri Komutanlığı Karargâh Albümü; Hv. Kuv. K. Gensek. Tarihçe Şubesi, Ankara, 2002, s. 11.

öncü tutumu ile ATATÜRK'ün gösterdiği hedefin de ilerisine gidebileceğini göstermiştir.

Bu bildiride özetle örneklenen, Türk askerî havacılığının öncülük ettiği ve ilk defa gerçekleştirdiği olayların her biri daha kapsamlı bir araştırma ile kendi başına birer çalışma olarak yayımlanabilir. Türk havacılığının öncülük ettiği daha birçok gelişme ve olaylar vardır. Türk ordusunun bünyesindeki hava gücü unsurları, Hava Kuvvetleri, Deniz Hava Kuvveti ve Kara Hava Kuvveti gerek müstakil gerek müşterek ve gerek birleşik harekâtta, yurt içinde ve uluslararası alanda, savaşta ve barışta birçok başarıya imza atmışlardır. Ulusal arşivlerimizde bulunan konuyla ilgili belgelerin üzerinde çalışılması, bunların dünyadaki diğer havacılık olaylarıyla karşılaştırılarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Türk ordusunda havacılığın köklü geçmişi ve ileriye dönük öncü konumunun tüm dünya tarafında bilinmesi için, yeni gelişen "bilgi harekâtı" anlayışı çerçevesinde bu çalışmaların çoğaltılması ve yaygınlaştırılması gerekmektedir.

KORE HARBİ'NE TÜRK ASKERİNİN KATILMASI VE KORE HARBİ'NDE TÜRK ASKERLERİNİN YARATTIĞI KAHRAMANLIKLAR

Dr.E.Kur.Alb.Ali DENİZLİ

1. Giriş

Kore Harbi'nde Birleşmiş Milletlerin Çin kuvvetlerince kuşatılarak imhasını önleyen ayrıca üst üste kazandığı zaferlerle Kore Harbi'nin kaderini ve seyrini değiştiren ve Güney Kore'nin kurtarılarak egemenliğine ve özgürlüğüne kavuşmasına yardımcı olan Türk tugayları bu başarılarıyla dost ve düşmanlarımızı şaşkına çevirmişlerdir.

Diğer milletlerin askerleri ile birlikte memleketlerinin asıl sahibi Güney Koreliler kaçarken, Türk askeri düşmana doğru ilerlemiş ve göğsünü kendinden on kat fazla düşmana siper etmiş, ona tarihte unutamayacağı büyük dersi vermiştir.

Komünist Çin ve Sovyet Rusya tarafından desteklenen ve kışkırtılan Kuzey Kore bütün Kore'yi komünist bir rejim altında birleştirmek amacıyla 25 Haziran 1950 günü, Güney Kore'ye taarruz etmiştir. Bu taarruzun gerisinde yatan nedenler şu şekildedir.

En eski zamanlardan itibaren Kore, Asya kıtası ile Japon adaları arasında bir kültür köprüsü, aynı zamanda kara ve deniz devletleri arasında bir harp sahnesi olmuştur. Kore tarihi, yabancı devletlerin saldırılarıyla doludur.

BM Kuvvetlerinin Kore'ye müdahalesine, komünizm idarecileri, Çin ordularını sevk etmekle mukabele ettiler. Böylece, aradan çok geçmeden bu faciaya Çinliler de menfaatleri icabı katılmışlardı. Bu harpte Kuzey Koreliler ve Çinliler dramın aktörlüğünü, Ruslar suflörlüğünü yapmışlardır. Bundan dolayı bu harbin maksatlarını yalnız Kuzey Koreliler tarafından değil, ötekilerin yönünden de mütalaa etmek yerinde olur.[1]

Türk tugayları, Kore'ye ayak basışından ateşkes antlaşmasının imzalanmasına kadar, hep muharebenin en can alıcı bölgelerinde görevlendirilmiştir. Mehmetçiğin üç yıl içinde kazandığı on üç muharebeden dördü Kore Harbi'nin kaderini ve seyrini değiştirmiş, Güney Kore'nin kurtarılarak egemenliğine kavuşmasına etken olmuştur.

Kahraman Türk Mehmetçiğinin yarattığı Kunuri Muharebesi ile ne kadar övünsek azdır. Hemen arkasından Kumyangjang-ni Muharebesi başlayacaktır. Bu muharebede de Amerikan Kongresi ve Güney Kore Cumhurbaşkanı'ndan Türk Tugayı üstün birlik nişanlarını almıştır.

Bu kahramanlıklardan sonra Kore BM Komutanı Mac Arthur, Türk tugayına "Türkler kahramanlar kahramanıdır, Türk tugayı için yok yoktur."

[1] Tahsin Yazıcı; Kore Hatıralarım, Ankara, 1963, s. 46.

"İnanıyorum ki elinizdeki her personele karşı 10 komünist öldürmüşsünüzdür." diyordu.[2]

2. Kore'nin Jeopolitik, Coğrafi Durumu, Siyasi Tarihi ve Kore Harbi Öncesindeki Siyasi Durum

a. Kore'nin Jeopolitik Durumu

Asya kıtası ile Japonya arasındaki tarih boyunca bir istila yolu olan Kore, Asya'nın doğusunda büyük bir yarımadadır. Jeopolitik durumu Kore'yi, eski zamanlardan beri Asya kıtası ile Japon adaları arasında büyük bir köprü, aynı zamanda bir harp sahası hâline sokmuştur.[3]

Kore Yarımadası, Asya kıtasının savunmasında, en kritik bölgeyi teşkil etmekle beraber, Asya'dan fışkıracak bir istilanın Japonya'ya atlaması için de en müsait basamağı sağlar. Buna mukabil Japonya'dan Asya'ya atlamak ve Asya'nın içerisine nüfuz etmek için de Kore Yarımadası aynı derecede mühimdir.

Ayrıca Kore Yarımadası, kuşak adalarla Doğu Asya arasındaki denizlerden mühim olan üç tanesini (Japon Denizi, Sarı Deniz ve Doğu Çin Denizi) kontrol eder.[4]

1945'te Japonya'nın çökmesi Kore'ye ancak nazari bir siyasi hürriyet getirmiştir. Rusların, Kore'nin kuzeyini, Amerikalıların da güneyini işgal etmesi; 38'inci paralelin ara hattı olarak ilan edilmesi, bu ülke için felaketlerin kaynağı olmuştur.

Mançurya ve Çin'deki 1.000.000 kişilik Japon ordusu teslim olduktan sonra, Kore'deki Japon ordusunun da teslim alınması işi kalıyordu. Bunun için Amerika Savunma Bakanı 11 Ağustos 1945'te Amerika Dışişleri Bakanlığına "38'inci paralelin kuzeyindeki Japon kuvvetlerinin Sovyetler'e, güneyindekilerin de Amerikan Komutanlığına teslim olmalarını" önerdi. Bu öneri Amerikan Kara ve Deniz Kuvvetleri tarafından kabul edildi ve Amerika cumhurbaşkanı tarafından da onaylandı.

Bu karar, 15 Ağustos 1945'te Manila'da Uzak Doğu Başkomutanı Mac Arthur'a telgrafla bildirildiği gibi, Moskova'ya da haber verildi. Bunun üzerine General Chistiakov komutası altındaki Sovyet kuvvetleri 12 Ağustos 1945'te Kuzey Kore'ye girdiler. Diğer taraftan, General John R. Hodge komutasındaki Amerikan birlikleri de 8 Eylül 1945'te Kore'ye girerek, Japon askerlerini teslim almışlardı. Bu suretle Kore, Ruslar ve Amerikalılar tarafından işgal edilmiştir.[5]

---

[2] ATAŞE Arşivi; D. 134, G. 4, K. 71, D. 1. Kutup Yıldızı Gazetesi; 18 Mart 1951.
[3] Kore Harbi'nde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri; (1950-1953), Özet, Ankara, 1959, s. 5.
[4] Turgut Sunalp; Kore Harbi, İstanbul, 1954, s. 10.
[5] Kore Harbi'nde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri; s. 18.

İşte bu suretle Kore, birdenbire iki Kore olmuştu. Oysa Kore birleştiği takdirde, otuz küsur milyonluk nüfusu ile dünyanın yüksek nüfuslu ülkelerinden biri durumunda olacaktı.

Amerikalıların Eylül 1945'te Güney Kore'yi işgal ve burada bir askerî idare kurmalarına karşılık, Sovyetler'in yönergesi ile 8 Mayıs 1946'da Kuzey Kore'de geçici bir komünist hükûmet yönetimi eline almıştı. Kuzey Kore'ye Sovyet kuvvetlerinin girdiği 12 Ağustos 1945 günü Kuzey Kore Halk Cumhuriyeti de resmen kurulmuştu. Bu hükûmetin başına Kim Du-Bong getirilmişti. Daha önce Japonya'ya karşı gizli direnme hareketini yönetenlerden ve İkinci Dünya Harbi'nde Sovyet ordusunda yüzbaşı olarak dövüşmüş olan Kim Il-Sung'da başbakanlığı almıştı. Bu şahıs aynı zamanda Kuzey Kore ordularının başkomutanı olmuştur.[6]

BM'de yeniden aldığı karar üzerine, Güney Kore'de 10 Mayıs 1948 günü umumî seçim yapılmasını kararlaştırdı.[7]

"Kore Cumhuriyeti" kabul olundu. 5 Ağustos 1948 günü hükûmet kesin olarak kuruldu ve cumhurreisliğine Syngman Rhee seçildi.[8]

b. Kore'nin Tahliyesi

Kore'de hükûmetler kurulduktan sonra, BM Genel Kurulunun 14 Kasım 1947 tarihli kararına göre, Sovyet ve Amerikan ordularının Kore'yi boşaltmaları gerekiyordu. Sovyetler 18 Eylül 1948'de, Sovyet birliklerinin Aralık 1948 içinde Kore'yi boşaltmış olacaklarını BM'ye bildirdiler. Bununla beraber, bu çekilmenin BM Geçici Kore Komisyonu tarafından yerinde denetlenmesine yanaşmadılar. Amerikalıların da bu bildiriye karşı ister istemez Güney'i boşaltması gerekiyordu. Gerçekte, BM Kore Geçici Komisyonu 29 Haziran 1949 tarihli Raporu'nda, Amerikan kuvvetlerinin Güney Kore'den çekildiklerini haber veriyordu. Güney Kore'de ordunun yetiştirilmesine yardım etmek üzere, 500 kişilik bir Amerikan Askeri Danışmanlar Kurulu kalmıştı.

Sovyet ordusunun Kuzey Kore'den çekilirken, Kuzeylilerin ordusunu kuvvetlendirmek üzere ne gibi tedbirler aldığı ve gerçekten çekilip çekilmediği bilinmiyordu.[9]

3. Kore Üzerindeki Rus Siyaseti ve Kuzey Kore'nin Harbe Hazırlanması

Kuzey Korelileri komünist mefkûresine ve tecavüz harbine hazırlayan ve sevk eden Rusların komünist idarecileri olduğu şüphe edilmez. Bu harpte bunların güttükleri maksatlar:

---

[6] Kore Harbi'nde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri; s. 20.
[7] Further Summary Of Events Relating Korea; London, 1950, s. 6.
[8] Kore Harbi'nde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri; s. 21.
[9] Lütfü Sel; Kore'de Cereyan Eden Muharebelerden Alınacak Dersler, Ankara, 1971, s. 27.

Kore'nin bütününü komünist hâkimiyeti altına alarak canlı cansız varlıkları kendi menfaatlerine hâkim kılmaktır.

a. Kuzey ve Güney Kore'nin Silahlı Kuvvetleri ve Harp Planları

1) Güney Kore Silahlı Kuvvetleri

1950 Haziranında Güney Kore Kara Kuvvetleri altı zayıf piyade tümeninden ibaretti. Bunlar da çoğu batıda olmak üzere, sınır boyunda tertiplenmiş durumda idi. Ayrıca iki tümen ve daha başka birlikler ülke içindeki gerillacılarla uğraşıyorlardı.

2) Kuzey Kore Silahlı Kuvvetleri

38'inci paralelin kuzeyinde Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti'ni kuran Ruslar, kuvvetli Kuzey Kore ordusunu teşkile başlamışlar ve sınırı Amerikalılara kapamışlardı. Kuzey Kore Silahlı Kuvvetleri harp başlarken on üç piyade tümeni ile 105'inci Zırhlı Tümen ve ayrıca bir tank alayı (73 tank) ile 100'den fazla uçaktan ve 32 parça harp gemisi ve yardımcı gemiden ibaret bir deniz kuvvetine sahipti.

3) Harp Planları

Kuzey Kore ordusunun harp planı, BM kuvvetleri yetişmeden, zayıf Güney Kore ordusunu parça parça mağlup ve imha ederek, Kore'yi tamamen istila etmeyi amaçlıyordu. Fakat bu neticeyi istihsal için gerekli harp potansiyeli tam olarak hesap edilmemiş ve ordu, harekâtın isteğine uygun şekilde yığınaklanmıştı.[10]

Güney Kore ordusu herhangi bir harp planına sahip değildi. Ordu herhangi bir hudut hadisesini önlemek maksadıyla daha ziyade batı sahil düzlükleri istikametine önem veren bir şekilde tertiplenmişti. Böylece, Kuzey Kore'nin bu üstün taarruzuna karşı Güney Kore hazırlıksız ve savunmasız kaldı.

4. Harbin Başlaması ve Türk Tugayının Muharebeye Girişine Kadar Geçen Dönemdeki Muharebeler

a. Kuzey Korelilerin Taarruzu

25 Haziran 1950 günü saat 11.00'de Kuzey Kore, Güney Kore askerlerinin 38'inci paralel boyundaki sınırı geçtiklerini ileri sürerek Kore Cumhuriyeti'ne resmen harp ilan etti ve sınırı 150.000 asker, 5000 Sovyet tankı ile geçtiler.[11]

BM Kore Komisyonu, BM Güvenlik Konseyinin dikkatini çekerek duruma önem vermesini istedi. Aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri de Güvenlik Konseyinin derhâl toplanmasını BM Genel Sekreteri'ne rica etti.[12]

---

[10] Sunalp; s. 43.
[11] Korean Frontier; Korea, 1970, s. 7.
[12] Further Summary of Events Relating to Korea; s. 10.

BM Güvenlik Konseyi aynı günde (25 Haziran 1950, saat 14.00) toplandı. Sovyet Rusya bu toplantıya gelmedi. Konsey, dokuz lehte, bir çekimser oyla aşağıdaki kararları verdi: "Kuzey Kore'nin taarruzu uluslararası barışı bozmaktadır. Çarpışma derhâl durdurulacak ve Kuzey Kore Silahlı Kuvvetleri 38'inci paralele çekileceklerdir.

BM'nin saldırıyı durdurmak ve anlaşmazlığı barış yoluyla çözmek için yaptığı gayretleri hiçe sayan Kuzeyliler, çabuk bir harekâtla önce başkent Seoul ve bütün Kore'yi ele geçirmek için saldırı hareketlerine devam ettiler Bu maksatla Kuzeyliler esas taarruzu iki koldan Seoul'a yöneltmişlerdi.[13]

BM Güvenlik Konseyi 27 Haziran 1950 toplantısında Kore Komisyonundan aldığı raporlara göre, Kuzey Kore'nin konseyin 25 Haziran 1950 kararına uyarak çarpışmaları durdurmadığı ve yarımadada durumun gittikçe fenalaşmakta olduğunu öğrenmişti. Harbin ilk haftasında Güney Kore, silah ve teçhizatının üçte ikisini kaybetmişti.[14]

b. Seoul'ün Düşmesi ve Kuzey Kore Kuvvetlerinin Güneye İlerleyişi

Kuzey Kore Hava Kuvvetleri de başkent etrafındaki hava meydanlarına taarruz ettiler. Cephenin bir noktasında taarruza geçen Kuzeyliler, zayıf Güney Kore kuvvetlerini kuşatarak yenmişler ve harp başladıktan beş gün sonra 29 Haziran 1950'de Seoul'ü ele geçirmişlerdir.

c. Amerikan Birliklerinin Kore'ye Gelişi

Küçük Güney Kore Ordusu, düşmanı durdurabilmek için, mümkün olanı yaparken Amerika Birleşik Devletleri de Kore için asker hazırlamaya çalışıyordu, bu sıralarda Japonya da işgal kuvvetleri olarak sefer mevcutlu olmayan dört Amerikan tümeni (7'nci, 24'üncü, 25'inci Piyade tümenleriyle, 1'inci Süvari Tümeni) vardı. Japonya'daki bu Amerikan kuvvetlerinden 5 Temmuz 1950'de Kore'ye ilk yetişen 24'üncü Amerikan Tümeni, Güneylilerle birlikte, Kuzeylilerin taarruzunu durdurmak üzere muharebeye katılınca Güneylilerin morali az çok kuvvetlenmiş oldu.[15]

Amerikan kuvvetleri, daha fazla Amerikan birliği gelinceye kadar oyalama harekâtı icra etmeye başladılar. 15 Temmuzda Cumhurbaşkanı Syngman Rhee Güney Kore kuvvetlerinin harekât kontrolünü 8'inci Amerikan ordusuna devretti. Böylece Amerikan ve Güney Kore kuvvetleri tek bayrak altında birleşik ve başarılı bir savunma hattı imkânına sahip olmuştu. Kuzey Kore kuvvetleri 38'inci paralelden itibaren 220 km'lik bir alanı, günde 8 km ilerleyerek 27 günde ele geçirmişti.[16]

---

[13] Kore Harbi'nde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri; s. 49.
[14] John Gunther; The Riddle of Mac Arthur, London, 1955, s. 173.
[15] Further Summary of Events Relating to Korea; s. 231-232.
[16] Kore Harbi'nde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri; s. 55. Kim Chum-Kon; The Korean War, Korea, 1973, s. 231-232.

Korgeneral Walker, 26 Temmuzda tüm birliklerini Naktonggang Nehri'ne çekerek savunmayı emretti. General Mac Arthur 27 Temmuzda uçakla Taegu'ya geldi ve "Dunkerk'in tekrarı asla olmayacaktı." dedi. Amerikan ve Güney Kore kuvvetleri Naktongang Nehri'ne 1 Ağustosa kadar stratejik çekilme yaptılar. Bu hat "Walker Hattı" diye adlandırıldı. Amerikan kuvvetleri bu hattın güney ve batısını, Güney Kore kuvvetleri bu hattın doğu ve kuzeyini tuttu.

Amerikan ve Güney Kore kuvvetleri küçük üçgen şeklinde bir arazide 80 km doğudan batıya 160 km kuzeyden güneye bir arazi kesiminde kalmıştı. Kuzey Kore kuvvetleri, Naktonggang Nehri'ne kuvvetli bir taarruz yaptı; fakat düşman bu hattı yaramadı.[17]

ç. Pusan Kıyıbaşı Mevzisindeki Muharebeler

Kuzeyliler, Temmuz 1950 sonlarında büyük gayret ve enerji şartıyla bilhassa kara kuvvetlerinde sayı üstünlüğüne dayanarak zayıf Güneylileri ve Temmuz 1950 ilk yarısında parça parça yardıma gelen, zayıf mevcutlu üç Amerikan tümenini Taegu-Masan kuzeybatısında, Waegon'a kadar Naktongang Nehri gerisine atmayı başarmışlardı. Kuzey Kore, Amerikan ve Güney Kore kuvvetlerine karşı kazandığı bu ilk büyük zaferini, üstün kuvvet ve eğitimine borçludur, iki kanadı denize dayanan ve batı kısmı Naktongang Nehri'yle çevrilmiş genişliği 50 mil, uzunluğu 80-90 mil olan Pusan mevzisinin en şiddetli kuzey taarruzlarına dayanabileceğine hükmolunabiliyordu.[18]

Pusan kıyıbaşında Kuzey Koreliler, Güney Kore'nin bu ana limanını ele geçirerek General Walker'in kuvvetlerini denize dökmek istemişlerdi. Rus danışmanlar geride idi; ancak taktikleri Kuzey Koreli generaller icra ediyordu.[19]

Pusan, güney kıyısı boyunca iki tümenle (4'üncü ve 6'ncı Kuzey Kore Tümenleri) yapılan Kuzey Kore taarruzu, 6 Ağustos 1950 günü savunma mevzisinde durdurulmuş ve General Kean komutasındaki 25'inci Amerikan Tümeninin şiddetli karşı taarruzuyla bozguna uğratılmıştır. Bütün cephede 1 Eylül 1950'den itibaren Kuzey Kore Başkomutanlığının on üç piyade tümeni, iki tank alayı ve zırhlı tümenin bir kısmıyla yaptığı şiddetli taarruzlarda Eylül 1950 ortalarına kadar esaslı bir başarı kazanmadan devam etmiştir.

d. İnchon Çıkarması

Düşmanın, hemen hemen aralıksız olarak, bir buçuk ay süren taarruzlarına rağmen Pusan kıyıbaşı mevzisinin bir bütün olarak elde tutulması, BM için bir başarıdır. Şimdi girişimi ele almak ve büyük ölçüde büyük stratejik karşı taarruza geçmek BM Komutanlığına düşüyordu. Her

[17] Chum-Kon; s. 233.
[18] Rutherford M. Poats; Decision in Korea, New York, s. 43.
[19] M. Poats; s. 58.

sevk ve idarenin hedefini teşkil eden düşman ordusunun yok edilmesi, Pusan kıyıbaşı mevzisinden ve yalnız cepheden bir taarruzla mümkün olamazdı. Cephe taarruzunun, düşmanın kara irtibat yollarının en hassas noktasına yöneltilecek yeter kuvvette, bir kuşatma ile birleştirilmesi zorunlu idi.

Bu olanak BM Komutanlığının deniz ve havaya egemen olması itibarıyla düşman gerilerine bir çıkarma yapılması ile sağlanabilirdi. Çıkarmaya en elverişli yer olarak Kore'nin batı kıyılarında bütün bağlantı yollarının birleştiği Seoul yakınlarındaki İnchon kıyıları seçilmişti.[20]

Ancak çıkarma Amerikan Genelkurmayını korkutuyordu; çünkü çıkarma başından sonuna kadar Mac Arthur'un konseptiydi.[21]

Planlanan çıkarma 10'uncu Amerikan Kolordu komutanının emir ve komutasında olmak üzere Japonya'da özel olarak hazırlanmış olan (1'inci Amerikan Deniz Tümeniyle, 7'nci Amerikan Piyade Tümeni ve dört Güney Kore Deniz Taburu ile 17'nci Güney Kore Piyade alayından kurulu) önemli kuvvetle 15 Eylül 1950 sabahı başladı. Harbin ikinci safhası böylece başlıyordu.[22]

10'uncu Kolordunun ilk hedefi İnchon Limanı'na egemen olan Seoul'ün 32 km batısındaki küçük Wolmi Adası idi. Bu adanın zaptından sonra, İnchon Yarımadası'na karşı 1'inci Deniz Tümeni ve dört Güney Kore Deniz Taburu tarafından harekete geçildi. Çıkarma 261 deniz vasıtası ile tam bir başarıyla yapıldı.[23]

Başkent kurtarılıncaya kadar on gün şiddetli ve kanlı muharebeler verildi. 28 Eylül 1950'de Seoul alındı ve Güney Kore Cumhurbaşkanı ile hükûmeti 29 Eylül 1950 günü başkente girdiler. Çıkarmadan elde edilen başarı Birleşik Amerika Ordusunun çıkarma tekniğine hâkimiyetinin ve birliklerle ve diğer teşkilat arasındaki iş birliğinin parlak bir örneği sayılabilir.[24]

Durum Kuzey Koreliler için birden pek ciddileşti. Bu çıkartma yüzünden güneydeki tüm Kuzey Kore ordusunun bağlantı yolları kesilmiş oluyordu ve silahlarının hepsi de Syngman Rhee'nin eline geçmişti. Bu tam bir bunalım çağıydı ve felaket doğrudan doğruya Kuzey Kore'nin üzerine çökmüştü.

BM ordusu Kuzey Kore'yi tamamen istila etmek maksadıyla 8'inci Ordu (1'inci Amerikan Kolordularıyla, 2'nci Güney Kore Kolordusu, 27'nci İngiliz Tugayı ve 1'inci Türk Tugayı) Sarıdeniz ve Taep'yong'ni-Sach'ang-ni

[20] Kore Harbi'nde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri; s. 58.
[21] John Gunther; The Riddle of Mac Arthur, London, 1955, s. 173.
[22] R. C. W. Thomas. O. B. E.; The War in Korea, 1954, s. 40.
[23] Chum-Kon; s. 235.
[24] R. C. W. Thomas O. B. E.; s. 41.

ve kuzeye uzanımı hattı arasında, 10'uncu Kolordu ve 1'inci Güney Kore Kolordusu ile bu hattın doğusundan 24 Kasım 1950'de taarruza geçti.[25]

BM Yalu'ya doğru ilerlerken, bazı yerlerde genişliği 100 kilometreyi bulan dağlar Amerikan Müşterek Kurmay Başkanlığının dünyadaki bütün askerî makamların ilgisini çekmeye başladı. Arazi, kuramsal olarak geçilmez durumda olduğundan Kore'de bulunan düşman, bu dağları harekât planına sokmamıştı.[26]

26 Kasım 1950 günü 8'inci Ordu, 1'inci ve 9'uncu Kolorduları ile vardığı hattan devam ettirdiği taarruzda düşmanın sert direnmesiyle karşılaşırken ordunun sağ kanadındaki 2'nci Güney Kore Kolordusu düşmanın çok üstün kuvvetlerinin taarruzuna uğradı.[27]

Bu taarruz neticesinde 2'nci Güney Kore Kolordusu Tokchon ve doğusu bölgesine çekilmek zorunda kaldı. 26/27 Kasım gecesi taarruzlarına devam eden düşman 2'nci Güney Kore Ordusunu 40 km güneyde ve Taedong Nehri üzerindeki Taepyong bölgesine kadar geriletti. Düşmanın bu karşı taarruzunda 8'inci Ordu cephesine altı komünist Çin Tümeni ve sağ kanattaki 2'nci Güney Kore Kolordusunun geri çekilmesiyle 8'inci Ordunun sağ yanı açılmış bulunuyordu.[28]

Düşman bu durumdan faydalanıp da Tockhon-Kunuri yolu ile batıya yönelerek Chongchon Nehri'ne varır ve nehir boyunca Sarı Deniz kadar ilerlerse 8'inci Ordu birliklerinin gerilerini sarmış olurdu. Düşmanla sıkı muharebe temasında olan 8'inci Ordu birliklerinin Chongchon Nehri güneyine çekilebilmeleri için düşmanın durdurulması hayati öneme sahipti. Bunun için büyük kuvvetlere ihtiyaç vardı.

Hâlbuki ordu ihtiyatı olan 1'inci Amerikan Süvari Tümeni, düşmanın daha güneyden gelen Sunchon üzerinde yapacağı kuşatmaları önlemek üzere önceden güneye hareket ettirilmiştir. Cephe kuvvetleri ise düşmanla sıkı muharebe hâlinde idiler ve elde başka ihtiyat kuvveti de yoktu. Bu büyük tehlikeyi önlemek üzere, 26 Kasım 1950 öğleden sonra Kunuri güneyine gelmiş olan 1'inci Türk Tugayı görevlendirildi ve Tugay derhâl Tockhon yönünde yürüyüşe geçti. 26/27 Kasım 1950 gecesi Wawon da geçirdi.[29]

5. 1950 Yılı Öncesinde Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Siyasi Ortam, Türkiye'nin Kore Harbi'ne Katılma Sebepleri ile Alınan Kararlar

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen ilk yılda Türkiye'nin dış politikasının en önemli sorunu, savaş içinde düştüğü yalnızlıktı. Sovyet Rusya'nın muhtemel tehditleri ve Türkiye aleyhine genişleme teşebbüsleri karşısında, Türkiye'nin

[25] Robert J. Donovan; Nemesisi, Truman and Johnson in The Coils of War in Asia, s. 81.
[26] Sel; s. 202.
[27] Korean Frontier; s. 7.
[28] R. C. W., Thomas, O. B. E.; s. 51.
[29] Douglas Mac Arthur; Reminiscenses, New York, s. 374. M. Poats Rutherpord; Decision in Korea, New York, 1954, s. 106.

diğer büyük devletlerin yardımına ihtiyacı vardı. Türkiye'nin Sovyetler Birliği karşısında endişesi, temelsiz değildi. Bilindiği gibi, Sovyet Hükûmeti, Türkiye üzerindeki emellerini daha 1939 yılında Moskova'ya giden Türk heyetine açıklamış bulunuyordu.

Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'le 7 Haziran 1945'te yaptığı bir görüşme sırasında Türkiye eğer Sovyetler Birliği ile anlaşmak istiyorsa, Türkiye'nin Sovyet isteklerini kabul etmesi gerektiğini söylemiştir.

Bu istekler:

16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması ile tespit edilen Türk-Sovyet sınırında Sovyetler Birliği lehine bazı düzeltmeler yapılması.

Boğazlar'ın Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa savunulması ve bunu sağlamak için de Sovyetler Birliği'ne Boğazlar'dan deniz ve kara üsleri verilmesi.

Boğazlar rejimini tespit eden Montreux Sözleşmesi'nde yapılması gereken değişiklikler konusunda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir prensip mutabakatına varılmasıydı.[30]

Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği'ne verdiği 9 Ekim 1946 tarihli notada Montreux Sözleşmesi'nin yalnız Karadeniz devletleri tarafından değiştirilmeyeceğini tekrarlamış, Boğazlar bir saldırıya ya da saldırı tehdidine maruz kalırsa, bundan doğacak durumun BM Güvenlik Meclisinin harekete geçmesini gerektireceğini bir kere daha belirtmiştir. Sovyetler'in bu emelleri üzerine Türkiye ve Yunanistan'a yardım etmek kararını alan Truman, Türkiye'ye 400.000.000 dolar yardım kararını almıştır.

Demokrat Parti Türkiye'nin NATO'ya girmesini ülkedeki demokratik rejimin ve bu arada kendisinin varlığı için kaçınılmaz saymış ve zorunlu bir iç politika gereği yaptıktan ve bir kez NATO'ya katıldıktan sonra da bunu bir dış politika ilkesi olarak geliştirmiştir.[31]

İktidarın ilk günlerinde 25 Haziran 1950'de Kore Savaşı patlak vermiştir. Güvenlik Konseyi saldırmaların barışı bozucu bir davranış olduğunu kararlaştırmış, 27 Haziranda da BM üyelerini Kore Cumhuriyeti'ne saldırıyı karşılamak yeterliliği verecek ve bu bölgedeki milletlerarası barış ve güvenliği geri getirecek yardımlarda bulunmaya çağırmıştır. Türkiye Güvenlik Konseyinin bu konuda aldığı bütün kararları memnunlukla karşıladığı gibi, Kore'de BM Komutanlığı kurulduktan sonra da 25 Temmuz 1950'de bu komutanlığın emrine 4500 kişilik bir kuvvet vermeyi kararlaştırmıştır.

---

[30] Mehmet Gönlübol-A. Haluk Ülman-A. Suat Bilge-Duygu Sezer; Olaylarla Türk Dış Politikası, Ankara, 1987, s. 192-193.
[31] Ülman-Sander; s. 6.

Bu kararla ilgili olarak Menderes, Yalman'a şöyle demişti: "NATO'ya kabul edilmemize de köprü olabilir." Böylece Hükûmet bu hareketin Türkiye'nin NATO'ya girmesine yardımcı olacağını düşünmekteydi.[32]

6. 1'inci Türk Tugayının Teşkili, Kore'ye İntikali ve Kunuri Muharebeleri'ne Kadar Aldığı Görevler

a. Tugayın Teşkili, Noksanlarının Tamamlanması, Eğitimi, Etimesgut-Ankara'da Toplanması

25 Temmuz 1950'de Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti, Güney Kore Cumhuriyeti'ne BM Topluluğu içinde yardım etmenin önemini takdir ederek BM Genel Sekreteri'ne Kore'de vazife görmek üzere 4500 mevcutlu bir Türk savaş birliğini BM emrine vermeğe hazır bulunduğunu bildirmişti.[33]

Türkiye -Amerika sayılmazsa- Kore'ye bir tugay kadar kuvveti göndermeye karar veren ilk devletti.[34]

Türk Tugayı 19-20 Eylül 1950 günlerinde Etimesgut'tan İskenderun'a aşağıdaki mevcutlarla dört tren katarı ile 259 subay, 18 askerî memur, 4 sivil memur, 395 astsubay, 414 er, toplam 5090 kişi olarak hareket etti. Yolculamada tüm memleketten, asker aileleri toplandı.[35]

b. Türk Tugayının İntikale Başlayacağı Günlerde Kore Cephesi'ndeki Genel Durum

BM'nin 15 Eylül 1950'de başlattığı kıskaç harekâtı sonucunda, 22 Eylülden sonra artık esaslı bir direniş gösterecek Kuzey Kore ordusundan bahsedilemiyordu. Zaten Pusan Köprübaşı'nda takatinin sonuna gelmiş Kuzey Kore birlikleri neredeyse dağılmış, çoğu ormanlık dağlara kaçarcasına can derdine düşmüşlerdi.[36]

c. İskenderun'dan Kore'ye Deniz Yolu ile İntikal

Türk Tugayını eşya, gereç ve araçlarıyla birlikte Kore'ye taşıyan beş gemi Süveyş Kanalı-Kızıldeniz-Mendep Boğazı-Seylan Adası'nın merkezi Colombo-Singapur-Filipinler ve Formoza Adası deniz yolunu izleyerek ve aralarındaki seyir mesafe sıralarını koruyarak 21 günde Kore'nin güney doğusunda bulunan Pusan Limanı'na vardılar.[37]

Askerlerimizin bazılarına mezar olan ve birçoklarının da kanı ile mübarekleştiği Kore topraklarına çıkış çok muntazam ve heybetli oldu. Mensup olduğumuz milletin asil namına bir kat daha ilave etmek, tanıtmak

---

[32] TBMM Tutanak Dergisi; C II, Ankara, 1951, s. 73.
[33] The History of The United Nations Forces in The Korean War; C IV, Korea, s. 381. Ulus; 26 Temmuz 1950.
[34] Further Summary of Events Relating to Korea; s. 10.
[35] ATAŞE Arşiv; D. 134, 6.1, D.1. K. 71.
[36] İbrahim Artuç; Kore Savaşları'nda Mehmetçik, İstanbul, 1990, s. 79, 80.
[37] Kore Harbi'nde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri; s. 74. Yazıcı; s. 85, 86. Dora; s. 26, 27. Ulus; 29 Eylül 1950.

fikri, kalplerde Türklük sevgisinin coşturan kuvveti... Pusan Rıhtımı'na çıkan Mehmet'in dik başında, mağrur bakışında, ayak atışında ve her hâlinde mucizeli bir kudret görüldü. Hâlbuki taşıdıkları teçhizat ve ellerindeki torbalar çok ağırdı. Fakat onlar kendilerini alkışlayan yabancı milletlere 'Türk böyledir ve böyle yürür.' der gibi idiler."[38]

Türk Tugayına ilkin bir hafta istirahattan sonra, cephede görev verilmesi kolorduca düşünüldüğü hâlde silah ve donatımın henüz noksan olduğu öğrenildiğinden, en kısa bir zamanda eksikleri tamamlamak üzere tugayın şimdilik Taegu ile Taejon arasındaki dağlarda gizlenen ve fırsat buldukça yollara inerek saldıran çeteleri arayıp, temizlemek ve yol ile köprülerin güvenliğini sağlamakla görevlendirileceği öğrenildi. 23 Ekim 1950 günü saat 16.00'da tugay komutanı Taejon'dan Taegu'ya dönüşte, birliklere gereken hazırlık emirlerini verdi.[39]

ç. Tugayın Seoul'ün Kuzeybatısındaki Chongdan Bölgesinin Emniyetiyle Görevlendirilmesi

7 Kasım 1950 günü Mac Arthur karargâhından gelen 25 Ekim 1950 tarihli bir emirde:[40]

1nci Tugay Komutanlığının 8'inci Amerikan Ordusu Komutanlığına bağlandığı bildirildi. Aynı gün saat 18.10'da Tugayın Seoul'ün 46 km kuzeybatısındaki Munsan bölgesinin emniyeti ve düşman gerillacılarını arama ve tarama işleriyle görevlendirmek üzere 10 Kasım 1950 günü kuzeye hareket edeceği ve orada 25'inci Amerikan Tümen Komutanlığı emrine gireceği 8'inci Ordu karargâhından telefonla Tugaya bildirildi.

d. Tugayın Chongdan Bölgesine Gelmesi

Tugayın motorlu birlikleri 10 Kasım 1950 sabahı Taegu'dan harekete başlayarak Taejon-Chochiwon-Suwon-Seoul kara yolu ile hareket ettiler. Yaya birliklerle cephane gereç ve eşya, demir yolu ile 13 ve 14 Kasım günlerinde Chongdan bölgesine kısım kısım nakledildiler. Tugay bu bölgede 25'inci Amerikan Tümeninin emrine girdi.[41]

Sarmuen bölgesinde 4200 kişilik düşman grubunu temizleme görevi de alan Tugay 15-19 Kasım günlerinde düşman gerillacılarının faaliyette bulundukları Kaesong'un kuzey ve kuzeydoğusunda Yesong ile İmjin Nehri arasında bulunan 30-40 km derinliğindeki bir sahayı taramış ise de bu süre içinde 18 Kasım günü 2'nci Tabur bu bölgede gerillacılarla temasa geçerek

[38] Kore Harbi'nde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri; s. 74. Yazıcı; s. 96. Dora; s. 35.
[39] Dora; s. 28.
[40] ATAŞE Arşivi; D. 134, G. 1. K. 71, D. 1.
[41] Ergüngör; s. 32.

yapılan taarruzda düşmana 25 ölü ve bir hayli yaralı verdirdikten sonra 45 kişiyi de yakalamıştır.[42]

e. Tugayın Kunuri Bölgesine Hareketi

9'uncu Amerikan Kolordusu, yakında 8'inci Ordunun yapacağı genel taarruza katılmak üzere hazırlanıyor ve bu sebeple 25'inci Amerikan Tümeni Pyongyang'ın 48 km kuzeyinde Sunchon bölgesinde toplanıyordu, bu sırada Türk Tugayı da 25'inci Amerikan Tümeninin 17 ve 18 Kasım tarihli harekât emri gereğince 9'uncu Amerikan Kolordusunun ihtiyatını teşkil etmek üzere 22 Kasım 1950'de kuzeye, Kunuri'ye hareket için gereken hazırlıkları yapmaya başladı.[43]

7. Türk Tugayının Muharebeye Girmesinden Önceki Genel Durum

Bugünlerde beklenmez bir şey daha oldu. Yalu'ya yaklaşan 1'inci Amerikan Süvari Tümeni ve onun doğusunda 2'nci Güney Kore Kolordusunun bir tümeni şiddetle bir düşman saldırısına uğradı.[44]

Güney Kore Tümeni parçalandı. 1'inci Süvari Tümeni ise 600'ün üzerinde kayıp vererek zorlukla çekilebildi. Doğu kıyısındaki 10'uncu Kolordu ve Güney Kore Tümenlerinden bazıları da saldırıya uğramışlardı. BM Ordusu şaşırmıştı.[45]

Yine bu günlerde Çin Ordu Komutanı Lin Piao da tüm hazırlıklarını bitirmiş, BM Ordusunun mevzilerinden çıkarak harekete geçmesini beklemekteydi. 13 Ekimden beri geçen bir ay on gün içinde, tam 300.000 Çin askeri; Yalu Nehri güneyine geçmiş ve BM Ordusunun karşısındaki yerini almıştı. 50.000'i aşkın Kuzey Kore Ordusunu da buna eklersek en az 350.000 kişilik bir komünist ordu bekliyordu.

Yalnız 350.000 kişilik cephedeki komünist Çin ordusu yanında; bir plan içinde BM Ordusunun gerisini allak bullak eden gerilla kuvvetlerini de buna eklemek lazım ki o tarihte gerilla sayısının yaklaşık 150.000'e ulaştığı tahmin edilmekteydi. Güney Koreli yandaşları da cabası.[46]

8. Kunuri Muharebesi

Kunuri Muharebesi bir oyalama, çemberi yarma, kurtulma ve imha muharebesidir. Bu muharebede Türk Tugayı BM'nin kuşatılmasını önlemiştir. Taarruza geçen Kızıl Çin askerleri, yağız çehreli, heybetli Türk askerlerine çarpmışlar, süngü takıp naralarla saldıran Türklerin karşısında mıhlanıp kalmışlardır. Türk süngüleri o anda 200 Çinliyi yere sermiş, bu menkıbe

[42] Dora; s. 87.
[43] Yazıcı; s. 147. Kore Harbi'nde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri; s. 85.
[44] Korean Frontier; s. 47.
[45] Artuç; s. 47.
[46] Dora; s. 96.

Amerikan hatları arasında bir kuvvet ilacı gibi yayılarak onları da harekete geçirmiştir. Muharebeler aşağıdaki gibi gelişmiştir:[47]

a. 1'inci Tugayın Kunuri'de Toplanması

26 Kasım 1950 günü başlayan komünist Çin taarruzu dolayısıyla durumun birdenbire BM kuvvetleri aleyhine dönmesi ve Tokchon'un sarılması üzerine 9'uncu Kolordunun ve dolayısıyla 8'inci Ordunun sağ yan ve gerileri düşmana açılmış ve bu sebeple ciddi bir kuşatılma tehlikesine maruz kalınmıştı.[48]

9'uncu Kolordu Komutanı Tümgeneral Coulter, 26 Kasım saat 15.30'da Kolordu Harekât Şubesine gelerek, orada bekleyen Tugay komutanına hitapla, az önce 8'inci Ordu komutanıyla telefonla konuştuğunu söyledi ve harita başında şu emri verdi: "2'nci Güney Kore Kolordusu geriye çekiliyor. Tokchon şehri düşman tarafından kuşatılmıştır. Düşman, Kolordunun sağ tarafını tehdit etmektedir. Türk Tugayı Kunuri-Tokchon yoluyla hareket ederek Tokchon'u işgal edecek.[49]

Kolordu komutanından alınan emir esnasında orada bulunan Kurmay Binbaşı Faik Türün o anı şöyle anlatmaktadır: "Harekât odasındaki haritada Tokchon istikametine doğru bir iki kırmızı ok ve BM Kuvvetlerinin ulaşmış oldukları hat dışında fazla bir şey görülmüyordu. Kolayca anlaşılacağı üzerine Tugaya 9'uncu Kolordunun (tabiatıyla onun batısındaki 1'inci Amerikan Kolordusunun) açılması muhtemel sağ yanını koruma görevi veriliyordu.

Ancak alınan bu emirde ve müteakiben 24 saat sonra telsizle ulaştırılan ikinci emirde genel durum ve dost kuvvetlerine yapacağı harekât hakkında bilgi yoktu. Çünkü Kolordu Komutanlığı da o sırada fazla bir şey bilmiyordu. Sonradan öğrenilenlere göre BM kuvvetleri stratejik bir baskına uğramıştı.[50]

26 Kasım 1950 günü Türk Tugayı (Kunuri-Tokchon) yoluyla 9'uncu Kolordu tarafından 2'nci Tümenin sağına sevk edilmesiyle 2'nci Kore Kolordusunun bozgunu neticesi, 2'nci Tümenin açılan sağ yanına yönelecek tehlikenin karşılanacağı ümit ediliyordu.

2'nci Kore Kolordusunun bölgesi boşalmıştı. Solundaki Amerikalıların o Kolordunun akıbetinden 26 Kasım günü geç vakte kadar haberleri yoktu.

---

[47] ATAŞE Arşivi; D. 134, G.1, K.71, D.1. Yazıcı; s. 221.

[48] The History of The United Nations Forces in The Korean War; s. 629. Mac Arthur; s. 374. United States Army in The Korean War; Washington, 1990, s. 69.

[49] Yazıcı; s. 148, 14, 19. Dora; s 98, 99. Ergüngör; s. 50. The History of The United Nations Forces in The Korean War; s. 629. Majör R. C. W. Thomas O. B. E.; s. 51, 52. David Rees; Korea The Limited War; New York, 1964, s. 314, Bevin Alexander; s. 157.

[50] Faik Türün; "Kore Harbi'nde Türk Tugayı", Gaziler Dergisi, Yıl 1, S 1/104, Kasım-Aralık 1985, s. 7 (Emekli Orgeneral Faik Türün, 1'inci Kore Tugayı Harekât ve Eğitim Şube Müdürü olup daha sonra 1'inci ve 3'üncü Ordu komutanlıkları yapmıştır.)

9'uncu Kolordu, Türk kuvvetlerini böyle bir duruma karşı bir emniyet kuvveti olarak sevk etmekteydi.[51]

Bağlanmasından normal olarak bir fayda olmakla beraber vazife, usulen Tugay 2'nci Tümene bağlanıyordu.

Kendi muharebe durumu ile fazla meşgul olan Kaiser (2'nci Tümen Kumandanı) bağlı birliği ziyaret etmedi. Ne kumandan muavini General J. S. Bradley ne de yüksek rütbeli subay ziyaret vazifesini yapmaya memur edildi. Netice olarak Türk Tugayı Kore toprağında, ilk muharebesinde bir kazanın ortasına atılarak ümitsiz ve karanlık bir vaziyette yalnız başına dostsuz bırakılmış oldu.[52]

b. Tugayın ileri Hareketi

26 Kasım 1950 saat 18.00'de harekete geçen pekiştirilmiş keşif birliğinden beş dakika sonra Tugay birlikleri yaya, sonra kademeli olarak motorlu hâlde yola çıktılar. Birliklerin Choyang-myon'a varmaları gece yarısından sonraya ve konup istirahata geçmeleri ise 27 Kasım 1950 saat 03.00'e kadar sürmüştür.[53]

27 Kasım 1950 günü yaklaşık saat 14.30'da 9'uncu Amerikan Kolordusunun telsiziyle (Tugaydaki Amerikan Muhabere Yüzbaşısı Lorenzo idaresindeki Amerikan telsiz postası aracılığıyla) Tugay komutanlığına iki saat kadar gecikmiş olan şu Kolordu emri geldi:

"Tokchon'a gidilmeyecektir. Dün gece kamyonlardan indiğimiz yerin 10.000 yarda (9140 metre) doğusunda kalarak yolu kapayınız. Chongsang-ni'de bir alay kadar düşman vardır."

Emir bu kadardı. Kolordunun maksadına, bilhassa 2'nci Tümeninin durumuna ve Kore Kolordusunun akıbetine ait hiçbir bilgi verilmemişti.[54]

Emrolunan yolu tıkamak görevini, şimdi bulunulan bölgede yapmak da Tugayca mümkün görülmedi. Çünkü bu bölge çok sarp ve ormanlık olması dolayısıyla, yaya birliklerden başkasının yani motorlu topçunun hatta motorlu piyade ağır silahlarının bile açılıp yayılmalarına elverişli değildi. Üstelik kuzeyde keşfolunan düşman alayı, Tugayın şimdi bulunduğu bölge için dahi bir tehdit unsuru teşkil ediyordu. Topçunun mevzi almak için yolun dışına çıkması da bu bölgede olanak dışı idi.

Bu sebeplerle Tugay komutanı, Kolordu emrini tamamen yerine getiremiyordu. Onun için sorumluluğu üstüne aldı ve Chong-myon kesimine dönerek Kunuri-Tokchon yolunu orada tıkama kararını verdi.[55]

---

[51] Ulus; 29 Kasım 1950.

[52] Yazıcı; s. 154. Sel; s. 227. The History Of The United Nations Forces in The Korean War; s. 635.

[53] a.g.e.; s. 156.

[54] a.g.e.; s. 159.

[55] 1'inci Tugayın Harekât ve Eğitim Şube Müdürü Kurmay Binbaşı Faik Türün'ün belgeler arasında mevcut notlarına ve banta alınmış açıklamasına göre Tugay komutanı çekilme kararını

c. Wawon Muharebesi (28 Kasım 1950)

28 Kasım 1950 günü yaklaşık saat 04.00 sıralarında, Tugayın Keşif Takımı Komutanı Üsteğmen Kamil Doğan ve keşif takımını pekiştiren 3'üncü Bölüğün silah takım komutanı Teğmen Hasan bir cip arabası ile Choyang-myon'da bir evde bulunan Tugay karargâhına gelerek "keşif müfrezesinin geceleyin emniyet görevine devam ederken düşman baskınına uğradığını, bir müddet muharebe ve direnmeden sonra dağıldığını, araçların düşman tarafından yakıldığını, buraya ancak dört erle gelebildiklerini, diğer erlerin ne olduklarını bilmediklerini, istihkâm takımından bir haber olmadığını ve Amerikalı Muhabere Yüzbaşısı Lorenzo'nun telsiz arabasıyla birlikte düşman tarafında kaldığını" bildirdiler.[56]

Tugaydaki Amerikan İrtibat Heyetinden, Muhabere Yüzbaşısı Lorenzo'nun telsiz arabası, Choyang-myon'a geri yürüyüş sırasında, bu köyün aşağı yukarı 4 km kadar kuzeydoğusunda yol üstünde bir noktada arıza yaparak yolu kapamıştı.[57]

Sinsi ve zalim düşman gecenin her türlü melanetini gizleyen karanlığından faydalanarak bu yolu kesecek şekilde yaklaşmış ve tertiplenmişti. Talih de kendisine yar oluyor ve en fena yerde telsiz otosunun bozulmasıyla hedef, taşla dahi imkânı mümkün bir hâlde gözünün önünde duruyor. Bir anda başlayan makineli tabanca ve tüfek ateşleriyle kamyonlar içinde her şeyden habersiz ve müdafaa imkânlarından mahrum Mehmetlerin üzerine ölüm yağdırıyor...

Tepelerden atılan bombalar, kamyonların içinde patlıyor, parçalanıyor ve parçalıyor. Kamyonlardan atlayanlar ateşin geldiği istikamete doğru koşarak bir hâle burcuna tırmanır gibi, keskin yarlara saldırıyorlar; fakat pençesini kahpe düşmana geçirmek isteyen her yiğit Türk'ün derin bir tevekkül ve imanla Allah diyen son sesi duyuluyor.

Yüzyıllardan sonra Türk ile Çinlinin ilk karşılaşmasında talih onlara yar oluyor. Çin ana taarruz istikametini ruhsuz vücutlarıyla kapatan bu mübarek şehitler, Tugayı muhakkak bir baskından ve felaketten kurtarıyordu, işte 28 Kasımın başladığı saatlerde duyulan ateş sesleri şahadetleriyle 5000 Türk'ün hayatını kurtaran askerlerimize yapılan baskının işitilen akisleridir.[58]

Düşman gece pek ucuza kazandığı muvaffakiyetin sevinç ve şımarıklığı ile olacak ki topluca hareket ediyorlardı. Her nöbetçinin karşısına 20-30 Çinli isabet etmektedir. Muvaffakiyetlerinden o kadar emin görünüyorlardı ki hatta mütebessim bir çehre ile teslim olmalarını işaret ederek bir sürü hâlinde Mehmetlere doğru ilerliyorlardı. Fakat bir anda zafer gülüşleri ölümün korkunç sırıtışı oluyor... Ölen ve yaralananlar yere

---

verirken "Benim Şark Harekâtı'ndan tecrübem vardır. Biz bu gece açıktaki bu yerlerde kalamayız." demiştir.

[56] Yazıcı; s. 162, 163.

[57] The History of The United Nation Forces in The Korean War; s. 631.

[58] Ergüngör; s. 56.

yuvarlanırken diğerleri de vahşi feryatlar çıkararak kendilerini civardaki hendeklere atıyorlar.

Geniş düzlük Çin ölüleri ile dolmuştu. Can kaybına kıymet vermeyen Kızıl Tabyası biçilen bir taarruz dalgasını yenisiyle tazeliyor. Gür ağaçlı Kore ormanlarında Allah Allah sedaları tepelerden tepelere akisler yaparken, düşman neye uğradığını anlamıyor. O şimdiye kadar ne bu sesi duymuş ve ne de mütemadiyen işleyen makineli tüfek ateşlerine karşı pervasızca göğüs gererek süngüsü ile saldıran böyle bir hasım görmüştür.[59]

Kolordunun emrine uyularak İlha Myon mevzisinde kalınsaydı, karanlıkta alınacak ve karışık, irtibatsız, emniyetsiz tertibatla belki de tertibatın alınması tamamlanmadan bu muharebe gecenin çok erken saatlerinde başlayabilirdi.[60]

Cephede kuvvet dengesi bozulmuştu. Tugayımız on misli düşmanla çevrilmişti. Başkomutan Mac Arthur haritasında Türk Tugayını iki çapraz çizgiyle kapatmıştı. Haklıydı; çünkü kuşatılan bir birliğin imhadan kurtulduğunu tarih kitapları yazmıyordu. Türk askeri sekiz - on düşmanı haklamalıydı ki çember yarılabilsin. Acaba Türk askeri bu mucizeyi yaratabilecek miydi?[61] Esas olarak Türk Tugayı imha olmuş gözüküyordu.[62]

Evvela ateş kesip mevzilerine sinen düşmanın bir kısmı süratle imha edilmişti. Henüz vücutları soğumamış, Çinli ölüler seyyar birer cephanelik gibi hepsinde en az 8, 10 sapslı bomba ve 100'den fazla da mermi var. Kaçırılamayan makineli tüfeklerin şarjörleri ateşe hazır vaziyette terk edilmişti.[63]

BM kuvvetleri için Kore'de son derece talihsiz geçen bu günün yegâne zaferi Türk süngüsü tarafından elde edilmişti.[64]

Güney Kore Harp Tarihi dokümanı ise: Türklerin Wawon'daki yolu savunmadaki kararlılığını gören düşmanın ormanlık bölgeyi kullanarak Tugayı kuşatmaya başladığını, "General Yazıcı tüm problemi tam açıklığı ile görmekteydi. 2'nci Güney Kore Kolordusunun tahribinden dolayı Çinliler Türk Tugayı üzerine saldırmakta bu sayede BM kuvvetlerini çevirerek batıya ve Sarı Deniz'e kadar sıkıştırmaktı. Türk Tugayı tuzağa yakalanmıştı. Ancak Türk Tugayı ile tehdit durdurulmasaydı, komünistler batıdan zorlanmayarak Sarı Deniz'e ulaşacaklar ve Sinanju Hava Alanı'na kadar olan bölgeyi ele geçireceklerdi."[65] diye yazmaktadır.

Çinlilerin son derece üstün taarruzları karşısında kuşatma çemberinin içinde kalmış olan Türklere geri çekilme emri verildiği hâlde, Türk komutanı

---

[59] Ergüngör; s. 61.
[60] Yazıcı; s. 163. Ergüngör; s. 56.
[61] Nazım Dündar Sayılan; Kore'de Türk Askeri, Ankara, 1989, s. 15.
[62] T. R. Fehrenbach; This Kind of War, New York, 1989, s. 318.
[63] Ergüngör; s. 65.
[64] Ulus; 29 Kasım 1950.
[65] The History of The United Nations Forces in The Korean War; s. 663.

hayretler içinde: “Geri çekilmek, niçin geri çekiliyoruz? Biz burada birçok Çinli öldürüyoruz.” demiştir. Nihayet bir yol açarak çekilmeye muvaffak oldular. Pyongyang yolu üzerinde 50 mil yürüdüler. Bu uzun yolda yaralılarını sırtta taşıdıkları hâlde kendilerine gösterilen istikamette istemeyerek çekilmekte olan askerler. “Generalin emri... Generalin emri...” cümlesini aralarında mütemadiyen tekrarlıyorlardı.”[66]

Binbaşı Fehranbach ise “Kara yüzlü uzun süngülü Türklerin çekilmeyi reddettiğini, hatta subayların başlarından şapkalarını çıkararak yere vurduğunu” yazmaktadır.[67]

ç. Sinnim-ni Muharebesi (28/29 Kasım 1950)

Albay Celal Dora’nın notuna ve 1’inci Tabur Komutanlığının 28 Kasım 1950 tarihli raporuna göre, 1’inci ve 2’nci Piyade Taburları Choyang-myon’dan çekilmeden önce Sinnim-ni’ye gelmişler ve buradan, Albay Celal Dora’dan akşam karanlığında aldıkları sözlü emir üzerine Sinnim-ni köyünün güneydoğu ve kuzeybatı sırtlarında tutacakları mevzilere gitmişlerdi.[68]

Tugay komutanına göre, 29 Kasım 1950’de gün doğarken durum şöyle idi: “2’nci Tabur Sinnim-ni’de düşmanla temasta fakat sol kanat ve yanı kuşatılmış bir hâlde, 1’inci Taburun 1’inci ve 3’üncü Bölükleri geceden Kaechon’a gelmişlerse de Sinnim-ni’de mevzide kalan 2’nci Bölük düşman tarafından kuşatılmış olarak muharebeye devam etmekte idi.[69]

29 Kasım 1950 saat 09.00 sıralarında, bir Amerikan piyade taburu ile bir tank bölüğünün Kaechon’da tugaya yardıma gelecekleri öğrenildi. Bu birlikler, 2’nci Amerikan Tümenine mensup 38’inci Piyade Alayı Komutanı’nın emrinde olarak, saat 10.00’da geldiler. Durum, Tugayca alay komutanına bildirildi, ve Sinnim-ni güney ve kuzeybatısındaki birliklerin kurtarılması için mahdut hedefli bir taarruz yapılması önerildi. Fakat, alay komutanı bu taarruzu yapamayacağını, görevinin sadece 2’nci Tümenin sağ yanını korumak olduğunu söyledi.

38’inci Alay Kumandanı’nın almış olduğu vazifeyi esasen Türk Tugayı yapmakta idi. Çünkü başlangıçta bu tümenin dolayısıyla 9’uncu Kolordu ve BM Kuvvetlerinin kuşatılmaması için Tugay Tokchon’a gönderilmişti.

Bu olumsuz cevap üzerine tugay komutanı, ilerdeki kuvvetleri kurtarmak için tasarladığı taarruzu emrindeki zayıf kuvvet ve olanaklarla yapmaya karar verdi. Bu sırada, Amerikan Taburu Kaechon’un kuzeyindeki sırtları tuttu. Daha önce bu sırtları tutan 3’üncü Tabur da Kaechon’un hemen batısında toplandı.[70]

---

[66] Yazıcı; s. 221.
[67] Fehrenbach; s. 318.
[68] Yazıcı; s. 157. Dora; s. 124.
[69] Yazıcı; s. 186.
[70] a.g.e.; s. 187.

Saat 17.00'de Amerikan Piyade Taburu motorlu araçlarını getirerek çekilmeye başladı. Amerikan Taburu, bu çekilişini tugaya haber vermemişti. Bu suretle kuzey yanı açılan tugay, yine yalnız başına kalarak, her iki yandan düşman kuşatmasına uğrayacak durumda idi. Tugay komuta yeri, Kaechon'un kuzey sırtlarından makineli tüfek ateşi yemeye, aynı zamanda batıya yol istikametinden ateş sesleri gelmeye başladı.

Tugay 28 ve 29 Kasım 1950'de yaptığı Wawon, Sinnim-ni ve Kaechon muharebeleriyle düşmanı iki gün oyalamıştı. Kazanılan bu üç günlük -27 Kasım dâhil- kıymetli zaman içinde 9'uncu Kolordu ve dolayısıyla 8'inci Ordu çekilme olanağını bulmuşlardı ki Tugayın aldığı görev de zaten bundan ibaretti.[71]

2'nci ve 3'üncü Piyade Taburları, 29 Kasım 1950 saat 17.30 sıralarında Tugaydan çekilme emrini aldılar. 1'inci Tabur, artçı olarak önceleri yerinde kaldı ve düşmanı oyaladıktan sonra diğer taburların peşinden çekilmeye başladı.

Genel duruma göre, Kunuri bölgesi, Tugayın durup oyalanmasına elverişli değildi. Bu esnada 1'inci ve 3'üncü Taburlar, tabur komutanları başlarında olarak, kısmen Kunuri'de toplanmışlardı. Bunlara emir beklemeleri bildirildi. Topçu taburu daha önce kendi başına Anju yoluyla Pyongyang'a gitmişti. 2'nci Tabur da kısmen Anju ve kısmen Sunchon üzerinden geri çekilmişti.

Pyongyang'a gitmek için iki yol vardı: Biri batı yönünde Anju üzerinden, diğeri ve kısaca güney istikametinde Sunchon Boğazı'ndan geçiyordu. Tugay Komutanı, her iki yolun henüz açık olduklarını öğrenmişti.[72]

Sunchon Boğazı, iki günden beri düşman kontrolü altında bulunuyordu. 2'nci Amerikan Tümeninin kuzeyden, İngiliz Tugayının güneyden giriştikleri taarruzlar, sonuç vermemişti. Piyadelerimiz, kısa bir nefeslenmeden sonra, Sunchon Boğazı'na yerleşen düşmana taarruza başladılar. Amerikan piyadeleri ve tanklarının taarruzu ile boğaz açıldı.

Türk Piyadesi'nin süngüsü, burada da hükmünü yürütmüş ve 2'nci Tümen'in çakılıp kaldığı Sunchon Boğazı'nı geçişe açmıştı. Tugayın Kunuri adı verilen muharebeleri, böylece ve parlak bir biçimde sona eriyordu.[73] (74)

Tugay 1 Aralık 1950 sabahından itibaren Pyongyang'a vardı,[74] Türk Tugayından kurtulanların karşılaşmaları esnasında çok samimi ve çok hissi sahneler, orada bulunan Amerikalıların bile gözlerini yaşarttı. Erlerimizin hepsi subaylarımızın ellerine sarılıyordu. Kucaklaşıyor ve öpüşüyorlardı.

---

[71] Kore Harbi'nde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri.
[72] Ergüngör; s. 81.
[73] Kore'de Savaşanlar Derneği Muhtırası; Ankara, 1974, s. 17.
[74] ATAŞE Arşivi; D. 134, G. 1, K. 7, D. 1.

Bir Amerikalı Doktor Binbaşı:

"Ben İkinci Dünya Harbi'nde Avrupa cephesinde bulundum. Birçok milletler tanıdım. Er ve subayın bu kadar seviştiğini sizde görüyorum." demiştir.[75]

2 Aralık 1950'de 9'uncu Kolordudan gelen bir emir gereğince en büyük oranda kayıp veren Türk Tugayı ile 2'nci Amerikan Tümeni, toplanıp teşkilatlanmak ve noksanlarını tamamlamak üzere Kaesong'a taşınmak hazırlıklarında bulundular. Onun için, 3 Aralık 1950'de Türk Tugayı kısmen trenle, motorlu birlikler ise kara yolu ile Kaesong'a harekete başladı. 5 Aralık 1950'de burada toplandı. İlk kar, 3 Aralık 1950'de yağmaya başlamıştı.[76]

Tugay, (Seoul'ün 18 kilometre batı güneyinde, Seoul-Inchon yolunun üstünde bulunan) Sosari'ye hareket emri aldı.

Tugayın yaya birlikleri, 6 Aralık 1950 saat 13.30 ve 20.35'te iki trenle hareket ettiler. Topçu taburuyla motorlu birlikler, saat 21.00'de kendi araçlarıyla yoldan giderek 7 Aralık günü sabaha karşı Sosari'de toplandılar.[77]

8 Aralık 1950'de birliklerin kayıpları ile noksanlarının tespitine başlandı. 1'inci Tugayın 26 Kasım 1950'den 6 Aralık 1950 tarihine kadar olan Kunuri Muharebeleri ile çekilmelerindeki kayıp toplamı, insan olarak mevcudunun % 15'i, ağır silah ve araçlarının % 70'idir. Subayların şahsî eşyaları hemen hemen tamamıyla Wawon ve Kunuri bölgesinde kalmıştı.[78]

O muharebelerde Tugayca düşmana verildiği tahmin edilen zayiat 5000 kadardı. Bu rakam mübalağalı görülmemelidir. Çünkü, Tugay karşısındaki düşman kuvveti iki tümenden tahmin ediliyordu. Muharebenin ikinci günü o kuvvet üç tümen olmuştu.

Bizim yukarıda belirtilen zayiatlarımıza rağmen çekilmesini himaye ettiğimiz 2'nci Tümenin zayiatı 4849 kişi olup,[79] bu zayiatın daha da fazla olmaması, Türk Tugayınca kuşatmaya engel olunarak sağlanmıştır.

d. Yaratılan Kunuri Destanı'nın Yurt İçi ve Yurt Dışındaki Yankıları

8'inci Ordu Komutanı General Walton Walker'in Mesajı

2'nci Tümenle beraber hareket eden Türk savaş birliği gösterdiği kahramanca cesaretiyle dört gün devam eden geciktirme savaşları sayesinde, ordunun sarılmasına ve parçalanmasına mani olmuştur. 28 Kasım 1950 gecesi Türk savaş birliği bir tümen olduğu tahmin edilen komünist devletler tarafından Wawon civarında sarılmıştır.

---

[75] Ergüngör; s. 90.
[76] ATAŞE Arşivi; D. 134, G. 1, K. 71, D. 1. The History of The United Nations Forces in The Korean War; s. 640.
[77] Kore Harbi'nde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri; s. 137.
[78] ATAŞE Arşivi; D. 134, G. 1. K. 71, D. 1. Yazıcı; s. 199.
[79] Harry G. Summers; Korean War Almanac, New York, s. 165.

Türkler cesaretle savaşmışlar ve göğüs göğüse yaptıkları muharebelerde süngü ile 200 düşman öldürmüşlerdir, iki günlük savaştan sonra düşmanın bu kesimdeki kuvvetleri altı tümeni bulduğu hâlde hatlarımıza girmeğe muvaffak olamamıştır.Türk savaş birliği 2'nci Tümenle birlikte 8'inci Ordunun çevrilmesini önlemek için lazım gelen zamanı temin etmiştir.

Amerikan Kara Kuvvetleri Komutanı General Collins'in Beyanı

Türk kuvvetleri Kore'de yaptığı muharebelerde ümidin üstünde bir başarı göstermişlerdir. Kahramanlığınızla övünebilirsiniz.[80]

Kutup Yıldızı Gazetesi (2 Şubat 1951)

"26-30 Kasım günlerindeki harekât ve muharebelerimizde 8'inci Ordunun kuşatılmaktan kurtarılmasında ordumuz ve milletimizin dünya milletleri nazarında kazandığı nam ve şöhret çok büyüktür."[81]

8'inci Ordu Komutanı Walker'in 13 Aralık 1950'de Türk Tugayını Ziyaretinde Yaptığı Konuşma

"Kahraman Türk evlatları, size şahsım, ordum ve Amerikan milleti adına teşekkür etmek için gelmiş bulunuyorum. Ben sizi Kunuri bölgesinde hemen vazifelendirmek istemiştim. Fakat düşmanın taarruzu ile hasıl olan fena durum dolayısıyla size birden ağır bir vazife vermek mecburiyetinde kaldım. Vazifelerinizi fedakârane bir şekilde yaptınız.

Eğer sizin düşmanı durdurmak için kahramanca çarpışmanız ve mukavemetiniz olmasaydı ordumuz kuşatılarak çok zor durumlara düşecek belki de imha edilecekti. Size teşekkür ve takdirlerimi sunuyorum ve ordumun değerli bir uzvu olmanızdan iftihar duyuyorum."[82]

Time

"Kore muharebelerinin sürprizi Çinliler değil, Türkler oldular. Türklerin muharebelerde gösterdiği kahramanlığı anlatacak bir kelime bulmak, şu anda mümkün değildir."[83]

e. Kunuri Muharebesi Sonuçları

25 Kasım akşamından itibaren başlayıp, 1 Aralık gününe kadar devam eden 2'nci Tümence Chongcon, Türk Tugayınca Kunuri Muharebeleri denilen bu muharebeler geceli gündüzlü devam etmiş ve Kore harp tarihinin en çetin ve en tahripkâr muharebeleri olmuştur.

BM'nin sağ yanını tutan 2'nci Güney Kore Kolordu cephesinin yarılması ve bu kolordunun parçalanması sonucu açılan bu gediği kapatmaya gönderilen ve bu şişenin ağızlarını vücutları ile tıkayarak,

[80] Yazıcı; s. 217.
[81] ATAŞE Arşivi; D. 134, G. 4, D. 1.
[82] Yazıcı; s. 240.
[83] Yazıcı, s. 201. Öke; s. 100-101.

süngüsüyle bir Türk'e karşılık 10 Çinliyi oraya bırakan, kahraman Türk Mehmetçiğinin yarattığı Kunuri başarısı ile ne kadar övünsek azdır. Bunu bize sağlayan şehit ve gazilerimizin ruhları şad olsun.

Bilindiği gibi Türk Tugayından "mucizevi" bir sonuç alması beklenmiştir. Çaresizliğin telaşı içinde, 9'uncu Kolordu düğümü çözme görevini Türklerin üzerine bırakmıştır. O emirle Kore Savaşı'nın bütün muharebelerine kıyasla askerî tarih ve dünya kamuoyunda en fazla hatırlanan Türk Tugayının "Kunuri Muharebesi" başlamıştır.[84]

General Marshall'ın dediği gibi:

"Türk Tugayı 8'inci Orduya üç altın gün kazandırmıştır. 8'inci Amerikan Ordusunun intizamla çekilişine lazım olan zaman elde edilmemiş olsaydı, ilk önce Kunuri'den geçmeye mecbur kalan 2'nci ve 25'inci Tümenlerin, müteakiben ve kuvvetli ihtimal ile 1'inci Kolordunun arkası kesilerek, bütün ordu kuşatılabilir, imha edilebilir, imha edilmese bile çok ağır kayıplara uğrayabilirdi."[85]

9. BM Ordusunun İmjin Nehri ve Doğusu Hattına Çekilmesi ve Tugayın Savunma Görevi Alması

Türk Tugayı, Pyongyang'a geldiği 1 Aralık 1950'den itibaren büyük kayıplarını tamamlayarak yeniden teşkilatlanmaya, hareket ve muharebeye muktedir hâle gelmeye çalıştı. Fakat bunun için birkaç güne ihtiyacı vardı. Tugay karargâhı Anju yolundan hiçbir tacize uğramadan Pyongyang'a varmıştı.[86]

Komünist Çin ordularının taarruzu ise bütün şiddetiyle devam ettiğinden, Pyongyang'ın tahliyesi zarureti hâsıl oldu. Türk Tugayı Kaesong üzerinden daha gerilere, Seoul ile bu şehrin Sarı Deniz kıyısında limanı olan Inchon arasında Sosari kasabasına nakledildi. Türk Tugayı burada 8'inci Ordunun ihtiyatı vaziyetinde birkaç gün sükûna kavuşabildi.[87]

Komünist ordularının taarruzu durmadan devam etti. Düşman Seoul'ü aldıktan sonra bütün kuvvetlerini Han Nehri güneyine geçirdi. Doğu kanattaki düşman ilerlemesi ciddi ve tehlikeli bir hâl aldı. Düşman doğu kanattan 8'inci Orduyu büyük kuvvetlerle ve bu ordunun gerisindeki on binlerce gerillacının da iştirakiyle kuşatacak vaziyete geldi. Ordu komutanı, düşmanın öngördüğü büyük kuşatma ağını, daha başlangıçta sezdi ve ordusunu Ansong'tan geçen ırmakla doğu kesimine kadar 100 km geriye çekti.

8'inci Ordu daha 3 Ocak 1951'den itibaren Ansong'un savunmasını düzenlemeye başlamıştı. Bu büyük geri çekilmede, Türk tugayı, emrinde bulunduğu 25'inci Tümen birlikleriyle beraber birkaç artçı mevzi işgal ede

[84] Yazıcı; s. 201. Öke; s. 100-101.
[85] Yazıcı; s. 200.
[86] Kore Harbi'nde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri; s. 135.
[87] a.g.e.; s. 42.

ede, Ansong savunma mevzisine vardı ve 6 Ocak 1951'de Chonan'da ihtiyata alındı.[88]

10. Kumyangjang-Ni Muharebesi (25-27 Ocak 1951)

Bu taarruzun Kore Muharebeleri'ndeki ehemmiyeti kadar sonuçları da çok önemlidir. Türklerin Kunuri'de icra ettiği birinci muharebede pek az bir kuvvetin Türk kuvvetinin parça parça ve bölgeden bölgeye yaptığı savunma ve karşı taarruzlarla on binlerce BM'den silah arkadaşlarını, muhakkak bir felaketten kurtarmışlar, ikinci olan Kumyongjagi-Ni Muharebesi'nde ise, o günler için artık yenilmez kararına varılan muazzam ve küstah bir Çin ordusunun tahminlerin aksine, pekala mağlup ve kaçmaya mecbur edileceğini ispat etmişlerdir.

26 Ocak günü Kumyangjang-Ni, 156 rakımlı Tepe hattını azimle savunan düşmanın yüzlerce ölü ve esir vererek mağlup ve perişan bir vaziyette kaçmaya mecbur edilmesi, BM Komutanlığının kararına da müessir olmuş, Kore'nin tahliyesi ihtimallerine mukabil yeni ve akla gelmeyen zafer ümitleri doğurmuştur.[89]

8'inci Ordu Komutanı General Ridgway, düşmanın yapması muhtemel yeni bir taarruzun meydana getireceği yeni durumları düşünerek, yeni bir mevzinin keşfini ve gerekirse Kore'yi boşaltmak için hazırlık planlarını yaptırırken bir taraftan da düşmanın niyet ve hareketlerini öğrenmek için kesitler yapmak, esir almak, kuvvetlerini hırpalamak, nihayet inisiyatifi ele geçirmek gibi maksatlarla, ocak ayı ortalarında bazı taarruzi keşifler yapılmasını emretmişti.[90]

Bu vazife için Tugay komutanı, 24 Ocak 1951 saat 10.45'te, birlik komutanlarını toplayarak, alınan muharebe emrine göre birliklere yürüyüş emrini verdi. Türk Tugayı önce Ansong kasabasında toplanacaktı. Bu kasabaya kadar yürüyüş kolu Chonan'dan Songwon-ni'ye kadar geniş ikmal yolunu izleyecek ve buradan Ansong yoluna sapacaktı.[91]

Asıl yapılacak görev, 1'inci Kolordu cephesinde, 25'inci Tümenin 35'inci Alayı ile Osan'dan Suwon istikametine ve Türk Tugayı ile de Songjon-ni-Osan-ni hattında kuzeye yıpratıcı taarruz yapılması idi.

Taarruz harekâtı için, başlangıçta, toplanma bölgesi işgal edilecek ve 25 Ocak saat 07.30'dan itibaren bütün tugayca Kumyangjang-Ni kasabasının güney ve güneybatısındaki sırtlara ve tepelere karşı taarruzi bir keşif yapılacaktır.

Bu bölgede stratejik ehemmiyeti haiz noktalar; 185 ve 156 rakımlı Tepeler'le sağdaki Kumyangjang-Ni kasabası idi.

---

[88] ATAŞE Arşivi; D. 134, G. 1, K. 71, D. 1.
[89] Ergüngör; s. 115.
[90] The History of The United Nations Forces in The Korean War.
[91] Dora; s. 200.

Tugay komutanı kuvvetinin üçte biri ile düşman cephesinin doğu kısmında (2'nci Tabur ile) kuvvetinin üçte ikisi ile de bu cephenin batı kısmına taarruz etmeye karar verdi. Alayın kalan kısmı ortada kalan düşman cephesinin dağlık kısmına taarruz etmeye ve buradaki düşmanı, kuvvetli keşif kollarıyla oyalayacaktı. Tertibat ne olursa olsun, yapılacak muharebenin mahiyeti, müstahkem düşman mevzine cepheden taarruz etmekti ve netice süngü ile alınacaktı. Askerin neşesi yerinde, morali yüksek derecede idi.[92]

Bu taarruzda da Mehmetçikler düşmanı mevzilerinden söküp atacak veya kendi elleriyle kazdıkları çukurlarını kendileri mezar edecek ve tek sonuç olarak silah yine Mehmetçiğin süngüsünden başka bir şey olmayacaktı. Bu düşmana karşı beslenilen kin ve garazla karışmış olan intikam hisleri, istisnasız olarak alınan vazifenin bir keşif taarruzu olduğunu unutturmuş ve katî neticeli bir muharebe yapmak ve düşmanı yok etmek azim ve imkânıyla bütün komutanlar, kendi birliklerinin başında yapılan destek ateşlerinin himayesinde azami gayretlerini sarf ederek bu cehennemi ateş altında düşmana yaklaşmaya çalışmakta ve bütün komutanların endişesi zayiat vermeden zafere ulaşmak heyecanıyla, sevk ve idare kuvvetlerini kullanmak istemekteydiler.[93]

25 Ocak 1951 gününün hedefi, 185 rakımlı Tepe ve bu tepeden batıya doğru ve vadiye inen sırtlardı. 25 Ocak 1951 günü alay, kuvvetli mevzilerinde savunma hâlinde bir düşman taburuna taarruz etmiş ve şiddetli ateşler, süngü ve bombalarla düşmanı geriye atmıştır.

26 Ocak 1951 günü ileri harekete devamla dört kilometre kadar kuzeyde mevzilenmiş olan düşman taburuna taarruz edilerek bu düşman geriye atıldıktan sonra ilerlemeye devam edilecekti. Bugünkü hedef, 156 rakımlı Tepe'ydi. Görev, tepeyi ve tepeden batıya, vadiye doğru alçalarak uzanan sırtları zapt etmekti.[94]

Akşam yaklaşıyordu. O günkü muharebenin mihrak noktasını 156 rakımlı Tepe teşkil ediyordu.

Karşımızdaki düşman tahkimatına karadan ve havadan yapılan bombardıman tesirsiz kalıyordu. Çünkü düşman tahkimatı çok kuvvetli idi. Siperlerin üstü birkaç kat hâlinde ağaç gövdeleri ve kalın bir toprak tabakası ile örtülmüştü.[95]

Düşman mevzileri çok olduğu için bunları temizlemek güç oldu. Bir er mazgala ateş ederken diğer erin yaklaşması ve mazgaldan içeriye bomba atması gerekiyordu veya bu mazgalları roketatar ve ağır makineli ateşleri ile tahrip etmek zorunluluğu vardı. Karanlık basmadan ve düşmanın gece baskınları başlamadan bu işi tamamlamak ve düşmanın işini bitirmek gerekti.

---

[92] Kore Harbi'nde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri; s. 206.
[93] Yazıcı; s. 266.
[94] Kore Harbi'nde, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri; s. 211.
[95] The History of The United Nations Forces in The Korean War; s. 645.

Bu sebeple herkes sonsuz bir gayret ve fedakârlıkla çalıştı ve mazgal muharebesine, hatta geri hizmette ve ikmal işlerinde çalışanlar da kendiliklerinden katıldı. 10'uncu Bölüğün bir takımının başta komutanları olduğu hâlde yaptığı son hücum neticesinde tepe, saat 17.30'da tamamen zapt edildi.[96]

Böylece düşman kalan 18 hendekte de Türk süngüsüne ümitsizce maruz kalmıştı.[97]

Bugün düşmanın muharebe meydanında bıraktığı ölülerin üzerinde yapılan aramada, birinden çıkan bir not defterinin Kunuri Muharebeleri'nde şehit düşen bir çavuşumuza ait olduğu, bu suretle karşımızdaki düşmanın Kunuri'de Türk'ün imanlı cephesini sökmek için binlerce zayiat veren fakat o muharebelerin yüreklerimizi yakmış olan birliklerin bulunduğu öğrenilmişti.

O tesadüfü yaratmak Allah'ın bize bir lütfü idi. Aynı zamanda düşmandan alınan esirlerin soruşturmasında da karşımızdaki düşmanın bizi Kunuri'de kuşatan 38'inci Çin Ordusuna mensup 150'nci Tümenin 2'nci Alayına mensup olduğu anlaşılmış ve bu durum bütün tugay birliklerine bildirilerek intikam almak zamanının geldiği hatırlatılmıştı.[98]

Taarruzun tekrarlanması gerekiyordu. Bu taarruzu hazırlamak üzere uçak yardımı istendi. Saat 17.00'de jet uçakları "berkitilmiş yerleri" şiddetle bombalarken, hücuma katıldı. Hücum edenler kasabanın savunulan evlerine, sokak barikatlarına, tahkim edilmiş yerlere birer birer saldırdılar. Kasaba içinde boğaz boğaza boğuşmalar, şiddetli süngü muharebeleri başladı ve cesur askerler düşmanı birer birer tepeledi ve kasabayı zapt etti.

27 Ocak 1951 öğle üzeri Türk Tugayının görevi başka birliklere teslim ederek Suwon bölgesinde toplanma emri aldı. 2'nci Tabur, görevi 15'inci Güney Kore Alayına teslim ederek otolarla toplanma bölgesine hareket etti.

Birliklerimiz 26 Ocak 1951 akşamı kazanılan zafer sevinci içindeydiler. Kaçıp canlarını kurtarabilenler bir daha arkalarına bakmadan olanca hızları ile uzaklaşıyordu.

Muharebe meydanında düşman hayli ölü bırakmış, kuzeye doğru perişan bir hâlde çekilirken takip ateşleriyle daha da hırpalanmıştı. O günkü muharebe neticesi alınmış, düşmana mükemmel bir Türk şamarı vurulmuştu. O kanlı muharebe sahnesine gecenin ilk karanlığı bir örtü gibi çökerken, bizimkiler memnun ve bahtiyar bir hâlde birbirlerini kucaklayarak tebrik ediyor, semada titrek ışıkları ile yanmaya başlayan yıldızlar Türk kahramanlarına âdeta türlü iltifatlar yapıyorlardı.

Karanlık ilerledikçe silahlar susarak bir sükûnete giriyordu. O taarruz vazifesini şerefle yapmış olmanın, Kunuri Muharebeleri'ni hatırlayarak,

---

[96] ATAŞE Arşivi; D. 134, G. 1. K. 71, D. 1. Dora; s. 198.
[97] Yazıcı; s. 271.
[98] ATAŞE Arşivi; D. 134, G.1, K. 71, D. 1.

Kunuri intikamını kısmen almanın huzuru kalpleri bir ferahlıkla okşayıp sarıyordu.[99]

Bu muharebelerde düşman erleri, pek çok hile yapmışlardı. Bir elini havaya kaldırarak teslim oluyormuş gibi davranarak elindeki bombayı gelenlere atmak, kendini ölü gibi göstererek yaklaşanlara bomba askerinin nasıl muharebe ettiğini Tugay Komutanı Tahsin Yazıcı aşağıdaki mesajla bildirmiştir.

Genelkurmay Başkanlığına

"Ölülerin çoğu alın ve şakaklarından kurşun yemişlerdi. Çin ordusu 150'nci Tümen 2'nci Alayına mensup esirler Kunuri Savaşı'nda bulunduklarını söylemişlerdir."[100]

Tahsin YAZICI

Tuğgeneral

Kore Türk Silahlı Kuvvetleri Komutanı

Bütün bu belgeler, bu başarının gurur verici sonuçlarıdır. Şimdi bu harekât sahasının en hâkim bir tepesinde süngü şeklinde "Türk Zafer Anıtı" yükselmekte, yanında bir millî park bulunmaktadır.

11. Kore Harbi'nde Verilen Zayiatlar ve Harpten Sonra Gönderilen Türk Birlikleri

Üç yıl süren Kore Harbi, sonunda 220.000 Güney Kore askerinin, 1.000.000 Koreli sivilin ölümüne ve 5.000.000 kişinin de evsiz kalmasına sebep oldu.[101]

Türk kuvvetlerinin Kore'ye ayak bastığı 19 Ekim 1950'den anlaşmanın imzalandığı tarihe kadar 14.936 Türk askeri Kore'de çarpışmıştır.[102]

Muharebelere iştirak eden 3 tugayımızın verdiği şehit miktarı 721 kişidir.

Hâlen Pusan Şehitliği'nde 462 Türk şehidi yatmaktadır.

Kore Harbi'nin sona ermesinden sonra 1960 yılına kadar, Türkiye Kore'ye bir tugay göndermiş ve en son giden 10'uncu Türk Tugayı olmuştu. Bu tarihten itibaren 1966 yılına kadar bir bölük gönderilmiş, 1966 yılından 1971 yılına kadar da her yıl bir manga büyüklüğünde şeref kıtası gönderilmiştir.[103]

---

[99] Korean Frontier; s. 7. Chae-Jinlee And Hideo Şato; s. 15.
[100] The History of The United Nations Forces in The Korean War; C 4, s. 452.
[101] Kore Harbi'nde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri; s. 417.
[102] The History of The United Nations Forces in The Korean War; s. 647, 674. Çizelge Kara Kuvvetleri Komutanlığından alınmıştır.
[103] "Türk Askerine Övgü"; Gaziler Dergisi, Yıl 5, S 23, Ocak-Şubat, 1989, s. 7.

Sonuç

1950 yılında istilaya uğramış bir ülkenin özgürlüğü ve dünya barışı için BM mütecavize karşı koymak üzere ilk defa silahlı müdahale kararı aldı. Üye ülkeleri yardıma çağırdı. BM'nin çağrısına, Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra ilk olumlu cevap Türkiye tarafından verildi. Ancak bu cevap sembolik değil, gerçekten üstün muharebe güç ve kudretine sahip tugay seviyesindeki bir birliğin BM ordusu emrine verilmesi şeklinde oldu.

Türk Tugayı, Kore Muharebeleri'nde aldıkları bütün görevleri büyük başarı ve kahramanlıklarla yerine getirerek, Türk'ün ölmez savaşkanlık kudretini, bütün dünyaya duyurdu.

Bundan başka; Türk kuvvetlerinin Kore'de yarattığı destanlar, yurtta olduğu gibi, hür dünyada da büyük bir heyecan ve sevinç uyandırdı. Türk milletinin, ordusuna olan sarsılmaz güveninin bir kat daha artmasına neden oldu.

Türk Tugayı, Kore'ye ayak bastığından ateşkes antlaşmasına kadar muharebenin hep en can alıcı bölgelerinde görevlendirilmiştir. Mehmetçiğin üç yıl içinde kazandığı on dört başarılı muharebeden dördü, Kore Harbi'nin kaderini ve seyrini değiştirmiş, Güney Kore'nin kurtarılarak egemenliğine kavuşmasında etken olmuş; BM kuvvetlerinin de onurunu korumuştur.[104]

Bu muharebelerden dördü, Kunuri oyalama, Kumyangjang-Ni taarruz, Taegyewon-Ni savunma ve kanlı Wegas ileri karakol savaşlarıdır.[105]

Türk Tugayının ilk muharebesi, sanki talih ve bugünkü Türk neslinin ne olduğunu dünyaya göstermek istiyormuş gibi Kore Harbi'nin en şiddetlisi ve en zorlusuydu. Kore harp tarihine yeni bir sayfa ilave eden Kunuri Muharebesi, Türk Silahlı Kuvvetlerinin kahramanlığını dünyaya tanıtmış ve Türkleri bugünkü dünyanın en büyük askerleri hâline getirmiştir.[106]

Kore'ye varışından kısa bir süre içinde daha harp hazırlığı tamamlanmadan ve çevreyi tanıma fırsatı bulamadan 26 Kasım 1950'de Komünist Çin ordularının başlattıkları mukabil taarruzda BM cephesi yarılmış düşman Kunuri istikametinde 8'inci Orduyu kuşatma harekâtına başlamıştır; işte bu yarma bölgesinin tıkanması görevi acele olarak Türk Tugayına verilmiştir.

BM ordusunun tutunmaya çalıştığı asıl muharebe hattının 60 km ilerisinde yalnız başına yanları ve arka cephesi açık, uçak hariç düşman hakkında hiçbir bilgi bilmeden ve hiçbir destek görmeden Türk Tugayı çok büyük kayıplar pahasına BM ordusunu kuşatılmadan kurtaran parlak sonuçlar elde etmiştir.

---

[104] Refik H. Soykut; Kore'de Ebedîleşen Kahramanlar, Ankara, 1952, s. 24.
[105] Yazıcı; s. 221.
[106] a.g.e.; s. 220.

İşte bu kadar olumsuz şartlar altında yakalanan Tugay taktik bütünlüğünü kaybetmemiş, genç subayların etrafında toplanan aslan Mehmetçiklerle çemberi yarmaya başlamıştır. Her kuşatmada kurtulmuş, tekrar sarılmıştır. Bu yarma işi üç kez tekrarlanmıştır, iki Çin tümeninin gücü, üç piyade taburumuza yetmemiştir.

Mehmetçikler, Çinlilerin kitle hâlinde yaptığı ve kırk sekiz saat süren taarruz kıskacı karşısında, cephane ve erzaklarının tükenmesine rağmen süngü, yumruk ve taşla naralar atarak Çin dalgalarına karşı mukabil taarruza geçmiştir. Çinlilerin son derece üstün taarruzları karşısında kuşatma çemberinin içinde kalmakta olan Türklere, geri çekilme emri verildiği hâlde Türk komutanı hayretler içinde "Geri çekilmek, niçin geri çekiliyoruz? Biz, burada birçok Çinli öldürüyoruz" demiştir.[107]

İşte bu anı yaşayan yabancıların da şahit olduğu gibi "Türkler uzun müddet düşman karşısında çarpışırken ve ölürken, İngiliz ve Amerikalılar da geri çekiliyordu. Cephaneleri tükenen Türkler, süngü takarak düşmana saldırdılar. Ve göğüs göğüse müthiş bir boğuşma başladı.

Türkler çarpışa çarpışa ve yaralı arkadaşlarını sırtlarında taşıyarak çekilmeye muvaffak oldular. Pyongyan'da başları yukarı olarak bir geçit resmî yaptılar."[108] Böylece eğer komünist kuvvetleri Çang Şong Nehri'nin güneyi boyunca uzanan yoldan geçememiş ve dolayısıyla sahile ulaşamamışsa... Eğer Pyongyang'a giden yol, düşmana karşı taarruzun dördüncü gününde kesilmemişse bu, Türk Tugayının Kunuri'nin, doğu ve kuzeyini, hayranlık veren bir cesaretle savunması sayesinde mümkün olmuştur.

Bu suretle Sinanjudan Pyongyang'a giden yol serbest kalmış ve BM'ye mensup 4 tümen tam bir intizamla kuşatılmaktan kurtarılarak, yeni savunma mevzilerine çekilebilmişlerdir.

Karşımızdaki düşman yabancı değildi. Asırlarca önce Türk korkusundan koskoca Çin Seddi'ni yapmışlardı. Dün kılıcı ile Çin Seddi'ni delik deşik eden Büyük Türk İmparatorluğu'nun Kubilay Han'ın torunları bugün süngüsüyle, mermisiyle yine düşmana korkulu anlar yaşatıyordu.

Böylece, yabancı bir ülkede, 16 devletin silahlı kuvvetleri arasında, bulunan Türk Tugayı henüz ilk muharebesini yapmış ve büyük bir başarı elde etmiştir. Muvaffakiyeti ile oradaki yabancı kuvvetler arasında birliğimize yüksek bir şeref ve itibar kazandırmıştır.

Çin ordularının baskın tarzında savaşa katılmaları kuvvet dengesini bozmuş, Kunuri Savaşı'nda Türk Tugayı himayesinde BM Kuvvetleri 350 kilometre geri çekilmek zorunda kalmışlardı.

---

[107] ATAŞE Arşivi; D. 134, G. 1, K. 71, D. 4. Yazıcı; s. 274, 275. Dora; s. 292, 294. Kore Harbi'nde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri; s. 224.

[108] "Atatürk Gençliği ve Türk Kahramanlığı"; Gaziler Dergisi, Yıl 2, S 10. Kasım-Aralık 1986, s. 6.

BM Kuvvetlerince Kore'yi terk etmek için gemilere binme planları yapılmıştır. Bu kritik anda Tugayımıza keşif taarruzu görevi verilmişti. Esasında takviyeli bir alay olan kuvvetimizle, savunan bir düşman tümenini 156 rakımlı Tepe'de ve Kumyangjang-Ni'de mağlup ve perişan edince BM Kuvvetleri gemilere binmekten vazgeçerek taarruz eden kuvvetlerimize katılmışlardır.

Bu muharebelerde karşımızdaki düşmanın bizi Kunuri'de kuşatan 38'inci Çin Ordusunun 150'nci Tümeni olduğu anlaşılmış, bu haber bölüklere kadar duyurulmuş. Tekrar hesaplaşmak ve düşmanı yok etmek azim ve kararıyla taarruza geçilmiştir.

Amerikan Kongresince verilen mümtaz birlik beraatında yazdığı gibi; "İlerleyen kuvvetlerin geride bıraktığı süngülerle delik deşik olmuş, dipçiklerle ezilmiş düşman ölüleri, bu taarruzun şiddet ve derecesini ifade eden sessiz şahitlerdir. Düşmanın 1734 insan kaybetmesi, savaşta kahraman askerlerin cesaret, kabiliyet ve başarılarını gösterir." demektedir.

Türk Tugayı yalnız karşısındaki düşmanı yenmekle kalmamış. Güney Kore'nin ters giden kahramanlık yolunu, kurtuluşla değiştirerek, aydınlık olan bağımsızlık yolunu açmış ve BM ordusunun onurunu Kunuri'den sonra bir kez daha kurtarmıştır.

Kore'de ikinci kez, savaşın yönünü değiştiren Türk Tugayı, Kore'den gitmeyi düşünen BM ordusuna, düşmanın yenilebilir olduğunu gösteriyor ve düşmana dönüp taarruza geçme yolunu açmış oluyordu.

Bu başarı üzerine, "yenilmez ve korkusuz Tugay"a üstün savaşçılık yeteneği ve büyük savaş gücü nedeniyle, Amerikan Kongresince "Mümtaz Birlik Madalyası" veriliyordu. O güne kadar, bu nitelikteki bir madalya, sadece iki Amerikan birliğine verilmişti. Bunun dışında, yabancı bir ulusun birliği olarak, bu madalyayı ilk kez alan, Türk Tugayı oluyordu.

Türk Tugayının kazandığı başarıların tesadüfi olmadığı, giderek yükselen bir düzeyde devam ettiği anlaşılıyordu. Dünyanın en sapa ülkelerinde, köşede duran elçilerimiz, tebrike gelenlerle dolup taşıyordu. Dünyanın dört bir yanındaki basın organları, Türklerin Kore'de gösterdiği başarıyı övüyordu.

Kumyangjang-Ni'deki savaşlardan iki yıl sonra 28/29 Mayıs 1953 tarihlerinde Türk Tugayı, 1'inci Amerikan Deniz Piyade Tümeni birlikleri ile Mun-sanni yakınındaki mühim bir tesisi, art arda yapılan düşman taarruzlarına karşı savunmuştur. Yapılan başarılı savunmanın taltifine dair berat şu cümle ile noktalanmaktadır:

"Bu çok önemli savaş boyunca Türk Silahlı Kuvvetleri, Türk 3'üncü Tugayı mensupları ve kendisine bağlı birliklerce gösterilen üstün kahramanlık gaye birliği ve şaheser savaş cesareti, ana mukavemet hattının kırılması hususundaki düşman planlarını boşa çıkarmış ve bunun bir sonucu olarak kendilerine ve askerî mesleklerine büyük itibar kazandırmıştır."

Düşman, bu muharebeden sonra ateşkesten başka bir çare kalmadığını anlayarak, silah bırakışması görüşmelerine, canlı ve istekli bir hava içinde yeniden başlamaktan başka çare olmadığını anladı. Nitekim çok geçmeden ateşkes imza edildi.

Türk Tugayı, Kore'de imza edilen ateşkese, 28 ve 29 Mayıs 1953 günlerinde verdiği muharebelerle etkili oldu.

Görüldüğü gibi, Türk Tugayı Kore Muharebeleri sırasında, sık sık savaşın gidişine etkili olan başarılar göstermişti. En sonunda da ateşkese yol açan son muharebeyi de Türk Tugayı vermiş oldu.

Türk Tugaylarının Kore'de verdikleri muharebeler, yabancı askerî okullarda okunmakta ve çıkan sonuçlardan, istifadeye çalışılmaktadır.

Kore Zaferleri'ni Türk ve insanlık tarihlerine sayısız kahramanlık ve şerefle mal eden gazilerimiz ve şehitlerimizi milletçe selamlar önlerinde saygı ile eğiliriz, insanlık ve Türk milleti sizleri minnetle anacaktır. Nur içinde yatın aziz şehitlerimiz.

X. OTURUM

Oturum Başkanı: Dr.E.Tuğg.Erdal YURDAKUL

Konuşmacılar

Yrd.Doç.Dr.Vehbi Zeki SERTER

Dr.E.Kur.Alb.Oğuz KALELİOĞLU

Tuğg.Ömer ESENYEL

KIBRIS'TA RUM-YUNAN DARBESİ'NİN GERÇEK NEDENLERİ VE BARIŞ HAREKÂTI (1970-1974)

Yrd.Doç.Dr.Vehbi Zeki SERTER*

Giriş

Gerek demokratik olsun gerekse antidemokratik olsun gelmiş geçmiş tüm Yunan hükûmetlerinin ve Kıbrıs Rumlarının değişmez hedefi enosis (ilhak) olmuştur.[1]

Kıbrıs konusunda yayımlanmış eserleri bulunan[2] Kıbrıslı Rum gazeteci-yazar Makarios Druşotis,[3] EOKA isimli eserinde "EOKA 1955'te silahlı eyleme başladığı zaman, enosisi, tek ve değişmez hedef ilan etti."[4] demektedir. Rum-Yunan yetkililerinin enosis ile ilgili beyanları, ciltleri dolduracak kadar çoktur.

Kıbrıs Rumları, sağcısı ve solcusu, iktidar ve muhalefeti ile enosisçidir ve tarih boyunca bunu kendilerine "değişmez hedef" olarak kabul etmişlerdir. Yalnız aralarında bazen enosise giden yol nedeni ile anlaşmazlıklar çıkmış ve bu uğurda birbirleriyle mücadele etmekten de çekinmemişlerdir. Hatta bu mücadele bazen silahlı çatışmaya kadar gitmiştir. Tüm kavgaların altında hep enosis yatmış ve sonuç itibarıyla 15 Temmuz 1974 darbesine zemin hazırlamıştır.

Bu dönemde Makarios, Türk müdahalesinden ve de dünya kamuoyundan çekindiği için enosisi zaman aşımı içinde gerçekleştirmeyi düşünmüş, Yunan Cuntası ve yandaşları da (Grivas ve bazı Piskoposlar) enosisi hemen ilan etmek istemişlerdir. Bu nedenle Kıbrıs'ta gerçekleştirilen 15 Temmuz darbesinin tek nedeni enosistir. Buna karşı olan Makarios'un tek arzusu da enosistir. Yalnız, bu hedefe varılmasındaki düşünceleri farklı idi.

Sonuçta 15 Temmuz 1974'te Yunan Cuntası ve yandaşları amaçları doğrultusunda Kıbrıs'ta bir darbe yaparak hedeflerine bu şekilde varmayı düşündüler.

Türkiye'den ve dünyadan da bu isteklerini kamufle etmek için bu darbeyi "kendi içlerinde bir sorun" olarak lanse etmek istediler.

1960 Antlaşmaları uyarınca garantör bir devlet durumunda bulunan Türkiye, durumun düzeltilmesi hususunda yaptığı bazı girişimlerin sonuçsuz kalması üzerine de 20 Temmuz 1974 Barış Harekâtı'nı gerçekleştirdi.

---

* KKTC Meclis eski başkanı

[1] Rum-Yunan ikilisinin enosisle ilgili olarak verdikleri beyanatlar için bk. Vehbi Zeki Serter; Kıbrıs ve enosis.

[2] Makarios Druşotis; EOKA. Druşotis; Kıbrıs.

[3] Lefkoşa'da yayımlanan Elen gazetesi "Eleftherotypia"nın muhabiri ve "Politis" gazetesinin yazarı.

[4] Druşotis; EOKA, s. VII.

Şimdi kısaca, tarafların 15 Temmuz 1974 Darbesi öncesi durum ve davranışlarını inceleyelim:

1. Makarios-Grivas Çatışması

Enosis fikrinin başta gelen iki temsilcisi olan Makarios ve Grivas arasında, bu mücadeleye başladıkları günden itibaren, enosise gidecek yolda metot ayrıcalıkları olduğu için aralarında bir fikir birliği oluşamamıştır. Hatta birbirlerine karşı olan itimatsızlık nedeni ile de taraflar en sonunda birbirlerinin boğazına sarılacak kadar yekdiğerinden nefret etmeye başlamışlardır.

Grivas'la Makarios arasındaki ilk gerginlik 1955-1959 EOKA tedhiş döneminde "gençliğe hükmetme" nedeni ile başlamış[5] ve gelişmiştir.

Bu arada Makarios, EOKA tedhiş örgütü ile var olan irtibatı nedeni ile İngiliz Sömürge Yönetimi tarafından Kıbrıs'tan, Hint Okyanusu'ndaki Seysel adalarına sürülmüş (1956) ve 1958'de serbest bırakılmıştır. Makarios serbest kaldıktan bir süre sonra Kıbrıs'a silah sevkıyatını durdurmuştu. Makarios'un bu kararı, Grivas tarafından hoş karşılanmadı. Grivas'a göre Makarios, artık Kıbrıs sorununu "bağımsızlık" esasına göre çözmeye çalışmakta ve silahlı mücadeleyi sona erdirmek istemekteydi. Ona göre Makarios, enosis yeminini çiğnemiş ve enosis fikrinden caymıştı.[6]

Zürich ve Londra Antlaşmaları ile 1960'da Kıbrıs'ın bağımsız bir devlet hâline gelmesinden sonra yeminli bu iki enosisçi arasındaki tüm bağlar kopmuştu.

Grivas, Ağustos 1971'de yayınlamış olduğu kitabında Zürich ve Londra Antlaşmaları ile enosisin gömüldüğünü ve bunun sorumlusunun da Makarios olduğunu söylemiştir.[7]

Grivas bundan sonra Kıbrıs'ı terk etmiş; ancak Rumların 1963 Kanlı Noel Saldırısı'ndan sonra Ada'ya tekrar gelmiştir. Ancak bundan sonra Makarios-Grivas arasında, 1964-1967 tarihleri arasındaki devrede Türklere karşı girişilen eylemler dışında aralarında tam bir iş birliği kurulamamış, birbirlerine karşı olan itimatsızlık devam etmiştir.

Rumların 15 Kasım 1967 Geçitkale-Boğaziçi Saldırıları'ndan sonra bu ikili arasındaki tüm bağlar kopmuştu.[8] Bu krizden sonra Makarios "enosis" politikasını değiştirmiş ve "mümkün çözüm" politikasına yönelmiştir. Bu ise

---

[5] Tedhiş Lideri Grivas Diğenis, enosis mücadelesinin "Rum Gençliği" tarafından başlatılmasını istiyordu. Buna karşılık Makarios, gençliğin kullanılmasına karşı çıkmamakla birlikte, gençlikle ilgili her şeyin kendi kontrolünde olmasını istiyordu. Kâmil Ö. Kutalmış-Kemal M. Tekakpınar; Kıbrıs'ta 15 Temmuz Darbesi'nin Sebepleri ve Enosis, Ankara, 1978, s. 36.

[6] a.g.e.; s. 38.

[7] Georgios Grivas Digenis; EOKA Mücadelesi Tarihi, s. 2.

[8] Grivas, 15 Kasım 1967 Geçitkale-Boğaziçi Saldırıları'nı yönetmiş; ancak Türkiye'nin ültimatomu karşısında Ada'yı terk etmek zorunda kalmıştı.

Grivas'ı, gitmiş olduğu Yunanistan'da tekrar harekete geçirmeye zorlamıştı.[9] Grivas, Kıbrıs'taki ve Yunanistan'daki askerî ve sivil erkânla, Kıbrıs'ta başlatmayı düşündüğü enosis mücadelesinin yeni planlarını gizlice hazırlamaya koyulmuştu.[10] Ancak 1970 yılı başlarında "Kıbrıs'ta yeni ve silahlı bir enosis mücadelesiyle" ilgili niyetlerini artık gizlemeye gerek görmüyordu.[11]

Makarios'un, 1967 krizinden ve Türkiye'nin sert tepkisinden sonra enosisin şimdilik mümkün olamayacağından hareketle "mümkün çözüm" politikasına yönelmesi durumu, yabancı radyo ve televizyon muhabirleri, Türk politikacıları ve de yazarları tarafından da yorumlanmıştı.[12]

1967 buhranından sonra adadan Yunanistan tarafından geri çekilen Grivas, Eylül 1971'de gizlice tekrar Kıbrıs'a döndü ve enosis mücadelesini daha çok körüklemek amacıyla mücadeleye başladı.

Tüm çabalarını 1955-1959 EOKA teşkilatı döneminde olduğu gibi gizli gizli yürüten Grivas, etrafına topladığı Makarios'a karşı güçlerle bu mücadeleyi açık ve gizli olmak üzere iki yönde yürütmüştür:

- Açık olarak yürütülen: Siyasi Kanat (ESEA);

- Gizli olarak yürütülen: Askerî Kanat (EOKA-B).[13]

"ESEA", 20 Kasım 1971'de çalışmalarına başlarken, hazırlık dönemi gerektiren askerî kanat "EOKA-B" ancak 1973 yılı başlarında harekete geçirilmiştir.[14]

"ESEA", 28 Kasım 1971'de Rum basınında yayımlanan ilk bildirgesinde[15] amaçlarının enosisi gerçekleştirmek olduğunu açıklamış ve Makarios'u "mümkün çözüm" politikasından dolayı da suçlamıştı.

---

[9] Rumların Geçitkale-Boğaziçi Saldırıları ile ilgili olarak geniş bilgi için bk. Serter; Kıbrıs Türk Mücadele Tarihi, s. 161.

[10] Druşotis; Kıbrıs (1970-1974), s. 66-67.

[11] Grivas, konu ile ilgili olarak yaptığı bir konuşmada: a) Zürich-Londra Antlaşmaları'nın imzalanmasını sert bir şekilde eleştirdi. b) Kıbrıs Rum liderliğini, Kıbrıs sorununa çözüm olarak enosisi defalarca reddetmekle suçladı. c) Enosis mücadelesini başlatmaya karar verdiğini dolaylı yollardan da olsa vurgulamıştı. Nicos Kranitiotis; The Undefended State, Cyprus, 1960-1974, p. 67.

[12] 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Savunma Bakanı Osman Örek, bunu şöyle ifade ediyor: "... 1967 bunalımından sonra Makarios, enosis'in en azından uzak bir hedef olduğu kanaatine vardı. Makarios, 1970 Ekiminde: "Ben daima Yunanistan ile birleşme taraftarı oldum. Böyle olmakla beraber, bunun bugün için gerçekleştirilmesinin fazlasıyla güç olduğunu idrak etmiş bulunmaktayım." Osman Örek; Makarios ve Enosis, s. 34. Krş. Pierre Oberling; The Road to Bellapaise, p. 119.

[13] ESEA: Enosis Mücadelesi Koordinasyon Komitesi. EOKA-B: EOKA'nın yeni oluşturulmuş şekli.

[14] Kutalmış-Tekakpınar; s. 63.

[15] ESEA, bu bildirgesinde özetle şöyle diyordu: "... Mücadeleci güçleri birleştirecek bağ, tüm Elen dünyasının tarihi davası enosise olan ortak amaçtır. Hiçbir tehlike karşısında millî siperleri

EOKA-B ise, Makarios'u öldürülmesi gereken bir düşman olarak görüyordu. Bu ortam içinde, Makarios'la aralarında bir gerginliğin yaşanması kaçınılmazdı. Bu gerginlik, 1974 baharında had safhaya varacaktı.[16]

Bunun hemen akabinde Grivas da Rum halkına seslenmiş ve Makarios'u enosisin mezar kazıcısı olarak itham etmiştir.[17]

Grivas'ın konuşmasına cevap veren (30 Ekim 1971) Makarios ise, Grivas ve taraftarlarınca Kıbrıs'ta silahlı grupların oluşturulmakta olduğunu dikkatle izlediklerini, bu hareketin bir ihanet teşkil ettiğini ve bununla ilgili her türlü önlemi alacaklarını söylemiştir.

Tüm sorumluluğu almaları koşulu ile enosisi hemen kendisinin ilan etmeye hazır olduğunu Yunan hükûmetine bildirdiğini, ancak buna olumsuz yanıt aldığını açıklayan Makarios, Grivas'ı tuttuğu yoldan bir an önce dönmeye çağırmıştır.[18]

Makarios-Grivas arasındaki karşılıklı konuşmalar bundan sonra da devam etmiş ve taraflar birbirlerini suçlamayı sürdürmüşlerdir.

Özetle söylemek gerekirse, taraflar arasında amaç birliği bulunmasına karşın, hedefe varmada (enosis) takip edilecek yol konusunda görüş birliği yoktu. İşte Makarios-Grivas çatışmasının gerçek nedeni budur.

EOKA-B'nin Harekete Geçişi

Enosis konusunda takip edilecek yol için Makarios'la anlaşamayan Grivas, 1973 yılı başlarında EOKA-B'yi Makarios'a karşı harekete geçirmiştir. Bu da Rum Hükûmetine bağlı çeşitli polis karakollarına baskın yapmak, sabotaj düzenlemek ve Rum Millî Muhafız Ordusu (RMMO) kamplarından silah çalmak şeklinde olmuştur.

Bu arada Grivas'ın da tüm engellemelerine rağmen Makarios, yeniden Rum Yönetimi cumhurbaşkanlığına seçildi (9 Şubat 1973). Bu münasebetle düzenlenen bir mitingde konuşan Makarios, eylemlerinden dolayı Grivas'a şiddetle saldırmış ve "Grivas tarafından hazırlanan planların uygulanması, iç savaşa ve felakete yol açacaktır."[19] demiştir.

CUNTA'nın Grivas'a Karşı Çıkması

Önceleri Grivas'ı Makarios'a karşı perde arkasından destekleyen ve de kışkırtan Cunta, Grivas'ın aşırı hareketleri ve de başarısız girişimleri nedeniyle tavır değiştirmiş ve Makarios lehine hareket etmeye başlamıştır.

---

terk etmeyeceğiz. Kıbrıs bir Yunan adası olagelmiştir ve Yunanistan'a aittir." Bildirinin tam metni için bk. Gnomi gazetesi; 5 Aralık 1971.

[16] Yunan Parlamentosu Araştırma Komisyonu Raporu; Yunanistan'ın Kıbrıs'taki Darbesi, Hazırlayan: Sabahattin Egeli; Güvenlik Kuvvetleri Dergisi, S 20, Temmuz 1993, Özel Eki, s. 2.

[17] Grivas'ın konuşmasının tam metni için bk. Rum Basın Özetleri; 27 Ekim 1971.

[18] a.g.e.; 31 Ekim 1971.

[19] Konuşmanın tam metni için bk. a.g.e.; 10 Şubat 1973.

Nitekim Rumlar arasındaki olaylara değinen Atina Hükûmet sözcüsü, Rumların, aralarındaki olaylara bir an önce son vermelerini istemiştir.[20]

Grivas'ın sözcüsü durumunda bulunan ESEA'nın cevabı ise Yunan Cunta yetkililerine "Her ne koşul altında olursa olsun, mücadelelerine devam edecekleri" yönünde olmuştur. ESEA sözcüsü, daha da ileri giderek "Enosis cephesi için geri dönüş yoktur." demiştir.[21]

EOKA-B ise dağıtmış olduğu bildirgelerde Cunta ve Makarios'a saldırmış ve diğer şeyler yanında "Mücadele edecek ve gerekirse öleceğiz. Cevabımız budur." demiştir.[22]

Olaylar bu yönde gelişirken Rum Hükûmeti Yüksek Adalet Bakanı Mr. Vakis'in EOKA-B tarafından kaçırılışı, ortamı daha da karıştırmıştır.

EOKA-B ise, 1 Ağustos 1973'te bir bildirge yayımlayarak kaçırma olayını üstlenmiş ve onu serbest bırakmak için de bazı koşullar ileri sürmüştür.[23]

Enformasyon Dairesi vasıtasıyla buna cevap veren Makarios, bu koşulları şiddetle reddetmiş ve Hükûmet olarak Grivas'ın planlarına karşı çıkacağını, ayrıca hayatına kastedildiğini söyleyerek şöyle demiştir: "Grivas'ın beni öldürme planları[24] için de şunu söylemek istiyorum ki kendimi halkın hizmetine adadım ve halkın özgürlük ve haklarını savunmada hayatımı dahi vermekten hiçbir surette kaçınmayacağım."[25]

Makarios'un bu konuşmasına sert bir yanıt veren Grivas, bunun kendisine son ihtarı olduğunu söylemiştir.[26]

Öte yandan Kıbrıs'ta iktidarı ele geçirmek amacı ile "Apollo Özgürlük Planı" diye adlandırılan bir darbe düzenlenmek istendiği Rum Hükûmet sözcüsü tarafından resmen açıklanmıştır.[27]

---

[20] a.g.e.; 2 Şubat 1973.
[21] a.g.e.; 22 Nisan 1973.
[22] Ethniki gazetesi; 26 Nisan 1973.
[23] EOKA-B'nin ileri sürdüğü koşullar şunlardı: a) Makarios'un Rum yönetim başkanlığı ile Kilise arasında bir tercih yapması, b) Siyasi mahkumlar için af çıkarılması, c) Azledilen polislerin görevlerine geri dönmeleri vb. Rum Basın Özetleri; 3 Ağustos 1973.
[24] Makarios'un helikopterine 8 Mart 1970'te ateş açılmış; ancak bu suikast başarısızlıkla sonuçlanmıştı. 1960-1963 döneminde İçişleri bakanlığı yapmış olan P. Yorgacis, bu olaydan bir hafta sonra öldürülmüş; ancak failleri meçhul kalmıştı. Makarios'a düzenlenen bu suikastın, Cunta tarafından Yorgacis vasıtası ile gerçekleştirildiği ve Yorgacis'in ileride bu konuda yapabileceği herhangi bir açıklamadan çekinen Cuntanın Yorgacis'i ortadan kaldırttığı iddia edilmektedir.
[25] Rum Basın Özetleri; 4 Ağustos 1973.
[26] Grivas bu konuşmasında diğer şeyler yanında şunları söylemiştir: "... Karar alınmıştır: Kıbrıs'ın kurtuluşu için sonuna kadar mücadele... Bu Makarios'a yaptığım son ihtardır." Rum Basın Özetleri; 6 Ağustos 1973.
[27] Rum Hükûmet sözcüsü ayrıca ele geçirilen İhtilal Planı'nın, matbu (basılmış) ve altında "A E 2" imzası yani EOKA'nın 2. lideri Şiros'un imzası bulunduğunu açıklamıştır. Rum Basın Özetleri; 12 Ağustos 1973. "1972 Eylülünden itibaren Grivas, EOKA-B'nin eyleme geçmesinin

Bu arada Yunanistan Cumhurbaşkanı Papadopulos, Grivas'ı, Kıbrıs'ta yasa dışı davranışlarına son vermesi için uyarmış ve silahlı eylemlerini derhal durdurmasını ve örgütünü de dağıtmasını istemiştir.[28]

Cuntanın bu hareketini iyi bir niyet jesti olarak değerlendiren Makarios, Kasım 1973'te Atina'yı ziyaret etmiş ve zamanın Başbakanı Spiros Markezinis ile bir görüşme yapmıştı.[29]

Ancak hemen belirtmek gerekir ki bu durum, Grivas ve taraftarları tarafından hoş karşılanmamış ve Yunan Hükûmetinin bu davranışı Anglo-Amerikanların baskısına dayandırılmıştır.[30]

Yunanistan'da Karşı Darbe ve Grivas'ın Ölümü

Yukarıda belirtilmiş olan Cunta-Makarios birlikteliği, Yunanistan'da 25 Kasım 1973'te yapılan yeni bir darbe ile son bulmuştur. İhtilal sonucu tüm yetki, ihtilali yapan Tuğgeneral Dimitros İoannidis'in eline geçmiştir.

İoannidis, Kıbrıs'ta bir an önce enosisin gerçekleştirilmesini isteyen fanatik bir adamdı ve Yunanistan'daki bu değişiklik Grivasçılar tarafından büyük bir memnunlukla karşılanmış, bunu fırsat bilen Grivas da EOKA-B'yi tekrar faaliyete geçirmek için fırsat kollamaya başlamıştı.[31]

Grivas'a yakınlığı ile tanınan Patris gazetesi de bu değişiklikten duyduğu memnuniyeti 26 Kasım 1973 tarihli nüshasında dile getiriyordu.[32]

Grivas bu darbeden sonra EOKA-B için yeni planlar yaptı. Plan, "Güvenlik kuvvetlerinin mensupları gibi, önemli hükûmet kadrolarının yıldırım infazlarını, özellikle polise, Makarios'a ve hükûmeti destekleyenlere karşı ayrımsız darbe vurmayı, bazı kamu ve özel mülkiyete saldırıları"[33] öngörüyordu.

15 Temmuz darbesinden sonra Lefkoşe'de, ele geçirilen EOKA-B'nin merkez arşivinde "Makarios'u destekleyenleri bulduğunuz her yerde öldürün." diyen bir emir bulunmuştu.[34]

öncülüğüyle başlatılacak darbenin kod adını "Apollo" olarak belirlemişti." Bk. Druşotis; Kıbrıs (1970-74), s. 216.

[28] "... Millî Merkez, Grivas'tan silahlı eylemlerini derhâl durdurarak örgütünü dağıtmaya çağırmaktadır. ... Millî Merkez şu görüştedir ki kararlaştırılmış politikaya uymayanlar -dayandıkları nedenler ne olursa olsun- millî çabalarımızın karşısında bulunmaktadırlar." Rum Basın Özetleri; 25 Ağustos 1973. Krş. Yunan Parlamentosu Araştırma Komisyonu Raporu; s. 5.

[29] Yunan Parlamentosu Araştırma Komisyonu Raporu, s. 5.

[30] Rum Basın Özetleri; 30 Ağustos 1973.

[31] Geniş bilgi için bk. Druşotis; Kıbrıs (1970-1974), s. 279.

[32] "Milletin zinde silahlı güçleri, dün kansız bir ihtilalle Sn. Papadopulos'u devirip, vatan-millet yolunda, milletin kaderini güçlü ellerine almıştır." Patris gazetesi; 26 Kasım 1973.

[33] "Assassination Sabotage Plan (Suikast-Sabotaj Planı)"; Filelefttheros gazetesi; 23 Haziran 1974. Krş. Druşotis; Kıbrıs (1970-1974), s. 282.

[34] a.g.e.

Grivas'ın planı, 10 Aralık 1973'te yürürlüğe konuldu. Makarios'a yakın kimseler katledilmeye başlandı. Cinayetleri lanetleyen Makarios, Grivas'ın vicdansız ve hiçbir etik kural tanımayan adi bir suçlu olduğunu söyledi.[35]

Makarios'un bu açıklaması, Grivas'ı çok sinirlendirdi ve 19 Aralık 1973'te Makarios aleyhinde, ağza alınamayacak sert ifadelerin kullanıldığı bir bildirge dağıtıldı.[36]

Bildiride, EOKA-B'nin faaliyetlerini kınayan ve de Rum Hükûmetinin meşruluğunu savunan Rum Temsilciler Meclisi Başkanı Glafkos Kleridis'e de ağır sözlerle saldırıldı.[37]

Bunun sonunda Rum Meclisi, Grivas'a şiddete son verme ve illegal grupları dağıtma, Hükûmete de paramiliter birimlerini (Özel Polis Teşkilatını) silahsızlandırmak için gereken önlemleri alma çağrısı yapan bir önergeyi kabul etti.[38]

26 Ocak 1974'te Fileleftheros gazetesindeki bir açıklamasında, Kleridis, Grivas'tan cinayetlere karşı açık bir tavır almasını istedi ve "Eğer cinayetleri kınamazsa, Meclisteki ilk oturumda, Meclise General Grivas'ı adi bir katil olarak kınama çağrısı yapacağım."[39] dedi.

Yine öfkeden deliye dönen Grivas, ESEA Sekreteri Hristides'e, Kleridis'i sert bir biçimde eleştirmesi için el yazması notla direktif verdi.[40] Hristides, emri yerine getirmedi. Ertesi gün General Grivas, Limasol'da Elli Hristodulidu'nun evinde öldü (27 Ocak, 1974). Ölümü, bugün hâlâ sır perdesi olarak durmaktadır.

Grivas'ın ölümü ile Makarios-Grivas çatışması zahiren sona erse de aslında bu mücadele bundan sonra Yunanistan'ın yeni güçlü adamı aşırı bir enosisçi olan İoannidis tarafından daha şiddetli bir safhaya dönüştürülecek ve Makarios'a darbe yapılmasına kadar devam edecektir. EOKA-B'nin ipleri de bundan sonra tamamen Yunan Cuntasının eline geçecektir.

2. Makarios-Kilise Uyuşmazlığı

Din lideri olarak "Yeni Jüstinyen ve Tüm Kıbrıs Piskoposu" unvanını taşıyan Makarios 20 Ekim 1950'de de ezici bir çoğunlukla III. Makarios

---

[35] Druşotis; Kıbrıs (1970-1974), s. 283.

[36] "... Sapasağlam bir kanıtla, Vali (Makarios)'ye sesleniyoruz: Yalancı şahit, milletin savaşçılarını katlettiren provokatör; Kıbrıs'ı mahveden (böyle bir durumun baş sorumlusu ve bizzat mimarı), millî ülküleri satan adam; kamu fonlarının ve manastır servetinin hortumcusu; ey halkın millî vicdanını körletmeyi amaç bilen; iç çatışmanın tahrikçisi; Kutsal Kilise Yasalarını ihlal eden ve Kıbrıs Kilisesi içindeki mevcut bölünmenin sorumlusu. Sırf bunlar bile yetmez mi, ey ahali!.." a.g.e.; s. 284.

[37] Druşotis; Kıbrıs (1970-1974), s. 284-285.

[38] a.g.e.; s. 285.

[39] a.g.e.; s. 285.

[40] Andreas Athanasiu; The Unknown War Between Athens and Nicosia (Atina ve Lefkoşa Arasında Bilinmeyen Savaş), Tzionis Yayınları, Atina, 1989, s. 258.

olarak Başpiskopos seçilerek Rum halkının hem dinî hem de millî lideri olmuştur.[41]

Başpiskoposluğa seçilirken enosis yemini eden, 1955-1959 tarihleri arasında Türk ve Rum halkı arasında vuku bulan çatışmalarda başrolü oynayan, 1960'ta kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti döneminde cumhurbaşkanı olan, 21 Aralık 1963'te Türklere saldırı planları[42] yapıp 1974'e kadar Ada'yı kana bulayan Makarios, yukarıda da belirtildiği gibi 1967 krizinden sonra şimdilik kaydı ile "Hemen enosis" politikası yerine "mümkün çözüm" politikasını benimsemiştir.

Makarios'un direkt olarak enosis yolundan ayrılır gibi görünmesi ve sözde bağımsızlığa yönelmesi enosisin hemen gerçekleştirilmesini isteyen Kıbrıs Rum Kilisesinin diğer üyelerinin şiddetli reaksiyonuna neden olmuştur.

Nitekim, Foda Yortusu münasebetiyle Kitium Piskoposu Antimos, yaptığı açıklamada Sen-Sinod Meclisinin diğer üyeleri Baf Piskoposu Yannadiou ve Girne Başpiskoposu Kiprianos'la birlikte bir toplantı yaptıklarını ve Makarios'un siyasetini şiddetle takbih ettiklerini söylemiştir.

Üç piskopos, bundan sonra da Makarios'tan habersiz olarak[43] Aralık 1967 ortalarına doğru Güzelyurt (Omorfo) Piskoposluk binasında toplanmışlar ve Makarios'un olaylar karşısında Sen-Sinod Meclisini toplantıya çağırmamasını kınamışlardır. Piskoposların toplantısı, 16 Ocak 1968'de Kitium Piskoposu Antimos'un Limasol'daki dairesinde tekrarlanmıştır.[44]

Bu tepkiler üzerine Makarios, Sen-Sinod Meclisini 25 Ocak 1968'de olağanüstü toplantıya çağırmış; ancak burada da Piskoposlar arasında görüş birliğine varılamamıştır. Bu toplantıda üç Piskopos, Makarios'a bir muhtıra vermiş ve enosis hedefinin ertelenmemesi gerektiği vurgulanmıştır.[45] Diğer yandan 23 Eylül 1969'da yapılan Sen-Sinod Meclisi toplantısında da yine anlaşma sağlanamamıştır.

15 Ocak 1970'de enosis plebisitinin[46] 20. yıl dönümü münasebetiyle Limasol'da EOKA'cılar Cemiyeti (SAPEL) binasında düzenlenen kutlama töreninde konuşan Kitium Piskoposu Antimos, Makarios'un "mümkün çözüm" politikasını şiddetle reddederek enosis üzerinde diretilmesini önermiştir.[47]

---

[41] Makarios'la ilgili geniş bilgi için bk. H. D. Purcell; Cyprus.
[42] Patris gazetesi; 9 Ocak 1968.
[43] Kıbrıs Kilisesi yasalarına göre usulen Sen-Sinod Meclisi, Başpiskoposun çağrısı üzerine toplanabilirdi.
[44] Rum Basın Özetleri; 5 Şubat 1968.
[45] Muhtıranın tam metni için bk. Patris gazetesi; 2 Şubat 1968.
[46] 15-22 Ocak 1950'de Kıbrıs Rum Kilisesinin organize ettiği gayrı yasal plebisitin sonunda Kıbrıs Rumlarının % 96'sı enosis (ilhak) için oy vermişlerdir. Charles Rousseau; Droit International Public (1951-1952 ders notları), s. 213. Krş. Şükrü Torun; Türkiye, İngiltere ve Yunanistan Arasında Kıbrıs'ın Politik Durumu, s. 67-71.
[47] Mahi gazetesi; 16 Ocak 1970.

Eylül 1971'de Grivas'ın gizlice Kıbrıs'a gelmesi, Makarios'un siyasetine karşı çıkan piskoposları daha da cesaretlendirmiştir.

Nitekim, 2 Mart 1972'de toplanan Sen-Sinod Meclisinde konuşan üç Piskopos, Makarios'u şiddetle tenkit etmişler ve yaptıkları konuşmalarla ilk kez olarak onu resmen cumhurbaşkanlığından istifaya çağırmışlardır.[48]

2 Mart 1972 tarihli Mahi gazetesi de üç piskoposu, bu tarihte yapılacak olan Sen-Sinod Meclisi toplantısında korkmadan Makarios'u tenkit etmelerini istiyordu.[49]

Üç piskopos, 13 Mart 1972'de Kıbrıs Öğrenci Birliği (EFEK)ne gönderdikleri bir mektup ile Makarios'u istifaya davet nedenlerini açıklamışlardır.[50]

Makarios'a karşı üç piskoposun takındığı tavır genellikle Kıbrıs Rum halkı tarafından tam olarak benimsenmemişse de[51] piskoposlar Makarios'a yaptıkları teklif üzerinde direnmeye devam etmişlerdir.[52]

Üç piskopos ile Makarios arasındaki sürtüşme bundan sonra da karşılıklı beyanatlarla devam etmiş, 1 Haziran 1972'de ise piskoposlar Makarios'a gönderdikleri yeni bir mektup ile ona makamından çekilmesi için 10 günlük süre tanımışlar, buna uymaması durumunda ise kendisine müeyyideler uygulayacakları tehdidinde bulunmuşlardır.[53] Makarios ise buna karşılık olarak 10 Haziran 1972'de verdiği cevapta piskoposların bu teklifini kesin olarak reddetmiştir.[54]

Bunun üzerine piskoposlar 8 Aralık 1972 tarihinde yaptıkları bir toplantıda isteklerine uymayan Makarios'a "tekdir" cezası vermişlerdir. 21 Şubat 1973'te tekrar toplanan piskoposlar Makarios'un mevkisinden çekilmemesi durumunda azledileceğini açıklamışlardır.[55]

Cunta, Rum halkının Makarios'a karşı duyduğu büyük sempati nedeni ile onun yanında yer almış; ancak papazlar yaptıkları açıklama ile Yunanistan'ın bu işe karışamayacağını ve yollarına devam edeceklerini açıklamışlardır.[56]

---

[48] Mesivrini gazetesi; 4 Mart 1972.
[49] "Synod to Demand Makarios Resignation (Ruhani Meclis Makarios'un İstifasını İstiyor)"; Patris gazetesi, 2 Mart 1972.
[50] Patris gazetesi; 16 Mart 1972.
[51] Haravgi gazetesi; 3 Mart 1972.
[52] Nea Proini gazetesi; 5 Mart 1972.
[53] Druşotis; Kıbrıs (1970-1974), s. 204.
[54] a.g.e.
[55] Kutalmış-Tekakpınar; s. 140-144.
[56] "Bu, bizim bileceğimiz bir iştir. Hiç kimsenin tavsiyesi, nasihati veya emrinin etkisi altında kalmadan işimizi yapacağız. Ondan sonra Yunanistan'ın ne yapacağı kendisinin bileceği iştir." Alithia gazetesi; 5 Mart 1973.

Piskoposların Makarios'u Azletmeleri

Diğer yandan Piskoposlar, Makarios'u yargılamaya karar vermişler ve ona ithamname ve celpname[57] göndermişler; ancak bu çağrı Makarios tarafından reddedilmiştir (6 Mart, 1973).

Makarios'un ret kararı üzerine Sen-Sinod Meclisinin üç üyesi Kitium, Baf ve Girne Piskoposları, 7 Mart 1973'te yaptıkları bir toplantıda Makarios'u gıyabında yargılayarak kendisini başpiskoposluktan ve alelade papazlıktan azletmek kararı almışlardır.[58] Azil kararı, 8 Mart 1973 "Sen-Sinod Meclisinden Bildirilmiştir." kaydı ile yapılan bir açıklama ile halka da duyurulmuştur.[59]

Makarios ise buna karşılık olarak yaptığı açıklamada[60] bu kararı hükümsüz addetmiş ve tanımadığını açıklamıştır.[61]

Üç piskoposun aldığı bu karar çeşitli dinî kuruluşlarca da ve de özellikle İstanbul, Kudüs, İskenderiye Patrikleri ve Yunan Hükûmeti[62] ve Kiliseleri tarafından da hükümsüz ve geçersiz sayılmıştır.

Piskoposlar, Makarios'un bu kararı 30 gün içinde temyiz edebileceğini, etmediği takdirde 9 Nisanda azlini olmuş bitmiş sayacaklarını açıkladılar. Makarios, piskoposların kararlarını istinaf etmedi. Piskoposlar bunun üzerine 12 Nisanda yeniden toplanarak Makarios'u başpiskoposluktan ve her çeşit dinî görevlerinden kesinlikle azlettiklerini açıkladılar.

Makarios, bu yazılı kararı da reddetti ve mücadelesini sürdüreceğini açıkladı.[63]

Makarios'un bu tavrı üzerine piskoposlar, Ada'daki tüm papazlara gönderdikleri bir genelgede Makarios'un azil nedenlerini açıklamışlar ve bu kararlarına uyulmasını istemişlerdir. Ancak, halkın büyük bir kısmı buna

---

[57] Üç Piskopos tarafından Makarios'a gönderilen ithamname ve celpname ile ilgili olarak bk. Kutalmış - Tekakpınar; s.146-147.

[58] a.g.e.; s. 147-148.

[59] "Başpiskoposun Kilise kurallarını hiçe sayması sonucu, büyük ölçüde anarşi ve kargaşaya düşmüş olan Kilise otoritesinin koruyucusu olan ve kutsal yasaların dikte ettiği gibi, uzun bir dönem hoşgörüyle hareket eden Ruhani Meclisi, şimdi büyük bir üzüntüyle Kıbrıs Başpiskoposu III. Makarios'un başpiskoposluktan ve diğer dinî görevlerinden alır ve din dışı yurttaş statüsüne indirir." Papademetris, Panayotis, Petros Petrides; Historical Encyclopedia of Cyprus, 1878, C 10-14, 1978.

[60] A.g.e.

[61] "... Limasol'da yaptıkları usulsüz toplantıda, üç piskoposun hakkımda aldıkları sözde azil kararı, baştan başa hükümsüzdür ve hiçbir değeri yoktur." a.g.e.

[62] Konu ile ilgili olarak Yunanistan Dışişleri Bakan Yardımcısı A. Kavalieratos, 17 Martta şöyle demiştir: "Kıbrıs Başpiskoposu Hazretleri'yle ilgili durum konusunda, söz konusu karardan önceki statüsünün uygun olduğu düşüncesindeyiz." "Athens Blow Against The 3 (Atina'dan 3'lüye Darbe)"; Filelefttheros gazetesi; 18 Mart 1973.

[63] Kutalmış-Tekakpınar; s.150.

uymamış, hatta Kitium Piskoposu Antimos'a karşı kilisede saldırıda bulunmuşlardır.[64]

Grivas da Piskoposlara arka çıkmış; hatta buna uymayanları EOKA-B aracılığı ile tehdit etmiştir. Ancak, o da bunda başarılı olamamıştır.[65]

Piskoposların bu davranışına Makarios'un reaksiyonu çok şiddetli olmuş ve hakkında azil kararı alan üç piskoposu yargılamak ve cezalandırmak için geniş kapsamlı bir Sen-Sinod Meclisi toplama yoluna gitmiştir. Bu amaçla 5 Temmuzda İskenderiye, Antakya ve Kudüs Kiliselerinden gelen 2 patrik, 4 başpiskopos ve 9 piskopostan oluşan Büyük Sen-Sinod Meclisi, İskenderiye Patriği Nikolaos'un başkanlığında yaptıkları toplantıda üç piskoposun Makarios hakkında almış oldukları kararın hükümsüz ve geçersiz olduğunu açıklamışlardır.

Buna karşın üç piskopos, Büyük Sen Sinod Meclisinin kararını tanımadıklarını belirtmişlerdir.[66]

Üç Piskoposun bu tutumları üzerine 14 Temmuzda yeniden toplanan Büyük Sen-Sinod Meclisi, üç piskoposu gıyaben yargılayarak[67] onları oy birliği ile suçlu bulmuş ve kendilerine azil cezası vermiştir. Bu karar da üç piskopos tarafından reddedilmiştir.

Bu durum üzerine Makarios, üç piskoposun yerine başka piskoposlar seçme yoluna gitmiştir. Ancak Yunan Cuntası bunu kabul etmemiş ve onları hâlen piskopos olarak tanımaya devam ettiğini açıklamıştır. Bu davranışı ile Cunta, Makarios ile piskoposlar arasındaki dengeyi korumak istemiştir. Ancak, Makarios bildiği yolda yürümeyi sürdürmüş ve piskoposları azlederek yerlerine başkalarını seçtirmeyi başarmıştır.

3. Makarios-Cunta Mücadelesi

21 Nisan 1967'de Yunanistan'da yapılan askerî darbe, Kıbrıs'ta özellikle Rum Yönetimi çevrelerinde ve solcu Rumlar arasında büyük endişe yaratmıştı. Çünkü Cunta, egemenliğini Kıbrıs'a da yayabilirdi. Cunta, Kıbrıs'taki uzantıları vasıtası ile[68] istenmeyen bir durum ve de herhangi bir darbeyi kolaylıkla gerçekleştirebilirdi. Özetle iki taraf arasında bir güvensizlik ve bunalım baş göstermişti.

Atina Radyosu, 14 Haziran 1967'de yaptığı bir yayın ile Kıbrıs Rumlarını ve basınını Cunta aleyhindeki tutumlarından dolayı kınamıştı.[69]

---

[64] Ethniki gazetesi; 24 Nisan 1973.
[65] Haravgi gazetesi; 27 Nisan 1973.
[66] Kitium Piskoposu Antimos, konu ile ilgili olarak şöyle demiştir: "İsterse 1000 patrik isterse 1000 papa gelsin, Makarios bizim için azledilmiş bir kimsedir. ... Düzenlemiş oldukları Sen-Sinod Meclisi toplantısı kanunsuzdur." Kutalmış-Tekakpınar; s. 154.
[67] a.g.e.; s. 156.
[68] Kıbrıs'ta gayrimeşru yollarla adaya sokulan tam teşekküllü 15.000'i aşkın Yunan tümeni, başlarında Yunan subayları bulunan RMMO ve Yunan Alayı bulunmaktaydı.
[69] Rum Basın Özetleri; 15 Haziran 1967.

Kıbrıs Rumlarına karşı yapılan bu uyarı, Rum Meclisince hoş karşılanmamış ve Atina Radyosu bunun üzerine yeni bir yayın yaparak "Kıbrıslı Rumları, enosisin baltalayıcıları" olarak suçlamıştır.[70]

Makarios ise bu durum karşısında Cunta ile aralarının düzelmesi için "Cunta ile Kıbrıs arasında sıkı bir iş birliği yapılması" gerektiği hususunda beyanatta bulunmuş ve bu davranışı Atina Radyosunca övülmüştür.[71]

Bu arada Rum Temsilciler Meclisinde, Kıbrıs-enosis ve Cunta hakkında yapılan konuşmalardan sonra oy birliği ile enosis kararı alınmıştır (26 Haziran 1967). (Bk. EK-I)

Makarios, Kıbrıs konusunda başlayan Türk-Rum görüşmelerinden sonra eski siyasetine dönerek Cuntayı dikkate almamaya başlamış, Yunanistan da onu etkisizleştirmek için yeni bir hareket başlatmıştır.

Diğer yandan Kıbrıs'ta Yunan subaylarınca desteklenen ve eski EOKA mensuplarından oluşan "Millî Cephe" adlı gizli bir tedhiş örgütü kurulmuştur.[72]

Kıbrıs Rum Yönetimince 29 Ağustos 1969'da kanun dışı ilan edilen Millî Cephe örgütü, bundan sonra eylemlerine başlamış ve yasa dışı pek çok tedhiş hareketlerinde bulunmuştur.[73]

Millî Cephe, bir liderden yoksun olduğu için Makarios'a karşı başarılı olamamış, Grivas'ın Ada'ya gelmesiyle kurulan EOKA-B Teşkilatı Makarios'a karşı mücadeleye başlamıştı. (Bk. Makarios-Grivas Çatışması).

1971 yılına gelindiği hâlde, toplumlararası görüşmelerin bir türlü sonuca ulaşamaması, Makarios'un kontrol altına alınamaması ve kendi başına buyruk kalmakta devam etmesi, bu arada bloksuz ülkelere yaklaşması ve Sovyetler Birliği'ne devamlı kur yapması, Cuntayı büyük ölçüde rahatsız etmekteydi.

Bu amaçla Cunta Türkiye'ye yaklaşmış ve Kıbrıs sorununu dostça halletmek istediğini bildirmişti.[74]

---

[70] Fileleftheros gazetesi; 21 Haziran 1967.

[71] Agon gazetesi; 24 Haziran 1967.

[72] Millî Cephenin amacı şöyle açıklanmıştı: "1. Yönetimde gayrimeşru bir şekilde mevki işgal eden beceriksiz, sorumlu hainlerin temizlenmesi, 2. Enosis hareketlerinin ileri götürülmesine engel oluşturanların yönetimden uzaklaştırılmaları, 3- Komünistlerin ezilmesi." Eleftheria gazetesi; 18 Nisan 1969.

[73] Tedhiş hareketlerinden bazıları: 1. Polis Komutanı Hasapis'e suikast girişimi, (1 Nisan 1969); 2. Rum Enformasyon Dairesi Müdürü ve Rum Hükûmet Sözcüsü Miltiades Hristodulu'yu öldürme teşebbüsü; 3. Makarios'un Sarayına bomba konulması, (28 Ekim 1969); 4. Havaalanından Lefkoşa'ya gelmekte olan Makarios'a düzenlenen suikast planı, (18 Ocak 1970); 5. Makarios'a karşı düzenlenen helikopter suikastı, (8 Mart 1970) vb. gibi.

[74] Yunan Başbakanı Papadopulos, Türk Başbakanı Nihat Erim'e bu meyanda bir mesaj göndermiş, Haziran 1971'de de Türk-Yunan Dışişleri Bakanları Olcay ve Palamas, Lizbon'da buluşup görüşmüşlerdi.

Ancak tüm bu yaklaşma girişimleri, Makarios'un tutumu nedeniyle sonuçsuz kalmıştır.

Papadopulos, bu girişimleri sonuçsuz bırakan Makarios'a bir mektup göndererek onu kınamış,[75] Makarios ise ona verdiği cevapta Papadopulos'un tehditlerini dikkate almayacağını söylemiştir.[76]

Ayrıca Yunan Dışişleri Bakanlığı Kıbrıs Masası Şefi Angelos Horafas'ın Kıbrıs konusunun çözümü ile ilgili olarak Makarios'a bir plan sunduğu (bu planın içeriği bilinmiyor) ve Makarios'un bu planı reddederken "Bu planı ancak kafamı keserseniz kabul ederim." dediği; Horafas'ın da "Öyle ise Makariodate, size şunu bildirmekle yetkiliyim ki genel millî çıkarlarımızın uğruna, sizin saf dışı edilmeniz gereklidir." yanıtını verdiği söylenmektedir.[77]

Başpiskopos Makarios, 11 Ağustos 1971'de yaptığı bir açıklama ile Kıbrıs'ta toplumlararası görüşmelerin çıkmaza girdiğini açıklamıştır.

Bu arada Cunta, Makarios'u Atina'ya davet etmiş; ancak davete icabet eden Makarios, orada yaptığı görüşmelerden (3-5 Eylül 1971) bir sonuç alamamış, bunun akabinde Grivas gizlice adaya sokulmuş, Kıbrıs Ortodoks Kilisesi de kışkırtılarak Makarios'a karşı harekete geçirilmiştir.

Makarios'un Rum Yönetimi cumhurbaşkanlığına aday olduğunu açıklaması (30 Aralık 1972), Makarios-Cunta çatışmasını daha da şiddetlendirmiştir. Önceki bahislerimizde değindiğimiz gibi Cunta, Grivas'ı 1973 yılı başında Makarios'a karşı silahlı eyleme başlatmış, hemen akabinde Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesini harekete geçirmiştir.

Bundan sonra Cunta, Kıbrıs'taki durumun kontrolden çıktığını görünce, Grivas ve Kiliseyi frenlemeye çalışmışsa da Yunanistan'da yapılan karşı darbe nedeni ile (25 Kasım 1973), Cunta-Kıbrıs Rum ilişkileri yeniden bozulmuştur. Daha önce de söz ettiğimiz gibi darbenin en güçlü adamı eski Yunan İnzibat Komutanı General İoannidis, koyu bir enosis taraftarıydı ve Makarios'un yönetmekte olduğu siyasete karşı olup, enosis'in "hemen şimdi" gerçekleştirilmesinden yanaydı.

Yunanistan'daki yeni yönetimden de cesaret alan EOKA-B, eylemlerini şiddetlendirmişti. EOKA-B'nin direkt olarak Cuntadan emir aldığı yönündeki belgelerin Makarios'un eline geçmesi, bu ilişkileri daha da gerginleştirmiş ve sonunda dönülmez bir noktaya getirmiştir.

Nitekim Kıbrıs Rum Hükûmet Sözcüsü, 26 Haziran 1974'te, EOKA-B'nin resmen Atina tarafından yönetildiğini açıklamıştır. Bu açıklama, Makarios-Cunta münasebetlerini daha da gerginleştirmiştir.

---

[75] Eleftheria gazetesi; 13 Temmuz 1971.

[76] Makarios, kendisine Papadopulos'un mektubunu getiren Yunan Dışişleri Bakanlığı Kıbrıs Masası Şefi Angelos Horafas'a şunları söylemişti: "Şimdiye kadar 14 başbakan atlattım. 14'üncüyü de atlatacağım. Rusya'dan yardım isteyeceğim." a.g.e.

[77] Ta Nea gazetesi; 2 Temmuz 1971.

Makarios, Cuntaya karşı eyleme, 25 Nisan 1974'te yasa dışı ilan ettiği EOKA-B örgütü için[78] insan ve malzeme ikmali yapan bir kuruluş hâline gelen RMMO'ya el atmakla başlamıştır.

Makarios, RMMO'ya atanacak olan subayların, bundan sonra Kıbrıs Rum Hükûmetince atanacağını (bu subaylar Yunan'dı ve bu zamana kadar Yunan askerî makamları tarafından atanıyorlardı) söylemiş, 1 Temmuz 1974'te çıkardığı bir yasa ile de RMMO mensuplarının askerlik süresini 24 aydan 14 aya indirmişti. Bununla, 600 kadar olan Yunan subaylarının sayısının azami 150'ye düşürülmesi planlanmıştı.[79]

Bu kadarla da yetinmeyen Makarios, 2 Temmuz 1974'te Cunta Cumhurbaşkanı Fedon Gizikis'e yazdığı mektupta, Kıbrıs'ta bulunan tüm Yunan subaylarının geri çekilmesini ve Rum silahlı güçlerinin yeniden örgütlendirilmesine yardımcı olmak üzere 100 kadar Yunanlı subayın eğitimci ve askerî danışman olarak Kıbrıs'a gönderilmesini talep etmiştir.

Makarios, Yunan cumhurbaşkanına gönderdiği bu mektubunda, EOKA-B'nin, RMMO'daki Yunan subayların ve Rum Ortodoks Kilisesinin, Cuntanın emrinde çalıştıklarını ve Kıbrıs Rum Devleti ile kendisini ekarte etmek istediklerini açıkça söylemiş ve çok açık bir şekilde Cuntayı suçlayarak, kendisinin Cuntanın emrinde bir memur olmadığını, seçilmiş bir cumhurbaşkanı olduğunu ve kendisine bu şekilde davranılması gerektiğini açıkça ifade etmişti.(Mektup için bk. EK-II)

Makarios, bu mektubu ile Cuntaya meydan okumuş ve köprüleri de atmıştı. Makarios tarafından küçük düşürülen, tehdit, tahkir ve de tahrik edilen Cunta, bunu cevapsız bırakamazdı.

Cunta, 20 Temmuza kadar harekete geçmek zorundaydı. Çünkü bu tarihte çıkarılacak bir yasa gereğince 14 aylık hizmet süresini dolduran birçok Rum askeri terhis edileceğinden 20 Temmuzdan sonra RMMO, 5000 kişiye inecekti. Bu nedenle acele etmesi gerekirdi. Nitekim de öyle yapıldı.

Makarios, Cunta lideri Gizikis'e gönderdiği mektubun cevabını, 15 Temmuz 1974 günü Kıbrıs'ta gerçekleştirilen askerî darbe ile aldı ve saf dışı edildi.

4. 15 Temmuz Darbesi ve Barış Harekâtı

İoannidis, karşı darbe ile Yunanistan'da iktidara geldiğinde Atina ve Lefkoşe ilişkilerindeki soğukluk, yukarıdaki bahislerimizde de değindiğimiz

[78] "Teşkilat (EOKA-B) illegal ilan edildikten sonra, sempatizan gazeteler ya da ESEA benzeri siyasi örgütler gibi teşkilatla her türlü ilişki suç sayılıyordu. Ne var ki basın en baştan beri bu karara uymayacağını ilân etmişti. EOKA-B'nin baş sözcüsü Ethniki gazetesi, ertesi gün şu manşetlerle gazete bayilerindeki yerini aldı. Yaşasın EOKA-B" Long Live EOKA-B (Yaşasın EOKA-B); Ethniki, 26 Nisan 1974.

[79] Kutalmış-Tekakpınar; s. 195.

gibi hiç de sürpriz sayılmazdı. ABD Kongresi'nin Pike Raporu'na[80] göre, "(ABD Dışişleri Bakanlığı ve CIA yorumcuları) Yunanistan ile Makarios arasındaki ilişkilerin bozulmaya mahkum olduğu" sonucuna vardı. İoannidis'in "komünizm yanlısı ya da hatta daha da kötüsü delilik sınırındaki" Makarios'tan nefret ettiği yazılmıştı. Dahası, Makarios'un, İoannidis'in enosis umutlarına engel olduğu düşünülüyordu. Gözlemciler ciddi bir çatışmanın sadece an meselesi olduğu sonucuna vardılar.[81]

ABD Dışişleri Bakanlığı Kıbrıs Şefi Tom Boyatt'a göre, 1973 sonundan beri darbenin ayak sesleri duyulduğuna dair bilgiler vardı. Boyatt durumla ilgili olarak şöyle diyordu: "... Bu bizim Doğu Akdeniz'deki pozisyonumuzu bir kuşak süresince tehlikeye düşürecek ve Sovyetler'e kimsenin tahmin edemeyeceği fırsatlar yaratacaktır."[82]

Makarios'u devirme kararı almış olan İoannidis, planlarını Yunan Genelkurmay Başkanı Bonanos, rejimin Cumhurbaşkanı Fedon Gizikis ve Başbakan Andrutçupulos ile tartışmaya başladı. Tartışmalar, 1974 Şubat ve Mart ayları arasında Andrutçupulos'un konutunda yapıldı.[83] Ancak Yunan Parlamento Komisyonunda verdikleri ifadelerde çelişkiler bulunmaktadır. Bonanos kararın şubatta alındığını söylerken, Gizikis nisandan söz ediyordu.[84] Kesin olan, nisan ayına geldiğimizde Makarios'u devirme kararının alınmış olduğuydu.

Gizikis ve Bonanos'un ifadelerine göre, karar "İoannidis'in ısrarlı telkinleri" sonucu alınmıştı.[85] Elebaşıların söylediği gibi, İoannidis dışında herkes darbenin Türkiye'yi askerî müdahaleye kışkırtacağından korktuğunu ifade etmişti. Ne var ki İoannidis onlara "tüm ilgili taraflardan ve en başta ABD'nin, onun (Türkiye) müdahale etmeyeceğine dair sürekli, sağlam söz ve garantiler" almış olduğuna dair güvence verdi.[86]

Makarios, Rum Yönetimi'nin Washington Büyükelçisi Nikos Dimitriu'ya, İoannidis'in planları hakkında ABD yetkililerini bilgilendirme emrini vermişti. Dimitriu, ABD Dışişleri Bakanlığının Orta Doğu İşlerinden Sorumlu Yardımcısı Roger Davis ile Dışişleri Bakanlığı Kıbrıs Masası yöneticisi Tom Boyatt'tan randevu talep etti. Rum Büyükelçisi, Davis'e "Yunan Paskalyası'ndan önce Makarios'u öldürmek için büyük bir eylem hazırlığına dair güvenilir istihbarat tahminlerine sahibim." dedi ve bir Türk-Yunan savaşının sonuçları karşısında endişelerini dile getirip, ABD'den

---

[80] Adını Başkanı Otis Pike'den alan Pike Komitesi 1975'te kuruldu ve ABD istihbarat servislerinin Kıbrıs'ı da içine alan yabancı ülkelerdeki faaliyetlerini araştırdı. Pike Raporu; 16 Şubat 1976'da, The Village Voice'de yayımlandı.

[81] Druşotis; Kıbrıs (1970-1974), s. 323.

[82] Tom Boyatt; Advocacy and Dissent within the System, 30 Eylül 1992, FSİ'de sunumu yapıldı. Assosiation for Diplomatic Studies and Training (ADST), Sözlü Tarih Koleksiyonu.

[83] Druşotis; Kıbrıs (1970-1974), s. 324.

[84] Yunan Parlamentosu; Findings of the Investigative Committee on the Cyprus File (Kıbrıs Dosyası Araştırma Komitesinin Bulguları), Atina, Eleftheri Skepsi, 1989, s. 70.

[85] a.g.e.

[86] a.g.e.

eyleme geçmesini istedi. Davis, ona Amerikalıların da bu tür bilgilere sahip olduğunu ama hiçbir şeyi teyit edecek pozisyonda olmadıklarını söyledi.[87] Tom Boyatt, Dimitriu'ya daha sonra şöyle söyleyecekti: "Ben de senin kadar endişeliyim."[88]

Druşotis; Kıbrıs isimli eserinde şöyle diyor: "Cunta 1974 baharında Makarios'u devirmek için kesin karara varmış, Ege'de petrol yüzünden kriz çıkmış,[89] Ecevit görüşmeleri baltalamış[90] ve Türkiye Kıbrıs'ı istila etmek için(!) hazırlıklara başlamıştı. İoannidis ise artık kendi planlarını (enosis) uygulamaya koymak için bahane arıyordu."[91]

Kıbrıs KYP'sinin[92] telefon dinleme yoluyla topladığı kanıtlara göre, "Darbe Planı", temmuzun ilk günlerinde doruğa ulaşacaktı.[93]

EOKA-B, bu plan temelinde cinayetler ve hükûmet hedeflerine karşı saldırılarla birlikte Kıbrıs'ta son şiddet sarmalını başlatacaktı. EOKA-B operasyonları içte kargaşa yaratacak, aşama aşama yükselecek ve darbe ile sonuçlanacaktı.

... Böylece 1974 Temmuzunda Atina'dan "kesin emir" yayımlanmıştı. "Can alıcı noktalara saldır! Direniş hâlinde, yalnız olmayacaksınız!"[94]

Plan dâhilinde haziran ayı içerisinde EOKA-B tarafından pek çok saldırılarda bulunuldu, Makarios taraftarı bazı kişiler de öldürüldü.[95]

EOKA-B'nin Makariosçuları öldürerek başlattığı eylem, İoannidis'in kendi darbe planını kolaylaştırmak için içte kaos yaratma emrini vermiş olduğu 1973 Aralık-1974 Ocak dönemiyle birçok ortak yanlar içeriyordu. Muhtemelen bu planlar Grivas'ın ani ölümü ile iptal edilmiş ve 1974 ortasında planlar tekrar yürürlüğe konmuştu.[96]

Bu arada EOKA-B'nin ileri gelenlerinden Lefteris Papadopulos'un[97] evine yapılan bir baskında EOKA-B'ye ait önemli bilgiler olan bir arşiv ele geçirilmişti.[98]

---

[87] Druşotis; Kıbrıs (1970-1974), s. 325.
[88] State Department the Cyprus File (ABD Dışişleri Bakanlığı, Kıbrıs Dosyası); Kathimerini, 5-6 Haziran 1983.
[89] İoannidis, petrolün kendisine hem Makarios ile hem de Türkiye ile hesaplarını görmesine yetecek gücü verdiğine inanıyordu. Druşotis; Kıbrıs (1970-1974), s. 327.
[90] "Ecevit, iktidara geldikten sonra 28 Martta yaptığı konuşma ile Türkiye'nin federal çözümden yana olduğunu söyledi. Ecevit'in konuşmaları Kıbrıs Rum tarafında sert tepkilere neden oldu." (Rumlar, bu nedenle Ecevit'in görüşmeleri baltaladığını iddia ediyorlar.) a.g.e.; s. 327.
[91] a.g.e.; s. 328.
[92] Kıbrıs Cumhuriyeti Merkezi İstihbarat Teşkilatından (Kentriki Ypiresia Pliroforion-KYP) Belgeler.
[93] KYP; s. 116.
[94] Nicos Kranitiotis; Difficult Years, Atina, Estia, 1981, s. 28.
[95] Druşotis; Kıbrıs (1970-1974), s. 334.
[96] a.g.e.; s. 335.
[97] Bu şahıs Lefteris Papadopulos isimli önemli bir EOKA-B mensubu idi. Ioannidis, yeni şiddet sarmalını başlatma görevini bu adama vermişti. a.g.e.; s. 333.
[98] a.g.e.; s. 336.

3 Haziranda İoannidis, CIA'deki bağlantısı olan istasyon şef yardımcısı Ronald Eastes'a yanaşıp Makarios'u kuvvet kullanarak devireceği konusunda bilgilendirdi.

CIA'nin Washington'a gönderdiği ve Dışişleri Bakanlığının da haberdar edildiği rapora göre İoannidis "Yunanistan EOKA-B'nin yardımı olmadan Makarios ve başlıca yandaşlarını 24 saat içinde kansız ya da çok az kanlı bir darbe ile iktidardan tümüyle uzaklaştırabilecek güçtedir. Türkler, eski düşmanları Makarios'un iktidardan indirilmesine dünden razıdır.(!)"[99]

CIA raporu, her sabah Beyaz Saray'da dağıtılan çok gizli bilgilendirme bülteni olan National Intelligence Daily'nin (Günlük Ulusal İstihbarat Bülteni) 7 Haziran 1974 tarihli sayısında yer aldı. 20 Haziranda, İoannidis CIA'deki bağlantısıyla yeniden konuştuğunda, "Eğer Makarios provokasyonlarına devam ederse, Yunanlara sadece iki seçenek bırakacak: Ya kalabalık Rum nüfusuyla birlikte Kıbrıs'ı defterden silmek ya da Başpiskopos Makarios'u denklemden çıkarmak" dedi.[100]

Pike Raporu'na göre, Dışişleri Bakanlığı görevlilerinin gönderdiği tehlike sinyallerine cevaben ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger, 29 Haziranda Amerika'nın Atina Büyükelçisi Henry Tasca'ya hitaben yazılan telgrafı onayladı. Büyükelçi'ye, "İoannidis'e ABD'nin Kıbrıs'ta girişilecek herhangi bir maceraya karşı olduğunu şahsen iletme" talimatı veriyordu.[101]

Tasca, 2 Temmuzda Gizikis'le görüşerek, ona Washington'un Kıbrıs'taki krizin barışçıl yollardan çözülmesi gerektiği mesajını iletti. Boyatt, Atina'daki Amerikan Büyükelçiliğinin kendi talimatlarını hakkıyla yerine getirmediğini not etti.[102]

Pike Raporu'na göre Büyükelçilik, İoannidis'e Kıbrıs'ta bir darbe girişimi karşısında Amerika'nın endişelerinin büyüklüğünü yeterince vurgulamayı önemsememişti. Buradan şöyle bir sonuç çıkıyor: "Ya ABD yetkilileri gelişen krizle ilgili bilgilere gereken dikkati göstermiyor ya da sadece İoannidis'i bu konuda ciddiyetle, doğrudan ve net biçimde uyarmayarak darbenin olmasına izin veriyorlardı."[103]

Yukarıdaki bahislerimizde de ifade edildiği gibi 1 Temmuz 1974'te Rum Yönetimi Bakanlar Kurulu, RMMO'ya katılacaklar için 24 aylık zorunlu askerlik süresini 14 aya indirmeye karar verdi. Makarios, Yunanistan Cumhurbaşkanı Gizikis'e yazmış olduğu mektubunda (2 Temmuz 1974) RMMO'da görevli tüm Yunan subaylarının geri çekilmesini de resmen talep etmişti.

---

[99] Pike Raporu.
[100] a.g.e.
[101] a.g.e.
[102] Tom Boyyat; FSI'deki sunumu.
[103] Henry Tasca; Jack Bush'la röportaj. ABD İstihbarat Servisleri ve Faaliyetleri; Komite Tutanakları, ABD Temsilciler Meclisi, İstihbarat Komitesi, Bölüm 4, s. 1534.

Makarios mektubunda Kıbrıs'taki anarşik olayların Yunan Cuntasınca desteklenen EOKA-B tarafından yapıldığını söyleyerek şöyle diyordu: "... Dobra dobra söylemem gerekiyorsa, Yunanistan'daki askerî rejim terörist 'EOKA-B' örgütünün faaliyetini destekleyip yönlendiriyor."[104]

Ne var ki 15 Temmuz darbesinin kararı mektubun gönderilmesinden önce alınmıştı. İoannidis, Yunan Genelkurmay Başkanı Bonanos'a Makarios'u devirme kararını bildirmiş ve ondan Meriç Nehri üzerindeki 12'nci Tümen Komutanı RMMO'nun Genelkurmay Eski Başkanı Papadakis'i darbe planının sonuçlandırılması için Atina'ya çağırmasını istemişti.[105]

2 Temmuz tarihinde saat 19.30'da, mektubun alınmasından bir gün önce, Silahlı Kuvvetler Karargâhında Bonanos'un odasında İoannidis ve bazı subayların katılımıyla gizli bir toplantı yapıldı. Bonanos, toplantıya katılan subayları 15 Temmuz 1974'te gerçekleştirilecek bir askerî darbeyle Makarios'u devirme kararından haberdar etmişti. Bonanos, bu kararı Hükûmetin ve askerî liderliğin aldığını söylemişti. Darbe liderliğine Tuğgeneral Georgitsis'i, yardımcılığa ise Albay Kombokis'i atamıştı.

Bonanos'un brifinginden sonra, Georgitsis darbenin olası sonuçları ve özellikle Türklerin askerî müdahalesiyle ilgili bazı kaygılarını iletti. Bonanos ve Cuntanın güçlü askerî lideri İoannidis, "Georgitsis'in sözünü keserek, kaygılanacak hiçbir durum olmadığını, çünkü kimsenin müdahale etmeyeceğiyle ilgili güvenceler alındığını ve 'harekâtın örtülü destekle' yapılacağını söylediler. 'Örtülü desteğin' nereden geldiğini açıklamadılar; ama Amerika'dan geldiği anlaşılıyordu."[106]

Darbeden ciddi endişe duyan Makarios 4 Temmuzda hava yolu ile Kıbrıs'a külliyetli miktarda otomatik silah getirtti.[107]

5 Temmuzda Makarios yanlısı Apogevmaniti gazetesi, Makarios'un öldürülmesini öngören ünlü Apollo Planı'nın bir varyasyonu olan darbe planını ifşa etti.[108]

Makaleyi yorumlayan Makarios, kendisinin bir darbeye hiç ihtimal vermediğini söyledi. Çünkü Rum halkına güveniyordu.[109]

RMMO Komutanı Korg. Denisis ise darbeden sonra "bir Türk müdahalesinden" çekindiği için darbeye karşıydı.[110]

---

[104] Mektubun tam metni ile ilgili olarak bk. EK-II.
[105] Yunan Parlamentosu Araştırma Komisyonu raporu; s. 74.
[106] a.g.e.; s. 74.
[107] Makarios, Kıbrıs KYP Şefi Yorgo Tombazos'u silah satın alması için gizlice Çekoslovakya'ya gönderdi. 4 Temmuzda, Yedek Kolordunun yeni bir taburunu silahlandırma amacıyla hava yoluyla Kıbrıs'a 1000 otomatik silah ve makineli tüfek indirildi. Yorgo Tombazos; Rum Temsilciler Meclisi "Kıbrıs Dosyası" Komitesine verdiği ifadeden alınmıştır.
[108] ["Coup" (Darbe)]; Apogevmatini, 5 Temmuz 1974.
[109] Papademetris, Panayotis, Petros Petrides; Historical Encyclopedia of Cyprus, 1878-1978, C 4, s. 377.
[110] Druşotis; Kıbrıs (1970-1974), s. 347. Krş. Grigorios Bonanos; [The Truth (Gerçek)], Atina, 1986, s. 218.

9 Temmuz 1974'te, Georgitsis ve Kombokis, darbeye katılacak birliklere komuta edecek subayları Lefkoşe'de toplantıya çağırarak bilgilendirdi. Tartışmadan sonra, darbenin yapılmaması kararı alındı, "çünkü birlikler çok dağınıktı, hazırlıklar yetersizdi ve -esas sorun- Türkiye'nin müdahale riski vardı. Aynı zamanda, Hükûmet ve RMMO arasında devam eden gerilime bağlı olarak polis, yedekler ve Cumhurbaşkanlığı muhafızları geceleri sürekli alarm hâlinde idiler."[111]

Ancak İoannidis, Kıbrıs'ta darbe ile görevlendirilen subaylara gönderdiği yeni bir direktif ile darbe kararının Silahlı Kuvvetler Başkomutanı ve Yunan Hükûmetinin emri olduğu cihetle, darbenin mutlaka gerçekleştirilmesi gerektiği hususunu belirtti. Bu yeni emirde darbe saati akşamdan sabah 08.30'a alınmıştı.[112]

13 Temmuz 1974 sabahı, darbeci komutanlar, Yunan Alayı kışlasında bir toplantı düzenlediler. Bu toplantıda Atina'dan bir subay (Bnb. Kontosis) tarafından getirilen Silahlı Kuvvetler Karargâhı'nın kesin emri duyuruldu. (Bk. EK-III)

İoannidis, 15 Temmuz Darbesi'ni hazırlarken, Yunan Hükûmeti 6 Temmuzda Büyükelçi Lağakos aracılığıyla Makarios'u görüşmelerde bulunmak üzere Atina'ya davet etmişti. Pek tabi bu Makarios'a karşı bir tuzaktı ve darbe gününe kadar onu görüşmelerle oylamak istemişlerdi.

14 Temmuz Pazarı, Makarios, Trodos'taki yazlık konutunda bulunurken aldığı bir istihbarat üzerine Atina'dan apar topar Kıbrıs'a dönen işadamı Kostas Manglis'ten bir telefon aldı. Makarios, onunla yüz yüze görüşmek için acele etmedi ve Lefkoşe'ye dönmüş olacağı pazartesi sabahı için randevu verdi. Daha sonra, "Manglis bana darbe olacağı haberini verdiği hâlde, yine de onu pazartesi görmeyi düşünüyordum." diyecekti.[113]

Makarios, Cuntanın kurduğu tuzağa düşmüştü ve Atina'da yapılacak toplantının krizi yatıştırma müzakerelerinin devamı olduğu izlenimine kapılmıştı. 15 Temmuz Pazartesi günü Yunan Hükûmetince bir toplantı yapılacağı daha önceden duyurulduğu için, bu toplantıdan önce başka hiçbir gelişme beklemiyordu. Makarios özel bir röportajda "Kesinlikle o gün için bir darbe beklemiyordum." diye itiraf etmişti.[114]

Makarios, kendisine daveti ileten Yunan büyükelçisine "Büyükelçiye böyle şeyleri tartışmak için Atina'ya gidecek bir neden göremediğimi

---

[111] G. Sergis; Cyprus Struggle (Kıbrıs'ın Mücadelesi), Atina, 1996, s. 187.

[112] Zaman değişikliği kararı, akşamları kışlaların ve subay ordu evlerinin Hükûmet güçlerinin sürekli gözetimi altında olduğu istihbaratı yüzünden alınmıştı. Yunan Parlamentosu Araştırma Komisyonu Raporu; s. 75-76.

[113] President Makarios Reveals: How I Escaped Death (Cumhurbaşkanı Makarios'un Açıklaması: Ölümden Nasıl Kurtuldum); To Vima gazetesi, 24 Temmuz 1977.

[114] Druşotis; Kıbrıs (1970-1974), s. 357.

söyledim." demişti. "Acaba böyle bir daveti kabul etseydim, başıma neler gelecekti?"[115]

Yıllar sonra, bu soru ikinci Cunta döneminde perde gerisinde aktif roller oynamış olan Genelkurmay İkinci Başkanı Kyraikopulos tarafından cevaplanacaktı. Kyraikopulos'a göre Makarios eğer Atina'ya gitmiş olsaydı, tutuklanıp Athos Dağı'na gönderilecekti.

Yunan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Vlakos'un Yunan Parlamento Araştırma Komitesine verdiği ifadeye göre, haziran sonuna doğru, ABD'nin Atina Büyükelçisi Tasca, kendisine hitap eden ve İoannidis'i bularak, Makarios'a karşı herhangi bir eyleme geçmekten alıkoyulmasını emreden ABD Dışişleri Bakanı H. Kissinger'in iki telgrafını göstermişti. Tasca, aynı telgrafı 15 Temmuz darbesinden birkaç gün önce Evangelos Averof'a da göstermişti.[116]

Atina'da, Tasca Amerika'nın duruma müdahale ettiği bilgisini sızdırırken, Lefkoşe'de ABD Büyükelçiliği darbenin ayak seslerinin duyulduğundan iyice emindi. ABD Diplomatik Misyonunun Başkan Yardımcısı Lindsay Grant, Kıbrıs'taki kritik durumu çektiği telgrafta şöyle yansıtmıştı: "Makarios'u öldürmeye teşebbüs edeceklerine inanıyoruz."[117]

14 Temmuzda ise CIA darbe tehlikesinin geçtiğini bildiren bir rapor dağıtmıştı. Pike Komitesinin bulgularına göre, "Hemen hemen İoannidis'in askerî güçlerini harekete geçirdiği anda, bir CIA bülteni okurlarını şu başlık altında ikna etmeye uğraşıyordu. Başpiskopos Makarios ile çatışmasında zaman kazanmak isteyen İoannidis, muhafazakâr bir siyaset izlemeye başlıyor."[118]

Washington'da, 15 Temmuz, saat 00.03'te (Kıbrıs'ta sabah saat 10.00) Dışişleri Bakanlığı operasyon merkezinden gelen bir telefon, yatağından fırlattığı Tom Boyatt'ı acilen işbaşı yapmaya çağırıyordu; çünkü Lefkoşe'de silahlar patlıyordu. "Dışişleri Bakanlığına gidip, doğru operasyon merkezine kapağı attım. Bana şunları söylediler: 'İşte elimizdekiler bunlar!' Solda bütün istihbarat teşkilatlarımızın başkana, başkan yardımcısına, Dışişleri bakanına ve devletin en üst kademesine sunmak için hazırlanmış mutat günlük istihbarat özeti duruyordu. Özetin başında, 'Tuğgeneral İoannidis bize Yunanistan'ın Kıbrıs'taki askerî güçlerini Makarios'a karşı harekete geçirmeyeceği güvencesi verdi.' yazılıydı. Sağda ise Lefkoşe Büyükelçiliğimizden gelen telgraf, Makarios'a sadık Kıbrıslılar ile onu devirmeye çalışan Kıbrıslılar ve Yunanlar arasındaki çatışmaları anlatıyordu."[119]

---

[115] Stern Laurence; The Wrong Horse-The Politics of Intervention and the Failure of American Diplomacy, s. 135.
[116] Yunan Parlamentosu Araştırma Komisyonu Raporu; s. 80.
[117] Lindsay Grant; Charles Stewart Kennedy ile röportaj, 31 Ocak 1990, Association for Diplomatic Studies and Training (ADST), Sözlü Tarih Koleksiyonu.
[118] Pike Raporu.
[119] Boyatt; FSI'deki sunumu.

O olaylar dizisinin göbeğinde yer almış olan bir diplomattan (muhtemelen Boyatt) alıntı yapan Laurence Steru, "Bu aşamada CIA raporu inanılamayacak kadar berbattı." diyordu. "İstihbarat teşkilatı tam bir körlük içindeydi."[120] "CIA'nin körlük içinde olduğunu sanmak safdillik olur. Tersine, sadece başlatılan darbeyi değil; ama bunu izleyen Türk istilasını da (!) görecek pozisyondaydı. 14-28 Temmuz 1974'te Amerikalılar "Big Bird (Büyük Kuş)" diye bilinen Keyhole-9 (KH-9) modeli casus uydularının yörüngesini 24 saatte iki kez, gece ve gündüz, Kıbrıs'ın üzerinde uçacak şekilde değiştirmişti."[121]

CIA'nin Yunan ordusuna sızdığı düşünülürse, Cuntanın Amerikan gizli servisini kandırdığını sanmak saçma. Tersine, Atina'daki Amerikan Büyükelçiliğinden gönderilen bir telgrafın ortaya koyduğu gibi, 14 Temmuzda İoannidis, Washington'a Makarios'u 24 saat içinde devireceğinin haber vermişti. 15 Temmuz 1974'te ABD Dışişleri Bakanlığı Avrupa Masası Şefi Arthur Hartman, Dışişleri Bakanı Kissinger'e, Kıbrıs'ta çoktan başlatılmış bulunan darbeye yol açan gelişmelerle ilgili bir bilgi notu iletmişti. Bu bilgi notuna iliştirilen raporda, darbenin ertesi günü İoannidis'in CIA ile temasında darbenin başlamasından 24 saat önce ABD'nin bilgilendirildiğini kabul ettiği yazılıydı.[122] Bu bilgi İoannidis'in Washington'la tek iletişim kaynağı olan CIA aracılığıyla verilmişti. Bu nedenle, CIA bir yandan Amerikan Dışişleri Bakanlığını hiçbir tehlike olmadığına inandırmaya çalışırken bir yandan da İoannidis'i cesaretlendiriyordu. Cunta Cumhurbaşkanı Fedon Gizikis'in Averof'a açıkladığı gibi, "CIA ile ilişkideki İoannidis, kendisine CIA'nin, ABD'nin Makarios'un devrilmesine soğuk bakmayacağını defalarca söylemişti." Ayrıca Türklerin dinlemeye takılan bir mesajının da elinde olduğunu, burada "Türkiye'nin zerre kadar güven duymadığı Makarios'un devrilmesini sıcak karşılayacağının" söylendiğini de anlatmıştı.[123]

Üstelik zamanın Genelkurmay Başkanı Bonanos'un tanıklık ettiği gibi, o günlerde CIA ile bir kanaldan bağlantı kuran Kıbrıs Cumhuriyeti Merkezi İstihbarat Teşkilatı (KYP) Şefi Statkopulos, ona şu bilgileri vermişti:

"a) Kimliğini bilmediğim Atina'daki CIA İstasyon şefi, Statkopulos'a şimdi Kıbrıs'a müdahalenin tam zamanı olduğunu, Amerika'nın Makarios'u iktidarda görmek istemediğini ve 'bizim safımızda' olduğunu söyledi.

b) Statkopulos'u ziyaret eden Yunan asıllı Amerikalı işadamı Tom Papas, ona Makarios'un defterinin dürüldüğünü ve uygun anın geldiğini; Amerika'nın bizimle birlikte olduğunu söyledi."[124]

---

[120] Laurence; s. 131.

[121] The British Leave Partition to the Americans (İngiltere Taksimi Amerikalılara Bıraktı), Eleftherotypia; 18 Temmuz 1974.

[122] Tasca'dan Dışişleri Bakanına, "Cyprus Coup: Meeting with the General İoannidis"; NARA, Yürütme Sekreteryası Belgeleri, Briefing Books, 1958-76, Lot 75D146, Cyprus, 17 Temmuz 1974, Telgraf 4528, Atina, 16 Temmuz 1974.

[123] Yunan Parlamentosu Araştırma Komisyonu Raporu; s. 193.

[124] Bonanos; s. 218. Krş. Druşotis; Kıbrıs (1970-1974), s. 361.

15 Temmuz 1974, Pazartesi sabahı erkenden, Başpiskopos Makarios, Trodos Dağları'ndaki yazlık köşkünden Lefkoşe'ye dönmek için hareket etti. Yol boyunca polisler ve Cumhurbaşkanlığı korumaları çok yoğun güvenlik önlemi almışlar, kuş uçurtmuyorlardı. 07.30 gibi, eskort (koruma) görevi gören motosikletli polisler Lefkoşe'nin kuzeyindeki Yunan Alayı kışlasından geçerken hiçbir şüpheli faaliyetle karşılaşmamışlardı. Cumhurbaşkanlığı Sarayına girdiklerinde, Makarios'un özel korumalığını yapan 10 kişi dışında diğer korumalar çekildiler. Şehirde herkes çoktan işine başlamıştı bile. Sabah trafiği yoğunluğunu kaybetmiş gibiydi ve darbe olacağına dair en küçük bir emare bile görünmüyordu. 07.15'te darbeyi gerçekleştirmekle görevlendirilen Tuğgeneral Georgitsis, keşif yapma bahanesiyle yanında 3'üncü Taktik Üs Komutanlığının bütün kurmay subayları ile birlikte Yunan Alayının kışlasına girdi. 08.00'de Yunan Alayı Komutan Yardımcısı Yarbay Papayiannis ile birlikte, darbenin başlatılması için tüm hazırlıkların tamamlandığı harekât odasına girdiler. Georgitsis "Aleksander Hastaneye Gitti" kod adlı harekât emrini imzaladı.[125]

Saat 08.30'da Makarios'u devirmek için Cunta tarafından düzenlenen askerî darbe başlamıştı...

15 Temmuz 1974 Darbesi, Kıbrıs'ta enosisi hemen, vakit geçirmeden gerçekleştirmek amacı ile Yunan Cuntası tarafından düzenlenmiş ve de gerçekleştirilmişti.

Garantör devlet durumunda bulunan Türkiye, darbeden sonra, eskiden yapıldığı gibi uyutulmak istenmiş; ancak bu kez yaratılmak istenilen oldubittiyi asla kabul etmeyeceğini açıklamıştı.

Bunun bir Yunan işgali olduğunu açıklayan Türk Hükûmeti Başbakanı Bülent Ecevit'in İngiltere ve ABD yetkilileri ile yaptığı bir dizi diplomatik girişimin sonuç vermemesi üzerine, tek yanlı olarak Kıbrıs'a müdahale etmeye karar vermiştir.

Bunun sonucunda da Türk Silahlı Kuvvetleri, Garanti Antlaşması'na dayanarak 20 Temmuz sabahı Kıbrıs'a çıkmış ve Barış Harekâtı'nı başarı ile gerçekleştirmişti.[126] (Kıbrıs Barış Harekâtı'nın Amaç ve Sonuçları ile ilgili bk. EK-IV)

Sonuç

Özet olarak söylemek gerekirse Kıbrıs Sorunu'nun yaratıcıları ve baş mimarları olan Yunanistan ve Makarios, 15 Kasım 1967 Boğaziçi ve Geçitkale Askerî Harekâtı'ndan sonra direkt olarak enosise ne barışçı ne de askerî yollardan gidileceğini anlamış ve taktik değiştirerek dolaylı bir şekilde enosis yolunu tutmuştur.

---

[125] Bitios Ioannis; From the Green Line to the Two Attilas, s. 185.

[126] Mutlu Barış Harekâtı ile ilgili olarak geniş bilgi için bk. Vehbi Zeki Serter; Kıbrıs ve 1974 Barış Harekâtı; Sebep ve Sonuçlarıyla 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı; Kıbrıs Türk Barış Kuvvetleri Komutanlığı Yayını. Hamza Eroğlu; Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Kıbrıs Barış Harekâtı.

Bu süre içinde zaman zaman barışçı görünmüşler ve Türklere birtakım küçük haklar verilmesine taraftar olmuşlarsa da hiçbir zaman enosisten vazgeçmemişlerdir.

Yunanistan, bu dönemde tüm planlarını Rumlar arasında devamlı bir anarşi ve kargaşa yaratmak ve bundan yararlanarak Kıbrıs'a müdahale etmek üzere kurmuştur. Çünkü başarılı bir şekilde Kıbrıs'ta yaratılacak bir iç bunalım dolaylı yoldan Yunanistan'a enosis yolunu açmış olacaktı. Millî Cephe ve EOKA-B gizli tedhiş örgütleri bu amaçla kurulmuş, kilise krizi de yine bu amaçla yaratılmıştı.

"En büyük emelim Kıbrıs'ı bir bütün olarak Yunanistan'a hediye etmektir." diyen Makarios da hayatı boyunca yalnız enosisi elde etmeye çalışmıştır.

Ancak Kıbrıs'ta girişilen 1967 saldırılarından sonra Türkiye'nin kararlı tutumu, Makarios'un siyasetini değiştirmiş ve enosisin gerçekleştirilmesi zamana bırakılmıştır. Başka bir deyişle Türkiye'nin müdahalesinden çekinen Makarios, şimdilik "mümkün olan çözüm" politikasını benimsemiş ve uygun zaman bulunduğu anda enosisi gerçekleştirme yolunu seçmiştir. Bir ara Cunta da bunu uygun görmüş; ancak özellikle 25 Kasım 1973'te Yunanistan'da gerçekleştirilen yeni bir darbe ile Cuntanın en güçlü adamı durumuna gelen Tuğgeneral Dimitrios İoannidis, enosisin hemen gerçekleştirilmesi siyasetini benimsemiştir. Bu durumda da Kiliseyi ve EOKA-B'yi harekete geçirerek Makarios'u kıskaç içine almaya çalışmış ve onu, enosisi istememekle suçlamıştır.

İoannidis'e göre durum müsait idi ve enosis adımını attıkları takdirde Türkiye'nin müdahale edecek durumu yoktu. Üstelik CIA'den aldığı bilgilere göre ABD'nin de böyle bir durumda Yunanistan'a karşı sessiz kalacağına inanıyordu.

Belgelere göre Amerika Birleşik Devleti'nin "Yunan Darbesi"nin tüm safhalarından haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Hatta darbeye destek verdiği de belgelerde açık bir şekilde görülmektedir.

ABD'nin Makarios'un ekarte edilmesine destek vermesinin en önemli nedeni, bizce; Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak Makarios'un "Bloksuz ülkelere başvuracağı ve Rusya'nın yardımını isteyeceği" hususunda devamlı bir şekilde özellikle ABD ve de müttefiklerine karşı yaptığı şantajdı.

Ancak enosisi önlemek amacı ile garantör devlet durumunda bulunan Türkiye'nin, beynelmilel antlaşmalara dayanarak 20 Temmuz 1974'te gerçekleştirdiği "Barış Harekâtı"ndan sonra, ABD Kongresince Türkiye'ye karşı ağır silah ambargosu uygulaması kararı, büyük bir hataydı. Bu kararın yanlış ve de hatalı bir karar olduğu daha sonra pek çok ABD yetkilisi tarafından da ifade edilmiştir.[127]

[127] ABD Dışişleri Bakanı Kissinger; "ABD Kongresinin Türkiye'ye uyguladığı ağır silah ambargosuyla, hem taraflar arasında (Türkiye-Yunanistan) ABD'nin geçmişte gözetmiş olduğu

Tüm bu nedenlerle enosisi hemen gerçekleştirmek isteyen Cunta ile, enosisi zaman içinde gerçekleştirmek düşüncesinde olan Makarios arasındaki mücadele, silahlı çatışmaya dönüşmüş, sonuçta da Cunta tarafından düzenlenen 15 Temmuz 1974 Darbesi ile Makarios bertaraf edilmiştir.

Şayet Makarios Yunanistan'ın emirlerine itaat etmekte kusur işlemeseydi belki de oyun iki taraf tarafından birlikte hazırlanacak ve dolaylı yollardan enosise varmanın daha emin yolları aranacaktı. Fakat emir vermekten hoşlanan ve enosisi hemen ilan edip büyük bir başarı kazanmak isteyen askerî diktatörlerin sert tutumu ve Makarios'un da bir darbeye ihtimal vermeyerek yoluna devam etmesi buna imkân bırakmamıştır.

Sonuç itibarı ile 15 Temmuz 1974 Darbesi'nin, Türkiye Başbakanı B. Ecevit'in de beyan ettiği gibi adı konmamış enosis hareketi olduğu daha ilk bakışta anlaşılmıştır.

Makarios'un 19 Temmuz 1974'te BM Güvenlik Konseyinde yapmış olduğu konuşmada da Ecevit'in demeci doğrulanmış ve Yunan Cuntasının Ada'yı ilhak etmek amacıyla darbeyi gerçekleştirdiği en yetkili bir ağız tarafından da doğrulanmıştı. Zaten Rum liderliğinin daha sonra yaptığı bazı itiraflardan, 15 Temmuz Darbesi'nin enosis amacıyla gerçekleştirildiği çeşitli vesilelerle açıklanmıştır.

Son olarak bir cümle ilave etmek gerekirse, gerek Yunanistan gerek Makarios ve gerekse Grivas yalnız enosis için mücadele etmişler; fakat buna ulaşmak için müşterek bir çizgi üzerinde birleşmemişlerdir.

Bunun akabinde garantör devlet durumunda bulunan ana vatan Türkiye de beynelmilel antlaşmalara dayanarak Kıbrıs'a müdahale etmiş ve Kahraman Türk Silahlı Kuvvetleri 20 Temmuz 1974'te "Mutlu Barış Harekâtı"nı gerçekleştirerek Rum-Yunan ikilisinin planlarını alt üst etmiştir.

---

dengenin bozulduğunu hem de aracı olma şansını ABD'nin Kıbrıs bunalımında kaybettiğini" belirtiyor. Sabahattin İsmail; Kıbrıs Barış Harekâtı'nın Nedenleri-Gelişimi-Sonuçları, s. 150-151.

EKLER

EK-I

Kıbrıs Rum Temsilciler Meclisinin Oy Birliği ile Kabul Ettiği Enosis Kararı (26 Haziran 1967)

a) Hangi güçlüklerle karşılaşırsa karşılaşsın, hâlen bütün Elen dünyasının müzahereti ile yapmakta olduğu mücadeleyi başarıya ulaşıncaya kadar durdurmayacaktır. Başarı derken, arada bir durak yapmadan, Kıbrıs'ın bir bütün olarak ana vatanla birleşmesi kastedilmektedir.

b) Kıbrıs Rum halkı ile ana vatan halkı arasındaki gönül birliğinin ve millî mücadelemizin başarısı için kaçınılmaz bir şart olan Yunanistan'la Kıbrıs arasındaki sıkı iş birliğinin kuvvetlenmesi için elindeki bütün vasıtalarla yardımcı olacaktır.[128]

[128] Rum Basın Özetleri; 27 Haziran 1967.

EK-II

Rum Yönetimi Başkanı Başpiskopos Makarios'un Yunan Cunta Lideri Fedon Gizikis'e Yazdığı Mektup

Lefkoşe, 2.7.1974

Sayın Cumhurbaşkanı,

Sorumlusu olarak Yunan Hükûmetini saydığım Kıbrıs'taki bazı kabul edilemeyecek durum ve olayları büyük bir üzüntü içinde size duyurmak istiyorum.

General Grivas'ın 1971 Eylülünde gizlice adaya gelişinden beri, onun Atina'daki bazı çevrelerin istek ve teşviki ile Kıbrıs'a geldiği hakkında ısrarlı söylentiler dolaşmakta ve güvenilir belirtiler bulunmaktaydı. Nitekim, Grivas'ın Kıbrıs'a geldiği ilk günlerden, Millî Muhafız Ordusunda görev yapan Yunan subaylarla temas kurduğu ve sözde enosis için mücadele etmek amacıyla kanunsuz bir örgüt kurmakta onlardan yardım ve destek gördüğü bilinmektedir ve Kıbrıs'ta birçok ıstırapların neden ve kaynağını teşkil eden mücrim EOKA-B örgütünü kurmuştur. Enosis sloganlarını ileri sürerek milliyetçilik kisvesine bürünen ve siyasi cinayetler vesair cürümler işleyen bu örgütün faaliyetleri iyice bilinmektedir. Yunan subayların kontrolünde bulunan Millî Muhafız Ordusu, ta başından, üyelerin kendi kendilerine "enosisçi" ve "enosis cephesi" süsü veren EOKA-B örgütü için insan gücü ve malzeme ikmali yapan bir kuruluş hâline gelmişti.

Birçok defalar iç cephemizde bölünme ve anlaşmazlıklara yol açan ve Kıbrıs Rum toplumunu bir iç çatışmaya sürükleyen kanun dışı ulusal bakımdan zararlı bir örgütün, Yunan subaylar tarafından niçin desteklendiğini kendi kendime sordum ve yine birçok defalar bu desteğin Yunan Hükûmetince onaylanıp onaylanmadığını merak ettim. Bu sorularıma mantıki bir cevap bulmaya çok çalıştım, çok düşündüm ve çeşitli varsayımlar üzerinde bir sonuca varmaya uğraştım. Fakat ön şart ve tahminler ne olursa olsun, mantığa dayandırabileceğim bir cevap bulamadım. Ancak, Yunanlı subayların EOKA-B örgütünü destekledikleri inkâr edilemeyecek bir gerçektir. Ada'nın çeşitli yerlerindeki Millî Muhafız kampları ile bunların dolaylarındaki arsalar, Grivas ve EOKA-B örgütü lehinde ve Kıbrıs Hükûmeti ve özellikle benim aleyhimde parolalarla doludur. Millî Muhafız kamplarında Yunan subaylar çoğu zaman açıkça EOKA-B propagandası yapmaktadırlar. EOKA-B'nin bir cürüm teşkil eden faaliyetlerini destekleyen ve mali kaynağı Atina'da bulunan muhalif Kıbrıs basınının Ordunun Kurmay Başkanlığı İkinci Şube sorumluları ile Yunan Merkezi İstihbarat Servisinin Kıbrıs'taki şubesinden direktif aldıkları ve bu direktife uygun olarak yayın yaptıkları da bilinmektedir ve inkâr edilemeyecek bir gerçektir.

Subayların tutumu ve davranışları hakkında Yunan Hükûmetine ne zaman şikayette bulunmuşsam, bunların Kıbrıs'tan çekilmesi için isim vererek ve suçlarını belirterek şikâyet etmekte tereddüt etmemem gerektiği

şeklinde cevaplar almışımdır. Bunu sadece bir defa yaptım. Bu benim için hiç de hoşa gitmeyecek bir iştir. Hem de bu kötü durum, üzerine bu şekilde eğilmekle halledilemez. Sadece kötülüğün sonuçları üzerine eğilmek yeterli değildir. Önemli olan, bunun kökünün kazılması ve önlenmesidir.

Üzülerek belirtmek isterim ki Sayın Başkan, kötülüğün kökü çok derinlere inmekte, Atina'ya kadar uzanmaktadır. Kıbrıs Rum halkının bugün acı meyvelerini tatmakta olduğu kötülük ağacı Atina'dan beslenmekte ve idame ettirilmekte, büyüyüp gelişmesine oradan yardım edilmektedir. En kesin şekilde belirtmeliyim ki EOKA-B tedhiş örgütünün faaliyetlerini Yunanistan'daki askerî rejimin ileri gelenleri desteklemekte ve yönetmektedirler. Millî Muhafız Ordusunda görev yapan Yunan subayların kanun dışı faaliyetlere, komplolara ve kabul edilemeyecek diğer durumlara katılmalarının izahı da budur. İleri gelen bir EOKA-B liderinin tasarrufunda son zamanlarda bulunan belgeler, askerî rejim çevrelerinin suçunu ispat etmektedir. Örgütün idamesi için Millî Merkezden çok miktarda para ve Grivas'ın ölümü ve onunla birlikte Ada'ya gelmiş olan Binbaşı Karusos'un geri alınmasından sonra liderlik konusunda direktifler gönderilmektedir. Kısacası, her şey Atina'dan idare edilmektedir. Bu belgeler üzerinde el yazısı ile doğrultmalar yapılmıştır ve yazarın el yazısı da tanınmaktadır. Bu belgelerden birini ilişikte sunuyorum.

Şimdilik Yunan Hükûmeti ile iş birliği yapmanın benim için millî bir görev olduğunu çeşitli vesilelerle belirttim ve daima bu prensibe bağlı kaldım. Millî çıkarlar, Atina ile Lefkoşe arasındaki iş birliğinin sıkı ve ahenkli olmasını emretmektedir. Yunanistan'da iktidarda hangi Hükûmet bulunursa bulunsun, bence bu ana vatan hükûmetiydi ve onunla iş birliği yapıyordum. Askerî rejimleri, özellikle demokrasinin doğduğu yer ve beşiği olan Yunanistan'da olduğu zaman, sevdiğimi söyleyemem. Fakat böyle durumlarda bile iş birliği prensibinden ayrılmadım. Yunan Hükûmetinin adamlarının aleyhimde komplolar kurduklarını ve daha kötüsü Kıbrıs Rum toplumunu dâhilî çatışma suretiyle mahviyete itmekte olduklarını öğrendiğim zaman beni meşgul eden ve sarsan acı düşünceleri takdir edersiniz, Sayın Başkan, birçok defalar maddi varlığımı ortadan kaldırmak için görünmeyen bir elin Atina'dan buraya uzandığını, hatta bazen bana değmek üzere olduğunu hissetmişimdir. Bununla birlikte, ulusal çıkarlar için sesimi çıkarmadım. Kilise saflarında büyük bir bunalım yaratan ve azledilmiş üç piskoposu pençesi içine alan "kötülük ruhu" da Atina'dan gelmişti. Böyle olmakla beraber bu konuda hiçbir şey söylemedim. Bütün bunlardan güdülen amacın ne olduğunu merak ediyorum. Bu dramdan sadece ben mütezarır olmuş olsaydım, Yunan Hükûmetinin bu dramdaki sorumluluk ve rolü konusunda yine sesimi çıkarmayacaktım. Ancak, bütün Kıbrıs Rum halkı ıstırap çekerken ve Millî Muhafız Ordusunda görevli Yunan subaylar Atina'nın teşviki ile EOKA-B'yi siyasi cinayetler ve genel olarak devletin yıkılmasını amaçlayan, cürüm teşkil eden faaliyetlerinde desteklerken, susmak ve bunları gizlemek mümkün değildir.

Yunan Hükûmetinin, Kıbrıs'ın devlet statüsünü ortadan kaldırma çabalarındaki sorumluluğu büyüktür. Kıbrıs devleti sadece enosis hâlinde dağılmalıdır. Fakat, enosis mümkün olmadığı sürece, Kıbrıs'ın devlet statüsünün güçlendirilmesi kaçınılmazdır. Yunan Hükûmeti, Ulusal Muhafız Ordusu konusundaki tüm tutumu ile Kıbrıs devletini yıkmayı amaçlayan bir politika izleyegelmiştir.

Birkaç ay önce, Yunan subaylardan oluşan Ulusal Muhafız Ordusu Genelkurmayı, yedek subay adayı olarak kaydedilip özel bir okulda eğitim gördükten sonra askerliklerini subay olarak yapacak adayların listesini onaylamak üzere Kıbrıs Hükûmetine sunmuştu. Bakanlar Kurulu, listedeki isimlerden 57'sini onaylamamıştı. Genelkurmay bundan yazılı olarak haberdar edilmişti. Genelkurmay, Atina'dan aldığı talimatla, kanuna göre Millî Muhafız subaylarını atamak münhasır hakkına sahip olan Bakanlar Kurulunun kararını hiçe saymıştır. Genelkurmay, kasten kanunları çiğnemiş, Kıbrıs Hükûmetinin kararına saygısızlık göstermiş ve isimleri onaylanmayan adayları Subay Eğitim Okuluna kaydetmişti. Yunan Hükûmetinin denetimi altında olan Ulusal Muhafız Ordusu Genelkurmayının bu tutumunu tamamen kabul edilemeyecek bir davranış sayıyorum.

Ulusal Muhafız Ordusu Kıbrıs Devleti'nin bir organıdır ve Atina değil, Kıbrıs Devleti tarafından kontrol edilmelidir. Yunanistan ile Kıbrıs'ın ortak savunma sahası teorisinin hissi yönleri vardır. Aslında durum değişiktir. Şimdiki yapısı ise, Ulusal Muhafız Ordusu ana amacından ayrılmış ve kanunsuzlukların yatağı, devletin aleyhindeki komploların merkezi ve EOKA-B için bir ikmal kaynağı haline gelmiştir. Son zamanlarda yoğunlaşan EOKA-B tedhiş faaliyetleri sırasında, Ulusal Muhafız Ordusu araçlarının silah taşıdığını ve yakalanmak üzere olan EOKA-B üyelerini salim yerlere sevk etmekte kullanıldığını belirtmeyi yeterli görüyorum. Ulusal Muhafız Ordusunun bu uygunsuz davranışlarının tüm sorumluluğu, bazıları burnuna kadar EOKA-B'nin faaliyetlerinin içine gömülmüş olan Yunan subaylara aittir. Bu konuda Millî Merkez de sorumluluktan ari değildir. Yunan Hükûmeti, bir işaretle bu üzücü duruma son verdirebilirdi. Yazılı deliller göstermektedir ki EOKA-B yaşama imkânlarını ve gücünü Atina'dan almaktadır. Bu bakımdan Millî Merkez, şiddet ve tedhiş hareketlerinin durdurulmasını emredebilirdi. Ancak Yunan Hükûmeti bunu yapmamıştır. Bu kabul edilemeyecek duruma delil olmak üzere, bazı binalarla kiliselerin duvarlarına, benim aleyhimde ve EOKA-B'nin lehinde sloganlar yazılmış olduğuna işaret etmek isterim. Yunan Hükûmeti, suçluları bildiği hâlde kimseyi tutuklamak ve cezalandırmak yönüne gitmemiş, bu suretle EOKA-B lehinde propagandayı hoşgörü ile karşılamıştır.

Söyleyecek çok şeylerim var Sayın Başkan, ancak daha fazla söylememem gerektiğini sanıyorum. Son olarak kötü davranışlarıyla Kıbrıs Rum halkının güvenini yitiren Yunan subayların kontrolündeki Ulusal Muhafız Ordusunun yeni esaslar üzerine yeniden organize edileceğini bildirmek istiyorum. Ulusal Muhafız Ordusunun hacmini daraltmak ve kötülükleri

sınırlandırmak için askerlik süresini kısaltmış bulunuyorum. Askerlik süresinin azaltılması sonucu sayısı inecek olan Ulusal Muhafız Ordusunun, ulusal bir tehlike karşısında görevini yerine getirecek güçten yoksun olacağı ileri sürülebilir. Burada belirtmek istemediğim bazı nedenlerle bu görüşü paylaşmıyorum ve Ulusal Muhafız Ordusunda görev yapan Yunan subayların geri çekilmesini istiyorum. Bu subayların Ulusal Muhafız Ordusunda kalmaları ve komuta etmeleri Atina ile Lefkoşe arasındaki ilişkilere zarar verecektir. Bununla birlikte, Kıbrıs'ın silahlı kuvvetlerinin yeniden teşkilatlandırılmasına ve yeni esaslar üzerine kurulmasına yardımcı olmak üzere yüz kadar subay seçip eğitimci ve askerî danışman olarak Kıbrıs'a gönderirseniz memnun olurum. EOKA-B örgütü kesinlikle dağıtılmadığı sürece şiddet hareketleri ve cinayet ihtimalleri var olacaktır. Bununla birlikte, EOKA-B'ye faaliyetlerini durdurması için emir verilmiş olduğunu umarım.

Uzun zamandan beri Kıbrıs'ta hüküm sürmekte olan acıklı durum hakkında ana hatlarıyla bilgi vermek için böylesine açık dille konuştuğum ve hoşa gitmeyecek şeyler söylemek zorunda kaldığım için üzgünüm Sayın Başkan. Ancak, davranışlarımda daima bana ışık tutan ulusal çıkarlar bunu gerekli kılmıştır. Yunan Hükûmetiyle iş birliğine ara vermeyi arzu etmiyorum. Fakat şu da unutulmamalıdır ki ben Kıbrıs'ta Yunan Hükûmetinin atanmış bir vekili veya temsilcisi değilim. Elenizmin büyük bir bölümünün seçilmiş bir lideriyim ve Millî Merkezin bana karşı uygun bir şekilde davranmasını talep ederim.

Bu mektubun metni gizli değildir.

En samimi dileklerimle.

EK-III

Yunan Subayı Bnb. Kontosis Tarafından 13 Temmuz 1974 Sabahı Atina'dan Kıbrıs'ta Darbeyi Düzenleyecek Olan Komutanlara İletilmek Üzere Getirilen Kesin Darbe Emri

Silahlı Kuvvetler Karargâhının Kesin Emri:

- En yüce millî çıkarlar gereğince, operasyon kesinlikle gerçekleştirilecektir.

- Harekât 15 Temmuzda yürütülecektir.

- Operasyon "Aleksander hastaneye gitti." parolasıyla başlatılacaktır.

- Lefkoşe'dekiler dışında Millî Muhafız Ordusunun hiçbir birimine haber verilmeyecektir.

- Baf'taki Millî Muhafızlar sadece "Leventis" devriyesiyle takviye edilecektir.

- Yunan Alayı tam mevcutlu olarak operasyonda kullanılabilecektir.

- Cumhurbaşkanı ve yeni Kıbrıs Hükûmetinin üyeleri, Binbaşı Kontosis tarafından ancak 15 Temmuz sabahı açıklanacaktır.[129]

[129] Druşotis; Kıbrıs (1970-1974), s. 350.

EK-IV

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın amaçları ve sonuçları şöyle özetlenebilir:

Amaçları

- Kıbrıs Türk halkını topyekûn katliamdan korumak,

- Kıbrıs'ta bozulan anayasal düzenin yeniden kurulmasını sağlamak,

- Enosisi (ilhakı) önlemek,

- Kıbrıs'ta Türk hak ve menfaatlerini korumak.

Sonuçları

- Mehmetçik tarafından Kıbrıs Türklerinin can güvenliği sağlanmış ve kendi kaderlerini tayin hakkı iade edilmiş,

- Türkler, Kuzey Kıbrıs'ta toplanmış,

- Kıbrıslı Türkler özgürlük içinde kendi anayasasını, yasalarını ve hukukunu yapmaya ve uygulamaya, yani egemenliğini kullanmaya başlamış,

- Rumlar tarafından uygulanan ambargolara rağmen, ekonomik kalkınma süreci başlamış,

- Toplumun her kesimi örgütlenmiş ve toplum hayatına aktif olarak katılmış,

- Yunan Cuntası devrilerek yönetimden uzaklaştırılmış, başka bir deyişle Yunanistan'a ve Kıbrıs Rumlarına demokrasi geri gelmiş;

- Rumlar arasında kanlı bir safhaya dönüşen kavga sona ermiştir.

Barış Harekâtı'nın çok önemli sonuçlarından birisi de Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin (13 Şubat 1975) ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilanı (15 Kasım 1983) olmuştur.[130]

[130] Serter; Kıbrıs Türk Mücadele Tarihi.

KAYNAKLAR

Amerika Birleşik Devletleri Temsilciler Meclisi İstihbarat Komitesi; Pike Raporu, 16 Şubat 1976'da The Village Voice'un özel ekinde yayımlandı. "The CIA Report the President Doesn't Want You to Read. Cyprus; Failure of Intelligence Policy".

ATHANASİOU, Andreas; The Unknown War Between Athens and Nicosia, Tzionis Yayınları, Atina, 1989.

BONANOS, Grigorios; The Truth (Hakikat), Atina, 1986.

BOYYAT, Tom; "Advocacy and Dissent Within the System", 30 Eylül 1992 FSI'de sunumu yapıldı. Association for Diplomatic Studies and Training (ADST), Sözlü tarih Kolleksiyonu.

DİGENİS, Georgios Grivas; Memories of the EOKA Strugle (EOKA Mücadelesi Tarihi), 1955-1959, Atina, 1984.

DRUŞOTIS, Makarios; EOKA, Lefkoşe, 2007.

DRUŞOTIS, Makarios; Kıbrıs (1970-1974), Lefkoşe, 2006.

EROĞLU, Hamza; Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Kıbrıs Barış Harekâtı, Ankara, 1975.

GRANITIOTIS, Nicos; Difficult Years, Atina, Estia, 1981.

GRANITIOTIS, Nicos; The Undefended State, Cyprus 1960-1964, Atina, Estia, 1985.

İSMAİL, Sabahattin; Kıbrıs Barış Harekâtı'nın Nedenleri-Gelişimi-Sonuçları, İstanbul, 1988.

İSMAİL, Sabahattin; Kıbrıs Sorunu, Lefkoşe, 1968.

Kıbrıs Cumhuriyeti Merkezi İstihbarat Teşkilatından (Kentriki Ypiresia Pliroforiou-KYP) Belgeler.

KUTALMIŞ, Kâmil Ö.–TEKAKPINAR, Kemal M.; Kıbrıs'ta 15 Temmuz Darbesinin Sebepleri ve Enosis, Ankara, 1978.

OBERLING, Pierre; The Road To Bellapaise, Ankara, 1987.

Papademetris, Panayotis, Petros Petrides; Historical Encyclopedia of Cyprus, C 10-14, 1878-1978.

President Makarios Reveals "How I Escaped Death" (Cumhurbaşkanı Makarios'un Açıklaması: Ölümden Nasıl Kurtuldum?); To Vima gazetesi, 24 Temmuz 1977.

Sebep ve Sonuçlarıyla 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı; Kıbrıs Türk Barış Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Lefkoşe, 1996.

SERGİS, Gorgios; Cyprus Strugle (Kıbrıs Mücadelesi), Atina, 1996.

SERTER, Vehbi Zeki; Kıbrıs Tarihi, Lefkoşe, 2002.

SERTER, Vehbi Zeki; Kıbrıs Türk Mücadele Tarihi, Lefkoşe, 2002.

SERTER, Vehbi Zeki; Kıbrıs ve 1974 Kıbrıs barış Harekâtı, Lefkoşe, 1976.

SERTER, Vehbi Zeki; Kıbrıs ve enosis, Lefkoşe, 1980.

State Department, The Cyprus File (ABD Dışişleri Bakanlığı, Kıbrıs Dosyası).

STERN, Laurence; The Wrong Horse-The Politics of Intervention and the Failure of American Diplomacy, New York, Times Books, Quadrangle, 1977.

TASCA, Henry; Jack Bush'la röportaj, ABD İtihbarat Servisleri ve Faaliyetleri: Komite Tutanakları, ABD Temsilciler Meclisi İstihbarat Komitesi.

Tasca'dan Dışişleri Bakanına "Cyprus Coup: Meeting with the General Ioannidis", NARA Yürütme Sekretaryası Belgeleri, Briefing Books, 1958-1976, Lot75D 146, Cyprus, 17 Temmuz 1974, Telgraf 4528, Atina, 16 Temmuz 1974.

"The British Leave Partition to the Americans (İngiltere Taksimi Amerikalılara Bıraktı)"; Eleftherotypia gazetesi, 18 Temmuz 1994.

TOMBAZOS, Yorgo; Rum Temsilciler Meclisi, "Kıbrıs Dosyası Komitesi" ve verdiği ifadeden ("Coup") (Darbe); Apogevmatini gazetesi, 5 Temmuz 1974.

TORUN, Şükrü; Türkiye, İngiltere ve Yunanistan Arasında Kıbrıs'ın Politik Durumu, İstanbul, 1956 (Charles Rousseau; Droit International Public 1951-1952 ders notları).

Yunan Parlamentosu Kıbrıs Dosyası Araştırma Komitesinin Bulguları (Findings of the Investigative Committee on the Cyprus File).

BASIN

Abogevmatini Gazetesi

Agon Gazetesi

Alithia Gazetesi

Eleftheri Skepsi Gazetesi

Eleftheria Gazetesi

Ethniki Gazetesi

Fileleftheros Gazetesi

Gnomi Gazetesi

Haravgi Gazetesi

Kathimerini Gazetesi

Mahi gazetesi

Mesivrini Gazetesi

Nea Proini Gazetesi

Patris Gazetesi

Rum Basın Özetleri (Genel)

Ta Nea Gazetesi

KIBRIS BARIŞ HAREKÂTI'NDA GAZİMAGOSA SAVUNMASI

Dr.E.Kur.Kd.Alb.Oğuz KALELİOĞLU*

Giriş

Kıbrıs Barış Harekâtı, Türk ordusunun 1922'de yapılan Büyük Taarruz'dan yarım asır (52 yıl) sonra gerçekleştirdiği ilk millî görevdir ve zaferle sonuçlanmıştır.

Türk ordusu 1950 yılında Kore Muharebeleri'ne de bir tugayla katılmış ve başta ABD'nin 8'inci Ordusu olmak üzere bütün Birleşmiş Milletler kuvvetlerini, imhadan kurtaran Kunuri Zaferi'ni kazanmıştır; ancak Kore Harbi, Birleşmiş Milletler safında yapılan bir harekât olduğundan millî bir görev olarak alınmamalıdır. "Kıbrıs Barış Harekâtı" adını taşıyan ve Kıbrıs'ta yaşayan Türkleri Girit'te olduğu gibi mutlak bir katliamdan kurtaran bu harekât, birçok ülke harp akademilerinde; "Mükemmel planlanmış ve cesaretle icra edilmiş, Türk ordusunun önemli bir zaferi" olarak etüt edilmektedir.

Kıbrıs'a icra edilen harekâtın önemi; çıkartma, hava indirme, uçar birlik, özel kuvvet ve birleşme harekâtının birlikte kullanılmış olması ve TSK'nin bütün kuvvet ve sınıflarının, bilhassa yeni kurulan Jandarma Komando ve Deniz Piyade unsurlarının harekâta iştirak etmiş olmalarıdır. Bu durum Türk harp tarihinde bir ilktir. Bütün savaşlarda olduğu gibi bu harekâtın da bazı hatalarına rağmen, zaferin elde edilmesinde bütün unsurların ayrı ayrı başarıları ve büyük katkıları vardır.

1. Harekâttan Önce Adadaki Gelişmeler

1973 yılında Kıbrıs'ta göreve başladım. Magosa Limanı'na ayak bastığım zaman, her yerde Yunan bayrakları dalgalanıyordu. Limanda, karakollarda hatta Cumhurbaşkanı Makariosun Sarayı'nın önünde bile Yunan Bayrağı vardı.

O tarihte, Rumlarda iki başlı liderlik söz konusu idi. Cumhurbaşkanı Makarios, Kıbrıs Türk'ünü sinsice eritmek, asimile etmek, dininden ve Türklüğünden vazgeçmeyenleri canından bezdirerek adayı terke mecbur etmek suretiyle Kıbrıs'ı önce bir Rum adası yapmayı, sonra enosisi planlıyordu. Yunanistan'ın Ada'ya gönderdiği EOKA Tedhiş ve Terör Örgütünün lideri olan Albay Grivas ise; Girit'te olduğu gibi Türkleri bir oldubitti ile saf dışı ederek, direnirlerse katlederek, Kıbrıs'ı Yunanistan'a derhâl ilhak etmek istiyordu. Bu fikrine karşı gelenleri de kim olursa olsun hainlikle suçluyor ve infazını emrediyordu.

Koyu bir Elen milliyetçisi ve acımasız bir tedhişçi olan Grivas, EOKA üyesi olmalarına rağmen 200 kişiyi İngilizlere ajanlık yapıyorlar diye öldürtmüştü.[1]

---

* Ufuk Üniversitesi öğretim üyesi

[1] Karanlık Yön EOKA, Makarios Duruşotis; Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa, Kıbrıs, 2005, s. 101.

Şimdi, iki enosisçi lider, Makarios ve Grivas karşı karşıya gelmişlerdi. Grivas, Makarios'u enosisi geciktirerek davaya ihanet etmekle suçluyordu.

Her ikisi de enosis yarışında idiler; ancak metotları farklı idi.

Makarios Türkiye'nin Londra, Zürih ve Garanti Antlaşmaları'yla Türk toplumunu korumayı uluslararası hukuk garantisi altına aldığını biliyor ve Kıbrıs Türk toplumuna karşı yapılacak bir oldubittiye Türkiye'nin göz yummayacağını değerlendiriyordu. Kıbrıs Türk Toplumu'nu kendi rızasıyla adadan uzaklaştırmak için çeşitli yollara başvuruyor. İşsiz bıraktığı Türk gençlerine İngiltere'de Avustralya'da işler ayarlıyor, uçak biletini vererek, sanki Kıbrıs Türk'üne yeni bir hayat kazandırıyormuş gibi adadan irtibatını kesiyordu. Grivas, 27 Ocak 1974 günü Limasol'da kalp krizinden öldü. Grivas'ın yerine, EOKA lideri olarak, Grivas'ın sağ kolu sayılan Nikos Sampson geçti. Sampson, 1963 yılında Lefkoşa'da Türklerin yaşadığı Küçük kaymaklı ve Kumsal bölgesini ve birçok Türk köylerini basmış silahsız ve masum Türkleri kadın, çocuk demeden acımasızca katletmiştir.[2.]

Nikos Sampson'un Türkleri katletmek için Ada'ya gizlice sokmaya çalıştığı silahlar, TMT sayesinde 10 yıl sonra Magosa'nın savunmasında Türklerin hayatını kurtaran silahlar olmuştu.

EOKA Lideri olarak Makarios'a şiddetle karşı olan Sampson, Grivas'ın ölümünden Makarios'u sorumlu tutmuş, Mahi gazetesinde Grivas'ın Makarios tarafından öldürüldüğüne dair değişik haberler yayımlayarak EOKA'cılarla Makariosçuların çatışmalarını yoğunlaştırmıştır.

Yunanistan'daki cunta, Cumhurbaşkanı Makarios'a karşı, 15 Temmuz 1974 sabahı, Nikos Sampson liderliğinde, RMMO'ya bir darbe yaptırdı. Makarios'un sarayını tank ateşi ile tahrip eden darbeciler Makarios'un öldüğünü ilan ettiler, Makarios İngiliz üssüne sığındı. Makarios'un yedek polis kuvvetlerini kısa sürede tasfiye eden, RMMO, adaya gizlice sokulmuş Yunan birlikleri ve EOKA'cılar, asıl hedefleri olan Türkleri de bir oldubitti ile, saf dışı etmek üzere, 17 Temmuz 1974'ten itibaren Kantonal Türk bölgelerine yığınak yapmaya başlamışlardır.

2. Tarafların Kuvveti ve Planları

a. Düşman Kuvvetleri

1) Kuvveti: RMMO'nun Başkanlık Karargâhı (YEEF), Lefkoşa'da idi.[3]

Komutanı Yunanlı bir korgeneral ve kurmay başkanı Yunanlı bir tuğgeneral idi.

RMMO'nun toplam insan gücü; 25.000 kişi idi. İhtiyatlarını da silah altına alarak mevcudu 55.000'e ulaşmıştı.

---

[2] Vehbi Z. Sertel; Kıbrıs'ta Rum-Yunan Saldırıları ve Soy Kırım, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yayını, Ankara, 2008, s. 205,

[3] Mehmet Erkan; Kıbrıs Barış Harekâtı, Işıklar Askerî Lisesi Yayını, 1985, Bursa, s. 11-12.

2) RMMO'nun Planları: RMMO'nun planlarının, iki ana hedefi vardı;

1'incisi, iç düşman kabul ettiği TMT birliklerini ortadan kaldırmak,

2'ncisi, Türk çıkarmasına mani olmak ve çıkan kuvvetleri imha etmek.

"Afrodit" planına göre kuvvet çoğunluğu ile Magosa-Lefkoşa arasında olmak üzere bütün kıyılarda mevzi savunması esaslarına göre savunma yapacaktı. RMMO Komutanlığı, Türk çıkarmasına karşı değişik planlar hazırlamıştı. Bunlar, çıkarmanın Leon (Magosa), Aetos (Güzelyurt) ve Velos (Girne)'tan olması hâlinde uygulanacak karşı taarruz planları idi.

b.Türk tarafının Durumu

1) TMT'nin Askeri Gücü

1955 yılında kurulan EOKA terör örgütüne karşı, Kıbrıs Türk toplumu yalnız ve çaresiz hâlde idi. 1 Ağustos 1958'de Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) Rauf Denktaş ve iki arkadaşı tarafından kuruldu . Görülüyor ki EOKA yeraltı teşkilatı kurulup Türklere karşı eylemlere başladıktan 3 yıl sonra TMT bir savunma teşkilatı olarak kurulmuştur.[4]

TMT'nin ana karargâhı Lefkoşa'da olup Bayraktarlık adını aldı. Bayraktar kurmay albay rütbesinde bir Türk subayı idi. Her ilçede, albay veya yarbay rütbesinde bir sancaktar bulunuyordu, sancaklar alay teşkilatında birliklerdi.

Her sancağa büyüklüğüne göre mücahit taburları ve müstakil bölükler bağlıydı. BM Barış Gücü de üniformalı ve silahlı hiçbir faaliyete izin vermiyordu. TMT'ye ait deniz ve hava gücü olmadığı gibi, topçusu ve zırhlı aracı da yoktu. TMT'nin mevcudu 6000 kadardı.

2) TMT'nin Savunma Planı

TMT'nin her birliğinin görevi, halkın can ve mal emniyetini korumak, bölgesini savunmak ve TSK gelinceye kadar zaman kazanmaktı.

3. Harekâtın Başlaması

20 Temmuz 1974 günü saat 06.00'da Hava İndirme Tugayı Kırnı ve Gönyeli bölgesine inmeye başladı.[5] Çakmak Özel Görev Kuvvetinin Amfibi Alayı ve 50'nci Piyade Alayı 08.00'dan itibaren Yavuz Plajı'na çıkmaya başladılar.[6] Kor.K.Korg.Nurettin Ersin de Kom.Tug. ile aynı bölgelere indi. 20/21 Temmuz gecesi devam eden çetin muharebelerde, 4 Yunan Kom.Tb. imha edilerek, Girne Boğazı ve Beşparmak Dağları'nın hâkim tepeleri ele

[4] Mehmet Ali İzmen; Kıbrıs'ta Kurtuluş Savaşı, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, 2. Baskı, 2008, İstanbul, s. 86-90.
[5] Turan Erdem; Kıbrıs Barış Harekâtı'nda 3'üncü Paraşüt Taburu, ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 7-8.
[6] Mesut Günsev; 20 Temmuz 1974 Şafak Vakti Kıbrıs'ta, 2. Baskı, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 56.

geçirilerek Girne-Lefkoşa yolu açıldı.[7] KTKA, Yunan Alayını imha etti. 1'inci Barış Harekâtı'nda Girne-Lefkoşa arasındaki üçgen bölge ele geçirildi, 14 Ağustos 1974 günü başlayan 2'nci Barış Harekâtı'nda doğuda Karpas Bölgesi ve Magosa, batıda Güzelyurt ve Lefke ele geçirildi.

TMT Birliklerinden, Boğaz ve Lefkoşa Sancakları KTBK ile birleştiler. Erenköy ve Magosa Sancakları 1 ay bölgelerini savundular. Diğer sancaklar düşman eline geçti.

4. Magosa'da Cereyan Eden Muharebeler

Magosa Bölgesinde Darbe: 15 Temmuz 1974 günü, sabahın erken saatlerinden itibaren, silah sesleri duyulmaya başladı. Polis karakolları RMMO'nun tankları ile sarılıyor, teslim olmayan polisler öldürülüyor, tutuklu EOKA militanları serbest bırakılıyordu. RMMO, 17 Temmuz 1974 günü akşamına kadar bütün Makarios kuvvetlerini bertaraf ettiler. RMMO kuvvetleri kışlalarına dönmediler, Türk bölgelerini muhasara etmeye başladılar.

a. Magosa Muharebelerinde Tarafların Kuvveti

1) RMMO Kuvvetleri

1'inci YATK'nı: … Tuğg. Konstantin Zarkadas, 201'inci, 291'inci, 331'inci, 336'ncı, 341'inci, 386'ncı ve 399'uncu P. Tb.ları ile 1 Tnk. 1 ZPT Bl. 2 Top. Tb.,1 Tnksv. Tb. ve 1 Uçsv. Bt. Havanlar (94 Adet) 5000 (1'inci YATK) 3000 (15'inci P. A. Muh. Gr.) Toplam: 8000 kişi.

2) Magosa'daki Kıbrıs Türk Kuvvetleri (Ek-8, Magosa Sancağı)

Magosa Sancaktarı: Topçu Albay Servet Mörek

Sancaktar D-3 (Hrk-Eğt.Sb): Topçu Binbaşı Aydemir Erdoğan

Mücahit Mrk.Tb.K.nı: Top.Kd.Ütğm. Oğuz Kalelioğlu

Mücahit erbaş ve er 252 kişi

Tüm erkeklerin silah altına alınması ile 800 kişi.

Silah Gücü[8]

P.Tf. : 317 Adet (7,7 mm'lik Eski P. Tüfekleri)

Bren Oto.Tf. : 27 Adet

A-4 Mktf. : 79 Adet (7,62 mm'lik Ada'da imal, atışta şişiyor)

89 mm Rok. Atar: 4 Adet

57 mm GTT : 3 Adet (Sadece namlu var, ayaklar yok)

---

[7] Cumhur Evcil; Yavru Vatan Kıbrıs'ta Zaferin Hikayesi, ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 48-49.

[8] Magosa Sancağı 20 Temmuz 1974; Günlük lojistik (silah ve mühimmat) durum raporu.

60 mm Havan : 15 Adet

81 mm Havan : 3 Adet

Havan cephanesi: 81 mm'lik Havan cephanesi 96 adet idi.

b. 1'inci YATK'lığının Magosa'ya taarruz (Manevra) planı

R.M.M. (Rum Millî Muhafız) Kuvvetleri, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yapacağı çıkarma harekâtı için plaj önceliklerini Magosa kıyıları başta olmak üzere tespit etmişler ve kuvvetlerini plaj önceliklerine göre tertiplemişlerdi. Savunmanın kuvvet çoğunluğu Magosa bölgesinde idi.

1'inci YATK'lığı, emrinde 15'inci P. A. Muh. Gr. olmak üzere kıyıda savunurken derinlikte tertiplenen Zh. A. ve 2 P. A ile karşı taarruz yapacaktı.

Çıkarmanın başka bölgede olması hâlinde, Magosa Mücahit Tb.nu süratle imha edecek bu bölgedeki kuvvetleri çıkarma bölgesine kaydıracaktı.

c. Magosa Sancağı Savunma Planı

Magosa Sancaktarlığının sorumluluk bölgesi; Karpas (İskele dâhil)-Dörtyol-Dikelya hattının doğusu idi. I P. Tb.u (Mücahit Tb.) Mehmetçik'te (Mehmetçik Taburunun Ergazi ve Kaleburnu'nda birer bölüğü vardı.) I P. Tb. Magosa Türk kesiminde sur içinde idi.

GESAP (Genel Savunma Planı)'ın BOZKURT-70 Planı'nda Magosa Mücahit Taburunun görevi; TSK yetişinceye kadar, bölgesini, bilhassa Magosa surlarını savunacak, Magosa'daki halkın can ve mal emniyetini sağlayacak ve mümkün olduğu kadar çok düşman kuvvetini Magosa'da tespit ederek çıkarma bölgesinin serbest kalmasını sağlayacak idi.

ç. Düşmanın Girne'ye kuvvet kaydırmasına müdahale ve ilk atış komutu

Bütün erkekler silah altına çağrıldı. Zaten herkes gönüllü çarpışmak istiyordu. Ancak elde yeterli silah ve cephane yoktu. Silahsız personele, araçların depolarından çekilen benzini, kola şişelerine koyduruyor, fitil takarak tanklara karşı Molotof kokteyl yaptırıyor ve mevziler kazdırarak savaşa hazırlıyorduk.

Harekâtın fiilen başladığı 20 Temmuz 1974 günü Magosa Mücahit Taburunun mevcudu 252 kişi idi. Müc.Tb.K.'lığı hem birliğini hem de bölge halkını süratle savaşa hazırladı. 20 Temmuz 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı başlamadan önce, 1 Tnk. Tb., 1 Top. Tb. ile takviyeli 8 P. Tb. (8000 kişilik kuvvete sahip) Magosa'da bulunan Rum Millî Muhafız Ordusu 1'inci Yüksek Askerî Taktik Komutanı Tuğgeneral Konstantin Zarkadas'ın mesajını BM Barış İrtibat Sb. Yb. Felix, "Teslim olmamızı aksi takdirde Magosa'daki bütün Türklerin katledileceğini" resmen bildirdi. "Silahlarınızı ve kaleyi teslim edin. Boşuna kan dökülmesin." bekleyen helikopteriyle, "Sizi Türkiye'ye götürmeyi garanti ediyorum." dedi. Teslim olmamız için ısrar eden ve aksi hâlde nasıl olsa Magosa'nın direnemeyeceğini anlatan BM Barış Gücü İrtibat Subayı Sb.na: "Bizi buraya gönderen Yüce Türk Devleti düşmanı çok görünce,

‘Teslim olun.’ demedi! Gerekirse çarpışarak ölmemizi emretti. Ben de asker olarak aldığım emri uygulayacağım.” dedim ve teslim teklifini reddettim.

BM Barış Gücü İrtibat Subayı İsveçli Yb.:

“Siz Türkler kahramansınız; ama bu çılgınlık böyle nispetsiz bir savaş olamaz, teslim olun.” dedi. Ben de “Asla teslim olmayız, gidin Yunanlı General’e deyin. Onlar teslim olsun; çünkü Türk Ordusu geliyor.” dedim.

Bunun üzerine RMMO Komutanı Tuğg. Zarkadas, BM Barış Gücü kanalı ile gönderdiği haberde;

“Madem Türk Kuvvetleri teslim olmuyorlar O hâlde bölgede yoğun çatışmalar olacak kadın ve çocukları bölge dışına çıkarıyoruz, sakın ateş açılmasın.” diye haber gönderdi. Düşmanın kontrolündeki Maraş bölgesinden askerî araçların ve otobüslerin tenteleri ve perdeleri kapalı bir hâlde, uzun bir konvoy teşkil ederek bizim kontrolümüzdeki Baykal ve Sakarya bölgelerinin içinden geçerek Lefkoşa‘ya doğru hareket ettiğini tespit ettik.

Biz de BM Barış Gücü kanalı ile “Kadın ve çocuklara zaten dokunmayız, Barış Gücü ile beraber kapalı araçlarınızı kontrol edelim ve geçişini sağlayalım.” diye cevap verdik.

Daha bu haber gider gitmez, konvoyun süratlenerek bölgemizden zorla geçmek istediğini ve Lefkoşa yoluna girdiğini gördük.

d. Dış Bölüklerin (Baykal, Sakarya ve Karakol) Bölgelerini Savunmaları

1’inci YATK’lığının niyetinin Magosa’dan çıkarma bölgesine kuvvet kaydırmak olduğu ortaya çıkmıştı. Sakarya Bl. K. Ütğm. Kadir Bayraktar’a

20 Temmuz 1974 saat 08.00’da “Magosa Mücahit Birlikleri! Bölgemizde muharebe başlamıştır. Gazanız mübarek olsun, Hedef düşman konvoyu, Ateş Serbest!” diye, Tb. K. olarak, Magosa bölgesinde ilk ateş komutunu verdim.[9]

Çok gayretli ve kahraman bir subay olan Ütğm. Kadir Bayraktar, Düşman konvoyunun en öndeki aracının benzin deposuna ellerindeki tek roketatarla isabetli bir atış yaptırarak, aracın alevler içinde kalmasını ve yolun tıkanmasını sağladı.

e. Düşmanın Magosa’ya Taarruzu

Düşman araçlardan inerek sıklet merkezi Sakarya Bölüğü olmak üzere dış mahalleler Baykal, Sakarya ve Karakol bölüklerimize taarruza başladı.

[9] Magosa Sancağı 20 Temmuz 1974 Günkü Harp Ceridesi; Harekât’a Katılan Subayların Raporları.

Bu taarruzla koordineli olarak 08.30'da sur içine girmek üzere Namık Kemal Lisesini hedef alarak, 1 tank takımı ile takviyeli 1 P.Tb. kuvveti ile Akkule istikametinden sur içine girmek maksadı ile güneyden taarruz etti.

Düşman konvoyuna, Ada'da imal edilen ateş süratleri düşük makineli tüfeklerle ve 7,7 mm'lik piyade tüfekleri ile ateş açarak, araçlardan inen düşmana önemli zayiat verdirdiler. Düşmana baskın sağlayan bu ilk ateşin çoğu Sakarya ve Baykal bölüklerinden yapılmış, Magosa surlarının üstünden de atışlara iştirak edilmişti.

20 Temmuz 1974 günü saat 08.30'da Akkule bölgesindeki (Maraş kesimine bakan taraf) kapıda mücahitlerin geri çekildiği ve düşmanın Namık Kemal Lisesini savunan Müc. K. Mustafa Kurtuluş komutasındaki muharebe ileri karakol görevini yapan takımın ağır zayiat verdiği takım komutanı Müc. K. Mustafa Kurtuluş'un ve 6 erin şehit olduğu bildirildi. Tb. K. süratle Akkule'ye geldi, 3 tank ve 3 P. Bl. kadar düşman kuvvetinin, Namık Kemal Lisesinin etrafında dolaşarak Evkaf apartmanlarının önünden, Akkule Kapısı'nın karşısındaki türbelerin yanından surlara doğru taarruz ederek ilerlediği görüldü. Düşman tankları Kule mevzisine giriyor, sur üstündeki mevzilerimizi ateş altına alıyor ve piyade ile koordineli bir şekilde ilerliyorlardı. İhtiyat takımını sur dışına çıkararak Namık Kemal Lisesine karşı mahdut hedefli bir taarruz yaptırdık. Tk. K. Enver Ali yoğun ateşe ve kolundan yaralanmasına rağmen büyük bir cesaret ve kahramanlık göstererek, takımının başında taarruz ile Namık Kemal Lisesine vardı. Düşman taarruzunu püskürterek hem mahsur halan mücahitleri hem de Evkaf apartmanında bulunan kadın, çocuk ve yaşlılardan oluşan 7 dairenin sakinlerini sur içine aldı.

İhtiyat Tk. K. Enver çok başarılı bir taarruz yaptı.

Namık Kemal Lisesine gelerek sur içini gözetleyen ve harekâtı bizzat yöneten 1 YATK'lığı Harekât Şube Müdürü Kur.Bnb. Andreas Muzakir'i öldürdü.[10] Bu bölgede istikrar sağlanınca, kuzey tarafa koştum. Düşman derinliklerini gözetlemeye çalıştım. Düşmanın Göl Bölgesi denilen sık ağaçlık bölgede yoğun bir kıta faaliyeti içinde olduğunu, bölgemizdeki 10 tank ve zırhlı aracın çoğunun bu bölgede gizlenmeye çalıştığı, topçusunun da bu bölgede mevzilendiğini tespit ettim. Düşman topçusu tanzim atışlarına aralıklarla bu bölgeden başlamıştı. Düşmanın asıl taarruzunu kuzeyden Yeni Kapı istikametinden yapacağını değerlendirdim. Taburun yegâne ağır silahı olan 3 adet 81 mm'lik havanı ve diğer 60 mm'lik havanları ve İhtiyat Bölüğünü, kuzeye yani Yeni Kapı bölgesine kaydırdık. Kuzeyde tertiplenmemizi henüz tamamlamıştık ki düşmanın hazırlık ateşi başladı. Yarım saat süren topçu ve havan ateşiyle sur üstündeki mevzileri büyük ölçüde tahrip etti. Hazırlık ateşini kaydıran düşman, asıl taarruzu kuzeyde olmak üzere 5 Piyade Taburu, 1 Tank Bölüğü ve 1 Zırhlı Kariyer Bölüğü ile

[10] Yeoyios P. Sergis; Kıbrıs Savaşı Temmuz-Ağustos 1974 Bir Trajedinin Anatomisi, Atina, 2007, s. 382-388.

taarruzunu Yeni Kapı'dan sur içine yöneltti. 12.00'da başlayan muharebe de düşman piyadesi üzerine taburun bütün havan, makineli tüfek ve piyade atışları yoğunlaştırıldı. Akşama kadar devam eden muharebe sonunda düşman taarruzu durdurulmuştu. Düşmanın asıl taarruzu hakkında yaptığımız değerlendirmenin doğruluğunu, harekât bittikten sonra 1'inci YATK.lığı Kh.'dan aldığım krokide, düşmanın sur içine taarruzda, asıl taarruzun kuzeyden yapıldığı gösteriliyordu.

f. Dış Bölüklerin ve Halkın Sur İçine Alınması

Dış bölükler Baykal, Sakarya ve Karakol akşama kadar bölgelerini savunmaya devam ettiler. Ancak düşman dış bölgeleri sarıyor ve kale ile irtibatlarını kesmeye çalışıyordu. 20/21 Temmuz gecesi, yoğun topçu ve havan ateşi altında çöken binalarda kalan kadın ve çocukları kurtarmak üzere sur dışarıdaki üç ayrı mahallede bulunan birlikleri ve halkı sur içine almaya karar verdik. Düşman mevzilerinin arasından sur dışındaki 5000'den fazla halkı bir erle kola geçirerek, kundaktaki bebeklerin ağızlarını boğulmak pahasına kapatarak sur içine aldık.

En önemli problem Baykal bölgesindeki düşman çemberi içinde kalan insanların sur içerisine taşınması idi. Eskiden hazırlanan ve harekâttan bir ay kadar önce onarılarak içi temizlenen geçit açıldı. Yeraltı geçidinin iki başının emniyeti sağlanarak, Baykal'daki bütün Türk halkı, Bölük Komutanı Teğmen Ahmet Sevinç komutasında çocukların ağzı kapatılarak birer kolda gece karanlığında düşmanın makineli tüfek ateşleri ve mevzilerin arasından geçilerek sur içine sokuldu.

Daha sonraki günlerde düşman buraya bütün gücü ile yüklenerek boşalttığımız mevzileri topçu, havan ve tank ateşleriyle saatlerce dövdü. Sakarya İlkokulunun tahrip edilmiş hâli Ek-11'de görülmektedir.

21 Temmuz 1974 sabahından itibaren Magosa sur içinde savunma yeniden tertiplenerek devam ettirildi.

5. Hava Kuvvetlerinin Magosa Harekâtı'na Desteği

Harekâtın birinci günü yani, 20 Temmuz 1974'te Taktik Hava Kuvvetlerinin gayret tahsisi çıkarma bölgesindeydi. Ancak harekâtın ikinci günü 21 Temmuz öğle üzeri uçaklar Magosa'ya gelerek düşman taarruz kollarını ateş altına almaya başladılar. İki F-100 uçağının düşman mevzileri üzerinde uçuşu ve düşmanın ilerleyen zırhlı araçlarını ve piyadesini ateş altına alması düşmanın bir tugaylık taarruzunu bir anda durduruyor ve savunan birliklerimize büyük bir moral kazandırıyor ve rahat nefes almamızı sağlıyordu. İftiharla belirtmek gerekir ki Türk Hava Kuvvetleri görevlerini üstün bir şekilde başarmışlar ve pilotlar korkusuzca düşmanın yoğun uçaksavar ateşinin üzerine dalarak düşman taarruz kollarını darmadağın etmişlerdir.

Ancak uçaklarımızın bu destekleri 2-3 dakika ile sınırlı olup ayrıldıktan sonra düşman yeniden tertipleniyor ve taarruzunu sürdürüyordu. Bu

muharebeler göstermiştir ki dost birlik uçakları kara birliklerinin üzerinden harekâtın bütün safhalarında olmalıdır.

6. Deniz Kuvvetlerinin Magosa Harekâtı'na Desteği

Türk Deniz Kuvvetlerinin iki muhribi Harekât'ın ikinci günü Magosa Körfezi açığına gelerek, düşmanın boğaz deniz üssünü yaptığı atışlarla 5 dakika içinde tamamen imha etti. Düşman hücum botlarını ve diğer devriye botlarını batırdı. Ayrıca düşman deniz üssünün mühimmat ve yakıt depolarını tahrip etti. Düşman deniz üssünde başlayan yangınlar bütün gece devam etti. Magosa halkı her tarafı aydınlatan yangını seyrederken sevinç gözyaşlarını tutamıyordu.

Türk muhriplerinin her biri sanki denizde yüzen bir topçu taburu gibi üstün bir ateş gücüne sahipti. Ateşlerini süratle kaydırarak istenilen bölgeyi çok kısa zamanda yoğun bir ateş altına alarak hedefleri tahrip ediyordu. Biz Magosa surlarının üzerinden muhriplerimizin atışını izlerken, hedeflerden 10 km kadar uzakta olmamıza rağmen, ateşin şiddetinden Magosa Limanı'nın sallandığını hissedebiliyorduk. Türk Donanmasını 403 yıl sonra Magosa önünde gurur ve iftihar duyguları içinde seyrederken gözyaşlarımızın sel gibi akışına mani olamıyorduk.

7. Magosa Limanı'nın Gece Baskını ile Ele Geçirilmesi, BM Barış Gücünün Limanı Zorla Alma Teşebbüsü

Birinci Harekât'ın son günü kalede 10.000 kişiyi doyuracak erzak olmadığından açlık tehlikesi baş gösterdi. Tb.K. limandan sorumlu olan Kh. Bl. K. Tğm. Naim Komutan'ı ve 5 mücahidi yanına alarak gece limana sızdı. Düşmanın limandaki kuvvetlerinin arasında pilot kulesine çıktılar ve limanın kilit yerlerine yerleşerek ve sur üstünde mevzilenen piyade bölüğünün ateşi ile düşmanı püskürterek limanı ele geçirdiler. Geceliğin limandan çıkartılan erzaklar kaleye taşındı. Limandan çıkartılan konserve ve kuru erzaklar kaleye çıkartılarak bütün Sancak personeli ve halkın ihtiyacı karşılandı. Personele ve halka büyük moral kazandırıldı.

Birinci ateşkes yapıldıktan sonra BM Barış Gücü Kurmay Başkanı İngiliz Generali Hen, 12 BM zırhlı aracı ile limanı geri almak istedi.

Yaptığımız silahsız mücadele ile limanı vermedik. 2'nci Barış Harekâtı başladığında, Magosa'daki savunmamız çok zor bir safhaya girmişti. Mühimmat hemen hemen bitmiş, erzak da tükenmişti. İlaç ve sıhhi malzeme ihtiyacı had safhada idi. 14 Ağustos 1974 günü saat 07.00'da KTBK'leri taarruza başlamıştı.

39'uncu P. Tüm.: Kuzeyde Karpas istikametinde, 28'inci P. Tüm. onun güneyinde Magosa istikametinde taarruz ediyordu.

28'inci P. Tüm.: 230'uncu P. A'nın taarruzu Karatepe düşünce süratle gelişti. Zh. A. (Gös. Tat. A)'ın 230'uncu P. A bölgesinden muharebeye sokulmasıyla düşman cephesi yarıldı. 17.00'da Paşaköy ele geçti.

Düşmanın Taarruzunu Magosa'ya Yoğunlaştırması ve Aldatma Uygulaması

14 Ağustos 1974 sabahı İkinci Harekât'ın başlamasıyla Magosa bölgesindeki 1'inci YATK'lığı yoğun bir topçu ve havan ateşiyle Magosa Türk kesimine taarruza başladı. Defalarca sur kapılarından zırhlı taarruzlar oldu. Asfaltı kazarak ve parçalayarak düşman zırhlı araçlarının ilerlemesine mani olacak tank hendekleri yapıldı.15 Ağustos 1974 günü düşmanın Magosa'ya taarruzu sabahın erken saatlerinden itibaren şiddetli bir topçu ateşi ile başlamıştı. Düşman kuvvetleri hem Lefkoşa'dan Magosa'ya ilerleyen Türk birliklerine karşı arkalarını emniyete almak hem de Magosa'daki Türk mukavemetini kırarak Magosa surlarını ve kaleyi ele geçirerek buradan savunmasını surlar üzerinde yapabilmek için bütün güçleri ile Magosa sur içine taarruzu yoğunlaştırmıştı. Magosa'daki mücahit kuvvetlerinin mermi ve yiyecekleri bitmiş, direnişi büyük bir güçlük ile sürdürmeye çalışıyorlardı. 15 Ağustos günü saat 11.00 sıralarında Bayraktarlıktan bir mesaj geldi. Bu mesajda: "Savunan, Türk bölgelerine Rum Millî Muhafız Ordusu ve Yunan askerleri zırhı araçların ve tankların üzerine Türk bayrağı çekerek ve Türkçe 'Biz geldik, size Hürriyet getirdik.' diyerek, savunan bölgelerden içeri girip katliam yapmaktadır. Kesinlikle Magosa'nın kapıları açılmayacaktır. Aksi hâlde bir aydır devam eden başarılı savunmanıza rağmen Magosa'yı kaybedersiniz, bizim size bildireceğimiz tarihten önce gelen bütün kuvvetler düşman kabul edilecektir." yazıyordu. Bayraktarlığın gönderdiği bu mesaj emri üzerine sur üzerindeki bütün mevzileri dolaşarak bölük ve takım komutanlarına:

"- Arkadaşlar, bir aydır kahramanca direnerek Magosa'yı savundunuz, Türk Barış Kuvvetleri bize doğru geliyorlar; ancak düşman da hile yaparak kaleyi düşürmek için bizim birlikler gibi tankların üzerine Türk bayrağı çekerek mevzilerimize girmek isteyebilirler. Benden emir almadan gelen kuvvetleri dost kabul etmeyiniz ve gelen birliği dost mu düşman mı diye iyi bir teşhis yapınız. Aksi hâlde bütün gayretlerimiz boşa gider Magosa düşebilir ve 10.000 kişi kadın ve çocuklar merhametsiz düşmanın katliamına maruz kalabilir." diye konuşmalar yaptım.

Mücahit komutanlar ve bütün personel heyecan içinde "Komutanım ne pahasına olursa olsun direneceğiz, ölmeden asla Magosa'yı teslim etmeyeceğiz." diye söz verdiler.

Sur İçinin, Liman'ın Yanması ve Magosa'nın Düşme Tehlikesi Geçirmesi

15 Ağustos akşamı hava kararmak üzere iken, düşman Magosa Kalesi'ni düşürebilmek için sur içini yakmaya başladı.

Alevler minare boyunda göğe yükseliyordu ve uzaktan Magosa Kalesi'nin içi yanan bir ocak gibi idi. Limanda patlayan yağ bidonları yangının daha da yükselmesine neden oluyor ve biz içeride kapana kısılmış gibi çıkış yolu bulmak için, nereye koşacağımızı bilemiyorduk. İtfaiye araçları,

arozözler ve ambulanslar da isabet aldığından yangına müdahale edemiyorduk.

Kalenin içi havan ve topçu ateşi altında âdeta kaynıyordu. 32 dakikada 100 m^2lik küçük bir yere 74 havan mermisinin düştüğünü gördüm. Bütün mevziler kazan gibi kaynıyordu. İnsanlar feryat ediyor, mevzilerinde parçalanarak şehit oluyorlar; ancak sığınabilecek bir baş siperi bile bulamıyorlardı. Bu tehlikeli durumda mücahitler için hiçbir kurtuluş, çaresi yoktu. Bayraktarlığa SOS çekiyoruz, yardıma gelin! Magosa düşüyor, diyoruz. Çünkü savunmamızı devam ettirecek mühimmatımız kalmamıştı.

8. Kıbrıs Türk Barış Kuvvetleri Yetişiyor

Bu sırada Serdarlı'ya gelen 28'inci Piyade Tümen Komutanı Tümg. Fazıl Osman Polat, keşif bölük komutanı Üsteğmen Erdoğan Acar'ı 9 tane kariyerle Magosa'ya gönderiyor. "Git Magosa'nın etrafındaki düşmanı keşfet ve düşman durumu hakkında rapor ver, Tümen taarruza devamla Zırhlı Alay ve 230'uncu Piyade Alayı Magosa'yı iki taraflı kuşatacak ve Magosa'da savunan mücahitleri ve bütün şehir halkını kurtaracaklar." diye emir veriyor. Ancak, Magosa'yı savunan kuvvetlerin sabaha çıkması mümkün değil. Akşam saat 18.00 sıralarında bir mesaj daha alındı. Mesaj'da;

"Kıbrıs Türk Barış Kuvvetleri ancak yarın 16 Ağustosta veya müteakip günlerde size ulaşabileceklerdir." deniliyordu.

Bu mesaja göre; Bugün gelen kuvvetlerin düşman olabileceğini değerlendirerek bütün mücahitlerime; "Namlularınıza son mermilerinizi koyun. Süngülerinizi takın." diye emirlerimi verdim. O sırada Yeni Kapı'daki Bölük Komutanım koşarak yanıma geldi ve "Komutanım bir zırhlı araç kolu geldi, tanklar geldi" dedi. Düşman tankıdır, diye "Molotof kokteyllerinizi hazırlayın, son atımlarımızı yapacağız." diye emirleri gönderdim ve ben de elimde bir makineli tabanca ile Kh.'dan çıktım, koşarak kapıya geldim. Yeni kapıdaki manzara şu idi; Düşman tankları için bir tank engeli yapmıştık. Bu hendeğin önünde bir mücahit, kılavuz olarak gelmiş. "Yeni Kapı"nın içinde bizim tarafa geçmiş, mücahitler de bir düşman askeri gibi silahlarını bu mücahide çevirmişler, mücahit büyük bir korku ve heyecan içinde, tipik Kıbrıs Türk'ünün şivesi ile:

"- Komutan nerede? Beni komutana götürün, Türk ordusu geldi biz 28'inci Tümen Keşif Bölüğüyüz, sizi kurtarmaya geldik." diyordu. Ben mücahide hitaben:

"- Komutan benim. Senin ismin nedir?" diye sordum. Mücahit: "- Komutanım, ben kılavuz Ali'yim." dedi. " -Parola nedir?" diye sordum.

"- Parolayı vermediler." dedi. "- Kimliğin var mı? Senin Türk olduğunu nereden bileyim?" dedim. "- Kimliğim de yoktur, komutanım. Keşif bölüğüne kılavuzluk etmek üzere beni acele görevlendirdiler. Dışarıda düşman ateşi altındayız, bizi kaleye alın; yoksa bütün birlik imha olacak." dedi.

Gerçekten çok zor bir karar anı idi. Aldığımız iki mesaja göre, gelen kuvvetlerin Türk kabul edilmemesi gerekirdi. Düşmanın, bir aydır düşüremediği Magosa'yı hile ile ele geçirmek üzere böyle bir tertibe başvurabileceği kanaatini taşıyorduk. Bu kritik durumu çözmek ve gelen birliğin dost mu düşman mı olduğunu anlamak için kalenin dışına çıkmaya ve gelen birliği bizzat teşhis etmeye karar verdim. Hendekten çıkartılan asker kısa boylu üstü başı ve yüzü tozlanmış bir Mehmetçiğe benziyordu. Üzerimde Kıbrıs Mücahit Tabur Komutanı üniforması olduğu hâlde kendisine gayriihtiyari:

"- Oğlum sen nerelisin" diye sordum. Asker esas duruşa geçerek:

"- Tukatlıyım Gumutanımmm" diye yüksek sesle bir tekmil verdi.

O anda karşımdakinin bir Mehmetçik olduğunu ve gelen birliğin şüphe götürmez bir şekilde Türk birliği olduğunu anladım.

İki yıldır Türkiye'den uzakta Türk askerinin özlemini taşıdığımdan, Tokatlı Mehmetçiğe gözyaşları içerisinde sarıldım, yanaklarından öptüm ve "- Açın kapıları. Türk askerleri geldi. Magosa kurtuldu. Hürriyete kavuştuk." diye bağırdım. Bir anda Magosa'daki binlerce kadın, çocuk ve yaşlılar sığınaklardan fışkırırcasına çıkarak Mehmetçiğe sarıldılar, botlarını öptüler gözyaşları Mehmetçiğin botlarından süzüldü. Kadınlar ve yaşlı dedeler kariyerlere sarılıyor kariyerin paletlerini öpüyorlardı. Çok heyecan dolu ve çok duygulu bir sahneydi. Bu sahne, ateş altında Mehmetçik ile Kıbrıs Türk'ünün kavuşma sahnesiydi. 1878'den bu yana tam 96 yıl Kıbrıs Türk'ünün hasretini çektiği ana vatan Türkiye'den gelen Zafer ve Hürriyet getiren kahraman Türk ordusunun Kıbrıs Türk'ünü Yunan mezaliminden ve Girit'teki gibi katliamdan kurtarışının sevinç sahnesiydi. Herkes ağlıyor sevinç gözyaşları içinde birbirlerine sarılıyorlardı. Keşif Bölük Komutanı Piyade Üsteğmen Erdoğan Acar ile kucaklaştık ve "- Hoş geldiniz, muharebe ederek geliyorsunuz, yorulmuşsunuzdur gelin kalede biraz dinlenin." dedik.

Ütğm. Acar, "- Düşman hatları nerede? Sizlere zarar vermeyelim. Bana düşman mevzilerini gösterin." dedi. Birlikte koşarak surların dışındaki düşmanın taarruz mevzilerini gösterdim. Keşif Bölük Komutanı Bölüğüne emir verdi kariyerler açılarak düşman mevzisine yıldırım hızı ile daldılar. Uçaksavar makineli tüfekleri ile düşman mevzilerini tarayarak bir anda darmadağın ettiler. Düşman tugayının bir anda panik içerisinde kariyerlerin önünden kaçışını surların üzerinden seyrettik. Akkule'ye gelen bir kariyerden inen onb. iki düşman mevzisini tek başına imha etti ve mücahitlerin hayranlık dolu bakışlarıyla kariyerine binerek birliğine katıldı.

15/16 Ağustos gecesi 28'inci Tüm. Kşf. Bl.'nün Magosa mücahitleri ile birleşmesi üzerine ileri harekâta devam edilerek 230'uncu P. A ve Zh. A. sabaha karşı Magosa'ya ulaştılar.Düşman birlikleri sel gibi Maraş'ın içinden geçerek Larnaka istikametine çekiliyordu. Tarlalarda asker ve polis elbiseleri öbek öbek bırakılmış ve RMMO mensupları halkın içinde karışarak kaçıyorlardı.

Magosa'daki Muharebeleri Bir De Düşmanın Ağzından Dinleyelim

Magosa'ya taarruz eden 386'ncı P. Tb. K., daha sonra General olan Yeoryios P. Sergis "… Magosa sur içi, 1500 kişilik kuvvete yani 3-4 tabura sahipti… Elimizdeki ateş ve tahrip gücü aslında Magosa'yı yerle bir edecek kadar çoktu, ancak 1'inci YATK.lığı birçok taktik hata yaptı; biz oyalanmadan sur içini düşürecek ve süratle Girne'ye gidecektik." diyor.[11.]

9. Sonuç ve Değerlendirme

Ada Çapında

a. İstiklal Harbi'nden 52 yıl sonra gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtı, TSK'nin önemli bir zaferidir. Harekâtın özelliği, amfibi, hava indirme ve uçar birlik harekâtını ihtiva eden, bütün sınıf ve kuvvetlerin iştiraki ile yapılan millî bir görevdir.

b. Türk Genelkurmayının planı mükemmel olup baskın sağlamıştır. RMMO Genel Komutanlığı YEEF Çıkartmayı Magosa kıyılarından beklemiş ve kuvvet çoğunluğu ile Magosa kıyılarında ve Magosa-Lefkoşa arasında derinlikte tertiplenmiştir. Türk çıkarmasının Girne kıyılarından yapılması düşmanı ters cepheli muharebeye mecbur etmiştir.

c. Özel Kuvvet Harekâtı da başarı ile icra edilmiş TMT, Kıbrıs Türk'ünü savaşa hazırlamış, düşmana göre nispi muharebe gücü çok zayıf olmasına rağmen bazı Sancaktarlıklar ve Mücahit Tb.ları bölgelerini 1 ay boyunca başarı ile savunmuşlar, düşman kuvvetlerini 130 ayrı yerde kendilerine bağlayarak çıkartma bölgesine düşmanın kuvvet kaydırmasına mani olmuşlar ve Kıbrıs Barış Kuvvetlerine, istihbarat sağlama, kılavuz verme, lojistik destek sağlama ve birleşme harekâtında yardımcı olmuşlardır.

Magosa Bölgesinde

a. Magosa Sancaktarlığı, düşmanın en az 10 kat üstün manevra ve ateş gücüne rağmen teslim olmayı reddetmiş; üstelik ilk ateşi açarak, muharebede ön almış ve harekât boyunca inisiyatifi elinde tutmuştur. Düşmanı Magosa bölgesine bağlayarak Girne çıkarma bölgesine yardım etmiştir.

b. Magosa Müc.Tb.nun görevi en fazla 72 saat kazanmaktı. KTBK, Magosa'ya 1 ay sonra gelebilmiş ve Magosa Müc. Tb. 1 ay zaman kazanmış, aç, susuz ve cephanesiz sivil halkla beraber Magosa'yı düşmana teslim etmemiştir.

c. Bir ay süren direniş sonunda Türk tarafı 36 şehit 264 yaralı vermiş, düşman ise 750 ölü ve 2000 yaralı bırakmıştır.

ç. Gazi Magosa'da yapılan savunmanın bir başarısı da sur dışında bulunan 5500 kişilik halkın hemen hemen hiç zayiat vermeden düşman

[11] Sergis.

mevzilerinin içinden geçirilerek sur içine alınması ve savunmanın surların üzerinde devam ettirilmesidir.

d. Magosa Mücahit Tb.K.nı, düşmanın kontrolü altında bulunan Magosa Limanı'na bir gece baskını yaparak limanı ele geçirmiş ve açlık tehlikesi geçiren 10.000 kişilik Magosa halkını limandan çıkarılan erzakla doyurmuşlardır. Ayrıca Ada'nın en büyük derin su limanı olan Magosa Limanı'nın Türk tarafında kalması Harekât'ın en büyük kazancı olmuştur.

e. Rum tarafının yönlendirdiği hatta onlarla anlaştığı ortaya çıkan, BM Barış Gücü Kur. Bşk. İngiliz Tuğgeneral Hen, Magosa Limanı'na kuvvet kullanarak müdahale etmiş; ancak Mücahit Tb.K.nın büyük risk alarak ve kendi inisiyatifi ile çatışmayı göze alarak limana BM Barış Gücünü sokmaması da başarıyı tamamlamıştır.

10. Çıkarılan Dersler

Her savaşta olduğu gibi, Kıbrıs Barış Harekâtı'nda da bazı hatalar olmuştur. Bu hataların gerçekçi bir yaklaşımla ortaya çıkarılması ve gelecekteki muharebelerde bu hataların tekrar edilmemesi esas olmalıdır. "Harekât Talimnamesi"nde belirtildiği şekilde: "Harekât nadiren planlandığı şekilde cereyan eder." Bu harekât içinde de plan harici birçok gelişmeler olmuştur.

a. Harekâtın en büyük dersi, Hava Kuvvetlerinin üstün bir güç olduğu her türlü harekâtta bilhassa deniz aşırı yapılan amfibi bir harekâtta olmazsa olmaz bir güç olduğu ortaya çıkmıştır. Millî bir hava gücü ve pilot eğitimi bir savaşın ve bir milletin geleceğini ve kaderini tayin eden en önemli faktördür. Bu harekât, Hava Kuvvetlerinin önemini, millî bir hava gücünün ihtiyacını ve diğer kuvvetlerle koordineli çalışma mecburiyetini tartışmasız ortaya koymuştur.

b. Eğitilmiş insanın ve eğitilmiş birliğin muharebede çok büyük işler başardığı sayıca üstünlüğün değil, eğitim kalitesinin üstünlüğünün zaferin kapılarını açtığı kesin olarak görülmüştür. İnanmış, eğitilmiş muharebe harekâtı için diğer birliklerle koordineli çalışmaya alışmış, iyi sevk edilen birliklerin büyük önem taşıdığı görülmüştür.

c. Muhabere irtibatlarının harekâtın başından sonuna kadar kesintisiz devam etmesinin hayati olduğu açıkça görülmüştür. İrtibattaki bir kesiklik harekâtı aleyhimize döndürebilmektedir.

ç. Harekâtı sevk idare eden komutanların askerlik ilmine vakıf, soğukkanlı, düşman durumunu gerçekçi bir şekilde değerlendirip, düşmanın niyet ve maksadını doğru olarak tespit eden ve kuvvetlerini doğru tertipleyen komutanlar olduğu ve bu özellikteki Tb. Bl. ve Tk. komutanlarının muharebeyi sonuçlandırdığı görülmüştür. Daha üst kademeler ancak ihtiyaç duyulan yerlere ateş desteği sağlamak, kuvvet kaydırmak gibi harekâtın gidişine engel olmaktadır. Ast birlik komutanlarının muharebeyi hayallerinde canlandırmaları ve bu konuda kendilerinde alışkanlık yapacak kadar geliştirmeleri gerekir.

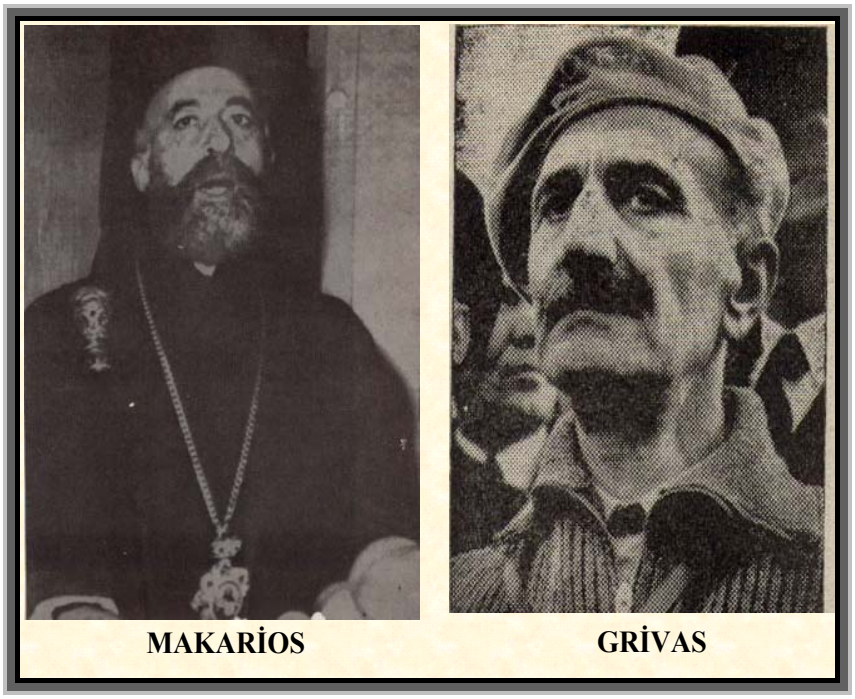

Cumhurbaşkanı Makarios ve EOKA Lideri Albay Grivas

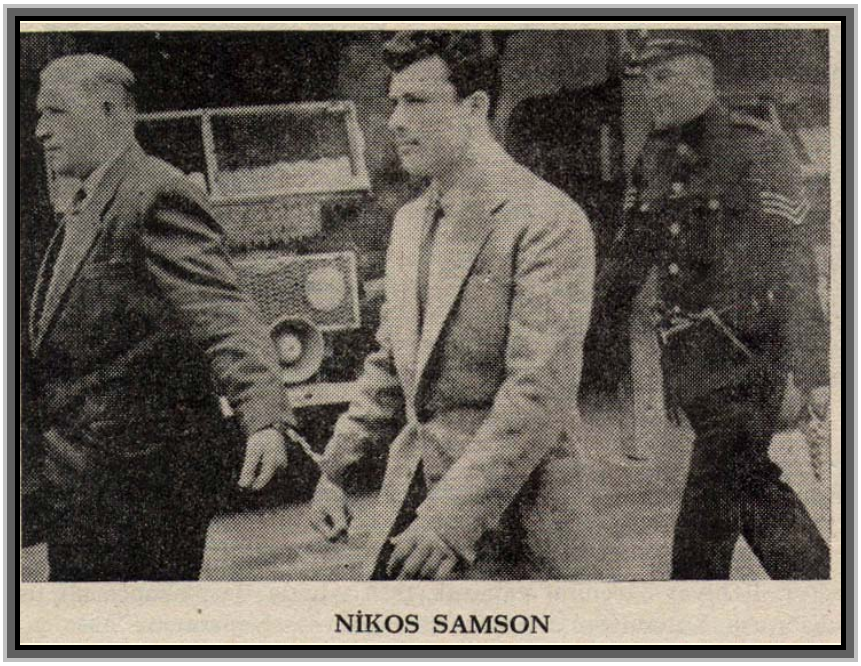

Nikos Samson'un cinayetten sonra yakalanışı

Nikos Sampson Küçükkaymaklı Türk Bölgesi'ne yaptığı baskından sonra kucağında çocuk olan kadınları da esir alarak Türk Bayrağı ile poz veriyor.(üstte)

Nikos Sampson'un sahibi olduğu MAHİ (Savaş) Gazetesi'ne matbaa malzemeleri adı ile gelen ancak, kırılınca silah ve mühimmat çıkan sandıklar. (altta)

MAHİ gazetesinin "matbaa malzemesi" maskesi altında Rum yönetimi tarafından adaya sokulan silahlar, Mağusa Limanı'nda bir kaza sonucu böyle ortaya çıkmıştı. (1959).

15 Temmuz 1974 sabahı RMMO tank birlikleri tarafından tahrip edilen Cumhurbaşkanlığı Sarayı

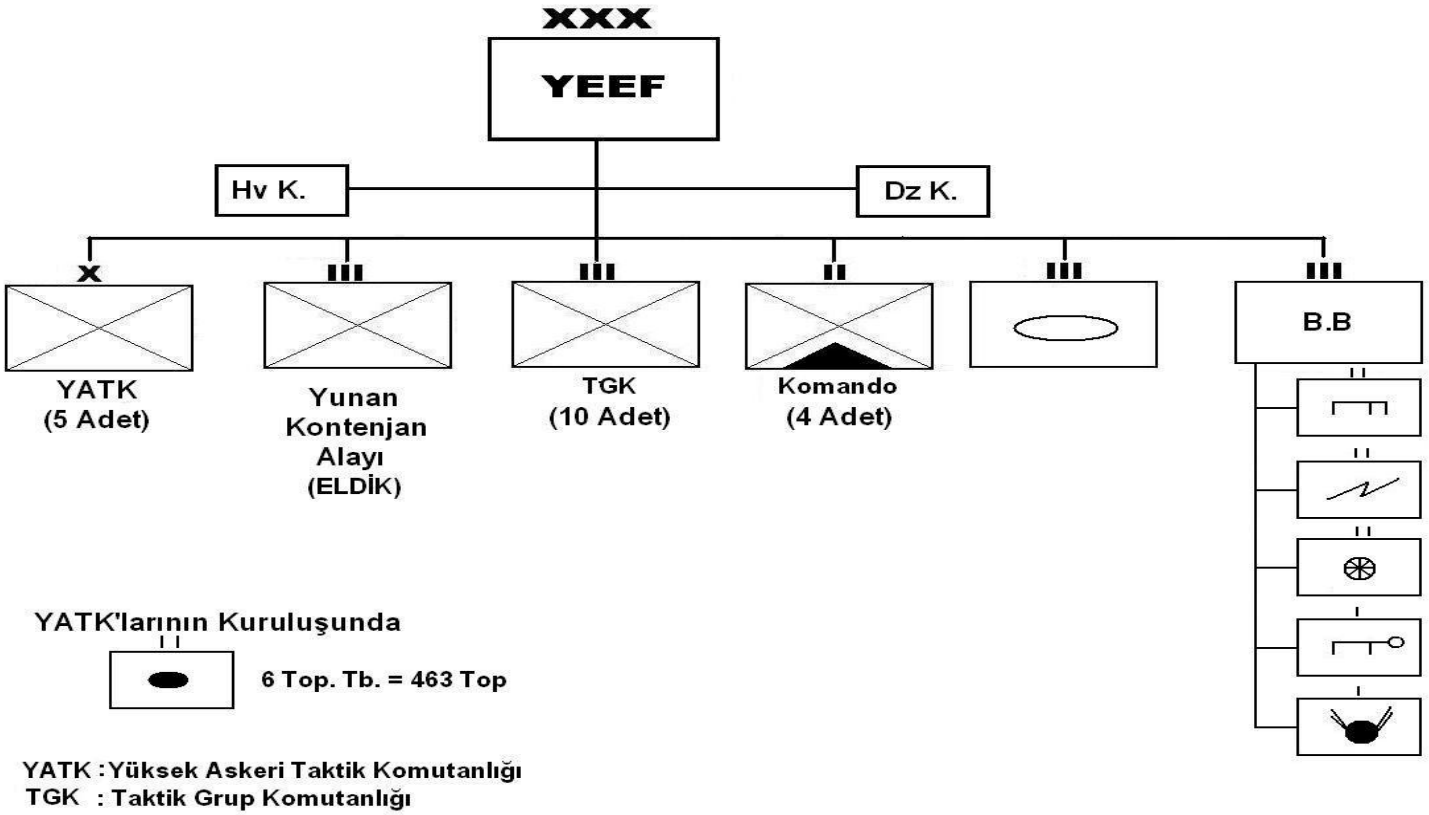

YATK : Yüksek Askeri Taktik Komutanlığı
TGK : Taktik Grup Komutanlığı

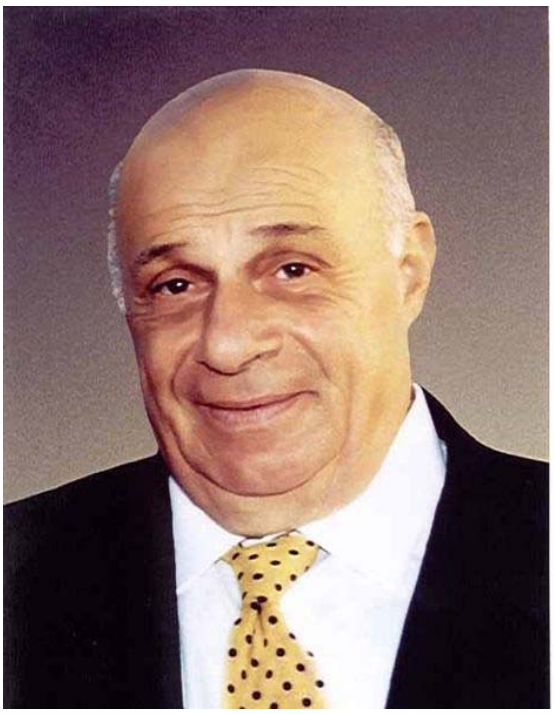

Cumhurbaşkanı Rauf Raif DENKTAŞ

TMT'nin sancak merkezleri ve Bröveleri

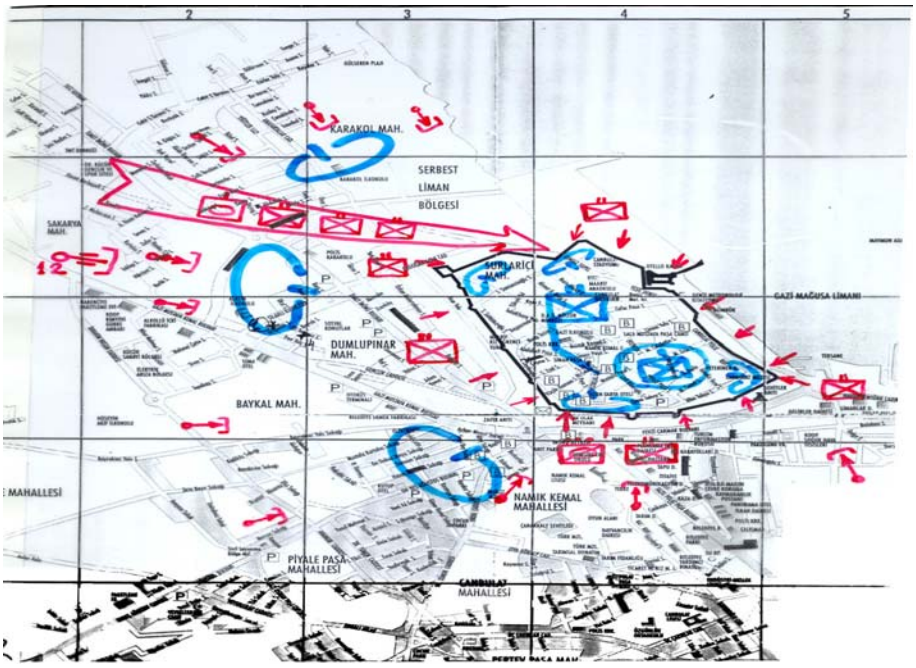

1'inci YATK'nın 20 Temmuz 1974 günü Magosa'ya Taarruzu

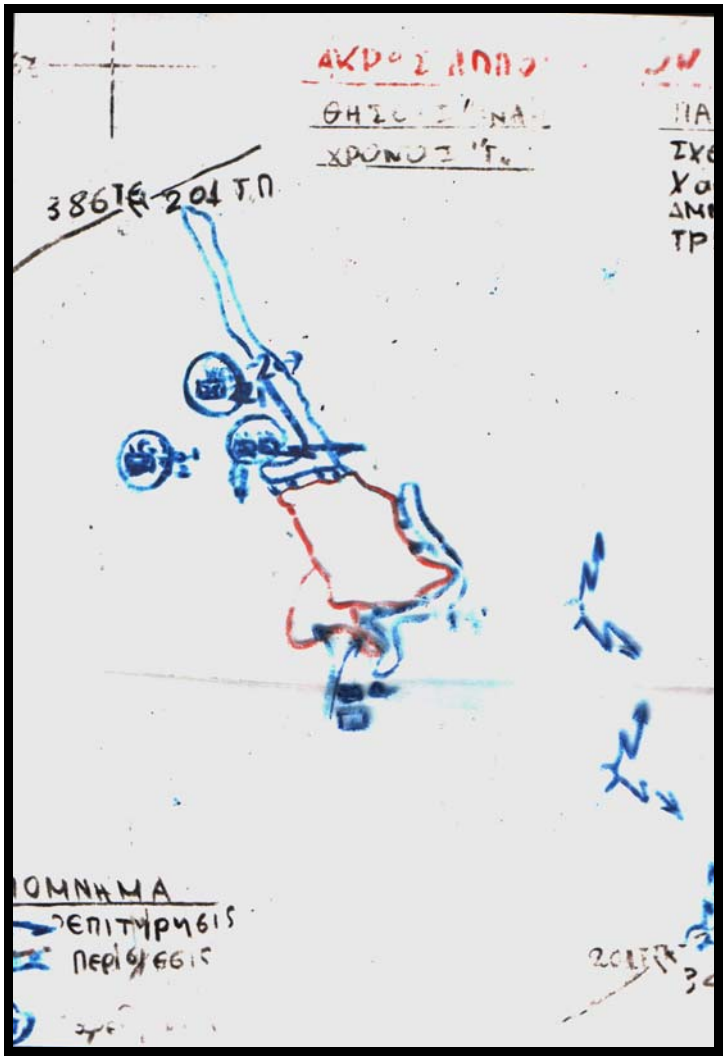

1'inci YATK'lığı Kh.dan ele geçirilen Magosa'ya ait 3 P. Tb. (201'inci, 341'inci ve 386 ncı P. Tb.)nun Taarruz Planı

AÇIKLAMA:

AKROS APORRİDON	**: ÇOK GİZLİ**
SEKEDYAGNAMA EFİHİRİSEOS	**: TAARRUZ PLANI**
SİN HİS SKEDYON "TİSUS"	**: ŞİFRE "TİSUS"**
EKATARİSEOS POLEON	**: TEMİZLEME PLANI**
HARİTA AMMOHOSTOS	**: MAGOSA PAFTASI**

KAYNAKLAR

DURUŞOTİS, Makarios; EOKA, Karanlık Yön, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa, 2004.

ERDEM, Turan; Kıbrıs Barış Harekâtı'nda 3'üncü Paraşüt Tb, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayını, Ankara, 1999.

ERKAN, Mehmet; Kıbrıs Barış Harekâtı, Işıklar Askeri Lisesi Yayını, Bursa, 1985.

EVCİL, Cumhur; Yavru Vatan Kıbrıs'ta Zafer'in Hikâyesi, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1999.

GÜNSEV, Mesut; 20 Temmuz 1974 Şafak Vakti Kıbrıs'ta, İkinci Baskı, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1999.

Harekâta Katılan Subayların Durum Raporları

İZMEN, Mehmet Ali; Kıbrıs'ta Kurtuluş Savaşı, 2. Baskı, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, İstanbul, 2008.

Magosa Sancağı 20 Temmuz 1974 Harp Ceridesi.

Magosa Sancağı 20 Temmuz 1974 Lojistik Durum Raporu.

SERTEL, Vehbi Z.; Kıbrıs'ta Rum-Yunan Saldırıları ve Soy Kırım, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayını, Ankara, 2008.

GÜNÜMÜZDE TÜRK ORDUSU VE DÜNYA ORDULARI ARASINDAKİ YERİ

Tuğg.Ömer ESENYEL[*]

"Ordu, Türk ordusu, işte bütün milletin göğsünü itimat (güven), gurur duygularıyla kabartan şanlı adı. Ordumuz, Türk birliğinin, Türk kudret ve kabiliyetinin, Türk vatanseverliğinin çelikleşmiş bir ifadesidir. Ordumuz; Türk topraklarının ve Türkiye idealini tahakkuk ettirmek (gerçekleştirmek) için sarf etmekte olduğumuz sistemli çalışmaların yenilenmesi imkânsız teminatıdır.

Mustafa Kemal ATATÜRK" [1]

1. Tarihsel Süreçten Günümüze Türk Ordusu

Türk milleti sahip olduğu güçlü ordular sayesinde tarih boyunca çok güçlü devletler kurmuştur. Yapılan araştırmalar Türklerin tarih boyunca 180'e yakın devlet kurduğunu göstermektedir. Tarih boyunca yaşamış Türk devletlerinin yaşadıkları dönemlere ve bölgelere bakıldığında, Japon Denizi'nden Adriyatik Denizi'ne kadar uzanan geniş toprakların "Türk Dünyası" olarak kabul edilmesi gerektiği anlaşılır.

Türk Silahlı Kuvvetlerinin temelini teşkil eden Türk Kara Kuvvetleri ilk defa teşkilatlı bir şekilde, Asya Hun İmparatorluğu'nda, İmparator Mete tarafından (MÖ 209) kurulmuş olup, bu tarih Türk Kara Kuvvetlerince de kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir.

Hunlarda ve diğer Orta Asya Türk devletlerinin hemen hepsinde her Türk, savaşçı durumunda bulunduğundan ve askerliğe özel bir meslek gözüyle bakılmadığından devamlı ve askerlerden kurulu ordular bulunmuyordu. İlk defa Mete devrinde, Türk tesirinde kalan yabancı ordularda da görülen onlu teşkilat tespit edilerek imparatorluk 24 komutanlık bölgesine ayrılmış ve her bölgede 12.000 atlıdan oluşan bir ordu oluşturulmuştu. Savaş zamanında 10.000 atlı istenilen yere gönderilir, geri kalan 2000 atlı bölgenin güvenliği için kalırdı.

Ordunun bu onlu sistem içerisinde, onbaşılardan tümen başlarına doğru emir-komuta zinciri içerisinde birbirine bağlanması, siyası kuruluşları sosyal bakımdan kabile kalıbından kurtarıp devlet bütünü hâline getirerek devletin bütün gücünü barışta ve savaşta ortak gaye etrafında birleştiriyordu. Onlu sistem yalnız askerî değil sosyal gaye için de fevkalade mühim iki fonksiyonu yerine getirmekteydi. Bu fonksiyonların ilki, devlet güçlerinin kabile, soy vb. göz önüne alınmaksızın onlu sisteme göre teşkilatlandırılarak, merkezden atanan komutanlar kanalıyla en üstle bulunan başkomutana

---

[*] Silahlı Kuvvetler Akademisi Komutanı

[1] Cihat İmer; Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ten Seçme Sözler, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 161.

bağlanması sonucu herkesin birbirine yardımcı olduğu "millet birliği"nin meydana getirilmesi, diğeri ise bütün idari görev sahipleri aynı zamanda asker olduklarından, askerliğin ciddiyetinin sivil ünitelere de yansıması ve devlet sisteminin disiplin içerisinde çalışmasının sağlanmasıydı. Bu durum, Türk devletlerinin askerî karakterini belirttiği gibi Türklere "ordu millet" denilmesini de açıklayarak aynı zamanda ordunun, Türk topluluklarında aile ocağından sonra ikinci ocak olduğunu da gösterir.

Karahanlıların, başlangıçta Anadolu Selçuklularının ve Türkmen beyliklerinin orduları Türklerden kuruluydu. Nüfus yoğunluğunun fazla olduğu bölgelerde hüküm süren Gazneli ordularında ise yerli unsurlar çoğunluktaydı. Gazneliler, İslam ülkelerine adamlar göndererek asker toplatıyor ve seferlere kendiliklerinden katılanlara mutavvıa (gönüllü) deniliyordu. Ayrıca Gaznelilerın uyguladığı ve Selçuklulara da örnek olan "Hassa Ordusu" muhtelif etnik unsurlardan devşirilip özel eğitim ve öğretimle yetiştirilirlerdi. Selçuklular bu askerî teşkilatı kendi bünyelerine adapte ederek geliştirmişlerdir.

1040 yılında Dandanakan Meydan Muharebesi'nde Gaznelileri yenerek istiklaline kavuşan, 26 Ağustos 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi'nde Bizanslıları yenerek Anadolu'yu yeni bir Türk yurdu yapan Selçuklu ordusu, Melikşah devrinde (1072-1092) dünyanın en muntazam ve güçlü ordusu hâline gelmiştir.

Selçuklu ordusu 26 Ağustos 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi ile Anadolu'nun kapılarını Türklere açan ordudur. Türk Deniz Kuvvetleri tarihi de Selçuklularla başlamaktadır. Selçuklu Türkleri, kısa bir süre içinde Gemlik ve İzmir'de tersaneler kurmuşlardır. İlk Türk denizcisi olan Çaka Bey komutasında Selçuklular, Ege'de Bizans filosunu yenerek 1089 yılında Midilli, 1090 yılında ise Sakız Adaları'nı almışlar, Anadolu beyliklerinin kazandıkları deniz zaferleri ile Ege'yi bir Türk denizi hâline getirmişlerdir.[2]

Malazgirt Meydan Muharebesi kendisinden sonra meydana gelen zincirleme olaylarla birlikte mütalaa edilirse Büyük Selçuklulardan sonra Anadolu Selçukluları ve Mısır Türk Memlükleri de mükemmel ordular meydana getirmişlerdir.

1299 yılında kurulan Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yıllarındaki teşkilatında Selçukluların, İlhanlıların ve Memlukluların tesirleri görülür. Ancak teşkilat zamanla ihtiyaç ve şartlara göre Osmanlı bünyesine uydurulmuştur.

İlk Osmanlı hükümdarı I. Osman devrinde ordu, sırf atlı akıncılardan ibaretti. I. Orhan devrinde, "Yaya Müsellem" teşkilatı meydana getirildi. Böylece orduda piyade sınıfı da yer almış oluyordu. I. Murat devrinde alınan esirler ve devşirmelerden bir kısmı küçük yaştan yetiştirilerek barış ve savaş zamanı daima harbe hazır, sürekli eğitim gören disiplinli bir ordunun

[2] Türk Ordusu Kültür Bakanlığı; s. 149.

kurulmasına başlandı, "Yeniçeri Ocağı" adıyla kurulmuş olan bu orduyu bir savaş hâlinde takviye etmek maksadı ile ayrıca bir de ihtiyat ordusu meydana getirilmiştir. "Eyalet Askeri" diye adlandırılan bu teşkilat, zamanla genişletilerek ordunun en büyük kısmını teşkil etmiştir.

Bu ordu ile Osmanlı Devleti'nin kurulmasından itibaren 250 yıl kadar süren yükselme devrinde savaş ve akınlar yapılarak birçok zaferler kazanılmıştır. Balkanlar'da ve Merkezî Avrupa'da, müttefik devletler orduları; Birinci Kosova (1389), Niğbolu (1396), Varna (1444), İkinci Kosova (1448) ve Mohaç'ta (1526), İran ordusu Çaldıran Seferi'nde (1514) Çaldıran'da; Mısır ordusu Halep civarındaki Mercidabık (1516) ve Kahire civarındaki Ridaniye Muharebeleri'nde de (1617) kesin olarak mağlup edilmiştir.

Osmanlı Devleti kurulduktan sonra, Bizans ve Avrupa'dan gelecek tehlikeleri önlemek için Rumeli yakasına yerleşerek Çanakkale Boğazı'na hâkim olmak ve İstanbul'u ele geçirerek çevre denizlere de hâkim olmak istemişlerdir. 1327 yılında ilk Osmanlı tersanesini Karamürsel'de kuran Karamürsel Bey, ilk Osmanlı kaptanıderyası olmuştur. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u aldıktan sonra Akdeniz'e hâkim olmak için donanmaya büyük önem vermiştir.[3]

Fatih'in başlattığı donanmayı güçlendirme hamlesi süratle gelişti. Sadece İstanbul'da 160.000 işçinin çalıştığı tersaneleriyle, Osmanlı donanması 1500'lerde dünyadaki en büyük tersanelere sahipti. Osmanlılar 1572'de İnebahtı'da 200 kadırga yitirdikten bir yıl sonra, onların yerini alacak yeni kadırgalarla teçhizatlar hazırladılar.[4] Barbaros Hayrettin Paşa'nın donanmanın başına geçmesiyle Osmanlı donanması en büyük gücüne erişmiş ve bu dönemde kazanılan 27 Eylül 1538 Preveze Deniz Zaferi'yle Akdeniz bir Türk gölü hâline getirilmiştir. Bugün hâlâ 27 Eylül günü "Deniz Kuvvetleri Günü" olarak kutlanmaktadır.[5]

XVII. yüzyılın başından itibaren devletin siyasi, idari ve askerî yapısı sarsılan Osmanlı Devleti'nde gerileme devri başlamıştı. Bu devrede hem Yeniçeri Ordusu bozulmuş hem de deniz savaşlarında acı günler başlamıştır. (İnebahtı Yenilgisi, Çeşme Faciası)

Bu kötü gidişe dur demek için Sultan III. Mustafa 18 Kasım 1773'te deniz subayı yetirtirmek için Mühendishane-i Bahrı-i Hümayunu (Denzi Harp Okulunun temeli sayılır) açarken Padişah III. Selim de Yeniçeri teşkilatının artık bir işe yaramadığını görerek 24 Şubat 1793 tarihinde Yeniçeri ordusunun yanı başında "Nizamı Cedid" adı ile bir ordu teşkiline başlanmıştır. Nitekim bu ordu, Akka Savunması'nda Napolyon Bonapart'ı yenilgiye uğratmıştır. Bununla beraber, bir yandan Rusya ve Avusturya'nın devamlı baskıları ve saldırıları öte yandan memleket içinde çıkan isyanlar

[3] Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan, Katip Çelebi; s. 29.
[4] Kenneth Chase; Ateşli Silahlar Tarihi, s. 110.
[5] Türk Ordusu; s. 150.

yeni ordunun kuvvetlenmesine imkân vermemiş ve 1808'de Nizamı Cedid teşkilatı lağvedilmek zorunda kalınmıştır.

Bir süre sonra birbiri arkasından Sekbanı Cedid ve Eşkinci adlarıyla yeni birer teşkilat yapılmak istenildi ise de Yeniçerilerin ayaklanmaları yüzünden bu teşebbüsler de sonuçsuz kalmıştır.

Devlet için büyük bir dert ve yük olan Yeniçeri Ordusunun artık kaldırılmasından başka çare kalmamıştı. 15 Haziran 1826'da İstanbul'da yeniden ayaklanan Yeniçeri teşkilatı, itaatli ve devlete sadık olanların müdahalesi ve halkın da yardımı ile tenkil edilerek ortadan kaldırılmış, üç gün sonra "Asakiri Mansure-i Muhammediye" adı ile yeni bir ordunun kurulmasına başlanmıştır.

Bu teşkilatta, zamanımız ordularındaki askerî rütbeler kullanılmaya başlanmış ve erden başlayarak sırasıyla onbaşı, çavuş, başçavuş, mülazım (teğmen), yüzbaşı, sağ ve sol kolağası (kıdemli yüzbaşı, ön yüzbaşı), binbaşı, kaymakam (yarbay), miralay (albay) mirliva (tümgeneral), ferik (korgeneral), müşir (mareşal) rütbeleri ihdas edilmiştir. Harp Okulu da bu teşkilat devresinde açılmıştır (1834). Bundan başka bu döneme jandarma alayları kurulmuş, askerî ortaokullar açılmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren donanmada da birtakım iyileştirme hareketleri görülmektedir. Bu kapsamda Heybeliada'da Mekteb-i Bahriye-i Şahane açılmış, 1863'te Hasköy Tersanesi içinde Erkânıharbiyei Bahriye Mektebi (Deniz Kurmay Okulu) faaliyete geçmiş, 1867'de Bahriye Nezareti kurulmuştur. 14 Haziran 1869'da Jandarma teşkilatının ilk nizamnamesi olarak kabul edilen Asakir-i Zaptiye nizamnamesi yürürlüğe konmuştur.

Barış mevcudu 150.000'e çıkmış olan bu ordu, Kırım Harbi'nde müttefik ordularla (İngiltere, Fransa, Sardunya), birlikte Rus ordusunu mağlup etmiştir.

Osmanlı ordusu 1877-1878 Harbi'ne de bazı düzenlemelerle bu teşkilatla girmiş, mevcudu 300.000'e yükselmişti. Buna rağmen Rus ve Rumen orduları sayıca çok üstün oldukları hâlde harpten mağlup çıkmıştır. Bununla beraber Rumeli'de Tuna Cephesi'nde, on misli üstün Rus-Rumen ordularına karşı Plevne'nin savunması'nda ve Anadolu'da, Kafkas Cephesi'nde Halyas-Zivin Muharebeleri'nde ordu varlığını göstermiş, kahramanlık menkıbeleri yaratmıştır.

1877-1878 Harbi'nden alınan derslerle düzenlenen ordu, 1897 Yunan Harbi'ne kuvvetlerinin bir kısmı ile girmiş ve bir ay içinde Yunan ordusunu yenerek 1877-1878 Harbi'nde zedelenmiş olan prestijini kurtarmıştır. Ancak bu dönem de II. Abdülhamit donanmayı 1877-1878 Harbi'nden sonra Haliç'e hapsederek Osmanlı Devleti'nin deniz gücünün zayıflamasına yol açmıştır. Yine bu harpten sonra Sadrazam Halit Paşa, İngiltere ve Fransa'dan getirdiği subaylar aracılığıyla 20 Kasım 1879 tarihinde Seraskerlik makamına bağlı Umum Jandarma Merkeziyesini kurmuştur.

1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile beraber yapılan idari ıslahat sırasında orduya yenilikler getirilmesine, silah ve malzemenin artırılmasına önem verilmiş bu arada Jandarma 1909 yılında Harbiye Nezaretine bağlanmış ve Umum Jandarma Kumandanlığı adını almıştır. 1909 yılı başında donanma, İngiliz Amirali Gamble'nin başkanlığındaki bir heyet tarafından İngiliz Deniz Kuvvetlerinin teşkilat ve stratejisine göre düzenlenmiştir. Bu dönemde dünyada havacılıkta meydana gelen gelişmeler üzerine Türk ordusunda da havacılıkla ilgili çalışmalara 1909 yılında başlanmış ve bu maksatla İki subay eğitim için Fransa'ya gönderilmiştir. 1912 yılında Fransa'dan satın alınan iki uçakla Türk ordusu ilk pilotlarına ve ilk uçaklarına kavuşmuş ve aynı yıl Yeşilköy'de Uçuş Okulunun açılmasıyla Türk pilotları ülkemizde yetiştirilmeye başlanmıştır. Fakat Kara ve Deniz Kuvvetlerindeki düzenlemeler tamamlanmadan 1911'de İtalya, 1912-1913'te dört Balkan devleti ile harp etmek zorunda kalınmıştır.

Ne var ki İtalyan Harbi deniz aşırı bir bölgede (Trablusgarp'ta) olduğu için, Balkan Harbi ise, ordu seferberlik ve yığınağı tamamlanmadan muharebeye girmek zorunda bırakıldığından kaybedilmiştir. Balkan Harbi'nde Türk havacıları da istenen başarıyı gösterememiştir. 1 Haziran 1911'de Türk ordusunun ilk resmî havacılık kuruluşu Harbiye Bakanlığı Fen Kıtaları Müstahkem Genel Müfettişliğinin 2'nci Şubesi bünyesinde "Havacılık Komisyonu" adıyla kurulmuştur ve bu tarih Hava Kuvvetlerinin kuruluş günü olarak kutlanmaktadır.

Balkan Harbi'nden çıkar çıkmaz ıslahata devam edilmek üzere Almanya'dan bir askerî heyet getirilerek Kara ve Deniz Kuvvetleri düzenlenmesi, silahlandırılması, teçhizi ve eğitimi önemle ele alınmıştır. Hava Kuvvetlerine de yeni uçaklar alınmış ve bir Fransız hava yüzbaşı öğretmen olarak getirilmiş ve Yeşilköy'de Bahriye Tayyare Mektebi kurulmuştur. Bu sıralarda Osmanlı Devleti Birinci Dünya Harbi'ne katılmış, Asya ve Avrupa'daki birçok cephelerde İtilaf devletlerinin (İngiltere, Fransa, Rusya) üstün kuvvetlerine karşı koyarak başta Çanakkale Muharebeleri olmak üzere birçok başarılar kazanmıştır. Türk donanması Birinci Dünya Harbi'nde Karadeniz'de ulaştırmayı himaye etmiş, Çanakkale Boğazı'nın savunulmasında mayınlarla etkili olmuş ve düşman çıkarmalarından sonra da kara muharebelerine destek sağlamıştır. Hava Kuvvetleri de Galiçya'dan Yemen'e, Kafkasya'ya kadar çok geniş alanda ve değişik cephelerde savaşa katılmıştır.

Birinci Dünya Harbi'nden yenik çıkan Türk ordusu, Mondros Mütarekesi ile galip devletler tarafından küçültülmüş, Kara Kuvvetlerinin mevcudu 50.000'e indirilmiş, silahları elinden alınmıştır.

15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmiş olan Yunanların bir yıl sonra İzmir işgal bölgesinden doğu ve kuzeydoğu istikametlerindeki taarruzi harekâtı ve Bursa ile Uşak'ı kolayca ele geçirmeleri üzerine muntazam bir ordunun kurulmasına karar verilmiş ve ordu yeniden oluşturulmuştur.

Yeni ordu, Birinci İnönü, İkinci İnönü, Eskişehir-Kütahya Muharebeleri'ni yapmış, Sakarya Meydan Muharebesi'nde düşmanı mağlup ederek çekilmeye mecbur etmiş, Başkomutan Mustafa Kemal komutasında 30 Ağustos 1922 günü Başkomutanlık Meydan Muharebesi'yle Yunan ordusunu imha ederek Kurtuluş Savaşı'nı kazanmıştır. Türk Deniz Kuvvetleri İstiklal Harbi süresince bir deniz nakliyat teşkilatı kurmuş bununla 300.000 ton harp malzemesi Sovyetler Birliği'nin Karadeniz limanlarından Türk limanlarına taşınmıştır. Ayrıca düşman baskı ve engellemelerine rağmen İstanbul'dan deniz yolu ile İnebolu, Samsun Yalova, Karamürsel ve İzmit'e gizli ve kaçak yollarla cephane ve malzeme sevk edilmiş ve bu suretle Anadolu'daki cepheler desteklenmiştir. Türk havacıları da bu savaşta Birinci Dünya Harbi'nden geri kalan uçakları onararak yokluk içinde inançla görevlerini yerine getirmişlerdir.

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasını müteakip Türk Kara Kuvvetleri, Genelkurmay Başkanlığının 5 Ağustos 1923 tarihli Hazar Kuruluş ve Konuş Projesi gereğince, 3 ordu müfettişliği, 9 kolordu, 18 piyade tümeni, 3 süvari tümeni ile İzmir, Çatalca, Erzurum ve Kars müstahkem mevkilerinden teşkil edilmiştir.

TBMM, donanmanın teşkilini 1924 yılında çıkardığı bir yasayla kurulan Bahriye Vekâletine vermiştir. Bahriye Vekâleti 1927 yılında lağvedilmiş ve Millî Savunma Bakanlığına bağlı Deniz Kuvvetleri Müsteşarlığı kurulmuştur. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Yüksek Şûranın 15 Ağustos 1949 tarihinde almış olduğu kararla kurulmuştur.

1922 yılında Hava Müfettişliği olarak teşkilat değişikliği yapılan Hava Kuvvetleri 1928 yılında lağvedilerek Hava Müsteşarlığı teşkil edilmiş, tayyare taburları kurulmuş, 1932 yılında Tayyare Alayları kurularak 1 Temmuz 1932 yılında çıkarılan kanunla havacı personel ayrı muharip bir sınıf olarak kabul edilmiştir.

10 Temmuz 1930 tarihinde 1706 Sayılı Kanun çıkarılmış ve Jandarma bugünkü statüsünü kazanmış 1937 yılında Jandarma teşkilat ve vazife nizamnamesi yürürlüğe girmiştir.

İkinci Dünya Harbi'nin ufukta görülmesi üzerine Türk Kara Kuvvetleri ordu müfettişlikleri, ordu komutanlıklarına dönüştürülmüş, böylece Kara Kuvvetleri 3 ordudan teşkil edilerek mevcudu da en yüksek seviyeye, 1.300.000 kişiye yükseltilmiştir. 1940 yılında Hava Kuvvetlerindeki uçak sayısı 500'e yaklaşmış ve İkinci Dünya Harbi süresince muhtemel bir harbe karşı hazır bekletilmiştir. Harp sonunda Kara Kuvvetleri yeniden teşkilatlandırılarak seferî durumdan barış durumuna geçirilmiş, yeni silah, teçhizat ve malzeme sağlanarak yeni düzenlemelere gidilmiştir. Hava Kuvvetleri 1944 yılında kolordu seviyesine çıkarılmış ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı adını almıştır. 1947 yılında ordu seviyesine çıkarılan Hava Kuvvetlerine 1950 yılında jet uçakları alımına karar verilmiştir. Temmuz 1949'da Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Kara kuvvetlerinin kullanılışı, teşkilatı,

eğitimi, ikmali, seferliliği ve sevk ve idaresi ile yükümlü olarak Ankara'da kurulmuştur. Bu tarihe kadar ordu komutanları ile teşkiller harekât ve eğitim yönünden Genelkurmay Başkanlığına, personel ve lojistik destek bakımından Millî Savunma Bakanlığına bağlı bulunuyordu.

1950 yılında Kore Harbi'nin çıkması üzerine mürettep bir tugay BM'nin teşkil ettiği güce katılmak üzere Kore'ye gönderilmiştir.

1952 yılında NATO'ya üye olunmasından sonra TSK'nin teşkilat, silah ve donanımı ile eğitimi NATO standartlarına göre olmuştur. TSK 1974 yılında Kıbrıs Barış Harekâtı'nı icra etmiştir. Müşterek olarak icra edilen bu harekât da Hava Kuvvetlerinin desteğiyle Deniz Kuvvetleri ilk kuvvet aktarımını ve çıkarma harekâtını başarıyla gerçekleştirmiştir. Bu harekâta katılan Kara Kuvvetlerinden 28'inci ve 39'uncu Tümenler Kıbrıs'ta kalmış ve kolordu seviyesinde Türk Barış Kuvvetleri Komutanlığı kurulmuştur. Bu harekâttan sonra 1975 tarihinde Ege kıyılarının savunulması için duyulan ihtiyaç nedeni ile Ege Ordu Komutanlığı teşkil edilmiştir.

Daha önce değişik kuruluşlar tarafından ifa edilen sahil güvenlik hizmetleri 1960'lı yıllardan itibaren dünya güvenlik ortamında meydana gelen değişiklikler ve kıyıların uzunluğuda dikkate alınarak 1982 yılında kabul edilen bir yasayla "Sahil Güvenlik Komutanlığı" kurulmuştur. Sahil Güvenlik Komutanlığı 1985 yılına kadar Jandarma Genel Komutanlığına bağlı olarak görev yapmış, bu tarihte barışta görev ve hizmet yönünden İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır. Sahil Güvenlik Komutanlığı 2003 yılında çıkarılan bir yasa ile TSK'ye bağlı müstakil bir yapıya kavuşturulmuştur.

Genelkurmay Başkanlığı

1876 yılında II. Abdülhamit tahta çıktığında Osmanlı askerî teşkilatı ve ordusu modern bir görünüşe sahipti ve şu ana bölümlere ayrılmakta idi: Bâb-ı Seraskerî, Dâr-ı Şûra-yı Askerî, Erkânıharbiye (Genelkurmay), Tophane-i Âmire Nezareti.

Bâb-ı Seraskerî: Askerî teşkilatın en yüksek makamı idi. Bugün umumî olarak Millî Müdafaa Vekâletinin (Millî Savunma Bakanlığının) sahip olduğu vazife ve yetkilere sahipti.

Dâr-ı Şûra-yı Askerî: II. Mahmut devrinde kurulmuş olan Dâr-ı Şûra-yı Askerî bugünün Millî Savunma Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı tarafından yapılmakta olan vazifeleri görmekteydi. Şûra teşkilatı sonradan kaldırılmış ve vazifeleri Erkânıharbiyeiumumiye Dairesi teşkilatı içine alınmıştır.

Tophane-i Amire Nezaretinin vazifesi; ordunun savaş silahları ve araçlarını yapmak, tamir etmek ve temin etmekti.

Osmanlı ordusunda Erkânıharbiye teşkilatının genişlemesi Osmanlı-Rus Harbi'nden sonradır. İkinci Meşrutiyet'in ilan olunduğu 23 Temmuz 1908

tarihinde Türk Genelkurmay Başkanlığı, Seraskerliğin bünyesi içinde "Erkânıharbiyeiumumiye Dairesi" adı altında bulunmaktaydı.

Mondros Mütarekesi'nin uygulanmaya başlanmasıyla Anadolu'da İstiklal Savaşı'nı yürütenler için henüz bir Genelkurmay idaresi yoktu. Genelkurmay Başkanlığının kuruluş ve görevleri, Millî Hükûmetin kuruluş safhalarına uygun olarak zaman içinde şekillenmiştir. 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi tarafından çıkarılan 2 Mayıs 1920 tarihli kanunla, Genelkurmay işlerini de yürütmek üzere, Mecliste 11 bakanlı bir Bakanlar Kurulu (İcra Vekilleri Heyeti) meydana getirildi.

Bakanlıklar içinde Osmanlı Harbiye Nezaretine karşılık olarak Millî Müdafaa Vekâleti (Millî Savunma Bakanlığı) ile Erkânıharbiyeiumumiye Vekâleti (Genelkurmay Başkanlığı) kurulmuştu. İstiklal Harbi sırasında Büyük Millet Meclisi bünyesinde bir bakanlık olarak çalışan Genelkurmay Başkanlığının ilk başkanı olan Albay İsmet 8 Kasım 1920 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı sıfatı kendisinde kalmak üzere Batı Cephesi Komutanlığına atanmıştır. Ankara'daki Erkânıharbiyeiumumiye reis vekilliğine de Fevzi Paşa (Çakmak) getirilmiştir (9 Kasım 1920). 5 Ağustos 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya "başkumandanlık" yetkisi verilmiştir. Yine bu tarihte TBMM tarafından verilen, Müdafaa-i Milliye Vekâleti ile Erkânıharbiyeiumumiye reisliği (vekil olarak) vazifelerini birlikte yürüten Fevzi Paşa'ya (İsmet Paşa'nın istifası üzerine) Erkânıharbiyeiumumiye reisliği, Refet Paşa'ya da Müdafaa-i Milliye vekilliği görevleri verilmiştir.

Erkânıharbiyeiumumiye Vekâleti (Bakanlığı) 3 Mart 1924 günü lağvedilmiş ve yalnız Erkânıharbiyeiumumiye Riyaseti hâlinde, Erkânıharbiye vazifelerinde bağımsız yüksek askerî makam olarak bırakılmıştır.

Genelkurmay Başkanlığı 29 Ekim 1931 tarihinde, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ATATÜRK'ün açılışını yaptığı yeni binasına taşınmıştır (Bugünkü Genelkurmay binası).

1935 yılında Türk ordusundaki rütbe isimlerinin yeni Türkçe karşılıklarının kullanılmasına başlanmasıyla Erkânıharbiyeiumumiye Riyâsetinin adı Genelkurmay Başkanlığı olarak değiştirilmiştir.[6]

2. Güvenlik Ortamı ve Türkiye

Günümüzde dünyanın, belirli bloklara ayrılmış devlet kaynaklı düşman ve tehditlerden ziyade; ekonomik faaliyetlerin, teknolojinin, bilginin ve insan hareketliliğinin küreselleşmesi sonucu ortaya çıkan, çok boyutlu, çok fonksiyonlu, asimetrik ve karmaşık tehditlerle karşı karşıya kaldığı görülmektedir.

Bununla bağlantılı olarak; konvansiyonel savunmaya dayalı Soğuk Savaş eksenli tehdit anlayışı yerine, güvenliğe dayalı yeni bir tehdit anlayışı ön plana çıkmıştır. Buradaki güvenlik; ülke topraklarının savunulması kadar,

[6] 2000'li Yıllara Girerken Türk Ordusu; Kültür Bakanlığı Yayını, 1999.

ekonomik menfaatlerin ve refahın güvenliği, ülke istikrarının korunması ve vatandaşların güvenliğinin sağlanması gibi geniş kapsamlı bir anlayışı ifade etmektedir.

Küresel merkezin doğuya doğru kaymasıyla, Türkiye yeni güvenlik algılamalarının merkezine oturmuş; risk ve tehditler, simetrikten asimetriğe doğru uzanan geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Bu geniş yelpaze, bölücü ve irticai faaliyetler, terörizm, uyuşturucu ticareti, kitle imha silahlarının yayılması, inan kaçakçılığı ve yasa dışı göç ile teknolojik tehditler gibi asimetrik unsurların yanı sıra; komşu ülkelerden kaynaklanabilecek istikrarsızlıklar ve Irak'ın kuzeyinde ortaya çıkabilecek oluşumların Türkiye'nin güvenliğine doğrudan etkileri gibi risk ve tehditleri de içermektedir.

Bugün Türkiye Avrasya'da, batısında AB, doğusunda Rusya, Çin, Hindistan, Japonya, öte yandan Avrasya dışından tek başına dünyayı kontrol etmeye çalışan ABD gibi güçlü devletlerle süren küresel üstünlük mücadelesinin tam ortasında bulunmaktadır. Dünyayı hem kendi öncelikli çıkarları ve jeostratejik gerekleri doğrultusunda şekillendirmeye çalışan büyük güçlerin oyun alanı hep Avrasya olmuştur.

Jeopolitik konumu ile Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu üçgeninin merkezinde belirsizlik ve istikrarsızlıkların dünya üzerinde en yoğun olarak yaşandığı bölgenin tam ortasında yer alan Türkiye "coğrafyaları kontrol eden coğrafya" olmasından ötürü bölgesi hem etkileme hem de etkilenmeye en fazla maruz kalan ülkelerin başındadır.

Günümüzde büyük siyasi güçlerin siyasi, ekonomik ve askerî alanlarda çıkar çatışmalarının yaşandığı bir bölgede yer alan Türkiye, mevcut konumu ile üç kıta arasında kara ve deniz ulaşım yollarının kesiştiği Cebelitarık Boğazı'ndan başlayıp, Orta Doğu ve Orta Asya'ya uzanan stratejik halkanın odak noktasını oluşturmaktadır.

Türk Boğazları ve bölgedeki askerî gücü ile Türkiye Süveyş'i ve bölgedeki deniz ulaştırmasını kontrol edebilecek bir mevkide bulunmaktadır.

Kafkasya ve Orta Doğu'daki enerji kaynakları gerekçesiyle bölgede köklü değişikliklerin yaşandığı bir süreç yaşanmakta ve beraberinde birçok sarsıntılar meydana gelmektedir. Değişimin kapsam ve süresinin belirsizliği, Türkiye ve Türk ordusuna bir istikrar unsuru olarak bölgede dimdik ayakta durma misyonu yüklemektedir. İçinde bulunduğumuz coğrafi bölgede aşırı milliyetçilik, etnik uyuşmazlıklar, ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve özellikle terörizm ve kökten dincilik gibi karanlık ve çağ dışı eğilimler endişe verici boyuttadır.

Gözen, Türkiye'nin karşılaşması muhtemel güvenlik tehditlerini dört grup altında toplamaktadır. Gözen'e göre; ilk olarak, Türkiye'nin güvenlik ve dış politikasına yönelik tehdit "çok yönlü"dür. Soğuk Savaş süresince tehdit

sadece Doğu Bloku ve Sovyetler Birliği'nden kaynaklanmaktayken, bugün Türkiye'yi çevreleyen bütün bölgelerden kaynaklanmaktadır.

İkinci olarak, Türkiye'nin güvenlik gündemi "çok fonksiyonlu"dur. Soğuk Savaş süresince hem "sert güvenlik" hem de "yumuşak güvenlik" tehditleri ile uğraşma zorunluluğu ile karşı karşıyadır.

Üçüncü olarak, Türkiye'nin güvenlik gündemi "çok seviyeli"dir. Türkiye güvenliği bugün değişik seviyelerde tehditlerle ilgilidir: Uluslararası sistem seviyesi, devletler arası seviye ve yerel/ulusal seviye. Uluslararası seviyede Türkiye, ABD ve Rusya gibi büyük güçleri ve bunlar arasındaki ilişkileri göz önüne almak durumundadır. Devletler arası seviyede Türkiye'nin bölgedeki devletlerle birtakım sorunları mevcuttur. Yerel/ulusal seviyede Türkiye irtica ve terörle mücadele etmek durumundadır.

Son olarak, Türkiye'ni güvenliği Avrupa'daki "çok kurumlu" güvenlik yapılanmasından kaynaklanan karışıklıktan etkilenmektedir. Soğuk Savaş süresince NATO tek güvenlik kurumu olarak rakipsiz işlevini yerine getiriken, Soğuk Savaş sonrası AGİT, AB güvenlik oyuncuları olarak Avrupa'da yerini almış ve Avrupa güvenliğinden sorumlu birçok kurum ortaya çıkmıştır.

Bu bağlamda NATO ve AGİT'e tam üye olan Türkiye AGSP kapsamında tam olarak dilediği seviyede temsil imkânı bulamamıştır.

Modern zamanlarda savaşlarda meydana gelen değişikliklerin başta gelen özelliği hiç tartışmasız karmaşıklaşmış olmasıdır. Burada karmaşıklaşma ile kastedilen savaşların daha büyük hâle gelmesidir. Bunun en büyük ispatı savaşların isimlerinde yatmaktadır. Eskiden savaşlara sadece bir bölgenin adı verilirken, gittikçe ülke ve hatta okyanusların adı verilmeye başlanmıştır. Bu da savaşların boyutlarının büyümesinden kaynaklanmaktadır. Sosyolog Pitirim Sorokin 1931 tarihli araştırmasında; savaşan nüfusun büyüklüğü, savaşan kuvvetlerin büyüklüğü, savaş sayısı ve savaşlardaki kayıpların miktarına dayanarak ortaya koyduğu şiddet göstergesi ile savaşların şiddetinin gittikçe büyüdüğü gerçeğini ispatlamıştır. Aşağıdaki tabloda savaşlara daha fazla katılım olduğu ve muharebelerin artık Avrupa dışına kaydığı bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır: [7]

Tablo-1

Yüzyıllar Boyunca Savaşın Değişimi

	XVI. Yüzyıl	XVII. Yüzyıl	XVIII. Yüzyıl	XIX. Yüzyıl	XX. Yüzyıl
Savaş Miktarı	63	64	38	89	30
Muharebe Miktarı	87	239	781	651	1000'den fazla
Muharebe	1-2	4	20	7	30'dan

[7] Liderlik Eğitim Dokümanı, Barış, Savaş ve Muharebe Sahasına Kuramsal Bakış; s. 1-38.

Miktarı / Savaş Miktarı					fazla
Savaşların Ortalama Süresi (yıl olarak)	2,9	2,7	2,7	1,4	4
Savaşta Geçen Zamanın Yüzdesi	65	65	38	28	18
Ortalama Devlet / Savaş Oranı	2,4	2,6	3,7	3,2	4,8
Her Muharebede Her tarafta bulunan Ortalama Birlik Miktarı	18.000	22.000	22.000	35.000	100.000 (1940'a kadar)
Avrupa Dışındaki Muharebelerin Yüzdesi	0	0	2	13	25 (1964'e kadar)
Muharebelerde Ölenlerin Yüzdesi	-	25	15	10	6
Çatışma Esnasında Ölenlerin Yüzdesi	1,5	3,7	3,3	1,5	8,8
Savaş Yoğunluğu (Şiddet İndeksi)	180	500	370	120	3080

Harplerin artan giderek artan karmaşıklığı XX. yüzyılda çıkan iki büyük savaş ve bölgesel çatışmalar yüzyılın kan, gözyaşı, sefaletler içinde geçmesine sebep olmuştur. Bu savaş ve çatışmalarda askerî yönden güçlü olan ülkeler rakiplerine üstünlük sağladılar.[8]

XXI. yüzyılda da bu süreç devam eder görünmektedir. Colin S. Gray'e göre; özellikle; a) XXI. yüzyıl kanlı yüzyıllara bir eklentiden başka bir şey olmayacaktır, b) Savaş ve stratejiler asla değişmeyecektir, yeni kamuflajlar, savaş taktikleri ve eşsiz stratejiler, c) Yüzyılın güvenlik ve güvenlik hataları

[8] Eric Hobsbawm; XX. Yüzyıl Kısa Tarihi.

kavramları dahi Thucydides'in "korku, onur, ilgi" kavramlarına değinilmek suretiyle açıklık kazanacaklardır.[9]

Dünyada son dönemde oluşan krizleri askerî yönden güçlü olan ülkeler çözme çabası içerisine girebilmiştir. Özellikle Balkanlar, Irak ve Afganistan'a bakıldığında askerî gücün başat rol oynadığı açıktır. Bugün ABD, Afganistan'daki sorunu çözmek için NATO ülkelerinden daha fazla asker istemekte, Irak'ta da askerî gücün politik ve ekonomik gücün çalışabilmesi için gerekli ortamı sağladığına inanıldığından bir kısım güçlerini çekmektedir. Amerika dünya güvenlik ortamını şekillendirmek için başta Avrupa olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerine askerî güç yerleştirme çabasında, Rusya Gürcistan ve Çeçenistan'da olduğu gibi ekonomik ve siyasi güvenliği için askerî güç kullanmaktadır.

Bilgi ve teknolojinin sunduğu olanaklar harbin doğasını değiştirmekten ziyade harbin araçlarına yeni girdiler sağlamaktadır. Bugün kriz ve çatışma bölgelerine baktığımızda hem eski ve hem de yeni harp araç ve yöntemlerinin değişmediğini her ikisinin de birlikte kullanıldığını görmek mümkündür. Klasik harp araç ve yöntemleri olan ateş ve manevranın önemli araçlarından olan ölümcül silahların yanına bilgi harplerinin araçları olan ölümcül olmayan silahlar katılmış, terörizm hem bir silah hem de bir savaş türü olarak daha yaygın kullanılmaya başlanmış ve kitle imha silahları da büyük bir tehdit olarak kullanılmaya devam etmektedir. Harp politik amacı gerçekleştirmek için askerî kuvvetlerin zor ve şiddet kullanmaya elindeki araçları çoğaltarak kesintisiz devam etmektedir. Yeni teknolojilerin ve bilgilerin askerî gücün önemini azaltmamış; bilakis yeni tehditlerle birlikte önemini artırmıştır. Makyavel'in belirttiği şekilde silahlı gücü olan peygamberler dinini yayabilmiş silahlı gücü olmayan peygamberler ise başarısız olmuştur. Askerî gücü olmayan bilgi harbi de ancak hesabında para olmayan kredi kartı kadar işlev görebilir.

Bu arada dünyadaki silahlanma harcamalarına baktığımız zaman 2007'de 2006'ya göre % 9,6 artış olduğu göze çarpmaktadır.[10]

Burada bir konuyu daha belirtmede fayda var. Bu da artık toprak işgalininin, buna bağlı olarak kara parçası için savaş olmayacağıdır ki bu doğru değildir. Çünkü bir devletin bekası, bağımsızlığı, doğal kaynakları işletmesi ve kullanması ve ekonomik faaliyetlerini devam ettirmesi ancak elindeki toprak parçasını kontrol altında tutmasına ve güvenliğini sağlamasına bağlı olacağı açıktır. Bunun içinde silahlı kuvvetler bu işlevleri yapacak güçte ve durumda olması gerekir.

Küreselleşen dünyada bir ulusun uluslararası arenada etkili ve söz sahibi olmasının başta gelen unsuru yine modernize, caydırıcı ve vurucu

[9] S. Colin Gray; "The 21st Century Security Environment and The Future of War", Parameters Winter 2008-2009, s. 16.
[10] CSR Reports of Congress 2000-2007; 28 Ekim 2008.

gücü yüksek güçlü bir orduya sahip olmasıdır. Silahlı kuvvetleri güçlü olmayan ülkelerin dünya siyasetinde ciddi bir biçimde söz sahibi olmaları beklenemez. Bununla birlikte, küreselleşme ile olaylar siyasi ve hukuki boyuta kaymakta, supranasyonal (uluslar üstü) kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri işin içine daha fazla girmekte, sorunların masada çözümü yoluna da gidilebilmektedir.

3. Günümüzde Türk Silahlı Kuvvetleri

a. Tanımı[11]

Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK); Kara (Jandarma dâhil), Deniz ve Hava Kuvvetleri subay, astsubay, erbaş ve erleri ile askerî öğrencilerden teşekkül eden ve seferde ihtiyatlarla ikmal edilen, kadro ve kuruluşlarla teşkilatı gösterilen silahlı devlet kuvvetidir.

b. Teşkilatı

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na göre, Başkomutanlık Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)nin manevi varlığında temsil edilmektedir. Bakanlar Kurulu, Millî Güvenlik ve Silahlı Kuvvetlerin ülke savunması için hazırlanmasından TBMM'ye karşı: cumhurbaşkanı tarafından Silahlı Kuvvetler komutanı olarak atanan Genelkurmay başkanı ise görevlerinden dolayı başbakana karşı sorumlu kılınmıştır. Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri komutanları, emir komuta zinciri içerisinde doğrudan Genelkurmay başkanına bağlıdır.

c. Görevleri

Türk Silahlı Kuvvetlerinin İç Hizmet Kanunu'nun 35'inci maddesi ile belirlenmiş olan vazifesi, Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır.

Aynı Kanunun 36'ncı maddesi gereğince ise, Silahlı Kuvvetler, harp sanatını öğrenmek ve öğretmekle vazifelidir. Bu vazifenin ifası için lazım gelen tesisler ve teşkiller kurulur ve tedbirler alınır.

ç. Sorumluluklar

Anayasa'nın 117'nci maddesi gereğince; Başkomutanlık, Türkiye Büyük Millet Meclisinin manevi varlığından ayrılamaz ve cumhurbaşkanı tarafından temsil olunur.

Millî güvenliğin sağlanmasından ve Silahlı Kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanmasından, Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı Bakanlar Kurulu sorumludur.

Genelkurmay başkanı, Silahlı Kuvvetlerin komutanı olup, savaşta başkomutanlık görevlerini Cumhurbaşkanlığı namına yerine getirir.

---

[11] TSK İç Hizmet Kanunu; Madde 1.

Genelkurmay başkanı, Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine, cumhurbaşkanınca atanır, görev ve yetkileri kanunla düzenlenir. Genelkurmay başkanı, bu görev ve yetkilerinden dolayı başbakana karşı sorumludur.

Millî Savunma Bakanlığının Genelkurmay Başkanlığı ve Kuvvet Komutanlıkları ile görev ve ilişkileri ve yetki alanı kanunla düzenlenir.

d. TSK Askerî Strateji Konsepti

Dünya güvenlik ortamında meydana gelen gelişmeler karşısında TSK Türkiye'yi çevreleyen potansiyel risk ve tehditleri yeniden değerlendirerek Anayasa ve yasalarla belirlenmiş vazifesini yerine getirmek için millî askerî stratejisini yeniden düzenlemiştir. Bu kapsam da TSK aşağıdaki faaliyetleri icra etmek durumundadır:[12]

- Caydırıcılık
- Sınır güvenliğinin sağlanması,
- Güvenlik/harekât ortamının şekillendirilmesi,
- Savaş dışı harekât (Barışı destekleme harekâtı, doğal afet yardım harekâtı ve iç güvenlik harekâtı),
- Kriz yönetimi,
- Kesin sonuçlu konvansiyonel harekât.

e. TSK'nin temel hedefleri

- Barıştan itibaren, ülkenin güvenlik çıkarlarını ve millî menfaatlerini korumaya ve toprak bütünlüğünü muhafaza etmeye yönelik tehditlere karşı caydırıcı bir askerî gücü tesis ve idame etmek,

- İstikrarsızlığın ve belirsizliğin hâkim olduğu bir coğrafyada yer alan Türkiye'nin gerek kendi iç istikrarına ve gerekse dış istikrara ve dolasıyla ülke güvenliğine katkıda bulunmak amacıyla çevresindeki güvenlik ortamını şekillendirmek, bu kapsamda Türkiye'ye yönelik tehditleri azaltmak ve muhtemel bir çatışma öncesinde siyasi ve askerî bir durum üstünlüğü sağlamak,

- Yıkıcı ve bölücü faaliyetler ile dinî esaslara dayalı laiklik karşıtı rejimi yerleştirmeye karşı, ülke ve milletin bölünmez bütünlüğünü; mevcut anayasal, demokrasi ve laik cumhuriyet düzeni içerisinde yasaların verdiği görev ve yetkiler çerçevesinde korumak ve kollamak, bu konuda kolluk kuvvetlerine her türlü desteği sağlamak, yıkıcı ve bölücü akımlara yönelik iç ve dış desteğe engel olmak için gerekli askerî tedbirleri almak,

- Deprem, sel, toprak kayması, çığ, büyük yangın v.b. doğal afetler sonrası daha fazla can ve mal kaybını önlemek amacıyla afetzedelere

[12] Türk Silahlı Kuvvetleri; Gnkur. Başkanlığı Yayını, 2008.

yardım etmek, afet bölgesinde devlet otoritesini devam ettirmek ve devletin diğer kuruluşlarına ve bu amaçlar için çalışan sivil toplum örgütlerine yardım etmek,

- Uluslararası barış ve güvenliğin korunması, çatışmaların ortaya çıkmadan önlenmesi, veya durdurulması, barışın yeniden tesis edilmesi, bir ülkenin iç istikrarının sağlanması ve insani yardım maksatlarıyla, BM, NATO veya Avrupa Güvenlik İş Birliği Teşkilatı tarafından doğrudan veya verecekleri yetkiyle icra edilecek barışı destekleme harekâtına katılmak olarak belirlenmiştir.

Türk Silahlı Kuvvetleri yukarıda sayılan görevleri yapmak; teşkilat malzeme ve kadro bakımından yeteri kadar küçülmüş, buna karşılık, beka, hareket/intikal kabiliyeti ve ateş gücü artmış, momentumu yüksek ve eğitilmiş vurucu unsurlara, süratle mobil hâle gelen karargâhlara sahip olmayı, her ortamda, her türlü hava şartlarında gece ve gündüz kesintisiz harekât icra edebilen modern, yüksek seviyede eğitimli ve her an harbe hazır bir güç hâline gelmeyi hedeflemektedir. Bu hedefi gerçekleştirmek için modern çağın gerektirdiği silah sistemlerine sahip olurken diğer yandan da modern eğitim ve bilgi sistemlerini kullanmaktadır.

f. TSK'nin Ana Unsurları

1) Teşkilat

TSK'nin ana ast unsurlarını Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı, Sahil Güvenlik Komutanlığı oluşturmaktadır.

2) Kara Kuvvetleri[13]

TSK'nin bir unsuru olarak, Türk yurdunun ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin korunması ve kollanması ile ilgili kendisine verilen dış askerî tehditlerin önlenmesine, uluslararası ve iç istikrarın sağlanmasına, yönelik görevleri yerine getirmekten sorumlu kılınmıştır.

Kara Kuvvetleri; 1'inci, 2'nci, 3'üncü Ordu Komutanlıkları ve Ege Ordu Komutanlığı ile Eğitim Doktrin Komutanlığı ve Lojistik Komutanlığından teşekkül etmektedir.[14]

3) Deniz Kuvvetleri[15]

Ülkenin denizden gelecek tehditlere karşı savunulması ile deniz alaka ve menfaatlerinin korunması ve kollanmasından sorumlu olup; barış, kriz dönemi ve savaşta verilen muhtelif görevleri yapmaktadır. Bu çerçevede; denizlerde varlık göstermek, barışı destekleme, insani yardım, arama kurtarma harekâtı icra edilmesi, muhtelif terör ve kaçakçılık faaliyetlerinde ilgili makamlarla ve Sahil Güvenlik Komutanlığı ile iş birliği, caydırıcılık, kriz

[13] a.g.e.; s. 108.
[14] a.g.e.; s. 109.
[15] a.g.e.; s. 180.

dönemi tedbirleri ve deniz kontrolü, deniz ulaştırma hatlarının emniyeti ve diğer harekâttan sorumludur.

Deniz Kuvvetleri; Donanma Komutanlığı, Kuzey ve Güney Deniz Saha Komutanlıkları ve Deniz Eğitim Öğretim Komutanlığından teşekkül etmektedir.[16]

4) Hava Kuvvetleri[17]

Türkiye'ye hava ve uzaydan gelebilecek herhangi bir tehdidi/riski tespit, teşhis, kontrol ve elimine edebilecek kabiliyette bir kuvvet yapısına sahip olarak, caydırıcı, bölgesel ve uluslararası denge sağlamakta, gerektiğinde Türkiye'ye yönelik her türlü satıh, hava ve uzay tehdidini tahrip etmekte veya tesirsiz hâle getirmektedir.

Hava Kuvvetleri; 1'inci ve 2'nci Hava Kuvvet Komutanlığı, Hava Eğitim Komutanlığı ve Hava Lojistik Komutanlığından teşekkül etmektedir.[18]

5) Jandarma Genel Komutanlığı[19]

Silahlı askerî bir güvenlik ve kolluk kuvveti olarak, emniyet ve asayiş ile kamu düzeninin korunmasını sağlamakta, mülki, adli ve askerî görevler ile diğer kanun ve nizamnamelerin verdiği görevleri ifa etmektedir.

Jandarma Genel Komutanlığı;[20] Jandarma Asayiş Kolordu Komutanlığı, Jandarma Eğitim Komutanlığı, Jandarma Lojistik Komutanlığı, ve Jandarma Bölge Komutanlıklarından (14 adet) teşekkül etmektedir.

6) Sahil Güvenlik Komutanlığı[21]

Türkiye kara suları, münhasır ekonomik bölge ve arama kurtarma sahalarında ilgili kanun, kararname ve tüzükler uyarınca, denetim ve kontrol faaliyetleri icra etmektedir. Bu kapsamda, Türk sularında güvenliği sağlamak, deniz yolu ile yapılan her türlü kaçakçılığı önlemek ve suçlular hakkında yasal işlemleri yapmak, arama kurtarma görevleri icra etmek ve verilen diğer görevleri yapmaktan sorumludur.

Sahil Güvenlik Komutanlığı; Sahil Güvenlik Karadeniz Bölge Komutanlığı, Sahil Güvenlik Marmara ve Boğazlar Bölge Komutanlığı, Sahil Güvenlik Ege Deniz Bölge Komutanlığı, Sahil Güvenlik Hava Komutanlığı, Sahil Güvenlik Eğitim ve Öğretim Komutanlığı ve Sahil Güvenlik İkmal Merkez Komutanlığından teşekkül etmektedir.[22]

---

[16] a.g.e.; s. 181.
[17] a.g.e.; s. 220.
[18] a.g.e.; s. 232.
[19] a.g.e.; s. 274.
[20] a.g.e.; s. 280.
[21] a.g.e.; s. 304.
[22] a.g.e.; s. 306.

7) Özel Kuvvetler Komutanlığı

TSK bünyesi içinde Özel Kuvvetler Komutanlığı, 27 Eylül 1952 tarihinde "Millî Savunma Yüksek Kurulu" (Millî Güvenlik Kurulu) kararı ile "Hususi ve Yardımcı Muharip Birlikleri" şubesi adı altında kurulmuştur. 29 Mart 1962 tarihinde Özel Harp Dairesi adı ile faaliyetlerine devam etmiş ve 1992 yılında da Özel Kuvvetler Komutanlığı adını almıştır.

Özel Kuvvetler Komutanlığının düşman derinliklerindeki faaliyetler hakkında bilgi toplamak, düşman derinliklerindeki hedeflerin atış altına alınması için hedef tarifi yapmak ve atışları tanzim etmek, bölücü terör örgütü ile mücadele etmek, düşman derinliklerindeki hayati önemi haiz hedefleri tahrip etmek, ülke işgale uğradığında halkın düşmana karşı direnişini planlamak ve organize etmek, düşman derinliklerinde faaliyette iken uçağını terk etmek zorunda kalan pilotu arayıp bulmak ve kurtarmak, düşman kontrolü altındaki bölgede bulunan veya bu bölgede kalan önemli şahsiyetleri kurtarmak ve kaçırmak, barışı destekleme harekâtı icra etmek, yurt içinde ve dışında meydana gelebilecek doğal afetlere kuruluşunda bulunan mevcut imkanları kullanmak suretiyle müdahale etmek, başlıca görevlerini oluşturmaktadır.

8) Türk Silahlı Kuvvetleri bir yandan mevcut teknolojik gelişmeleri takip etmekte ve bünyesine katmakta iken diğer yandan da sahip olduğu Askerî Liseler, Harp Okulları, Sınıf Okulları, Harp Akademileri, Enstitüler ve Astsubay Meslek Yüksek Okulları ve Kuvvet Eğitim/Doktrin Komutanlıkları ile XXI. yüzyılın ihtiyaçlarına cevap verecek tarzda muvazzaf personel yetiştirmeye ve çağdaş eğitim ihtiyaçlarını karşılamaya devam etmektedir.

Eğitimde, çağdaş eğitim ve öğretim kapsamında; öğrenciyi merkeze alan öğrenme felsefesine uygun, Türk Silahlı Kuvvetlerinin mevcut ve gelecekteki ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte, bir üst eğitim öğretim kurumlarındaki eğitim ve öğretimi izleyebilecek bilimsel alt yapı ile donanmış, temel askerî bilgi ve davranışları kazanmış, üstün bedeni yeteneğe sahip, iletişim becerisi gelişmiş, vatan, vazife, şeref ve dürüstlük kavramlarını kendisine ilke edinmesinin yanı sıra, Atatürkçü Düşünce Sistemi'ni özümsemiş ve bunu bir yaşam tarzı olarak benimseyerek kendine rehber edinmiş askerî personel yetiştirmek hedef olarak belirlenmiştir.

9) Türk Silahlı Kuvvetlerinin en üst düzey eğitim kurumu olan Harp Akademileri de "Genelkurmay Başkanlığı kuruluşunda, yüksek lisans düzeyinde akademik eğitim öğretim yapan, Silahlı Kuvvetlere komutanlık ve karargâh subayı niteliklerine sahip kurmay subay yetiştiren, kurmay subaylara müşterek ve birleşik karargâh ve birliklerin faaliyetlerini yönetecek tarzda öğrenim yaptıran, Silahlı Kuvvetlerde, kamu yönetiminde ve gerektiğinde özel kesimde üst kademe yöneticilerine millî güvenlik konularında bilgi ve yetenek kazandıran, özellikle stratejik konularda

araştırma ve geliştirme yapan bilim ve ihtisas kuruluşu"[23] olarak görev ve sorumluluklarını yerine getirmektedir.

10) TSK Sağlık Komutanlığı; Türk Silahlı Kuvvetlerindeki sağlık hizmetlerinin tek elden yönetiminin sağlanması, sağlık politikaları ve stratejilerinin merkezî olarak belirlenmesi, TSK sağlık sisteminin ulusal sağlık sistemi ile entegre edilerek etik kurallara uygun, bilimsel kriter ve yöntemlerle etkin ve ekonomik olarak yürütülmesi, personel, malzeme ve mali kaynakların daha verimli kullanılabilmesi maksadıyla Genelkurmay Başkanlığına bağlı olarak 30 Temmuz 2001 tarihinde kurulmuştur.

11) Harita Genel Komutanlığı; 1895 yılından itibaren Türk haritacığına büyük hizmetler vermiş, ülkemizin savunma amaçlı haritalarının yanında kalkınma amaçlı kamu kurum ve kuruluşlarının her türlü harita ve harita bilgisi ihtiyacına cevap vermektedir.

12) Bunun yanında Deniz Kuvvetleri Komutanlığına bağlı Seyir Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı da Deniz Kuvvetlerinin ve sivil kuruluşların gereksinim duyduğu seyir, hidrografi ve oşinografi hizmetlerini yürütmektedir.

g. Türk Ordusunun Yurt ve Dünya Barışına Katkıları

Türk Silahlı Kuvvetlerinin barış zamanındaki en önemli görevlerinden birisi Türkiye'nin millî çıkarlarının korunmasına katkıda bulunmak amacıyla diğer millî güç unsurları ile birlikte caydırıcılık sağlamaktır.

Türkiye çevresinde barış ve güvenlik ortamı sağlamak amacıyla;

- Askerî eğitim iş birliği yapmakta, askerî yardım faaliyetlerinide bulunmakta,

- Komşularımız ve bölge ülkeleri ile ikili ve/veya çok taraflı güven artırıcı önlemler ve uluslararası silahların kontrolü rejimlerine taraf olmaktadır.

- Türk Silahlı kuvvetleri hem dünya barışına katkıda bulunmak ve hem de bölgesel ve uluslararası güvenliği sağlamak amacıyla barışı destekleme harekâtlarına katılmaktadır.

1) Askerî Eğitim İş Birliği ve Askerî Yardım Faaliyetleri[24]

Türkiye askerî eğitim ve iş birliği kapsamında;

- Birlik, karargâh ve kurumlara askerî ziyaretleri,

- Tatbikatlara gözlemci gönderilmesi,

[23] 3563 Sayılı Harp Akademileri Kanunu; Madde 2.
[24] Gnkur. Başkanlığı Bilgi Notları.

- Türkiye'de Harp Akademileri, Harp Okulları, Askerî Tıp Akademisi, Sınıf Okulları, Astsubay Hazırlama Okulları, Askerî Liseler, Lisan Okulunda Türkçe eğitimi, Sağlık Okulları Eğitimi ve Lisansüstü Eğitimi,
- Çeşitli kısa süreli kurslar,
- Birlik, karargâh ve kurumlarda görev başı eğitimi,
- Birlik/personel mübadelesi ve yerinde eğitim desteği,
- Tatbikatlar
- Askerî tarih ve müzecilik alanında iş birliği ve eğitimi yapmaktadır.

Türk Silahlı Kuvvetleri; hâlen 43 ülke Silahlı Kuvvetleri ile imzalanan Askerî Eğitim İş Birliği Anlaşmaları gereği karşılıklı eğitim faaliyetlerini ve programları devam ettirmektedir.

Dost ve müttefik ülkelere Türk Silahlı Kuvvetlerinin muhtelif eğitim kurumlarında veya yurt dışında personel veya mobil eğitim timlerimiz vasıtasıyla eğitim ve kısa süreli kurslar verilmektedir.

Bugüne kadar Türk Silahlı Kuvvetlerinin çeşitli eğitim kurumlarında 50 ülkeden toplam 21.500 misafir ülke personele eğitim verilmiştir. 2008-2009 eğitim yılında 26 ülkeden 1084 misafir askerî personele eğitim verilmesi planlanmaktadır.

Dost ve Müttefik ülkelere verilen eğitimlerin maliyet ve kapsamlarına dair bilgileri içeren TSK Eğitim ve Öğretim Kataloğunda, 327 adedi Türkçe, 186 adedi İngilizce olmak üzere toplam 513 adet kurs bulunmaktadır.

Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından dost ve müttefik 15 ülkede dil eğitimine katkı sağlamak maksadıyla, 19 Türkçe dil dershanesi kurularak bugüne kadar 1872 personelin Türkçe dilini öğrenmesi sağlanmıştır.

Yurt dışında da personel veya mobil eğitim timlerimiz vasıtasıyla eğitim ve kısa süreli kurslara verilmektedir. Bu maksatla değişik ülkelerde 139 personel görevlendirilmiştir.

TSK eğitim kurumlarında eğitim görerek ülkesine dönen Misafir Askerî Personel ile mezuniyet sonrası ülkesinde de irtibat devam ettirilmektedir. TSK'de eğitim görerek ülkesine dönen ve ülkesinde önemli görevlerde bulunan personel, mezun olduğu eğitim kurumunun kuruluş günlerine çağırılmakta, konferans/seminer vermeye davet edilmektedir.

Bunun yanı sıra, TSK'den eğitim öğretim çerçevesinde ülkeler arasında iş birliğini geliştirmek, karşılıklı bilgi alışverişini sağlamak amacıyla, askerî eğitim iş birliği antlaşmaları veya NATO/SOFA kapsamında 35 dost ve müttefik ülkeye toplam 450 kurs için yılda 1000 civarında personel gönderilmektedir.

Askerî yardımlar kapsamında TSK 23 dost ülke ve kuruluşa hibe, kredi veya proje başlıklarında lojistik yardım yapmıştır.

TSK'ce yürütülen bu faaliyetler, Türk dış politikasının hem bir parçasını hem de bir aracını oluşturmaktadır. Ayrıca ülkemizde eğitim gören

veya yurt dışında eğitim verilen personelin ülkelerimiz arasında dostluk ve iş birliğinin geliştirilmesinde de önemli rol oynadıkları değerlendirilmektedir.

2) Barışı Destekleme Harekâtı[25]

Barışı Destekleme Harekâtı, Birleşmiş Milletler veya diğer uluslararası güvenlik örgütleri tarafından, doğrudan veya verecekleri yetkiyle bir veya birden fazla teşkilat marifeti ile önceden belirlenmiş şartlar ve esaslar çerçevesinde, belirlenen bir sürede, açıkça belirlenmiş amaçların gerçekleştirilmesi için icra edilmekte, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması için Türk Silahlı Kuvvetleri bu faaliyetlere de aktif katkı sağlamaktadır.

Türk Silahlı Kuvvetlerinin barışı destekleme harekâtında görevlendirilebilmesi için Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin yetki vermesi ve öncelikle buna ilişkin siyasal bir kararın oluşması gereklidir. T.C. Anayasası'na göre, Millî Güvenlik Kurulunun bu konuda hükûmete bildireceği tavsiye niteliğindeki karar çerçevesinde, Bakanlar Kurulunca durum incelenir ve bir hükûmet tasarısı ile TBMM'ye sunulur.

TSK'nin Barışı Destekleme Harekâtı'na katılımının hukuki dayanağını Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 92'inci maddesi oluşturur. Bu maddede; "Türkiye'nin taraf olduğu uluslar arası antlaşmaların veya uluslar arası nezaketin gerektirdiği durumlar hariç, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verme yetkisinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ait olduğu" belirtilmektedir.

Türkiye'nin Geçmiş Dönemde Barışı Destekleme Harekâtına Sağlanan Katkılar

Sıra Nu.	Harekât	Harekât Dönemi
1.	Kore Harekâtı	1950-1953
2.	BM Somali Harekâtı (UNOSOM)	Ocak 1993-Şubat 1994
3.	BM Koruma Gücü (UNPROFOR)	Ağustos 1993-Aralık 1995
4.	NATO Uygulama Kuvveti (IFOR)	Aralık 1995-Aralık 1996
5.	NATO İstikrar Kuvveti (SFOR)	Aralık 1996-Aralık 2004
6.	Sharp Guard Harekâtı	Temmuz 1992-Ekim 1998
7.	Deny Flight/Deliberate Forge/ Joint Guardian	Mayıs 1994-Mart 2002
8.	ALBA Operasyonu	Nisan 1997-Ağustos 1997

[25] a.g.e.

9.	Makedonya Mecburi Hasat ve Kurnaz Tilki	Ağustos 2001-Mart 2003
10.	BM Kongo Demokratik Cumhuriyeti Misyonu	Temmuz 2006-Kasım 2006

Türkiye'nin Geçmiş Dönemde Gerçekleştirdiği Gözlemci Görevleri

Sıra Nu.	Harekât	Harekât Dönemi
1.	BM İran-Irak Askerî Gözlem Grubu (UNIIMOG)	Ağustos 1988-Mayıs 1991
2.	BM Irak-Kuveyt Askerî Gözlem Misyonu (UNIKOM)	Mayıs 1991-Mart 2003
3.	Doğu Timor Destek Misyonu (UNMISET)	Şubat 2000-Mayıs 2004
4.	AGİT Kosova Doğrulama Misyonu	Mayıs 1999-Eylül 1999
5.	AGİT Gürcistan Sınır Gözlem Misyonu	Şubat 2000-Aralık 2004
6.	Kongo Demokratik Cumhuriyeti Polis Misyonu	Haziran 2006-Haziran 2007
7.	BM Bosna-Hersek Misyonu	Ocak 2001-Ocak 2002
8.	El-Halil'deki Geçici Uluslararası Mevcudiyet	Şubat 1997-Nisan 2008

Türkiye'nin Günümüzde Barışı Destekleme Harekâtlarına Sağladığı Katkılar

Sıra Nu.	Harekât
1.	NATO Kosova Gücü (KFOR)
2.	NATO Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti (ISAF)
3.	NATO Etkin Çaba (OAE)
4.	NATO'nun Irak'a Eğitim Desteği (NTM-I)
5.	Balkan Danışma Timleri
6.	NATO Mukabele Kuvveti (NRF-11)
7.	Lübnan Geçici Kuvveti (UNIFIL)
8.	Bosna-Hersek (EUFOR-Althea)
9.	Güneydoğu Avrupa Tugayı (SEEBRIG)
10.	Karadeniz İş Birliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR)
11.	Sudan (UNMIS-UNAMID)
12.	Somali Birleşik Görev Kuvveti (CTF-15)

Günümüzde Devam Eden Askerî Gözlem Görevleri

Sıra Nu.	Harekât
1.	BM Gürcistan Gözlem Misyonu
2.	AGİT Gürcistan Gözlem Misyonu

Barışı destekleme harekâtına katılımın Türkiye'ye sağladığı katkılar pek çok açıdan değerlendirilebilir. Türkiye'nin uluslararası hukuk ve normlara uygun olarak barışı destekleme harekâtına katılması, uluslararası ortamda saygınlığını arttırmakta ve barışsever ülke imajını pekiştirmekte, dış politikadaki etkinliğini arttırmaktadır.

Ayrıca, barış gücü faaliyetlerine katılarak, Türk Silahlı Kuvvetlerinin eğitim durumu, disiplini, etkinliği ve başarıları uluslararası kamuoyunda tanıtılmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri değişik arazi ve iklim koşullarında harekâtta bulunarak her türlü iklim ve arazide muharebe edebilme, kara, deniz, ve hava yolu ile uzak mesafelere intikal edebilme yeteneklerini geliştirmekte, bunların yanı sıra, barış gücü faaliyetlerine katılan personel diğer ülke insanlarını ve silahlı kuvvetlerini tanımakta ve etkileşim içine girmektedir.

Türkiye'nin barışı destekleme harekâtı konusundaki en önemli referansı, Cumhuriyet'in temel dış politika ilkeleri arasında yer alan Mustafa Kemal ATATÜRK'ün "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ilkesidir. Bu ilkeyi temel alan Türkiye, dünya barışının gerçekleştirilmesi için uluslararası iş birliğine gidilmesini kabul eden bir dış politika anlayışına sahiptir.

Türkiye, dünya barışının ve güvenliğinin korunmasında son derece önemli bir faktör olduğuna inandığı barışı destekleme harekâtına katkısını şüphesiz ki bugün ve gelecekte sürdürmeye devam edecektir.

3) NATO'ya Sağlanan Katkılar[26]

Türkiye, 1949 yılında kurulan bu ittifaka 1952 yılında üye olmuştur. İttifakın kurulduğu günden beri Avrupa tarihin en uzun barış dönemini yaşamıştır. Topyekûn nükleer mukabele stratejisi ile başlayan gerginlik, 1990'lı yıllara kadar tedrici olarak azaltılarak fiilî bir çatışma olmaksızın Soğuk Savaş'a son verilmiştir.

Türkiye, bu süreç içerisinde, ittifak içerisinde yapıcı tutumuyla, caydırıcı Silahlı Kuvvetleriyle, güvenilir bir müttefik olarak güney kanattaki sorumluluğunu yerine getirmiş, NATO'nun saygın bir üyesi olmuştur.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, merkezî Avrupa'daki tehdit ortadan kalkmış, tehdit değerlendirme anlayışı değişmiş ve Türkiye'de kendisini istikrarsız bir bölgenin içinde bulmuştur. Klasik anlamdaki tehditin değişmesiyle birlikte NATO'da 1999 Vaşington Zirvesi'nde yeni bir stratejik

[26] a.g.e.

konsept geliştirmiştir. Bu kapsamda kolektif savunma, stratejik bütünlük, güvenliğin bölünmezliği gibi anlayışlarla ittifak ilgi alanını genişletmiştir. Bu arada üye sayısını da artırmıştır.

Kasım 2002 Prag Zirvesi NATO için bir dönüm noktası olmuş, bu zirvede alınan kararlar doğrultusunda NATO bir transformasyon sürecine girerek komuta ve kontrol yapısında yeni bir yapılanmaya girmiştir.

NATO'nun transformasyon sürecinin önemli diğer bir kısmını, NATO Mukabele Kuvveti oluşturmaktadır. NATO Mukabele Kuvvetinin Rotasyon Planı'na göre 8'inci dönem Kara Unsur Liderliği (Ocak-Temmuz 2007) Türkiye tarafından yürütülmüştür. 15'inci-16'ncı Dönem Özel Kuvvetler Unsur Liderliği (Temmuz 2010-Temmuz 2011 tarihleri arasında) ve NMK 17 (Temmuz 2011-Ocak 2012) Kara Unsur Liderliği ile Türkiye tarafından üstlenilecektir.

Türkiye, NATO Mukabele Kuvvetinin her dönemine görünür katkıda bulunmuştur. Bu kapsamda Kara, Deniz, Hava ve Özel Kuvvetler olarak; NRF-7'ye: 485, NRF-8'e: 2469 personelle iştirak edilmiştir.

Yeni komuta yapısında İzmir'de bulunan Güneydoğu Avrupa Müşterek Alt Bölge Komutanlığı 2004 yılında lağvedilmiş; Napoli'de bulunan Airsouth Karargâhı ise Hava Unsur Komutanlığı (CC Air HQ İzmir) adıyla Türkiye'ye taşınmıştır. Türkiye söz konusu karargâhın operasyonel olarak faaliyetlerini yürütebilmesine yönelik en yüksek oranda katkıyı sağlamış ve sağlamaya devam etmektedir.

3'üncü Kolordu Komutanlığının HRF statüsü NATO Rapid Deployable Corps-NRDC TU olarak NATO tarafından onaylanmıştır. Türkiye bu karargâh komutasında Şubat-Ağustos 2005 döneminde Afganistan'da ISAF-7 liderliğini üstlenmiştir.

NATO transformasyonun getirdiği bir diğer kavram mükemmeliyet merkezleridir. NATO komuta yapısının bir parçası olmamasına karşın, bu merkezlerin; NATO ve Barış İçin Ortaklık (BİO) komutanlık ve birliklerinin birlikte çalışılabilirliğinin ve yeteneklerinin geliştirilmesi, doktrin geliştirilmesi ve denenmesi yönünde NATO'ya hizmet vermesi amaçlanmaktadır.

Türkiye NATO'ya üç adet mükemmeliyet merkezi önermiştir. Bu kapsamda;

- Terörizmle Mücadele Mükemmeliyet Merkezi: 28 Haziran 2005 itibarı ile Mutabakat Muhtırası imzalanmış ve açılışı yapılarak faaliyete başlamıştır.

- Taktik Hava Eğitim Mükemmeliyet Merkezi: Konsept çalışmaları devam etmekte olup değerlendirme aşamasında bulunmaktadır.

- Barış için Ortaklık Mükemmeliyet Merkezi: SACT, Değerlendirme aşaması devam etmektedir.

Türkiye 28-29 Haziran 2004 tarihinde NATO Zirvesi'ne ev sahipliği yapmıştır.

NATO'nun 1994 yılı Ocak ayında icra edilen Brüksel Zirvesi'nde başlatılan Barış İçin Ortaklık Programı kapsamında Türkiye, TSK BİOEM Komutanlığının teşkiline karar vermiş ve 29 Haziran 1998 tarihinde TSK BİOEM Komutanlığı uluslararası bir törenle açılmış ve açılışından 9 ay sonra NATO tarafından tanınmıştır.

BİOEM Komutanlığının vazifesi; Genelkurmay Başkanlığı tarafından belirlenen öncelikler esas olmak üzere, NATO, BİO, Akdeniz Diyaloğu ve İstanbul İş Birliği Girişimi ülkeleri ile gerektiğinde diğer ülkelerin personelinin müşterek çalışabilirlik hedeflerine ulaşmalarını sağlamak, Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin bu ülkelerdeki etkinliğinin artırılmasına yardımcı olmak maksadıyla; kurs, konferans, seminer, mobil eğitim timi vb. faaliyetleri icra etmektir.

TSK BİOEM Komutanlığınca eğitim ve öğretim faaliyetleri kapsamında:

- İpek Yolu general/amiral semineridir. 2000 yılından bu yana icra edilen 9 seminere toplam 674 general/amiral ve büyükelçi iştirak etmiştir.

- 2002-2008 yılları arasında 17 farklı ülkede 1850 personel mobil timler aracılığı ile yerinde eğitilmiştir.

- 296 kurs açılmış ve 12 seminer icra edilmiştir.

- Bugüne kadar BİOEM eğitim ve öğretim faaliyetlerine 79 farklı ülkeden (NATO, BİO, AD, İİG, Temas Ülkeleri ve diğer BM ülkeleri) toplam 8825 personel iştirak etmiştir.

2008-2009 eğitim ve öğretim yılında 17 konuda 23 kurs, 1 seminer ve 3 ülkede mobil eğitim timi icra edilmesi planlanmıştır.

Türkiye BİO kapsamındaki tatbikatlara da aktif olarak iştirak etmekte ve bölge güvenliği ile ilgili birçok girişimi desteklemekte ve hatta öncülük etmektedir. Balkanlar'da barış ve istikrarın tesis ve idamesi amacıyla, Türkiye'nin girişimleri sonucu 31 Ağustos 1999 tarihinde Filibe/Bulgaristan'da kurulan Güneydoğu Avrupa Tugayı (SEEBRIG) kurulmuştur. Güneydoğu Avrupa Tugayına, Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, İtalya, Makedonya, Romanya ve Türkiye üye olarak; ABD, Hırvatistan, Slovenya ve Ukrayna ise gözlemci statüsünde katkıda bulunmaktadır. SEEBRIG Anlaşması gereği, SEEBRIG Tugay Karargâhının her dört yılda bir yer değiştirmesi öngörülmüştür. 1999-2003 yılları arasında Filibe/Bulgaristan'da bulunan Tugay Karargâhı, 24 Haziran 2003-30 Haziran 2007 tarihleri arasında Köstence/Romanya'da konuşlanmıştır. Söz konusu karargâh, 2007-2011 döneminde İstanbul'da 3'üncü Kolordu Komutanlığı ile aynı kışlada görev yapacaktır. Bu kapsamda SEEBRIG Karargâhı 11-30 Haziran 2007 tarihlerinde Türkiye'ye intikal etmiştir. Türkiye'nin aktif rol oynadığı

Güneydoğu Avrupa Tugayı (SEEBRIG), Kabil Çok Uluslu Tugayı görevini 6 Şubat-6 Ağustos 2006 tarihleri arasında yürütmüştür. Türkiye'nin öncülüğünde başlatılan çalışmalar sonucunda Güneydoğu Avrupa Tugayı (SEEBRIG) 1998 yılında kurulmuştur. Güneydoğu Avrupa Tugayı (SEEBRIG), 6 Şubat-6 Ağustos 2006 tarihleri arasında Kabil Çok Uluslu Tugayı görevini yürütmüştür.

- Güven ve Güvenlik Artırıcı Önlemler (GGAÖ) Faaliyetler

- AGİT çatısı altında sürdürülen faaliyetler,

- Karadeniz'de GGAÖ Rejimi (Türkiye, Ukrayna, Rusya, Bulgaristan, Gürcistan, Romanya).

- Silahsızlanma ve Silahların Kontrolü Faaliyetleri

- Avrupa Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Antlaşması (AKKA) kapsamında sürdürülen faaliyetler,

- Açık Semalar Antlaşması (ASA),

- Kitle İmha Silahlarının Önlenmesi Faaliyetleri,

- Dayton Barış Antlaşması,

- Türkiye'nin komşuları ile imzaladığı ortak sınırların Anti-Personel Kara Mayınlarından Arındırılması Antlaşmaları,

- İnsani Amaçlı Küresel Mayın ve Patlamamış Mühimmat Temizleme Faaliyetleri,

- Küçük ve Hafif Silahların Yasa Dışı Ticaretinin Önlenmesi,

- Güneydoğu Avrupa Bölgesel Silahların Kontrolü, Doğrulama ve Uygulamaya Yardım Merkezi.

ğ. Savunma Sanayi Faaliyetleri[27]

1923 yılından 1980'lı yıllara kadar mevcut kaynaklar ve uygulanmakta olan tedarik siyasetiyle Türk Silahlı Kuvvetlerinin giderek büyüyen savunma teçhizatı açığının kapatılmasının mümkün olmayacağının anlaşılması üzerine 1983 yılı sonlarında Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT) niteliğinde Savunma Donatım İşletmeleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Ancak bu kuruluş KİT olmanın getirdiği sınırlamalar nedeniyle kendinden beklenen çalışmaları gösterememiş ve bütün mal varlığı ile birlikte 3238 sayılı Kanun'la 1985 yılında kurulan Savunma Sanayisi Müsteşarlığı (SSM)na devredilmiştir. 3238 sayılı Kanun'un amacı; "Modern bir savunma sanayinin geliştirilmesi ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin modernizasyonunun sağlanması" şeklinde ifade edilmiştir.

Kanun çerçevesinde uygulanan temel siyaset; yerli sanayi alt yapısından azamî ölçüde yararlanmak, ileri teknolojili yeni yatırımları

[27] Silahlı Kuvvetler Dergisi; Ocak 2008, S 295.

yönlendirmek ve teşvik etmek, yabancı teknoloji ile iş birliği ve sermaye katkısını sağlamak, araştırma geliştirme faaliyetlerini teşvik etmek suretiyle gerekli her türlü silah, araç ve gerecin mümkün olduğunca Türkiye'de üretimini sağlamaktır.

Yeni siyasetle eski uygulamalardan farklı olarak; yerli ve yabancı özel sektöre açık, dinamik bir yapıya kavuşmuş, ihracat potansiyeline sahip, yeni teknolojilere uymada güçlük çekmeyen, teknolojik gelişmeler karşısında kendini yenileme kabiliyeti bulunan Türkiye'yi başta NATO ülkeleri olmak üzere, diğer pek çok ülke karşısında sürekli alıcı durumundan kurtarıp dengeli iş birliğini mümkün kılan bir savunma sanayisinin kurulması öngörülmüştür.

Savunma Sanayisi Müsteşarlığı ile eş zamanlı olarak, 3238 sayılı Kanun kapsamında "silah üretimi alanlarına yapılacak yatırımlara sürekli ve istikrarlı kaynak sağlanması" amacıyla Savunma Sanayisi Destekleme Fonu (SSDF) kurulmuştur.

Savunma Sanayisi Destekleme Fonu'nun gelir kaynakları arasında; Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakıflarınca sağlanan kaynakların yanı sıra, gelir vergisi, akaryakıt vergisi, içki ve tütün üzerinden sağlanan vergilerden belli paylar, millî piyango ve bahis gelirleri, bedelli askerlik ödemeleri, banka faiz gelirleri, MSB bütçe ve genel bütçeden ayrılan paylar sayılabilir.

Uluslararası düzeyde en gelişmiş teknolojileri sürekli kullanmak ve geliştirmek, Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla kurulan ASELSAN, ASPİLSAN, TUSAŞ, TAI, ROKETSAN, MKEK ve HAVELSAN gibi kuruluşlar ve özel sektör, bugün yapmış oldukları başarılı çalışmalar ve üretimleriyle TSK'ye modern teknoloji ile donatılmış harp silah ve araçlarını kazandırmaya ve Türkiye'nin gurur kaynağı olmaya devam etmektedirler.

Kuvvet Komutanlıklarının bünyesinde bulunan Lojistik/İkmal Merkez Komutanlıklarına bağlı Ana Bakım Merkezleri, Bakım Onarım-Destek Komutanlıkları ve İkmal Merkez Komutanlıkları vasıtasıyla TSK'nin envanterinde bulunan tırtıllı, zırhlı muharebe ve tekerlekli araçların, muhtelif ağır ve hafif silahların, muharebe, elektronik, bilgi sistemleri malzemelerinin fabrika seviyesinde bakım, onarım, tadilat, yenileştirme ve modernizasyonları, tersanelerde mayın avlama gemileri, amfibi gemiler, karakol gemileri, sahil güvenlik botları ve çeşitli yardımcı sınıf deniz vasıtaları, fırkateyn, denizaltı, ikmal destek gemileri ve yüzer havuzlar inşası ve her türlü bakım onarımı, Hava Kuvvetlerine ait çeşitli sistemlerinin fabrika seviyesi bakım, onarım, revizyon, test ve kalibreleri ile yedek parça ve yer destek teçhizatı imali yapılabilmektedir.[28]

[28] Türk Silahlı Kuvvetleri; 2008.

TSK'nin modernizasyonu bağlamında aşağıdaki önemli projeler özellik arz etmektedir: [29]

Kuvvet Komutanlığı	Proje Adı
Türk Silahlı Kuvvetleri (ortak)	Keşif Gözetleme Uydusu (Göktürk) Projesi
Kara Kuvvetleri Komutanlığı	Millî imkânlarla Modern Tank Üretimi Projesi Taarruz ve Taktik Keşif Hlk. (ATAK) Projesi Leopard Tanklarının yenileştirilmesi M60A1 Tank Modernizasyonu Leopard 2A4 Alımı Taarruz Helikopter Birliklerinin yenilenmesi Uzun Menzilli Tanksavar Silah Sistemi (UMTAS) Genel Maksat ve Ağır Nakliye Helikopteri Projesi Füze Roket Sistemleri Topçu Namlulu Toplar Projesi Ateş Destek Otomasyon Projesi (ADOP 2000) Alçak İrtifa Füze Sistemleri Seyyar Yüzücü Köprü ve Köprücü Tankı Projesi TASMUS Muharebe Sahası Yönetim Sis.(MYSYS) Elde Taşınabilir Mayın Tespit Sistemi
Deniz Kuvvetleri Komutanlığı	Millî Karakol Gemisi (MİLGEM) Projesi Yeni Tip Karakol Botu Projesi Yeni Tip Denizaltı (havadan bağımsız) Projesi KILIÇ-II B Hücumbot Projesi GÜR Sınıfı Denizaltı Projesi Savaş Gemileri Elektronik Harita Görüntüleme ve Bilgi Sistemi SEA Sparrow Füze Sistemi Modernizasyonu DM 2 A4 Modern Denizaltı Torpidosu HARPOON Blok-II Güdümlü Mermi

[29] Savunma ve Havacılık Dergisi; Haziran 2007, s. 22.

Hava Kuvvetleri Komutanlığı	Yeni Nesil Muharebe Uçağı (JSF) Projesi Havadan İhbar ve Kontrol (HİK) Uçağı (Barış Kartalı) Projesi A400 M Ulaştırma Uçağı Projesi F16 Modernizasyon Projesi AN/ALE-40 CHAFF Flare Sistemi Taşınabilir Taktik Muhabere Komuta-Kontrol Sistemi Orta Menzilli Hava-Hava Füzesi Lazer Güdümlü Bomba Kiti Hava Trafik Eğitim Simülatörü (RAPKOM) 2,75 inç Lazer Güdümlü Roket (Cirit)

4. Türk Ordusunun Dünya Orduları Arasındaki Yeri

Orduların birbirleriyle mukayesesini yaparken somut ve soyut değerler göz önünde bulundurulmalıdır. Somut değerlerden, Silahlı Kuvvetler içindeki sayılabilen unsurlar hesaba katılır. Bunlar Kara, Deniz, Hava Kuvvetlerine ait muharebeye doğrudan etki eden insan gücü, silah, malzeme, teçhizat ve bunlara ait sistemlerdir. Tabi ki bunlar da kendi içerisinde değerlendirmek doğruya yakın sonuç verebilir. Somut değerler içerisinde insan faktörünün en önemli göstergesi, sayısal değeri ile birlikte eğitim ve savaş tecrübesi de önemli rol oynamaktadır.

Bir silahlı kuvvetlerin tarihsel performansı, savaşma azim ve iradesi, ulusun silahlı kuvvetlerine verdiği destek ile birlikte dünya ve ülke barışına yaptığı katkılar da dikkate alınmalıdır.

Soyut değerlerin incelenmesinde Türk ordusunun sahip olduğu bazı değerler vardır ki bu dünyanın hiçbir ordusunda yoktur. Her şeyden önce Türk milleti ordu-millettir. Hemen hemen hiçbir ulusta ordu-millet kavramı bu kadar iç içe geçmiş değildir ve ordu-millet kaynaşması yoktur. Ordu-millet kaynaşmasının, ifade ettiği anlam Türk Silahlı Kuvvetlerinin milletin bağrından çıkması, Türk milletinin, Türk halkının ta kendisi olmasıdır.[30] Bunu bir örnekle açıklamak gerekirse: Türk milletini büyük bir havuza benzetecek olursak, ordu da bu havuzun ortasından fıskiye tarafından yukarı doğru fışkıran su zerrecikleridir. Fıskiye havuzdan aldığı bir miktar suyu yukarı doğru fışkırtır. Biz bu fışkıran suyun tepesine baktığımız zaman bir miktar su yukarı doğru çıkarken bir miktarı da havuzun içine tekrar döner. Bu esnada biz hep aynı şekil ve resimi görürüz; sanki su zerrecikleri hiç değişmemektedir. Hâlbuki tepedeki su devamlı değişmekte devridaim yapmaktadır. İşte Türk Silahlı Kuvvetleri de böyledir. Hizmet sırası gelen Türk evladı Silahlı Kuvvetlerde görev alır, hizmet süresi bittiğinde gene

[30] Org. İlker Başbuğ; 2007-2008 Eğitim Yılı Faaliyet Değerlendirme Toplantısı ve Başarılı Birlik Ödül Töreni Konuşması.

milletin içine döner. Biz Silahlı Kuvvetlerde hep aynı resim ve şekli görürüz. Hizmette olanlar Türk milletinin, Türk halkının ta kendisidir. Bu yüzden asırlardır Türk ordusu milletin ordusudur ve milletin içinden çıkmıştır. Bu anlayış Türk Silahlı Kuvvetleri personelinde vatana ve millete bağlılık, karşılıksız hizmet anlayışını ve savaşlarda düşünmeden ölüme koşma inancını en üst seviyeye çıkarırken, Türk milletinde de orduya ve komutanlarına büyük bir güven hissi doğurmuştur.

Ordu-millet anlayışını aksettiren en önemli unsurlardan bir tanesi de şehitlik ve gazilik anlayışıdır. Hiçbir şahsi çıkar gözetmeden millî ve manevi değerleri yüceltmek, vatan topraklarını savunmak uğruna milletin şeref ve namusunu korumak için düşmanla savaşan ve savaş sırasında hayatını kaybeden Mehmetçiklere "şehit", düşmanla çarpışırken ölmeden gelen Mehmetçiklere de "gazi denir. Türk milleti böylece kutsal askerlik mesleğini ve askerlik hizmetini en yüce mertebeye yerleştirmiştir. Mehmetçik askere giderken ve savaşırken böyle kutsal bir mertebeye ulaşmak duygu ve düşüncesi içinde hareket etmektedir. Bu duygu içerisinde de şehidin ana ve babası da "Vatan sağ olsun" demektedir.

Ordu-millet kaynaşmasının ortaya çıkardığı başka bir değer de Türk ordusunda ve milletinde vatan sevgisinin en üst seviyede olmasıdır. Türklerin tarih boyunca kurmuş oldukları en köklü ve en düzenli kurumları orduları olmuştur. Devleti kuran ve yaşatan her zaman ordu olduğundan Türkler ordularına çok değer vermişlerdir. Türk ordusunun özelliği soyluların veya bir zümrenin ordusu değil halkın kendisinin kurduğu ordu olmasıdır. Türklerde asker olmak demek, vatanı beklemek demektir.

Bu konuda, M. Bozdemir'in kitabında yer alan Türkiye ve Fransa'ya ait olabildiğince yaklaşık bir zaman ve benzer denekler üzerinde yapılan araştırma bize bir fikir vermektedir. Dr. Mahmut Tezcan'ın 1972-1973 ders yılında AÜ Eğitim Fakültesinin 200 öğrenci üzerinde yaptığı Türklerde stereotipler (değer kalıpları) ve değerler üzerine yaptığı araştırmada askerlik hizmetinin niteliği konusundaki sorulara aşağıdaki karşılıklar elde edilmiştir:

Türk Gençleri ve Askerlik

Askerlik Hizmetinin Niteliği

Nitelik	Sayı	Yüzde
Kutsal bir görevdir	89	44,5
Yasal bir zorunluluktur	102	51
Statü elde etme aracıdır	2	1
Ülke için gereklidir	6	3
Başka	-	-
Cevapsız	1	0,5
Toplam	200	100

Bozdemir'e göre; tablodan da görüldüğü gibi askerlik üzerine soruları cevapsız bırakan bir kişidir. Olumsuz bir soru sorulmadığı gibi açık uçlu "Başka" sorusuna da hiçbir karşılık verilmemiştir. Bu durum gençlerin askerlik konusunda tereddütsüz, kesin yargılara sahip olduklarını düşünmememize izin verir. Bunların % 50'ye yakını (47,5) "askerlik hizmetini ülke için gerekli, kutsal bir görev" sayarken, % 51'i de hiçte olumsuz sayamayacağımız "Yasal bir zorunluluktur." karşılığını vermiştir.

Aynı araştırmada bu sayıları pekiştiren bir başka saptamada "En çok takdir edilen kişiler"le ilgilidir: Birinci derecede benimsenen önderler % 76,5'lik bir çoğunlukla "Millî-Askerî Önderler"dir.

Fransa'da 1971 yılında "Comission Armée-Jeunesse"'in 1378 askerliğini yapmamış ve 648 askerliğini yapmış genç üzerinde yaptığı bir araştırmaya göre: (Nu. 545/DN/CAB./A. JC.H.: 330/238-5) Bir askerî savunma yapmak durumunda kalırsanız bunu niçin yaparsınız? sorusuna verilen karşılıklar şöyledir:

Fransız Gençleri ve Askerlik

	Askerlikten Önce %	Askerlikten Sonra %
Özgürlüklerini Savunmak İçin	37,5	28
Ailelerini savunmak için	19	37
Fransa'yı savunmak için	13,5	17,5
Kendilerini savunmak için	10,5	15,5
Halkı savunmak için	8	4,2
Hükûmeti savunmak için	1	1.8
Mal varlıklarını savunmak için	0,2	1,5

Bu araştırmadan çıkan ilginç bir sonuçta "Askerlikte zaman mı yitirdim?" sorusuna verilen cevapların oranının askerlikten önce (% 62) ve askerlikten sonra (% 65) birbirine çok yakın olmasıdır.

Türklerin vatan savunması tarihten gelen bir özelliktir. Türk tarihi, vatan savunmasının sayısız ve şanlı örnekleri ile doludur. Büyük Hun Hakanı Mete'nin vatan savunması hakkındaki sözleri dillere destan olmuştur. Göktürk Hakanı, vatan anlamına gelen "il" kelimesini kullanarak, şöyle diyordu: "Üstte gök çökmedikçe, altta yer delinmedikçe, senin ilini ve töreni kim bozabilir?"

ATATÜRK, vatan savunmasını en kutlu bir vazife sayarak, şöyle diyordu: "Vatan savunmasına ait vazifelerden daha önemli ve yüce vazife olmaz."

Türk milletinin askerliğe ve vatan savunmasına verdiği desteği göstermesi açısından 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nda gönüllü savaşa katılmak isteyenlerin yaptığı başvurudur. 22 Temmuz 1974 tarihli Milliyet gazetesine göre 85.000 kişi gönüllü olarak Askerlik Şubelerine başvurmuştur. (M. Bozdemir)

Askerî kültür ile millî kültür iç içedir. Halk arasında askerî birliklerin konuşlandığı yerlere "kışla" denildiği herkesin bildiği bir konudur. "Kışla", kışın geçirildiği yer demektir. Bu kelime, hem sivil halkın kışı geçirdiği yere verilen addır hem de ordunun ve daha sonra her mevsim kaldığı, barındığı yerin adı olmuştur (Mehmet Eröz). Türkler de kışlanın diğer bir adı da "ocak" tır. "Ocak" tabiri Türk kültüründe kutsaldır, varoluşun simgesi ve göstergesidir. Ocağın tütmesi "varoluş"un kanıtıdır. Asker ocağı tabiri ile yetinilmemiş, daha da yüceltmek için "peygamber ocağı" denmiştir. Türkler, saygılarını ve sevgilerini asker sözcüğü ile anlatmayı yeterli bulmamışlar, peygamberin Türklerdeki adı olan Mehmet tabirini yani "Mehmetçik" sıfatını kullanmışlardır.[31]

Ordu-millet kaynaşmasının en güzel örneğini gençlerimizin askere gidişlerinde "Asker Uğurlaması" törenlerinde görmemiz mümkündür. Dünyanın hiçbir ulusunda görülmeyen davullar, zurnalarla, halaylarla ve "en büyük asker bizim asker" sloganlarıyla yapılan bu törenlerden birine şahit olan Prof. Dr. Toktamış Ateş olayı şöyle anlatıyor: Bundan on yıl kadar önceydi. Bir arkadaşımla güneye gitmek için Topkapı Otobüs Terminali'ne gitmiştim. Benzer bir şölen yapılıyordu. Aynı büyüye ben de kapılmıştım. Baktım sırtlarında çantaları iki genç yabancı. Şaşkın şaşkın olup bitenleri izliyorlar. Nasıl buldunuz diye sordum. Doğal olarak ne olduğunu anlamamışlardı, "Hangisi damat, hangisi gelin ?" diye içlerinden birisi sordu. Şöleni düğün sanmışlardı. Ben bu şölenin farklı bir düğün olduğunu ve insanların arkadaşlarını, çocuklarını askere uğurladıklarını söyledim. Öbürü, "Peki neden seviniyorlar" diye sordu. Öyle ya sevinecek ne vardı? Eğer askerlik, evinden bir süre uzak kalmaksa, türlü mihnet çekmekse, sırasında zor koşullar içinde savaşmaksa, gazi olmaksa, şehit düşmekse… sevinecek bunda ne var? Bunu Allah'ın Alman'ına nasıl anlatabilirim o anda. "Biz de asker olmayana kız vermezler, onun için seviniyorlar." diyerek diyerek işin içinden sıyrıldım. Biz bu milletle ordu arasındaki duygu kaynaşmasını kendi içimizden bazılarına anlatamazken, elin Alman'ına nasıl anlatabilirdim?[32] Dolayısıyla ordu ve halk bir bütündür. Ordu Türk halkının bir parçasıdır.[33]

Ayrıca "Kınalı Kuzu" hikayeleri Türk milletinin ve özellikle analarının askerliğe verdiği kutsiyeti ve vatan savunmasını ne kadar önemsediklerinin en güzel ifadeleridir.

---

[31] Muzaffer Erendil; Silahlı Kuvvetler Dergisi Temmuz 2000, S 365, s. 28.
[32] Toktamış Ateş; Cumhuriyet, 9 Aralık 2003.
[33] Haydar Çakmak; Uluslararası Krizler ve Türk Silahlı Kuvvetleri, Platin Yayınları, Ankara, 2004, s. 82.

Türk Silahlı Kuvvetlerini farklı konuma getiren ikinci bir neden de elbette Cumhuriyet'i kuran bir ordu olma özelliğidir.[34] Tarihte kurulan Türk devletlerinde olduğu gibi Yeni Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşunda da Türk ordusunun önemli katkıları vardır. Her şeyden önce İstiklal Savaşı Türk subaylarının öncülüğünde ve halkı teşkilatlandırılmasıyla başlamış, yeni devletin temelleri bu subayların gayret ve çalışmalarıyla savaş zamanında oluşturulmuş ve nihayetinde bu kadrolar Cumhuriyet'in tesis ve idamesinde büyük görevler yapmışlardır.

A. Arslan'a göre insanlığın tanık olduğu en anlamlı ve en başarılı devrimlerden bir tanesi olan Türk devrimi, asker elitler tarafından gerçekleştirilmiştir. Kurtuluş Savaşı sonrasında genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda aktif roller üstlenen birçok siyasi elit de yine Millî Mücadele'nin muzaffer kumandanları arasından çıktı. Özellikle Büyük Önder ATATÜRK olmak üzere, İnönü, Cebesoy, Karabekir… gibi elitler, bu yeni elit grubun en etkin isimlerindendir.

Savaş alanlarının utkulu kumandanları, kısa sürede siyasete de uyum sağladılar ve bu alanda da büyük başarılara imza attılar: Yok oluşun eşiğine gelmiş bir imparatorluktan genç bir ulus devlet yaratıp, Türk ulusunu yeni ufuklara taşıdılar. Denilebilir ki modern Türk tarihi bu yeni elit grup tarafından yazılmıştır.[35]

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Meclis ve Hükûmet yapılarına bakıldığı zaman bunu görmek mümkündür. Meclislerdeki asker kökenli milletvekilleri şu oranlardadır:[36]

I. Meclis (1920-1923) % 15,

II. Meclis (1923-1927) % 20,

III. Meclis (1927-1931) % 19,

IV. Meclis (1931-1935) % 16,

V. Meclis (1935-1939) % 18,

VI. Meclis (1939-1943) % 16,

VII. Meclis (1943-1946) % 14.

Bakanların da ilk Mecliste oranları % 29 olmuş ve Savunma, Bayındırlık, Ulaştırma ve İçişleri Bakanlıklarının asker olması bir gelenek hâlini almıştır. Genelkurmay Başkanlığı 1924 Martına kadar hükûmette bir bakan gibi yer almaktadır. Hiçbir asker-bakanın yer almadığı ilk hükûmet 1948'de kurulabilecektir.[37]

---

[34] Org. İlker Başbuğ; 2007-2008 Eğitim Yılı Faaliyet Değerlendirme Toplantısı ve Başarılı Birlik Ödül Töreni Konuşması.

[35] Ali Arslan, Modern Türk Askerî Elitlerinin Oluşumu ve Ordu Din, İdeoloji ve Siyaset İlişkisi.

[36] Frederick W. Frey;The Turkish Political Elite, s. 181.

[37] Mevlüt Bozdemir; Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s. 162.

Türk ordusu kurduğu yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin millî birliğine önemli katkı sağlarken çağdaşlaşma yönünde de modern Türkiyenin lokomotifi olmuştur. Türk ordusu tarihî bir süreklilik ve çağdaşlaşma gücünü temsil eder. Türkiye'de bütün devrimler ordu aracılığıyla yapılmıştır. Toplumsal gelişmeleri Batı'ya göre geri kalırken ordu ve çevresindeki bürokrat katmanlar toplum üzerinde etki yapabilecek güç ve örgütlülük gösterebilmişlerdir. Bu da çağdaşlaşma yönünde olmuştur.[38]

Türk milleti içinde asker arkadaşlığı çok kutsal ve birinci derecede dostluk ve sadakat çağrıştıran bir deyimdir. Kore Savaşı'ndan sonra Amerikalı araştırmacılar tarafından yapılan bir incelemeyi S. Koçaş, "ATATÜRK'ten 12 Marta" kitabında Türk askerinin asker arkadaşlığına verdiği önemi anlatmaktadır. Why They Collaborated (Neden İş Birliği yaptılar? Genelkurmay Başkanlığı, 1967) adlı araştırmaya göre Kore'de salgın hastalık görülen Amerikan askerlerini arkadaşları koğuş dışına atarken Türkler hasta askerleri iki sağlam askerin arasına yatırarak iyileştirmeye çalışırlar. Bu da asker arkadaşlığının yarattığı dostluk ve dayanışmanın Türk askerinin en büyük özelliği olduğunu göstermektedir. Çünkü daha birkaç ay öncesine kadar birbirini tanımayan birbirinin varlığından haberi olmayan insanlar birbirleri için kendi hayatlarını tehlikeye atabilmektedir.

Türk ordusuna halkın her kesiminden (subay, astsubay, erbaş ve er) gelmesi ve bunların standart bir askerî ve genel kültür içinde yaşamaları, bu insanların kaynaşmasına ve millî birliğin tesisine önemli katkıları olmuştur

Türk ordusunda uygulanan genel askerî eğitim, yaygın bir çağdaşlaşma etkisi yaratmıştır. Bugün dünya içindeki az gelirli ülkelerin tümü içinde Türkiye en geniş ölçüde zorunlu askerlik hizmetini uygulayan memlekettir. Anadolu köylerinden birinde yaşayan bir çocuk için askerlik hizmetine çağrılma dış dünya ile ilk ilişki fırsatı sağlayacak ve görüş ufkunu açacak bir imkân olmaktadır. Bundan başka ordu içinde hizmet Türkiye'nin bütün erkek nüfusu için ortak bir tecrübe teşkil etmektedir.[39] Bu şekilde oluşan Türk ordusu uluslaşma sürecine katkıda bulunmuştur. Rustow'a göre subaylık da kırsal kesimlerde dar gelirli insanların çocukları için liyakat esasına dayanan ilerleme için millî bir yol sağlamaktadır. Askerî okullar parasız gençlere toplum içinde en yüksek mevkilere çıkarabilecek bir meslek için hazırlamaktadır. Subayların çağdaş ve teknolojik eğitim almaları askerlik hizmetini yapan erbaş ve erlerin de yeni teknoloji ile tanışmalarına ve onların askerlikten sonraki yaşamlarında da bu teknolojik eğitimden yararlanmalarına yol açmıştır.

Türk ordusu bugün de hâlâ aynı vasıflarla Türkiye Cumhuriyeti'nin en büyük güvencesi olmaya devam etmektedir. Bu ise, kuşkusuz vatanını ve devletini seven her Türk'ün göğsünü kabartmaktadır. Milletimizin ordumuza

[38] a.g.e.; s. 178.
[39] Dankwart A. Rustow; s. 42.

olan inancı ve güveni tamdır. Yapılan tüm kamuoyu anketlerinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin milletimiz tarafından "ülkenin en güvenilir kurumu" olarak gösterilmesi de bunun bir ifadesidir.

Orduların değerlendirilmesinde tarihî tecrübeler ve tarihî eğilim önemli bir faktördür.[40] Bu açıdan Türk ordusuna baktığımızda çok önemli zaferlere ve savaşlara imza attığını ve dünyanın takdirini kazandığını görmek mümkündür. 3000 yıllık tarihi ve kurduğu devletler bunun güzel örnekleridir. Son yüzyılda şanlı Türk ordusu, Önce Balkan Savaşları'nda büyük bir Slav ittifakıyla; sonra Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Çanakkale'de, Kutü'l-Ammare'de, Süveyş'te, Kafkasya'da dünyanın en güçlü ordularıyla ardından Kurtuluş Savaşı'nda İngiliz desteği ile Anadolu'yu işgal eden Yunan ordusuyla savaşmış ve böylece tüm bu toprakları o asil kanıyla sulamış bir ordunun mirasçısıdır. Ardından, sahip olduğu üstün yetenekler, disiplin ve kararlılığı ile Avrupa'nın yayılmacı güçlerini frenleyen, İkinci Dünya Savaşı yıllarında tüm Avrupa'yı işgal eden Hitler'i dahi caydıran, Sovyet tehdidine karşı dimdik ayakta duran, Kore'de kahramanlık destanları yazarak tüm dünyanın gıptasına mazhar olan, Kıbrıs'ta gözüpekliğini ve kararlılığını tüm dünyaya göstermiş bir ordudur. Bunların yanında, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yasalarla verilen görevi kapsamında olan Türkiye Cumhuriyeti'ne, ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğüne en büyük tehdit teşkil eden bölücü terör örgütü ile mücadele konusunda dünyanın en tecrübeli ve başarılı ordularının başında gelmektedir.

Son 25 yıldır devam eden İç Güvenlik Harekât görevleri ile Türk Silahlı Kuvvetleri bugün gelinen noktada;

- Gündüz ve gece intikal, sızma ve harekât icra edebilme,

- Özellikle istihbarata dayalı büyük çaplı ve hava destekli operasyonlar ile terör örgütü yuvalarının etkisiz hâle getirilmesi ve terör örgütünün barındığı değerlendirilen bölgelere silahlı helikopter ve/veya Hava Kuvvetleri unsurları ile hava keşif harekâtı düzenlenmesi,

- Mümkün olan yerlerde hava harekâtı icrasını müteakip uçar birlik harekâtı ile bölgeye indirelecek timlerle arzu edilen bölgelerin temizlenmesi, yolların ve meskûn mahallerin kontrolünün sağlanması,

- Terör örgütü ile iş birlikçi ve yatakçılarının irtibatının kesilerek faaliyet alanlarının daraltılması, istihbarata dayalı büyük çaplı ve hava destekli operasyonların icrası,

- Yerleşim birimlerinde alınacak tedbirlerle iş birlikçilerle ve dağdan inen terör örgütünün barınma, saklanma ve eylem yapmalarının engellenmesi,

- Sürekli nokta operasyonları icrası ve sürek avı ile baskının sürdürülmesi,

[40] Armed Forces of the World.

- Meşru müdafaa hakkı kapsamında sınır ötesi bölgelerin fiilen kontrol altına alınması, keşif ve istihbarat, Hava Kuvvetleri ve silahlı helikopterlerle baskı altına alma, karadan ve havadan nakledilecek birliklerle imha operasyonları,

- Nokta istihbaratına dayalı, asgari riskle ve görevi yerine getirecek azami muharebe güçlü, daha küçük unsurlarla aktif, zinde operasyonlar planlanması,

- Bölgeye sevk edilen elektronik dinleme ve kestirme timleriyle örgütün kullandığı ana tesis istasyonlarının yerinin kestirilmesi, yeterli büyüklükte teşkil edilecek özel görev unsurları ile örgütün kullandığı istasyonlara yönelik fiilî operasyonlar icra edilmesi,

- Kış teçhizatlı, eğitimli yeterli büyüklükte ve zinde birlikler ile kış mevsimi süresince operasyonel birlik görevlendirilmesi,

- İç güvenlik harekâtının başladığı 1984 yılında TSK Kara Havacılık ana unsuru olarak UH-1 helikopterlerine ilave olarak başta Skorsky helikopterleri olmak üzere Mİ-17, Couger, Kobra ve Süper Kobra helikopterlerinin TSK envanterine dâhil edilmesi ve kara havacılık unsurlarının imkân ve kabiliyetlerinin komuta-kontrol, ikmal (ağır silah ve cihazların taşınması), hasta ve yaralı tahliyesi ve ateş destek faaliyetlerinde kullanılmaları, Kara Havacılık unsurları pilotlarının başlangıçta sadece gündüz şartlarındaki uçma imkân ve kabiliyetlerinin 1992 yılından sonra gece gündüz ve her türlü iklim şartlarında uçma yetenekleri olarak geliştirilmesi,

- Her türlü hava koşullarında tanker uçakları da kullanılmak suretiyle yeterli stratejik derinliğe gündüz gece hava harekâtını yönlendirebilme kabiliyeti kazanmıştır.

TSK'nin Şubat 2008'de icra etmiş olduğu sınır ötesi harekât bölücü terör örgütü ile mücadele tarihine emsalsiz bir örnek olarak geçmiştir.[41]

Bunların yanında İç güvenlik harekât bölgesinde halkla bütünleşme kapsamında, toplumsal gelişime destek faaliyetlerine ağırlık verilmekte bölge halkının eğitim ve sağlık başta olmak üzere her türlü ihtiyacı karşılanmaya çalışılmaktadır.

Somut değerler açısından Türk ordusunun dünya orduları arasındaki yerini rakamlarla ortaya koymadan önce Türkiye'nin rakamsal değerlerine bakarsak Türkiye 192 dünya ülkesi içinde nüfus itibarıyla 16'ncı, toprak büyüklüğü itibarıyla 32'nci ve ekonomik gücü itibarıyla 17'nci sırada gelmektedir.[42] Türkiye'nin rakamsal değerleri ülkenin bölgesel bir güç olmaya aday olduğunu göstermektedir.

[41] Org. İlker Başbuğ; KKK lığı devir teslim töreni konuşması, 27 Ağustos 2008.
[42] Türk Silahlı Kuvvetleri; s. 17.

Türk Silahlı Kuvvetlerini dünya orduları ile aktif personel mevcutları açısından mukayese edildiğinde 9'uncu (Çin: 2.255.000, ABD: 1.385.000, Hindistan: 1.325.000, Rusya: 1.245.000, Kuzey Kore: 1.170.000, Güney Kore: 687.000, Pakistan: 650.000, İran: 545.000, Türkiye: 514.000) sırada yer almaktadır. İhtiyat (yedekler) personel mevcutları açısından ise 14'üncü sırada gelmektedir.[43]

Askerî güç açısından mukayese yapıldığında Türk Silahlı Kuvvetleri diğer modern ordular arasında 8'inci sırada (ABD, Rusya, Çin, Hindistan, Almanya, Fransa, Japonya) yer almaktadır. Hemen ardından 9'uncu sırada Brezilya, 10'uncu sırada İngiltere yer alırken komşu İran 16'ncı, Yunanistan 27'nci, Suriye 29'uncu sırada bulunmaktadır.[44]

Hava üslerinde konuşlu silahları itibarıyla 12'nci, helikopter sayıları mukayesesinde 14'üncü, karada konuşlu silahları itibarıyla 12'nci, fırkateyn sayıları açısından 4'üncü (ABD, Çin, Japonya, Türkiye), denizaltı sayıları bakımından 9'uncu, Deniz Kuvvetleri toplam gemi miktarı açısından ise 5'inci sırada (ABD, Çin, Kuzey Kore, Rusya, Türkiye) yer almaktadır.[45]

Türk Silahlı Kuvvetleri; NATO üyesi olarak Soğuk Savaş süresince Avrupa'nın güvenlik ve savunmasına verdiği desteği hâlen sürdürmektedir. Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan tehditler, sadece bir devletin veya kuruluşun çözümleyebileceği türden tehditler değildir. Bu kapsamda, Türkiye'nin askerî gücü ve coğrafi konumu ile Avrupa'nın savunması için oynayabileceği rol çok önemlidir.

Türkiye'nin Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu üçgenindeki merkezî konumu ve bu bölgedeki toplumlarla yakın ilişkileri, bölgeye yönelik politikalarda Türkiye'yi vazgeçilmez kılmaktadır.

Türkiye, Avrupa'nın güvenlik ve savunmasıyla doğrudan ve dolaylı olarak ilgili çok uluslu operasyonlar; BM, AGİT ve NATO çerçevesinde icra edilen operasyonlar olduğu gibi, AB'nin NATO imkân ve kabiliyetlerini kullanarak tek başına icra ettiği askerî harekâtı da içermektedir.[46]

TSK'nin bugün gelmiş olduğu noktada; terörle mücadele ve sınır ötesi harekât kabiliyeti, her türlü hava koşullarında tanker uçakları da kullanılmak suretiyle yeterli stratejik derinliğe gündüz gece hava harekâtını yönlendirebilme özelliği, Gürcistan-Azerbaycan hattından Orta Asya'ya uzanan en stratejik enerji kaynaklarının korunmasında görev alacak orduların eğitimine katkıda bulunma, dünyanın en sıcak noktalarında NATO bayrağı altında olağanüstü bir disiplin ve güçle görev yapma yeteneği ve

---

[43] http://www.army.com/forum/archive/index.php/t-350.html, Data Up to 2009; CIA World Factbook; Wikipedia.

[44] http://www.globalfirepower.com, kaynak: ABD Kongre Kütüphanesi, CIA, güncellenmiş 12 Şubat 2009 verileri.

[45] http://www.army.com/forum/archive/index.php/t-350.html, Data Up to 2009; CIA World Factbook; Wikipedia.

[46] Türk Silahlı Kuvvetleri; s. 47.

teknolojik kabiliyetlere sahip olma vizyonu ile diğer dünya orduları arasında haklı ve mümtaz yerini de pekiştirmektedir.

Dünyanın en kalabalık uluslarının savaş kabiliyeti kendi toprakları ile sınırlı ve savunma yapabilen ordular yapılandırabildikleri bir dönemde, TSK'nin ulaşmış olduğu sınır ötesi hareket kabiliyeti ve "çevik muharebe gücü" önemli bir özellik olarak göze çarpmaktadır.

Bütün bu göstergeler, TSK'nin XXI. yüzyılın teknolojik kabiliyetlerine sahip çok önemli bir stratejik güç niteliği taşıdığına da işaret etmektedir.

Hiç şüphesiz şanlı ordumuz, halkına verdiği güven ve gururla dünyada Türk Silahlı Kuvvetleri olarak şanlı tarihiyle yerini almaktadır. Büyük bir görev aşkıyla bu emaneti alan Türk Silahlı Kuvvetleri, ATATÜRK'ün çizdiği yolda emin adımlarla taviz vermeden şerefle yürümekte, Türk milletinin bekasına ve bağımsızlığına karşı gelişen, gizli ve açık her türlü tehditle mücadele etme azim ve kararlılığındadır.

KAYNAKLAR

2000'li Yıllara Girerken Türk Ordusu; Kültür Bakanlığı Yayını, 1999.

3563 sayılı Harp Akademileri Kanunu.

ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri; ATATÜRK Araştırma Merkezi, C I, Ankara, 1997.

ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri; ATATÜRK Araştırma Merkezi, C II, Ankara, 1997.

ATATÜRK'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri; ATATÜRK Araştırma Merkezi, C IV, Ankara, 1991.

BAŞBUĞ, İlker; 2007-2008 Eğitim Yılı Faaliyet Değerlendirme Toplantısı ve Başarılı Birlik Ödül Töreni Konuşması.

BİOEM Komutanlığı Bilgi Notları.

BOZDEMİR, Mevlüt; Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları, AÜSBF Yayını, Ankara, 1982.

CSR Reports of Congress, 2000-2007; 28 Ekim 2008.

ÇAKMAK, Haydar; Uluslararası Krizler ve Türk Silahlı Kuvvetleri, Platin Yayınları, Ankara, 2004.

ERENDİL, Muzaffer; Silahlı Kuvvetler Dergisi Temmuz 2000, S 365.

ERENDİL, Muzaffer; Silahlı Kuvvetler Dergisi, Temmuz 2000, S 365.

ERÖZ, Mehmet; Türk Milleti ve Türk Milliyetçiliği, HAK Yayınları, 1984.

FREY, Frederick W.; The Turkish Political Elite.

Gnkur. Bşk. Org. İlker Başbuğ'un Yıllık değerlendirme Toplantısı Notlarından, 14 Nisan 2009.

Gnkur. Başkanlığı resmî internet sayfası, görevler.

Gnkur. Başkanlığı Bilgi Notları

GRAY, S. Colin; "The 21st Century Security Environment and The Future of War", Parameters Winter 2008-2009.

HOBSBAWM, Eric; XX. Yüzyıl Kısa Tarihi.

http://www.army.com/forum/archive/index.php/t-350.html, Data Up to 2009; CIA World Factbook; Wikipedia.

http://www.globalfirepower.com, kaynak: ABD Kongre Kütüphanesi, CIA, güncellenmiş 12 Şubat 2009 verileri.

http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupk/ka/unxxii.htm

İMER, Cihat; Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ten Seçme Sözler, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981.

Liderlik Eğitim Dokümanı, Barış, Savaş ve Muharebe Sahasına Kuramsal Bakış.

ÖNDER, Ali Tayyar; Türkiye'nin Etnik Yapısı, Fark Yayınları, Ankara, 2007.

ÖZEL, Mehmet; Vatan, Millet ve Bayrak Sevgisi, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1996.

ROUX, Jean Paul; Türklerin Tarihi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007.

Savunma ve Havacılık Dergisi; Haziran 2007.

Silahlı Kuvvetler Dergisi; Ocak 2008, S 295.

SÖZER, Vural; ATATÜRK'lü Günler, Barajans Yayınları, 1998.

TSK İç Hizmet Kanunu.

TURHAN, Seyfettin; ATATÜRK'le Konular Ansiklopedisi, 2'nci Baskı, Yapı Kredi Yayını, İstanbul, 1995.

Türk Silahlı Kuvvetleri; Gnkur. Başkanlığı Yayını, 2008.

ON İKİNCİ ASKERÎ TARİH SEMPOZYUMU DEĞERLENDİRMESİ

Prof.Dr.Ergün AYBARS

Sayın Komutanım, Sayın Konuklar,

"Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu (Teşkilat, Eğitim, Taktik ve Strateji, Harp Sanatı, Lojistik)" başlıklı On İkinci Askerî Tarih Sempozyumu, 20-22 Mayıs tarihleri arasında üç gün süren yoğun çalışmalarla başarıyla tamamlandı. Sempozyumda 30 tebliğ sunuldu. Bu tebliğler kronolojik bir sıralamayla MÖ 209'dan "Eski Türk Ordusu" başlığı ile başlayıp "Kıbrıs Barış Harekâtı ve Sonrası Türk Ordusu" başlığı ile sonuçlanan 2009 yılına kadar süren 2218 yıllık bir tarihi kapsamaktadır. Bu tarih, coğrafyada ise Asya'dan Avrupa'ya uzanan büyük Türk göçlerini kapsar. Çin'e ve Hindistan'a giden Türkler yönetici bir azınlık oldukları için kısa sürede asimile oldular. Hazar Denizi'nin kuzeyinden Avrupa'ya giden Hunlar Avrupa tarihinin akışını değiştirdiler. Ancak azınlıkta oldukları için bir süre sonra onlar da asimile oldular. Macaristan (Hungary)'da hâlâ kalıntılarını gördüğümüz asimile olmuş Hunlardan başka Gagavuzlar da canlı bir örnek oluşturmaktadırlar. Bulgaristan'ı kuran 7 boyun 5'inin Türk boyu olduğu bilinmektedir. Ancak kimlikleri çoktan değişmiştir. Diğer bir göç yolu ise Hazar Denizi'nin güneyinden batıya yayılan Türk göçleridir. İran üzerinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu kurup 150 yıl yaşamış olan Türk gücü 1071'de Malazgirt'te Anadolu'nun kapısını açıp, 1176'da Miryakefalon ile Anadolu'nun fethini tamamlayan ve Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurup, Anadolu'yu yurt edinip, buraya Türkiye dedirten Türkler, yüzyıllarca süren göçleriyle, Osmanlı Devleti'ni ve onun, yıkılması üzerine de onun enkazından "ATATÜRK"ün önderliğinde Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır. Dolayısıyla bu toprakların tapusu, bin yıllık bir mülkiyetin sonunda Lozan'da onaylanmıştır. Şunu iftiharla söyleyebiliriz ki dünyada bu kadar uzun bir tarihe sahip ikinci bir ulus ve ordu göremezsiniz.

İlk üç tebliğ Orta Asya'da, Çin'in kuzey komşusu Türklerin göçebe kültürünün ordu-millet bütünleşmesi örneğini ele aldı. Her çadırın yetişkin erkeklerinin savaşçı olduğu, hakanın da herkes gibi çadırda yaşadığı bu dönemde, kadınların da gerektiğinde savaşa katıldığı, hakanın yanında hatunun devlet işlerinde sözünün geçtiği, hatta hakan yokken hatunun devleti yönettiği örneklerin verildiği bu tebliğlerde atın önemi, ok, yay, mızrak, kılıç, kalkan vb. silahların kullanıldığı, bunların demir işlemeciliğinde ileri düzeyde olduğu görülmektedir. Demiri işlemenin ve Türklüğün doğuşunu anlatan "Ergenekon" destanı da bu dönemi anlatmaktadır. Dünya tarihindeki en eski destanlardan biri olması açısından da Türklüğün Doğuşu Destanı'nın ayrı önemi vardır.

Çin'e yapılan yoğun saldırılar sebebiyle, Çin Seddi'nin yapılışının MÖ 900'lere kadar eski bir tarihe gitmesi dikkat çekmektedir. Askerî teşkilat yapılanması 10.000, 5000, 500, 100 kişilik birliklere dağılmakta, disiplin, itaat son derece güçlü ve ihanetin cezası idamdır. Gerek dini ayinlerde gerekse

savaşta davul, boru, zurna, zil gibi müzik aletleriyle yaratılan coşkunun, birlik ve bütünlük sağlamada kullanıldığı görülmektedir. Türk erkekleri eli silah tutacak yaşa girdiği andan başlayıp eğitilir, yetişkin yaşa geldikten itibaren askerdir. Her çeşit iklim ve arazi koşulunda savaşan ve özellikle at üzerinde ok kullanmakta usta savaşçıdırlar.

Hazar Denizi'nin kuzeyinden Avrupa'ya giden Hunlar geniş bir coğrafyada yaygın bir etki yaparken, Hazar Denizi'nin güneyinden geçen Türkler önce İran'da Büyük Selçuklu, Anadolu'da Anadolu Selçuklu ve sonra Balkanlar'ı içine alan Akdeniz, Kızıl Deniz, Karadeniz'e hükmeden Osmanlı İmparatorluğu'nu ve en son Türkiye Cumhuriyeti'ni kurdular. Bu süreçte Haçlı Seferleri ile yüzyıllarca süren mücadelelerden başarıyla çıkan Türkler, başarılarını askerî disiplin, bozulmayan bir askerî yapılanma, askerî araç, gereçleri geliştirmedeki yeteneklerine borçludurlar.

Türk devletleri düşmanlarını yakından izlemek için casus kullanır, savaşta vur kaç taktiği ile düşmanı yıpratır, kendisi açısından en uygun koşulda savaşı kazanacağı ortamı bulan yöneticilerle başarılı olmuşlardır. Özellikle çok kalabalık Haçlı ordularına karşı bu taktikleriyle kazanmışlardır. En büyük tehlike ise kendi aralarında uyuşmazlık çıkması, düşmanlarının entrikalarına düşmelerinin sonucu ortaya çıkan iç çatışmalardır. Göktürk Kitabeleri bunu dile getiren yapıtlardır.

Tebliğlerin Osmanlı Tarihi dönemi daha geniş bir bölüm oldu. İran'a ve Anadolu'ya yerleşen Türkler, yazı dilleri olmaması, yerleşik devlet geleneği bulunmaması sebebiyle Farsçanın ve İran devlet geleneğinin etkisinde kaldı. Hindistan, Çin ve Avrupa'ya giden Türkler oralarda eridiler. Osman oğullarının bağlı olduğu Oğuzlar Orta Asya'dan yola çıkıp, İran'da durmadan, Anadolu'ya geçip batıya Bilecik'e geldiler. Gazi Erenler, Alp Erenler'den oluşan bu yeni Türk dalgası ordu-millet bütünleşmesini hâlâ yaşatıyorlardı. Osmanlı uç beyliği giderek güçlendi. Orhan Gazi ilk kez kendine bağlı bir yaya ordusu kurdu. Yörük denen bu yeni ordu daha çok, yol açma, kale inşası ve onarımı yaptılar. Balkanlar'ın fethi ile oluşan yeni uç beylikleriyle, genişleme bir düzene bağlanmış oldu. Uç sancakları babadan oğula geçiyor, merkeze bağlılık düzenli bir biçimde sürüyordu. Osmanlılar batıya doğru genişledikçe ve yeni yerler fethedildikçe başkentlerini de aynı yönde Bilecik'ten Bursa'ya, Edirne'ye taşıdılar. Bu genişleme stratejisi, sıranın Belgrat olduğunu gösteriyordu. Ancak 1453'te İstanbul'un fethi ile Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u başkent yaptı. Bir Batılı tarihçi, "Türkler İstanbul'a girdiler; ama bir daha çıkmadılar." diyerek genişleme stratejisinin yerini merkezî imparatorluk sorumluluğunun aldığını belirtir. Fatih Türk soyundan gelen, Osmanlı hanedanından sonra en güçlü aile olan Çandarlı ailesinin gücünü, Çandarlı Halil'in idamı ile yıktıktan sonra, devşirmeden gelen, kul (köle) devlet yöneticiler sınıfının yolunu açtı. Lale Devrine kadar süren bu dönem yükselme ve çöküşün peş peşe yaşandığı bir dönem oldu.

Türk hükümdarı olan Şah İsmail Türkçe Divanı, Memluk hükümdarının Türkçe Divan'ı varken, Yavuz Sultan Selim'in Farsça Divan'ı olması dikkat

çekmektedir. Doğu seferleri ve Mısır Seferi, Müslüman'ın malı ganimet olarak görülmediği için askerler bu seferlere çıkmak istememiştir. Oysa Batı'ya yapılan seferler yağma kolaylığı sebebiyle hep tercih edilmiştir. Doğu sınırları, yalnızca güvenlik için önem taşımıştır. Kafkasya'dan ve Doğu Anadolu'dan fakir bölgeler olduğu için vergi almayan Osmanlı Devleti, ganimet savaşlarını hep Batı'ya yöneltmiştir. Kara silahlarında, Macaristan'dan usta getirip top döktürerek yeni teknolojileri uygulayan Osmanlı Devleti, Çaka Bey zamanında başlamış ve sonra unutulmuş görünen denizciliğe Fatih Sultan Mehmet ile yeniden önem vermiş, Yavuz donanmayı daha da güçlendirirken, Kanuni Sultan Süleyman zamanında Barbaros'la en üst düzeye ulaşan Osmanlı donanması üç denize hükmetmiştir. Kara ordusu üstün savaş araç ve gereçlerine sahip büyük bir güce erişmiştir. Bu ordunun lojistik, yol ve köprü yapımı beslenme, sağlık hizmetlerinin mükemmeliyeti, Balkanlar'da genişleme stratejisinin sol, orta ve sağ kollara dağılımıyla oluşan menziller, konaklama yerleri, mühimmat ve besin depolanması sayesinde Viyana kapılarına kadar rahatlıkla ulaşabiliyordu. Bu durum Batılı tarihçiler tarafından büyük hayranlıkla dile getirilmiştir.

Prof. Dr. Halil İnalcık, özellikle Tımarlı sipahiler sebebiyle, ilk baharda başlayıp sonra dönülmek zorunda kalınan seferlere dayalı sistem sebebiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun doğal sınırlarına ulaştığını belirtir. Ordu ilkbaharda ilk toplanma yeri olan Edirne'den yola çıkar eylül sonuna kalmadan geri dönüş başlardı. Avusturya bu bakımdan doğal sınır olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin kurulması sürecinde ve daha sonraki yıllarda; davul kös ve Orta Asya Türklerinin Şamanist ritüellerde gördüğümüz müzik aletleri ve semboller aynen kullanıldı. Mehterin oluşmasında Selçuklularda da gördüğümüz "töre"nin Osmanlıda sürdüğünü görüyoruz. Tuğ (kös) bağımsızlık simgesidir. At kılının güneşin ışığını temsil ettiği, bayrak, âlem üç, dokuz tuğ Orta Asya, Selçuklu ve Osmanlı da devam ettiğini görüyoruz. Nöbet vurulması bağımsızlık ve egemenlik simgesi olarak yaşadı. Mehter Fatih zamanında geliştirildi. 1826'da Yeniçeri Ocağı ile kaldırıldı. 1914'te Enver Paşa yeniden kurdu. Fakat aslına uymadığı için 1935 kaldırıldı. Köklü bir geleneği olan Mehter 1952'de yeniden kuruldu ve geliştirilerek bugünkü mükemmelliğe ulaştı.

1402'de Timur'un Yıldırım Beyazıt'ı yenip Anadolu'yu işgali üzerine oluşan Fetret Döneminde, şehzadeler arasında 1411'e kadar süren taht kavgalarında Anadolu şehirleri "Ahilik" teşkilatının töresel gücü sayesinde asayiş ve güvenliği sağlamışlardır. Çöküş döneminde 1595-1610 arası Avusturya savaşları ve isyanlar sırasında oluşan İkinci Fethet Döneminde ise "Ahilik" teşkilatının yapısının bozulmuş olması sebebiyle Osmanlı Devleti bir daha kendini toparlayamamıştır.

Türk töresi bakımından önemi olması sebebiyle, Türklerde han, hakan, padişah veya adı ne olursa olsun devlet başkanı özel bir değer ve hatta dinsel olmamakla beraber töresel bir kutsallık gösterir. Bu sebeple bu

gelenek Cumhuriyet'in ilanında ve sonrasında da sürmüştür. Cumhuriyet'in ilan edileceği ve parlamenter sistemin kurulduğu günlerde; TBMM'de kamuoyunda "Parlamenter sistemde güçlü adam parti başkanı olan başbakandır. Bu sebeple Mustafa Kemal başbakan olacak, muhtemelen Fevzi Paşa'yı da cumhurbaşbakanı yapacak sanıldı. ATATÜRK töreye uydu ve cumhurbaşbakanı oldu. Devrimlerini de o şekilde gerçekleştirdi. İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı da töreye uygun sürdü. 1950'de Celal Bayar'ın başbakan ve Refik Koraltan'ın cumhurbaşbakanı olacağı sanıldı. Ama Celal Bayar töreyi sürdürdü. Cemal Gürsel, Cevdet Sunay ve Fahri Korutürk'ün cumhurbaşkanlıkları, hatta Kenan Evren ile asker kökenli cumhurbaşkanları geleneği sürdü. Turgut Özal ve Süleyman Demirel ile süren töre, Ahmet Necdet Sezer'in Meclis dışından seçilmesiyle devam etti. 2007'de cumhurbaşkanlığı seçiminin kriz yaratmasının altında da törenin etkisi görülmektedir.

Bu açıklamadan sonra yeniden tebliğlere dönersek, 1826'da Yeniçeri Ocağının kaldırılışı ve ona bağlı olarak Bektaşiliğin tasfiyesi ve cezalandırmalar konusu ele alındığında, konunun, Osmanlı vakanüvislerinin iktidarın meşruluğuna dayalı ön yargılarından uzak değerlendirilmesi gerektiği ve Esat Efendi'nin eserinin de ve içerdiği hakaretlerin de ön yargılar olduğu görülmektedir. Hiç kuşkusuz Yeniçeri Ocağı işlevini çoktan yitirmiş ve devletin başına sorun olmuştur. Kaldırılması Osmanlı modern reformlarının yolunu açmıştır.

Çok ilginç bir konu da asker alma usullerinin özellikle 1826 sonrasında sağlıklı bir sisteme dayandırılamaması sebebiyle, asker alınmasının işkenceye dönüşmesidir. Osmanlı ordusunun İbrahim Paşa ordusuna 1839'da yenilmesi 1843 asker alma düzenlemesini gündeme getirdi ve Redif sisteminin kuruluşu ile Tımar sistemi bütünüyle kalktı. Ancak Redif sistemi yerine oturtulamazken, Hristiyan azınlıkların askerlik yapmaları, göçerlerin ve Doğu ve Güneydoğu'da nüfus kayıtlarının olmaması sebebiyle bu yöre erkeklerinin askerlik yapmamaları ve paralı askerlik 1914'e kadar sorun olarak sürdü. Hamidiye Alayları da ayrı bir sorun oldular. 1914'te "Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-u Muvakkatesi" ile sorun çözülmeye çalışıldıysa da Birinci Dünya Savaşı'nda yanlış seferberlik yapılması da ayrı sıkıntılar yarattı. Cumhuriyet ile birlikte sorun büyük ölçüde çözüldü. Asker alma konusu zaman zaman siyaset malzemesi yapılmakta ise de ordu-millet geleneği sürmektedir. Askere giden gençlerimiz töreye uygun uğurlamalarla yolcu edilmektedirler.

Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yanında acele savaşa katılmak; Almanların "Türk-İslam" sentezi ve cihadı Almanya çıkarları için kullanmak istemeleri, Berlin-Belgrat-Bağdat demir yolu projesi, petrol egemenliğinin stratejisinin bir taktiği olarak uygulandı. Savaş içinde ise yarar sağlamadığı görüldü; çünkü Hindistan Müslümanları (yaklaşık 800.000 kişi), İngiliz ordusunda Mezopotamya-Sina cephelerinde; Cezayir Müslümanları ise Fransız ordusunda savaştılar. Şerif Hüseyin ve oğulları İngilizlerle anlaşıp

Türk ordusunu arkadan vurdular. Şehlülislam Dürrizade'nin fetvası en son, bir ihanet belgesi olarak Millî Mücadele'ye karşı kullanıldı.

Birinci Dünya Harbi'nde savaş artık Osmanlı Savaşı değildi. Türklüğün savaşı idi. Balkan Savaşı ile başlayıp, Büyük Taarruz'la sona eren (1912-1922) on yıllık savaş Türklüğün, Haçlı-emperyalizm-megali idea- büyük Ermenistan kurulması saldırıları karşısında nefsi müdafaası (öz savunma) idi. Büyük Savaşta Türk ordusu Çanakkale, Sarıkamış, Irak, Sina, Galiçya cephelerinde dünyanın en büyük imparatorluk ordularına karşı amansız bir mücadele verdi. Hiç kimsenin dikkate almadığı Churchill'in ifadesiyle "Balkan Savaşı'nın perişan Türkleri"nin savaşı dört yıla uzatması, 1918'de savaş bittiğinde galiplerin de perişan olmasına sebep olacaktır. Sevr bunun faturası olarak hazırlanacaktır.

Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı'nda Macaristan'ın gösterdiği destek dikkate değer bir özel konu oldu.

Galiçya'ya Enver Paşa'nın ısrarı ile gönderilen kolordu ve uğradığımız kayıplar, Enver'in Sarıkamış harekâtında da aynı hata ile büyük bir felakete sebep olması birbirini tamamlamaktadır. Hiç kuşkusuz hiç affedilmeyecek en büyük hata, Türk ordularının Alman komutanların emrine verilmesi ve harekât planlarının Alman Genelkurmayınca hazırlanmış olmasıdır. Birinci Dünya Savaşı kayıpları ibret almamız gereken bir konu olarak önümüze gelmiştir. 2.850.000 kişilik seferberlik, yüz binlerle ifade edilen kayıplar ve 300.000'e ulaşan asker kaçakları, çatışmalarda şehit düşenlerin en az on katı, tifüs, kolera, tifo, açlık, donarak, sıcaktan vb. ölümler, yokluk içinde savaşa katılmamızın Türk ulusuna ödettiği ağır fatura oldu. İstiklal Savaşı'nda ATATÜRK bunlara karşı önlemler alarak, kısmi seferberlik ve Sakarya Savaşı sonrası genel seferberlik ile dikkatli bir yöntem kullandı. Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'ya esir düşenler ve Mustafa Suphi olayı ele alınırken, İngilizlere esir düşen Türk askerine yapılanlara yer ayrılması noksan kalmıştır.

İstiklal Savaşı'nın daha başlangıcında, en önemli sorun, Mondros Mütarekesi ile başlamış olan terhis, silahların İngilizlere tesliminin yol açtığı sıkıntılar olmuştur. Türk ordularının lağvedilmeleri, birliklerin içinin boşaltılmasının yarattığı durum büyük sorun olmuştur. Yalnızca Suriye Cephesi'nde yitirilen silah düzeyine Büyük Taarruz'da ancak ulaşılabilecektir. ATATÜRK'ün Samsun'a gönderiliş sebebi olan müfettişlik belgesinde bile görevi, terhisi hızlandırmak ve silah, malzemenin teslimi ve Türk çetelerinin tedip edilmesidir.

Amasya Genelgesi'ni izleyen günlerde komutanlar asker terhisini geciktirmek, hatta gizli askere alma yollarına başvururken, Kuvayımilliye ve Müdafaa-i Hukuk hareketi gelişmiş, askerî birliklerce de desteklenmişlerdir. İstanbul Hükûmeti ise İşgal güçlerine direnilmemesini birliklere bildiriyor ve Heyet-i Nasihalar ile direnişi durdurmak istiyordu. İngilizler ise Mütareke hükümlerini yerine getirmeyen ve muhtemel tehlike oluşturacak komutanların

etkisizleştirilmesini ve gerekiyorsa tutuklanmalarını Amiral Calthorpe tarafından İstanbul Hükûmetine bildirmiştir. Diğer yandan düzenli orduya geçişte asker kaçakları ve iç ayaklanmalar büyük bir sorun oldu. Bu sebeple Hıyanet-i Vataniye Kanunu (29 Nisan 1920) ve İstiklal Mahkemelerinin kuruluşu (11 Eylül 1920) sağlandı. Millî Bağımsızlık Savaşı millî egemenlik esasına dayandırılarak örgütlenmesi ATATÜRK'ün dehasının bir eseri olarak başarıya ulaşacaktır.

Büyük Zafer'in hemen birkaç gün sonra 13 Eylül 1922'de başlayan İzmir yangını, Türklerin üzerine atılmaya çalışılmıştır. Bu konu bugün hâlâ gündemde tutulmaktadır. 2006'da Yunanistan Selanik'te ATATÜRK'ün doğduğu evin birkaç yüz metre uzaklıkta "19 Mayıs 1919 gününü Samsun'da Rum Katliamı" ilan eden soy kırım anıtının açılışını yaptılar ve 14 Eylül 1922 İzmir yangının da Rum soy kırımı günü olarak ilan ettiler. Bunlar ABD Kongresi'nde sözde Ermeni soy kırım önergesinin ardında sırada bekletmektedirler. Bu konuda ABD ve İngiliz raporları, gülünç iddialarla Türkleri suçlarken, Fransız-İtalyan gözlemciler tarafsız kalarak Türklerin şehri yakmadıklarını ileri sürmüşlerdir.

Türk silah sanayi XVIII. yy.dan beri hep gündemde olmuştur. Baron de Tod ve Kont de Boneval, mühendishane (deniz-kara) okulları soruna çözüm getirememiştir. XIX. yy.da sıkıntılar sürmüş ve Batı'da yüksek teknolojik gelişmelerle, Türk silah sanayisinin geri kalmışlığı sürmüştür. 22.07.1908 tarihinde, Seraskerlik kurumu Harbiye Nezaretine dönüşmüş ve "İmalat-ı Harbiye-i Umumiye Müdürlüğü" kurulmuştur. Millî Mücadele'de Anadolu'da büyük olanaksızlıklara karşın, kurulan silah imalathaneleri, İstanbul'dan kaçırılan makineler sayesinde üretim ve onarımda büyük başarılar sağlamışlardır. Türkiye Cumhuriyeti, silah sanayisine âdeta sıfırdan başlamıştır. Hızlı bir biçimde silah ve malzeme üretimine geçilmiş, Kırıkkale giderek öne çıkmıştır.

Birinci Dünya Harbi'nde havacılık konusunda ciddi bir örgütlenme başlamış, İstiklal Savaşı'nda da hava gözetleme, çatışma ve hatta propaganda bildirilerinin Yunan siperlerine atılmasında büyük yararları görülen pilotlarımız, akıl almaz tehlikelere rağmen olağanüstü hizmetler vermişlerdir. Savaş uçak sanayimiz, özellikle 1950 sonrası kara silah fabrikalarının (Kırıkkale) ve ATATÜRK zamanın da kurulan, uçak fabrikası kapatılmıştır. Bugün geç kalınmış olmasına rağmen özellikle 1964 Kıbrıs olayı ve ABD Başkanı Johnson'ın mektubu uyanışta etkili olmuştur.

Bunlara paralel olarak savaş gemilerinin inşası ve onarımı için gemi sanayisine ATATÜRK'ün direktifiyle hızla geçilmiştir. Bu konuda da daha sonra aynı ihmaller karşımıza çıkmıştır. Silahlı Kuvvetlerin öncülüğü ile büyük başarılar sağlanmasına rağmen bugün hâlâ dışa bağımlı olmaktan kurutulamadığımız için, dış politikada ve hatta iç politikada elimiz serbest değildir.

Kore Harbi'nde Türk tugayının gösterdiği büyük başarılar, Kore Savaşları'nda özel bir yer almıştır. Öyle ki Amerikalı subaylar Türk askerlerinin kahramanlığına duydukları hayranlığı her zaman dile getirdiler. Amerikan ordusunun ağır zayiat vermesini Kore'deki Türk başarısı engellemiştir. Bu dönemin Amerikan subayları yıllarca Türk ordusuna saygılarını korumuşlardır. Çinlilere esir düşen Türk askerlerinin disiplini ABD askerî okullarında ders konusu olmuştur.

Kıbrıs'ın stratejik konumu, Türkiye açısından hayati önem taşımaktadır. Kıbrıs ile ilgili gelişmeler 1878'de İngiltere'nin adaya yerleşmesiyle başlar. Girit'i ilhak eden Yunanistan, Kıbrıs'ta da aynı stratejiyi izlemiştir. 1950'li yıllarda Kıbrıs'ta terör yaratan EOKA ile başlayan enosis (ilhak) politikası Türkiye'nin devreye girmesiyle Zürih (1959), Londra (1960) anlaşmalarıyla Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. Türkiye İngiltere ve Yunanistan "Garantör devlet" olmuşlardır. Kıbrıs Cumhurbaşkanı Papaz Makarios'un başlattığı katliamlar 1964 olaylarını doğurmuş, 1967'de Yunanistan'da askerî cunta yönetiminin kurulması, Adada Makarios ile cunta arasında sürtüşme 1974 Nikos Samson darbesiyle Makarios'un devrilmesini ve bu da Türkiye'nin 20 Temmuz 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nı sağlamıştır. Kıbrıs askerî harekâtı mükemmel bir askerî planla yapılmıştır.

Sonuç

Belgesel olarak bildiğimiz 2218 yıllık Türk tarihinin kültür, savaş, sosyal yaşam, ekonomi, kurumlar vb. yönünden başlangıcıyla günümüz arasında çok büyük bağlar bulunmaktadır. Hiç kuşkusuz Türkiye'ye adını veren Türklük, bu yörede kendinden önce yaşamış olan Ermeni, Rum, Bizans-Ortodoks kültüründe erimiş Eski Çağ gelenekleri, Balkanlar'a yerleşen ve XIX. yy.da Balkanlar'dan gelen Müslüman Türk ve Kafkasya'dan gelen (katliamlardan kaçan) halkın da katılımıyla, Türkiye'de Türk kültür ham maddesi içinde onunla bütünleşen bu yeni sosyal bünye, emperyalizme haçlı ihtiraslarına karşı 1912-1922 arası amansız bir savaş verip, 1923'te ATATÜRK'ün önderliğinde Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Bu sebeple ATATÜRK "Medeni Bilgiler Kitabı (s. 18)"ında "Millet, dil, kültür ve mefkure (ülkü) birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai (sosyal) heyettir (topluluktur)." "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir." tanımıyla genelde millet ve özelde Türk milletinin tanımı ortaya koymaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran (İstiklal Savaşı ile) Türkiye halkı, ortak dil, kültür, ülkü bağı ile birbirine bağlı siyasi ve sosyal bir topluluk olmalıdır.

Bu tanımıyla da yukarıda belirttiğim esaslara dayanıldığını da kanıtlamaktadır. ATATÜRK, Türklüğün unutulmuş yüksek medeni vasıflarının gelecekte yeniden parlayacağını da bu inançla ortaya koymaktadır.

Bu sempozyumda ortaya çıkan diğer bir konu da Türk ordusu, Türk Silahlı Kuvvetleriyle nerede örtüşmektedir. Orta Asya'da her çadır asker

ocağıdır ve her boy bir savaş gücüdür. Ordu millet bütündür. Bu genelleme "devşirme-yeniçeri" döneminde farklıymış gibi görünse de Tımarlı Sipahi ordunun esasını oluşturduğundan ve Ahilik kurumunun güçlü geleneği ile sıkıntıları aşmıştır. Bu sebeple Türk ordusu=Türk Silahlı Kuvvetleri, başka bir deyişle ordu millet bütünleşmesi belki de dünyada tek örnek olarak yaşamaktadır. Türkiye'nin "dâhili ve harici" düşmanlarına karşı en büyük gücü buradan gelmektedir.

Günümüz Türk Silahlı Kuvvetlerinin Anayasa ile belirlenmiş görevleri ve yasalarla belirlenmiş sorumlulukları vardır. Dış ve iç tehditler, doğal felaketler karşısında çok geniş görev alanları bulunmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri, Türk ulusunun bağrından çıkmış olup ulusun ordusudur. En yüksek rütbelere erişmiş komutanlar, Türkiye'nin şehir, kasaba ve köylerinin çocuklarıdır. Günümüzde Türk Silahlı Kuvvetlerine yönelik dışarıdan gelen ve içerideki iş birlikçilerince desteklenen bütün saldırılara ve psikolojik harekâta rağmen Türk Silahlı Kuvvetleri Türk ulusunun nazarında hâlâ en güvenilir kurum olma özelliğini (% 86) korumaktadır.

GENELKURMAY ASKERÎ TARİH VE STRATEJİK ETÜT BAŞKANI HAVA PİLOT KORGENERAL ABİDİN ÜNAL'IN ON İKİNCİ ASKERÎ TARİH SEMPOZYUMU KAPANIŞ KONUŞMASI

Sayın Komutanım, Saygıdeğer Konuklar,

Üç gündür devam eden, "Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu" konulu On İkinci Askerî Tarih Sempozyumu'muz sona ermiş bulunmaktadır.

Silahlı Kuvvetlerden ve ülkemizin çeşitli üniversitelerinden sempozyuma katılımın yüksek oluşu bizleri son derece mutlu etmiştir. Sempozyumumuza gösterilen büyük ilgi ve duyarlılık bir anlamda "ordu-millet" olma özelliğimizin bir yansıması, Türk insanının ordusuna olan sevgi, güven ve bağlılığın da bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Bizi sadece üzen konu, sempozyum için titizlikle hazırlanan çok sayıda bildiriden zaman darlığı nedeniyle sadece 30 bildirinin sunulabilmiş olmasıdır. Bu üzüntümüzü, sempozyum sonrasında bildirilerin bir araya getirileceği bir kitapta yayımlamakla gidereceğimizi düşünüyor, ayrıca bildirilere Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi gibi yayınlarımızda yer vererek okuyucuların ve araştırmacıların istifadesine sunabileceğimizi belirtmek istiyorum.

Sempozyum süresince sunulan bildirilerle bilinenleri tekrar hatırlamak mümkün olduğu gibi, bilinmeyenlerin ortaya konulması bilgilerimizi zenginleştirmiştir. Açış konuşmamda da belirttiğim gibi tarih yapan bir milletin ayrıcalıklı mensupları olarak, bu ve gelecekte icra edeceğimiz sempozyumların askerî tarih yazıcılığında da bizleri yeni açılımlara sevk edeceğini düşünerek, bilimsel anlayışla ve çok yönlü araştırmalarla ortaya konulacak eserlerin tarihimize yapılacak en büyük hizmet olacağını değerlendiriyorum.

Şu hususu özellikle ifade etmek isterim ki askerî tarih yazıcılığı ya da tarih yazma konusundaki beklentilerimizin yüksek olması, bu işi yapabileceğimize duyduğum büyük inanç ve istekten kaynaklanmaktadır. Bu konuda vereceğiniz her türlü destek ve iş birliği bizleri daha güçlü kılacak, çalışma azmimizi arttıracaktır.

Sonuç olarak sivil-asker iş birliğinin seçkin bir örneği olan sempozyumumuzun başarılı bir şekilde yürütülmesinde yardımcı olan değerli oturum başkanlarını ve bildiri sunan tarihçilerimizi, soruları ve fikirleriyle katkıda bulunan konuklarımızı içtenlikle kutluyor, geleceğe yönelik çalışmalarımızda bizlere ışık tuttukları için kendilerine şükranlarımı sunuyorum.

Bu sempozyumun hazırlanmasında ve icrasında görev alan emekli ve muvazzaf Türk Silahlı Kuvvetleri personeli ile üniversitelerimizden sempozyumumuzu izlemek üzere gelen temsilcilere ve izleyicilere, Türk Askerî Tarih Komisyonunun değerli Genel Kurul üyelerine huzurlarınızda takdir ve teşekkürlerimi sunuyor, hepinizi sevgi ve saygı ile selamlıyorum.

ON İKİNCİ ASKERİ TARİH SEMPOZYUMU
20 - 22 MAYIS 2009
KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE TÜRK ORDUSU